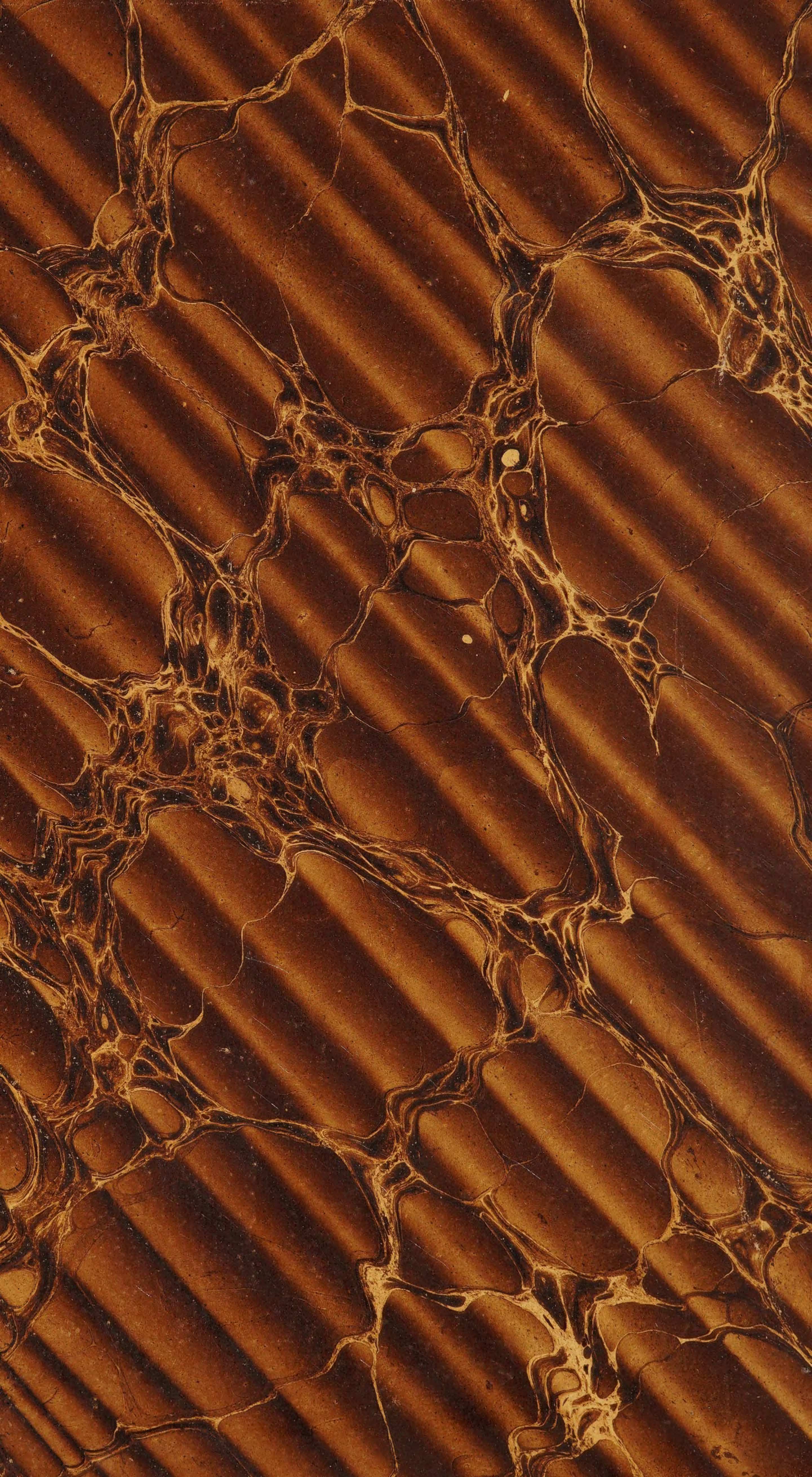
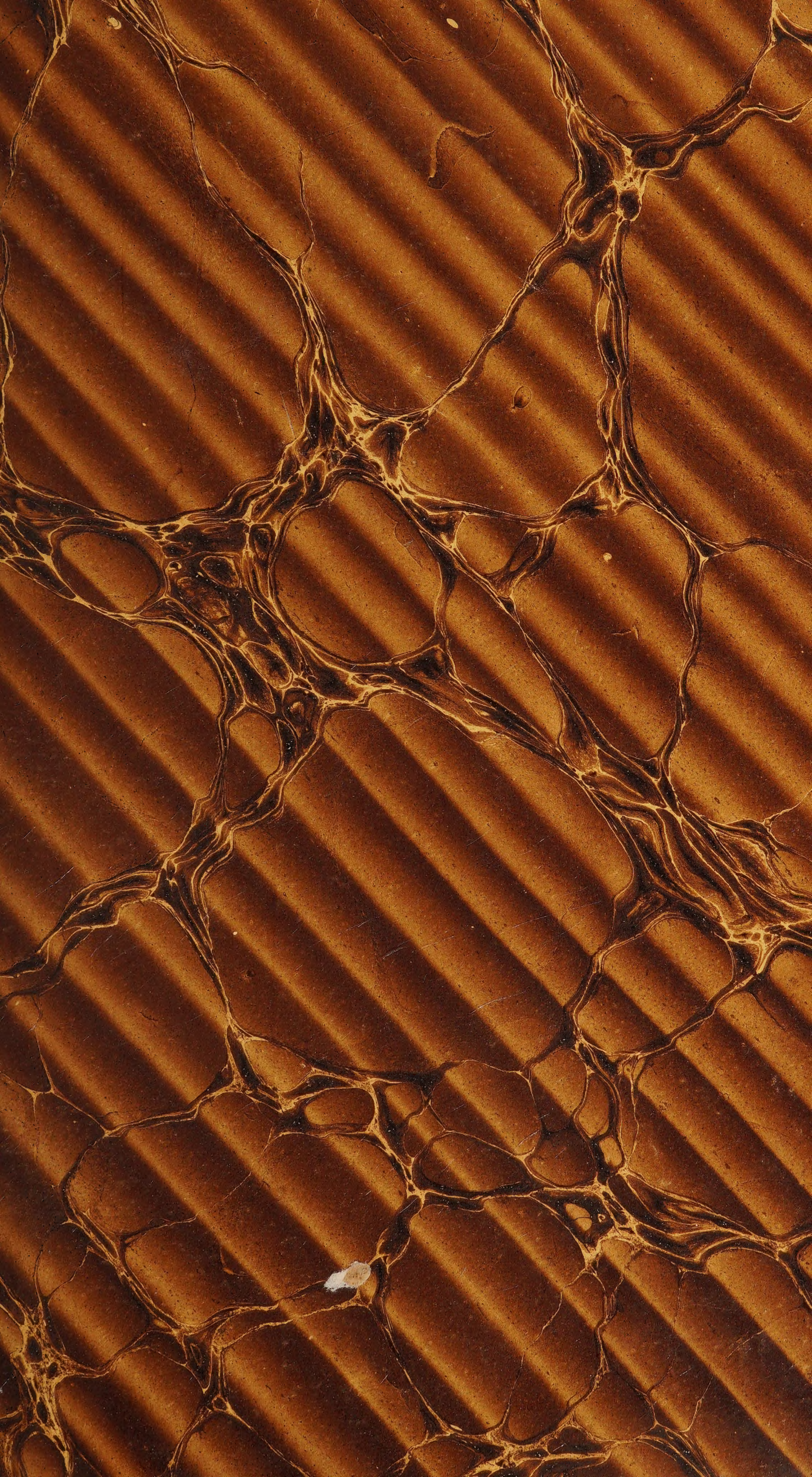

E. ISENSEE,

Phil., Med., Chirurg. et Art. Obst. Dr.; Hofraad; Leeraar aan de Friedrich-Wilhelm's Akademie te Berlijn, enz.,

DE GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE EN HARE HULPWETENSCHAPPEN;

UITGEGEVEN,

vermeerderd, en vooral met betrekking tot *Nederland* en deszelfs *Letterkunde* bewerkt

DOOR

L. ALI COHEN,

Med. Dr. te Groningen.

Eerste Deel.

I Stuk.

Oudere Geschiedenis.

TE GRONINGEN, BIJ

P. VAN ZWEEDEN.

1843.

E. ISENSEE,

Phil., Med., Chirurg. et Artis Obst. Dr.; Hofraad; Leeraar aan de Friedrich-Wilhelm's Akademie te Berlijn, enz.,

DE OUDERE EN MIDDELEEUWSCHE GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDIGE WETENSCHAPPEN;

UITGEGEVEN,

vermeerderd, en vooral met betrekking tot *Nederland* en deszelfs *Letterkunde* bewerkt

DOOR

L. ALI COHEN,

Med. Dr. te Groningen.

Eerste Stuk.

Oudere Geschiedenis.

TE GRONINGEN, BIJ

P. VAN ZWEEDEN.

1843.

» Eene ware Geschiedenis der Wetenschappen, ik durf het zeggen, ontbreekt
» ons nog. — Maar dit geschrift is niet zoo zeer voor de bevrediging der nieuws-
» gierigheid bestemd, of voor hen, die enkel vrienden der Letterkunde zijn; het
» beoogt een hooger, een ernstiger doel: het wil den wetenschappelijken man in
» 't gebruik en in de toepassing zijner kundigheden ondersteunen!"

Baco, *Advancement of Learning*, L. II.

VOORREDE.

Hier nog uitvoerig te willen betoogen, dat de Geschiedenis van de Geneeskunde en hare Hulpwetenschappen voor elken Geneesheer, die met regt dezen veelbeteekenenden naam wil verdienen, eene noodwendige kennis is, — dat door haar en aan hare hand alléén de wetenschappelijke Geneeskundige zijn gebied met vasten tred bewandelen kan, — dit zou men teregt als zeer overbodig kunnen achten. Immers „ook voor den Geneesheer is het onmis- „baar, zoo wel de algemeene Geschiedenis van het menschelijk ge- „slacht, als die der Geneeskunde getrouw te beoefenen. Zonder „de laatste kan de edele doch tevens moeijelijke kunst om ziekten „te genezen en menschelijk leed te verzachten, naauwelijks geleerd „en uitgeoefend worden, vermits zij geheel op ondervinding steunt, „daaruit ontsproten is, en daardoor volmaakt is geworden," — dit zal ieder met den Hoogl. SURINGAR *moeten bekennen* (Inwijdings-rede, over het verband tusschen de geschiedenis der Geneeskunde in die der beschaving, Amst. 1831, bl. 8). *En geleid door dit denkbeeld, dat ook den Nederlandschen Geneeskundigen dusdanige kennis onontbeerlijk is, — bedenkende, dat in onze taal een volslagen gemis heerscht aan een werk hetwelk de vereischten in zich vereenigt, om een uitmuntend leidsman te kunnen zijn op het gebied der Geschiedenis, — en het onderhavige werk een der meest geschikte achtende, om op onzen bodem overgeplant te worden, zoo zal het wel niemand verwonderen, wanneer ik het ondernam, den onderhavigen arbeid te bewerken, voor Nederland meer geschikt te maken, en tevens als eene geringe bijdrage tot de Letterkundige Geschiedenis van ons Vaderland uit te geven.*

Waarom ik dit werk, oorspronkelijk opgedragen aan den Koning WILLEM FREDERIK, *Graaf van* NASSAU, *zoo bijzonder geschikt achtte, om bij ons uitgegeven te worden? Het was, in de eerste plaats, de groote opgang welken hetzelve maakte, in en buiten Duitschland, die mij hiertoe aanspoorde. Men leze de be-*

oordeelingen, welke NATHAN *in Hamburg,* VON FEUCHTERSLEBEN *in Weenen,* ROSENBAUM *in Halle,* CARUS *in Dresden,* SOBERNHEIM *in Berlin,* NEUMANN *in Bonn,* HAWKINS *in London, enz. er van gaven, en men zal den grootsten lof aan hetzelve toegezwaaid zien. Daarenboven is* LONGHI*, in Milaan, begonnen eene vertaling er van in het Italiaansch,* SANTAGIO DE PALACIOS Y VILLALBA *in het Spaansch, — en* TÖRÖK *onlangs in het Hongaarsch, te vervaardigen. Maar wat meer is, de reden, die deze beoordeelingen zoo gunstig deed zijn, deze was het vooral, die mij tot dien arbeid aanzette. Immers, door het onderhavige geschrift met deszelfs voorgangers te vergelijken, ziet men weldra, dat het van onderscheidene zijden zich aanbeveelt boven de vele goede geschriften, die over hetzelfde onderwerp in het buitenland in de laatste jaren zijn in het licht gegeven. Uit het werk zelf, en vooral ook uit de inleiding, blijkt dit alles ten duidelijkste. Vooreerst toch, — om slechts enkele punten aan te roeren, — heeft men hier voor het eerst de Geschiedenis der Geneeskundige Wetenschappen in behoorlijk verband gebragt met de algemeene Geschiedenis. De Geschiedenis der Geneeskunde mag niet langer beschouwd worden als eene wetenschap, die op zich zelve staat, die, te midden van het groote geheel, — de Wereldgeschiedenis, — nogthans eene geschiedenis op zich zelve uitmaakt! Slechts in zamenhang met de ontwikkeling van 't geheele menschdom, met de ontwikkeling van alle menschelijke gebeurtenissen, kunsten en wetenschappen, kan eene ware Geschiedenis der Geneeskunde geschreven worden! — Zeer juist zeide dan ook een onzer Vaderlandsche Geneeskundigen* (Vaderl. Letteroef. 1842, *no.* IX, *bl.* 393 *volg.; Boekbeschouwing): „Elk Geneeskundige beoefent „in zekeren zin de Geschiedenis, wanneer hij de ondervinding zijner „voorgangers tracht zich ten nutte te maken. Men verstaat „echter door beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde „iets meer, dan alleen de overneming der ondervinding van an„deren. Zij wordt bij eene meer gezette behandeling de wijs„geerige beschouwing van den oorsprong, de ontwikkeling en de „vorderingen der Geneeskunde; hetzij, dat men haar in het af„getrokkene, geheel op zich zelve staande beschouwe, of,* hetwelk „beter is, dat met haar in verband met de Wereldgeschiedenis „beoefene.... *Van zulk een standpunt gezien, is echter hare „beoefening geene gemakkelijke taak.... Het menschelijk leven en „bedrijf bezorgt den beoefenaar der Geschiedenis de stof;* de wijs„geerige Arts bewerkt deze ten nutte der kunst, ten voordeele „van zichzelven...." *En dit is het juist, waardoor zich het*

onderhavige werk vooral zoo verdienstelijk maakt. Men leze de Inleiding van onzen Schrijver, en geen twijfel, of ieder moet de wijze, waarop hij *de Geschiedenis onzer Wetenschappen behandelt, toejuichen. „De eigenaardigheid van dit geschrift," — zegt de Schrijver in zijne Voorrede, — berust op de gedachte, dat men ook in den ontwikkelingsgang der Geneeskunde de wet der innerlijke noodwendigheid behoort op te sporen. En hierop is de wijsgeerige behandeling van dezen arbeid gegrond, terwijl echter voortdurend de* praktische *rigting met haar vereenigd is. In weerwil van de uitstekende verrigtingen van* LE CLERC, SPRENGEL, HECKER, DAMEROW, FRIEDLÄNDER, *enz., scheen namelijk die innerlijke aandrift tot ontwikkeling tot dus verre niet in den behoorlijken zamenhang nagegaan te zijn, terwijl men eveneens den zoo belangrijken invloed van het verledene op den hedendaagschen toestand, nagenoeg geheel en al onopgemerkt heeft gelaten." — Zóó wordt de Geschiedenis der Geneeskunde ook niet meer belangrijk alléén voor den Geneesheer, maar, wegens haar innig verband met de geheele algemeene Geschiedenis, wegens het deel, dat zij van deze uitmaakt, eene wezenlijke behoefte voor* elken *Geschiedkundige. „Ten einde de overeenstemming van den voortgang onzer kunst met de geschiedenis der algemeene ontwikkeling der wereld, die door de wijsbegeerte van onzen tijd aangetoond is, scherper uit te drukken," — zegt de Schrijver in zijne Voorrede, — „was eene nieuwe Indeeling noodig: wij gaven er eene, die men noch onwijsgeerig, noch onpraktisch zal noemen."*

Maar ook voor de Historische Pathologie *zal dit werk den Geneesheer de schoonste gelegenheid tot nasporing en opmerking opleveren, terwijl de Schrijver, een' stap verder gaande, ook op eene* Historische Therapie *in het later gedeelte van zijnen arbeid de aandagt zal vestigen. In één woord, de* wijsgeerig-praktische rigting *dezes werks, die het innig verband aantoont tusschen de ontwikkelng der Geneeskunde en die der geheele menschelijke maatschappij, — die de Resultaten hoofdzakelijk mededeelt van wat in alle eeuwen in de Geneeskundige Wetenschap en Kunst verrigt is geworden, — die overal opklimt tot den bron der in lateren tijd op nieuw voorgedragene ontdekkingen of ook dikwijls helaas dwalingen, — deze rigting, zeg ik, welke nog meer andere voordeelen oplevert, zij is het, die ook in ons Vaderland de nuttigste gevolgen zou opleveren, wanneer de Geneesheeren algemeen zóó de zaken beschouwden. Men wane niet, dat ook zonder geschiedkundige kennis, iemand een waar Geneesheer zou kunnen zijn, of dat de geschiedenis der Geneeskunde slechts eene*

onvruchtbare wetenschap en hare kennis zonder toepassing op het praktische leven zou zijn! Immers: „hoe zal men zijnen tijd verstaan, zonder te weten wat denzelven voorafging; hoe weten „wat er gedaan is en nog gedaan moet worden, zonder met „vroegere en latere schriften bekend te zijn?" — vraagt teregt de Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN *(bij de beoord. van Prof.* LONCQ's Diss., *in* Tijds. voor Nat. Ges. en Phys. 1834, [D. I.], st. 2, 2de ged. bl. 87). *Zonder deze kennis schijnt steeds ieder onderwerp, wat men als nieuw opgedischt ziet, inderdaad nieuw, alhoewel ook dikwijls reeds voor eeuwen de valschheid of verderfelijkheid van zoodanig voorstel ten duidelijkste is aangetoond geworden. Had steeds ieder Geneesheer de Geschiedenis van zijn vak beoefend, en aan haar zijne nieuwe voorslagen of denkbeelden getoetst, voordat hij ze bekend maakte, — hoe vele gedachten waren niet binnen gehouden, hoe vele verkeerde handelingen niet achtergebleven! Had steeds ieder geneeskundig Schrijver de geschiedenis van zijne Wetenschap naauwlettend onderzocht, hoe vele ontdekkingen waren niet terug gehouden, die thans als nieuwe en oorspronkelijke der wereld medegedeeld zijn geworden!*

Voorzeker! de wetenschappelijke GOBEÉ *heeft volkomen gelijk, wanneer hij zegt* (Pathol. Studien, I, Utrecht 1843, bl. 14): *„zoo bewegen zich onze geneeskundige verklaringen veelal in eenen „kring, en komen na korteren of langeren tijd als een phoenix „uit de asch van de oudere wederom te voorschijn!"*

Dit alles moet men ongetwijfeld grootendeels toeschrijven aan het niet-beoefenen van de geschiedkundige zijde onzer wetenschappen, of aan het niet-toepassen van hetgeen deze Geschiedenis den Geneeskundige kan leeren.

Moge dan dit werk ook den Nederlandschen Geneesheer helpen vrijwaren tegen de vele dwalingen, ontstaande uit het niet-beoefenen van de Geschiedenis der Geneeskunde!

Wat deze mijne bearbeiding betreft, zoo moet ik noodwendig het een en ander dienaangaande aanvoeren.

In de eerste plaats meende ik geen nutteloos noch overtollig werk te verrigten, wanneer ik bij het bewerken dezer Geschiedenis, iets meer gaf dan eene bloote Vertaling van het oorspronkelijke werk. Immers ik moest denken, dat elk Geneeskundige, die slechts een weinig mag aanspraak maken op den naam van beschaafd en wetenschappelijk man, het oorspronkelijk werk zelf

zou kunnen gebruiken. Ik wenschte derhalve het aantal vertalingen, die zeer wel gemist kunnen worden, niet nog met ééne te vermeerderen. Ik poogde daarom dezen arbeid zóó in te rigten, dat de Nederlandsche Lezer, zoo mogelijk, redenen zou kunnen vinden, om deze uitgave te verkiezen boven de oorspronkelijke, dat hij namelijk er gelijktijdig een overzigt in zou kunnen vinden van hetgeen zijne landgenooten op het gebied der Geschiedenis van onze Wetenschappen in vroegeren en lateren tijd hebben verrigt; dat hij zou kunnen zien, welke geschriften in ons Vaderland uitgegeven zijn over personen en zaken, behoorende tot de Geschiedenis der Geneeskundige Wetenschappen. Hiertoe moest ik mij uit den aard der zake, bij dit eerste stuk bepalen. Het volgende stuk, hetwelk over het Arabisch-Scholastieke *en* Germaansch-hervormings Tijdvak *loopt, zal (even als bovenal in de* Geschiedenis van den nieuweren en nieuwsten tijd) *overal geschikte gelegenheid geven, om daarenboven het leven en de daden der verdienstelijke Nederlanders met korte trekken in het behoorlijke daglicht te stellen. — Het spreekt van zelf, dat men van een buitenlandsch Schrijver dergelijke mededeelingen niet verwachten kon. En alhoewel de Schrijver, in de Opdragt zijns werks, tot Z. M.* WILLEM I *zegt: „welke hoog te schatten verpleging heeft niet de Geneeskunde aan Uwen verheven stam te danken! Meer dan eens hebben Deszelfs verlichte Vorsten in eene naauwe betrekking gestaan tot hen, die in Oud-Nederland het licht voedden, waardoor het gebied der nieuwe Geneeskunde op bijna alle punten zou verlicht worden.... Met bijzonder genoegen zal ik daar vertoeven, waar ik de medewerkende hand van het Huis van Oranje ontdek;" — alhoewel, zeg ik, de Schrijver deze woorden uit, en ook in der daad in het tweede en in de latere gedeelten van zijnen arbeid hieraan getrouw is, zoo zijn echter die mededeelingen niet zoo juist of volledig, als ze alleen door eenen Nederlander* kunnen *gegeven worden. Maar ook voor den Nederlander is dusdanige arbeid, — eene letterkundig — geschiedkundige beschouwing van de Nederlanders, welke in de Geneeskundige Wetenschappen zich eenen naam verwierven en die Wetenschappen vooruit bragten, — voorzeker eene moeijelijke taak, bij het gemis vooral van zoo vele zaken, die hij zelf eerst nog moet opsporen en verzamelen. Ik ontveins mij dan ook geenszins het bezwaarlijke dezer onderneming; maar verheug mij door de welwillende ondersteuning van de Heeren Professoren der Geneeskundige Faculteit en van die der Faculteit van Natuurk. Wetenschappen aan de Hoogeschool alhier, in vele opzigten, zoo door inlichtingen als schrif-*

telijke mededeelingen, in staat te zijn gesteld, met meer hoop op goed gevolg, dien arbeid te ondernemen. Nogthans zou ik mij gelukkig achten, slechts eene voorloopige Proeve geleverd te hebben, die eenen aanstaanden beschrijver van de Geschiedenis der Geneesk. Wetenschappen in Nederland, eenigzins tot leiddraad zou kunnen zijn.

Uit het medegedeelde in dit eerste stuk, zal men, dit vertrouw ik, reeds kunnen zien, dat in ons Vaderland vrij veel gedaan werd aan de beoefening van de Geschiedenis onzer Wetenschappen; iets, hetwelk ook ik vroeger geheel anders mij had voorgesteld, zoo als ik meen openhartig te moeten bekennen. Ik geloof wel, vrij volledig de vaderlandsche Litteratuur te hebben opgegeven, die op de behandelde onderwerpen betrekking had. Nogthans zullen mij hier en daar ongetwijfeld nog wel eenige werken ontgaan zijn. (Wat ik zelf later opgeteekend heb, zal ik bij het tweede stuk mededeelen, ten einde zóó mijne opgaven vollediger te maken; terwijl ik bij die gelegenheid tevens het noodige gebruik zal trachten te maken van de aanmerkingen en opgaven, die mij, zoo ik hoop, van welwillende beoordeelaars zullen geworden.) Ook dit gemis verschoone de goedgunstige Lezer, wegens het bezwaarlijke van eene volledige *verzameling van dergelijke geschriften.*

In de tweede plaats zal men bemerken, dat ik zeer dikwijls ook andere aanteekeningen of inlasschingen in den tekst heb bijgevoegd, die niet behooren tot de Letterkundige Geschiedenis van ons Vaderland. Zij hebben betrekking òf tot plaatsen, die, mijns bedunkens, door den Schrijver minder juist waren voorgedragen, òf tot dezulke, die eene kleine opheldering schenen te vereischen, of eene uitbreiding, die tot beter verstand der zaak dienstig kon zijn. Hier en daar, waar de Schrijver nagelaten had over personen te spreken, die eene meer opzettelijke beschouwing allezins verdienden, heb ik in dit gemis trachten te voorzien. Daarenboven heb ik zoo veel mogelijk aangegeven en gedeeltelijk gebruik gemaakt van de Litteratuur, sedert de uitgave van het oorspronkelijke geschrift uitgekomen. Wat ik in den tekst heb ingelascht, is tusschen [ ] geplaatst; de aanteekeningen zijn met mijn naamcijfer aangeduid. Het overige zegt het werk zelf.

Wat de vertaling betreft, zoo heb ik partij getrokken van sommige aanmerkingen op het oorspronklijke werk gemaakt. Onder anderen heb ik ook zoo veel mogelijk de aant. des Schrijvers, Citaten van werken, in den tekst gebragt. In het algemeen heb ik getracht getrouw te vertalen, maar dikwijls was ik genoodzaakt meer vrij te moeten handelen. En mogelijk zou ik

niet verkeerd gehandeld hebben, wanneer ik mij nog meer vrijheid had veroorloofd. — Immers, wanneer de vertaling van elk wetenschappelijk werk uit het Hoogduitsch een zeer moeijelijke arbeid is, die door weinigen op den regten prijs wordt geschat, dan geldt dit nog oneindig meer van een werk als het onderhavige, waarin van eene wijsgeerige zijde de zaken beschouwd en waarin dien ten gevolge eene doorgaande wijsgeerige voordragt heerscht! Wanneer het verder oneindig gemakkelijker is, zijne eigene denkbeelden juist en sierlijk uit te drukken, dan die eens anderen gelukkig weder te geven, dan is dit vooral waar ten aanzien van een werk, hetwelk mij op vele plaatsen ongetwijfeld veel meer moeite gekost heeft om te vertalen, dan den Schrijver om te schrijven! De naauwlettende Lezer zal dit alles zonder twijfel weldra inzien, en daarom de vertaling goedgunstig beoordeelen, waar zij minder naar zijnen smaak mogt uitgevallen zijn. — Dikwijls stond mij het aanmoedigende gezegde van den Hoogl. ACKERSDIJK *voor den geest* (Gids 1842, no. V, pag. 268, Boekbeoordeeling): „*Het vertalen is integendeel een moeijelijk werk,* „*doch ook ver van bloot werktuigelijk te zijn, en voor hem,* „*die lust in studie heeft, is het vertalen van een belangrijk* „*werk eene zeer vruchtbare oefening, waardoor hij zich den in-* „*houd zeer eigen kan maken, en door de aanhoudende poging,* „*om de denkbeelden in goed Nederduitsch over te brengen, gewis* „*in zijne eigene taal en stijl groote vorderingen zoude maken.* „*Doch dan moet men ook het vertalen als eene wetenschappe-* „*lijke werkzaamheid behandelen, waardoor men tevens het pu-* „*bliek groote dienst zoude bewijzen.*" — *Dat ik dezen mijnen arbeid als „eene wetenschappelijke werkzaamheid" heb behandeld, mag ik voor mijzelven gelooven en verklaren; maar dat ik daarmede „het publiek eene groote dienst" heb bewezen, blijve overgelaten aan de welwillende beoordeeling mijner lezers!*

Ten slotte meen ik nog te moeten aanmerken, dat ik bijna overal de Grieksche eigennamen, die in de oorspronkelijke taal eene κ *hebben, in het Nederduitsch met K geschreven heb. Dáár alleen, waar de welluidendheid mij toescheen zulks niet toe te laten, heb ik mij niet van deze schrijfwijze bediend. Ik geloof, dat dit minder onjuist zal geacht worden, dan wel eenigzins ongewoon. — Hier en daar heb ik mij eene verplaatsing van des Schrijvers mededeelingen moeten veroorlooven, om niet in herhalingen te vervallen, zoo als insgelijks bij eene vergelijking gemakkelijk zal blijken.*

Eindelijk moet ik nog den Hoogleeraar DE GREUVE *mijnen*

dank betuigen voor de welwillendheid, waarmede hij, wanneer ik ze vroeg, mij inlichtingen gaf, die mij bij de bearbeiding van dit werk van dienst konden zijn.

En hiermede zij deze arbeid aan de belangstellende aandacht van alle Nederlandsche beoefenaars der Geneeskundige Wetenschappen aanbevolen! Moge dezelve strekken ter uitbreiding van geschiedkundige kennis onder onze Geneeskundigen, en ter vermeerdering van hunne ervaring op het gebied, zonder welks ondersteuning geene wezenlijke Geneeskunde bestaan kan, en zonder welks geleide, de Geneesheer op de onstuimige zee der meeningen, zonder kompas en aan het toeval overgegeven, ronddobbert!

L. ALI COHEN.

Groningen, 8 Augustus 1843.

CHRONOLOGISCH OVERZIGT

VAN DEN

INHOUD DEZES WERKS.

III. Schoolvorming na Hippokrates.

Romeinsch Tijdvak.

IV. Vooruitgang der Geneeskunde in Rome vóór Galenus.

V. Vooruitgang der Geneeskunde in Rome door Galenus.

VI. Vooruitgang der Geneeskunde onder de Romeinen na Galenus.

Inleiding.

»Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae,
» magistra vitae, nuntia vetustatis."

CICERO de Orat.

1. Algemeenst standpunt der Geschiedenis.

Het element, waarin de geschiedenis zich beweegt, is de *Zin* voor de werkelijkheid. In dezen zin ligt het gevoel der vlugtigheid van het tijdelijke aanzijn, en der afhankelijkheid van voorafgegane en vergezellende oorzaken opgesloten; doch tevens ook het bewustzijn der innerlijke vrijheid en het besef: dat de werkelijkheid, in weerwil van hare schijnbare toevalligheid, evenwel door eene innerlijke noodzakelijkheid gebonden is. Wanneer men ook slechts in den geest een menschenleven doorloopt, zal men door deze onderscheidene bijzonderheden, door welke de geschiedenis opwekt en boeit, getroffen worden; en de geschiedschrijver, wil hij zijne taak behoorlijk uitwerken en het doel (1) zijns arbeids bereiken, moet de gebeurtenissen zóó te zamen binden, dat zij het gemoed op gelijke wijze aandoen, als de werkelijkheid zelve.

Van deze zijde is de geschiedenis met het werkdadige leven verwant. Zij dient niet zoo zeer om door afzonderlijke voorbeelden ons te leeren, wat wij doen, wat wij laten moeten, — voorbeelden, die dikwijls tot dwaling, zelden tot leering geschikt zijn, — als wel om meer door den vorm, welke de gebeurtenissen aankleeft, dan door deze zelve, onzen zin voor het onderzoek der werkelijkheid op te wekken en te verfijnen; te beletten, dat deze zin niet in een enkel denkbeeldig gebied afdwale, maar tevens te zorgen dat hij

(1) WILH. VON HUMBOLDT, *über die Aufgabe des Geschichtschreibers*, in de *Abh. d. Königl. Academie der Wissensch.* te Berlin, 1820—1821. p. 305 volgg.

door denkbeelden bestuurd worde. Op dezen smallen middelweg nu het gemoed bezig en geboeid te houden; — te doen bevatten, dat men den drang der gebeurtenissen niet met vrucht kan nagaan, ten zij men met een helderziend oog het ware in de ten allen tijde heerschende rigting der denkbeelden trachte te erkennen, en met een vast gemoed zich hieraan aan te sluiten, — daarin bestaat het ware nut der geschiedenis.

Men vat het juiste, het fijne, het verborgene slechts dan op, wanneer de geest gestemd is dit op te vatten. De opvatting van het gebeurde moet door denkbeelden bestuurd worden.

»De wereldgeschiedenis is niet zonder eene wereldregering verstaanbaar."

Het getal der scheppende krachten in de geschiedenis wordt niet uitgeput door die, welke onmiddellijk in de gebeurtenissen optreden. Mogt ook de geschiedschrijver ze allen afzonderlijk en in derzelver onderling verband nagespoord hebben, er blijft niettemin een nog magtiger werkend beginsel over, hetwelk de genoemde krachten zelve den aanstoot en de rigting geeft, namelijk: denkbeelden, die, volgens hunne natuur, buiten den kring van het eindige liggen, doch de wereldgeschiedenis in alle hare deelen doordringen en beheerschen.

Dat zulke denkbeelden zich openbaren, dat zekere verschijnselen, niet verklaarbaar door werkingen, die aan natuurwetten overeenkomstig zijn, slechts aan hunnen adem het aanzijn te danken hebben, — dit valt niet te betwijfelen, en evenmin dat er dus een punt is, waar de geschiedschrijver, ten einde de ware gedaante der gebeurtenissen te kennen, naar een gebied buiten dezelve verwezen wordt. Wel is waar kan ook het denkbeeld (Idee) slechts in verband met de natuur optreden, en zóó kan men ook bij gene verschijnselen een aantal van aanleidende oorzaken, een' overgang van het onvolkomene tot het meer volkomene aantoonen en in de onmetelijke leemten onzer kunde met regt vooronderstellen. Maar het wonderbare ligt daarom niet minder in het inslaan der eerste rigting, in het spatten van de eerste vonk. Zonder *dit* kunnen geene behulpzame omstandigheden werkzaam zijn, geene oefening, geen langzaam voorwaarts gaan, zelfs gedurende eeuwen, tot het doel leiden. Het denkbeeld kan zich slechts aan eene geestelijke individuële kracht toevertrouwen; doch dat de kiem, welke het in deze legt, zich op hare wijze ontwikkelt, dat deze wijze dezelfde blijft, wanneer zij in andere individuën overgaat, dat de uit haar opschietende plant door zich zelve haren bloei en hare rijpheid verkrijgt: *dit toont ons aan, dat het de zelfstandige natuur van het denkbeeld is, welke dezen loop in de verschijning* [de geschiedenis] *volbrengt.*

Voor de menschelijke beschouwing, welke de plannen der wereldregering niet onmiddelijk uitvorschen, maar dezelve slechts vermoeden kan aan de denkbeelden, door welke zij zich openbaren, — is dus elke geschiedenis niets anders dan aanwijzing van de werkelijkheid eens denkbeelds. Dit denkbeeld kan echter slechts aan de gebeurtenissen getoetst worden. De geschiedschrijver moet derhalve ten strengste zich wachten aan de werkelijkheid eigendunkelijk gevormde denkbeelden toe te schrijven, of ook wegens het zoeken naar zamenhang, iets van den levendigen rijkdom van het afzonderlijke op te offeren. Deze vrijheid en fijnheid van beschouwen moet hem zoo eigen geworden zijn, dat hij dezelve bij het behandelen van elke gebeurtenis medebrengt; want niet éénе is geheel afgescheiden van den algemeenen zamenhang. Laten wij ons dus wachten, door het doen van bekrompene technische pogingen, hier het doel uit het oog te verliezen. Het doel der geschiedenis kan slechts zijn: aanwijzing van de werkelijkheid eens door de menschheid daar te stellen denkbeelds, naar alle zijden en in alle gedaanten, in welke de eindige vorm zich met het denkbeeld kan verbinden.

De gezonde ontwikkeling laat wel is waar eenen meer gelijkmatigen, meer ongestoorden gang in het daarstellen van het bedoelde denkbeeld met meer zekerheid verwachten en meer bepaald aantoonen; doch de geschiedkundige ontwikkeling der ziekten en der geneeskundige handelwijzen, welke hieraan poogden te beantwoorden, — deze is dikwijls naauwelijks bemerkbaar en daarenboven steeds ongelijkmatig opgetreden; de zamenhang daarvan moet zich dus hier veel moeijelijker laten ontraadselen. Dit geeft aan de geschiedenis der Geneeskunde een hagchelijk standpunt, welks naauwkeurige navorsching, en welks duurzame bevestiging vooral, men niet wel kon beproeven, zonder de toegevendheid der lezers nader ingeroepen te hebben.

2. Bijzonder standpunt van de Geschiedenis der Geneeskunde

De geschiedenis der Geneeskunde is een wezenlijk bestanddeel van de geschiedenis des menschelijken geestes. Zij is met dezen noodzakelijk voorwaarts gegaan. Doch van de onwederlegbare, maar over het geheel evenwel op zich zelve staande daadzaak, dat wij der oplossing van deze of gene vraag, b. v. de geneeswijze van sommige chronische ziekten, nog geene schrede nader gekomen zijn dan de ouden, — van deze daadzaak is door onderscheidene nieuwere schrijvers, b. v. door E. F. DUBOIS (Hist philos.) als een schijnbewijs van het niet voorwaarts gaan der Geneeskunde, in het algemeen misbruik gemaakt. De vergelijking van den vroegeren en tegenwoordigen toestand van elke medische wetenschap in het bijzonder wederlegt dit gevoelen terstond. Doch wanneer reeds de voorstelling,

welke de denkbeelden in eene, ten opzigte van alle facta bekende geschiedenis (1) van één volk, poogt te ontwikkelen, met groote moeijelijkheden moet kampen, hoe veel moeijelijker moet het dan niet zijn, de denkbeelden in de slechts zeer onvolkomen bekende geschiedenis eener wetenschap voor te dragen, in welke zoo vele volkeren een werkzaam aandeel hadden! En evenwel wordt niets in de onpeilbare mijnen van den geest te vergeefsch bewerkt; integendeel, alles staat in het bijzonder op zijne juiste plaats, zoo als ook alles, wanneer men het dieper doorziet, in een hooger doel zich oplost.

In het algemeen mag men wel zeggen: »het denkbeeld, hetwelk men tot grondslag moet nemen bij het bearbeiden eener geschiedenis der Geneeskunde, was (2) vroeger niet duidelijk geworden, en slechts weinige proeven beantwoorden aan deze strekking, gelijk in het algemeen de bearbeiding van de geschiedenis der Geneeskunde betrekkelijk verwaarloosd is, omdat weinige geneesheeren aan dit vak zich kunnen toewijden in dien graad, als het te wenschen is." En nogtans is »de geschiedenis der wetenschap de wetenschap zelve (GOETHE)." Inderdaad, men kan den toestand, in welken ten allen tijde de kennis in bepaalde (b. v. in de geneeskundige) vakken verkeerde, als de gezamenlijke slotsom van alle vroegere beschouwen. Want alles, hetwelk uit voorafgegane oorzaken langer dan deze zelve duurde, dit is het juist, hetwelk de massa van het voorhandene daarstelt. Elke ontdekking, zij mag zoo nieuw zijn als zij wil, behoort oogenblikkelijk na hare uitvinding ongetwijfeld aan de geschiedenis. Even zoo als deze, behoort aan den tegenwoordigen tijd — als een wezenlijk deel — de ontdekking van elke geneeskundig-belangrijke daadzaak, al is zij ook afkomstig uit de vroegste mythische tijden, wanneer zij slechts duurzaam stand gehouden heeft, der tegenwoordige theorie nog voldoet en in onze praktijk zich nog bevestigt. Het is dus duidelijk, dat men met de ware beoefening van de geschiedenis der Geneeskunde en die harer hulpwetenschappen den eigenlijken bodem bereikt, op welken beide thans zoo krachtig en welig opschieten. Hij, die de algemeene geschiedenis niet kent, is een vreemdeling in de algemeene geestelijke wereld; hij, die de geschiedenis van zijn vak niet kent, is een vreemdeling in zijn eigen huis. Wanende dat hij zich zelven in zijnen bekrompenen gezigtskring genoeg is, dat hij met zijne door routine verkregene praktische kennis geheel en al volstaan kan, berooft hij zich, slechts tot zijn nadeel, van het genot

(1) ARNOLD, *Studien und Umrisse zur Geschichte der Menschheit.* 1840.

(2) SCHRÖN: Beoord. van HECKER's *Gesch. d. neuern Heilk.*, in de *Hall. Jahrb.*

der heerlijkste geestvoortbrengselen. Maar gesteld dat hij hiervan afstand doet, zoo komt hij, die zich als zelfstandig beschouwt, onmisbaar juist tot een tegenovergesteld resultaat: hij mist namelijk die zelfstandigheid in zijn vak, welke slechts der kritiek gegeven is; der kritiek, die op eene kalme hoogte met eenen scherpen blik en een geoefend oordeel boven de resultaten der vorige en tegenwoordige tijden zweeft.

Die niets van de geschiedenis zijner wetenschap weet, moet alles nieuw vinden, wat in zijnen engen kring zich nog niet voordeed, zal dus verblind elke hem nieuw toeschijnende mededeeling aangapen, zelfs wanneer zij reeds lang onderzocht en (zoo als dikwijls het geval is) als onjuist reeds lang verworpen is: in één woord, alle die talrijke niet-kenners der geschiedenis, alle die snoevende verachters dezer wetenschap, zeggen niets meer of minder van zich zelve, dan dat zij liever zich willen blijven vasthechten aan de ingevingen des toevals. Laten wij ons derhalve niet verder ophouden met de beschouwing van dezen betreurenswaardigen toestand, welke ook in de praktijk bij elk nieuw geval, bij elke nieuwe zwarigheid, of tot gevaarlijke proefnemingen in het blinde, of tot eene gedachtelooze Apathie leidt.

Een grooter getal dan deze, die in ieder opzigt klein zijn, is ten aanzien van de historische studie onverschillig. Zij hebben dezelve beoefend, juist zoo kort als het mogelijk was. Zij verstaan het bekende gezegde niet: »Grau, Freund, ist alle Theorie, doch grün des Lebens goldner Baum." Zij meenen dat in de geschiedenis slechts literair-historische bouwstoffen, die men zeer wel ontberen kan, te vinden zijn. Zij dwalen op eene tweevoudige wijze. Bij het onderzoek van de verhouding dezes werks tot de Literatuur, zullen wij hunne letterkundige dwaling pogen aan te toonen. Hier willen wij de andere dwaling toelichten. Zij bestaat daarin, dat zij de geschiedenis als een oud muurwerk van half vergane brokstukken beschouwen. Met eenige verbeeldingskracht kon men wel is waar zelfs van zulk eene ruïne reeds een meer smaakvol tafereel ontwerpen; doch hebben wij hier droomen noodig? Biedt niet de geschiedenis ons beelden aan, die, met de levendigste kleuren, eeuwig zullen duren, beelden van de grootste geesten, welke ter bebouwing van ons veld, vruchtbaar makende en nooit opdroogende kanalen openden? Behelst zij niet karakterschetsen van mannen, welker aanschouwing ons geschikt maakt (zoo iets hiertoe ooit in staat is) om den blik naar hen op te slaan; — ten einde door den geschiedkundigen omgang met hen, de hoogere wijding deelachtig te worden, welke door diepe geestelijke indrukken in het daarvoor vatbare gemoed duurzaam aanwezig blijft, en den bewoners van het platte land (het prozaïsche gewone leven) althans de perspectiven der vol-

maakbaarheid vermanend en met waardigheid voorhoudt? »Ja (1), de geschiedenis der wetenschap is het alléén, die ons een oordeel over den toestand des tegenwoordigen tijds en de verwachtingen der toekomst verschaft; niet alleen die geschiedenis, geschreven door menschelijke trotschheid voor menschelijke ijdelheid, welke slechts berigten geeft van overwinningen en veroveringen, maar meer nog misschien de negatieve, welke ons verhaalt van mislukte ondernemingen, van langdurige heerschappij der dwaling en van vervolgde waarheid: deze geschiedenis, uit welke gene slechts voortgekomen is, even als de wijn uit gistend most. Zij en zij alléén is het, welke ons aanmoedigt tot een' twijfelachtigen proef, ons troost bij het mislukte doel, ons waarschuwt voor de gevolgen der dwaling, die zoo dikwijls, door één eenigen mensch begaan, door millioenen geboet en vervloekt wordt. Zij, de geschiedenis der dwaling, is de in de school des ongeluks opgevoede leermeesteres der waarheid.

Vooral bestaat er eene daadzaak, welker duidelijke erkenning op eene bijzonder aanzienlijke wijze bijdraagt ter juiste waardering der historische verschijnselen (wel is waar niet in de wetenschap alleen, maar even zoo zeer in de zedekunde en staatkunde). Geene dwaling is zoo groot of zij berust oorspronkelijk op eene waarheid, d. i. zij is in hare laatste bron overeenstemmend met de beschouwingen en gedachten, welke der menschelijke organisatie overeenkomstig zijn; — en geene waarheid kan door den menschelijken geest zóó erkend worden, of zij laat ons te midden van haren hoogsten glans aan den rand eens afgronds verblind achter."

Intusschen, even als het geestig-verhevene in staat is geestverheffend werkzaam te zijn, zoo zal ook het praktisch-geleerde praktisch-onderwijzend kunnen werken. En zelfs wat onze voorouders mislukte, is tot eene waarschuwing voor ons opgeteekend geworden, opdat wij zouden zorgen niet in denzelfden misslag te vervallen. En hoe noodig het is, deze oude (2) waarheid thans op nieuw te herinneren, leeren de tallooze misslagen en dwalingen, wier ooggetuigen wij niet zouden zijn, hadden zij, welke dezelve begaan, den geest der geschiedenis gevat en ter harte genomen.

In onze dagen groeit overigens het reeds meer dan groote materieel der geschiedenis (hetwelk voor den kenner de zaden van alle nieuwere rigtingen, even als de bewijsmiddelen of tegenbewijzen van bijna alle nieuwere beweringen bevat) niet zoo zeer alleen van buiten aan, als wel vooral van binnen, in het redelijke denken. Alle wetenschappen zijn hierdoor, als door een nieuw beginsel, in

(1) Vetter, *Handb. d. Heilquellenlehre*, p. 3 volg. *Berlin* 1838.
(2) Clemens alexandrinus, *Paedagog.* II. 3.

der tijd in beweging gezet en aangevuurd geworden. Eene geheimzinnige begeerte heeft de aderen van bijna alle wetenschappen doordrongen: de begeerte naar verjonging en wedergeboorte is het, welke als eene doop des geestes haar overvallen en het oude tot een nieuw leven gewijd heeft. Moge ook de hiermede gepaard gaande beweging ons revolutionair toeschijnen, — in het wezen der zaak is zij eene hoogst vreedzame handeling en heeft zij vreedzame oogmerken. Want zij is geenszins het gevolg der op zich zelve onmethodische werkzaamheden der Literatuur, ook niet een gevolg der vijandelijke stelling, welke het natuurlijke (als Physicismus) tegenover het gebied des geestes ingenomen heeft; — neen! scheiding en splitsing, welke zich hierin openbaren, zijn zelve slechts eene eerste handeling van de neiging en den drang naar de beoogde vereeniging aller wetenschappen in het éene beginsel: het redelijke denken.

De veelbeteekenende wijsbegeerte, die in onzen tijd ontstaan is, heeft de sedert FICHTE vermoede en met het absolute Idealismus reeds duidelijker ten voorschijn getredene raadsels, in de onmiddellijke beschouwing van den geest verplaatst, en ter zelfder tijde hierdoor een begin gemaakt met derzelver oplossing. Zij heeft dit, even als door eenen elektrieken slag, op alle punten te gelijk en met zulk eene snelheid gedaan, dat de verraste tijd nog naauwelijks overwegen kon, van waar deze omwenteling en werwaarts met dezelve. Den wereldgeest is meer en meer zijn regt toegekend geworden. Alle kennis is hem schatpligtig, en alle wegen der kennis voeren tot hem. In dit rijk des geestes gevoelen alle wetenschappen zich éen in haar beginsel, in hare werkzaamheid, in hare eindoogmerken. Van nu af aan mag de oude verwarring niet langer blijven voortduren. Wat thans in het gebied der kennis als Anarchie zich voordoet, is in den grond beschouwd niets dan de natuurlijke drift om de oude wanorde op te ruimen, ten einde door orde te heerschen. Zoodra deze zal daargesteld zijn, mag men ook voor de bewerking der Geneeskunde eenen meer helderen tijd verwachten, voor de Geneeskunde, die deze zóó zeer behoeft, als de onvermoeide pogingen van zoo vele duizende harer gestorvene en nog werkende beoefenaars, in staat schijnen te zijn haar een beter, innerlijk meer bevredigend lot voor te bereiden. Want diep, zeer diep moet het den denkenden arts bedroeven, zijne kunst nog ter dezer tijde aan eene minachting blootgesteld te zien, welke hare en zijne werkzaamheid zoo wezenlijk benadeelt. Deze minachting berust van eene wetenschappelijk-praktische zijde op niets anders, dan op de noodzakelijk eeuwige onvolkomenheid onzer kunst met betrekking tot het genezen van inwendige organische gebreken. Dergelijke verwoestingen van belangrijke werktuigen worden wel is waar door de oude

Geneeskunde niet hersteld: maar zij worden het ook niet door *één* der meest beloovende nieuwere en nieuwste Methoden. Hij die reeds het lijk zijner ziekte (1) met zich ronddraagt, zal nooit geheel en al kunnen genezen worden. Maar altijd zullen zulke zieken dit evenwel hopen, altijd zullen zij dus bij zwermen naar den nieuwen Aeskulaap (al zijn zijne begrippen ook nog zoo verkeerd) toestroomen; en heeft dan de ondervinding na eenigen tijd ook zijne verzekeringen gelogenstraft, dan zullen zij, den zwakken bodem verlatende, weder naar een nieuw veld zich begeven, werwaarts eene nieuwe magneet hen aantrekt. Ook deze is intusschen natuurlijk even zoo min voor alle gevallen op den duur voldoende, moet dus wijken en voor andere Systemen en Methoden plaats maken.

Zoo noodzakelijk-afwisselend is het in 't praktisch leven gedurende duizende jaren toegegaan. Doch deze schijnbaar weinig troostrijke omstandigheid heeft in der daad slechts betrekking op eenige, buitendien verlorene zieken, die echter, hoe grooter hunne behoefte is, ook des te luider hunne stem verheffen en daardoor invloed verkrijgen. De Geneeskunst is over het geheel en in bijzonderheden, met de vermelde (inderdaad van haar niet afhangende) uitzonderingen, oneindig verder gekomen, en zal dit nog meer, hoe meer hare beoefenaars eene meer exacte methode in het vinden, waarderen en combineren der verschijnselen, aan de Natuurkundige Wetenschappen zullen ontleenen.

In onzen tijd doet zonder twijfel die Geneeskunde, welke van meening is dat zij de Natuurkunde slechts als een toevallig iets, als een onwezenlijk deel in haren kring moet opnemen, zich op eene betreurenswaardige wijze voor, en acht het genoeg met de kennis van hare eenvoudige data zich te bevredigen. Want de grootste vernedering, zoowel des geestes als der Geneeskunde in het bijzonder ligt er in opgesloten, wanneer men nopens deze laatste met betrekking tot de Natuurkundige Wetenschappen oordeelt, dat zij voor zich zelve te edel is, om den bijstand van gene te behoeven. Eene duistere en bluffende taal, welke het onwetenschappelijk experiment van den kwakzalver, om zoo te zeggen, reeds bij voorraad verdedigt, en het verstandig onderzoek aan eene gedachtelooze Recept-schrijverij onderwerpt, welke slechts eene andere soort van goochelarij is. De adel der Geneeskunde bestaat hierin, dat zij eene dochter der Natuurkundige Wetenschappen is! Doch *zóó* moest het niet slechts zijn; *zóó* heeft het ook den meer vooruitzienden en verstandigen ten allen tijde toegeschenen. Het is ook duidelijk, dat ten allen tijde de ontwikkeling der Geneeskunde op de breede baan der Natuurkundige

(1) Zoo als CARUS, in zijne *Physiologie* (Leipz. 1839) zulke Desorganisatiën noemt.

Wetenschappen plaats greep. Zij had de magt niet, (ook kon zij deze nooit deelachtig worden,) die onbegrensde vlakte te overschrijden. Dit bewijst hare geschiedenis op elke bladzijde! Zich naauwer in te snoeren, ook wel de avontuurlijke proef te nemen om van de natuur zich af te scheiden (zoo als zekere afvallige, de natuur verachtende, nieuwere school en onderscheidene uiterste rigtingen [extrèmes] van onzen tijd), dit vermag zij: deze negatieve en negerende zucht naar vrijheid is haar, even als aan al wat des geestes is, onmiddelijk eigen. Doch weldra zal der eigenzinnigheid de kracht ontvlieden. »De meer volkomene opvatting van het geestelijk-positieve, hetwelk de grond is van alle vormen, en door geenen naar deszelfs geheelen inhoud uit te spreken zou zijn, moet eindelijk alle vijandelijkheden verzoenen. Boven alle tegenstellingen — wij kunnen dit vertrouwen niet opgeven — verheft zich ook hier (1) de éénheid der waarheid."

In alle geval blijft het voor alle tijden eene ontwijfelbare waarheid, dat elke leer zonder de kennis van hare geschiedkundige ontwikkeling, zoo wel de levendige wijze van beschouwen mist, als de hoogere duidelijkheid, die den wetenschappelijk gevormden geneesheer tot behoefte geworden is (2).

Twee vragen (3) moeten door eene geschiedenis der Geneeskunde nader beantwoord worden; zij betreffen: 1°. de uitvorsching van de grondkarakters der ziekten, welke steeds geheerscht hebben, en als de bronnen der pathische corporatiën en epidemische exacerbatiën, die in de bepaalde reeksen van jaren aangetroffen worden, optraden (daar deze uit gene niet alleen als noodzakelijke uitvloeisels, maar ook als sprekende getuigen van de genoemde rigting des tijds zich voordoen) en 2°. de uitvorsching van de ten allen tijde aanwezig geweest zijnde trappen van ontwikkeling . . . . . der heerschende Geneeskunde zelve.

»Hieruit volgt, dat men alléén de natuur, zoo als zij zich in de afwisselende levens-stemmingen der menschen geopenbaard heeft, en niets anders, als den eersten maatstaf van elke geneeskundige leer en school beschouwen moet. In deze onwederlegbare grondstelling is aan de historische studie der Geneeskunde de rigting voorgeteekend, welke zij inslaan moet. Zij beweegt zich niet in eene wijdloopige onpraktische geleerdheid; neen! zij is in waarheid en in zich zelve eene Natuurstudie, met hetzelfde regt als alle overige Natuurstudiën, voor welke zij het minst onderdoet ten opzigte der bekwaamheden, welke zij in hare bearbeiders vereischt. In de natuur der ziekten is bij

(1) Leop. Rancke, *Fürsten und Völker.* IV. 2 Ausg. 1839. p. 235.
(2) Kilian, *Geburtslehre* 1839. Ueberblick d. Geschichte I. p. 17.
(3) Zie Schrön t. a. pl.

alle vastheid van grondwetten, verandering en ontwikkeling aanwezig: dit moet erkend, moet wetenschappelijk behandeld worden; de geneeskundige leer moet hiernaar, en niet naar eenzijdige menschelijke wetten beoordeeld worden .... Men moge dan ook zeggen, dat de geneesheer geen hooger standpunt behoeft: de gezigtskring van den adelaar zal altijd een ander zijn, dan die van den musch in het stof der lagere luchtlagen. Nooit heeft de Geneeskunde eene betere rigting genomen, of het opmerken van ondergeschikte zaken wierd door hoogere inzigten bestuurd (1)."

Het uiteenzetten van den met betrekking tot gezondheid, ziekte en genezing navorschenden en handelenden menschelijken geest, even als van de levensomstandigheden en geschriften der geneesheeren, en eindelijk zelfs van de geneeskundige Literatuur, vormt in der daad slechts de subjectieve zijde van de geschiedenis der Geneeskunde, terwijl de objectieve zijde bestaat uit de geschiedenis van den gang der ziekten, derzelver oorzaken en der hiernaar gewijzigde behoeften aan genezing (2).

Het innerlijk gehalte van de geschiedenis bleef der wetenschap toegedeeld, wier oorsprongs-ontwikkeling de eerstgenoemde derhalve van haar eerst ontstaan af tot den tijd van den beschrijver, voordragen moet. De innerlijke geschiedenis heeft dus met daadzaken, en slechts ter staving van deze, met namen en getallen te doen. Haar hoofdoogmerk is: de betrekking aan te toonen van de afzonderlijke deelen der wetenschap, zoo als zij allengskens uit den chaos van het onbepaalde zich ontwikkelden en zelfstandig optraden.

De uiterlijke geschiedenis daarentegen is naar twee rigtingen mogelijk: in de eerste plaats, voor zoo verre de bedoelde wetenschap slechts in een bepaald tijdvak, in alle bijzonderheden harer volmaking, beschouwd wordt. Hier zijn getallen en namen noodig, en hieruit is de dwaling ontstaan, dat men de geschiedenis der wetenschap in het algemeen aan namen en getallen verbond, en niet den staat der wetenschap, maar het gevoelen der geneesheeren van eenen bepaalden tijd of landstreek voordroeg, zoo als vele der voorhandene geschiedkundige werken der Geneeskunde, zelfs eenige nieuwste naauwelijks uitgezonderd, aantoonen. In de tweede plaats, terwijl zij zich over de oppervlakte van alle tijdvakken uitstrekt. Bij de innerlijke, zoowel als bij de uiterlijke geschiedenis, moet men evenwel het *beginsel der ondergeschiktheid* met alle gestrengheid aanwenden.

Het denkbeeld van eene constructie, *a priori*, van de geschie-

---

(1) Hecker, *Gesch. d. neuern Heilkunde.* 1839. p. III en VI.

(2) Leupoldt, Recensie van lessing's *Handb. d. Gesch. der Medicin*, I. Berlin. 1838. in de *Jahrb. f. wissensch. Kritik.* Aug. 1839.

denis der Geneeskunde is achtenswaardig, daar hetzelve den geschiedkundigen noodzaakt het verouderde spoor te verlaten; doch leidt, blijkens de geschiedenis der Natuur-philosophie, gemakkelijk tot dwalingen, zonder iets waarlijk bruikbaars ten voorschijn te brengen.

Doch dit brengt ons reeds tot de thans te beproeven kritiek der wijzen van bearbeiding. Elke aanspraak, iets geleverd te hebben, hetwelk in eenig opzigt als eene uitzondering moet beschouwd worden, zou meer dan alles de ijdelheid des schrijvers verraden, welke overal in dit werk meende den algemeenen gang der ontwikkeling in de afzonderlijke daadzaken (welke hij echter nu eens biographisch, dan eens monographisch, enz. behandelt) te moeten opzoeken, omdat hij alles, wat als bijzonderheid voorkomt, beschouwt als iets, hetwelk in deszelfs noodzakelijkheid voor het oogenblik het beoogde doel vervult en daarna verdwijnt. Ook in het bovenstaande wilde hij slechts, ten einde het bijzonder standpunt der geschiedenis nader aan te duiden, bescheidene bijdragen verzamelen.

3. Kritiek der wijzen van bearbeiding van de geschiedenis der Geneeskunde.

De uiteenzetting der geneeskundige geschiedenis kan, even als elke behandeling van geschiedenis, langs drie hoofdwegen ondernomen worden.

I. De eerste moest natuurlijk die zijn, welke de daadzaken *onmiddellijk* zóó verhaalt, gelijk zij plaats grepen. Zij levert de zuivere stof zonder eenige inmenging van den verhaler. De geest des schrijvers is met den geest der verhaalde facta dezelfde. Caesar kan onder de schrijvers der algemeene geschiedenis tot voorbeeld dienen. Hij zegt slechts wat en hoe hij het deed. Ook voor de Geneeskunde stelt deze manier de vroegste trap van ontwikkeling daar, dewijl de geneesheeren noodzakelijk in het begin van hunnen letterkundigen arbeid over het algemeen zich hiertoe moesten bepalen, — caesar wilde zonder te moeten, — dat zij opteekenden wat zij zagen, wat hun onmiddellijk voor het gezigt lag. De geschiedenis der geneesheeren, stelsels, epidemieën, enz. uit de afzonderlijke, niet zamenhangend beschouwde landen en tijden, vormt het gezamelijke materiëel der geschiedenis op zich zelf. Voorbeelden hieromtrent vindt men in alle tijdvakken en landen in menigte. Onophoudelijk verzamelt nog heden op die wijze, voor de geneeskundige Historiographie, deze zoogenoemde *onmiddellijke* of *natuurlijke wijze van behandeling der geschiedenis.* Deze handelwijze stelt de empirische wijze van het schrijven der geschiedenis daar, en is haar eerste trap van ontwikkeling. Dewijl zij echter in de eerste plaats slechts *dat* aan den dag brengt, wat

door den schrijver gezien is, zoo is het duidelijk, dat deze vorm slechts voor kleine tijdruimten past, d. i. voor zoodanige, die overeenkomstig zijn met het leven van den schrijver, niet voor den geheelen loop der tijden. Althans eene geheele dusdanig ingerigte geschiedenis der Geneeskunde zou slechts uit aaneengeregene fragmenten van kronijken bestaan kunnen. Daar wij echter op verre na van elken tijd dusdanige onmiddellijke tafereelen niet bezitten, eensdeels omdat over het geheel niet ten allen tijde geschreven werd, en anderendeels omdat zoo weinige aanteekeningen tot ons gekomen zijn, zoo kan en moet het vervolgen van dezen eersten weg voortgaan met slechts de noodige bouwstoffen te leveren, maar nooit zelve tot eene in eenig opzigt volkomene, zamenhangende, in zich zelve éénige bearbeiding der geneeskundige geschiedenis leiden.

II. Den tweeden weg in het bewerken der geschiedenis moest men in den loop der tijden, reeds wegens het gebrekkige van den eersten, als van zelf vinden. Velen vonden zich daarenboven niet voldaan door de onmiddellijke, noodzakelijk maar al te dikwijls drooge mededeeling der gebeurtenissen. Die over den zamenhang en de gronden van deze of gene daadzaak *nagedacht* had, moest ook weldra lust gevoelen, zijn oordeel te doen gelden. Strekte ook al een schrijver van deze soort meestal weder niet veel verder dan over zijnen tijd zich uit, dan deed hij het toch ten opzigte van den geest. Hij dacht immers na, maakte bespiegelingen over den tijd en deszelfs verschijnselen. Voor zoo verre hij nu in het midden der verhaalde gebeurtenisten staat, is zijn oordeel — al heeft hij ook slechts een tamelijk verheven standpunt ter beschouwing in den gang zijner eigene vorming bereikt — gewoonlijk bruikbaar. Is hij groot van karakter, scherpzinnig en rijk in kennis, dan zal zijn oordeel eene ware leidstar en hij in staat en geregtigd zijn, zijn tijdvak meesterlijk voor te dragen. Hij zal ook over andere tijdvakken goed kunnen oordeelen, terwijl echter in dit geval het levendige der eigene aanschouwing ontbreekt, en hoe verder in de geschiedenis terug, de bouwstoffen, welke hij vindt, des te gebrekkiger worden. Het komt ons derhalve voor, alsof de beoordeelende wijze van geschiedenis-beschrijving meer haar object vindt in het schilderen van afzonderlijke en wel den schrijver zoo veel mogelijk nabijliggende en toegankelijke tijdvakken, dan wel in het bearbeiden van eene geheele zamenhangende geschiedenis. Wij bezitten ook van uitstekende Historiographen der oudere, middeleeuwsche en nieuwere tijden in der daad dergelijke bespiegelende bearbeidingen van enkele deelen, zoowel met betrekking tot de wereldgeschiedenis, als ten opzigte der kunst, wier geschiedkundige ontwikkeling ons hier bezig

houdt. Overal echter brengt de schrijver natuurlijk gaarne zijnen geest in de geschiedenis over. Hierdoor wordt het verledene vernietigd, de gebeurtenissen krijgen de kleur van het tegenwoordige. Alle tijdvakken worden, wanneer deze wijze van bearbeiding zich eindelijk vervolkomend heeft, naar den rei af als in een groot panorama voorgesteld, en tevens ter betere bevatting, naar het oordeel des schrijvers vooral verklaard. Men ziet wel in, dat van de hoedanigheid des oordeelenden schrijvers hier buitengewoon veel afhangt, en moet LE CLERC, SPRENGEL en HECKER als de vertegenwoordigers eener opklimmende ontwikkeling dezer tweede — *bespiegelende* (*beoordeelende*), *pragmatische, kritische* enz. — wijze van beschouwen, bewonderen. — Is nu deze wijze van opvatting zoo doende voorloopig aangeduid, dan zal het misschien overbodig zijn, alle wijzigingen van dezelve in de werken van FREIND, CONRING, BLUMENBACH, ACKERMANN, BOSTOCK, M. B. LESSING, enz. nog na te gaan. Wij worden voorwaarts gedreven, en hier ontmoet ons FRIEDLÄNDER, wiens schitterende phantasie aan den hemel der geschiedenis eenen grooten boog beschrijft, maar willekeurige rustpunten (in zijne 24 Voorlezingen) plaatst. Hij levert als het ware eene aestetische beschouwing der voornaamste sterrebeelden, toont echter meer de aanrakingspunten der afzonderlijke aan, dan wel het volgens vaste wetten opgaan van het eene na het andere aan den horizont onzer kunst. Hij schijnt in het algemeen minder op uitvorsching van nieuwe daadzaken of teregtwijzing van vroegere voorstellingen zijnen scherpen blik gerigt, maar meer beoogd te hebben, ons het schoone, doch (even als alles wat aetherisch is) ook daarom vlugtige genot van een onderhoud vol smaak en geest te verschaffen; terwijl HECKER uit kritisch-diepe groeven, welke hij gedurende vele jaren onvermoeid bearbeidde, hier de welgronden opspoorde, dáár den zilverglans van gedegene metaalklompen ons laat tegen blinken. Hier ontsprong hem een aanzienlijke stroom (zijne *Geschichte der Heilkunde nach den Quellen*, I. 1822, II. 1829), welke ons echter naauwelijks tot over het begin van zijnen middeleeuwschen weg voert en ook de Saraceensche stroombedding der Geneeskunde onaangeroerd laat: een overigens sterke, veelbezochte stroom, wiens verzanden helaas! tot nog toe slechts voor een klein gedeelte door nieuw gegravene kanalen (HECKER, *neuere Geschichte*, 1839) voorgekomen kon worden. Dáár zien wij vol vreugde eenen geheel nieuwen buitengewoon belangrijken tak zich den weg banen: HECKER's historische Pathologie.

Wel hebben HIPPOKRATES en SYDENHAM, en nog zoo velen tusschen hen, voortreffelijke observatiën over de zoogenoemde ziekte-constitutiën van hunnen tijd gemaakt; doch de taak, welke (zoo als HECKER teregt zegt) de historische Pathologie van onzen tijd zich

opleggen moet: namelijk het menschelijk leven als een onafgebroken, ondeelbaar geheel te beschouwen, en dien ten gevolge de opvolging der levens-stemmingen met derzelver gevolgen (d. i. de zich altijd wederom anders voordoende ziekten) aanschouwelijk voor te stellen, — deze is nog nooit eene geregelde werkzaamheid der Geneesheeren deelachtig geworden. Wel is waar hebben OZANAM, daarna vooral SCHNURRER, ook MANDT en anderen dit veld gedeeltelijk vóór HECKER bearbeid, doch blijkbaar heeft HECKER het eerst de meer belangrijke, kritische, vruchtbare wijze, hetzelve te bewerken, gevonden. Zijne zaaijingen en zijne oogsten hebben ook reeds jongere bekwame onderzoekers aangelokt, — onder welke FUCHS, JAHN en ROSENBAUM enz. voor afzonderlijke, HAESER voor de geheele bearbeiding der historische ziekten, als werkende, benevens SCHÖNLEIN en anderen, als door voordragt opwekkende, met onderscheiding genoemd moeten worden. Het komt immers, zoo als HECKER zich ergens uitdrukt, aan de Hoogescholen niet alléén hierop aan, praktische geneesheeren te vormen, maar ook diegene, welke hiervoor vatbaar zijn, in het binnenste der wetenschap in te leiden, zonder welke ieder praktisch onderwijs zielloos is. Dit gelukt echter het best, wanneer men de groote vraag poogt op te lossen: de Geneeskunde door historische studiën uit zich zelve op te trekken.... Dat echter overal het pathologische gedeelte der Geneeskunde, even als andere natuurstudiën, welke hetzelve reeds lang voorbij gestreefd zijn, om zich zelfs wille beoefend werd, dit kan men van dezen tijd niet beweren, die zich het meest op zijne praktische rigting beroemt, d. i. eene in het oog loopende neiging om alle studiën uit te sluiten, wier nuttigheid voor het dagelijksch gebruik niet duidelijk is. M a a r d e n a t u u r w i l d a t m e n d e n i n n e r l i j k e n z a m e n h a n g h a r e r o p e n b a r i n g e n e r k e n n e, e n o n t s l u i j e r t z i c h n i e t v o o r b e k r o m p e n e t e c h n i s c h e p o g i n g e n.... De ziekten en zoo doende ook de leer des geringen tijds, welken te leven ons vergund is, zijn diep in het verledene geworteld, en zóó blijkt het gemakkelijk, dat al die veelvoudige geestvermogens, welke zich eenzijdig slechts in het tegenwoordige bewegen, in hunne zelfvoldoening geene schadeloosstelling kunnen vinden voor de gering geachte en onder hen omkomende geneeskundige geleerdheid, welke toch niets anders is dan de zich zelf bewuste volmaking van onzen natuurzin aan de toonbeelden en verschijnselen der verloopene tijden! Wanneer echter HECKER voortging: »een overzigt over de Europische Staten toont zeer duidelijk, dat men het belang der genees-geschiedkundige studiën, in weerwil van eenige nietsbeteekenende inwilligingen, in het algemeen miskent. Ten hoogsten worden dezelve slechts geduld, en met uitzondering van Berlin, alwaar voor dit vak een *nominaal-professoraat* bestaat, bijna ner-

gens met werkzame deelneming ondersteund," dan moet men wel is waar aan Pruissen den prijs toekennen in het uitmunten boven allen ook in de wijze van bewerking en uiteenzetting der zoo belangrijke geschiedenis der Geneeskunde en nog nader in de historische Pathologie; doch men dient hier tevens bij te voegen, dat Rusland sedert te St. Petersburg een professoraat der geschiedenis (TH. STÜRMER) daargesteld heeft, terwijl te Parijs, Edinburg, Londen enz. der geneeskundige geschiedenis in den laatsten tijd ook groote opmerkzaamheid geschonken wordt, en van tijd tot tijd in elk beschaafd land eene maar al te dikwijls niet aangehoorde stem voor de bearbeiding, beoefening en het onderwijs der geschiedenis, zich liet hooren (1). Als een der nieuwste van deze soort kan men BROECKX's

(1) Ook in ons vaderland wordt thans de behoefte aan geschiedkundig onderwijs voor den Geneeskundigen levendig gevoeld. Zoo toch wordt in de *Bijdragen tot geneeskundige Staatsregeling*, 1842. I. p. 234, door dr. ARNTZENIUS ook deze wetenschap, als noodzakelijk bij het geneeskundig onderwijs in ons vaderland, voorgesteld; zoo draagt ook de Commissie, door Z. M. ingesteld ter herziening onzer geneeskundige wetten, in haar Rapport (*Stukken betreffende de herziening der geneeskundige wetten en verordeningen, in* 1841—1842, p. 16. 's Hage 1842.), de geschiedenis der Geneeskunst als eene onmisbare studie, voor; terwijl op de *Series Lectionum* der Leidsche Hoogeschool de *Historia Medicinae* (door den Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN) niet gemist wordt.

De Hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN, wien allen reeds zoo lang ook als een' uitmuntend historisch-geneeskundigen op prijs stelden, doet ook weder thans zijne veelbeteekenende stem hooren, ten einde de Nederlandsche Geneeskundigen den waren weg van kennis en beschaving aan te wijzen. »Het ware te wenschen," zegt de Hoogl. (*Bedenkingen en aanmerkingen op de stukken, betreffende de herziening d. geneesk. wetten*, enz. Leiden 1842, bl. 9) »dat de geschiedenis der Geneeskunde niet alléén in ons Vaderland, waar zij zoo geheel te huis behoort, maar ook elders als integrérend deel van 't onderwijs beschouwd wierd en niet óf geheel, óf grootendeels verwaarloosd." »De medicus van onzen leeftijd," zegt de schrijver verder (bl. 12), »is geroepen tot beoefening van .... historische pathologie. Eene groote vergelijkende en historische biologie, zietdaar de ziel van het onderwijs, zal het aan de behoefte beantwoorden." En wie zal den hooggeleerden schrijver niet volmondig toestemmen, »dat, wilde men den klassieken *vorm* van Hooger onderwijs afwerpen, zonder door litterarische, genetische kennis gevoed te zijn, het een mager, dor, afzichtelijk geraamte bleef! Beide elementen: het historische en physiologische, moeten zich vereenigen, om uit hare vereeniging de geneeskundige wetenschap als herschapen te doen voortkomen." — »Bij ons," zeggen wij met den hooggeachten schrijver (bl. 14), »bij ons zijn de wetenschappen geënt op den wortel der letteren. Onze groote mannen hebben dit erkend, en tot voorbeeld in ons vak behoeven wij slechts dat van BOERHAAVE aan te halen. — Onze studie was dus historisch-litterarisch, genetisch: niet afbrekende, maar verbindende en aanhechtende, en in

Discours sur l'utilité de l'histoire de la Médecine (Anvers 1839) beschouwen. »Parmi les causes du grand discrédit de l'histoire de »la Médecine," zegt hij, »se présente en premier lieu l'esprit mer»cantil d'un grand nombre d'enfants d'Hippocrate . . . . . Une autre »cause qui empêche plusieurs médecins, de défricher le vaste champ »de l'histoire de la médecine, réside dans un sentiment qui ne se »justifie pas mieux que celui que nous venons de stigmatiser. C'est »la peur de paraître pédants et pas assez praticiens." Hoe dit ook zijn moge, eene andere in de volgende woorden voorgestelde oorzaak: »une autre cause de cet abandon qui mérite d'être signalée, »se trouve dans la trop grande vogue donnée à l'étude de l'anatomie »pathologique," kan men naauwelijks als zoodanig laten gelden. Iets meer gegrond is het, wanneer B. als laatste oorzaak der tegenzin in de studie der geschiedenis »la fabrication continuelle de »nouveaux systèmes" aanvoert. Inderdaad meende kort te voren DUBOIS, *Hist. philos. de l'hypochrondrie et de l'hysterie*, Paris 1838, eenen wezenlijken grond en een bewijs van het niet-vooruitgaan der Geneeskunde, in het lastige, altijd op nieuw voor den dag komen van dezelfde denkbeelden en stelsels, te vinden, — zonder te vergeten, dat men »thans meer dan ooit een te groot mistrouwen in alle systematische denkbeelden stelt. Men vreest (zoo gaat hij in IDLER's *Uebers.* p. 4, Berlin 1840, voort) elke proef eener systematische behandeling, en vervalt zoo doende in eene nieuwe fout; gewoonlijk deklameert men tegen stelsels en stelselmatigen, zonder te weten wat en wien men aantast. Een goed stelsel, zegt LAROMIGUIÈRE ergens, is een meesterstuk van het menschelijk verstand; derhalve moest men op eene goed-logische manier slechts tegen de valsche stelsels en valsche theoriën te velde trekken. Ik geloof, zegt DUBOIS verder, bewezen te hebben, dat de geschiedenis der Geneeskunde nog niet van uit een philosophisch standpunt opgevat is; ik moet nog slechts aanduiden, op welke wijze men het geheel der historische stof met betrekking tot Geneeskunde had moeten bewerken, enz."

De Engelschen en Franschen weten over het algemeen zeer goed,

dit opzigt mogen wij wel het eenig volk in Europa genoemd worden." En »dat het van belang is . . . . de historische studie der Geneeskunde niet te verbannen, inzonderheid van onze Vaderlandsche Academiën, zal ieder beseffen, die de plaats, welke Nederland onder de beschaafde volken bekleedt, die het eigen volkskarakter, ook in dit opzigt, weet te waarderen en zich daarbij herinnert, dat de Geneeskunst op eene voortgaande traditie berust, waarvan de oude wereld het begin, of wil men liever het eerste gedeelte bevat, dat tot regt verstand van het tweede onontbeerlijk is." Hopen wij dat deze stem niet die eens roependen in de woestijn zal zijn! (Zie overigens onze Voorrede.) *C.*

hoe men geschiedenis behoort te schrijven (1). HUME kan voor de eerstgenoemde natie en voor vroegeren tijd, MICHELET voor de Franschen en tevens voor onzen tijd tot voorbeeld dienen. Met wat veel, doch niet geheel ongegronde nationale trots zegt MICHELET (te Parijs, in zijne *Inleiding tot de algemeene Geschied.*, hoogd. vertal. door GEHRING, Stuttgart 1834. p. 61) »elke maatschappelijke of geestelijke omwenteling blijft zoolang voor Europa onvruchtbaar, tot dat zij door Frankrijk vertaald en populair geworden is. De Reformatie van den Saksischen LUTHER, welke de natuurlijke tegenstelling tusschen het Noorden en Rome herstelde, werd door CALVIJN's genie demokratisch gemaakt. De Katholijke reactie der eeuw van LODEWIJK XIV. werd door het stoute Dogmatismus van BOSSUET der wereld verkondigd. LOCKE's Sensualismus is eerst Europisch geworden, nadat hetzelve door VOLTAIRE en MONTESQUIEU was opgenomen en de ontwikkeling der maatschappij aan den invloed der klimaten werd onderworpen. De zedelijke vrijheid liet in naam des gevoels door ROUSSEAU, in naam des denkbeelds (Idee) door KANT, hare regten gelden; doch slechts [?] de invloed van den Franschman werd Europisch. Zoo wordt dan elke losse gedachte der natiën door Frankrijk geopenbaard. Frankrijk voert het woord voor Europa, zoo als Griekenland dit eens voor Azië deed. Waardoor verdient Frankrijk deze zending? Alleen daardoor, dat in dit land, zoowel voor de theorie als praktijk, spoediger dan bij eenig ander volk, het gevoel van gezellige algemeenheid zich ontwikkelt." — Een der nieuwste en grootste onder Duitschland's geschiedkundigen, LEOPOLD RANCKE, uit, ofschoon dan ook voor een' meer bepaalden tijd (in zijne *deuts. Gesch. im Zeitalter der Reformation*, I. Berlin 1839. p. 44.) op gelijke wijze, ten opzigte van Duitschland, de volgende woorden: »Er was (in Duitschland ten allen tijde) een overvloed van leven en geest, van werkzaamheid in de meest verschillende takken en van scheppende kracht voorhanden, ten opzigte van welke men niet inziet, hoe zij bij eenen anderen loop der zaken zouden hebben kunnen ontstaan. Doch met dit al, was

(1) De schrijver zegt hier letterlijk: »*de Engelschen en Franschen weten over het algemeen beter, hoe men geschiedenis behoort te schrijven, dan de Duitschers*" [*en de Nederlanders*, had hij er in dit opzigt bij kunnen voegen]. »*Genoemde volkeren staan namelijk op een hoogeren trap van nationale beschaving.*" Uit het vervolg blijkt, dat hij dat *beter weten* dier twee natiën niet zoo zeer verstaat van derzelver meerdere bekwaamheid in het *naauwkeurig* en *volledig* behandelen der geschiedenis, als wel van de duidelijke en populaire voordragt, vooral der Fransche Geschiedschrijvers, en van den uitgebreiden invloed, welken, door staatkundige betrekkingen en omstandigheden, Engeland en Frankrijk op Europa uitoefenen.

C.

dit evenwel geen toestand, met welken eene groote natie zich vergenoegen kan. Aan eene vrije staatkundige beweging viel niet te denken, zoo lang de voornaamste prikkel voor elke openlijke werkzaamheid van een vreemd opperhoofd kwam. Ook in het gebied des geestes waren naauwe grenzen getrokken.... Slechts langzaam en in niet altijd bereikbare lijnen, komen de groote ontwikkelingen, die geslachten omvatten, tot stand. Ten laatste deden zich omstandigheden op, die ook in de Duitsche natie het bewustzijn harer natuurlijke stelling ten voorschijn riepen." Dit geldt ook ten opzigte van de philosophische, wel is waar door eenen Italiaan (VICO, *Scienza nuova*) het eerst beproefde bearbeiding der geschiedenis; want hoe groot en bijna alléén daarstaande juist omtrent dit punt Duitschland's verdiensten zijn, heeft ROSENKRANZ (*über d. Verdienst der Deutschen um die Philosophie d. Gesch.*, Königsb. 1834) meesterlijk en overtuigend aangetoond. Het zij genoeg, hier tot bewijs een' HERDER, FR. V. SCHLEGEL en HEGEL genoemd te hebben. Ten einde evenwel de punten van overgang, die de onderscheidene werkzaamheden kenmerken, als behoorende tot eene philosophische geschiedenis der Geneeskunde, naauwkeuriger te bepalen, moeten wij vooraf nog met een paar woorden de wijzigingen van beschouwing, die de reflecterende geschiedenis aanbiedt, scherper in het oog vatten. Reeds met betrekking tot eene eerste van deze *vergelijkende* wijzen van bearbeiding, namelijk die, welke men de algemeene geschiedschrijving in eenen naauweren zin noemen kan, — zoo als zij door LIVIUS, DIODORUS, JOH. V. MÜLLER enz. geleverd is geworden, — zegt HEGEL (*Vorles. üb. Philos. d. Gesch.* ed. GANS, Berlin 1837. p. 8.) te regt: »eene geschiedenis van deze soort, die lange tijdvakken of de geheele algemeene geschiedenis overzien wil, moet inderdaad afzien van de afzonderlijke uiteenzetting der enkele daadzaken en zich met Abstractiën vergenoegen, niet alléén door het weglaten van bijzondere gebeurtenissen en handelingen, maar ook door aan het denken, als meest vermogenden Epitomator, het overzigt des geheels over te laten." FREIND, CONRING en ACKERMANN hebben dit voor de geschiedenis der Geneeskunde gevoeld, LEUPOLDT, BOSTOCK en FRIEDLÄNDER hebben het (met een allezins zeer verschillend gevolg) voor haar gedaan. Eene tweede ondersoort der reflecterende geschiedenis is vervolgens de pragmatische. Pragmatische bespiegelingen nu, hoezeer zij ook abstract zijn, wekken in der daad, door het verledene te verhalen, tot nieuw leven op. Men moet voor de Geneeskunde, KURT SPRENGEL deze verdienste geheel in het bijzonder aanrekenen. Op eene gemoedelijk-bevallige wijze, bewandelen wij gaarne aan zijne zijde den langen weg, op welken niemand vóór of na hem zoo volledig het volhield, en die

door EBLE (K. SPRENGEL's *pragmatische Geschichte*, VI. Th. 2. Abth. ed. door FEUCHTERSLEBEN, Wien 1840), ten einde SPRENGEL's moeite en arbeid door het verouderen niet verloren zouden gaan, althans tot 1825 verder gebaand is. Men mag het niet miskennen, dat deze zeer platte wijze voor het grootste getal der minder zelfdenkende lezers de gemakkelijkste is; zoo als dan ook drie uitgaven van het groote werk van SPRENGEL, en vier van den insgelijks hier ter plaatse behoorenden, doch omgekeerd in zeer vele opzigten kleinen leiddraad van A. F. HECKER (*die Heilkunst auf ihren Wegen zur Gewissheit.*, ed. 4. Erfurt en Gotha 1819; [nederd. vert. door F. V. D. BREGGEN, Haarl. 1809; en door A. VAN ERPECUM, Amst. 1830]) voldoende bewijzen, hoe scherpzinnig GOTTH. EPHR. LESSING zich uitdrukte, toen hij zeide, dat »hij, die veel gelezen wil worden, voor bekrompene geesten moet schrijven." Evenwel moet of kan men dit noch aan K. SPRENGEL, noch aan A. F. HECKER als een verwijt voorwerpen, daar beide — met het, helaas! zeer middelmatige, wetenschappelijke standpunt van het grootste gedeelte des geneeskundigen publieks zeer wel bekend, — blijkbaar met opzet de bedoelde eenigzins eenvoudige manier van voordragt kozen, en liever in andere opzigten iets hoogers zoeken wilden. In een historisch opzigt bereikte echter JUST. FRIEDR. CARL HECKER zoodanig iets hoogers, door keuze en uitvoering van eene derde ondersoort der reflecterende geschiedschrijving, en wel der kritische. Deze is namelijk reeds meer geschiedenis der geschiedenis, beoordeeling der verhalen, onderzoek naar derzelver waarheid. Het buitengewone, hetwelk hierin ligt en vooral liggen moet, bestaat in de scherpzinnigheid des schrijvers, die van de verhalen, niet van de zaken, iets afdingt. De verschilspunten, welke uit eene dusdanige kritische zifting ontspruiten, leiden ons nader tot de waardering van eenen zoo veel invloed hebbenden onderzoeker. Evenwel sluit zoo iemand de andere manieren daarom niet uit. Binnen het gebied der reflecterende geschiedschrijving doet zich namelijk nog eene vierde ondersoort gelden, en wel met regt en billijkheid, ofschoon zij slechts als eene partiële kan aangemerkt worden. Reeds HENSLER's geschiedenis der *Lues venerea* en meer dergelijke, door den geest en de kennis hunner schrijvers uitmuntende monographische geschriften van vroegeren tijd, moeten billijkerwijze hiertoe gerekend worden. Doch ongetwijfeld is eerst in onzen tijd deze wijze van geschiedschrijven meer volmaakt en op den voorgrond geplaatst geworden. FRANK, SCHÖNLEIN, JAHN, STARK enz. stipten veel schoons aan, HECKER, MATTHIAE, FUCHS, SIMON, DUBOIS, ROSENBAUM en anderen leveren uitmuntende proeven van arbeid voor enkele ziektegroepen. Zulke takken staan dikwijls in betrekking tot het geheel eener volksgeschiedenis, gelijk b. v. HENSCHEL's meesterlijke bijdragen tot de geschiedenis der Ge-

neeskunde in Silezië. Eene dusdanige wijze van behandeling is wel abstraherend, doch vormt, omdat zij algemeene gezigtspunten aanbiedt, reeds een' overgang tot de derde hoofdwijze van bearbeiding, welke, als de philosophische, thans aangevoerd zal worden.

III. De *philosophische* opvatting der geschiedenis beijvert zich, den algemeenen ontwikkelingsgang der historische verschijningen duidelijk te maken. Zij zoekt den eenvoudigen vooruitgang in de duizendvoudige verwikkelingen der gebeurtenissen op. Zij bepaalt zich niet, even als de natuurlijke of onmiddelijke geschiedenis (welke ook wel iets eenvoudigs, namelijk de eenvoudige mededeeling van het gebeurde, zoo als het gebeurd is, beoogt), tot daadzaken, maar zij bedient zich van deze daadzaken, vooral dáár, waar uit dezelve algemeene denkbeelden, vereenigende punten, heldere blikken voor het geheel uitblinken. Zij berust verder niet, even als de reflecterende geschiedenis, bij eenige algemeene punten van aanraking tusschen de afzonderlijke historische groepen van gebeurtenissen, of bij derzelver pragmatische en kritische waardering; — zij vooronderstelt dezen arbeid, of vult denzelven slechts aan op nog onvoldoend bearbeide plaatsen, welke zij niet voorbij kan gaan, ten einde van het geheele organismus der geschiedenis een getrouw en zamenhangend beeld te verkrijgen, in hetwelk elke scherpe, der natuur weêrstrevende overgang, even als iedere wijdloopige uiteenzetting van meer oneigenlijke punten, zoo veel mogelijk vermeden wordt. Zij sluit echter geenszins het begrip van volmaakbaarheid op eenige wijze uit; in tegendeel, zij is vatbaar voor de grootst mogelijke uitbreiding en voor geen ten einde brengen. Zij breidt zich echter voorzigtig uit, daar zij slechts daadzaken, waarvan zij het standpunt in den zamenhang meent in te zien, allengskens meer en meer opneemt. Zij eindigt nooit, omdat bezwaarlijk, men mag wel zeggen voorzeker nooit, een geest ten voorschijn treden zal, wien het geoorloofd ware, al die millioenvoudige daadzaken en betrekkingen te doorzien en derzelver toestand tot eene duidelijke objectieve aanschouwing te verheffen, in één woord, haar ideaal te bereiken. Men mag het niet voorbij zien, dat LEUPOLDT en DAMEROW het eerst in deze ideale spheer zich wisten te verheffen, en dat C. H. SCHULTZ, WERBER, HIER. FRÄNCKEL, F. W. BECKER, QUITZMANN en anderen door hunne grootendeels hoogst verdienstelijke geschriften op eene zelfstandige wijze deze wetenschap tot ontwikkeling bragten. Maar deze pogingen en alle volgende van deze soort, ook de onze, moeten onvolmaakt, onbevredigend blijven: doch zij moeten ons daarom niet beletten, deze ideale rigting, die naar het hoogste en algemeenste althans henen wijst, na te streven en te blijven vervolgen. Ook is — wanneer in tegenstelling met dit hoogste, van het laagste, doch voor de praktijk het naaste, dat is: wanneer van

het nut van zulk een' arbeid, sprake is — uit elke dusdanige proef een goed resultaat voortgesproten. Zóó uit den arbeid van LEUPOLDT de scherpere en meer juiste opvatting der betrekking van de door hem zoo genoemde subjectieve en objectieve geschiedenis, d. i., van datgene, wat eigenlijk alle Geneeskunde ten voorschijn heeft geroepen, met andere woorden, van den »Morbus" in den historischen zin; derhalve van de door HECKER eigenlijk het eerst aan den dag gebragte historische Pathologie, en van 's menschen geneeskundige pogingen tegen dezen Morbus, in al deszelfs algemeene en bijzondere rigtingen. Hierin nu meenen wij de historische Therapie te zien. Doch door de Natuur-philosophie, — eene van de dochteren der Phantasie, uit welker armen de nieuwe kracht der Natuur- en Scheikunde de daarvoor vatbare en bevoegde geesten, niet zonder een herhaald weêrstreven, al meer en meer bevrijdt, — door de Natuur-philosophie beneveld, zeg ik, construeerde men meer, dan men opbouwde, hield zich voldaan, wanneer men den loop der zaken op eene bevallige manier, die met de toenmalige wijze van natuurbeschouwing overeenkwam, en onder een' vloed van hoogdravende woorden voorgedragen had, zonder denzelven met veel meer dan met klimmende en dalende »Potenzen" en dergelijk klatergoud te bekleeden. Maar ook deze wijze moet men eeren en op prijs stellen: eeren, omdat zij eene vrije verheffing van den onderzoeker uit de bekrompene beneveling der details wist voort te brengen, en omdat de bewegingen harer wieken ook door onze kunst op eene weldadige wijze henen ruischten; op prijs stellen, omdat zij de blijvende waarde bezit, der wereld in het algemeen en in het bijzonder der natuuronderzoekende en genezende wereld, — die hierdoor in bijzonderheden maar al te zeer zich liet medeslepen, — de bekoorlijke godin der algemeene waarheid weder eens te hebben voorgesteld, den in vervoering brengenden diepen indruk van haar betooverend beeld, ofschoon ook later en kalmer, als tooverbeeld beschouwd, verkwikt en zoo doende eindelijk toch de nieuwste, juist aan de onttoovering arbeidende, eklektisch-kritische, numerisch naauwkeurige rigtingen, blijkbaar en wezenlijk mede te hebben gegrondvest. Zien wij toch — om slechts der allernieuwste rigtingen des tijds, van ééne, namelijk van de pathologische zijde te gedenken, — zien wij toch SCHÖNLEIN, die blijkbaar uit natuurwetenschappelijk zaad ontkiemde, met eene gerijpte ondervinding, met een onderzoekend oog, met een controlerend verstand, verre in het rond en verre naar buiten, diep naar binnen en prophetisch omhoog blikken. De nevel moet immers vallen, wanneer de zon zal schijnen!

Maar wij vergeten de bearbeiding der geschiedenis. Even als met betrekking tot haar, HECKER den welberekenden weg van kritisch

onderzoek inslaat, tot welks voortzetting de eigenlijke kracht der geschiedenis hem aandrijft, zoo laat zich FRIEDLÄNDER liever door de gegevene kracht, in eene meer bepaalde, maar daarom ook kortere rigting, verder brengen, om langs een geschikter pad de steile hoogten te bereiken; terwijl DAMEROW het geschiedkundige organismus aan het menschelijke vergelijkenderwijze opheldert. De schrijver dezer regelen zou zich veroorloven HECKER den scherpzinnigsten, FRIEDLÄNDER den interessantsten, DAMEROW den geestrijksten geneeskundigen Historiograaph te noemen, wanneer men geesten van deze soort zoo gemakkelijk in één zwak woord zamenvatten konde. Dit geschiedt echter des te minder, daar juist het karakteristieke van het historische (zoo als SOBERNHEIM in eene beoordeeling van FRIEDLÄNDER, met zijne benijdenswaardige Phantasie reeds aangemerkt heeft) in de Elasticiteit gelegen is. En hoe kan dit ook anders? Viel niet alles, wat ooit gebeurd, gedacht, beproefd is enz., in de onmetelijke en geenszins doode, maar eeuwig levende zee der geschiedenis? Zal men dus uit deze zee niet alles ten voorschijn halen, in dezelve niet alles begraven kunnen, wat en hoe men het juist wil, en krachten en middelen heeft het te willen? Deze Elasticiteit strekt zich even zoo natuurlijk ook tot de mogelijke wijzen van bearbeiding uit, waarvan SOBERNHEIM vier aanneemt, welke wij, benevens andere, door hem misschien met opzet niet aangeroerde, onder de boven behandelde drie Kategorieën, in eene juist op dezelfde wijze uit eene volkomen natuurlijke, uit eene innerlijke noodzakelijkheid ontsprotene en door onze Subjectiviteit onaangeroerde opvolging, uiteen hebben gezet.

Boven de oorspronkelijke en de reflecterende wijze van behandeling heeft de philosophische echter geheel in het bijzonder *dit* vooruit, dat zij de eerste (welke men wegens de niet-bekendheid met haar ontstaan, veel gepaster de natuurlijke of d i e g e s c h i e d e n i s zou kunnen noemen, w e l k e z i c h z e l v e s c h r i j f t, zoodat zij ook ten allen tijde en voor alle rigtingen der ontwikkeling, de eerste geweest is), — als het ware de hand van iets belangrijks in tijd of ruimte, waarmede het in zijn' eigenen boezem tastte: — wij zeggen, de philosophische wijze van bearbeiden heeft dit vooruit, dat zij de natuurlijke en vergelijkende eerst nog bezielen mag, ten einde dat, wat de substantie en de wezenlijke geest in dezelve is, tot de aanschouwing te verheffen.

De philosophische geschiedenis kan daarbij alle voordeelen der natuurlijke en reflecterende in zich vereenigen, daar zij alle stoffen van dezelve, in zeker opzigt als de door haar te doordringene massa, tot grondslag neemt en bearbeidt. Eene in alle bestanddeelen wél geordende philosophische geschiedenis, zou men dus als eene hooger opgevoerde oorspronkelijke en bespiegelende wijze van

beschrijven kunnen aanmerken; want, wordt zij grondig voleindigd, dan bevat zij de geheele massa van stoffen, wier vlijtige verzameling de natuurlijke geschiedenis onderscheidt, benevens de resultaten, die in de hoofdzaak door de vergelijkende beschouwing (nl. door het kritisch oordeel en de pragmatische opvatting) reeds bearbeid en nagegaan zijn, en verkrijgt daardoor empirische kracht en sterkte. Doch een ieder ziet, dat eene zoo volkomen ontworpene philosophische geschiedenis een ware reuzenarbeid zijn zou, zoo als de menschelijke geest nooit verwachten mag. Men zal reeds tevreden moeten zijn, wanneer slechts proeven, die met haar overeenkomen en aan haar beantwoorden, in de Letterkunde ten voorschijn treden. En zoo moge het onderhavige Compendium, als een zwak schaduwbeeld, de losse omtrekken eener dusdanige wijsgeerige geschiedenis der Geneeskunde geven (1). Want misschien is de boom nog niet

(1) »Ipse ce te, ut ingenue fatear," — om met eenen bekenden geschiedschrijver te spreken — »aestimo hoc opus magis pro partu temporis quam ingenii." De tijd eischt blijkbaar eene uiteenzetting van de vorderingen der afzonderlijke takken der Natuur- en Geneeskunde, in eene innerlijk zamenhangende en alle deze takken beknoptelijk omvattende geschiedenis van dezelve, d. i., in eene geschiedenis, welke de wetten van derzelver ontwikkeling poogt uit te vorschen en de praktische resultaten uit dezelve mede te deelen, en juist uit dien hoofde met eenigen grond eene philosophisch-praktische kon genoemd worden, die daarbij beknopt en voor het tegenwoordige van af de oudste tijden berekend ware. Wij herinneren ons noch een dusdanig werk gezien, noch maken wij aanspraak een zoodanig geleverd te hebben. Doch wij wenschten voor zulk een werk, wanneer en van wien het ooit eens komen moge, bescheiden en voorloopig deze bijdragen te leveren, welke men intusschen misschien niet geheel onwaardig zal vinden, op zelfstandigheid aanspraak te maken, en die misschien grootendeels het opschrift, hetwelk zij (om haar doel met de vereischte volledigheid uit te drukken) voeren moesten, niet ten eenen male onverdiend dragen. Mogen althans welwillende lezers hierbij nooit vergeten, welke zware en bedenkelijke pligt de schrijver van dusdanig werk te vervullen heeft, daar hij ieder oogenblik gevaar loopt, door de massa der daadzaken overmeesterd, door allerlei inzigten in zijn oordeel over het karakter en de geschriften der bearbeiders van zoo vele, en reeds afzonderlijk beschouwd zoo groote wetenschappen, gebonden te worden. »On doit des égards aux vivants, on ne doit que la vérité aux morts" (VOLTAIRE). Vervolgens is ook de regterlijke stelling die stelling, welke het meest innerlijk gegrondvest is in de geschiedenis; zij mag derhalve hem, welke deze beoefent en op gene (door gronden en bewijzen aan te voeren) aanspraak maakt, niet als verwaandheid aangerekend worden, zoo lang zij zich slechts houdt aan de daden der mannen, welke het betreft, d. i., aan hunne wetenschappelijke en praktische verrigtingen, dus in het bijzonder aan hunne historische documenten, of met andere woorden, aan hunne geschriften.

ontkiemd, uit welken de wieg van hem vervaardigd moet worden, die eens eene dusdanige geschiedenis onzer kunst zal schrijven. En hoe moeijelijk zal ook hij nog de verleidelijke beproeving ontgaan, de gebeurtenissen het geweld aan te doen, hetwelk bij te groote overijling van het doel, dit doel daardoor des te meer moet verwijderen, hoe zekerder de verdraaijing der facta, door de vernietiging des origineels, voor zich zelve elke mogelijkheid eener getrouwe kopij van den waren ontwikkelingsgang der Geneeskunde, *a priori* beneemt.

Maar nooit te vroeg kan de opmerkzaamheid op deze philosophische zijde gevestigd worden, wier toekomstig licht uit de vroegere schaduw eens schooner ten voorschijn moge treden; en vriendelijk, gelijk eene ster in eenen duisteren nacht, mag en kan thans slechts de stille blik naar het gindsche verre doel, als een' opwekkenden prikkel dienen, — om, wegens eene droevige omringende landstreek van verpozing afziende, met snellen tred en krachtigen moed den doornachtigen en met welig tierend onkruid rijk voorzienen bodem te overschrijden. Want in weerwil van de boven door ons volmondig geuite hooge achting, welke de schrijver dezes werks zijne voorgangers met eene blijde overtuiging toedraagt, zal men evenwel hier der waarheid hulde doen en zeggen moeten, dat DAMEROW allezins den wijsgerigen zamenhang der wereldgeschiedenis zeer diep doorzien, maar denzelven meestal echter slechts door analoge vergelijkingen met het menschelijke organismus voorgedragen heeft, en dat hij, waar hij zich hiervan niet bedient, meer subjectieve begrippen [Notiones] ingelascht heeft, dan wel bij de Kritiek te rade gegaan is en de wetenschap zelve verrijkt heeft.

Derhalve zullen ook wij niet mogen terugdeinzen voor de verantwoordelijkheid, welke de betrekking van geschiedschrijver der wetenschap ons oplegt, zelfs dáár niet, waar wij ons in den werkkring van onze tijdgenooten wagen. Wij konden ons aan deze verantwoordelijkheid gemakkelijk onttrekken, eensdeels wanneer wij slechts de titels der geschriften onzer tijdgenooten noemden en elk oordeel terug hielden, en anderdeels wanneer wij (zoo als bijna alle onze voorgangers) alléén van de dooden spraken. Doch het eene scheen ons den vrijen man, die wel altijd zijn oordeel op goede gronden vestigen, maar niet te angstvallig verbergen moet, vrij onwaardig toe; — het andere zou het werk geheel en al verbrokkeld en onvolledig hebben moeten maken. Wij moeten toch van het verledene leeren, deszelfs dwaasheid vermijden, deszelfs wijsheid volgen; doch wij leven immers in het tegenwoordige en moesten op deszelfs hoogte den lezer trachten te plaatsen, eene hoogte, welke in waarheid ieder behoeft, wien het ernst is, der wetenschap en praktijk in de eene of andere, of in alle derzelver ver vertakte rigtingen bevorderlijk te zijn. » Ego eundem quidem hominem posse omnia ista praestare concipio: sed uti illi se diviserunt eum laudo, qui quamplurimum percipit.'' CELSUS.

Dit laatste kan men ook van FRIEDLÄNDER niet beweren, die wel is waar blijkbaar de heerlijkste tafereelen verzameld heeft, maar juist ook slechts tafereelen, en die ons het antwoord nopens de noodzakelijke verbinding van dezelve, bij zijne willekeurige scheiding der bouwstoffen, schuldig gebleven is. Nu eens hebben zij, zelfs uiterlijk genomen, slechts brokstukken geleverd, zoo als reeds vroeg de geleerde LE CLERC en thans de beroemde HECKER, wiens werken ons het genot van derzelver lezing, door de smart over het gemis eens geheels van zijne meesterhand, dreigen te verstoren; dan eens hebben zij bij een' overvloed van alle overigens voortreffelijke bouwstoffen, eene verkeerde beschouwing der praktische hoofdpunten moeten geven, omdat de schrijvers geene Geneesheeren waren, zoo als dit van SPRENGEL geldt, die b. v. SYDENHAM over de antiphlogistische behandeling der Pokken berispt, eene behandeling, die millioenen gered en even als zijne Antiphlogose over het geheel, bijna den geheelen nieuweren tijd voorgelicht heeft. Nu eens hebben zij hun oordeel zonder verdere uiteenzetting voorgedragen, zoo als FREIND, ACKERMANN, CONRING, in wier edele Subjectiviteit men, ofschoon ook gaarne en gewillig, genoodzaakt is zich te verplaatsen, wanneer men hunner genieten wil; dan eens moet men zich met eene, op zich zelve zeer lofwaardige, doch slechts eerst aphoristisch aangestipte scheiding van de geschiedenis der ziekelijke en der geneeskundige ontwikkeling vergenoegen, zoo als bij den zinrijken LEUPOLDT; nu eens met eene wel is waar onberispelijke beknoptheid, zoo als bij den onbeschrijfelijk veelzijdigen en zelfs als taalkenner diep geleerden HEUSINGER (in deszelfs Encyclopaedie, 1839.). Nu eens vindt men naauwelijks iets meer dan goed bewerkte studiën van ouderen, zoo als bij den vlijtigen BOSTOCK, die in het bijzonder nog om zijne indeeling volgens de Algemeene Geschiedenis bijval verdient, en bij LESSING, wien men overigens geene originaliteit geheel ontzeggen kan, en ROHATZSCH, die echter minder voortbrengt; dan eens meer alleen literair-historischen arbeid, zoo als bij den onsterfelijken BLUMENBACH, CHOULANT en AUGUSTIN; dan eens eindelijk omgekeerd het niet-in aanmerking nemen en niet-kennen van alle Literatuur en het missen van alle Kritiek, zoo als bij GASTÉ en vele anderen.

Het onderhavige werk zocht dusdanige gebreken te vermijden en aan alle billijke eischen, in elk meer belangrijk opzigt, te voldoen. Doch het kan, eensdeels wegens deze vermenigvuldiging van de eischen onzes tijds, en anderendeels wegens de zeer veelvuldige beperkingen van deszelfs schrijver, slechts als eene eerste zwakke proeve optreden, en wil geenszins, noch in vorm, noch in stof, iets meer zijn. Intusschen verdient hetzelve ook wel niet als iets minders bebeschouwd te worden.

4. Verhouding van ons ontwerp.
a.) *Tot de praktijk.*

»Im Anfange war die That," zoo als GÖTHE reeds lang geleden (in Faust) in het algemeen, en voor de geneeskundige Geschiedenis SCHÖNLEIN voor korten tijd, in de openingsrede voor zijne Berlijner-Kliniek aanmerkte. Het praktische leven is de voedende moeder der Geschiedenis. Behoort zij nu niet door de opgeschotene dochter verpleegd te worden? Behoort niet de geschiedenis in den schoot der praktijk de kleinkinderen neder te leggen, welke haar aangenaam zouden zijn?

Reeds de enkele gedachte, dat men in de geschiedenis der Geneeskunde over het geheel den wereldgeest in eene zijner heerlijkste werkingen ontmoet, in eene werking, die naar het welzijn der lijders henen wijst, — deze gedachte moet reeds nadenkende Practici opwekken en elke vonk van ontvankelijkheid in het gemoed tot eene schitterende vlam aanblazen. Dien ten gevolge hield men het hier voor pligt, bij de algemeene overgangen en inleidingen tot de afzonderlijke tijdvakken, de resultaten der »zacht werkende magt, die zoo groot is" (GÖTHE) na te sporen. En in der daad, welk waarlijk beschaafd geneesheer zou liever voor altijd vastgenageld willen blijven aan het bekrompen streven eener zoo gewone sleur, wanneer de geschiedenis zijner kunst hem het vooruitzigt geeft zich te kunnen ontdoen van het bekrompen oordeel zijner individuële ondervinding, het vooruitzigt, zich meer en meer te bevrijden uit de geestdoodende banden, die hem ten hoogste kunnen voldoen, zoolang hij zich in de enge spheer van lagere begeerten beweegt, die toch zijnen blik, zijn oordeel, zijnen gezigtskring slechts nog enger maken, derhalve zelfs aan het Egoïsmus der broodstudie niet eens voldoende kunnen zijn. Wie zou zijn bepaald, kortstondig, individueel aanzijn niet door de geestelijke verbinding met het onbegrensde, oneindige, algemeene, willen uitbreiden en verlengen, hetwelk in geesten, die door kunst verwant zijn, den geheelen tijd vóór ons bezielt? Wie zou de verheffende nabijheid van deze groote karakters, van deze diepe onderzoekers, van deze hooger gestemde geesten willen ontberen, in welke de geschiedenis van zijn vak hem inleidt, — eene nabijheid, in welke men alleen op het zekere historische standpunt geplaatst wordt, van uit hetwelk men het veelvuldige kleine zijner eigene nabijheid in het praktische leven, met waardigheid overzien, het weinige groote in zijne spheer waarderen, in één woord die *takt* zeker bereiken leert, door middel van welke men in het praktische leven, hier medelijdend voorbijgaande, dáár opmerkzaam gadeslaande, het ware van het valsche scheiden, het werkelijk nieuwe uit het gewoel van het dagelijksch met verwaand-

heid als nieuw aangebodene, onverblind spoedig ontdekken zal, en zoo doende boven het verdrietelijke rondtasten verheven zal worden, hetwelk bij zoo vele Geneeskundigen door ieder nieuw nummer eens Journaal's altijd weder en bijna altijd te vergeefsch, ja! dikwijls niet zonder groot gevaar voor de zieken, op eene onophoudelijk veranderende wijze levenslang zich staande houdt.

Maar niet alleen Geneeskundigen, ook »de staten hebben het hoogste belang bij de volmaking der historische Pathologie. Hunne zorg is het meest op de algemeene ziekten gevestigd; voor deze moeten zij wetten vaststellen, die niet heilzaam zijn kunnen, wanneer zij niet overeenkomstig de natuur zijn. Nu volbrengen de volksziekten wel is waar hare ontwikkeling in lange tijdruimten; vele in eeuwen; — doch de afzonderlijke Epidemieën zijn slechts als het uitbreken [als de *Paroxysmen*] van eenen intermitterenden ziekelijken toestand te beschouwen. Deze aanvallen, afzonderlijk beschouwd, zullen echter even zoo min tot de erkenning van de geheele kwaal leiden, als men uit eenen enkelen aanval eener tusschenpozende koorts, een overzigt aangaande het beloop en de beteekenis der geheele ziekte verkrijgen kan. Het blijkt dus duidelijk, dat de natuurlijke geschiedenis der volksziekten niet door de klinische Pathologie (welke zich met het afzonderlijke bezig houdt), maar door de historische Pathologie, en door deze alléén, kan worden erkend, omdat men met de ondervinding van alle eeuwen te rade gaan moet. Derhalve ware het niet alleen eene gewenschte, maar zelfs eene noodzakelijke zaak, dat de Hoogescholen, die in alle wetenschappelijke pogingen behooren vóór te gaan, aan de historische studie der Geneeskunde de haar toekomende en reeds te lang onttrokkene opmerkzaamheid wijdden." HECKER, *neuere Gesch.* p. X volgg.

Een nog minder aangedrongen en wezenlijk nuttig iets, bij den invloed der historische Pathalogie op de praktijk, is het duidelijk inzigt, hetwelk zij in het wezen der ziekte toelaat. Tot dus verre heeft men [meestal] (zoo als SCHÖNLEIN in de inleiding tot zijne voorlezingen in Berlijn herhaalde) de ziekte voor iets zuiver negatiefs gehouden. Dit is zij allezins met betrekking tot gezondheid. Voor zich zelve is zij echter iets, blijkbaar helaas! al te positiefs, — eene beschouwing, die aan het praktisch oogpunt licht geeft, en van de historische Pathologie, eene door SCHÖNLEIN niet vermelde, maar hoogst krachtige steun daardoor verkrijgt, dat deze nieuwe wetenschap juist den zelfstandigen ontwikkelingsgang der ziekten in het groot aantoont, en door het gelijk blijven van het grondkarakter der Epidemie onder alle algemeene (klimatische enz.) en speciële (locale, individuële enz.) betrekkingen, ten duidelijkste toont, dat haar eigenlijk wezen in geenen deele iets negatiefs kan zijn. En evenwel is men met deze waarheid, die historisch reeds volkomen duidelijk

aan den dag ligt, maar ook door GEIGEL (*Krankheitsgenius*) in 1840 nog voorbijgezien werd, eerst door den dikwijls reeds genoemden Heros der Duitsche Geneeskunde bekend geworden; omdat men boven de Observatie ten allen tijde maar al te dikwijls aan de naderhand traditioneel gewordene Speculatie den voorkeur gaf. »Maar bespiegelingen maken zonder ervarenheid en natuuronderzoek, is (zoo als reeds PARACELSUS zeide) phantaseren; en phantaseren brengt Phantasten voort, en geene natuurkundigen..... De ware Theoretiek moet men uit de praktijk, d. i. uit de werkelijke ondervinding en uit een juist natuuronderzoek afleiden, enz." Ten einde echter ook met betrekking tot de historische Pathologie, geheel de vorderingen der natuurkundige wetenschappen te volgen, en meer bepaalde, bruikbare resultaten voor het praktische leven uit haar te verkrijgen, zal misschien eene physische basis tot grondslag gelegd, b. v. de »*Physicalische Atlas*" van BERGHAUS (Gotha, 1838—1842) in handen genomen en dan de loop en de uitbreiding van de in de geheele geschiedenis voorkomende endemische en epidemische ziekten, op afzonderlijke Exemplaren der kaarten naauwkeurig geteekend en deze dan vergeleken kunnen worden. Of en in hoe verre de physische toestand der aardkorst, als een zoogenoemde tellurische invloed, op het verwekken en op den loop dier ziekten inwerkt, zou misschien daardoor wel uitgemaakt kunnen worden. Iets dergelijks moest voor alle klimatologische betrekkingen, bij het licht der nieuwere vergelijkende, door SCHOUW en A. VAN HUMBOLDT zoo voortreffelijk bearbeide, Klimatologie, en b. v. met betrekking tot de meer constante verhoudingen van den wind aan DOVE's scherpzinnige onderzoekingen getoetst worden. Elken nadenkenden Geneesheer zal het in waarheid moeten verrassen, wanneer DOVE, zonder van Guyana's vreesselijke ziekten iets te weten, tegen den schrijver dezer regelen zijne meening te kennen gaf, dat, ten gevolge van de aldaar heerschende winden wel in die streken de hevigste kwalen zullen woeden, — zoo als dit dan ook in der daad historisch aangetoond kan worden. HASPER's en JOHNSON's bekende werken over tropische ziekten leveren genoeg bewijzen dienaangaande op. Doch slechts weinige Geneesheeren bezitten of gebruiken hunne natuurkundige kundigheden tot ophelderende onderzoekingen, zoo als dit b. v. de geestige en kundige JULIUS MINDING, STEINHEIM en anderen, voor den tegenwoordigen tijd, met goed gevolg beproefd hebben. De historische ontwikkeling van afzonderlijke ziektegroepen is aan verreweg talrijker onderzoekingen onderworpen geworden, onder welke die van HECKER (*zwarte Dood*, *Engelsch zweet*, enz.), FUCHS (*Roodvonk*), en, om slechts eenige der nieuwste te noemen, die over *Syphilis* van ROSENBAUM en anderen uitmunten. Uit de *Encyclopaedia Britanica*, d. XIV. st. II. bl. 580. Lon-

den 1840., ziet men thans zelfs de geschiedkundige betrekkingen der [zoogenoemde] zielsziekten, even als aldaar (p. 490) ook de statistische betrekkingen voor ziekten en Geneesheeren in het algemeen historisch ontwikkeld zijn. Dewijl intusschen, zoo als reeds de Recensent van HÄSER's *hist.-pathologische Untersuchungen*, 1839. (in de *Literarische Zeitung*) aangemerkt heeft, »de eigenlijke onderzoekers, hier gelijk overal een klein getal uitmaken, zoo is het des te aangenamer in HÄSER zulk eenen te ontmoeten, die zich door vlijt en groote kennis zóó voordoet, dat hij de voornaamste van de jongere schrijvers genoemd moet worden, welke zich der historische Pathologie toegewijd hebben. Zijn optreden in dit moeijelijke vak zal zonder twijfel nog andere bevoegde geleerden aanmoedigen, en vestigt de hoop, dat de in diepere historische onderzoekingen van den laatsten tijd geuite gedachte, over de ongunstige uiterlijke omstandigheden, over de onwrikbaarheid van heerschende inzigten en over de onverschilligheid der geleerde vereenigingen zegepralen zal."

In Silezië heeft in 1837 HENSCHEL, in België in 1839 BROEKCX [en in den allerlaatsten tijd, hebben ook in ons Vaderland, onderscheidene geleerden] voor het hooge praktische nut der ook voor de geneeskundige Staatsregeling zoo belangrijke geneeskundige geschiedenis, hunne stem doen hooren; en het is te hopen, dat verstandige staatsmannen, zoo als COUSIN, METTERNICH, UWAROFF, [SCHIMMELPENNINCK V. D. OIJE] en anderen hunne hooge opmerkzaamheid ook op deze wetenschap zullen vestigen, daar toch het niet-letten op dezelve in de laatste algemeene Epidemie, zich door dure en meestal doellooze geneeskundige inrigtingen wel hard genoeg gestraft heeft, om voor het vervolg te waarschuwen (1). Een grondig kritisch onderzoek was en is eene behoefte even als voor elke, zoo ook voor onze geschiedkundige wetenschap; doch de historische Pathologie beweegt zich (zoo als HECKER reeds zeer schoon gezegd heeft) geenszins in eene onpraktische geleerdheid, uit welke voor het praktische leven niets nuttigs voortkomt. Juiste denkbeelden omtrent de volksziekten zijn het meest geschikt, om de nog tamelijk wankelende leer van de oorzaken der ziekten, ook met betrekking tot de sporadische kwalen, tot het hoogere, verlichte standpunt op te voe-

---

(1) Wij hopen dus ook met allen, dat, bij de thans in ons vaderland bewerkt wordende veranderingen en verbeteringen in geneeskundig Onderwijs en geneeskundige Staatsregeling, vooral ook de vereischte, en door de beoefening der historische Pathologie duidelijk gewordene verbeteringen, in den geheelen omvang der geneeskundige Staatsregeling en vooral der geneeskundige Politie, weldra mogen worden daargesteld. C.

ren, van uit hetwelk alsdan ook menige meer werkzame geneeskundige grondstelling misschien zal kunnen worden erkend: gelijk het dan ook, historisch beschouwd, omgekeerd bijna altijd de door Epidemieën veroorzaakte beangstiging was, welke den ter dier tijde bestaande regeringen raadzaam deed voorkomen, bij geneeskundige deskundigen te rade te gaan. Eene diepe pathologische studie ook van deze zijde moet vooraf gaan, voordat men den heilrijken weg leert inslaan, naar welken het Algemeen, bij eene overigens behoorlijke op prijs stelling van de wetenschappelijke waarde der pathologische studiën op zich zelve, toch ten laatste vooral zijne wenschen zal rigten. Want, zoo als SCHRÖN in zijne scherpzinnige beoordeeling van HECKER's nieuwere geschiedenis, evenwel zonder zijnen ook praktisch zoo verdienstelijken schrijver te bedoelen, reeds gezegd heeft: »met bloem- en woordenrijke spreekwijzen en philosophische Constructiën geneest men niet!" In het gezegde van CELSUS: »Morbi non eloquentiâ, sed remediis curantur," is hetzelfde bevat; en SCHRÖN had gelijk aldaar SYDENHAM's denkbeeld mede te deelen: »dat het voor de Geneeskunde hoogstbelangrijk is, den weg gevonden te hebben naar de Specifica, ofschoon men zich beijvert het niet te begrijpen." Hierbij mogen wij niet voorbij zien, dat al de heilzame Fundamentaal-methoden der algemeene Therapie, insgelijks beschouwd moeten worden als resultaten van den historischen ontwikkelingsgang der menschelijke pogingen ter genezing der ziekten, — welke pogingen met de ontwikkeling der ziekten in éene lijn gingen en door deze juist noodzakelijk geworden zijn, — en dat beide, even als vele andere zaken uit de geschiedenis, die voor de praktijk der burgerlijke-, militaire- en staats-geneeskunde zeer gewigtig zijn, in eene afzonderlijke wetenschap, — welke als tegenhanger der historische Pathologie blijkbaar den naam van »historische Therapie" eischt, — voorgedragen behooren te worden. Dit voorzeker niet onpraktische denkbeeld heeft zich echter in den schrijver dezes werks eerst bij het einde van deszelfs bearbeiding ontwikkeld, en men moet diensvolgens zijne wel is waar niet zeldzame, maar nog niet wetenschappelijk geordende, hier reeds voorkomende historisch-therapeutische toepassingen op onzen tijd, meer als aanduidingen dan als uitvoeringen beschouwen. In het tweede deel zal men dit verder pogen uit te werken. SCHRÖN's veelbeteekenende woorden: »De andere zijde, namelijk den invloed, welken het geheel op de ontwikkeling der Geneeskunde uitoefende, heeft hij minder in aanmerking genomen, ofschoon ook enkele aanduidingen niet geheel gemist worden. De wetenschap zal HECKER dank zeggen, voor hetgeen hij gedaan heeft, en zijne werken zullen een' prikkel worden voor de werkzaamheid van anderen in dezelfde rigting," — deze woorden zouden bij ons althans hunne

werking niet missen, en volmondig stemmen wij dus met de volgende woorden van SCHRÖN in: »Hoe meer de geestige meerderheid des beschouwers hem boven zijnen tijd verhief, des te zekerder liet of de meester, of zijne leerlingen niet na de verkregene theorie, als de eenige ware, en hare moeder, de praktijk, als de eenige zegenrijke voor te stellen. Maar elke praktijk genas in haren tijd, wiens noodzakelijk voortbrengsel zij was, het andere product van denzelven, namelijk den voorheerschenden trap van de ontwikkeling der ziekten. Het standpunt intusschen, van uit hetwelk elke arbeid naar zijne waarde geschat worden kan, wordt zelden gevonden, nog zeldzamer vastgehouden: en zóó ontwikkelde zich het schandaal der Geneeskunde, de strijd om het Optimaat, om de beste der Methoden. Men kan voorzeker niet ontkennen, dat de beginselen (Principes) eener heerschende philosophische school op de ontwikkeling van elke gangbare Geneeskunde, even als de toestand der hulpwetenschappen eenen magtigen invloed op de inzigten der Geneesheeren grootendeels uitoefenen, en daarnaar dus ook de handelwijze des Geneesheers gedeeltelijk zich regelt. Voor zoo verre echter dit alles ook eveneens voortbrengselen der periodische eigenaardigheid des tijds zijn, als algemeene volksziekten deze eigenaardigheid des tijds (doorgaans althans) ter medewerking huns ontstaans en hunner ontwikkeling in zich ronddragen, staat ook deze, de praktijk wijzigende, invloed in een bevriend verband met de volksziekte; en zoo doende maakt deze ziekte zelve de tegen haar te velde trekkende praktijk, voor dien veldtogt geschikt." Hoe weinig echter in der daad deze historisch-praktische betrekking door vroegere Historiographen onzer kunst, uit een hooger en waardig oogpunt beschouwd geworden is, kan uit het voorbeeld van twee schrijvers gezien worden; schrijvers, die toch zeer hooggeschat geworden zijn, ook in vele opzigten roem verdienen, en wier invloedrijke en onder het geneeskundig publiek verre verbreide meening juist daarom intusschen het dringendst eene teregtwijzing schijnt noodig te hebben. Ik bedoel SPRENGEL en A. F. HECKER. De eerste draagt, omdat hij de betrekking tot de praktijk niet kende, eene menigte verkeerde oordeelvellingen over Practici voor, erkende zelfs bij zijnen eigenen zoon de Scharlaken-koorts niet, wier geschiedenis hij, zoo als REIL hem zeide, toch zoo voortreffelijk geschreven had. Een geschiedschrijver der Geneeskunde moet Practicus en Philosooph tevens zijn. SPRENGEL was blijkbaar het eerste, A. F. HECKER het laatste niet; want dezen is (gelijk SCHRÖN t. a. pl. reeds scherper ziende aanmerkt) »het wisselen der Methoden een smaad der Geneeskunde, en STOLL's overgang van de antigastrische Therapie tot de antiphlogistische eene vernedering voor haar." Nog heden heeft men de innerlijke noodzakelijkheid en den dieperen zin der afwisseling en

des strijds in de Geneeskunde niet genoeg erkend. [De schrijver heeft zijne denkbeelden omtrent geneeskundige Polemiek voor eenigen tijd, in SACHS's *Berl. med. Centr. Zeitung*, Mei 1840, medegedeeld.]

Buitengewoon vele praktische misslagen zou de historische studie in het algemeen, en vooral in dezen zin genomen, reeds den Geneesheeren bespaard hebben, wanneer zij op geschiedenis zich meer toelegden. Gewaagde nieuwigheden in de praktijk, die dikwijls spoedig ingang vonden, omdat derzelver voorstellers behalve moed en zelfsvertrouwen, ook kunst en invloed genoeg bezaten om dezelve door te voeren, zouden niet eerst noodig gehad hebben millioenen menschenlevens (Systeem van SYLVIUS) weg te rukken, om hare verderfelijke eenzijdigheid eerst aan het omkomen der zieken kenbaar te doen worden, — hadden slechts de gelijktijdig levende Geneesheeren op eene vaste historische basis gestaan! Goede geneesheeren hebben overigens altijd er op aandrongen, dat men de praktische resultaten des vervlogenen tijds met die van den tegenwoordigen tijd en met zijn eigene in verband zou brengen. Het zij voldoende hier op FRIEDRICH HOFFMANN en vooral op den onsterfelijken BOERHAAVE te verwijzen, op BOERHAAVE, die het weten en kunnen van den geheelen tijd vóór hem ter zijner beschikking had, om zaadkorrels te vinden, welke zijn rijke geest alsdan op nieuw bevruchtte. Ook BAGLIVI verklaarde reeds met regt de praktische Geneeskunde ten allen tijde voor de dochter van den gezamenlijken haar voorafgeganen tijd. Deze bestaat voor ons slechts in de geschriften, die uit elk tijdvak tot ons overkwamen: Methode en Kritiek moet men intusschen waarlijk bij de Literatuur medebrengen, wanneer men er bruikbare vruchten van verwachten wil.

b) *Tot de Literatuur* (1).

Met het hoogste regt zegt (2) FREDERIK DE GROOTE: »den kring zijner ondervinding naar zijne woonplaats te begrenzen en zamen te trekken, zijne kennis tot de noodigste beroepsbezigheden te be-

(1) Een grootsch Repertorium der gezamenlijke Literatuur van alle volkeren der oudheid en eene geschiedenis dezer Literatuur, wil GRÄSSE (in zijn *Lehrb. d. Literär-geschichte aller bekannten Völker d. Welt, von d. ältesten bis auf der neuesten Zeit*, I. 1. Dresden u. Leipzig 1838) tot stand brengen. Wat onze Geneeskunde betreft, zoo moet men met roem gewag maken van de zorgvuldige inachtneming harer Literatuur, b. v. bij JOSEPH FRANK (*Prax. med. univers. praecept.* Lipsiae 1823), C. PRUYS VAN DER HOEVEN (*de arte medica, libri duo ad tirones.* IV. Part. Lugd. Batav. 1838—1840).

(2) FRIEDRICH DES GROSSEN *Sämmtliche Werke in einem Bande*, Berlin 1837. Voorrede tot de Brandenburgsche geschiedenis.

palen, heet niets anders dan in domme onwetendheid blijven verkeeren. Indringen in vervlogene tijden, de geheele wereld met eenen vèrzienden blik omvatten, is zoo veel als onwetendheid en dwaling overwinnen; men leeft als het ware in alle eeuwen, men wordt burger van alle plaatsen en landen. Een mensch, die niet van meening is dat hij uit den hemel gevallen is, die niet waant dat de wereld eerst op den dag zijner geboorte ontstaan is, zulk een mensch moet begeerig zijn te vernemen, wat er in alle tijden en landen gebeurd is. Heeft hij uit onverschilligheid ook al geene deelneming voor het lot van zoo groote natiën, die het spel des noodlots geworden zijn, zoo zal hij toch wel eenige genegenheid koesteren voor de geschiedenis des lands, hetwelk hij bewoont." Men mogt hopen dat de geneesheeren, de bewoners van het gebied der Geneeskunde, zich zouden laten gelegen liggen aan deszelfs geschiedenis; men moest hier althans alle inspanning ten beste geven, om zoodanige belangstelling, waar dezelve ooit gevonden mogt worden, ware het mogelijk op te wekken. »Daartoe moest ook hier de geest der Literatuur op procenten gesteld worden." Intusschen alléén eenige bijvoegselen tot vroegere Historici te geven, was daarom geheel onmogelijk, omdat geene vooruitgaande wijsbegeerte, en even zoo min elke andere echte wetenschap, slechts eene bijeenvoeging der vroegeren zijn kan. Maar mijne lezers zullen met mij, en met eenigen schrik, dikwijls de opmerking moeten maken, hoe weinig de vroeger als waar en bekend geloofde bezitting waar of bekend te noemen zij, hoe dikwijls het schijnbaar nieuwe oud, of bij nader onderzoek onwaar zij, en hoe weinig men voortaan het vooroordeel huldigen mag, wanneer men slechts eenigermate op den grond en zamenhang der zaken let, als ware de geschiedenis der Geneeskunde als eene voleindigde zaak te beschouwen, terwijl immers hare wetenschappelijke bearbeiding eigenlijk eerst pas begonnen is. De krachtige groei der wetenschap deed naar alle zijden de haar vroeger aangelegde scholastieke boeijen springen; uit eenen dooden aggregatie-toestand der opgehoopte bouwstoffen, trad de kiem van het jonge plantsoen, in eene moeitevolle ontwikkeling onder den druk der boven hetzelve liggende, uit puinhoopen ontstane tuinaarde, ten voorschijn; en in plaats van de tot dus verre vervaardigde beschrijvingen onzer wetenschap, drong zich met onwederstaanbaar geweld overal de beschouwing der b e l a n g r ij k s t e p u n t e n op den voorgrond; hun systeem zal zij eens tot eenen meer verhevenen trap verheffen, om ze naast eene Geometrie of Physiologie, eene Grammatiek en Philosophie te kunnen plaatsen. Maar de geschiedenis en letterkunde onzer kunst en der ziekten, welke zij bestrijdt, worden in het algemeen nog door te weinigen met belangstelling beoefend, in weerwil van zoo vele uitmuntende geschriften, die ter kennismaking met dezelve voorhan-

den, in eene chronologisch gerangschikte volgorde [vooral ook met betrekking tot de Literatuur van Nederland, door mij] opgeteekend en in het beloop van ons werk, ter gepaster plaatse, meerendeels nader behandeld zijn.

Herodot. lib. II. (Med. Aegypt.) — *Celsi*, praefatio ad lib. I. de med. — *Arrian*, Exp. Alex. VII. — *Strabo*, XV. — Diod. Sicul. I. 3. — *Sorani* jun. Biographie van *Hippokrates*, z. beneden. — Deszelfs Geschiedenis der Geneeskunde, z. ib. — [*A. Miraei*, Elogia belgica cet., Antv. 1609.; partim.] — *M. Adam*, vitae Germ. med., Heidelberg 1620. — [*F. Sweertsii*, Athenae belgicae cet. cet., Antverp. 1628.; partim. — *Joh. Ant. van der Linden*, de Scriptis medicis libri duo, Amstelred. 1638. Edit. auctae ibid. 1651, 1662. — *G. Blasius*, orat. de noviter inventis, Amst. 1659. — *Flor. Schuyl*, Pro veteri Medicina, L. B. et Amst. 1670. — *Corn. à Beughem*, Bibliographia medica et physica, Amst. 1681. — *D. van Hoogstraten*, Dissertatio epist. de hod. med. statu, Dordr. 1683.] — *Th. J. ab Almeloveen*, Inventa nov.-antiqua, i. e. brevis enarr. ortus et progr. art. med., Amstelredam 1684. — *N. Antonio*, bibliotheca hispanica, Rom 1696. — [*B. Albinus*, orat. de ortu et progressu medicinae, Lugd. Batav. 1702. Deszelfs oratio de increment. et statu artis med. saeculi XVII, L. B. 1711. — *J. C. Barchhusen*, hist. medicinae cet., Amst. 1710. Ed. 2*a*. auctior, sub titulo: de medic. orig. et progr. dissert. cet. Traj. ad Rhenum, 1723. — *Roelof Roukema*, Naamboek der beroemde genees- en heelmeesters van alle eeuwen, Amst. 1705.] — *A. O. Gölike*, hist. chir. rec., Hal. 1713. — Deszelfs Hist. med. univers., Frankf. a. O. 1716—20. — Deszelfs introd. in hist. med. lit., ib. 1735. — Deszelfs intr. in hist. anat., ib. 1738. — *Daniel le Clerc*, hist. de la méd., Genève 1696, 1699. Amsterd. 1702, 1723. ed. alt. la Haye 1729. — *J. Freind*, history of physick, London 1725—26 enz. lat. ed. Wigan, Lugd. Batav. 1734. — [*J. F. van Leempoel*, Spec. exhib. Anatomes originem, progressum cet. ab Alemaeone ad Harvaeum usque cet., Lugd. Bat. 1725.] — *H. Conring*, introd. in univ. art. med cur. *Schelhamer* c. praef. *Fr. Hoffmann*, Halle en Leipzig 1726. — *J H. Schulze*, hist. med. etr., Lips. 1728. — Deszelfs Compendium hist. med., Halle 1742. — Deszelfs spec. hist. anat., Berlin 1754. — [*D. Vink*, Amoenitates philologico-medicae. Tr. ad Rhen. 1730.] — *J. J. Mangeti*, biblioth. scr. med., Geneve 1731. — [*P. du Pui*, vermaakelijkheden omtrent de vrijheid der heelkonst . . . . geoefent bij Hebreeuwen, Egyptenaars, Grieken en Romeinen, cet., Leyde 1733.] — *J. Douglas*, biblioth. anat. spec., Leyden 1734. — [*P. de la Ruë*, geletterd Zeeland, Middelb. 1734; partim. — *C. Burmann*, Trajectum eruditum viror doctrina illustrium, Traj. ad Rhen. 1738. — *B. Mourik*, Naamrol der medicinaale, chirurgicaale, chimische enz. schrijvers, welke over alle Medicinaale Zaaken en Voorvallen in de Medicynen enz geschreven hebben, Amsteld. zonder jaar (1740).] — *Lenglet de Fresnoy*, hist. de la phil. hermétique (Chemie), Paris 1742. — *Guesnay*, recherches (Gesch. d. Chir.), Paris 1744. — *C. G. Kestner*, biblioth. med, Jena 1746. — *James*, dict. universel précédé d'un discours hist., uit het Engelsch door *Diderot*, *Eidous* en *Toussaint*, Paris 1746—48. — [*J. de Gorter*, Methodus dirigendi studium medicum, Harderovic. 1753.] — *M Casiri*, bibl. hisp. Escurial., Madrid 1760. — *G. Matthiae*, consp. hist. med. chron., Göttingen 1761. — *Chomel*, essai hist., Paris

1762. — *Herm. Boerhaave*, meth. studii medici ab *Alb. ab Haller*, Amstelredam 1751; indicem ed. *Pereboom*, Lugd. Bat. 1759. — [*Boerhaave*, Methodologia, Amst. 1726, 1734. — *G. Sandifort*, Diss. de viris de re medica optime merentibus, Lugd. Batav. 1757. — *Gabr. Zagoni*, Diss. de inventis hujus seculi in arte salut. novis. L. B. (Traj. ad Rhen.) 1764.] — *E. G. Baldinger*, introd. (hist. med. milit.), Berl. 1764. — *Paquot*, hist. des Pays-Bas, Louvain 1765—70. — *A. Portal*, hist. de l'anat. et de la chir., Paris 1770—73. — *Will. Grant*, an inquiry ctr., Lond. 1771, ed. 2 London 1773. — [*G. van Doeveren*, Sermo de recentior. inventis medicinam hod. veteri praestant. reddent., L. B. 1771.] — *Alb. v. Haller*, biblioth. botan. 1771, bibl. anatom. 1774, bibl. chir. 1775, bibl. med. pract. 1776. — *James Lind*, a treatease ctr., Edinb. 1776. — *Dujardin*, hist. de la chir. I., Paris 1774. — *C. G. Gruner*, antiquitates morborum, Breslau 1774. — *Goulin*, mém. p. l'hist. de la méd., Paris 1775—76. — *Saxe*, Onomasticon, ctr., Utrecht 1775—1790. 7vol. — *J. J. Paulet*, recherches hist. et phys. sur les mal. épizoot., Paris 1776. — *A. Leroy*, pratique ctr. (D. I. behelst de Geschiedenis der Verloskunde), Paris 1776. — [*R. Forsten*, orat. de Belgarum meritis in oeconomia corporis hum. extrincanda, Harderovic. 1776.] — *N. F. J. Eloy*, dict. hist. de la méd., Mons 1778. — *Sue*, essais hist., Paris 1779. — *Brambilla*, storia delle scoperte ctr., Milane 1780. — [*J. F. Coste*, de antiq. medica philosoph. orbi novo adaptanda, Lugd. Batav. 1780.] — *Möhsen*, Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg, Berlin und Leipz. 1781 p. 279. ff. — Constitut. epidem. auct. *G. van Swieten* ed. *Maximilian Stoll* [II D. Lugd. Batav. 1782]. — *J. Hunczowsky*, über die neuere Gesch. der Chir. in Oestreich, Wien 1787. — Storia de la lit. ital., Modena 1791—94. — *Tissot*, essay sur les moyens de perfectionner les études ctr., Lausan. 1785. — *Senebier*, hist. lit. ctr., Geneve 1786. — *J. F. Blumenbach*, introd. in hist. med. literar., Göttingen 1786. — [*J. F. Foppens*, Bibliotheca belgica, s. Virorum in Belgio vitâ, scriptisq. illustr. catalogus cet. usq. ad annum 1680. T. II. Bruxellis 1789. — *A. S. v. d. Boon Mesch*, Redevoering over de voortreff. d. hedend. Heelkunde, Delft 1790.] — *Kurt Sprengel*, Beiträge zur Gesch. der Med. I. 1—3. Halle 1794—96. — Deszelfs kritische Uebersicht des Zustandes der Arzneikunde im letzten Jahrzehend, ib. 1801. — Deszelfs Geschichte der Med. im Auszuge, ib 1804. — Deszelfs Geschichte der Chirurgie I. ib. 1805. II. (door *Wilhelm Sprengel*), ib. 1819. — Deszelfs hist. rei herbar. 1808. — Deszelfs Lit. med. ext. rec., Lips. 1829 — Deszelfs Versuch einer pragmatischen Gesch. der Arzneikunde, ib 1792—1803. 3te Aufl. 5 D. 1821—1828. (tot het J. 1800.); zesde deel door *Burkard Eble*, Abth. I. Wien 1837. 2te Abth. (uitg. door *Feuchtersleben*) Wien 1840 (tot het jaar 1825.) — *A. F. Hecker*, medicinae omnis aevi fata. Erfurt 1790. Deszelfs allgem. Geschichte der Natur- und Arzneikunde I., Leipzig 1793. Deszelfs »die Heilkunst auf ihren Wegen." ctr. 4te Ausg. Gotha 1819. [vertaald door *Fr. v. d. Breggen*, Haarl. 1809; en door *A. v. Erpecum*, Amst. 1830.] — [*J. Mulder*, Redevoering over de redenen, waarom de Nederlanders in het algemeen zeer weinig tot verbet. en uitbreid. v. d. Heel- en Verlosk. hebben toegebragt, Leeuw. 1794.] — *J. C. G. Ackermann*, stud. med. Salern. hist., Stendel 1790. Desz. Institut. hist. med., Nürnberg 1792. Desz. opusc. ad med. hist. pertin. 1797. — *J. D. Metzger*, Skizze einer prag-

matischen Literatur-Geschichte der Medicin, Königsb. 1792. Zusätze ib. 1796. — *W. Black*, esquisse d'une hist. de la méd. et de la chir. trad. par *Coray*, Paris 1798. — *B. Hutchinson*, biogr. med., London 1799. — [*Paradijs*, orat. de cognitione hist. med., magno . . . medici . . . adjumento, Lugd. Batav. 1800.] — *F. L. Augustin*, vollständige Uebersicht der Gesch. d. Med., Berlin 1801. 2te Ausgabe ib. 1825. — *Don Joaquin de Villalba*, Epidemiologia Espanola ó Historia chronologica (v. den tijd der Carthagers tot 1801), Madrid 1803. — *Etienne Tourtelle*, hist. philos. de la méd., Paris 1804. 2 vol. — *Mahon*, hist. philos. de la méd. clinique depuis son origine ctr., Paris 1804. — *Amoreux*, essai hist. (Arabes) [Montp.] 1805. Deszelfs Précis hist. de l'art véterin, ib. 1810. — [*A. Ypeij*, de praecipuis quae inclaruerunt medicor. systematibus, Leov. 1805.] — *Schweighaüser*, tabl. chron., Strassburg 1806 — *Ludwig*, Einleitung in die medicinische Bücherkunde, Leipz. 1806. — *J. W. H. Conradi*, Grundiss der medicinischen Encyclopädie und Meth., Marburg 1806. 3. Ausgabe (Einl. in das Studium der Med.), ib. 1828. — [De literair-historische, encyclopaedische ctr. geschriften van *Im. Meyer*, *Murray*, *Weber*, *Kühn*, *Monfalcon*, *Ludwig*, *Villars*, *Bernstein*, die volgens den tijd hier zouden volgen, zijn deels onvolledig, deels, zoo als vele anderen, misbaar] — *R. Pulteney*, esquisses hist. (botan.), Paris 1809. — *Rosario Scuderi*, introd. à l'hist. de la méd. anc. et mod. trad. de l'Ital. p. *Billardet*, Paris 1810. — *K. F. Burdach*, die Literatur der Heilwissenschaft, Gotha 1810. — *K. F. H. Beck*, de schola medic. Alexandrina, Lips. 1810. — *F. Bouterwek*, de primis philosoph. Graec. decretis physic. in Comm. Soc. reg., Götting. Vol. II. 1811. — Biographie universelle, Paris 1810—1828 (met de Suppl. tot 1840 p. m. 60 Deelen). — Biographie médicale, Paris 1820—1825 (eenige stukken des 1sten deels heeft *Brüggemann* in Magdeburg vertaald). — Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von *Ersch* und *Gruber*, Halle und Leipzig 1819—40. — Encycl. britannica ed. 7, London 1835—1840. — *Ploucquet*, lit. med. dig. c. suppl. 1814: Art. medicus, memoria, biogr. ctr. — *Reuss*, Repert. Commentat. (Vol. X—XIV. Med.), Gött. 1813—21. — *Lauth*, hist. de l'anatomie, Strasbourg 1815. — *J. A. F. Ozanam*, hist. méd. d. m. épidém. 5 Vol. Paris et Lyon 1817—24. — *E. Osann*, Versuch einer Geschichte der Physiologie, Berlin 1815. — *L. Choulant*, Tafeln zur Gesch. der Med., Leipzig 1822. Deszelfs Handbuch der Bücherkunde für die ältere Medicin, 1828. [2te Ausgabe 1841] Deszelfs Anleitung zum Studium der Med., Leipzig 1829, en zijne literarhistorische Jahrb. für die deutsche Medicin, Dresden und Leipzig 1838—1842. [Deszelfs Bibliotheca medico-historica s. Catalogus libror. historicorum de re medica et scientia naturali systematicus, Lips. 1842. — Additamenta op dit werk ed. *J. Rosenbaum*, Hal. Saxon. 1842.] — *J. Fr. C. Hecker*, Gesch. der Heilkunde. Nach den Quellen bearbeitet I. Berlin 1822. II. ib. 1829. Deszelfs Gesch. der neuern Heilkunde, (1stes Buch die Volkskrankheiten von 1770, 2tes Buch die Wiener Schule), Berlin 1839. Deszelfs Rede über die Volkskrankheit. ib. am 2 August 1832. Dezelfde über den schwarzen Tod, ib. eod.; über die Tanzwuth, ib. eod.; über den engl. Schweiss, ib. 1834; de peste Antoniana, ib. 1835; Lehre vom Kreislauf vor *Harvey*, eine hist. Abhandlung, ib. 1831, en zeer vele andere opstellen in zijne Annalen, in *Rust's* Handb. d. Chir., in het Berl. Encyclop. Wörterb. d. med. Wissensch. ctr. —

F. Schnurrer, Chronik der Seuchen, Tüb. 1823. — [*P. A. Jeltes*, Diss. de quibusd. sectis antiquioris et recentioris aevi medicis, Lugd. Bat. 1824. — *M. J. Macquelijn*, orat. de med. pract. doctore, fideli artis historico, ibid. 1824.] — *C. H. Fuchs*, hist. Untersuchungen üb. Angina ctr., Würzb. 1828. — *L. H. Friedländer*, de institut. ad med., Halle 1823, en vooral deszelfs Vorlesungen üb. die Gesch. d. Heilkunde, Leipz. 1839. — *J. M. Leupoldt*, allg. Gesch. d. Heilkunde, Erlangen 1825. Dezelfde Einl. voor *Preu's* werk üb. *Paracelsus*, Berl. 1838. — *Fr. A. B. Puchelt*, Syst. d. Med. I., Heidlb. 1826, 2te Ausg., ib. 1837. (Einleit. III. Gesch.) Dezelfde Fortsetz. und neue *A. von Ersch* Lit., Leipz. 1822. — *James Thacher*, American medical biography II Vol., Boston 1828. — *J. E. Dezeimeris*, Dict. hist. de la méd. anc. et mod., Paris 1828—1839. 7 part: in IV Vol. — [Desz. Lettres sur l'histoire de médecine, cet., Paris 1838 (in Dict. de médec. par *Adelon*. — *H. F. Thyssen*, over de geschiedenis en strekking der klinische geneeskunde, Amst. 1828. — *W. Mensert*, Mémoire historique sur l'operation d. l. pupille artif., Amst. 1829.] — *Casimir Broussais*, Atl. hist. et bibliogr. de la méd., Paris 1829. — [Catalogus Bibliothecae medicae *Cornelii Henrici à Roy*, M. D. Tomi VI., Amst. 1830—1834. Bevat 18034 nos., enz., enz., systematisch gerangschikt.] — *Moir* [Umrisse zu einer Gesch. der Med.] 1831. — *C. H. Schultz*, d. homöobiot. Medic. des *Theophrastus Paracelsus* [met voorafgaande alg. Gesch. d. Med.], Berl. 1831. — [*A. G. van Onsenoort*, de milit. Chirurgie, geschiedk. beschouwd, enz., Utrecht 1832. — *A. A. Sebastian*, orat. de Batavorum saeculo XVII. de anatome meritis atq. inventis in ea praestantissimis, Gron. 1832. Desz. orat. de animo et ingenio gentium suis de medicina meritis evidentissimo, Gron. 1836.] — *Bostock*, a sketch of the history of med. in: Pract. Cyclop. I, London 1833. Ook apart afgedrukt, London 1835. — *Ainslie*, the hist. of med. in the 19th century, insgelijks vóór het 1ste Deel d. Pract. Cycl. — *J. Forbes*, a manual of a select. med. bibliography, Lond. 1835. — *W. J. A. Werber*, üb Gegensatz, Wendepunkt und Ziel der heutigen Physiologie u. Med. Bd. 1, Stuttg. u. Leipz. 1835 — *Gasté*, abrégé de l'hist. de la méd., Paris 1836. — *A. E. W. Th. Henschel*, zur Geschichte d. Med. 1, Breslau 1837. — *J. F. Royle*, an Essay of the antiquity of Hindoo med., London 1837, übers van *Wallach*, Kassel 1839. — *G. Gluge*, die Influenza, Minden 1837. — *Kuhnholtz*, cours d'hist. de la méd., Montpellier 1837. — *R. A. Rohatsch*, compendiöse Geschichte d. Med., 5 Hefte 1837—1840. — *A. P. Callisen*, med. Schriftsteller-Lexicon ctr. Kopenh. 1830—1840 (met de Suppl. over de 30 D.) — *R. Wagner*, Grundriss d. Encyclop. und Method., Erlangen 1838. — [*Th. J. Pettigrew*, the medical Portrait-Gallery cet. cet., London 1838. no. I—XII.] — *M. B. Lessing*, Handb. d. Gesch. d. Medic. I, Berlin 1838. Deszelfs *Paracelsus*, ib. 1839. — *E. C. J. v. Siebold*, Gesch. d. Geburtsh. I, Berl. 1839. — *Rosenbaum*, Gesch. d. Lustseuche I, Halle 1839. [Desz. Additamenta, z. onder *Choulant*. — *C. Broeckx*, Disc. sur l'utilité de l'hist. de la médecine, Anvers 1839. — Physic and physicians: a medical sketchbook, exhibit. the publ. a. private life of the most celebr. medical men., cet. II. T., London 1839.] — *C. F. Heusinger*, Grundriss d. Encyclop u. Method. d. Natur- u. Heilkunde, Eisenach 1839, p. 378—521. — *H. Häser*, hist. pathol. Untersuchungen 1, Dresden u. Leipzig 1839. Deszelfs *de Sorano*

ctr., Jen. 1840. — *M. S. Krüger*, Handb. d. Literat., Berlin 1839. [Deszelfs Synchronist. Tabellen zur Gesch. d. Medicin, Berlin 1841.] —

[*J. Düntzer*, Gesundh. reg. d. Salernit. Schule nebst der Gesch. dieser Schule, Cöln 1841. — *G. A. Spiess*, *J. B. v. Helmonds* System der Medicin, vergelichen mit d. bedeutenderen System. älterer u. neuerer Zeit. ctr., Frankfurt 1840. — *F. Wüstenfeld*, Gesch. d. Arabischen Aerzte u. Naturforscher, Gött. 1840. — *A. Andreae*, zur ältesten Gesch. d. Augenheilkunde, in z. Program. d. k. Med.-Chir. Lehranst., Magdeburg 1841. — *Meyer-Ahrens*, geschichtl. Notiz. üb. das erste Auftreten d. Lustseuche in d. Schweiz. ctr., Zürich 1841. — *F. Jahn*, *Sydenham*, ein Beitrag zur wissenschaftl. Med., Eisenach 1841. — *G. F. Most*, üb. alte u. neue medicinische Lehrsysteme ctr., ein historisch-kritischer Versuch, Leipzig 1841. — *S. J. Otterburg*, das medicinische Paris. Ein Beitrag zur Gesch. d. Medicin ctr., Carlsruhe u. Paris 1841. — *P. de Goleville*, considerat. générales sur l'hist. d. l. médec. cet. Paris 1841. — *A. Pignacca*, Frammenti per l'istoria della medicina italiana del secolo XIX., Pavia 1841. — *S. de Renzi*, Intorno alla medicina ippocratica ed alla spirito di esse conservatosi semper in Italia, Neap. 1841. — *Rob. E. Grant*, on the present state of the medical profession in England, Lond. 1841. — *L. S. A. Holtrop*, Bibliotheca medico-chirurgica et pharmaceutico-chemica ctr., Hagae-Comitis 1842. (Behelst alle, van af 1790—1840, in ons Vaderland uitgekomene afzonderlijke werken en in Tijdschriften enz. opgenomene stukken, over de genoemde wetenschappen.) *C. Pruys van der Hoeven*, de historia medicinae, liber singularis, auditorum in usum editus, Lugd. Batav. 1842. — *Joh. Brotz*, Einleit. in die Geschichte der Naturwissenschaft, Heidelb. 1842. — *Ferdinand Bremer*, Haandbog i Laegevidenskabens Historie. I., Kjövenhag. 1842. — Daarenboven de geneeskundige Journalen, de verhandelingen van Akademiën en Maatschappijen, en andere geschriften, die soms meer algemeene, doch meestal meer bijzondere punten behandelen, en op hunne plaats beneden zullen aangegeven worden.]

Tweeërlei beschouwingen zullen intusschen hierbij vooral ons leiden: ten eersten namelijk zullen wij de Literatuur moeten bezigen, om eene menigte nieuwe en voor de zamenhangende ontwikkeling nuttige daadzaken vast te stellen; en ten tweeden, om de betrekkingen tot het tegenwoordige op te sporen. Gelijk MISES (FECHNER in Leipzig) in zijn geschrift ter verdediging der Cholera (1), partij trekt voor deze ziekte tegen de onmetelijke massa onzin, welken men alléén nopens deze ééne belangrijke Epidemie (2) voor den dag gebragt heeft, en gelijk op eene andere wijze in het *Berliner Wochenschrift*, b. v. van 1840, de geneeskundige Stylistiek toegelicht wordt, even zoo ware dit voor alle zijden der in der daad zeer veelvoudige geneeskundige Literatuur eene gewenschte zaak.

(1) *De Cholera verdedigd.* Naar het Hoogduitsch van Dr. MISES. Amst. 1833.

(2) L. BÖHM (*die kranke Darmschleimhaut in der asiatischen Cholera, mikroscopisch untersucht*, mit 2 Kupf. Berlin 1838) en anderen hebben, gelijk bekend is, dezelve eerst juister behandeld.

BERZELIUS wijdde door Jaarberigten (1) zijne onbegrijpelijke werkzaamheid ook aan de letterkundig-historische zijde van onderscheidene onzer hulpwetenschappen: HACKER, HOHL, HENLE en BISCHOFF (2), HIRSCHEL, NATHAN (3), [CANSTATT (4), VALENTIN (5), A. WAGNER, F. H. TROSCHEL, ERICHSON, R. WAGNER, C. TH. V. SIEBOLD, H. F. LINK (6), J. VAN DER HOEVEN en W. H. DE VRIESE (7)] en anderen toonden eveneens groote geschiktheid voor dergelijken arbeid te bezitten. Des schrijvers geringe literair-historisch-kritische bijdragen verdwijnen op zich zelve reeds voor die van eenen CHOULANT, HECKER, KÜHN, enz., en willen ook slechts een opwekkingsmiddel voor anderen zijn. Met NATHAN (t. a. pl., p. 189) mogen wij zeggen: »Niemand zal het gebrekkige van dit berigt beter gevoelen dan wij, doch ook niemand de moeijelijkheid over het hoofd zien, die er in gelegen is, om de veelsoortige pogingen in zulk eene orde te rangschikken, dat ook de innerlijke zamenhang duidelijk blijke, en het resultaat aangegeven worde, tot hetwelk zij in de eerste toekomst schijnen te leiden .... Wij weten slechts *dit*, dat wij elk staafje dezer lijnen draaiden en vijlden, voor- en dikwijls nadat wij het inpasten. Daarvoor echter, dat wij hier en daar misschien te verre uitgeweken zijn, voeren wij de opwekkende woorden van PARACELSUS aan: »Wie echter is hij, die voldoende zou kunnen zeggen, dat de ondervinding (de kennis) eindig is?"

c) *Verhouding van ons ontwerp tot de Chronologie en Genealogie, Geographie en Ethnographie, Statistiek en Geschiedenis der beschaving.*

α) Tot de Chronologie en Genealogie. Het opgeven van ruimte en tijd scheidt uit het gebied des toevals en uit de ruwe massa's des verhaals, de historische stof door uiterlijke teekenen van geloofwaardigheid af. De Chronologie brengt der geschiedenis de kennis

(1) *Jahresbericht üb. die Fortschritte d. physical. Wissenschaften.* A. d. Schwed. übers. v. F. WÖHLER, 21 Jaarg. Tübingen 1822—1842.

(2) In hunne Jahresberichten, in JOH. MÜLLER'S Archiv. f. Anat., Phys. ctr.

(3) E. NATHAN, in het *Hamburger Zeits. f. d. gesammte Medicin*, von FRICKE und (doch thans alleen) OPPENHEIM, in ondersch. stukken, b. v. D. XII. st. 2, 1839.

(4) *Jahresbericht üb. d. Fortschritte d. gesammten Medicin in allen Ländern.* I. Erlangen 1842. (In vereeniging met vele geleerden.)

(5) In deszelfs: *Repertorium f. Anat. u. Phys. ctr.*, Bern u. St. Gallen. 1836—1842.

(6) Allen in: ERICHSON'S (vroeger WIEGMANN'S) *Archiv f. Naturgeschichte*, b. v. VII J., Berlin 1841.

(7) In hun: *Tijdschr. voor Nat. Geschiedenis.* enz. I. (1834) B. II. p. 1, 91, 199; II. (1835) B. II. p. 1—144. Amst. 1834 en 1835.

aan van den tijd der meer belangrijke facta, en helpt haar bij de berekening der jaren van de verschillende volkeren en bij 't opsporen van de kennis der vaste punten, naar welke de gebeurtenissen in derzelver opvolging berekend worden. Nu is echter de hoofdeigenschap der historische werkzaamheid het streven naar waarheid. Zij mag niet meenen en zonder zekere waarborgen gelooven; zij moet onderzoeken en erkennen. Doch V. RAUMER had zeer gelijk, toen hij zeide: »dat de taak der grieksche en romeinsche Historici veel gemakkelijker was, dan die van de tegenwoordige geschiedschrijvers, wanneer deze ergens den kring hunner taak zoeken uit te breiden. Van het werk van HERODOTUS, hetwelk zoo rijk is aan afwijkingen, verlangt niemand eene overzigtmatige volgorde en naauwkeurige tijdsopvolging, vereischten die later eerst noodig worden; en omgekeerd heeft men er vrede mede, wanneer THUCYDIDES de laatste zoo streng in het oog houdt, dat hij harentwege dikwijls het verhaal afbreekt, en vooronderstelt, dat men evenwel op het enge tooneel van den krijg gemakkelijk zal te regt komen. SALLUSTIUS vergenoegt zich, Episoden als een kunstmatig geheel voor te dragen. CAESAR draagt zijn middelpunt in zich zelven; en LIVIUS en TACITUS hebben aan het eeuwige Roma eene vaste plaats, van welke alles uitgaat en op welke alles betrekking heeft.

Juist ten opzigte der meer naauwkeurige bepaling van de tot dus verre onjuist of in het geheel niet opgegevene jaartallen, tusschen welke het leven van zoo menig Romein en Griek invalt, achtte de schrijver, in weerwil van de dankbaar door hem erkende verdiensten van AUGUSTIN en CHOULANT, nog meerdere onderzoekingen noodig, wier resultaten men op vele plaatsen van den tekst, gewoonlijk echter in de aanteekeningen (b. v. bij EMPEDOKLES, DEMOKRITUS, HIPPOKRATES (1), HEROPHILUS, ASKLEPIADES, CELSUS, ARETAEUS CAPPADOX, ARCHIGENES, GALENUS, ORIBASIUS, ALEXANDER V. TRALLES enz.) gemakkelijk vinden zal. Hoe weinig onverschillig voor het overige dergelijke meer naauwkeurige bepalingen zijn, die bij het eerste aanzien kleingeestig, zelfs overtollig schijnen, kan het voor alle artsen en geneeskundige geschiedschrijvers niet weinig beschamende voorbeeld eens Philoloog's, PETERSEN, leeren, die (in de Lectionscatalog f. d. Schuljahr 1839—1840 des Johanneum zu Hamburg) de Chronologie der Hippocratici en derzelver geschriften, — welke vooral vóór LINK zeer overhoop lag, — eerst thans in een helder licht geplaatst heeft. Voor de geschiedenis der middeleeuwen konden wij slechts den leeftijd van SERAPION, AVENZOAR, AVERROES, SCHENK VON GRAFENBERG en anderen een weinig naauw-

(1) De Genealogie kon natuurlijk slechts bij zeer belangrijke verschijnselen, zoo als bij HIPPOKRATES, ARISTOTELES enz. enz. nader uitgewerkt worden. Voor beider (Asklepiaden-) familie is zelfs een stamboom bijgevoegd.

keuriger opgeven. De *Biographie méd.*, Paris 1821—1825, en vooral DEZEIMERIS, *Dictionnaire historique*, ctr. IV. Vol. in 7 D., Paris 1829—1839, heeft ons veelvuldige diensten, ook in dit opzigt, bewezen. Ook de *Gazette médicale de Paris* moet, om hare levendige belangstelling voor onze geschiedenis, met onderscheiding genoemd worden. De *medic. Almanach* van J. J. SACHS [en daaruit levensschetsen in desz. *Medic. Unterhaltungs-Bibliothek*] levert intusschen ook reeds eenige bijdragen uit Berlijn.

β) *Tot de Geographie en Ethnographie.* Het door C. RITTER onlangs meer op den voorgrond geplaatste, alle wisselingen doorgaande, natuurlijke, echt historische karakter der aardperioden moet men als de natuurlijkste basis van elk grooter geschiedkundig factum beschouwen, en dient ook hier diensvolgens, even als door andere (sub 5. wetten van ontwikkeling enz.) verder uiteengezette gronden, als principe voor de vorming der tijdvakken. Het is ook van zelf duidelijk, dat de Geneeskunde ter gelijker tijde intensief vooruitging, wanneer zelfs slechts hare uitbreiding geographisch toenam. Naar welke wereldstreek zij ooit zich uitgebreid hebbe, en in het vervolg voortschreden moge maken, — zij verovert blijkbaar met elk nieuw land en volk, ja met elke provincie, met elken stam, nieuwe voorwerpen voor de ziekten, nieuwe middelen ter behandeling, nieuwen invloed; hetzij deze als schadelijke (b. v. endemische) werkingen, hetzij als heilrijke Agentiën later zich doe gelden.

Wel is waar zal zij geenszins altijd juist nieuwe natuurwetten ontdekken, maar zeker zal zij altijd gelegenheid hebben, om nieuwe wijzigingen der ziekte-processen en geneeskundige handelwijzen in aanwending te brengen. Ook in dit geographisch en ethnographisch hoofdpunt (Moment) zal men dus, eenigzins diep doorziende, zelfs de innerlijke noodzakelijkheid van het onophoudelijk vooruitgaan der Geneeskunde erkennen, en het oppervlakkige van de bekende bewering inzien, als ware (zoo als nog thans velen met DUBOIS vermeenen) de Geneeskunde niet vooruitgegaan. Ook ziet men duidelijk, dat op dezen natuurlijken weg ter gelijker tijde de gang, of het systeem voor de bearbeiding der geschiedenis gegeven is. Niet de willekeurige veelsoortigheid, maar het inzien van maat en wet in de oneindige overvloed, — dit is het, waarnaar wij streven. Eigenaardigheid behoort echter niet tot datgene, hetwelk het volk zich zelf kan geven, even zoo min als de afzonderlijke mensch zulks vermag: beide kunnen slechts de zelfstandigheid van dusdanig eene eigenaardigheid bewaren. Maar zij zelve gaat van eene hoogere magt uit, als die van den snel verdwijnenden mensch is. In zijne magt en nog meer in zijn beroep ligt het echter, zoowel met haar zelve bekend te worden, als, wanneer hij de geschiedenis schrijven wil,

aan andere volkeren, even als aan enkele uit hen, deze eigenaardigheid vóór alles op te merken. Hier vertoont zich dan de invloed, welken het land op het volk uitoefent, omdat als het ware massa's op massa's inwerken; en het persoonlijke, hetwelk tot dus verre in de geschiedenis der Geneeskunde, als hoofdzaak in het vormen van tijdvakken gebezigd werd, moest derhalve hier (zoo als in de [algemeene of] wereldgeschiedenis, in de geschiedenis der wijsbegeerte enz. reeds lang geschied is) eindelijk op de tweede plaats, nl. die welke de perioden beslaan, terugtreden. De betrekking tot Statistiek en Geschiedenis der beschaving, die thans behandeld zullen worden, bevestigt dit bovendien.

γ) Tot Statistiek en Geschiedenis der beschaving. Mathematische en physische Geographie, Statistiek en Beschaving ontspruiten met en uit haar. Ook daarom alleen uit zich de geest der historische studie in waarheidsliefde en zedelijkheid. » Ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non dicere." » Rien que la vérité et toute la vérité." En, om met PAUL LOUIS COURRIER te spreken: » La vérité est toute à tous. Ce que vous connaissez utile, bon à savoir pour un chacun, vous ne le pouvez taire en conscience; et comme il n'y a point d'homme qui ne croie ses idées utiles, il n'y en a point qui ne soit tenu de les communiquer et répandre par tous les moyens à lui possibles. Parler est bien, écrire est mieux, imprimer est excellente chose, et la meilleure qui se puisse faire; car si votre penseé est bonne, on en profite; mauvaise, on la corrige et l'on profite encore." Doch helaas ook het groote rijk der geschiedkundige ondervinding is onvermijdelijk, — tevens de voortbrenger des waans, » het hart der menigte, blind " (PINDARUS) en de leugen vleijende. En nogthans maken leugen, huichelarij en uitgeleerd Egoïsmus (hetwelk men, volgens LANGERMANN, hedendaagsche beschaving noemt) ligtelijk uit den Arts eenen bewerker van onheilen [» aus dem *Heilkünstler* einen *Unheilkünstler*"].

De fakkel der wijsbegeerte even als die der ondervinding licht in eenen dampkring, in welken dwaallichtjes gaarne rondzweven, welke van de waarheid wegtrekken. Mogt men bij de kritiek eens geschiedkundigen werks slechts ook niet vergeten, welke zwarigheden te overwinnen zijn, om iets te leveren, hetwelk aan het hooge doel beantwoordt. Niet velen deelen in de bekwaamheden van eenen THIERS, GUIZOT (THIERS, *Hist. de la Révolut.* 6me édit., en GUIZOT, *Hist. de la Civilisation en Europe*, 4me édit., Paris 1840.) en anderen, en geweldig is de wetenschap. Want zij omvat den geest der daadzaken, en bereidt de toekomst der zaken voor, terwijl zij zich met het verledene voedt. Zij heeft voor zich de waarheid van den inhoud, gelijk hare schoonere zuster, de kunst, de waarheid van den vorm; en wanneer aardsche gedachten het wagen, zich tot het

Ideaal (Idee) der volkomenheid te verheffen, dan kunnen zij eene zoo verhevene gedachte slechts in de onvergankelijke schoonheid van het ware, in de eeuwige waarheid van het schoone koesteren" (A. VETTER, t. a. pl. I. Begin). Worden wij ons zelve van den inhoud des beelds van de geschiedenis onzer kunst levendig bewust, dan kan eerst deszelfs beschouwing, even als die van elke gehaltrijke arbeid, opwekkend op ons werken en eene rijke bron van gedachten voor ons worden.

Het hoofdvereischte van geschiedkundigen arbeid is het terugbrengen der uiterlijke verschijnselen tot denkbeelden (Ideeën), het vereenigen der gebeurtenissen volgens oorzaak en werking, en het verbinden van 't afzonderlijke met een historisch geheel. Even zoo min als de algemeene wereldgeschiedenis, beoogt of behandelt de geneeskundige geschiedenis eene vermoeijende uitvoerigheid en magazijnachtige voorraad van stoffen; zij beoogt ook geene volledigheid van de gezamelijke opvolging der gebeurtenissen; zij eischt het terugbrengen van dezelve tot een gemeenschappelijk en algemeen voor dezelve geldig denkbeeld, als geestige éénheid. Dit is het *Idee* der Humaniteit.

5. *Wetten van ontwikkeling en gang der behandeling.*

Wanneer er een Idee bestaat, hetwelk door de geheele geschiedenis heen zigtbaar is en steeds meer en meer zich doet gelden (zegt de onsterfelijke WILH. V. HUMBOLDT, *über die Kawi-Sprache*, III. Th. p. 426, ed. BUSCHMANN, Berlin 1839), wanneer ooit één denkbeeld de veelvuldig bestredene, maar nog veelvuldiger verkeerd begrepene volmaking van het geheele geslacht bewijst, dan is het dat der menschelijkheid, het streven om de grenzen, welke door vooroordeelen en veelzijdige beschouwingen van allerlei soort vijandig tusschen de menschen geplaatst zijn, op te heffen, en het gezamelijke menschdom, zonder op godsdienst, natie en kleur te letten, als éénen grooten na aan elkander verwanten stam, als één geheel te behandelen, hetwelk ter bereiking van één doel bestaat: de vrije ontwikkeling van innerlijke kracht. Dit is het laatste, verste doel der gezelligheid, en tevens de door zijne natuur zelve in den mensch gelegde rigting, om onbepaald zijn aanzijn uit te breiden. Hij beschouwt den bodem, zoo ver als deze zich uitstrekt, den hemel, zoo ver als dezelve te ontdekken is, de sterren die aan den hemel fonkelen, als ter zijner beschouwing, als tot zijne werkzaamheid hem gegeven. Reeds het kind reikhalst om aan gindsche zijde der heuvels en meeren, welke zijne enge woonplaats omsluiten, door te dringen, en trekt zich dan terstond plantaardig weder terug; zoo als dan ook *dit* in het algemeen het treffende en schoone in den mensch is, dat reikhalzend verlangen naar het gewenschte en naar het verlorene hem altijd belet, uitsluitend aan het

oogenblik zich vast te hechten. Zóó vastgeworteld in het binnenste van den mensch, en ter gelijker tijd door zijne hoogste inspanningen voortgebragt, zal deze weldadige menschelijke verbinding van het geheele geslacht een der groote geleidende denkbeelden in de geschiedenis der menschheid worden, en men kan trapsgewijze aantoonen, hoe en door welke middelen zij in eenen steeds toenemenden graad ten uitvoer gebragt is geworden. Doch zulke denkbeelden traden, terwijl zij onophoudelijk hun doel te gemoet snelden, nevens derzelve zuivere openbaringen, ook in dikwijls onkenbare verscheidenheden op. Verscheidenheden van deze zijn, volgens haar oorsprong en doel, al de land- en volksverbindingen, welke ondernomen zijn uit egoïstische of althans (volgens de Indische Philosophie) aan het aardsche [der Irdischheit] ontleende beschouwingen; volgens haar beginsel, wanneer ook het heiligste te baat genomen wordt door hen, welke de vrijheid en eigenaardigheid der natiën onzacht of met onverschilligheid behandelen." Dit wenschte hier de schrijver, — si licet magna componere parvis, — dat men hem in zijne ontwikkeling der geschiedenis niet te laste zou kunnen leggen. Hij meende dus, wat vooreerst zijne verdeeling over het geheel aangaat, de tijdvakken te moeten vormen naar de volkeren, die toch de massa's zijn, welke de grootste wijzen van ontwikkeling van den wereldgeest daarstellen. Derhalve vindt men hier een Grieksch, een Romeinsch, Saraceensch, een Germaansch tijdvak enz., wier bestaan in de wereldgeschiedenis geen bewijs, wier opname in de geneeskundige geschiedenis echter misschien alleen eene aansporing behoefde; en deze wilde de schrijver althans niet nalaten te beproeven.

Moge men dan bij de beoordeeling van onze vorming der tijdvakken ook niet geheel uit het oog verliezen, dat zij voor de eerste maal ten voorschijn treedt, bevrijd van de inmengselen der Subjectiviteit, welke (zoo als THUCYDIDES en LUCIANUS reeds zoo grondig wisten en nog onlangs HEGEL en GANS in het geheugen terugriepen) de geschiedkundige niet inmengen mag. De schrijver hoopt, met betrekking tot zijne indeeling, te mogen zeggen: de tijdvakken zijn niet g e m a a k t, maar zij b e s t a a n. Op zich zelve zullen zij dus ook wel niet wederlegd, maar ten hoogsten in hunne onderafdeelingen verschillend beoordeeld worden. Hij verwacht dit, zonder het te vreezen. Want wat in de tweede plaats de onderafdeelingen betreft, zoo zijn de tijdperken hier in geenen deele kinderen zijner luim. Zij zijn veeleer de Stations, op welke de Geneeskunde, bij hare Europische wereldreize, de geestelijke vleugelpaarden van haren gouden en nimmer rustenden wagen verwisselde. Kentauren en priesters brengen haar uit Azië en Egypte over (I. Periode). Een Heros, Hippokrates, draagt haar in zegepraal door Griekenland, terwijl hij Rome's nijd, Duitschland's [en voorwaar ook Neêrland's] achting,

Europa's herinnering, den blik der geheele wereld vereenigd tot zich trekt; hij brengt haar zoo veel verder, dat hij na dezen IIden omloop (*περὶ ὁδός*, Periode, tijdperk) de geheele schoolvorming (na Hipp. = Periode III.) leidt, voor deze als bemiddelaar optreedt en voor altijd haar verjongt. Zoo zou ook voor de Geneeskunde en hare hulpwetenschappen Griekenland's jeugdige geest, aanvurend, opwekkend, doortastend, en evenwel niet af- en uitsluitend, maar juist in een eeuwig vernieuwd streven, voortarbeiden. Ook Rome ondervond, en wel natuurlijk nog de meest krachtige, de diepst indringende werkingen van deze Grieksche kracht. Maar Rome was uit deszelfs eigene wereldschool des levens reeds tot de zelfstandigheid van den wil gekomen. » Fuisse sine medicis nec tamen sine medicina." (IV. Periode.) Cato bragt zijn Romeinsch Receptboek, de Grieksche Geneeskunde afwijzende, thans zonder dralen ten voorschijn. Doch zijn oud Dogmatismus, ten onder gebragt door Rome's steeds meer talrijk, steeds meer innig wordende aanrakingen met andere en vooral met Hellenische volkeren, loste zich weldra in die algemeenheid op, welke ALEXANDER SEVERUS in een aanverwant, godsdienstig opzigt nog op het einde des Romeinschen tijdvaks, zoo voorbeeldig vertoont, daar hij ORPHEUS, ABRAHAM, CHRISTUS en APOLLONIUS V. TYANA, te zamen als beschermgoden vereert. Van uit alle plaatsen haalt zich het reislustige Rome geneeskrachtige kruiden enz., wel niet onbekend met het Romeinsch-geneeskundig woord: » Scire potestates herbarum omnes." Naar alle oorden zendt Rome zijne zieken. De Phthisicus gaat naar Egypte; AUGUSTUS geneest zich in Spanje; Numidië's Parelhoenderen versterken gemakkelijk Rome's zwakke zieken; de Aquae Sextiae worden de baden voor deszelfs ontzenuwde geslachten. Naar Rome stroomen de Geneesheeren van dien tijd, welke kracht in zich gevoelen om in de wereldstad te schitteren. Galenus treedt op. (V. Periode.)

Galenus, een Griek van geboorte, zullen Critici met bevreemding zeggen, GALENUS is het middelpunt van dit Romeinsche tijdvak? Hij was het; hij konde, zou, moest het zijn, voor zoo verre men ook niet betwisten zal, dat ook Rome's geestelijke Hoogeschool den zin [het gevoel] der algemeenheid gevat, gekoesterd had. Mogt toch iemand dit Concretum, vrij verwonderlijk, te abstrakt vinden, dan ontbreekt het den schrijver voor zulke Critici ook hier niet aan troost. Of was niet GEORGE CUVIER van geboorte een eerlijke Zwaab, en zal een Dialecticus onder het kritische schild het daarom wagen, hem het Centrum der nieuwere Fransche natuurkundige wetenschappen te betwisten? Zoo dwaas zal wel niemand zijn. Galenus heeft in Rome gearbeid, en is (zoo als wij in ons werk pogen aan te toonen) slechts door Rome de alleenheerscher

der Geneesheeren geworden; door Rome, hetwelk in elk, ook in een geneeskundig opzigt heerschen konde, en zoo lang wilskracht had om te heerschen. Doch, om groot te blijven, moet iets groots ook ter regter tijd eindigen, gelijk GANS historisch zoo waar en gegrond zeide. Vrij karakteristiek is het inderdaad, dat ALEXANDER DE GROOTE, naauwelijks 30 jaren oud, aan het einde der jongelingsbaan, dat JULIUS CAESAR, bijna als zestigjarig man, aan het einde der mannelijke loopbaan den dood gevonden heeft.

Na GALENUS (VI. Periode) verkrijgt dan ook Rome voor meer dan duizend jaren volkomen de bovenhand. Doch gelijk de Romeinen, verstandiger dan nieuwere volkplantelingen, overal den Cultus der inwoners eerden, zoo waren zij ook, juist door het bewustzijn hunner overmagt, verre van het denkbeeld verwijderd, dat niet gewillig elke verbinding van denkbeelden, elke Assimilatie van vreemd goed, elke opname van geneeskundige schatten en goden, in hun onmetelijk Pantheon moest toegestaan worden. De gedachte van het Oosten zeide hun: » Ex oriente lux," en verbond zich, als het ware door hare voorbeschikkende verwantschap gedreven, in PHILO den Israëliet, voor hen met de gedachte van PLATO (1); en de christelijke Geneeskunde had slechts de Romeinsche tong van ORIGINES en AUGUSTINUS noodig, om later, in de Anthropologie des Bisschops NEMESIUS van Emesa, bij Romeinsche menschen ingang te vinden. ORIBASIUS vereenigt de verzamelde schatten in 70 boeken, die helaas grootendeels verloren gegaan zijn. Het oog van eenen AËTIUS zou schiften, het verstand van ALEXANDER TRALLES het originele in zijnen Codex vereenigen. De Epidemieën vereischten en bewerkten eene betere geneeskundige Politie. COLUMELLA leerde in het middelpunt, in Rome, de zieke dieren, — PAULUS van Aegina van uit het Oosten, de barende vrouwen bijstaan, terwijl van uit het Westen de Saracenen, in nieuwe geneesmiddelen, der Geneeskunde rijke bouwstoffen aanbragten. Wij wilden (VII. Periode) slechts hunne Droogerijen aanstippen; hunne gedachten, hunnen invloed op Europa heeft FR. V. SCHLEGEL geleerd. Maar de groote tijdvakken in de geschiedenis staan (gelijk SCHILLER zeer juist aangemerkt heeft) in een te naauw verband met elkander, dan dat men er een zonder de andere zou kunnen verklaren. Het verschijnsel der Kruistogten b. v. is slechts het begin ter oplossing eens raadsels, hetwelk den wijsgeer der geschiedenis in de volksverhuizing opgegeven is geworden. Het is in de 13de eeuw, dat de Genius der wereld, na in het duister zijne taak afgewerkt te hebben, het gordijn op-

(1) PHILO (eigenlijk JEDIDJAH) volgde PLATO in leer en schrijfwijze zoodanig, dat men van hem plagt te zeggen: » *aut Plato philonizat, aut Philo platonizat.*" Wij komen later op PHILO terug. C.

haalt om een gedeelte zijns arbeids te vertoonen. De droeve nevelwolk, welke 1000 jaren den horizont van Europa omhuld had, gaat op dit tijdstip uiteen, en eene heldere hemel laat zich zien. De vereenigde ellende der geestelijke eenvormigheid en der staatkundige tweedragt, der Hierarchie en des leenstelsels, voltallig en uitgeput op het einde der 11de eeuw, moet in haar meest gedrochtelijk kind, in de bedwelming der heilige oorlogen, zich zelve een einde bereiden. Een dweepzuchtige ijver ontsluit wederom het geslotene Westen, en de volwassene zoon verlaat het vaderlijk huis. Verwonderd beschouwt hij zich zelven onder nieuwe volkeren, verheugt zich aan den Thracischen Bosporos over zijnen vrijheidsmoed, bloost in Byzantium over zijnen ruwen smaak en zijne woestheid, en verschrikt in Azië over zijne armoede. Wat hij aldaar bemagtigde en wat hij van daar mede naar huis bragt, dit getuigen Europa's Annalen; — wat hij er voor terug gaf en achterliet, de geschiedenis van het Oosten, wanneer wij er eene bezaten. — Men vraagt misschien, waarom slechts de ontwikkelings-geschiedenis der Geneeskunde in Europa nagespoord wordt, terwijl men anders gewoon is aangaande Chinezen, Perzen, Israëlieten en Egyptenaren iets te laten voorafgaan. Wij antwoorden, dat men bij ons uit de oudheid van het Oosten zóó veel vindt, als de Geneeskunde daarvan voor zich bemagtigd en ten haren nutte opgenomen heeft.

Achter den kruisvaarder slaat de koopman zijne brug op, en de toenemende handel bevestigt en vereeuwigt den wedergevondenen band tusschen het Oosten en Westen, die door eene oorlogzuchtige bedwelming los aangeknoopt was. Het Levantsche schip begroet deszelfs wélbekende wateren weder, en de rijke lading zet het beluste Europa tot vlijt aan. Weldra kan het schip 't onzekere geleide van Arcturus [Boötes] ontberen, en door een vast beginsel (de Magneetnaald) geleid, met voldoende zekerheid op nooit bezochte zeeën zich wagen. Hoe anders zaait de mensch, en hoe anders laat het noodlot hem inoogsten!

De geneeskundige zaadkorrels der Monniken en Scholasten (wier kern wij in de VIII. en IX. Periode pogen te doordringen) vielen thans op den akker van het vaderlandsche Europa, die gedurende de kruistogten en de verovering des heiligen lands, onbebouwd was blijven liggen. Hoe konden nu de door Geneesheeren en anderen zoo veelvoudig niet begrepene middeleeuwen, op een braakliggenden bodem, andere planten dan onkruid voortbrengen? Maar zijn niet alle onze kweekplanten van wilde afkomstig? Behoort het verstand, het alles ordende verstand, ook niet op de woeste vlakte der middeleeuwsche geschiedenis, de reeds voorhandene Oasen op te sporen, de bronnen uit te vorschen, welke in den nieuweren en nieuwsten tijd eerst tot eigenlijke, afzonderlijke stroomen ge-

worden zijn? Wij vonden zoodanige, waar henen wij ons ook wendden. Overigens is het ons, even als aan SCHRÖN (t. a. pl.), onverschillig, of men met ons het keerpunt der nieuwere Geneeskunde in PARACELSUS zoekt, dan wel in HARVEY, die meer de belangrijke rigting van den stroom des bloeds ontdekte, dan wel van dien, welke ons nog nader betreft, nl. die, welke door ziekte in wanorde gebragt is. Men zal de nieuwe kromming, even als de nieuwste wending voor elken daaraan beantwoordenden stroom, voor elken afzonderlijken tak (daar elk van deze zich vrij bedding en rigting kiest) in een tijdperk aan elk hunner eigen, moeten opvatten en dus ook erkennen. En het is gewelddadige willekeur, 't daarstellen van sluizen, 't snoeijen eens kunsttuiniers, en niets anders, wanneer men het begin der middeleeuwsche geschiedenis voor de geheele Geneeskunde op den dag der volksverhuizing wil stellen, en haar einde op den dag, toen de Turken Byzantium veroverden, of toen de oorlogvoerende mogendheden den Westphaalschen vrede sloten. Van deze met betrekking tot de Geneeskunde doellooze Pedanterie wilden wij, en moet elke dieper indringende geneeskundige geschiedenis zich eindelijk evenzeer ontdoen, als van de door SPRENGEL nog aangenomene verdeeling naar eeuwen. Welk nieuw geneeskundig punt van ontwikkeling erkent wel deszelfs kiem in den 1sten Januarij Anno 15, 16, 17 of 1800? — Blijkbaar is het, dat men in HARVEY (X. Periode) het keerpunt voor Anatomie en Physiologie moet zoeken, dat voor Pathologie enz. in PARACELSUS (XI. Periode), dat voor Therapie in SYDENHAM (XII. Periode), daar deze (zoo als SCHRÖN t. a. pl. aanmerkt) nader op Specifica aandrong. SYDENHAM zal dus hier, omdat zijn hoofdzakelijk streven het praktische, d. i. de kunst zelve is, dat gedeelte harer geschiedenis eindigen, hetwelk zijn vader HIPPOKRATES wezenlijk begonnen heeft. Voor de nieuwere Chirurgie zijn ons LANFRANCHI en GUY DE CHAULIAC de diepste en krachtigste wortelen, PARÉ reeds de wortelstok, die basis van den stam, tot welken deze Medicina efficax zich onlangs hoog opgegeven heeft. Voor de uit dien hoofde hier nog weinig in aanmerking genomene Chirurgie, even als voor de gezamelijke, — nog duidelijker in nieuweren tijd gegrondveste en derhalve hier nog meer in de schaduw gelatene, — hulpwetenschappen, zal dus eerst in de nieuwere en nieuwste geschiedenis een vrijer veld noodig zijn.

Het groote aanloksel van dit overgangs-tijdvak waren echter de wufte kleurspelingen der Phantasie en des verstands, de tegenstelling en de vermenging van het door Traditie verkregene met het zelfgeziene. De moderne Philosophie (ROSENKRANZ, *Geschichte d. Kantschen Philosophie.* Königsb. 1840. Inleid.) begon met de ontnuchtering van dezen roes; zij trad terstond ten voorschijn met de rigting op de Methode van het erkennen (beseffen). Zij was niet voldaan met in den

inhoud rond te woelen, met veel beteekenende blikken en sierlijke Combinatiën. Zij wilde ook de zekerheid tot eenheid met de waarheid verheffen. Maar zelfs die Philosophie der geschiedenis, welke uit haar *a posteriori* afgeleid wordt, behoeft afzonderlijke, nominale en numerische rustpunten, om de rigting des historischen vooruitgangs niet uit het oog te verliezen. Ieder Representant eener Periode bragt haar nieuwe begeerte naar ontwikkeling. Wat innerlijk aangroeit, verkrijgt echter reeds op hetzelfde oogenblik de roeping, om naar buiten zich uit te breiden. Overeenkomstig aan deze uitbreiding (welke de uitdrukking is van den belangrijken invloed der wetenschap op de bijzonderheden der praktijk, en diensvolgens hier niet voorbijgegaan mogt worden) moest de allerbontste menigte van data den omvang van dit werk uitbreiden, terwijl de inhoud zich verhief: want het zou geenszins tot enkel sieraad en onderhoud strekken, maar door gehaltrijken inhoud tot het in vorm brengen der levendigste aanschouwing medewerken, om ter beschouwing des geheels te verheffen, het Begrip tot ontwikkeling en duidelijkheid te brengen, aan het verschijnsel de Wet te ontlokken, doch ook uit den zamenhang der reeks van beschouwingen het Resultaat te trekken. Men ziet de onbeschrijfelijke zwarigheden van zulk eene onderneming voorzeker te voren in; en slechts in de hoop, dat men in vele opzigten zal hebben geleerd te ontberen, konde deze proef gewaagd worden. Elke meerdere voortreffelijkheid zou dezelve ontberen moeten, wanneer niet de voorlichtende sterren hem eene vriendelijke terugkaatsing harer geconcentreerde stralen vergunden, en wanneer het niet ten laatsten zeer natuurlijk ware, dat een tafereel, hetwelk tot op dezen dag al het belangrijke aanduidt, reeds wegens het gemakkelijker overzigt en een plan, hetwelk uit de natuur der zaak voortgekomen is, aan de Phantasie van hen, die er prijs op stellen de zaak naauwlettender na te gaan, het spoedigst de plaatsen aantoont, die het meest verbetering behoeven en dan voorloopig volgens het eigen oordeel van elken lezer aangevuld kunnen worden. Wanneer in weerwil hiervan de schrijver dezes werks de hoop uitdrukt, dat niemand dit boek geheel onvoldaan ter zijde zal leggen, en dat ieder, naar den graad zijner geestelijke vatbaarheid, meer of minder nuttige en belangrijke, naar den graad zijner kennis meer of minder nieuwe en verrassende, en naar den graad zijner bekwaamheid meer of minder praktisch-bruikbare zaken in hetzelve zal vinden: dan zegt hij dit, met het bewustzijn van eenen ernstigen wil en onvermoeid streven aan den dag gelegd te hebben, om eenen philosophisch-praktischen gang consequent door te voeren. Men zal een voorzeker zeer groot aantal daadzaken, in weerwil der geringe ruimte (welke, door middel van eene zekere beknoptheid des stijls, kleine letters en zorgvuldig berekende inrigting, het geheel

zeer zamengedrongen bevat), in derzelver zoo ligt mogelijke aaneenvoeging even zoo min missen, als eene pedantachtige droogheid, een gemis ontdekken van hooger ontwikkelde algemeene beschouwingen, op de plaatsen waar zulks noodig is. Op geheel onverwachte plaatsen zal men de oude geschiedenis met nieuwere gebeurtenissen in zamenhang gebragt vinden, aan wier historische uiteenzetting men wezenlijk nog behoefte scheen te hebben. Mogt het slechts onze wijze van behandeling gelukt zijn, alle vroegere Perioden van het verledene zóó in betrekking te brengen met onzen tijd, als de philosophische bearbeiding, — zal zij den naam eener praktische ter gelijker tijd verdienen, — dit in een historisch opzigt altijd moet doen. SCHILLER immers wilde eens de algemeene geschiedenis van heden af beginnen te verhalen, en van hier uit allengskens naar het verledene teruggaan, — eene belangrijke taak, wier afwerking ook uit een geneeskundig oogpunt tot gewigtige resultaten zou leiden. Doch — wij zijn hier misschien onze grenzen reeds te buiten gegaan, en geven ons dus vol vertrouwen aan het oordeel van welwillende lezers over, terwijl wij met de woorden van den vorst ANATOLE V. DÉMIDOFF (*Voyage dans la Russie mérid.* Paris 1840. I. p. VII.) eindigen: »J'ose présenter au public cet ouvrage comme le résultat de longues études, de patientes »découvertes et d'un labeur obstiné; .... trop heureux s'il obtient »un de ces regards indulgents qui encouragent et récompensent."

Eerste Boek.

Oudere geschiedenis.

» *Empirisch is de aanvang van kunst en wetenschap.*"

ARISTOTELES.

Ontwikkelings-geschiedenis der Europeaansche Geneeskunde.

In Griekenland moet men den oorsprong van de ontwikkeling der Europeaansche Geneeskunde zoeken. De zaadkorrels, welke van Azië en Afrika, vooral uit Indië en Egypte, naar Europa gekomen waren, zouden door den Griekschen geest bevrucht worden. Slechts in Europa heeft de Geneeskunde eene hoogere vlugt genomen en vruchten gedragen, welke Engeland in het Noord-westen, — aan hetwelk Hellas in het Zuid-oosten van Europa tegenoverstaat, — geroepen schijnt naar Amerika en zelfs naar Australië over te voeren.

Griekenland trekt dus onze blikken het eerst tot zich; en gelijk ons de wijsbegeerte der geschiedenis leert (Hegel's *Vorlesungen üb. d. Philos. d. Gesch.*, herausg. von gans. Berlin 1837, p. 232. Hegel's Werke IX.), dat Achilles de Grieksche Acte des kinderlijken leeftijds voor de wereldgeschiedenis begon, welke Alexander de Groote ten uitvoer bragt, — even zoo mogen wij hetzelfde van Aesculapius, den poëtischen, en van Hippokrates, den werkelijken grondlegger des kinderlijken leeftijds voor de Geneeskunde in het algemeen, bij voorraad aanmerken.

Want alles wat ons uit den tijd vóór Hippokrates, door overlevering bekend geworden is, ziet in hem eerst eene zelfstandige ontwikkeling te gemoet, en bijna in alles wat belangrijk is en in de Geneeskunde der volgende 1000 jaren na hem voorkomt, kan men, onder wijzigingen en Commentaren van allerlei soort, den stempel van den Hippokratischen geest gemakkelijk erkennen.

Grieksch Tijdvak:

I. Ontkiemings-tijdperk der Geneeskunde vóór Hippokrates.
II. Ontwikkeling der Geneeskunde door Hippokrates.
III. Schoolvorming na Hippokrates.

Het Oosten van Europa eischt daarom met regt eene nadere beschouwing, omdat de aan het hoofd dezes geplaatste drie hoofdpunten in de

geschiedenis van de Geneeskunde der Grieken, tevens den aanvang te kennen geven van den algemeenen ontwikkelingsgang der Geneeskunde, dien wij onafgebroken verder vervolgen moeten.

I.

Ontkiemings-tijdperk vóór Hippokrates.

Wanneer ons de herinnering aan onze eigene vroegste jeugd, op enkele bijzonderheden na, ontschiet, is het dan te verwonderen dat ook de eerste inspanningen van den geest, welke aan onze kunst het leven geeft, slechts enkele sporen achter lieten? Slechts zeer zwak is de naklank van de Hymnen van ORPHEUS, waarvan eenige de eerste genezingen van ziekten (*ἀκέσεις νόυςων*) schilderen. Bijna uitgewischt zijn ons de wonderbare teekenen op de tafelen van Orpheus (1), aan welke men nog later geneeskrachtige werking toekende.

Even als Orpheus, behoort ook zijn scholier Musaeus tot de eerwaardige namen (2), met welke de Grieksche oudheid eene menigte veredelingen des menschelijken levens in verband bragt. Vervolgens Jason, Aristaeus, Linus en Herkules. Ook de helden Achilles, Patroklus, Protesilaüs, Teucer, ja zelfs de heldinnen Hekate, Circe, Medea, Oenone en de schoone Helena mogen, wegens hunne en hare bijzondere bekwaamheid of uitvindingsgeest, in de voorhoven der geneeskundige geschiedenis binnentreden. Doch slechts uit den werkkring van een hunner tijdgenooten, MELAMPUS, zijn ons eenige nadere daadzaken vergund; en het is voorzeker belangrijk te achten dat de eerste geneeswijzen, van welke wij berigten bezitten, psychische waren. Hij heeft de werkzaamheid van den Helleborus (3) ontdekt, en door het genezen van de waanzinnige dochters des konings Proetus en van

---

(1) De beste der veelvuldige uitgaven van deze Orphische fragmenten, zullen wel die van JOS. SCALIGER (1516), van HENR. STEPHANUS (1616), gedeeltelijk van VOSS (1806), HERMAN (1811), enz. zijn.

(2) SUIDAS voert onder den naam van Orpheus zes onderscheidene personen op. De vorm duidt een Oosterschen, waarschijnlijk Egyptischen, oorsprong aan; zoodat men onder Orpheus niet zoo zeer alleen één hoofdpersoon, als wel ter gelijker tijd eene volkplanting zal moeten verstaan, die, uit Azië of Afrika het land binnentrekkende, muzijk en dichtkunst, en met deze eenige geneeskundige kundigheden, naar Thracië overbragt.

(3) Het zal wel Helleborus orientalis of Veratrum album geweest zijn. Verg. J. H. SCHULZE, *de Elleborismis Vet.* Hal. 1717. Van daar deszelfs naam *Melampodium.*

vele (?) anderen (1), dezelve bevestigd. Het was ook Melampus, die de eerste aanwending van een metalliek geneesmiddel, namelijk ijzerroest (APOLLODORUS Lib. I. p. 51. PLINIUS X. 49.), met geluk tegen de Impotentia (2) van Iphiclus beproefde. In weerwil van dit alles overschaduwt Chiron's roem den zijnen.

Chiron, circa 1350—1270 v. Chr.

De Kentaurus Chiron leefde in de 14de en 13de eeuw v. Chr., en onderscheidde zich door geneeskundige kennis, vooral echter door chirurgische bekwaamheid zoodanig, dat hij de helden, welke den togt naar Kolchis en den Trooijaanschen oorlog verheerlijkten, niet alleen behandelde, maar ook onderwijs gaf. Want eigenlijke Geneesheeren waren er te dier tijde in Griekenland nog niet (3), en magische kunstgrepen leverden een ellendig Surrogaat op (ENFIELD's *History of Philosophy* I. 25). Nog minder bestond er eene afzonderlijke Materies medica; en dankbaar, zelfs voor de geringste bijdragen uit zulk een' vroegen tijd, houdt de Botanie in de Chironia centaurium, Centaurea, Centaurium en Panaces chironium, — de Chirurgie in het Ulcus chironium (4), — de geschiedenis der Geneeskunde echter bovenal in Chiron's leerling, Aesculapius, het nog in de 19de eeuw door het tijdschrift »Chiron" in 't geheugen teruggeroepene aandenken des meesters, in eere.

Aesculapius (volgens Goulin 1321—1243 v. Chr.).

1. Uiterlijke geschiedenis.

Volgens de Messenische Legende was Aesculapius de zoon van Apollo en Koronis, in Lakeria aan het meer Boebe, aan de door Apollo uit ijverzucht gedoode moeder, voordat zij verbrand werd, door den vader nog ontscheurd. Volgens het Thessalische verhaal, de zoon von Apollo en van Arsinoë, heimelijk geboren op eenen berg bij Epidaurus en verlaten, doch door eenen herder, wiens hond hem bewaakte, wiens geit hem zoogde, omstraald met eenen lichtkrans

---

(1) HERODOT. IV. 33. Waarschijnlijk zijn slechts stoornissen der menstruatie bij deze prinsessen en andere werkelijk genezene personen aanwezig geweest. Door de emmenagoge kracht van den Helleborus konden deze gebreken spoedig weggenomen worden.

(2) Overigens deed hierbij ook de wijn het zijne. LE CLERC, *Hist. de la Méd.* p. 28 (niet 26, zoo als bij HECKER en anderen).

(3) HERODOT., *Euterpe* § 84, meent echter dat in Egypte in dien tijd reeds eigenlijke artsen voor afzonderlijke ziekten bestaan hebben.

(4) Zóó noemde men althans vroeger boosaardige zweeren, omdat de behandeling van de zweer, door den giftpijl van Herkules veroorzaakt, zelfs aan Chiron niet wilde gelukken.

gevonden en opgenomen zijnde, werd hij later door Chiron opgevoed en in de Kruid- en Geneeskunde onderwezen, zoodat omtrent hem het gerucht liep, dat hij alleen door woorden genezen »bezweeren" en zelfs dooden opwekken konde. Hades, die zijn rijk door hem ontvolkt zag, verklaagde hem bij Zeus, en deze doodde den menschenredder door zijnen bliksem. Weldra werd hem goddelijke eere bewezen, doch eerst na Homerus werd hij onder de goden geteld. De grootste vereering genoot hij te Epidaurus, alwaar de beroemdste van de door hem gestichte tempels (Asklepieeën) stond; en van hier uit verbreidde zich zijne dienst over Griekenland en kwam later naar Italië, nadat de Romeinen 292 v. Chr. hem uit Epidaurus, in de gedaante eener slang, gehaald hadden (1).

Als historisch persoon reeds door Homerus (2) of de Homeriden vermeld, komt hij bij Cicero (3) onder eene drievoudige afstamming voor: 1) van Apollo, 2) van Valens (zinnebeeld der kracht), 3) van Archippos.

2. Innerlijke geschiedenis.

Wanneer wij ons met behulp der nieuwere kritiek (4) geheel ont-

---

(1) De slang, het zinnebeeld van leven en gezondheid, was hem bijzonderlijk heilig, vervolgens ook de haan en de nachtuil als de zinnebeelden der waakzaamheid, even als de hond en geit (*) als zijne beschermers en voeders. Een knoestige staf met eene slang omwonden is zijn meest gewoon Attribuut.

(2) *Iliade* II. 729, alwaar de zonen van Aesculapius als aanvoerders voorkomen. LACHMANN (Abh. d. Acad. d. W. zu Berl. 1838) bewees echter voor eenige jaren, dat de eerste 10 boeken der *Iliade* onderscheidene schrijvers hebben, waardoor alle narigten des te twijfelachtiger worden.

(3) »Aesculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse; secundus, secundi Mercurii frater. Is, fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsippi et Arsinoae; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur," lezen wij bij CICERO, *de nat. Deorum*, III. cap. 22, [57], hetwelk ik ter aanvulling van het gezegde onzes schrijvers hier mededeel. C.

(4) Volgens BÖTTIGER ontstond de Aeskulaapdienst uit die der Knuph- of Kneph-slang, en is Aesculapius de slangenhouder, Ophiuchos, aan

---

(*) Ik meen hier nog te moeten aanstippen, dat onder de verschillende naamsafleidingen van onzen eerbiedwaardigen Patronus, er ook eene voorkomt, die met deszelfs *hond* en *geit* in zulk een naauw verband staat, wat den naam betreft, dat men bijna aan iets meer dan aan toevalligheid zou denken; — ik bedoel den hebreeuwschen naam עזכלב, zamengesteld uit עז (*Esh*) d. i. *geit*, en כלב (*Keleph*) d. i. *hond*. Overigens verwijs ik naar SICKLER (*Die Hieroglyphen in dem Mythus des Aesculapius*, Meinungen 1819, p. 14 volgg.), alwaar men dienaangaande meer kan vinden. C.

doen van zoo vele fabelachtige inmengselen, waaraan de ouden bij het gemis van eene scherpere kritiek blootstonden, en wanneer wij in Aesculapius den uitstekendsten arts der geheele mythische periode erkennen, dan zullen wel de aangestipte mededeelingen door het diepere historische en veelzijdige belang, en de volgende geneeskundige data door onze noodzakelijke oordeelvelling over het geheel, geregtvaardigd voorkomen.

Zijne persoonlijke verrigtingen hadden vooral betrekking op de behandeling van uitwendige kwalen. De welluidende tooverzangen *μαλακαὶ ἐπαιοιδαὶ*, welke Aesculapius benevens eenige weinige geneesmiddelen van zijnen leermeester Chiron geleerd had (PINDAR., *Pyth.* III. Str. 3.), moesten echter weldra juist bij wonden en andere beleedigingen als onvoldoende zich voordoen, hoe weinig gecompliceerd ook de inwendige ziekten van dien tijd schijnen geweest te zijn (PLATO, *Polit.* III.). Narcotica, Styptica en andere middelen vond Aesculapius reeds noodig, het Operatie-mes onontbeerlijk (PINDAR. t. a. pl.). Even zoo de Sonde, wier uitvinding even als die van het trekken der tanden en de eerste aanwending der purgantia, Cicero onzen beschermgod toeschrijft (t. a. pl., volgens SCHNEIDER). — Doch ook aan overdrijvingen heeft het de tijdgenoot en nakomeling, ten opzigte van Aesculapius, niet laten ontbreken. De opwekking van den [schijn]dooden Tyndarus, de meening van Galenus (*de sanitate tuenda*, Lib. I. c. 8.), dat Aeskulaap de Mimiek als geneesmiddel gebezigd, dat hij de gymnastische en vooral de klinische Methode in de Geneeskunde ingevoerd heeft (HYGIN. *Fab.* Cap. 274. p. 201. ed. MÜNCKER, Hamb. 1674.), behooren hiertoe, zonder intusschen in onze erkenning van Aeskulaap's belangrijkheid voor de geschiedenis der Geneeskunde, iets te verminderen.

3. Slotsom.

Ofschoon de narigten aangaande Aesculapius ons veroorloven, hem voor eenen werkelijken persoon te houden, zoo is evenwel zijne na-

---

den hemel. — Volgens CREUZER is hij Esmun, de achtste Kabire, een zonnegod in den hoogeren en lageren zin, van Egyptischen oorsprong. — In THURNEBUS's editie van den Hermes wordt den (Egyptischen kleinzoon van) Aeskulaap zelfs een geschrift: »*ὅροι 'Ασκληπίου πρὸς Αμμῶνα βασιλέα*, in 3 boeken," toegekend. Verder moet men met onzen mythologischen Aesculapius niet verwarren Aesculapius v. Tralles, den leerling van den Peripateticus Ammonios, van wien wij nog handschriften over de Arithmetica van Nikomachus en de Metaphysica van Aristoteles bezitten; — om van onderscheidene geheel onbelangrijke personen der oudheid te zwijgen, welke den naam van Aesculapius droegen.

dere geschiedenis zóó duister, dat het onmogelijk wordt omtrent de bijzonderheden van zijn doen en laten een naauwkeurig inzigt te verkrijgen. Wonden en andere toevallige beleedigingen behandelde hij het menigvuldigst, en wel in zoo verre goed, omdat hij eenvoudig handelde. Hij poogde vreemde ligchamen te verwijderen, en de deelen zoo veel mogelijk in derzelver natuurlijke ligging te brengen. Fomenten en Lotiones, zekere kruiden, welken men balsemachtige of styptische krachten toeschreef, wijn en andere prikkelende, vooral echter olieachtige en slijmachtige middelen, wist hij blijkbaar goed aan te wenden. Verbanden en andere middelen ter vervulling van mechanische oogmerken, ontbraken hierbij niet. Wat diensvolgens Aesculapius voor de Geneeskunde gedaan heeft, kan men ten naasten bij zóó zamenvatten:

Boven de ruwheid van zijnen tijd verheven, vatbaar en scherpzinnig genoeg om Autodidakt (1) te zijn in het opmerken en onderscheiden van wat ziekten betreft, vermogt Aesculapius waarschijnlijk het eerst zich te verheffen tot een meer algemeen overzigt van datgene, hetwelk vereischt wordt ter erkenning en behandeling van de uitwendige en van eenige inwendige kwalen (2), die het menigvuldigst voorkomen. Eenvoudige diaetetische voorschriften en eenige plantaardige middelen in hunne weldadige werkingen kennende, nog vrij van alle geleerdheid, was zijn oordeel des te meer vrij en handelde hij des te meer overeenkomstig aan onmiddellijken indruk en behoefte.

Een uitmuntende praktische *takt* en de volkomenste toewijding aan zijn vak, gingen bij hem hand aan hand, en voerden hem zoo doende begrijpelijker wijze, tot de voor zoo vroege tijden zeer verlichte hoogte op, waarop hem zijne naaste tijdgenooten en nakomelingen plaatsten (3), en waarop, in weerwil van eenen zoo grooten afstand, de geschiedenis hem nog plaatsen mag.

Hygeia. Machaon. Podalirius.

De dochter van Aesculapius, HYGEIA (4), werd als godin der

---

(1) Dienaangaande kan men bij G. BAKKER, *Oratio de Medico autodidacto*, Gron. 1822, het een en ander, echter meer in het algemeen, vinden. C.

(2) Volgens het getuigenis van PLATO en PINDARUS. Hetzelfde bij HECKER, G. d. H. I. 50.

(3) Zoo als onder anderen de hem gewijde Votief-tafelen bewijzen, waarvan men onlangs nog twee gevonden heeft. PH. LE BAS, Inscript. graec. Paris 1837. No. 71, 72 en vooral de belangrijkste tafel No. 62.

(4) Deze algemeene schrijfwijze is wel is waar aan de Attici vreemd — Piers. Moer. p. 380. Eur Or. 229. ad Pors. Jac. Ach. Tat. p. 812. Meinecke Menand. p. 379. — maar hier te verkiezen, omdat zij op de aan Hygeia gewijde Votief-steenen voorkomt, zoo als de »Commission de Morée" nog

gezondheid, doch even als haar vader, eerst na den tijd van Pindarus, met hem als godheid vereerd. Haar beeld (1) stond in het binnenste van de meeste der 63 aan Aesculapius gewijde tempels [die *'Ασκληπιεῖα* (van *'Ασκληπιός*) genoemd werden]. Doch zij had ook eigene tempels, gewoonlijk in de nabijheid van die haars vaders, en in beide werd de Geneeskunst beoefend. In lateren tijd werd zij dikwijls verwisseld (2), terwijl bovendien nog eene andere dochter van Aesculapius, PANAKEIA, aan welke men hulp tegen alle ziekten toekende, goddelijk vereerd werd (3).

De ware erfgenamen der kunst van Aesculapius waren echter zijne bovendien door Chiron onderwezene zonen, MACHAON en PODALIRIUS, die de Grieken bij de Trooijaansche Expeditie vergezelden, en op zoo vele plaatsen der Iliade wegens hunne bekwaamheid [ten hoogste] geprezen worden. Machaon onderwees zijnen jongeren broeder Podalirius eenigermate in de kennis der inwendige ziekten.

Wanneer men aan Pausanias geloof mag schenken, dan werd Machaon's gebeente, — zonder twijfel de oudste geneeskundige Reliquiën, — in den druk bezochten tempel te Gerenia bewaard, welken tempel koning Glaukus liet oprigten, nadat Machaon, waarschijnlijk door Eurypylus, gedurende zijn verblijf bij Nestor, in Messenië, gedood was geworden.

Ook ter eere van de beide zonen van Machaon, Nikomachus

---

voor korten tijd eenen regel bij Chandler No. 89. en bij No. 1180 v. Böckh's Corp. Inscript. vond, welke het naauwkeurig zóó: *῾Υγέια* ingegriffelde woord bevat. Verg. PH. LE BAS, t. a. pl. No. 69. — Ook verschillen reeds de Att., welke trouwens meestal *῾Υγιειά*, doch op onderscheidene plaatsen evenwel ook *῾Υγιειᾶ* schrijven. Ar. Av. 604, 731. Meinecke Menand p. 333, terwijl bovendien bij Paul. Sil. ecphr. t. 72 (ionisch) *῾Υγιείη* voorkomt.

(1) Eene ranke jonkvrouw met eene Patera [Offerschaal], uit welke eene slang, als zinnebeeld des levens, vreet.

(2) Met Hygeia werd namelijk 1°. later de romeinsche Salus ten onregte gelijk gesteld. Maar Hygeia was het zinnebeeld der ligchamelijke gezondheid, Salus daarentegen Allegorie der algemeene welvaart van den staat. Ook Salus had intusschen te Rome een' tempel en een feest op den 5 Augustus. 2°. komt Hygeia voor als Pallas, welke, onder dezen naam, altaren in Attika had, — hetzij als uitvindster der wetenschappen, of omdat zij aan PERIKLES in den droom eenige geneeskrachtige kruiden ontdekte.

(3) PANAKEIA bezat te Oropes een afzonderlijk altaar. Ook haar standbeeld stond soms in de tempels van Aeskulaap, even als Hygeia, ter zijde van den vader. Tusschen deze beelden plaatsten dikwijls de priesters nog eenen kleinen knaap, die (zoo als Lockner aangetoond heeft) gewoonlijk *Telesphorus*, in Epidaurus echter *Akesios*, in Titane *Euamerion* heette, en wiens beeld, even als dat van de genoemde jonkvrouwen, misschien alleen ter opwekking der zinnelijkheid, door de zeer oude priester-sluwheid uitgevonden en gebezigd geworden is.

en Gorgasus, die uit zijn eerste huwelijk verwekt waren, werd een tempel te Pherae gesticht. Sphyrus, Alexanor en Polemokrates, de zonen uit Machaon's tweede huwelijk, oefenden insgelijks de Geneeskunde uit, allen intusschen wel vooral de uitwendige. Want het volksgeloof van den toenmaligen tijd beschouwde de inwendige ziekten meest als eene onmiddellijke beschikking der godheid (1). De onverwinbaarheid der (volgens Celsus) *reeds toenmaals* aanwezige Pest, mag wel de oorzaak zijn, dat men zich bij inwendige aandoeningen tot tooverformulieren bepaalde. Overigens maakten ook de magische kunstgrepen geen onaanzienlijk gedeelte uit van de Chirurgie diens tijds, en [volgens de *Scholia ad* PYNDARI *Pyth.* (Schol. PINDAR. Pyth. I. [V.] 109.), naar het verhaal van Dyonisius] heeft Machaon Philoctetes door tooverspreuken weder hersteld; terwijl onder de zoogenoemde wondermiddelen echter zeer heroïke zelfstandigheden, gelijk dan ook hoogstwaarschijnlijk Opium in het *Nephentes* (2), medewerkten. Ook waren reeds de geneeskrachten van vele kruiden, al was het ook niet zonder eenen bijgeloovigen bijsmaak, bekend (OVID. Heroid. Epist. 5.) —: zoo als men den zieken Machaon zelven een zonderling mengsel, *κυκεών* genoemd (3), als geneesdrank toediende. Ook van het geneeskundig gebruik van Zalven komen in dien tijd de eerste voorbeelden voor (HOMER. *Iliad.* V. 112.), terwijl men zich anders bijna uitsluitend bepaalde tot het zuiveren der wonden, door de binnengedrongene vreemde ligchamen uit te trekken (Ald. IV. 213.) of uit te snijden (Ald. XI. 829) (4).

---

(1) Zie hierover vooral: N. D. SYBRANDI, *Diss. hist.-med. de necessitud., quae fuit apud veteres inter religionem et medicinam.* Amst. (Diss. Groning.) 1841, p. 1, 4, enz., enz. C.

(2) Zoo noemde men eenen drank, die gebezigd werd ter vervrolijking van het gemoed, en om al wat onaangenaam was, te vergeten, en wiens bereiding de schoone HELENA, — aan welke wij dus de eerste aanwending van Opium in Europa te danken hebben, — van POLYDAME, gemalin des konings THON in Egypte, leerde. *Homer.* Odyss. IV. 220, *Herodot.* II. c. 112—116.

(3) Deze drank bestond uit uijen, gerstenmeel en kaas, met wijn gekookt. *Homer.* Iliad. XI. 618. — *Κυκεών* van *κυκάω*, *mengen*, dus hier »mengsel" *κατ᾽ ἐξοχήν*. Tevens gebruikte MACHAON tot spijze een ander mengsel, hetwelk (*Hom.* Iliad. V. 631.) dusdanig vermeld wordt:

......κρόμυον, ποτῷ ὄψον,

ἠδὲ μέλι χλωρόν, παρὰ δ᾽ἀλφίτου ἱεροῦ ακτήν. C.

(4) De schrijver schijnt zich hier althans niet juist uitgedrukt te hebben; daar men ter dier tijde *en* de wonden zuiverde (Iliad. IV. 190) *en* tevens de pijlen uittrok of uitsneed, *en* nog pijnstillende middelen aanwendde. C.

Als den wezenlijksten vooruitgang uit dezen tijd, moet intusschen de geschiedenis beschouwen: de uitvinding der aderlating door Podalirius.

PODALIRIUS, die de dochter van koning Damoethus, Syrna, welke van het dak gevallen en, door middel van eene dubbele aderlating, door hem gered was, ter vrouwe en met haar het Karische schiereiland ontving (hetwelk thans nog de sporen vertoont van twee door hem gestichte steden, Syrnum en Babyssus) (1), breidde in zijne navolgers de dienst van Aesculapius naar Kos en Knidos uit. Ook gold de zoon van Podalirius, HIPPOLOCHUS, als stamvader van Hippokrates, die tot de familie der Asklepiaden gerekend wordt. (2)

Asklepiaden, 1250—250 v. Chr. (3).

De Geneeskunde was gedurende eenen geruimen tijd erfelijk in de familie van Aesculapius en bijna geheel [alléén] tot deze bepaald. Men gaf aan zijne nakomelingen, of althans aan de priesters zijner tempels, den naam van Asklepiaden [van 'Ασκληπιός, Asklepios, Aesculapius]. Deze tempels, *Asklepieeën*, werden als het ware hospitalen, naar welke uit alle landen menschen zamenkwamen, ten einde van hunne kwalen genezen te worden. Onder de leiding van de priesters dezer tempels, onderwierpen zij zich aan menigvuldige Ceremoniën, wier onmiddellijke werking hoofdzakelijk wel de verbeeldingskracht zal getroffen hebben. Doch eenige dezer gebruiken waren van eenen diaetetischen aard, en leidden onmiddellijk tot matigheid en zindelijkheid, zóó b. v. het herhaalde wasschen, en het onthouden van zekere voedingsmiddelen. Voegen wij hier nog bij, dat deze tempels gewoonlijk op gezonde plaatsen gesticht werden, dat de zieken rust en ledigen tijd hadden, dat de geest door eene reeks van nieuwe en vervrolijkende

(1) »Utinam etiam nunc tanta medicis tribuantur praemia!" mag men voorwaar met den Hr. KERKHOVEN (Diss. mox laud. p. 76) wel uitroepen. C.

(2) De Hoogl. P. VAN LIMBURG BROUWER (*Over de beoef. d. Geneeskunst bij sommige oude volken*, in desz. *Verh. en losse geschrift.*, Gron. 1836, p. 204), en van daar bij SYBRANDI (t. a. pl. p. 134), zegt echter nopens het verhaal van de uitvinding der aderlating door PODALIRIUS: »dat de »schrijver die dit berigt, te jong is, om hem als een onwraakbaar getuige »te durven aanhalen." P. KERKHOVEN (*Diss. de Machaone et Podalirio, primis medicis militaribus*, Gron. 1837, p. 74 volg.) verdedigt dit verhaal. Overigens vergelijke men nopens het leven en de werken van deze eerste »militaire Geneeskundigen," de aangehaalde dissertatie, alwaar beide heroën enkel als Chirurgen, zonder op inwendige praktijk zich toegelegd te hebben, worden voorgesteld (*Pars* II.), en interessante data nopens hunne verrigtingen (*P.* III.) worden medegedeeld. C.

(3) Berekening bij benadering volgens d. Biogr. méd. I. 385. Paris 1820.

indrukken op eene aangename wijze opgewekt werd, dan verklaart zich de aandrang tot de tempels gemakkelijk. Zeker is het in allen gevalle, dat, na den dood van Aesculapius, het alleen de Asklepiaden waren, welke genazen en met te meer ijver dus het Systeem der Ritualiën en Ceremoniën staande hielden, zoo als zij het juist van oudere kunstgenooten overgenomen hadden. Hoe verstandig verwijderde men — althans uit den omtrek des tempels te Epidaurus — zieken, die den dood nabij waren en barende vrouwen, welke immers insgelijks aan zulk een groot gevaar blootgesteld zijn: beide waarschijnlijk echter alleen, om een gerucht, hetwelk het goddelijk aanzien der Asklepiaden zou ontmaskerd hebben: »dat men ook in de tempels moest sterven," voor te komen.

Beschouwen wij ook het algemeene Systeem der Asklepiaden als niets anders dan een weefsel van uitkramerij van geheimen en bedrog, dan blijft het nogtans zeer waarschijnlijk, dat de zich zoo dikwijls aanbiedende gelegenheid om de meest verschillende ziektevormen waar te nemen, hen in staat zal hebben gesteld, zich een goed onderrigt te verschaffen over de natuur der ziekelijke werkingen des ligchaams, en over de werkingen van den een of anderen uitwendigen invloed. Mannen begaafd met hoogere talenten en met scherpzinnigheid zullen natuurlijk van deze voordeelen gebruik gemaakt hebben. Wij vinden ook, dat eenige dezer tempels, wier priesters in eenen bijzonderen naam van bekwaamheid stonden, eene groote beroemdheid verwierven. Wel is waar schijnt een met den aflaat overeenkomend middel, ter verbinding aan den priesterlijken stand, in het door dezen stand bezwaarlijk zonder doel verbreide denkbeeld opgesloten te liggen; namelijk dat slechts de inwendige, — juist de aan de Contrôle des volks onttrokkene, — ziekten, beschikkingen der goden waren en dat zij diensvolgens ook slechts door onmiddellijke tusschenkomst der priesters, en zoo doende door middel der goden zelve, konden genezen worden. Doch ter zake! De Asklepiaden hebben de groote verdienste, in de Geneeskunde het regelmatig gebruik der baden, der inwrijvingen en van het wrijven der huid (hetwelk immers nog den grijzen Cato verjongde) te hebben ingevoerd. Ook leert ons deze priesterlijke, alhoewel »officiosa necessitas": schadelijke handelwijzen, gevaarlijke proefnemingen te vermijden.

Aan welke strenge banden overigens de priesters hunne leerlingen legden, bewijst de

Eed der Asklepiaden.

Het is niet overal de ontwikkeling, aangetoond in de volgreeks der daadzaken, het is even zoo zeer ook het denkbeeld, — dat uit sprekende bijzonderheden hier en daar vriendelijk verlichtend

ons tegenlacht, — waaraan het geschiedkundig onderzoek zijn »Salve lux in tenebris" niet weigeren kan. De eed der Asklepiaden nu werpt (1) een schoon licht op den vromen en zedelijken zin van dien duisteren tijd; en daar zijne verpligting ons, wat het wezenlijke der zaak betreft, voor eeuwig gegrondvest toeschijnt, zoo zal eene vertaling van denzelven ook hier ter plaatse niet onwelkom zijn:

»*Ik zweer bij den heiligen Apollo, bij Asklepios, bij Hygeia en Panakeia, alle goden en godinnen tot getuigen nemende, naar vermogen en geweten dezen eed en dit voorschrift volledig te willen nakomen; mijnen leermeester in deze kunst met mijne ouders gelijk te stellen, en hem alles, wat tot zijn levensonderhoud behoort en hij anders mogt noodig hebben, mede te deelen; zijne nakomelingen als mijne vleeschelijke broeders te beschouwen en hen, wanneer zij het begeeren, deze kunst zonder belooning of schriftelijke voorwaarden te leeren; aan leer en voordragt en aan geheel het overige onderwijs mijne zonen, de zonen mijns leermeesters en de ingeschrevene, door den geneeskundigen eed gebondene leerlingen te laten deelnemen, overigens echter niemand. De leefwijze der zieken tot hun best, naar vermogen en geweten in te rigten, elke benadeeling echter en elke misdaad te weren: ook niemand op iemands verzoek een doodelijk vergif toe te staan; kuisch en vroom mijn leven en mijne kunst te bewaren; in welk huis ik ook binnentrede, dit alleen ten besten der zieken te betreden, vrij van elk willekeurig onregt, en, behalve elke andere ondeugd, van onreine begeerte naar vrouwen en mannen, vrije menschen of slaven; wat ik gedurende mijn geneeskundig beroep, of ook zonder dit, zien of hooren mogt met betrekking tot het leven der menschen, hetwelk niet verder verbreid mag worden, te verzwijgen, dusdanig iets voor ongeoorloofd ter bekendmaking houdende. — Wanneer ik dezen eed volgens geweten houde en niet breke,* (*dan*) *zij mij zegen ten deele in* (*mijn*) *leven en in de kunst, en roem bij de menschen ten eeuwigen dage; den overtreder echter en meineedigen gebeure van dit alles het tegendeel!*" (2).

---

(1) Zoo als FRIEDLÄNDER zeer juist zegt, *Vorles. üb. d. Gesch. d. Heilk.*, I. 72, 73.

(2) Ik laat hier den eed woordelijk volgen, zoo als dezelve thans, — volgens Koninkl. Besluit $18\frac{6}{1}15$, Bijvoegs. op Art. 112 enz.: Zie *Verzam. van de Wetten en Besluit. op het hooger onderwijs* enz., Utrecht 1835, bl. 48, 60, — aan onze Hoogescholen uitgesproken wordt, bij het beëdigen van eenen Medicinae doctor; ten blijke van de overeen-

Eerste geneeskundige scholen te Rhodos, Kos en Knidos.

Uit het weinige, hetwelk ons aangaande de beginselen en de handelwijze der Asklepiaden door overlevering bekend is geworden, zien wij, dat de priesters aan de mededingende scholen van Rhodos, Kos en Knidos hunne opmerkzaamheid vestigden op onderwerpen, die in eenen zekeren graad verschilden. De eersten handelden op eene meer wijsgeerige wijze en poogden Theorie aan ondervinding te paren, terwijl de anderen zich alleen met het waarnemen en verzamelen van zuivere daadzaken bezig hielden. Zoo werd dus reeds zeer vroeg den grond gelegd tot de twee sekten der Dogmatici en Empirici, in welke de geneeskundige wereld lang verdeeld was en wier invloed nog tot op den tegenwoordigen tijd niet geheel verdwenen is.

In de Koïsche school zaaide men de zaden der Semiotiek, met betrekking tot de Prognostiek en diagnostische Techniek. Zoo werden in Aphorismen heerlijke leeringen ingehuld. Wij mogen echter niet voorbij zien, dat de wijsbegeerte der Koïsche school (wanneer men de zaak zoo noemen mag) op grootendeels onjuiste beginselen rustte. Alléén dit is de reden, waarom zoo weinig onmiddellijk nut uit haar voortkwam. Alléén daarom bleef hare hoofdverdienste hiertoe bepaald, dat zij de krachten des geestes formeel scherpte en de Adepten [aanstaande en werkelijke uitoefenaars] der kunst juister over vele geneeskundige onderwerpen leerde oordeelen.

---

stemmende denkbeelden en gevoelens, welke in beide, *en* in den eed der Asklepiaden en in dien van onzen tijd, ten grondslag gelegd zijn bij het vaststellen van het formulier:

» Jusjurandum Medicinae Doctoris."

» Testor Deum omnipotentem (sancte promitto) me in curandis aegris, » diaetam aliaque remedia, quantum ingenii viribus assequar, ex artis re- » gulis ad aegrotantium salutem et commodum commendaturum; nec prece » nec pretio aliave de causa Pharmacum noxium propinaturum, nec gravi- » dae abortum procuraturum; audita vel visa inter curandum, nisi Rei- » publicae ea efferri intersit, silentio oppressurum; in examine autem » forensi ad Judicem fideliter relaturum, quid actum, quid repertum sit, » et de indole mali ex animi sententia religiose pronunciaturum: et in his » omnibus pietati, honestati et conscientiae integritati operam daturum. » Haec si sincere praestitero nec sciens fefellero, felix mihi per Deum vita » et ars esto!

» Ita me Deus juvet! "

Men ziet de groote overeenkomst van onzen eed met dien der heilige Geneeskunde bij de Grieken, en bemerkt terstond dat de eerste aan den laatsten ontleend is. C.

Uit de wijze waarop Hippokrates over zekere geneeswijzen — b.v. over aderlating, braakmiddel, Purgantia enz. — spreekt, kunnen wij besluiten, dat deze middelen onder zijne tijdgenooten algemeen aangewend werden, en dat dit misschien reeds zeer lang vóór zijnen tijd het geval geweest was. Uit den naam van zekere planten leeren wij derzelver vroeg gebruik en tevens de mannen kennen, welke dezelve in de praktijk invoerden, omdat zij dikwijls naar hen benoemd werden. Wel is waar blijkt het van zelf, dat de uit dezen naam afgeleide Indicatie op verre na niet met bepaaldheid op elk afzonderlijk geval toegepast kan worden; doch wij maken er een algemeen besluit uit op, ten opzigte van de soort der gebezigde middelen, terwijl zij tevens dienen om die personen te leeren kennen, welke voor de uitstekendste in hunne kunst gehouden werden.

Slechts EURYPHO en KTESIAS zijn uit de Knidische (1) School voor ons nog opmerkenswaardig; en zelfs de laatste, die 17 jaren (399—382) onder de Geneesheeren van Artaxerxes Mnemon schitterde, is meer door een historisch werk »*de rebus Persicis*" (uit hetwelk PHOTIUS schepte), dan wel door de dwaze berisping bekend, welke hij over den voorslag van Hippokrates en van andere tijdgenooten, — om nl. het ontwrichte dijebeen weder op zijne plaats terug te brengen, — uitte. Daarentegen kan er wel eenige nijd onder geloopen hebben, toen HIPPOKRATES IV. den roem van zijnen, aan het hof van Perdikkas ter zelfder tijde (omstreeks 320 v. Chr.) begunstigden ambtgenoot Eurypho, poogde te verkleinen, van de eenige schrijver der »Knidische spreuken" te zijn, wier tweede (volgens Galenus, beter) afschrift hij althans zeer verbeterd heeft. Ook getuigt de (2) ontwijfelbare Paracentesis van de borstkas, welke Eurypho bij het Empyema met het Ferrum candens verrigtte, even zoo gunstig voor zijne Diagnostiek, als voor zijne operatieve koenheid (3).

Zonder aan de Koïsche school den voorrang boven de Knidische te willen betwisten, verraadt evenwel de toon, in welken Hippokrates de verrigtingen van de mededingende school beneden de zijne plaatst, in het wezen der zaak niets anders, dan dat zij: 1) de Semiotiek niet zoo hoog aansloeg, gelijk Koïsche Artsen tot eenzijdigheid toe dit deden; — dat zij 2) meer en misschien te veel ziektesoorten aannam (4); — dat zij 3) van zachte en diaetetische

(1) *Koïsche*, zegt onze schrijver, doch zeker bij vergissing. C.

(2) Volgens PLATO, den *Comicus*.

(3) Overigens komen er in de *Hipprocratica* plaatsen voor, die door EURYPHO geschreven schijnen te zijn. C.

(4) »Fuisse videntur Cnidii primi Nosologiae symptomaticae auctores,

middelen, — welke de Koïsche (bijna even als thans de Fransche) Geneesheeren zeer beminden, — minder hielden dan van krachtige Drastica, welke men met den algemeenen naam van ἐλατήρια bestempelde; (terwijl wij thans slechts het verdikte sap van Cucumis Elaterium hieronder verstaan, en juist dit Elaterium, hetwelk men even als andere prikkelende middelen boven onze »slijmige Antiphlogose" thans blijkbaar te zeer gevreesd heeft, tot de weinige middelen behoort, welke SYDENHAM, bezwaarlijk zonder grond, aanbeveelt). Den Helleborus, het Kokkelzaad, van Coccum cnidium, de Semina Daphnes Mezerei, de Extracten van eenige Euphorbiaceae en het Scammoneum heeft ons de Knidische school nagelaten (1). Daar nu de Knidische school zeer dikwijls melk en wei bezigde, zoo is het zeer waarschijnlijk, dat zij de scherpere Drastica, — onder welke juist de hevig prikkelende Semina Cocci den bijval der Hippocratici inoogstten, — door Lactea ingehuld hebben (2).

Als wetenschappelijke hoofdverdienste der Koïsche school, staat echter hare al te zorgvuldige Semiotiek en Prognostiek op den voorgrond. Bleef ook de fijnere diagnostische Techniek en betere Systematiek onzen dagen voorbehouden, zoo zal evenwel het grootste gedeelte dier eenvoudige Koïsche waarnemingen der late nakomelingschap nog even zoo voorbeeldig toeschijnen, als de echt Koïsche voorzigtige raad: 1) alleen op veelvoudige ondervinding algemeene oordeelvellingen te gronden, en 2) niet te willen verklaren, wat men nog niet juist doorzien heeft.

Vatten wij ten laatsten de algemeene slotsom, de kern van den door de Koïsche en Knidische school, in eenen meer algemeenen zin voor de ontwikkeling der Geneeskunde gegrondveste vooruitgang op, dan zal dezelve, onzes erachtens, daarin bestaan: »dat deze scholen de Geneeskunst van den priesterlijken

---

qui morbis numero fere infinitis duplici tantum mederi conabantur genere medicinae: altero evacuante per cathartica, altero nutriente per lacticinia, prae nominali hac scientia atque vulgari medela et rectam medendi rationem et adcuratam signorum notitiam omittentes," zegt, overeenkomende met onzen schrijver, de Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN, *de Historia Medicinae*, Lugd. Bat. 1842, p. 17. C.

(1) Nog eerst eenige jaren geleden, schreef de, door zijn werk over de vergiften bekende Prof. CHRISTINSON in Edinburg, dat Scammoneum met melk bereid, in groote giften, zelfs van 1 Scr., als een zeer zacht Purgans, zelfs voor kinderen bijzonder aanbevelenswaardig is.

(2) En in dezen vorm moest men dezelve weder beproeven, daar wij, in weerwil van Manna en Bitterzout, in weerwil van Senna en Rhabarber, Aloë en Coloquint, — zoo als het misbruik van de Calomel bewijst, — aan goede Purgantia nog meer gebrek hebben dan aan andere middelen, welke men bij honderden veilig wegwerpen kon.

Kasten-geest, in wiens boeijen zij gedurende vijf eeuwen gezucht had, vrij gemaakt, en op het vrolijke tooneel des openbaren levens opgevoerd hebben."

De oudste wijsgeerige school der Geneeskunde.

De behoefte aan een hooger inzigt, welke de natuur den nadenkende Grieken bij de geboorte inprentte, en door de prikkels van alles wat hen omringde in hunne jeugdige Phantasie aankweekte, dreef reeds de Asklepiaden, althans in stilte aan om de Geneeskunst met geest op te vatten. Tot de wetenschappelijke vorming der Geneeskunde droegen de overigens wel is waar te hoog aangeslagene 7 wijzen en andere wijsgeeren, onder zeer verschillende, maar des te meer tot nadenken opwekkende vormen, in der daad niet weinig bij.

Thales, geb. 639, gest. 544 v. Chr., heeft zich onder hen ten minste daardoor ten opzigte der Natuurkunde verdiensten verworven, dat hij de eerste was, die, reeds 200 jaren vóór Hippokrates, door nadenken over de Vitaliteit en andere eigenschappen van het dierlijke Organismus, de eerste beginselen eener zuivere Natuur-philosophie en empirische Physiologie schiep.

In de 7de eeuw v. Chr., op welken tijd wij de eerste sporen der Philosophie en der Natuurkundige Wetenschappen in Griekenland aantreffen, worden dus onder andere genoeg bekende, in de geschiedenis der Geneeskunde dikwijls ten onregte opgenomene onderwerpen des onderzoeks, ook reeds de eigenschappen en verrigtingen des menschelijken ligchaams met opmerkzaamheid onderzocht. Dit leidde tot een onderzoek naar natuur en oorzaak der ziekten en tot de middelen, om deze te verwijderen. Verliep er ook al een geruimen tijd voordat de vooruitgang in de kennis der Pathologie of in de geneeskundige praktijk van wezenlijk belang was, zoo merken wij toch de werking eener juistere Methode van redeneren op. Het hechten aan 't uitkramen van geheimen en aan bijgeloof werd derhalve toenmaals, zoo al niet geheel opgegeven, dan toch in allen gevalle zeer verminderd; iets, waartoe nu bovenal Pythagoras verder bijdroeg.

Pythagoras, van 584—504 v. Chr. (1).

1. Uiterlijke geschiedenis.

Geb. te Samos, 584 v. Chr., werd hij door Pherecydes en Hermo-

(1) De Hr. Riebel (*Alg. geschiedenis van de volken en staten der oudheid*, enz. Gron. 1841. I, bl. 303, alwaar ook over *Pythagoras* en zijne onzekere levensbijzonderheden goed gehandeld wordt) geeft als waarschijnlijken leeftijd 570—472 op, terwijl *Pyth.* van 540—510 althans bloeide.
C.

damas uitmuntend onderwezen. Zijn vader (?) Mnesarchus, een koopman in koren, nam hem naar Italië mede. Hier werd hij later als hyperboraeische [super-boreale], mensch-gewordene Apollo vereerd, waartoe zijne uitstekende, op eigen onderzoek berustende kennis der toenmalige wereld voorzeker het hare bijdroeg. Want het is, zoo niet zeker, dan toch zeer waarschijnlijk, dat hij van Indië tot Gallië, van Egypte tot Perzië de landen doorkruisd heeft.

Althans zooveel weten wij zeker, dat hij ter vermeerdering zijner kundigheden in die landen reisde, welke reeds vóór zijnen tijd eenen grooten naam ten opzigte van geleerdheid bezaten. Zoo ging Pythagoras naar Egypte, waar men wil, dat hij niet minder dan 20 jaren zou verbleven zijn; vervolgens naar Epimenides, een' waarzegger op Kreta, die (zoo als Diogenes Laërtius zegt) naar Athene geroepen werd, om de stad door offers van de Pest te bevrijden, en slechts dezen tijd, welke door eene zeldzame trouwhartigheid gekenmerkt wordt, kon doen gelooven, dat hij door een 57jarig slapen in een hol, eene goddelijke Inspiratie ontvangen had. Misschien kwam Pythagoras ook in Chaldaea en andere streken van Azië. Hij stierf [waarschijnlijk] te Metapontum, in den ouderdom van 80 jaren.

Uit de soort der kundigheden, welke hij uit deze bronnen putten konde, uit den *takt* waarmede hij dezelve wist te gebruiken, kunnen wij besluiten, dat hij een' waarlijk grooten geest moet bezeten hebben. Slechts deze stelde hem in staat, zoo veel mogelijk zich vrij te houden uit het weefsel van bijgeloof en priesterdom.

Volgens Hegel (HEGEL's *Werke*, 13ter Bd. [I. Bd. üb. d. Gesch. d. Philos., ed. MICHELET] 221.) doet intusschen het leven van Pythagoras zich voor »als een bastaard van oostersche en westersche denkbeelden. Met het uitstekende van zijn Genie en met zijne eigene leefwijze, even als met die welke hij onder zijne scholieren invoerde, heeft men zoo veel vereenigd, dat men hem doet voorkomen als een' man, met wien het niet regt toeging, en die voor een wondermensch, voor iemand, die met hoogere wezens omgang had, doorging. Al de denkbeelden der toovenaars, de vermenging van het niet-natuurlijke met het natuurlijke, de geheimen-uitkramerij van eene benevelde verbeelding en van dweepzucht, die allen in verwarde hoofden huisvesten, — dit alles heeft zich aan hem gehecht."

»Zoo bedorven als zijne levensgeschiedenis, even zoo bedorven werd [ook] zijne wijsbegeerte," en — kunnen wij hierbij voegen — zijne geneeskundige leer. »Het bezigen van getallen als uitdrukking van denkbeelden, heeft van de eene zijde den schijn van diepzinnigheid, wegens eene andere beteekenis welke daarin opgesloten ligt (1), maar

(1) Zoo is het bekende Heksen-een-maal-een, hetwelk nog GÖTHE in

van de andere zijde weet noch hij die het ter neder stelt, noch hij die het poogt te begrijpen, hoeveel daarin bevat is. Hoe onduidelijker de gedachten worden, des te diepzinniger schijnen zij; de hoofdzaak is, dat men juist het wezenlijkste, maar het moeijelijkste, nl. in bepaalde begrippen zich uit te drukken, bespaart." Even als zijne wijsbegeerte, moest dus ook zijne Natuur- en Geneeskunde een volkomen onduidelijk beeld achterlaten, uit hetwelk (1) wij naauwelijks de volgende hier ter plaatse alleen behoorende punten kunnen erkennen.

2. Innerlijke geschiedenis.

In hoe verre Pythagoras der Geneeskunde bevorderlijk was, kunnen wij naauwelijks nader bepalen. Waarschijnlijk maakte hij haar niet tot het voornaamste onderwerp zijner bezigheid, maar beoefende hij haar, in verband met andere takken der Natuurkunde; en de aanwinsten, welke zij door hem verkreeg, waren (zoo als wij beneden zullen zien) niet zoo zeer van belang voor de praktijk dan wel voor het wetenschappelijk verband tusschen Geneeskunde en Philosophie; — gelijk dan ook Celsus zegt (CELSUS Praef. 2.), dat Pythagoras, Empedokles en Demokritus de Geneeskunst in de Philosophie en Staatkunde ingevoerd hadden. Zoo hebben dan ook zijne geschriften meer eene wijsgeerige, dan geneeskundige waarde. Want onder zijne drie hoofdwerken, van welke reeds ten tijde van Galenus niet één meer voorhanden was (GALEN. *Dogm. Hipp. et Plat.* V. 284.), was het eerste, *παιδευτικόν*, algemeen wetenschappelijk, het tweede, *πολιτικόν*, staatkundig, en behoorde slechts het derde, *φυσικόν*, als een natuurkundig werk, meer tot ons gebied. In dit werk stelt hij de ziel voor: als een van het vergankelijk leven verschillend gedeelte Gods. De zetel der ziel strekt zich van het hart tot in de hersenen uit; in de laatste woont de ziel, in het eerste de moed, — iets, waaraan Nasse's gevoelen in onze dagen herinnert. Uit de hersenen ontstaat ook het Semen, — bijna zoo als Gall de voorttelingskracht aan de kleine hersenen middellijk toeschrijft.

---

zijnen *Faust* opneemt, van PYTHAGORAS: Een is twee en drie is vier enz.; niet veel beter kan men menig gezegde van P. over de Natuurkunde beoordeelen.

(1) Volgens ARISTOTELES, SEXTUS EMPIRICUS [Pyrrh. Hypot. III. 18. — Voor het overige moet hier vooral DIOG. LAËRT. VIII. 25 seqq. vermeld worden.] cet. Ofschoon latere Pythagoristen jegens Aristoteles, wegens zijne beschrijving vijandig gezind zijn, zoo wilden zij echter waarschijnlijk alleen slechte eigene denkbeelden insmokkelen; denkbeelden, welke gelukkigerwijze verloren zijn gegaan.

Daar wij intusschen, behalve deze korte mededeelingen, zoo weinig van Pythagoras bezitten, zoo zij het geoorloofd hier ook van zijne z. g. guldene spreuken kortelijk gewag te maken: 1. *De jeugd moet aan gehoorzaamheid gewend worden, opdat zij het gemakkelijk vinde het gezag des verstands te gehoorzamen.* — 2. *Men brenge der jeugd op den besten levensbaan; de gewoonte zal haar weldra dezen tot den aangenaamsten maken.* — 3. *Stilzwijgendheid is beter dan nietige taal.* — 4. *De wijze bereidt zich voor op alles, wat niet in zijne magt staat.* — 5. *Doe wat gij als regt beschouwt, hoe ook uw volk daarover moge oordeelen.* — 6. *Het is lafhartig den door God aangewezen post vroeger te verlaten, dan Hij het veroorlooft.* — 7. *Op onvooringenomenheid berust de sterkte des geestes.* — 8. *Niemand is vrij, die niet volkomen zich zelven beheerscht* (1). — 9. *De begeerte naar het overtollige is dwaas, omdat zij geene grenzen kent.*

De eigenlijke dwaling in de Natuurkunde van Pythagoras was zijne eenzijdig-daemonische en arithmetische verklaring. Een verblindend Mysticismus en eene onverstaanbare getallenleer, waaruit het eerste denkbeeld der klimakterische jaren [moordjaren, zevende jaren, enz.] en de eerste verwarring van de leer der Krisen afkomstig zijn, dit is bijna alles wat de Geneeskunst van dezen, met den grootsten aanleg begaafden man erfde, wiens ongemeen groote welsprekendheid en persoonlijk oordeel — *αυτὸς ἔφα* — elken twijfel tot zwijgen bragt. Pythagoras schijnt, even als vele nieuwere wijsgeeren, de groote waarheid voorbij gezien te hebben, »*dat de Philosophie van de natuur, en niet de natuur van de Philosophie leeren moet*" (HECKER, *Gesch. d. Heilk.* I. 106.).

Daar intusschen een mensch zoo vol geest, als Pythagoras blijkbaar was, in eenig opzigt althans aan de onderwerpen, in welke hij zich verdiept, altijd iets wezenlijk verbetert, zoo wilde ook Pythagoras, door eene verstandige diaetetische beteugeling zijner leerlingen (2)

---

(1) Overeenkomstig hiermede bij de Talmudisten, b. v. (*Pirke Aboth*, IV, 1; BEN SOMA): »*Wie is sterk? Die zijne hartstogten beheerscht! Want lankmoedigheid is beter dan kracht, en zelfbeheersching beter dan het veroveren eener veste!*" — Deze *Spreuken der Vaderen* zijn afkomstig van de eerwaardigste leeraars, die 200 jaren vóór tot 200 jaren na Chr. leefden, en dus van het aanvangen tot het sluiten der *Mischna*, werkten en leerden. Overigens is het laatste gedeelte van deze zinsnede, een vers uit *Spreuken* SALOMO'S, XVI. 32. C.

(2) Verg. dienaangaande R. A. S. FORSTEN, *Μακροβιωσις, sive ars diu vivendi*, Harderovici 1804. p. 24, benevens vooral de belangrijke en met veel vlijt bewerkte Diss. van den Hr. C. J. VAN COOTH, getit. *Diatribe in Diaeteticam veterum, maxime in* Auli Cornelii Celsi *praecepta diaetetica*, cet. Traj. ad Rhen. 1835, pag. 13 seq. C.

misschien ter gelijker tijde aanduiden, dat de Diëet niet alleen voor zieken, maar dat matiging ook voor artsen eene zeer gewenschte zaak is. Over het geheel beminde Pythagoras een zedig, stil (1) gedrag. Uit de sporen van zijne medico-chirurgische regelen, kan men zijne zachte geneeskundige handelwijze nog afleiden. Hieruit kan men dan ook verklaren, waarom de operatieve Chirurgie niet tot de door hem aangeduide zaken behoort; iets, hetwelk in het oog moest vallen, daar immers op zulke uitgestrekte reizen wel gevallen zullen voorgekomen zijn van meer aanzienlijke beleedigingen. Doch hij vestigde waarschijnlijk toenmaals over het geheel zijne aandacht nog niet bepaald op de Chirurgie, en verbande later al het Akiurgische uit haar, terwijl hij alleen tot zalven, omslagen en stoovingen bij alle uitwendige kwalen zich bepaalde. De Semina Sinapeos en Anisi, de Brassica oleracea en de Squilla (2) maritima zijn dan ook de eenige middelen, welke hij in de Materies medica voor inwendige ziekten ingevoerd heeft. Doch geneesmiddelen in den magisch-religieusen zin, bezigde hij, even als de Toonkunst, bij voorkeur. In dit opzigt heeft men derhalve onlangs zeer juist zijne geschiedkundige beteekenis voor de Geneeskunde opgevat (FRIEDL. *Vorles.* 1838. I. 88. 89.): »De Geneeskunst, welke Pythagoras in eenen grootschen stijl uitoefende, had wel is waar in de eerste plaats de zedelijke en godsdienstige veredeling der menschheid, maar ook hare bevrijding van ligchamelijke kwalen ten doel, en was in dit opzigt grootendeels magisch en mystisch, of ook diaetetisch."

Leerlingen van Pythagoras.

Alles wat wij zoo even kortelijk aangestipt hebben, leeraarde Pythagoras voor een groot aantal weetgierige jongelingen (3), die,

---

(1) *Τὸ σιλᾶν* — te kunnen zwijgen, hield PYTHAGORAS reeds voor een bewijs van verstand (*), en leerde het in denzelfden zin als HORATIUS zijn »*nil admirari.*"

(2) Deze *Squilla maritima* was namelijk het wondermiddel van den reeds door ons vermelden kwakzalver op Kreta, van wien PYTHAGORAS dezelve vooral opgenomen heeft, en niet zoo zeer van de Egyptenaren, gelijk FRIEDLÄNDER ten onregte schijnt te kennen te geven.

(3) Doch ook THEANO, de vrouw, en MYIA, de dochter van PYTHAGORAS, worden onder de beroemdste der *Pythagoristen* opgenoemd, — even als later de beroemde LAÏS de wijsbegeerte van ARISTIPPUS beoefende en de schoone ARETA, de eigene dochter van ARISTIPPUS, deze wijsbegeerte verbreidde. C.

(*) Hiermede is volkomen overeenkomstig bij de *Talmudici*, b.v. (Tract. *Megilla*, pag. 18, fol. *A.*): »Is spreken één *Sela* waard, dan is zwijgen twee waardig." — Ik zal later het verband tusschen de Grieksche wijsbegeerte en die der *Talmudisten* enz. pogen aan te toonen. C.

door zijnen beroemden naam aangelokt, uit alle landstreken zamenstroomden, om te Kroton, de zoogenoemde »Italiaansche School," in het »Pythagoristisch verbond" opgenomen en zoo der wijsheid deelachtig te worden.

Alkmaeon (1), (volgens Goulin 540 v. Chr.).

Alkmaeon moet men onder hen boven alle anderen prijzen, omdat hij de eerste ontdekkingen in de Anatomie en Physiologie deed (2). Hoe meer moeite Aristoteles (*Hist. Anim.* I. 11.) zich geeft, om de eer van de ontdekking der buis van Eustachius zich zelven toe te schrijven, des te minder mogen wij dezelve (in weerwil van sprengel's gevoelen) aan Alkmaeon onttrekken, die de zamenstelling der oogen even zoo zorgvuldig onderzocht had (chalcidius, Comm. in pl. *Tim.* 340.).

De zintuigen schijnen Alkmaeon bijzonder sterk bezig gehouden te hebben. Hij toch bepaalde reeds de geluidstrillingen (plutarch. *Hist. Philos.* IV. 16.), spoorde den grond des smaaks na (plut. IV. 18.) en wist den reukzin tot in de hersenen na te gaan (plut. IV. 17.). Hij wist dat het hoofd de zetel der ziel, en dat deszelfs vorming de allereerste is (arist. III. 7.). Hij nam de gedeeltelijke voeding van het Foetus door de huid (Ibid. c. 2.) en deszelfs geslachtsbepaling naar gelange van de voorheerschende vrouwelijke of mannelijke Potentie (censorin. *de die nat.* c. 16.) aan. De vermindering van het vet door den Coïtus (Ibid. c. 5.) enz. doen zich nog heden voor als vrij bruikbare beschouwingen, die dezen allervroegsten Anatoom en Physioloog echter dubbel hoog aangerekend moeten worden. Tallooze meer onvolkomene beschouwingen ontbreken bij hem waarlijk niet. Doch wanneer men vroeg: wat zou in eene wijsgeerige geschiedenis der Geneeskunde als het door Alkmaeon daargestelde punt van vooruitgang, voorgesteld moeten worden? dan zouden wij antwoorden: »de beperking der te algemeene beschouwingen van Pythagoras, door speciële onderzoekingen."

Anaxagoras, 500—428 v. Chr. (3).

Anaxagoras (4) werd in Klazomenae geboren en in de Ionische school

---

(1) Plinius schrijft *Archelaus*; verkeerd volgens kühn.

(2) Alkmaeon's werk is »*Φυσικὸς λογός*" getiteld.

(3) Diogenes laërtius VIII. 65, noemt anaxagoras den leermeester van empedokles. Men zal het ons dus niet ten kwade duiden, wanneer hij hier, in strijd met de volgorde van sprengel, hecker enz., vóór empedokles opgevoerd wordt.

(4) Die, gelijk bekend is, zeide: »*uit dat, wat niet is, kan ook niets worden* (of *ontstaan*)." — Bij ons is uitgekomen: jer. de vries, *Het leven van den wijsgeer Anaxagoras*, in twee Verhand. Amst. 1806.

door Anaximenes opgeleid (Eudocia in Vill. I. 49.). Het meest bekend zijn zijne Homoeömeriën, die zeggen willen, dat: ligchamen van gelijke structuur, uit homogene Atomen bestaan, maar dat deze Atomen op zich zelve geheel andere eigenschappen bezitten, dan het ligchaam, hetwelk zij vormen (1). Van meer onmiddelijk belang voor de Physiologie is dat, wat reeds Anaxagoras omtrent de vorming des menschelijken ligchaams leert, nl.: dat [de vrucht gevormd wordt uit het Semen des vaders, terwijl de moeder slechts de plaats voor de ontwikkeling van dezelve afgeeft; dat het Semen van de regter zijde knapen, doch dat der linker zijde meisjes voortbrengt, en dat] de eersten liggen aan de regter, de meisjes aan de linker zijde van den Uterus (2). De waarneming van den καῦσος, — de zoogenoemde brandende koorts [*Καίω*, fut. *καύσω*, branden, gloeijen], — schijnt Anaxagoras op het denkbeeld gebragt te hebben, dat alle acute ziekten door bilieuse Metastasen ontstonden. De geschiedenis der Geneeskunde kan hieruit alleen de oudheid en den waarschijnlijken oorsprong van de leer der gal- en gastrische koorts leeren kennen.

Demokedes. Epicharmus. Akron.

Deze moeten onder de onmiddelijke leerlingen van Pythagoras nog aangevoerd worden. Zij waren tijdgenooten van Anaxagoras, en werden door de Revolutie der Krotoniaten verstrooid. De op zich zelve weinig beteekenende opstand van Kroton's inwoners, — de zetel van het Pythagoristisch verbond, hetwelk, omdat men er staatkundig gevaar in zag, vernietigd werd, — is voor de wijsbegeerte der geneeskundige Geschiedenis van wezenlijk belang geworden, door de openbaarmaking der leere van deze (Italiaansche) school. De leerlingen van Pythagoras, naar hun tegenwoordig rondtrekken *Periodeuten* genoemd, verbreidden althans eene wetenschappelijke strekking in de opvatting der Geneeskunde. Daardoor overschaduwde b. v. Demokedes, — die zijnen vader naar Aegina ontvlugtte (HERODOT. III. c. 131.), daarna in Athene en aan het hof van Polykrates zich vestigde, ten laatste echter door Darius gevangen genomen werd, wien en wiens gemalin hij met gelukkig gevolg behandelde, — overal de aanwezige Genees-

(1) Laten HAUY en MITSCHERLICH de Atomen onderzoeken; ANAXAGORAS, volgens HEGEL een helderdenkend wijsgeer, kende zeer natuurlijk geene Kristallographie en Chemie. — Zie dienaangaande G. DE VRIES, *Exercitationes de homoiomeria Anaxagorea*, Traj. ad Rh. 1692. C.

(2) Dit is volgens ARIST. *Hist.* IV. 1. ontwijfelbaar.

heeren (1). Rijk met schatten beladen, keerde hij naar zijne vaderstad terug, alwaar hij stierf (HEROD. III. c. 125.), omstreeks 470 v. Chr.

Epicharmus van Kos, omstreeks 500 v. Chr. geboren, leefde op Sicilië. Hij is 't meest bekend als schepper der oude Komedie. Intusschen las men ook de natuur-historische geschriften (2) dezes mans (die even als zijn broeder Metrodorus een veelzijdig beschaafd Geneesheer schijnt geweest te zijn) nog ten tijde van Plinius (PLIN. *Hist. nat.* XX. 11).

Akron, geneesheer te Agrigente op Sicilie, leefde in de vijfde eeuw, en schijnt (volgens DIOG. LAËRT. VIII. 65) niet veel meer dan een arrogant en roemzuchtig Practicus geweest te zijn, die intusschen evenwel nog door Paulus Aegineta (PAUL. AEGINET. II. 34. [Edit. Lugdunens. 1589. II. 35.]) vermeld wordt, als de Pest van Athene tot staan gebragt te hebben. Hij schreef (3) over Diaetetiek en Geneeskunde; doch zijne geschriften gingen weldra verloren (Eudocia in *Villoison* Anecd. gr. I. p. 49). Een Empiricus was hij wel, maar geenszins, waarvoor hij gaarne aangezien werd, de stichter der empirische, lang na Hippokrates nog in het geheel niet aanwezige school (4). Daarentegen was hij zonder twijfel een tijdgenoot van Empedokles [met wien hij, volgens SUIDAS, te Athene leefde].

Empedokles, van 472—? (5) v. Chr.

In Agrigente, volgens Sturz (*Empedokles* Agrigentinus, auct. T. G.

---

(1) Hij verkreeg het eerste, ruim *f* 5000 jaarlijks bedragende, vaste inkomen van lijfarts.

(2) De ons overgeblevene Fragmenten van de 52 geschriften van EPICHARMUS, vindt men in de verzamelingen van STEPHANUS, HERTEL en GROTIUS.

(3) AKRON schreef in het *Dorische* Dialect; doch alles wat van hem bekend is, berust op zeer late getuigen: ERSCH u. GRUBER's *allg. Encyclop. d. Wiss. u. Künst.* II. p. 300.

(4) Zie GALEN. Inl. en PLIN. XXIX. 1.

(5) Gelijk over andere omstandigheden zijns levens, werd ook over den dood van EMPEDOKLES veel gebeuzeld (HEGEL, t. a. pl. 355. DIOG. LAËRT. VIII. 67—71) (*). De volgende merkwaardige plaats vindt men bij STURZ t. a. pl. 530: Reliquiae τῶν καθαρμῶν v. 364—76: »O vrienden, gij »die den grooten burg aan den geelen Akragas (Agrigento) bewoont, in »voortreffelijke zaken u oefenende, weest gegroet! Ik ben u een onsterfe»lijk god en geen sterfelijk mensch meer. Ik trek rond, door allen geëerd, »met Diademen bekransd en groene kroonen. Wanneer ik in bloeijende ste»den kome, word ik evenzeer door mannen als door vrouwen geëerd. Mij »volgen duizende, vragende welke de weg zij tot heil; sommi-

---

(*) 500 jaren v. Chr. (volgens PRUYS V. D. HOEVEN, I. c. 52) leefde EMPEDOKLES. C.

STURZ. Lips. 1805. p. 9.) en Dodwell (1), 472 v. Chr. (niet 504, zoo als HECKER en and. schrijven) geboren en door Parmenides onderwezen, helde hij reeds meer tot de Eleatische dan tot de Pythagoristische School over. Want Parmenides was een leerling van Xenophanes (2), den stichter dier sekte. In gevolge zijner leer van den slaap en dood (PLUTARCH. *Plac.* V. 23–25.), erkende hij de hoogere beteekenis des vuurs en stelde hij dit tegenover zijne 3 andere lagere Elementen. Hij verwierp de Pythagoristische leer van de zielsverhuizing, en droeg (volgens ARISTOTELES, *de Gen. et Corr.* I. 8.) eene eigenaardige leer voor, welke men thans ten naasten bij zoo uitdrukken zou: »de graad van de keurverwantschap der dingen hangt af van den graad der gelijkheid hunner Porositeit, weshalve (?) dan b. v. de Magneet ijzer aantrekt, doch olie en water zich niet vermengen" (3).

Van zijn geneeskundig leerdicht hebben wij nog slechts Fragmenten (4), volgens welke wij zijne verrigtingen moeten zoeken te rangschikken:

1) In een anatomisch opzigt treedt zijne ontdekking der Cochlea in het oor ten voorschijn.

2) In een physiologisch opzigt verklaarde hij den geslachtsdrift (gelijk wij uit Galenus, *de Semine* II. c. 3. cet., zien) door Semen, hetwelk door middel van in zekere mate elektrische stroomingen van weerszijden aan elkander beantwoordde en zoo doende onderling zich aantrok. Ook de eerste Theorie der misgeboorten, — eene Theorie, welke, tot groote eer van Empedokles, nog een Buffon verdedigde (BUFFON, hoogd. vert., *Allg. Naturgesch.* I. c. 5. p. 349 en 556), — is van hem afkomstig. Het verschil van geslacht verklaarde hij uit de warmere of koudere temperatuur, uit de verhouding van de hoeveelheid des

---

» gen, (mijne) voorzeggingen behoevende, anderen, naar de genezende » taal van menigvuldige ziekten vernemende. Maar, waarom » dring ik hierop aan, alsof ik iets groots doe met onder de sterfelijke, be- » dervende menschen mij op te houden." — Misschien sprong hij, om op eene treffende wijze te verdwijnen, in den Etna, uit welke zijn (?) schoen althans later zou uitgeworpen zijn (?).

(1) DODWELL, de aetat. Pythag. p. 220: » Zeno fuit proinde sexennio major condiscipulo Empedocle. *Pythagoras* decessit Olymp. 77, 1/2 annum duntaxat agente Empedocle."

(2) Over de Psychologia van beide deze wijsgeeren, kan men nazien: LONGQ, Diss. med. inaug. *de Physiologia Veterum*, Roterodami 1833, pag. 24—27. C.

(3) Hierover en over andere zaken uit zijne Natuur-philosophie, moet men H. RITTER, in WOLF's lit. Annal. nazien.

(4) PEYRON: Empedoclis et Parmenidis fragmenta. Leipz. 1801, en HEGEL t. a. pl. 354—364. [S. KARSTEN, *Empedoclis Agrigentini* Carminum reliquiae. Amstelod. 1838.]

zaads en van de werking der Phantasie (PLUT. t. a. pl. c. 7—12). De slaap ontstaat volgens hem uit vermindering van warmte, de dood door het uitblusschen van dit Agens. — Wordt de verhouding der Elementen veranderd, dan ontstaat de eetlust als een streven om de onevenredigheid te herstellen (Ibid. 28). Het vervlugtigen der riekstoffen voedt den reuk, enz. (1).

3) In een pathologisch-therapeutisch opzigt zou men aan zijne beschrijving der Pest en aan zijne genezing van deze ziekte door groote vuren en berookingen kunnen herinneren.

4) Eene medico-forensische aanduiding kan men in zijne »Theorie der ademhaling en van derzelver onderdrukking" vinden.

5) In een medico-politisch opzigt moet men van de door Empedokles zeer zinrijk uitgevoerde digting eener bergspleet gewag maken, door welk middel hij den doodelijken Sirocco afweerde (DIOG. LAËRT. t. a. pl.). Nog belangrijker doet zich zijne heilrijke inval voor, om in den vloed Hypsas, wiens stinkend water vermoedelijk tusschenpozende koortsen verwekte, verschen toevoer te leiden, enz. Bij zijne nog veel hoogere beteekenis als eersten staatsman zijns volks, kunnen wij ons derhalve naauwelijks verwonderen over den grooten naam en de goddelijke vereering, welke de enthusiastische Siciliërs hem bewezen. Zijne beteekenis voor den vooruitgang onzer wetenschap is echter: »dat hij toonde, hoe men praktische scherpzinnigheid met theoretische onderzoekingen behoort te vereenigen, om het tegenwoordige van nut te zijn en der toekomst vooruit te werken."

Herakleitus van Ephesus.

Dezen wijsgeer, omstr. 500 v. Chr. reeds beroemd (DIOG. LAËRT. IX. § 1.), en derhalve veel ouder dan de vorigen, moesten wij eerst hier wegens zijne tegenstelling met den volgenden (DEMOKRITUS) aanvoeren. Voor de Natuurkunde kan hij als de ideale grondlegger van het Vulkanismus beschouwd worden, eene Theorie, welke voorzeker *realiter* eerst door Leopold von Buch, in de 19de eeuw, eene hoogere beteekenis zou erlangen. Schleiermacher (2) en Hegel (3) hebben overigens nopens zijne

---

(1) Over de Physiologie van EMPEDOKLES, even als over die der andere Ouden vóór en na hem, kan men met veel vrucht vergelijken: G. J. LONCQ, G.J.*Fil*, Diss. med. inaug. de Physiologia Veterum, I. *Hist. Physiologiae* a primis inde Philosophiae temporibus usque ad aetatem GALENI; II. *De Physiologia* GALENI. Roterodami 1833 (*Diss. Leidensis*). Over EMPEDOKLES, p. 15—20. C.

(2) In WOLF en BUTTMANN's *Museum*, I. Abh. 4. 7.

(3) In MICHELET's uitg. van HEGEL's *Gesch. d. Philos.* I. 327—353.

diepe denkwijze wel de beste berigten geleverd, wier nadere beschouwing echter in eene geschiedenis der Geneeskunde niet te huis behoort. Voor deze laatste grondvestte Heraklitus geenen praktischen vooruitgang. Het is echter zeker, dat hij een scherpzinnig twijfelaar was, en het Skepticisme, hetwelk hij invoerde, is althans eene kritische vordering. Zoo het niet onmogelijk ware zijn werk *Μοῦσαι* of *φύσεως* of *περὶ πολιτείας* onder de Ruïnen van Diana's tempel, in welke hij hetzelve nedergelegd had, terug te vinden, — zijne lectuur kwam stellig weder in de mode, daar hij het niet zoo zeer met het roode vuur dan wel »met damp (*ἀναθυμίασις*)" te doen heeft.

Demokritus uit Abdera, van 460—356 (? 1) v. Chr.

Rijk geboren, zeer bereisd, van een vrolijk Temperament en bijzonder vlijtig, bragt hij het zeer ver. Maar zelfs een groot man kan zich nooit aan de vooroordeelen zijns tijds geheel onttrekken; en zoo kan men het dan ook Demokritus gemakkelijk vergeven, wanneer hij noch de gevolgen van zijn vroegst onderwijs, noch het voorbeeld zijner voorgangers en tijdgenooten geheel verloochenen konde (HECKER I, 97.). Zoo riekt het naar Egyptische Alchemie, wanneer hij met het bereiden van kunstmatige Smaragden zich bezig hield (SENECA *Epist.* XC. 33.). Zoo was hij met de Atomistiek, — wier grondlegging (2) hem wel is waar misschien het meest beroemd gemaakt heeft, in weerwil zijner anders encyklopedische kennis, in weerwil der groote koenheid van zijnen geest, — evenwel geheel en al vooringenomen. Maar waren nog niet duizende jaren na hem, andere beroemde wijsgeeren met hetzelfde onderwerp even zoo vooringenomen (3)? Leucippus,

(1) Zoowel het geboorte- als het sterfjaar van DEMOKRITUS zijn zeer verschillend aangegeven geworden. Verg. DIOG. LAËRT. IX. § 41 en 39. TENNEMAN, *Gesch. d. Phil.* I. 415., VALER. MAX. VIII. 7. ext. 4. Dewijl hij echter stellig een tijdgenoot van SOKRATES was, die (gelijk wij weten) van 468—399 v. Chr. leefde, en nog daarbij jonger is dan SOKRATES (HEGEL's *Werke.* XIII. 378), insgelijks 40 jaren jonger dan ANAXAGORAS, die Ol. 70 (—500 v. Chr. DIOG. LAËRT. II. 6—7) geboren werd, zoo is het eene dwaling, wanneer hij tot dusverre in de geneeskundige geschiedenis als van 494—404 levende, opgevoerd wordt; eene dwaling, welke uit (SPRENGEL's Citaten :) DIOG. 9. 34. 42., DIOD. SIC. 14. 647, afkomstig schijnt.

(2) Maar had DEMOKRITUS deze leer niet overgenomen van zijnen leermeester LEUCIPPUS? En is dan DEMOKRITUS wel de *grondlegger* der Atomistiek? C.

(3) Zou men niet op de aanmerking van VAL. MAX.: » dat XERXES op den doortogt bij den vader van DEMOKRITUS gewoond en dezen wijze Magiërs en Chaldaeërs als leermeesters achter gelaten heeft," nog een ver-

de stichter der Eleatische School, bij wien Demokritus een langdurig verblijf zou gehad hebben, heeft in allen gevalle deel aan dusdanige denkbeelden. Bezwaarlijk echter Anaxagoras, die 40 jaren ouder en bovendien met Demokritus geenszins zoo bevriend was (DIOG. LAËRT. IX. 33.) als Hippokrates, die uit zijne woonplaats op Thasus zeer dikwijls in het naburige Abdera bij Demokritus schijnt gekomen te zijn.

Met meer zekerheid weten wij, dat de vermelde Atomen-leer zelfs tot op de geneeskundige beschouwingen van Demokritus 1) aangaande de Pathogenie der groote (algemeene) Epidemieën, invloed had. Want, zoo als men uit Plato (*Sympos.* L. VIII. 8.) ziet, Demokritus meende dat de besmettelijke ziekten ontstonden door de Praecipitatie der Atomen, welke, na de oplossing van ver verwijderde hemelligchamen (wereldbollen), als het ware op dezelfde wijze als de nevel valt, op de aarde nederstorten en door derzelver vijandige betrekking tot de menschelijke natuur, deze niets dan verderf aanbrengen. Wat 2) de Materia medica aangaat, zoo moet men ten eersten het Collyrium gedenken, hetwelk Demokritus (volgens Aëtius, — AËTIUS *Tetrab.* VII. c. 108.) het eerst schijnt aanbevolen te hebben. Vervolgens behoort hij echter in der daad tot de eersten, welke tegen het misbruik des Opium's, althans bij ontstekingen der oogen en ooren, hunne stem verhieven (DIOSCORID. VI. 65.). 3) De Botanie schijnt door Demokritus, te oordeelen naar eenige Fragmenten, ook zeer vooruit gebragt te zijn; het meest echter was dit het geval met 4) de Physiologie. Uit de Generatie-leer van Demokritus willen wij hier slechts herinneren aan de verklaring der misgeboorten, door te menigvuldigen Coïtus en door vermenging van het vroegere met het latere Sperma (ARIST. *de Gener.* C. IV. c. 2.) (1). Ook zijne Theorie van den smaak bloeide nog in de jeugd van Blumenbach. Zoet zou

---

moeden verder kunnen bouwen, nl. dat hij juist zijne opgeruimde Phantasie met de beeldrijke spreuken dezer mannen opgevuld, en uit hunne, zoowel als uit zijner Egyptische leermeesters groote kennis der Mineralen, de eerste beginselen voor zijne, in zeker opzigt krystallographisch-atomistische Kosmogenie ontleend zal hebben?

(1) Het is eene in het oog loopende daadzaak, dat de oudste wijsgeeren zich op de leer der Generatie met bijzondere liefde toelegden. Ter verklaring van dit verschijnsel, zeggen wij met LONCQ, *Diss. cit.* p. 66: »Veteres philosophi rerum inveniundis causis quam maxime intenti, in physiologicis in sui ipsorum originem inquirebant continuo, et a generationis negotio omnem suam ordiebantur physiologiam," cet. En verder: »Imo tantopere generationis illud studium Hippocraticis placuisse videtur, ut vix ullum in Hippocraticis invenias librum, quo non plura de hoc argumento continentur." Z. verder ald. p. 32 seq. C.

iets smaken, wanneer deszelfs Atomen rond zijn; zuur, wanneer deze scherpe hoeken bezitten (THEOPHRAST. Caus. pl. VI. 2.). 5) De vergelijkende Ontleedkunde verrijkte hij minder dan 6) de Therapie. In de Watervrees, welke hij reeds (even als voor eenige jaren b.v. WAGNER (te *Weenen*) na 4 Secties) voor eene ontsteking hield, wil men (volgens CAEL. AURELIAN. *Acut.* III. 232.) dat hij zou aangeraden hebben een afkooksel van Origanum, uit een kogelrond vat met eene kleine opening te laten drinken, opdat de zieke de vloeistof niet zou zien, — iets, hetwelk bekend is, als gemakkelijk nieuwe aanvallen te veroorzaken (1). 7) Verloskunde: De leer van de teekenen der zwangerheid schijnt hij toevallig verrijkt te hebben, terwijl hij aan den dikker geworden hals, — zwelling der Glandula thyreoïdea? — dezen veranderden toestand van een meisje dignosticeerde.

In allen gevalle is het totaal verlies der geschriften van Demokritus (2) te meer te betreuren, daar zijn eenig leerling, DIAGORAS van Melos ons ook niets van zijnen grooten leermeester heeft nagelaten. Nog minder behoort hier ter plaatse Anaxarchus en Protagoras van Abdera, welke zich het eerst σοφιστής noemde, en met meer waarschijnlijkheid een leerling van Heraklitus dan van Demokritus was. Intusschen ziet men uit Aristoteles (3) onder anderen, dat Demokritus met de betrekkingen des bewustzijns, met de verklaring van den oorsprong der gewaarwordingen zich bezig gehouden heeft, en dat van hem de denkbeelden een aanvang nemen, dat van de omringende zaken als het ware fijne oppervlakten losgaan en in de oogen, ooren enz. binnen vloeijen (PLUT. *de Plac. Philos.* IV. 8.), in het algemeen echter: 1) dat de wezenlijkheid hier haar regt behoudt, in plaats dat anderen slechts van misvatting spreken; 2) dat het oogmerk des verstands hierop doelt, het verschijnsel, het waargenomene, te begrijpen (HEGEL's *Werke* XIII. [ed. MICHELET] p. 380. Gellius (GELLIUS, *Noct. Att.* X. 12.),

(1) Verg. echter HECKER in V. GRAEFE U. V. WALTHER's *Journal* II. 2. — Overigens weet men, dat ook reeds de Talmudisten die zelfde voorzorg bij het drinken van dusdanige zieken gebruikten, zelfs na verloop van een jaar na het eindigen der ziekte. De zieken dronken nl. » niet anders dan door koperen, of zelfs ook wel door gouden buizen." Zie *Tractat. Joma.*, pag. 84. fol. *A.* C.

(2) Bij VAN DER LINDEN, *de Scriptis medicis* cet. (Edit. 2.) p. 156, lees ik echter het volgende: » DEMOCRITI, *Abderitae*, Physicorum et Mysticorum liber. Exstat mss. Graece cum Synesii et Stephani Commentariis, Lugduni Batav. apud Doctiss. Med. Joannem Elichmannum." — Wat er van dit H. S. te denken zij, of wat er van geworden is, is mij niet bekend. C.

(3) ARIST. *de anima* I. 2. *ἀτόμων τὰ σφαιροειδῆ ψυχὴν ελεγεν* cet.

die overigens Demokritus beter verdedigt, dan men hem veelvuldige malen aangetast heeft, bewaarde voor ons althans nog de titels zijner werken. Zeven handelden over de Geneeskunde, twintig over de Natuurkunde.

Dat derhalve Demokritus, — die kosmopolitische wijsgeer van zijnen tijd, die antipolare Abderiet, nopens wien, tegen de abderitisch-belagchelijke aanklagt zijner medeburgers, Hippokrates het schitterendst getuigenis van eenen geenszins verwarden, maar hoogst helderen geest, met een goed geweten geven konde, — dat Demokritus, zeggen wij, de zeldzame vereeniging van een blijgeestig gemoed, en van Genie, met ijzere vlijt daarstelt, dit zal men bezwaarlijk met deugdelijke gronden kunnen wederleggen; — dat hij echter door een blinkend schild het zonnelicht in zijne oogen zou hebben laten terugkaatsen, om zich van het gezigt te berooven en zijner studien des te ongestoorder zich te kunnen toewijden, dit zal men van zulk een' verstandig man niet gelooven (1). Waardoor dan ook zijn ligchamelijk oog geleden moge hebben, zijn geestelijk oog werpt over vele zaken stralen; en een min of meer beuzelachtig Scepticismus (2) ontsproot immers juist bij Demokritus uit eene zoo hoogst solide Basis van diepere en meer algemeene kennis, en hult zich zóó onberispelijk in de Glorie van zijnen volkomen pythagoristisch-edelen levenswandel in, dat wij wel niet missen kunnen de schim van Demokritus onzen innerlijken dank te betuigen, dat hij de waarde van het Scepticismus en der daadzaken voor de Geneeskunde aller eeuwen 3) duidelijk maakte.

Geneeskundige handelwijze der Gymnasten.

[470—440 v. Chr., volgens PRUYS V. D. HOEVEN.]

Uit de beschouwende ingetogenheid van Demokritus, door welke de Genees- en Natuurkunde de vrijzinnigste, de meest omvattende

---

(1) In weerwil van GELLIUS X. 17. — Behoeft men nog zulk een' uitweg, wanneer men diep in de tachtig is en zijne oogen bovendien zoo ongemeen ingespannen, en ook het Egyptische stuifzand zoo lang verdragen heeft als DEMOKRITUS?

2) Zoo als hij zich b. v. verraadt in de volgende uitdrukking: » Geen goddelijk, geen met verstand begaafd wezen doet inbreuk op het blind mechanische dwarlen der op onderscheidene wijzen gevormde, ondoordringbare, voor eene drievoudige beweging vatbare, maar door toeval of noodzakelijkheid in beweging gebragte Atomen."

(3) Zoo zeide nog onlangs GUIZOT: » les faits bien établis sont la seule puissance en crédit!" — hetwelk nergens meer kan gelden dan in de Geneeskunde.

wijze van onderzoek gewonnen had, zou de geneeskundige wetenschap thans geheel in de handen van vechtmeesters (1), welke men Gymnasten noemde, vallen.

Pythagoras Aliptes, een jonger tijdgenoot van den boven vermelden wijsgeer, welke de eerste Diaetetica, — wel is waar alleen voor Athleten, — schreef (DIOG. LAËRT. VIII t. a. p.), zou de eerste geweest zijn, die bewerkte (volgens FABRIC. *Biblioth. gr.* II. 3.), dat men deze Gymnasten buiten de vechtoefeningen ook het opzigt over het ligchamelijk welzijn der kweekelingen, onder die verpligting opdroeg, dat zij zoowel toevallige beleedigingen als eigenlijke ziekten van dezelve moesten genezen.

Het oppassen der zieken, het zalven enz. werd door in dit werk geoefende slaven, ἰατϱολίπται, ten uitvoer gebragt (2). Ook werden deze ziekenoppassers reeds toenmaals formeel in klassen verdeeld, en volgens hunne onderscheidene bezigheden benoemd (MERCURIALIS, *de arte Gymnast.* L. VI.)

Ikkus *van Tarente*, 470 v. Chr.

Deze beroemdste Gymnast leefde eenigen tijd vóór Hippokrates, en is een bij de Grieken zelfs tot spreekwoord geworden toonbeeld van matigheid. Ook lette Ikkus in den geheelen kring zijner werkzaamheden naauwkeurig op eene matige Diëet der Athleten en Gymnasiasten. Plato beschouwt derhalve dezen Gymnast als den uitvinder der gymnastische Geneeskunde, wier aanwending volgens vaste beginselen echter eerst schijnt plaats gevonden te hebben onder zijnen navolger Herodikus.

Herodikus, 440 v. Chr.

Herodikus van Selymbria is na Ikkus, de meest bekende dier Gym-

---

(1) Doch dewijl de Gymnasia niet alléén voor ligchamelijke oefeningen bestemd waren, maar ook Sophisten, Wijsgeeren enz. aldaar zamenkwamen, zoo kan men ook niet zeggen, dat de Geneeskunde *geheel* in de handen der Gymnasten geraakte. Althans in den beginne was de wetenschappelijke beoefening der Geneeskunde in de Gymnasia aanwezig; doch later, toen Empirici, vrijgelatenen, slaven enz. zich in deze Scholen op den voorgrond stelden, toen voorzeker werd de wetenschap zeer weinig behartigd en vooruit gebragt. Overigens schijnt het, dat de opperhoofden dezer Gymnasiën, *Gymnasiarchae*, op de Geneeskunde zich toelegden (b. v. IKKUS), en aan hunne bedienden in de Gymnasiën, *Gymnastae*, het verbinden van wonden enz. opdroegen. De *Alipten*, *Jatrolipten*, waren dus *Gymnasten*, en niet IKKUS en HERODIKUS. — Verg. PRUYS V. D. HOEVEN, l. c. p. 31. alsmede V. GOOTH, *Diatribe* cet., p. 16—17. C.

(2) ERERA's iatroliptische Methode *en* DIEFFENBACH's School voor ziekenoppassers *ziet men dus hier in derzelver eerste beginselen!*

nasten. Op zich zelve staande waarnemingen, welke hij, vroeger zelf zwak van gestel, nopens den weldadigen invloed van gymnastische oefeningen aan zijn eigen persoon gemaakt had (PLATO's *Polit.* III), verleidden hem om de aanwending van dit middel zóó algemeen te maken, dat hij (1) zelfs acute zieken tot het doen van de vermoeijendste togten noodzaakte. Ja! koortsige zieken moesten al waggelende beweging nemen, en een droog zweetbad zich laten welgevallen (HIPPOKR. *Epid.* VI. [Sect. 3. edit. FOËS. sect. VII. p. 269.]).

Ofschoon hem Hippokrates (2) dien ten gevolge, en voorzeker met het hoogste regt berispt [? *de morbis vulg.* VI. III. 23, edit. FOËS. S. VII. p. 269.], moet men echter met Plato [die van HERODIKUS verhaalt, dat hij de zieken beval van Athene naar Megara te voet te reizen, en, na dien 180 Stad. langen tijd afgelegd te hebben, onverpoosd terug te keeren] en met Plutarchus erkennen, dat hij de Gymnastiek op meer bepaalde beginselen wist te grondvesten en zoo doende de Orthopaedie vóórwerkte.

Voor zoo verre hij overigens voorgaf, ziekelijke afmatting door de afmatting ten gevolge van ligchamelijke inspanningen, welke hij voorschreef, in elk geval te kunnen genezen, is hij blijkbaar de eerste, die het homoeöpathiserende *ὅμοια ὁμόιοις* — *similia similibus* — in de Geneeskunde invoerde (3).

---

(1) Zoo als men uit het begin van PLATO's *Phaedon* ziet.

(2) Onder wiens leermeesters hij overigens geteld wordt. Een ander HERODIKUS, die meer PRODIKUS genoemd wordt (*), was een leerling van HIPPOKRATES en broeder van GORGIAS van Leontium.

(3) De Hr. Dr. S. BLEEKRODE geeft in zijne *Commentationis medicae inaug. pars prior, sistens Palaeologiam regulae therapeuticae :* similia similibus curantur, *Gron.* 1835, belangrijke mededeelingen nopens de sporen dier leere in de oudheid. Het niet ongepast achtende uit deze verhandeling hier het een en ander aan te voeren, wil ik kortheidshalve slechts mededeelen, dat, (§ 1.) wat betreft de Geneeskunde der Israëliten, men in den Talmud en elders plaatsen vindt, die het denkbeeld: *similia similibus* uitdrukken. Zoo ware volgens het oordeel der Talmudisten de bekende raad van JESCHAIJAHU aan HISKIJAHU (*Ieschaijahu* 38. vs. 21), volgens dit beginsel te verklaren; — zie RASCHI (S. JARCHI) in zijne *Comment.* t. d. pl. — In *Tract. Joma*, Cap. 8. bl. 166. fol. *A.*, komt een voorbeeld van *Isopathie* voor, nl. het bezigen van de lever of het middelrif van den hond, welks beet de hondsdolheid veroorzaakt had, — overeenkomende met hetgeen men bij PLIN. XXIX. c. 32. leest, enz. — Uit den toestand der Geneeskunde bij de Grieken en Romeinen blijkt 1°. dat men volgens het *principium similitudinis* zeer dikwijls in de Therapie handelde, b. v. » Lien lienibus medetur," PLIN. XXVI. c. 20; 2°. dat PYTHAGORAS de muzijk als genees-

(*) Men vindt echter bij vele schrijvers ook *dezen* HERODIKUS, PRODIKUS genoemd.
C.

Voor derzelver geschiedenis hebben ten slotte de Gymnasten wel slechts *die* hoogere beteekenis, dat zij: 1) eene ligchamelijke functie (nl. die der spieren) als geneesmiddel erkenden en in het praktische leven invoerden; dat 2) hunne geneeskundige handelwijze in de Gymnasiën zelve het eerst aan eene zekere Contrôle zich onderwierp, en dat ook daardoor 3) de voorbereidende stap gedaan werd tot de verdere ontwikkeling der Grieksche geneeskundige Staatsregeling in het algemeen, wier toestand vóór Hippokrates wij thans schetsen moeten.

---

middel aanwendde, — zie boven p. 71. —, omdat hij van oordeel was, dat de verschillende ziekten uit eene verbrokene Harmonie geboren werden, weshalve hij volgens het denkbeeld *per contraria* handelde; 3°. dat EMPEDOKLES en vooral DEMOKRITUS het *Princiep van gelijkvormigheid* zeer huldigden, weshalve de laatste in het algemeen stelde: dat slechts *similia* op *similia* konden inwerken en dat dusdanige Elementen elkander zochten; 4°. dat hieruit de denkbeelden van verschillende wijsgeeren voortgekomen zijn, » *similia similibus cognoscuntur; similis simili gaudet*,'' enz. 5°. (§ 2.) dat in de [zoogenoemde, echte en onechte] werken van HIPPOKRATES het *principium contrariëtatis* zoowel als dat der *similitudo* gehuldigd wordt, zonder evenwel het eene Princiep boven het andere te stellen; 6°. dat HERODIKUS, — over wien hier in onzen tekst gehandeld wordt, blijkens de ook door ons vermelde handelwijze, — eene geneeswijze *per similia contra symptomata* in aanwending bragt; 7°. dat POLYBUS [de schoonzoon van HIPPOKRATES] het nut van beide beginselen niet ontkende, — zoo als blijkt uit de onder den naam zijns grooten schoonvaders door hem geschrevene of bijgewerkte geschriften, zijnde n°. 20, 21, 22 en misschien nog meer andere, van de beneden medegedeelde kritische Catalogus der z. g. Hippokratische werken; — 8° dat de *Dogmatici* het *contraria contrariis curari* verdedigden; 9° dat de toestand der Geneeskunde dezelfde bleef, toen PRAXAGORAS ook de *Stoïcijnsche* leeringen had toegelaten; 10°. dat de rationele School even zoo handelde; 11°. dat de groote ARISTOTELES oordeelde, dat men *contraria contra contraria* behoorde aan te wenden; 12°. dat, volgens GALENUS, de *Empirici* (wier Methode overigens niet veel verschilde van die der *Dogmatici*) nu en dan ook volgens het beginsel der *similitudo* hunne geneeswijze inrigtten; 13° dat THEMISON's leer (*strictum, laxum, mixtum*) tot de aanwending van de *curatio per contraria* leidde, terwijl echter vele *Methodici* vele ziekten *per similia* behandelden; 14°. dat GALENUS (§ 3.), om het ligchaam gezond te houden, het principium *similia similibus*, doch om het zieke lichaam te herstellen, het *contrarium contrario* bezigde, in de Therapie het eerstgenoemde beginsel geheel en al verwerpende, het laatste ten hoogsten verdedigende, — terwijl in zijnen tijd de Methode *per similia* zeer in zwang was, zoo als uit de reeds boven aangehaalde plaatsen bij PLINIUS en uit vele anderen bij dien schrijver blijkt; 15°. dat b. v. A. V. TRALLES *per contraria* zijne zieken behandelde; 16°. dat men in de middeleeuwen (*Arabieren en Scholasten*) door blindelings GALENUS en ARISTOTELES te volgen, de Dogmata van deze Heroën: dat *contraria* door *contraria* weggenomen, en *similia* door *similia* gevoed werden, verdedigde en aanhing.

C.

Grieksche geneeskundige Staatsregeling vóór Hippokrates.

Even zoo wél verdiend als de roem en achting geweest zijn, welke, zoo als wij gezien hebben, enkele Geneesheeren in dit tijdvak zich verwierven, even zóó weinig kan men dit van het toenmalige geneeskundig personeel in het algemeen zeggen. Eene menigte kwakzalvers, wier geheimzinnige en pogchende nietigheid reeds toenmaals de verdiende geessel vondt in de satirieke Blijspeldichters (MOLIÈRE's voorloopers), mogen wel de eerste oorzaak geweest zijn van de geringschatting des geneeskundigen publieks; terwijl het groot aantal van dusdanige kwakzalvers ons tevens een bewijs te meer voor den droeven toestand der toenmalige geneeskundige Staatsregeling oplevert. Eene tweede oorzaak was wel de gemeenmaking van de werkzaamheden der Geneesheeren, — iets, hetwelk van af de Gymnasten dagteekende, — benevens de hierdoor te weeg gebragt verzaking van een zeker Decorum, hetwelk de boven vermelde Priester-artsen, al was het ook niet zonder een wèl berekend Egoïsmus, geweten hadden in acht te nemen. Zoo moest het dan van af de oudste tijden tot op onze dagen toe der Geneeskunde tot oneer verstrekken, dat men meer of minder kunstig geklassificeerde niet-artsen het menschelijk welzijn toevertrouwde (1).

Intusschen waren, in weerwil van dit allés, ook aan deze Periode de navolgende goede beginselen eener geneeskundige Staatsregeling niet geheel vreemd:

I. De intrede in de praktijk was (te Athene althans) verbonden met eene openlijke redevoering, in welke de Candidaat zijnen levensloop en zijne vorming moest verhalen, en zoo doende ook het geneeskundig onderwijs aangeven, hetwelk hij bij den een of anderen leermeester of Practicus genoten had.

II. Eene bepaalde verantwoordelijkheid voor bewezene verwaarloozing der zieken werd den Arts, bij zijne intrede in de praktijk, insgelijks opgelegd.

III. Militaire Geneesheeren werden uit de civiele eerst gedurende den oorlog, naar gelange der behoeften, gekozen.

IV. Het dispenseren der geneesmiddelen stond den Geneesheeren, zoo wel in civiele- als in militaire-dienst, vrij, en was zelfs hun pligt. Want

V. eigenlijke Apotheken waren er nog niet. Daarentegen zorgden

VI. de Assistenten en kweekelingen der Geneesheeren voor de

---

(1) Gelijk reeds in 1733 HIERON. BERNEGAU in desz. »Excursio in Antiq. ad servi medici apud Graecos et Romanos conditionem eruendam" getoond heeft.

verdere toediening der geneesmiddelen aan de zieken, en bragten aan gene ook het berigt nopens het gevolg over.

VII. Plantaardige en andere middelen, welke zeer moeijelijk te bereiden en vooral die, welke zeer zamengesteld waren, werden echter in enkele gevallen reeds toenmaals door ontkiemende Apothekers bereid, wier naam, *Pharmacopolae*, dan ook reeds van dien tijd afkomstig is (1).

VIII. Het zuiver mechanische opzoeken, zuiveren enz. der kruiden en wortelen, deden zoogenoemde wortelgravers, de *Rhizotomen*.

IX. De geheele geneeskundige toestel van dien tijd bestond in wezenlijkheid uit plantaardige geneesmiddelen, welke inwendig vooral in den vorm van dranken, uitwendig in den vorm van inwrijvingen en met veelvuldige, dikwijls op zich zelve veel vermogende Manipulatiën aangewend werden.

X. Den grond tot eene eigenlijke geneeskundige Staatsregeling legden de verordeningen, welke, door eenige ter dier tijde heerschende epidemische en endemische ziekten ten voorschijn geroepen, tegen dezelfde ziekten uitgeschreven waren.

II.

Zelfstandige ontwikkeling der Geneeskunde, gegrondvest door Hippokrates.

1. *Algemeen standpunt.*

Om de beteekenis van geschiedkundig-groote menschen te vatten, is het niet genoeg, wanneer men het beloop hunner handelingen kent. Wat zij tot het welzijn der menschheid hebben willen bijdragen, is niet de eenige maatstaf hunner grootheid. In de geschiedenis heeft men met hoogere eischen, heeft men met beschouwingen, die zich verder uitstrekken, te doen. In een' philosophisch-historischen arbeid, blijft zelfs het doel, hetwelk groote geesten hunnen tijd en zich zelve gesteld hebben, niet het hoogste en laatste; want was dit doel eenmaal bereikt, dan daalde het tot een middel voor verdere ontwikkeling af. En, — moge dan ook de hoogere verdienste van 't verhevene streven, met roem door de geheele nakomelingschap zich doen gelden: — de volbragte daad zal ten allen tijde ook met het negatieve (die Verneinung) verbonden zich

---

(2) Behalve ARISTOTELES, bewijst dit het voorbeeld van ALEXIAS, EUDEMUS, THRASIAS van Mantinea enz.

vertoonen, en zóó zal eenzijdigheid en dwaling niet geheel bedekt worden!

Toen Hippokrates met krachtigen arm de genezende godin der lijdende menschheid omvatte, vond hij haar omringd: 1) door eenen Chaos van elementaire pogingen door tallooze onnadenkende Empirici in 't werk gesteld; een' Chaos, die wel is waar als schijnbaar toevallig opgehoopt ons toeschijnt, doch die als in der daad voor de verdere ontwikkeling historisch-noodzakelijk, vooraf moest gaan; 2) door vele priesters, die met angst de gebrekkige geneeswijzen bewaarden, en 3) door eenige weinige diepere denkers, die door de boeijen eener hypothetische Natuurkunde nog op veelvuldige wijzen geketend waren. Maar deze laatsten hadden 1) allezins, in het algemeen, meer verlichte gedachten als zoodanig reeds in de van ouderdom graauwe en duistere voorhoven van den tempel der Geneeskunst ingevoerd; — gedachten, die door het droeve licht, hetwelk het theürgisch bijgeloof hen vroeger alleen schonk, tot dusverre verborgen waren gehouden. Zoo was derhalve 2) voorzeker reeds vóór Hippokrates, het ideale *Moment* van den vrij (en wel willekeurig-vrij) bepalenden geest, als het tegenwigt van het reäle der vroeger geheel op zich zelve staande daadzaak, begonnen te schemeren. Maar 3) werd hierdoor ook voor den geheelen volgenden tijd een' kampstrijd tusschen Philosophie en Empirie geopend; een' strijd, welken men, met bijziende oogen, dikwijls beklaagd heeft, zonder te doorzien, dat juist deze kampstrijd de hoogere beteekenis eener krachtsontwikkeling zou hebben, de beteekenis eener vooruit strevende krachtsontwikkeling, als wier eerste vertegenwoordiger HIPPOKRATES optreedt, daar hij het was, die zóó leerde waarnemen, dat er ondervinding uit voortvloeide.

Ten einde echter eene deugdelijk gegrondveste schatting van de groote Resultaten voor te dragen, welke uit de inspanning zijner krachten voor de algeheele Geneeskunde en voor derzelver afzonderlijke takken voortsproten, mogen wij zijne persoonlijke omstandigheden niet geheel en al onaangeroerd laten. Zóó onverschillig het ook zijn moet voor de (in eenen dieperen zin alléén ons rakende) juiste opvatting van de vorderingen, welke de Geneeskunde door Hippokrates maakte, of hij zestien, dan wel geheel geene voorouders had, of hij in het kleine Larissa, dan wel in het groote Scythië zich opgehouden heeft, — zóó onontbeerlijk zijn echter eenige genealogisch-biographische aanteekeningen, ter kritische waardering zijner voornaamste nalatenschap, welke verder dan de door hem toenmaals tijdelijk bewerkstelligde ontwikkeling zich uitstrekt, — namelijk ter beoordeeling zijner geschriften.

2. *Genealogische aanteekeningen.*

De afkomst en levensgeschiedenis van personen, wier verheven standpunt en wier veelvuldige vermelding aan hunne tijdgenooten en nakomelingen even zoo veel gelegenheid als aanloksel tot excessieve bijvoegsels aanbiedt, worden altijd door fabelachtige toevoegsels verminkt (1). Wij kunnen derhalve niet instemmen met de naïve verwondering der meeste Historici: »dat het toch zonderling is, dat wij van de eigene afkomst en het leven van Hippokrates zoo weinig zekers weten!" Kan dit dan anders zijn, wanneer men, zoo als men hier zoo gemakkelijk aantoonen kan, gedurende vijf eeuwen uit eigenbaat en verblinding, droeve en overdrevene inmengselen maakte, en naauwelijks der nieuwere Kritiek eenige diepere blikken in de persoonlijke en letterkundige omstandigheden van Hippokrates vergunde?! —

De naam Hippokrates is eigen aan zeven Geneesheeren en aan éénen wiskundigen van Griekenland:

Hippokrates I. was de zoon van Gnosidikus, tijdgenoot van Themistokles en Alkibiades, en is de vermoedelijke schrijver van eenige den volgenden toegeschrevene, en beneden in een kritisch overzigt vermelde, geschriften. Hij leefde Ol. 71 v. Chr.

Hippokrates II. nu is de beroemde Geneesheer, die alléén ons hier een meer onmiddelijk belang inboezemt. Hij wordt gehouden voor den zoon van Heraklides en kleinzoon van Hippokrates I. (2). [Hij was de vader van Thessalus, van eene dochter, en van Drako I., lijfarts aan het Macedonische hof en nog ten tijde van Kassandra (Kassander?) levende.]

Hippokrates III. is de kleinzoon van den voorgaanden, namelijk de zoon van den ouderen zoon van Hippokrates II., Thessalus; hij volgde Plato's beschouwingen.

Hippokrates IV. is een tweede kleinzoon van Hippokrates II.

Hippokrates V. en VI. waren zonen van Thymbraeus.

Hippokrates VII., zoon van Praxianax.

(Hippokrates VIII. uit Chios, was de tijdgenoot van Demokritus, een beroemd wiskundige en uitvinder der Lunula Hippocratis.)

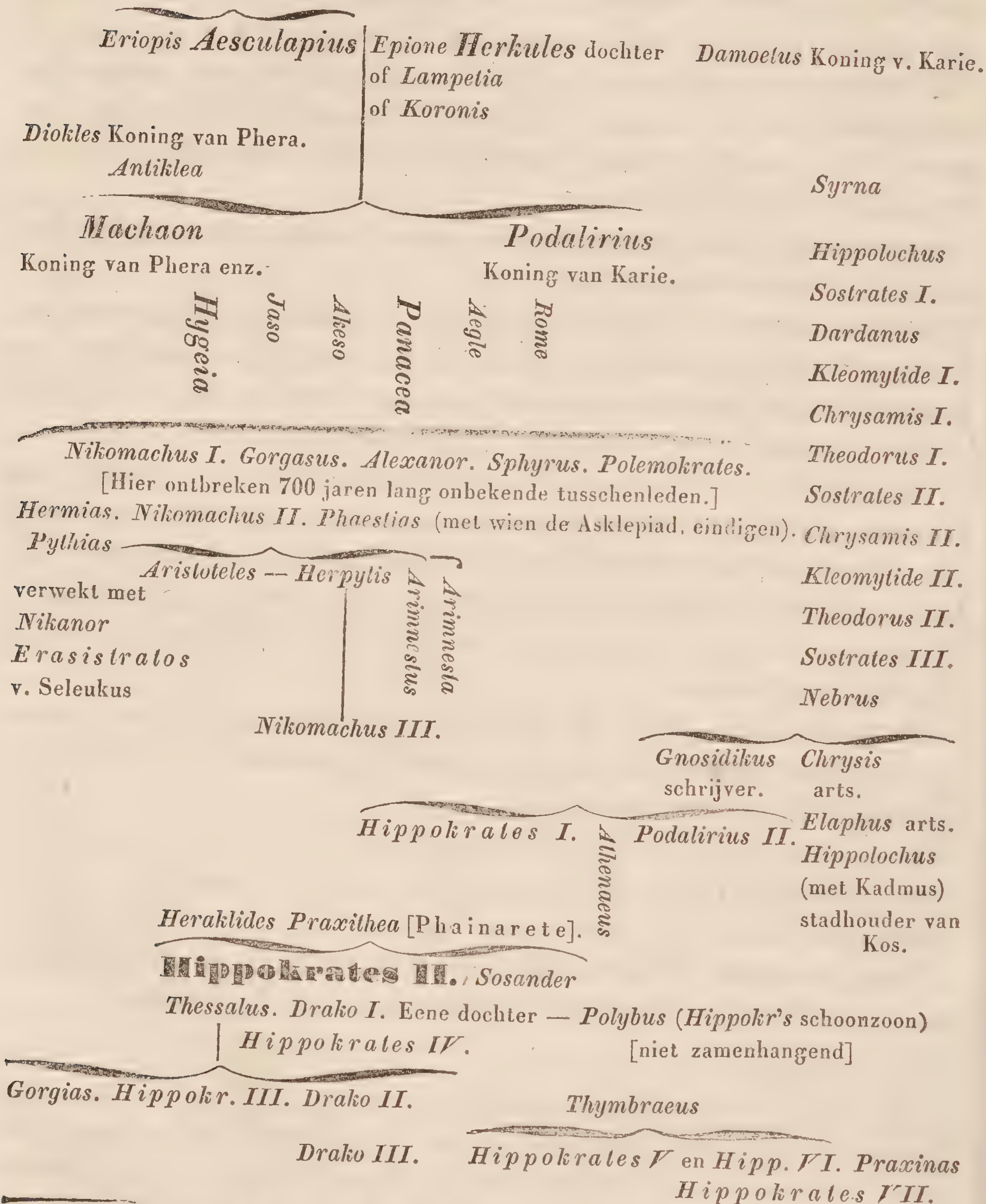
---

(1) Tot de Biographieën van NAPOLEON en ACHILLES, van SHAKSPEARE en HOMERUS enz. enz. verleende men immers aan fabeltjes den toegang.

(2) Wij trachten, even als LE CLERC, de veelvoudige, in hunne Details wel niet hier ter plaatse behoorende, onderzoekingen over de afkomst van Hippokrates, van vaderlijke zijde in de 19de lijn van Aesculapius, van moederlijke zijde in de 20ste lijn van Herkules, in zoo verre hier overzigtsgewijze mede te deelen, als zich hierbij de familie der Asklepiaden in een zekeren, ofschoon ook hier en daar niet gewaarborgden, maar toch zoo goed mogelijk aangetoonden zamenhang vertoont:

3. *Biographische aanteekeningen.*

Hippokrates II (1), Vader der Geneeskunde, Prins der Geneesheeren, goddelijke grijsaard, Orakel van Kos genoemd, is 460 v. Chr. te Kos geboren (2), en 83 (— 104) jaren oud (3) te Larissa

(1) Men noemt hem ook den Dorischen (ofschoon hij in het Ionische Dialekt schreef), omdat de Doriërs het grootste aantal der bewoners van het eiland Kos uitmaakten.

(2) In het 1ste jaar der 80ste Olympiade.

(3) Noch SORANUS van Kos, noch de Historicus van Ephesus ontheffen ons van allen twijfel over den ouderdom en het sterfjaar van HIPPOKRATES.

gestorven. Nog in de 2de eeuw na Chr. toonde men althans tusschen Larissa en Gyrto zijne grafplaats (1).

Bij voortreffelijken aanleg en onvermoeide arbeidzaamheid zal wel Hippokrates zijn eigen en besten leermeester geweest zijn. Zijn vader Heraklides schijnt echter zijne pogingen het eerst geleid en hem oplettend gemaakt te hebben op de ondervinding en de waarnemingen der Asklepiaden, in wier tempels Hippokrates de aldaar aanwezige Votief-tafels, en de daarop geplaatste aanteekeningen vooral in het oog hield (2). Naderhand begaf hij zich naar Athene onder de leerlingen van den Gymnast Herodikus, en uit zijn oordeel over dezen blijkt althans zoo veel duidelijk genoeg, dat hij door zijne voorafgegane vorming tot zulk eene reis wetenschappelijk reeds volkomen geregtigd was (3). Daarna trok Gorgias van Leontium, een beroemd Sophist, hem aan. Even zoo bewijzen onderscheidene plaatsen in Hippokrates, dat hij den even scherpzinnigen als diepdenkenden Heraklitus van Ephesus bezocht heeft [alhoewel sommigen van meening zijn, dat HERAKLITUS vóór den tijd van HIPPOKRATES reeds gestorven is]. Daarentegen is het niet onwaarschijnlijk, dat hij thans reeds Demokritus leerde kennen, met wien hij later zoo dikwijls verkeerde. Verder ging hij toenmaals wel niet, maar keerde naar Kos terug, alwaar hij vele jaren op de wijze (volgens de Methode) zijner voorgangers de praktijk uitoefende. Na den dood zijns vaders, besloot hij tot het doen van grootere reizen door de meeste Grieksche, Macedonische, Thracische en Thessalische steden. In de laatste, vooral in Larissa,

---

Het allerminst vermag dit echter de bekende Compilatie der geschriften *de vita* HIPPOCRATIS *κατὰ Σωρᾶνὼν;* zoo geloovig ook TZETZES nog in de 12de eeuw deze bron bezigde. — De Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN (*De Hist. Med.* p. 20.) stelt het sterfjaar 370 v. Chr.; zoodat HIPPOKRATES, in 460 geboren, 90 jaren oud zou geworden zijn. C.

(1) Men wil, dat op de grafzerk van HIPPOKRATES een bijenzwerm zich nederliet, wier honig als bijzonder vermogend tegen de Aphthae Neonatorum, door moeders en zoogsters zeer gezocht werd! Ofschoon dit uit een tweeledig oogpunt, ons fabelachtig voorkomt, omdat 1) wilde bijen gewoonlijk in holle boomen enz., doch nooit tusschen steenen bouwen (*), en 2) elke goede honig bij die Aphthae nuttig is, zoo ligt, — is het volk inderdaad derwaarts getrokken —, althans de historisch niet onbelangrijke wenk hierin opgesloten, dat HIPPOKRATES door het volksgeloof inderdaad ongemeen sterk vereerd werd.

(2) Zie dienaangaande onze aant. op no. 19 van de geschriften van HIPPOKRATES. C.

(3) PLATO immers vereenigt zich met het oordeel van HIPPOKRATES over de gymnastische Geneeskunde.

(*) Ofschoon ook reeds een andere oude bron van het nestelen van wilde bijen in doode dieren spreekt. *Regt.* XIV. 8, 9. (SIMSON.) C.

en op het eiland Thasus bragt hij het grootste gedeelte zijns levens door (1). Juist van dit naburig eiland kwam hij ook te Abdera, bij Demokritus (2), tot wiens leerlingen te behooren, Hippokrates zich tot eere rekent. Ook Scythie en den Pontus bezocht Hippokrates.

Veel beroemder dan deze reizen, maakten hem echter zijne verrigtingen gedurende de zoogenoemde »Pest van Athene" (3); waardoor hij tot eereburger van Athene benoemd en in de Eleusinische geheimen ingewijd werd.

Niet minder beroemd is het genezen van den koning Perdikkas van Macedonië (4). Des te minder is het dus in het oog loopend, dat de roem van Hippokrates hierop tot Perzië doordrong; en het is niet ongeloofbaar, dat Artaxerxes Longimanus, door zijnen stedehouder Histanes, Hippokrates naar zijn hof poogde te lokken. »Zeg uwen koning" — zou hij den gezant geantwoord (5) hebben — »dat het mij noch aan levensonderhoud ontbreekt, noch aan kleeding of woning; en dat de eer eens Grieken [hem] verbiedt

---

(1) In zijn werk over Epidemieën spreekt HIPP. behalve van Larissa, nog van Meliboea, Kyzikos, Uranon, Oeniade, Pherae, Elis, Perinthos, Olynthos, Abdera.

(2) Over het oogmerk des bezoeks bij DEMOKRITUS, kan men (in weerwil van de satirieke aanmerkingen, welke b. v. WIELAND (in zijne Abderiten) en anderen maken) historisch niet in twijfel zijn. HIPPOKRATES verhaalt zelf van genezingen, welke hij in eigen persoon in Abdera ten uitvoer bragt, en noemt DEMOKRITUS een' verstandigen grijsaard, van wien hij blijkbaar zeer veel leerde.

(3) Evenwel blijft het merkwaardig, dat THUCYDIDES, in weerwil zijner hoogst naauwkeurige schildering van deze Epidemie, welke in het 3de jaar der 87ste Olympiade plaats greep, HIPPOKRATES niet noemt. Misschien werkte hij hoofdzakelijk buiten Athene, hetwelk 1) hieruit op te maken is, dat hij ook Abdera en Illyrië van de ziekte, — vermoedelijk een' Typhus putridus, — poogde te bevrijden, en 2) daaruit, dat hij aan de grenzen groote vuren liet ontsteken, om de lucht te zuiveren. Even als alle Epidemieën, zoo zal ook deze na eenigen tijd wel van zelve opgehouden hebben; doch haar einde, hetwelk noodzakelijk met het einde van de ontwikkeling der ziekte komen moest, zal men aan toevallige omstandigheden, en dus ook misschien aan de kort te voren door HIPPOKRATES genomene voorzorgen, toegeschreven hebben. Hij lette zeer op den wind en liet dus ook de vermelde vuren aan de grenzen van Attika branden, over welke de wind henenwoei.

(4) Volgens SORANUS leed deze aan een Languor virium (misschien beginnende Tabes dorsualis) uit liefde tot *Phila*. De omstandigheid, dat van ERASISTRATUS uit denzelfden tijd verhaald wordt, dat hij den Koning SELEUKUS NIKANOR zou genezen hebben, schijnt een weinig verdacht.

(5) Dit geschiedkundig niet zeker genoeg gestaafd tooneel is door GIRODOT en MASSARD, met grooten kunstzin, in eene afbeelding voorgesteld.

geschenken van eenen (vijandelijken) Perziaan aan te nemen, en hem tegen het vaderland op eenige wijze hulp te verleenen."

Na zoo vele bijzonderheden uit het leven van Hippokrates, is het paradoxe denkbeeld, dat er geen Hippokrates bestaan heeft, maar dat dit woord slechts de voor eene groote verzameling van goede geschriften (welke wij terstond nader beschouwen willen) gekozene gemeenschappelijke schrijvers-naam is (1), geheel ongegrond. Dat Plato (wiens tijdgenoot hij met Sokrates was) hem zoo verheft (2), is, afgezien van Plinius, Celsus en vooral Galenus (die met enthusiastische kleuren zijn verheven en vriendelijk karakter, en zijne hooge verdiensten schilderen), voldoende ter wederlegging van zoodanigen twijfel (3).

Even zoo ongegrond is het verwijt, dat Hippokrates de bouwstoffen voor zijne geschriften uit de tempel-archiven te Kos geschept, en, om niet als Plagiator ten voorschijn te treden, dit Archief in brand gestoken heeft (4). Hij zal hetzelve, even als de Knidische spreuken, wel dikwijls gebezigd hebben. Doch deze tempelbrand is óf geheel toevallig, óf hij heeft slechts eene zinnebeeldige beteekenis, namelijk dat door Hippokrates aan de priesterlijke Geneeskunde een einde gemaakt werd (FRIEDLÄNDER's *Vorles.* I. 99.).

4. *Over de geschriften van Hippokrates.*

a. Geschiedenis van derzelver verminking.

Hippokrates heeft waarschijnlijk nooit het plan gekoesterd om voor de nakomelingschap te schrijven (5). Althans wat hij ons werkelijk

---

(1) BOULET verwekte namelijk in 1804 door eene Thèse, over het nietbestaan van HIPPOKRATES zoo veel opziens, dat LEGALLOIS het der moeite waardig vond, hem te wederleggen.

(2) In een zijner werken, onder anderen, van hem verhalende, dat hij tot leerstelling had: dat men de natuur des ligchaams niet kon kennen, tenzij men met de natuur in het algemeen zich bekend gemaakt had. C.

(3) Beneden komt de schrijver nog nader hierop terug. C.

(4) Op zich zelf ware het reeds 1) niet gemakkelijk geweest, de gezamelijke en verstrooid in het rond hangende Votief-tafels eens Griekschen tempels in brand te steken (want zij waren noch op papier geschreven, noch in eene kast opgehoopt); 2) waren de tempels nooit onbewaakt, en het was diensvolgens onmogelijk eerst alle tafels op ééne plaats te verzamelen, enz.; 3) moest toch de ontdekking, dat HIPPOKRATES brand gesticht had, in zijnen tijd gedaan zijn, van waar anders de overlevering? — en hoe kan men gelooven, dat zijne nakomelingen hem daarbij zoo in eere zullen gehouden hebben; 4) hoe komt eindelijk dusdanig iets over het geheel overeen met het karakter van HIPPOKRATES?

(5) De plaats (naar de latijnsche vertaling): »Gloriam immortalem ubique gentium consequar" is bezwaarlijk echt.

nagelaten heeft, zal wel niet bestemd geweest zijn zoodanig bekend gemaakt te worden. Anders zou hij op enkele gevallen geene algemeene regelen gegrond en eene menigte aanmerkingen niet oningehuld medegedeeld hebben, van welke onbescheidene leerlingen enz. zich meester maakten [en die zij, om ze meer ingang te doen vinden, onder den beroemden naam des meesters bekend maakten].

Doch hoe dit ook zijn moge, na den dood van Hippokrates bragten zijne zonen Drako en Thessalus en zijn schoonzoon Polybus de nagelatene waarnemingen in orde, en wel zoodanig als hun gepast toescheen.

1) Gesteld ook, dat zij zich niet direkt veranderingen in de handchriften veroorloofd hebben; — verklaringen van plaatsen, welke zij voor andere menschen te duister hielden, en bijvoegsels hunner eigene wijsheid zijn thans nog hier en daar maar al te duidelijk zigtbaar.

2) Vooral echter had Polybus reeds smaak gekregen in de Dogmata der toenmaals ontluikende Akademie en in andere Theoriën. Even zoo min kon

3) Praxagoras zich onthouden om met de fakkel der Anatomie, en begeleid door de (naar zijne meening der Geneeskunde noodzakelijke) Resultaten zijner wijsbegeerte, in eene menigte van theoretische beschouwingen over deze Hippocratica zich uit te laten.

4) Doch verreweg grooter moest de wanorde in de Hippokratische geschriften daardoor worden, dat de koningen Eumenes en Ptolemaeus Euergetes op het denkbeeld kwamen, onderling wedijverende Bibliotheken in Pergamus en Alexandrië op te rigten. Liefhebbers [en kooplieden] van oudheden en vluggepènde schrijvers, ten deele zelfs van rang, vonden thans vooral in de milddadigheid dier koninklijke Maecenaten, de rijke haven ter lossing, tegen zwaar goud, van hunne met eenen Hippokratischen titel versierde geschriften. Dit alles echter zetteden ten laatsten

5) Artemidorus Capito en Dioskorides daardoor de kroon op, dat zij, onder de regering van Hadrianus, op drieërlei wijze de onderhavige nalatenschap verminkten: *a*) door voor vermeende verouderde uitdrukkingen, nieuwe in plaats te stellen; *b*) door andere hun niet bevallende plaatsen en geheele stukken weg te strijken, en daarvoor *c*) eigene voortbrengselen in plaats te geven.

b. Geschiedenis van derzelver herstelling.

Men zal na het medegedeelde gemakkelijk begrijpen, welke buitengewone moeite en welke omzigtige Kritiek men behoeft, om uit zulk eene verwarde massa de eigene woorden van Hippokrates op te delven. Dat men de geschiedenis der Geneeskunde en der wijsbegeerte in het algemeen, en vooral die uit der tijden kort vóór en na Hippokrates,

zoo naauwkeurig mogelijk dient te kennen, dit mag men billijkerwijze vooronderstellen. Doch deze geschiedenis zelve is vol leemten en gebreken en voldoet ons slechts hier en daar. Erotianus en Galenus, welke in ouderen, Mercurialis en Gruner, welke in nieuweren tijd zich wezenlijke verdiensten ten opzigte van de kritische zifting der Hippocratica verworven hebben, brengen ons der waarheid althans veel nader dan de twisten van Triller, Gundling, Gölicke en le Clerc, hoe geleerd zij op zich zelve ook mogen zijn. Gessner maakt zelfs Hippokrates tot een Nieuwplatonist, nadat hij vroeger reeds had moeten dulden, voor eenen Stoïcijn of zelfs voor eenen Pythagorist gehouden te worden.

De nieuwere Kritiek heeft, steunende op den in bijzondere opzigten voortreffelijken arbeid der genoemde en andere geleerden, duidelijker verkondigd, dat *dit* alles aan de echte geschriften van Hippokrates bijgevoegd is, hetwelk

1) naar de Eleatische Sekte riekt;

[2) wat aan de Knidische school (1),]

3) wat aan de Academici, en

4) wat aan de Peripatetici duidelijk herinnert; vooral echter

5) wat den geest der Alexandrijnsche School verraadt, en

6) wat in lange, bloemrijke, van Citaten en geleerdheid overvloeijende volzinnen geschreven is.

Daarentegen golden omgekeerd als Criteria der echte Hippokratische geschriften: — tot op LINK's kritiek van dezelve [z. beneden]:

1) een eenvoudige, aphoristische stijl en eene afgemetene schrijfwijze in het algemeen;

2) eene waardige, met nuttelooze sieraden en breedspraak nergens overladene zegswijze in de bijzonderheden;

3) het bezigen van volksuitdrukkingen en zelfs dikwijls van duistere, korte zegswijzen;

4) het volgens de natuur objectiveren; zonder subjectieve beschouwingen, Hypothesen enz. in te lasschen;

5) het volkomen gemis van eene systematische strekking, vooral van elken schijn eens schrijvers, die zich voorgenomen had het geheele gebied der Geneeskunde, volgens een sierlijk uitgewerkt plan, geleerd uiteen te zetten. —

Hippokrates over het geheel als een' man van groote geleerdheid voor te stellen, konde in der daad slechts bij menschen opkomen, die niet wisten, dat vóór Hippokrates bijna alleen gedichten van eenen heterogenen inhoud bestaan hebben; dat er derhalve, met

---

(1) Zie F. Z. ERMERINS, *Hippocratis* liber de Victus ratione in morbis acutis cet., p. 104—106, 194 seq. (L. Batav. 1841). C.

uitzondering van eenige praktische aanteekeningen en kleine spreukenverzamelingen enz., toenmaals juist niets uit den vroegeren tijd te weten was, — misschien een groot geluk. Want wie weet of Hippokrates anders onder den last eens overladen geheugens, zoo onbevooroordeeld de waarheid der natuur, in haar meest verborgen binnenste, zou hebben kunnen doorzien, zoo als hij dit in zijne echte geschriften toont, welke wij hier aanvoeren in hunne betrekkelijke verhouding tot de hun nader en verder staanden, en wel op eene wijze, die misschien niet ieder bevredigen, maar nogthans niet ongepast zal zijn.

c. Nieuw kritisch overzigt van alle echte en zoogenoemde Hippokratische geschriften.

1. Echte: [Vergelijk echter beneden.]

1. *περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων; de aëre, aquis et locis* (1).
2. *προγνωστικόν; praenotiones* (2).
3. *περὶ διαίτης ὀξέων; de victus ratione in acutis* (3).

---

(1) Dit oudste voorbeeld van geneeskundige Topographie getuigt van de Autopsie op zijne reizen.

(2) De Prognostiek was de lievelingsstudie van Hippokrates. De waarlijk eindelooze pogingen om den uitgang van ziekten vooraf te bepalen, lagen geheel en al in den geest zijns tijds. — Hiervan is in ons land uitgekomen: J. HEURNIUS, *Hipp. Coi Prolegomena, et Prognosticorum libri tres: cum paraphrastica versione* cet. Lugd. Bat. 1597, 1603. (De *Prolegomena* zijn onze no's: 8, 17, 18, 32, 33, 34, 35, 39, 61.) Later is van denzelfden schrijver uitgekomen deze Edit. vermeerderd met *Aphor.*, *Prognost.*, *Prorrhet.*, *Coac. praesagia.* L. Bat. 1607, 12°; 1627, cet. — H. BUIZEN, *Hipp. Cous*, van de voorkenninge der ziekten, III boeken. Achtervolgens het Griex en Latijn naar de uitgeving van H. BLACUODEUS. Amst. 1741, 8vo. — Voorspellingen en voorzeggingen. Amst. 1836, I., 32°. C

(3) Leert de therapeutische, wel voor alle tijden belangrijkste, antiphlogistische Diëet. — Van dit boek is onlangs bij ons eene uitgaaf verschenen, onder den titel: HIPPOCRATIS *liber de Victus ratione in morbis acutis.* Edidit F. Z. Ermerins, M. D. Accedunt ejusdem *Observationes criticae in* SORANUM EPHESIUM *de arte obstetricia morbisque mulierum.* Lugd. Batav. 1841. — » Door dit Boek heeft de kritiek en de uitlegging van den tekst van HIPPOCRATES gewonnen. Door deszelfs hulp verstaan wij HIPPOCRATES beter, en kunnen wij nu beter zijnen geest en den loop zijner gedachten volgen en doorgronden. De kritiek heeft echter in deze uitgave een ruimer deel gekregen, dan de uitlegging!" zoo spreekt over dezen arbeid een allezins bevoegd beoordeelaar, de Hr. Dr. CATS BUSSEMAKER, in den *Gids*, 1842, N°. 7, 8 en 9; bl. 375 (deel I.) volgg. — Dat echter de geleerde schrijver meer op de Kritiek dan op de verklaring gelet heeft, dat hij het zuiveren van den tekst vooreerst hooger schat dan het uitleggen, schijnt zoo natuurlijk als noodzakelijk. Immers, wanneer men ooit zoo verre zal komen, dat men het kaf van het koren in de *Hippocratica* naar behooren zal kunnen onderscheiden, dan moet het toch wel

4. *ἐπιδημίων βιβλίον: α., γ.; epidemiorum* lib. I. et III.
5. *ἀφορισμοί α. — η.; aphorismorum* sect. I.—VII. Behelzen, zoo als genoeg bekend is, den kern der Geneeskunde van HIPPOKRATES.

[Eenige Aphorismen uitgezonderd, zijn deze 7 Boeken stellig echt. (1)]

---

de Kritiek zijn, die hier aan de verklaring den weg moet en voorzeker ook zal banen. De met roem bekende Historiograaph CHOULANT roemt het werk insgelijks ten hoogsten [HÄSER's *Archiv*, II. 3. (1841) p. 437—440], en hoopt met alle beminnaars der oude Geneeskunde, dat de schrijver weldra zijne belofte moge volbrengen, nl. » het uitgeven door hem van HIPPOKRATES en ARETAIOS!"

De Hr. E. houdt het boek *περὶ διαίτης ὀξέων* voor een Fragment van een Hippokratisch werk over de behandeling van acute ziekten, waarvan de latere afdeelingen verloren zijn geraakt. Aanleg en schrijfwijze van het boek schijnen deze meening waarschijnlijk te maken. Voor het overige is dit werk, met uitzondering van het laatste gedeelte, stellig echt. — Er bestaat nog onder de inlandsche Literatuur: H. THRIVERI BRACHELII Comment. in *Hippocratem* de ratione victus in morbis acutis. Lugd. Bat. 1552. — Ook bestaat er bij ons eene Editie: J. HEURNIUS, *In Hipp. Coi de Victus rat. in morb. acut. librum* I et II, *Commentarius*. Edidit OTTHO HEURNIUS, L. B. 1609. 4to. — Even zoo lib. III en IV, aldaar 1609. 4to. C.

(1) Nopens deze echte *Hippokratische* werken, zegt de Hoogl. v. D. HOEVEN (l. c. pag. 29): » Febrium signa, Coörum ad exemplar, in *prognostico* tradidit. Earum secundum anni tempestates persecutus est vices in *Epidemiorum libris*. Earum curationem diaeteticam perscripsit in libro *de victu acutorum*: easque plurimis *aphorismis* suis illustravit." — » Condidit historiam morborum naturalem ac geographiam medicam, cujus in libro *de aëre, aquis et locis* rudimenta cernuntur: in quo natura regionum, hominum et morborum perpetua comparatione illustrantur." — Ik kan mij niet weerhouden het gevoelen van den Hr. ERMERINS nopens de echtheid der *Aphorismi* hier mede te deelen. Hij zegt onder anderen (Spec. hist.-med. inaug. *de* HIPPOCRATIS *doctrina a Prognostice oriunda*, L. Batav. 1832. p. 138): » Aphorismi in universum summam complectuntur » doctrinae Hippocraticae, multaque ex illis loca sunt corollaria ex reliquis » divini senis scriptis ipsius, tum ex illis, quae Coi reliquerant, deducta. » Quibus tamen passim interspersa sunt placita ab ejus doctrina prorsus » aliena, absurda, ridicula, recentiori tempore profecto germanis ejus » praeceptis agglutinata. Prima Sectio ut plurimum consectaria complec- » titur ex libro de victu Acutorum, ... tertia placita in universum ex- » hibet de doctrinâ constitutionis Epidemicae, ex libro de Aëre, Aquis et » Locis et Epidemiorum I. et III. deducta ..... Sectio quinta multa ex- » hibet de morbis foeminarum, atque ex his plurima spuria, risum mo- » ventia (vid. *Aph.* 38, 42, 45, 48, 60.), quae graviditatem praesertim » spectant .... Sexta vero admodum suspecta videtur, plurima placita ex » germanis HIPPOCRATIS libris non sunt deducta, quin etiam ab ejus doctrina sunt » aliena, ita ut nonnulla certe rejicienda videantur. Septima Sectione, .. » sunt hîc quoque bona mixta malis. — Octava Sectio omnino spuria vulgo » existimatur." — Men vindt ook het een en ander over dezelfde stof

2. Der echte komen het meest nabij:

6. *ἀφορισμῶν: θ.; aphorismorum* liber octavus.
7. *περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τρωμάτων; de capitis vulneribus;* over de hoofdwonden (1).

---

aangestipt in de Recensie van DOMPELING's Editie der Aphorismen, door GROSHANS; te vinden in HEIJE's *Archief voor Geneeskunde*, II. St. 4. bl. 538 volgg. Amst. 1842.

Overigens bestaan er in ons land van de *ἀφορισμοι* de volgende uitgaven:

J. HEURNIUS (Ultraject.) Hippocratis Coi Aphorismi Graece et Latine, Brevi Enarratione cet. illustrati cet., cum historiis, observat. cet. *Lugd. Bat.* 1601, 4°; 1609, 12°; 1611; 1623, 12°; 1627, 12°; 1638, 12°; *Hag. Comit.* 1664, 12°; *Jen.* et *Lips.* 1677, 4°; enz. enz.

Edit. ex recognitione AD. VORSTII, 1628, 32°; 1633, 32°. *Lugd. Batav.* bij ELZEVIER, enz.

Dezelfde, eene Edit. met *loca parallela ex* HIPPOCRATE *et* CELSO, Gr. et Lat. *Lugd. Batav.*, s. a., 12°.

Edit. van J. E. SCHEFFLER (naar Foës.), *Lugd. Batav.* 1633, 24°.

CLAUDII SALMASII Interpretatio Hippocratei Aphorismi LXXIX. Sect. IV. de Calculo. Additae sunt Epist. duae JOH. BEVEROVICII M. D. Quib. respondetur. *Lugd. Bat.* 1640.

Afzonderlijk: J. BEVEROVICII, Exercitatio in Hippocratis Aphor. *de Calculo* ad cl. SALMASIUM. Accedunt ejusd. argumenti Doctorum epistolae. *Lugd. Bat.* 1641, 12°.

JOH. DE GORTER, *Medicina Hippocratica*, *exponens Aphorismos Hippocratis.* Ed. 2, 4°. Lib. I., Amstelod. 1755; L. II., III. ibid. 1756; L. IV. ibid. 1757; L. V. 1760; L. VI, VII (ook VIII.) 1761. 4°.

Edit. van L. VERHOOFD, Gr.-Lat. met eene *interpretatio nova*, *loca parallela plurima* en *Index locupletiss.* Lugd. Batav. 1675, 24° (ook eene Edit. *s. a.* 32°).

Edit. van H. VAN POORT, Gr.-Lat. metrisch, *Traj. ad Rhen.* 1657, 16°.

M. TAYINGHOF, *Aphorismi Hippocratis*, *dat is afgezonderde*, *kortbondige spreuken van Hipp.* Amst. 1658, 12°.

Hipp. Coi Aphorismi: dat zijn kort en bondige leeringen enz. uyt geleydt ende verciert met nederd. Commentariën enz. door E. RAS, M. D. *Leeuward.* 1664, 12°.

ST. BLANKAART, *Aphorismen of kortbondige spreuken van Hipp., benevens deszelfs wet en vermaningen.* Met de aanteek. van N. TULP. Amst. (*s. a.*) 12°.

Edit. van TH. JANSSON AB ALMELOVEEN, Gr.-Lat. even als n°. 8. *Amstelod.* 1685, 12°; *L. B.* 1732, 16°; *Edinb.* 1736; *Glasgow* 1748, enz. enz.

D. DE GORTER, Orat. duae inaug. super primâ Aphorismo Hippocratis. *Harderov.* 1744—1746; 1755—60, 4to.

J. E. LYKLAMA à NYHOLT, Spec. med. inaug. ad Hippocratis Aphor. V, Sect. III. *Franeq.* 1769, 4to.

Hippocratis Aphorismi. De Aphorismen (korte stellingen) van HIPPOCRATES, in het latijn en nederduitsch vertaald. *Amst.* 1835. 16°

Ἱπποκράτους ἀφορισμοί. Hippocratis Aphorismi. De korte stellingen van Hippocrates. In het Grieksch, Latijn en Nederduitsch enz. *Utrecht* 1842 (Ed. J. B. DOMPELING).—Daarenboven nog eenige and. Verhand. over enkele Aphor. C.

(1) Volgens de nieuwere aanmerkingen van JOURDAN en BOISSEAU wordt

8. ὅρκος; *jusjurandum*; de eed voor Geneesheeren (1).
9. προῤῥητικόν: β; *praedictorum* lib. II. (2) (Gruner).
10. Eene omwerking der drie vóór-hippokratische boeken περὶ διαίτης [ὑγιεινόντων]; *de victus ratione* [*sanorum*]. Z. N°. 25.
11. περὶ τροφῆς: *de alimento*; over het voedsel (is althans zeer kort na HIPPOKRATES geschreven).
12. κατ' ἰητρεῖον; *de officina medici*; over de werkplaats van den wondarts. (Misschien echt: Choulant, Jourdan, Boisseau) (3).
13. περὶ ἀγμῶν; *de* (*ossibus*) *fractis*; over beenbreuken (4).
14. περὶ ἄρθρων; *de articulis*; over de gewrichten (zeer kort na HIPPOKRATES geschreven).
15. ἐπιδημιῶν [βιβλίον: β., δ., ζ]; *epidemiorum* lib. II. IV. VI.

---

ook de echtheid dezes boeks, hetwelk zoo lang voor echt doorging, twijfelachtig. — Hiervan is onder anderen bij ons uitgekomen eene uitgave onder den titel van: HIPPOCRATES, *van die wonden int hoofd. Uwten Latyne door* P. HASSARDUS, Antw. 1565. 8°, waarvan eene tweede uitgave is: HIPPOCRATES, *van de wonden in 't Hooft. Uyten Latyn in 't Nederduitsch overgezet door* P. HASSARDUS. *Met een register vermeerdert door* J. SANDERUM. Amst. 1616. 8vo. — P. PAAW, *Succenturiatus anatomicus continens Commentaria in Hipp. de capit. vulneribus*, cet. Lugd. Bat. 1616. 4to, met kopergravures, cet. C.

(1) Hiervan is in ons vaderland eene Edit. met lat. vertaling en Comment. door J. H. MEIBOM, Lugd. Bat. 1643. C.

(2) Dit tweede boek der voorzeggingen werd lang voor stellig echt gehouden, ofschoon de geleerde SPRENGEL reeds lang hieraan twijfelde. JOURDAN en BOISSEAU hebben echter onlangs duidelijk getoond, dat het geheele, uit twee in waarde zeer verschillende deelen bestaande werk niet tot de werkelijk echte gerekend kan worden, waardoor de langdurige (nog in 1838 door LESSING tegen HECKER gevoerde) strijd: »of HIPPOKRATES den pols gekend heeft?" vervalt. Ook is het eene onbewezene bewering van LESSING, dat het ψαύειν τῶν φλεβῶν met het bij GALENUS immers steeds voorkomende ἅπτεσθαι τῶν ἀρτηριῶν dezelfde beteekenis heeft; ja! het eerste zou (volgens PASSOW 1017) zelfs even zoo goed op den toestand der geslachtsdeelen, als op dien der bloedvaten slaan kunnen: zoo niet HIPPOKRATES, hetwelk waarschijnlijker is, door het opzwellen der uitwendige Venen op het denkbeeld kwam, den raad te geven van op dezelve te letten.

(3) Echt, volgens PRUYS V. D. HOEVEN, *Chrestomathia Hippocratica*, Hag. Comitis 1824, praefat. p. XVIII. C.

(4) N°. 12 en 13 *onecht*, volgens den Hr. ERMERINS; n°. 13 misschien insgelijks echt, volgens CHOULANT; echt, volgens PRUYS V. D. HOEVEN. C.

3. Zeer waarschijnlijk onecht zijn:

16. *περὶ ἑλκῶν ; de ulceribus.* Dit boek over zweeren komt wel het naast aan de waarschijnlijk echte. Van veel minder beteekenis is reeds:

17. *νόμος ; lex ;* de wet. Daarentegen is het volgende:

18. *περὶ τέχνης ; de arte ;* over de (medische) kunst, zeer goed.

19. *Κωακαὶ προγνώσεις ; Coacae praenotiones* (1).

---

(1) De Hr. H. G. WAARDENBURG, *Diss. med. inaug. de ratione historiae morbi scribendae*, Lugd. Batav. 1829, meent (pag. 9, 97.) dat dit werk van elders aan HIPP. bekend geweest is en dat hij daaruit dan ook wel denkbeelden zal ontleend hebben. Het werk ware dan voorzeker onecht-hippokratisch. Doch het wordt voor echt verklaard door den Hr. J. COMMANDEUR, in desz. *Spec. med inaug. de* HIPPOCRATE cet., Lugd. Batav. 1832, pag. 12. De Hr. F. Z. ERMERINS, *Spec. historico-medicum inaug. de Hippocratis doctrina a prognostice oriunda*, Lugd. Batav. 1832, pag. 4, zegt dienaangaande onder anderen het volgende: » Prostant vero inter monu» menta Hippocratea duo, quae omnium antiquissima ex tabulis votivis in » templo Coo profecta esse videntur. . . . Sunt hi libri *Prorrheticus pri» mus* (zie ons N°. 60) et liber *Praenotionum Coacarum,* de quorum tamen » auctoritate et antiquitate non convenit inter Criticos." De Schr. geeft de gronden voor zijn gevoelen op, en deelt de verschillende meeningen der Critici over de al of niet echtheid van beide werken mede, en vervolgt aldus (pag. 10): » Ambos libros ex eodem fonte haustos esse credimus, ex » tabulis votivis nimirum Sacerdotum Coorum, et tanquam diversas earum » editiones esse spectandos. Interesse vero inter Coacas, quas ipse con» scripserit HIPPOCRATES, non facile negaverim; occurrunt tamen et aliae, » quae recentiori cuidam interpolatori profecto sunt adscribendae." De Schr. staaft dit met bewijzen, en vergelijkt dan beide werken met elkander, om aan te toonen, dat zij beide denzelfden oorsprong gehad hebben, enz. Vervolgens vergelijkt de S. het voorzeker echte *Prognosticon* met dezelfde *Praenotiones Coacae*, en komt tot het volgende besluit (pag. 92): » Ex Praenotionum Coacarum cum Prognostico comparatione luce » clarius apparere existimamus, HIPPOCRATEM hunc librum ex illis compo» suisse; ita ut signa multa circumscripserit, enunciationes limitaverit, » omniaque suâ in re medica experientia amplificaverit. — Neque inepte » ideo Prognosticon, HIPPOCRATIS *in Praenotiones Coacas Commentarium*, ap» pellaveris." Uit dit alles blijkt derhalve, dat de oorsprong van HIPP.'s leere, in de Prognostiek der Koïsche priesteren moet gezocht worden.

Hetzelfde gevoelen aangaande de afkomst der *Coacae praenotiones* en van het I Boek der *Praedicta* (ons N°. 60), vindt men ook voorgesteld bij W. H. IDZERDA, *Spec. med. inaug. continens doctrinam de morbis cutaneis secundum* HIPPOCRATEM, Groningae 1838, pag. 5 seq. — Onder de in ons land verschenen uitgaven, dient ook vermeld te worden: L. DURETI *Interpretat. et enarrat. in* HIPPOCRATIS *Coacas Praenotiones*. Curante, qui et praefat. adjecit A. P. CHROUET; ed. nova, Lugd. Batav. 1737. C.

20. *περὶ φύσιος ἀνθρώπου; de natura hominis* (1).
21. *περὶ γονῆς; de genitura;* over het zaad (2).
22. *περὶ φύσιος παιδίου; de pueri natura* (3).
23. *περὶ διαίτης ὑγιεινῆς; de salubri victus ratione* (4).
24. *περὶ ἐνυπνίων; de insomniis;* over de droomen (5).
25. *περὶ διαίτης; de diaeta;* over Diëet (6). [Zie N°. 10.]
26. *περὶ ὀστέων φύσιος; de ossium natura;* over de beenderen (7).

    [*περὶ φλεβῶν, de venis;* onecht; dikwijls vereenigd met het voorgaande boek.]
27. *περὶ φυσῶν: de flatibus;* over de winden (8).
28. *περὶ ἱρῆς νούσου; de morbo sacro;* over de Epilepsie (9).
29. *περὶ παθῶν; de affectionibus;* over ziekelijke toestanden. [Van POLYBUS.]
30. *Ἱπποκράτους γένος καὶ βίος κατὰ Σωρανὸν; Hippocratis genus et vita ex Sorano* (10).
31. *ἐπιστολαί; epistolae;* Correspondentie (11). [Zie N°. 65.]

---

(1) Misschien van POLYBUS. — Volgens G. MANUEL (Libri *περὶ φύσιος ἀνθρώπου*, qui inter Hippocraticos, exstat, censura. Jen. 1797.) bestaat dit boek uit Fragmenten van oudere en nieuwere schrijvers. — Van dit werk bestaat bij ons eene Edit. van J. HEURNIUS, uitgegeven door zijn' zoon OTTHO, onder den titel van: *In Hipp. Coi de Hominis natura libros duos, Commentarius.* Lugd. Batav. 1609 (1611) 4to. C.

(2) Ook wel van POLYBUS.

(3) Van denzelfden [CHOULANT, *Handb. d. ält. Bücherkunde*, II. Ed. pag. 16]. C.

(4) Van POLYBUS?

(5) Waarschijnlijk een vervolg van het vorige boek. [Misschien van N°. 25.]

(6) Van onderscheidene schrijvers vóór HIPPOKRATES [?] — De schrijver zegt echter beneden, dat PHILISTION van Lokri, PLATO's tijdgenoot, de schrijver is althans van een gedeelte van dit werk. C.

(7) Na ARISTOTELES geschreven (CHOULANT). C.

(8) Kort na HIPPOKRATES geschreven.

(9) Schijnt uit de Dogmatische School afkomstig [kort na HIPP.].

(10) Deze Genealogie en Biographie van HIPP., bevindt zich in alle Edit., met uitzondering van die van MACK. — Deze SORANUS is niet de *Ephezer*, maar de Koïsche. C.

(11) Zeer waarschijnlijk zeer laat vervalschte brieven van en aan HIPPOKRATES. — Hiervan bestaat o. a.: ALARDI (Amstelredami) *Hippocratis Coi ad Damagetum Epistolae cumprimis eruditae juxta ac salutaris interpretatio, et paraphrasis.* Salingiaci 1530, in 8o. — Overigens komt in de *Anecdota medica graeca e Cod. MSS. expromsit* F. Z. ERMERINS, M. D. Lugd. Bat. 1840, ook eene vroeger nog niet uitgegevene, maar onechte brief van HIPP. aan een' der PTOLOMAEUSSEN voor. De inhoud is physiologisch-diaetetisch. C.

4. Stellig onechte.

32. *περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς; de prisca medicina* (1).
33. *περὶ ἰητροῦ; de medico* (2).
34. *περὶ εὐσχημοσύνης; de decenti habitu* (3).
35. *παραγγελίαι; praeceptiones;* voorschriften voor Geneesheeren.
36. *περὶ χυμῶν; de humoribus;* (humoraal-pathologisch).
37. *περὶ κρίσιων; de judicationibus;* over Krisen.
38. *περὶ κρισίμων; de diebus judicatoriis;* over de kritische dagen.
39. *περὶ σαρκῶν; de carnibus;* over de zachte deelen (4).
[*περὶ αἰῶνος, de aetate;* het slot van het voorgaande boek. Of ook een ander Fragment, onder denzelfden naam.]
40. *περὶ ἑπταμήνου; de septimestri partu* (5).
[*περὶ ὀκταμηνου; de octimestri partu.* Vervolg van het vorige boek.]
41. *περὶ ἐπικυήσιος; de superfoetatione* (6).
42. *περὶ ὀδοντοφυΐης; de dentitione.*
43. *περὶ καρδίης; de corde* (7).
44. *περὶ ἀδένων; de glandulis.*
45. *περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον; de locis (affectis) in homine;* over den zetel der ziekten in het ligchaam.
46. *περὶ ὑγρῶν χρήσιος; de liquidorum usu;* over het gebruik der vloeistoffen.
47. *περὶ νούσων; de morbis* (8).

---

(1) Spitsvindigheden over de Geneeskunde der oudste tijden. — Dit boek, met N°. 17 en 18, maken volgens den Hr. ERMERINS een geheel uit, hetwelk nooit door HIPP., maar door een' Sophist, is geschreven. Z. Brief aan Prof. J. GEEL, *over eene Recensie in den Gids*, Leiden 1842, bl. 21. — Van dit werk, met N°. 18, bestaat eene Gr.-Lat. Edit. van J. HEURNIUS, Lugd. Bat. 1597, en ook: W. TEN RHYNE, *Meditationes in magni Hipp. textum XXIV de veteri medicina.* Lugd. Bat. 1672, 8°. C.

(2) Behelst grootendeels militair-chirurgische zaken, — zonder geest.

(3) Bevat de eerste wenken van het » savoir faire.”

(4) Uit den tijd van ERASISTRATUS.

(5) Van een' Neo-Platonist.

(6) Dit ongetwijfeld oudste verloskundige werk is wel niet van HIPPOKRATES; doch behoort waarschijnlijk tot de weinige, die reeds vóór hem voorhanden waren.

(7) Oudste [?] Anatomie van het hart.

(8) Uit de Knidische School.

48. περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν; *de internis affectionibus* (1).
49. περὶ γυναικείων; *de mulierum morbis* (2).
50. περὶ ἀφόρων; *de sterilibus*; over de onvruchtbaarheid (3).
51. περὶ παρθενίων; *de virginum morbis*; over bleekzucht enz. (4).
52. περὶ γυναικείης φύσιος; *de natura muliebri* (5).
53. περὶ ὄψιος; *de visu*; Fragment eener Ooghcelkunde.
54. μοχλικός; *vectiarius*; over de repositie [van ontwrichte deelen].
55. περὶ συρίγγων; *de fistulis* (*ani sc.*); over fistels (van den Endeldarm).
56. περὶ αἱμοῤῥοΐδων; *de haemorrhoïdibus* (6).
57. περὶ ἐγκατατομῆς ἐμβρύου; *de resectione foetus*; Embryotomie.
58. περὶ ἀνατομῆς; *de resectione* [*de anatome*] (7).
59. ἐπιδημίων βιβλίον: ε., η. Het 5de en 7de boek van het werk: *Epidemiorum* enz. is blijkbaar ondergeschoven; insg. v. Gruner [en and.].
60. προῤῥητικόν: α; *praedictorum* lib. I. (z. boven N°. 9 [en de aanteekening op N°. 19]).
61. περὶ φαρμάκων; *de remediis* (*purgantibus*); over de (purgerende) middelen (8).
62. δόγμα 'Αθηναίων; *Atheniensium senatus consultum.*
63. ἐπιβώμιος; *oratio ad aram.*
64. πρεσβευτικός [Θεσσαλοῦ]; *Thessali legati oratio.*
65. περί μανίης; *de insania*; over waanzinnigheid (9).
66. ἱππιατρικα; zaken de Veeartsenijkunde betreffende.

---

(1) Uit dezelfde School.

(2) en (3). De geschriften N°. 49 en 50 behooren blijkbaar bij elkander en zijn uit de Knidische School; insgelijks (4) [en ook (5)] van den schrijver der beide voorgaande.

(6) Dit eerste werk over Haemorrhoïden, is waarschijnlijk van het vorige (waarmede het zamenhangt) losgescheurd.

(7) Bevat een beknopt overzigt der Anat. v. d. mensch, zoo als HIPP. hetzelve nooit geven konde.

(8) Eerst omstreeks het midden der 17de eeuw bij de Editie's ingelascht; het eerst door J. HEURNIUS? C.

(9) Staat onder de z. g. brieven tusschen HIPP. en DEMOKRITUS gewisseld. Zie N°. 31. C.

d. Verdere aanmerkingen nopens de Hippokratische werken.

Annutius Foësius, wien Erotianus en Galenus reeds zeer vroeg voorlichtten, heeft, even als Kühn in onzen tijd, alles in het werk gesteld om ons eene volledige verzameling van Hippokratische geschriften, volgens de verwantschap van derzelver inhoud gerangschikt, aan te bieden (1), zonder overigens op de echtheid te letten, wel echter op de uitgaven en Commentaren, welke meer dan 60 bedragen. Daar derzelver indeeling, door ons bij de optelling der verdiensten van Hippokrates ten opzigte der afzonderlijke wetenschappen verder gebezigd, reeds door de zoo even aangehaalde uitgaven bekend is, doch hier ter plaatse, — waar het aankwam op de uiteenzetting der ware letterkundige verdiensten van Hippokrates, — niet gepast scheen, en er ook geene kritische van deze soort voorhanden was, zoo hebben wij de bovenstaande beproefd. De beste en nieuwste verzameling van Scholia tot Hippokrates zal wel die van Dietz (2) zijn (3). Voor het overige verwijzen wij den lezer naar de werken van Haller, Ackermann, naar het voortreffelijke »Handbuch der ältern Bücherkunde [edit. 2, Leipzig 1841] van Choulant, naar Jourdan en Boisseau, en voeren wij hier als kritische slotsom nog slechts aan: dat, terwijl men nog ten tijde van Mercurialis, Haller en Gruner omstreeks 15 echte geschriften van Hippokrates aannam, Ackermann derzelver getal reeds tot 10, Choulant tot 6 en wij zelfs alleen tot de boven, onder 1—5 opgegevene meenden te moeten terugbrengen. Ja! de beroemde Link stelt (in de Verh. d. Acad. d. Wiss. zu Berlin für 1815) het bijgeloof (?) der Geneesheeren, en in het bijzonder der geschiedschrijvers aan eenen Hippokrates, als onkritisch en bijna belagchelijk voor. [Link nl. houdt

---

(1) Medicorum graecor. opp. quae exstant. Graece et latine edid. C. G. KÜHN. Vol. XXI—XXIII. HIPPOCRATIS Coi opp. III. Vol. Lips. 1825—26.

(2) Apollonii Citensis, STEPHANI, Palladii, Theophili, Meletii, Damascii, Ioannis, aliorum Scholia in HIPPOCRATEM et Galenum, e Cod. manuscr. Vindobon. Monacens. Florent. Mediolanens. Escorialens. etc. primum gr. edit. FR. REINH. DIETZ. II. Vol. Regiomont. 1834.

(3) De uitgaaf van J. ANT. V. D. LINDEN: *Magni Hippocratis Coi opera omnia, gr. et lat. edita* cet. Lugd. Bat. 1665, is ook dáárom van blijvende waarde, omdat hij de eerste was, die den zoo vreesselijk bedorven tekst van HIPPOKRATES poogde te zuiveren, en het ook in der daad deed, ofschoon hier en daar met eene voorzeker te stoute hand. — Op dit oogenblik is de Hr. LITTRÉ, te Parijs, bezig met HIPP. uit te geven: *Oeuvres complètes d'Hipp.* cet. Paris 1839—1842. Er zijn thans 3 deelen verschenen, die echter echt en onecht dooreen behelzen. Voor de Kritiek vooral allerbelangrijkst. C.

niet één werk van HIPPOKRATES voor stellig echt.] Zie ook *Berl. Encycl.* III. 122: 1829 (1).

5. *Kritiek der verdiensten van Hippokrates.*

Ons rest nog de belangrijkste, doch ook de moeijelijkste vraag: »W a t h e e f t H i p p o k r a t e s w e r k e l i j k g e d a a n?" Onbewezene, algemeene beweringen, vol geestdrift uitgeroepene toejuichingen, gelijk zij reeds vóór, door en na Galenus tot vervelens toe voorgedragen zijn, voldoen voorzeker in den tegenwoordigen tijd niet meer, een tijd, welke zich juist daardoor zoo voordeelig onderscheidt, dat hij overal daadzaken eischt. Laat ons derhalve, — ofschoon dan ook zoo beknopt mogelijk, iets waartoe de niet alléén van ons afhankelijke grenzen dezer beginselen ons nopen, — ons oordeel over Hippokrates grondvesten op dat, wat hij, bij de uiteenzetting van zijne verdiensten ten opzigte van den vooruitgang der afzonderlijke wetenschappen, zal blijken gedaan te hebben.

I. Voor de Anatomie.

Talrijke Schrijvers (2) verkeerden in den waan, dat Hippokrates vele lijken geopend en de afzonderlijke deelen gepraepareerd, de Circulatie des bloeds gekend (3) en de lymphatische vaten gezien (4) zou hebben: vergetende, dat het omtrent Aristoteles zelf (wien zij

---

(1) Over HIPPOKRATES is, — behalve wat wij meer uitvoerig aanvoeren, — in ons Vaderland nog verschenen:

JOH. HEURNIUS, Orat. de Medicinae origine, Aesculapidum ac Hippocratis stirpe et scriptis. *Lugd. Batav.* 1584, 1589, 1608, en Opp. omnia, *L. B.* 1609, 1658.

H. BOERHAAVE, Orat. de commendando studio Hippocratico. *Lugd. Batav.* 1701, 1721. — Hiervan eene vertaling met Bijvoegs. van F. V. D. BREGGEN, CORN.Z., Amst. 1842, 8°.

J. SMALMIUS, Orat. de Hippocrate, *Delphis* 1734.

SAL. DE MONCHY, Orat. in laudem Hippocratis, *Goudae* 1735.

R. SCHOMBERG, *τοῦ μεγάλου Ἱπποκράτους σύνοψις*, sive novi omnium Hippocratis operum compendii specimen. *Lugd. Bat.* 1746.

J. C. B. BERNARD, Orat. de ratione Hippocratica nostra non minus quam BOERHAAVI aetate, commendanda. *Lugd. Bat.* 1819, 4to.

G. DE VOS, Disp. inaug. de naturae vigore majori in sano et aegroto graeco Hippocratis tempore, cet. *Lugd. Bat.* 1824.

C. PRUYS V. D HOEVEN, Chrestomathia Hippocratica. *Hag. Comit.* 1824. *Dezelfde*, over Hippocrates; in *Letteroef.* 1828. II. 2. bl. 172. C.

(2) LAURENS, TRILLER, PONCE DE SANTA CRUZ, KESTNER, RIOLANUS, ALMELOVEEN, GASPARD DE LOS REYES, CAGNATI, LANGE, BOERHAAVE, HALLER, DACIER, DRELINCOURT, enz.

(3) VAN DER LINDEN en and.

(4) CATTIER, ALMELOVEEN en and.

toch allen eene veel grootere anatomische kennis toekennen) even zoo zeker is, dat hij nooit een menschelijk ligchaam ontleed heeft, als dit zelfde van Hippokrates als zeker vaststaat (1). Uit zijne echte werken blijkt duidelijk, dat hij slechts zeer oppervlakkige kundigheden bezat van wat 's menschen bewerktuiging aangaat, daar hij noch spieren, noch zenuwen (2) kende, en de aders (3) niet van de slagaders (4) wist te onderscheiden. — Als vooruitgang der Anatomie door Hippokrates, kunnen wij slechts gewagen: 1) van eenige bijdragen tot de Osteologie, vooral van het hoofd en van de ledematen; 2) van eenige vergelijkingen tusschen het mannelijke en vrouwelijke beengestel.

Intusschen gelooven wij, met betrekking tot het eerste punt, de aanmerking niet te mogen verzwijgen, dat ons het tot dusverre algemeen voor echt gehouden werk over de hoofdwonden, uit hetwelk dergelijke zaken vooral afgeleid worden, op zijn minst zeer verminkt toeschijnt; daar hij, die anders zoo grondig waarneemt en beschrijft, als Hippokrates doet, noch zóó groote ongelijkvormigheden, noch zoo ruwe schetsen zich veroorloven zal. Want, terwijl de Diploë zeer goed beschreven wordt, zijn de schedelnaden duister

(1) » Nam anatomes studio Graecorum obstabat religio, qua cadavera hominum res habebantur sacro-sanctae," zegt te regt de Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN, *de Historia Medicinae*, L. B. 1842, p. 15. C.

(2) *νεῦρον* beteekent bij hem: pees, band, enz. — Even zoo beteekent ook גיד (*Gid*) bij de oude Medici der Hebreeën, *en* zenuw, *en* pees. C.

(3) *φλέψ* wordt wel elke Arterie en Vene bij HIPP. geheeten, doch niet meer bij GALENUS; iets, hetwelk onopgemerkt bleef in den reeds boven vermelden strijd, of HIPP. den pols gekend heeft. GALEN. *ad Epig.* 454, en SPRENGEL, *Gesch.* I. 369 en 400, ontkennen het laatste.

(4) *'Αρτηρίη* is bij HIPP. alleen de luchtpijp, nooit de slagader. — LITTRÉ geeft in zijne uitg. van *Hippokrates*, D. I. 201—214, nopens dit punt belangrijke mededeelingen, waaruit *eigenlijk* het volgende slechts kan afgeleid worden (verg. den Hr. CATS BUSSEMAKER, *Gids* t. a. pl. 429): » *φλέψ* beduidde in dien tijd niet veel meer dan *kanaal* of *buis*; *ἀρτηρία* was een naam, dien men aan elk vat gaf, waarvan men meende te weten, dat het lucht bevatte. Het blijkt echter niet, dat eenig Geneesheer vóór PRAXAGORAS, met dien naam juist dezelfde vaten bestempelde, welke na hem algemeen daardoor aangeduid werden, want hij was, zoo ver men weet, de eerste, die den polsslag als een onderscheidingsteeken of eene werkzaamheid der *ἀρτηρίαι* opgaf (zie GALENUS, *Different. Puls.* IV, 2, T. VIIII, p. 702; HECKER, *Gesch. d. Heilk.*, Th. I, p. 219)." — Voor het overige verwijs ik nog naar de Comment. van J. G. DE BLOCK, » *qua respondetur ad* » *quaest.: quid praestiterunt cum veteres tum recentiores Medici ad systematis* » *arteriosi pathologiam stabiliendam*," te vinden in Annal. Acad. Gron. 1826—1827, en alwaar pag. 61—68, omtrent het geschiedkundige dezer leer, eenige daadzaken medegedeeld worden. C.

en de Regio temporalis in der daad ellendig aangegeven. De aders laat hij uit de lever ontspringen (1).

II. Voor de Physiologie (2).

I. Algemeene beschouwingen. Vuur, water, lucht en aarde werden als hoofdbestanddeelen des menschelijken ligchaams aangenomen, en hierop werd het eerste denkbeeld eener Elementair-Physiologie gegrondvest, welke zich van die van Empedokles hierin onderscheidt, dat deze onveranderlijkheid en Juxtapositio, Hippokrates echter veranderlijkheid en Mixtio dezer stoffen aannam. — Als de grondoorzaak des levens beschouwde hij, gelijk men meende, eene ingeschapene kracht, *πνεῦμα*, *φύσις*, *θεῖον*, *ἐνόρμον*, welke in ziekten bovenal werkzaam is en de Krisen bewerkt. Doch dit heeft men [Kaau] Boerhaave ten onregte nageschreven (3). Het ontstaan des menschen leidde hij af van de medewerking, niet (zoo als vroeger) van het vuur, maar van eene hoogere soort van warmte, *ἔμφυτον θερμόν*. De dood ontstaat door het ophouden

(1) In de belangrijke *Diss.* van den Hr. F. A. W. MIQUEL, *Diss. anatomico-physiologica inaug.*, *exhibens Veterum de Jecore merita*, Gron. 1833, pag. 30—31, wordt ook over HIPPOKRATES en zijne kennis aangaande de Lever, gesproken. De bronnen des Schrijvers zijn die Hippokratische geschriften, welke volgens SPRENGEL's opgaven echt zijn. Maar naardien volgens de in dit werk aangenomene gronden, nog eenige dezer bronnen niet onder de stellig echte, noch zelfs onder de waarschijnlijk echte kunnen gerekend worden, zoo volgt hieruit, dat wij ook op dit punt, de door den geleerden Schrijver medegedeelde daadzaken niet geheel kunnen aannemen, maar de ontleedkundig-physiologische kennis van HIPPOKRATES nopens dit orgaan, nog lager moeten stellen, dan dit door den Schrijver geschied is, die trouwens (p. 68) zelf de aanduidingen in zijne geraadpleegde bronnen zeer weinig noemt. In het (stellig onechte) boek *de Resectione* wordt de ligging van de Lever goed opgegeven; in het (volgens CHOULANT, na ARISTOTELES geschreven) boek *de Ossium natura*, wordt de bloedrijkheid van dit Orgaan vermeld, in dat *de prisc. med.* (stellig onecht) het uitwendige voorkomen aangeduid. En zóó zien wij alles tot niet echte bronnen teruggebragt, en staat het ook in dit punt met de Anatomie en Physiologie van HIPPOKRATES zeer slecht. C.

(2) E. OSANN, *Ideen zur Bearbeit. einer Gesch. d. Physiologie* cet. Berlin 1815. p. 63 volgg.

(3) ABRAHAM KAAU BOERHAAVE [en niet HERM. BOERHAAVE, zoo als onze schrijver en anderen schijnen te meenen,] heeft in zijn werk: *Impetum faciens dictum Hippocrati per corpus consentiens* cet., Lugd. Bat. 1745, het licht zijner eigene kennis, uit eene kleine plaats van het werk over Volksziekten, *Epid.* VI. sect. VIII. 19., laten terug kaatsen, en zoo doende aan Hippokrates het overigens hun beiden waardige *denkbeeld eener onstoffelijke levenskracht, ten onregte* toegeschreven. Ook HECKER, *Gesch. d. H.* I. 130 oordeelt zoo.

der warmte. Gal, slijm, bloed en zwarte gal houdt hij voor de hoofdvloeistoffen des menschelijken ligchaams, en van de menging en verhouding dezer stoffen hangen ziekte, gezondheid en leven af.

2. Denkbeelden aangaande afzonderlijke onderwerpen. Hij geloofde, dat Membranen, peezen, beenderen, banden, het hart en de hersenen door verschillende graden van warmte ontstonden. Wat hij over de voeding zegt, is niet onbelangrijk en vooronderstelt reeds eenig denkbeeld nopens de ontbinding der spijzen in de darmbuis. Ook van Consensus had hij een denkbeeld (*Aphor.* V. 50). De hersenen zijn volgens hem een klierachtig ligchaam, hetwelk alle vloeistoffen tot zich trekt; slijmige Diarrhoeën daarentegen trekken het slijm van het hoofd af (1). — Aangaande de voortteling bezat Hippokrates eigenaardige denkbeelden. Hij beweerde, dat het Sperma van den linker Testikel meisjes, dat van den regter jongens verwekte, en dat deze dien overeenkomstig in de linker of regter zijde van den Uterus zich ontwikkelen. Ook op zijne leer van de zwangerheid had eene Hypothese invloed, namelijk: wanneer bij zwangeren plotseling de linker borst zamenvalt, dan zouden zij een meisje, en wanneer de regter, dan eenen knaap aborteren (*Aphor.* V. 37) (2). — De ware Circulatie kende Hippokrates niet, alhoewel Harvey's tegenstrevers dit in vele twistgeschriften poogden te bewijzen. De bewegingen des bloeds vergelijkt hij nog met die der zee. — Overigens moet men niet vergeten, dat vele van de hier slechts dáárom aangevoerde denkbeelden, omdat zij immers bijna algemeen voor Hippokratische gelden, uit het onechte geschrift *de natura hominis* afgeleid worden. Men wilde zoo doende Hippokrates hooger plaatsen, en wel in tijden, in welke men niet inzag, dat eigenlijk dergelijke subtiele Hypothesen in het algemeen bezwaarlijk kunnen geacht worden ooit opgekomen te zijn in een zoo helderdenkend hoofd, als Hippokrates. Uit zijne echte werken blijkt slechts zooveel, dat hij de ligchaamskrachten, zonder dat zij *het willen* (Reflexion), laat werken

---

(1) Van daar het woord Katarrhus (καταῤῥέω); want ook de over het slijmvlies des ademhalings-stelsels verbreide aandoening, hield men voor eene afvloeijing der hersenen. Door het zeefbeen, dacht men, vloeiden b. v. bij de katarrhale hoofdpijn, de vochten in de neusholte af, welke aan de hersenen tot last verstrekten; — een denkbeeld, eerst door CONR. VICT. SCHNEIDER, in 1660, wederlegd.

(2) Zie echter wat boven, bl. 95 aant. 1, gezegd is nopens de echtheid der *Aphorismen*, die deze zonderlinge denkbeelden behelzen. Daar nu juist de hier bedoelde *Aphorismen* waarschijnlijk onecht zijn, moet men voorzeker van de door den Schr. hier medegedeelde daadzaken, tot lof van HIPPOKRATES, het een en ander afdingen. C.

en aan de wetten eener eeuwige noodzakelijkheid gehoorzamen, en dat zij, volgens hem, onafhankelijk van de ziel, slechts in een zeker verband met deze staan. Eerst Stahl, niet Hippokrates, heeft dit alles op de ziel overgebragt, waaraan onlangs door Fordat, »als het Idee des levensbeginsels," zelfs de ziekten ten laste gelegd werden, terwijl zelfs Heinroth de kwalen, althans de psychische, slechts uit de zonde afleidt! Maar laat ons thans zien, wat Hippokrates als Nosograaph verrigtte.

III. Voor de Pathologie en Therapie.

Zijne groote kunst van ziekelijke verschijnselen op te vatten en waar te nemen, — deze kunst, voortgesproten uit een' scherpen blik en helder hoofd, in één woord uit zijne kundigheden over het geheel, deze kunst, zeggen wij, heeft door de hoogstnaauwkeurige wijze van beschrijven, van welke hij zich bediende, voor de ontwikkelingsgeschiedenis der Europeaansche (1) Geneeskunde eenen grooteren invloed verkregen, dan eenig ander Agens. Zijne Pathologie was intusschen eene zuiver symptomatische, zijne Therapie eene zuiver empirische. De ziekteverschijnselen vast te stellen, die Symptomen op den voorgrond te plaatsen, waaruit men tot den uitgang besluiten kan, de Diëet zeer naauwkeurig te bepalen, aderlating, braak- en buikzuiverende-middelen voor te schrijven, — naarmate de huid heet of koud, de ontlasting onderdrukt of misselijkheid aanwezig is, — hier en daar water, wijn, vooral ook diaphoretische en andere middelen te geven, ten einde deze of gene ontlasting, die met de natuurlijke Krisen der ziekten overeenkomt, ten voorschijn te roepen: dit is, wanneer wij de zaak geheel in het algemeen beschouwen, de echt Hippokratische Nosologie en Therapeutiek. Doch wanneer men Hippokrates in eenig ander opzigt, dan in een beschrijvend-symptomatologisch, eenen Patholoog noemde, welke zich met het uitwerken van eene eerste Diagnostiek, of

---

(1) Men beweert gemakkelijk te veel, wanneer men dusd. oordeel ook laat slaan op de Geneeskunde buiten Europa. Vooral de nieuwere onderzoekingen over de Geneeskunde in Indië leeren, dat ook aldaar zeer aanzienlijke Nosographen, Autodidakten enz. geleefd hebben: z. *An essay on the antiq. of Hindoo Medicine*, bij J. F. ROYLE. Lond. 1837., en HEUSINGER in *Med. Centr. Zeit.* van SACHS, 1839, N°. 12, 13. — Zie overigens wat wij later dienaangaande zullen aanvoeren, ten aanzien van de Geneeskunde bij de Israëlieten, in den ouden tijd en in de middeleeuwen; en ook ten opzigte van Indië: JAC. BONTIUS, *de medicina Indorum libri quatuor*: 1. Notae in Garciam ab Orta. 2. De Diaeta sanorum. 3. Methodus medendi indica. 4. Observat. e cadav. *L. B.* 1642, *Amst.* 1658 enz. Nederd. *Amst.* 1694. — G. PISONIS *de Indiae utriusq. re naturali et medica*, libri XIV. *Amst.* 1658; enz. C.

zelfs van een eerst Systeem der ziekten bezig gehouden had, dan dwaalde men in een drieledig opzigt: 1) omdat Hippokrates het bezit van dit (Wichmannsche) begrip der Diagnostiek, door niet één woord in zijne echte geschriften verraadt; 2) omdat hij niet alleen zich niet verheven had tot het Idee van het algemeene wezen der ziekten, — een gebrek, hetwelk men hem voorzeker op geenerlei wijze als een verwijt aanrekenen kan, — maar 3) omdat hij over het geheel het begrip niet had van ziektesoort »morbi species," die op en voor zich zelve kunstmatig geschapen is, althans met betrekking tot derzelver bovendien ideale rangschikking. Nog minder vermeerderde Hippokrates het aantal der aangenomene ziektetoestanden, zoo als dit de Knidier Euryphon deed. Ten opzigte der Aetiologie hield hem de vraag bezig, of men gal, slijm enz. als in de eerste wegen enz. voorhanden zich voorstellen, en als vooronderstelde, diepste ziekteoorzaak verwijderen moest; terwijl de nevel van die daemonische Causa proxima morborum, uit welken latere Pathologen meenden zich tot de wolken te verheffen, onzen Hippokrates nog niet omhulde. Daarentegen voelde Hippokrates zich tot het aannemen van twee hoofdverscheidenheden van den ligchaamsbouw en van deszelfs verhouding tot het voortbrengen van zekere ziekten gedrongen, door de omstandigheid, dat een gedeelte der zieken eenen krachtigen en vasten, een ander gedeelte eenen slappen en lossen ligchaamsbouw bezitten (*Aphor.* IV. 24 en volg.). De hoofdrol spelen hier (HECKER, *Gesch. d. Heilk.* I. 137 volgg.) blijkbaar de vochten; doch er wordt niet alleen van de bekende vier Cardinaal-vochten [Hoofdvochten: bloed, slijm, zwarte en gele gal] gesproken, maar ook uitdrukkelijk van Scherpten, en niet minder let men op de werkzaamheid der levensgeesten in het verwekken van ziekten. Men bemerkt bovendien niets van eene angstvallige berekening aangaande de voorheerschende of terugtredende hoeveelheid der afzonderlijke vochten; maar, zoo als de meest in het oog loopende ziekteverschijnselen het aanwijzen, zóó wordt ook derzelver naaste oorzaak aangegeven.

Men vindt de grondtrekken dezer denkbeelden reeds bij de vroegere Koïsche Asklepiaden (1). Het schijnt over het geheel, dat de Humoraal-pathologie onder allen het eerst aan de Geneesheeren zich opdringt, en wél, omdat deze leer in hare vroegste beginselen in der daad alleen met duidelijke verschijnselen te doen heeft. De veranderingen, welke de afscheidingen in de meeste ziekten onder-

---

(1) Zoo als ook b. v. de Hoogl. V. D. HOEVEN (t. a. pl. p. 20 seq.) zegt: » Praenotiones Coacae HIPPOCRATIS erudierunt juventutem. Fuit hic codex observationum prognosticarum tanquam compendium, encheiridion disciplinaeque Hippocraticae rudimenta." C.

gaan, loopen als van zelve in het oog, en geven den waarnemer aanleiding, om *dat* voor den grond eener kwaal aan te nemen, hetwelk men slechts voor de werking van eene geheel andere oorzaak aanzien kan. Terstond, bij den aanvang, bieden zich reeds vele doolwegen aan, en deze zijn zoo verleidelijk, dat wij zelfs de scherpzinnigste mannen ze zien inslaan. Immers Anaxagoras hield reeds de gal voor de oorzaak van alle acute ziekten. Het Hippokratisch tijdvak bragt alzoo slechts eene verdere volmaking van *die* beschouwing voort, welke waarschijnlijk van af het eerste ontstaan der Geneeskunde, de heerschende geweest was. In *hem* echter ontwikkelde zich wezenlijk de humoraal-pathologische leer veel verder (1).

Eene bovenal gewigtige leerstelling van Hippokrates is verder die aangaande de Krisen, d. i., omtrent de natuurlijke neiging der ziekten, om in bepaalde tijdvakken zich *te beslissen;* welke tijdvakken afhangen van eene verhoogde werking der Organen, — vooral der afscheidende, — en in derzelver regelmatig beloop, eindigen, met het verdwijnen der ziekelijke verschijnselen. Deze Krisen, waarover dikwijls gesproken is, waren grootendeels ware Excretiën, vooral door de ingewanden en de huid. Het regelen dezer ontlastingen bepaalde zijne gewigtigste Indicatiën en werd een voornaam gedeelte zijner praktijk (2).

In geen opzigt echter toonde Hippokrates meer scherpzinnigheid en naauwkeurigheid van waarnemen, dan in het naauwkeurig onderzoek naar de werking van uitwendige oorzaken op het ligchaam, b. v. van de temperatuur, van den invloed des dampkrings, van de werking van bijzondere omstandigheden, der jaargetijden enz. In vele dezer gevallen waren de oorzaken duister, en dikwijls dwaalde hij in zijne pogingen ter harer verklaring; maar zijne waarnemingen zelve waren ten allen tijde naauwkeurig en droegen wezenlijk bij tot het gelukkig Resultaat zijner praktijk.

Over den omvang der pathologische kundigheden van Hippokrates, verhieven zich vele geleerde geschillen. Terwijl zijne bewonderaars niet toegeven wilden, dat zijne kennis in eenigen tak der Geneeskunde onvolkomen geweest is, ontzeiden anderen

---

(1) Zie aangaande het geschiedkundige der *Humoraal-pathologie*, C. FLECK, *Diss. inaug. med. de historia litcraria et critica pathologiae humorum.* Lugd. Batav. 1832, alwaar (§ 1.) de oorsprong dezer leer wel niet zoo zeer aan HIPP. zelven, maar daarentegen aan de schrijvers der onecht *Hippokratische* geschriften toegeschreven wordt. Ten bewijze kan het boek *de natura hominis* dienen. C.

(2) Z. dienaangaande A. KIST, *Diss. exhibens expositionem doctrinae Hippocraticae de Crisibus.* Lugd. Bat. 1809. C.

hem zelfs elke pathologisch-therapeutische verdienste. Doch ofschoon de groote man geen afzonderlijk werk over praktische Geneeskunde uitgaf, noch bijzondere regelen over dit onderwerp te boek stelde, heeft hij ons echter, in onderscheidene gedeelten zijner werken, een naauwkeurig verslag gegeven van de wijze, waarop hij de onderscheidene ziekten behandelde; zoodat wij vrij juist de hoofdbeginselen, volgens welke hij handelde, benevens de wijze, waarop hij dezelve in aanwending bragt, kunnen leeren kennen. Het eerste beginsel, hetwelk al zijne Indicatiën bestuurde, en hetwelk zoo even door ons aangeroerd is, was de aangenomene »Autokratie der Natuur," die over alle levensverrigtingen des ligchaams waakte en allen regelde. De voornaamste werkzaamheid van den Arts bestaat volgens Hippokrates alléén hierin: over de werking der natuur te waken, dezelve naar omstandigheden te ondersteunen of tegen te houden, en alleen dáár, waar zij te onstuimig mogt zijn, tegen te werken. Uit deze handelwijze sproot eene uiterste behoedzaamheid voort, d. i.: de z. g. exspectatieve handelwijze van de zijde des Geneesheers, nam hieruit haren oorsprong. Hippokrates waagt het dus zelden, eene ziekelijke kracht te fnuiken. Hij zorgde integendeel, door eene doortastende behandeling haar niet te verwijderen (1). Het blijkt duidelijk genoeg, — en misschien wist hij het zelf, — dat, bij den toenmaligen toestand der kennis, deze handelwijze meer heil voortbragt, dan het tegenovergesteld uiterste. Zeker is het, dat deze door Hippokrates ingeslagen weg, voor alle tijden het groote nut en heilrijk gevolg had, dat de Practicus in staat gesteld werd, met de ziekteverschijnselen zich beter bekend te maken, en, terwijl hij de ongestoorde pogingen der natuur waarneemt, zijne Indicatiën naar deze met meer naauwkeurigheid te ontwerpen. Ook komen, bij eene bedaarde waarneming, de afzonderlijke *Objecten* duidelijker ten voorschijn; Objecten, waarop de Arts meer in het bijzonder zijne grootere opmerkzaamheid vestigen moet. Daarom hebben ten allen tijde Artsen, die scherper waarnamen en een' meer doordringenden geest bezaten, — hoezeer zij ook de eene of andere lievelings-hypothese aanhingen —, hun best gedaan, om hunne behandeling te doen overeenkomen met het standpunt, waarop in hunnen tijd de verworvene kennis stond. Dit nu was juist, in zeker opzigt, reeds het geval bij Hippokrates.

(1) »Nam in praxi Hippocratica natura artem fecit: ars vero naturae fuit administra, ut sub crisi a remediis et cibo abstinere, post crisin peractam corpus alimento sustentare, medicus jubeatur nihilque facere, quod naturae operibus adversaretur." PRUYS V. D. HOEVEN, l. c. p. 24. C.

Want in weerwil van het vermelde hoofdbeginsel, dat het oppertoezigt der natuur allezins voldoende is en niet dwaalt, voert hij evenwel een tweede algemeen beginsel aan, dat der z. g. Enantiose, — een beginsel, juist in het belang van onzen tijd te verdedigen en hetwelk over het geheel eene tegenovergestelde strekking schijnt te beöogen, namelijk: dat eene ziekte genezen wordt, wanneer men eenen tegenovergestelden toestand van het geheele ligchaam, of althans eene tegenovergestelde werkzaamheid in het zieke deel ten voorschijn roept. Zoo wordt overvulling door ontlasting verminderd, en de werking eener ontlasting, welke de maat te buiten gaat, door aanvulling opgeheven. De te groote hoeveelheid of het gebrek van een vocht wordt nl., volgens Hippokrates, hersteld door het aanwenden van zulke middelen, welke het tegenovergestelde vocht of de tegenovergestelde eigenschap vermeerderen of verminderen kunnen (1). Men kan misschien zeggen, dat in deze gevallen de Geneeskundige in der daad slechts het werk der Natuur, vóór den door haar vastgestelden tijd, overneemt, of die afwisseling ten voorschijn brengt, welke van zelve volgen zou, ware er niet eene ongewone, tegenwerkende oorzaak, die haar vóórkomt of onderdrukt, aanwezig. Doch het is van een betrekkelijk gering aanbelang, op welke wijze hij deze blijkbare tegenspraak uit den weg ruimde; wij hebben genoeg grond om zeker te zijn, dat deze handelwijze dikwijls de juiste is; en Hippokrates legde ook dáárdoor de Superioriteit van zijnen geest duidelijk aan den dag, dat hij zich in zijn oordeel, door den invloed eener lievelings-hypothese, niet liet storen.

Eene derde grondstelling, waarop de geneeskundige handelwijze van Hippokrates wezenlijk gegrondvest was, ontsproot uit zijne denkbeelden over kritische ontlastingen. Dewijl de ziekten uit het voorheerschen van een of ander ziekelijk vocht ontstaan, zoo worden zij, — wanneer men dezelve in haar regelmatig beloop niet tegenwerkt —, door de ontlasting van de bedoelde vloeistof weggenomen, en bij gevolg wordt het ondersteunen dezer ontlasting, een belangrijk vraagstuk, hetwelk, op het juiste tijdstip gekend, dikwijls gemakkelijk opgelost kan worden, en opgelost zijnde als zeer heilzaam zich voordoet. Dien ten gevolge bestond een voornaam gedeelte zijner handelwijze in het bewerkstelligen van onderscheidene ontlastingen, vooral door middel van Purgantia, waarvan hij eene groote menigte kende en die hij met eene ruime hand aanwendde. Deze buikzuiverende Methode is tevens bijna het eenige gedeelte zijner handelwijze, hetwelk men als wezenlijk actief be-

---

(1) Z. wat dienaangaande reeds boven, bl. 82, 83 aant. 3, gezegd is. C.

schouwen kan. Doch ook hier zien wij hem niet de grenzen van het verstand overschrijden. Ja, in de keuze des geneesmiddels en van deszelfs aanwending in elk bijzonder geval, toonde hij juist zijne praktische scherpzinnigheid op de glansrijkste wijze. De geheele nakomelingschap moet dit erkennen: doch overdreven is de reeds door Weikard, Boulet, Himly, Link en Coraïs berispte »*Vergoding van Hippokrates*," met welke althans de wetenschappelijke Kritiek, al let zij ook op den tijd enz., zich niet vereenigen kan.

IV. Voor de Materia medica.

Ook ten aanzien van de Geneesmiddelen was Hippokrates vrij rijk; hij bezigde vele artsenijen, welke men nog in onze Pharmakopoeën aantreft. Evenwel bediende hij zich bijna alleen van plantaardige stoffen; want de chemische Praeparaten, b. v. vele zouten, Oxyden, zuren en de Aether's, waren toenmaals vrij onbekend. Eene lijst van de door Hippokrates gebezigde geneesmiddelen hier te laten volgen, zou echter thans des te overtolliger zijn, daar Dierbach (*Die Arzneimittel des* HIPPOKRATES, Heidelb. 1824.) voor eenige jaren eene dergelijke lijst ontworpen heeft, ofschoon echter deze arbeid zoowel op de onechte als op de echte Hippokratische werken betrekking heeft.

V. Voor de Chirurgie.

Hippokrates kende niet alleen het therapeutisch nut van de aderlating, maar ook overigens had zijne chirurgische handelwijze met die van ons veel overeenkomst. Hij wendde, even als wij, het lancet en den snepper aan. Ook wist hij koppen te zetten en fontanellen aan te wenden. Over het geheel hield hij veel van uitwendige Applicatiën. Zoo maakte hij veel gebruik van pleisters, zalven, inwrijvingen, inspuitingen enz. Nadere bijzonderheden worden elders medegedeeld (1).

---

(1) Z. verder RUST's *theoret.-pract. Handwörterb. d. Chirurgie* cet., Artikel HIPPOKRATES, en vooral de afzonderlijke artikels over vele der voornaamste chirurgische handelwijzen. Z. ook WILH. SPRENGEL, *Gesch. d. Chirurgie*, I. — Zie ook de chirurgische plaatsen van HIPP. vertaald en gecommenteerd in D. VAN GESSCHER, *Heelkunde van Hippokrates*, Amst. 1790. Hoogduitsche vertaling hiervan, Hildburghausen 1795. — Overigens zou men ook hier kunnen verwijzen naar het *Spec. med. inaug. continens doctrinam de morbis cutaneis secund.* HIPPOCRATEM, auctore W. H. IDZERDA, Gron. 1838, in welke verhandeling de Schr. vooral op de echte werken zijne aandacht gevestigd, de voornaamste huidziekten aldaar vermeld, behandeld en met de nieuwere hoogst verwarde Nomenclatuur vergeleken heeft. C.

VI. Voor de Oogheelkunde.

Weinige Fragmenten zijn tot ons gekomen van de ophthalmologische kundigheden der oude Grieken (1). Hyginus noemt wel Apollo den eersten oogarts, en Apollodorus verhaalt, dat Chiron aan den zoon van Amyntor het gezigt teruggaf, even als Aesculapius aan Phineus; doch eerst Kritobulus, Demokritus en Diokles oefenden de Oogheelkunde meer praktisch uit. Hippokrates zelf spreekt slechts van weinige soorten van oogziekten, en deelt de beschrijving van de hierbij aangewende handelwijze mede. Zijne navolgers Philon, Dionysius, Kleon, Heraklides van Tarente, Demosthenes van Massilië en Antyllus maakten zich door oog-operatiën (2) bekend.

VII. Voor de Verloskunde.

Slevogt (*Prolusio de Embryulcia* HIPPOCRATIS. Jenae 1709.), Bauer (C. C. BAUER [praef. RIEKE], *de arte obstetricia Hippocratica.* Tubing. 1823.), Ritgen (3) en v. Siebold (ED. CASP. JAC. V. SIEBOLD, *Versuch einer Gesch. d. Geburtshülfe.* I. Berlin 1839. p. 70—99.) hebben de werkzaamheden van Hippokrates op het gebied der Verloskunde uiteen gezet, en wij stemmen vooral met den laatstgenoemden in de volgende resultaten geheel overeen: het uitoefenen der Verloskunde, het hulpbetoon bij de verlossingen, was in de handen der vroedvrouwen (4). Deze moesten vooral voor de diaetetische behandeling der verlossingen zorgen. Zij bedienden zich ter verligting der verlossingen, niet alleen van baden, inwrijvingen, van het besmeren der Genitalia met olie, maar wendden ook eene menigte van weeën-aanzettende middelen aan. Het gebrek aan anatomische en operatieve kennis, hetwelk in den toenmaligen tijd aanwezig was, moet menige onnoodige en verderfelijke handeling verontschuldigen, die door deze Vroedvrouwen en door de in moeijelijke gevallen geroepene Artsen bewerkstelligd zijn. Hippokrates zelf, even als ook de schrijvers van onderscheidene vroeger hem toegekende geschriften, hebben intusschen, omdat zij juist altijd slechts in de

---

(1) VAN ONSENOORT, *Geschied. der Oogheelkunde*, enz. Utrecht 1838, bl. (Hoogd. vertaling met eene Voorrede v. WUTZER, Bonn 1838, p. 8 volgg.)

(2) Aldaar.

(3) » *Die Geburtshülfe des Hippocrates*," in eene reeks van doorloopende opstellen, in het gemeenschappelijk *Zeitsch. f. Geburtskunde* van BUSCH, MENDE en RITGEN; begin in D. IV. St. 3. (Weimar 1829.) p. 439.

(4) Zoo als uit vele Hippokratische plaatsen gezien kan worden, alwaar dezelve *ἀκεστρίδες* [van *ἀκέομαι*, genezen enz.], *ταμοῦσαι* [van *τέμνω*, *Jon.* *τάμνω*, *fut.* *ταμῶ*, afsnijden enz.], *ὀμφαλοτόμοι* [van *ὀμφαλος*, navel en *τέμνω*, afsnijden] genoemd worden.

laatste oogenblikken geroepen werden, helaas, geene gelegenheid gehad, de verlossingen in hare geheele uitgestrektheid waar te nemen. Wat hen mogelijk was te zien, hebben zij echter met eene zeldzame getrouwheid geschilderd; en zelfs nopens enkele verloskundige onderwerpen zijn in de bedoelde geschriften leeringen te vinden, welke nog heden volkomen geldig zijn.

Werpen wij ten slotte nog een' blik op de Vrouwen-ziekten, welke, — voor zoo verre zij met het geslachtsleven nader in betrekking stonden, — door de toenmalige Geneesheeren waargenomen en behandeld werden, dan zien wij, dat de Hippokratische schilderingen, op zich zelve ook hier onberispelijk zijn, en dat men daar, waar zij dit niet zijn, haar door de aangevoerde gronden verontschuldigen moet. De inwendig toegediende geneesmiddelen kunnen wel is waar niet overal onzen bijval inoogsten; doch ten opzigte van de uitwendige behandeling heeft men meestal het juiste getroffen.

(Aristoteles en Thucydides maken nergens gewag van eenen Geneesheer Hippokrates, en dit heeft, zoo als te begrijpen is, tot eenigen twijfel nopens het aannemen eens zoodanigen, aanleiding gegeven. — Zoo komen in de *Hist. animal.* van ARISTOTELES III. 3, onderscheidene anatomische mededeelingen voor, welke aan POLYBUS toegeschreven en woordelijk in het werk *de natura hominis* gelezen worden; en nogthans is juist dit geschrift het eenige, hetwelk PLATO en zoo doende ook GALENUS, als stellig echt beschouwt. Zoo slecht staat het met de echtheid der Hippokratische werken! — Intusschen herinnert ons BOECKH, dat THUCYDIDES over Geneesheeren zich niet bekommerd heeft; — dat POLYBUS van HIPPOKRATES zal afgeschreven hebben; — dat PLATO echter te kort na dien tijd geleefd heeft, dan dat bij hem eene vergissing omtrent de persoon van HIPPOKRATES zou hebben kunnen plaats vinden. — Wij meenen als zeker te mogen stellen, dat de gelijkheid van den naam HIPPOKRATES, die (zoo als wij boven zagen) aan 7 Geneesheeren toebehoorde, aanleiding gaf om menig boek ten onregte aan derzelver opperhoofd, HIPPOKRATES II, toe te schrijven; zoo als dan ook de werken *περὶ ἀγμῶν* en *περὶ ἄρθρων* van HIPPOKRATES I, en (volgens GALENUS) het 5de boek *περὶ ἐπιδημίων* van HIPPOKRATES IV afstammen, en ook (volgens GLAUCIAS, eenen zeer ouden Commentator) het werk *περὶ χυμῶν* klaarblijkelijk niet van onzen HIPPOKRATES II. afkomstig is. — Van GRUNER bezitten wij eene *Censura librorum Hippocraticorum;* doch de beknopte, afgebrokene, kernachtige schrijfwijze, welke hij als een hoofdkenmerk opgeeft, is in het werk *de aëre, aquis et locis* niet te bemerken; en het gemis van alle Theoremata, hetwelk GRUNER als tweede kenmerk van echtheid aanvoert, is voorzeker in de door GRUNER uitgezochte schriften aanwezig; doch heeft

PLATO of CELSUS, HIPPOKRATES als een' vijand der Theorie voorgesteld? Kan derhalve GRUNER's Hypothese geldig zijn? Of overtuigt ons misschien SPRENGEL, in zijne Apologie van HIPPOKRATES, met welke bijna alleen GRUNER geheel instemt? Of overreedt ons de nieuwe taalstudie van deze echtheid, wanneer GRUNER, ten derden, een Criterium dezer echtheid meende te vinden, in »het Ionische Dialekt, met betrekking (hoe verre?) tot het Dorische en Attische"? In der daad, wanneer men eenen dieper omvattenden blik op de Hippokratische geschriften werpt, dan konde LINK wel met verwondering vragen, wie toch wel de Hippokrates is, welken de Geneesheeren als hunnen vorst en grooten meester vereeren! Want spreekt men van den schrijver des werks over de lucht, de wateren en de onderscheidene liggingen der plaatsen, dan spreekt men van eenen bevalligen, duidelijken schrijver; — spreekt men van den schrijver der Aphorismen en van het Prognosticon, dan spreekt men van eenen schrijver, die kortheid en dikwijls duisterheid bemint; — spreekt men van den schrijver der boeken over de Epidemische ziekten, dan spreekt men van eenen voortreffelijken waarnemer, die echter de zieken, zonder hun geneesmiddelen toe te dienen, laat sterven; — spreekt men van den schrijver over de Diëet in acute ziekten, dan spreekt men van eenen Arts, die genoeg geneesmiddelen, ook hevig werkende, den zieken toedient! En evenwel behooren de genoemde geschriften tot die, welke de oudere en nieuwere onderzoekers voor echt verklaren. Wat moet er niet ontstaan, wanneer men de twijfelachtige, verdachte en waarschijnlijk onechte geschriften zamenvoegt, ten einde het Hippokratisch Systeem te vinden? Een Systeem vol bewijzen van groote kennis en groote onwetendheid, zoo als wijlen LE CLERC in zijne Geschiedenis leverde. — LINK zelf heeft de Hippokratische geschriften, volgens hun karakter, in 6 afdeelingen gesplitst, en men mag hier wel de opmerking maken, dat CORAIS, de geleerdste Nieuw-griek, een hoogst gunstig oordeel hierover velde. Ook PETERSEN (*Index scholarum in Gymnasio Hamburgensium Acad. a pasch.* 1839—1840 *habit.*), die de Hippokratische geschriften, met groote geleerdheid, volgens (waarlijk wel niet zóó sterk geteekende) tijden, tot vele schrijvers (p. 49—51) terugbrengt, wekte nieuwen twijfel in ons op (1).

---

(1) De zoo even vermelde indeeling van LINK in zes afdeelingen, is de volgende, hier medegedeeld naar de boven (bl. 94—101) gegeven naamlijst:

I. *Gal* en *slijm*, als grondstoffen van het menschelijk ligchaam: n°. 1, 2, 3, 4, 5, 9, 19.

II. *Geele* en *zwarte gal*, *slijm* en *bloed* als grondstoffen des menschelijken ligchaams: n°. 11, 16, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56.

III. *Tegenstelling der grondeigenschappen* in het menschelijk ligchaam: n°. 32.

III.

Schoolvorming na Hippokrates.

Algemeene opvatting.

Zóó diep is het Moment van ontwikkeling, door Hippokrates daargesteld, in het leven der Geneeskunde ingegroeid, dat het zijn eigen aanzijn, hetwelk in der daad ten slotte immers op menigerlei wijze beperkt was, als het ware overleeft, ten einde als beschaving

---

IV. *Vuur*, als grondstof der dingen: n°. 10, 39.
V. *Lucht*, als ziekte-oorzaak: n°. 26, 27.
VI. *Vloeijingen*, als ziekte-oorzaak: n°. 44, 45.

Het blijkt dus, dat deze veel omvattende schrijver meer op den inhoud der *Hippocratica* gelet heeft, dan op derzelver echtheid en onechtheid, daar toch LINK, volgens mijn oordeel zeer ten onregte, *alle* z. g. Hippokratische werken voor *onecht* houdt. In de mede aangehaalde indeeling van PETERSEN schijnt mij dit punt beter behartigd. PETERSEN immers (*Hippocratis nomine quae circumferuntur scripta ad temporum rationes disposita.* Hamburg 1839. 4.) heeft de z. g. *Hippokratische* werken, met betrekking tot de gelijktijdige leeren der wijsgeerige scholen beschouwd, en eene tijdsbepaling van derzelver vervaardiging ontworpen. Vóór ALKMAEON komen *Prorrhet.* I (zie boven, n°. 60) en *Coac. praenot.* (n°. 19); later na IKKUS v. Tarente, EPICHARMUS en METRODORUS, *de Locis in homine* (n°. 45); de overige werken worden over het tijdvak van vijf mannen, die den naam van HIPPOKRATES droegen, verdeeld:

HIPPOKRATES I.: n°. 39, 42, *περὶ αἰῶνος*, *de aetate*, dikwijls aangevoerd als slot van n°. 39. Later tusschen *Anaxagoras* en *Herodikus* n°. 27.

HIPPOKRATES II.: n°. 2, 4, 7. Gedurende zijn verblijf in *Athene* het grootste gedeelte van n°. 5; later n°. 1; nog later n°. 3, 28, 47 I. Bij het leven van dezen HIPPOKRATES werden geschreven: n°. 13, 18, 22, 24, 32, 33, 34.; POLYBUS schreef nog vóór PHILISTION van Lokri en EUDOXUS van Knidos, n°. 33, 29. Tusschen den dood van HIPPOKRATES en PLATO's *Timaeus* werden naar achtergelatene Handschriften, gedeeltelijk door zijne zonen en zijn' schoonzoon, geschreven: n°. 9, 11, 12, 15, 16, 20, 36, 37, 38, 46, 48, 55, 56.

HIPPOKRATES III.: n°. 47 II. III., 49. Tusschen CHRYSIPPUS van Knidos en DIOXIPPUS van Kos, werden geschreven: n°. 50, 51, 52.

HIPPOKRATES IV.: n°. 14, 43, 44, 53, 58, 59., en nog vóór ARISTOTELES n°. 26, 54.

HIPPOKRATES V., tusschen DIOKLES van Karystus en PRAXAGORAS van Kos: n°. 21, 25, 47 IV., 61.

Het schijnt mij toe wel van zelf te spreken, dat deze opgave van PETERSEN slechts één vereischte mist, . . . nl. de zekere historische grondslag. En hierom valt het dan ook niet te betwijfelen, of men mag op P's. opgaven nog al wat afdingen, zoo men al niet verreweg het meeste voor onbewezen (en onbewijsbaar?) wil houden. C.

en mode, als wijsbegeerte en verlichting, als wetenschap en ongeloof te blijven voortduren, en — zoo als wij weldra zullen zien — ten einde de Romeinsche en Saraceensch-romeinsche wereld te beheerschen, ja nog tot heden toe als een' geest voort te werken, nu eens gebezigd als eenen omhullenden mantel van ondervinding, dan eens omhuld als eene afgebruikte kern, om vroegtijdige vruchten op te vangen, of overtijdige aan te kweeken en te verkrijgen.

De weldra eenzijdig opgevatte, slechts half of in 't geheel niet begrepene Hippokratische Geneeskunde met hare voorloopers en volgelingen, moest in latere denkers, naar gelange van hunne individuële begrippen, eenen strijd over leerstellingen ten voorschijn roepen. Maar wanneer deze denkers de zedelijke magt hadden om scholen te stichten, dan zal ook leven in deze leerstellingen [Dogmata] zich ontwikkeld hebben, dan zullen zij tot eene bijzondere volmaking gekomen zijn; het aanzienlijke zaaisel zal op deszelfs uitgebreid veld in het algemeen, of in deze en gene geneeskundige wetenschap in het bijzonder, hier door eenen kouden dwang en overstroomenden vloed, dáár door eenen vruchtbaar makenden dauw en verwarmenden zonneschijn getroffen zijn geworden. Het wel ruwe, wilde, maar tevens jeugdige en vurige School-tijdperk, — welks Stadia wij juist thans nog eens vlugtig willen beschouwen, ten einde den vooruitgang, tot welken een Plato, Aristoteles, Herophilus, Erasistratus enz. de Geneeskunde opvoerden, in het ware licht te plaatsen, — dit tijdperk zal (zoo als wij hopen aan te toonen) op prijs gesteld, opgevat, voorgesteld moeten worden als een tijdvak, voor de levensontwikkeling onzer Kunst even zoo hoogst gewigtig, als wezenlijk noodzakelijk.

Plato.

Het streven van de toenmaals zeer bloeijende school der Sophisten bestond, over het geheel genomen, in Skepticismus. Zij poogden aan te toonen, dat er geene absolute waarheid bestaat, dat er geene noodzakelijke wetten in het werkdadige leven gevonden worden, maar dat deze willekeurig door de menschen ontstaan zijn. Hun tegenstander was SOKRATES. Deze muntte door Kritiek, door Dialektiek met Ironie verbonden, door eene rigting, welke zoowel het geestelijke en het besefvermogen, als het zedelijke beoogde, zoodanig uit, dat hij door dit alles eene hoogst aanzienlijke menigte van scholieren, die van de meest verschillende beschouwingen uitgingen, opwekte. Hij had wel is waar geen eigenlijk stelsel, maar evenwel

(1) Volgens den Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN (l. c. pag. 43), 430—348 v. Chr. Naar den Hr. RIEDEL (t. a. pl. bl. 513) 21 Mei 429—21 Mei 348.
C.

zekere grondstellingen. Zijne leerlingen ontwikkelden eerst, naar hunne eigene individuële denkbeelden, eigene stelsels, en wel:

1) het *Kynische*, — Antisthenes.
2) het *Hedonische* of *Kyrenaeïsche*, — Aristippus.
3) het *Megarische*, — Euklides.
4) het Platonische, — PLATO.

Dit laatste stelsel, — het belangrijkste van allen, — omvat Ethica, Physica en Dialectica, en vereenigt de vroegere stelsels door middel van de Ideeën-leer. — De Ionische leer was meer eene Philosophie van het verschijnsel, en kon wegens de veelheid zich niet tot de *éé*nheid verheffen; de Eleatische leer kon de veelheid niet bereiken; de Platonische poogt het Idee in de *éé*nheid en in de veelheid aan te toonen. Plato bragt in dit opzigt het meest volkomene ten uitvoer, terwijl hij van de droogste Dialektiek af, tot de sierlijkste Dramatiek en verhevenste uiteenzetting zijner gedachten toe, alle trappen doorging. Plato vat de wijsbegeerte zamen, waarin nog bespiegeling en aanschouwing in evenwigt stonden en het volkskarakter ten voorschijn trad. —

Plato was een Athener en 429 v. Chr., in het sterfjaar van Perikles, geboren (volgens Dodwell). Hij was 40 jaren jonger dan Sokrates. Zijn vader Aristo leidde zijn geslacht van Kodrus af; zijne moeder, Periktione, was eene nakomelinge van Solon. Onder zulke gunstige omstandigheden, werd Plato door de beroemdste Sophisten opgevoed, en met de grootste zorgvuldigheid tot alle oefeningen van ligchaam en geest opgeleid. In het voorbijgaan moeten wij aanmerken, dat hij in zijne familie Aristokles heette en den naam van Plato eerst later van zijnen meester ontving, *of* wegens zijn »breed" [πλατύς] voorhoofd, *of* wegens zijne rijke en »breede" taal, of wegens zijne welgebouwde en »breede" gestalte. In zijne jeugd beoefende hij de dichtkunst, en schreef treurspelen, Dithyramben en gezangen.

Plato dacht overigens in zijne jeugd slechts aan de staatsdienst zich toe te wijden (PLATO Epist. VII. p. 324. 328.). Hij werd door zijnen vader weldra tot Sokrates gebragt, die 's nachts te voren zou gedroomd hebben: »dat hij eenen jongen zwaan op zijne knieën had zitten, wiens vleugelen spoedig aangroeiden, en die thans, onder de liefelijkste gezangen hemelwaarts opvloog" (DIOG. LAËRTIUS III. § 5.). Aristoteles (1) zegt, dat Plato reeds vóór zijne komst bij Sokrates, met Kratylus had omgegaan en in de Heraklitische leer was ingewijd geworden. Ook de Eleaten, Pythagoristen enz. bestudeerde hij. Na den gewelddadigen dood van Sokrates, vlugtte

(1) Methaph. I. 6.: *συγγενόμενος Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτείοις δόξαις.*

hij tot Euklides naar Megara; van daar naar Cyrene in Afrika, ten einde bij Theodorus wiskunde te leeren; van hier naar Egypte, Groot Griekenland. Hij reisde drie malen naar Dionysius op Sicilië, trad ten laatste als leeraar in de Akademie op en werd haar Heros. Met eere overladen, stierf hij op zijnen 81sten verjaardag (BRUCKERI Hist. crit. phil. T. I. p. 653.). Zijne nagelatene werken (1) behooren tot de schoonste geschenken der oudheid, en doen hem kennen, — in weerwil van de ruwheid, waarmede men zijne wijsbegeerte herhaalde malen aantastte, — als een der geschiedkundige Individuën, even als zijne wijsbegeerte zelve als eene der geschiedkundige daadzaken, welke van derzelver ontstaan af, voor alle volgende tijden, op de vorming en ontwikkeling van den geest den grootsten invloed uitgeoefend hebben. Het eigenaardige der Platonische wijsbegeerte is de rigting naar de intellectuële, bovenzinnelijke wereld, — de verheffing van het bewustzijn in het rijk des geestes, zoodanig dat het intellectuële de gedaante verkrijgt van het bovenzinnelijke, van het geestelijke, hetwelk aan het denken toebehoort; dat onder deze gedaante het intellectuële aan het bewustzijn medegedeeld wordt, en het bewustzijn een' vasten voet op dezen bodem zet (HEGEL's Werke, XIV. 170 [ed. MICHELET.]).

Van dáár dan ook dat **Plato's Physiologie** (2) de teleologische wijze van opvatten vertegenwoordigt, nademaal elk deel des menschelijken ligchaams, zelfs het kleinste, volgens deze beschouwingen zich voordoet, als naar het oogmerk des verstands geschapen. Dáárom vormden, volgens hem [nadat de opperste Schepper de overige goden geschapen had, en aan deze het daarstellen van de overige drie genera van dieren opgedragen was] de demiurgische goden, het eerst uit deeltjes der vier Elementen, de volkomene gedaante van het geheel nabootsende, een bolvormig ligchaam, het hoofd, — hetwelk in der daad in het Embryo het allereerst, en wel als een rond deel ten voorschijn komt, — als de zetel van

---

(1) Waarvan men bij RIEDEL, t. a. pl. bl. 515—531, een zeer leerrijk en volledig overzigt vindt. Er worden 28 echte, en 16 waarschijnlijk onechte werken van PLATO opgegeven. C.

(2) In deze vindt men overigens (zoo als FRIEDLÄNDER I. 114. zeer juist zegt) veel van Hippokrates [b. v. over het Semen, HIPP. *de genitura*, edit. *Foës.* p. 232. en PLATO, in *Timaeus*, p. 274, ed. *Astii.*]; en dit is de wezenlijke oorzaak, waarom de mededeeling zijner beschouwingen *hier* onmiddelijk op die van Hippokrates moest volgen; terwijl, ter innerlijke bevatting, de voorafgaande aanteekeningen niet wel gemist konden worden. — [Over de Physiologie van PLATO verg. men vooral LONCQ, *Diss. cit.* p. 35—62, alwaar alles, wat op dit onderwerp betrekking heeft, zeer naauwkeurig en sierlijk wordt voorgedragen. C.]

het goddelijk gedeelte der ziel en der zintuigen; een deel, hetwelk slechts weinig met vleesch is bedekt geworden, opdat dit de verrigtingen der zintuigen niet zou hinderen. Ten einde het geheele ligchaam te besturen, verkreeg het hoofd de hoogste plaats; en omdat de sterfelijke wezens, door middel van hunnen vrijen wil, van de gelijkmatige beweging der wereldbollen afwijken en de zes onregelmatige bewegingen (naar voren en achteren, boven en beneden, regts en links) volbrengen, en ook het hoofd niet op de aarde zich rondwentelen zou, dáárom verkreeg de mensch den opgerigten stand en het gebruik van vier beweeglijke ledematen. Onder de zintuigen bekleeden de lichtaanbrengende oogen de eerste plaats; de oogen, welke, door eene wederkeerige mededeeling van het in- en uitwendige licht, het zien te weeg brengen. Deze verrigting beoogt even als het hooren, een zuiver geestelijk doel; terwijl de drie andere zintuigen alléén bestemd zijn tot het waarnemen van de stoffelijke natuur. — Gelijk nu het goddelijke van 's menschen ziel zijnen zetel in het hoofd heeft, even zoo werd aan het sterfelijk deel van dezelve, de *θυμός*, de borst aangewezen, tusschen hoofd en middelrif, »opdat hetzelve, onderworpen aan het verstand, door gemeenschappelijke kracht met haar de gezamelijke hartstogten in toom zou houden, wanneer deze niet vrijwillig zich willen onderwerpen aan het bevel, hetwelk van de Akropolis [burgt; *ἄκρος*, hoogste; *πολις*, stad] en van het verstand uitgaat (FRIEDLÄNDER t. a. pl. 115)." Wanneer Plato verder het hart reeds aanduidt als de gemeenschappelijke band der aderen, en als den bron van het door alle leden hevig bewogen bloed, dan schijnt hij bijna met Harvey om de eere van de zoo belangrijke ontdekking des bloedsomloops te mogen strijden. Doch bij Plato was voorzeker niet zoozeer sprake van de anatomische betrekkingen, dan wel van de geestelijke opvatting der beteekenis van het bloed, hetwelk hij bovenal bestemd acht om alle zielstoestanden aan de afzonderlijke deelen des ligchaams mede te deelen. Ook zouden (volgens zijne meening) de door hevige gemoedsaandoeningen veroorzaakte hartkloppingen, eene nadeelige verhitting en ontsteking voortbrengen; en de longen zijn diensvolgens bestemd, om door hare Arteriën (zoo noemde men toenmaals de luchtpijp en hare takken) de afkoeling te bewerkstelligen. De lever werd door Plato beschouwd als de voornaamste zitplaats van het begeervermogen; hij vindt in hare, wel is waar zonder gronden vooronderstelde, menging uit bittere en zoete deelen, eenen spiegel der opgeruimde en droefgeestige, en zoowel der tegenwoordige als der *voorgevoelende* gedachten. Doch slechts in den slaap, in ziekten of in geestvervoering kan de lever prophetisch worden, opdat ook het slechtste deel des ligchaams in zekere mate

der waarheid deelachtig worde. De milt houdt hij voor eene Cloaca der lever, en de windingen der darmbuis voor het middel om den doortogt des voedsels langzamer te maken, opdat de honger niet te spoedig terug zou keeren, en opdat brasserij en zwelgerij den mensch niet zouden afkeerig maken van de wijsbegeerte en de Musen. De voortteeling laat Plato, in den man en de vrouw, door een bezield wezen plaats grijpen, en het Sperma in de hersenen huisvesten. De hersenen zelve zijn volgens hem, het edelste gedeelte van het merg, en het merg, uit driehoeken (1) zamengesteld, is de basis des ligchaams, daar de beenderen uit aarde en merg enz. bestaan, de peezen uit beenderen en vleesch enz. gevormd zijn. Het belangrijkste echter uit Plato's Physiologie, schijnt ons te zijn de omstandigheid, dat hij reeds vrij duidelijk wist, dat alle vaste en vloeibare deelen des ligchaams uit het bloed afgescheiden worden, en dat het bloed, even als al die deelen, uit enkelvoudige grondstoffen bestaat (2).

Pathologie van Plato. Terwijl Hippokrates meende, dat gezondheid in het evenwigt zijner vier »Humores" (bloed, slijm, zwarte en gele gal) gezocht moest worden; ziekte daarentegen in het verstoren van dit evenwigt (3), — houdt Plato, eene schrede verder gaande, de duurzame harmonie van alle vloeibare en vaste deelen, voor het doel en het wezen des physischen levens (4); maar daarentegen de ziekte, — bijna zoo als de Natuur-philosophie van de 19de eeuw, — voor een iets, hetwelk met de levendige zelfstandigheid overeenkomt en deszelfs bepaald beloop heeft (5). Echter is nog volgens hem de overdaad of de menigte en vooral de verplaatsing der vier Elementair-bestanddeelen des ligchaams, de naaste

(1) Men zou thans, om PLATO's denkwijze uit te drukken, moeten zeggen: uit vierzijdige pyramiden, — de eenige ligchamen, welke, van alle kanten gezien, driehoeken vormen. Doch het merg is geenszins zoodanig gevormd, gelijk de nieuwere onderzoekingen genoegzaam geleerd hebben.

(2) Corporis partes, medulla nempe, ossa, caro et tendines ex elementis componuntur eodem modo ac sanguis et humores inde secreti, cet. Verg. *Specimen Pathologiae generalis veterum Graecorum.* Scr. SOPHOCLES AB OECONOMUS. Berolini 1833, p. 14.

(3) HIPPOCRATES, *de natura hominis.* Idem, *de prisca medicina.* — Men dient zich echter hier te herinneren, dat het werk *de natura hominis* zeer waarschijnlijk onecht en dat *de prisca medicina* stellig ondergeschoven is. Zie boven bl. 99, 100. C.

(4) PLATONIS PHILEB. GORGIAS.

(5) Deze merkwaardige plaats luidt: *πᾶσα γὰρ σύστασις νόσων τρόπον τινὰ τῇ τῶν ζώων φύσει προσέοικε.* PLAT. *Tim.* p. 430. T. IX. ed. Bipont.

oorzaak van ziekte. Ja! nog bij Fr. Hoffmann vindt men Plato's meening, dat nl. de oorzaak der krampen een geest zij, welke, de spieren en peezen opvullend, Opisthotonus en Tetanus verwekt (1). De ontstekingachtige ziekten leidt hij van de gal af, de koortsige van de Elementen; nl. Febres continuae van het vuur, F. intermittentes en quotidianae van de lucht, F. tertianae van het water, F. quartanae van de aarde (2). Hij kende ook den ziekteverwekkenden invloed van eene onmatige Diëet zeer wel (3). De Profluvia, chronische huidziekten en meer andere ziekten leidde hij van het slijm af (PLAT. *Tim.* l. c. 420.). Gal en slijm veroorzaken volgens hem, bij derzelver Metastase naar het hoofd, de Epilepsie. De oorzaken der zielsziekten vindt hij deels (zoo als Seneca in de hartstogten) in de te groote smart of vreugde, deels in ligchamelijke oorzaken, vooral in het ruggemerg — men denke aan de zielsziekten, welke zoo dikwijls uit Excessus in Venere voortkomen! — deels in de opvoeding. Met uitzondering van den invloed, welken ook onderbuiks- en andere ziekten op het voortbrengen van psychische kwalen dikwijls uitoefenen, zijn wij thans met de kennis van derzelver oorzaken, naauwelijks iets verder gekomen dan Plato; ja! de nieuwste en scherpste tegenstellingen, Somatici en Psychici, mogen elkander op zijn bemiddelend standpunt de hand reiken. Plato's hoogst belangrijke beteekenis voor de geschiedenis onzer kunst, konde, — omdat hij zijnen tijd zoo zeer vooruit gesneld was, — over het geheel eerst in latere nawerkingen ten voorschijn treden (DAMEROW, *Elemente d. nächsten Zukunft d. Medicin.* Berlin 1829. p. 49.).

Dogmatische School.

Plato's beschouwingen volgden Dioxippus en Apollonius, wier prognostische studiën ter zelfder tijde aan Hippokrates doen denken. Maar de geschriften, welke dit nader zouden kunnen aantoonen, gingen verloren. Ook van Prodikus uit Chios bleef

---

(1) PLAT. *Tim.* l. c. 419. en FR. HOFFMANN, *Consult. med.* op ondersch. plaatsen.

(2) »Cum terra elementorum omnium tardissima est."

(3) Veel meer en uitvoeriger in J. R. LICHTENSTÄDT's werk, PLATO's *Lehren auf dem Gebiete d. Naturforschung und d. Heilkunde.* Leipzig 1826. — Van PLATO's *Timaeus*, de hoofdbron ter ontdekking zijner leeringen op ons gebied, en welke Dialoog door CICERO vertaald en door GALENUS gecommenteerd is, verscheen later eene lat. vertaling door CHALCIDIUS. Deze vertaling is met eene Comment. ook bij ons uitgegeven, door J. MEURSIUS, Lugd. Batav. 1617. C.

ons niets over dan de benaming van chronische slijmvloeijingen met het woord »*Blennorrhoeën*," daar hij voor *φλέγμα*, het woord *βλέννα*, — dat meer en nader het koude vochtige slijm aanduidt, — in plaats stelde. Reeds Thessalus hield zich overigens bezig met de ziekten der slijmvliezen en der lever enz. Reeds hij zag den (Helmontschen) Archaeus aller ziekten in de maag. Met uitzondering van enkele reeds subtiel onderscheidene ziekten, b. v. de Ruggemergstering, behandelde hij de ziekten in den humoraal-pathologischen zin, vooral volgens de oorzaak, door welke hij meende, dat de ziekte voortgebragt was, nl. *of* het koude slijm, *of* het heete bloed. PETRO, de tijdgenoot van Praxagoras, welke bij zieken, die aan koortsen leden, reeds toenmaals de waterkuur en zweetkuur aanwendde; — Dieuches, welke na Pythagoras, [behalve over de bereiding van andere stoffen, als voedsel of geneesmiddel, ook] over de aanwending der Brassica oleracea schreef; — Mnesitheus uit Athene, die [niet alleen een boek: *περὶ ἐδέσμων*, en tot lof van den wijn schreef, maar ook] reeds een welgeordend systeem der ziekten schiep (waarvan Galenus gewag maakt), — deze allen behooren ook hier ter plaatse.

Een nieuw punt van onderzoek bragt intusschen Polybus ter bane (380 v. Chr.). Even als von Bär in onzen tijd, wilde hij de ontwikkelings-geschiedenis van den mensch, door het onderzoeken van bebroede hoendereijeren duidelijker maken. Alhoewel nu de toenmalige toestand der Natuurkundige Wetenschappen eene zoo wél gegronde en geestige opvatting, als die van von Bär is, niet toeliet, gaven evenwel deze pogingen eenen vooruitgang te kennen. Eenen tweeden vooruitgang, door de Dogmatische School veroorzaakt, vinden wij in de verdere volmaking der Humoraal-pathologie, van welke immers Steinheim en anderen nog in onzen leeftijd het heil der Geneeskunde verwachten; eenen derden, in de volmaking der Diaetetiek. Eene vierde vordering maakte de Chirurgie in deze school, welke de eerste was, die aan koene operatiën zich waagde. Philotimus uit Kos, een Anatoom en Chirurg [die, even als CHRYSIPPUS, ook over Diaetetische onderwerpen schreef, b. v. een afzonderlijk boek »in laudes Brassicae" (PLIN.)], Chysippus van Knidos en Praxagoras van Kos bragten het hunne hiertoe bij. Doch zij worden allezins in de schaduw geplaatst door Diokles (1) van Karystus, de eerste vergelijkende Anatoom; de eerste, die in de

(1) Onze schrijver zegt hier »DIOGENES" van Karystus, terwijl hij eenige regelen verder over DIOKLES handelt. In zijn chronologisch overzigt enz. zegt hij ook DIOGENES. Doch het komt mij zeker voor, dat hij ook hier DIOKLES *Karysthius* bedoelt, die omstreeks de 133ste Olympiade geleefd heeft en waarvan b. v. bij GALENUS zoo dikwijls gesproken wordt. Ook

koorts (gedeeltelijk althans) slechts het Symptoom van andere aandoeningen zag; die de in stand houdende kracht van de in stand gehoudene stof scheidde, de Sudorifera verwierp en de Ascites van de Anasarca (Hyposarca) wist te onderkennen. Hij verbeterde insgelijks ook de chirurgische verbanden, en de wijze, waarop vreemde ligchamen verwijderd werden; bij commenteerde niet alleen de Hippokratische werken [b. v. het onechte boek *de Articulis*], maar schreef ook zelf dergelijke werken, welke echter, helaas! zijn verloren geraakt. Ja, wanneer wij de anatomische en andere geschriften van Diokles nog bezaten, dan zouden wij misschien reeds in hem, als vijfde vordering, een Supplement ontdekken voor de door Hippokrates achtergelatene leemte; — eene vordering, welke reeds in Praxagoras, door de erkenning van het onderscheid tusschen Arteriën en Venen en zijne eerste leer van den pols duidelijk ten voorschijn treedt. Maar de belangrijke geschriften van Praxagoras strekten zich niet alleen over Anatomie uit, — welke wetenschap eigenlijk door zijn' grooten, beneden nader geschetsten leerling Herophilus uit Chalcedon veel verder gebragt werd, — maar ook over Materia medica, Therapie en bovenal over algemeene Pathologie. Eene menigte kunsttermen kankerachtig in laatstgenoemde wetenschap ingegroeid (b. v. 11 soorten (1) van »Scherpten"), zijn van hem afkomstig. In het algemeen schijnt hem de nachtzijde

---

CELSUS getuigt van hem, »inter priscos maximosque medicos fuisse," enz. Fragmenten zijner werken hebben GALENUS, ATHENAEUS, ORIBASIUS en COELIUS AURELIANUS bewaard. Ook de *ἐπιστολὴ προφυλακτική* aan den koning ANTIGONUS, wordt aan DIOKLES toegekend. Overigens kan men hierover nazien: DIOCLIS CARYSTII *Fragmenta quae supersunt.* Diss. inaug. auct. M. FRAENKEL. Berolini 1840., alwaar de bloeitijd van D. op omstreeks 340 v. Chr. gesteld wordt (pag. 3); zijne overgeblevene Fragmenten opgeteld worden (p. 4 seq.): 1°. Liber *de administratione anatomica*; 2°. L. *de morbis, causis et curatione*; 3°. Comment. in libros Hipp. *de morbis mulierum, de officina medici, de prognosibus*; 4°. *de Sanitate tuenda*; 5°. *de plantis*; 6°. *de ciborum confectione*; 7°. Lib. *de venenis.* Hij geeft vervolgens de onderscheidene Fragmenten dezer boeken op, die vooral D. van de praktische zijde zeer voordeelig doen kennen, deelt onder anderen ook de vermelde brief aan ANTIGONUS mede, en toont ook aan, hoe dikwijls PLINIUS over planten en geneesmiddelen volgens DIOKLES spreekt. — (Zie over den brief aan ANTIG. verder beneden.) C.

(1) PRAXAGORAS nam eene zoete scherpte aan, eene homogene, glasachtige, zure, alkalische, zoutige, bittere, lookgroene, eigele, bijtende en eene stilstaande, welke hij met de volgende bijwoorden aanduidde: *γλυκύς, ἰσόκρατος, ὑαλώδης, ὀξύς, νιτρώδης* (*νίτρον* noemde men toenmaals het natuurlijke koolzure Natron, later eerst de Salpeter), *ἁλυκός, πικρός, πρασοειδής, λεκιθώδης, ξυστικός, στάσιμος.*

der Nosologie zeer bekoord te hebben, zoo als ons zijne onderzoekingen leeren over de, het eerst door hem in de takken der Poortader verplaatste zitplaats der koortsen, en zijne min of meer duistere, doch vrij getrouwe schildering van de intermiterende Slaapkoorts. Ja! Merrem's voorstel eener Gastrotomie, die in onzen tijd dubbel droomachtig is, ziet in de door Praxagoras hoogstwaarschijnlijk zelfs uitgevoerde Enterotomie, reeds zijnen voorganger. Intusschen gaf de slechte behandeling der Enteritis door Praxagoras, aanleiding tot nieuwe therapeutische onderzoekingen; even als tot nieuwe anatomische, de verkeerde meening van Synnesis uit Cyprus, die alle aderen uit den streek der wenkbraauwen liet ontstaan, — en die van Diogenes van Apollonia, welke de beteekenis der Aorta van die der Venae cavae niet wist te scheiden. Ook Philistion van Lokri, Plato's tijdgenoot en navolger met betrekking tot het indringen van drank in de longen, bereidde althans het denkbeeld voor, dat warmte en koude door het proces der ademhaling voortgebragt worden, en schonk aan de verscheidenheid der voedingsmiddelen zijne opmerkzaamheid, welke in het tweede pseudohippokratische boek περὶ διαίτης (hetwelk van hem is) voorgesteld wordt, en ons doet denken aan Plistonikus, die door rottende gisting de spijsvertering ten uitvoer gebragt achtte. Andere Dogmatici, zoo als Eudoxus van Knidos, maakten zich althans als leermeesters van betere Pathologen verdienstelijk, zoo als b. v. deze Eudoxus, die onderwijs gaf aan Chrysippus; — of verdienen als reislustige uitbreiders van den tot eenzijdigheid zoo geneigden gezigtskring der Geneeskunde, den dank der nakomelingschap. Beide bragten uit Egypte voor onze kunst oude waarheden en nieuwe dwalingen mede, ijverden met Pythagoras (zoo als onlangs ALEX. SIMON JR, doch verstandiger dan KRÜGER-HANSEN) tegen het Vampyrismus, toonden aan dat men ook der zachte plantaardige geneesmiddelen en der hongerkuur oplettendheid moest schenken, bonden reeds de ledematen en bragten de Clysmata en Emetica in eere.

Het is waar, dat later de slechte kuren van Akesias tot een spreekwoord werden; het is waar, dat Meton op het nutteloze denkbeeld kwam, der Geneeskunde astronomische bondgenooten te schenken; het is waar, dat de vriend van Sokrates, Akumenes, zoo oneindig weinig voor de Geneeskunde deed, als Sokrates oneindig veel voor de wijsbegeerte verrigtte: doch Pherecydes, Ariston, Philetas en Phaon schreven intusschen evenwel goede diaetetische voorschriften, en Metrodorus voedde eenen Erasistratus op. Aristogenes van Knidos maakte, als lijfarts van Antigonus Gonatas, de Humoraal-pathologie, om zoo te spreken, tot hofpathologie, terwijl Medius de verdienste had, — die trouwens dikwijls

genoeg in den loop der tijden op den voorgrond geplaatst is, — de schoonzoon te zijn eens grooten, zeer grooten mans, namelijk van Aristoteles, tot welken wij ons thans uit de Dogmatische school verheffen moeten.

Aristoteles.

geb. 384 te Stagirus (1), gest. te Chalkis 322.

Wanneer reeds de vader van Alexander den Grooten, Philippus van Macedonië, aan Aristoteles schreef: »ik heb eenen zoon, doch »ik dank den Goden minder, dat zij mij dien zoon geschonken heb»ben, dan dat zij hem in uwen tijd lieten geboren worden; ik »hoop dat uwe zorgvuldigheid en uwe denkbeelden hem mijner en »zijns aanstaanden koningrijks waardij zullen maken (STAHR *Aristo»telia* I. 85—91.)," dan is dit een voldoend bewijs van de wijze, waarop de tijdgenooten over Aristoteles oordeelden. Doch wanneer heden ten dage nog Hecker (HECKER in D. III. van het *Encyclopäd. Wörterb. d. medic. Wissensch.*, herausg. v. d. Professoren der med. Facultät zu Berlin, p. 222 enz.), een koning der medische Historiographen, van Aristoteles zegt: »de verdiensten »van dezen philosophischen Gigas, van dezen grootsten geleerden »aller tijden, op eene voldoende wijze uiteen te zetten, is eene »taak, welker oplossing, zonder de toegevendheid der lezers te »vooronderstellen, niet wel ondernomen kan worden;" — wanneer Hegel (HEGEL's *Werke*, D. XIV. p. 298. [ed. MICHELET 1833.]), een koning der nieuwere wijsgeeren, aanmerkt: »Aristoteles is een »der rijkste en meest omvattende, diepste wetenschappelijke Genieën »geweest, welke ooit bestaan hebben, een man, welken geen tijd »eenen gelijken ter zijde stellen kan," — dan vatten zij slechts de Echo van het oordeel der geheele denkende nakomelingschap zamen (2); dan blijft ons hier slechts overig de dwaling te ver-

(1) De in alle geschiedkundige werken tot dus verre voorkomende schrijfwijze »Stagira" blijkt, volgens goede inschriften, onjuist te zijn. BÖCKH.

(2) Zeer waar zegt dan ook RIEDEL, in zijne verdienstelijke *Alg. Geschiedenis van de volken en staten der oudheid* enz. Gron. 1841., II. bl. 166: »Geen mensch, de stichters van godsdiensten misschien alleen uitgezonderd, heeft op het menschelijke geslacht zulk een krachtigen invloed gehad als Aristoteles! ... Aristoteles en Alexander omvatteden in hunnen geest de gansche wereld en hare wetenschappen, beide wilden ze geheel onderwerpen, geheel omvormen; het noodlot begunstigde Aristoteles, Alexander kon zijne plans niet volvoeren ... Die de verdiensten van Aristoteles juist wilde waarderen, zijne betrekking naauwkeurig aantoonen

beteren, welke in alle genees-geschiedkundige werken (zelfs een der nieuwste, dat van den smaakvollen Friedländer niet uitgezonderd) gevonden wordt, dat namelijk de Aristotelische en Platonische beschouwingen juist met elkander in strijd zijn, dat deze Idealismus, gene Realismus zijn.

Het is waar, Raphaël heeft op zijne beroemde schilderij »*de school van Athene*," Plato afgebeeld met opgehevene regterhand hemelwaarts wijzende, Aristoteles echter op de aarde den strakken blik vestigende; — het is waar, men heeft gezegd, dat Plato het Idee, het Ideaal tot beginsel gemaakt heeft, zoodat het innerlijke Idee uit zich zelf schept; en dat volgens Aristoteles de ziel eene »Tabula rasa" is, dat zij al hare gewaarwordingen geheel passief van de buitenwereld ontvangt, dat zijne wijsbegeerte Empirismus, het slechtste Lockeanismus is! Hoe weinig dit echter het geval is, en hoezeer in der daad Aristoteles, ten opzigte van speculatieve diepte, Plato overtreft, terwijl hij de grondigste bespiegeling, Idealismus, gekend heeft en in het midden van deze staat, in weerwil van zijne uitgestrekste empirische uitbreiding, — dit alles heeft de nieuwe Kritiek (HEGEL t. a. pl. p. 298—422.) voldoende aangetoond; terwijl wij ons hier niet verder met dergelijke zaken mogen inlaten, daar het hier bij uitsluiting te doen is om de kennis van den vooruitgang, welken de Geneeskunde in de armen der Aristotelische natuurkennis ontving. Wij moeten echter eenige mededeelingen over het leven van Aristoteles vooraf laten gaan.

Aristoteles werd 16 jaren na den dood van Sokrates, en 46 jaren later dan Plato geboren. Zijn vader, Nikomachus, was lijfarts van koning Amyntas van Macedonië, den vader van Philippus (BUHLE, *Aristotelis vita*, p. 18, 82). Na den dood zijner ouders, welke hij vroeg verloor, werd hij door Proxenus, zijn' bloedverwant, opgevoed, wien hij standbeelden liet oprigten en wiens zoon, Nikanor, door Aristoteles als eigen zoon aangenomen en tot erfgenaam benoemd werd. Naauwelijks 17 jaren oud, kwam Aristoteles te Athene, alwaar hij 20 jaren verbleef, geboeid door den omgang met zijnen wijsgeerigen leermeester Plato. Na den dood van dezen,

---

tot de ontwikkeling en de verstandelijke beschaving van het menschelijk geslacht, zijne geheele werkzaamheid wilde beschrijven, zou de geschiedenis van alle wetenschappen, van de geheele staatsinrigting en het staatsbestuur der ouden moeten behandelen." Voor het overige zal later die groote invloed van de Aristotelische Philosophie op de geneeskundige wetenschappen ook ten duidelijkste blijken, wanneer ik een belangrijk en min onderzocht gedeelte onzer Geschiedenis, nl. de Geneeskunde der Hebreeën vóór en gedurende de middeleeuwen, zal behandelen. C.

verliet hij Athene en leefde 3 jaren bij zijnen medescholier en vriend Hermias, den Dynast [gezagvoerder] van Atarnea in Mysië, wien hij (na deszelfs gevangenneming door een Perzisch landvoogd en daarop gevolgde kruisiging door Artaxerxes) in Delphi een standbeeld, met een nog overgebleven inschrift, liet oprigten, en door eene schoone, insgelijks tot ons gekomene Hymne » over de deugd" verheerlijkte (DIOG. LAËRT. 3—4, 7—8.) Aristoteles, met zijne echtgenoote Pythias, dochter van Hermias, voor de Perzianen naar Mitylene vlugtende, werd van daar door den (wegens zijne gedenkwaardigheid, boven medegedeelden) brief van Philippus, tot opvoeder van den ter dier tijde 15jarigen Alexander den Grooten benoemd. Gedurende dezen voorzeker op zich zelf reeds schitterenden beroepstijd, verheugde Aristoteles zich in den hoogsten graad in de gunst en achting van den koning Philippus en van de koningin Olympias (1). Maar de opvoeding huns zoons was ook den man waardig, die dezelve op zich genomen had. Alexander werd in de diepste Metaphysiek ingeleid: daardoor werd zijn gemoed volkomen gezuiverd en van de gewone boeijen der vooroordeelen, der ruwheid, der ruwe voorstellingen bevrijd. Aristoteles heeft dit groote karakter zoo onbevooroordeeld gelaten, als het was, doch hetzelve 't diepst gevoel voor het Ware ingeprent (*Philosophie d. Geschichte* von HEGEL [*Werke* D. IX] ed GANS, p. 282).

De duurzame (2) vriendschap, waarmede Alexander Aristoteles vereerde, zou als het hoogste getuigenis voor den laatstgenoemden dienen kunnen, wanneer hij een getuigenis noodig had. Want terwijl Alexander, de schitterendste vertegenwoordiger van Griekenland's jeugdige kracht, aan de spits van dit land, zijne wrekende veroveringen ten uitvoer bragt, dacht hij — even als Napoleon na hem, — altijd aan kunst en wetenschap. Immers alle nieuwe dieren en planten, welke men in Azië vond, liet Alexander in natura, teekening of beschrijving aan Aristoteles toekomen. Dit hooge bewijs van Alexander's

(1) PHILIPPUS schonk ARISTOTELES het landgoed *Nymphaeum* bij Mieza, alwaar hij ALEXANDER, verre van het hof, opvoedde, en zich door de gunst van PHILIPPUS reeds in staat gesteld zag, omvattende, wetenschappelijke onderzoekingen te kunnen ondernemen. Maar ALEXANDER deed veel meer. Wanneer hij hem de 800 Talenten, welke hij hem ter bearbeiding zijner natuur-historische werken zou gegeven hebben, niet in klinkende munt heeft doen uitbetalen (want 800 Talenten bedragen niet minder dan *f* 1,200,000), dan is het echter geenszins ongeloofelijk, dat het aanschaffen en verzenden van de duizende natuurlijke voorwerpen, welke ALEXANDER uit het oneindig verre Perzië en Indië aan ARISTOTELES liet toekomen, dezen grootsten en ook wel rijksten Maecenas aller tijden, met de andere geschenken zamengenomen, zoo veel zal gekost hebben. ATHENAEUS Dipnosoph. IX. 398.

(2) Z. echter ERSCH u. GRUB. *Encyclop.* V. 277. (Schuld [?] aan den dood van ALEXANDER.)

achting stelde Aristoteles in de schoonste gelegenheid, om, ter nasporing der natuur, zich schatten te verzamelen. Plinius verhaalt: »Eenige duizend menschen, die van de jagt, de visch- en vogelvangst leefden, de opzigters der diergaarden en vogelhuizen van het Perzische rijk, kregen van Alexander bevel, om aan Aristoteles al het merkwaardige van alle plaatsen af te geven (Plin. *Hist. nat.* VIII. 17. ed. Bipont.)." Zoo doende werd Aristoteles wezenlijk door Alexander geholpen, om de vader der Natuurlijke Geschiedenis te worden.

Toen Alexander zijnen togt naar Azië begonnen had, keerde Aristoteles naar Athene terug. Hier leeraarde hij op een openlijk plein, het *Lyceum* (1). Van de met deze plaats verbondene wandeldreven, περίπατοι, verkreeg zijne School den naam van peripatetische, en niet van het rondwandelen, gedurende hetwelk Aristoteles zijne leeringen zou voorgedragen hebben. Zoo leerende, leefde hij 13 jaren in Athene. Den morgenstond zou hij der meer abstrakte wetenschappen, — de akroamatische, zoo als hij ze noemde, — gewijd hebben. Slechts de naauwere kring zijner toehoorders schijnt aan de behandeling van deze wetenschappen deel genomen te hebben, terwijl tot de avondvoordragt, — over de exoterische wetenschappen, of die van het gemeene leven, — aan een ieder de toegang verleend werd. Doch na den dood van Alexander (want bij diens leven had men zulks niet gewaagd) klaagden de Sophisten, Platonisten, priesters en andere volksleiders, vooral Eurymedon, Ceres en Demophilus, welken de meerderheid van Aristoteles drukte, hem als een goddelooze aan (2). Maar Aristoteles, die dezen storm zag naderen, ontvlugtte naar Chalkis op Euboea, het tegenwoordige Negropont, ten einde (zoo als hij zich uitdrukt) de Atheners geene gelegenheid te geven, zich nog eens (even als door het ombrengen van Sokrates) aan de wijsbegeerte te bezondigen. Aldaar stierf hij reeds in het volgende jaar, 322 v. Chr., 63 jaren oud (3), terwijl hem, na zijnen dood, in zijne geboortestad bijna goddelijke eer bewezen werd (4).

(1) Het *Lyceum* was een aanleg van PERIKLES en bestemd voor de oefeningen der rekruten; hetzelve bestond uit eenen tempel, aan Apollo *Λύκειος* gewijd, en uit wandeldreven met zuilengangen, door bronnen en plantsoen verlevendigd.

(2) Het ging hem dus reeds bij zijn leven, zoo als het thans zijnen voor 10 jaren overledenen grootsten navolger onder de wijsgeeren ging. De bekende Hymne en het inschrift op Hermias zouden hem ten laste zijn gelegd.

(3) Bruckeri *hist. crit. Philos.* I, p. 788—89. Ziekte was de aanleiding van zijnen dood, welken eenigen meenen, dat veroorzaakt is door zelfmoord, anderen, daartoe gedwongen, door den gifbeker (*).

(4) Zijne assche werd in Stagirus bewaard, nadat ALEXANDER deze door

(*) *Conium maculatum* zal waarschijnlijk het vergif geweest zijn, hetwelk men toen

Kritisch overzigt der **Geschriften** van ARISTOTELES.

Slechts weinige wetenschappen zijn door Aristoteles niet beoefend, zoo als men uit de volgende lijst zijner geschriften ziet, wier kritiek Brandis (in het *Rhein. Museum* I. 3.) gaf, [en waarvan men ook een zeer belangrijk overzigt vindt bij RIEDEL, *Alg. Gesch.* II. bl. 169—196. Gron. 1841.]. Goede vertalingen van deze werken dienen ter zelfder tijde aangevoerd te worden. Bij de groote belangstelling, die Aristoteles in den nieuwsten tijd opgewekt heeft, en bij de evenwel nog zeer weinig verbreide kennis zijner geschriften, — welke zelfs door HECKER (*Berl. Encyclop.* III. 235—36) en andere beroemde Historiographen onzer wetenschap (1) niet volledig opgegeven worden, terwijl toch het eene werk het andere zoo dikwijls opheldert, — bij dit alles, meenden wij namelijk door het ontwerpen van eene lijst dezer geschriften en van hunne beste vertalingen, aan den wensch van velen te voldoen, welke misschien niet ligt in de gelegenheid zouden komen, zich een kritisch overzigt van deze werken te verschaffen. (De met * en † aangeduide geschriften staan in eene naauwere betrekking tot de Geneeskunde en tot de Natuurkundige Wetenschappen.)

1. *κατηγορίαι; Categoriae* of *Praedicamenta*. 2. *περὶ ἑρμηνείας; de Interpretatione.* 3. *ἀναλυτικῶν προτέρων βιβλία β; Analyticorum priorum* libri II. 4. *ἀναλυτικῶν ὑστέρων βιβλία β; Analyticorum posteriorum* libri II. 5. *τοπικῶν βιβλία η; de Locis* libri VIII. 6. *περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων βιβλία β; de Reprehensionibus sophistarum* lib. II. (Deze 6 geschriften, welke het zoogenoemde Organon van Aristoteles vormen, en van Porphyrius (*Πορφυρίου εἰσαγωγή*) eene inleiding ontvangen hebben, zijn, even als het volgende, door Jul. Pacius vertaald.) † 7. *φυσικῆς ἀκροάσεων, ἢ περὶ κινήσεως, βιβλία η; physicae auscultationis s. de motu* lib. VIII. 8. *περὶ οὐρανοῦ βιβλία δ; de Coelo* lib. IV. vertaald

koning PHILIPPUS verwoeste geboortestad van ARISTOTELES wederom had laten opbouwen. Aldaar vierde men ter eere van den laatstgenoemden jaarlijks een feest, de »Aristotelia."

(1) CHOULANT geeft in zijn *Handbuch*, 2de Editie, p. 46 volgg. slechts die geschriften op, welke op de natuurkundige wetenschappen betrekking hebben, en deelt eene lijst mede van geschriften: I. over *algemeene Natuurkunde* (7, waaronder 4 onechte); II. over *Zoölogie* en *Physiologie* (10, waaronder 3 onechte); III. over *Psychologie* (7, waaronder een half bijgewerkt boek) en IV. van gemengden inhoud (2, beide misschien onecht). Zie verder de nevensgaande lijst. C.

bezigde, en waarmede men ook SOKRATES ombragt. Z. FODERÉ, *Journal complément. des Scienc. méd.* XLIV. 45 enz. C.

door J. Agyropylus(1). *9. περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς βιβλία β; *de Generatione et Corruptione* lib. II. vertaald door Fr. Vatable; insgelijks † 10. μετεωρολογικῶν βιβλία δ; *de Meteoris* lib. IV. 11. περὶ κόσμου; *de Mundo*, vertaald door Wilh. Budaeus(2). *12. περὶ ψυχῆς βιβλία γ; *de Anima* lib. III., vertaald door Pacius, Gr. en Lat. Francof. 1596. *13. περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν; *de Sensu et Sensili*. *14. περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως; *de Memoria et Reminiscentia*. (De geschriften 13 en 14 zijn vertaald door Fr. Vatable.) *15. περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως; *de Somno et Vigilia*. *16. περὶ ἐνυπνίων; *de Insomniis*. *17. περὶ καθ' ὕπνον μαντικῆς; *de Divinatione per somnum*. (De geschriften 15, 16 en 17 gaf G. A. Becker gr. et lat. c. crit. ann. Lips. 1823 uit.) *18. περὶ τῆς κοινῆς τῶν ζώων κινήσεως; *de communi animal. motione*, vertaald door Nic. Leoniceno. *19. μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος; *de Longit. et Brevitate vitae*, vertaald door Vatable; insgelijks *20. π. νεότητος καὶ γήρως, καὶ περὶ ζωῆς καί θανάτου, καὶ περὶ ἀναπνοῆς; *de Juvent.*, *Senect.*, *Vita*, *Morte et Respir.* *21. π. ζώων πορείας; *de Animalium incessu*, vertaald door N. Leoniceno. *22. π. πνεύματος; *de Spiritu*(3). *23. π. ζώων ἱστορίας, βιβλία ι; *de Historia animalium* libri X, vert. door Theod. v. Gaza en Scaliger, en bij uitnemenheid door Schneider. Lips. 1811. IV vol. in 8(4). *24. περὶ ζώων μορίων, βιβλία δ; *de Partibus ani-*

---

(1) Onecht, volgens CHOULANT. C.

(2) Gr. tekst met dubbele lat. vertaling van L. APPULEJUS en W. BUDAEUS, benevens de Scholiën en Castigatie's van BONAVENTURA VULCANIUS, Lugd. Batav. 1591, 8°. — Dit boek is onecht, volgens CHOULANT. — Volgens den geleerden L. SPENGEL, *de Aristotelis libro decimo historiae animalium et incerto auctore libri* περὶ κόσμου *Comment.* Heidelb. 1842, is dit geschrift wel is waar niet van ARISTOTELES afkomstig, maar mag men hetzelve evenmin aan APPULEJUS, CHRYSIPPUS of POSIDONIUS toeschrijven. De eig. schrijver is onbekend. C.

(3) Onecht, volgens CHOULANT. C.

(4) De echtheid van het 10de boek dezes werks wordt betwijfeld. De Hr. SPENGEL (in het boven, noot 2 geciteerde werk) tracht te betoogen, dat hetzelve wel van ARISTOTELES is, maar op eene verkeerde plaats staat, daar het op het 7de boek moest volgen. Het zou daarenboven ook niet meer in de oorspronkelijke gedaante bestaan, maar eene latere Grieksche vertaling zijn van de Latijnsche overzetting van MOERBECKE, uit de 11de eeuw. C.

malium et earum causis lib. IV. Prag 1819 door Niclas Titze. * 25. *π. ζώων γενέσεως βιβλία έ; de Generatione animalium* libri V. Venet. 1626. (De geschriften 25 en 26 zijn door Theod. v. Gaza vertaald.) * 26. *περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων; de miraculis auditis*, ed. Beckmann. Goett. 1786 (1). * 27. *φυσιογνωμονικόν; Physiognomonicon*, ed. Franz. Altenburg 1780 (2). * 28. *μηχανικὰ προβλήματα; Quaestiones mechanicae*, vert. door Nic. Leoniceno. * 29. *περὶ ἀκουστῶν; de iis quae sub auditum cadunt*, vert. door Turnebus (3). * 30. *π. χρωμάτων; de Coloribus*, vert. door C. Calcagnini. Florent. 1548. door S. Portius (4). 31. *π. ἀτόμων γραμμῶν; de Lineis insecabilibus*; vert. door J. M. Rota. 32. *παράφρασις τοῦ περὶ ἀτόμων; paraphrasis libri de lineis insecabilibus*; vert. door J. Scheck. 33. *περὶ Ξενοφάνους, περὶ Ζήνωνος, περὶ Γοργίου; de* XENOPHANE, ZENONE *et* GORGIA, vert. door J. Bern. Felicien; insgelijks † 34. *ἀνέμων θέσεις καὶ προσηγορίαι; Ventorum regiones et nom.* (5). 35. *ἐθικῶν Νικομαχείων βιβλία β; Ethicorum ad* NICOMACHUM lib. X, vert. door Denis Lambin. 36. *ἐθικῶν μεγάλων βιβλία β; Magnorum moralium* lib. II, vert. door G. Valla. 37. *ἐθικῶν Εὐδημείων βιβλία ξ; Moralium ad Eudemum* lib. VII. 38. *περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν; de Virtutibus et Vitiis*, vert. door Sim. Grynaeus. 39. *πολιτικῶν βιβλία η; de Re publica* lib. VIII, vert. door D. Lambin. (Cyriacus Strozzi heeft een 9de en 10de boek, goed nabootsend, er bijgevoegd.) † 40. *οἰκονομικῶν βιβλία β; de Cura rei familiaris* lib. II, vert. door J. Camerarius. 41. *τέχνης ῥητορικῆς βιβλία γ; Artis rhetoricae* lib. III. 42. *ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον; Rhetorica ad* ALEXANDRUM, vert. door Frz. Philey. 43. *περὶ ποιητικῆς; de Poetica*, vert. door Ant. Riccobini. * 44. *προβλημάτων τμήματα λή; Problematum* sectiones XXXVIII, vert. door Gaza. Lugduni 1632. † 45. *τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ βιβλία ιδ; Methaphysicorum* lib. XIV, vert. door Beckmann. * 46. *περὶ τῶν φυτῶν βιβλία β; de Plantis* lib. II. (Onecht.) 47. *De se-*

(1) Wordt voor jonger gehouden dan ARISTOTELES. C.
(2) Grootendeels onecht. C.
(3) Onecht, volgens CHOULANT. C.
(4) Even als het voorgaande. C.
(5) Onecht, volgens denzelfden. C.

cretiore parte sapientiae, secundum Aegyptios lib. XIV. (Het Grieksch Origineel is onbekend.) Deze met de Platonische overeenkomende Metaphys. is uit het Arab. vertaald door Jos. Charpentier.

De meeste van de (500?) geschriften van Aristoteles zijn verloren gegaan, b. v. zijne Politiën of regeringsvormen van onderscheidene landen, Monographieën van afzonderlijke wijsgeeren, enz. Men kan echter vrij zeker beweren, dat van zijne eigenlijke wijsgeerige werken, even als van die, welke over de natuurkundige wetenschappen handelden, verreweg het voornaamste ons overgebleven is; ja, dat wij eene doorloopende reeks van geschriften bezitten, waaruit wij zijn Systeem volkomen kunnen leeren kennen. In de overgeblevene werken merken wij eene tweeledige eigenaardigheid op, die op het eerste gezigt niet zoo dadelijk bemerkbaar is. In de eerste plaats namelijk is het eene onloochenbare daadzaak, dat een aanzienlijk gedeelte van deze geschriften naar het eerste Brouillon voorhanden is, weshalve dan ook niet alles in eenen even zorgvuldigen stijl geschreven en uitgewerkt is. Hij wilde zeker hieraan nog verbeteren en vooral alles nog definitief in orde brengen. In de tweede plaats hangen de werken onderling zamen, zoowel omdat dikwijls het een eene voortzetting is van het ander, als ook omdat dezelfde onderwerpen met steeds overeenstemmende denkbeelden behandeld worden; zoodanig, dat uit allen hetzelfde doorstralende plan des geheels even duidelijk, als hetzelfde oordeelende verstand ten voorschijn treedt. Bij alle gemis aan voleinding in de bijzonderheden, bij zoo vele stroefheden in stijl en zoo vele moeijelijk verstaanbare zinsneden, ja! bij eene zigtbare nalatigheid in het ordenen der Details, kan men, — wegens de streng logisch-systematische houding van het geheel, — echter met zekerheid staande houden, dat nooit een menschelijke geest een meer omvattend plan daargesteld, en dat nooit iemand zijne denkbeelden zoo architektonisch ontwikkeld heeft (1).

Aristoteles werd schepper en wetgever tevens voor de meeste wetenschappen. Ten opzigte der philosophische, physische en mathematische wetenschappen blijkt dit duidelijk genoeg uit de geschiedkundige werken, welke over deze vakken handelen. En wanneer Aristoteles onder anderen zegt: »*nihil est in intellectu, quod non fuerit prius in sensu*" (*Analyt. post.* lib. I. c. 18.), dan zal men dit van de zijde der Natuurkundige Wetenschappen en der Geneeskunde niet alleen nog heden toestemmen, maar ook de volgende verrigtingen van Aristoteles voor beide

(1) Uit de voorlezingen van BÖCKH en BRANDIS.

des te hooger moeten aanslaan, nademaal men bij hem niet ligt eene mededeeling aantreft, welke niet op Autopsie gegrond is, alhoewel hij (even als Plato) de onzekerheid, zelfs van de zinnelijke kennis, zeer wel inzag (*Metaphys.* IV. 5. 877.).

Kritisch overzigt der werkzaamheden van Aristoteles.

1. Voor de Natuur-philosophie, Physica en Chemie. Hij gaat uit van de grondstelling: dat alleen ondervinding zekerheid kan geven op het gebied van kennis (*Metaphys.* I. 1. 839. A.), en komt reeds, even als Haller, tot het besluit, dat wij nimmer den wezenlijken grond der zaken zullen leeren inzien (Ibid. 2. 840.), maar de waarheid, door het onbekende van het bekende af te zonderen, het meest nabij kunnen komen (Ibid. III. 1. 858.). — Niemand had zich vóór Aristoteles tot het Idee eener onstoffelijke kracht, tot het verdedigen van de tegenstelling tusschen kracht en stof, verheven, — eene stelling, welke, ten aanzien van het menschelijk Organismus, eerst Alexander van Tralles verstond. — Empedokles had reeds onder zijne ruwe, bereids boven vermelde, 4 Elementen, het vuur, als eene fijnere stof, aan de andere grondstoffen tegenovergesteld; maar Aristoteles vermeerderde deze Elementen met eene nog fijnere 5de grondstof, de (Platonische) Aether. De Phantasie van Galenus werd door hem nog aangevuurd, om op nieuw oude elementair-hoedanigheden te scheppen, door het denkbeeld, hetwelk den eersten hoogstbelangrijken twijfel omtrent de eenvoudigheid dezer Elementen verraadt: dat nl. elk Element dubbele eigenschappen bezit, b. v. het water: koude en vochtigheid; het vuur: droogte en warmte, enz. (*de Generat. et Corrupt.* II. 3. 516.). — Het *Begrip* eener absolute kracht behoort aan Aristoteles, en men zou in het voorbijgaan kunnen aantoonen, dat hij ook van de stoomkracht een voorgevoel had (Ibid. 4. 517.). Vorm (-ende kracht) en stof, waarmede Reil (*Fieberlehre*, Inleid. enz.) zoo krachtig optrad, vatte reeds Aristoteles op, als de mogelijkheid en werkelijkheid des bestaans (*Metaphys.* VIII. 1. 926. V. 5. III. 2., en *Auscult. nat.* II. 8. 324 volgg.). Het merkwaardigste blijft intusschen voorzeker de daadzaak, dat hij, wat de hoofdzaak betreft, reeds het *Begrip* der chemische Affiniteit bezat.

2. Voor de Botanie. Zeer scherpzinnig geeft hij als een der voornaamste punten van onderscheid tusschen dieren en planten, het gemis van duidelijke Excretiën bij de laatstgenoemde op, waarbij hem niet ontsnapt, dat door de uitwaseming der bloesems enz. deze rol misschien overgenomen wordt. Hij vergelijkt de wortels der planten met den mond der dieren, en ziet in de zaadvorming het hoogste doel der Vegetatie. De Herma-

phroditenvorming verklaart hem, — daar hij de gescheidene geslachten nog niet kende, — reeds de wijze van voortplanting bij de verschillende gewassen. Men behoeft niet aan te nemen, dat Aristoteles vroeger Apotheker of Rhizotoom geweest is, ten einde zóó zijne mededeelingen over vele bijzonderheden te verklaren. Jammer is het, dat zijne » *Theorie der planten*," waarop hij zich herhaalde malen beroept, verloren geraakt en slechts het (boven, onder no. 46 vermelde) slecht nagemaakte werk *περὶ φυτῶν*, ons overgebleven is; — een werk, hetwelk uit gebrekkige Arabische aanteekeningen van Aristoteles, door eenen Griek, in de 15de eeuw zamengeflansd schijnt te zijn. De Aristotelische Botanie vond in Theophrastus, een' scholier van Aristoteles, haren meester; en zóó overdreven als Cicero zegt (1): »dat niets in de lucht, op aarde en in de zee aan Aristoteles en zijne leerlingen ontsnapt is," zóó weinigbeteekenend blijft voor de wetenschap de geestige spotternij, welke Lucianus zich veroorlooft ook omtrent hem te bezigen. Ook aan de eer, welke l'Heritier hem door de benoeming van het Chilische plantgeslacht »*Aristotelia*" welmeenend bewezen heeft, had een Aristoteles waarlijk geene behoefte.

3. Voor de Zoologie. Aristoteles heeft een zeer groot aantal, en wel vele hoogst zeldzame Zoogdieren (Dipus, Gerbillus indicus enz.) naauwkeurig gekarakteriseerd. Een buitengewoon groot getal van de schoonste Aziatische en Afrikaansche Vogelen leerde hij het eerst aan Europa kennen. Over de inlandschen maakte hij nog thans bruikbare waarnemingen bekend. Onder de Amphibiën, deed hij vooral ten aanzien van de slangen voortreffelijke onderzoekingen. Ook niet weinige Visschen, Crustacea, Mollusca worden door hem beschreven. Zelfs ten aanzien van de Zoophyten, Actiniën en Polypen wist hij reeds, dat afgesnedene deelen, even als loten van planten, blijven voortleven en aangroeijen. Hij reeds beklaagt zich zelfs daarom over de moeijelijkheid van derzelver klassificatie (2). Over het geheel, is, zoo als reeds Buffon aanmerkt, de Zoologie (behalve de Philosophie) zijne sterkste zijde.

4. Voor de vergelijkende Anatomie. Deze verhief Aristoteles tot het [door daadzaken] bewezene [en door deze te ontwikkelen] Idee eener [opklimmende] reeks van eene altijd meer volmaakt wordende Organisatie; en Cuvier herstelde

---

(1) *De finibus* V. 4. Ook de ongelukkige KALLISTHENES [die door ALEXANDER DEN GROOTEN wreedaardig vermoord werd] was even verkleefd aan ARISTOTELES, als aan de Botanie.

(2) Merkwaardige plaatsen hieromtrent, z. in *Hist. animal.* VIII. 1; verder *de partibus animal.* IV. 5; eindelijk *de brevitate vitae* 6.

de dikwijls verlatene indeelingen van Aristoteles grootendeels weder in hare eere. Wij zien af van bijzonderheden; anders zouden wij kunnen aanmerken, dat Camper alles bevestigd heeft, wat Aristoteles over de Organisatie van den Olifant zegt, en dat Blumenbach het onderscheid tusschen den mensch en den aap, en de leer van de bewerktuiging der maag van de Ruminantia, op Aristotelische opmerkingen grondvest. (1) — De ontwikkelingsgeschiedenis is ook door Aristoteles op bebroede hoendereijeren onderzocht geworden (2).

5. **Voor de menschelijke Anatomie en Physiologie.** Wanneer wezenlijk de algemeene Anatomie berust op het onderscheiden van gelijksoortige en ongelijksoortige weefsels, en Aristoteles (*de Part. Animal.* II. 2. 978. en *Hist. anim.* I. 1. 761.) dit duidelijk voordraagt, dan moet men den man, die, waar hij in de speciële Anatomie van den mensch zich verliest, — eene wetenschap, welke hij niet kennen konde, omdat hij geene gelegenheid had een eenig menschelijk lijk te ontleden, — in ongerijmdheden (3) vervalt, als den eersten grondlegger beschouwen van de zoo laat (eerst door BICHAT) tot ontwikkeling gebragte algemeene Anatomie. Onafhankelijk van elkander hebben overigens Aristoteles en Praxagoras het onderscheid tusschen Venen en Arteriën ontdekt.

Niet alleen was, sedert Plato, het hart als de zetel des gevoels beschouwd, maar de Aristotelische tijd hield dit orgaan ook voor het Centrum der beweging. Aristoteles kende de Poortader en was wel de eerste, die zeide, dat door het bloed, alle deelen des ligchaams gevoed worden. Eveneens is van hem afkomstig de vooronderstelling, dat de ziel in het hoofd woont. Zoo maakt ook »de leer der ziel" door Aristoteles eenige wezenlijke vor-

---

(1) BLUMENBACH maakt echter bij het behandelen dezer punten [*de gen. hum. var. nat.* Goett. 1781. (Ed. 2.) p. 26—47, en *Handb. d. vergl. Anat.* (Ed. 3.) Goett. 1824. p. 130—138] *geene* melding van ARISTOTELES, dan om hem eenige malen tegen te spreken. Ook kon immers ARISTOTELES slechts weinig omtrent het eerste punt weten, daar hij, zoo als onze schrijver zelf zegt, geen menschelijk lijk ontleed heeft; terwijl BLUMENBACH van de onderzoekingen, die gedurende honderde jaren in het gebied der menschelijke Anatomie gedaan waren, en die hij ter zijner beschikking had, een uitmuntend gebruik maakte. C.

(2) Te regt merkt dan ook de Hoogl. V. D. HOEVEN, l. c. p. 44, aan: dat ARISTOTELES, die met veel ijver de leer der *Generatie* onderzocht, vooral de verschijnselen in bebroede eijeren naauwlettend gadesloeg, en het eerst het *punctum saliens* in dezelve opmerkte, en als hart leerde kennen. C.

(3) B. v. de bewering (*Hist. anim.* I. 7. 768.; II, 3. 782.; III. 7 802. D.) dat de mannen meer tanden bezitten, waarvan immers bijna het tegendeel door de praktijk geleerd wordt.

deringen. Hij verdedigde nadrukkelijk de éénheid der ziel, nadat Pythagoras en Plato de geestvermogens in drie deelen gesplist hadden; hij beweerde, dat het denkvermogen eene geheel en al onstoffelijke, van buiten in den mensch gekomene kracht is, welke overeenkomt met het Element der sterren. Even als Plato, hield ook hij de hemelligchamen voor bezield en goddelijk (HECKER, Berl. Encycl. Wörterb. III. 228., volgens ARIST. *de anima* I. 1—4. ARIST. *de generat. animal.* II. 3. p. 1676; eindelijk volgens CICERO *Acad quaest.* I. c. 7.). »In weerwil van het groote verschil tusschen ziel en ligchaam, is zij echter als vorm — *ἐντελέχεια* — van het ligchaam onafscheidbaar." Het was deze leerstelling, welke hem verleidde tot het verwisselen der ziel met het beginsel des stoffelijken levens, waarbij hij echter nooit in de materialistische dwaling(?) verviel, dat de *werkdadigheid* der ziel voor het toppunt des stoffelijken levens te houden zij. De leer van het bewustzijn is door hem duidelijk aangegeven en hij schetst enkele verrigtingen des geestes met groote duidelijkheid. Het aanschouwen is, volgens hem, 't opnemen van den vorm der voorwerpen; het denken, 't opnemen van de vormen der vormen, hetwelk [een voorafgegaan] *gevoelen* en *verbeelden* vooronderstelt (Dezelfde, volgens ARIST. *de anima* I. 1—6.)." — Doch laat ons met de Anatomie vervolgen! Met uitzondering van de Arachnoïdea, beschreef hij de hersenvliezen reeds zeer juist, maar verwisselde intusschen nog been-, hersen- en ruggemerg. Daarentegen gaf hij eene zeer naauwkeurige beschrijving van de onderbuiks ingewanden (1), zelfs van het Pankreas, en verhief hij zich tot het later zoo rijk in gevolgen geworden denkbeeld (Idee): dat het darmkanaal een wezenlijk onderscheid tusschen dieren en planten uitmaakt. Men ziet uit dergelijke algemeene beschouwingen ten duidelijkste, dat Aristoteles, veel dieper dan Hippokrates, het Organismus der geschapene wereld en de grondeigenschappen (2) der ligchamen in deze wereld, doorzag.

---

(1) Wat ARISTOTELES nopens de Lever van mensch en dier wist, vindt men verzameld bij MIQUEL, *Diss. cit.* p. 33—42, 71—72. Vooral voor de vergelijkende Anatomie is dit overzigt belangrijk. C.

(2) De afleiding van de vier hoofd [grond] eigenschappen aller dingen: warm, koud, vochtig en droog, is aan het Aristotelische Systeem eigen. Hij vindt dezelve, door de onderscheidene mogelijke eigenschappen der ligchamen zamen te voegen; verder dat wat in de verhouding van *passief* en *actief* tot elkander staat te overwegen, en eindelijk *dat* te vereenigen, wat slechts een streven naar ééne rigting is. Eerst uit deze grondeigenschappen en derzelver mogelijke verbinding, ontstaan de vier Elementen: uit koud en droog, de aarde; uit warm en droog, het vuur; uit koud en vochtig, het water; uit warm en vochtig, de lucht. — Niemand on-

Enkele dwalingen ontbreken geenszins bij Aristoteles, te minder, daar hij noch Anatomie, noch [eigenlijke] Physiologie aan den mensch zelven bestuderen konde. In het zaad b. v. ziet hij het Concentratie-punt van alle aanstaande deelen, maar voorzien van een levengevend, aetherisch beginsel (Aura seminalis?). Het menstruaal bloed speelt (volgens hem) bij de vrouw, de rol van het zaad, en geeft de stof af voor het Embryo. Doch dit brengt ons (om van honderd andere physiologische beschouwingen, b. v. over leeftijden, levensduur, dood enz. te zwijgen) (1), tot zijne verloskundige mededeelingen.

6. Voor de Verloskunde.

De rijkste bron (verg. v. Siebold, t. a. pl. 99 volgg.) levert ons ook hier de *Historia animalium* op, ofschoon slechts 10 boeken van dien reuzenarbeid, welks 50 deelen nog aan Plinius voorlagen, tot op onzen tijd gekomen zijn. In het III B. c. 7. zien wij, dat hij van de bekkenbeenderen het Acetabulum kende, doch de zachte geslachtsdeelen der vrouwe vooral volgens de Analogie der dieren beschreef. Hij erkende reeds zeer juist, met uitzondering van de voormelde dwaling, eene der hoofdverrigtingen van de vrouwen, de Menstruatie (in B. VII. c 2.), en ziet onvruchtbaarheid als een gevolg aan van haar gemis. De Menses, meende hij, komen wel is waar somwijlen gedurende de zwangerschap voor, doch voorzeker ten nadeele der vrucht. Voortreffelijk schetst hij de teekenen der Puberteit, de veranderingen der borsten in de zwangerschap, en wederlegt hij de tot dus verre geldige meening, dat de meisjes aan de linker, de jongens aan de regter zijde in den Uterus gevormd worden. De bezwaren der zwangerschap: misselijkheid, enz. kende Aristoteles; en de leer van het omdraaijen des kinds, even als die van de levensvatbaar-

---

der de oudere schrijvers, uit in het minste het vermoeden, dat ARISTOTELES deze leer van anderen ontleend heeft. *Alleen* GALENUS schrijft dezelve aan HIPPOKRATES toe, en wèl, omdat zij de grondslag is van het boek »*de natura hominis*,'' en omdat PLATO dit werk aanvoert. Doch LINK heeft de belangrijke opmerking gemaakt, en t. a. pl. bewezen: dat eene enkele bevooroordeelde meening, GALENUS tot eenen verdachten getuige maakt, omtrent alles wat de Hippokratische geschriften betreft. GALENUS meent namelijk, dat de Wijsbegeerte, zoo als PLATO, en na hem ARISTOTELES haar onderwezen, niet door deze wijsgeeren uitgedacht, maar oorspronkelijk door Geneesheeren, en vooral door HIPPOKRATES uitgevonden, en door de genoemde en andere wijsgeeren slechts verder volmaakt geworden is. Verg. GALENUS, *de* HIPPOCRATIS *et* PLATONIS *placitis* L. VIII.

(1) De lezer kan in de dikwijls gecit. Diss. VAN LONCQ, pag. 76—109, meer dienaangaande vinden. C.

heid der kinderen na de 7de maand, vindt men insgelijks bij hem. Als het hoogste getal, geeft Aristoteles (1) vijflingen op; hij haalt een geval aan van eene vrouw, die viermaal achtereen vijflingen zou gebaard hebben (?). Superfoetatie verdedigt hij (2). Over de gelijkenis der kinderen met de ouders, de Potentia, het zuigen, de vliezen van het ei (L. VII. c. 10. SCALIG. 7. BEKK.), de voeding door de navelstreng, de structuur van deze laatste, de ligging des kinds vóór, en zijne plaatsing bij de geboorte, — over dit alles draagt hij niet minder juiste denkbeelden voor. De weeën en derzelver invloed op de verlossing, de behandeling der navelstreng, werden door hem, overeenkomstig derzelver aanbelang, behartigd. Bij bloedarme kinderen moet men het bloed, dat in de navelstreng bevat is, naar den navel heen strijken, gelijk men immers later zelfs de Transfusie voor hetzelfde doel voorsloeg. De Functie der borsten en zelfs de Convulsiën der kinders, beschrijft hij goed. Doch dit voert ons tot zijne pathologische denkbeelden in het algemeen.

7. Voor de Pathologie en Therapie.

Ziekten ontstaan, volgens hem, steeds uit gebrek of overtolligheid; genezing, dikwijls door het voortbrengen van den tegenovergestelden toestand; gezondheid (3) is de middentoestand. Overmaat van warmte of vochtigheid zijn de verwijderde oorzaken en de aan elkander beantwoordende wederkeerige middelen ter herstelling. Het bloed, naar mate het te dik of te dun, te waterig of te droog, te heet of te koud is, vormt daarentegen de naaste ziekte-oorzaak. Doch de ziekten worden ook veroorzaakt door slijmachtige, galachtige en sereuse bijmengingen van het bloed. Dat hij, hiermede schijnbaar in strijd, den overgang van het vergif der hondsdolheid in het menschelijk bloed ontkende, — dat wil zeggen: dat hij de vatbaarheid des menschelijken ligchaams, om door

---

(1) C. V. SCALIGER. 4. BEKKER. — Of de onlangs verschenen vertaling der werken van ARISTOTELES, met opheideringen, door K. HOFFMEISTER en H. KNEBEL, nopens deze en andere hier behandelde zaken, ons licht geeft, weet ik niet. C.

(2) Evenwel verhaalt hij, als zeldzame voorbeelden, dat eene echtbreekster tweelingen baarde, waarvan het eerste kind op haren man, het andere op haren minnaar geleek; verder, dat eene vrouw in de 7de maand één, en daarna in de 9de maand nog twee kinderen gebaard heeft. — Onze schrijver had ook nog onder anderen kunnen vermelden, dat ARISTOTELES (*Hist. animal.* VII. c. 4.) de *Partus serotinus* reeds kende en verdedigde, zeggende: dat de kinderen van de 7de *tot en met de* 11de *maand* (ἔνιαι δ'ἐπιλαμβάνουσι καὶ τοῦ ἑνδεκάτου μηνός), doch meestal in de 10de maand geboren worden, enz. C.

(3) ἡ δὲ ὑγεία ἰσοτης. ARIST. *Problem.* I. 2. 3.

de hondsdolheid besmet te kunnen worden, tegenspraak, — is allezins eene dwaling; doch Aristoteles heeft deze en andere fouten althans gemeen met de geheele oudheid, terwijl hij, waar hij schittert, dit bijna alleen aan zich zelf verschuldigd is.

Met betrekking tot de Therapie, leerde Aristoteles reeds dat men in- en uitwendige geneesmiddelen behoorlijk moet afwisselen; zóó goed kende hij reeds de vermindering der prikkelbaarheid. Om dezelfde reden beval hij hevig prikkelende middelen alléén bij slappe [atonische] en slecht behandelde zweeren aan. De beteekenis van het zweet, van de rust en den arbeid, had hij juist gevat; en wat hij over den invloed der verwondingen en over de likteekenvorming zegt, toont ons het heil aan, hetwelk ook de Chirurgie uit zijne studiën moest ten deele vallen.

8. Slotsom.

Wanneer wij de werken van Aristoteles, welke der Geneeskunde in het bijzonder gewijd waren, »*Ιατρικα*", nog bezaten, dan zouden wij ons waarschijnlijk nog meer dan door het aangevoerde overtuigen, dat Aristoteles, — die over het geheel niets deed, dan met gezette studie, — geenszins (zoo als nog Hecker beweerde, *Berl. Encyclop. Wörterb.* III. 235. [1829.]) de ziekten van den mensch »slechts in het voorbijgaan" aangeroerd heeft. Daarenboven heeft Link reeds aangetoond (in de *Abhand. d. Acad. d. Wiss. zu Berlin*, 1814—1815. [uitgek. 1818]), dat vele geneeskundige bijzonderheden, die in de zoo genoemde Hippokratische geschriften voorkomen, blijkbaar van Aristoteles afkomstig zijn.

Wij willen hier ten slotte nog met een woord terugkeeren naar hetgeen wij boven, bl. 114 volg., nopens HIPPOKRATES gezegd hebben, ten einde, zoo mogelijk, zijne verdiensten met die van ARISTOTELES te vergelijken.

Voorzeker kunnen of willen wij de grootheid der verdiensten van HIPPOKRATES, of, — omdat het, bij dieper inzien der zaak, niet op den naam, maar slechts op de zaak zelve aankomt, — van wat wij onder het *Begrip* »HIPPOKRATES" gewoon zijn te verstaan, niet in het minst verkleinen. En wanneer wij dan deze verdiensten in hare tot dus verre te onduidelijk voorgestelde *verhouding* tot die van ARISTOTELES, beschouwen willen, dan blijft het, bij de boven aangetoonde »*docta ignorantia*" over Hippokrates, benevens bij de voor ons naauwelijks onoverkomelijke moeijelijkheid, om, door eene gestrenge lezing van alle Aristotelische geschriften, ons een volledig en daarbij echter geconcentreerd beeld van dezelve nieuw te scheppen, — dan blijft het (zeggen wij) dubbel gewaagd, de buitengewoon groote verrigtingen dezer beide Giganten voor de

ontwikkelings-geschiedenis der Geneeskunde, in twee woorden, vergelijkenderwijze zamen te vatten. Wanneer men het ons intusschen vroeg, dan zouden wij meenen te moeten zeggen: »dat HIPPO- »KRATES *de concrete* praktische waarneming, maar ARISTOTELES »*het hoogere* wetenschappelijk onderzoek, *als de eeuwige* »*grondzuilen der Geneeskunde, haar ten grondslag legden,*" terwijl beide den voor alle eeuwen genoegzaam stevigen boog van *ware ondervinding* over deze grondzuilen henenwelfden.

School der Peripatetici.

Door Aristoteles werd nu in de eerste plaats de Peripatetische School bezield. Als haar stichter behoort hij wel is waar zelf tot haar, doch daar zijn geest deze school duizende jaren vooruit was, zoo scheen deze meer uiterlijke omstandigheid alléén ons reeds aan te duiden, dat wij hem vóór en boven eene school moesten plaatsen, welke immers zelve slechts een zijner werken is, en wél een werk, dat hij zelfs zonder Alexander's ondersteuning schiep. Men meent althans, dat eene tijdelijke ongenade, waarin Aristoteles (door zijnen vijand Xenokrates, in het jaar 335, bij Alexander belasterd zijnde) gevallen was, hem de naaste aanleiding had gegeven, om zich van het hof naar Athene terug te trekken. Intusschen hebben, als Geneesheeren, slechts de leerlingen en aanbevolenen van Aristoteles, Philippus van Akarnanië, Alexander's eerste lijfarts, benevens Kritodemus en Androcydes, den wereldveroveraar op zijne togten begeleid. Kritobulus had reeds vroeger Philippus, toen deze eene wonde aan het oog ontvangen had, bediend, en Kallisthenes uit Olynthus, de bloedverwant van Aristoteles, zelfs reeds over den bouw des oogs en der planten geschreven. Doch eerst **Theophrastus** van Eresus op Lesbos (1) heeft de Botanie geschapen en de peripatetische leeringen van Aristoteles in het Lyceum te Athene [35 jaren lang, en met den hoogsten roem] voortgezet. Hij was in 370 (of 371) geboren en stierf 290 v. Chr.; zijn naam was eigenlijk Tyrtamus, doch wegens zijne hemelsche welsprekendheid werd hij door Aristoteles [ευφραστος, of later] θεόφραστος genoemd. Zijne werken (2) bewijzen de verhevenheid

---

(1) De schrijver heeft » *Ephesus.*" C.

(2) THEOPHRASTI *Opp. omnia* ed. princeps *Aldina* (Venet. 1495—98? [1497]), zonder plaats en jaar van de uitgave van ARISTOTELES. — Eene latijnsche vertaling en verklaring van alle werken van THEOPHRASTUS, gaf THEOD. GAZA, Venet. 1504. De meest gebruikelijke, wel is waar alléén tot de » Historia plantarum" zich bepalende gr.-lat. uitgave, is die *ex recens. et cum notis* J. BODAEI à STAPEL, *cum animadvers.* J. C. SCALIGERI *et cum* ROB. CONSTANTINI *annotationibus.* Amst. 1644. — [*Opp. omnia;* graeco-lat. Lugd. Batav. 1613. ed. DAN. HEINSIUS c. emendat. cet. Insgelijks het werk van THEOPHRASTUS περὶ λίθων, in IO. DE LAET, *de gemmis et lapidib.* L. II. cet. Lugd. Batav. 1647.].

van zijnen geest [en tevens, dat hij, als opvolger van Aristoteles, *die* deelen der natuurkundige wetenschappen bearbeidde, welke door den meester niet uitgewerkt waren]. Hij was de grondlegger van de Philosophie der Botanie, over welke eerst in onze dagen Link en anderen meer licht lieten opgaan, terwijl daarentegen Dioskorides door belangrijke pharmaceutisch-pharmakologische mededeelingen, en Plinius, als een veelzijdig geleerde, ook in de Botanie eene groote beteekenis verkregen. Theophrastus heeft 500 planten beschreven, en het is onbegrijpelijk, hoe hij zonder Mikroskoop, b. v. aan het hout, zóó veel en zulks zóó naauwkeurig zien konde. Wel is waar hebben Leucippus, Plato en Aristoteles zulk eenen leerling »de kunst van zien" (zoo als Blumenbach het noemt) gemakkelijk kunnen inprenten, hem tot eenen meester kunnen vormen, die op zijne beurt 2000 leerlingen zou hebben opgeleid, tot welke Demetrius Phalereus en zelfs Erasistratus waarschijnlijk behoorden. Ja! de verdiensten van Theophrastus ten opzigte der Botanie gaan zoo verre, dat hij zelfs de ziekten der planten, en wèl zelfs (zoo als Unger in den Schönleinschen zin in lateren tijd) de Exanthemen der planten beschreven heeft. »Il a »bien observé la chancre, le sphacèle ou pourriture, la gale, la »rouille des graminées, l'ergot du seigle, la mousse, les altérations »causées par les insectes," zegt Marquis te regt van *hem* (*Biogr. méd.* VII. [Paris 1825.] p. 319), wien wij derhalve ook de kennis van het Moederkoorn te danken hebben. Doch behalve de Botanie, hebben zijne werkzaamheden vooral betrekking op de leer der gevoelsindrukken, op die der Perspiratio insensilis en die des reuks. Eveneens leeren wij ten laatsten van hem de werking der zalven en specerijen, en de bereiding des Kwikzilvers uit Zinnober kennen.

Strato van Lampsakus, een leerling van Theophrastus, volgde hem als leeraar aan het Lyceum op. Reeds zijn bijnaam »de Physicus" duidt zijne groote natuurkennis aan. En zelfs wat hij in een physiologisch opzigt, over gevoel, gezigt, duizeligheid, levenskracht, slaap en droomen, even als over de ontwikkelings-geschiedenis der dieren schreef, wekt niet minder de opmerkzaamheid op, dan wat hij over ziekten en Krisen mededeelt. Zijn volgeling Lykon maakte zich ook ten aanzien der Physiologie, even als Eudemus en Primigenes (? CICERO, Quaest. T. I. c. 10. 22), verdienstelijk; bovenal echter Erasistratus.

Erasistratus,

geboren 304 v. Chr.

in Jubis op Ceos [Kos]. Volgens Plinius was zijne moeder de

dochter van Aristoteles (1). In allen gevalle waren Chrysippus, Metrodorus en Theophrastus zijne leermeesters. De verstandige leerling openbaarde zóó spoedig zijn vernuft (2), hij wist zijne omstandigheden zóó gunstig te doen worden, dat hij reeds vroeg onafhankelijk leven en aan de wetenschappen, vooral aan de Anatomie, zich wijden konde (3). Zijne grondige, diepe kennis en zijn aangename omgang lokten talrijke leerlingen aan; en, bij zijne waarheidsliefde, is het voorzeker een dubbel smartelijk verlies voor de Geschiedenis der Geneeskunde, dat zijne geschriften over Anatomie, zelfs reeds over de *pathologische*, over Hygeine, wonden, oorzaken en behandeling der Ziekten, vooral der koortsige, en zijne Toxicologie, misschien de oudste, — behalve

---

(1) SUIDAS meent, dat KRETOXENE, de zuster van den Geneesheer MEDIUS, zijne moeder was.

(2) Door de ontdekking, dat ANTIOCHUS, de kwijnende zoon van SELEUKUS NIKANOR, zijne stiefmoeder STRATONICE beminde, hetwelk DROYSEN, *Gesch. d. Nachfolg.* ALEX. p. 607. Hamb. 1836, kritisch naauwkeurig naar de bronnen zóó verhaalt: »STRATONICE was jong en schoon, en ANTIOCHUS beminde haar en was buiten staat zijne hopelooze hartstogt te bekampen; hij besloot door honger te sterven. De trouwe arts ERASISTRATUS bemerkte zeer goed, dat eene zielsziekte den jongen vorst aangetast had; hij nam waar, dat hij rustig bleef, wanneer de page's binnentraden of de vrouwen der koningin. Maar wanneer zij zelve kwam, en in vriendelijke stilte het bed naderde, dan bloosde hij, haalde diep adem, eene rilling overviel hem, hij verbleekte, beefde, verborg weenende het hoofd in de kussens. Te vergeefsch vroeg de trouwe arts; hij kende maar al te duidelijk de ziekte van ANTIOCHUS. De koning kwam en kwam nogmaals; eindelijk zeide ERASISTRATUS: »»o koning! uw zoon lijdt aan eene hevige kwaal; eene liefde; die nimmer vervuld kan worden, kwelt hem; hij wil sterven, omdat hem geene hope voor het leven overblijft!"" En toen de koning, vol bezorgdheid, vroeg: »»Wie is dan wel die vrouw; kan zij niet mijns dierbaren ega worden?"" toen antwoordde ERASISTRATUS: »»het is mijne vrouw, o Heer!"" En SELEUKUS hernam: »»Gij zijt mij getrouw; red mijn' zoon, hij is mijne vreugde, mijne hoop!"" Thans sprak de Geneesheer: »»hoe kunt gij dit eischen, o koning! zoo het uwe gemalin ware, zoudt gij haar dan, om uws zoons wille, aan hem afstaan?"" En SELEUKUS: »»O! ware het mogelijk, dat een God of een mensch op haar de verlangens mijns zoons mogt vestigen, met blijdschap zou ik haar, ja! mijn geheel koningrijk geven, ten einde mijnen zoon te redden!"" Toen zeide ERASISTRATUS: »»Gij hebt, o Heer! verder geenen arts noodig; gij kunt uwen zoon redden; het is STRATONICE, welke hij bemint!"" Zij huwden in het jaar 293. — Men kan niet te hoog roemen, wat ERASISTRATUS overigens nog voor het rijk deed.

(3) DUCHASTEL verhaalt (zonder zijne bron op te geven), dat ERASISTRATUS uit verdriet over eene ongeneeslijke zweer, zich door middel van Cicuta van het leven beroofd heeft. Hij werd op den berg Mykalus, tegenover Samos, begraven; van daar de dwaling van JULIANUS, die hem den Samischen noemt.

eenige door Galenus en Coelius Aurelianus voor ons bewaarde Fragmenten, — verloren zijn gegaan.

Voor de Resultaten zijner pogingen was het ongetwijfeld van het grootste belang, dat Erasistratus *het eerst* zich verheugde in het verlof, hetwelk voor den vooruitgang der Geneeskunde van zoo bijzonder groote gevolgen geweest is; het verlof nl., om menschelijke lijken te ontleden. Maar dat hij aan levende misdadigers Vivisectiën en derg. zou hebben ten uitvoer gebragt, is (ofschoon de onderzoekingen van Marx en Jourdan dit twijfelachtig laten) even zoo geloofbaar, als dat Herophilus dit zou gedaan hebben. Van waar echter, dat hij bij deze Vivisectiën niet heeft opgemerkt, dat alle vaten met bloed gevuld zijn? Ook hij immers houdt de Arteriën voor niet- bloedvoerende vaten. — Het was Erasistratus, die 1), wat de Anatomie betreft, den oorsprong der hersenzenuwen en het onderscheid tusschen deze en de pezen ontdekte. Hij onderzocht en beschreef verder de hersenen en derzelver vliezen, zelfs de Gyri en de verscheidenheden, welke in de vergelijkende Anatomie der hersenen voorkomen, met eene zorgvuldigheid, welke nog in de 19de eeuw door Ehrenberg geroemd wordt. Ook de lymphatische vaten zag Erasistratus, even als Herophilus. 2) Wat de Physiologie betreft, wederlegde hij de uit Plato's tijd afkomstige dwaling, dat »de als drank gebezigde vloeistoffen in de longen komen." De levenswerkdadigheid leidde Erasistratus van eene subtile vloeistof, een »*pabulum vitae*," af. Wat 3) zijne Pathologie aangaat, zoo schrijft hij alle ziekten toe aan de dwaalwegen [»*errores loci*"], welke het genoemde fijne levenssap inslaat. Ten opzigte van de hiermede zamenhangende Metastasen der vochten, uit hij een gevoelen, hetwelk Boerhaave wederom in eere bragt. Wanneer het bloed, bij dergelijke »dwaalwegen," in de kleinste vaten treedt, dan ontstaat ontsteking; wanneer het echter door het gansche ligchaam tot aan het hart opbruischt, dan ontstaat koorts. Erasistratus en Broussais naderen elkander derhalve in dit opzigt, doch niet 4) in de Therapie. Bij ontstekingen, zegt Erasistratus, is het bloed in de kleinste Arteriën ingedrongen, welke slechts de fijne levensvloeistof moesten voeren; de aderlating kan hetzelve niet uit die vaatjes verwijderen, omdat niet dit gevolg, maar de oorzaak van dien »dwaalweg" weggenomen moet worden. Eene gestrenge Diëet en het binden der Extremiteiten, om het (veneuse) bloed niet te laten terugvloeijen, dit zijn diensvolgens de juiste middelen Zóó stelt althans Galenus de Therapie van Erasistratus voor. Coelius Aurelianus daarentegen meent, dat Erasistratus wèl nu en dan eene aderlating verrigtte, doch dat zijne leerlingen hiervan afgezien hebben. Erasistratus ging echter op zijne beurt hierin

verder dan zijn' leermeester Chrysippus, dat hij van het gebruik der Purgantia afstand deed, nademaal hij door derzelver bovenmatig gebruik, en voorzeker niet ten onregte, in zulk een heet land vreesde rotkoortsen te zullen voortbrengen. Hij bezigde weinige geneesmiddelen: en het Decoct van gerst, olie en drooge koppen gaf hij de voorkeur boven alle zamengestelde geneesmiddelen, zonder evenwel *dat* te vergeten, hetwelk op de Individualiteit betrekking heeft(1). De School der Erasistrateeërs, tot welke wij thans overgaan, bloeide tot aan de tijden van Galenus, dus gedurende ongeveer 460 jaren.

Erasistrateeërs, 280 v. Chr. — 180 na Chr.

Het schijnt alsof de geest der geschiedenis de slaafsche gehoorzaamheid, waarmede de leerlingen van Erasistratus, — door den innerlijken en uiterlijken glans des Meesters verblind, — hem, hunne eigene overtuiging ten offer brengende, volgden, — het schijnt (zeggen wij) alsof de geest der geschiedenis deze onzelfstandigheid heeft willen wreken door de zwakke en krachtelooze vlam uit te blusschen, welke deze School uit haren aschhoop ten voorschijn blies. Het leerdicht » φαινόμενα καὶ διοσημεῖα, *phaenomena et prognostica*" (2) van den Arts, Meteoroloog en dichter Aratus uit Soli in Cilicië, is wel is waar nog voorhanden; maar van zijne geneeskundige geschriften, » ἰατρικά", is niets dan de titel van een hunner, het » κανών", overgebleven. Suidas stelt zijnen bloeitijd omstreeks de 127ste Ol. [272 v. Chr.] (3). Cicero, Caesar, Germanicus en Avienus, wiens overzetting nog aanwezig is, vertaalden slechts het eerstgenoemde werk.

Eerst lang na den dood van Erasistratus, omstreeks het jaar 30

(1) G. H. ERNST BISCHOFF (*üb. d. Verhältniss d. Medicin zur Chirurgie u. d. Dreiheit im heilenden Stande* u. s. w., Bonn 1842, § 3. p. 12—16) meent niet alleen, dat ERASISTRATUS een praktisch Medico-Chirurg was, die echter vooral de Theorie der inwendige Geneeskunde en de leer der geneesmiddelen ijverig navorschte; — maar ook, dat in den tijd van ERASISTRATUS (en HEROPHILUS) de Chirurgie van de eig. Geneeskunde afgescheiden werd; d. i. dat toen eerst het praktische, de uitoefening, dezer vakken gescheiden werd, daar het διαιτητικὴν, φαρμακευτικὴν en χειρουργικὴν van CELSUS, alléén op » τεχνὴν," de uitoefening, ziet, en geenszins op de » *studie*" dezer vakken. Zie verder beneden, onder » *Herophileeërs*, bl. 157." C.

(2) ARATI *Phaenomena et Diosemea* ed. J. FELL, Oxon. 1672. BUHLE, Lips. 1793. 1801. II. Vol., vertaald door v. SCHMIDT in de *N. T. Mercur* 1806. St. 11, opgehelderd door v. SCHAUBACH *N. T. Merc.* 1808. 1. 51.

(3) Volgens ERSCH u. GRUBER's Encyclop. V. 102. Men laat ons echter in het onzekere, of hij in der daad een Erasistrateeër kan genoemd worden.

vóór Chr., stichtte Hikesius de eigenlijke »School der Erasistrateeërs te Smyrna," welke zich dus weder naar den Europeaanschen grond heen wendde en in wiens nabijheid zij tot omstreeks het jaar 180 na Chr. bleef voortbestaan. Omstreeks dezen tijd verscheen hare laatste spruit, Martialis, — die door zijn' strijd met Galenus bekend geworden is, — in Rome, om alsdan met de School voor altijd van het schouwtooneel af te treden. Hoe weinig deze School gedaan heeft, kan men uit hare volgende hoofdwerkzaamheden besluiten. Hikesius zelf bearbeidde met Menodorus de Materia medica, en heeft, naar men wil, vooral over geneeskrachtige kruiden en zalven geschreven. Ook Apollonius van Memphis, een leerling van Erasistratus, had reeds, omstreeks 250 v. Chr., geringe bijdragen voor de medische Botanie geleverd. Zijne leer van de gewrichten kan men als de eerste kiem der Arthrokakologie (RUST), en zijne meening, dat de ontlasting van wormen uit de darmbuis, ten allen tijde een zeer gevaarlijk teeken is, als eene der eerste proeven aanmerken, waartoe het te veel in aanmerking komen van enkele Symptomen, hetwelk later in de Geneeskunde zoo dikwijls voorkomt, leiden moest. De Diabetes hield hij voor een Symptoom van eene inwendige hydropische aandoening, bij welke echter elke drank terstond weder ontlast wordt. Ofschoon nu het een zoowel als het ander onjuist is, werd men echter door hem op deze ziekte opmerkzaam gemaakt. Als der vermelding naauwelijks waardig, beschouwen wij intusschen andere Erasistrateeërs, b. v. Artemidorus van Sida, die de Watervrees van de maag afleidde, — Xenophon van Kos, die (even als reeds Chrysippus) bij Haemoptysis de ledematen bond, — Nikias van Milete (overl. 272), wiens naam twee Idyllen van Theokritus dragen, — en Apollophanes (overl. 262), wiens geslepenheid aan het hof van Antiochus Soter zich deed kennen, en (vroeger dan al deze mannen) Strato van Beryllus (280), die moeijelijke plaatsen in Hippokratische geschriften commenteerde, en, uit vrees dat hij eene Arterie mogt raken, de aderlating geheel vermeed. Laat ons van hen afzien, ten einde met de meer en veel beteekenende verschijning van Herophilus ons bezig te houden.

Herophilus, circa van 335—280 v. Chr. (1).

1. In het algemeen.

Werd ook al de Europeaansche Geneeskunst door Erasistratus en

(1) Het geboorte- en sterfjaar van HEROPHILUS kan men niet naauwkeurig aangeven. De opgave van NEANDER (*Antiquiss. et nobiliss. med. natal.*,

Herophilus, gedurende eenigen tijd, naar Afrika overgebragt, zoo zijn echter hare leeringen meest voor de Europeanen belangrijk geworden. Jonge Romeinen namelijk zouden hier aan het stervende Griekenland zich vormen en ontwikkelen; en zoo doende waren Erasistratus en Herophilus en hunne volgelingen in Alexandrië slechts de werktuigen, van welke de geschiedenis zich bediend heeft om de Europeaansche Geneeskunde voorwaarts te brengen. Voor haar heeft in der daad Herophilus, veel meer nog dan Erasistratus, eene eigene Periode gegrondvest, terwijl hij aan de eene zijde het Object der geheele Geneeskunde, » het menschelijk ligchaam," onder alle Grieken, het naauwkeurigst leerde kennen, en aan de andere zijde, door eene bijna volledige encyklopaedische behandeling van de meeste geneeskundige wetenschappen, de juiste grenzen onzer wetenschap naauwkeuriger afbakende. Zoo treedt ook in hem de theoretische, in Erasistratus, — de als eerste Practicus erkende lijfarts, — de praktische rigting des tijds ten voorschijn (1). De vaneen gescheurde werkzaamheden dezer aanvoerders spiegelen ons het algemeene karakter van den tijdgeest duidelijk af. — Maar laat ons in de eerste plaats spreken over het uiterlijke leven van Herophilus.

2. Uiterlijke geschiedenis.

Te Chalkedon (2) geboren, werd hij tot de laatste afstammelingen der Asklepiaden gerekend; en, misschien door Aristoteles in de Natuurkunde, stellig echter door Praxagoras, den onmiddelijken navolger van Hippokrates op Kos, in de Geneeskunde onderwezen, blonk hij later als leeraar in Alexandrië uit. Philotimus, Eudemus en Erasistratus hadden onder zijne tijdgenooten (GALEN. *Comm. in* HIPP. *Aphor.* VI. 1.), en wèl vooral de laatstgenoemde, den grootsten

Brem. 1623, p. 22) berust, zoo als MARX (*Herophilus, ein Beitrag* u. s. w., Carlsruhe u. Baden 1838) aangetoond heeft, op eene verwisseling van HEROPHILUS met POLYCLITUS, en de aanmerking van MATTHIAE (RICHTER, *de naevis* cet. 1741) op geene genoemde bron. Dewijl nu de in andere medico-historische werken voorkomende getallen 305 en 307 geen voldoend tijdvak omvatten, hebben wij gemeend onze berekening te moeten maken naar eenige nadere bijzonderheden over SELEUKUS, onder wien ook ERASISTRATUS leefde (DROYSEN, *Hellenismus* I. 607.), PTOLOMAEUS SOTER en den Geneesheer PHILINUS VAN KOS, die aan het sterfbed van HEROPHILUS stond. PETERSEN (1839) t. a. pl. 51, stelt hem in 't jaar 310 v. Chr.

(1) Verg. hierover F. H. SCHWARZ, *Herophilus* u. *Erasistratus*, eine hist. Parallele. Würtzburg 1826. C.

(2) Naar Chalkedon, in Klein-Azië, heet hij ook bij GALENUS: χαλκηδόνιος; T. III. 20. ed. KÜHN echter καρχηδόνιος, waarschijnlijk door verwisseling van de κ met de χ en van de ρ met de λ, van waar de dwaling » uit Carthago, de Carthage," *Biogr. méd.* V. p. 174. Paris 1822.

invloed op hem. En wanneer hij in den beginne meer in den zin zijner dogmatisch-rationele voorgangers leeraarde, werd hij echter weldra, door het verkondigen van bepaalde stellingen en leeringen uit ondervinding geput, de stichter der Herophilæïsche en der empirische School, welke door zijnen leerling Philinus van Kos naderhand slechts meer ontwikkeld is geworden (1).

3. Innerlijke geschiedenis (2).

Geheel en al afgezien van de omstandigheid, dat Herophilus 1) de grondpilaar voor de Anatomie der oudheid genoemd moet worden; — afgezien verder hiervan, dat hij, zoo als wij bij de Kritiek zijner afzonderlijke werkzaamheden terstond zullen beproeven te toonen, 2) het volledigst overzigt der Geneeskunde bezeten heeft en dit in zijne werken duidelijk wist aan den dag te leggen, — schijnt ons 3) zijne groote, en als de laatste tot dus verre onaangeroerd geblevene hoofdverdienste, ten opzigte van den vooruitgang, welken de Geneeskunde aan hem verschuldigd is, hierin te bestaan, dat hij de Methodiek van de studie der Geneeskunde, door op Autopsie aan te dringen en deze op den voorgrond te plaatsen, herschiep. Want wanneer men reeds met eenigen grond kan zeggen, dat, in het algemeen, slechts zóó veel van de algeheele Geneeskunde praktisch bruikbaar is, als men objectief duidelijk kan aantoonen, dan moet het ons zeer gegrond voorkomen, wanneer Galenus, — die juist wegens de vermelde betere Methodiek van het onderwijs, zelf te Alexandrië gestudeerd had, — den aanstaanden Geneeskundigen aanried derwaarts te gaan, alwaar Herophilus den weg der Autopsie [den weg van het eigen onderzoek en zelf-zien] gebaand had, den weg, waaraan nog heden de

---

(1) Toen later PTOLOMAEUS PHYSKON de Geneesheeren met de Wijsgeeren en Grammatici uit Alexandrië verdreef, vestigden zich vooral de Erasistrateeërs in Smyrna, de Herophileeërs in Laodikeia, doch trokken zich de geneeskundige studiën grootendeels weder naar Athene terug," zegt FRIEDLÄNDER, *Vorles.* I. 133. Hoe onwaarschijnlijk de laatste aanmerking van FRIEDLÄNDER zij, en hoezeer integendeel de Herophilaeische School in Laodikea gebloeid hebbe, blijkt duidelijk 1°. hieruit, dat wij nog thans munten bezitten met de borstbeelden van Herophilaeische overheidspersonen; 2°. daaruit, dat wij in Athene in den naastvolgenden tijd niemand bijzonder zien uitmunten. Over het geheel moet die verdrijving niet veel beteekend hebben; want 3°. bleef Alexandrië zelve nog lang in een algemeen wetenschappelijk en geneeskundig opzigt voortbloeijen.

(2) Men kan hierover nog raadplegen: C. F. H. MARX, de Herophili celeberrimi medici vita, scriptis atq. in medicina meritis. Gott. 1840. Ook te vinden in de Nov. Comment. societ. reg. Gott. C.

grootste Meesters onzer kunst hunne schitterende uitkomsten wezenlijk te danken hebben.

4. Kritisch overzigt van de afzonderlijke werkzaamheden van Herophilus.

1. Anatomie. Herophilus heeft 1) in de algemeene Anatomie niet alleen de geheele oudheid vóór zijnen tijd overtroffen, maar hij wist ook door het invoeren van eene doelmatige Terminologie, zijne Resultaten duurzaam te doen zijn. Ook leerde Herophilus de eerste regelen der Ontleedkunst, even als de wijze, waarop men de lijken moest bewerken, »*Darsis*," — eigenlijk het afstroopen der huid, het wegnemen van het celweefsel der afzonderlijke deelen; in één woord, dàt, wat wij, »*praepareren*" noemen. Nog belangrijker is dat geworden, waarmede hij (even als Erasistratus) 2) de kennis van het Zenuwstelsel verrijkte. Hij onderscheidt het eerst de groote hersenen van de kleine, leert de hersenholten kennen, waarin hij lang vóór Sömmering den zetel der ziel zocht, zoo als Galenus (*de hist. phil.* c. 28. T. 19. p. 315.) zegt: »τὸ τῆς ψυχῆς ἡγεμονικὸν »καθίζει Ἡρόφιλος ἐν ταῖς τοῦ ἐγκεφάλου κοιλίαις." Hij vond den *Calamus scriptorius* der vierde holte en de onderscheidene zenuwen der zintuigen, in het bijzonder die der oogen (1), en vervolgde de zenuwen van het hart. Hij telde reeds de Cerebro-spinaal zenuwen op; en van hem is ook afkomstig het, eerst door CH. BELL en JOH. MÜLLER, in onze eeuw voldingend aangetoonde, onderscheid in den oorsprong der (beweeg- en) gevoelszenuwen (2). De hersenvliezen vergeleek hij met de holten van het Foetus, meende dat de weeke te zamen gehouden werden (GALEN., *de anat. admin.* L. IX. c. 3. T. II. p. 719, en RUFUS EPHES. t. a. pl. 35.) door aderlijke vlechten (*Plexus chorioïdei*, van Chorion, het vlies van 't ei), en kende, — wat 3) het Vaatstelsel betreft, — reeds de *Sinus durae matris.* Wanneer men ook met Vesalius (*de corp. hum. fabrica*, L. III. c. 14, ed. Lugd. Bat. 1725, I. p. 351) toestemmen moet, dat de plaats, welke hij

(1) MARX t. a. pl. 27. dwaalt wel, wanneer hij meent, dat HEROPHILUS, onder den naam der Arachnoïdea, de Tunica humoris vitrei beschreven heeft, terwijl immers over de Retina gesproken wordt. Intusschen is CELSUS VII. 7 en RUFUS t. a. pl. 36 voor eene verschillende verklaring vatbaar.

(2) RUFUS EPHESIUS ed. Clincht. Lond. 1726, *de corp. hum. part. appellationibus* p. 65, voert deze belangrijke plaats aan, uit welke wel is waar ook blijkt, dat HEROPHILUS hier en daar dunnere pezen met zenuwen nog verwisseld heeft; doch zulks kon voorzeker op sommige plaatsen gemakkelijk geschieden.

»ληνός, Torcular," — »*Torcular Herophili*," — noemt, in de door Galenus en Rufus ons bewaarde Fragmenten, niet naauwkeurig genoeg aangeduid is, zoo schijnt ons echter uit de opgegevene streek des schedels, Vertex, te volgen, dat daarmede het achterste ruimere einde van den *Sinus longit. superior* aangeduid is, alwaar hij in den *Sinus transversus dexter*, die naar het *Foramen lacerum* heenvoert, zich ombuigt. Maar niet alleen de plooijen, ook de aderen van het harde hersenvlies, *Art.* en *Venae mening.*, en de verdeelingen der *Carotis* kent hij vrij naauwkeurig. Zeer gepast noemt hij de groote dikke *Arteria pulmonalis*, ἀρτηριώδη φλέβα (RUFUS t. a. pl. 42), beschrijft ook den oorsprong der Arteriën, wier vliezen hij zesmaal dikker noemt dan die der Venen, en die hij, even als de structuur der hartekamers, zorgvuldig onderzocht heeft. Ja! pathologische afwijkingen der vaten, althans van die der baarmoeder, geeft hij op, terwijl Herophilus blijkbaar de melkvaten ontdekt heeft; want hij zegt duidelijk: »εἰς ἀδενώδη τινὰ σώματα τελευτῶσιν αὗται αἱ »φλέβες, τῶν ἄλλων ἁπασῶν ἐπὶ τὰς πύλας ἀναφερομένων," d. i.: »de aderen van het *Mesenterium* eindigen [*gaan over*, »volgens onzen schrijver] in klierachtige ligchamen, terwijl alle »andere aderen (der onderbuiks-ingewanden namelijk) naar de »Poortader voeren" (GALEN., *de usu part.* IV. 19. T. III. p. 335) (1).

(1) Doch opdat ik dit hier aanstippe: IJOB XXI. vs. 23. lezen wij in den grondtekst: עטיניו מלאו חלב. In den באור hierop b. v. van OTTENZOSSER (Fürth 1805) wordt dit verklaard, als slaande op de *Vasa lactea* van het *Mesenterium*. En is deze opvatting juist, dan zullen wij reeds 1500 jaren vóór HEROPHILUS, de eerste aanduiding dezer Organen aantreffen bij den dichter van IJOB. Maar *kan* het woord עטיניו enz. *Vasa lactea*, en wel van het Mesenterium, beteekenen? Het woord is een der 76 woorden, die enkel in dit oudste boek des Bijbels voorkomen (men zie REGGIO in *Kerem Chemed*, VI. pag. 54, Prag 1841). Eene vergelijking is hier dus onmogelijk. Echter beteekent het Chald. עטימא *zijden*; van daar, dat anderen ter dezer plaatse *ingewanden* vertalen, hetwelk aan de eene zijde de veronderstelling bevestigt, doch van de andere zijde tegenspreekt; terwijl voor חָלָב, *melk*, dan חֵלֶב, *vet*, lezende, anderen dit op de *zijden* toepassen. De Septuaginta, de Vulgata, SCHULTENS, BOCHART enz. nemen eene andere lezing aan; v. D. PALM en de meeste anderen laten de woorden op kudden vee slaan, of op veerijke weiden, of op de plaats, waar gemolken wordt. Doch wanneer wij met RASSCHI gelooven, dat volgens den Talmud, ons woord »vaten" beteekent, dan brengen wij vooreerst de onmiddelijk volgende woorden: ומח עצמותיו ישקה, *zijne beenderen worden door merg bevochtigd*, daarmede in verband, en zien hieruit, dat de dichter wel degelijk van den mensch zelven, tot zijne bestrijders spreekt, en ook op deze plaats (zoo als op zoo vele andere plaatsen

Deze uitdrukkelijke uitzondering bewijst, dat hem de verhouding dezer deelen onderling duidelijk in het oog liep. 4) Wat het darmkanaal zelf aangaat, beschrijft en benoemt hij het eerst het *Duodenum* (GALEN., *de anat. ad.* VI. 8. T. II. 570.). De betrekking tusschen speekselklieren en Pankreas (GALEN., *de semine* II. 6. T. IV. 646.) vindt hier de vroegste opmerking en de lever eene zeer naauwkeurige beschrijving, zelfs met vergelijkend-anatomische aanmerkingen. — Wat 5) de geslachtsdeelen betreft, zoo beschrijft hij de zaadvoerende Organen bij den man zeer juist; ook is hij de eerste, die de geslachtswerktuigen aan het vrouwelijk ligchaam zelf praepareerde. De *Ovaria* vergelijkt hij reeds met de *Testiculi* en beschrijft beide naauwkeuriger dan de *Tubae;* het zorgvuldigst echter den *Uterus* en de veranderingen van deszelfs *Collum* en *Ostium*, gedurende de Menstruatie en de Zwangerschap. Als deze laatste dikwijls plaats vindt, zou (volgens hem) het *Ostium Uteri* overeenkomst verkrijgen met den kop eens Polyps of met het strottenhoofd (SORANUS bij ORIBASIUS ed. Basil. 1557. p. 867). — Eindelijk 6): voor de Osteologie leverde hij de beschrijving van het »tongbeen, hetwelk nabij de *Tonsillae* ligt" (IUL. POLLUX in zijn *Onomasticon* II. 4. *de Tonsillis*, ed. Francofurt. 1608, p. 118), en van de *Fibula.*

2. Physiologie. Den zetel der ziel, zoo als reeds aangemerkt is, in de hersenholten zoekende, verliest hij zich ook reeds in het duistere gebied der droomen; hij heldert daarenboven de gewigtigste physiologische vraagpunten op, zoo als de leer van de algemeene levenskrachten, van het gevoelsvermogen, van de wilskracht, van de Respiratie, van de Circulatie, van den invloed des harten op den pols (1), van de zaadafschei-

---

zijns boeks) als naauwkeurig waarnemer der natuur zich voordoet. (Het woord מוח, *merg*, komt insgelijks alleen op deze plaats voor, en werd door latere schrijvers, bijna zoo als boven, bl. 121, van PLATO medegedeeld is, κατ' ἐξοχήν voor *hersenen* genomen.) En ten tweede moeten wij, ons aan den Masoretischen tekst houdende, omdat wij geene reden hebben er van af te zien, dus zeggen, dat de dichter hier mededeelt: »zijne vaten zijn gevuld met melk, en zijne beenderen worden door »merg bevochtigd;" — een gezegde, hetwelk voor verder natuurkundig onderzoek zeer geschikt is, maar hier niet uitvoeriger ontwikkeld kan worden. Mij echter schijnt OTTENZOSSER's verklaring voorzeker te ver gezocht toe, ofschoon ik er eigenlijk geene betere voor in plaats zou kunnen geven. — Zie overigens over de uitstekende verdiensten van IJOB's dichter, vooral op het gebied der Dierkunde, mijne Voorlezingen hierover, *Groningen* 1843. C.

(1) Van HEROPHILUS is afkomstig de verkeerde en tot in de 19de eeuw verdedigde leer, dat bij elken polslag de slagader zich in hare geheele lengte zou zamentrekken en uitzetten; — een onderwerp, hetwelk eerst

ding, van de melkvorming, van de gezondheid over het geheel, enz.

Het valt niet te betwijfelen, dat hij Vivisectiën gedaan heeft ter opheldering zijner physiologische onderzoekingen en ter vermeerdering zijner kennis in deze wetenschap. Dat hij levende misdadigers ten dien einde geopend heeft, strijdt meer tegen ons gevoel, dan tegen den geest zijns tijds, zoo als dan ook Celsus (1) met lof, de christelijke kerkvader Tertullianus (2) met berisping, dit verhalen, — beide echter, zonder in het minst omtrent het Factum zelf in twijfel te zijn. Nademaal hij reeds bij Aristoteles Vivisectiën gezien, over Vivisectiën zelf een werk nagelaten en van de toenmalige koningen, — die zich zelve ijverig toelegden op Anatomie, Physiologie en Toxikologie (uit vrees voor den dood!), — hiertoe misdadigers verkregen had, zoo moet men dit [wat ook onze Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN, t. a. pl. p. 50, en V. LIMBURG BROUWER, *Verhand. en losse Geschriften*, Gron. 1836, p. 203, doen] als eene geschiedkundige daadzaak aanmerken; en slechts onze teêrgevoelige geschiedschrijvers zochten, — terwijl zij zoo doende hunne taak, » de waarheid uit te vorschen," zeer miskenden, — tot dus verre deze schandvlek te overschaduwen.

3. Algemeene Pathologie en Therapie. De Trichotomie staat hier, even als over het geheel, bij Herophilus op den voorgrond. Zoo onderscheidde hij eene krachtige, eene zwakke en eene daartusschen liggende Constitutie, welke laatste bij grijsaards en Reconvalescenten gevonden wordt; en diensvolgens nam hij ook verhittende, verkoelende en daartusschen liggende geneesmiddelen aan (GALEN. *de Sanitat.* VI. 2., en *de simpl. medicam.*

---

door HECKER (*Versuch einer neuen Ansicht d. semiot. Pulslehre*, in HORN's, NASSE's u. WAGNER's *Archiv.* 1821. St. 3. p. 491 volgg.) en anderen beter toegelicht is.

(1) » Necessarium ergo esse incidere corpora mortuorum eorumque » viscera atque intestina scrutari; longeque optime fecisse HEROPHI-» LUM et ERASISTRATUM, qui nocentes homines a regibus ex carcere acceptos » vivos inciderint, considerarentque, etiamnum spiritu remanente, ea » quae natura ante clausisset," cet.

CELSUS, *de Medic.* L. I. praef. ed. Targa Arg. I. p. 6.

(2) » HEROPHILUS ille, medicus an lanius, qui sexcentos exse-» cuit, ut naturam scrutaretur, qui hominem odiit ut nosset, nescio an » omnia interna ejus liquida explorarit, ipsa morte mutante quae vixerant, » et morte non simplici, sed inter artificia exsectionis er-» rante." TERTULLIANUS, *de Anima* c. 10.

[Overigens zal het getal 600 bij TERTULLIANUS, wel zeer willekeurig door hem aangenomen zijn, nademaal deze schrijver ten opzigte der Heidenen niet altijd zeer juist is in 't mededeelen van daadzaken, hen betreffende. C.]

I. 22). Gezondheid en ziekte berusten op den toestand der vochten: »*In humidis omne vitium est, ut* HEROPHILO *visum est*", zegt CELSUS. — Hoe vele onaangenaamheden hadden de Geneesheeren zich kunnen besparen, wanneer zij slechts praktisch hadden geweten op te vatten het eenig verschil, hetwelk Herophilus maakt tusschen *Diagnose* en *Prognose* der ziekten! Maar men vond het integendeel beter den uitgang eener ziekte te voorspellen, zelfs wanneer men met derzelver erkenning niet eens geheel volstaan kon.

Ook zijne Diaetetiek, — waarin gesproken wordt: over de waarde der gezondheid, over de leefwijze, over de krachten der voedselstoffen en over de Gymnastiek, — behoort tot deze afdeeling. Eveneens zijne Semiotiek, in welk opzigt vooral de beteekenis dezer leer, even als de Diagnose en Prognose, vastgesteld wordt. Herophilus gaf zelfs over het *Prognosticon* van Hippokrates een' eigen' Commentaar, en over den pols insgelijks een afzonderlijk geschrift. De pols schijnt hem over het geheel zeer veel belang ingeboezemd te hebben: hij onderscheidt denzelven van de hartklopping, handelt over de oorzaken van den sterken pols, volgens grootte, snelheid en Rhythmus, zoodat dan ook reeds bij hem de woorden: volle, zamengetrokkene, snelle, golf- en wormachtige pols, even als pulsus formicans, aequalis, inaequalis, dicrotus, caprizans, voorkomen. Hoe zeer in het algemeen »het Rhythmische" zijne aandacht boeide, kan men opmaken uit zijne naauwkeurige bepaling van de tusschentijden, pauzen, tijden en *maten* [Takte]. Ook over de onderscheidene leeftijden wordt door hem gehandeld.

4. Materia medica. Dit is de zwakke zijde van Herophilus. Van hem toch is gedeeltelijk afkomstig de overlading met geneesmiddelen, de aanwending van zeer zamengestelde artsenijen, en het misbruik van de Acria drastica (vooral de Helleborus in groote doses en andere verwerpelijke Kuren, die later zoo dikwijls voorkomen). Maar van den anderen kant moeten wij doen opmerken, dat Herophilus het eerst de noodzakelijkheid van geneeskundige hulpmiddelen duidelijker aan het licht bragt, de werkzaamheid der geneesmiddelen ophelderde, de onmisbaarheid aantoonde van een onderzoek aangaande hunne wijze van werken, en vooral dat hij het vroegst, door eene Classificatie, ook in deze wetenschap orde poogde in te voeren.

5. Speciële Pathologie en Therapie. In de eerste plaats is hier belangrijk de omstandigheid, dat Herophilus reeds het zieken-examen ophelderi; verder dat hij over de genezingen zelfs reeds een afzonderlijk geschrift geeft; dat hij gewag maakt van de oorzaken des plotselijken doods, — onder anderen van het uittrekken eens tands als oorzaak van dusdanigen dood, — en reeds onderschei-

dene soorten van verlammingen, van bevingen en krampen, vooral den Tetanus, schildert. Herophilus schreef niet alleen over Oogziekten, en vooral over Dagblindheid, maar deed ook (even als Erasistratus) door plaatselijke middelen buitengewone Kuren (VAN ONSENOORT, t. a. pl., bl. 9.). Ook over Haemorrhagieën spreekt hij; en de behandeling der Haemoptysis door middel van keukenzout, die Herophilus van uit Afrika het eerst aanbeval en die voor de praktijk zoo belangrijk is, — deze werd duizende jaren later wederom voor iets nieuws uitgegeven door RUSH in Amerika en MICHAELIS in Europa enz. (Z. CONRADI, *Hdb. d. spec. Path. u. Therap.* II. 33. ed. 3.).

6. Chirurgie. Dat Herophilus reeds spreekt over het teregtbrengen van Luxatie's, rekenen wij niet hoog, omdat dit een lievelingskapittel der ouden was (1). Maar dat hij het is, die eigenlijk de *Helkologie* gegrondvest heeft en vooral de zweeren methodisch, — al is het ook niet zoo als Rust, — leerde behandelen, ja! dat hij, even als Cooper voor eenige jaren, de stelling verdedigt, dat ronde zweeren moeijelijker genezen dan langwerpige (en dien ten gevolge in de zoodanige veranderd moeten worden), — dit verdient aangestipt te worden.

7. Verloskunde. Hier ter plaatse behoort, wat hij leerde nopens den verschillenden toestand van het Ostium Uteri in den zwangeren en niet zwangeren staat; en de vraag over het dooden van het Foetus, die door hem voorgesteld wordt, is nog heden niet voldoende opgelost. Dat v. Siebold, in zijne dikwijls reeds genoemde Geschiedenis der Verloskunde (1839), Herophilus niet noemt, moet des te meer in het oog loopen, omdat, behalve het reeds vermelde, ook de leer van de bewegingen des kinds en van de Lactatie bij Herophilus, den (waarlijk onwillekeurig) eersten Vroedvrouwenonderwijzer (2), voorkomt.

---

(1) Een Curiosum uit zijn leven, is het volgende: DIODORUS KRONOS, een zeer beroemd Sophist, die de beweging ontkende, had zijn' opperarm (niet den voet, zoo als SPRENGEL ten onregte aangeeft) ontwricht. HEROPHILUS, den Sophist met deszelfs eigene woorden treffende, zeide: »Uw schouder is *of* uit de plaats getreden waar hij was, *of* waar hij niet was; maar hij is noch dáár, waar hij was; noch dáár, waar hij niet was: derhalve is hij in 't geheel niet ontwricht!" — Lagchende voldeed hij aan de beden van den Sophist en bragt de ontwrichting te regt.

(2) AGNODICE, een jong meisje, bezocht nl. in manskleederen zijne voorlezingen, en verleende bij verlossingen daarna zóó goed hulpe, dat zij (die overigens zoowel voor schuchtere vrouwen, als voor mannelijke regters, formeel qua femina zich presenteren moest) aanleiding gaf tot de Emancipatie van de tot dusverre, door de wet, bij het verloskundig onderwijs uitgeslotene vrouwen.

§. Tot de **letterkundige verdiensten** van Herophilus (die door zijnen Monograaph M a r x, te hoog schijnen aangeslagen te worden) moet men ten laatste, behalve den boven aangevoerden Commentaar over het Prognostikon van Hippokrates, nog rekenen zijne verklaring van de duistere uitdrukkingen, die bij Hippokrates voorkomen en vooral zijnen Commentaar over de Aphorismen van Hippokrates. Zonder zich juist aan overdrijving schuldig te maken, mag men Herophilus, behalve zijne hoofdverdienste ten opzigte van de Neurologie, groote verdiensten toekennen ten aanzien van bijna alle takken der Geneeskunde [zie ISENSEE's Kritiek van MARX's Monographie, in SCHMIDT's Jahrb. 1839. XXII. 1. 130 volg.]; terwijl de hem volgende *Herophileeërs*, reeds op zich zelve, voor zijne persoonlijke verdiensten spreken.

Herophileeërs, circa 280—20 v. Chr.

De leerlingen van Herophilus geven, in hunne veelvoudige werkzaamheid, deels een bijzonder streven te kennen, om de leemten des Meesters aan te vullen, deels ook eene meer algemeene inspanning van de toenmalige geneeskundige rigting, om iets beters tegenover te stellen aan het zeer wèl gevoelde nietsbeteekenende van dogmatische Reflectiën en aan het verwaarlozen der waarneming, zoo als dit in de voorafgaande Dogmatische School had plaats gevonden. Immers, in de Alexandrijnsche School zocht men over het geheel, na den natuurlijken weg, op welken het Grieksche leerdicht ontstaan was, verlaten te hebben, juist zulke stoffen uit, ook op het gebied der Geneeskunde, die door hare weerbarstigheid dienen moesten allééń om de magt der kunst aan te toonen. En wordt het niet ten hoogste goedgekeurd door Galenus, dat men hier geneeskundige voorschriften in verzen schreef? Zoo zijn ons dan ook van de geneeskundige leerdichten van N i k a n d e r uit Klaros bij Kolophon, — die (volgens S u i d a s) omstreeks 160—140 v. Chr. bloeide, — nog twee, al zijn het ook niet de beste, overgebleven. Het eene »*Θηριακά*", handelt over de giftige dieren, [alsmede over de toevallen na dusdanigen beet of steek ontstaan] en over de middelen hiertegen [958 verzen]; het andere »*'Αλεξιφάρμακα*", over de middelen tegen vergiften, die men in spijs en drank opnemen kan [en over de plantaardige en delfstoffelijke vergiften zelve; 630 verzen; vervolg van het vorige gedicht] (1). — Kritische werkzaam-

(1) In een geneeskundig opzigt werden beide gedichten door de ouden zeer geprezen, door de nieuweren zeer gelaakt. De taal is duister en geleerd en dichterlijk talent niet te miskennen. Doch de beschrijving der details in Hexameters klinkt zonderling. De eerste edit. bij ALDUS, Venet. 1499., met Scholia en vereenigd met DIOSKORIDES; vervolgens door H. STE-

heden had reeds 150 jaren vroeger Mnemon van Sida verrigt, die vele Hippokratische geschriften naar Alexandrië overbragt; en Bacchius van Tanagra volgde reeds, even als Apollonius Ther en later (onder Kleopatra) Dioskorides Phakas, en ook vroeger dan deze beide, Heraklides van Erythrea, — die omstreeks 210 de [onechte] Hippokratische leer van den pols en andere werken bearbeidde, — het voorbeeld van Herophilus na, om de eigene woorden van Hippokrates van vreemde inmengselen te zuiveren. Dezen geleerden viel de omstandigheid in het oog, dat het tandvleesch soms zonder beleediging kan bloeden, en dat derhalve bloedvloeijingen ook enkel op Secretie kunnen berusten; — eene meening, die dus niet het eerst door Peter Frank geuit is. De ontleedkundige onderzoekingen van Herophilus werden echter vooral voortgezet door den beroemden ontleedkundigen **Eudemus**, die ook reeds met Herophilus de leer der Klieren bearbeid had, de *Fimbriae* der *Tubae Fallopii*, πλεκτάναι, met de vangarmen (1) der Inktvisschen vergeleek, en bovenal de Neurologie verrijkte. De Pharmakologie daarentegen werd door Mantias (omstreeks 270) met goed gevolg bearbeid, terwijl Demetrius van Apamea, — van wien nog eene Aetiologie der Haemorrhagieën en de namen »*Diabetes*, *Priapismus* en *Satyriasis*" voorhanden zijn, — zich verdienstelijk maakte ten aanzien van de Pathologie. De eerste aanduiding der Hondswoede, κυνόλυσσος, en (der watervrees? door) παντοφοβία, is daarentegen afkomstig van Andreas van Karystus, die een werktuig uitvond ter Reductie van het ontwrichte dijebeen, en omstreeks 210 v. Chr., onder den titel van Handapotheek, Νάρϑηξ, over de meestgebruikelijke geneesmiddelen schreef; terwijl Apollonius Mys van Kittium ter zelfder tijde over de minder moeijelijke pharmaceutische Operatiën handelde. — Ook de Helminthologie verkreeg weldra (omstreeks 170) aanwinst door Agatharchides, die den Draadworm (*Gordius Medinensis*) het eerst beschreef.

Gelijk wij bij de Erasistrateeërs zagen, dat eene eigenlijke School bij hen eerst laat zich vormde, even zoo merken wij ook den hoogsten bloei der Herophilaeïsche School eerst op onder Zeuxis, in Laodicea, ten tijde van Augustus. Omstreeks het jaar 50 immers werden aldaar Zeno door zijne geleerdheid, Aristoxenus door zijne bearbeiding der leer van den pols, Demosthenes Philaltes

---

PHANUS, zonder Scholia [alléén de verbeterde grieksche tekst; in *Poët. graeci principes*], Parijs 1566. Beste edit. van J. G. SCHNEIDER, het eerste werk Leipzig 1816, het andere Halle 1792. Ten laatste in het *Mus. crit. Cantab.* III en IV, met BENTLEY's aanmerkingen.

(1) »Vang*voeten*," zegt onze Schrijver. C.

door zijne bearbeiding der Oogheelkunde, en Gajus, — met wien de School eindigt, — door zijne beschrijving der Watervrees als Hersenziekte, bekend. De volgelingen van deze beide beroemde mannen waren, zoo als het schijnt, bestemd om eerst eene andere zending te vervullen, welke namelijk bestond »in het verbreiden van de Euro»peaansche kultuur der Geneeskunde, in de eerste plaats over het »gedeelte van Azië, hetwelk toenmaals hiervoor ontvankelijk was!”

»Het groot aantal Geneesheeren te Alexandrië, en waarschijnijlk ook het dikwijls voorkomen van de meest verschillende ziekten in eene volkrijke en naar genot hakende hoofdstad, — dit alles had overigens ten gevolge, dat men enkele gedeelten der Geneeskunde, inzonderheid 1) Diaetetiek; 2) Therapie door geneesmiddelen, en 3) Chirurgie, zorgvuldig onderscheidde, meer afzonderlijk bearbeidde en in de praktijk bij uitnemendheid het een of ander dezer vakken beoefende. Zóó zal men wel de plaats in de voorrede van Celsus moeten verstaan: »iisdemque temporibus in tres partes »medicina diducta est;” ofschoon men gewoonlijk uit deze plaats eene scheiding der Geneeskunde van de Chirurgie en van de Rhizotomie (Apothekerskunst) pleegt af te leiden. Eene dusdanige scheiding, die men zelfs in den geest van »een' oud-Egyptischen afkomst” (FRIEDLÄNDER) aannam, had in der daad niet plaats, of het mag ten hoogste geweest zijn ten behoeve van het onderwijs. Alléén in de Chirurgie en in de leer der verbanden is zij denkbaar, terwijl de Steensnijding, afgescheiden van de overige Chirurgische Operatiën, door eene afzonderlijke klasse van Chirurgen, de Lithotomen, uitgeoefend werd.” [Verg. boven, bl. 145, aant. 1.]

Resultaten uit de Alexandrijnsche School.

I. Algemeene Resultaten:

In Alexandrië nam de Geneeskundige Wetenschap minder intensief dan wel extensief toe. De rijke verzamelingen en Bibliotheken, door de opvolgers van Alexander, na diens dood en naar zijn voorbeeld, uit de toenmaals bekende wereld zamengebragt, leverden de te bewerkene bouwstoffen. Griekenland, hetwelk bij Chaeronea den geest zijner staatkundige vrijheid uitgeademd had, maar altijd nog geleerden bezat, Griekenland leverde de werkende krachten. Deze wetenschappelijke Emigranten werden in het prachtige Brucheion te Alexandrië verpleegd en beoefenden daarentegen de wetenschap in het Museum en in den Serapistempel aldaar. Jammer, dat de wetenschap hier in een uitspattend bedrijf ontaarde.

»De geschiedenis heeft ons in de geschriften van latere schrijvers, vele namen en leerstellingen van Alexandrijnsche Geneesheeren,

doch niets van hunne werken behouden, wier verlies intusschen naauwelijks een beklag waardig schijnt te zijn. Overgegeven aan een kras Dogmatismus en vervuld met eene aanmatigende zucht tot verklaren, meenden zij, langs den dialektischen weg, door spitsvindige Definitiën, het wezen der zaken te hebben doorgrond; en in plaats van gebruik te maken van de gewenschte gelegenheid tot Natuurstudie, hielden zij zich bezig met sophistische Commentaren op de Ouden, vooral op Hippokrates, wier geest aan hunne letterziftende studie geheel en al vreemd bleef." (Friedländer.) Doch laat ons tot de bijzonderheden overgaan, en eenige voor de Wetenschap nuttige Resultaten uit dezelve zien op te sporen.

II. Bijzondere Resultaten.

1. Voor de Chirurgie. De leer der Operatiën en die der Verbanden verkregen hier belangrijke aanwinsten. Intusschen werden ook de overige takken der Chirurgie bearbeid, zoo als dan *a) tot de Literatuur* der Chirurgie van dien tijd, het volgens Celsus (praefat. L. VII.) uitmuntende systematische leerboek dezer wetenschap van Philoxenus behoort, uit hetwelk Galenus ons nog voorschriften mededeelt. Verder behoort hiertoe het werk over hoofdwonden (SORAN., *de sign. fract.* c. 9.) van Demetrius en de nog in H. S. aanwezige verhandelingen over gewrichten (COCCHI, *Graecor. chir. libri* p. 13. 14., in NICETAS Verzam. d. Florent. Bibl.) van Apollonius van Kittium, van wien wij reeds boven melding maakten. Ook de Erasistrateeër Apollonius van Memphis, maar vooral Sostratus maakten zich door geschriften, — de laatstgenoemde, ook schrijver eener groote Zoölogie, door een werk over den beet en steek van giftige dieren (*Schol. in* NICANDR. *Theriac.* v. 764.), — ten aanzien van de Chirurgische Literatuur verdienstelijk. *b) Akiurgie.* De meeste Operatiën, welke men oudtijds met verstandig overleg en vaardigheid uitvoerde, — en haar aantal was niet gering, — werden door de Alexandrijnsche School verbeterd en volgens wetenschappelijke beginselen geordend. Zonder tegenspraak geldt dit ten opzigte der Lithotomie (CELS., VII. 26. 2.) met het kleine Apparaat. Ammonius, »den Lithotoom" [want, — zoo als boven reeds aangemerkt is, — men had toen voor de Lithotomie afzonderlijke Chirurgen], een' zeer beroemden bearbeider der Chirurgie, ontbraken slechts onze meer doelmatige lithontriptische instrumenten, om de Methode ten uitvoer te brengen, wier uitvinding wij thans aan Gruithuisen, Civiale en vooral aan Heurteloup toekennen. Het eerste denkbeeld voor de handelwijze van den laatstgenoemden, heeft Ammonius blijkbaar in de volgende Methode, ter verkleining van een' grooten steen,

neêrgelegd (1): »Hij fixeerde den [pis]steen met een' haak, gaf »dezen eenen helper in handen, appliceerde daarna een stomppuntig »*werktuig* [*Meissel*, beitel, ?] en verbrijzelde dan voorzigtig den »steen met een of meer hamerslagen." — Behalve de Lithotomie, werd vooral *c*) *de Herniologie* bearbeid. Reeds Gorgias had geleerd, dat de navel door met lucht gevulde darmen kon naar buiten gedreven worden: maar Hero beschreef uitdrukkelijk onderscheidene soorten van de Omphalocele, en Sostratus, — die over Vleeschgezwellen aan den buik schreef, — schijnt reeds den Anus artificialis gekend te hebben, naardien Celsus van hem zegt: »Ventri nullum os subest; sed ibi perniciosae fistulae sunt, adeo ut »Sostratus insanabiles esse crediderit." — *d*) *Leer der verbanden.* Men behoeft slechts (zoo als Hecker reeds aanvoert) de afbeeldingen tot Galenus, in het eerste deel van Chartier's Editie, te beschouwen, om zich te overtuigen, dat bijna onze geheele leer der verbanden uit de Alexandrijnsche School afkomstig is. Onderscheidene verbanden had ook zij ontleend aan de Dogmatische School, b. v. de nog heden gebezigde Scapha [»de Schuitzwachtel"] van Diokles, en naar het schijnt ook het »Scamnum [»de bank"] Hippocratis." Doch Heliodorus en Galenus maken van vele eigenaardige verbanden melding, die door Amyntas, Perigenes, Sostratus, Apollonius Ther, Glaucias en anderen uitgevonden [of gewijzigd] waren. Inzonderheid waren het *e*) *de Beenbreuken en Ontwrichtingen*, die tot het uitvinden van vele kunstmatige toestellen aanleiding gaven, zonder dat dit echter de eenvoudige »Methodus palaestrica" van Hippokrates geheel had kunnen verdringen (ORIBASIUS, *de Machin.* c. I. p. 17. ed. Basil. 1557.), hoezeer Demosthenes, Philistion en Andreas hun best deden zich hierin bekend te maken, en in weerwil van alles, wat men zelfs van Architekten en Mechanici, b. v. van Apellides en Archimedes afgezien had (ibid. c. 26. p. 65.). Zoo had naar het werktuig, dat door Archimedes daargesteld was om schepen naar het land te trekken, Pasikrates, op een kleineren schaal, het Tripastum aangegeven en daarenboven het Plinthium, het raam van Nileus, gewijzigd. Aan het Glossocomum [de »Leêschroef"] van den Alexandrijn Nymphodor was reeds de schroef zonder einde (bereids voor Aristion's verbetering van dezelve) aangebragt. Eindelijk vindt men in Protarch's werktuig ter Reductie van 't ontwrichte dijebeen, het model van ontelbare andere, die

(1) CELSUS VII. 26. 3: »Uncus injicitur calculo, ut facile eum con»cisum quoque teneat ne is retro revolvatur: tum ferramentum adhibetur »crassitudinis modicae, prima parte tenui sed retusa, quod admotum cal»culo ex altera parte ictum findit."

later voorgesteld werden. Het meest echter hielden zich voor de Extensie en Contra-extensie, in de praktijk staande: de Ladder [κλίμαξ], de Zwachtels en vooral de Katrollen.

2. Voor de Oogheelkunde is de Alexandrijnsche verbetering van de Staar-operatie door Depressie, het belangrijkst geworden. Deze wijze van opereren verkregen de Alexandrijnen uit Azië: echter is de uitvinding niet afkomstig uit Japan, zoo als men tot op de werken van von Siebold (*Nippon* en and. werken. Leiden 1832—1840) en van Overmeer-Fischer (*Bijdrage tot de kennis van het Japansche rijk.* Amsterd. 1833. 4. p. 94 enz.) ten onregte gemeend had. De Extractie der Katarakt schijnt daarentegen eerst na de geboorte van Christus in Rome voorgesteld te zijn, alwaar wij ook weldra Ophthalmologen, die in Alexandrië gestudeerd hadden, zullen zien optreden.

3. Voor Hygeine en Diaetetica geschiedde over het geheel in Alexandrië zeer veel. De in weelde levende en voor den dood bevreesde koningen gaven daartoe ongetwijfeld den sterksten aanstoot, en de buitendien Egypte-achtige voorschriften van Pythagoras vonden aldaar wederom den grootsten bijval, en wel vooral bij de volgelingen van den koninklijken lijfarts Erasistratus. Men stelde alle pogingen in het werk om zich te conserveren, liet zich na elk bad met aangename en voor een gedeelte zeer kunstmatige zalven (SALMAS. *Plinian. exercit. in Solini polyhist.* 739—41.) inwrijven, enz. Kwakzalvers van allerlei soort maakten dus hier hun fortuin. Intusschen bezaten eenigen reeds aanzienlijke pharmaceutische en toxikologische kundigheden, zoodat men hen niet alleen ter verlenging des levens bezigde, maar ook hier en daar ter verkorting van hetzelve, door middel van vergiftiging (1).

4. Voor Pharmakologie en Pharmacie (volgens HECKER t. a. pl. I. 321). Niet in dien zin, zoo als de Chirurgie dit deed, scheidde zich de Pharmacie van de overige takken der Geneeskunde. Men begon in Alexandrië de pharmaceutische Geneeskunde meer te bearbeiden, d. i. men begon zich meer toe te leggen op de kunst, om de ziekten vooral door geneesmiddelen te bestrijden; en wij hebben gezien, hoe de liefde hiervoor van Herophilus en Erasistratus op hunne Scholen overging. De vroegere Geneeskunde moest in dit opzigt wel arm en gebrekkig zijn; thans echter beproefde men tallooze nieuwe middelen, men vond nieuwe zamenstellingen uit, en schiep eene Pharmacie, die in de werken der Hippokratische Dogmatici slechts in brokstukken voorhanden en grootendeels uit de aanverwante technische kunsten voortgekomen was, doch thans met de Leer der Geneesmiddelen en met de zeer

(1) Zoo als den beruchten L. CLODIUS. Verg. CICERO, *pro Cluentio*, c. 14.

ontwikkelde Leer der vergiften verbonden bleef. De Geneesheeren bereidden zelve de stoffen, welke zij van kruiden-verzamelaars, kramers of zalf- en verfbereiders verkregen. De oudste dezer klassen was die der Rhizotomen. Ten tijde van Theophrastus (THEOPHR. *hist. plant.* IX. 9.) bestonden er, even als van ouds, vele dusdanige Rhizotomen. Later hielden zij zich ook bezig met de bereiding van zamengestelde middelen, en als zoodanig worden zij Pharmocopolae genoemd. Hun winkel werd, — zoo als trouwens elke voorraadskamer, — *'Αποθήκη*, *Apotheek*, geheeten.

Voor het overige werden de geneesmiddelen, zoowel enkelvoudige als zamengestelde, als eene gewone koopwaar beschouwd, waardoor dan ook des te meer aan vervalsching en zucht naar winst in dit vak, de toegang werd geopend.

Empirische School, 280—117 v. Chr.

Door de rigting van dien tijd, welke met betrekking tot Hypothesen in een uiterste vervallen was, ontstond de Empirische School, waarvan het denkbeeld wel is waar reeds in den geest van Herophilus zich ontwikkeld had, doch waarvan de verwezenlijking eerst door Philinus van Kos, door Serapion den Alexandrijn en door Heraklides van Tarente tot stand kwam. Met verwerping der anatomische, physiologische en aetiologische grondbeginselen, bepaalde zij, — de Empirische School, — zich alleen tot de enkele waarneming der ziekte-verschijnselen, en handelde zij bij het genezen der ziekten, volgens de Analogie en naar het door Heraklides ingevoerde Epilogismus, d. i. naar het besluit van het tegenwoordige tot het voorafgegane, van hetgeen waargenomen wordt tot deszelfs verborgene oorzaak. —

Om den ontwikkelingsgang dezer School wèl te vatten, moet men niet vergeten, dat zij zich tegenover de Dogmatische en uit het midden der Alexandrijnsche gevormd heeft, terwijl zij de van af het begin aanwezige Ondervinding, tot een beginsel verhief. Haar ontstaan kan men zeer gemakkelijk verklaren (FRIEDLÄNDER, t. a. pl. I. 134.) uit de eenzijdigheid der Dogmatici, waarmede deze, terwijl zij alle waarneming vermeden, aan ongegronde en dikwijls elkander weêrsprekende bespiegelingen zich overgaven, alsmede uit den geest van het boven (bl. 117) door ons bij Plato geschetste Sokratische Skepticisme. Doch slechts onder de banier van een laag Skepticisme schaarden zich de Empirici, die alle erkenning door het verstand, alle Theorie, ja zelfs Anatomie en Physiologie verwierpen, niets van ziekteoorzaken en Indicatiën, die door onze zinnen niet waargenomen kunnen worden, wilden weten,

maar (bijna zoo als Hahnemann in onzen tijd) alleen met Symptomen en geneesmiddelen zich bezig hielden (1). Elk hooger gebied van den geest was ontoegankelijk voor de Empirici, en lag voor hen achter een' onbeklimbaren muur, voor wiens poorten zij geen' sleutel bezaten.

Terwijl wij thans overgaan tot de Resultaten, die, verkregen uit de Empirische School, voor de geschiedenis der Geneeskunde belangrijk zijn, dienen wij eerst nog een oogenblik te blijven stilstaan bij de mannen, door wier toedoen deze Resultaten ten voorschijn geroepen werden.

Vooruitgang der Geneeskunde, door Philinus/ Serapion/ Herakliděs en de andere Empirici.

Hij die met een gelukkig gevolg beproeft, om ver verbreide dwalingen met geestkracht te bestrijden, brengt reeds daardoor een' algemeenen vooruitgang tot stand. Philinus van Kos is de man, tot wiens eere wij dit (280 v. Chr.) moeten zeggen. Hij bestreed met geluk de eenzijdigheid van het stijve Dogmatismus, de rigting der toenmalige Geneeskunde, die door de Humores en derzelver Acrimoniae, als in een moeras veranderd werd, benevens de onrijpe uitwassen van Systemen zonder gehalte; en het is even zoo betreurenswaardig, dat zijne Commentaren op de Hippokratische geschriften, waarvan Erotianus met roem spreekt, verloren zijn gegaan, als het omgekeerd hoogst aangenaam is, in zijne volgelingen de weldadige gevolgen op te merken van zijne pogingen, om zuivere waarneming en ondervinding in eere te brengen. Zoo heeft b. v. Serapion van Alexandriě, omstreeks 270, de naastvolgende onder deze volgelingen, een middel ontdekt, welks

(1) Volgens CELSUS (I. x.) bekommerden zij zich *in geenen deele*, om ontwaar te worden, wat de ziekte *verwekt*, maar alléén *wat haar verwijdert*. Ten einde echter bij hunne Ondervindingsleer niet in het duister rond te tasten, hielden zij zich aan hunnen z. g. »Drievoet," die door eigene waarneming, door geschiedkundige kennis van de waarnemingen van anderen en door den overgang tot het gelijksoortige gevormd wordt, wanneer nl. de behandeling eener bekende ziekte op eene onbekende, maar met haar overeenkomende ziekte, toegepast wordt. Daar echter deze Drievoet nog geene zekerheid genoeg verschafte, bezigde men nog een vierde steun, nl. het z. g. Epilogismus, door middel van hetwelk men hoopte, het verwijt van het al te eenzijdig hechten aan het uiterlijke der verschijnselen krachteloos gemaakt en een nieuw hulpmiddel voor de erkenning ontdekt te hebben.

werkzaamheid door de ondervinding der latere eeuwen bevestigd werd, nl. de zwavel, als geneesmiddel tegen chronische huidziekten en wel in het bijzonder tegen Schurft (1). Hij was ook de eerste, die de onfeilbaarheid der Hippokratische (2) Humoraal-pathologie met kracht tegensprak. — Uit den *status praesens* tot de voorafgegane of nog voortwerkende oorzaak te besluiten (zie het boven vermelde »Epilogismus"), leerde Menodotus van Nikomedië; terwijl de insgelijks reeds genoemde »Drievoet der Empirie," [τρìπους τῆς ἰατρικῆς] — die op waarneming, geschiedenis en overgang tot het gelijksoortige berust, — afkomstig is van Glaukias (omstreeks 260), die een' grooten alphabetischen Commentaar naliet op de gezamelijke werken van Hippokrates, en vooral op deszelfs boeken περὶ χυμῶν [hetwelk *stellig* onecht is; zie boven, n°. 36.] en ἐπιδημίων lib. VI. [hetwelk op zijn minst ook *niet stellig* echt is; zie boven, n°. 15.]. Voorzeker, het was vrij verwaand, de Empirie op [geheel of gedeeltelijk] Hippokratische aanteekeningen te willen grondvesten.

De drie hoofdpilaren der Empirische School werden intusschen opgerigt door den leerling van Mantias, Heraklides van Tarente, die (omstreeks 242) de Leer der geneesmiddelen, de Chirurgie en Diaetetiek met bedaardheid en duidelijkheid bearbeidde. 1) Met betrekking tot de Leer der geneesmiddelen, drong hij voor de eerste maal voort tot aan eene doelmatige wijze van voorschrijven. Hij zag reeds in, dat het heil van de Leer der geneesmiddelen minder berustte op 't ontdekken van nieuwe middelen, dan wel op een juist gebruik van oude, wier Kritiek zijne Materia medica deed voorkomen als de meest omvattende, grondigste en van Hypothesen 't minst voorziene Commentaar van een geheel tijdvak. Het Opium is, — ofschoon niet (zoo als eenige geschiedkundigen meenen) door hem het eerst inwendig toegediend, — echter door hem meer algemeen in de praktijk ingevoerd, tegen slapeloosheid, krampen, hoest en pijnen. Dat hij echter ook de Antiphlogose reeds zeer goed verstond, blijkt uit zijne behandeling van de Hersenontsteking, door middel van koude omslagen op het hoofd, aderlating en Clysmata. 2) Onder zijne chirurgische verrigtingen, moeten wij gewag maken van de

---

(1) Zijne geschriften, *Libri curationum*, zijn niet tot ons gekomen. Doch wij weten nog van hem, dat hij in den geest zijns tijds de zonderlingste mengsels, b. v. Kameelhersenen, Hazenharten, Schildpadbloed, Krokodildrek, Testes van Everzwijnen enz., tegen Epilepsie voorschreef.

(2) Of, mijns bedunkens, misschien beter »die de onfeilbaarheid der *pseudhippokratische*, of althans de met latere denkbeelden vermeerderde echte leer van HIPPOKRATES tegensprak." C.

Kritiek der Leer van de vergiftigde wonden, *θηριακά*, alsmede van de werkzaamheid van pharmaceutische, zoowel als operatieve Kosmetika; verder van zijne tot heden aangewende wijze van opereren bij Ankyloblepharon, en van een werktuig ter Reductie van het ontwrichte dijebeen. 3) In een diaetetisch opzigt, hield hij zich aan het verhongerend Regimen van Chrysippus, zonder echter de koortszieken, — zoo als vóór hem dikwijls plagt te geschieden, — te laten dorst lijden. Hij schreef het eerste geneeskundige *συμπόσιον*, en gaf ook de giftige spijzen aan. —

De Toxikologie werd ter dier tijde over het geheel met zeer veel ijver beoefend, zelfs door koningen. Zoo vond Mithridates [VII., *de Groote, Eupator*], koning van Pontus, 123—64 v. Chr., het naar hem benoemde en in lateren tijd nog dikwijls voorkomende tegengift uit; — een mengsel, uit 40—50 zelfstandigheden zamengesteld. Lenaeus, wien Pompejus de nagelatene papieren van Mithridates overgaf, vertaalde deze in 't latijn. Ook hier zien wij dus een' overgang der Geneeskunde naar Rome. — Nog in de 16de eeuw bevond zich in de Bibliotheek van het Kantakuzeno te Konstantinopel, een door Kratevas, 70 v. C., aan Mithridates opgedragen botanisch werk, met (de eerste?) gekleurde plantafbeeldingen en onderscheidene nieuwe soorten van planten, waaronder de naar hem benoemde: *Eupatoria, Agrimonia Eup.* en *Mithridation, Erythronium dens canis.* — Ja, de laatste koning van Pergamus, Attalus III. Philometor, hield zich (omstr. 138) met Materia medica en Toxikologie bezig; en van zijn' tijdgenoot, den dichter Nikander van Kolophon, zijn ons nog twee werken, Theriaka en Alexipharmaka [waarover boven, bl. 155 ook reeds gesproken is] overgebleven. In het eerste worden onder anderen de toevallen na den adderbeet, de giftanden der slangen en de Bloedzuigers (1) voor de eerste maal juist beschreven. In het tweede werk raadt Nikander bij vergiftigingen in de eerste plaats een braakmiddel aan, daarna melk, wijn, olie, gom. Meesterlijk wordt in dit Alexipharmakon de Opium-vergiftiging, de werking van het Aconitum en van de Cantharides der Grieken (niet Lytta Vesicatoria, maar Meloë cichor.) beschreven. Ook behandelt hij aldaar het Conium, Colchicum, de Hyoscyamus, de giftige Fungi, het Toxicum (pijlgift), enz. Een algemeen tegengift zocht Zopyrus (omstr. 70 v. Chr.) voor Mithridates te bereiden, en een ander, Ambrosia, voor eenen Ptolomeeër. Verreweg belangrijker dan de laatste, reeds in Rome levende

---

(1) Eenige wenken over het geschiedkundige van 't gebruik des Bloedzuigers, kan men vinden bij A. VAN CALCAR, *Diss. de Hirudinis hist. nat. et usu medico*, L. Bat. 1823, p. 29. C.

Empirici: Heras van Kappadocië, die met eene Leer der geneesmiddelen, Narthex, — Menodotus uit Nikomedië, die met het reeds dikwijls genoemde Epilogismus voor den dag kwam, — Theudas van Laodicea (met wien, omstreeks 117 v. Chr., de Empirische School eindigt), die eene Encyklopaedie der Geneeskunde schreef, — en Aeschrion, die (150 n. Chr.) alléén als leermeester van Galenus onze opmerkzaamheid verdient; — belangrijker [zeggen wij] dan deze afvallige, Rome toebehoorende Grieken, is ons Kleopatra, die, terwijl zij Rome's merg had weten uit te zuigen, en (omstreeks 30 v. Chr) aan Caesar's zegepraal door een' fieren dood zich te onttrekken, — wegens drie werken in de geschiedenis der Geneeskunde binnentreedt, — nl. wegens hare Toxikologie (?), wegens hare Genesie (vrouwenziekten) en wegens eene althans aan haar zelve zoo uitmuntend als lang bevestigde Kosmetiek.

Overgang der Geneeskunde naar Rome.

Eene gespannene elegische stemming treedt in dezen tijd in de Grieksche Geneeskunde ten voorschijn; het is die verwonnene en in 't diepst der ziel terug gedrongene smart, die het zich zelve niet wil bekennen, maar met stoïcijnsche zelfbeheersching zegt: ik ben vreugde! En even als de Oostersche rust behagen schept zich in een bont spel van flikkerende beelden uit te breiden, om zóó bevrijd te zijn van het onaangename harer innerlijke eentoonigheid, even zoo hult zich de Grieksche, bij voortduring eerzuchtige gemoedsstrijd in eene kunstmatige plastische rust, onder welke echter de kenner de spanning der spieren en het beven der krampachtige vezelen wel ontdekt. Deze rust is gelijk aan den slaap eens krijgsmans onder de wapenen, die niet zeker is voor den vijand en nog in den slaap bij elk geluid toeluistert. Dit is de edele en verhevene rust van Grieksche schoonheid, die ook in een geneeskundig opzigt hier al meer en meer zou ten voorschijn treden. Want nu eerst had zich de Grieksche Geneeskunde allengskens gezuiverd en was zij meer gelouterde grondstellingen aangaande geneeskundige ondervinding voor zich zelve en anderen deelachtig geworden. Het was thans duidelijk, dat, wilde men zekere ondervinding vergâren, er nu eens eene onzigtbare vermenging der omstandigheden (*Toeval*, περίπτωσις) moest aanwezig zijn, dan eens eene voorbedachtelijk ten voorschijn geroepene Combinatie (*Proefneming*), en dan eens eene ideale navolging van een' gelijksoortigen toestand, die reeds vroeger aanwezig geweest was (*Analogie*). Reeds hadden de Empirici het gevoeld, dat de noodzakelijk enge grenzen der eigene ondervinding (αὐτοψία) omtrent elke zaak, hen moesten verwijzen naar hetgeen anderen gedaan en in toepassing gebragt

hadden. Zij zagen niet voorbij, dat men bij dit alles, reeds wegens het nieuwe van elk afzonderlijk ziektegeval voor zich, nog op genoeg onbekende zaken stoot, over welke alléén de lichtstreep henenvoert, die door de oogenblikkelijke tegenwoordigheid van geest tot uitvinding gemaakt wordt; tot uitvinding, die immers dikwijls slechts een overgang is tot iets gelijksoortigs (*ἡ τοῦ ὁμοίου μετάβασις*), en, — terwijl zij leert om eene gelijksoortige behandeling van gelijksoortige toevallen, uit derzelver zamenweefsel op te sporen, — zelfs ondervinding door oefening (*πεῖρα τριβική*) worden kan. Zij wilden liever alle *besluittrekkingen* des verstands op zuivere daadzaken grondvesten, en vergenoegden zich met in korte *nominaal*-verklaringen (*ὑποτυπώσεις*) de waarneming der wezenlijke verschijnselen zamen te vatten; omdat zij zeer wèl begrepen, dat (dogmatische) *reaal*-definitiën aan 's menschen verstand even zoo dikwijls geweigerd worden, als zij juist daardoor ook onvoldoende zijn. En wanneer zij daarbij de Aetiologie eenzijdig bearbeidden, omdat zij alléén op de gelegenheids-oorzaken (*causae evidentes*, CELSUS) en niet tevens op de voorbeschikkende acht sloegen, dan vervolkomenden zij daarentegen het diagnostische gedeelte der Semiotiek des te meer, en erkenden zij in een' helderen spiegel, in welken zij den geheelen habitus des zieken wisten te concentreren, het Ziektebeeld, welks juiste erkenning immers elken Geneesheer zoo onmisbaar is. — Laat het ons derhalve niet verwonderen, wanneer deze Empirie een der hoofdpoorten opende, waardoor de Grieksche Geneeskunde (even als de grieksche Poëzy) uit hare vrolijke en luchtige Scholen, ter verdere ontwikkeling in de meer ernstige gewelven des Romeinschen Pantheons binnentrok.

Romeinsch Tijdvak:

IV. **Vooruitgang der Geneeskunde in Rome** vóór **Galenus.**
V. **Vooruitgang der Geneeskunde in Rome** door **Galenus.**
VI. **Vooruitgang der Geneeskunde in Rome** na **Galenus.**

IV.

1. Rome in het algemeen.

Een hooger streven zweeft, even als om alles, zoo ook rondom den ontwikkelingsgang der wetenschappen; een streven, hetwelk zelfs in het periodiek terugkeeren van het oude slechts eene be-

weging, noodig voor den verderden voortgang, wil doen zien. Ook in de Geneeskunde zien wij dit bevestigd. Naauwelijks toch zagen wij het Grieksche tijdvak met de waarschuwende leere ten einde spoeden, » dat Theorie en Empirie, ieder voor zich, even onhoudbaar zijn," of de Romeinsche wereldvervorming treedt op, ten einde ook de Geneeskunde in haren maalstroom mede — en uit denzelven nogthans des te hooger op te voeren. Griekenland weêrstond den sterken Romeinschen arm zelfs in de Geneeskunst niet, ofschoon Rome van dáár haar ontvangen had; want de Geneeskunde der Hellenen had elk tijdperk beleefd, wat zij slechts beleven kon; nl. het tijdperk der wording of der reëele Individualiteit, dat der zelfstandigheid of van haren triomph naar buiten, en dat van haren schoolschen overgang in het volgende, Romeinsche, mannelijke tijdperk der wereldgeschiedenis. — Rome was als een gistkuip, waarin de meest verschillende Elementen van alle zijden zamenvloeiden en zich vermengden. Even als de Romeinen het beminden om de goden van alle overwonnene natiën in hunne poorten in te voeren en zich toe te eigenen, even zoo namen zij ook de Poëzy en Philosophie, de Natuur- en Geneeskunde van 't verwonnen Griekenland in zich op. Ter gelijker tijd baden zij echter ook voor Egypte's altaren, en streefden zij naar Indië's en Babylon's Mysteriën. De ziel des Romeinschen volks bestond in 't bewustzijn van deszelfs bestemming: » de overige wereld te beheerschen." Rome beheerschte de wereld eerst door wapenen, daarna gedurende zekeren tijd, door geest en beschaving, en ten laatste door de magt der godsdienst. Maar deszelfs geestelijke beteekenis was noch in een Geneeskundig, noch in eenig ander opzigt, gelegen in 't ten voorschijn brengen van oorspronkelijke voortbrengselen, maar slechts in 't opnemen en verwerken van gegevene stoffen. Hunne pogingen hadden hoofdzakelijk ten doel, om alles zoo goed als de Grieken te verrigten. Zoo als nu de Romeinsche Poëzy een nagebloeide tak der Grieksche genoemd moet worden, even zoo moet men dit ook van Rome's Geneeskunde zeggen. Wij zullen eerst eenige schreden aan den stroom dezer wetenschap terug gaan, ten einde deszelfs bedding, zeer eng vóór de vereeniging met de Grieksche, uit eigene bronnen te zien tot stand komen.

2. Geneeskundige blik in Rome's oudste geschiedenis.

De gezamelijke slotsom van de des betreffende nasporingen der Historici en Philologen, Juristen en Medici, bestond hierin, dat men Rome's oudste geschiedenis geheel en al voor eene fabel verklaarde. Bij de Romeinen vindt nogthans het omgekeerde plaats van wat bij

de Grieken wordt opgemerkt. Terwijl nl. bij dezen de oudste tijden mytisch voorgesteld worden, en deze voorstelling slechts historische kiemen oplevert, ziet daarentegen bij genen alles wat van hunne oudste geschiedenis overig is, er zeer prozaïsch uit. En dit prozaïsche wil men nu als iets mytisch beschouwen. (Gans) De Romeinsche staat berust historisch, zoowel als geographisch, op het Moment der gewelddadigheid. De plaatselijke gesteldheid van Italië stelt geene éénheid daar, zoo als het Nijldal, hetwelk wij vóór eenige oogenblikken verlieten. Italië miste dat geestelijk verband, hetwelk Griekenland door eene zekere gelijkheid in beschaving bezat; want Italië werd door zeer verschillende volkeren bewoond, waarover Niebuhr in zijne klassieke geschiedenis eene zeer geleerde verhandeling heeft bekend gemaakt, doch uit welke helaas! juist geheel geen zamenhang met de Romeinsche geschiedenis op te maken is. Uit Etrurië en Groot-Griekenland drongen wel is waar vroeger eenige stralen van beschaving naar Rome door, maar zij waren niet in staat om de duisternis des bijgeloofs en der onwetendheid te verdrijven. Eene strenge, eenvoudige leefwijze maakte de Geneeskunde bijna misbaar voor het krachtige volk (1): zoo als trouwens eerst later bij 't ontaarden der zeden, eene ware behoefte aan deze wetenschap ontstond. Nu eens raadpleegde men in tijd van nood, en bij de Epidemieën, de *Sibyllijnsche Boeken* (2), dan eens riep men goden en godinnen aan (3), die een' naam ontvingen van ligchaamskwalen of van zekere hulpbetooningen, — zoo als de godin Febris, Fessonia, Prosa, Postverta, Intercidona, Carna, Ossipaga, — tot dat ten tijde eener vreesselijke volksziekte, de dienst

(1) Eerst NUMA POMPILIUS (v. 715—677) rigtte een eigen Collegium Augurum op, hetwelk Aeskulaap en Bacchus, Liber, vereerde. Van NUMA is ook de bekende wet »de inferendo mortuo," — de *Lex regia*, — afkomstig. Volgens deze wet mogt geene zwangere vrouw ongeopend begraven worden, opdat het kind zoo mogelijk door de Keizersnede zou gered worden. De naam dezer Operatie, *Sectio Caesarea*, is ontleend aan CAESAR, die, even als SCIPIO AFRICANUS, P. CORNELIUS en MANIUS MANILIUS, op deze wijze geboren werd.

(2) De Sibyllijnsche Boeken schijnen het eerst geraadpleegd te zijn bij gelegenheid eener Pest, omstreeks 650, onder TULLUS HOSTILIUS, die (van 670—638) 32 jaren regeerde. Omstreeks 514 zond TARQUINIUS SUPERBUS, die van 532—507 regeerde, den lateren Consul BRUTUS naar Delphi.

(3) EUGERIA en FLUONIA, de Godinnen der zuivering, werden door de zwangere vrouwen aangeroepen; UTERINA, PILUMNUS, DEVERRA enz. door de kraamvrouwen, ANTEVORTA, PARTULA enz. door de barenden; CARNA ter bescherming der jonggeborenen. Overigens werd 451—449 v. Chr door de wet der XII Tafelen bepaald, dat men het kind reeds gedurende de zwangerschap als levend moest beschouwen, enz.

van den Griekschen Asklepios (omstreeks 294 v. Chr.) (1), naar Rome overgebragt werd, en Aesculapius zijnen zetel op het Tibereiland vestigde. Toenmaals was echter zelfs in Griekenland de dienst van Aeskulaap reeds in verval, en Epidaurus, van waar hij naar Rome, volgens de uitspraak der Sibyllijnsche boeken, werd overgebragt, — z. boven bl. 56, — bezat geenszins den geneeskundigen roem van Knidos en Kos. Uit Griekenland kwamen eveneens Hygeia, als Dea Salus (2), — z. boven bl. 59, aant. 2, — Lucina (3), Minerva medica, Mercurius en Herkules, zoo als ook later uit Egypte Isis en Serapis, als Geneesgoden, in vereering bij de Romeinen.

Zucht naar winst lokte allengs Grieksche fortuinzoekers aan: het waren meestal Barbiers, Jatrolipten en Pharmacopoli. Maar ook de slavernij bragt hen dikwijls in de dienst van eenige grooten naar Rome, alwaar zij dan als vrijgelatenen hun ruw geneeskundig ambacht in marktkramen uitoefenden. Dáár zocht de ziekte hulp en vond de lediggang tijdverdrijf. Geen wonder, dat dit gepeupel in Rome der Grieksche Geneeskunde eene diepe verachting op den hals haalde, en dat bij den strengen CATO, een oud latijnsch handboek met bijgeloovige Recepten veel meer gold (4), dan alle Grieksche Geneesheeren, jegens welke hij met een' onverzoenlijken haat bezield was. Toen echter eindelijk de verovering van Griekenland plaats greep en de geheele Grieksche beschaving een buit der Romeinen werd, maar deze de verwinnaars door haren geest tot verwonnenen maakte, toen vond ook de

---

(1) Reeds omstreeks 399 v. C. werd de eerste godenmaaltijd, Lectisternium, gehouden, welke later door den Pontifex maximus bij Epidemieën enz. werd aangerigt. Soms sloeg om die reden een bijzonder Dictator een' spijker in den tempel van JUP. Capitol. Ook werden sedert ROMULUS, elken 11 Mei, plegtige Processiën, Ambarvalia, gehouden.

(2) JUNIUS BUBULCUS stichtte omstr. 317 v. C. dezer *Dea Salus* een' eigen tempel. Reeds 461 werd aan APOLLO *Medicus* te Rome een tempel toegewijd. LIV. IV. 25.

(3) Onder *Lucina* of *Opigina* worden de beide opperste beschermgodinnen JUNO en DIANA, bij verlossingen en derg. aangeroepen.

(4) CATO, die echte Romein, was zeer sterk vooringenomen èn tegen de Grieksche wijsbegeerte in het algemeen, èn tegen de Grieksche Geneeskunde in het bijzonder, naardien het antwoord van HIPPOKRATES aan den Koning van Perzië (zie boven, bl. 90) hem had geleerd, dat de Grieksche Geneesheeren ook zijn volk liever en eerder zouden van kant helpen, dan genezen. Wat nu CATO's Receptboek betreft, zoo voegen wij hierbij, dat vooral plantaardige middelen, Dieet en Tooverformulieren hier de hoofdrol speelden, en dat hij b. v. zijne zieken wild liet nuttigen, omdat hij deze spijze voor ligt te verteren aanzag. Vg. ook V. LIMBURG BROUWER, *Verh. en losse Geschr.* enz. bl. 207. C.

Geneeskunde der Grieken meer ingang. Intusschen schijnt het oude vooroordeel tegen dezelve nooit geheel uitgedoofd te zijn, nademaal de Romeinen zelve zich slechts weinig met de studie en de uitoefening der Geneeskunde bezig hielden.

De eerste Geneesheer, dien wij hier met name moeten noemen, is **Archagatus** uit den Peloponnesus, die omstr. 219 naar Rome overkwam, en van den Senaat het burgerregt en eene aangekochte openlijke winkel ten geschenke ontving. Hij beantwoordde echter zóó weinig aan de verwachting, en oefende eene zóó barbaarsche Chirurgie uit, dat hij den Spotnaam van »Vulnerarius" en »Carnifex" ontving. (FRIEDLÄNDER.) Toen echter na de overwinningen van Lucullus en vooral na die van Pompejus, door den intogt van geheele scharen van Grieksche Wijsgeeren, Redenaars en Dichters, Rome's zegepralen verhoogd werden, toen wendde met andere geleerde Geneesheeren ook Asklepiades zich naar de nieuwe Romeinsche zon.

Asklepiades,

geb. 128 v. Chr., gest. 56 v. Chr. (? 1).

»Asclepiades is quo nos medico amicoque usi sumus, tum cum »eloquentia vincebat omnes medicos, in eo ipso quod ornate dice-

---

(1) Het geboorte- en sterfjaar van Asklepiades zijn moeijelijk aan te geven. Onze bovenstaande opgaven zijn op het volgende gegrond: 1) CICERO, die, zoo als bekend is, van 107—43 v. Chr. leefde, ging omstr. het jaar 57 v. C. in ballingschap, bleef daarin 16 maanden, keerde in den aanvang des jaars 55 weder naar Rome terug en was omstr. het j. 49 v. C. met zijn werk *de Oratore* gereed, dus in den tijd waarin POMPEJUS vermoord werd (P. geb. 107, vermoord 58 jaren oud, dus omstr. het j. 49). In dit werk komt de aangevoerde plaats voor, en uit dezelve blijkt, dat ASKLEPIADES dood, maar nog versch in CICERO's aandenken was. Daar nu CICERO reeds omstr. 55 j. v. C. met zijn werk *de Oratore* bezig was, zoo zal ASKLEPIADES uiterlijk 56 j. v. C. overleden zijn. ASKLEPIADES was verder 72 j. oud, toen hij stierf (JOURDAN), derhalve volgens die berekening omstr. 128 v. C. geboren. — 2) ASKLEPIADES kwam, naar overeenstemmende opgaven, omstr. het j. 100 v. C. naar Rome, wel als een jong, maar reeds zóó beroemd (dus ten minste 28 j. ouden) Geneesheer, dat Mithridates hem tot zijn' lijfarts begeerd had. Ook hieruit blijkt dus, dat hij omstr. 128 v. C. geboren was. Dat hij nog veel vroeger zou geboren zijn, is echter reeds daardoor onwaarschijnlijk, omdat CICERO zegt: »amicoque usi sumus." Want CICERO was (even als POMPEJUS) 107 v. C. geboren. C's leermeester, ANTIOCHUS VAN ASKALON, was echter bij de geboorte van ASKLEPIADES reeds beroemd, dus op zijn minst 150 v. C. geboren, maar nogthans ook nog de vriend van (POMPONIUS) ATTICUS, die 64 v. C. Athene verliet. Daar nu ANTIOCHUS VAN ASKALON niet 88 j. oud was, toen hij stierf, zoo worden

»bat, medicinae facultate utebatur non eloquentiae," zegt Cicero (*de Oratore* I. 14) nopens dien hoogberoemden man (1), van wiens werken slechts geringe Fragmenten (2) tot ons gekomen en wiens verrigtingen door Burdach met die van John Brown vergeleken zijn (ASCLEPIADES *u.* JOHN BROWN, *eine Parallele von* K. F. BURDACH. Leipz. 1800).

1. Uiterlijke omstandigheden.

Geboren te Prusa in Bythynië, schijnt hij met Mnedemus (ATHEN. *Deipnos.* VI. 19) in Athene over dag de wijsgeeren gehoord, en 's avonds door handenarbeid (3) met moeite in zijn levensonderhoud voorzien te hebben. Antiochus van Askalon, Cicero's leermeester, een anders zeer gestreng regter, roemt hem wegens deszelfs studiën buitengewoon (SEXT. EMPIRIC. *Adv. Logic.* I. 201). Asklepiades bereisde daarna den Hellespont, Mysië, en schijnt ook den Koning Mithridates van Pontus persoonlijk bevallen te zijn en later hem zelfs bijzondere leefregelen overgezonden te hebben. Het

---

onze getallen geregtvaardigd. — 3) Wanneer men de aankomst van ASKLEPIADES in Rome, tot dus verre, in geneeskundig-geschiedkundige werken zeer dikwijls in het j. 90 v. C. bepaald vindt, dan is dit dáárom verkeerd, omdat het zeker is, dat de redenaar CRASSUS, met wien A. gedurende vele jaren in vriendschap verkeerde, 662 na Rome's bouw, d. i. 92 v. C., reeds gestorven was. — 4) Uit SUIDAS, voc. Ἀσκληπιάδης, zien wij, dat onze (Geneesheer) ASKLEPIADES reeds vroeg met eenen anderen (den redenaar uit Myrlea) verwisseld werd. Zóó ontstond over het geheel eene groote verwarring, die door HECKER gedeeltelijk reeds uit den weg geruimd is. Wij hopen door deze onderling zich controlerende berekeningen, die verwarring eenigermate opgeheven te hebben.

(1) PLINIUS, *Hist. nat.* XXVI. 2. 3; VII. 37 cet. — COCCHI, *discorso primo sopra* Asclepiade. Firenze 1758; Engl. London 1762. — [BIANCHINI, *la medicina d'Asclepiade per ben curare la malattie acute*, cet. Venez. 1769.]

(2) Enkele Fragmenten vindt men bij CELSUS, COEL. AURELIANUS, GALENUS enz. Deze zijn zaamgebragt en met een uitvoerig overzigt van zijn leven vermeerderd, in ASCLEPIADIS BITHYNI *Fragmenta digess. et curavit* CH. G. GUMPERT cet. Vimar. 1794. In deze verzameling ontbreken echter de »*Gezondheidsvoorschriften*," waarvan onlangs de volgende Edit. is uitgekomen: ROB. RITTER VON WELZ, *'ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΟΥΣ 'ΥΓΙΕΙΝΑ ΠΑΡΑΓΓΕΛΜΑΤΑ. Des Asklepiades von Bythynien Gesundheitsvorschriften*, Würtsburg 1842. Reeds vroeger hadden SCHUBART (in 1834) en BERGER (in 1807) deze Voorschriften behandeld. — Overigens stippen wij nog aan: K. F. BURDACH, *Scriptorum de Asclepiade index*, Lips. 1800. — CH. F. HARLESS, *de Medicis veteribus* Asclepiades *dictis*, Bonn. 1828, alwaar 13 Geneesheeren van dien naam worden opgevoerd. C.

(3) Het gezegde van PLINIUS XXVI. 3., dat ASKL. »sine opibus ullis" begonnen was, maakt het althans waarschijnlijk, dat de zoo even geciteerde plaats op onzen ASKL. slaat, wiens »torrens ac meditata oratio" ook PLINIUS XXVI. 2. roemt.

schijnt echter minder zeker, dat hij naar Alexandrië gekomen is (*Biogr. méd.* I. 378.), — overal genezingen verrigtende.

Hoe dit dan ook zijn moge, zoo veel is zeker, dat Asklepiades alles in zich vereenigde, wat in het toenmalige Rome noodig was »om fortuin te maken." Hij sprak wegslepend schoon, en verkreeg weldra den toegang in de paleizen der eerste staatsmannen. Hij verbond verder met dat Enthusiasmus, hetwelk aan alle hervormers van hun vak eigen is, een hoogst aangename omgang, eene tedere opoffering en verstandige rekbaarheid, zoowel aan het ziekbed als in de zamenleving. Tot in hoogen ouderdom vroeg en laat werkzaam, daarbij scherpzinnig en rijk in kennis, onderwezen door 't waarnemen van ziekten in de meest verschillende landstreken, verkreeg hij bijzonder talrijke en gelukkige Resultaten in zijne Praktijk. Het redden van eenen (schijn-)dooden, tot wiens verbranding de houtstapel juist reeds was in brand gestoken (1), maakte den grootsten opgang en omgaf hem met de Glorie eens engels (PLIN. XXVI. 2), naar wien de geheele wereld henenstroomde en wien men niet genoeg met geld overladen konde (2), zoodat hij, aan de gevolgen van eenen val van de trappen, in den ouderdom van 72 j., stervende, een zeer groot vermogen, doch, waarin de wetenschap meer belang stelt, ook voortreffelijke geschriften naliet.

2. Geschriften van ASKLEPIADES.

Derzelver titels waren de volgende: 1. *de communibus adjutoriis*, over Geneesmiddelen in het algemeen; 2. περὶ ἀλοπεκίας, *over het* (lepreuze) *uitvallen der haren;* 3. περὶ ἀναπνοῆς καὶ τῶν σφυγμῶν, *over de Respiratie en den pols;* 4. *Over Clysmata;* 5. *Over waterzucht;* 6. *Over den Morbus cardiacus;* 7. περὶ ἑλκῶν, *over zweeren;* 8. *de intermittentibus;* 9. *de acutis* lib. III; 10. *de finibus* s. *definitiones*, Aphorismen; 11. *Libri salutarium*, diaetetische zaken aan Geminius; 12. *de tuenda sanitate;* 13. *de vini datione;* 14. περὶ στοιχείων, *over de Elementen;* 15. *Libri parasceuastici*, over het bereiden van geneesmiddelen; — polemiek tegen Erasistratus; 16. het geschrift aan Mithridates; 17. Commentaren op de Aphorismen van Hippokrates, enz. — In allen gevalle is hij derhalve ook zeer werkzaam geweest, wat

---

(1) APULEJ. edit. JULII FLORIDI (FLEURY). Paris 1688. IV. 276.

(2) Daarom heeft de beroemde HARLESS zeker gelijk, wanneer hij in zijne geleerde Prolusio academica: *de medicis veteribus* ASCLEPIADES *dictis*, onder anderen zegt, dat vreemde Grieksche Geneesheeren in Rome zich dikwijls ASKLEPIADES noemden, ten einde zich daardoor opgang te verschaffen onder het publiek, hetwelk immers ten allen tijde aan beroemde namen gaarne hechtte.

letterarbeid aangaat. Jammer is het, dat wij nog slechts de boven (bl. 171, noot 2) aangevoerde verzameling zijner Fragmenten bezitten.

3. Geneeskundig *savoir faire* van Asklepiades.

»Les manières font plus que les affaires!" Dit wist reeds Asklepiades. Zijne wijze van optreden moeten wij te meer in het bijzonder aanduiden, omdat hij zich blijkbaar ook daardoor, — en wel den eersten, — ingang wist te verschaffen, en in dit opzigt alles achter zich laat. Later had hij voorzeker zulke kunstgrepen niet meer noodig, zoo als HECKER (1), — die deszelfs karakter zeker zuiverder opgevat heeft, dan het inderdaad was, — reeds aanmerkt: maar in den beginne schijnt Asklepiades, ten einde zich zelven des te hooger te plaatsen, met de beoordeeling zijner voorgangers even zoo geleefd te hebben, als Brown, Hahnemann en anderen dit na hem deden. Hij verwierp al zijne voorgangers, doch in den aanlokkelijken toon der geestige Ironie. Hij maakte zich b. v. vrolijk over het waarnemend niets-doen van Hippokrates, over de zachte, hem niet spoedig genoeg werkende middelen der Humoraal-pathologen, over de geheele Methode »om den uitgang aan de Natuur over te laten." De Geneesheer moet ten tijde der ziekte niet trachten de Natuur te dienen, maar te beheerschen. Hij moet geenszins het beloop der ziekte geduldig aanzien, neen! hij moet *zoo spoedig, zoo aangenaam en zoo zeker mogelijk met zijne kunst toetasten.* Men bevroedt althans gemakkelijk, hoezeer dusdanige fraai klinkende gevoelens, door de zekerheid, waarmede zij uitgesproken werden, den leek moesten innemen.

4. Leerstelsel van Asklepiades.

Laat ons thans eens eenen kritischen blik op zijn leerstelsel werpen, en in de eerste plaats onze aandacht vestigen op zijne behandeling der zieken: want hierin munt hij uit.

1. Therapie. *Tuto, cito et jucunde* (2), is de hoofdzaak.

(1) HECKER, wien ook wij hier (*G. d. H.* I. 365 volgg. en *Berl. Encycl.* III. 517 volgg.) en elders zoo talrijke als voortreffelijke mededeelingen te danken hebben, schijnt slechts zijne eigene hoogachting voor Hippokrates aan ASKLEPIADES in den mond te leggen; in den mond, die immers het »θανάτου μελέτην," d. i. *de oude Hippokratische Methode is eene doodverwekkende*, uitgesproken had. ASKL. was wel vleijend jegens hen, die hem eerden, hem betaalden; maar hij kon geen' mededinger dulden, zelfs den dooden HIPPOKRATES niet: waarschijnlijk om zoo doende zijne Collega's, die zich immers op HIPPOKRATES beriepen, een weinig in het stof te houden.

(2) Hij spaarde nogthans de zieken in geenen deele, en waar het er op aan kwam om krachtig door te tasten, gaf hij er weinig om hen ook aan pijnlijke kuren te onderwerpen: »tortoris vicem exhibuit," CELSUS L. III. Sect. 4.

Het is dwaasheid op bepaalde Krisen, dagen en uren te letten. Men moet zien, wanneer men het best kan toetasten. Diëet, Frictie's, ligchaamsbeweging en wijn zijn de hoofdmiddelen. De Therapie is hem inderdaad het algemeen gebruik des wijns in ziekten verschuldigd, vooral in den helaas zoo proteusachtigen zwaktetoestand. Met den wijn en de passieve beweging, die hij bovenal aanried, konden zich natuurlijk de Romeinen zeer wel vereenigen.

Het is interessant, dat hij [die over het geheel zich bevlijtigde het den Patienten aangenaam te maken] insgelijks terstond een geschikt gebruik wist te maken van de toenmaals nieuwe uitvinding van Sergius Orata, nl. die der »Balineae pensiles," de voorloopers van de hedendaagsche »badkuipen" (?). De bijnaam van Asklepiades, *Ψυχρολούτης*, bewijst daarenboven dat hij, behalve de straks genoemde regen- en stortbaden, zoowel het uitwendig als het methodisch inwendig gebruik van het koud water zeer algemeen ingevoerd heeft. Zelfs tegen Diarrhoea wendde hij water aan. Hierbij en overal maakte hij zich bepaalde Indicatiën; en welk een zelfstandig denkend Practicus, hij, die de algemeene Therapie eigenlijk eerst tot wetenschap verhief, moet geweest zijn, zien wij verder hieruit, dat hij de Aderlating dáár in 't werk stelde, » waar het noodig was," te regt onbekommerd zijnde over den naam der aanwezige ziekte. Hij verklaarde de ontstekingspijn uit eene Obstructie van de grovere deelen des bloeds, welks meer gemakkelijke beweging men derhalve door aderlatingen weder moest herstellen. Bij Congestiën naar de borst en bij Plethora, maar vooral bij Haemoptysis, hield hij insgelijks dit middel voor ten hoogste aangewezen. Ja, — hetwelk nog Celsus voor eene soort van doodslag houdt, — zelfs in den aanval deed Asklepiades eene aderlating. Slechts bij werkelijk voorhandene Sordes, wendde hij braak- en buikzuiverende middelen aan, en zag hij het eerst derzelver vermogen in, om de afscheiding van het darmsap te bevorderen (GALEN., *de purg.* I. 463). Hij verklaarde de koortsen voor het belangrijkste genezings-proces (CELSUS III. 4.); maar hield nogthans met gestrenge waakzaamheid het welzijn der zieken steeds in het oog, waar van deze of van eenige andere zijde een of ander gevaar zich voordeed (*Ibidem*). Ofschoon hij zijne zieken veel liet vasten en *te* veel dorst lijden en waken (1),

(1) Volgens PLINIUS XXVI. 3., liet hij elken Koortslijder gedurende de eerste 3 dagen, bijna zonder spijs en drank. Over het geheel schijnt hij de eerste 3 dagen in ziekten hoog aangeslagen te hebben; weshalve de Methodisten, die hem in een uiterste volgden, » *Diatritarii*," Driedagen-artsen, genoemd werden.

zoo vermeed hij van den anderen kant de even lastige als schadelijke officiosa necessitas, maar ried aan en verrigtte, waar het vereischt werd, zelfs gevaarlijke Operatiën, b.v. de Tracheotomie in den Croup (? COEL. AUREL. *Acutor.* I. c. 15; II. c. 39). In één woord: hij was een zeer bekwaan Therapeut; en alhoewel de verzoening tusschen Empirismus en Dogmatismus, die hij schijnt beproefd te hebben, hem niet geheel en al gelukken kon, zoo zijn nogthans zijne verdiensten ten opzigte van de behandeling der chronisehe ziekten, niet minder gedenkwaardig, dan die van Hippokrates, wat betreft de behandeling der acute ziekten.

2. Materia medica. Wij hebben reeds boven de weinige lievelingsmiddelen genoemd, waartoe hij zich bepaalde; maar wij achten het echter in onzen tijd, — waarin wij, zoo als Casper (*Wochenschrift* 1838, p. 620) zeer juist zegt, in de Geneeskunde, in het teeken van den *Waterman* leven, — dubbel noodzakelijk om in weinige woorden te herhalen, wat hij, volgens Coel. Aurelianus (II. 39 cet.), over de aanwending van den wijn zegt. Hij vergelijkt de kracht des wijns met de magt der Goden; en zonder twijfel moet men vele voorbeeldeloos gelukkige kuren, die zelfs door zijne vijanden moesten worden erkend, uit zijn omzigtig gebruik van dit groote geneesmiddel verklaren. In chronische ziekten liet hij meer drinken, dan in acute; meer in intermitterende, dan in continui; en liever na den aanval, dan vóór denzelven; doch het meest in het Stadium des volledigen Decrement's, ter bespoediging der genezing. Bijna nooit schreef hij wijn voor, op de hoogte der ziekte, en slechts enkele malen in den aanvang, wanneer nl. minder hevige Symptomen zulks toelieten. Daarbij moest de zieke elke opvulling met spijzen vermijden. Gaarne schreef hij Clysmata voor, ten einde zoo zuiver mogelijk den wijn te kunnen aanwenden. — Uit eene vergelijking der ziekten, waarin Asklepiades den wijn gewoon was toe te dienen, blijkt duidelijk, dat hij de Indicatie van denzelven tegen zwakte, voor de belangrijkste hield. Maar hij wist ook acute ziekten, op derzelver grootste hoogte, met dit middel te bestrijden, even als Fr. Hoffmann en alle lateren, die de kunst verstonden om dezen grooten Geneesheer na te volgen. Zijne tijdgenooten traden hierin krachtig tegen hem op; maar hij wist die tegenspraak met moed en met overwinnende ondervinding van zich af te weren. — Door sterke Frictie's zocht Asklepiades de waterzucht te genezen; door zachte daarentegen, slaap te verwekken. Zonder het zelf te weten, werd hier derhalve reeds de kracht van het dierlijke Magnetismus aangewend. Het ware de moeite waardig eens weder te beproeven, wat Asklepiades gewoon was te doen tegen den voor ons bijna nooit geneesbaren Tetanus, nl. wrij-

vingen van de geheele ruggegraat, dag en nacht, benevens aderlatingen (CELSUS IV. 3 c. 1: » Sed Asclepiades utique mittendum sanguinem credidit" cet). Hij hield behalve deze Frictiën, ook koortsen voor geneesmiddelen van den Tetanus, en poogde ze door scherpe Clysmata ten voorschijn te roepen (COEL. AUREL. *Acut.* III. c. 8). De bedlegerige zieken liet hij wiegen, de anderen dragen, rijden, varen, zeereizen doen. Ook de baden, zelfs de koude, werden door Askl. ingevoerd, en weldra, — vooral nadat keizer Augustus op die wijze genezen was, — werden koude rivierbaden in den Tiber zóó gebruikelijk, dat Plinius dezelve eene » modedwaasheid" van dien tijd noemt. Askl. schafte het misbruik af, om, na zich met spijs opgevuld te hebben, te braken, ten einde op nieuw weder te kunnen eten, enz. enz.

3. Pathologie. De graad, waarin de betrekking der Atomen onderling gestoord is, was volgens Asklepiades de hoofdzaak waarop men bij de rangschikking der ziekten moest letten. Daar nu, naar zijn oordeel, de gezondheid bestond in de gelijkmatige, ongestoorde beweging der Atomen [ὄγκοι] door derzelver kanalen [πόροι], zoo hield hij ziekte slechts [? *vooral*] voor eene verhindering dezer beweging. De 3 klassen van ziekten ontstaan dus volgens hem, of door Stagnatie der Atomen, of door verwijdering der kanalen, of door derzelver vernaauwing (COEL. AUREL. l. c). Ook de verdeeling der Hydropsiën in acute en chronische is van hem afkomstig. — Even als bij Boerhaave, die een aanhanger was van dezelfde mechanische grondstellingen, werd ook bij Asklepiades, door praktischen *takt*, de invloed van menig verkeerde beschouwing voorgekomen.

Asklepiades verwierp al het niet wezenlijke van de leer der Krisis en ondermijnde de door hem gehate Humoraal-pathologie. Slechts enkele punten van deze leere, b. v. de schadelijke werkingen van den aandrang des bloeds, liet hij gelden, maar slechts als verwijderde oorzaak van ziekte, en niet (zoo als Erasistratus) als naaste oorzaak: want, ware Plethora in der daad de naaste oorzaak van alle ziekten, dan moest eene aderlating, terstond in het begin van elke ziekte aangewend, ook elke ziekte genezen en voorkomen, — iets hetwelk echter niet het geval is (GALEN. *Adv. Julian.* c. 6).

4. Anatomie en Physiologie zijn zijne zwakke zijde, en reeds uit dien hoofde is het waarschijnlijk, dat hij of in 't geheel niet, of slechts zeer korten tijd in Alexandrië geweest is. Hij schijnt, zoo min als zijne leerlingen, ontleed of gepraepareerd te

hebben (1). De spijsverteering hield hij voor het mechanische verdeelings-proces der Atomen, *waarbij* de spijzen opgelost werden door het gansche ligchaam.

5. Algemeene beschouwingen. De atomistische Natuurphilosophie, door Leukippus en Demokritus gegrondvest en door Epikurus verder volmaakt, werd door Asklepiades wezenlijk in eere gehouden en met eenige leerstellingen door hem vermeerderd; [zoodat men met regt kan zeggen, dat Asklepiades de wijsbegeerte van Epikurus in de Geneeskunde heeft ingevoerd]. De Atomen nu stellen bij hem de bestanddeelen der Organismen daar; door derzelver eigenaardige groeperingen ontstaan echter tevens ledige, buisvormige ruimten (πόροι, onze nog heden gangbare »Poriën"). In de wijdste dezer cylindervormige ruimten bewegen zich de groote Atomen, in de naauwste de kleine. De noodzakelijkheid sluit volgens hem, elke *vis a tergo* in zich op. Ten opzigte der zielsverrigtingen, konde hij, zoo min als Demokritus, zich eene denkkracht voorstellen, die niet geheel en al afhankelijk zou zijn van de verrigtingen der zintuigen. Hij nam derhalve den zetel der ziel in het gansche ligchaam aan, maar hield intusschen de hersenen en het hart voor de hoofdzetels der ziel, »omdat deze deelen de fijnste Atomen ontvangen." Maar het aannemen van deze Atomen zelf, geeft blijkbaar te kennen, dat hij naar een levensbeginsel zocht. Deze Atomen, Leptomeres (ὄγκοι λεπτομερεῖς, τὸ λεπτομερές), zijn nu eigenlijk niets anders dan de atomistisch beschouwde luchtgeest. Immers wat Asklepiades van deze Leptomeres beweert, die door Respiratie en Digestie in het ligchaam gebragt worden, is hetzelfde wat de Stoïcijnen en latere Pneumatici dien luchtgeest toeschreven. — Doch laat ons thans de blikken wenden naar de

Asklepiadeeërs.

Tot de leerlingen van Asklepiades behooren 1) een groot aantal schrijvers over Materia medica, namelijk Diodotus, Petronius, Nikeratus, Sextius niger, Julius Bassus; — 2) Helmintho-Nosographen: Klodius en Chrysippus; — 3) als schrijver over chronische ziekten: Titus Aufidius, — 4) als Botanicus,

(1) Kort en waar zegt de Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN l. c. pag. 62: »Ipse »magis ad agendum natus, quam sive ad contemplandum, sive ad obser- »vandum, ASCLEPIADES mediocris erat philosophus, imperitus physiologus, »pathologus ineptus, callidus vero ac sagax artifex." Doch, voegt de schr. teregt er bij, pag. 63, indien wij over hem een juist oordeel willen vellen, dan behooren wij steeds den tijd waarin hij leefde, en de zieken die hij te behandelen had, ons voor den geest terug te roepen. C...

de reeds vermelde Metrodorus, die door zijne gekleurde plantafbeeldingen bekend werd; — 5) als beroemde en geleerde Practici: Moschion, Diorthotes, Alexander van Laodikea, Nikon van Agrigentum, Philonides van Dyrrhachium, de bekende Marcus Artorius, door wien het leven van Octavianus (Augustus), bij Philippi, gered werd, — en waarschijnlijk ook de hooggeprezene lijfarts van keizer Augustus, Antonius Musa. Deze herstelde den Imperator, door middel van koude omslagen en baden van eene gevaarlijke leverziekte en werd daarvoor, — waarschijnlijk het eerste geneeskundige voorbeeld, — geädeld. Eerzuilen werden hem in den Aeskulaaps-tempel opgerigt; ja, de herstelde Augustus verleende de (reeds door Julius Caesar tot Romeinsche burgers verhevene) Geneesheeren, vrijstelling van landsbelastingen en opbrengsten voor altijd (!?). Musa's broeder, Euphorbus, was lijfarts van den uit Sallustius bekenden Juba, koning van Numidië; hij droeg ook wezenlijk bij tot het in gebruik brengen der koude baden. Musa zelf verrijkte intusschen de Materia medica met de Cichorium (intybus en endivia) en met de Lactuca. Lijfartsen van de naastvolgende vier keizers, waren Kassius, van wien men leerde de Krampkolijk met Opium te genezen; Kalpetanus, Arruntius, Albutius, Rubrius, Quintus Stertinius en Charikles. Ook militaire Artsen (Glyko?, die den Consul Vibrius Pansa vergezelde), kwamen uit den rei der Asklepiadeeërs thans voor het eerst ten voorschijn.

Methodisten.

»*Het leven is lang, de kunst kort*," zeide een bejaard Asklepiadeeër, THEMISON van Laodikea, — in eene karakteristieke tegenstelling met het Hippokratische »*Ars longa, vita brevis;*" — derhalve moest men voor den ouderdom eene gemakkelijke handelwijze volgen, die alléén het gewone en gemakkelijke in aanmerking nam. Geheel en al in dezen zin, en wel onder grooten bijval van velen, die eveneens dachten, stichtte hij omstreeks het jaar 12 n. Chr. de z. g. Methodische School, terwijl hij ligt verstaanbare, en wèl zuiver solidair-pathologische grondstellingen aangaande den toestand van die cylinderachtige kanalen of Poriën voordroeg. Die Poriën zijn namelijk volgens hem of gerelaxeerd, of gecontraheerd. De laatstgenoemde toestand, die der zamentrekking, wordt te weeg gebragt door koortsen, ontstekingen, pijnen, Convulsiën, Apoplexieën, Paralysen, Epilepsie, Katalepsie, Slaapzucht, Hydrophobie, Ileus, Ischurie, Obstructie en Arthritis. De eerstgenoemde toestand daarentegen, die der verslapping, heeft plaats bij bloedvloeijingen, Diarrhoeën, bij het

braken, in den Diabetes, bij onmagt enz. Dáár ontbreken de Se- en Excretiën, hier zijn ze te sterk. Beide omstandigheden stellen de *Communitates morborum* daar, en, vinden zij gelijktijdig plaats, eenen derden, gemengden toestand. Zóó verkrijgen wij dan het bekende *strictum*, *laxum*, *mixtum*, waarmede deze Pathologie, — die daarbij ook op den duur, op het beloop en het telkens voorhandene Stadium eenige aandacht sloeg, — zich te vreden stelde. Slechts de vergiftigingen wist men niet wèl te rangschikken; maar, ten einde zich in dit opzigt in geene pathologische moeijelijkheden te wikkelen, liet men ze liever in 't geheel niet als ziekten gelden, en poogde men door eene prophylactische behandeling de uitbarsting van gevaaraanbrengende Symptomen voor te komen. — Bij het *mixtum* was de Indicatie gelegen in hetgeen de meeste gevaren opleverde. Bij het *laxum* en *fixum* was de behandeling van zelf gegeven: want dáár moesten Contrahentia, hier Relaxantia helpen. Over de hoedanigheden van oorzaken of gevolgen, b. v. over de soort der ontlastingen, werd verder niet gesproken.

De Materies medica was zeer eenvoudig: strenge Diëet, benevens eenige verslappende en zamentrekkende middelen. Tot de laatstgenoemde behoorden koude, vooral koud water, koude versche lucht, duisternis, Cerussa, Alumen en eenige plantaardige Adstringentia. Voor verslappend zag men elk evacuërend middel aan: zoowel de bloedontlasting, — b. v. de aderlating, tegenover de pijnlijke plaats; Bloedzuigers, die hier zeer in gebruik kwamen, benevens Koppen, — als de middelen die buikopenend of zweetdrijvend werken; vervolgens ook de beweging, warme baden enz.; benevens onze Emollientia, bovenal de uitwendige, zoo als inwrijvingen met olie, pappen enz. Maar dit leidt ons tot de Chirurgie der Methodisten.

Even als men bij inwendige kwalen, de moeijelijk verstaanbare Atomistiek der Asklepiadeeërs ter zijde stelde, en alleen hunnen driedaagschen *Regel* [van dáár »Diatritarii"] aanhield, even zoo waren ook de volgende vijf *Communitates* van uitwendige kwalen, door deze School aangenomen, van alle Atomistiek vrij. 1) Bij uitwendige, vergiftigende, schadende magten moest ongetwijfeld de Prophylaxis hulp verschaffen [*Communitas prophylactica*]. 2) Bij verlies van zelfstandigheid en bij gebreken der ontwikkeling, b. v. de Hazelip, trachtte men het ontbrekende, of het door Fistels en andere Zweeren vernietigde, kunstmatig te herstellen [τῃ ἐλλείψει ἀλλότριον]: maar wij weten niet, hoe verre hunne plastische Chirurgie zich waagde. 3) Overtollige deelen werden afgesneden, hypertrophische [τῳ μεγέθει ἀλλότριον] uitgesneden, Abscessen en andere gezwellen, die eene vloeistof bevatten, inge-

sneden. Over het geheel stelde men zich hoofdzakelijk ten doel: 4) al wat vreemdsoortig was, te verwijderen, en 5) bij veranderingen van plaats [τῳ τόπῳ ἀλλότριον] door Breuken, de Taxis, — door Fracturen de Repositie te bewerkstelligen (1).

Themison's persoonl. verdiensten, werken en leerlingen.

De haat van Galenus jegens de Methodisten [, die door hem ἀμέθωδοι genoemd worden], heeft op hen en hoofdzakelijk op hunnen Meester een zeer ongunstig licht geworpen, en de invloed van Galenus deed dit droeve licht tot in den jongsten tijd voortduren. Bijna alle Historici *berispen* met volkomen gelijke uitdrukkingen, onzen Themison. Maar, alhoewel hij met den scherpzinnigen, bijzonder gelukkigen Asklepiades niet vergeleken kan worden, zoo zal men nogthans wel dwalen, wanneer men niet wil bekennen, dat hij een zeer helderdenkend hoofd moet geweest zijn (2). Dit zal elk onbevooroordeelde, na de boven gegevene en getrouwe schets, moeten toestemmen; en het schijnt eindelijk tijd te zijn, van den geleerdsten Systematicus aller eeuwen, van Galenus, niet langer te vorderen dat zijn oordeel over elken zijner voorgangers in het bijzonder, de eeuwige regel zij. Immers

(1) Nopens de *Communitates morborum* dezer School, zij het mij vergund uit P. A. JELTES, *Diss. hist.-critic.-med. de quibusd. sectis antiq. et recent. aevi medicis*, Lugd. Bat. 1825, p. 9 seqq, het volgende aan te voeren: »petebantur ab *Evidenti*, cuilibet morbo communi. Omnes vero Methodici minime inter se conveniunt de ratione hujus *Evidentis* cognoscendi; alii enim illud in habitu corporis externo, stricto vel laxo, quod alii in adstricto et fluente, respicientes ad aegrorum excretiones, ponebant. Sic itaque Methodici, observantes ejusmodi Communia, quae ex evidentibus in corpore aegroto conficiebant, morbi potius symptomata, quam ipsum morbum curabant, quo fiebat, ut solummodo ad solida non vero ad fluida respicerent." — »Illis autem Communibus curativis subordinatae erant Communitates temporales (καιρικαι), quas a tempore desumebant Methodici, respicientes ad numerum trium dierum i. e. διατριτον, unde nomen Diatritarii, ipsis impositum, repetendum est." — »Peculiarem morbos tractandi methodum secuti sunt ad certum dierum numerum respicientes i. e. ad diatriton. Hic occurrit inter Methodicos de ipsâ hac diatrito dissensus, cum nonnulli eam tribus diebus continere statuerent, alii vero alternis," cet. C.

(2) Gesteld, dat hij in der daad Bijtmiddelen op Lever-gezwellen, en het Ferrum candens op Milt-gezwellen heeft geappliceerd; gesteld zelfs, dat JUVENALIS (*Sat.* X. 221.) zijn »*Quot* THEMISON *aegros auctumno occiderit uno*," in der daad op iets meer gegrond heeft, dan op geestige Commentaren van verwrongene mededeelingen; — volgt daaruit dan iets meer, dan dat THEMISON zeer levendig moet geweest zijn, snel en koen toetastte en zeer vele zieken verloor; dat hij dus buitengewoon vele zieken moet gehad hebben en men veel vertrouwen in hem stelde?

de nieuwere en scherpere Kritiek heeft zelfs ten opzigte van talrijke en meer gewigtige personen, b. v. Hippokrates, Aristoteles, Herophilus, groote dwalingen in het oordeel van Galenus ten aanzien van derzelver persoonlijke verdiensten, aangetoond. Bij den geringen tijd, welken hij, — met het geheel op eene zoo voorbeeldeloos bewonderenswaardige wijze bezig, — natuurlijk slechts aan de bijzonderheden kon toewijden, zou het in der daad veel verwonderlijker zijn, wanneer Galenus *niet* zeer dikwijls gedwaald had.

Themison's werken zijn: 1) het eerste leerboek over de acute en chronische ziekten, waarover Coelius Aurelianus (*Chron.* I. c. 1.) en Plinius met Enthusiasmus spreken. Het is eene daadzaak (COEL. AUREL. *Acut.* I. c. 16.), dat dit werk zeer druk door de Geneesheeren gelezen werd; iets hetwelk immers niet ligt duistere en slechte geschriften zal te beurt vallen; — 2) een werk over de Perioden der behandeling (*ibid.* II. c. 12.); — 3) eene verhandeling over de waarschijnlijk door hem in de Materies medica ingevoerde Plantago (PLIN. XXV. c. 7.); — 4) een geschrift over den leefregel (COEL. AUREL. *Chron.* II. c. 7.), — en 5) eene zeer talrijke verzameling van geneeskundige brieven (*ibid.* III. c. 6.), die voor talrijke Consultatiën pleiten (1) en toch wel geenen geringen Practicus aanduiden; zoo als dan ook Plinius hem eenen »auctor summus" noemt (PLIN. XIV. c. 17). — Zal men dus Themison nog voor zoo nietsbeteekenend mogen houden?

Zijne leerlingen waren voorzeker van mindere beteekenis, vooral Scribonius Largus, (Designatianus), 45 na Chr., benevens zijn geschrift: »Compositiones medicamentorum." Intusschen heeft de laatstgenoemde nogthans het eerst de aanwending der Elektriciteit, in ziekten beproefd, door nl. bij langdurige en hevige hoofdpijnen, den Sidder-Rog, *Torpedo*, te appliceren. — Vectius Valens hield zich meer met de beruchte keizerin Messalina bezig, dan met de Geneeskunde, die gaarne van hem afziet. Alleén Menemachus van Aphrodisias heeft eenige bijvoegsels tot Themison's leerstellingen gegeven, en Eudemus, 15 j. na Chr., eenige ziektegevallen medegedeeld.

Ook Nero's Archiater, Andromachus van Kreta, en de Methodist Thessalus van Tralles, verdienen hier in het voorbijgaan genoemd te worden: de eerste, niet zoo zeer, omdat hem de genoemde keizer het eerst de onderscheiding toekende, den hoogsten genees-

(1) Onder anderen zou hij ook eenen hydrophobischen Geneesheer behandeld hebben, en, toen deze een' aanval kreeg, terwijl hij THEMISON zag weenen, zelf besmet geworden zijn. Daarna genezen zijnde, zou hij door vrees voor instorting, van zijn voornemen om een werk over de Watervrees uit te geven, telken male als hij zich ten dien einde nederzette, afgeschrikt zijn geworden; — zoo als zijn leerling EUDEMUS ons berigt.

kundigen rang boven zijne ambtgenooten te bekleeden, maar omdat hij de naauwkeurige bereiding leerde van het, trouwens door hem niet uitgevondene, Theriak: — en Thessalus, omdat hij, die vroeger zelf handwerksman was, door zijne populariteit onder deze klasse, het eerst eene soort van poliklinisch onderwijs, en vooral zijne metasynkritische geneeswijze in een eigen Leerboek bekend maakte (1). Van de eene zijde had hij nl. reeds opgemerkt, dat bij vele hardnekkige chronische ziekten, hetzij inwendige of uitwendige, over het geheel geen heil te verwachten is van enkele, afzonderlijke middeltjes, maar dat eene volkomene omstemmings-kuur in het werk gesteld moet worden; — van de andere zijde was hij, getrouw aan de typische geneeswijze der Methodisten, tot de bepaalde slotsom gekomen, dat krachtige plantaardige middelen, bij eene geregelde aanwending en voorafgaande verhooging der Receptiviteit door de hongerkuur, benevens bij eene opvolgende Restauratie door Roborantia, veel nut zouden kunnen doen en in allen gevalle nooit zoo ligt nadeel aanbrengen, als een meer langdurig gebruik van metallieke Alterantia. Het baart geene verwondering, dat deze verstandige leer overging op zijnen leerling Olympikus uit Milete, omstr. 70 j. na Chr.; van dezen op Apollonius van Cyprus, zijn' leerling, omstr. 100 j. na Chr., en op den leerling van den laatstgenoemden, Julianus uit Alexandrië, 140 j. na Chr. —

In dezen tijd, waaruit wij nog Mnaseas als een' bedaarden Methodist noemen moeten, was in Rome de Verloskunde den omgekeerden weg ingeslagen, wanneer wij letten op hetgeen in Griekenland ten dien aanzien geschiedde (zie boven, bl. 113, 154). Waren dáár de vrouwen tot op Agnodice, van de uitoefening der Verloskunde uitgesloten, zoo verkeerden hier, in Rome, de mannen in hetzelfde geval, tot op de voortreffelijke Resultaten, welke de geleerde en onbevooroordeelde Methodist Philumenes uit zijne uitmuntende onderzoekingen over de Bekkenengte en

---

(1) De *Communitates temporales* schijnen tot het ontstaan der Cycli bij de Methodisten aanleiding gegeven te hebben, en wèl tot den *Cyclus resumtivus* en *metasyncriticus*. De *Cyclus resumtivus*, *ἀναλήπτικος*, moest eerst het ligchaam kracht verleenen of wèl voorbereiden, om den *metasyncritischen Cyclus* met goed gevolg te kunnen aanwenden. Men ziet ook uit het door onzen Schrijver medegedeelde, dat beide *Cycli* in uitvoering en oogmerk eigenlijk weinig verschilden. Beide toch hadden ten doel: de *Pori* zóó te veranderen, — hetwelk GALENUS *μέταποροποίησις* noemt, — als met derzelver *Atomi* overeenkomt. Onder de planten hiertoe gebezigd, behooren vooral Sinapi, Thapsia, Pyrethrum, Rad. Capparidos, enz. — Hier behoort ook de *Cyclus vomitorius* vermeld te worden, die met onze *Cura nauseosa* overeenkomt. C.

over de Indicatiën der Embryulcie wist te verkrijgen. Hij werd uit dien hoofde zelfs, en als Geneesheer het eerst, reeds omstr. het jaar 80 door een Praetoriaal-Edikt tot het geregtelijk onderzoek van zwangere vrouwen aangesteld, in plaats van de vroeger gebezigde *Praesectrices umbilicorum*, *Medicae* of *Obstetrices*, zoo als men de Vroedvrouwen plagt te noemen. — Ook de geneeskundige Diagnostiek kwam korten tijd daarna, omstr. 110 j. na Chr., door SORANUS den Ouden in bloei. Deze Geneesheer moet aangemerkt worden als de Representant van Methodische geleerdheid, wegens zijn klassiek leerboek der chronische ziekten, benevens zijn werk over de leer der Verbanden en (8 soorten van) Schedelbreuken.

[Door eene toevallige omstandigheid, zijn, volgens eene schriftelijke mededeeling des Schrijvers, ter dezer plaatse het leven en de verrigtingen van Coelius Aurelianus, slechts in eenige regelen door hem behandeld. Daar echter deze groote Geneeskundige, wiens geschriften ook in den loop van dit werk, zoo dikwijls aangevoerd worden, allezins eene nadere beschouwing verdient, zoo wil ik eenige woorden ten zijnen aanzien hier bijvoegen.

Coelius Aurelianus.

1. Uiterlijke Geschiedenis.

Afkomstig uit Sikka in Numidië, wordt hij met den naam van *Siccensis* aangeduid. Wanneer hij eigenlijk geleefd hebbe, is zeer onzeker. Sommigen zijn van oordeel, dat hij kort vóór Galenus leefde, omdat hij dezen Heros niet aanvoert, en nogthans van zoo vele andere minder beroemde Geneesheeren gewag maakt. De geschriften, die nog van hem bestaan, zijn in vrij barbaarsch Latijn geschreven, misschien, omdat men in de Afrikaansche provincie Numidië geen beter Latijn verstond, en ook omdat de schrijver, even als de meeste Methodisten, geene wetenschappelijke opleiding ontvangen had. Sommigen hebben nu uit dat slecht Latijn besloten, dat COEL. AURELIANUS op zijn minst in de 5de eeuw te huis behoort. Doch het waarschijnlijkst zal men hem, zoo als ook hier geschiedt, iets vroeger dan GALENUS moeten plaatsen, en wel tusschen dezen en SORANUS, gewoonlijk bijgenaamd den Ouden.

2. Innerlijke geschiedenis.

COELIUS is de eenige schrijver, waaruit wij met zekerheid de grondstellingen de Methodische School kunnen leeren kennen Zonder hem, ware men voorzeker niet in staat zich een duidelijk en onpartijdig denkbeeld te vormen aangaande de Methodisten, wier daden door GALENUS allezins partijdig voorgesteld worden.

Ten allen tijde heeft men het werk van onzen Afrikaan als een der voortreffelijkste der oudheid, beschouwd. De Diagnostiek en de behandeling der afzonderlijke ziekten vooral moet bij hem bewonderd worden, even als ook de Semiotiek, en het verschil tusschen kritische en zuiver symptomatische verschijnselen, in het bijzonder.

Gelukkig voorwaar voor de Middeleeuwen, dat, in de 6de eeuw, de Kanselier van der Gothen Koning THEODORIK, CASSIODORIUS, den Monniken, die de Geneeskunde uitoefenden, beval, de werken van COELIUS te lezen! Maar hebben de Middeleeuwen hieraan gehoorzaamd? De toestand der Geneeskunde in die tijden, in het algemeen, en de behandeling der ziekten, in het bijzonder, schijnen ons regt te geven tot het vermoeden, dat men zich vrij weinig om dezen welgemeenden raad bekommerd heeft.

3. Zijn letterkundige arbeid.

Vele geschriften van COELIUS zijn verloren geraakt, en er bestaan nog van hem: III Boeken over acute ziekten, en V Boeken over chronische aandoeningen.

Behalve het min gekuischte Latijn, merkt men in deze werken een groot gemis op van Grieksche taalkennis. Daarbij is de uitdrukking der gedachten kernachtig, dikwijls ook duister, en zoo doende is over het geheel de lezing moeijelijk. Maar die moeite wordt ruimschoots beloond door de natuurgetrouwe en levendige schilderingen, waarmede het meesterlijk talent van COELIUS de ziekten schetst, en de geschiedkundige verneemt tallooze berigten over oudere schrijvers, wier meeningen òf met verstand onderzocht en gedeeld, òf verworpen worden.

Wij hebben reeds gezegd, dat deze geschriften in den geest der Methodische School geschreven zijn. Grootendeels heeft COELIUS de denkbeelden van SORANUS, den Ephezer, wedergegeven, weshalve men hem ook den »*Soranus latinus*" noemde (1). Evenwel ging men te verre, toen men daarom COELIUS enkel en alleen als vertaler van SORANUS zich voorstelde (2). Immers herhaalde malen

---

(1) Zoo zegt COELIUS zelf, *Acut.* L. II. c. 1 ad fin.: »SORANUS vero »*cuius haec sunt*, quae latinizanda suscepimus," cet. Zoo ook aldaar, »c. 28: »SORANUS autem *cuius verissimas apprehensiones* latino sermone »describere laboramus, totum inquit" cet.

(2) Zoo zegt DESCURET onder anderen (*Dict. des Sc. médic.*; *Biographie médicale* III. Paris 1821, pag. 295): »Quoique Coelius se donne lui-même »pour traducteur de Soranus;" doch laat hij teregt er op volgen: »il »paroit néanmoins qu'il n'a pas rendu mot pour mot en latin ce que ce »médecin avait écri en grec," etc.

wordt SORANUS door onzen schrijver aangevoerd, met de betuiging dat hij, die over het geheel veel van SORANUS hield, deze of gene meening van hem ontleend heeft (1).

Daarenboven blijkt uit de geschriften van COELIUS zelven, dat hij ook andere werken geschreven heeft. Immers hij beroept zich herhaalde malen α.) op zijne *Libri Responsionum* (2), — β.) zijne *Libri Medicaminum* (3), — γ.) zijn *Liber Graecarum Epistolarum* (4), — δ.) zijne *Libri de specialibus adiutoriis* (5), — ε.) zijne *Muliebrium Passionum Libri* (6), — ζ.) zijne *Praecepta Salutaria* (7), — η.) zijne *Libri de Febribus* (8), — ϑ.) zijne *Libri de*

---

(1) Ten bewijze strekke b. v. *Acut.* L. II. c. 33: »Sed haec utraque «SORANUS excludit," cet. — Ibid.: »Nos vero SORANI sequentes iudicium, »et solutione absoluta fieri febres accipimus," cet. — Zoo ook *Tard. Pass.* L. II. c. 7, init.: »Mnaseas vero et SORANUS, cuius etiam nos »amamus iudicium, complexam inquiunt esse passionem," cet.

Op het einde van de *Praefat.* der *Tard. Pass.*: «Dehinc SORANUS »plenissime cunctarum diligentiam tradidit, atque speciale corpus scrip»turae formavit, de passione capitis initia sumens, quod nos quoque »faciendum assumimus."

(2) *Tard. Pass.* L. I. c. 1, Edit. Lugdunens. 1569, pag. 258: »De»hinc etiam coquis utendum est, atque diversis ciborum pulmentis, »*quod quidem latius tertio Responsionum libro iamdudum docuimus.*" — Ibid. L. III. c. 4, pag. 414: »quorum omnium compositiones *Respon»sionum libris* explicavimus." — In de *Praefat.* der *Acut.* L. I. pag. 1, zegt hij: «Nam *Interrogationum ac Responsionum Libros*, quibus omnem »medicinam breviter dixi, iamdudum ad Lucretium nostrum perscriptos »aptissime destinavi."

(3) *Tardar.* L. II. c. 4, pag. 342: »Item dentium confricamentis uten»dum, quae constringere atque fortificare valeant, *sicuti libris medica»minum ordinavimus.*"

(4) *Tardar.* L. II. c. 1, pag. 334; ». . . et magis hieram, cuius »usum *Graeco libro Epistolarum* ad Praetextatum damnavimus scribentes."

(5) *Acut.* L. I. c. 10, pag. 25: »Phlebotomandi autem disciplinam, »vel magnitudini passionis moderationem faciendi congruam, *libri* quos »*de specialibus adiutoriis* scripturi sumus, docebimus," cet. — Zie ook *Acut.* L. III. c. 3, pag. 164.

(6) *Tard.* L. II. c. 1, pag. 322: ». . . . item si eversio, vel inclinatio »fuerit matricis, eidem consequenter ordinata adhibebimus, *sicut mulie»brium passionum libris docuimus.*"

(7) *Acut.* L. II. c. 11, pag. 94: ». . . dabimus vinum tenue, leve »[lene], *sicut salutaribus praeceptis docuimus.*"

(8) *Acut.* L. II. c. 37, pag 146: »Tempus autem cibandi si adiuncta »febricula diaphoresi fuerit, erit ex fervore corporis accipiendum, *sicut »primo libro de Febribus scribentes docuimus.*" — Ibid. pag. 151 seq. zegt hij: »sicuti *libris de febribus* scribentes docebimus."

Passionum causis (1), — en ι.) zijne aanstaande *Libri de mulieribus* (2).

Uit dit alles blijkt voorzeker reeds voldoende, dat COELIUS AURELIANUS met regt genoemd mag worden, de aanhanger der Methodische School, die door letterarbeid en praktische kennis dezer Schole tot hooge eere verstrekt, en ons in den geest en in de handelingen van dezelve een' openen blik laat slaan! —

4. Uitgaven; geschriften over Coelius Aurelianus.

De eerste Edit. der *Tard. Pass.*, is van J. SICHARD, Basil. 1529; die der *Celer. Pass.* van J. GUINTER VON ANDERNACH, Paris 1533. — Beide werken zijn verschenen onder den titel: *Coelii Aureliani Siccensis*, Medici vetusti, et in tractanda morborum curatione diligentissimi, Secta Methodici, *de Aucutis morbis* Lib. III.; *de Diuturnis* Lib. V., cet. Lugduni 1566, 1567, 1569, 1587. — De beste Edit. is de volgende: COELII AURELIANI Medici vetusti secta Methodici, de morbis acutis et chronicis Lib. VIII., ed. JO. C. AMMAN, Amstelaed. 1709, 1722, 1755; 4°. Hierbij is onder anderen een zeer nuttig aanhangsel gevoegd, door TH. J. AB ALMELOVEEN. —

Over COELIUS zijn verschenen: C. GLO. KÜHN, *Progr. de* CAELIO AURELIANO, *inter Methodicos medicos haud ignobili*, Lips. 1816. — Dezelfde, *Progrr. sist.* TRILLERI *notas M. S. in* COEL AUREL., Lips. 1817. — Dezelfde, *Progrr. de Medicis nonnullis Graecis in* COEL. AUREL. *occurrentibus*, Lips. 1820. (Alles weder afgedrukt in: KÜHN, *Opusc. acad.*, Lips. 1827 seq. II. p. 1 seqq.) — C. A. F. MÖLLER, *Diss. inaug. exhib. adnotat. quasd. in* COELII AUREL. SICC. *de Hydrophobia tractatum.* Marb. 1817. — K. F. LUTHERITZ, *Die Systeme der Aerzte von* Hippokrates *bis auf* Brown; II. Systeem van Aretaeus, Al. v. Tralles en Coel. Aurel., Dresden 1811, en ook 1818. — BIRD, Coelii Aureliani *Leistungen im Gebiete der psychischen Heilkunde*, in VON GRÄFE U. VON WALTHER, Journ. für Chirurg. XXIII. Hft. 4. C.]

Militaire Geneeskunde, enz.

Was derhalve de burgerlijke Praxis ter dier tijde methodisch ingerigt, thans werd ook de militaire Praxis hoe langer hoe meer eveneens uitgeoefend. Men stelde *Medici legionum* en *cohortium*, derhalve

(1) *Acut.* L. I. c. 8. pag. 20: ».... *libris*, quos *de passionum causis* scribemus." —

(2) *Acut.* L. III. c. 18, pag. 226: »... pessaria, de quibus latius »in *libris* quos sumus *de mulieribus* scripturi, docebimus." — Zie ook *Tard.* L. I. c. 4, pag. 272: »quomodo autem sanum lac, vel communiter »nutrices bonae probentur, *muliebribus libris*, quos Graeci gynecion vocant, »docebimus."

blijkbaar Regiments- en Bataillons-artsen aan; men rigtte een Lazareth op voor zieke soldaten, onder den naam van » Valetudinarium," en een ander voor zieke paarden, onder den naam van » Veterinarium."

Ja zelfs de Vrouwenziekten, en ook de Geschiedenis der Geneeskunde vonden iets later, in Soranus *den Jongen* (1), 220 na C., den eersten wetenschappelijken bearbeider. Uit deze geschiedenis is de boven, bl. 99, vermelde Biographie van Hippokrates tot ons gekomen (2). (Een derde Soranus leefde in Mallos.)

---

(1) ERMERINS, *Hippocratis liber de Victus ratione* cet. pag. 293 sqq., geeft kritische Observatie's op het werk van SORANUS: *περὶ γυναικείων παθῶν*. Onder anderen deelt de Schr. eenige berigten mede over den persoon van SORANUS, waarbij de reeds vroeger door CHOULANT geopperde meening, — dat nl. de volgens SUIDAS onderscheidene twee personen van dien naam, waarschijnlijk één en denzelfden zullen zijn, — als zeer waarschijnlijk wordt aangenomen. Deze meening is ook door HÄSER, in desz. *Progr. de Sorano Ephesio*, Jenae 1840, met nieuwe bewijzen ondersteund. Ook DIETZ, *ad Soranum* c. 8. p. 23, verwerpt het gevoelen van SUIDAS, en ook in het *Hdb. d. Bücherk.* 2de Edit. 1841, pag. 92, wordt door CHOULANT hetzelfde denkbeeld voorgesteld. De Hr. ERMERINS gelooft, dat die ééne SORANUS kort vóór GALENUS heeft geleefd, en dat hij te Rome onder TRAJANUS en HADRIANUS de praktijk uitoefende. — » Na al de redenen, die DIETZ, HÄSER en de Hr. ERMERINS aanvoeren, kan men naauwelijks meer twijfelen, of SUIDAS heeft zich in zooverre vergist, dat de *γυναικείων βιβλία δ* geschreven zijn door SORANUS, die onder TRAJANUS en HADRIANUS leefde; of men daarentegen wel regt heeft, om hieruit dadelijk te besluiten, dat er nooit geen [een] jongere SORANUS EPHESIUS geleefd heeft, die onder andere *βίους ἰατρῶν καὶ αἱρέσεις καὶ συντάγματα βιβλία ι* zoude kunnen geschreven hebben, betwijfel ik zeer," zegt ten dien opzigte de Hr. GATS BUSSEMAKER, *Gids* 1842, n°. IX. D. I. p. 463 volg. Doch naardien de *oudere* SORANUS, wiens arbeid grootendeels bij COELIUS AURELIANUS wedergevonden wordt, ook de schrijver schijnt te zijn van het boek over de vrouwenziekten, — verg. COEL. AUREL. *Tardar.* L. II. 1, pag. 322 met L. IV. 1 pag. 445, en de boven, bl. 185, aant. 1) gecit. plaatsen, — en verder beide SORANUS van *Ephesus* afkomstig waren, daarenboven naauwkeurige tijdsbepalingen niet voorhanden zijn en beide tot de School der Methodisten behooren, enz., zoo komt men gemakkelijk tot het besluit, dat beide slechts één persoon uitmaken. — J. PINOFF spreekt over de Verloskunde van SORANUS uitvoerig, in zijne Diss. inaug.: *Artis obstetriciae* SORANI EPHESII *doctrina, ad ejus librum » περὶ γυναικείων παθῶν nuper repertum exposita*, Vratislav. 1840. Ik kan hier des Schr. onderzoekingen niet uitvoerig mededeelen, maar merk slechts aan, dat hij de belangrijkste hoofdstukken van SORANUS met historische aanteekeningen verrijkt heeft, ten einde, — zoo als de Schr. zelf zegt, p. 2, — « summa » Sorani nostri prae reliquis omnibus veteribus obstetricantibus clarius cog- « noscantur merita." En inderdaad, de *verloskundige* verdiensten van SORANUS blijken zeer groot te zijn. C.

(2) Dit schijnt onjuist te zijn. Want de op bl. 99 vermelde SORANUS

Zijn leerling Moschion bleef niet in gebreke, om de denkbeelden des Meesters in een werk: »*de Mulierum Passionibus*," — een doelmatig populair geschrift, en het eerste Leerboek voor Vroedvrouwen, — te ontwikkelen (1). Eerst sedert dien tijd sneed men de Navelstreng met het mes of den schaar af: vroeger toch deed men dit door middel van een scherp stuk hout of glas (2).

Geest der Methodisten.

Men kan diensvolgens niet ontkennen, dat de methodische School haar eeuwen lang bestaan verdiende, en ziet ook in hetgeen ons van haar nog overgebleven is, bevestigd, dat het goede onder elken vorm voor de nakomelingschap niet verloren gaat. Intusschen heeft blijkbaar niemand meer dan Celsus er toe bijgedragen, om den nakomeling de Resultaten der oude Geneeskunde, bondig maar toch omvattend, in een »Opus aureum" ten erfdeel na te laten. Hem moeten wij derhalve weldra, maar eerst nog den geest der Methodisten, nader leeren kennen. »Deze hadden gelijk noch Dogmatici, noch Empirici te willen heeten. Zochten de Dogmatici eenzijdig het Wezen, de Empirici eenzijdig de Stof, — de Methodisten hielden zich eenzijdig met den Vorm bezig. Hunne Methode, waarnaar zij zich noemden, bestond in niets anders dan in eene bepaalde manier om de Geneeskunde een' vorm te geven. Zij stelden dus, even als elke vorm, het midden daar, tusschen stof en wezen, tusschen Empirie en Speculatie. Dit middel voor de Praxis, waardoor zij zich tot het standpunt der rationele

---

is uit *Kos*, deze echter uit *Ephesus*. De hier bedoelde Biographie is dus *niet* afkomstig van den ter dezer plaatse bedoelden *Ephesischen* SORANUS.
C.

(1) De Kritiek van den nieuweren tijd heeft duidelijk geleerd, dat MOSCHION's werk, *περὶ τῶν γυναικείων παθῶν*, *de muliebribus affectibus* s. *de mulierum passionibus*, slechts beschouwd moet worden als een uittreksel of herhaling, van wat SORANUS in zijn werk over Verloskunde en Vrouwenziekten had geleerd. Eene vergelijking van beider werken toont dit duidelijk aan. In de aangeh. Diss. van PINOFF en elders merkt men dan ook die overeenstemming zeer dikwijls op. Nademaal echter in het werk van SORANUS over Vrouwenziekten, vele onechte plaatsen zich bevinden, zal men natuurlijk dikwijls ook geheel verschillende denkbeelden in beide aantreffen. MOSCHION's werk was oorspronkelijk in het Latijn geschreven, doch deze tekst is verloren geraakt, en de overgebleven Grieksche vertaling schijnt vrij laat vervaardigd te zijn. C.

(2) Men zou hier kunnen vragen, of men oudtijds niet veeleer in het algemeen scherpe *steenen* tot operatiën bezigde? Immers reeds ZIPPORA, — zoo als *Exodus* IV. 25 uitdrukkelijk vermeld wordt, — nam een' scherpen steen; JEHOSCHUAH deed hetzelfde (*Jehos.* V. 2, 3.). Want dat de חרבות צרים van den laatstgenoemden, *steenen* messen waren, is zeker genoeg. C.

Empirie verbieven, bestaat in hunne Indicatie, die in de gezamelijke Symptomen eener ziekte, het gemeenschappelijke opzoekt, en wel volgens hunne vaste Methode; en die, dit gevonden hebbende, uit deze Indicatie tot de Indicata, de geneesmiddelen, geleid wordt. — Deze Sekte was de magtigste en heerschte het langst: dit is trouwens zeer begrijpelijk, naardien hare beginselen zóó eenvoudig en de Geneeskunde zóó gemakkelijk was, dat men, volgens Themison, dezelve in 6 maanden kon leeren. Gelijk overal plaats vindt in de hoogere vormen van de op Dualismus gegrondveste Theorieën, zoo zien wij ook hier bevestigd, dat het oppervlakkige de meeste aanhangers in de wetenschap telt, even als het onbeschaafde volk altijd de grootste massa daarstelt. Dat nu de Methodisten en huns gelijken zich uitbreiden, is goed, zoolang het hun tijd is: maar zij houden tegen, door de onwrikbaarheid, waarmede zij zich aan den tijd vastklampen, wanneer *hunne* tijd reeds lang voorbij is en een meer met den tijd overeenstemmende trap van ontwikkeling aangebroken is. Daar nl. voor deze Sekte de schijn der waarheid pleitte, door hare bepaalde, fraai schijnende Vorm en Methode, terwijl zij echter in der daad geen gelijk had, zoo kwam de betweterij met haar gansch gevolg van hoogmoed, grofheid en pralende ijdelheid, welke men hen te laste legt, als eene Echo uit het geluid harer luid klinkende Theorie ten voorschijn" (DAMEROW. t. a. pl. 57). Namen, voor ons van geene beteekenis, zoo als die van de ijverige Methodisten Olympikus van Milete, wien reeds Galenus berispt (*Meth. med.* I. c. 7. en XIII. c. 15), en zijn' leerling Appollonides van Cyprus, die weder de leermeester werd van Julianus, — vervolgens de namen van Dionysius, Philo, Reginus, Antipater, en ten laatsten van Attalus, den leerling van Soranus, die allen meest in Rome de praktijk uitoefenden, — zij allen vormen de steeds zwakker en zwakker wordende nagalmen. Misschien zou de wereld daardoor te duidelijker en meer uitgebreid, de veelomvattende woorden vernemen, die uit den mond van CELSUS en PLINIUS, — twee Representanten der moeitevolle heldendaad, waardoor Rome zich den wetenschappelijken bodem, even als den geographischen moest veroveren, — onder hunne gezamelijke tijdgenooten, of althans onder de geheele nakomelingschap weêrgalmen: CELSUS en PLINIUS, die, te veelzijdig gevormd, om aanhangers te zijn van eene bepaalde School, in zich de roeping gevoelden om aan de bijzondere kennis van duizende (1)

(1) PLINIUS zegt zelf, dat hij uit 2500 geschriften geput heeft. En wanneer men dit voor grootspraak hield, omdat het niet mogelijk scheen, dat toen reeds in Rome zoo vele Handschriften voorhanden waren en gebezigd konden worden, dan moet men bedenken, dat, even als POM-

Grieken, door den nieuwen stempel van hunne wijze van opvatten, het echt Romeinsche karakter der algemeenheid op te drukken.

Aulus Cornelius(1) Celsus.

van 30 v. Chr.—(14?) 38 na Chr. (2).

Het uiterlijk leven van groote mannen is ons dikwijls in dezelfde mate onbekend, als hun innerlijk leven voor ons open ligt. Zóó zou het ook met Celsus het geval zijn. Slechts duister en van

---

PEJUS door LENAEUS verzamelingen en vertalingen had laten maken, ook even zoo andere veldheeren en verzamelaars handschriften uit de veroverde gewesten naar Rome medevoerden, wanneer deze door de verarmde Grieksche, en andere schrijvers niet reeds op den toenmaals eenigen, op den Romeinschen markt verkocht waren.

(1) In de meeste Handschriften en oudste gedrukte werken over CELSUS, vindt men wel is waar de vóórnamen MARCUS AURELIUS; maar het beste H. S. in de Vatikaansche Bibliotheek behelst den geheelen, duidelijk als boven geschrevenen naam. Ook was de vóórnaam AULUS in het huis CORNELIA [CORNELIUS? waartoe CELSUS misschien behoorde] zeer gebruikelijk, maar AURELIUS over het geheel meer een Nomen dan Pronomen.

(2) Het j. 14 v. C. wordt als het sterfjaar van CELSUS, door HECKER (in de *Berl. Encycl.* VII. 314), volgens BIANCONI, opgegeven. Maar 1) wanneer CELSUS omstr. 30 v. C. geboren is, zoo als HECKER ald. opgeeft, dan begrijpen wij niet wèl, hoe hij vóór het j. 23 v. C. kan geschreven hebben, in welk jaar, zoo als men weet, MUSA de Leverkwaal van AUGUSTUS, door middel van koude omslagen, genas. En nogthans berust BIANCONI's en HECKER's meening op deze plaats van CELSUS (IV. c. 8.): »abstinendum utique est ab omnibus frigidis; neque enim res ulla jecur magis »laedit." BIANCONI, en met hem HECKER meenen nl., dat CELSUS dit slechts vóór MUSA's gelukkige kuur kan geschreven hebben. — Maar wanneer CELSUS 2) reeds vóór het j. 23 v. C. geschreven heeft, zoo als HECKER wil, dan kan hij bezwaarlijk omstr. het j. 30 geboren zijn, zoo als immers HECKER ook wil! — Vervolgens 3) vergezelde CELSUS (HORAT. *Epist.* I. 15.) TIBERIUS naar het Oosten, die juist omstr. het j. 14 aldaar TIGRANES V aanstelde. TIBERIUS stierf 37 j. na Chr., maar CELSUS leefde nog onder CALIGULA (*Biogr. méd.* III. 201.). CELSUS was dus omstr. het j. 14 in Azië en kan op zijn vroegst omstr. het j. 38 na Chr. gestorven zijn. — 4) Schijnt het ons, — zelfs afgezien van alle derg. Citaten, die zoo ligt kunnen doen dwalen, — op zich zelf niet geloofljk toe, dat CELSUS slechts 44 j. (volgens HECKER) zou geleefd hebben. Immers hoe zou hij zijne meesterlijke Encyklopaedie, in zulk een' korten tijd hebben kunnen schrijven? Zoo als PLINIUS kan men vlug schrijven, zoo als CELSUS slechts zeer langzaam. Hierbij komt nog, dat de afdeeling *de Medicina* eene van de laatste zijns werks *de Artibus* was, en dat men tegen het einde van zulk eenen moeijelijken arbeid nog eerder in ijver verslapt. Moet men derhalve voor de vroegere afdeelingen eene misschien nog meer grondige bewerking

weinig beteekenis zijn de narigten aangaande het leven (1) van dezen geleerden Romein, bij wiens uitgebreide kennis het kritisch Element des eigenen onderzoeks zich voegde, om hem op te voeren tot de weinig bestegen hoogte van een volkomen onbevooroordeeld en nogthans zeer diep inzigt der zaken. Kan men al niet beweren, dat hij in de Geneeskunde onbekende, nieuwe schatten ingevoerd heeft, dan is hij nogthans, op eene uitmuntende wijze, de Representant van het encyklopaedisch karakter zijns volks; nademaal hij niet alleen de Geneeskunde, maar ook de Regtsgeleerdheid, de Wijsbegeerte, de Welsprekendheid, de Geschiedenis, ja zelfs de Krijgskunst en Landhuishoudkunde in een zeer groot werk: »*Artes*," of »*de Artibus*," wist te omvatten. Het eerste, landhuishoudkundige, gedeelte van dit werk, in vijf boeken, waaruit ons Columella nog interessante veeärtsenijkundige mededeelingen bewaard heeft, — is met de andere verloren geraakt, en slechts ééne enkele afdeeling, en wèl gelukkiger wijze die der Geneeskunde, »*de Medicina libri octo*," is ons overgebleven. Vooral het chirurgische gedeelte is in deze geschriften zeer uitgewerkt, en behalve duidelijke beschrijvingen van vele Operatiën (2), vindt men aldaar nog volledige Monographieën over de Lithotomie [VII.

---

of althans eene gelijke kritische naauwkeurigheid aannemen, — en naar de Fragmenten in COLUMELLA moet men dit in der daad, — dan zal men ook moeten toestemmen, dat bij de reizen die CELSUS deed enz., de meening hoogst onwaarschijnlijk wordt, dat hij slechts den ouderdom van 44 j. zou bereikt hebben. — 5) Wat eindelijk bovengenoemde plaats: »abstinendum" enz. betreft, zoo zien wij niet in, waarom CELSUS *a*) vóór het j. 23, zonder de minste aanleiding, koude omslagen op de Lever zou verbieden, nademaal immers, voor zoo ver wij weten, niemand vóór CELSUS dusdanig iets aangeraden had en er dus niets te wederleggen viel. Doch CELSUS wilde *b*) begrijpelijker wijze de kuur van AUGUSTUS niet openlijk tegenspreken, maar wel indirekt MUSA een weinig berispen, omdat hij door koude omslagen op het lijf te appliceren, in strijd met elke gezonde Therapie, in het wild geëxperimenteerd had, — en *c*) tevens zijnen lezers de leer niet onthouden, dat dit wel eens gelukkig kan afgeloopen zijn, maar dat het gewoonlijk schadelijk is. Deze plaats is dus hoogst waarschijnlijk later dan 23 geschreven.

(1) BIANCONII *Epist. de* CELSI *aetate*, Argent. 1806 (vóór D. I. van de Edit. van CELSUS). HECKER *G. d. H.* I. 390—96 en *Berl. Encycl.* VII. 1831. p 314—16. M. G. SCHILLING, *Quaestion. de* CORN. CELSI *vita*, I. Lips. 1824.

(2) Over de Chirurgie van CELSUS verg. men ook ED. ZEIS *drei chirurg. Abhandlungen üb. die plastische Chirurgie des Celsus*, über *organische Verwachsung*, cet. Dresden 1843. — RYBA, over de chirurg. behand. van beschadigde lippen, neuzen en ooren, volgens Celsus, in *Journ.* van V. WALTHER en V. AMMON, *Neue Folge* I. Hft. 3. (1843). C.

26; »*Lithotomia Celsiana*," nog heden zeer beroemd en goed] en de Depressio Cataractae [VII. 7.]. Bovenal zijn zijne berigten over de Oogheelkunde belangrijk.

Hoe oneindig veel, wat door zijne voorgangers was voorbijgegaan, Celsus in het bijzonder voor de Chirurgie (1), Oogheelkunde (v. ONSENOORT t. a. pl. 9 volg. [VII. 7; VI. 6 enz.]), en vooral ook voor de Verloskunde (2) deed, leeren ons de beneden zoo volledig mogelijk opgegeven bronnen. De mededeeling dier bijzonderheden op meer uitvoerige wijze, behoort echter hier te minder te huis, omdat de hoofdresultaten en de vooruitgang, welke der Geneeskunde in het algemeen en in het bijzonder uit Rome ten deele vielen, later door ons behandeld worden. De ruimte gebiedt ons helaas om Celsus, den eersten Representant van Romeinsche Geneeskunde, den »universae naturae prudentem virum" (3), weldra te verlaten.

Dat Celsus slechts weinig mededeelt over vele andere zaken, moet niet aan hem, maar aan zijnen tijd geweten worden. Voor het overige bezigde Celsus onder zijne oudere tijdgenooten bovenal den beroemden Meges van Sidon, van wien hij ook op de vereerendste wijze gewag maakt. In het algemeen bezielde hem nogthans de geest der Alexandrijnsche School en die der Asklepiadeeërs. Van beide is zijne Diaetetiek ontleend (4), van de laatstgenoemde

(1) De meeste chirurgische mededeelingen van CELSUS hebben betrekking op operatieve onderwerpen [b. v. VII. 1—6, 8—33; VIII. 2—25.], en slechts de zoodanige vindt men bij KURT SPRENGEL, die CELSUS als »geheimschrijver van Keizer TIBERIUS" laat voorkomen: *Ges. d. Chir.* I. Halle 1805, p. 6, 49, 50, 107, 139, 157, 195, 243, 274 volgg.; p. 343, 403, 433, en in W. SPRENGEL's vervolg van deze geschiedenis, als IIde deel van dezelve, Halle 1819, p. 7, 185, 228, 264, 399, 479, 565, 665, 720 en 807. Alles wat CELSUS over niet operatieve Chirurgie mededeelt, moet nog verzameld worden [hiertoe behoort b. v. V. 26—28; VI. 1—5, 7—19].

(2) Bijna alle verloskundige mededeelingen van en over CELSUS, lazen wij juist uiteen gezet in C. J. V. SIEBOLD's *Versuch einer Gesch. d. Geburtshülfe*, Berlin 1839, op zeer vele plaatsen, van p. 89 tot 355. Zie verder BRANDENBURG-SCHÄFFER, *de arte obst.* CELSI, Gött. 1837.

(3) Zoo noemt COLUMELLA, *de re rustica* I. 1. onzen CELSUS. Hetzelfde, wat tot dusverre over het hoofd is gezien, zegt onder de Ouden QUINTILIANUS, *de instit. orat.* X. 1. en XII. 11, en VEGETIUS, *de re militari* I. 8. Onder de nieuweren, zie nog MORGAGNI, *Epist in* A. C. CELSUM, ed. I. 1721; ed. II. 1735; ed. III. d. VULPIUS met 5 brieven; vervolgens MATTHIAE, CHIAPPA, TARGA, CHOULANT; enz.

(4) De Diaetetiek, I. 1—10, II. 18—33, schijnt althans voor een groot gedeelte, ontleend te zijn aan de onechte Hippokratische boeken περὶ διαίτης. — Overigens is nog veel *niet* van Hippokrates, wat CELSUS voor echt hield. — Men kan over de Diaetetiek van CELSUS met veel vrucht vergelijken: VAN GOOTH's *Diatribe* (z. beneden) p. 93—140. C.

School, zijne algemeene Therapie [II. 9—17; natuurlijk met de noodige wijzigingen, die CELSUS, als meer zelfstandig man, *moest* maken]. Ook de Hippokratische (1) denkbeelden over de Semiotiek, vindt men bij Celsus woordelijk terug [b. v. II. 1—8, geheel uit HIPPOKRATES vertaald in hoogst uitmuntende taal; zoodat de naam van »*Hippocrates latinus*," waarmede men CELSUS dikwijls begiftigd ziet, ons zeer juist moet voorkomen]. Daarentegen heeft hij Herophilus niet gekend, waaruit men het gebrekkige zijner Anatomie [IV. 1. en I. praefat.; II. 8; VII. 5, 18; VIII. 1.], bij gemis aan eigene onderzoekingen, voldoende kan verklaren. Anders wist hij zeer wél het goede op te sporen, zoo als men uit zijne scherpe Kritiek van Themison [I. praefat.] en uit de omstandigheid ziet, dat hij nogthans van hem veel bruikbaars op prijs stelt en opneemt. Ook de Materies medica van Celsus, een overzigt zoo goed als zulks in dien tijd mogelijk was, behelst, bij allezins veelvuldige natuurwetenschappelijke gebreken, echter een groot aantal voorschriften, die gedeeltelijk nog heden praktisch bruikbaar zijn [b. v. V. 1—25; IV. 13; III. 24; II. 14, 15, 17].

Celsus behandelt in het voor de inwendige Praktijk belangrijkste, pathologisch-therapeutische gedeelte zijns werks, eerst de zoogenoemde algemeene koortsige ziekten [III. 1—17; daarna de chronische, III. 18—27, en vervolgens] de plaatselijke aandoeningen, naar de volgorde der Organen [IV. 2—25.], en geeft derzelver behandeling, meestal echter slechts de diaetetische, tevens op. Het zijn blijkbaar de Resultaten van een kritisch onderzoek zijner voorgangers en van eigene waarnemingen, die hij ons ook hier aanbiedt, alhoewel men, bij de zoo tijdroovende bewerking zijner omvattende Encyklopaedie, niet wèl aannemen kan, dat hij lang en veel, of zelfs dat hij uitsluitend de praktijk uitgeoefend heeft (2). Nogthans kan men hem niet op den trap eens eenvoudigen Compilator's, zoo als Plinius was, plaatsen: dit ware hem verlagen (3).

---

(1) Maar die CELSUS enkel als den vertaler van HIPPOKRATES beschouwen, dwalen echter zeer. Want, zeggen wij hier met den Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN, l. c. pag. 70: »ut hunc in prognosticis secutus est (nec tamen »doctrinam de crisibus admittens) sic in practicis ASCLEPIADEM, in chirur»gicis Alexandrinos, eo praecipue laudis genere excellens, quod operi »intertexuit artis historiam litterariam: quo simul et artis haberi et his»toriae medicae compendium possit." C.

(2) »Ipse non fuisse medicus artifex dicitur," schrijft PRUYS V. D HOEVEN l. c. pag. 69, er tevens bijvoegende: »satis tamen eum observasse et »vidisse existimamus, ut de multis perite scribere posset." C.

(3) Wanneer men ook al met NEUMANN (in desz. beoord. van het onderhavige werk, *Berl. med. Centr. Zeit.* 1841, St. 39, p. 767.) van oordeel moge zijn, dat onze Schr. CELSUS misschien wat te hoog aanslaat, dan zal

Een ontvankelijk gemoed, een helder verstand, bragt hem tot eene levendige beschouwing, in welker spiegel, — het werk *de Medicina* [, waarin CELSUS, door zuiverheid en sierlijkheid van taal en stijl, als de »Cicero Medicorum" zich voordoet] — nog heden denkende en geleerde Geneesheeren, met klimmende bewondering lezen (1).

Men kent de grafplaats van Celsus niet; maar het graf van groote mannen is immers de geheele aarde!

Plinius,
v. 23 — 79 na Chr.

C. Plinius Sec. maj., dien wij den weetgierigsten, vlijtigsten

---

men echter dezen ijverigen en geleerden Rec. nog niet behoeven toe te stemmen, dat CELSUS niets meer was dan Epitomator van Grieksche schrijvers, aangaande welker arbeid hij zijnen Keizer, wiens Secretaris hij zou geweest zijn, berigt moest geven. SPRENGEL schijnt die geringschatting van CELSUS, bij sommige Geneeskundigen, door zijne beschrijving, in 't aanzijn geroepen te hebben, alhoewel het voorstellen van CELSUS, als Secretaris van TIBERIUS, door hem (*Vers. e. pragmat. Gesch. d. Arzneykunde*, II., ed. 3*a*, Halle 1823, p. 36.) aan BIANCONI (*Lettere sopra* CELSO, p. 140.) ontleend is. Hoe dit dan ook zijn moge, de volgende aanteekening bewijst, dat men ook in Nederland, het land van klassieke studiën, CELSUS ten allen tijde op prijs stelde en de lezing van zijn werk als zeer wenschenswaardig beschouwde. C.

(1) Onder de uitgaven van CELSUS noemen wij slechts die van KRAUSE, Leipz. 1766; die van FOUQUIER en RATIER, Paris 1823. CHOULANT's *Prodromus novae editionis* AULI CORN. CELSI *librorum* VIII. *de Medicina*, Lips. 1824, bevat althans eene volledige opgave van alle overige Editie's, benevens grondige letterkundige mededeelingen. Echter schijnen alle Editie's, in het IV Boek, cap. 20, eene groote leemte te behelzen. — In ons vaderland is uitgegeven: G. J. VAN COOTH, *Diatribe in Diaeteticam Veterum.* Pars I. *Excrcitat. hist. in Diaetetic. Veterum;* Pars II. AULI CORN. CELSI *praecepta diaetetica*, HIPPOCRATIS *et* GALENI *placitis illustrata; praemissa est* CELSI *vitae et doctrinae historia.* Traj. ad Rh. 1835; — verder: A. C. CELSI *de re medica libri octo*, cum comment. H. TREVERI et BALD. RONSSEI, *Lugd. Bat.* 1592, 4°. — A. C. CELSI *de re medica libri octo*, edit. JO. ANT. VAN DER LINDEN, *Lugd. Bat.* 1657, 1665, 12mo. — Hetzelfde werk, edit. TH. J. AB ALMELOVEEN, *Amst.* 1687, 1713; Roterod. 1750, 8vo. — Twee Edit. gedeeltelijk hieruit ontstaan, Lugd. Bat. 1730 en 1746; in 8vo. — Een fraai gedrukte, maar slecht bezorgde Edit. in 4to, Lugd. Bat. 1785. — J. F. CLOSSIUS, *Spec. observat. critic. in* A. Corn. Celsum. Accedit Diatribe de salsamenti a Celso ad vulnus morsu factum commendati significatione, Traj. ad Rh. 1768, 4to. — A. C. Celsi *de Med. L. VIII*, ex recensione L. TARGAE, Lugd. Bat. 1791, 12mo. — G. J. POOL, *Chrestomathia Celsiana*, Lugd. Bat. et Amst. 1832, 8vo. — Overigens moet nog vermeld worden: PT. PAAUW, *Succenturiatus anatomicus*, Lugd. Bat. 1616, waarin Lib. VIII., gedeeltelijk met opheldoringen, voorkomt. C.

en geleerdsten van alle Romeinen mogen noemen, werd geboren te Verona of Novocomum, in den jare 23 na Chr., diende in Germanië als Praefectus Alae, werd onder Vespasianus, wiens vertrouweling hij was, Procurator in Spanje, en, ten tijde van deszelfs dood, bevelhebber der vloot bij Misenum. Hij kwam in den jare 79 na Chr. jammerlijk om het leven; [want, terwijl hij bij gelegenheid van de toen plaats hebbende groote Eruptie van den Vesuvius, die Herkulanum, Pompeji en Stabiae vernielde, het Natuurverschijnsel van nabij wilde waarnemen,] werd hij verstikt door de dampen van den Vulkaan, wiens Krater hij juist onderzoeken wilde. Hij liet onderscheidene geschriften na, van welke alléén zijne *Natuurlijke geschiedenis* in 37 Boeken ons overgebleven is. Het eerste boek behelst het plan en de namen der gebezigde schrijvers; het tweede tot vijfde behandelt de Kosmographie en Geographie; het zesde tot tiende boek de Zoölogie; het elfde tot negentiende boek de Botanie; het twintigste tot een en dertigste de Geneesmiddelen uit het dieren- en plantenrijk. De overige bevatten het voor dien tijd belangrijkste over de Metalen, Beeldhouw- en Schilderkunst, in verbinding met de Geschiedenis der voornaamste kunstenaars en kunstwerken.

Voor een publiek, — hetwelk dezelfde behoefte gevoelde, die ook later het eerst in Frankrijk en daarna in andere landen van Europa, in de 18de eeuw, gevoeld werd, — ondernam derhalve Plinius alléén een werk, hetwelk in onzen tijd door geheele gezelschappen van Geleerden ondernomen wordt. Heeft hij derhalve veel niet verwezenlijkt, wat men van hem verwachtte, dan moet de grootheid zijner onderneming hem verontschuldigen. Zijn oogmerk was, om in dit eenig werk, alle takken van kennis te omvatten, welke ieder zich behoorde eigen te maken, die met de beschaving van zijnen tijd gelijken tred wenschte te houden. Hij noemde dit werk eene natuurlijke Geschiedenis; — wij zouden het eene Encyklopaedie genoemd hebben. Het was in der daad een reuzenarbeid, om uit twee duizend en vijf honderd werken, — d. i. uit alle geschriften van schrijvers, die vóór hem leefden, en tot wier geestgewrochten hem de toegang vergund was, — eene Compilatie te vervaardigen, die, naar den smaak van het groote Publiek, bestemd was, om den geleerden de moeite van het naslaan te besparen, en, met behulp der Rhetorica en Philosophie, zaken in het naauwste verband met elkander te brengen, die naar haren aard ver van elkaâr gescheiden waren. Hij heeft nogthans dikwijls, zoo als alle Compilatoren, te midden van plaatsen, ontleend aan de beste en geloofwaardigste schrijvers, anderen, afkomstig van de slechtste en minst geloofwaardige Geleerden, aangevoerd, maar niet in het vak der

Botanie: want op dit gebied volgt hij uitsluitend Dioskorides, zoo als de latere schrijvers Galenus, Oribasius en Serapion. — Om een oordeel te vellen over de bijzonderheden van zulk een uitgebreid werk, zou men een diep inzigt moeten hebben in alle wetenschappen, die in dit werk behandeld zijn. Buffon schijnt de verdiensten van Plinius het best gewaardeerd te hebben, zeggende, dat deszelfs werk eene oneindige schat van kennis bevat omtrent elke menschelijke bezigheid en werkzaamheid, op eene sierlijke en uitmuntende wijze uiteengezet.

Ons ontbreken trouwens genoegzame daadzaken, om de onmiddelijke werking van den arbeid van Plinius op zijne tijdgenooten en op de navolgende tijden te schilderen; maar den invloed van dit werk op den wetenschappelijken vooruitgang in de Middeleeuwen, kunnen wij duidelijk nagaan (1). Want de werken, wier wezenlijke inhoud in den arbeid van Plinius bevat was, waren grootendeels ontoegankelijk voor de Middeleeuwen. Daarbij was ons werk in een' stijl geschreven, die, ofschoon ook niet overal gelijkvormig en naauwkeurig, nogthans zeer geschikt was, om de geleerden in eenen tijd aan te lokken, waarin men eene min geronde schrijfwijze beminde. Dien ten gevolge is Plinius, en nog meer zijn verkorter Solinus, de eenige bron van Vincent v Beauvais en meer anderen, die in de Middeleeuwen dergelijke Encyklopaedieën poogden te leveren. Zij volgden deze modellen bijna uitsluitend, en zelfs de Italianen, toen zij de nieuwere wetenschappen op de ouden grondden, stonden voor Plinius verbaasd, die steeds in de kunst en in hare geschiedenis eene Auctoriteit blijft (2).

---

(1) Zie hierover JUL. SILLIG, *über das Ansehen der N. G. des* Plinius *im Mittelalter*, in de allg. Schul-Zeitung 1833, no. 52 seq. C.

(2) De eerste Edit. van PLINIUS verscheen te Venetië, in 1469. De fraaiste en meest bruikbare Edit. is die van HARDUIN, in II D., Paris 1723—41. Eene hoogduitsche Vert., in XII D., gaf GROSSE uit, Frankf. 1781—88. — In ons vaderland is verschenen eene Edit. in fol., Lugd. Bat. 1582 met Notae onder anderen van JOS. SCALIGER; — eene dito (Lugd. Bat. ?), onder den titel: *Plinii Hist. mundi* ll. 37; 1593; met de *Observationes* PINTIANI, voor het eerst volledig; — eene goede Edit. Lugd. Bat. 1635, 12mo, van JO. DE LAET, ex offic. Elzevier.; — eene andere Edit., Lugd. Bat. et Roterod. 1669, cum Notis onder anderen van SCALIGER, IS. VOSSIUS en J. F. GRONOVIUS. — Onder de enkele Boeken van dit werk, bij ons uitgegeven, noem ik: Eene Nederd. vert. van B. 7—11, *Nat. Hist. der Dieren*, met Houtsneden; Arnhem 1617; Leeuwarden 1651, Amst. 1662; Utrecht 1687 en Amst. 1757, met Kopergravures. — B. IX: C. PLINII *de Aquatilium natura* lib. IX, recensuit cet. cet. L. TH. GRONOVIUS, Lugd. Bat. 1778. C.

Hoe hoog ook wij nog dit werk mogen schatten wegens deszelfs rijken inhoud, zoo moeten wij het echter, om de dikwijls vlugtige bearbeiding, met eene groote behoedzaamheid bezigen, en vooral op die plaatsen, waar men het vertaalde of geëxcerpeerde Origineel niet vergelijken kan; en wel dáárom, omdat Plinius onmiskenbaar die Virtuositeit van wetenschappelijke ligtzinnigheid bezit, om zich ook over zaken, die hij niet nader onderzocht heeft, met eene bedriegelijke zekerheid, gegrond op zijn levendig zelfvertrouwen, uit te laten.

Wat is nu na dit alles, de beteekenis van Celsus en Plinius voor den algemeenen ontwikkelingsgang der Europeaansche Geneeskunde? Wij zouden denken, het volgende: CELSUS en PLINIUS hebben voor de afzonderlijke takken der Natuur- en Geneeskunde, de sterke en talrijke zuilen opgerigt, over welke GALENUS de hooge domswijze koepel moest welven van het Pantheon van Rome, hetwelk alle latere Romeinen daarna slechts meer bekleeden en versieren zouden.

De vroegere en latere tijdgenooten van Celsus en Plinius.

Circa 10 — 100 na Chr.

Men kan niet ontkennen, dat elk gedeelte der natuurkundige wetenschappen, door Celsus en Plinius beter bearbeid is geworden dan het anatomische. Maar de leemte, die zij in dit opzigt achterlieten, werd door **Marinus**, 100 j. na Chr., aangevuld. Hij liet in 20 Boeken een Leerboek der Anatomie na, en wordt door Galenus den hersteller van die wetenschap voor Rome genoemd. De Myologie en Neurologie waren bovenal goed. Hij bepaalde het aantal Hersenzenuwen op 7, kende de twee deelen, waarin de Quintus, Trigeminus, divisus, zich splitst, en noemde ze twee paren. Hij beschreef den zamengestelden loop der takken reeds vrij goed, en ontdekte de slijmkliertjes in den darmbuis. Ook zijn kweekeling Quintus was een bekend Anatoom; insgelijks Lykus uit Macedonië; Satyrus, de leermeester van Galenus; Nemesianus en Pelops. — Het beste overzigt van de toenmalige Anatomie werd echter door **Rufus van Ephesus** gegeven (1), die wel is waar het meeste van Herophilus en Eudemus overnam, maar intusschen zelf op zijn minst Apen ontleedde. Eerst later

---

(1) In zijn werk: *περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων*, *de appellationibus partium corporis humani.* Dit werk bestaat uit 2 ongelijke deelen, waarvan het eene, Boek I en IV, het oorspronkelijke stuk, doch het andere, Boek II en III, een uittreksel van het eerste is. C.

mogt men nl. in Rome de ten vondeling gelegde en gestorvene kinderen daartoe bezigen. Intusschen heeft de geschiedenis aan Rufus een' onschatbaren vooruitgang te danken, in de leere: »dat alle verrigtingen des ligchaams van de zenuwen afhangen." Hiermede vergeleken, komt niet in aanmerking, dat ook de eerste aanbeveling der Anagallis tegen de Hondswoede van hem afkomstig is, noch ook, dat hij de Pathologie en Therapie der ziekten van de Nieren en van de Pisblaas (1) voortreffelijk leerde, noch eindelijk, dat hij eene verhandeling over de Purgantia der oudheid gaf (2), die evenveel bijval vond als Hamilton's nieuwer werk over dit onderwerp (HAMILTON, *on purgative Medecine*, 9° Edit., Edinb. 1839). — Ook over de andere » werkzame Geneesmiddelen" was omstr. 25 na Chr., een Leerboek van Menekrates v. Zeopheleta in het licht verschenen. Hierin wordt zijne uitvinding van het Emplastrum Diachyli vermeld en komen de Doses voor, niet zoo als vroeger, door letters of teekens bepaald, maar door woorden. De onbepaaldheid der Doses was vooral nog vermeerderd geworden door Philo van Tarsus, die het pijnstillende » Philonium," omstr. 10 na C., in elegische versmaat beschreven had; — door Servilius Damokrates, die, omstr. 25 na C., geheele Receptboeken in Jamben vervaardigde, — en door Andromachus van Kreta, die nog omstr. het j. 50, Recepten in verzen schreef. Ter zelfder tijde had het gemis aan eene geregelde Terminologie bij de Ouden, — iets, hetwelk ons thans nog omtrent vele hunner geneesmiddelen in 't onzekere laat, — ten gevolge, dat men elkander niet behoorlijk verstond. Ieder moest derhalve van den aanvang af beginnen: want zelfs de beschrijvingen der ruwe droogerijen waren zóó slecht, dat men derzelver eindelooze zamenvoeging tot Composita, waarvan de aanzienlijken ter dier tijde veel werks maakten, naauwelijks behoeft aan te voeren, om de verwarring te bevroeden, tot wier opheffing nu een Dioskorides vereischt werd.

Pedanius Dioskorides van Anazarba,

circa 40—90 na Chr. (3).

....»Primus de universa materia medica scriptor exstitit, in

---

(1) In zijn werk: περὶ τῶν ἐν νέφροις καὶ κύστει παθῶν, *de renum et vesicae morbis*, waarvan slechts onvolledige Fragmenten overig gebleven zijn. C.

(2) περὶ τῶν φαρμάκων καθαρτικῶν, *de medicamentis purgantibus.* Dit werk is volledig alléén in RUFI EPHESII *Opuscula et Fragmenta*, cet. edidit Ch. F. de Matthaei, Mosquae 1806, 8vo. C.

(3) De lezing »*PedaCius* bij sommige schrijvers, is volgens JOURDAN verkeerd. — Dat hij van 40—90 ten naasten bij geleefd heeft, blijkt 1°)

» qua ita versatus est, ut post ejus tempora medicinalis materiae » auctores omnes eum sint imitati, tam in naturali medicamentorum » historia perscribenda, quam in viribus eorum enarrandis" (ACKERMANN, *Instit. hist. med.*, p. 190). Wel is waar, reeds Aristoteles, en vooral Theophrastus hadden over plantkundige onderwerpen op eene meesterlijke wijze geschreven, maar zij deden het meer in een' wijsgeerigen zin; Diokorides daarentegen gevoelde de noodzakelijkheid om eene descriptieve Botanie te scheppen. Hij verklaart zelf in de voorrede, dat hem meer de zaak ter harte gaat, dan het verkrijgen van een' wijsgeerigen stijl; en bij zoo menig algemeen besluit, tot hetwelk hij zich verheft, doet een groot aantal barbaarsche woorden, van Keltischen, Thracischen en Germaanschen oorsprong, — woorden, die men in het handschrift zelf ingelascht vindt, en eerst later in een Appendix » Notha" gerangschikt heeft, — deze woorden, zeggen wij, doen ons vermoeden, dat hij de eerste Romeinsche Geneesheer is, die Zuid- en West-Duitschland's Flora onderzocht, zoo als hij ook in Frankrijk, Spanje, Klein-Azië, Griekenland en natuurlijk in Italië, ieder ledig uur voor botanische Excursiën schijnt gebezigd te hebben. Intusschen moeten wij nog doen opmerken, dat men toenmaals in zijn vaderland, Cilicië, reeds zeer bedorven Grieksch sprak. De zwarigheid hieruit ontstaan, benevens die welke er bestaat om uit zijne soms onvolledige beschrijvingen, de door hem bedoelde planten op te sporen, hebben aanleiding gegeven dat Mattioli, Petri, Dodeus, l'Ecluse, Lobel, Fuchs en Bock geleerde nasporingen in het werk stelden; en het gemis aan een voldoend Resultaat dezer nasporingen, bewoog Tournefort en Sibthorp tot het doen een reize naar gindsche landstreken, ten einde de 600 door Dioskorides beschrevene planten, *in natura* op te zoeken. Door al dezen arbeid en door een' even grooten eigenen vlijt, is eindelijk Sprengel zóó verre gekomen, dat hij in zijne nieuwe uitgave (1) van Dioskorides, bijna al deszelfs planten naauwkeurig bestemde. De eerste kenteekenen van de vervalschingen der Geneesmiddelen in het algemeen, en specefieke middelen tegen afzonderlijke kwalen werden door Dioskorides opgegeven.

---

omdat hij (zie AUGUSTIN, *Vollständ. Uebers. d. Gesch. d. Med.*, *in Tabellen*, 2te Ausg. 1825) vóór 54 bestond: want EROTIANUS, die onder NERO leefde, haalt DIOSKORIDES reeds aan; — 2°) omdat hij zelf spreekt van een' zekeren Proconsul LECANIUS, die eerst omstr. 65 Consul was.

(1) DIOSCORIDIS ANAZARBEI *de materia medica* Libri V; cur. C. SPRENGEL. II vol. Lips. 1829. — [Ik kan alleen hier opgeven: C. PETRI LEYDENSIS, Annotatiunculae aliquot in quatuor libros Dioscoridis Anazarbaei, Antverp. 1533, 8vo. C.]

Zóó leerde hij de aanwending van de Rad. Filic. en de Semina Cinae tegen wormen, van het Kali causticum als bijtmiddel bij Caro luxurians. Zóó roemt hij reeds *Serum lactis* tegen de zoogenoemde scherpten der vochten, den *Cortex Ulmi interior* tegen Impetigines, even als Centaereum minus, Gentiana lutea, Ligusticum, Rheum Rhaponticum, Asarum, Teucrium marum enz. tegen andere ziekten. Ook de Peper, Gengber, Aloë, Suiker, Absynth, Indigo en derzelver moederplanten werden door Dioskorides in het gebied der Geneeskunde overgeplant. Geen wonder derhalve, dat hij [die dan ook meer was, dan hij door velen met Dante nog genoemd wordt » il buon accoglitore"] dit gebied meer dan 1600 jaren lang, bij alle Europeaansche volkeren beheerschte, en bij *Turken en Mooren* [?; Arabieren, N. Afrikanen?] hetzelve nog heden alléén in bezit heeft.

Hoe voorbijgaand was daarentegen de indruk, dien Athenaeus maakte en zijne Pneumatische School, die thans volgt.

De Pneumatici [*Nieuwere Dogmatici*].

Zij verhieven zich naauwelijks, — zegt DAMEROW t. a. pl. 59, — tot eene ontwikkelde Sekte; maar, even als al wat fijn is en teeder, en door ruwe, hevige kracht gedrukt wordt, even zoo vervlogen zij welras met hun luchtig beginsel. Men moet hen nogthans als den hoogsten, als den laatsten trap van ontwikkeling bij deze onderafdeeling beschouwen, en hen voor even zoo noodzakelijk als de overige Sekten houden: zonder hen, zouden wij eene wezenlijke leemte in dien tijd opmerken.

Even als de Empirici zich eenzijdig aan de stof (Empirie) hielden, de Methodisten aan den vorm (rationele Empirie), even zoo hielden zich de Pneumatici aan het wezen (Speculatie; *bespiegeling*). Waren de Dogmatici Humoraal-pathologen, de Methodisten Solidair-pathologen, — de Pneumatici waren Dynamisten. Rukten die vroegere Sekten het vloeibare en vaste uit de grondstellingen van Hippokrates [op eene eenzijdige wijze uit hun verband,] — deze Sekte deed hetzelfde ten opzigte van den Spiritus, het πνεῦμα, een Analogon van het » ingeschapen vuur" van Hippokrates.

Deze Sekte werd te Rome gesticht door Athenaeus uit Cilicië, in den tijd van Nero en van Vespasianus, omstreeks 69 na Chr. Zij volgde de Stoïsche wijsbegeerte. De Stoïcynen ontleenden het beginsel hunner Physica aan het vuur [πνεῦμα πυροειδές] van Heraklitus, en wij hebben gezien, hoe Empedokles, deze beschouwing van Heraklitus in zijn Systeem opnemend, aanleiding had gegeven tot het ingeschapen vuur van Hippokrates. Dit Hippokratisch en dat Stoïcynsch Substratum, hetwelk de wereld beweegt en bezielt, werd, als Pneuma, het fundament dezer Sekte. Het Pneuma

was de ziel, de beweegkracht hunner Theorie. Nogthans wisten zij dit Pneuma praktisch aan te wenden; want, alhoewel zij als eerste oorzaak overal den »Spiritus offensus" beschouwden, zoo ontleenden zij nogthans de gelegenheidsoorzaken aan de Elementen van Hippokrates (GALEN., *Introduct. s. med.* c. 7. de Elementis).

Door deze verbinding bereidden zij langzaam de hoogere eenheid voor, terwijl zij ook daardoor tot het Eklecticismus overhelden. De leerling van Athenaeus, Agathinus, stichtte reeds de Eklectische School.

In allen gevalle verdienen de Pneumatici onze achting, omdat zij door een, wat tijd en wijze betreft, altijd wetenschappelijk denkbeeld zoodanig bezield waren, dat zij den heetsten strijd voor hetzelve niet ontweken. Of zegt ons Galenus niet: »liever zouden de Pneumatici hun vaderland verraden, dan hun denkbeeld verzaakt hebben?" — Uit Galenus alléén leeren wij de leerstellingen kennen van den stichter der Pneumatici, van **Athenaeus**, uit Attalia in Cilicië, omstreeks 69 na Chr., den tijdgenoot van Plinius; want van zijn groot aantal geschriften heeft ons Oribasius slechts eenige Fragmenten bewaard. Reeds hij bestreed met vurigen moed de grondstellingen van den vergoodden Asklepiades. Hij stond op de basis der Herophilaeisch-Alexandrijnsche School, en riep de **nieuwere dogmatische School** (1), — zoo als men de Pneumatische, in de eigenlijke geschiedkundige ontwikkeling moet noemen, — ten voorschijn. Zonder juist een nieuw beginsel uit te vinden, streed hij hevig voor het Pneuma, waaraan de Stoïcijnen het eerst de ware beteekenis hadden gegeven, en voegde hij, onder den naam van »krachten," de 4 in hunne eigenschappen dynamisch opgevatte Elementen, er bij. Hiermede ging de latere tijd dikwijls zóó verre, dat b. v. Rudolphi nog in de 19de eeuw eens de vraag opwierp: »wat is dynamisch?(2)" — Hoe dit dan ook zijn moge, het πνεῦμα ψυχικόν is bij Athenaeus gesteld over de *psychische*, — het πνεῦμα φυσικόν over de natuurlijke, *physische*, — het πνεῦμα ζωτικόν over de *levens*verrigtingen. Één van deze 3 moest bij elke ziekte lijden. Maar ten einde de groote vraag: »waardoor?" te beantwoorden, deed men 1) reeds eene keuze tusschen praedisponerende of gelegenheidsoorzaken, de

---

(1) De oudere en van daar »Dogmatische" School bij voorkeur, is boven behandeld, bl. 122.

(2) Deze vraag is zóó dikwijls gedaan, en men heeft zóó dikwijls te vergeefs getracht dezelve te beantwoorden, dat ik niet wèl inzie, waarom de Schr. juist RUDOLPHI aanvoert, die over Dynamismus handelde bij gelegenheid van proefnemingen over de werking van het *Aq. Binelli.* C.

noodzakelijkheid gevoelende van een zeker Eklecticismus in de praktijk, hetwelk wij ook weldra in den ontwikkelingsgang der Theorie zullen zien ten voorschijn treden. De Pneumatici, die zoo doende reeds van de Eklectici borgen moesten, konden zich niet langer staande houden, omdat 2) hun Idee, met hoe veel vuur zij er ook voor streden, in der daad reeds vóór hen verbruikt was; 3) omdat zij tegenover het duurzaam, voortdurend leven der Methodisten, over het geheel slechts als een schielijk uitdoovend Aëthervlammetje flikkerden, en 4) omdat zij in het algemeen niet voor Rome geschikt waren, hetwelk in een zedekundig opzigt slechts het (ten allen tijde grootste) rijk der Epikuristische zinnelijkheid omvatte. — Zoo tragisch klinkt hier het antwoord op de zoo diep als schoon ontstane vraag, naar het geestelijk beginsel der Geneeskunde (1).

Eklectici.

Alles bijna was door de Pneumatici *geestelijk* gemaakt; jammer slechts, dat zij den overgang tot de praktijk niet hadden gevonden. **Agathinus** uit Sparta, de leerling van Athenaeus, die omstreeks 90 na Chr. het weinigje uit de Pneumatische School, wat praktisch bruikbaar was, wist te vereenigen met de vele bruikbare Resultaten uit andere Scholen, — Agathinus was het, die de brug daarstelde, welke naar de eklectische, episynthetische of hektische School, — zoo als men [nomen habet omen] haar ook noemde, — zou leiden. In der daad schreef een harer leerlingen, Philippus, over den Pols in hektische ziekten, terwijl Leonides, een ander leerling, later, 195 na Chr., op den nog wankelen bodem van het Carcinoma zich waagde en de kankerachtige borst met het Ferrum candens wegnam. Ook verwierp hij reeds de onderbinding, zoo als dit in onzen tijd insgelijks geschied is. Magnus van Ephesus, de Archiater Palatinus van zijnen tijd, 165 na Chr., liet een Overzigt na van de na Themison op het gebied der Geneeskunst gedane ontdekkingen, zoo als Galenus vermeldt. Ook van eenen derden Eklecticus, een leerling van Agathinus, **Herodotus**, die reeds onder Trajanus, omstreeks 99 na Chr. (tot 120?), leefde, hebben slechts Oribasius en Aëtius ons nog eenige brokstukken bewaard, waarin, behalve de zwachtel van Chrysippus en de Wormziekten, 1) als pathologische vordering, *de eerste waarneming en beschrijving der* **Pokken** voorkomt. Dat Herodotus in der daad Variola en Varicella gezien heeft, valt naauwelijks te betwijfelen, nademaal hij *a.*) het Exantheem λοιμωδής, d. i. pest-

(1) Over de geschiedenis dezer School kan men vergelijken: J. C. OSTERHAUSEN, *historia sectae medicorum pneumaticorum*, Altorf. 1792. C.

aardig contagieus neemt; *b.*) van de kramp en Diarrhoe, die bij derzelver Eruptie zoo dikwijls allerhevigst plaats vinden, als van kwade toevallen, melding maakt; *c.*) de grootere, (Variolae confluentes Sydenham?), die met eene regelmatige snelheid zich ontwikkelen, te regt voor gevaarlijker houdt dan de kleine, Varicellae, welke jeukte veroorzaken en langer duren, en dikwijls onderscheidene kleine Eruptiën, gedurende eenige weken na elkander maken; ook *d.*) in het bijzonder oplettend maakt op het eerste uitbreken der Pokken in 't aangezigt; iets, hetwelk, zoo als men weet, bij pokziekten iets karakteristieks is. — 2) In een therapeutisch opzigt zou men kunnen gewag maken van zijn' eersten raad, om nl. pijnlijke leden gelijkmatig met vette wol in te wikkelen. — In een chirurgisch opzigt onderscheidde zich ter dier tijde **Heliodorus** in Rome in hooge mate, niet zoozeer omdat hij, even als Leonides, de onderbinding der vaten, na Amputatiën, verwierp en door middel van pluksel-tampons en een vast verband dezelve meende te kunnen vervangen, maar omdat hij 1) de leer der verbanden en toestellen over het geheel in der daad verbeterde; en vooral 2) omdat hij de Diagnose van het Extravasaat bij beleedigingen van het hoofd, voor alle tijden leerde vaststellen. [Over HELIOD. z. verder onder ORIBASIUS; aant.]

Omstreeks 130 na Chr., eindigt met Cassius, den Jatrosophist, de Eklectische School. Cassius was het, die 't eerst toonde, dat de Callusvorming niet, zoo als men tot dien tijd toe gemeend had, op de verharding van het beenmerg berustte. Daarentegen zijn' zijne scholastisch-physiologische denkbeelden, b. v. dat elk afzonderlijk ligchaamsdeel voedselstoffen assimileert, welke aan hetzelve homogeen zijn, — dat men gewoonlijk tweemaal niest, omdat men twee neusgaten bezit, enz. slechts de antwoorden op zijne » *Octoginta quatuor Quaestiones naturales et medicinales;*" — vragen, welke men, zelfs afgezien van derzelver geesteloosheid (1), volstrekt niet beschouwen mag als Copieën der Aristotelische Pro-

(1) Mij dunkt, dat althans het denkbeeld van CASSIUS omtrent de voeding der Organen, in geenen deele » geesteloos," of, naar onze tegenwoordige physiologische kennis, geheel verkeerd mag genoemd worden. Immers wanneer ook wij, bij de voeding, ons de Organen niet als actief voorstellen, en gelooven, dat » ieder deel, door de in hetzelve wonende problematische levenskracht, *die* stoffen in zich opneemt en assimileert, die aan deszelfs aard en behoefte beantwoorden," dan zouden wij volstrekt geene verklaring kunnen geven van een onderwerp, waarmede het ook de Cellentheorie zoozeer tot een uiterste gebragt heeft. In allen gevalle schijnt mij de Schr. toe hier te ver gegaan te zijn. — Van deze *ἰατρικαὶ ἀπορίαι καὶ προβλήματα φυσικὰ* van CASSIUS, is ook eene Edit. uitgekomen, door **Bonavent. Vulcanius**, Lugd. Batav. 1595, 12°; novo titulo, ibid. 1597. C.

blemen, wier onderwerpen zuiver wijsgeerige waren. Over het geheel is er niets, dat ons aan dezen scherpzinnigsten onderzoeker der Eklectische School doet denken, alhoewel ook ter dier tijde mannen van eene meer aanzienlijke, ofschoon ook al niet allereerste grootte schitterden, nl. **Aretaeus** en **Archigenes**, welke wij *hier* laten volgen, 1e omdat zij, streng genomen, noch tot de Pneumatische, noch tot de Eklectische, noch tot eenige vroegere School behoorden; 2° omdat zij uit dien tijd, — omstreeks 40—120 na Chr., — eene tweevoudige voor de nakomelingschap belangrijke, eigenaardige ontwikkeling daarstellen, en 3° omdat zij het meest geschikt schijnen, om de verblinding door den glans van Galenus voor te komen.

Aretaeus Kappadox (1).

Omstreeks 30—90 na Chr. (2).

1. Algemeen standpunt.

Barchusen en Schulze verklaarden Aretaeus voor eenen Pneumaticus. Haller en Sprengel schreven het hen na. Anderen

(1) Het toevoegsel *Kappadox*, uit Kappadocië, is noodig, om onzen ARETAEUS te onderscheiden van dien ARETAEUS uit Athene, welken LUCIANUS aanvoert. Deze verwisseling moest de in de volgende aanteekening wederlegde dwalingen nog vermeerderen.

(2) *a*) VOSSIUS dwaalt, wanneer hij meent, dat ARETAEUS vóór AUGUSTUS geleefd heeft, omdat hij in het Ionische Dialekt schreef, en dat dit Dialekt, even als het Dorische, vóór den tijd der Caesars buiten gebruik geraakt is. Maar de *Indica* van ARRIANUS zijn immers ook in het Ionisch en toch zeer zeker eerst in de tweede eeuw na Chr., geschreven. CEPHALION en DYONISIUS van Milete, schreven nog (volgens SUIDAS) in het Ionische Dialekt. — *b*) KÜHN, die ARETEUS in de 2de of 3de eeuw vóór Chr. plaatst, dwaalt nog meer; want hoe zou dan ARETAEUS de mengselen van MITHRIDATES hebben kunnen aanvoeren? — *c*) MÉNAGE en LE CLERC, welke ARETAEUS, even zoo verkeerd, onder de keizers HADRIANUS (117—138) en SEVERUS (193—211) laten leven, — wat reeds op zich zelf min waarschijnlijk is, omdat deze keizers 55 jaren van elkaâr verwijderd zijn, — zijn door WIGGAN (te Oxford, 1723) wederlegd geworden, die hem met meer regt tot het einde van NERO's regering terugbrengt. — *d*) MERCLIN, die ARETAEUS tot een' tijdgenoot van STRABO en ST. GREGORIUS maakt, — *e*) PETIT, die hem na GALENUS plaatst, — *f*) GOULIN, die ARETAEUS met ATHENAEUS voor identisch houdt, verdienen naauwelijks wederlegd te worden. Want 1° voert ARETAEUS zelf in zijn werk eenige geneesmiddelen van ANDROMACHUS aan, over wiens leeftijd geen twijfel bestaat: dienvolgens moet hij dit werk na NERO's dood geschreven hebben. 2° Raadt ARETAEUS (*Cur.* II. 3.) Italiaansche Wijnen aan, die hij in Salerno enz. zelf gedronken had: hij was dus in Italië, en wel waarschijnlijk ook in *Rome*. Want 3° komt de *naam* van ARETAEUS zelfs in de vrij stellig onder VESPASIANUS te Rome geschrevene »Euporista

houden hem voor een' Eklecticus. Maar Aretaeus zelf doet zich, althans in zijne werken, als een man kennen, die *dat* was, wat ieder diepdenkend Geneesheer ten allen tijde zijn zal, namelijk een »Eklecticus in den hoogeren zin des woords, een Geneesheer, die boven de Theoremata van alle Scholen verheven was, groot in 't opvatten der natuur, eenvoudig in 't handelen, en misschien alléén daarom der Pneumatische Schole toegenegen, omdat deze de beste en grondigste was. Zijn voorbeeld, hetwelk hij in elk opzigt en met eene onmiskenbare verwantschap des geestes nastreefde, was Hippokrates. Zijne ziektebeelden zijn, als kunstgewrochten beschouwd, misschien de beste, welke wij in de geheele pathologische Literatuur bezitten: zuivere, uitgewerkte schilderingen der Natuur. Bovenal zijn het zijne beschrijvingen van de Epilepsie, van den Tetanus, van de Cephalaea, van de Haemoptysis en van den Kausus, die ons als onovertrefbare meesterstukken bekoren (1), en het ware zeer te wenschen, dat de Geneesheeren van den tegenwoordigen tijd, bij het beschrijven van ziekteprocessen, hem tot hun Model kozen (HECKER, *Berl. Encycl.* III. 212)" Men heeft wel is waar Aretaeus beschuldigd, van behagen te scheppen in een' schitterenden stijl, en hier en daar de waarheid der natuur te na gekomen te zijn: men heeft zijne niet geheel getrouwe beschrijving der Elephantiasis ten dien einde aangevoerd. Maar wie durft beweren, dat hij ook weet welke Exemplaren van die ziekte Aretaeus onder de oogen had? Of is er iemand, die gelooven durft, dat hij de Ziekenphysiognomie beter en meer aan het ziekbed beoefend heeft dan Aretaeus? — zoo ja, dan beschouwe hij, behalve het boven vermelde, eerst nog de »levendige Beelden,"

---

van DIOSKORIDES" voor (HECKER). En wat 4° zijn innerlijk standpunt betreft, hij vertoont duidelijke sporen van kundigheden uit de Pneumatische en Eklectische School, en verhief zich, met weinige maar juist zeer karakteristieke overblijfselen uit deze Scholen, boven beide.

(1) Ook de beschrijving van de Pleuritis (*de Caus et Signis Acutor.* I. c. 10) had hier behooren vermeld te worden. Immers ARETAEUS schijnt de eerste geweest te zijn, die de natuur dezer ziekte goed uiteen zette. HIPPOKRATES had wel de Semiotiek en Prognostiek dezer ziekte juist voorgedragen, maar men schijnt niet te hebben onderscheiden tusschen Pleuritis en Pneumonie; — een onderscheid, hetwelk bij het ziekbed trouwens ook dikwijls wegvalt, naardien beide ontstekingen zelden geïsoleerd schijnen voor te komen. Voor het overige is de schildering der Peripneumonie, door ARAETAEUS (*Ibid.* II. c. 1), voorzeker niet het minst te prijzen onder de ziekten, door zijne meesterhand geschilderd. — Ten opzigte van de beschrijving der Epilepsie (*Acut.* I. c. 5), kan men volstaan met BOERHAAVE's gezegde aan te voeren: »ARETAEUS in hac descriptione valde »singularis est!" C.

welke Aretaeus van den stervenden Phthisicus, van den stikkenden Asthmaticus enz. ontwierp.

2. Speciële verdiensten.

1) Anatomie. Aretaeus heeft zelf geprepareerd, en het eerst de klierachtige structuur der Nieren, Testes en Tepels aangetoond. Hij schildert [*de Caus. Acutor.* II. c. 8.] de splitsing der Poortader voor de eerste maal geheel juist, beschrijft ook bijna van elke ziekte, anatomisch naauwkeurig, de aangedane deelen, en heeft, wat

2) zijne physiologische verrigtingen betreft, in de Decussatie van de vezelen der Hersenen b. v. reeds de oorzaak van de Decussatie der meeste Verlammingen erkend; hij heeft het verschil tusschen slagaderlijk en aderlijk bloed, en de stootkracht van het Hart aangetoond, welke de spontane sluiting van beleedigde grootere Slagaders verhindert.

3) In een pathologisch opzigt bereiken de Ziektebeelden van Aretaeus, ook diagnostisch genomen, op zijn minst die van Hippokrates. Dikwijls heeft men ze boven de Hippokratische geplaatst, en Freind heeft ze naast die Alexander van Tralles, en met deze althans onmiddelijk na de Hippokratische, eene plaats gegeven. Misschien zal men Cabanis moeten toestemmen, wanneer hij met regt Aretaeus onovertroffen in 't waarnemen en teekenen van ziekteprocessen noemt, en deszelfs levendige en ware opvatting alléén met die van Homerus en Hippokrates wil doen vergelijken. Onder anderen heeft hij de voor alle tijden moeijelijke leer der besmettelijke ziekten, door de Analogie met wat bij vergiftigingen plaats vindt, weten op te helderen; en Marx (*Origines Contagii*, Carol. et Bad. 1824) heeft wel gelijk, wanneer hij zich tegen de zeer algemeen verbreide dwaling verheft, als waren de Ouden in dit opzigt zoo achterlijk gebleven. De jammerlijke Discussiën over de laatste groote Epidemie, wierpen althans ten dien opzigte juist geen helder licht op onze dagen.

4. Therapeutische verrigtingen. Zijne zorgvuldige bepalingen der Diëet zijn geheel vrij van alle pedantachtige beuzelarij. Een zuivere zin voor het eenvoudige doet zich in al zijne geneeswijzen kennen, b. v. bij zijne aanmerkingen over het (zoo dikwijls al één voldoende) gebruik der Emetica en Purgantia. Niemand heeft zóó duidelijk en overtuigend geleerd als hij, de Antiphlogose op zijn tijd aan te wenden en de aderlating te herhalen tot dat der ontsteking het voedsel onttrokken is. Ook de Bloedzuigers wist hij op de regte plaats aan te wenden, zonder voorbij te zien, dat Epispastica tegen plaatselijke aandoeningen dikwijls voldoende zijn en eene meer uitgebreide opwekkende werking voor het geheele

ligchaam ten gevolge hebben: de Leer der Geneesmiddelen is hem dan ook het Vesicatorium verschuldigd.

5. Chirurgische verrigtingen. Van hem is afkomstig: de aanwending des Katheter's, bij niet ontstekingachtige Retentio urinae; — de Trepanatie des schedels, bij beenuitwassen, welke tot Epilepsie aanleiding geven; en de aanwending van het Ferrum candens, bij hardnekkige hoofdpijn en diepe Abscessen.

3. Geschriften van Aretaeus.

Zijne werken over Chirurgie, Vrouwenziekten en Pharmacie, zijn verloren geraakt, en slechts de beide volgende tot ons gekomen: 1. περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων ὀξέων καὶ χρονίων παθῶν, βιβλία δ.; *de Causis et Signis acutorum et diuturnorum morborum* Libri IV. — 2. περὶ θεραπείας ὀξέων καὶ χρονίων παθῶν, βιβλία δ.; *de Curatione acutorum et diuturnorum morborum* Libri IV. — Ook van deze ontbreekt er nog veel: namelijk van het eerstgenoemde werk, het begin tot Cap. 5, van het andere, Cap. 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15 en 16 van het eerste Boek, en Cap. 1, 4, 8, 9, 10 en 11 van het tweede. En ook nog menig andere plaats is bedorven.

De eerste uitgave van het voorhandene kwam in 1552, naar de latijnsche vertaling van Crassus, in Venetië, uit. Twee Hoogduitsche vertalingen heeft Dewez, Weenen 1790 en 1802, uitgegeven. De uitgaaf van Kühn, Leipzig 1828, bevat: 1) den tekst, Grieksch en Latijnsch, naar de beste Editie die ooit verschenen is, nl. die van Wiggan, Oxford 1723; 2) Boerhaave's voortreffelijke Verhandeling: »de Aretaei aetate, Secta, in rebus anatomicis scientia et curandi ratione, en 3) deszelfs en Wiggan's Voorrede.

[Ik kan niet voorbij hier de Resultaten mede te deelen uit eene bij ons verschenen Verhandeling, ik bedoel de *Diss. historico-medica de* ARETAEO, *medico diagnostico summo*, auctore P. H. SURINGAR, Lugd. Batav. 1837. Uit de daadzaken en beschouwingen door hem voorgedragen, komt de Schr. tot het navolgend besluit, hetwelk, wat den lof betreft, dien ook hij aan ARETAEUS toezwaait, allezins overeenkomt met wat hier in den tekst ten dien aanzien vermeld wordt.

De Hr. SURINGAR betoogt dan, — hetwelk ik liefst onvertaald wedergeef:

I. »Quas ARETAEUS habet, morborum imagines pictae sunt proprio Marte. Observator est αὐτοδίδακτος. Hippocratis tamen exemplar secutus esse videtur.

II. Ad naturam factae sunt istae imagines, declarantes ARETAEUM plerosque vidisse hominum morbos. In ea autem morborum describendorum arte, tum ALEXANDRUM TRALLIANUM, tum COELIUM AURELIANUM superavit.

III. Historiae morborum fidae sunt, omni fere theoria et speculatione carentes. Quo sensu comparandus est cum HIPPOCRATE.
IV. Universa, quam A. adhibuit scribendi ratio, brevis, concinna, perspicua et elegans dici meretur.
V. Res singulae simpliciter, significanter, accurate et naturae suae convenienter ab ARETAEO traduntur.
VI. Morborum symptomata eo ordine descripsit, quo in conspectum prodire solent, in iisque eam adhibuit diligentiam, ut sedulo notaverit, quid in functionibus singulis a norma sua recedat.
VII. Inter symptomata morborum essentialia, fortuita, idiopathica et sympathica rite distinxit, atque omnium et singulorum symptomatum vim tenendam esse docuit, ut morbus rite dignoscatur.
VIII. Accuratissime expressit aegrotantium physiognomiam.
IX. Signa indicavit ex animo aegrotantium prodeuntia.
X. Subinde morbos inter se comparavit, vel forma similes, vel natura sibi affines." —

De uitgave van ARETAEUS, bij ons verschenen, is de volgende: ARETAEI CAPPADOCIS, *de causis et signis acutorum et diuturnorum morborum* Libri IV. *De curatione acutorum et diuturnorum morborum* Libri IV. Edit. H. Boerhaave. Lugd. Bat. 1731; novo titulo 1735; fol. C.]

Archigenes,

omstreeks 54—117 na Chr. (1).

1. Algemeen standpunt.

Wij plaatsen Archigenes onmiddelijk vóór Galenus, omdat hij naast Galenus, wel de geleerdste Geneesheer onder Rome's Geneeskunstoefenaren zal geweest zijn. Ook weten wij het enkel door Galenus, dat Archigenes den uitstekendsten roem, de fijnste Dialektiek, maar helaas ook de hardnekkigste strijdlust bezeten heeft. Men kan van hem met hetzelfde regt zeggen, dat hij de kroon is der

(1) Bijna alle schrijvers laten den leeftijd van ARCHIGENES in 't duister gehuld. Maar naardien het zeker is, dat hij niet later dan TRAJANUS geleefd heeft, die 117 j. na Chr. stierf, — omdat overal gezegd wordt, dat hij onder DOMITIANUS, NERO en TRAJANUS, en geen' lateren keizer, in Rome geleefd heeft, — en ARCHIGENES echter ook niet wel vroeger dan TRAJANUS kan gestorven zijn, omdat hij, aan den eenen kant, een leerling geweest is van AGATHINUS (omstr. 80 j. na Chr.), en, aan den anderen kant, volgens SUIDAS, 63 j. oud geworden is, — zoo mag men het sterfjaar van TRAJANUS, zonder meer dan misschien eenige weinige jaren te kunnen dwalen, wel voorloopig ook voor het sterfjaar van ARCHIGENES houden; men vindt dan na aftrek zijner 63 j., het jaar 54 na Chr. als het geboortejaar van ARCHIGENES. Deze onze opgaaf wordt ook reeds in zoo verre bevestigd, dat men elders (*Berl. Encycl.* III. 211.) ARETAEUS 20—30 j. ouder noemt. Z. over dezen, wat boven gezegd is.

Pneumatici, als van Aretaeus, dat hij de kroon is der Eklectici. Doch eigenlijk behooren beide tot geene School hoegenaamd. Hun geest moest zich, ofschoon verheven boven elke schoolsche handeling, aan den eenen kant schikken naar den vroegeren trap van vorming van de eene of andere, en wel zeer natuurlijk van de heerschende rigting des tijds; doch van den anderen kant, wisten zij de meest lichtgevende stralen van de toen bloeijende scholen, in zich als in een brandpunt zamen te trekken, en ook zoo doende de school zelve, die ter dier tijde eenzijdig voorheerschte, te beheerschen. Wij hebben het oordeel van Galenus over Hippokrates en Aristoteles, hier en daar, zoo als het volgens Link [en vele anderen duidelijk] blijkt, vrij vooringenomen gezien, en zouden diensvolgens ook hier eene gelijke vooringenomenheid kunnen vermoeden. Ook eene zekere vergoding, welke niet-goddelijke menschen bij den grooten hoop dikwijls vonden, is niets ongewoons: en ook zij zal ons ten aanzien van Archigenes niet op het dwaalspoor brengen. Maar Alexander van Tralles, een zeer voorzigtig en boven elk laag vooroordeel hoog verheven man, noemt Archigenes een' man van ongemeene waardigheid, — *θειότητον*; — en dit zal men dus moeten laten gelden; te meer, omdat wij uit hetgeen ons van Archigenes overgebleven is, hem niet geheel kunnen leeren kennen.

2. Speciële verdiensten.

Archigenes heeft zich, juist wegens zijnen geest, die ook het algemeenste omvatte, bijzondere verdiensten verworven ten aanzien van het algemeenst gedeelte der geneeskundige wetenschappen, nl. de algemeene Pathologie; want van hem is, om zoo te zeggen, eigenlijk afkomstig de fijnere **Semiotiek** en **Diagnostiek.** Nog heden is zijne indeeling der pijnen in gebruik, benevens de wijze waarop hij uit dergelijke aandoeningen gevolgtrekkingen maakte. Hij is het, die de beteekenis van den pols het eerst juister leerde op prijs stellen, en het eerst den Pulsus dicrotus leerde kennen. Hij is het, die het moeijelijke hoofdstuk van de Typus, — hetwelk reeds dikwerf vóór hem en nog heden de belangstelling der beste Pathologen op zich deed vestigen, — tot de fijnste bijzonderheden wist te behandelen: de »Hemitritaeus" is dan ook van hem afkomstig, en geenszins van Galenus. Het is derhalve, zoo als ook Hecker reeds aangetoond heeft, verkeerd, wanneer men die verbinding van eene Intermittens tertiana [bidua] met eene Remittens quotidiana, tot heden toe »Hemitritaeus Galeni" noemde. — De leer van den Consensus en van de Sympathie der Organen, alsmede de nog meer ingewikkelde leer van het primair en secundair optreden der ziekten, zijn beide door Archigenes nieuw geschapen. Zoo als Peter Frank de koorts »eene Umbra mor-

borum" noemt, even zoo noemde reeds Archigenes dezelve » de sympathische Reactie" (GALEN. *de locis aff.* I. c. 2). Even onbetwistbaar werd hij de **Schepper der Aetiologie**, toen hij de praedisponerende oorzaken der ziekten van derzelver gelegenheidsoorzaken leerde onderscheiden, en over het geheel *die* oorzaken leerde kennen, welke een deel als het ware doorstroomen (*αἴτιον διοδεῦον*), zonder meer dan de voorbijgaande schaduw eener ziekte, — b. v. slechts Congestie, en niet ontsteking, — te verwekken. Men bevroedt gemakkelijk, dat uit dit alles der Geneeskunde de hoogstbelangrijke praktische vooruitgang gewierd, van **eene juiste algemeene Therapie** te hebben verkregen; want van zijnen tijd af leerde men het symptomatisch handelen, door duizend niet zamenhangende middelen misvormd, in deszelfs naaktheid kennen en vermijden. — Wij willen echter de zwakke zijde van Archigenes niet bedekken. De onzalige leer van de rotting der vochten in 't zieke ligchaam, was van hem afkomstig. Eveneens schijnt de Humoraal-pathologie zijne Materia medica beheerscht te hebben. Maar heeft ook al de bijzondere leer der geneesmiddelen door hem geene aanwinst verkregen, dan heeft echter de **bijzondere Ziektekunde** aan hem veel te danken. Scherp in 't waarnemen, maakte hij eene Diagnose van de meest verborgene kwalen, b. v. van een' slijmvloed der Blaas met Ulceratie, eene zemelachtige ontlasting en eene lastige jeukte in de Regio pubis (*Scabies vesicae; ψωρίασις* door hem genoemd: AËTII *Tetrab.* III. Sermo 3. c. 22). Niemand heeft de Dysenterie, welke men oudtijds in een' meer uitgestrekten zin opvatte, zoo goed beschreven als hij; niemand heeft de verwarring ten opzigte van de leer der Cachexieën (AËTIUS l. c. c. 19), zoo opgeklaard. — Wat betreft de **Chirurgie**, zoo moeten wij aanmerken, dat hij vergiftigde wonden, — en wel vooral die, welke door den beet van Slangen veroorzaakt waren (AËTIUS l. c. IV. S. I. 10), — met azijn en water liet zuiveren, daarna met den mond deed uitzuigen, na alvorens denzelven door middel van olie beveiligd te hebben, vervolgens met azijn en asch bedekte en langzaam liet genezen, — nog heden de beste Methode. Ook voortreffelijke » Regelen voor het wegnemen van grootere deelen," worden reeds bij Archigenes gevonden (COCCHI, *Graecorum Chirurgi Libri*, p. 155), die ook in dit opzigt nog heden geldige Indicatiën voordroeg, en hoogstwaarschijnlijk in de eenvoudige, smalle zwachtel, waarmede hij het deel van boven zamensnoerde, het Veldtourniquet aangaf. De snijlijn werd door hem, door middel van een aangelegd bandje, naauwkeurig aangeduid, en elke grootere slagader zorgvuldig afzonderlijk onderbonden, het Periosteum afgeschaafd, het been naauwlettend en hoog doorgezaagd en

het verband alle 3 dagen vernieuwd. Honderd andere verbeteringen kan men slechts onvolkomen uit gebrekkige brokstukken zijner werken (GALEN. *de libris propr.* c. 5 cet. — HECKER, *G. d. H.* I. 455; *Berl. Encycl.* III. 201) vermoeden. Ten slotte geven wij een Overzigt zijner werken.

3. Geschriften van Archigenes.

Nademaal dezelve nog in de zesde eeuw na Chr. gebezigd werden, is het dus dubbel in 't oog loopend en te bejammeren, dat wij er slechts enkele Fragmenten van bezitten. Misschien is onze volgende opgave tot nu toe, de volledigste. [Ook CHOULANT gaat hem in beide Editie's van zijn *Handbuch* liever voorbij. De volgende Fragmenten komen grootendeels voor in AËTIUS, *Tetrab.*] 1) De laatstvermelde, door Oribasius alleen voor ons geheel bewaarde Operatieleer, heet: *de partibus amputandis libellus.* Het Grieksche H. S. bezit de Koninklijke Bibliotheek te Parijs; insgelijks de HH. SS. van de volgende twee: 2) *de Calculis*, en 3) *de Nephritide.* — Fabricius noemt verder, volgens Tiraqueau, twee boeken: 4) *de Musculis;* 5) *Regularum victus liber.* — Meer bekend zijn: 6) *de Pulsibus liber unus;* 7) *de Locis affectis libri* III.; 8) *de Morborum temporibus;* 9) *de usu Castorei;* 10) *Epistolarum medicinalium* libri XI; 11) *Epistola ad Marsum de atra bile;* 12) *de Morborum temporibus seu stadiis* libri II.; 13) *de vehementia Pulsus;* 14) *de Plenitudine;* 15) *de Balneis naturalibus;* 16) *de Spongiae usu;* 17) *de Dropate picatione ac sinaspismo;* 18) *de vertiginosis, insania rosolutione, Tetano, Convulsione, Cephalaea et Hemicrania;* 19) *de pectore suppuratis;* 20) *de Volvulo, coeliaca affectione, Dysenteria;* 21) *de Hepatis abscessu;* 22) *de Mictu cruento;* 23) *de Diaeta in ulceribus vesicae;* 24) *de vesicae fluxione et his quae Capillorum forma exeunt cum urina;* 25) *de Ischiadis eracerbatae cura;* 26) *de Elephantiasi;* 27) *de esu Viperarum;* 28) *de Lepra;* 29) *de Cancris mammarum, fluxu muliebri* cet.; 30) *de Memoriae lassae restauratione;* 31) *de Helleboro propinando;* 32) *de Febris significatione et Diagnosi* liber I.; 33) *de Febrium signis* libri X.; 34) *de Febrium differentiis;* 35) *de propriis Diuturnorum affectuum signis;* 36) *de ratione Morbos diuturnos curandi* liber I. —

Men zal zich zoo doende kunnen overtuigen, welke naauwe verwantschap er bestaat, ook in een letterkundig opzigt, tusschen Archigenes en Galenus, tot wien wij thans overgaan.

V. Vooruitgang der Geneeskunde in Rome / door Galenus.

1. Algemeen standpunt van Galenus.

» Wat met betrekking tot het afzonderlijk Individu, als deszelfs » vorming zich voordoet, dit is het wezenlijk Moment der zelf- » standigheid zelve, namelijk de onmiddelijke overgang van hare » vooronderstelde algemeenheid, in de werkelijkheid . . ." (HEGEL's *Phaenomenologie des Geistes;* Werke II. p. 370). Galenus is het Individu, waarin de theoretische Geneeskunde der Oudheid haar Culminatie-punt bereikte, ten einde van uit deze hoogte, naar alle werelddeelen licht uitstralende, gedurende anderhalf duizend jaren, de baak te zijn der praktische Geneeskunde. Galenus was belast met de zending, om de kennis te vergâren, welke duizende waarnemers vóór hem zich van de gezonde en zieke natuur verschaft hadden. Wat der geneeskundige Oudheid bekend geworden was, zoo wel in 't algemeen op te vatten, als in de uitvoerigste bijzonderheden voor te dragen, — dit was zijne taak. Een Archief te zijn, waarin zich wezenlijk alles concentreerde, eene rijke bron te vormen, waaraan de geheele middeleeuwsche tijd bij zijn' heeten kampstrijd zich zou laven, — dit was zijne beteekenis. Door een duister glas ook den middeleeuwschen tijd der Geneeskunde in eene donkere schaduw beschouwende, heeft latere kortzigtigheid dien tijd berispt, van Galenus zinneloos nagevolgd te zijn. Men heeft niet willen begrijpen, dat de systematische vorm van het geheel noodig was geworden, en dat alleen voor dien tijd de mogelijkheid was overgebleven, om de leemten der afzonderlijke vakken allengs aan te vullen. Maar wij zullen zien, dat deze vakken in de Middeleeuwen allezins rijke aanwinsten verkregen, zoo dat zij eindelijk overvuld werden en de tijd zijnen Paracelsus moest ten voorschijn roepen, om het met beuzelarijen overladene Archief van kundigheden, van het verstikkende stof te zuiveren en op nieuw te ordenen.

Zoo groot een rijk zoo lang te beheerschen, is alléén gegeven aan zulke energieke Genieën, die de ontwikkeling der geschiedenis, van tijd tot tijd, niet minder noodig heeft in den innerlijken gang der wetenschap, dan in den uiterlijken der volkeren, omdat het Genie alléén in staat is om massa's van minder geestkracht, eene nieuwe en duurzame rigting te geven. Want de geest gehoorzaamt slechts den geest.

2. Uiterlijk leven van Galenus.

Alhoewel mannen als Galenus voor ons geheel en al in de gevolgen huns aanzijns, in hunne geschriften bestaan, zoo is het ons echter eene behoefte, hun persoon en de bijzonderheden van

hun doen en laten te leeren kennen. Derhalve hier eerst eenige woorden over het uiterlijk leven van Galenus, en daarna over zijn innerlijk bestaan.

Claudius Galenus werd 131 na Chr. te Pergamus geboren, en stierf waarschijnlijk ook aldaar, omstreeks 203 na Chr. »Niet ligt hebben ooit, — zoo als FRIEDLÄNDER t. a. pl. 147 volgg. zegt, — aanleg en uiterlijke omstandigheden elkander zoo vriendelijk de hand gereikt, als in het leven van Galenus, hetwelk wij als een toonbeeld van harmonische ontwikkeling en systematische vorming mogen aanmerken. — De eerste gunst schonk hem het noodlot, door hem Nikon, een' beschaafd [Mathematicus en] Architekt, tot vader te geven, onder wiens liefderijk toezigt hem de zorgvuldigste geleerde opvoeding ten deele viel. Niet onmiddelijk kwam de weetgierige jongeling tot de beoefening der Geneeskunde, maar door de Propylaeën der wijsbegeerte, alwaar hij zich eerst met de Stoa (1), daarna met de Akademie bevriend maakte, en voor altijd Plato met geestdrift leerde vereeren. De beoefening van Aristoteles gaf hem de rigting tot den systematischen vorm; en terwijl hij ook in de leer der Epikuristen en in de diepten van het Pyrrhonismus indrong, ontwikkelde zich vroeg de zeldzame veelzijdigheid en dialektische bekwaamheid van zijnen rijk versierden geest. — Zóó voorbereid, ging hij tot de Geneeskunde over, hiertoe bestemd door eenen droom zijns vaders, en over het geheel gedurende zijn gansche leven, op eene oud-asklepiadische wijze, vervuld met het geloof aan de beteekenis der droomen. Mannen uit de meest verschillende Sekten, b. v. Satyrus, Stratonikus en de Empiricus Aeschrion, werden thans zijne leermeesters in de Geneeskunde, welke hij, na den dood zijns vaders, beoefende; eerst in Smyrna, daarna in Korinthe (onder Numesianus?) en eindelijk in Alexandrië, alwaar nog altijd de rijkste hulpmiddelen voor de Studiën, in het bijzonder voor die der Anatomie, vereenigd waren. Acht en twintig jaren oud, zag hij den geboortegrond weder; maar na zes jaren als Geneesheer werkzaam te zijn geweest, begaf hij zich naar Rome, hetwelk reeds langen tijd de hoofdzetel der beroemdste Geneesheeren was. Hier werd de geleerde en met zooveel geest begaafde Geneesheer, door de beschaafde wereld volkomen naar waarde geschat, ofschoon dezelve meer werk maakte van zijne anatomische voorlezingen, dan van zijne praktijk. Doch hem viel ook het gewone lot van uitmuntende geesten ten deele,

---

(1) De Stoïcijnen, door ZENO van Citium in 'taanzijn geroepen, verkregen dien naam van ςοά, *porticus*, omdat ZENO in den Porticus wandelende, leeraarde. C.

nl. den nijd en den laster van diep beneden hem staande kunstgenooten, wier bittere kwellingen hem van Rome verdreven. In zijn acht en dertigste jaar keerde hij naar Pergamus terug, terwijl hij de terugreis tot het doen van vele kruistogten bezigde, ten einde belangrijke geneesmiddelen op de eigene plaats zelve te leeren kennen. Maar reeds na verloop van een jaar werd hij terug geroepen door Marcus Aurelius en Lucius Verus, met welke hij te Aquileja zamenkwam. Van hier ging hij weder naar Rome, alwaar hij als lijfarts van den jongen Commodus bleef, en, gewaarschuwd door een' droom, welken Aeskulaap hem gezonden had, de uitnoodiging van zijnen keizerlijken beschermer, Marcus Aurelius, van de hand wees, om hem op zijnen togt naar Duitschland te vergezellen. Zijne gelukkige rust bezigde hij grootendeels weder tot Voorlezingen en tot schrijven, tot dat hij, ten tijde van Septimius Severus en Caracalla, waarschijnlijk juist in 't begin der derde eeuw (203?) (1), meer dan zeventig jaren oud, stierf. Men weet in der daad noch de plaats, noch den tijd van zijnen dood. Maar wat kan het ons ook deeren, waar de asch eens mans verwoei, wiens werken het stof overleefden!

3. Geschriften van Galenus.

Voorzeker zijn wij niet in het bezit van alle geschriften van Galenus. Ja, van meer dan 500, — zooveel telde men, — ontsnapten naauwelijks 180 aan brand en andere rampen.

De verhouding der echte tot de waarschijnlijk onechte, is echter reeds veel gunstiger dan bij de werken van Hippokrates.

Wegens het groot aantal geschriften, vergenoegen wij ons hier alleen met derzelver Latijnsche titels, als de meest gebruikelijke, zonder de Grieksche en Nederduitsche, op te voeren. De volgorde is die, welke ACKERMANN in FABRICII *Bibl. Graec.* ed. HARLESS, T. V. p. 377 volgg., gegeven heeft. De doorloopende getallen echter geven hier de hoeveelheid boeken te kennen, waaruit afzonderlijke werken bestaan. Deze zijn: **1. Echte geschriften:** 1) de sectis ad eos qui introducuntur; 2) de optima secta; 3) de optima doctrina; 4) de captionibus penes dictionem; 5) quod optimus medicus sit quoque philosophus; 6) oratio suasoria ad artes; 7) de constitutione artis medicae; 8) de elementis secundum Hippocratem; 9—12) de tem-

(1) GALENUS is blijkbaar onderscheidene jaren na 193 en vóór 211, d. i. onder de regering van SEVERUS, gestorven. CHOULANT l. a. pl. 62 gelooft 201. SPRENGEL, AUGUSTIN en HECKER geven geen getal op. Maar wanneer CASIMIR BROUSSAIS, *Atlas historique* cet., Paris 1829, Tabl. II, het sterfjaar van GALENUS op 192 bepaalt, dan dwaalt hij op zijn minst 10 jaren.

peramentis; 13) de atra bile; 14) de inaequali intemperie; 15) de optima corporis nostri constitutione; 16) de bona habitu; 17—19) de facultatibus naturalibus; 20) de substantia facultatum naturalium (Fragment.); 21—29) de anatomicis administrationibus; 30) de ossibus ad tirones; 31) de venarum arteriarumque dissectione; 32) de nervorum dissectione; 33) de musculorum dissectione; 34) de uteri dissectione; 35) an secundum naturam in arteriis sanguis contineatur; 36 en 37) de motu musculorum; 38) vocalium intrumentorum dissectio (slechts in het latijn voorhanden); 39) de caussis respirationis; 40—48) de HIPPOCRATIS et PLATONIS decretis; 49) de iis quae medice scripta sunt in Platonis Timaeo (slechts in 't latijn); 50 en 51) de semine; 52—68) de usu partium corporis humani (17 Boeken, — physiologisch Hoofdwerk.); 69) de instrumento odoratus; 70—75) de locis affectis (6 Boeken — pathologisch Hoofdwerk); 76 en 77) de differentiis febrium; 78) de morborum temporibus; 79) de usu respirationis; 80) de usu pulsuum; 81) de pulsibus ad tirones; 82) de differentiis pulsuum (4 Boeken); 83) de dignoscendis pulsibus; 84) de caussis pulsuum (4 B.); 85) de praesagatione ex pulsibus (4 B.); 86) synopsis librorum (XVI) suorum de pulsibus; 87—89) de diebus criticis; 90—92) de crisibus; 93—95) de difficili respiratione; 96) de caussis procatarcticis; (slechts in het latijn voorhanden); 97) de plenitudine; 98) de tumoribus praeter naturam; 99) de tremore, palpitatione, convulsione et rigore; 100—109) de simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus (het Hoofdwerk van GALENUS over Materia medica); 110) ars medica; 111) de differentiis morborum; 112) de morborum caussis; 113—115) de symptomatum differentiis; 116—123) de compositione medicamentorum secundum locos; 124—130) de compositione medicamentorum secundum genera; 131—144) methodus medendi (therapeutisch Hoofdwerk in 14 Boeken); 145 en 146) ad GLAUCONEM de medendi methodo; 147) de venaesectione adversus ERASISTRATUM; 148) de venaesectione adversus Erasistrateos Romae degentes; 149) de curandi ratione per venaesectionem; 150) de marasmo; 151) pro puero epileptico consilium; 152) utrum medicinae sit, vel gymnastices hygeine; 153) de attenuante victus ratione (slechts in het latijn bewaard); 154—159) de sanitate tuenda; 160—162) de alimentorum facultatibus; 163) de probis et pravis alimentorum succis; 164) quod animi mores corporis temperamenta sequantur; 165) dictionum exoletarum HIPPOCRATIS explicatio; 166) de septimestri partu; 167) de libris propriis liber; 168) de ordine librorum suorum; 169) de ptisana; 170) de parvae pilae exercitio; 171) de hirudinibus revulsione, cucurbitula incisione et scarificatione; 172) quomodo morbum simulantes sint deprehendendi; 173) de dignotione ex insomniis; 174) de propriorum animi cujusdam affectuum dignotione et curatione; 175) de cujuslibet animi peccatorum dignitione et medela; 176—177) de antidotis; 178) de foetuum formatione; 179) de praenotione (Posthumus). — **II. Geschriften van twijfelachtige echtheid:** 180) introductio seu medicus (van HERODOTUS?) 181) de subfiguratione empirica; 182) de voce et anhelitu (alleen in het latijn); 183) de vocis usu (alleen in het latijn voorhanden); 184) an animal

sit, quod est in utero; 185) an omnes partes animalis, quod procreatur fiant simul: 186) de consuetudine; 187) de motu thoracis et pulmonis (de laatstgenoemde 3 geschriften zijn alleen in het latijn tot ons gekomen); 188) de totius morbi temporibus; 189) de typis; 190) de periodis adversus eos qui de typis scripserunt; 191) de comate secundum HIPPOCRATEM; 192) de victus ratione in morbis acutis ex HIPPOCRATIS sententia; 193) de purgantium medicamentorum facultate; 194) de remediis facile parabilibus; 195) de theriaca ad PISONEM; 196) de theriaca ad Pamphilianum; 197) de fasciis. — **III. Commentaren:** In 100, in afzonderlijke Werken voor ons bewaarde, Boeken schreef GALENUS zeer hoog geachte Commentaren over onderscheidene Hippokratische Boeken, namelijk: 198 en 199) over HIPP. de natura hominis; 200) over HIPP. de victus ratione; 201—203) over HIPP. de aëre, aquis et locis; 204—207) over HIPP. de victu; 207—210) over HIPP. de humoribus; 211—213) over HIPP. Prognosticon; 214—16) over HIPP. Prorrheticon; 217—218) over HIPP. Epidemiorum lib. I; 219) over HIPP. Epidem. lib. II; 220—222) over HIPP. Epid. lib. III; 223—228) over HIPP. Epid. lib. VI; 229—235) over HIPP. Aphorismi, en 236—237) twee twistgeschriften tegen LYCUS en JULIANUS, over de Hippokratische Aphorismen (alleen in het latijn tot ons gekomen); 238—241) over HIPP. de diaeta in acutis; 242—245) over HIPP. de officina medici; 246—248) over HIPP. de ossibus fractis; 249—252) over HIPP. de articulis. — [**IV. Uitgaven.** De eerste, alleen Grieksche, in V. D., is die van Venetië, 1525, fol., edid. J. BAPT. OPIZO. — De Edit. van KÜHN, Grieksch-latijn, is in XXII D., Leipzig 1821—1833, waarin ook nieuw eenige Grieksche teksten van enkele werken voorkomen. — Enkele geschriften zijn ook bij ons verschenen of door Nederlanders bewerkt; onder anderen: GALENI Paraphrastae Menodoti filii *suasoria ad Artes oratio* (Lud. Bellisario Mutinensi, interprete?). Graece, adj. adversione latina D. Erasmi Rot. Parisiis 1541, 4to. — *Si quis Optimus Medicus est, eundem esse Philosophum*, uitgeg. als het vorige werk, ibid. 1541, 4to. — *De Optimo docendi genere liber*, Erasmo Roterodamo interprete, ibid., eod. — *De Tumoribus praeter naturam* liber, Horatio Limano interprete, Lugd. Bat. 1626, 4to. — P. Schotani compendium ex GALENI libris *de locis affectis* conscriptum, Franeq. 1616, 8vo. — GALENI *in Aphorismos* HIPPOCRATIS *Commentarii septem*, ab Adriano Toll *Lugd. Batavo* noviter repurgati. Lugd. Bat. 1637, 12°. — GALENI *adhortatio ad artes*, Gr. et Lat. edid. Abr. Willet, Lugd. Bat. 1812, 8vo. — Andere inlandsche geschriften waarin over GALENUS gesproken wordt, zullen wij beneden aanvoeren. C.] **V. Statistiek overzigt der geschriften van Galenus.** Wij bezitten derhalve onder den naam van GALENUS, nog 181 afzonderlijke werken, waarin 262 boeken bevat zijn; 82 van deze afzonderlijke geschriften zijn stellig echt, 18 zijn Commentaren, 19 zijn alleen onvolledig aanwezig, 18 zijn van twijfelachtige echtheid, en 44 stellig onecht. Eindelijk zijn 11, zoo als boven aangeduid is, slechts in latijnsche vertalingen aanwezig.

De belangrijkste dezer werken zijn: *de anatom. adm.; de usu partium; de musculis; de ossibus; de locis affectis; de Hipp. decret.; de medicam. simplic.; de febrium differentiis*, cet. cet. Bedenken wij nu, dat Galenus zelf van 125 niet geneeskundige, eigen geschriften spreekt, waaronder 113 wijsgeerige zich bevonden, die grootendeels Aristoteles commenteerden; — bedenken wij verder, dat 49, voor een gedeelte belangrijke geneeskundige werken van zijne hand verloren zijn gegaan, en dat wij, in weerwil van dit alles, nog 82 stellig echte bezitten, die, behalve 18 twijfelachtige, 44 ondergeschovene, en 19 onvolledige, ongeveer twintig stevige boekdeelen [de Edit. van KÜHN] opvullen, dan zal men bezwaarlijk nog eene dusdanige vruchtbaarheid kunnen aantoonen. Zelfs Aristoteles, wien men trouwens ook 500, maar meestal minder uivoerige geschriften toekent, schijnt minder, maar ook van des te meer gehalte geschreven te hebben. Want hoe verre ook de vlijt van Galenus onze gewone denkbeelden van 's menschen werkzaamheid moge voorbij gestreefd zijn, zoo mogen wij echter ook niet verzwijgen, dat zijn stijl grootendeels mank gaat aan eene ongematigde breedte, welke maar al te dikwijls alle diepte mist, alhoewel de denkbeelden des schrijvers niet zelden eene zeer hooge vlugt nemen.

Wat zegt ons echter, in eene wijsgeerige betrekking tot de geschiedenis, de kolossale arbeid van Galenus? — Wij meenen, dat hij ons, in het algemeen, niets anders zegt dan de eenvoudige stelregel: een Aziaat brengt de bijzonderheden van de hoofdzakelijk Grieksche Geneeskunde der toenmalige wereld te zamen, om ze in Rome *systematiseh* voor te dragen. Dat dit een Aziaat doet, daardoor wordt geregtvaardigd die gezwollene, oostersche, bazaarachtige stijl, waardoor het moeijelijk wordt het erts van het klatergoud te onderscheiden. Dat het hoofdzakelijk de Grieksche Geneeskunde was, daardoor wordt geregtvaardigd die overdrevene geestdrift voor al wat van Hippokrates is van Herophilus, en de geheele wijze van philosopheren, die namelijk de geniale Grieksche eigenaardigheid van Plato en Aristoteles niet verloochent. Dat dit alles bestemd was om in Rome ten voorschijn te treden, daardoor wordt geregtvaardigd dat ernstige, statige karakter, hetwelk zegepralend alles opeen hoopt, om ook in een geneeskundig opzigt, hier het gewelf over zijn Pantheon op te trekken. Dit heeft men gedeeltelijk reeds ingezien; doch men schijnt te vergeten, dat Galenus de voorbeeldelooze aanbidding, verbreiding en aanhoudende opvolging van zijn werk, op zijn minst even zoo wezenlijk te danken heeft aan den Romeinschen invloed, als aan den Griekschen kiem. Rome immers is, met meer glans en langer dan ooit ééne plaats ter wereld, de Centraalzon geweest, werwaarts

derhalve ook de geneeskundige bloesems van het middeleeuwsch Europa, — hetzij van Saracenen, hetzij van Celten ontsproten, — zich moesten henen wenden, wilden zij op eenigerlei wijze verwarmende stralen ontvangen.

4. Verrigtingen van Galenus.

De moeijelijke Analyse van wat Galenus eigenlijk gedaan heeft, geeft ten aanzien der afzonderlijke wetenschappen, de volgende Resultaten, wier mededeeling in het bijzonder op eene welwillende beoordeeling aanspraak maakt.

1. Anatomie. Vesalius heeft voorlang bewezen, doch men heeft het dikwijls over het hoofd gezien, dat ook Galenus, evenmin als Hippokrates en Aristoteles ooit menschelijke lijken ontleed heeft (1). Hecker heeft reeds gezegd, dat men bij de Anatomie van Galenus, de verdiensten van den Romein Marinus

(1) Niet allen echter zijn dit gevoelen toegedaan. Zoo lijdt het b. v. volgens den Hr. MIQUEL, *Diss. laud.* p. 49, geen' twijfel, of GALENUS, die trouwens vele dieren en wel vooral Apen ontleedde, heeft ook *menschelijke* lijken met het ontleedmes onderzocht. De Schr. haalt tot bewijs aan GALEN. *de anat. administr.* L. III. c. 5. — En inderdaad, deze plaats pleit zeer voor het gevoelen van hen, die aan GALENUS de ontleding van menschen niet betwisten. Immers G. zegt aldaar (c. 5. in fine. »*De ductu venae humeralis et axillaris in manum.*" Versio edit. Juntan. fol. 1609), »dat men het best doet, zich *eerst* op de apen te oefenen; zoodat, wanneer de gelegenheid zich voordoet om *menschelijke ligchamen te ontleden*, »men gemakkelijk alle deelen zou kunnen vinden; iets, hetwelk geen »gewoon werk is, en ook niet door een' min geoefende kan ondernomen »worden!... Dáárom konden zij, die *de ligchamen der Germaansche »vijanden*, in den oorlog tegen MARCUS ANTONINUS gesneuveld, *ontleedden*, »niets meer aanleeren, dan de ligging der ingewanden. Maar hij, die »zich *eerst* op andere dieren, en wel vooral op apen, geoefend heeft, »zal gemakkelijk de onderscheidene deelen opmerken." Vervolgens zegt GALENUS, dat »*velen dikwijls* de ligchamen onderzochten van hen, die ter »dood waren veroordeeld, of aan de wilde dieren blootgesteld; en daarenboven de lijken van roovers, welke onbegraven bleven liggen." Ten slotte van dit *Caput* zegt hij: »Zij, die echter *vele doode, ten vondeling »gelegde kinderen* ontleden, weten, dat het ligchaam van den mensch met »dat van de apen eene zeer overeenkomstige structuur heeft. *Maar sommigen zijn zóó weinig oplettend ten aanzien van de fraaiste zaken*, *dat »zij nooit verlangen te leeren*, *wat een ieder duidelijk vóór de ontbinding* »[? confectio] *kan ontwaar worden!*" — Hieruit, dunkt mij, blijkt genoegzaam, dat GALENUS en sommige zijner tijdgenooten, ongetwijfeld ook menschen ontleed hebben, terwijl er tevens uit gezien wordt, dat de gelegenheid tot dergelijk onderzoek niet zeer ruim moet geweest zijn; nademaal alléén bij gunstige gelegenheden, menschelijke lijken onderzocht konden worden. C.

zeer hoog in rekening moet brengen; maar nog altijd meent men slechts Alexandrijnsche Dictaten in de Anatomie van Galenus te lezen. Galenus, die de Geneeskunde van zijnen tijd in zoo talrijke Sekten verdeeld, gedeeltelijk aan de grofste Empirie, en gedeeltelijk aan eene onvruchtbare bespiegeling overgegeven vond, zag zeer wel in, dat dusdanige handelwijze in geenen deele aan de natuur beantwoordde, en dat men dus in de eerste plaats aan eene goede anatomische basis behoefte had.

Wat 1) de Osteologie betreft, zoo levert Galenus ons dezelve naar twee menschelijke geraamten, welke hij in Alexandrië gezien had en wier verder onderzoek hij aanbeveelt. Galenus zelf moest zich helaas [doorgaans] te vreden stellen met, in plaats van menschelijke lijken, die van Apen te ontleden, als zijnde dit de dieren, die de meeste overeenkomst met den mensch vertoonden.

2) De Myologie, waarin hij van Lykus en Marinus kon gebruik maken, is hem verschuldigd: de eerste beschrijving der Kaauwspieren, der Borst- en Armspieren, van den Musculus poplitaeus, Platysma-myoides, van den oorsprong der Pees van Achilles en der Spieren, welke den Larynx omringen. Ook het Hart wordt goed door hem beschreven, eveneens de 3 rokken der Arteriën, en de Valvulae semilunares der Aorta en Arteria pulmonalis. Nogthans acht hij, ten aanzien van de vorming des Harten, eene eenvoudige Spiermassa niet voldoende ter uitoefening van zóó gecompliceerde verrigtingen: hij houdt diensvolgens het Hart ook voor geene ware Spier; want Spierweefsel was volgens zijne meening, eene vermenging van pees- en zenuwdraden.

3) Voor de Splanchnologie is het onderzoek van de Structuur der Longen, de belangrijkste bijdrage. Galenus zegt reeds bijna volkomen juist, dat de Longen een weefsel uitmaken, hetwelk uit de vertakkingen van de Luchtpijp, van de Rami der Arteria pulmonalis en van de Radices der Venae pulmonales zamengesteld is, tusschen al welke deelen het door Erasistratus aangetoonde Parenchyma gelegen is. — De mannelijke en vrouwelijke geslachtsdeelen worden reeds door hem, in derzelver overeenkomst, beschouwd, zonder dat hij zich door de meer verborgene ligging bij de vrouwen liet van het spoor brengen (1).

---

(1) Tot proeve van de ontleedkundige kennis van GALENUS, moge strekken wat hij ten aanzien van de Lever en de Galbereiding zegt. Bij MIQUEL, l. c. p. 49 volgg., wordt hierover uitvoerig gehandeld; en de slotsom dezer beschouwingen, komt hierop neder: 1) GALENUS stemt in met de aanmerking van HEROPHILUS, dat de Lever soms aan de linker zijde des ligchaams gevonden wordt. 2) Hij beschrijft den loop van het *Peritonaeum* en het *Omentum* zeer naauwkeurig, insgelijks het *Omentum*

4) Uit het gebied der Angiologie kende Galenus reeds Anastomosen tusschen Arteriën en Venen; hij verklaart uit den zamenhang der vaten den Consensus tusschen de Borsten en den Uterus. Hij schildert den Ductus Botalli bij het Foetus en deszelfs latere veranderingen.

5) Neurologie. Hij heeft het Septum lucidum en de Corpora quadrigemina, benevens de 4 Hersenholten [waarin de *Spiritus*, die in de hersenen bevat is, zit] het eerst aangetoond, en de Decussatie der Nervi optici, die (volgens hem) enkel met elkander in aanraking komen, het eerst ontkend. De Arachnoïdea zag hij echter niet, en de bewegingszenuwen laat hij het eerst uit [het *Cerebellum* en] het Ruggemerg, de gevoelszenuwen naar [uit] de Hersenen [de zetel der ψυχή λογιστική], en de [gemengde, of] middenzenuwen uit het Verlengde merg voortkomen (1). Galenus onderscheidt ook naar de Consistentie, harde of bewegings-zenuwen, weeke of gevoelszenuwen, en andere, die voor beide Functiën geschikt en, noch hard, noch week zijn. Den Vagus heeft hij

---

gastro-hepaticum en *suspensorium*. 3) De zelfstandigheid van de Lever bestaat grootendeels uit aderen en derzelver vertakkingen. Hierbij komen Slagaderen en *Vasa bilifera*, en het geheel wordt door een eigen Parenchyma aangevuld. 4) De *Venae*, vooral de *Vena portae*, worden zeer juist beschreven. Ook de *Arteriën* kende hij naauwkeurig; en de wijze, waarop men de takken van de Leverslagader moet praepareren, wordt door hem aangegeven. 5) GALENUS, die ten opzigte van het Zenuwstelsel zich groote verdiensten verworven heeft, schijnt ook reeds eenige kennis van het *Vegetatieve Zenuwstelsel* (de usu part. XVI. c. 5) gehad te hebben. Ook de Zenuwen van de Lever geeft hij op. 6) Bij de beschrijving van de Galblaas en derzelver uitlozingsbuis, schijnt hij reeds gelet te hebben op de bijzondere inmonding van deze buis in het *Duodenum*, en op derzelver verbinding met den *Ductus pancreaticus*. Hij schijnt ook over de *Ductus hepatico-cystici* spreken. 7) Ten opzigte van het verschil in structuur tusschen de Lever van het Foetus en die van den volwassen' mensch, geeft hij vele, en wel zeer naauwkeurige berigten. Hij zegt onder anderen, dat in de foetale Lever twee *Venae portae* aanwezig zijn, naardien de tweede gevormd wordt door de vertakkingen van de *Vena umbilicalis*. — Na dit alles aangestipt en ook met wat onze tekst, onder **II.** dienaangaande zegt, in verbinding gebragt te hebben, zien wij, hoe juist GALENUS dit werktuig kende en beschreven heeft. Wij kunnen, om niet te uitvoerig te worden, de beschrijving van andere Organen natuurlijk niet mededeelen, maar laten dit aan Monographen over. C.

(1) Niet alleen het verschil tusschen gevoels- en bewegingszenuwen, kende GALENUS, ofschoon dan ook niet zoo proefondervindelijk, als wij heden zulks weten, maar ook het aanzijn van een tweevoudig Spierstelsel schijnt men hem niet te kunnen betwisten, daar hij tusschen willekeurige en onwillekeurige spierbewegingen onderscheidt. C.

voortreffelijk beschreven, en ook deszelfs overgang in den Sympathicus aangeduid. Zelfs den Ramus recurrens kent hij reeds (1).

II. Physiologie. Juist de beschrijving van de Functiën der laatstgenoemde stemzenuw, is eene der uitstekendste bladzijden in de Physiologie van Galenus, die [echter, ook in deze wetenschap] veel aan Marinus schijnt verschuldigd te zijn. Volgens Galenus, volgen de zenuwen duidelijk den wilsinvloed der *ψυχικὴ δύναμις*. Het Pneuma laat hij in de Voorhoofdsboezems ontstaan, en de Arteriën verkrijgen van het Hart de *polskracht*, *σφυγμικὴ δύναμις*; de Venen daarentegen ontvangen van de Lever hare physische kracht, *φυσικὴ δύναμις*. De Lever ondersteunt de Milt, en bij de voeding wordt door de onderbuiksvaten aan beide Organen nieuw bloed toegevoerd, hetwelk door eene eigenaardige kracht uit de Chylus voortgekomen, daarna in de Lever het aanzijn geeft, — nl. door afscheiding, — aan geele, en in de Milt aan zwarte gal. — Een Spiritus animalis voert het gebied over de animale, een Sp. vitalis over de vitale, een Sp. naturalis over de natuurlijke Functiën; eene indeeling der Functiën, die tot in den nieuwsten tijd heeft stand gehouden. De Hersenen zijn dus reeds volgens hem het Centraal-orgaan voor de Sensibiliteit (2); — het Hart dat voor de Irritabiliteit, en de Lever het centrum des Vegetatieven levens. Hij kent het geleiden van den wilsprikkel en van de gevoelsaandoeningen door de zenuwen. Hij leidt het voortbrengen der warmte en het behouden der levenskracht

---

(1) Marinus, aan wien galenus zeer veel op het gebied der Anatomie ontleend heeft, — zie ook boven, bl. 218, — gaf ook aanleiding tot de volgende orde, in welke galenus de hem bekende Hersenzenuwen opteld: 1. *Nervus opticus.* 2. *N. Oculomotorius.* 3. 4. *N. Divisus* (wiens *Ramus maxillaris superior* als eene afzonderlijke zenuw beschouwd werd). 5. *N. Acusticus.* 6. *N. Vagus.* 7. *N. Hypoglossus.* Doch men zou dwalen, wanneer men meende, dat de kennis van galenus omtrent de Hersenzenuwen, zich niet verder uitstrekte, dan tot de 6 hier opgenoemde zenuwen. Hij onderscheidt immers bij het 6de paar, 3 zenuwen, welke door het *Foramen lacerum* naar buiten treden: den *N. Vagus*, den *N. Glossopharyngeus* en den *N. Accessorius.* Hij kende insgelijks de verbreiding der takken van den *Trigeminus* in het slijmvlies der neusholte, en wist zeer goed, dat deze takken slechts voor het gewone gevoel bestemd zijn, enz. — j. f. c. hecker, die reeds vroeger dit onderwerp behandelde, komt er op terug in desz. *Erinnerung an* willis, in häser's *Archiv f. d. ges. Medicin*, II. Hft. 4, p. 445 (Jena 1841). C.

(2) De *Spiritus*, welke in de Hersenholten zich bevindt, wordt, volgens galenus, door de Zenuwen naar de onderscheidene zintuigen gevoerd; hij percipiëert hunne *ἀλλοίωσις*, en deelt deze aan de ziel mede. Zoo zoekt galenus ook reeds de naaste oorzaak van den honger in de *Nervi cerebrales* van de maag, enz. C.

van het slagaderlijk bloed af, en kent den veneusen, zoowel als den arterieusen bloedstroom vóór Harvey het naauwkeurigst, — zoo als reeds Hecker (in desz. *Lehre vom Kreislauf vor* HARVEY, Berlin 1831) heeft aangetoond (1), — maar was nog te veel met Hypothesen ingenomen, om eene zoo groote ontdekking naar behooren te ontwikkelen. De gezamelijke Functiën der Organen beantwoorden dan volgens hem aan den graad van sterkte dier levenskracht.

Reeds Aristoteles had ingezien, dat het bloed van uit het Hart tot in de Extremiteiten vloeit. Galenus ontdekte, dat het bloed door de Arteria pulmonalis uit het Hart in de Longen stroomt, en uit deze gedeeltelijk terugkeert. Het scherpzinnigst schijnt ons de aanmerking toe, »dat men het ontstaan van warmte door middel der ademhaling, volkomen zal inzien, zoodra het den menschelijken geest zal gelukt zijn het bestanddeel der lucht te leeren kennen, hetwelk bij de ademhaling eigenlijk opgenomen wordt." Dat Galenus het Oxygenium duidelijk vermoed heeft, blijkt uit zijn gezegde: »dat het dierlijk leven en de vlam door een en dezelfde luchtstof onderhouden worden, welke, in het bloed opgenomen, deszelfs levensgeest, *πνεῦμα βιοτικόν*, vormt, en welks verbruik gelijk is met de hoeveelheid der uitgeademde slechte lucht (2).

III. Natuurphilosophie. Alle ligchamelijke krachten zijn ondergeschikt aan de physische grondkrachten, waarvan er vier

---

(1) »Quomodo autem nonnulli effecerint auctores, GALENUM, nisi inven»toris nomen mereatur; saltem rectas habuisse circulationis sanguinis »notiones, equidem non video," zegt de Hr. LONCQ *l. c.* p. 168, na de leer van GALENUS over het Hart enz., vermeld te hebben. Hij ontkent niet, dat, — zoo als ook HECKER reeds had aangetoond, — GALENUS naauwkeurig had waargenomen, hoe beurtelings de *Systole* en *Diastole* der Harteboezems en kamers elkander opvolgden (GALEN. *de usu part.* VI. c. 15; *de anat. administr.* VII. c. 15); dat hij over de verrigtingen der *Valvulae* juiste denkbeelden had; en over het geheel, dat hij zoo vele daadzaken kende, als, bij een juist gebruik, zouden hebben kunnen volstaan om het groote vraagstuk op te lossen. Maar dat GALENUS niet in het minst aan eene ware Circulatie gedacht heeft, houdt de Schr. ten zeerste staande, er bijvoegende, dat hetgeen HECKER aanvoert, meer ter wille van zijne eigene meening schijnt bijgebragt te zijn, dan naar waarheid.

C.

(2) Ten aanzien van de Physiologie van GALENUS moet ik verwijzen naar de reeds dikwerf aangehaalde Diss. van den tegenwoordigen Hoogleeraar LONCQ, alwaar van p. 133—202, uitvoerig over dit onderwerp gesproken en zeer vele bijzonderheden medegedeeld worden omtrent de leer van GALENUS over Digestie, Nutritie, Secretie, Circulatie, Respiratie, enz. C.

bestaan: 1) de aantrekkende [ἑλκτικὴ]; 2) de afscheidende [ἀλλοίωτικὴ]; 3) de aanhoudende [καθέκτικὴ]; en 4) de uitdrijvende [ἐκκριτικὴ]. Even als men vervolgens bij hem de vier hoofdvochten des ligchaams, — bloed, slijm, geele en zwarte gal, — aantreft, zoo is dit eveneens het geval met de vier hieraan overeenkomstige elementair-hoedanigheden, nl. warmte, koude, droogte en vochtigheid, door welke uit lucht, water, aarde en vuur alles ontstaat. Dit alles, even als het aannemen van vier Temperamenten, wier uitvinding men hem zoo verkeerd als lang toeschreef, is veel ouder en ook door ons reeds herhaalde malen vermeld. Wij begeven ons echter in de hem eigene mechanische berekeningen en subtiele Combinatiën, ter verklaring der organische verschijnselen, des te minder, naardien hieruit geene gevolgen en vorderingen voor de Geneeskunde en natuurkundige wetenschappen voortkwamen: en tot deze immers moeten wij hier ons bepalen. Maar boven hebben wij voor deze en alle andere Specialia, de Literatuur volledig opgegeven.

IV. Diaetetiek. Ale grondbeginsel voor deze wetenschap, droeg Galenus den regel voor: dat men de deelen des ligchaams in derzelver natuurlijken toestand zou trachten te behouden, door ieder mensch slechts aan dien invloed bloot te stellen, welke hem dienstig is. Hij neemt 4 levenstijdperken aan: kindschheid, jeugd, mannelijke leeftijd en grijsheid. Daarbij brengt hij alle constitutionele en andere verschilspunten in de uiterlijke levensomstandigheden, onder 3 klassen: 1) menschen, met sterke gestellen, die onder gunstige omstandigheden leven; 2) zwakke personen; 3) menschen, die onder ongunstige omstandigheden leven. — De grijsheid houdt Galenus voor eene natuurlijke ziekte. Over het aanwenden van lucht en voedselstoffen, van beweging en rust, van moedermelk, over het vermijden van koude baden bij jonggeborenen enz., geeft hij doelmatige regelen op. Geleerden beveelt hij eene ligte en strenge Diëet aan. Ook houdt hij veel van geregelde wandelingen, en het rijden, als diaetetisch geneesmiddel, heeft hij het eerst aanbevolen.

V. Pathologie. I. De Algemeene Pathologie heerscht wel is waar voor, maar is niet altijd humoraal-theoretisch. Hij onderscheidt algemeen ontleedkundig: 1) de ziekten der gelijksoortige deelen, of der enkelvoudige weefsels; 2) de ziekten der Organen, als zijnde deze uit de enkelvoudige weefsels zamengesteld, en 3) de algemeene ziekten, voor zoo verre zij namelijk op eene veranderde betrekking der grondbestanddeelen onderling, berusten. De verstoring van het mechanisch en chemisch evenwigt wordt met dezelfde opmerkzaamheid gadegeslagen, zoo dat hij bij het eerste

zelfs de methodische Communiteit in aanmerking neemt, en bij het laatste de elementair-hoedanigheden en hoofdvochten in rekening brengt.

II. De bijzondere Pathologie van Galenus toont duidelijk zijn streven aan, om den zetel van elke ziekte uit te vorschen. Maar het wezen der Koortsen staat volgens hem, in eene tegennatuurlijke [! abnormale] verandering der Temperatuur, en komt het daarbij aan op de hoeveelheid der verdwijnende warmte, op haren zetel en op de wijze van haar weggaan of van hare beweging. Het maakt een groot verschil, of het Hart en de overige vaste deelen, dan of de vochten of de luchtgeest daardoor aangedaan zijn. Vindt het laatste plaats, dan onstaat er eene Ephemera, die ligtste soort van koorts, waarbij de deelen slechts eerst beginnen verhit te worden, doch waarbij van hen zelve de warmte niet afkomstig is. Ontspringt de hitte (hypothetisch) uit de vochten, dan worden de koortsen putride genoemd, volgens de groote uitgebreidheid van het *Begrip* »Rotting," hetwelk ook de Pneumatici aannamen, en ingevolge hetwelk iedere merkbare verandering der bloedmassa, ook de inflammatore, als septisch beschouwd werd. Zijn echter ten laatste het Hart en de vaste deelen verhit, dan is de koorts hektisch.

Hij hecht veel aan het onderscheid van Typus, zoo als dit trouwens in de geheele Pyretologie der oudheid plaats vindt, en bij de tusschenpozende koortsen heerscht het humoraal-pathologisch gronddenkbeeld voor, dat de alledaagsche koorts haar ontstaan aan slijm, de derdendaagsche aan de geele, en de vierdaagsche aan de zwarte gal verschuldigd is (Hecker).

Men kan niet overal op Consequentie rekenen. Maar naast streng theoretische stellingen vindt men ook soms natuurgetrouwe leerstellingen, wier ernstige behartiging, tot heil der Geneeskunde, in elken tijd te wenschen ware. Zoo zegt hij b. v. dat het Hart de eigenlijke zetel van de koorts is, zoo als dit ook door eenige lateren, — vooral door Palladius en Alexander van Tralles en ook door Reil en Marcus, — maar alleen zóó voorgedragen is, dat de eens gekoesterde humoraal-pathologische beschouwingen de overhand behielden.

Ontsteking noemt hij, althans korter en duidelijker dan velen na hem, »het binnendringen van bloed in een deel, waarin het te voren niet bevat was." De zuivere Phlegmone ontstaat volgens hem, wanneer onvermengd bloed in het aangedaan Orgaan binnentreedt; de uitgang in Emphysema, wanneer het binnendringende bloed door Pneuma verzeld wordt; die in Oedema, wanneer bloed met slijm vermengd naar binnen gaat. Erysipelateuse ontsteking vindt plaats, wanneer geele Gal en

bloed in een orgaan binnendringen; en skirrheuse uitgang in verharding, wanneer de zwarte gal de ontsteking helpt vormen. — Wij zouden over andere ziektefamiliën eveneens zóó kunnen handelen; maar omdat hij ten opzigte der anderen niets voordraagt, hetwelk buitengemeen belangrijk geacht en als de oorzaak van vooruitgang aangemerkt kan worden, zoo moeten wij ons te vreden stellen, met, wat de Kritiek zijner Pathologie betreft, gedeeltelijk met Friedländer, nogmaals te herinneren: dat 1) de gezondheid bij Galenus, bestaat door Symmetrie der Elementen en derzelver hoedanigheden, door Eukrasie der vochten en Harmonie der Functiën, welke allen door den normalen toestand der Structuur in 't aanzijn geroepen worden: de gezondheid geeft zich als Euëxie of welzijn te kennen; — 2) dat hieruit het begrip van ziekte, als Ametrie en Dyskrasie ontstaat; — maar 3) wordt van haar echter onderscheiden dat daemonische Pathos, die *Morbus*, welke zoo veel en zoo lang in het ligchaam spookt, als de werking der voortbrengende, voortwerkende oorzaak duurt. 4) Het eigenlijk beginsel van indeeling bij ziekten ontleent Galenus aan de zamenstelling van het Organismus, 1°. door Partes similares, nl. *onze* Systemen van Zenuwen, Vaten, enz.; — 2°. Partes dissimilares, onze en zijne Organen; — 3°. Partes Elementares communes, onze enkelvoudige weefsels. *a*) De weefsels kunnen aan 8 onderscheidene Dyskrasieën, *b*) de Organen aan velerlei gebreken lijden, hetzij dit ziekelijke besta in den vorm, hetzij in het getal of de ligging der deelen. *c*) Eene derde klasse wordt gevormd door de algemeene ziekten, welke op eene veranderde verhouding der elementaire bestanddeelen onderling berusten. — Verder hebben wij aan Galenus te danken, 5) wat de Aetiologie betreft, de indeeling der ziekte-oorzaken, welke nog heden bestaat; 6) ten aanzien der Symptomatologie, de naauwkeurige bepaling en Klassificatie der verschijnselen in ziekten; en 7) moet men voor de Semiotiek er bijvoegen, dat hij de Hippokratische Leer der Krisen naar alle rigtingen, zelfs naar den loop der sterren, verder vervolgde; dat hij de verscheidenheden van den pols, met eene (als men het zoo noemen mag) echt patriotsche, Aziatisch-chineesche spitsvindigheid, als tot een dun uitgebreid weefsel, uitspon; — een weefsel, waarin later slechts weinige bloemen, maar des te meer vlekken gebragt werden, en hetwelk tot in onzen tijd voortdurend gedragen, dus doende natuurlijk ook vrij versleten geraakt is. Eindelijk 8), wat de Prognostiek betreft, als het laatste gedeelte der Pathologie, zoo ware het belangrijk eens nader te onderzoeken, of inderdaad Hippokrates en Galenus eene zoo buitengemeene voorspellingsgave bezeten hebben, als waarop beide zoo dikwijls in eenigzins fabelachtige uitdrukkingen, niet nalaten zich te beroemen. [Om deze reden noemde men dan ook

GALENUS, »παραδοξολόγον."] Galenus zegt onder anderen, »dat hij zich nooit in den uitgang eener ziekte vergist heeft, even alsof eene goddelijke kracht hem steeds de voorzegging in den mond gelegd had!" Hij verhaalt, ten bewijze hiervan, eene menigte ziektegevallen, en wij herinneren slechts aan het geval, waarin hij tot iemand, dien hij voor de eerste maal zag, zeide: »dat hij morgen uit den neus zou bloeden." — De Prognose bij hem persoonlijk dreigende gevaren, schijnt hij intusschen inderdaad naauwlettend overwogen te hebben. Hij nam zich wel in acht, om deel te nemen aan den gevaarlijken togt van Marcus Aurelius naar Duitschland (1). — Ten laatste moeten wij 9) nog aanmerken, dat Galenus bijna de geheele geneeskundige, en in het bijzonder de pathologische, Terminologie geschapen heeft.

VI. Therapie. Galenus is hier geheel theoretisch. Hij behandelt hier eigenlijk de Indicatiën en Contraïndicatiën, aan de Methodisten ontleend, in de uitvoerigste bijzonderheden. Intusschen draagt hij den duidelijken en eenvoudigen stelregel voor: »dat het wezen der ziekte, voor zoo veel hetzelve erkend kan worden, even zoo ver als zeker, de Indicatie leidt." Jaargetijde, weêrsgesteldheid, Temperament, leefwijze, de toestand der krachten, en soms (doch slechts zelden) enkele Symptomen, hielpen hem de Indicata vinden.

Even als men [z. boven, bl. 83, *aant.*] volgens Galenus, de gezondheid daardoor ondersteunt, dat men de deelen door gepaste voedselstoffen onderhoudt, evenzoo bestrijdt men, volgens hem, omgekeerd de ziekte het best, door het tegenovergestelde aan te wenden, b. v. tegen warmte, koude, enz.

De Diëet voor zieken is door Galenus vrij goed bepaald geworden; minder volkomen, de geneeswijze tegen de afzonderlijke kwalen. En Hecker heeft wel gelijk met te zeggen, dat de Therapie eigelijk niet het vak van Galenus was, ofschoon hij zelf het anders schijnt begrepen te hebben, en door zijne geschriften een' ongeloofelijken invloed op de Therapie gehad heeft. Wat daarin goed is, vindt men in de vroegere Geneeskunde althans even zoo

---

(1) Vele Schrijvers, waaronder ook in den beginne de onze, hebben zich door BARONIUS *ad A.* 170, — alwaar hij zegt: »Meminit ejusdem »pestis et GALENUS, qui tunc Romae agens ejus vitandae causa, fuga sibi »consuluit, in patriam rediens," — laten verleiden, om aan GALENUS lafhartigheid ten laste te leggen, en hem te beschuldigen van ter gelegenheid van den *Pest van Antoninus*, — die, omstreeks 165—180 j. na Chr., na allerlei rampspoeden, als aardbevingen, overstroomingen, hongersnood enz., uit Azië naar Europa was overgekomen, — Rome te zijn ontvlugt. Doch ROSENBAUM heeft in de *Hall. allg. Lit. Zeit.* 1836. Ergänzbl. 45. 46. de dwaling ten dien aanzien toegelicht.

praktisch, en gedeeltelijk beter en duidelijker uiteengezet. Wat hij echter aan het voorhandene toegevoegd heeft, draagt alom den dogmatischen stempel eener Humoraal-theorie, die zich overal op den voorgrond plaatst, en is juist daarom grootendeels onpraktisch, omdat hem de zin voor eenvoudige ervaring aan het ziekbed over het geheel ontbrak. Men zal in de praktische Geneeskunde van Galenus slechts weinige, of geheel geene sporen aantreffen van grootsche, eenvoudige Hippokratische waarnemingen; — bijna overal heerscht ook hier de peripatetische spitsvindigheid voor. — Ten einde slechts van de meest in het oog vallende bijzonderheden te gewagen, zoo moeten wij zeggen, dat Galenus met eene aderlating bijna elke behandeling van acute ziekten aanving, en dat hij tot 6 *Cotylos* bloed dagelijks wegnam, hetwelk volgens Leclerc (III. p. 702) omstreeks 54, maar naauwkeuriger volgens Böckh (*üb. d. Staatshaush. d. Athener* I. p. 99; en *üb. d. Maasse u. Gewichte des Alterthums*, Berlin 1838) omstreeks 45 Oncen, of bijna 4 medicinale ponden bedraagt.

Bloedige koppen wendde hij dikwijls aan, Bloedzuigers bijna geheel niet (1). Zijne eeuwige lievelingsmiddelen zijn overigens Purgantia, en, vrij zonderling, tracht hij de wijze, waarop de hersenen voor zich de kracht tot denken bezitten, vergelijkender wijze te verklaren uit de wijze, waarop de Aloë purgerende krachten bezit.

VII. Materia medica. Galenus verwijderde zich door talrijke en zamengestelde geneesmiddelen, ook hier ver van Hippokrates, en dwaalde geheel van den waren baan der eigenlijke Pharmakodynamiek af. Want hij grondvestte deze geheel op het aannemen van elementair-hoedanigheden in de geneeskrachtige stoffen; b. v. Cichoreum is koud in den 1sten graad, Peper heet in den 4^{den}. Door derzelver verdere Combinatiën vervormde hij de buitendien reeds sukkelende Philosophie der Materies medica tot eenen verwarden Chaos; een' Chaos, wiens zelfvoldoende, innerlijke zekerheid en wiens pralend uiterlijk voorkomen de oorzaak waren, dat het gebouw niet zoo spoedig instortte, als hetzelve misschien ter voorkoming van menig onheil, wèl verdiend had; — *Sua mole stabat.* Galenus wist namelijk zeer wel uiteen te zetten, dat

---

(1) Ofschoon de Bloedzuigers bij de Ouden, over het geheel, weinig in gebruik schijnen geweest te zijn, zoo vindt men echter dat reeds vóór GALENUS derzelver gebruik niet zeldzaam was. PLINIUS immers zegt, *Hist. nat.* XXXII. c. 10: »*Diversus* hirudinum, quas sanguisugas vocant, ad »extrahendum sanguinem *usus* est. Quippe eadem (cu)ratio earum, quae »cucurbitarum medicinalium: ad corpora levanda sanguine, spiramentaque »laxanda, iudicatur," cet. Zie ook boven, bl. 164; enz. C.

hij, bij de werking van alle geneesmiddelen, uitgegaan was van eenen schijnbaar zeer ligt aannemelijken, gelijkmatig getemperden middentoestand, en dat hij het eerst een sluimerend vermogen en eene werkzame kracht in dezelve onderscheiden had; — eigenschappen, door wier onderlinge verhouding het meer of minder sterk ten voorschijn treden van eene der vier elementair-hoedanigheden nader bepaald wordt, welke zich dan in fijnere trappen ontwikkelt. De specefieke werking wordt te weeg gebragt door de Analogie tusschen de Elementen in het geneesmiddel, en die in het respectief Orgaan, ten gevolge van (praedisponerende?) overeenkomstige verwantschap. — Wij moeten intusschen regtvaardig wezen, en van den anderen kant zeggen, dat hij 1) de Pharmakologie verrijkt en het gebruik van inlandsche droogerijen, tegenover zijne tijdgenooten, doorgevoerd heeft. 2) Hij vestigde de opmerkzaamheid der Geneesheeren op het onderzoek der voor enkele Organen specifieke werkzaamheid van sommige geneesmiddelen. De Purgantia, de vergiften en tegengiften werken door hunne geheele massa; andere middelen, zoo als het vuur, werken door onmiddelijke *Actie;* nog andere, zoo als Potassa caustica, door middelijke *Potentie*. Van daar heet nog heden het eerste »Cauterium actuale," het laatste »Cauterium potentiale." 3) Hij verwierp het Charlatanismus met al deszelfs middeltjes, vooral met betrekking tot de reeds destijds bovenmatig aangewende Cosmetica. Intusschen is het zeker, dat hij 4) voor het ontdekken der zamenstelling van vele geheime middelen, veel geld opgeofferd, en 5) ter uitroeijing der giftmenging, die in de Apotheken der Oudheid zeer dikwijls uitgeoefend werd, inderdaad den vóórarbeid geleverd heeft. Dat overigens Galenus zijne eigene Apotheek gehouden hebbe, alwaar voor al zijne zieken de noodige geneesmiddelen bereid werden, valt niet te betwijfelen.

VIII. Psychiatrie. Galenus is in zeker opzigt haar grondlegger. — Wij hebben reeds boven aangemerkt, en moeten hier met Damerow nogmaals er op terugkomen, dat Plato de philosophische zon was, wier stralen indrongen in de kunstmatige Architectuur der werken, wier grondslag Galenus aan Aristoteles verschuldigd was. En voorzeker, juist bij zijne vurige beoefening van Plato, zal hem die schoone gedachte tot innige overtuiging geworden zijn, »dat de dieren van natuur kunstenaars zijn, de »mensch door vorming: hij streeft de goden na in 't genezen (1), en, wat onder de Goddelijke gaven de grootste is, hij »philosopheert.

(1) »Homines ad Deos nulla re propius accedunt, quam hominibus salutem dando." — »Nil praestantius, nil humano generi dignius, medicina," zeide ook reeds CICERO. C.

Dit wijsgeerig oog, hetwelk aan Galenus, door Plato, in zoo hooge mate eigen was, was ook de oorzaak van al zijn streven, om het Pneuma hooger te metamorphoseren, en de trouwens eeuwig raadselachtige Psyche op te zoeken. Maar juist daardoor bragt Galenus een' wezenlijken vooruitgang ook in dit opzigt tot stand, dat hij de afhankelijkheid der ziel van het ligchaam het eerst scherp opvatte. — De Platonische beschouwingen over de ziel slopen bij hem overal in; hier en daar zelfs tegen zijnen zin. Het standpunt, waarop de Geneeskunde tot onmiddelijk vóór Galenus stond, en van uit hetwelk hij verder voorwaarts ging, — zijn ambt als Geneesheer, waardoor hij tot het ligchamelijke bepaald was, — zijn systematisch-kritisch verstand, hetwelk hem schrede voor schrede voorwaarts deed gaan, — dit alles maakte hem wantrouwend en bedachtzaam; ja! slechts met schroom, even alsof hij zich schaamde, volgde hij de denkbeelden van Plato over de ziel en hare vereeniging met het ligchaam. In Galenus treedt hierbij zeer onmerkbaar voor het eerst een ernstig streven ten voorschijn, om zich een duidelijk inzigt te verschaffen nopens het eigenlijk wezen en de juiste betrekking tusschen ziel en ligchaam: zoowel in derzelver gezonden, als zieken staat. Wanneer ook al praktische psychische Kuren, — zoo als reeds boven, bl. 54, bij Melampus aangetoond is, — juist de eerste waren, waarvan wij over het geheel onder alle Europeaansche geneeswijzen berigten bezitten, dan zou nogthans Galenus ook deze zijde van de praktijk der Oudheid het eerst door den weerschijn zijner theoretische grootte verlichten, en als eerste Psychiater optreden. — Daar echter het stoffelijke nog al te zeer de bovenhand had, zoo wel in hem, als in dien geheelen tijd, zoo kon hij, om niets over te slaan, de ziel bij voorkeur slechts beschouwen in hare afhankelijkheid van het ligchaam. Dit lag hem het naast voor de hand; dit was de eenvoudige, natuurlijke overgang tot de ziel zelve.

In dezen kring beweegt hij zich derhalve ook het liefst en met de meeste omzigtigheid; maar hij was tevens in denzelven ook zóó gebonden, dat hij den grootsten invloed der zielsaandoeningen op het ligchaam slechts historisch-empirisch voordraagt, en daaruit terstond het besluit trekt, dat zij zelve slechts van ligchamelijken aard zijn. — Dat Plato de rationele ziel als onsterfelijk zich wil voorstellen, zou Galenus gaarne onbeslist laten; maar hij kan zulks niet, en vraagt, waarom Plato, wanneer hij toch de onsterfelijkheid der ziel bewijst, ook niet bewijst, waarom zij het ligchaam verlaat, wanneer de Hersenen al te zeer zijn aangedaan. Galenus bekent openhartig, dat hij het insgelijks niet weet; maar wanneer de ziel niet bestaat in eene werking der ligchamelijke zelfstandigheid, dan is hem hare natuur geheel verborgen; terwijl nog-

thans het denkbeeld dat zij sterfelijk is, bij hem opkwam, omdat zij aan het ligchaam, aan geneesmiddelen, aan voedsel enz. onderworpen is. Zóó komt Galenus ten aanzien der ziel tot geen besluit, geen beginsel, en wordt hij op den Oceaan der meeningen dobberende, her- en derwaarts geslingerd; — zoo als trouwens nog in onzen tijd menig Geneeskundige, b. v. Broussais, uit wiens geloofsbelijdenis (*Gazette médicale* 1839, 12 Janvier) wij de volgende bekentenis, geheel in den zin van Galenus, en na eene tijdruimte van 1650 jaren openlijk gedaan, uit dieperen grond, niet verzwijgen willen (1). — Men leze nu hoe Galenus

---

(1) »Dès que je sus par la chirurgie, que du pus accumulé à la »surface du cerveau détruisait nos facultés, et que l'évacuation de ce »pus leur permettait de reparaitre, je ne fus plus maitre de les concevoir »autrement, que comme des actes d'un cerveau vivant, quoique je ne »susse ni ce que c'est un cerveau ni ce que c'est que la vie. Ainsi les »études anatomiques, physiques et chimiques ne m'ont rendu ni plus ni »moins croyant, c'est-à-dire capable de me figurer, avec conviction, un »Dieu opérant comme un homme multiplié, et une âme faisant mouvoir »un homme, parce que cette âme me paraissait un cerveau agissant et »rien de plus, sans que je pusse dire comment il agissait. — Beaucoup »d'autres hommes sont comme moi; le sentiment ne suffit donc pas pour »prouver les faits extérieurs à toutes les intelligences, parce qu'il ne »demontre rien que sa propre existence. On l'a en soi, c'est chose sûre, »puisqu' on le sent; mais on ne l'a que pour agir sur l'extérieur [?] et »cet extérieur n'est montré que par l'intelligence d'après les formules des »sens. Si l'on croit voir un autre extérieur, on se trompe, on ne peut »voir que celui-là. Telle est ma croyance." — De Hoogl. VAN DER BREGGEN, van zijn ziekbed nog het woord rigtende tot zijne leerlingen, zegt te regt omtrent deze geloofsbelijdenis (*De inwijdings-rede van* HERMANN BOERHAAVE, enz. Amst. 1842, bl. 53): »Wie veracht hier niet eenen BROUSSAIS, die, ondanks zijne verdiensten en het nut, dat ook zijne, hoezeer altijd te eenzijdige, Leere heeft voortgebragt, in zijne geloofsbelijdenis heeft durven verklaren, dat hij noch aan God, noch aan Eeuwigheid konde geloof slaan?" — Doch deze denkbeelden zijn, zoo als bekend is, geenszins alléén eigen aan BROUSSAIS. Want, om van geene andere Fransche Geneesheeren te spreken, men hoore b. v. FERD. JAHN, waar hij zegt: »Wahr»heit ist es, dass das, was Seele heisst, nichts ist, als die Thätigkeit des »Gehirns und überhaupt der höheren Gebilde der Nervensystemes, und »dass das Hirn denkt, wie der Magen verdaut, und das Ohr den Schall, »und das Auge das Licht assimilirt, dass es somit mit einem eigenen »freien Seelenwesen nichts ist, nichts mit seinem freiwerden im Tode, »und nichts mit dem Jenseits, jener transcendentalen Schäferwelt, um »mit JEAN PAUL zu reden," u. s. w. Doch voorzeker reeds genoeg! — Meer dienaangaande kan men vinden in de uitmuntende *Voorlezing* van den Hoogl. SCHROEDER V. D. KOLK, *over het verschil tusschen doode natuurkrachten, levenskrachten en ziel.* Utrecht 1835: 2de verbet. Edit. 1836. Hoogd. vert. hiervan, *mit einer Vorrede vom* Prof. Dr. J. F. H. ALBERS, Bonn 1836. C.

zich boven om Aristoteles slingert, en men zal bij Galenus en Broussais een na verwant geloof aantreffen.

IX. Chirurgie. Galenus is in geenen deele zoo vreemd aan de Chirurgie, als zelfs de nieuwste medische Historiographen schijnen te meenen. Maar juist in Rome heeft hij dezelve dáárom niet uitgeoefend, omdat Geneesheeren van naam dit destijds niet gewoon waren te doen. Galenus (Edit. Kühn, X. p. 454.) zegt uitdrukkelijk: »Aggressus vero fuissem aliquando ipse plurimum »experiri ejusmodi curationis rationem, si perpetuo in Asia mansis- »sem; sed quum Romae plurimum agerem civitatis mo- »rem sum secutus, permissa iis, quos chirurgos vocant, maxima »ejusmodi operum parte." — Dat hij in der daad den meesten tijd zijns levens te Rome doorgebragt heeft, alsmede dat hij in zijn vaderland de Chirurgie vlijtig uitoefende, blijkt uit de omstandigheid, dat hij aldaar zelfs in den beginne Geneesheer in de Vechtscholen was, alwaar immers vooral slechts chirurgische gevallen voorkwamen. Hij heeft bovendien zelfs openlijk onderrigt in het opereren gegeven, zoo als de Historici zeer gemakkelijk hadden kunnen opmaken uit de omstandigheid, dat hij van Modellen van werktuigen melding maakt, » waarvan hij zich bij openlijke lessen had bediend." Eens wendde hij ook, — zoo als Marquis trouwens reeds aangemerkt heeft, — den Trepaan aan bij eene inwendige verettering. Vier malen was hij verder in de gelegenheid, om de Luxatie van het hoofd des dijebeens naar voren waar te nemen, en twee malen genas *hij* reeds, — iets, hetwelk eene nieuwere School immers meent het eerst te hebben gedaan, — de Claudicatio [sic dicta] *spontanea*, door middel van het Ferrum candens, zonder nogthans deszelfs gebruik zóó te overdrijven, als dit vóór en na hem, tot op onzen tijd, zoo dikwijls heeft plaats gehad. Hij leerde ook de Koppen juister aanwenden, en de Aneurysmata, benevens de Egyptische Oogontsteking kennen, welke hij, even als reeds Herodotus, Hippokrates en Plato, voor contagieus houdt. Het is derhalve onjuist, wanneer men tot dus verre gezegd heeft, dat door Galenus in de Chirurgie geen vooruitgang gebragt is geworden (1).

X. Verloskunde. De verdiensten van Galenus ten opzigte dezer wetenschap, worden door onze geschiedschrijvers bijna geheel

---

(1) Onze Schrijver maakt geene melding van wat GALENUS gedaan heeft op het gebied der Oogheelkunde. Eene verhandeling hierover van RITTER, »CLAUDIUS GALENUS *Leistungen im Gesammtgebiete der Augenheilkunde, aus dessen sämmtlichen Schriften gesammelt*," u. s. w. vindt men in het Journal f. Chir. u. Augenheilk., herausg. von PH. V. WALTHER und F. A. V. AMMON, XXXI. Neue Folge. I. St. 2 volgg. 1842. C.

niet vermeld, alhoewel Osiander (*Lehrb. d. Entbindungskunst* I. 59, Gött. 1799) reeds op onderscheidene bijzonderheden oplettend maakt. Hij zegt, dat het boek van Galenus over de Vagina en den Uterus, — het 14de en 15de boek van het gebruik en nut der deelen van het menschelijk ligchaam, waarin over de teel- en geboortedeelen, alsmede over de voortteling zelve en de vrucht gehandeld wordt, — het boek van de vorming der vrucht, — het boek van het zaad des mans en der vrouw en van de wijze, waarop daaruit de vrucht gevormd wordt, — het boek van de zevenmaandsche vrucht en van de ziekten der vrouwen, — dat al deze werken, met betrekking tot de middelen, welke op zwangerschap, geboorte en kraambed eenigen invloed uitoefenen, even als het boek van de ligt bereidbare Geneesmiddelen, ongemeen vele en belangrijke daadzaken behelzen voor de Anatomie, Physiologie en Pathologie der vrouw en der vrucht. Ook hier zien wij, dat Galenus over de Verloskunde, even als over de andere takken der Geneeskunde, de lente der Theorie deed opdagen, wier bloeitijd vooraf *moest* gaan aan de herfstvruchten der latere praktijk.

5. Geest van Galenus.

»*Et fuit in tanto non parvum pectore numen.*"
Sil. Ital. lib. XIII. vs. 3787.

Wij zien in bovenstaand schaduwbeeld van de vorderingen, welke de geneeskundige wetenschappen door Galenus maakten, een' systematischen geest, — zoo als Friedländer (t. a. pl. 155) aanmerkt, van wiens gevoelen, even als van dat van andere schrijvers, wij hier en daar ons bedienen. — Het wezen des levens splitste zich volgens dezen geest, in mechanische en dynamische werkingen, in stoffelijke en geestelijke magten, in krachten van de vaste deelen en van de vloeistoffen: de *Abstracta* dezer beschouwingen vereenigde hij met vaste hand en Romeinschen zin tot een afgerond geheel. — Eene scherpziende Kritiek stelde hem in staat, om een werk te leveren, waarin de gezamelijke kennis der vervlogene tijden opgesloten lag; — een werk, hetwelk den Sektengeest vernietigde en tot die hoogte van theoretische volmaking door Galenus opgevoerd werd, waartoe de Oudheid over het geheel in staat was. Ten einde nu zijne ligchamelijke [stoffelijke] Geneeskunde van eene ziel te voorzien, geeft hij, gelijk aan eenen breeden stroom, aan dialektische bespiegelingen den vrijen teugel. Door de drievoudige verrigtingen des dierlijken ligchaams, door de vereeniging der natuurlijke Functiën met het vegetatieve leven, der levens-functiën met de bewegingen des bloeds en des gemoeds, der dierlijke Functiën met de gewaarwordingen en met de drie grondkrachten des geestes, nl. verbeeldingskracht, oordeel en geheugen; — ja! door de eigenschappen, welke tot de gezondheid behooren, nl.

pulchritudo, bonus habitus, integritas, en vooral door de diepzinnige vergelijking der vier deugden des ligchaams, — sanitas, robur, firmitas en integritas, — met de vier deugden der ziel, — modestia, fortitudo, justitia, prudentia, — door dit alles komt hij in aanraking met de nieuwste [?] rigting der Geneeskunde, — hij wordt natuurphilosophisch speculatief. En inderdaad! Galenus kan evenmin alleen een Humoraal-patholoog genoemd worden, als Aristoteles alleen een Empiricus. Beide, en wèl even dikwijls herhaalde beweringen geven op het overtuigendst te kennen, met hoe weinig geest men mannen van die grootheid wist op te vatten, daar immers Galenus, — wanneer wij van uit onzen tijd de Oudheid beschouwen, — als eene eerste trap (Vorstufe) voor het Platonisch-Aristotelisch hoogtepunt dienen kan. Galenus trachtte bovenal zich te bevrijden van de duistere begrippen in zijn vak, — voorzeker het kenmerk van eenen denkenden geest, die het ernstig meent met de wetenschap. Uit dien hoofde is zijn boek over de geneeskundige Definitiën van zoo hooge waarde, en, ofschoon een der kleinste, ook zoo vol van diepe gedachten. Dat het echter niet meer en niet spoediger waar licht verbreid heeft, kwam door het ongunstige en scheve standpunt zijner lezers en navolgers, die daarom ook door de stralen meer verblind, dan verlicht werden. Zoo bleef dan zijne eigenlijk geniale en grootsche zijde verborgen onder de massa van kaf en bijzaken, waarmede men zich reeds tevreden stelde, omdat zij van hem afkomstig waren. Het begeerigst zoog de scholastieke Geneeskunde der Middeleeuwen, een Partus serotinus van Galenus, de droppels zijns vaderlijken dauws op; en hier en daar drongen voorwaar meer stralen in de Middeleeuwen, dan men in derzelver vermeende nevelige dagen vermoed heeft. Daartoe was, — ten einde wij ook de uiterste zijden dieper opvatten, — misschien die schitterende glans in de ontwikkeling der geschiedenis, aan Galenus toegewezen, — een' glans, die minder eene waarnemende natuur-grootheid, maar meer zamenvattende Kritiek omhult dan bij Hippokrates, en noodig werd om aan te lokken tot de op zich zelve vermoeijende beoefening zijner wijdloopige bijzonderheden. Deze zouden dien glans verdonkerd hebben, wanneer zij niet al te gemakkelijk allen in één groot systematisch werk neergelegd waren, ten einde allen spoedig te doen vinden, wat zij zochten, — ten einde velen, door hier en daar aangebragte oratorische wendingen, omtrent zaken te overreden, die dikwijls niet waar zijn, — ten einde slechts weinigen diepere blikken in de zwakkere en zwakste zijden te vergunnen. Maar wanneer men ook deze niet voorbij zien, wanneer men bij v. b. ook bekennen zal, dat wij ook bij Galenus missen, wat wij in de geheele Oudheid niet vinden, nl. de opvatting van het leven, in

deszelfs zelfvormende, organische, de stof beheerschende en individueel zich ontwikkelende kracht; wanneer wij ook na Galenus, drie geheele eeuwen na Christus, den mensch nog beschouwen als een onmiddelijk (unvermitteltes) Diminutivum des heeläls, welks kosmogenetische krachten, Elementen en hoedanigheden ook de zijne uitmaken, maar niet verheven tot individuële zelfstandigheid, althans niet tot persoonlijke vrijheid des geestes, — wanneer ook de ziekte, bij Galenus, nog niet als eene levendige werking zich voordoet, maar als eene schroomvallige stoornis, welke in de beweging der Elementen binnensluipt; wanneer ten laatste ook trotschheid en ijdelheid hier en daar bij Galenus zich openbaren; — wanneer ook dit alles waar is, dan mag men echter zijne edele pogingen, zijne onbaatzuchtige opoffering ter uitvorsching der waarheid en des zamenhangs niet vergeten; dan mag men het liever betreuren, dat men in zijne scherpzinnigheid niet wist in te dringen, maar haar slechts kon bewonderen. Däárom kon hij ook niet zoo spoedig aan een echt wetenschappelijk leven den regten aanstoot geven; maar de geschiedenis kan hem echter voor dit gemis aan eene meer spoedige werking, niet verantwoordelijk stellen. Misschien ware het thans eerst de tijd, dat een groot, diepdenkend, wijsgeerig Geneesheer voor het tegenwoordige een gelijksoortig gebouw optrok, zonder (wanneer zulks kon) dat van Galenus te kennen. Men zou hieruit niet alleen het onderscheid tusschen de hedendaagsche en de Gallenistische Geneeskunde het best leeren kennen, maar tevens ware dit het zekerste losgeld, om zich eindelijk eens uit zijnen dienst geheel vrij te koopen. Dit werk zou zijnen bewerker onsterfelijk maken. Maar, — mag men ook met Puchelt (*Syst. d. Med.* I. ed. 2. § 94) vragen, — zal er eens een nieuwe Galenus opstaan, die de menigvuldigheid verzamelt, de tegenspraak vereffent, de veelheid vereenigt? En wanneer dit gebeurde, zou men hem op prijs stellen? En wanneer men hem op prijs stelde, zou dan het vrije, zelfstandige onderzoek verloren gaan, zoo als na Galenus? En wanneer ook dit het geval zou zijn, dan moet men den tegenwoordigen toestand van vrijheid en individuële zelfstandigheid op het gebied der wetenschappen roemen, en met gelatenheid en ootmoed zich onderwerpen aan 's menschen bestemming, »den weg der waarheid te bewandelen, maar, zoo als het schijnt, echter nooit de absolute waarheid te kunnen bereiken!" —

[Onze Schrijver loopt, zoo als trouwens de meeste geneeskundige Historiographen, zeer hoog met GALENUS, en voorzeker met het hoogste regt. Doch van den anderen kant, heeft ook de Schr. zelf, doch meer ter loops, eenige punten aangegeven, die allezins kunnen strekken, om, bij meer uitvoerige ontwikkeling, tot een gewijzigd besluit

te geraken omtrent den geest van Galenus. De verdiensten huldigende, mogen wij immers ook niet voorbij zien, wat de stem der bezadigde Kritiek ons leert. Het hoofdstuk over GALENUS is reeds vrij uitvoerig, en ik zal dus geene bijvoegselen meer geven, waartoe anders voorzeker vele gelegenheid zou zijn. Ik wil liever nog het oordeel aanvoeren van een' geleerd' Criticus over den man, wiens lof zoo lang en zoo algemeen, als dikwijls buitensporig en ongegrond is uitgebazuind. »Zoo veel ik Galenus ken," — zegt nl. de Hr. ERMERINS, Brief aan Prof. J. GEEL, enz. bl. 28 volg., — »mag hij als polyhistor gelden: wat hij in de onderscheiden takken der geneeskundige wetenschappen eigenlijk gedaan heeft, zal men dan eerst weten, als men behoorlijk zal onderzocht hebben, wat vóór hem gedaan is. Van zijne berigten aangaande hem zelven en anderen moet daarom voorzigtig gebruik gemaakt worden, omdat hij, zoo als wij menschen zijn, zijne eigen verdiensten niet door een hol geslepen glas bekeek. Evenwel moet men, geloof ik, toegeven dat hij boven velen zijner tijdgenooten ver verheven was. Wat nu zijne verdiensten betreft als grammaticus en criticus, — deze geven hem geene aanspraak op roem bij het nageslacht. In mijne aanteekeningen op dit boek van Hipp. (nl. *de Victus ratione in morbis acutis*) heb ik op ten eenemale valsche uitleggingen van Galenus opmerkzaam gemaakt . . . . Ik heb met Galenus genoeg te doen gehad, om mij niet meer te verwonderen over zijne somtijds zonderlinge fouten, en houd het er voor, dat hij een niet verdienden naam heeft als taalkundige. Ook Cobet schreef mij eenigen tijd geleden: »» Stupeo Galeni arrogantis hominis *ἀκρισίαν* et inscitiam." ". C.]

VI. Vooruitgang der Geneeskunde onder de Romeinen, na Galenus.

Door de vermelde pogingen van Galenus om de betrekking tusschen ziel en ligchaam te doorgronden, ontwaakte intusschen eenige neiging om op eene of andere wijze tot het doel te geraken, en zoo beklimt Galenus, ten aanzien van den door hem bewerkstelligden psychischen vooruitgang, — waartoe Plato en Aristoteles hem zoo zeer waren van dienst geweest, — eene hoogte, van waar men natuurlijk het eerst den blik vestigde op de nabijzijnde Neo-Platonisten, in wier ontwikkelingstijd de dood van Galenus in der daad plaats had, en die ons alzoo in de derde, na-Galenische, Periode van het Romeinsche tijdvak der Geneeskunde, reeds overvoeren.

Geneeskundige Genius der eerste eeuwen na Chr.

De zoo even voorgedragene Resultaten voor de Geneeskunde, Chirurgie enz. dier tijden, vormen voor vele latere eeuwen eenen kouden en vasten grondslag. Intusschen was de vurige levenswarmte meer schijnbaar latent. Want alras openbaarde zij zich

door het voortbrengen der **Neo-Pythagoristen** en **Neo-Platonisten**, uit wier nabloeijende loten wij even duidelijk als uit zoo vele andere bijzonderheden van Rome's geneeskundig leven, kunnen zien, dat de Romeinsche Geneeskunde, — zoo als wij ook reeds boven, bl. 167, bij de intrede in haren pantheïstischen tempel zeiden, — vooral een nagebloeide tak der Grieksche was. Maar wij moeten ten opzigte van den tijd, die ons hier bezig houdt, uitdrukkelijk vermelden, dat die jeugdige, aan alles leven gevende, eenvoudige Grieksche Natuurgeest zich reeds lang voor den geest der Wetenschap had teruggetrokken; voor den geest, welken Galenus had ontwikkeld, om den reuzenarbeid ten uitvoer te brengen, die in niets minder bestond dan in het ten einde brengen, in het sluiten van de Geneeskunde der Oudheid. Dit volbragt Galenus, die dàt trachtte te *weten*, waarvan Hippokrates door *gelooven* zich bewust was. Daarentegen is het eene dwaling, wanneer men in die Geneeskunde, welke Rome en het Romeinsche rijk zou beschutten tegen de gevolgen der buitensporigheden, welke zij aan alle zijden begingen, — het is eene dwaling, zeggen wij, wanneer men in die Geneeskunde immer en altijd slechts de Grieksche waande te zien, of althans tot dus verre geen Romeinsch tijdvak waagde vast te stellen; daar immers het christelijk beginsel, even als dat van Moscheh, van Zoroaster en Muhamed, — in welk laatste wij haar weldra zullen zien verstommen, — even wezenlijk op haren vorm, als op haren inhoud, in den hoogsten graad, inwerkte. Want reeds met het optreden des Christendoms, wordt de Geneeskunde wederom door de godsdienst bemagtigd, zoodat zij dan ook gedurende de geheele Middeleeuwen bijna uitsluitend door de geestelijken uitgeoefend werd. Daarenboven werd men thans, bij den algeheelen ommekeer des maatschappelijken levens, meer tot inkeer in zich zelven genoodzaakt, en zoo ontstond gemakkelijk eene neiging tot Mysticismus, die zich, — zoo als dikwijls en nog voor korten tijd [met den Münchener Hoogl. VON RINGSEIS, en den Erlangenschen Prof. LEUPOLDT] gebeurde, — in eene wonderlijke wereld van weelderige Phantasie verloor. Over het geheel schreef men in dien tijd, zoo als reeds vroeger aan de Ephesische woorden, aan zekere heilige namen, vooral Chaldeeuwsche, Hebreeuwsche en Perzische, eene eigenaardige, magische kracht toe, waardoor de Daemones beheerscht en de door hen verwekte ziekten genezen konden worden. Maar het karakter dezer daemonische ziekten zelf geeft ons eene aanduiding van eene eigenaardige psychische en nerveuse wijziging des levens, welke in dien geheelen tijd voorheerschte, en nog thans een zeer belangrijk vraagstuk voor het geschiedkundig

onderzoek is, zoo als dit door Friedländer in 1838 (t. a. pl. 160) aangemerkt is. Intusschen maakt Häser (*Hist.-pathol. Untersuchungen*, 1839 p. 17) de opmerking, — hoewel hij meer op de oudheid in het algemeen, dan op die tijdelijke omstandigheid in het bijzonder zijne aandacht vestigt, — dat wij juist uit den zoo onbepaalden vorm van de vegetatieve ziekten der oudheid, hoezeer ons ook hier de onnaauwkeurigheid der beschrijvingen tot hindernis verstrekt, voor een gedeelte het Resultaat kunnen opmaken: »dat in de éene groote vegetatieve ziekteklasse der oude wereld, al de splitsingen en meer bepaalde uitdrukkingen, die tot den nieuwen tijd behooren, even als in eene gemeenschappelijke kiem, verborgen en opgesloten liggen."

Neo-Pythagoristen.

De dweepzuchtige rigting, waardoor thans de Philosophie bemagtigd was geworden, had zich reeds vroeger in de Neo-Pythagoristen te kennen gegeven, welke het stelsel van Pythagoras wederom in het leven zochten terug te roepen, en eene leere te verbreiden, wier zedelijke reinheid het beste beschermmiddel scheen te zijn tegen het bederf van den tijd. Maar ook het geheime en de wonderdadige heiligheid van Pythagoras wekte tot navolging op en bragt Enthusiasten voort, wier ijver maar al te dikwijls schijnheilig en bedriegelijk was. Onder dezen moeten wij

Apollonius van Tyana

noemen, die ons door Philostratus als een bovenmenschelijk wonderdoener geschilderd is, en wien men zelfs geen bezwaar vond ter zijde van Christus te plaatsen. — De romantische opsmukking zijns levens, de vereering, welke men hem en zijn beeld in vele tempels bewees, vele door hem, — die zich zelven voor een' Daemon uitgaf, — in de tempels van Aesculapius uitgevoerde magische genezingen, en andere wonderbare daden meer, doen hem wel kennen als een merkwaardig, maar nogthans als een van *Goëtie* [d. i. kwade, booze *Magie*] meer dan verdacht verschijnsel des tijds, hetwelk, in plaats van het heidendom te redden, slechts deszelfs verval aanduidt. Van veel meer gewigt dan de neo-pythagoristische, neo-akademische en skeptische Philosophie, die volgens derzelver hoofdinhoud Oostersche, en slechts volgens den uiterlijken vorm Grieksche wijsbegeerte was (FRIENDLÄNDER l. c. 163), werd de Neo-Platonische, wier wijsgeerige bronnen wij intusschen (met HEGEL XIV. p. 515, en XV. p. 13 en 18) moeten trachten nader op te sporen,

Neo-Akademisten, Skeptici en **Neo-Platonisten.**

Tegenover het Stoïcijnsche en Epikuristische Dogmatismus verkrijgt namelijk de **nieuwe Akademie** de eerste plaats. Zij is een vervolg van Plato's Akademie. De volgelingen van Plato worden (volgens SEXTUS EMPIRIC. Pyrrh. Hyp. I. c. 33 § 220) verdeeld in oude, middenste en nieuwere Akademie, vervolgens vierde, ook vijfde, nieuwste. Het merkwaardigst zijn Arkesilaus en Karneades. De Middel-Akademie wordt aan Arkesilaus toegekend; de nieuwere behelst de denkbeelden van Karneades. Beide zijn met het **Skepticismus** zóó na verwant, dat de Skeptici zelve dikwijls het Skepticismus van het akademische beginsel naauwelijks kunnen onderscheiden.

Het algemeene der Akademisten bestaat hierin, dat zij de waarheid voor eene subjectieve overtuiging van het zelfbewustzijn verklaren, iets hetwelk met het subjectieve Idealismus van den nieuweren tijd overeenkomt. Maar de waarheid, voor zoo ver zij slechts eene objectieve overtuiging is, werd daarom door de Neo-Akademisten slechts waarschijnlijkheid genoemd. Zij zijn, zoo als wij reeds aanmerkten, wel is waar een vervolg van Plato, en alzoo Platonisten, maar zij blijven niet bij het Platonisch standpunt staan, en konden dit ook niet. Plato bleef nl. bij het abstrakte denkbeeld staan: dat het groote in de wijsbegeerte alléén bestaat in het oneindige en eindige te vereenên. — De denkbeelden van Plato zijn aangenomen door de behoefte des verstands, door het Enthusiasmus voor het ware; zij zijn echter op zich zelve het onbeweeglijke, het algemeene. Aristoteles vereischte daarna Entelechie, d. i. eene in zich zelve bepaalde werkdadigheid. De behoefte aan eenen wetenschappelijken grondslag had noodzakelijk verder dan Plato's zienswijze moeten leiden. De Akademisten stonden vervolgens in eene negatieve reden tot de Stoïcijnen en Epikuristen, die reeds die behoefte aan wetenschappelijkheid gevoelden, welke Plato nog niet kende, nl. Inhoud te geven aan het algemeene des denkbeelds, de bepaalde bepaaldheid te vatten. Plato verdiept zich in den Timaeus b. v. in het bepaalde, in 't organische leven, maar wordt zeer triviaal en min speculatief; — Aristoteles doet geheel anders. Plato's denkbeelden worden door het denken aan derzelver rust onttrokken, aan die algemeenheid, waarin hetzelve, het denken, zich niet als zelfbewustheid erkend heeft. De zelfbewustheid stelde zich tegenover hen met grootere eischen. De werkelijkheid over het geheel deed zich, — zoo als wij voor de Geneeskunde in de algemeene beschouwing over Galenus, poogden aan te toonen, — tegen de

algemeenheid gelden. Zoo als in de wijsgeerige ontwikkeling de rust des denkbeelds in de beweging van het denken moest overgaan, even zoo moest in de geneeskundige ontwikkeling, de kalme, Hippokratische waarneming met de systematische beweging van Galenus, verder voorwaarts gaan.

Onder andere vormen bestond hier echter wel eene verachting der natuur, zoodat zij voor zich zelve geheel niets meer schijnt te zijn; maar met hare magten den mensch dienende, onderwerpt zij zich, als eene dienstbare slavin, aan zijne wenschen. Hieruit kan men het reeds vermelde wondergeloof b. v. aan Apollonius van Tyana verklaren. Het zinnelijk ware geldt bij de meesten niets meer; deels omdat zij niet meer in staat zijn het wezenlijke op te vatten, en deels omdat zij deszelfs ware beteekenis niet inzien. Van dáár in het algemeen een gemis aan nieuwe geneeskundige onderzoekingen. De weinige doordenkende menschen verlieten dusdanig eene hen omringende wereld, omdat zij meenden in haar niets meer te kunnen vinden en het wezenlijke (Reale) alleen in zich zelve te moeten zoeken. Van dáár zoo weinig Productiviteit. Eindelijk, even als alle godsdiensten en alle staatkundige zienswijzen, zoo lossen zich thans uit dien hoofde ook alle geneeskundige zienswijzen in ééne op. In de Pythagoristische Wijsbegeerte en Natuurkunde deed een verschil, de Trias, zich kennen. Bij Plato zagen wij dan het eenvoudig Idee des geestes: 1) de enkelvoudige, ondeelbare zelfstandigheid, de natuur van de eenheid; — 2) de deelbare zelfstandigheid, het veranderende; — en 3) het uit beide zamengestelde, — den terugkeer tot de éénheid. Dit is het Concretum, doch slechts zóó, in enkelvoudige Momenten, en niet op de omvattende wijze, waarbij het veranderen over het geheel elke en alle werkelijkheid der natuur en der zelfbewustheid is. Bij Aristoteles is de ἐνέϱγεια, als het zich zelf denkende denken, het Concretum. De gang der gedachten bij dit Concretum sluit zich aan de vroegere ontwikkeling der gedachte aan, nademaal hierin de gedeeltelijk onmerkbare beginselen liggen opgesloten van dàt, wat thans de hoofdzaak wordt. Deze wijsbegeerte heet de Neo-pythagoristische en **Neo-Platonische**; men kan haar ook de Neo-Aristotelische noemen, en ziet haar ook van de Geneeskunde zich meester maken.

Reeds Philo de Jood had, door de verbinding van Oostersche met Platonische denkbeelden, den toegang verschaft aan mystieke bespiegelingen. Maar nog meer ontwikkelden zich deze in de leerstellingen van Ammonius Sakkas, 220 na Chr.; Porphyrius, 304 na Chr.; Jamblichus, 333 na Chr.; Proklus, 410—484, en van **Plotinus**, die reeds vroeger, van 204 — 270 na Chr., door eenen bewonderenswaardigen rijkdom en groote diepte van geest,

met glans uitgeblonken had. Hij was het, die vooral de Magie tot ontwikkeling bragt; — en latere Neo-Platonisten onderscheiden: 1) de gewone, gemeene, *Magie;* 2) de hoogere of *Theokrasie;* 3) eene goede, *Theürgie;* 4) eene kwade, *Goëtie.* Men ging zelf nog verder; want, onmondige kinderen voor Organen der Daemones houdende, bediende men zich van hunne onverstandige geluiden, als krachtige middelen ter verwinning der Daemones en der ziekten, welke door hen zouden zijn voortgebragt. Het is te bejammeren, dat Neander (*Kirchengeschichte*, I. 40, 682; III. 264—267; IV. 364—366, I. en p. 659, magnetische behandeling eener vrouw) en Hecker (*G. d. H.* II. 76) met eene nadere uiteenzetting van den eigenlijken zamenhang dier zaken zich niet hebben ingelaten, hoe belangrijk ook reeds de daadzaken mogen zijn, welke door hen aangevoerd worden.

Reeds vroeger, — zegt Friedländer t. a. pl. 164 volgg., — had zich door Oosterschen invloed, onder de Christenen de kettersche Sekte der Gnostici gevormd, die, omdat hun het Evanvangelie te eenvoudig toescheen, in hetzelve door middel van eene geheime hoogere wijsheid, γνῶσις, poogden in te dringen. Behalve hunne Koryphaeën, den toovenaar Simon, Basilides, Saturnius, Karpokrates, Marcion en anderen, was het bovenal Manes, die het volledigst de oud-perzische Dogmata in het Christendom verplantte (1). Toen nu nog het Neo-Platonismus zich verhief en vele van deszelfs bestanddeelen zich in de Christelijke godgeleerdheid inmengden, toen kwam ook eene uiterlijke botsing tot stand, doordien de ijver der eerste kerkvaders opgewekt werd, meestal om hunne godsdienst aan te prijzen en tegen den invloed des heidendoms te beveiligen. Het eerste deden vooral Justinus de Martelaar, Clemens de Alexandrijn en Origenes, door de eenheid der oude wijsbegeerte met de nieuwe geopenbaarde godsdienst te verdedigen, en wel zóó, dat de eerste in de laatste opgesloten zou liggen. Het laatste geschiedde door Tertullianus, Arnobius en Lactantius, die geene waarheid des verstands lieten gelden, behalve de goddelijke, historisch geopenbaarde. Slechts Augustinus, ofschoon hij zich streng aan het kerkelijk Dogma hield, sloeg een' middelweg in, daar hij het Christendom door neo-platonische bespiegelingen, en de laatste door het eerste, trachtte te volmaken. Zoo kwam in het phantastische Oosten de kampstrijd tot stand, tusschen de christelijke godsdienst en de heidensche wijsbegeerte, die wel is

(1) Men verg. hierover J. MATTER, *Histoire critique du Gnosticisme, et de son influence sur les sectes relig. et philos. des six premiers siècles de l'ère chretienne.* Edit. 2e; II vol. Strasbourg 1843. C.

waar door de Neo-platonische School in het Christendom overging, maar hetzelve tevens met mystieke inmengselen opvulde. En zóó ontstond juist die christelijke Geneeskunde, welke bijna gedurende den ganschen middeleeuwschen tijd door geestelijken uitgeoefend werd, en die zelfs door het gezag der Kerkvaders, van het geloof aan Daemones, aan de magische geneeskracht der Amuletten, Reliquiën, bezweeringen enz. doordrongen was.

In het westen bleef intusschen Rome het brandpunt van alle aardsche magt en van alle zedelijke verbastering, die zich bereidvaardig in de armen wierp van elke soort van bijgeloof; .... weshalve het niet te verwonderen is, dat b. v. Alexander Severus in zijne huiskapel, vreedzaam naast elkander, Orpheus, Abraham, Christus en Apollonius van Tyana, als zijne beschermgoden vereerde.

Ook de Neo-Platonisten en Gnostici verwierven zich, door de mysterieuse kleur hunner leerstellingen, gunst en ingang; doch het hoogste aanzien bereikte de Neo-platonische School, toen de keizer Julianus Apostata zich onder hare aanhangers rangschikte en door haar het Christendom poogde te verdringen. Deze heidensche wijsheid trok zich namelijk reeds volkomen voor het Christendom terug, terwijl zij daarbij menig goede zaak achter liet.

Dusdanig Bijgeloof, hetwelk nu ook op het gebied der Wetenschap zijn onkruid deed opschieten, had zich in het geheele Roomsche rijk ook van de Geneeskunde meester gemaakt, die tegen dezen vijand door de wapenkamer van Galenus niet beschermd werd. Het schijnt zelfs, dat men, even als in den oudsten tijd, ook op de magische kracht der Dichtkunst gerekend heeft: want vele Geneesheeren schreven thans hunne werken in verzen. Tot de zoodanige behoort Marcellus Sidetes, uit Sida in Pamphilë, die 42 Boeken, *Iatrica*, in Hexameters schreef, en waarvan wij nog slechts een Fragment bezitten over eene merkwaardige, destijds epidemisch heerschende zielsaandoening, de Lykanthropie; zoo geheeten, omdat de menschen daarbij meenden in wolven veranderd te zijn, en 's nachts tusschen graven en in de wildernissen huilende ronddoolden. Zoo schreef ook Serenus Samonikus in verzen, over het genezen door middel van gemakkelijk verkrijgbare geneesmiddelen (1); eveneens Vindicianus, *over de bereiding van een Prophylacticum*, hetwelk met de Theriak veel overeenkomst heeft, een *gedicht*

(1) Dit werk in verzen, is ook bij ons uitgegeven: Q. SERENI SAMONICI *de Medicina praecepta saluberrima*, edidit R. Keuchenius, Amst. 1662, 8vo; ibid. 1706. Met vele historisch-philologische aanteekeningen. C.

in den vorm eens briefs, aan den keizer Valentinianus (1).

Ter zelfde tijde heerschte de blindste Empirie, die hoofdzakelijk naar nieuwe geneesmiddelen haakte en vooral ten dien einde van het Dierenrijk zich bemagtigde, hetwelk misschien in den nieuweren tijd te veel is verwaarloosd. Onder het getal van die hoogst bijgeloovige Empirici behooren Theodorus Priscianus, Sextus Placitus van Papyra, Lucius Apulejus, de valsche Plinius en Marcellus Empiricus, die wel is waar als de laatste in dit rijk, maar als de eerste in onkunde en ruw bijgeloof genoemd moet worden.

Men zou derhalve voorzeker reden hebben om over het verval der Middeleeuwen te klagen, wanneer in die eeuwen enkel dusdanige dweepers en armzalige schrijvers geleefd hadden. Ook de blik op het Oost-Romeinsche rijk, — welks duizendjarig langer bestaan dan het West-Romeinsche, men toch geneigd zou kunnen zijn af te leiden van eene zekere innerlijke kracht in hetzelve, — ook de blik in dit rijk levert ons voorzeker weinig geneeskundige troost. Of vervolgde zelfs niet Leo de Isauriër de Nestorianen? in 489 zelfs de door hen te Edessa gestichte beroemde School der Wijsbegeerte en Geneeskunde opheffende, welker bloei en roem door de later te Nisibis gegrondveste School nooit bereikt werd. Edoch, men moet hier eenigermate de voorbereiding tot een' nieuwen trap van ontwikkeling weten te gevoelen; een trap van ontwikkeling, die den ondergang der vroegere noodwendig vooronderstelt en thans alleen door het verplanten van den zetel der Wetenschap zeker kon bereikt worden. De verdrevene Nestorianen verstrooiden zich namelijk, legden in het Perzische scholen aan, alwaar door het vertalen van Europeaansche geneeskundige werken in het Syrisch en uit deze taal in het Arabisch, de opmerkzaamheid der Saracenen opgewekt en de Geneeskunde een hoofdonderwerp van hunne belangstelling werd.

Het was de **Anthropologie**, die het eerst in 't Oosten eenen philosophisch christelijken bearbeider vond, in den edelen Bisschop **Nemesius** van Emesa in Phoenicië. Zijn heerlijk werk over de

---

(1) De Schr. schijnt hier een weinig onjuist te zijn. Immers dezen brief, die dikwijls *met* het gedicht van VINDICIANUS *te zamen* uitgegeven is, — terwijl beide nooit afzonderlijk, maar verbonden met CELSUS en and. in het licht gegeven werden, — dezen brief zou men, naar zijnen inhoud, kunnen beschouwen als de opdragt aan den keizer van het werk, waarover in den brief gesproken wordt. Of nu het Gedicht van VINDICIANUS in 78 Hexameters, *over enkelvoudige geneesmiddelen*, een brokstuk is van dit werk, is onzeker, maar zou men met Choulant, *Hdb.* 2te Aufl. pag. 216, kunnen aannemen. C.

Natuur van den mensch (1) is in den klassieken stijl geschreven, en behelst het scherpzinnige ontwerp eener opklimmende reeks van schepselen. Het bevat ook de volgende waardige bepaling: » de mensch is een met rede begaafd wezen, ontvankelijk voor het denken in het algemeen, en voor de gedachte der kunst en der wetenschap in het bijzonder; — eene hemelplant, in de gedaante van een sterfelijk Mikrokosmus, hetwelk de geheele wereld om zijns wille geschapen vindt." Ook is van hem afkomstig de nadere bepaling der verbeeldingskracht [*τὸ φανταστικὸν*], der denkkracht [*τὸ διανοητικὸν*], en des geheugens [*μνημονευτικὸν*]. Inzonderheid echter treedt door hem de zuiver christelijke gedachte der persoonlijke waarde en volkomene wilsvrijheid des menschen, in het gebied der Natuur- en Geneeskunde binnen, waardoor de heidensche leer van het blinde noodlot haren ondergang vond. Opmerkelijk is ook zijne opvatting der zintuigen en der bloedbeweging (II. cap. 24). Ofschoon zij aan de ontdekking van Harvey juist niets te kort doet, is zij nogthans zoo zinrijk, dat men liever de diepste wortelen der nieuwere Natuurphilosophie, — had deze zich slechts meer met de geschiedenis bezig gehouden, — in dergelijke werken zou meenen te bemerken.

Zoo zagen wij, dat zelfs de wangunst van Julianus, in de verdrijving der Nestorianen, der Geneeskunde tot heil gedijde: en hoe veel meer moest dan ten uitvoer brengen deszelfs keizerlijke gunst, in welke Oribasius zich verheugde.

Oribasius/

van 326—403 (2).

Omstreeks 326, uit rijke ouders van den hoogeren stand te Perga-

(1) Van dit werkje bestaat onder anderen de volgende Editie, die de eerste is van den Griekschen tekst: *Νεμεσίου ἐπισκόπου καὶ φιλοσόφου περὶ φύσεως ἀνθρώπου, βιβλίον ἕν*, NEMESII *episcopi et philosophi de natura hominis*, lib. unus, nunc primum et in lucem editus et Latine conversus cet. Edit. Nicasius Ellebodius, Antwerp. 1565, 8vo. C.

(2) Ook de leeftijd van ORIBASIUS is tot dus verre door niemand nader bepaald geworden. Maar daar hij 1) 5 j. ouder was (MOREAU DE LA GARTHE) dan zijn' keizerlijken beschermer JULIANUS *Apostata* en deze 7 j. oud was, toen hij het 338 na Chr. door KONSTANTINUS verwekte oproer bijwoonde (SCHNEIDER), zoo is JULIANUS 331 na Chr. en ORIBASIUS 326 na Chr. geboren. 2) Hiermede stemt zeer goed overeen, dat ORIBASIUS omstr. het j. 355 (HECKER) door zijnen oom, den keizer KONSTANTINUS, tot Caesar en bevelhebber der westelijke Provinciën, bijna 30 j. oud, benoemd is geworden. 3) ORIBASIUS, die omstr. 363 den stervenden keizer JULIANUS geneeskundige hulp verleende, keerde uit de door Valens en Valentianus over hem uitgesprokene ballingschap na eenigen tijd terug, en bereikte

mus (1) geboren, viel hem eene geleerde opvoeding ten deele. In Alexandrië onder Zeno van Cyprus, te gelijk met zijne later beroemd gewordene makkers Magnus van Ephesus en Jonikus van Sardes in de Geneeskunde ingeleid, verwierf hij zich in dezelve weldra een' zoo uitstekenden roem, dat keizer Julianus, wien overigens Oribasius door zijne hooggeplaatste familie ter regter tijde wel dringend zal aanbevolen geworden zijn, hem tot lijfarts, geleider en raadsman koos. Zoo volgde Oribasius den keizer naar Gallië, werd omstreeks 355 door zijnen oom, den keizer Konstantinus, Caesar en Bevelhebber der westelijke Provinciën; maar noch door deze hooggeplaatste betrekking, zoo als nog nooit een Geneesheer in het burgerlijke leven (met uitzondering van Dr. Francia, in Paraguay) bekleed heeft, noch door zijne latere betrekking, als Quaestor (361—63), werd hij van onze Wetenschap vervreemd. Julianus, wiens geest eene bijna gelijke rigting bezat, had hem ook omstreeks 356 den last gegeven, om eene **eerste geneeskundig-praktische Encyklopaedie**, uit de kennis der geheele Oudheid en vooral van Galenus, zamen te stellen. Van dit ontzettende werk in 72 Boeken [volgens Suidas; of 70 Boeken volgens Photius], kwamen wel is waar slechts 25, onder den titel van »Collecta medicinalia," tot ons; maar een volledig, in 9 Boeken zamengedrongen uittreksel van den reuzenarbeid bleef intusschen bewaard: Oribasius had zelf, ongeveer van 388—394, dit uittreksel voor zijnen zoon Eustathius vervaardigd. Daarenboven maakte hij zich nog algemeen verdienstelijk door zijne 4 Boeken over het zoo noodige **Skepticismus in de Geneeskunde.** De Physiologie is hem 3 eigene geschriften over de Hartstogten verschuldigd. Wanneer deze nu ook met zijn staatkundig werk »Ars," — over de kunst van regeren, — voor *ons* verloren zijn gegaan, dan waren zij echter voor de naaste nakomelingschap van Oribasius toegankelijk; en door de verdere ontwikkeling van deze, schijnen immers de verlorene werken aan hunne roeping voldaan te hebben. Thans worden trouwens bijna slechts nog aangevoerd zijne drie voor de **(Chirurgische) Leer der verbanden** alleen nog aanwezige verhandelingen

---

daarna in den kring der zijnen eenen hoogen en gelukkigen ouderdom (HECKER). Daar namelijk ORIBASIUS nog 8 j. onder den eersten Byzantijnschen keizer ARKADIUS leefde (MOREAU): die, 377 geboren, zoo als bekend is, 395 aan de regering kwam, zoo zal Oribasius omstreeks 403 na Chr., in den ouderdom van 77 j., overleden zijn.

(1) En niet te Sardes, zoo als men vroeger meende; nog minder eerst in de 9de eeuw, zoo als de *Biogr. méd.* VI. 340, door naamsverwisseling, ten onregte heeft aangenomen.

uit Heliodorus, Heraklides en de vertaling van Vidius, — de Machinamentis, de Fasciis et de Laqueis.

Hieruit zal de waardige »conservatieve" plaats van Oribasius in de Geschiedenis der Geneeskunde, voldoende blijken. Dit geldt ook voor ons; want zonder hem, ware onze kennis aangaande honderde belangrijke onderwerpen der geneeskundige Oudheid veel onvolmaakter. En wanneer Buffon met regt zeide: »le style c'est l'homme!," dan moet men Oribasius, volgens de beknoptheid en duidelijkheid van zijne schrijfwijze, voor een' beschaafden denker houden, die zich geroepen voelde, om uit het soliede standpunt van echt praktische ervaring en grondige historische vorming, zijne tijdgenooten en nakomelingen prijzenswaardige genees- en heelkundige grondstellingen in te prenten, en het gemis aan nieuwe letterkundige voortbrengselen, door de zamentrekking van oudere te vergoeden, zoo als de beneden aangevoerde geschriften bewijzen (1). Hem ontbrak geenszins het

---

(1) Geschriften van ORIBASIUS: *a*) *συναγωγαὶ ἰατρικαί*, *Collecta medicinalia*, in [70 of] 72 Boeken. Hiervan zijn reeds gevonden en gedrukt: Lib. I—XV, maar alleen naar de vertaling van RASARIUS; de 6 eerste Cap. van Lib. V, Lib. XXIV en XXV (eene Anatomie volgens GALENUS) in het Grieksch; Lib. XLIII naar de Lat. vertaling van VIDIUS; Lib. XLIV, *de Fasciis*, Latijn; XLV, *de Machinamentis* (uit HELIODORUS) Lat. door VIDIUS; XLVI, *de Fracturis*, Grieksch; XLVII, *de Luxationibus*, Grieksch; [XLVIII—XLIX en een gedeelte van Lib. L en LI]. — *b*) *σύνοψις*, *Synopsis ad* EUSTATHIUM, — alleen uit de Lat. vert. bekend. — *c*) *εὐπόριστα*, *Euporista ad* EUNAPIUM, over de ligt verkrijgbare geneesmiddelen, in 4 Boeken; [insgelijks alleen in 't Latijn voorhanden]. — *d*) *Commentaria in* HIPP. *Aphorismos*; bezwaarlijk echt; [in het Latijn]. — *e*) *over de Voedingstoffen*, — een Fragment [hetwelk in 1528 fol. te Bazel is uitgegeven door ALB. TORINUS].

Uitgaven: de eerste Grieksche, Paris 1556. De eerste Lat. en beste, naar de vert. van RASARIUS, Venetië, Parijs en Bazel 1557. De door COCCHI gevonden boeken verschenen te Florence, in 1754, met het Fragment over de kenmerken der beenbreuken. [Ten aanzien der uitgaven van O. zie men ook CATS BUSSEMAKER l. mox c. *Prolegomena*, pag. VIII seqq., alwaar ook over de Boeken *περὶ πραγματείας ἰατρικῆς* gesproken wordt.] —

Bij ons is afzonderlijk uitgekomen: ORIBASII *Anatomica* [Libr. XXIV et XXV.] *ex Libris Galeni*, c. vers. lat. J. B. Rasarii, curante G. Dundass cujus notae accedunt, Lugd. Bat. 1735, 4°. — Het 44ste Boek is voor eenige jaren uitgegeven: *Diss. philol.-med. inaug.*, *exhibens Librum XLIV* Collectaneorum medicinalium ORIBASII, *c. adj. vers. latina adnotationibusque*, auct. U. Cats Bussemaker, Groningae 1835. In deze geleerde en voortreffelijke verhandeling, vindt men (bl. 1—100, tweede gedeelte) uitvoerige aanteekeningen op den medegedeelden tekst en daarnevens staande vertaling. En behalve ORIBASIUS en zijn werk, wordt daarin

vermogen om iets meer oorspronkelijks te leveren, of dit ook slechts in zijne werken meer op den voorgrond te plaatsen; maar, zoo als men uit zijne hooge staatkundige stelling mag besluiten, hem ontbrak waarschijnlijk de tijd (1).

Julianus vereerde in hem een' tweeden Hippokrates, een' profetischen geest; en Oribasius, die, blijkens alle narigten over hem, in allen gevalle eene hoogere klassieke vorming met persoonlijke beminnelijkheid vereenigde, — deze groote Geneesheer was het dan ook, die, door den keizer naar Delphi gezonden, het merkwaardige antwoord medebragt, waarin het Heidendom zijn einde verraadt, — namelijk de woorden: » dat het Orakel thans verstommen moest!"

Aëtius van Amida,

circa van 502—575 na Chr.

Galenus had een' wijdloopigen, in innerlijke waarde zeer ongelijken Thesaurus, oribasius een in vele opzigten prijzenswaardig Handboek der geheele oude Geneeskunde geschreven. Aëtius was nu bestemd, om een Leerboek van het belang-

---

ook het een en ander medegedeeld nopens de Geneesheeren, uit wier geschriften in dit 44ste Boek uittreksels voorkomen; zóó b. v. over Antyllus, Heliodorus, Rufus (Ephesius), — wiens letterkundige arbeid pag. 21 seq. behandeld wordt, — Soranus de Oude en de Jongere, — welke de Schr. toen nog niet als één en denzelfden persoon beschouwde, — over Diokles, wiens geschriften tevens opgevoerd worden, pag. 38—40, — Archigenes, en desz. geschriften, pag. 72 seq., — Appollonius, bij welke gelegenheid de Schr. in een onderzoek treedt aangaande de onderscheidene Geneesheeren van dien naam (zie boven, b. v. bl. 156, 158, 159 enz.), pag. 91—96, enz. Wat nadere bijzonderheden betreft, verwijs ik den Lezer naar de aangeh. Diss. zelve. — Later is de Schr. op oribasius teruggekomen, in *Wenken en Meeningen* enz. uitg. door J. P. Heye, I., Amst. 1838; tweede Afd. bl. 37—40, alwaar nl. gesproken wordt over het eerst door Angelo Mai uitgegeven 50ste Boek der *Collectanea*, en het Hoofdstuk (VIII): »over de door vleesch zamengegroeide Urethra, volgens Heliodorus," in eene Latijnsche vertaling wordt medegedeeld. Uit dit stuk blijkt, dat men toen de Stricturen der Urethra reeds door uitsnijding en verwijding behandelde, en dat ten tijde van Heliodorus, — zie boven, bl. 203, — deze gebreken reeds zeer bekend moeten geweest zijn. Men mag zich met regt verwonderen èn over de voortreffelijke behandeling der Stricturen door Heliodorus, èn over de niet behartiging van dezelve door de oude Geneeskundigen en schrijvers, die na hem leefden. C.

(1) Voor het overige is de werkzaamheid van oribasius, in hecker's *Annalen*, 1825, I. 1. p. 1—28, door den uitgever geschetst geworden. Z. verder hecker, *G. d. H.* II. 52—70; rust, *Hdb. d. Chir.* XII. 542 volgg.

rijkste te bearbeiden, welks innerlijk gehalte, in overeenstemming met deszelfs groote uiterlijke verbreiding, de tijdelijk hooge beteekenis van Aëtius zal doen zien. Het leven van dezen [waarschijnlijk] eersten *christelijken* Geneesheer van aanzien, beslaat ongeveer de eerste $^3/_4$ gedeelten der zesde eeuw. Hij studeerde in Alexandrië (AËTII *Tetrab.* I. 1. Fol. 9*b*, 14, 10*a*, edit. STEPHANI) en oefende later de praktijk uit in Byzantium, en wel als Comes obsequii [Bevelhebber der keizerlijke lijfwacht (1)], d. i. [?], — zoo als beneden bij de Romeinsche Staats-geneeskunde aangeduid zal worden, — waarschijnlijk als lijfarts van Justinianus I, die, zoo als men weet, van 527—565 regeerde.

De grootste onderscheiding verdient Aëtius in de **Oogheelkunde**, waarbij hij zich wist te bedienen van den arbeid van Demostenes, Philalethes en van Theodotius Severus, die in de derde eeuw leefde. Het is mogelijk, maar onverschillig, dat van den laatstgenoemden de eerste en voortreffelijke beschrijving der Conjunctiva afkomstig is, die wij bij Aëtius (*Tetrab.* II. 3. c. 1.) vinden; want Severus heeft, zoo als men uit Rufus ziet, de vliezen van het oog, over het geheel 't eerst onderzocht, de plaatvormige structuur der Cornea ontdekt, en dezelve met de kringvormige lagen in de boomstammen juist vergeleken; hij heeft de ettering tusschen deze platen 't eerst van het Hypopyum, het Etteroog, onderscheiden en het Staphyloma (Corneae) 't eerst verklaard. Men zag ook reeds in, dat zweeren van de Cornea aanleiding kunnen geven tot uitzakkingen der Iris (*Tetrab.* II. 3. c. 34) en tot staphylomateuse Metamorphosen. Groote Staphylomen wist men door middel van dubbel-gekruiste Ligaturen, met goed gevolg te onderbinden, hetwelk wij weder moesten beproeven. Ja, misschien zouden wij met geluk ook de kunstige Operatiën weder opvatten en in gebruik brengen, waarvan zich de Ouden bedienden tegen eene Oogziekte, die blijkbaar overeenkomt met onze Egyptische Oogontsteking, en die in de geheele grootte van haar doodelijk gevaar door Xenophon (*Anabas.* IV. c. 5. § 12—14), Hippokrates (*Coac. Praen.* 222. p. 541, Edit. a LINDEN), Plato (*Phaedr.* ed. STEPH. f. 25 b) en Galenus (*de diff. Puls.* IV. 1.) gekend was. Ten einde de kanalen te vernietigen, die het verderfelijk slijm voeren, bezigden nl. Grieken, Romeinen en andere natiën, gedeeltelijk de onmidde-

(1) »In quibusdam manuscriptis Codd. vocatur comes obsequii, id »est iis praefectus qui loco comitum et praecursorum imperatorem ante»cedere solerent: atque archiater aulicus fuisse videtur," — merkt de Hr. PRUYS VAN DER HOEVEN aan, l. c. pag. 88. C.

lijke uitsnijding, gedeeltelijk de Methode door langzame litteekenvorming, onderbinding, of ook het Ferrum candens.

De kunstmatigste Methode, Aegiologia genoemd, bestond hierin, dat men de Venen van het hypertrophische celweefsel los praepareerde, en, na eene behoorlijke verbloeding, eene dubbele Ligatuur met eene kromme naald onder dezelve aanbragt, om ze tusschen dezelve door te snijden. Deze manier van opereren was ook voorlang bij Migraine in gebruik, en het ware wel de moeite waardig dezelve op nieuw te beproeven tegen beide deze kwalen, die door onze middelen niet bestreden kunnen worden. Celsus heeft deze Methode meesterlijk beschreven, en Aëtius dezelve vermeld, en, — opdat wij er dit bijvoegen, — ofschoon men toenmaals de Migraine voor rheumatisch hield (PAUL. AEGINET. VI. c. 5.), zoo kunnen wij echter niet gelooven, dat men de zoo moeijelijke Aegiologie herhaaldelijk heeft verrigt, ware het gevolg van deze Operatie niet schitterend geweest.

Wanneer Hecker het echter onbegrijpelijk vindt (in RUST's *Hdb. der Chir.* I. 376), hoe beide, Celsus en Aëtius, de vermelde belangrijke mededeeling van Plato konden over het hoofd zien, dan schijnt hij gedeeltelijk te vergeten, dat Plato's werken destijds slechts in enkele Handschriften aanwezig waren, wier toevallig gemis noch aan Celsus, noch aan Aëtius ten laste gelegd mag worden; — en gedeeltelijk zijne eigene uitstekende geleerdheid tot maatstaf te bezigen, bij het beoordeelen dezer Ouden. Daarentegen ontging het hem niet, dat onze AËTIUS (*Tetrab.* II. S. III. c. 89) eene andere hier ter plaatste behoorende Operatie naauwkeurig beschrijft, namelijk de Periskythismus (1), eene eenvoudige, maar tot *in* en zelfs *door* het beenvlies dringende huidsnede, dwars over het behaarde gedeelte van het voorhoofd, achter de Sutura coronaria en evenwijdig aan deze; maar men vermeed uitdrukkelijk de naad, even als de Slaapspieren. Aëtius zegt, dat deze Operatie, die men door eene langzame verettering liet opvolgen, reeds door de Ethiopiërs aan hunne kinderen verrigt werd, ten einde ze levenslang voor oogziekten te vrijwaren. Hij geeft haar de voorkeur boven de Moxibustio der Slapen, alsmede boven de Hypospathismus, bestaande deze Operatie uit 3 longitudinale sneden op het voorhoofd met de onderhuidsche doorsnijding der Vaten; — alle gruwzame Operatiën, wier veelvuldige aanwending ons doet denken aan de nog in 1839, door Häser (*Hist.-pathol. Untersuch.*, Dresd. u. Leipz. 1839) voorbij geziene

(1) Dit woord is blijkbaar van Skythischen oorsprong. Maar nieuwere reizigers hebben noch in de streken van Skythië, noch in die van Ethiopië, eenig spoor van deze handelwijze aangetroffen.

verbreiding der vreesselijkste Oog-Blennorrhoeën in dien tijd. Deze ziekten werden ook door Alexander van Tralles (*Probl.* 35), een' jongeren tijdgenoot van Aëtius en waarover wij ook terstond zullen spreken, voor besmettelijk, even als de Tering, gehouden; terwijl Galenus (*de diff. feb.* I. c. 2) dezelve in besmettelijkheid vergelijkt met de Pest en de Schurft. De eerste grondige anatomisch-physiologische schildering van het plaatselijke ontwikkelingsproces dier Oogontsteking, — d. i. der Egyptische, — *op-* en *in* de Conjunctiva, is men overigens niet verschuldigd aan de nieuweren, zoo als Rust (*die Aegypt. Augenentz.* u. s. w. Berlin 1820), von Gräfe (*die epid. cont. Augenblennorrhöe* u. s. w. Berlin 1823) enz.; maar men vindt haar volkomen, in hare drie opvolgende graden, reeds in de 3de eeuw na Chr. door Theodotius Severus geschilderd (*Tetrab.* II. S. III. c. 43); en, zoo als reeds Hecker teregt aanmerkt, in het vaststellen van de tijdperken in deze belangrijke Oogziekte is Severus zelfs juister dan Reil.

Voor de **Chirurgie** bleef door Aëtius voor ons bewaard: de door Philagrius tegen Aneurysmata, de door Leonides tegen Scirrhus van de borst en de door Archigenes tegen vergiftigde wonden aanbevolen Operatiën.

De **Verloskunde** is aan Aëtius het behoud van een belangrijk Fragment verschuldigd, afkomstig van den beroemden Philumenos, die in de eerste eeuw na Chr. te Rome leefde, en de Bekkenvernaauwing, de Bekken-scheefheid, — welke immers Nägele (*das schräg verengte Becken*, Darmstadt 1839) voor te weinig in aanmerking genomen acht, — de Polypen van het Collum Uteri, Pissteenen, te groote jeugd en te hooge ouderdom, enz., door de ondervinding geleerd, in derzelver betrekkelijk vermogen om de verlossing tegen te houden, reeds grondig had uiteengezet. Hij heeft doelmatige en zachte voorschriften voor de behandeling der vrouwen- en geslachts-ziekten, gegeven; en wel voor dezulke, die gedurende en na de zwangerschap menigvuldiger plegen voor te komen.

Syphilis. Aëtius geeft uit de werken van Leonides leerrijke berigten over deze kwaal (*Tetrab.* IV. S. II. c. 12; en HECKER, bij RUST I. 338). Hij beschrijft, naar de mededeelingen van dezen Alexandrijnschen Geneesheer, eene soort van woekerende zweeren der voorhuid, waardoor ook de Glans en het geheele overige lid aangetast werden. Zij waren 'soms zoo boosaardig, dat men het Ferrum candens en de wegname van geheele deelen, vooral van de voorhuid, noodzakelijk achtte. Niet minder bekend waren invretende zweeren der geslachtsdeelen, zweeren op de inwendige vlakte der pisbuis, — waaronder men slechts grootendeels den Druiper moet verstaan, — en zweeren van het Scrotum. Ver-

volgens Orchitis, Condylomata, Fissura Ani, Bubones enz., — ziekten, die zich zeker door besmetting voortgeplant hebben, daar de meeste van dezelve ook bij het vrouwelijk geslacht vermeld worden. Maar het is zeer in het oog loopend, dat men nergens, zelfs niet het geringste spoor, aantreft, dat de Ouden dit vermoeden in der daad gekoesterd hebben; nademaal de leer van de besmetting wèl door menig goede opmerking voorbereid, maar volstrekt niet wetenschappelijk bearbeid werd. Men heeft nu dikwijls het aannemen van een' vroegeren oorsprong de venerische ziekten, dan in het jaar 1493, daardoor gepoogd te wederleggen, dat men in de werken der Ouden nergens gewag gemaakt ziet van eene algemeene aandoening na eene plaatselijke ziekte der geslachtsdeelen. Maar wanneer van dusdanig eene algemeene aandoening geen gewag wordt gemaakt, dan volgt daaruit nog geenszins, dat dezelve niet bestaan heeft. Want de Ouden waren in het opsporen van dergelijke aetiologische betrekkingen òf onachtzaam, òf blind, en geenszins in staat, om die vragen aan de Natuur te doen, welke eene betere leer nopens de besmettelijkheid van chronische ziekten zou hebben aan de hand gegeven. Nu heeft echter de ondervinding van den nieuweren tijd geleerd, dat onzuivere kwalen der geslachtsdeelen, welke volkomen gelijken op de syphilitische, zich zelfstandig en zonder besmetting kunnen ontwikkelen; en het is zeer waarschijnlijk, dat de bedoelde kwalen, even als elke boosaardige zweer, door middel der Absorptie van boosaardige stoffen, eene algemeene ziekte kunnen voortbrengen. Wanneer men nu ook al de vraag onaangeroerd laat, of de venerische ziekte, — wier nieuwere ontwikkelings-periode haar, bij onze tevens grootere opmerkzaamheid, slechts meer schijnt te doen voor den dag komen, — of deze ziekte in de oudheid bestaan hebbe, ja dan neen, — eene vraag, die wel bevestigend zal moeten beantwoord worden, — dan is het althans pathologisch zeker, dat de genoemde plaatselijke aandoeningen besmettelijk geweest zijn, omdat wij ook thans nog onzuivere ziekten der geslachtsdeelen als besmettelijk waarnemen, en het naar alle Analogie hoogstwaarschijnlijk is, dat uit die aandoeningen algemeene ziekten, zoo niet van onbepaalden, dan evenwel van niet erkenden vorm, ten voorschijn gekomen zijn.

Ontstekingen en Koorts. De Typhus, wiens meest in het oog loopende Symptomen Delirium en Sopor zijn, schijnt volgens Aëtius op eene Leverontsteking te berusten. Bij Longontsteking volgt volgens hem eene Koorts met ijskoude, wier meer naauwkeurige gesteldheid hij helaas niet genoeg beschreven heeft, om onze voor de hand liggende meening te regtvaardigen, dat Aëtius reeds vroeg, — zoo als Reich (*von Fieber u. dessen Behandlung*, Berlin 1800; en desz. *Erlaüterung d. allg. Fieberlehre*, II. Bde.,

Berlin 1805 volg.) in het begin der 19de eeuw, — de koude Koorts van Longaandoeningen heeft afhankelijk gemaakt. Ook de door Schönlein zeer begunstigde leer van de erysipelateuse ontstekingen der inwendige deelen, komt reeds bij Aëtius en zelfs reeds vroeger voor; ja! zelfs tot op enkele, veel behandelde meeningen van den nieuwsten tijd toe. Zelfs dat voorheerschen des veneuzen bloeds, waarop Puchelt onlangs de oplettendheid in Duitschland meer vestigde, zien wij door Philagrius in dien tijd, in zijne heldere ontwikkeling van het *begrip:* Febris gastrica venosa, aangeduid.

De Erysipelas der Hersenen en van derzelver vliezen en de Encephalitis infantilis, destijds Syriasis genoemd, worden door Aëtius voortreffelijk beschreven. Ja! ook die oppervlakkige ontsteking der maag en der darmen, welke voorzeker meer voorkomt, dan men in den nieuweren tijd tot op Broussais geloofde, welke somtijds dieper gaat en met den dood eindigt, maar ook dikwijls genoeg zonder grond verondersteld wordt aanwezig te zijn; — vervolgens de nadere pathologische betrekking, volgens welke de meeste Koortsen in reden staan tot de ontstekingen, als werking tot oorzaak, of, — zoo als men het thans pleegt uit te drukken, — dat zij niet essentiëel zijn, — dit alles vinden wij hier reeds zeer juist begrepen: ook de Gastro-enteritis is dus geenszins iets nieuws. Ja, nog meer! in Posidonius, omstr. 375, den jongeren broeder van den reeds genoemden Philagrius, dien wij door Aëtius leeren kennen, levert ons de Oudheid een' Voorlooper der Gall'sche Schedelleer; nademaal Posidonius op afzonderlijke Organen voor de verschillende zielsvermogens in de Hersenen, door medegedeelde pathologische daadzaken, oplettend maakt. Het zal ook wel deze Posidonius wezen, van wien Philostorgius met lof vermeldt (*Hist. Eccles. a* PHOTIO *contr.* ed. GOTHOFRED. Genev. 1643; L. VIII. c. 10, p. 115), dat hij de Zenuwziekten uitmuntend bearbeid, en Deliria en Manie in het bijzonder niet van Daemones, maar van kwade sappen afgeleid heeft, zoo als hij dan ook uitdrukkelijk zijn best heeft gedaan om aan te toonen, dat de stoffelijke oorzaak der Zielsziekten en van den Incubus gelegen is in den Onderbuik, inzonderheid in eene gebrekkige Galafscheiding, en in Plethora. Zóó zien wij, dat ook de nieuwere psychiatrische School, die der zoogenaamde Somatici, niet veel reden had om op eenige door haar als nieuwe voorgestelde denkbeelden, zich te verhoovaardigen.

Doch reeds te veel voor de ruimte ons vergund, ten einde het beeld van Aëtius in het behoorlijke licht te plaatsen. Naar alle zijden verschaft de lezing zijner geschriften den kenner belangrijke, diepe, verlichte blikken, en menig mystieke inmenging van

Amuletten enz., komt op rekening van den tijd. [Hij was ook de eerste Grieksche schrijver, die de betooveringen, voor geneeskundige doeleinden ingerigt, aanwendde.] Zijn encyklopaedisch werk (1) bestaat uit 16 Boeken, wier doellooze en willekeurige verdeeling in 4 hoofdboeken, — van daar de titel » Tetrabiblia," — die wederom in 4 Sermones gesplitst worden, niet van Aëtius afkomstig is. Zelfs Photius kende deze indeeling nog niet; maar Cornarius vond dezelve in een Handschrift, en zoo bleef zij in de onderscheidene uitgaven behouden (2).

Alexander van Tralles,

van 525—605 na Chr. (3).

In weerwil van de vroeger dikwijls miskende hoogte, waarop

(1) Zeer juist vergelijkt BOERHAAVE het werk van AËTIUS met de Pandekten van JUSTINIANUS. » Nam uti Justinianus," — zegt hij *Meth. Stud. Med.* II. p. 831, — » cum Pandectas jurisperitorum colligeret, jussit, » prius evolvi omnes scriptores, sic etiam fecit AËTIUS; nam in illo infinitos » invenimus auctores, quos ignoraremus," enz. C.

(2) Uitgaven der werken van AËTIUS: De eerste 8 B. verschenen 1534 te Venetië, in het Grieksch; al het latere in 't Latijn; het best Bazel 1542. AËTII AMID. *contractae ex veteribus medicinae Tetrabiblos* c. interpret. Jani Cornarii; door H. Stephanus opgenomen in de groote verzameling » Artis medicae principes." Vervolgens moeten wij nog vermelden: Hebenstreits's *Tentamen philolog. med. sistens* AËTII cet. Lips. 1757 en desz. AËTII *'Ανεκδότων* Libr. IX. c. 28, Lips. 1757; benevens Weigel's *Aëtianarum exercitat. spec.* 1791. Nog is te vermelden: de *Συλλογὴ ἑλληνικῶν ἀνεκδότων*, door Mustoxydes en Demetrius Schinas, Venetië 1816, en Magni a Tengstroem, *Commentat. in* AËTII AMIDENI *ἀνέκδοτα Spec. I*, sistens Libr. IX. c. 41. Aboae 1817, 4°.

(3) Noch het geboorte-, noch het sterfjaar van ALEX. V. TR. zijn tot dus verre, zelfs niet bij benadering, opgespoord. Maar 1), toen keizer JUSTINIANUS I, die van 527—565 regeerde, de Sophiakerk, welke, bij den strijd der Groenen en Blaauwen, in het Nika-oproer verbrand was, omstr. 532 weder liet opbouwen, door ANTHEMIUS, den oudsten der 5 zonen van een' zijner lievelingen, STEPHANUS, — toen was hun jongste zoon, onze ALEXANDER, een 7jarige knaap, die derhalve omstr. 525 zal geboren zijn. — 2) Hiermede komt dan ook goed overeen, dat, zoo als men zeker weet, de bloeitijd van ALEX. V. TR. omstr. 570 plaats had (zie RUST's *Hob. d. Chir.* I. 439). — Daar hij verder 3) hier en daar ORIBASIUS berispt, en dus dezen geleerde, die 602 stierf, eenige jaren zal overleefd hebben, en ook 4) als een bijna 80jarig grijsaard, na een lang verblijf te Rome, aldaar, naar men wil, gestorven is — zoo zal zijn sterfjaar vrij naauwkeurig op 605 kunnen bepaald worden. [De Hoogl. PRUYS V. D. HOEVEN, l. c. pag. 90, geeft den bloeitijd van onzen Alexander op, van 560—570.]

wij Aëtius, om de aangetoonde redenen, zóo even moesten plaatsen, zien wij Alexander van Tralles nogthans op een bijna nog meer verheven standpunt geplaatst.

Verwekt door eenen te Edessa uitmuntend gevormden en door Justinianus I. hooggeplaatsten Geneesheer, Stephanus, en omstreeks 525 na Chr. te Tralles geboren, — te Konstantinopel, het brandpunt der toenmalige beschaving, in gemeenschap met geestrijke en een weinig oudere broeders, opgevoed, — door de beste leermeesters in de Geneeskunde onderwezen, — met opmerkzame en voor indrukken ligt vatbare zinnen begaafd, — dit alles nog meer opgewekt en ontwikkeld door menigvuldige reizen, welke hij ter zijde des keizers Julianus, door de destijds het meest beschaafde Zuid-Europeaansche landen, deed, zoo moest Alexander van Tralles wel meer en meer een' hoogen trap van ontwikkeling bereiken. Geen wonder derhalve, dat, bij zijne innerlijke bevoegdheid en groote praktische werkzaamheid in Rome, alwaar hij de tweede helft zijns levens, na den dood van Julianus (dus 565—605), doorbragt, — menig belangrijk denkbeeld in zijnen geest zich ontwikkelde en hij bovenal tot de belangrijkste praktische waarnemingen geleid werd. Hij was het dan ook, die het zoolang kwalijk begrepene, en nog langer vóór hem te beperkt opgevatte denkbeeld van Aristoteles over de levenskracht, duidelijk en voor zijnen tijd nieuw voordroeg. Hij is het, die den graad van deelneming des Harten bij de koorts op eene meer voldoende wijze dan vele nieuweren erkende, en zelfs tot de Endocarditis van Bouillaud nog slechts eene schrede schijnt noodig gehad te hebben. Zijne grootste praktische verdienste zal misschien wel zijn op de ondervinding gegrond betoog wezen, dat vele acute en chronische ziekten een' gastrischen oorsprong hebben. De belangrijke Diagnose des Typhoïds en der ontstekingachtige aandoeningen der Hersenen en van derzelver vliezen, gelukte hem. Hij heeft de acute Waterzucht het eerst als ontstekingachtig leeren kennen en antiphlogistisch behandelen. Bij Arthritis zag hij de noodzakelijkheid in van eene zeer consequente en lang voortgezette omstemmings-kuur, en de tuberkuleuse natuur der Phthisis, — Longknobbel- en vooral Longsteenen-vorming destijds geheeten, — wordt door Alexander v. Tralles het eerst in een meer helder licht geplaatst. — En wanneer ook Rudolphi (*Entozoörum Synopsis*, Berol. 1819), Bremser (*üb. lebende Würmer im lebenden Körper*, Wien 1819) en anderen grootere verdiensten zich verworven hebben ten aanzien der natuurhistorische beschrijving der Wormen, dan kon echter naauwelijks iemand iets wezenlijks aan zijne voorbeeldige Symptomatologie der Wormziekten toevoegen. Hij maakt reeds gewag van

de epileptische toevallen door Wormen, en de Epilepsie over het geheel leerde hij genezen door het maken van kunstmatige zweeren en het lang aanhouden der ettering, op de plaats, van waar de Aura epileptica uitging.

Overal ademen wij in zijne werken de frischheid van de waarheid des levens, ofschoon hij althans zijn hoofdwerk, — *Libri X de Re medica* (1), — eerst als grijsaard in Rome geschreven heeft. Daarom hooren wij hier steeds den zeer ervarenen, door Archigenes en Galenus, zijne naaste voorbeelden, niet van den waren weg afgeleiden, maar echten waarnemer (2). Van daar ook het gemis aan elke triviale redenering. Niet een Leerboek voor aanvangers, zoo als Aëtius, maar een' praktischen oorspronkelijken Codex voor meer ervarenen, wilde Alexander van Tralles der nakomelingschap nalaten, die, ondankbaar genoeg, in de Middeleeuwen alleen geestelooze Compilatoren (3) ziet, — waartoe ons ten hoogste

(1) Dit werk is in het Grieksch, onder den juist niet zeer naauwkeurige origenelen titel van »*βιβλία ἰατρικὰ δυοκαίδεκα*," het eerst door Jac. Goupylus, bij Rob. Stephanus, Paris 1548; daarna Gr.-Lat. te Bazel 1556, ed. GUINT. Andernac. per H. Petrum; ook c. praefat. Halleri, II Tom., Lausannae 1774, en 6 malen elders, uitgegeven. — Daarenboven wordt onzen Schr. nog eene korte verhandeling in briefvorm »de Lumbricis," *περὶ σκωλήκων*, toegeschreven, die, zoo als CHOULANT, l. c., mededeelt, het eerst in Venetië 1570, door Hier. Mercurialis Gr.-Lat. is uitgegeven, in het Fransch in 1584 is herhaald, en ook te vinden is in FABRICII Biblioth. Graec. XII. pag. 602, en in 't Lat. in de Edit. van Alexander v. Tralles, door HALLER (*). — Ook de [*ἰατρικὰ ἀπορήματα καὶ φυσικὰ προβλήματα*] *Quaestiones medicae et problemata physica*, die over physiologische en pathologische verschijnselen handelen, en gewoonlijk aan ALEXANDER VAN APHRODISIAS toegeschreven worden, zullen wel eerder door onzen ALEXANDER geschreven zijn. Zij worden bij onderscheidene Edit. van ARISTOTELES gevonden, maar zijn ook afzonderlijk uitgekomen; in het Grieksch, Paris 1540, 16mo; Latijnsch door J. Davion, ibid. 1541.

(2) »Nullius jurans in verba magistri, libero usus est judicio. Ad »artem factus natusque recte *recentiorum Graecorum praestantissimus* habe»tur; haud immerito medicorum Alexander dictus est: licet non ab omni »fuerit seculi labe immunis, cet." Pr. v. D. HOEVEN l. c. pag. 90—94, alwaar vrij uitvoerig over ALEX. gehandeld en als slotsom der beschouwing gezegd wordt, dat hij was een: »vir summus, *princeps inter veteres* »*medicus practicus*, ingenio, doctrina et arte pariter excellens, majorum »experientiam sua emendans, plenus consilii, diligens denique et sagax »therapeutices universalis cultor." C.

(3) Hoe weinig dit het geval is, en hoe zeer juist ALEX. V. TRALLES ons tot het koesteren van eene tegenovergestelde meening regt geeft, werd

(*) Bij CHOULANT, *Hdbuch* 2te Auflage, pag. 137, lees ik echter niet *περὶ σκωλήκων*, maar »*περὶ ἑλμίνθων*." C.

de allezins gebrekkige opvatting zou kunnen beregtigen, welke destijds der leere van de ziekten in het groot ten deele viel.

EPIDEMIEËN ONDER DE ROMEINEN.

Wanneer bij de Ouden de kunstbeschouwing der wereld het hoogste voortbrengsel des geestelijken levens was, en de wereld-ideeën in de kunstgewrochten plastisch daargesteld, in de tempels vereerd, en, als de wereld beheerschende goden, door de volkeren plegtig begroet werden, — omdat de Wetenschap en de erkenning der wereld-ideeën nog in de Kunst, als in haren knop, opgesloten, onmerkbaar rustten en den toekomstigen tijd te gemoet zagen, — zoo begroet de nieuwe tijd de wereld-ideeën, in den geest en in de waarheid: wat de Kunst in het beeld wrochtte, erkent de wetenschap in het Idee, en wat dáár onbewuste openbaring van het hoogste was, wordt thans wetenschappelijke erkenning. (KIESER.) — Ook het grondkarakter der ziekelijke verschijnselen kon derhalve 1) reeds daarom slechts later eerst duidelijker ten voorschijn treden, in het allengs doorbrekende licht der Natuurkundige Wetenschappen, — aan welke immers de Geneeskunde over het geheel slechts in zoo verre deel neemt, als zij zich, door dezelve geleid, uit de Empirie van vroegere eeuwen tot de geestelijke opvatting verhief. Daarenboven zijn 2) de berigten over de Epidemieën der oude wereld, blijkbaar juist door een gemis aan belangstelling ten aanzien dier algemeene opvatting, verreweg meer fragmentarisch. Daarbij komt 3), dat men (1) tot dus verre vergeten heeft aan de ontwikkelings-perioden der ziekten in het groot te denken, en zóó uit onvolledige en tweeduizendjarige berigten, de hedendaagsche groepen en vormen der epidemische ziektefamiliën opsporen wil; iets, hetwelk echter des te minder gebeuren kan, omdat 4) zelfs onze bodem en ons klimaat geheel verschillend zijn, en ook 5) ten overvloede nog de hevigste, physieke en politieke gebeurtenissen, die »diversa facies antiquitatis morborum" voor ons bijna onkenbaar maken.

---

reeds vóór meer dan 100 jaren gevoeld en gezegd, in het fraaije werk: [Edw. Milward,] TRALLIANUS REDIVIVUS [? reviviscens], *or an account of* TRALLIANUS, *one of the greek authors* [? writers] *who florished after* GALENUS, *shewing that these authors are* far *from deserving the imputation of* mere compilators, Lond. 1734, 8vo.

(1) Zoo als HÄSER duidelijk aantoont, in zijne uitmuntende *historisch-pathologische Untersuchungen*, 1839, waaraan wij eenige volgende Fragmenten hebben ontleend. Overigens moeten wij hier naar de werken van HECKER (*Pestis antiqua*), SCHNURRER (*Chronik der Seuchen*), KRAUSE (*üb. das Alter der Menschenpocken*), HENSLER, SPRENGEL en SIMON (*Lues Venerea*) enz. enz. verwijzen.

Hoe veel belang ons ook de hoogst gewigtige geschiedenis der doodelijke en andere ziekten moge inboezemen, zoo willen wij nogthans hare verdere ontwikkeling liever aan meer geoefende handen overlaten en ons hier vergenoegen, met in korte trekken dàt gedeelte van 't afgrijsselijke ziekteproces te schetsen, hetwelk nog tot het Romeinsche tijdvak behoort; dat ziekteproces, hetwelk als een worm, de wereldgeschiedenis doorknaagde, en thans zich voordoet, als het vermolmde geraamte, waaraan alle geneeskundige inspanning, — dikwijls hare instorting, hare verbrijzeling nabij, — met moeite opwaarts zich verhief.

In der daad woekert door de geheele oudheid henen, in weerwil van hare Romeinsche, mannelijke kracht, even als een Entozoön, doch soms meer nadeelen verwekkend, dat pestilentiale wezen, welks proteusachtige gedaanteverwisselingen reeds in de **EPIDEMIEËN VOOR THUCYDIDES**, vervolgens in de *door* **THUCYDIDES** *beschrevene*, hier *in 't Romeinsche tijdvak* echter in de eerste plaats in de door **DIODORUS** geschetste, onder **ANTONINUS** verschenene, door **CYPRIANUS** vermelde, onder **JUSTINIANUS** de toenmalige wereld verwoestende Pest, eindelijk in **POKKEN**-achtige vormen, als een spooksel opstegen.

PEST VAN DIODORUS. (DIODORUS SICUL. Biblioth. histor. XII. c. 45. XIV. c. 70. 71. p. 697. ed. Wesseling.) In vele opzigten gelijkend op onze **INFLUENZA**, waren katarrhale aandoeningen, zwellingen aan den hals, rugpijnen, het gevoel van zwaarte in de dijen met zwellingen, dysenterische verschijnselen en blaasjes, hersenaandoening en doodelijke verbreiding, bij de hoogste besmettelijkheid, hare wezenlijkste verschijnselen. Zij drong, uit Lybië komend, in het jaar 395 vóór Chr. in het leger der Karthagers, hetwelk onder Hamilkar Syrakusa belegerde, en zoo doende alleen over de zuidelijke grens, niet in het hart van 't Romeinsche rijk binnen.

PEST VAN ANTONINUS. *Karakteristiek:* Verwant aan de Pest van Thucydides, zegt Galenus (1), maar meer ontwikkeld, meer ontstekingachtig en heviger. Zonder eenige voorafgaande algemeene aandoening, openbaarde zich zóó bepaald en zoo vroeg een onaangename reuk uit de roosachtig ontstokene, of als bij Herpes esthiomenos (Häser) rood gekleurde keel, dat het volk hieraan de opkomende ziekte dikwijls spoediger erkende, dan de Geneesheeren zelve. De oogen waren vonkelend rood. Borstaandoe-

(1) GALENUS, ed. Kühn XII. p. 191, zegt uitdrukkelijk: *ἐν δὲ τῷ μεγάλῳ τούτῳ λοιμῷ παραπλησίῳ τὴν ἰδέαν ὄντι τῷ κατὰ Θουκιδίδην γενομένῳ;* — Z. ook Häser p. 62 volgg. — [Over de Pest van THUCYDIDES, z. ond. anderen: P. van Meurs, *Diss. hist. med. inaug. de Natura Morbi a* THYCIDIDE *descripti*, Lugd. Bat. 1843.]

ningen (1), Bronchitis met met uitzweeting van Lympha (Hecker); een Exantheem op het slijmvlies; nooit ontbrekende en meestal bloedige Diarrhoeën, die noch met een' kwalijken reuk, noch met Tenesmus verbonden waren, en derhalve niet dysenterisch geweest zijn; terwijl deze ontlastingen duidelijk in een innig verband stonden met het Exantheem, daar dit dàn het sterkst ontwikkeld was, wanneer geene Diarrhoe was voorafgegaan. Het Exantheem was zwart (Galenus), bij de meesten pustuleus, maar bij allen droog (Rosenbaum); het vormde geene zweeren en ging niet over in eene opene verettering. Op het slijmvlies der ademhalings-werktuigen vermoedelijk hetzelfde Exantheem (Galenus, Eisenmann, Froriep); koud vuur der ledematen (Galenus; — Häser twijfelt of dit in deze Pest heeft plaats gehad).

Verbreiding. Deze Epidemie, welke, althans in de eerste Stadia, zeer veel overeenkomst heeft met de Pokken (Werlhof, Hahn, Krause), later eigenaardig zich ontwikkelde en van de Pokken geheel verschilde (Herodotus de Pneumaticus, Hecker, Häser), heerschte onder Marcus Aurelius van 162—180 na Chr., en woedde vooral in de ondragelijk heete zomermaanden des jaars 164. Zij moest bij de onzinnige uitspattingen van Lucius Verus, die met zijn leger in Antiochië en Laodikea, op zijnen togt naar Rome, aan de ongehoordste lusten zich overgaf, des te snellere vorderingen maken; en zij volgde dan ook in Rome den Triomftogt der Imperatores op den voet. Hierbij komt, dat diezelfde Epidemie hoogst waarschijnlijk ter gelijker tijd, en misschien reeds vroeger, aan gindsche zijde der Alpen woedde, — zoo als dit door Hecker (*Annalen*, Bd. XXXII. p. 8) als zeer waarschijnlijk is aangetoond, naardien hij aanmerkt, dat in den oorlog tegen de Markomannen, die door deze Pest zelf werd uitgesteld, en om welke te voeren, men slaven, zwaardvechters, ja! Dalmatische rooverbenden in dienst moest nemen, dikwijls de lijken van volledig gewapende Germaansche vrouwen gevonden werden.

Deze Pest kan men met Häser (t. a. pl. 70) in het midden plaatsen tusschen de meer katarrhale aandoening in de Pest van Thucydides en Diodorus, en de phlegmoneus-putride aandoening van het Longweefsel in de Epidemieën der Middeleeuwen, vooral in den Zwarten Dood, zoo als zij trouwens in de geschiedkundige ontwikkeling, ook reeds van zelf tusschen beide valt.

(1) Zoo als VIRGILIUS, *Georg.* L. III. vs. 478—566 op gelijke wijze, bij eene trouwens 100 j. vroegere veeziekte dit beschrijft, waarop HÄSER p. 76, ons opmerkzaam maakt. VIRGILIUS maakt nl. gewag van de Tussis anhela der zwijnen, vs. 497, en van de »papulae ardentes igni sacro similes" (vs. 564 [?]), welke op den mensch overgaan, die de lijken dezer dieren aanraakt.

PEST VAN CYPRIANUS. *Historisch-physische ontwikkeling:* Op vele plaatsen, vooral in Azië, maar ook te Rome en in Afrika, hadden aardbevingen plaats; de lucht werd verduisterd, op onderscheidene plaatsen opende zich de aarde; de oproerige zee overstroomde de kuststreken, en ook het leven der volkeren was in wanorde gebragt door oneenigheid, strijd en tweedragt. Hoog en vurig glom op vele plaatsen de fakkel des krijgs, ontstoken door wilde Barbarenhorden, die op alle punten het wankelende en deszelfs val te gemoet snellende Romeinsche rijk, op zijne grondvesten deden schudden. Op Sicilië verbleven zich rooverbenden. De Gothen vielen in Bitthynië en verwoestten de steden des lands. Astacus, het latere Nikomedië, werd door hen te vuur verdelgd, de tempel van Diana te Ephesus, in het jaar 263 na Chr. verbrand. De Germanen drongen in Italië over de Alpen tot Ravenna door, de Alemannen overmeesterden de beide Gallië's, tot naar Italië. Griekenland, Macedonië, Pontus en Azië moesten bukken voor de kracht der met onwederstaanbaar geweld aanrukkende Gothen. Dacië ging voor altijd verloren; de Quaden en Sarmathen bemagtigden Pannonië; Germaansche stammen maakten zich meester van Spanje; Mesopotamië en Syrië werden door de Parthen bezet. Overal vond men op de plaats, waar vroeger bloeijende steden prijkten, slechts ellendige hutten en puinhoopen, als treurige overblijfselen eener verlorene grootheid en pracht (Z. ook ZONARAS, *Annal.* T. II. p. 109; *Corp. Hist. Byzant.* en vooral HÄSER, l. c. 80, die hier geheel gevolgd is). Rekent men hierbij nog de vervolgingen, welke de Christenen onder de keizers van dien tijd allerwege in 't Romeinsche rijk te verduren hadden, dan kan men over de verwoestingen dezer Epidemie niet verwonderd zijn. Volgens Orosius, VII. 21, liet zij geene provincie, geene stad, geen huis (? !) in het onmetelijke Romeinsche rijk vrij: » nam et pestilentia tanta exstiterat vel Romae, » vel in Achaicis urbibus, ut uno die quinque millia hominum » perirent," zegt Trebellius Pollio (in *Vita* GALENI, Paris 1603, p. 262).

Verschijnselen: Dat deze Cypriaansche Pest tot dus verre zoo weinig de aandacht der geleerden tot zich getrokken heeft, moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat eene geneeskundige beschrijving dezer Epidemie niet tot ons gekomen is, zoo als Häser (t. a. pl. 77) zegt. K. Sprengel maakt er naauwelijks melding van (*Gesch. d. Arzneik.* II. 229.), en nieuwere schrijvers doen het evenmin. De hoofdplaats over de Symptomen van deze Pest, is S. C. Cypriani Opp. ed. Venet. 1728, *de Mortalitate* p. 465, alwaar gezegd wordt: » Hoc quod nunc cor- » poris vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium

»vulnera conceptus medullitus ignis exaestuat, quod assiduo vomitu »intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod »quorundam vel pedes, vel aliquae membrorum partes contagio »morbidae putredinis amputantur, quod per jacturas et damna »corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel »auditus obstruitur, vel coecatur aspectus, ad documentum proficit »fidei." Zoowel het voorkomen van zeer intensieve aandoeningen des darmkanaals, als ook van de keelholte, de aanmerkelijke koorts, de dikwijls voorkomende uitgang der ziekte in Mortificatie der ledematen, verlamming der voeten, doof- en blindheid, onleschbare dorst (GREGOR. NYSSENNUS-BARONIUS *ad A.* 256. p. 537), een aandrang om zich naar de grafplaatsen te begeven, ten einde niet onbegraven te blijven (1), — al deze verschijnselen werden, als karakteristieke teekenen, bij deze Epidemie waargenomen, waarbij wij, omdat zij minder bekend is, langer ons ophielden (2).

PEST VAN JUSTINIANUS. *Karakteristiek:* Afgezien van de in deze Epidemie voor 't eerst karakteristieke Bubonen- en Absces-vorming en de algemeene verschijnselen van den Typhus (HÄSER, l. c. pag. 87), die òf de oorzaak was van die plaatselijke aandoening, òf soms eerst door deze voortgebragt werd, en die zij met hare voorgangsters, de Pest van Thucydides en van Galenus, gemeen had, — zoo traden hier vooral de doodelijke aandoeningen der halsstreek ten voorschijn. Evagrius heeft ongelukkiglijk deze halsaandoening niet duidelijk genoeg (*Hist. Eccles.* II. c. 6 volgg. et al.) beschreven, om te kunnen beslissen, of zij uitwendig aan den hals, onder den vorm van Etterpuisten, dan wel als gangreneuse ontsteking van de keel voorgekomen zij. Evagrius zegt, dat de ziekte, die van het hoofd uitging, de

(1) Deze plaats wordt door SCHNURRER zeer ten onregte op lykanthropische toevallen toegepast, die allezins in de 3de eeuw dikwijls voorkomen, zonder dat men intusschen regt heeft, het aanwezen dezer verschijnselen ook bij deze Pest aan te nemen. SCHNURRER, *Chron. d. Seuchen* I. 97; HÄSER, *hist.-path. Unters.* I. 82. Aanteek.

(2) Nadere berigten over deze merkwaardige Epidemie vond HÄSER (die teregt deze Pest de *Cypriaansche* noemt; omdat CYPRIANUS bijna alleen hare verschijnselen schildert): in Pontii *Vita Cypriani*; ej. opp. omnia, Venet. 1728, p. 106; — Georgii Cedreni *Compendium historiarum*, Paris 1647, Fol. p. 257 D. 104 ed. Xylander: »Post Valerianum »Gallus et Volusianus imperaverunt annos duos menses octo. Eo tempore »pestis invaluit, ab Aethiopia ad occiduam usque terrae partem propagata: neque ulla fuit urbs ejus expers, multae etiam bis ea lue infestatae. »Obtinuit annos quindecim, *coepit auctumno et desiit sub ortum caniculae.* »Prapagabatur morbus iste etiam *vestimentis* soloque adeo adspectu." — LORINSER, *die Pest des Orients* p. 239 volgg.

oogen aantastte en het aangezigt deed opzwellen, van daar naar den hals afdaalde, en onder dezen vorm, binnen drie dagen, doodelijk werd. — Krause past deze plaats, in navolging van Sprengel, op Angina gangraenosa toe; Hecker, — steunende op de daadzaken, die in den nieuweren tijd zijn bekend geworden, ten aanzien der doodelijkheid van de in de Oostersche Pest aan den hals zich openbarende Bubonen, — verwerpt dit gevoelen, maar althans zonder etymologischen grond: want het woord λαιμός beteekent de keel, den inwendigen, niet den uitwendigen hals (SCHNEIDER, *Hdwört.* ed. Passow II. p. 5); terwijl Häser, die het bovenstaande mededeelt, het laatste ten onregte met den geleerden Hecker verdedigt.

Verbreiding: Sedert het derde jaar der regering van Justinianus I, van 527—567, hebben ongehoorde aardbevingen plaats gehad, en den 20 Mei 529 werden bij zulk eene gelegenheid, omstreeks 250,000 menschen, onder de puinhoopen van Antiochia bedolven! Onder vele dergelijke verschijnselen, trad in 521 de Pest het eerst in Konstantinopel ten voorschijn, die vooral jonge menschen plotseling, en bovenal bij het uitbreken van zwarte puisten, of ook wel in den tijd van 5 dagen ten grave sleepte. In 541 woedde zij verschrikkelijk te Pelusium. Zonder zich om stand of leeftijd te bekommeren, doodde zij in Konstantinopel alléén, menigmaal in éénen dag 10,000 menschen. Daar de rotting de verbreiding der ziekte vermeerderde, wierp men de lijken in zee; en zóó groot was de zedelijke invloed des gevaars, dat de ongebondenste wellustelingen schijnheilig werden. Zonder ooit geheel op te houden, nam zij echter in 15jarige tijdruimten, vrij regelmatig van de kust naar het binnenland indringend, in woede toe, ontvolkte vele streken geheel en al, en *vernietigde de helft van alle inwoners des geheelen Oost-Romeinschen keizerrijks!* In het jaar 565 trok zij nu ook door Italië. Reeds in 562 had zij de Bojer's en Alemannen aangetast. Daarna keerde zij ongeregeld terug. Zoo verscheen zij in 587, 590, 600 na Chr., als **Clades glandularia.**

Uit deze schildering blijkt nu duidelijk genoeg, — zoo als men Häser l. c. 90 zal toestemmen, — dat zich reeds in deze Epidemie de **Splitsing van het Ziektekarakter der oude wereld** duidelijker te kennen geeft, en dat vooral sporen zich openbaren van het eerst later duidelijk ontwikkelde **Garotillo** en dat daarentegen ontwijfelbaar de **Pokken**, behalve de **Bubonenpest** zich voordoen; — in één woord, wij zien hieruit, *hoe zich met het Akme der algemeene vegetatieve ziekte-constitutie, de overgang in de meer animale constitutie der Middeleeuwen ontwikkelde* (HÄSER).

DE MENSCHENPOKKEN. Zonder ons in wijdloopige onderzoekingen te verdiepen, of de hedendaagsche vormen der Pokken, der Mazelen en van den Roodvonk bij de Ouden bekend waren, of niet, bekennen wij volmondig met Häser, dat het volgens physiologische grondstellingen en volgens de Analogie van latere ervaring aangaande stellig nieuw ontstane ziekten, onwaarschijnlijk is, dat eene zoo bepaalde afscheiding tusschen de afzonderlijke Exanthemen, gelijk wij zulks thans opmerken, reeds in den aanvang van derzelver bestaan plaats gevonden zou hebben: maar dat veeleer in het *éène* Exantheem der oude wereld, — hetwelk, hoezeer ook innig verwant met den oorspronkelijken vorm der Bubonenpest, in gevolge de meer vegetatieve Constitutie der Oudheid, hét meest met de Pokken overeenkomt, — alle latere opgesloten zijn. Deze hebben zich in den loop van het leven der menschheid meer en meer afzonderlijk ontwikkeld en duidelijker van elkander onderscheiden, en, — in *één* woord, — hier bestaat dezelfde toestand, die [nog] de Geneesheeren van de latere tijdvakken der Middeleeuwen verhinderde, om eene scherpe grenslijn te trekken tusschen **MAZELEN**, **ROODVONK**, **RUBEOLA** en **MILIARIA**; eene grenslijn, die zelfs in onzen tijd nog scherper en scherper wordt, en onder anderen ook de **FEBRIS MILIARIA** voor onze nakomelingen nog meer afgescheiden en zelfstandiger dan thans, zal doen ten voorschijn treden. — Wat van uit ons standpunt over de geschiedkundige ontwikkeling en beteekenis van deze en van andere vormen gezegd dient te worden, mag eerst beneden, nadat wij de subjektieve zijde der tijden, waarin die ontwikkeling plaats greep, in haren voortgang zullen geschetst hebben, aangevoerd worden. Wat echter de beteekenis, den algemeen-geschiedkundigen gang, den zamenhang der ziekten en derzelver geographische eigenschappen over het geheel betreft, zoo hebben Hecker (in Z. beroemde Monographieën, en z. *neuere Gesch.* 1839), Kieser (in z. *Krankheitslehre* 1812 en *Syst. d. Med.* 1817—19), Schnurrer (*Chronik d. Seuchen* 1824), Schönlein (die in zijne Voorlez. over Pathologie, uitmuntende gedachten mededeelt over de geographische en geschiedkundige verbreiding der ziekten), Jahn (*Ahnungen einer Naturgesch. d. Krankh.* 1828; *Naturheilkraft*, 1831; enz.), Fuchs (*üb. Angina u. Scharlach*, Würzb. 1828), Minding (in RADIUS *u.* CLARUS *Klin. Annal.* 1837 seq.; over den invloed der Temperatuur), Häser (*hist.-pathol. Unters.* 1839), Isensee (*Elementa Geographiae et Statistices medic.*, Berol. 1833) en anderen veel dienaangaande medegedeeld, en wanneer hier bij name de Pokken nader belang inboezemen, dan hebben Sprengel (*Beitr. z. Gesch. d. Med.* I. 1. volgg.), Willan (*Hautkrankheiten*; A. d. E. VON FRIESE

De hist. Inleid.), Krause (*üb. d. Alter d. Menschenpocken*, 1825) en anderen talrijke berigten verzameld, waardoor de algemeene verbreiding der Pokken, vooral in het Roomsche rijk, van de 6de tot de 9de eeuw, overtuigend wordt aangetoond. Over het geheel is het historisch-kritische gedeelte der Pokkenvraag, en vooral dat uit den overouden tijd, door de beide laatstgenoemde schrijvers voorloopig voldoende beantwoord geworden. Willan bewijst immers zelfs, dat de Pokken en derzelver nog heden gebruikelijke naam reeds in de 5[de] eeuw in het toenmalig Roomsche Frankrijk bekend waren; daar van den Bisschop Nicasius te Rheims, in een echt Handschrift gezegd wordt, dat hij aan de »Variola" gestorven is. En wanneer men overigens bewijzen verlangt voor de zeer hooge oudheid der Pokken buiten Europa, dan bestudere men slechts het door Bramah zelven (?) geschreven boek »Athar-Veda," en de werken van v. Bohlen (*das alte Indien*, Königb. 1830, Th. II. p. 219, alwaar hij de Indische Pokken-godin, MARIATALE, als de gade van den God des doods, YAMAS-SITALA, aanduidt), Sonnerat, (die, *Voyage aux Indes Orient.* aantoont, dat de *Inënting* reeds zeer lang in Indië bekend was), Moore (*History of the Smallpox*, Lond. 1815, c. 1., alwaar BALDAEUS zijn gevoelen voordraagt) over Indië; — Heeren en het door 't Keizerlijke Collegium der Geneesheeren uitgegeven en onlangs in Parijs vertaalde »Hart-tractaat over de Pokken" (1122 j. vóór Chr.) voor China; — voor Japan echter Charlevoix (*Hist. du Japon*, Paris 1754; VI. T.), van Overmeer-Fisscher (*Bijdrage tot de kennis van het Japansche rijk*, Amsterd. 1833, p. 94 volgg.), en v. Siebold (*Nippon* en and. werken); — voor Mexiko Deguines (bij HÄSER l. c. 95), en voor Amerika, over het geheel, Barton (*New views of the origin of the tribes and nations of America*, Philad. 1798, p. 104 volgg.); — voor Egypte en Palestina Moscheh (1); — voor Australië G. Bennet

(1) De Schrijver voegt hierbij, »dat de uitdrukkingen דבר en שחין »*op elke Pest en op onderscheidene Exanthemen* betrekkelijk zijn." — Ik wil eenige woorden hier aanvoeren, om aan te toonen, dat in dit gezegde ware en ook onjuiste denkbeelden opgesloten liggen. 1°. Wat het woord דבר (*Deber*) betreft, zoo vinden wij hetzelve gebezigd in het algemeen, in de beteekenis van *verderf*, *dood*, *doodelijke ziekte*, en van daar dan ook dikwijls voor *Pest*. Zoo spreekt EXODUS IX. 3, van »eene zeer hevige דבר, waardoor *al het vee* van Mitzraïm zou sterven;" — zoo lezen wij LEVITICUS XXVI. 25 van een דבר, die *den mensch* zou doen sneven; enz. Dat nu dit woord *niet* eene bepaalde doodelijke ziekte te kennen geeft, maar eene onbepaalde verderfelijke ziekte, leert ons ook de Taalkunde, daar het wortelwoord is דבר (*Dawar*), hetwelk ook beteekent *verderf aanbrengen:* men vergelijke b. v. GENESIS XXXIV. 13: »וידברן; —

(*Wander. in New-South-Wales* cet. Lond. 1835, II. Vol. p. 90 volgg.), zoo als wij (in onze Kritiek van LESSING's Handb. in *Literar.*

---

volgens sommigen ook HOSCHEAH X. 4: »דברו דברים." en vooral II KRONIJKEN XXII. 10: »ותדבר" — *Λοιμός* was bij de Grieken, *verderf, Pest.* Van daar bij de Talmudisten het corrupte woord אנדרלומוסיאה (*Andarlomosiah*), — zamengesteld uit ἀνδρὸς en λοιμός, — waarmede zij elke *pestilentiale* ziekte te kennen geven, hetwelk met de beteekenis van דבר geheel overeenkomt. Dat דבר *elke* Pest aanduidt, leert ook de als spreekwoord gebezigde raad der Talmudisten, b. v. Tract. *Baba Kama* pag. 60 fol. 2: תנו רבנן דבר בעיר כנס רגליך רעב בעיר פזר רגליך:, d. i.: »*Is Pest* (Deber) *in de stad,* »*houdt uwe voeten zamengetrokken; is honger in de stad, spreidt uwe voeten uit!*" — willende hiermede te kennen geven, dat men, wegens de besmettelijkheid der Pest, ten tijde der ziekte, zich moet te huis houden, doch dat men bij hongersnood moet trachten zijnen kost te zoeken.

2° Ten aanzien van het woord שחין (*Schin*) merk ik het volgende aan. Het stamwoord שחן (*Sachan*) is buiten gebruik, en, — verwant aan een Arabisch woord, hetwelk beteekent *heet, ontstoken zijn* en aan een Syrisch, dat *zweeren* te kennen geeft, — wil het afgeleide woord שחין (*Schin*) zeggen: »zweer, gezwel." Er ligt in dit woord derhalve steeds eene *ontstekingachtige* ziekte opgesloten, omdat het stamwoord, *hitte, ontsteking* aanduidt. In EXODUS IX. 9 lezen wij van de שחין פרח אבעבעת, d. i.: ZWEEREN, *die (uit, met* of) *in puisten uitbotten;* zóó ook in vs. 10. Dat dit Ettergezwellen zijn, *ontstaan uit ontstokene Pustels,* is zeker genoeg. Aan eene eigenlijke Pest zal men dan ook hier bezwaarlijk kunnen denken; te minder nog, omdat 1° niet blijkt dat hier deze zweeren doodelijk waren: ware dit wèl het geval geweest, de Schrijver van EXODUS zou het niet onaangeroerd hebben gelaten; — en 2° omdat men hier aan de in Egypte inheemsche en van daar naar buiten verbreide Elephantiasis moet denken; iets, hetwelk ter dezer plaatse niet uitvoerig aangetoond kan worden. Slechts zij nog gezegd: 1) dat die שחין in der daad inheemsch was in Egypte; want DEUT. XXVIII. vs. 27 lezen wij שחין מצרים (*Schin van Egypte*), dus naar onze meening, zooveel als de *Elephantiasis Egyptiaca;* waarvan LUCRETIUS zegt, Lib. VI. vs. 112:

»Est elephas morbus, qui propter flumina Nili
»Gignitur Aegypto in media;" —

2) dat deze ziekte (*Schin* nl.) in *zweeren* bestond vooral *aan de benedenste Extremiteiten;* want DEUT. XXVIII. vs. 35 zegt: »Slaan zal u de Eeuwige »met boosaardige SCHIN op *de knieën en op de heupen,* dat gij niet zult »kunnen genezen worden; — van den voetzool tot uwen schedel!" — En de *Elephantiasis* heeft immers juist om die reden, den naam, dien zij voert, verkregen. — Hetzelfde leert ons b. v. ook IJOB II. vs. 7, alwaar de rampzalige lijder »geslagen werd met boosaardige SCHIN, van »zijnen voetzool tot zijnen schedel!" En omtrent IJOB bestaat immers wel geen' twijfel, dat hij met *Elephantiasis*, en wèl met die der *Ara-*

Zeit. 1838, pag. 666 volgg) reeds voor eenige jaren gedeeltelijk aangemerkt hebben, terwijl wij hier ons spoeden moeten tot eenige, al is het ook slechts vlugtige kennisneming der Staatsgeneeskunde, die, gelijk alom, zoo ook in het Romeinsche rijk, door Epidemieën wezenlijk voor een gedeelte ten voorschijn geroepen is.

ROMEINSCHE STAATSGENEESKUNDE.

Gaupp heeft voor eenige jaren (*de Professoribus et Medicis eorumque privilegiis in jure Romano*, Bresl. 1827) zulke uitvoerige mededeelingen over de Roomsche Staatsgeneeskunde gegeven, dat wij hier met weinige woorden over den toestand en de inrigting der Roomsche Geneeskunde, 1) in het Burgerlijke; — 2) in het Militaire, en 3) in het Veeartsenijkundige, kunnen volstaan.

1). ROME'S BURGERLIJKE STAATSGENEESKUNDE.

»*Salus publica lex suprema esto!*" zeide, voor alle tijden geldig, keizer Antoninus Pius, die omstreeks 157 na Chr. de eerste geregelde geneeskundige wetgeving afkondigde.

Intusschen verscheen eerst in de 3de eeuw eene wet, waarbij de Geneesheeren verantwoordelijk werden gesteld, en die hen

bieren, behebt is geweest. — 3° Dat de *Schin* bestond in eene *ontsteking* van Pustels, leert ons vooral ook LEVITICUS XIII., een voor de *Diagnostiek* der Lepra zoo hoogstbelangrijk Hoofdstuk. In vs. 23 wordt aldaar ook gesproken over »het *litteeken der ontsteking*," enz. — Ook II KON. XX. vs. 7 leert ons hetzelfde: »En JESCHAIJAHU sprak: haalt een Vijgendeeg! En »zij haalden en legden het op de *Schin* (d. i. op het gezwel), en »er kwam genezing!" De ziekte van CHISKIJAHU schijnt zich dus door een Absces gekritiseerd te hebben. — Doch ik zou de grenzen dezer plaats te verre overschrijden, wanneer ik dit betoog wilde uitbreiden. Hieruit zal reeds gebleken zijn, dat *Schin* niet »op elke Pest en op onderscheidene Exanthemen" betrekkelijk is. Het spreekt van zelf, dat ik hier het oog heb op den *Pentateuch* en de andere boeken des Bijbels: want in *lateren* tijd nam men het woord *Schin* voor onderscheidene Exanthemen, maar mijns bedunkens ten onregte. — En ook bij de Talmudisten ligt er steeds het begrip van hitte en ontsteking in opgesloten. Zoo zeggen zij b. v. in *Baba Kama* pag. 82, fol. 1, »dat het *Allium* »vijf hoedanigheden bezit; het verzadigt, ומשחין, — en *verhit*, — doet »het aangezigt glanzen, vermeerdert het Sperma, en doodt de Pediculi »Pubis." — Zoo ook *Kethuboth* pag. 10 fol. 2: »de dadels משחנן, »— *verhitten*, — verzadigen, purgeren, versterken, en vermeerderen de »zwakte des ligchaams niet!" enz. — De slotsom is derhalve dat »SCHIN" beteekent een *gezwel*, eene *zweer*, *ontstaan ten gevolge van ontsteking en gepaard met hitte*; hetwelk natuurlijk ook geldt van onderscheidene Exanthematische ziekten. C.

de destijds zeer gebruikelijke Magie verbood. Maar vergiftigingen, die door ligtzinnige toediening van heroïcke middelen en door nalatigheid, onwetend niet minder dikwijls voorkwamen, dan met voorbedachten rade, zonder dat juist de schuld aan de Geneesheeren lag, — vergiftigingen werden in de zeldzame gevallen, waarin haar bestaan, bij de destijds zoo gebrekkige analytische Scheikunde, aangetoond en de voorbedachte daad bewezen konden worden, teregt als eene nog grootere misdaad dan moord en roof, gestraft. — Justinianus stelde op de Paederastie de straf der Castratie. Ook zij werden gecastreerd, die zich hadden laten verleiden tot de eveneens zeer menigvuldige Castratie van knapen; men verbandde hen daarenboven, en maakte zich meester van hun vermogen. Kindermoord en ten vondeling leggen der kinderen werden insgelijks gestreng bestraft; en bij de des betreffende onderzoekingen, werden Vroedvrouwen gebezigd. — Waanzinnigen werden onder Curatele geplaatst, en krankzinnige echtelieden, die zonder wederkeerige schuld zulks waren, na 3—5 jaren gescheiden.

Eigenlijke burgerlijke ziekenhuizen bestonden in de Oudheid niet. Men hield de zamenvoeging van ongelukkige zieken en derzelver gewelddadige scheiding van de hunnen, zelfs bij de Lepra en bij Epidemieën, voor te onmenschelijk. Een schoone trek! Eerst in het veld werd die afzondering noodzakelijk, zoo als wij terstond bij de militaire Staatsgeneeskunde zullen zien; en later in de Middeleeuwen, kwamen dan regelmatige ziekenhuizen ook in het burgerlijke leven tot stand.

Het geneeskundige bestuur werd door de Archiatri populares, bijna gelijk aan de Duitsche Physici, uitgeoefend. Stemgeregtigde burgers en grondbezitters kozen hen, zonder dat gunst of voorspraak eenigen invloed hierop hadden; en volgens de geneeskundige wetten van Valentinianus en Valens, moesten op zijn minst 7 oudere Archiatri populares met de verkiezing des nieuwbenoemden genoegen nemen. Men ziet derhalve, dat men het algemeene welzijn niet ligtzinnig behandelde. — In Rome had elke der 14 wijken, even als ook de Gymnasiën en de Vestalinnen, afzonderlijk bezoldigde Geneesheeren.

Stelling der Romeinsche Geneeskundigen. Zij ontvingen: 1) inkomen, in klinkende munt, Salaria, en 2) Naturaliën, annonaria commodo, zoo als de laatstgenoemden in Rome. Daarvoor moesten zij: 1) Studerenden onderrigt geven, en 2) armen gratis behandelen. Doch zij mogten van meer gegoeden Honorarium vragen. In elke der andere grootere steden des Romeinschen rijks waren 10, als middengetal 7, en in kleinere steden 5 Geneesheeren; en tot in de 2de eeuw na Chr. waren alle Geneesheeren vrij van opbrengsten. Maar ten allen tijde bleven zij ver-

schoond van krijgsdiensten, Contributiën, inkwartieringen en openlijke geregtelijke dagvaardingen, alsmede van gevangenzetting.

Wat eindelijk den *Rang* betreft, zoo stonden deze Archiatri populares, als eigenlijke Staats-geneesheeren, boven de gewone Practici. Een' hoogeren rang dan beide, bekleedden de keizerlijke lijfartsen, Archiatri sacri palatii, welken men dikwijls nog eene Perfectissimatus dignitas verleende, benevens de drie klassen der Comitiva. Elk lid van de eerste dezer klassen, een Comes primi ordinis, moest met »praesul spectabilis" aangesproken worden. Als lijfartsen heetten zij Comites archiatrorum, genoten zeer aanzienlijke voordeelen en klommen in den loop der tijden, tot den rang van Hertogen, Duces, en keizerlijke plaatsvervangers, Vicarii, op.

2). ROMEINSCHE MILITAIRE GENEESKUNDE.

Na enkele reeds vermelde voorboden, ontwikkelde zich met het keizerdom zelf eerst een eigenlijke grondslag voor de militaire Geneeskunde bij de Romeinen, al meer en meer. Zoo vernamen wij eenige berigten van Glykon. Zoo vergezelde Scribonius Largus den keizer Claudius, op deszelfs togt naar Engeland. Zoo zou Galenus met Marcus Aurelius naar Duitschland gaan; [Demetrius ging met den keizer mede.] Oribasius vergezelde den keizer Julianus op deszelfs veldtogten. Reeds als troonopvolger trok zich Tiberius, met zijne bekende menschlievendheid, de zieke soldaten, op eene roerende wijze aan; en van Germanicus, Trajanus, Hadrianus [en Alexander Severus] roemen de geschiedschrijvers, dat zij de afzonderlijke zieketenten bezocht hebben. In de 2de eeuw zag men een Valetudinarium voor de gevaarlijk gewonden ontstaan, terwijl de ligter gekwetsten, Aegri contubernales, in de tenten der gezonden, die hen verpleegden, in kwartier lagen.

Eigene Hospitalen kwamen onder Justinianus, in Konstantinopel het eerst voor; en het is voorzeker merkwaardig, dat zich juist de Geneesheeren, zoo als men dit b. v. van C. Aurelianus bepaaldelijk weet, tegen derzelver oprigting verzetteden, omdat dusdanige afzondering, zelfs bij de besmettelijke ziekten, hun onmenschelijk toescheen. De Monniken hebben in der daad, als ziekenoppassers, in de Middeleeuwen zich geneeskundige verdiensten verworven, zoo als later de geestelijke Ridderorden, en nog heden de Nonnen in de Parijzer en andere Hospitalen.

Maar ten aanzien van de eigenlijke Statistiek der Romeinsche militaire Geneeskunde, weten wij weinig naauwkeurigs. Het grafgesteente van den Geneesheer des tweeden Italiaanschen Legioens, Lucius Caelius Arrianus, bij Brixen in Tyrol, hetwelk

ontwijfelbaar uit dien tijd afkomstig is, en eenige andere, voor een gedeelte reeds vroeger vermelde bijzonderheden, voeren ons echter tot het besluit, dat elk Legioen een' Oppergeneesheer, Medicus legionis, en tien Onderartsen, Medici cohortium, bezat. — Voor de Zeesoldaten schijnt reeds Pompejus op Geneesheeren aangedrongen te hebben. Met zekerheid weet men echter alleen, dat de verdienstelijkste Scheepsgeneesheeren een dubbel inkomen, en als zoodanig den naam van Medici duplarii, verkregen. Maar niet alleen een vast inkomen, ook Naturalia en schadeloosstellingen voor de toegediende geneesmiddelen, vielen alle militaire Artsen ten deele; en de Intendant-Generaal des legers, Praefectus castrorum, later een Tribunus of Comes, moest mede voor het gansche beheer des ziektewezens zorg dragen. Navolgenswaardig schijnt nog voor onzen tijd de latere verordening van keizer Mauritius, van 582—602 na Chr., dat nl. elke Ruiterafdeeling van ongeveer 400 man [βάνδον], door 8 [of 10] uitgelezene sterke soldaten, op een' afstand van omstreeks 200 schreden, zoude gevolgd worden: deze manschappen moesten de zwaar gekwetsten voor overrijden bewaren, hen wegdragen, een voorloopig verband aanleggen en hen, benevens de ligt gekwetsten, water of andere ververschingen toedienen. Overeenkomstig het zeer juist waargenomene Egoïsmus der meeste menschen, en voornamelijk der meer gemeenen, ontvingen deze Deputati, zoo als men ze wel later zal genoemd hebben, voor elken zóó geredden een gouden muntstuk; eene beschikking, die door keizer Konstantijn Porphyrogennetus, naar het schijnt bij gelegenheid van zijne verloving met Rotrudis, de dochter van Karel den Grooten, omstr. 786 na Chr., te gelijk met vele andere vrijgevige instellingen, bevestigd werd. Eerst keizer Leo Philosophus, 889—911 na Chr., liet deze dienst door de zwaksten uit elk Cohors verrigten; terwijl, naar het schijnt, bij het voetvolk slechts in een' geringeren graad deze dienst plaats heeft gevonden. (C. G. KÜHN, *de medic. milit. ap. veteres conditione.* Lips. 1824—1827) (1).

3). ROMEINSCHE VEEARTSENIJKUNDE.

Ook de Schepping der Veeartsenijkunde valt in dit zoo miskend tijdperk. **Columella**, omstr. het j. 20 na Chr., moet, — omdat het werk van Celsus, over de Landhuishoudkunde, waarin vele veeartsenijkundige zaken bevat waren, ongelukkiglijk

(1) Over dit onderwerp kan ook vergeleken worden: C. A. ZIMMERMANN, Diss. inaug. *de militis curatione apud Veteres*, Berol. 1834. Doch er wordt in deze Diss. minder gehandeld over den *toestand* bij de *Ouden*, dan wel over de verpleging der krijgslieden, onder de Duitsche keizers. C.

niet tot ons gekomen is, — om zijne 12 Boeken »*de re rustica*," in zoo verre hier het eerst met onderscheiding genoemd worden, als hij onder de Ouden, de eerste en beste schilderingen der ziekten van het rundvee, met den doelmatigen raad verbindt, om de zieke dieren af te zonderen. — Drie bij paarden zeer gewone kwalen: Longontsteking, Dempigheid, Kliergezwellen en onderscheidene koortsige aandoeningen, beschreef, omstr. 280 na Chr., **Eumelus** van Thebe. — Als eerste militaire Paardenarts treedt echter **Aspyrtus** op, die, in de Sarmatenkrijg van Konstantijn den Grooten, 319—321 na Chr., door zijne eenvoudige en doelmatige handelwijze zich onderscheidde, toen de paarden des legers door eene gangraeneuse rotkoorts pestachtig aangetast werden. Ook wist Aspyrtus reeds zeer wel, dat de destijds eveneens zeer verbreide Droes [*Scrophula Equorum*] vooral voor de veulens niet minder verderfelijk is; hij onderscheidde deze ziekte het eerst naauwkeurig van twee andere belangrijke vormen, den kwaden Droes [*Ozaena maligna contagiosa*] en de Keelzucht [Strengel, bij de Duitschers]. Niet minder leerrijk is de Draaiziekte beschreven, de Worm en de Kolder der paarden, ja zelfs de Tetanus, de Dysenterie en de Hersenontsteking; terwijl Aspyrtus tevens de wijze opgaf, waarop men bij de Castratie en de aderlating moest te werk gaan. Met hem kan derhalve slechts **Vegetius** vergeleken worden, die, omstreeks 410 na Chr., zijn groot werk: »Artis veterinariae (Mulomedicinae) Libri IV," schreef [waarin ook over de ziekten der »*Equi Frigisci*," — Friesche Paarden?, — wordt gesproken]; alhoewel Hierokles, een Regtsgeleerde, omstr. 400 na Chr., derhalve ongeveer 10 jaren vroeger en in een' zeer goeden stijl, doch alleen van Aspyrtus afschreef. Ook Vegetius maakte van zijne voorgangers gebruik, maar met Kritiek, zoo als dit ieder behoort te doen. Zijne beschrijvingen van de ziekten der dieren omvatten de geheele kennis der Oudheid in dit vak, en in de prophylaktische Therapie heeft hij de berookingen bij Epidemieën en de spoedige opruiming van het doode vee, door begraven, ingevoerd. — Later, omstr. 850, verzamelde een ongenoemde vele bijzonderheden in een belangrijk werk: »*τῶν ἱππιατρικῶν βιβλ. β'.*;" en nog 100 jaren later, omstr. 950, liet keizer Constantinus Porphyrogennetus uittreksels en verzamelingen voor elke soort van onderwijs, en zoo ook voor de Genees- en Veeartsenijkunde maken. — Uit een' veel lateren tijd ontmoeten wij ten laatste nog een veeartsenijkundig werk onder den naam van Demetrius van Konstantinopel, omstr. 1280, waarin de ziekten worden behandeld, die bij de destijds zoo geliefkoosde kunst om Valken af te rigten, in aanmerking komen; en

ofschoon dit onderwerp voorzeker in geen groot verband staat met onze Geneeskunde, zoo verdient echter dit werk zoo wel door den Natuuronderzoeker gelezen te worden, als door den vriend der jagd, wegens deszelfs geheel wetenschappelijke strekking en de daarin bevatte zuivere ervaringsleeren. — Maar voor de schrijvers over inwendige ziekten, uit het laatst van 't Romeinsche tijdvak, vormt alleen Paulus van Aegina een waardige en dien ten gevolge door ons op het einde geplaatste slotsteen.

Want noch Stephanus van Athene, noch Palladius (1) en Johannes van Alexandrië, die, als Iatrosophisten en verklaarders van Hippokrates, uit de 7de eeuw genoemd worden, noch Theophilus Protospatharius (2), die eene slechte [teleologisch-] anatomische Compilatie uit Galenus, en een geschrift over de Urien (3) heeft nagelaten, kunnen met Paulus uit den hem onmiddelijk voorafgaanden tijd, vergeleken worden. En uit den tijd na hem, treedt tot den Compilator Nonnus of Theophanes (4), in de 10de eeuw, en den geleerden Michael Psellus (5) en Simeon Seth, uit de 11de eeuw, den schrijver van een klein geschrift, over [de krachten der] voedselstoffen, benevens Demetrius Pepagomenes, die, in de 13de eeuw, over de Jicht schreef (6), en ten laatste Nikolaus Myrepsus, die eene pharmaceutische Recepteerkunst [»Antidotarium"] schreef, naauwelijks ergens ie-

---

(1) Van PALLADIUS, die volgens sommigen in de 4de eeuw geleefd heeft, en van wien ook andere geschriften overig zijn, is bij ons de volgende Edit. verschenen: PALLADII *de Febribus concisa Sinopsis*, Gr. et Lat. edit. Jo. St. Bernard, Lugd. Bat. 1745, 8vo. C.

(2) ERMERINS, *Anecdota medica graeca*, cet. Lugd. Bat. 1840, heeft van dezen schrijver bekend gemaakt een geschrift *περὶ σφυγμῶν*, *de Pulsibus*, naar één Leidsch en 4 Parijzer H. S. — Daardoor wordt te meer de echtheid onwaarschijnlijk van het geschrift over hetzelfde onderwerp, hetwelk onder den naam van »Philareti" *liber de pulsibus*, aan THEOPHILUS tot dus verre werd toegekend, omdat beide namen als identisch plegen beschouwd te worden. C.

(3) Dit werk is ook bij ons uitgegeven: *Θεοφίλου περὶ οὔρων βιβλίον*, THEOPHILI *de urinis libellus*, edidit Th. Guidotius, Lugd. Bat. 1703, 8vo. Hierin komt ook voor het eerst voor het geschrift van THEOPHILUS *περὶ διαχωρημάτων*, *de excrementis alvinis*. C.

(4) THEOPHANIS NONNI *Epitome de curat. morborum*. Gr. et Lat. Jo. St. Bernard, Gothae et Amst. 1794, 1795; 8vo; met varianten, aanteekeningen enz. C.

(5) Van PSELLUS is één werk bij ons uitgegeven; nl. dat *περὶ λίθων δυναμέων*. De titel is: PSELLUS, *de lapidum virtutibus*, ed. Jo. St. Bernard, Lugd. Bat. 1745, 8vo. — Gr.-Lat. uitgaaf met aanteek. van Bernard en van Maussac, uit diens Edit. van 1615. C.

(6) DEMETRII PEPAGOMENI *Liber de Podagra*. Gr. et Lat. edid. Joh. St. Bernard, Lugd. Bat. 1743, 8vo; novo titulo Arnhemii 1753. C.

mand ten voorschijn, die in eenig opzigt in staat was, het leven des voor altijd getaanden Romeinschen tijdvaks op te beuren, zoo als dit door deszelfs laatsten hoofdvertegenwoordiger, Paulus van Aegina, plaats had, tot wien wij derhalve thans overgaan.

Paulus, van het eiland Aegina,

circa van 625—690 na Chr. (1)

Uitgerust met groote bekwaamheden, overschaduwde Paulus al zijne geneeskundige tijdgenooten; en in Alexandrië, vóór deszelfs verovering door Amrou, 649 na Chr., gevormd, verwierf hij zich onder staatkundige omstandigheden, die voor de wetenschappen niets minder dan gunstig waren, na vele leerrijke reizen gedaan te hebben, verdiensten ten aanzien van zijn vak, waardoor hij zich voor alle tijden een eervol aandenken heeft verworven. Hij zelf heeft overigens den brief van Diokles van Karystus aan den koning Antigonus, over het bewaren der gezondheid, voor ons behouden (2).

Het grootste gedeelte zijns levens bragt hij in Egypte en Klein-Azië door; en hebben wij ook al geene berigten van leerlingen, die hij als Jatrosophist, zoo als hij soms uitdrukkelijk genoemd wordt, gevormd heeft, zoo is het echter eene daadzaak, dat zijn uitvoerig werk en zijne degelijke ervaring in een' grooteren kring, op de Geneeskunde van invloed werd.

Bij de Grieken en bij de Saracenen, die hem bij voorkeur »den Verloskundigen," — »Al-kawa-beli," — noemden, stond hij in 't grootste aanzien; zoodat vroedvrouwen uit veraf-

---

(1) René moreau en dan. leclerc plaatsen hem ten onregte in de 4de eeuw, en met regt merkt hecker aan (in Rust's *Hdb. d. Chir.* XIII. 169), dien wij even als renauldin (*Bibliogr. méd.* VI. 377), bij dit Artikel volgen, omdat hetzelve zoo juist en volledig is, — dat de bloeitijd van paulus tusschen 668 en 685 valt. Bovenstaande getallen hebben wij, door afzonderlijke opgaven en berekeningen, even als bij onderscheidene andere schrijvers, verkregen.

(2) Reeds boven, bl. 123, aant. is over dezen brief gesproken. Ik wil er nog bijvoegen, dat velen dezen brief voor onecht houden, vooral omdat hij weinig verschilt van een' brief, die onder den naam van Hippokrates voorkomt. Van dezen brief nu, die bij paulus, L. I. c. 100, gevonden wordt, bestaan onderscheidene uitgaven, onder anderen ook eene van David Ben Ishak de Pomis; nl. achter deszelfs werk, getiteld: dav. b. i. de pomis, *Hebraei, Ennarratio brevis de Senum affectibus praecavendis atq. curandis* cet. Accessit praeterea Dioclis *epistola ad Antigonum regem*, cet., scholiis non spernendis exposita; Venetiis 1588, 4to. C.

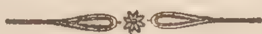
gelegene streken bij hem kwamen, om van hem raad en onderrigt in moeijelijke gevallen te vragen.

Over de Vrouwenziekten schreef hij een uitvoerig werk, hetwelk helaas is verloren gegaan, en welks degelijkheid ons nog blijkt uit eenige afdeelingen van zijn leerboek, dat wel tot ons gekomen is. Zijne Verloskunde onderscheidt zich in de mechanische hulpbetooningen slechts weinig van de alöude Kunst; zijne mededeelingen aangaande de ziekten van den Uterus verhieven zich intusschen aanmerkelijk boven de gewone kennis, vooral ten aanzien van de Ontsteking en de ziekelijke afwijkingen der Menstruatie. Paulus spreekt over geene organische ziekte van den Uterus, zonder er de Resultaten van het plaatselijk onderzoek bij te voegen; ja, hij bediende zich zelfs van een Speculum Uteri, *διοπτρισμός*, door welks behulp het hem gelukte, zijne Diagnosen tot eene geheel ongewone duidelijkheid te brengen.

In een chirurgisch opzigt, is, onder zijne Operatiën bij vrouwelijke geslachtsziekten, belangrijk de Exstirpatie der Clitoris ter genezing van den Furor uterinus, verbonden met eenen ziekelijken toestand van dit Orgaan. Zijne berigten over de onzuivere aandoeningen der mannelijke en vrouwelijke geslachtswerktuigen zijn mede zeer belangrijk, en verdienen in de geschiedenis der venerische ziekten zeer zorgvuldig in aanmerking genomen te worden.

De toevallen na verwondingen van edele deelen zijn door Paulus levendig, en blijkbaar met veel ervaring, beschreven; en zijne voorschriften, hoe men vreemde ligchamen uit wonden moet uittrekken, kunnen als voorbeeldig beschouwd worden. Hij bediende zich hierbij van eene gewone tand- en worteltang, maar zag ook looden kogels en steenen jaren lang in het ligchaam blijven zitten en de wonden daarover zonder hindernis genezen. Voorbedachtelijk hield hij zich bij dit onderwerp langer op; omdat hij het als noodzakelijker beschouwde, zijne lezers in de dagelijks voorkomende zaken naauwkeurig te onderrigten, dan hen in het oog loopende en ongewone bijzonderheden mede te deelen. — Zoo is Paulus ook bij het behandelen der reeds dikwijls vóór hem beschrevene Beenbreuken en ontwrichtingen, in eene eenvoudige voordragt, zeer leerrijk. Overal geeft hij de eenvoudige handelwijzen de voorkeur boven de moeijelijke en gewelddadige behandeling zijner voorgangers, en hij neemt slechts in geval van nood, zijne toevlugt tot den Ladder of tot de andere Rekwerktuigen. Met uitzondering van de Amputatiën, waarbij hij de vrij ruwe handelwijze van Leonides de voorkeur gaf, vinden wij hem bijna bij alle Operatiën, als den verdediger der beste denkbeelden; zoodat ten aanzien der Volledigheid, der Kritiek en Ervaring, zijn handboek hooger geplaatst moet worden, dan andere werken,

vele eeuwen vóór en na hem (1). Hij verwierp, zonder eene angstige vrees, wat hem slecht toescheen, b. v. het weder verbreken van scheef genezene beenderen. Bij verouderde ontwrichtingen bediende hij zich van het Ferrum candens, volgens de oud-hippokratische manier; terwijl hij Hippokrates en Galenus anders dikwijls tegenspreekt. Het Cauterium was namelijk in zijnen tijd over het geheel reeds zeer sterk in gebruik. Maar de dringende aanbeveling van het Ferrum candens in het Leerboek van Paulus, is de naaste oorzaak geworden, waarom de Arabieren dit middel zoo hoog in eere hielden; de Arabieren, zeggen wij, tot welke Paulus ons den onmiddelijken overgang daarstelt (2).

(1) Paulus, die door den Hoogl. Pr. v. d. Hoeven »summus inter veteres de Chirurgia scriptor," l. c. pag. 95, genoemd wordt, moet men beschouwen als den navolger van oribasius en aëtius. Immers uit zijne eigene woorden, — *Opera*, Jo. Guint. Andernaco interprete, Lugd. 1589, pag. 114; *Lib.* II. c. 1, — blijkt dit ten aanzien van oribasius reeds genoegzaam. Want, — zoo lezen wij in de *Adnot.* Andernaci t. a. pl., er bij gevoegd: »paulus autem aegineta opus hoc [sc. oribasii »*Collect. med.* Libros 72] majus esse animadvertens, quam ut iter facturo »circumferri possit: aut ab homine tenuioris fortunae comparari, in sep-»tem tantum libros constrinxit." En dit heeft de Aanteekenaar ongetwijfeld ontleend aan paulus zelven, *Praefat.* voor het geheele werk, edit. citat. pag. 2. — Doch niet alleen geeft paulus een uittreksel van oribasius; want, voegt hij er bij: »paucula quoque ab illis omissa adjun-»gamus." C.

(2) Onder de vele onderwerpen uit de *Chirurgie* von paulus, moet ook vermeld worden de behandeling der *Fistula Ani.* Hierover kan men raadplegen het werkje van Petrus Camper, hetwelk ik misschien liever bij celsus had moeten aanvoeren: *De Verhandelingen van* Hippocrates, C. Celsus, *en* Paulus Aegineta, *over de pijpzweeren, en uitzakkingen van den aars;* vertaald en met aanmerkingen enz. opgehelderd door P. Camper, Amst. 1778. Eerst wordt eene Vertaling van de des betreffende plaatsen bij deze schrijvers medegedeeld; daarna de behandeling door binding, vooral naar celsus, inzonderheid aangeprezen en met de ondervinding van den nieuweren tijd vergeleken. Paulus, die het mes steeds wilde aanwenden, wordt minder toegejuicht. — Van dit werk verscheen eene Hoogd. vert. te Leipz. 1782 en is later in de Op. min. Vol. II. P. 1. ingelascht.

Wat betreft de Uitgaven der geschriften van paulus, zoo zij nog het volgende aangestipt: De ἐπιτομῆς (ἰατρικῆς) βιβλία ἑπτα, *Compendii (medici) Libri septem*, verschenen het eerst, Grieksch, te Venetie 1528, in aedibus Aldi cet., daarna te Bazel 1538. — Lat. vertalingen zijn die van J. Quint. Andernacensis, Paris 1532; verbeterde Edit. hiervan, Argentor. 1542; deze Edit. vermeerderd en verbeterd, Lugd. 1567, 89 enz. C.

LIJST VAN BOEKEN,

UITGEGEVEN DOOR DEN BOEKHANDELAAR

P. VAN ZWEEDEN

TE GRONINGEN.

ALMANAK (Groninger Studenten), voor het jaar 1841. . *f* 1.50.
Id. id. 1842. . *f* 1.50.

GREUVE (F. C. DE), Hoogleeraar te *Groningen*, Wederlegging van *PH. W. VAN HEUSDE*, eerste proeve van Wijsgeerige navorschingen in de Talen. Hoe komt de mensch tot Waarheid? 1837. . . . . *f* 0.90.

——— Brieven in antwoord op de brieven van den Hoogleeraar *PH. W. VAN HEUSDE*, over het beoefenen der Wijsbegeerte, inzonderheid in ons Vaderland en in onze tijden; met bijvoeging van aanmerkingen op deszelfs taalnavorschingen, ter beantwoording der vragen: Hoe komt de mensch tot Deugd? Hoe moeten wij eenmaal tot Wijsheid komen? 1838. . . . . . . *f* 3.30.

——— Het leven van *Jezus*, critisch verdedigd tegen Dr. *DAVID FRIEDRIECH STRAUSS*, 1e. en 2e. aflevering, bij inteekening . *f* 7.20.
1841, buiten inteekening . . . . *f* 7.90.

——— dito, 3e. en laatste aflevering, is ter perse.

HECKER (Dr. W.), Dichterlijk Mengelwerk, 1836. . *f* 1.25.
——— *Hekuba*, Treurspel van EURIPIDES, 1841. *f* 0.75.

KAREL DE GROOTE en het Twaalfmanschap, eene legende, naar het Hoogduitsch van *J. B. WERNER*, 1838. *f* 0.20.

KUNST (DE) om geneesmiddelen voor te schrijven; naar aanleiding van de derde uitgaaf des Handboeks van Dr. *PHOEBUS*, bewerkt door Dr. *H. M. DUPARC*. Voorzien van een Aanhangsel, bevattende vele nieuwere geneesmiddelen, door Dr. *L. A. COHEN*; met eene Voorrede van Prof. *J. BAART DE LA FAILLE*, 1841. . . . . *f* 3.60.

LESTURGEON, Melancholij, 1838. . . . . *f* 0.20.

MEETER (E.), Geographische Historische Statistieke Tabel van Nederland; 3 vellen in plano, 1838. . . . . *f* 1.25.

——— —— Chronologische Tabel der Algemeene Geschiedenis, 3 vellen in plano, 1840. . . . . *f* 1.25.

a. Oude Geschiedenis, of van de Schepping der wereld tot den ondergang van het Westersch Romeinsch Keizerrijk.

b. Middel-Geschiedenis, of van den val van het Westersch Romeinsch Keizerrijk tot de ontdekking der nieuwe wereld.

c. Nieuwe Geschiedenis, of van de ontdekking van Amerika tot op den tegenwoordigen tijd.

Ieder Tabel afzonderlijk . . . . *f* 0.50.

MOEIJON (S. S.), beginselen der Algebra, 1842. Voor den Schrijver gedrukt. . . . . *f* 2.00.

PANATHENAEUM, Maandwerk voor Studenten door Studenten, n°. 1 en 2, Januarij en Februarij 1842. Dit Maandwerk wordt maandelijks met een nommer vervolgd. . . . . . *f* 0.60.

ROARE RAIZE, met en Stoomluchtschip noar de Moan, 1836. In den Groninger tongval. . . . . *f* 0.25.

SCHMID (HEINRICH), voorlezingen over het Wezen der Wijsbegeerte en hare beteekenis voor wetenschap en leven voor denkende lezers. Uit het Hoogduitsch vertaald en met ophelderingen voorzien, door Prof. *F. C. DE GREUVE*, 1839, 2 dln. *f* 6.00.

Verzam. van **ALBUMVERSJES** en Bloemenspraak. 1840. *f* 0.30.

OUDE EN MIDDEL-GESCHIEDENIS

VAN DE

GENEESKUNDE

EN HARE

HULPWETENSCHAPPEN.

ONTWORPEN DOOR

Dr. E. ISENSEE,

EN

veel vermeerderd en in het bijzonder met betrekking tot *Nederland* en deszelfs *Letterkunde* bewerkt

DOOR

Dr. L. ALI COHEN,

Praktiserend Geneesheer te Groningen, Honorair en Corresponderend Lid van onderscheidene Binnen- en Buitenlandsche Natuur- en Geneeskundige Genootschappen.

(Van ongeveer 1700 jaren vóór Chr. tot 1700 na Chr.)

TE GRONINGEN, BIJ

P. VAN ZWEEDEN.

1847.

Tweede Boek.

Middel-Geschiedenis.

Arabisch-scholastiek Tijdvak:

VII. Bijdragen der Saracenen tot de Geneeskunde.
VIII. Bijdragen der Monniken.
IX. Bijdragen der Scholasten.

VII. (1)

Bijdragen der Saracenen.

1. Algemeen-geschiedkundige en wijsgeerige beschouwing der Arabieren.

Europa, afgemat door de inspanningen der Grieken en Romeinen, kon uit de eentoonigheid des langzaam naar zijn' ondergang neigenden Byzantijnschen rijks, alléén door semitische dweepzucht weder worden opgewekt. Dadelijk reeds het begin van Mohammed en zijne godsdienst was geenszins een geheim des Geloofs, of een onderwerp der Leer, maar, naar Arabische manier, de krijg, die thans tot uitbarsting kwam tusschen twee partijen, waarvan de eene de andere niet wilde erkennen, en haar, 622 na Chr., noodzaakte, om Mekka te ontvlugten [dit is de *Hedschra*]. Er verliepen daarna tien jaren, tot dat hij, met het zwaard in de dappere vuist, meester werd van geheel Arabië; en zóó groot was de schrik,

(1) Ik moet bij den aanvang van deze afdeeling onzes werks aanstippen, dat het eerste gedeelte van het Arabisch-Scholastiek Tijdvak, — namelijk de *Bijdragen der Saracenen tot de Geneeskunde*, — door onzen Schrijver zeer kort, niet zeer grondig en niet overal naauwkeurig was bearbeid. De aard des onderwerps kan trouwens als eene gedeeltelijke verontschuldiging daarvoor worden aangemerkt; eene omstandigheid, waarop ook ik eenigzins reken, wanneer ik dit gedeelte van ons geschrift wat meer heb bijgewerkt en gewijzigd, dan ik bij de andere gedeelten deed. Ik hoop ook wegens de mindere bekendheid met dit, waarlijk niet zeer gemakkelijk te onderzoeken gedeelte onzer Geschiedenis, den Lezer met deze uitbreiding van het oorspronkelijke werk geene ondienst te hebben gedaan. — Voor het overige heb ik zeer dikwijls veranderingen moeten maken in de spelling der Arabische namen, en derg. meer, — zoo als de deskundige Lezer ligtelijk zal inzien. C.

waardoor alles bevangen werd bij het zien van deze nieuwe kracht der wereldontwikkeling, dat de magtige keizer Heraklius, en Perzië's groote koning het naauwelijks waagden, op Mohammed's overmoedige aanvraag, om door hen erkend te worden, ontwijkend, niet afwijzend, te antwoorden (F. VON SCHLEGEL, *Philos. der Geschichte*, Wien 1829, II, S. 73—107). — De verovering van Damaskus, in het jaar 634 na Chr., voerde inderdaad de Saracenen over den Euphraat in den Tigris, en als overwinnaars beklommen zij zelfs Perzië's zelden veroverde bergvlakten. Samerkand, het zuidwesten van Klein-Azië en (in 637 Jerusalem veroverende, keerden zij zegevierend naar Arabië terug, maar alleen om zich over Egypte en Afrika's noordkust te verspreiden. De oude zuilen van Herkules schrikten hen niet af, om naar Spanje over te steken. Zij veroverden dat land, 712 na Chr., tot op eenige weinige plaatsen na, die, door eene van natuur sterke ligging, op zich zelve bijna oninneembaar waren. Ook de Pyreneeën trokken zij over, en eerst aan de Loire vonden zij, in 732, in Karel Martel hunnen eenigen overwinnaar. — In den strijd met de Saracenen ontwikkelde zich later de ridderlijke geest van het westelijk Europa, en uit dezen strijd is, — als resultaat van den invloed der Saraceensche dweepzucht op het Keltisch-romeinsche Europa, — de schoone riddertijd wezenlijk mede ontsproten.

Het afgetrokken begrip (de *Abstractie*) beheerscht den Mohammedaan: want het onderwerp van 't Mohammedanismus is zuiver verstandelijk (*intellectueel*); geen beeld, geene voorstelling van Allah wordt geduld. Mohammed is hun een Profeet, maar tevens mensch, en niet verheven boven de zwakheden des menschen. Want Mohammed, een Profeet zonder wonderen [?], had eene godsdienst zonder geheimen, eene zedekunde zonder liefde verkondigd, die den bloeddorst bevordert en met de sterkste zinnelijkheid eindigt. In de eerste plaats hadden trouwens zijne volgelingen het doel, om de *afgetrokkene* dienst in te voeren, en daartoe hebben zij met de hoogste geestdrift al hunne krachten ingespannen. Maar geestdrift voor iets afgetrokkens, voor een afgetrokken denkbeeld, hetwelk in eene ontkennende verhouding staat tot de werkelijkheid [dat, wat is], — is Dweepzucht (HEGEL's *Phil. d. Gesch.* ed. Gans, p. 361 ff.; Werke Bd. IX, 1837). Doch nademaal het zinnelijk genot reeds in het wezen der mohammedaansche leer zelve ligt opgesloten, en een met wellust vervuld paradijs hun bovenaardsch plegtanker is, zoo moest wel hartstogtelijkheid zich ontwikken uit de herhaalde voldoening van een sterker en sterker geworden zingenot: die hartstogtelijkheid moest ook wel de volgelingen van Mohammed verslappen, en, nadat de Islam eenige weinige eeuwen bestaan had, denzelven van het tooneel

der *wereldgeschiedenis* in den hoek doen dringen, welken slechts de wederkeerige naijver der groote mogendheden, en naauwelijks nog zijne eigene Vasallen hem gunnen.

Het groote rijk der Khalifen kon zelf, in den dieperen zin beschouwd, ook daarom niet lang stand houden, omdat op den bodem van het algemeene [van de *Algemeenheid*], — waarop het Mohammedanismus viel, terwijl 't het bijzondere [de *Bijzonderheid*] der Joodsche Jehovahdienst wilde van zich werpen, — niets vast is.

Maar vragen wij ten slotte naar het duurzame, het blijvende, uit den tijd der Arabieren, naar hunne diepste beteekenis — dan zal men wel tot het volgende besluit komen: De Arabieren zouden de tusschenleden zijn tusschen de grieksch-romeinsche ontwikkeling aan den eenen kant, en de romeinsch-germanische aan den anderen kant (1); — zij zouden naar alle luchtstreken verbreiden, wat de Grieken en Romeinen schiepen; — zij zouden, door een' krachtigen aanstoot, in 't Westen, Zuiden en Oosten — in Spanje, in Sicilië en bij de Kruistogten — in Europa's mannelijken geest het ridderlijke zelfvertrouwen ten voorschijn roepen.

2. Letterkundig-kritische beschouwing der Arabieren.

Nader dan de werken van Taylor, Rehland, Sale, White,

---

(1) Dit laten wij volkomen gelden, met dat beding echter, dat men niet vergete, — wat tot dusverre gewoonlijk altijd vergeten werd, — welk aandeel hoofdzakelijk de Joodsche Geneesheeren hebben gehad in het overbrengen *en* van de kultuur der Grieken naar de Arabieren, *en* weder van de Arabieren naar het westelijk Europa. Deze dubbelde en hoogstbelangrijke zending is te gewigtig voor de Geschiedenis in het algemeen, en ook voor die der Geneeskunde in het bijzonder, dan dat wij, — misschien beter daartoe in de gelegenheid dan vele andere Geneeskundigen, — op zijnen tijd niet zouden pogen dezelve grondig en naar waarheid uiteen te zetten. — Voor ons tegenwoordig doel zij het genoeg, hier te zeggen van den eenen kant, dat, met de Nestorianen, de Joden de geschriften der Grieken in 't Syrisch overbragten en zóó aan de Arabieren leerden kennen, en dat van den anderen kant de eerste Geneesheeren onder de Arabieren eveneens Joden waren, benevens Nestorianen, — zoo als trouwens ook reeds door de Geschiedschrijvers is vermeld, b. v. SPRENGEL, *Pragm. Gesch.* II, (3tte Aufl.) S. 365, en TRUSEN, in Casper's *Wochenschrift* 1842, S. 566 ff, waar wij o. a. het volgende lezen: » Nadat de Joden door hunne Syrische overzettingen de Arabieren bekend gemaakt hadden met de geschriften der Grieken, en de eerste artsen der Saracenen geweest waren, werden zij ook de eerste artsen der Christenen, aan dewelke zij de wetenschap der Arabieren mededeelden,'' enz.; — terwijl het van den anderen kant even waar is, wat b. v. EICHHORN zegt (*Gesch. der Litteratur* I, S. 676, Gött. 1805): » Die » Medicin war eine Lieblingswissenschaft der Juden in den mittlern Zei- » ten, und sie waren darin Zöglinge der Araber. Ein grosser Theil der » Leibärzte jener Jahrhunderte war von dieser Nation." C.

Desassis, Rödiger, Crichton en Freytag (1), staan met de Geneeskunde in verband die van Abul-Faradsch (vooral de uitgave van POCOCKE), de Annalen van Abulfeda, de Kronijk van Bar Hebraeus (2), van Leo Africanus, de werken van Casiri, Assemann, Hottinger, Fabricius (3), Reiske (4), Norberg (5), waaruit Sprengel grootendeels met zijne gewone vlijt uittreksels heeft gegeven, zoo als op hunne beurt Bostock (6) en anderen hem vooral gevolgd zijn. Ook Aronstein (7) en Desberger (8) hebben nieuwe bijdragen geleverd. Maar men mag, zoo als reeds Heusinger teregt aanmerkt (*Grundr. d. Enc. u. Meth. d. Nat. und Heilk.*, 1839, S. 452), nog veel belangrijker bijdragen verwachten van de uitgaaf van Oseibiah, en van de tot dusverre bijna geheel verwaarloosde studie der Arabische Ge-

(1) TAYLOR, over de Sekten van 't Mohammedanismus; — REHLANDI, *Relig. Mohamed*, Ultraj. 1715—17, Inleiding; — SALE, Vertaling van den Koran, Londen 1734, Inleid.; — WHITE, *Spec. hist. Arabum*, ed. Dessassis c. not. Oxf. 1804—9; — DESASSIS, *Histoire des Druses*, 1838; — RÖDIGER's *Kritiek* des voorgaanden werks, in de *Allg. Lit. Zeit.* 1839; — ANDR. CHRICHTON, *History of Arabia*, 2d. edit., II voll., Edinb. 1838; — G. W. FREYTAG, *Arabum proverbia*, Bonnae 1838—39, II Voll.

(2) Zoo als men ziet, voert onze Schrijver hier aan: 1° het werk van Abul-Faradsch, en 2° de Kronijk van Bar Hebraeus. Hij schijnt alzoo Abulfaradsch en Bar Hebraeus voor twee verschillende personen te houden; — iets, wat geheel verkeerd is, aangezien beide één en dezelfde persoon zijn, zoo als dan ook reeds CHOULANT, *Hdb.* 352, teregt aanmerkt. — Abulfaradsch toch was de zoon van *Rabbi* Ahrun, een Joodsch Geneesheer; en werd dien ten gevolge »*Bar Ibra, Bar Hebraeus*," d. i. *Zoon eens Hebreeërs*, genoemd, toen hij zijne godsdienst ontrouw was geworden; — vg. CARMOLY, *Revue orientale* I, p. 414. — Hij werd geboren in 1226, en stierf den 30 Julij 1286, als Maphriaan of Primas der Jacobiten, tot welke waardigheid hij door den Patriarch Josua, in 1264, was verheven. Behalve op Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, had Abulfaradsch zich bijzonder toegelegd op de Geneeskunde, zoo als vele van zijne geschriften, — die ruim 30 beloopen, — getuigen. C.

(3) CASIRI, *Bibliotheca Escorialensis* etc. 1760; — ASSEMANNI, *Bibl. orientalis*; — HOTTINGER, in zijne *Analecta hist. theolog.*, I, p. 652; — FABRICIUS, *Bibliotheca graeca*, XIII; 1726.

(4) REISKE, *Opusc. med. ex moniment. Arabum*, ed Gruner, 1776. [J. J. REISKE, *Diss. exhibens miscellaneas aliquot observationes medicas ex Arabum monumentis*, Lugd. Batav. 1746. C.]

(5) *De medicina Arabum*, in Opp. ed. Normann, Vol. III. [pag. 484 sqq., *Lond.* 1819].

(6) BOSTOCK, *A Sketch of the History of Medicine till the 19 Century*, London 1835.

(7) S. ARONSTEIN, D. i. *quid Arabibus in arte medica et conservanda et excolenda debeatur*, Berol. 1824.

(8) *Archaeologia medica Alcorani*, Gothae 1831.

neesheeren zelve (1), wier werken grootendeels in de Handschrift-verzamelingen van het Eskuriaal (2), te Rome, te Parijs, London en Leijden (3) voorhanden zijn.

(1) Ik moet hier echter bijvoegen, dat, sedert de Heer Isensee deze regelen geschreven heeft, FD. WÜSTENFELD uitgegeven heeft zijne *Geschichte der Arabischen Aerzte und Naturforscher, nach den Quellen bearbeitet*, Gött. 1840; een werk, waardoor hoofdzakelijk de *Chronologie* der Arabische Geneeskunde veel gewonnen heeft, en waarop ik beneden zal moeten terugkomen. — Vervolgens mag ik niet onvermeld laten de *Diss. med. inaug. de originibus Medicinae Arabicae sub Khalifatu*, welke ALOÏSIUS SPRENGER, uit Tyrol, in 1840, te *Leijden* heeft verdedigd. Dit stuk, naar 't zeggen des Schrijvers in 3 dagen geschreven, is slechts een voorlooper van een' dergelijken grondigeren arbeid, dien de Schrijver wil in 't licht geven, en tot welk einde hij Europa bereist, om overal de Handschriften na te vorschen. — In deze Dissertatie komt onder anderen (pag. 5) de volgende belangrijke plaats voor: »*Crescens scientia tandem* (ab Arabibus priscis) *ad Graecos pervenit* (*). Hanc ob causam invenimus iam apud DIOSCORIDEM omnia pharmaca, quae Arabia praebet, et quorum Arabes inventores fuisse debuerunt, antequam ad exteros veherentur nationes, ut *Resinum* (DIOSC. I. 91; PLIN. XIV. 20), *Thus* (D. I. 81; PLIN. XII. 14), *Myrrham*, cujus nomen etiam ab Arabica voce derivatum est (D. I. 77; PL. XII. 15), *Ladanum*, ab Arabica voce (D. I. 128; PL. XII. 17), *Lapidem Arabicum* (D. V. 148; PL. XXXVI. 22). Ricini nomen graecum κροτῶν ab Arabica voce (D. IV. 161)." — Deze Dissertatie behandelt: I. *De priscorum Arabum experientia*, pag. 1—8 (hieronder behoort het bovenstaande); — II. *De libris medicis, qui ex Persica atque Indica lingua Arabice versi sunt*, pag. 8—14; — III. *De Medicina Graeca Arabica civitate donatâ*, pag. 14—28. C.

(2) Het is te hopen, dat de pas volbragte reis van den Belgischen Rijks-Archivarius GACHARD ook voor onze Wetenschap eenige resultaten zal hebben opgeleverd. Deze geleerde immers in 1843 door zijn Gouvernement naar Spanje gezonden, om bouwstoffen op te sporen voor de geschiedenis der Nederlanden, in de 16 en 17de eeuw, is in den aanvang van 1845 in zijn vaderland terug gekomen, en heeft onder anderen een rapport over de Bibliotheken van Madrid, over den onwaardeerbaren letterkundigen schat van het Eskuriaal, enz., aan de Konink1. Kommissie voor de Geschiedenis in België toegezonden. Alhoewel het doel van dat rapport wel voornamelijk op de geschiedenis onzes Vaderlands en België zal gerigt zijn, zoo hopen wij echter (met grond?), dat de Heer GACHARD zulk eene schoone gelegenheid niet geheel zal hebben laten voorbijgaan, om ons ook een blik meer te doen werpen in den betrekkelijk nog weinig bekenden rijkdom dier verzamelingen, wat betreft de Geschiedenis der Geneeskunde van het oude Spanje, en de verrigtingen der Arabische en Joodsche Geneesheeren aldaar. C.

(3) Wat den rijkdom van *Leijden* betreft aan Handschriften van *Ara-*

(*) Eene bevestiging hiervan vind ik in de volgende woorden van CHOULANT, *Handb.*, II edit, S. 332: „Man darf nicht übersehen, dass gar Manches in der griechischen Medicin in der That ein Eigenthum der frühesten vormohamedanischen Cultur der Araber ist, und diesen auf langen Umwegen erst wieder zugeführt wurde."

De Arabische Geleerden hielden zich bij voorkeur bezig met Wiskunde, Natuurkunde, Scheikunde, Sterrekunde (1), Geneeskunde en Wijsbegeerte; geleerde scholen en Bibliotheken werden door de voortreffelijke Abbassiden (sedert 750) in Bagdad (2), Bassora, Kufa, Damaskus, Ispahan, Samarkand enz. gegrondvest, en de eerste vorsten uit dezen stam, Al Mansur († 774), Harun Al Raschid (786—808) en Al Mamun (812—833) deden, zelve zeer bekwaam zijnde, zich als groote beschermers der wetenschappen kennen (3). Ook de beroemde

---

bische Geneesheeren, zoo geldt ook te dien opzigte alles, wat men van den grooten Oosterschen schat van *Leijden* in 't algemeen kan zeggen; en men mag hopen, dat ook in ons Vaderland eenigen zich zullen willen toeleggen op de ontginning dier rijke mijn, *uit een natuur- en geneeskundig oogpunt*, vooral, nadat reeds onderscheidene hoogstbelangrijke geschriften van meer algemeen *letterkundigen* aard ten onzent daaraan hun ontstaan hebben te danken gehad. Deze plaats laat niet toe, meer hierover te zeggen, en ik verwijs den des begeerigen lezer naar de *Catalogi* dier Bibliotheek, of nog liever tot de Bibliotheek zelve, waarvan zoo velen reeds een heerlijk gebruik hebben gemaakt. — Voor het overige moet ik mijn leedwezen betuigen, dat ik van den *geheelen* rijkdom van *Leijden's* boekerij geene kennis heb, waartoe ook een langdurig vertoef op de plaats zelve alleen in staat stelt. Moge weldra de zoo moeijelijke als wenschelijke arbeid van het vervaardigen eener beredeneerde naamlijst dier Oostersche schatten, ieder in staat stellen met kennis van zaken de *Leijdsche* HSS. te waarderen. — Zoo veel mogelijk, en waar het pas gaf, heb ik echter beneden op de *Leijdsche* HSS. gewezen. C.

(1) Vg. hierover P. J. UYLENBROEK, *Oratio de Astronomiae conditione apud Arabes, aliasque medii aevi Gentes Orientales*, gehouden te *Leijden*, den 2 Nov. 1822, en in de *Annalen* dier Hoogeschool voor dat jaar geplaatst. C.

(2) Vooral *Bagdad*, — gebouwd onder het Khalifaat der Abassiden, in het jaar 761 na Chr., of 145 der Hedschra, — de »stad des vredes,'' zoo als zij genoemd werd (*Medinath al Salam*), werd de zetel van de kunsten des vredes. Als men Leo Africanus, waar op men echter geen zeer groot vertrouwen mag stellen, mogt gelooven, dan ,,zouden er zich eens 6000 geleerden te gelijker tijde'' hebben opgehouden. C.

(3) Ik kan niet voorbij hier aan te stippen, dat de Arabische vorsten ook in het bijzonder zeer veel ten koste legden aan het oprigten en uitmuntend inrigten van *Hospitalen*, die gewis ook grooten invloed hebben gehad op de kultuur der Geneeskunde bij dat volk. Wij zullen dan ook beneden sommige der grootste Arabische Geneesheeren aan zulke Hospitalen aangesteld vinden. — Tot de bijzonderheden, die men nopens de inrigting dier gestichten kent, behoort ook de post van *Judex Nosocomii*, een' ambtenaar, naar het schijnt, belast met het onderzoek der klagten, die door zieken gedaan werden over de bestuurders der hospitalen, — waarover men ook verg. kan MEURSINGE's uitgaaf van Sojouti's Boek *de Interpretibus Korani*, Lugd. Bat. 1839, pag. 94, Adnot. ad N. 57. C.

School van Alexandrië werd wederom hersteld; in Fez en Marokko bloeiden kunsten en wetenschappen onder de Edrisiten. Maar de bloei der wetenschappen bereikte haar hoogste toppunt in Spanje, onder den zachten scepter van de [drie] Abd-er-Rahman's en Al Hakem's. Hier werd de beroemde zetel der Muzen, Cordova, omstreeks 980 gegrondvest, alwaar in de tiende eeuw de grootste Bibliotheek van het Westen, met 250.000 banden, gevonden werd, en werwaarts van verre en nabij weetgierige scholieren, ja zelfs vele westersche Christenen, henen stroomden, om kennis op te doen. Sevilla, Toledo, Almeria, Murcia hadden geleerde scholen; en, zoo als ons uit een' bij Casiri (T. II, p. 71) medegedeelden Codex blijkt, bezat in de twaalfde eeuw het Arabische Spanje *zeventig* openbare boekerijen; Cordova had 150, Almeria 52, Murcia 62 schrijvers voortgebragt, om van de geleerden te Grenada, Hispalis, Valencia enz. niet te spreken. Zoo doende werd alzoo in alle Arabische landen voor de ontwikkeling des geestes gezorgd (1).

3. Meer bijzondere opvatting van de Geneeskunde der Arabiren.

Onder de wetenschappen, waarop de Arabieren zich toelegden, nam de Geneeskunde eene eerste plaats in. Reeds vroeg waren in 't Oosten scholen voor Geneeskunde gesticht, onder anderen in de Perzische stad Gandisapora, alwaar [vooral] Grieksche Geneesheeren, verdrevene Nestorianen, onderwijs gaven, en aan Perzen en Arabieren hunne kennis mededeelden (2). In Mohammed's tijd leefden er te Mekka Geneesheeren, die in de scholen der Grieken onderrigt genoten hadden — [waaronder ook vooral behoort Hârith Ben Keledah, dien Mohammed zelf als een' bekwamen Geneesheer aan zijne volgelingen aanbeval; en op het laatst der zevende eeuw bevonden zich te Irak twee Grieksche artsen, Theodokus en Theodunus, waarvan de eerste de leermeestor werd van vele

(1) De marigni, *Histoire des Arabes sous le Gouvernement des Califes*, 4 T., Paris 1750; — m. cardonne, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne sous la domination des Arabes*, 3 T., Paris 1765; — *Aus* Muhamed's *Leben*, von ardamalik ebn hischâm, mitgetheilt von h. ewald, in zijn *Zeits. f. d. Kunde des Morgenlandes*, I, 1 Hft. — (Zie hierover v. siebold, l. l., *Berlin* 1839, S. 241 ff.) — Onder de meer uitvoerige geschiedkundige werken verwijzen wij, ten opzigte van den Arabischen tijd, tot fr. rehm, *Handb. d. Gesch. des Mittelalters*, I, Marb. 1821, II, Abth. 2, Kassel 1833.

(2) Vg. hierbij j. h. schulze, *de Gandisapora Persarum quondam Academia medica*, in Comment. Acad. Scient. Petropol. XIII, 437.

C.

beroemde Arabische Geneesheeren, en wiens aanhangers en leerlingen zich tot op den tijd der Abbassiden staande hielden: daaronder behoorde onder anderen Phorat Ibn Shonata, die onder Al Mansur leefde. [THEODUNUS schreef Geneeskundige Pandekten.] Door de veroveringen in verafgelegene landen, kwamen de Arabieren in aanraking met zulke natiën, waarover het licht der beschaving en der wetenschappen reeds lang zich verspreid had, en voornamelijk was dit het geval met het beschaafde Alexandrië, eene school, die reeds zoo lang in vollen bloei had gestaan, en dientengevolge grooten invloed moest hebben op den staat der Geneeskunde bij de Arabieren. Hebben nu de Arabieren ook hier alle uiterlijke gedenkteekenen van wetenschap en kunst verwoest, zoo bleef echter de innerlijke geest bestaan; die geest konde niet dan weldadig op de veroveraars zelve werken, die, in lateren tijd hun vergrijp jegens deze kweekschool inziende, naar hun best vermogen dàt weder goed zochten te maken, wat zij in dweependen ijver en in blinde veroveringswoede misdreven hadden.

Alexandrië hield alzoo voortdurend zijn' roem als Hoogeschool der Geneeskunde staande. Deze berustte gedeeltelijk op de voortreffelijkheid der vroegere leermeesters, en hing in zeker opzigt van de waarde der uitgebreide Bibliotheek en van andere wetenschappelijke instellingen af, wier uiterlijke vormen althans onafgebroken voortduurden. Maar juist deze zwakke overblijfselen werden in de 7de eeuw door de verovering der Arabieren vernietigd. De Saracenen poogden [toen], zoo als men weet, door blinden godsdienstijver gedreven, de wetenschap van de aarde te verdelgen. Het onheil, dat die Bibliotheek destijds wedervoer, is bekend, en het verlies is dáárom zoo groot, omdat niet anders dan handschriften verloren gingen. Nogtans schijnen, in weerwil van de onzinnige handelwijze der Arabieren, eenige boeken aan de verdelging ontsnapt te zijn, wier waarde men alras leerde kennen. Zoo waren de geschriften van Galenus bewaard gebleven. Ook weten wij thans, dat deze geschriften reeds zeer vroeg bij de Saracenen in hooge eere stonden. Men vertaalde ze in 't Arabisch, commenteerde en verklaarde dezelve op de veelvoudigste wijze, en weldra verkregen zij dezelfde vermaardheid, welke zij reeds bij de Grieken bezaten. De Arabieren bezaten ook de werken van Hippokrates; maar de eenvoudigheid van dezen schrijver kwam veel minder met hunnen smaak overeen, dan de bovennatuurkundige beschouwingen en de sierlijkheid van stijl van Galenus. Onder deze omstandigheden vereerde men Galenus, en nam Hippokrates met onverschilligheid op (1).

---

(1) Te regt zegt Prof. PRUYS VAN DER HOEVEN, *de Historia Medicinae*,

Nadat Mohammed's onmiddellijke opvolgers de verovering van een aanzienlijk gedeelte der wereld volbragt hadden, rustten zij

---

pag. 110: »Cumque Arabes dediti essent philosophiae ARISTOTELIS GALENUS»que ipse totus fuerit Aristotelicus, tota etiam medicina, monente BOER»HAAVIO, Peripatetica facta fuit. Nam ARISTOTELEM sequebantur ejusque »sectatorem GALENUM medici Arabes, nec sequebantur tantum, sed utrumque »auctorem fere compilabant." — En pag. 118: »Arabes fuisse medio aevo »priscae eruditionis custodes, nec sine causa, dicitur. Minus tamen PLA»TONEM et HIPPOCRATEM, quam ARISTOTELEM et GALENUM sectati sunt. Nimirum »horum virorum dialecticam ac systematicam rationem iis potissimum pla»cuisse, docent ipsorum scripta." — De waarheid schijnt echter van ons te eischen, dat wij onzen Schrijver eenigermate teregtwijzen. »Men nam Hippokrates met onverschilligheid op," — zegt hij. Laat ons zien, of dit waar zij, bij welk onderzoek wij eene uitmuntende leiddraad hebben in de geleerde Commentatie van WENRICH, *de Auctorum Graecorum version. et Comment. syriacis, arabicis* cet. Lips. 1842. In deze verhandeling worden 20 pagina's (pag. 95—114) toegewijd aan naauwelijks iets meer dan eene vermelding van onderscheidene vertalingen en Commentaren, die er in 't Syrisch en Arabisch van Hippokratische geschriften gemaakt zijn. »Hippocratis scripta," — zegt WENRICH onder anderen, p. 95, — »prae ceteris magni faciebant, et oraculorum paene instar habebant Sy»rorum Arabumque medici." (Door de Syrische Geneesheeren en de Syrische taal immers werd de Geneeskunde der Grieken, en in 't bijzonder van Hipprokrates, 't eerst in het Oosten verbreid en ook bij de Arabieren zelve bekend.) HONEIN BEN ISHAK was een der eersten, die werken van Hippokrates in *'t Syrisch en Arabisch* vertaalden; maar later, toen het Arabisch 't Syrisch verdrongen had, stonden er vele *Arabische* vertalers op. — Het Hippokratische geschrift *over de Epidemieën* b. v. is, tegelijk met de Commentaar van GALENUS daarop, reeds door den bovengenoemden HONEIN vertaald; — de *Praenotiones* zijn b. v. vertaald door ISA BEN JAHIAH, de *Aphorismen* onder anderen ook door KOSTA BEN LUKA en door HONEIN (met een Commentaar van ABULKASEM ABDORRAHMAN BEN ALI BEN ABI SADIK); — het geschrift: *de victus ratione in morbis acutis* is eenige malen vertaald; ISA BEN JAHIAH heeft daarvan slechts 3 boeken overgebragt. Zóó is het ook met de overige (echte en onechte) Hipprokr. werken; ja, er bestaan in *Arabische* vertaling nog onderscheidene geschriften, die, voorkomende onder den naam van Hippokrates, in 't Grieksch *niet* bekend zijn. — Niet minder echter was de ijver der Arabieren om de geschriften van HIPP. te commenteren; zóó b. v. werden de *Aphorismen* veelvuldig gecommenteerd, onder welke Commentaren die van ALAEDDIN ALI BEN ANNAFIS ALKARSCHITA de beroemdste is; ook de Commentaar van MOSES BEN MAIMUN (Maïmonides), die door IBN TIBBON in 't Hebr. werd vertaald, heeft een' grooten naam verworven. Maar ik wil niet uitvoeriger worden, en alleen nog zeggen, dat Honein Ben Ishak de eerste was in het verklaren en ophelderen der Hippokratische geschriften. — Uit deze weinige woorden blijkt aldus reeds, dat Hippokrates den Arabieren alles behalve »onverschillig" is geweest.

Wat nu GALENUS betreft, zoo zeggen wij met WENRICH (l. c. pag 241):

op hunne oorlogslauweren, en scheen geneigd om, door het beoefenen van de kunsten des vredes, hunne heerschappij nieuwen luister bij te zetten. Onderscheidene Khalifen schenen bij uitnemendheid de Letterkunde tot het voorwerp hunner bescherming te maken, ten gevolge waarvan de werken der Grieksche wijsgeeren werden vertaald en met ijver beoefend. Maar de geest des Mohammedanismus stond lijnregt tegenover den vooruitgang van den geest. Van daar, dat de algemeene wetenschap geene [?] uitbreiding bekwam: men voegde zelfs niet eens meer algemeene daadzaken en waarnemingen, die van eenige beteekenis waren, bij het reeds bekende [?]. De Geneeskunde alléén maakt eene uitzondering. Want ofschoon de Arabische Geneesheeren [over het geheel] de denkbeelden van G a l e n u s voetstoots aannamen, en zelden den moed bezaten, om ook in 't geringste van zijne praktische voorschriften af te wijken, zoo zijn wij hun echter de be-

---

» Id unum monuisse sufficiat, si in quo alio antiquae Graeciae scripto» re, — certe in *Galeno* legendo, vertendo atque explicando indefessam » operam orientis populos, Syros maxime atque Arabes, collocasse." — Ik wil die vertalingen en Commentaren niet optellen, en alleen nog zeggen, dat ook bij G a l e n u s vooral werkzaam geweest is HONEIN, die zich omtrent de bekendmaking van H i p p o k r a t e s zoo verdienstelijk heeft gemaakt; — dat men dezer dagen (in med. tijdschriften en dagbladen) las van de ontdekking van eene *Arabische* vertaling des anatomischen hoofdwerks van G a l e n u s, die te *Oxford* gevonden was, en waarin de boeken zich bevonden, die in den Griekschen tekst, dien wij kennen, ontbreken: — dit nu is echter geenszins iets nieuws. Want het werk *περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*, *de anatomicis administrationibus*, heeft H o b a i s c h, in XV Boeken, in 't Arabisch vertaald: oudtijds hadden de Grieksche exemplaren 15 Boeken, maar de 6 laatsten daarvan (Boek 10—15) zijn verloren geraakt. De Bodleijaansche Bibliotheek bezit (zoo als men echter reeds zeer lang wist; z. *Bibl. Bodlej. codd. mss. orr.*; Catalog. (van 1793) P. I, p. 135) dan ook onder anderen eene dusdanige *Arabische* vertaling, die deze VI laatste boeken ook bevat, en alzoo ter aanvulling van den Griekschen tekst zoude kunnen gebezigd worden. — Zeer vele handschriften van Arabische vertalingen van G a l e n i s c h e geschriften, zijn in *Europa* bekend, maar ook zeer velen, waarvan wordt gewag gemaakt bij Arabische schrijvers, worden gemist. Daarenboven bestaan er in 't Arabisch onderscheidene geschriften, die (teregt of ten onregte) aan G a l e n u s worden toegekend, en waarvan de Grieksche tekst is verloren geraakt: zóó b. v. zijn de twee boeken *over de ziel*, voorheen in 't Arabisch vertaald door STEPHANUS en verbeterd door HONEIN, daarna uit het Arabisch in 't Hebreeuwsch overgebragt door R. JEHUDA BEN SCHELOMO ALCHARISI, welke laatste vertaling is uitgegeven, *Venetië* 1519. — Zeer veel over dit onderwerp, en verder zeer belangrijke berigten over de verklaarders van G a l e n u s, onder de Arabieren, kan men in WENRICH'S geschrift vinden, werwaarts ik den belangstellenden lezer verwijs. C.

schrijving van zekere ziekten schuldig, die juist in dien tijd voor het eerst te voorschijn traden, of [althans] te voren niet in het bijzonder beschreven waren.

Hier moeten wij een verschijnsel op den voorgrond plaatsen, dat in de geschiedenis der Wetenschap belangrijk is en middellijk een' zeer grooten invloed op het latere Natuuronderzoek in 't algemeen uitoefende [— zoo als *thans* vooral, sedert eenige weinige jaren, ten duidelijkste blijkt], — namelijk ***het ontstaan van de Scheikunde.***

De oorsprong dier wetenschap is gelijk aan dien van alle andere wetenschappen: hij is duister, onzeker. Sporen van hetgeen men scheikundige bewerkingen zoude kunnen noemen, worden reeds bij de oude Joden en Egyptenaren gevonden. Doch dit alles kan slechts worden beschouwd als toevallig voorkomende gebeurtenissen, afhankelijk van onderzoekingen of bewerkingen, waarmede men juist bezig was, en die men slechts zoo verre vervolgde, als voor 't onmiddellijke doel noodig was. De Arabieren echter schijnen het eerst de Scheikunde, als Wetenschap, op zich zelve beschouwd en [als *zoodanig*] op de Geneeskunde toegepast te hebben.

Het is hier ons doel niet, om de eerste ontwikkeling der Scheikunde na te gaan en haren vooruitgang verder uiteen te zetten, dan de Geschiedenis der Geneeskunde daaraan deel neemt.

Daarom geven wij hier slechts een kort overzigt van de beroemde schrijvers onder de Arabische Geneesheeren.

De eerste Saraceensch-geneeskundige schrijver, wien men nader kent, is ongetwijfeld **Ahrun.** Deze Alexandrijnsche [christelijke] priester [en Geneesheer] schreef een werk, onder den titel van ***Pandekten***, omstreeks het jaar 650 na Chr. (1). Deze Pandekten zijn verloren geraakt, — [maar brokstukken daarvan zijn bij Rhazes bewaard gebleven;] — en moeten in zóó verre hier aangevoerd worden, als zijnde daarin de eerste beschrijving der Pokken [*en Mazelen*] voorgekomen, — [terwijl er bovendien nog onderscheidene andere niet onbelangrijke bijzonderheden in voorkwamen, zoo als wij uit het overgeblevene zien, vooral wat Prognostiek en Praktijk betreft] (2).

---

(1) Onze Schrijver geeft het jaartal van 750 op. Maar omdat AHRUN een tijdgenoot was van PAULUS *van Aegina*, — die van 625—690 (ten naasten bij) geleefd heeft; zie boven, bl. 270, — zoo moet hier wel het jaar 650 *bedoeld* zijn, zoo als dan ook trouwens van elders zoude kunnen worden aangetoond. C.

(2) AHRUN schreef zijne Pandekten *niet* in het Grieksch, en zij werden *niet* in het Syrisch vertaald door MÂSER DJEWAIH IBN DJALDJAL (een *Joodsch* wijsgeer en Geneesheer, en lijfarts van den Khalif Moawiah I), —

Korten tijd daarna, omstreeks het jaar 720, verbond **Geber** het eerst de Scheikunde met de Pharmacie (1).

Sabor Ibn Sahel (2) stelde, omstreeks 872 [??], het eerste *Dispensatorium* op. Praktisch onderscheidde zich reeds sedert 100 jaren de familie der Bachtischuah, *Knechten van Christus* [het waren *Nestorianen*]: Georgius Ben Bachtischuah [Dschordschis Ben Ijaschuah], als Al-Mansur's lijfarts, zijn zoon Abu Dschibrail [? Bachtischuah Ben Dschordschis] (3)

---

zoo als CARMOLY uit de bronnen (?) mededeelt, in zijne *Revue orientale*, I, 1841, p. 305 seq. De zaak is geheel anders. MÂSER DJEWAIH heeft namelijk *in het Arabisch* overgebragt de door AHRUN *in 't Syrisch* geschrevene Pandekten; en daar zulks in 't jaar 683 na Chr. plaats had, zoo moet men dezen Joodschen Geneesheer voor een' der *eersten* houden, die de Syrische geschriften in het Arabisch overbragten. Dien ten gevolge zullen ook wel sommige opgaven (b. v. die van onzen Schrijver, waar hij beneden over Mesuë *den Ouden* spreekt) dienen verbeterd te worden. C.

(1) ABU MUSA DSCHÂBIR (en *niet* Dschafar; want zoo heette zijn leermeester) el Sufi, — gewoonlijk Geber genoemd, door verbastering van Dschâbir, — verdient gewis wel, dat men zich eenige oogenblikken langer met hem bezig houdt. Hij toch was *eerste* Scheikundige der Arabieren, en tot het juist waarderen van de verrigtingen zijner navolgers, zoude men, zonder *zijne* verrigtingen te kennen, niet wel in staat zijn. Daarbij komt, dat zijne latere landslieden hem met de grootste achting noemen, en de latere Latijnsche schrijvers hem met den naam van » *Philosophus perspicacissimus*" bestempelen, zoo als dan ook ROGER BACO hem den » *Magister magistrorum*" heet. — Wat zijne *praktische* kundigheden betreft, zoo voeren wij slechts aan, dat hij onder anderen het eerst rood-kwikzilver-oxyd bereidde, bijtende potasch kende, zwavel- en azijnzuur en ook Koningswater daarstelde, sublimaat en helsche steen bereidde enz. Zijne *theoretische* kennis schijnt van minder aanbelang. — Naauwkeurig gesproken, kunnen wij hem echter niet zoo zeer den eersten *Chemist*, dan wel den eersten *Alchemist* noemen, — getuige b. v. zijn werk: Geberi *philosophi de Alchimia libri* III, Argentor. 1528; — *des Buoch* Geberi *vonn der verborgenheyt der Alchimia*, Strassb. 1530, cet. — waaruit al de latere Alchemisten zoo rijkelijk geput hebben. Maar, zoo als wij weten, de Alchemie was altijd de hoofdbron zoo wel van het ontstaan, als van de opvolgende vorderingen der eigenlijke Scheikunde. C.

(2) „SAPOR BEN SEHL, *Christianus*, Nosocomii Djondisaburensis me- »dicus, mortuus 255 a. H. [2 Dec. 869 na Chr.], reliquit Formulas me- »dicamentorum compositorum, quae in nosocomiis et apothecis in usu sunt, »22 capitibus" cet. Sprenger, l. c. pag. 11. C.

(3) Bachtischuah Ben Dschordschis schreef een geneeskundig werk voor zijn' zoon Gabriël, die hem in kennis en gezag overtrof, maar trouwens (op de gewone wijze) al te veel aan GALENUS gehecht was. C.

en zijn kleinzoon Dschabril [Gabriël] als lijfartsen van Harun Al-Raschid (1).

In de negende eeuw schreef verder Al Ben Guefit »*de virtutibus medicinarum et ciborum*" (2), — in de tiende Abdorrahman eene Leer der Geneesmiddelen (3), en **Ishak Ben Soleiman** de beste Diaetetica onder de Arabieren.

[Ik reken den laatstgenoemden Geleerde te belangrijk, om niet eenige woorden meer over hem aan te voeren:

Ishak Ben Soleiman, of **Isaac Judaeus.**

Van 830—932, of zelfs 941.

Abu Jakub Ishak Ben Soleiman El Israîli.

Wegens zijne afkomst *El Isrâïli*, *Israëlita*, of ook *Isaac Judaeus Salomonis regis Arabiae filius adoptivus* geheeten (vg. CHOULANT, l. c. S. 347). — Hij was afkomstig uit Egypte, alwaar hij eerst als Oogheelkundige werkzaam was, en onderwijs genoot van den jongeren Ishak Ben Amran, doch van waar hij later naar Mauritanië trok. Hier kwam hij in dienst van den toen regerenden vorst Abu Muhammed Obeidallah El Mahdi. — Onder zijne werken, die in het Oosten, en la-

---

(1) Bij WÜSTENFELD, *Geschichte* u. s. w., S. 14—18, vindt men onderscheidene biographische berigten aangaande deze beroemde familie, en wel over 10 leden van dezelve. C.

(2) Abenguefit (Ibn Wâfid el-Lachmi) is, volgens de opgaaf van WÜSTENFELD, l. c. S. 82, *in Decemb.* 997 *geboren* en was in 't jaar 1068 nog in leven. Dit zoo zijnde, zal men hiernaar de opgaaf van onzen Schrijver dienen te wijzigen. — Abenguefit's werk, *Liber de medicamentis simplicibus*, vooral aan GALENUS en DIOSKORIDES ontleend, is met andere werken gedrukt *Argentor.* 1531, *Venet.* 1549, cet. C.

(3) Welke Abdorrahman onze Schrijver hier eigenlijk bedoelt, is mij, bij nader onderzoek der zaak, wel niet regt duidelijk geworden; maar denkelijk is het die, waarvan bestaat: *de proprietatibus ac virtutibus medicis animalium plantarum ac gemmarum tractatus triplex*, nunc primum ex Arabico idiomate latinitate donatus ab ABRAHAMO ECCHELLENSI, Paris. 1647, altera editio c. animadvers. JOH. ELIOT, Lond. 1649, sive L. B. 1699. — Deze Abdorrhaman is echter niemand anders dan Al Osjouti (Sojouti), die echter *in* 1445 *geboren is*, en waarvan A. MEURSINGE (in zijn geleerd *Specimen*, Lugd. Bat. 1839) het Boek *De Interpretibus Korani* heeft uitgegeven, alwaar men ook meer over Sojouti's leven en geschriften kan vinden, doch geene melding wordt gemaakt van het door ons aangevoerde geneeskundige werk. Bij WÜSTENFELD, l. c. S. 157, vindt men ook het een en ander nopens hem. C.

ter ook in het Westen in zeer hoog aanzien stonden, behooren vooral de volgende: *Diaetae universalis et particularis*, in 't Arabisch, en ook in Hebreeuwsche vertaling bestaande; — *de urina; — de pulsu arteriarum;* enz. Men beweert, en niet zonder grond, dat het *Viaticum* van Isaac, in 't Latijn vertaald, later door Const. Africanus voor eigen arbeid is uitgegeven. Daarenboven bestaan er van Isaac nog onderscheidene andere geschriften. Van de *Diaetae* bestaat onder anderen de volgende uitgaaf: *Eximii Isaac medicinae monarce de particularibus dietis libellus*, Paduae 1487; 4. (In de editie van Bazel, 1570 enz., de latijnsche vertaling van J. Posthius, is ook het *algemeene* gedeelte der Diaetae opgenomen, dat in de Padua'sche druk ontbreekt.) Van de *Opera omnia* bestaat er eene folio-uitgaaf, *Lugd.* 1515, onder den titel: YSAAC, *Regis Arabiae Salomonis filii* (ut jactatur) *opera omnia medica* enz. — Bovenal echter schijnt zijn werk *over de koortsen* van zeer groot gewigt geweest te zijn (1), en hij-zelf daaraan ook groote waarde gehecht te hebben, althans wanneer het waar is, wat hij een' vriend zoude geantwoord hebben, die hem vroeg, waarom hij zich niet in het huwelijk begaf, ten einde eene nakomelingschap zijn' naam zoude kunnen in stand houden: — »ik laat immers mijne verhandeling over de koortsen na!" was zijn antwoord. (Er bestaan trouwens ook eenigzins andere lezingen van dit antwoord.) — CARMOLY, *Revue orientale*, I, p. 350 seq., telt 18 werken van hem op, die in 't Arabisch geschreven en in het Hebreeuwsch en Latijn vertaald zijn, en waaronder 12 tot de Geneeskunde behooren. — Onder de schatten van de *Leijdsche* Bibliotheek komt onder anderen ook een Arabisch H.S. voor van ISHAK's geschrift *over de Koortsen;* zie den Catalogus, Lugd. Batav. 1716, p. 422, Col. β, no. 790 (1084). — Niet onbelangrijk is ook de daadzaak, dat op Ishak's diaetetisch werk een' Commentaar geschreven is door PETRUS HISPANUS, die naderhand Paus JOANNES XXI is geworden.

C.]

---

(1) Op de navolgende wijze spreekt Oseibiah over dit werk, in zijne levensbeschrijving van onzen Ishak (vergl. SILVESTRE DE SACY in zijne uitmuntende uitgaaf van Abd-Allatif, *Relation de l'Egypte, par* ABD-ALLATIF, *Médecin Arabe de Bagdad;* suivie de divers extraits d'Ecrivains Orientaux, cet. Le tout traduit et enrichi de notes hist. et critiq., Paris 1810, pag. 44): »Het Tractaat over de Koortsen is een werk, verheven »boven alles, wat over dat onderwerp geschreven is. Ik heb het navolgende »getuigenis gezien, geschreven door de hand van Ali Ben Redhwan: »»*Ik*, Ali Ben Redhwan, *verklaar, dat dit boek zeer nuttig is, en* »»*dat het de arbeid is van een' man van zeldzame geleerdheid. Ik heb de* »»*meeste der in dat boek behandelde zaken proefondervindelijk nagegaan,* »»*en ik heb niets gevonden daarbij te voegen.*"."

In de elfde eeuw schreef **Serapion** (*de Jonge*) zijn werk »*de simplicibus medicinis* (1).” — Maar van meer belang was Serapion, *de Oude*.

Serapion, de Oude.

Ongeveer van 802—849 (2) na Chr.

Jahjah Ben Serapion [beter: Serabi], of Janus Damascenus.

Serapion is de eerste schrijver van grootere beteekenis. Hij leefde in de 9de eeuw, en is, naar men wil [?], te Damaskus geboren. [Van daar heet hij dan ook Jahiah *van Damaskus*, of in 't Latijn Janus Damascenus, welke laatste naam hem, eerst in 1543, door ALBANUS TORINUS, werd gegeven.] Zijne verhandeling — [of zijne *beide* geneeskundige geschriften, die slechts twee verschillende bearbeidingen zijn van *hetzelfde* werk] —, oorspronkelijk in 't Syrisch geschreven, draagt, naar gelang van de verbeeldingskracht en de opvatting der talrijke vertalers, den titel van *Aggregator*, *Breviarium* of *Methodus therapeutica*. — Serapion wilde in dit werk een volledig stelsel der Grieksche Geneeskunde voordragen, en daarmede de beginselen en praktijk der Arabieren verbinden. Even als de werken van zijne overige landgenooten, zoo is ook dat van Serapion grootendeels uit die zijner voorgangers geput, en wel hoofdzakelijk uit Galenus. Desniettemin vindt men echter in dat werk ook eenige nieuwe zaken, zoo wel in een theoretisch als in een praktisch opzigt. Ja, in één punt, namelijk de bereiding en zamenstelling der geneesmiddelen, even als ook de leer van derzelver aanwending, kunnen wij zijne verrigtingen als eene belangrijke schrede voorwaarts aanmerken (3).

---

(1) De jongere Serapion (Ibn Serabi) schijnt — want met zekerheid weet men daarvan niets — dáárom waarschijnlijk in de 11de eeuw geleefd te hebben, omdat hij Abenguefit aanhaalt, die nog in 't jaar 1068 in leven was. Zijn *Liber de medicamentis simplicibus s. Liber de temperamentis simplicium* schijnt een zeer voortreffelijk werk geweest te zijn. C.

(2) FREIND laat dezen Serapion (die ook niet moet verward worden met den door GALENUS vermelden Empiricus van dien naam) op het einde der 9de eeuw leven. RENÉ MOREAU plaatst hem in het jaar 741 ongeveer, en WOLFGANG JUSTUS zelfs in 1066.

(3) De *Syrische* handschriften van dezen SERAPION werden in 't Arabisch vertaald door Musa Ben Abrahim Al Hodaithi en Ibn Bahlul (zie CHOULANT, l. c. 345; volgens CASIRI l. c. I, 261). Er bestaan onderscheidene *latijnsche* uitgaven van den *Aggregator*; de eerste is de Venetiaansche van 1479. C.

Ten zelfden tijde leefde ook **Alkhendi**, een veelschrijver, die eene groote vermaardheid heeft verworven, misschien echter meer door zijne menigvuldige bekwaamheden, dan door zijne grondige kennis in eenig bijzonder vak (1). Naar men wil, heeft hij zich met grooten ijver op de Wis- en Natuurkunde, te gelijk met de Geneeskunde, toegelegd. Hij hield zich ook in 't bijzonder bezig met Astrologie. Wegens zijne talenten heette hij »de scherpzinnige wijsgeer, de geleerde geneesheer, de grieksche Astroloog." — Als een voorbeeld van den toenmaligen tijdgeest en als eene aanduiding van Alkhendi's denkbeelden, willen wij nog aanvoeren, dat hij de wetten der geometrische evenredigheid en der muzikale harmonie aanwendde, om de giften der geneesmiddelen te bepalen, en derzelver wijze van werking te verklaren, — eene kwalijk begrepene aanwending der wetenschap, die desniettemin eerst lang na de herleving der wetenschappen geheel buiten gebruik is geraakt.

Rhazes/

van 860— [923 of] 932 na Chr.

Mohammed Ben Zacharjah Abu Bekr Arrazi.

Thans zullen wij ons bezig houden met Rhazes, den beroemdsten Arabischen Geneesheer.

Geboren te *Rhaj*, — en van daar zijn naam [Al Râzi, Arrâzi; in 't Latijn] *Rhazes* —, in de Perzische provincie Irak (2), wordt

(1) ALKHENDI, eigenlijk ABU JOUSOUF JAKUB BEN ISHAK BEN ALSABAH ALKINDI, was van vorstelijke afkomst en stierf in 't jaar 873, volgens sommigen; in 880, volgens anderen. Hij moet zeer veel geschreven hebben; althans CASIRI (l. c. I, 352) noemt 200 werken van hem op; van deze behooren 22 tot de Geneeskunde, de overigen tot de Wijsbegeerte, Astronomie, Astrologie, Meteorologie, Wiskunde, Optica, Muzijk enz. Er is echter slechts één geneeskundig werk van hem nader bij ons bekend, n.l. het »*Liber de medicamentis compositis*," dat, geheel naar wiskundige gronden ingerigt, — zoo als hierboven in den tekst ook wordt opgemerkt, — is uitgegeven als volgt: *De Medicinarum compositarum gradibus investigandis libellus*, Argentor. 1531, en dikwijls vereenigd met de werken van Mesuë. — In de *Bibliothèque orient.* van D'HERBELOT, T. II, *la Haye* 1777, p. 278, lees ik van onzen Alkhendi: »*il étoit Juif de naissance et de Religion.*" DE SACY echter (in zijne uitgaaf van Abdollatif, p. 487) weet niet van waar D'HERBELOT dit heeft, en spreekt het ook tegen. C.

(2) Onze onlangs aan de Natuurkundige Wetenschappen te vroeg ontrukte Hoogleeraar UYLENBROEK, die, onder HAMAKER, zich ook met zoo veel vrucht op de beoefening der Arabische Letterkunde had toegelegd, gaf daarvan onder anderen een blijk door zijn *Specimen geogr. histor., exhibens Dissertationem de* IBN HAUKALO Geographo, *nec non Descriptionem* Iraeae Persicae, *cum ex eo Scriptore, tum ex aliis Mss. Arabicis Bibl. L. B. petitam*, Lugd. Batav. 1822. C.

hij ons afgeschilderd als een man van groote kundigheden. Zeer ervaren in de algemeene [wijsgeerige] wetenschappen [en bovenal ook in de muzijk], was hij onvermoeid werkzaam. Men heeft reden te twijfelen, of zijn hoofdwerk, getiteld: »Hâwi, *Continens*", zóó tot ons gekomen is, als Rhazes het geschreven heeft (1). Maar de echtheid daarvan is echter wel in zóó verre onbetwistbaar zeker, dat wij ons daaruit een veel omvattend en naauwkeurig overzigt kunnen vormen ten aanzien van de denkbeelden en praktische voorschriften, zoo wel van Rhazes zelven, als van zijne tijdgenooten. — In 't algemeen zijn zijne geschriften zonder methode gerangschikt; zij bestaan hoofdzakelijk uit uittreksels en Commentaren van Galenus en andere Grieksche Geneesheeren, — [waaronder vooral, behalve HIPPOKRATES, ook behoort ORIBASIUS; daarenboven AËTIUS en PAULUS *van Aegina*].

Intusschen vindt men er echter ook opmerkingen in, die allezins op oorspronkelijkheid kunnen bogen. Zoo vinden wij bij hem beschrijvingen van ziekten, die òf geheel nieuw te voorschijn gekomen, òf althans door de Ouden niet beschreven waren. — Rhazes geeft ons eene volledige en naauwkeurige beschrijving der Pokken en Mazelen, — [welke beschrijving echter *niet* de eerste is, zoo als men nog dikwijls aangevoerd ziet]; hij geeft ons de Aetiologie dezer ziekten in bijzonderheden op, benevens de wijze waarop de Arabieren dezelve behandelden. Maar het belangrijkste en eigenaardigste werk van Rhazes is dat zijner Aphorismen (2), waarin hij ons voor een gedeelte uitdrukkelijk de slotsommen zijner eigene waarnemingen en zijner eigene ondervinding mededeelt. Doch juist deze verhandeling, die lang in 't hoogste aanzien stond in de scholen der Geneesheeren, behelst weinig, wat inderdaad als nieuw en bruikbaar kan aangemerkt worden. — De voornaamste punten, waarin Rhazes de Geneeskunde vooruit bragt, behooren eerder tot het gebied van de Chirurgie en Pharmacie, dan tot dat van de inwendige Geneeskunde; voor laatstgenoemde is echter de aanwending van de zoogenoemde scheikundige geneesmiddelen, die in dezen tijd het eerst plaats greep, eene belangrijke aanwinst (3).

---

(1) *Elhâwi, Continens* of *Comprehensor* werd, na den dood van RHAZES, door de bemoeijingen van den Vizier Muhammed Ibn Al Amid uitgegeven. Leerlingen van den schrijver bragten het werk toen in orde, zoodat de laatste, beschavende hand des schrijvers er aan ontbreekt. C.

(2) *Liber de Secretis, qui Aphorismorum appellatur*, Bonon. 1489. — *Opera parva*, Lugd. 1510. — *Ad Almansorem* Libri X, Venet. 1510.

(3) RHAZES, — die onder anderen tot spreuk had: »Wanneer de »Geneesheer ervaren is en de lijder gezeggelijk, is het niet gemakkelijk de »ziekte te rekken," en eene andere: »De waarheid in de Geneeskunde

Kort na Rhazes trad **Ali Ben Abbâs** op, een tamelijk beroemd schrijver, die den bijnaam van »*Magicus*" verkreeg, — omdat hij, een Perziaan van afkomst, als zoodanig de godsdienst der Magiërs aanhing. Van daar derhalve »El Madschusi"]. — Zijn hoofdwerk, getiteld »[Almaleki, *Liber regius*,] *Opus regium*", — [dewijl het door den Schrijver was opgedragen aan den vorst Adhad Ad Daula Ben Buweih, wiens lijfarts hij was] — geeft zich het voorkomen, alsof het een volledig overzigt leverde van de geheele Geneeskunde; het bestaat echter alleen uit uittreksels van de leerstellingen en meeningen van Grieksche Geneesheeren, hier en daar doormengd met eenige weinige oorspronkelijke beschouwingen. — Bij zijne uitgave, werd dit werk zeer hoog geschat, en misschien mag men aan hetzelve meer wezenlijke waarde toekennen, dan aan de meeste overige werken, die uit de Arabische school nog zijn voortgekomen (1).

»is een doel, dat niet wordt bereikt, en de geneeswijzen, zoo als zij in »boeken beschreven worden, staan diep beneden de praktische ervaring van »den bekwamen, rationelen arts," — heeft buitengemeen veel geschreven; behalve het boven vermeld werk »*Continens*," b. v. nog het *Liber medicinalis* ALMANSORIS, zóó genoemd, omdat dit geschrift (een kort overzigt der Geneeskunde, in X boeken) aan den Vorst MANSOR was opgedragen; verder het oudste werk over de Pokken, *Liber de variolis et morbillis*, of *Liber de pestilentia*; de *Aphorismi medici*, of *Director*, benevens nog vele andere werken. Onder de uitgaven van RHAZES vermeld ik slechts de volgenden: *El Hâwi*, latijnsche uitgaaf, Brixiae 1486; — het boek *over de Pokken en Mazelen*, Arab.-lat. uitgaaf, naar een *Leydsch* H. S., door CHANNING, Lond. 1766; — de *Aphorismen* komen meest voor in verbinding met die van MAÏMONIDES, (zie aldaar); — *Ad Almansorem Libri* X, Mediol. 1481, Venet. 1510, etc. Van het laatstgenoemde werk heeft R. Schem Tob Ben Isaac Tortosi (in 1264) eene Hebr. vertaling gemaakt; enz. — Er bestaan nog 36 geschriften van RHAZES, terwijl daarenboven van nog bijna 200 anderen de titels bekend zijn!! C.

(1) Dit laatste gevoelen zal wel eenigzins strijden met de bewering van onzen Schrijver, »dat het *Opus regium* alleen uit uittreksels van Grieksche geneesheeren bestond, hier en daar doormengd met eenige weinige oorspronkelijke beschouwingen." Maar dit oordeel schijnt wat al te streng te zijn, omdat toch het *Opus regium*, — waarin overigens ook van *Arabische* bronnen gebruik is gemaakt, — in vele opzigten een eigenaardig werk moet genoemd worden, dat zòò lang de Codex bleef der Arabische Geneeskunde, tot Avicenna's Kanon het verdrong. In een praktisch opzigt, zegt men, overtreft Ali's werk dat van Avicenna. — Van het *Opus regium* bestaan 2 lat. uitgaven, Venet. 1492, en Lugd. 1523, op wier titels het werk genoemd wordt »*regalis dispositio*." C.

Avicenna,

van 980 [of 985] — 1036 [of 1037].

Abu Ali Alhossain Ibn Abdallah Ibn Sinah.

De naam van Ali-Abbâs werd echter bijna geheel door Avicenna's roem verduisterd. Deze leefde ongeveer eene eeuw later, en besteeg het toppunt van den roem. Zijne landgenooten plaatsten hem boven Rhazes, ja zelfs boven Galenus.

In 'tjaar 980 [of 985] te [? in Afschena, nabij] Bookhara geboren, werd Avicenna in alle wetenschappen van zijnen tijd met zorg onderwezen. Men moet echter bedenken, dat die kundigheden hoofdzakelijk slechts bestonden in Aristotelische Logika en Dialektiek, verbonden met eene onvolledige kennis van Wis- en Natuurkunde, zoo als men ze op de scholen van Bagdad leerde (1). — Onverzadelijke weetgierigheid en rustelooze vlijt waren Avicenna eigen. Jammer echter, dat zich daaraan eene hooge mate van Fanatismus paarde; deze geestdrijverij, de verraderes van een zwak oordeel, vond allezins in den tijdgeest misschien haren diepsten oorsprong en zekerlijk haar grootste voedsel, en verleidde hem tot den waan, om zich onder den onmiddelijken invloed eener hoogere openbaring geplaatst te achten.

Deze man ving diensvolgens de studie der Geneeskunde aan, toegerust met de kundigheden, die hij door eene veel omvattende algemeene vorming zich had eigen gemaakt. Hij vatte dan ook de Geneeskunde (2) met dezelfde geestvervoering aan, en bearbeidde haar uitgestrekt veld met dezelfde geestkracht. Geen wonder derhalve, dat zijn naam weldra zich tot naar het hof verbreidde, alwaar hij jaren lang, zonder tegenpartij, zich in groot aanzien wist te houden. Jammer echter, dat hij niet geheel vrij bleef van de hofkabalen en intrigues; want, bij zekere staatkundige verwarringen, werd hij in zijn 65ste levensjaar daarvan het slagtoffer (3).

---

(1) Dit is stellig zeker eene te groote geringschatting van AVICENNA's algemeene kundigheden. C.

(2) Zijn hoofdwerk hierover, den Kanon, een handboek van grooten omvang, dat alle tot dien tijd beoefende takken der Heelkunde behandelt, bezitten wij in eene heerlijke arabische uitgave, *Rome* 1593. Eene latijnsche hoofduitgave (van PHIL. PINZI) verscheen reeds, te Venetië, in 1523, met Comment. van GENTILIS, JAC. DE PARTIBUS, DINUS, UGO, AVERROES, MATH. DE GRANDIBUS, THADAEUS, FLORENTINUS, als »*Maximus Codex totius scientiae medicinae.*"

(3) Hij moet zeer ongebonden van zeden geweest zijn, zóó zelfs, dat er van hem algemeen gezegd werd, » dat noch de studie der Wijsbegeerte »hem deugdzaam had gemaakt, noch die der Geneeskunde hem nuttig »was geweest om zijne gezondheid te bewaren;" — vg. V. D. HOEVEN, l. c.

De door Avicenna nagelatene werken zijn talrijk. Zij omvatten de algemeene wetenschappen, even als ook de geheele Geneeskunde. Langen tijd heeft men aan de eerstgenoemden eene groote verdienste van veelomvattende, wetenschappelijke diepte toegekend; en zij verdienden deze aanbeveling ook wel, wanneer men den toenmaligen stand der kennis in aanmerking neemt. Maar de roem, dien tijdgenoot en nakomeling hem toezwaaiden, sproot voort uit zijn groot geneeskundig werk, »*Canon Medicinae*". Dit is eene soort van Encyklopaedie van de geheele toenmalige geneeskundige kennis, en wel in het bijzonder worden er de Anatomie, Chirurgie, Therapie en Botanie in behandeld (1).

---

pag. 112; volgens CASIRI, I, 268, enz.; CHOULANT, l. c. 360. Hij hield n.l. 's avonds, na zijne geneeskundige voorlezingen, drinkgelagen met zijne leerlingen, waarbij zang en snarenspel niet ontbraken. Hij was destijds tevens Vizier van den Emir Schems Ad Daula in Hemdan. Velen zagen zijne betrekking met afgunst en nijd aan, en dit schijnt de reden geweest te zijn van de kabalen, waarvan onze Schrijver spreekt, en die Avicenna eerst 4 maanden in de gevangenis bragten en later verdreven naar Ispahan. Hij stierf op een' togt van den Emir Ala Ad Daula (van Ispahan) tegen Hemdan, in laatstgenoemde plaats. C.

(1) De *Canon Medicinae* (Alkanûn fil tebb) is verdeeld in V Boeken. In het eerste wordt de Anatomie en Physiologie behandeld, — in het tweede de leer der Geneesmiddelen, — in het derde de ziekten van het hoofd tot de voeten, — in het vierde de koortsen in het bijzonder, — en in het vijfde de leer van de zamengestelde geneesmiddelen. Elk dezer V boeken (*Ketâb*) is ingedeeld in onderscheidene afdeelingen (*Funûn*); elke afdeeling (*Fen*) weder in tractaten (*Tuâlîm*); ieder tractaat (*Talîm*) wederom in Summa's (*Dschumel*); de Summa (*Dschumlat*) in kapittels (*Fusûl*); het kapittel nu (*Fasl*) is de kleinste onderafdeeling. — Ik heb deze opgaaf niet onnuttig geoordeeld, zoo wel ter kenschetsing der Arab.-Geneeskundige schrijfwijze, als ter opheldering van den Kanon, die nog niet zelden wordt geciteerd in geneeskundige geschriften. — Van den Kanon bestaat ook eene Arabische uitgaaf, *Romae* 1593; Latijnsche zijn er *ten minste* 29, waarvan wel de beste is de Venetiaansche (apud JUNTAS) van 1555, zijnde de vertaling van Gerardus Cremonensis, herzien door Alpagus en gezuiverd door Rinius, en die van 1582 (bij en door dezelfden, met vermeerderingen). — Onder de andere door Avicenna vervaardigde geschriften behoort ook: *Canticum* (*cantica*) *de medicina* s. *liber de medicina in compendium redacta*, waarvan bij ons de volgende uitgaaf is verschenen: *Canticum Principis* ABI-ALIS, IBN-SINAE, *vulgo dicti* AVICENNAE, *de Medicina seu breve perspicuum et concinne digestum Instit. medicar. Compendium*, cet., ex interpret. A. Deusingii, Groningae 1649, 8vo. — Van den Kanon bestaan er ook onderscheidene *Hebreeuwsche* vertalingen, b. v. de uitgaaf in III deelen, Neapoli 1491. Op de Bibliotheek der *Groninger* Hoogeschool bevindt zich een Fragment (in M.S.) van zulk eene Hebreeuwsche vertaling (*Catalogus* no. I; *A. d.* 8). Maar op die van *Leyden* vindt men ook daarvan meer: Abu

Zóó beroemd was Avicenna's naam, dat men hem den »Vorst der Geneesheeren" [*Senior* of *Doctor princeps*] noemde. Eeuwen lang diende zijn Kanon als handboek op de meeste Arabische en Europaeïsche scholen, — zóó zelfs, dat men [wegens dezen »GALENUS *redivivus*"] Galenus zelven bijna vergat, tot aan de herleving der Wetenschappen toe. Ook vond Avicenna niet minder Excerptoren en Commentatoren. Ja, zelfs voor tweehonderd jaren stond Avicenna's Kanon nog in aanzien. Maar een onzer geleerdste en meest onbevangene Critici aarzelde niet te verklaren, dat dit zoo hoog geprezen werk niets was dan eene slecht bearbeide en slaafsche Compilatie. Wat toch vindt men er in aan nieuwe waarnemingen, wat dat praktisch bruikbaar is [!!]?

Avicenna's doel schijnt inderdaad geweest te zijn, om uit alle hoeken der wereld zijne bouwstoffen te verzamelen, zonder verder zich te bekreunen om de innerlijke waarde daarvan, of om de wijze waarop die bouwstoffen dienden geordend te worden (1). — Hij was een zeer vooringenomen bewonderaar van Aristoteles en Galenus, en scheen te gelooven, dat voor den Wijsgeer en Geneesheer de hoofdzaak hierin bestond, dat men met de geschriften van die beide groote mannen naauwkeurig bekend was en ze tegen alle tegenwerpingen verdedigen kon. — Wanneer wij alles zamenvatten, dan moet, bij alle verschooning voor Avicenna's tijd, echter het ongehoorde aanzien ons verwonderen, waarin zijne geschriften niet alleen bij zijne tijdgenooten stonden, maar ook nog lang na zijnen dood, — een aanzien, dat de verdiensten dier werken verre te boven gaat.

Wij willen hier nog met eenige weinige woorden gewag maken van twee Arabische schrijvers, die den naam van **Mesuë** voeren, alhoewel men het ten aanzien van hunne levensgeschiedenis en hunne werken nog niet geheel eens is. De oudere Mesuë zoude in de 9de,

---

Ali Ibn Sina, *corrupte vulgo* Avicenna, *sed non accurate*, *Hebraice*, in fol. (Hebr. 37); — *Catal.* L. B. 1716, p. 310, Col. β; — הקאנון הגדול, *Canon magnus.* Abu Ali Ibn Sinae (vulgo Avicennae, at perperam) Canonis medicinae Libri V, cum Indic. *Hebraice*, fol. (Hebr. 36); Ibidem, p. 314, Col. β. — Van AVICENNA's andere geschriften zal ik niet spreken, aangezien ons zulks te verre zoude voeren, daar men er **105** kent, die over Geneeskunde, Natuur- en Wiskunde, Sterrekunde, Logica, Dialektiek, Philologie, Muzijk enz. handelen, en vooral ook Wijsbegeerte en Bovennatuurkunde betreffen. C.

(1) Ik aarzel niet ook *dit* oordeel als te ongunstig te beschouwen. De Schrijver had althans de juiste gronden van zulk een vonnis wel daarbij mogen voordragen. Hij schijnt mij toe in alle geval te verre gegaan te zijn. C.

de jongere in de 10de eeuw geleefd hebben (1). Men houdt hen voor Nestoriaansche Christenen. Zij oefenden de praktijk in Bagdad uit. De oudere Mesuë [Abu Zacharjah Jahiah Ben Maswijah *Al Dschondisaburi*, omdat hij uit Dschondisabur geboortig was; eerst geneesheer aan het ziekenhuis te Bagdad, later aan het hof der Khalifen, in 't jaar 857, te Samarra; hij] verdient vooral uit dien hoofde gedacht te worden, omdat hij het eerst [?, zie boven, p. 286, enz.] naauwkeurige Arabische vertalingen van Grieksche Geneesheeren, inzonderheid van Hippokrates en Galenus [welke laatste echter immers onder de *Romeinsche* Geneesheeren behoort, — zie boven, bl. 45, 217], vervaardigde. Zijne tijdgenooten sloegen minder acht op zijne eigene, oorspronkelijke werken.

Gewoonlijk schrijft men den jongeren Mesuë [Jahiah Ben Maswijah *Al Maridini*] een werk toe over Materies medica en Pharmacie, dat lang in groot aanzien stond en nog in de 16de eeuw weder op nieuw uitgegeven en met een' Commentaar verrijkt werd. Het handelde waarschijnlijk [?] over die wetenschappen, in derzelver geheelen omvang, en is in zoo verre van belang, dat wij daarin drie nieuwe geneesmiddelen opgegeven vinden. In andere opzigten is het meer eene letterkundige bijzonderheid (2).

---

(1) De jongere Mesuë is gestorven in 't jaar 1015 na Chr. C.

(2) Dit oordeel is zekerlijk al weder te hard, omdat des Jongeren MESUË's Materies medica *zeer* goede voorschriften bevat, omtrent het gebruik en de aanwending der geneesmiddelen. — Wanneer de geschriften, die onder den naam van Mesuë jr. voorkomen, werkelijk door hem vervaardigd zijn, dan bestaan er de volgende van hem: 1) het in den tekst bedoelde werk, *Antidotarium s. Grabaddin medicaminum compositorum;* — 2) *de medicinis purgatoriis s. de simplicibus;* — 3) *practica medicinarum particularium*, een vervolg, of tweede deel van het Antidotarium. — Ik moet hier ook nog doen opmerken, dat er zelfs veel grond bestaat, om de meening van hen te deelen, die beweren, dat er nooit een jongere Mesuë bestaan heeft, maar dat men dien van ouds beroemden naam later gebezigd heeft, om geschriften van misschien meer dan één' schrijver in de wereld te zenden. In allen gevalle is *dit* zeker, dat, ook zonder de getuigenis van den alles behalve zekeren berigtgever Leo Africanus, de geschriften, die door de Arabieren worden toegeschreven aan den Ouderen (eenigen) MESUË, tot een later tijdvak behooren, aangezien *latere* schrijvers daarin worden aangehaald, dan die in des Ouderen MESUË's tijd leefden. — Hoe dit echter ook zijn moge, in elk geval reken ik het oordeel van onzen Schrijver niet gunstig genoeg jegens dengene, die voor den jongeren Mesuë doorgaat, zoo als reeds blijkt, wanneer wij bedenken, dat er van *alle* zijne werken, van 1471 tot 1602, 28 latijnsche uitgaven zijn verschenen, — dat er *daarenboven* van *enkele* zijner werken nog 11 La-

Abu 'L Kasem,

Chalaf Ibn Abbâs Abu 'L Kasem Alzahrâwi.

Ongeveer van 1040—1122.

De laatste der Arabieren, die als schrijvers voor de Geneeskunde van groote beteekenis zijn geworden, is Abulkasem. Van zijne levensgeschiedenis weten wij echter weinig; waarschijnlijk is hij omstreeks 1040 te Alzahra, — [en van daar Alzahrâwi genoemd, of in het Latijn *Alzaharavius*] — nabij Cordova, geboren; en (volgens Casiri) in 1122 gestorven. Met zekerheid echter weet men van beide gebeurtenissen het juiste jaartal niet. — Zijne hoofdwerken hebben betrekking op de Chirurgie (1). Hierin werd hij dan ook zoo beroemd, als AVICENNA in de Geneeskunde. Abulkasem schijnt een man van geleerdheid en talent geweest te zijn, die alles wat zijne voorgangers geschreven en praktisch ondervonden hadden, — [waaronder vooral PAULUS *van Aegina* eene voorname plaats bekleedt], — zich wist eigen te maken niet alleen, maar ook te verbeteren. Uit zijne beschrijving van de door hem gedane Operatiën blijkt, dat hij eene zekere koenheid en gemakkelijkheid van opereren bezat, slechts eigen aan hem, die wel bekend is met en zeer ervaren in den kring van zijn vak. Hij handelde praktisch echter wel al te streng, aangezien hij zelfs van mes en bijtmiddelen nog meer gebruik maakte, dan men thans doet. Daarenboven plaagde hij

---

tijnsche en 7 Italiaansche vertalingen bestaan, enz. Zoude een werk van niet groote waarde *toen* wel zoo veel opgang gemaakt hebben, daar men vele andere bezat over dezelfde onderwerpen? Het onderzoek van Mesuë's werken leert dan ook spoedig de waarheid van onze bewering. C.

(1) Abulkasem schreef een werk over theoretische en praktische Geneeskunde, in II deelen, en 30 afdeelingen. Grootendeels wordt daarin de praktische Geneeskunde behandeld, en het hoofdstuk *Chirurgie* daaruit, is het eenige werk (ons bekend van de Arabieren), hetwelk uitsluitend over de *Chirurgie* handelt. Dit chirurgische werk nu is herhaalde malen afzonderlijk uitgegeven, vooral is de Arabisch-latijnsche editie van CHANNING, Oxonii 1778, met vele houtgravures (afbeeldingen van instrumenten) in groote achting. — CHOULANT zegt (*Handb.*, 2de edit., S. 374), »dat er in de Bibliotheek te *Leyden* Arabische ge»dichten over ziekten en hare genezing van Abulkasem voorhanden »zijn". En inderdaad is dit zoo; men verg. den Catalogus der *Leydsche* Bibl., van 1716, alwaar op pag. 441, col. *α*, onder no. 743, van het navolgende H.S. wordt melding gemaakt: »*Abul Casim poëmata de morbis et eorum medela*". — Van Abulkasem's geheele werk bestaan ook 2 Hebr. vertalingen in H.S., en ook eene onvolledige Latijnsche, *Liber theoriae nec non practicae* Alsaharavii, Aug. Vindel. 1519, fol. C.

zijne zieken ook nog door menig overdreven voorschrift en menige gelijksoortige handelwijze. Desniettemin moeten wij bekennen, dat Abulkasem's werken ons het volledigste overzigt geven van en den diepsten blik laten slaan in den toenmaligen toestand der Chirurgie. Uit dien hoofde, en ook wegens hun innerlijk gehalte, werden zij eeuwen lang als hoofdwerken beschouwd, en tot grondslag genomen voor voorlezingen en chirurgisch onderwijs.

Abulkasem heeft ons ook in zijne Chirurgie een volledig overzigt nagelaten van de destijds in zwang zijnde operatieve Verloskunde, een gewigtig monument van Arabische kunst, welks waarde nog daardoor wordt verhoogd, dat wij hier afbeeldingen van chirurgische instrumenten aantreffen, wier oudheid zeker verre boven den tijd van Abulkasem gaat. De Sect. 75 [? 72] — 78 van het Tweede boek [deel] voeren, als de hoofdstukken die hierop betrekking hebben, uitdrukkelijk den titel »*de doctrina Obstetricum.*"

Abulkasem liet echter, behalve die beschrijving en afbeelding van chirurgische werktuigen, ongelukkig ook de aanprijzing van voorbehoedende aderlatingen na, welke aanprijzing later zoo zeer onder het volk is doorgedrongen; hij leerde, dat men die ader moest openen, welke gelegen was aan de der ziekte tegenovergestelde zijde des ligchaams. De Operatie van den Steen [*Lithotomie* gewoonlijk genoemd, maar ten onregte, omdat men *Cystotomie* moest zeggen, dus »Blaassnede", en niet »Steensnede"] bij de vrouw, wier uitvinding men ten onregte aan Abulkasem heeft toegekend, is reeds door Aëtius en Celsus geleerd.

Hier ter plaatse behooren nog twee mannen vermeld te worden, die wel is waar in Spanje geboren zijn en meest daar geleefd hebben, doch die van Saracenen afkomstig waren en Arabisch schreven, namelijk Avenzoar en Averroës.

Avenzoar,

van 1070—1162.

Abu Merwân Ibn Zohar.

Avenzoar — zóó noemden hem de Spanjaarden — was te Penaflor, bij Sevilla, in Andalusië, omstreeks 1070 geboren, leefde in hooge achting, even als zijn vader en leermeester, als Geneesheer in Sevilla, en stierf aldaar in 1162 (1). Hij behoort tot de

(1) Volgens LEO AFRICANUS. Volgens anderen zoude hij 135 jaren oud geworden zijn, eene opgaaf, waarvan eene tot dusverre wel toevallig voorbijgeziene dwaling de schuld schijnt te zijn, namelijk dat men vader en zoon bijeen rekende. — [Volgens onzen Schrijver is Avenzoar alzoo 92 j. oud geworden. — Prof. V. D. HOEVEN geeft ook 135 j. op, zeggende (l. c.

weinige bedaarde praktische Geneesheeren, zelfstandige waarnemers en schrijvers over Diaetetiek onder de Arabieren. Damerow, die zulks (t. a. pl. 86) toestemt, dwaalt echter wel in zoo verre, dat hij hem in den tijd van het *verval* der Arabische Geneeskunde laat leven, aangezien in 't algemeen de Arabische Geneeskunde in Spanje eene veel betere rigting nam dan in het Oosten (RUST, *Chir.* VI, 91; en MURPHY, *Hist. of the Mahomed. empire in Spain*, *p.* 185). Hij hield zich praktisch ijverig bezig met oog- en mondziekten, ook met operatiën, behalve de Lithotomie [*Cystotomie*]. Zijn hoofdwerk, »*Thaïssir*", dat is: *Rectificationes medicationis et regiminis*, is eene algemeene handleiding der geneeskundige praktijk (1). Dit werk getuigt meer van oorspronkelijkheid en scherpzinnigheid, dan alle geschriften van eenigen in Arabië zelf geboren' Geneesheer. Hoewel een verklaard aanhanger van Galenus, aarzelt hij echter geenszins, om, bij bijzondere gelegenheden, het gezag van Galenus van zich af te werpen, wanneer diens denkbeelden of praktische handelwijzen met zijne eigene niet overeenstemden. Uit zijne werken zien wij, dat hij zoo wel Chirurgie en Pharmacie uitoefende, als inwendige Geneeskunde. Hij heeft ons dan ook uit elke van deze takken belangrijke waarnemingen nagelaten.

Dit bewijzen zijne uitmuntende denkbeelden, *a*) over de oorzaken des levens en de menging der vochten; *b*) over den innigen

---

115): »Annos 135 attigisse longiorique, quam alius quisquam, experien- »tia instructus fuisse fertur, cum usque ad horam mortis integra valetudine »frueretur." C.]

(1) Avenzoar (Abimeron)'s Hoofdwerk »*Alteisir*", dat is (behalve de verklaring, die onze Schrijver er van geeft): *Adjumentum s. Facilitatio* (sc. *regiminis et curandi methodi*), is in 't Arabisch nog niet gedrukt, maar dikwijls in het Latijn uitgegeven (b. v. Venetië 1490, enz.) en meest altijd vereenigd met het *Colliget* van AVERROËS. — Maar wat ik hier niet mag onvermeld laten, is de omstandigheid, dat IBN ZOHAR in den eigenlijken zin niet tot de Arabieren behoort, maar tot de *Joodsche Geneesheeren*, zoo als men bij CARMOLY, l. c. pag. 365—367 kan nazien, alwaar ook belangrijke bijzonderheden omtrent zijn leven medegedeeld worden. — Overigens is de bovenvermelde Venetiaansche editie eene door Pathavinus physicus bewerkstelligde *Latijnsche* vertaling, naar de *Hebreeuwsche* overzetting, die, in 1280, gemaakt was door een' Joodschen Geneesheer Jakub (vg. WÜSTENFELD, l. c. S. 91); — terwijl ik hierbij nog moet voegen de opmerking van WÜSTENFELD (S. 89), dat echter »in de door *hem* gebruikte bronnen nergens gezegd wordt, »dat de familie Ibn Zohr (waarvan hij 6 Medici aanvoert) de Joodsche »godsdienst beleed". Bij CASIRI (l. c. I, pag. 273) vind ik het echter wel opgegeven. C.

zamenhang tusschen de organen en hunne verrigtingen (1); — *c*) over Phthisis abdominalis; — *d*) over Carcinoma ventriculi; — *e*) over Pericarditis en Hydrops pericardii; — *f*) over Angina paralytica; — *g*) over de zeldzame soort van Aphonie door verhardingen in, en speekselsteenen onder de tong (2); — *h*) over de nadeelige werking der Malaria; — *i*) over de voordeelige werking der Dadelolie bij Steenziekten. — Over het geheel moet men dus van Avenzoar zeggen, dat hij voor menige eeuw een achtingwaardig voorbeeld oplevert, zoo wel ten aanzien van zijn persoon, als van zijne wetenschappelijke en praktische kennis. Hij verdient een bevorderaar der Kunst [een »tweede ALEXANDER *van Tralles*", zoo als Prof. V. D. HOEVEN zegt,] genoemd te worden.

Avenzoar had intusschen den roem, waarin hij bij zijne landgenooten stond, wel in 't bijzonder te danken aan de omstandigheid, dat hij een' leerling als Averroës opleidde.

Averroës,

van 1149—1198.

Abu 'L Walid Muhammed Ben Ahmad Ibn Roschd.

In Cordova, in 1149, geboren, bloeide Averroës in de 12de eeuw, en stierf te Marokos, omstreeks het jaar 1198 (3). Hij was afkomstig van eene hooggeplaatste familie, en werd in alle takken van de toenmalige Saraceensche letterkunde, zoo als zij in de Spaansche scholen beoefend werd, zoo zorgvuldig mogelijk onderwezen. [Daar n.l. zijn grootvader en vader het ambt bekleedden van Opperregter van Cordova, zoo werd ook hij in den aanvang voor de studie der regtsgeleerdheid opgeleid.] Wegens zekere staatkundige (4) oorzaken, was hij in zijn' eersten leeftijd het voorwerp van godsdienstvervolging; maar het gelukte hem, de aanvallen af te weren, die men tegen zijn geloof wilde rigten.

---

(1) Waarschijnlijk is deze opmerking afkomstig van den wijsgeer IBN SEPHAIL (*Philos. autodidact.* p. 67; ed. Pococke, Oxf. 1700).

(2) Eerst BONET en DIEFFENBACH hebben soortgelijke gevallen weder beschreven; zie BONETI *Sepulchret.* L. I, Sect. 22, Obs. 3, alwaar de Aphonie door de drukking van een' steen op de zenuwen ontstond, — en DIEFFENBACH, in de *Vereins-Zeitung* 1833, no 24.

(3) Alle vroegere opgaven (1206, 1217, 1225) aangaande het sterfjaar van AVERROËS, die men LEO AFRICANUS enz. heeft nageschreven, zijn verkeerd; want CASIRI l. c. I, 184, — naar wien reeds CHOULANT verwijst, l. c. 174 [?! 2de edit. pag. 377], — bewijst, dat AV. in 't jaar 595 der Hedschra, d. i. 1198 na Chr. te Marokos (Marokko) stierf.

(4) *Staatkundige?* Omdat hij zulk een' grooten naam verkreeg als wijsgeer, hield men hem verdacht van *vrijgeesterij.* C.

Hij werd dientengevolge eindelijk weder hersteld in zijne vroegere eereposten, — [hij was n.l. Kadi van Cordova] — en klom ook weder in de publieke meening. Deze omstandigheden, — die waarschijnlijk met de eigenaardige rigting van zijnen geest in verband stonden, waaraan ook het beruchte boek »*de tribus impostoribus*" zijn ontstaan zal verschuldigd zijn, — gaven aan zijn karakter eene zekere ascetische afgetrokkenheid en gestrengheid [d. i. eene afgetrokkenheid, eigen aan hen, die van de wereld afgezonderd, zich aan de beoefening van vrome studiën, van deugd, toewijden]. Nogtans schijnt hij een man van uitstekende waarde en zeer groote kundigheden [bovenal in de Wijsbegeerte] geweest te zijn. Daarbij beoefende hij de Geneeskunde meer als een tak der algemeene Natuurwetenschap, dan om haar praktisch uit te oefenen. Intusschen komt toch menige praktische opmerking bij hem voor, — [b. v. over de Antepositie en Postpositie van de *Febris intermittens* enz.]. Zoo was hij de eerste, die den moed had te beweren, dat de mensch slechts eenmaal door de Pokken wordt aangetast, enz. — Doch zijn ijver om zich algemeene kundigheden eigen te maken, was zóó groot, en zijn streven om zich eene encyklopaedische vorming te verwerven, zóó rusteloos, dat hij poogde zich met alle takken van kennis naauwkeurig bekend te maken. Zijn groot werk, het »*Universum*" (1) toont ons aan, dat hij in geen gedeelte der wetenschappen, die men door boekenstudie aanleeren kan, zwak was. Als wijsgeer volgde hij angstig de leeringen van Plato (2), maar vooral die van Aristoteles (3), als Geneesheer die van Galenus. Hij commenteerde beide op veelvuldige wijzen, welke Commentaren in het hoogste aanzien kwamen en gedurende eenige eeuwen als hoofdwerken beschouwd werden. Er zijn echter gronden voorhanden om te twijfelen, of Averroës wel Grieksch verstaan, en, even als zijne tijdgenooten, alleen door tusschenkomst van Arabische vertalingen zich met Aristoteles en Galenus bekend gemaakt heeft. De groote achting, waarin zijne werken stonden, blijkt duidelijk uit de van tijd tot tijd bewerkstelligde uitgaven van dezelve. Over het geheel zijn die uitgaven

---

(1) Dit [*Kitâb al*] Kolijât (*Ommia colliget*) [*Liber universalis de medicina*] behelst 7 boeken: 1) over Anatomie; 2) over de gezondheid en de verrigtingen der organen; 3) over de oorzaken en soorten der ziekten; 4) over de teekenen van gezondheid en ziekte; 5) over de geneesmiddelen en voedselstoffen; 6) over het bewaren der gezondheid; 7) over de behandeling der ziekten.

(2) De *Paraphrasis super libros de re publica Platonis*, van AVERROËS, verscheen te Rome, in 1539.

(3) *Aristotelis omnia quae exstant opera*, et AVERROÏS *in ea omnia Commentaria*, Venet. 1573; X Tomi.

zeer talrijk, en de laatste is zelfs [?] nog in den aanvang der 17de eeuw te Venetië in het licht verschenen (1). — Letten wij op zijne geneeskundige geschriften, — voor zoo verre als zij niet willen beschouwd worden als de slotsommen van eigene waarnemingen, — dan kan het ons geenszins verwonderen, dat zij dien roem nog niet langer genoten. Tegenwoordig zijn zij inderdaad geheel vergeten, en nog Bostock meent, dat men bewijzen kan, dat, in weerwil van den eens genoten roem, de wetenschap uit de geschriften van Averroës geene blijvende aanwinst verkregen heeft. Maar moet dan de vooruitgang altijd in Recepten, of in andere handtastelijke bijzonderheden bestaan? Heeft dan Averroës der Geneeskunde niet oneindig meer voordeel aangebragt, door haar 1) weder als een deel der Natuurwetenschap te doen beschouwen, — door haar 2) van het mystieke dwangjuk te bevrijden, en in het rijk der Aristotelische wijsbegeerte weder in te voeren, — door 3) de toepassing van algemeene grondstellingen op bijzondere gevallen zóó nadrukkelijk te prediken, dat men verwonderd moest zijn, hoe nog heden, vooral in Frankrijk, juist de omgekeerde en veel minder gegronde methode — n.l. aan afzonderlijke gevallen dadelijk algemeene regelen te ontleenen — de bovenhand konde hebben, wanneer men den vrij denkenden geest van Averroës beter had weten te bevatten en na te volgen.

4. Invloed der laatste Arabieren.

Na Averroës vermindert de beteekenis der Arabische school voor de Geneeskunde. Maar wanneer men meent, dat geen schrijver na hem hier eene nadere vermelding verdient, dan dwaalt men grovelijk.

[Onze Schrijver laat hier Maïmonides volgen, maar wijdt aan hem slechts 3 regels. Ik heb in den loop dezes werks reeds aangestipt, dat wel is waar de Arabische school in 't algemeen de grootste diensten heeft bewezen aan de kultuur der Geneeskunde, dat zij n.l. de kennis der Grieken en ook van 't Oosten overgebragt heeft naar het Westen van ons werelddeel, — maar dat men tot dus verre eene groote schakel uit die groote keten van gebeurtenissen meesttijds heeft voorbijgezien. Toen namelijk de Arabische school hare zelfstandigheid begon te verliezen en haar luister aanving te tanen, toen waren het vooral de Israëlitische geleerden, die, opgeleid in de scholen der Saracenen, door

(1) De »talrijke uitgaven van de werken van Averroës'' zijn bijna altijd in vereeniging met andere Arabische werken in het licht gekomen, vooral met Avenzoar, Rhazes en den jongeren Serapion; afzonderlijk echter is het *Colliget* te Venetië verschenen, in 1482; enz.

C.

Spanje en andere landen de wetenschappen verbreidden (1). Maar onder die wetenschappen bekleeden de geneeskundige eene eerste plaats, en hare beoefenaars verwierven zich op dat gebied vooral den eervolsten naam, zoo als ons blijkt, wanneer wij hen *in die eeuwen* als lijfartsen bij Keizers en Koningen, zelfs bij Pauzen zien aangesteld; want het is, zoo als CHOULANT zegt (*Handbuch*, S. 333, 2de edit.): » alom waren de Joodsche Geneesheeren aan de Hoven en Scholen verbreid." Onder die mannen nu, die te gelijkertijd echter ook in andere wetenschappen evenzeer uitmuntten, bekleedt Maïmonides eene eervolle, eene eerste plaats; en ofschoon ik het hier aangeduide onderwerp afzonderlijk hoop uit te werken, zoo zal het echter niet ondienstig zijn, in dit geschrift althans van Maïmonides iets meer te zeggen, — ook als eene vlugtige proef van en een kort uittreksel uit den arbeid, dien ik zoo even vermeldde.

Moses Maimonides/

van 1139—1208 na Chr.

Rabbi Moschech Ben Maimon.

Deze zeer beroemde Rabbijnsche schrijver, — gewoonlijk bij verkorting (naar de voorletters van zijn' naam) genoemd RaMBaM (2), — werd geboren in Cordova, in het jaar 1139 (3). Zijn vader, die Regter was van Cordova, zorgde dat de zoon eene uitmuntende opvoeding verkreeg, alhoewel deze in den beginne slechts zeer weinig neiging had tot studie, en zijnen vader veel verdriet daardoor veroorzaakte. Plotseling echter ontwaakte in hem de sterkste begeerte naar diepe en omvattende kennis; in de eerste plaats zich nu toeleggende op de godgeleerde studiën, bragt hij, daarbij geleid door zijne verhevene wijsgeerige denkbeelden, het daarin zóó ver, dat men nog heden niet dan met de grootste bewondering zijne kennis en inzigten op dat gebied kan gadeslaan. Hij was het, die niet alleen met sterken arm de vereeniging van wijsbegeerte en godgeleerdheid onder zijne geloofsgenooten ingang ver-

(1) Het werkje van ISID. BRUEG, *de Medicis illustribus Judaeorum qui inter Arabes vixerunt*, Halis 1843, pp. 30, heb ik nog niet kunnen vergelijken.

(2) Soms komt hij ook voor met den bijnaam van Obeidallah, zoo veel als Abdallah, Dienaar gods; — verg. CHOULANT, in zijne Recensie van SONTHEIMER's *Ebn Beithar*, in HAESER's *Archiv* V (1843), S. 440. — Bij WÜSTENFELD, l. c. S. 109, wordt hij genoemd »El-Scheich Abu Amrân MUSA BEN MEIMUN, el-Cordobi."

(3) CARMOLY b. v. geeft het jaar 1135, den 31 Maart, voor dat tijdstip op (*Revue orientale* I, p. 397); BLOGG (*Aedificium Salomonis*, Hannover 1831, pag. 71) het jaar 1131; enz. Men verschilt even zoo ten aanzien van het sterfjaar, omdat Maïmonides 70 jaren oud geworden zijnde, men dan zeer eenvoudig dat getal bij de onderscheidene getallen des geboortejaars voegt. — D' HERBELOT (*Bibl. orient.* II, in voce) geeft als zijn sterfjaar op het jaar 1227.

schafte, maar die ook tot heden toe hun leidsman is gebleven op het gebied van den Ritus, en die hunne, sedert altijd geldige geloofsbelijdenis vaststelde (1). En wat zijne wijsgeerige kennis en begrippen betreft, zoo zij het genoeg, hier te dien aanzien slechts aan te voeren de woorden van een' onpartijdigen regter, den Graaf DE SEGUR (*Gesch. der Joden*, vertaald door DE BREET, Arnhem 1829, bl. 300): »Toen Europa in een' nacht van barbaarschheid gedompeld lag, leefden er vele geleerde Rabbijnen, wier namen nog met eerbied genoemd en wier werken nog met geestdrift gelezen worden. Maïmonides was een der grootste lichten zijner eeuw, ... zulk een verheven wijsgeer, dat hij onder de Grieksche wijzen behoorde gerangschikt te worden." Door zijn' *Doctor Perplexorum* (More Nebuchim (2)) en andere werken op dit gebied zullen, in alle eeuwen, zijne wezenlijk verhevene en vrijzinnige denkbeelden met eerbied worden onderzocht (3).

Maar voor ons zijn zijne geneeskundige verrigtingen thans de hoofdzaak. — Nadat hij zich, vooral onder Averroës, had bekwaam gemaakt in alles, wat tot de studie der geneeskundige wetenschappen behoorde, legde hij zich vooral ook toe op de praktijk der Geneeskunde. Maar wegens godsdienstvervolgingen, waaraan toen, in Spanje, Joden en Christenen waren blootgesteld, verliet hij zijn vaderland en vestigde zich in Egypte. Spoedig werd zijn naam aldaar beroemd, zoodat hij eerst lijfarts werd van Alfadl-al-Rahim, en daarna van Sallah-Eddin

---

(1) In de zoo belangrijke, als vlijtig en grondig bewerkte Diss. van mijn' vriend, Dr. A. H. ISRAËLS, *Collectanea gynaecologica ex Talmude Babylonico*, Groning. 1845, — een geschrift, waarop ik beneden nader zal moeten terugkomen, — vindt men menigvuldige blijken, ten betooge niet alleen van bovenstaande waarheden, maar ook van de voortreffelijkheid der verklaringen, die MAÏMONIDES nopens vele godsdienstig-geneeskundige zaken geeft.

(2) Even als bijna alle werken van MAÏMONIDES, is ook dit door hem in 't Arabisch geschreven. Het werd daarna in 't Hebreeuwsch vertaald door zijn' kundigen vriend SAM. IBN TYBBON, en is uit deze vertaling eenige malen in het Latijn overgebragt, b. v. door JO. BUXTORFF *fil.*, Basil. 1629, 4to.

(3) Ofschoon ik hier niet verder wil uitweiden over andere wijsgeerige werken van onzen geleerde, zoo moet ik echter melding maken van de zoogenoemde *Acht Hoofdstukken van Maïmonides*, welk werk dezer dagen in het Hebreeuwsch met Nederduitsche vertaling en aanteekeningen is in het licht gegeven: *De acht Hoofdstukken van* M. *bevattende zijne* zielkundige *verhandeling*, Groningen 1845. Ook dit werk, waarin natuurlijk veel geneeskundigs voorkomt, is door M. in 't Arabisch geschreven, door IBN TYBBON in het Hebr. vertaald, uit die taal in het Hoog- en Nederduitsch overgebragt.

(Saleddin). Deze hofpraktijk kostte hem veel tijds, zoodat hij, overladen daarenboven met een buitengemeen drukke gewone praktijk, naauwelijks eenige rust genoot, en thans bijna niet meer om godgeleerde en wijsgeerige studiën kon denken (1). — In Egypte was hij dan ook ongemeen gezien als Geneesheer, zoo als onder anderen berigt wordt door Abdollatif, die met Maïmonides te Kairo kennis maakte (2), en door Ibn Abu Oseibiah, die van Maïmonides zegt: » dat hij de eerste was onder de Geneesheeren van zijnen tijd, zoo wel naar de theorie, als praktijk" (3).

(1) Belangrijk is de plaats hierover in een zijner brieven aan den Hebreeuwschen vertaler zijner werken, SAM. IBN TYBBON, te vinden in de *Igereth Ha-rambam* (*Brieven enz. van* MAIMONIDES), Amsterd. 1712, pag. 13; — Praag 1726, pag. 15.

(2) Abdollatif, in zijne reisbeschrijving door *Egypte*, zegt over MAÏMONIDES het volgende (Editie van DE SACY cet., pag. 465—466): » Wat mij naar Kaïro had gelokt, was de begeerte om drie personen » te leeren kennen, n.l. Yasin Simiyaï, den Reïs Moses zoon van » Maïmun den Jood, en Abulkasem Scharii.... Ik zag in » Yasin niets dan een' bedrieger.... Moses zoon van Maïmun » kwam mij bezoeken. Ik erkende in hem een' man van zeer groote ver» diensten, maar beheerscht door de zucht, om den eersten rang in te » nemen, en zijn hof te maken aan de grooten. Hij heeft een genees» kundig Tractaat geschreven, waarin hij eene bloemlezing van de 16 boe» ken van Galenus, en van 5 andere boeken verzameld heeft. Hij heeft » zich ten pligt gesteld, om niets te veranderen aan de eigene uitdruk» kingen der werken, waaruit hij putte; uitgezonderd misschien een » koppelwoord of partikel, zich eenvoudig vergenoegende met het uit» kiezen der teksten, die hij in dit uittreksel wilde opnemen. Hij heeft » ook voor de Joden eene verhandeling geschreven, getiteld *de Gids* » [*Doctor Perplexorum*], en verwenschingen uitgesproken tegen ieder, die » dit werk anders dan met Hebreeuwsche letters zoude schrijven. Ik heb » deze verhandeling gelezen, en bevonden, dat het een slecht boek is, [dat » zal willen zeggen, dat het is] geschikt om de grondleerstellingen der » Godsdiensten het onderst boven te keeren door de middelen, die be» stemd schijnen dezelve te bevestigen." — Deze middelen bestonden n.l. in de *Wijsbegeerte*, en het is alzoo wel wat zonderling, een' *Wijsgeer* dit oordeel over Maïmonides' arbeid te hooren vellen.

(3) Oseibiah, in zijne *Levens van beroemde Geneesheeren*, Cap. XIV, no. 36, zegt n.l. onder anderen het volgende (vermeld in DE SACY's Edit. van Abdollatif, p. 490): »..... Abou Amrou Musa Ben » Maïmoun, van Kordova, een Jood, ... was het opperhoofd zijns » volks in Egypte. Deze wijsgeer bekleedde den eersten rang onder de » Geneesheeren van zijnen tijd, zoo wel wat de Theorie aangaat, als » de Praktijk van zijne kunst; hij was zeer ervaren in de (algemeene) » Wetenschappen en bezat eene diepe kennis van de Wijsbegeerte. De » Sultan Melek-alnaser Salah-eddin maakte veel werks van hem, en » gebruikte hem als zijn lijfarts: ook was hij geneesheer van Melek» alafdhal, den zoon van dien vorst.." .... Men ziet ook uit de

Na een leven vol inspanning, stierf hij in 70jarigen ouderdom, terwijl eerst lang na zijnen dood zijne wezenlijke grootheid op den juisten prijs werd geschat, wat betreft den godgeleerden en wijsgeerigen arbeid, dien hij naliet aan een geslacht, hetwelk hij eeuwen vooruit was, — waarover hier echter niet verder kan worden gesproken.

Tot de nakomelingen van Maïmonides, die eveneens als Geneeskundigen in Egypte leefden, behoort zijn zoon Abul Meni Ibrahim; de zoon van dezen, Abu Soleiman Dawid Ben Abul Meni, en diens zonen, Abu Saïd en Abu Schâkir, — over welke 4 men kan nazien Oseibiah's werk XVI, 37; 46; 47; 48.

Wat nu de geneeskundige kennis van Maïmonides betreft, zoo wil ik uit zijne *Aphorismen* tot voorbeeld slechts éène daadzaak aanvoeren. Galenus had geschreven, dat de *Diabetes* eene hoogst zeldzame ziekte is, zoodat hij dezelve slechts *twee* malen had waargenomen. Na Galenus vindt men dan ook, gedurende meer dan duizend jaren, bij al zijne volgelingen dezelfde verklaring terug, en niemand bijna heeft iets oorspronkelijks daarover bekend gemaakt, tot op den tijd van WILLIS (in het midden der 17de eeuw) en vooral van CAWLEY (in 1778), ofschoon dan ook GATENARIA, in 1538, iets nieuws over deze ziekte medegedeeld, en ook CARDANUS berigt gegeven hebbe van een meisje, dat, in 1481, met deze ziekte behebt en door DE BUSTIS behandeld was. Maar Maïmonides maakt hier eene geheel alléén staande uitzondering. Want terwijl hij zegt (*Aphor.* Part. VIII, Aph. 69): » Similiter ego non vidi eam contingere in Occi»dente; neque audivi ab aliquo meorum Doctorum antiquorum, quod »viderit eam," voegt hij er dadelijk bij: » *Sed tamen hoc in Aegypto* »*vidi aliquos* [en wel *XX*] *patientes*, et hoc significat, quod multoties generatur in regionibus calidis, et forsan accidit, ut dixi, »in regione Aegypti, saporositate aquae Nili, quam omnes bibunt."

---

aangevoerde woorden van Oseibiah, dat ook WENRICH de reeds oude dwaling beging (*Comment.* cet. pag. 114), van te zeggen: » artem medicam tamen » *haud unquam* ausus est exercere." Dit niet-uitoefenen der Geneeskunde geldt namelijk alléén van *Spanje*, en niet van *Egypte*, zoo als wel duidelijk zal geworden zijn. WENRICH en anderen hebben hunne dwaling blijkbaar ontleeend aan hetgeen gevonden wordt bij CASIRI, *Bibliotheca Arabico-Hispana Escurialensis*, cet. I, Matriti 1760, pag. 293. Dáár namelijk wordt het » Leven van Maïmonides" medegedeeld » ex [Anonymi] Arabica Philosophorum Bibliotheca, fol. 355", en onder anderen letterlijk gezegd, bij den *aanvang* der levensbeschrijving: » Medicam tamen » artem exercere nunquam est ausus," terwijl bij het slot nog wordt aangemerkt: » Eo igitur rerum statu Maimonides sese Medicis adjunxit; » nunquam tamen in curandis aegrorum morbis ob nullam artis Medicae » exercitationem ac experientiam sibi soli credidit." Blijkbaar dwaalde echter deze anonyme Arabische schrijver, en was hij met Maïmonides latere lotgevallen niet naauwkeurig bekend.

Dat nu deze waarnemingen van Maïmonides juist zijn, blijkt ons uit de latere en laatste onderzoekingen van de Egyptische ziekten, en het is dus dubbel verwonderlijk, dat zelfs PROSPER ALPINUS over dit onderwerp volstrekt niets heeft opgeteekend.

Uit zijne *Aphorismen* deel ik nog de volgende zes hier mede vg. CHARTIER's Edit. laud. pag. 395 seqq.):

1. »Quaecumque ex animalibus et plantis cito crescunt, cito »quoque vitam suam finiunt." —

2. »Ex materia humoris ascendentis ad partem superiorem cor»poris, in capite ulcera generantur, ac tunc oportet te purgare ex »loco proximo vomitu et *non* phlebotomia." —

3. »*Non oportet cito perforari ventrem hydropicum*, sed hoc »debet fieri quum est augmentata humiditas in tantum, quod vir»tutem aggravat et defectat." —

4. »Lac matricis convenit filio, *quia substantia ejus est sub»stantia sanguinis*, ex quo creatus est," cet. —

5. »Nos clysterizamus *cum oleo et aqua tantum* in febribus »adurentibus accensis, ut disrumpamus sui calorem adurentem et »accensum." —

6. »Cum vis solidare manum aut pedem, *fac instrumentum »simile illi membro, intra quod membrum ipsum permaneat.* —

De geschriften van Maïmonides, nagenoeg allen oorspronkelijk in de Arabische taal door hem geschreven, en grootendeels door Sam. Ibn Tybbon in het Hebreeuwsch vertaald, en uit deze taal wederom gedeeltelijk in de Latijnsche en andere talen overgebragt, zijn even talrijk als gewigtig. Wij spreken hier alleen over zijne geneeskundige, die, vrij oppervlakkig en onnaauwkeurig, door CARMOLY (*Revue orient.* I, p. 399 seqq.) ten getale van 19 worden opgegeven. — De belangrijkste dier werken zijn echter de twee volgende:

1) De *Aphorismi medici*. Dit werk bestaat uit uittreksels van Hippokrates, Rhazes enz., maar vooral uit de werken van Galenus, en is in onderscheiden Latijnsche vertalingen (uit het Arabisch) bekend, terwijl daarvan mede eenige Hebreeuwsche vertalingen in H. S. bestaan, waarvan ééne ook in druk is verschenen. De Latijnsche uitgaven zijn onder anderen de volgende: *Alphorismi excellentissimi* RABY MOYSES *secundum doctrinam* GALIENI *medicorum principis*, Bonon. 1489, 4to (*Med. Quart. no.* 75 *van de Akad. Biblioth. te Utrecht*). — Er is eene andere uitgaaf, Bazel 1579, 8vo. — Men achtte vroeger deze *Aphorismi* zeer hoog, en vindt fragmenten daarvan b. v. in CHARTIER's Editie van HIPP. en GALENUS (T. IX, P. II, Paris. 1689, pag. 395—405), terwijl dezelve in vele Editie's van RHAZES ook zijn opgenomen (*Med. fol. no.* 16 *van de Bibliotheek voornoemd*, in de Venet. Editie van 1498). —

De *Leydsche* Bibliotheek bezit o. a. van deze Aphorismen een op de volgende manier aangegeven H.S. [*Catal.* van 1716, pag. 440, col. β: no. 737 (128. 1)]: *Musa Ben Obeidallah sive Maimonidae Aphorismorum Medicorum sectiones* 25. Script. Maur.

2) *Regimen Sanitatis.* Dit geschrift, aan den Sultan Sallah-Eddin (of aan diens zoon, den Sultan El Malik el-Afdhal?) opgedragen, werd door Moscheh Ibn Tybbon in 't Hebreeuwsch vertaald, ספר הנהגת הבריאות; deze vertaling is gedrukt, Venetië 1519, en ook afgedrukt in GOLDENBERG's *Kerem Chemed* III, pag. 9—31 (Prag 1838). — Er bestaan daarvan onderscheiden Latijnsche uitgaven: *Tractatus* RABI MOYSI *quem Soldano Babiloniae transmisit*, Florent. sine anno [maar stellig vóór het jaar 1484]. — Ook eene uitgaaf bij den Geneesheer en boekdrukker SIGISM. GRIMM, Augsburg 1518, 4to. — Voor eenige jaren is de volgende uitgaaf verschenen: Maimonidis, *Medici qui seculo florebat* XII., *Specimen diaeteticum*, edente KIRSCHBAUM, Berolin. 1822. Onlangs is eene Hoogduitsche vertaling uitgekomen: *Das diätetische Sendschreiben des* MAIMONIDES (Rambam) *an den Sultan* Saladin. *Ein Beitrag zur Gesch. der Medizin* u. s. w. *von* Dr. D. WINTERNITZ, Wien 1843. — Men vindt dit diaetetisch geschrift ook bij andere werken gevoegd, b. v. JO. MATTH. DE GRADI *Consiliorum secundum vias* Avicennae *ordinator. utile repertorium, additis antiquissimi medici* RABBI MOYSIS *de Regimine vitae quinque tractatibus* cet., Venet. 1514, fol. —

Daarenboven heeft hij een uittreksel geschreven uit Galenus (in XVI Boeken), eene verhandeling over de *Haemorrhoïden* en hare behandeling (ook in 't Hebr. vertaald), eene andere over *Vergiften en Tegengiften* (almede in 't Hebr. vertaald), een *Commentaar op de Aphorismen van* HIPPOKRATES, uit het Arab. in 't Hebr. vertaald door Moscheh Ibn Tybbon, en hieruit in het Latijn overgebragt. — Maïmonides gaf ook eene *Hebreeuwsche* vertaling van Avicenna's *Canon*, waarvan de Dominikaners te Bologne een prachtig H.S. bezitten; — of het Hebr. H.S. te *Leyden*, no. 36 *Hebr.*, Catalog. 1716, p. 314, Col. β, hetzelfde werk zij, kan ik niet beslissen. — En zoo bestaan er nog meer andere geneeskundige geschriften van MAÏMONIDES, behalve de vele plaatsen in zijne wijsgeerig-godsdienstige werken, die op de Geneeskunde betrekking hebben. — Men kan ook over sommige geschriften van Maïmonides vergelijken HALLER's *Biblioth. Botan.* I, p. 201; II, p. 652, benevens WOLFF's *Bibl. Hebr.* I, p. 863. — Het gebed, dat Maïmonides altijd uitsprak vóór het aanvangen zijner geneeskundige verrigtingen, — voor welk gebed hem de uitgeloofde prijs van 100 stukken gouds door de School van Marokko was toegekend (vg. *Der Orient* van FÜRST, 1842, no. 48, S. 384), — is on-

langs vertaald medegedeeld in den *Examinateur médical*, 5 Juni 1842, daaruit overgenomen en vertaald in het *Hamburger med. Zeitschrift* XX, Hft. 4, en hieruit wederom vertaald in MOLL en ELDIK's *Pract. Tijdschrift* 1843, Jan. (XXII, Stuk I), bl. 11—14.

In de *Nomologia o discursos legales compuestos por el virtuoso Haham* R. IMANUEL ABOAB de buena memoria, cet., *Anno de la creacion* 5389, 4[to], seq. part. p. 275, vindt men onder anderen het volgende door ABOAB gezegd: »tambien presumo, que el libro intitulado »*Hortus sanitatis*, que contiene la materie *de Herbis, de Animalibus*, »*de Avibus, de Piscibus, de Lapidibus et in terrae venis nascen*»*tibus*, sea obra suya;" de gronden van welke meening ik hier echter niet verder zal aanvoeren.

Over het leven en de geschriften van Maïmonides kan men verder vergelijken, behalve de aangev. werken en alle algemeene geschriften en Compendia, de navolgende:

Casiri, *Bibliothec. Escor.* I, 293, onder anderen ook over *Mathematische* werken.

Sylv. de Sacy, in zijne uitmuntende Fransche uitgave van ABDOLLATIF, *Rélation de l'Egypte*; Appendix p. 490 cet.

Jo. Dan. Metzger, *Progr. nonnulla de* RABBI MOSE BEN MAIMON, Regiomonti 1791.

MAIMON's *Lebensgeschichte*, Berlin 1793.

Mich. Berr, *Notice sur Maymonide*, in het *Magas. encyclop.* 1815, Janv.; en *Mercure étranger*, 1816, Février.

Biographie van MAÏMONIDES, als Praefatie der Hoogd. vertaling van den *Moreh* (*Doctor perplexorum*), uitgegeven door Asch, Berlin 1816.

Peter Beer, *Leben und Wirken des Rabbi* MOSES BEN MAIMON, Prag 1834.

J. Bukofzer, MAÏMONIDES *im Kampf mit seinem neuesten Biographen* Peter Beer, Berlin 1844.

Uit het *Literaturblatt des Orients* van FÜRST, 1845, no. 12, zie ik, dat Steinschneider, onlangs een eerste Artikel heeft geschreven over MAIMUNI's geneeskundige geschriften. Dit, naar 't schijnt, uitmuntende artikel, — geplaatst in de no's 12, 14, 15 en 16 van de *Oesterreich. Blätter für Litteratur und Kunst*, — heb ik echter, tot mijn leedwezen, tot dusverre nog niet kunnen vergelijken. C.]

Abdollatif.

[Abu Muhammed Abdollatîf Ben Jusuf Ben Muhammed.]

Abdollatif, geboren te Bagdad, in 1161 [volgens anderen in 1162], gestorven aldaar [den 8 November] 1231, deed, voor-

zien van Sultan Saleddin's († 1193) aanbevelingen, groote reizen door Egypte [alwaar hij, zoo als wij gezien hebben, onder anderen kennis maakte met Maïmonides] (1).

Ibn [Al] Beithâr.

Ibn Beithâr, uit Malaga, gestorven te Damaskus, in 1248, heeft de verdienste, van na groote en moeijelijke reizen — [ter vermeerdering van zijne botanische en zoölogische kennis, in Griekenland en Klein-Azië ondernomen], — door zijne »*Collectio magna*" [sc. *alimentorum et medicamentorum simplicium*], eigenlijk *Mofredat al Thabbi*, — een uitvoerig werk over de enkelvoudige geneesmiddelen [en voedingsmiddelen], — Dioskorides teregt gewezen en diens Materia medica door vele eigene ontdekkingen verrijkt te hebben. Daar tot dusverre slechts een Arabische [lees: Arabisch-latijnsche, door Casiri vervaardigde] afdruk van het voorberigt en een latijnsche [door Alpagus, Venet. 1583, vervaardigde] van het hoofdstuk »*de malis limoniis*" gedrukt is, zoo moest iemand dit werk van den grootsten plantkundige der Arabieren, — van wien ook Bochart [even als Reiske, de Sacy en anderen] een groot gebruik heeft gemaakt, — uitgeven naar het in 't Spaansche Escuriaal aanwezige Handschrift, [terwijl echter ook te Oxford, Hamburg enz. dergelijke H.S. bestaan, van welken laatsten von Sontheimer nu onlangs heeft gebruik gemaakt] (2). Maar afgezien van dezen geleerde en van den beroemden

---

(1) Hij reisde overigens zeer veel, ook in Klein-Azië en Arabië; en van de 166 werken, die hij, volgens het berigt van Abu Oseibiah, geschreven heeft, en waarvan 39 tot de Geneeskunde behooren, vermelden wij hier alleen zijne natuur-wetenschappelijke beschrijving van Egypte, hetwelk het eenige werk van hem is, dat gedrukt bestaat. Van deze reis bestaan onderscheidene uitgaven, b. v. eene Arab.-latijnsche van JOS. WHITE, Oxonii 1800, en de reeds aang. Fransche vertaling van den beroemden SILVESTRE DE SACY, Paris 1810, met historische en kritische aanteekeningen van den zeer geleerden vertaler. Men zal in laatstgenoemd werk, pag. 457 volgg. eene uitvoerige levensbeschrijving van Abdollatif aantreffen, getrokken uit Oseibiah's Levensbeschrijvingen, en wel grootendeels naar eene Autobiographie, waarin Abdollatif zelf zegt: »... ik werd geboren in 't jaar 557," d. i. Decemb. 1161. — Ons bestek vergunt niet, om uit Abdollatif's hoofdwerk eenige mededeelingen te doen, die overigens niet onbelangrijk zouden zijn. C.

(2) Sedert de Heer ISENSEE zijn werk schreef, is n.l. de volgende uitgaaf verschenen: *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel, von* ABU MOHAMMED ABDALLAH BEN AHMED *aus Malaga, bekannt unter dem Namen* EBN BEITHÂR. Aus dem Arab. übersetzt von Dr. J. von Sontheimer, K. Würtemb. Generalstabarzte, u. s. w., II Bände,

[Ibn] Abu Oseibiah,
[geboren in 1203 en] gestorven in 1269,
over wien wij bij de resultaten uit den Arabischen tijd zullen spreken (1), begon men, zoo als genoeg bekend is, in dezen tijd zelfs de studië der Ouden te verwaarloozen, zonder echter in plaats daarvan eigene waarnemingen terug te geven, of nieuwe denkbeelden en hypothesen voor te dragen, die belangrijk zouden kunnen worden geacht ter opwekking van den geest, of krachtig genoeg ter verdrijving van den tijd van afmatting, die zich thans weder duidelijk openbaarde.

Vraagt men echter, waarom de Arabische Geneeskunde zoo groot een' roem verwierf, dan kan men met Bostock antwoorden, dat zij dien roem meer te danken had aan toevallige omstandigheden, dan aan hare innerlijke waarde. Teregt heeft men gezegd, dat

---

Stuttgart, 1840—42. — Behalve bij Von Sontheimer vindt men over IBN BEITHÂR ook belangrijke opgaven bij DIETZ, *Analecta medica ex libris mss.*, Lips. 1833. — In den *Catalogus centuriae librorum rarissimorum MSS. et partim impressorum Arab.*, *Persicor.*, *Turcic.* etc., *qua Ao.* 1705 *Bibliothecam publ. Academiae Upsalensis auxit* cet. J. G. SPARVENFELDIUS, gedrukt te Upsala in 1706, en waarvan, door de zorg van Weijers, in 1836, te Leyden een uittreksel weder is afgedrukt (*Catalogus* cet. *nunc ex parte iterum editus*, *quantum ad Libros Manuscriptos Arabicos Persicos et Turcicos spectat*, pp. 24; 4to), wordt (pag. 2—4 von het uittreksel) de inhoud opgegeven van een werk van Ibn Beithâr, dat echter een geheel ander is als hetgeen door BOCHART gebruikt en nu door VON SONTHEIMER uitgegeven is, zoo als dan ook de ongenoemde schrijver van den SPARVENFELDschen Catalogus (OLAUS CELSIUS?) teregt aanmerkt: »Caeterum quod »dicto loco, et passim in scriptis suis laudat Bochartus de plantis accu»ratum opus Aben Bitaris Medici Malacensis, longe diversum est ab hoc »dono illust. Sparfwenfeldii, inscribiturque *Collectio*, vel potius *Collectio* »*magna de viribus medicamentorum et alimentorum.* Id opus pluribus con»stat voluminibus, quorum quodque in sua capita, secundum ordinem »Alphabeti, distinguitur, nec plantas modo, sed etiam animalia, lapides, »terras cet. medicinasque inde parandas fuse describit. *Praesenti autem* »*libro tantum medicamenta è simplicibus petenda capitibus XX atque ordine* »*traduntur sequenti* cet." (Hierop wordt n.l. de inhoud der XX Hoofdstukken opgegeven, waaruit blijkt, dat, beginnende met het hoofd en afdalende naar de overige deelen des ligchaams, in ieder Hoofdstuk de middelen worden behandeld, die nuttig zijn voor de verschillende ligchaamsdeelen, terwijl eenige Hoofdstukken trouwens eene meer algemeene strekking hebben. — HERBELOT maakt insgelijks melding van dit werk. — Voor het overige verdient ook bovenal CASIRI, l. c. I, pag. 275—280, over Ibn Beithâr gelezen te worden. C.

(1) Over Oseibiah moet in 't bijzonder ook vergeleken worden, behalve WÜSTENFELD, de aangeh. verhandeling van WENRICH, *de Auctorum Graecorum versionibus et commentariis Syriacis*, *Arabicis*, *Armeniacis Persicisque Commentatio*, cet. Lipsiae 1842, pag. XII—XV *Praefat.* C.

men een groot gedeelte van dien roem moet toeschrijven aan den toestand, waarin de kennis destijds in de omringende landen verkeerde. Want, zoo als men weet, was het tijdvak van de achtste tot de twaalfde eeuw een tijd, waarin, uit eene zekere traagheid, buiten Spanje, in onze Wetenschap niet veel is ten uitvoer gebragt.

Alleen onder de Mooren en Arabieren was nog eenige lust voor de Geneeskunde te vinden, en uit deze bron vloeiden 1) door tusschenkomst der kruisvaarders en het levendige verkeer tusschen het Oosten en Westen, de wijsgeerige en geneeskundige geschriften der Grieken het eerst naar Italië en Frankrijk. En zelfs na hunne overkomst in Europa, schijnt men deze geschriften gedurende een' geruimen tijd alleen in Arabische vertalingen, of althans in overzettingen, uit deze taal in 't Latijn bewerkt, gelezen te hebben. Eerst zeer laat las men ze in de oorspronkelijke taal. De studie der Grieksche taal was inderdaad gedurende eenige eeuwen van dat tijdvak zóó verwaarloosd, dat men wel mag twijfelen, of de geschriften der oude Geneesheeren niet zouden zijn verloren geraakt, wanneer zij in die vertalingen niet voor ons bewaard waren gebleven. — 2) De Arabieren wekten den uiterlijken levendigen natuurzin op, en voedden, — zoo als reeds Damerow, t. a. pl. 89, zeer juist aangemerkt heeft, — de Geneeskunde met Natuur; deze studie der Natuur was de bodem, waaruit al hun streven voortkwam, »omdat de Natuurdienst *hun* noodlot, hunne bestemming was." — Dat de kring van hunne verrigtingen inderdaad de natuur omvatte, zien wij 3) uit de door hen in 't aanzijn geroepene ontwikkeling van eenige Natuurwetenschappen. Want terwijl zij in het bijzonder Sterrekunde en Scheikunde beoefenden, waarbij de Wiskunde zich voegde, als de maat die alles ordende, *waren zij afgescheiden van de Oude Geschiedenis, die wij uit dien hoofde vóór hen moesten afsluiten*, alhoewel de laatste Geneesheeren uit het Grieksch-romeinsche tijdvak zich nog, naar den tijd huns bestaans gerekend, tot in de [z.g.] Middeleeuwen uitstrekten. — De Arabieren verkondigden, even als het morgenrood in 't oosten, gewis het aanbreken van een' nieuwen dag in de Geschiedenis der Geneeskunde, zonder juist zelve dien dag reeds te kunnen doen verrijzen. Door de aankweeking der Scheikunde bereidden zij derzelver heerschappij in de Geneeskunde voor, — eene heerschappij, die thans wederom meer en meer zich doet gelden. Van den anderen kant bragten de Arabieren daardoor de vroegere scheikundige beginselen der boven vermelde Grieksche Elementen-leer, al meer en meer tot ontwikkeling. Maar door hunne gelijktijdige bearbeiding van Scheikunde, Sterrekunde en Wiskunde, bleek het, dat zij een begrip hadden van de eenheid der natuur;

dit begrip openbaarde zich later, in de Middel-geschiedenis, in de Scholastische Geneeskunde, duidelijker, ofschoon ook gehuld in het echter zoo doorzigtige gewaad der Mystiek. Want deze drie wetenschappen bragten den onderzoeker, door middel van scheiding, van beweging en berekening, ten gevolge van innerlijke noodzakelijkheid, tot de uiterlijke kennis van de eenvoudigheid en eenheid der natuur. Maar . . . wij gaan over tot de resultaten, die voor de Geneeskunde het belangrijkst zijn.

5. Resultaten uit den Arabischen tijd.

Volgens het algemeen aangenomen denkbeeld, hetwelk wij straks in zijne afzonderlijke punten zullen pogen teregt te wijzen, hebben wij aan de Arabieren alleen het overbrengen van de werken der Grieksche Geneesheeren te danken; deze werken zouden zij wel is waar met zeer enkele daadzaken verrijkt hebben, maar ten aanzien van algemeene therapeutische beginselen moet men daarenboven die verrijkingen, naar hoeveelheid en hoedanigheid, van gering belang achten. In de Ontleedkunde deden zij, zegt men, geene schrede voorwaarts, omdat zij noch gezonde, noch zieke ligchamen ontleedden, en nog minder praeparaten vervaardigden en verzamelden. De Theorie der Geneeskunde werd met grooten ijver beoefend, maar hunne eigene theorieën bestonden meer in Aristotelische spitsvondigheden, dan in pathologische studiën of in eene scherpere Diagnose. Abulkasem schijnt de Chirurgie een weinigje vooruitgebragt te hebben, dit geeft men toe, maar men houdt hem ook voor den eenigen, die het voornemen koesterde de wetenschap voorwaarts te brengen. Uitgezonderd bij hem, zien de vroegere Geschiedschrijvers in de chirurgische praktijk, gedurende het geheele Arabische tijdvak, bijna altijd eene achterwaardsche beweging, enz. — Alleen in de bijzondere Ziektekunde en Pharmacie blijven ons alzoo vorderingen van wezenlijke waarde over, — vorderingen, die alleen door een' vlugtigen waarnemer als toevalligheden zonder eenige verdienste kunnen worden aangemerkt, terwijl echter de Wijsbegeerte der Geschiedenis het noodzakelijke der ontwikkeling spoedig ook daarin opmerkt.

I. In de **Wijsbegeerte** volgden de Arabieren, — zoo als Heusinger, *Encykl.* u. s. w., S. 452, zeer juist opmerkt, — vooral de beschouwingen der Neo-Platonici en der Alexandrijnsche Neo-Peripatetici, die daarbij met de Joodsche leerstellingen der Kabbalah en met de Perzische Astrologie vermengd werden. Welke geeft echter zich van de latere Arabische letterkunde meester maakte, — welke letterkunde den overgang zoude daarstellen tot de Monniken-scholastieke, — is onder anderen nader onderzocht

door Hurtado de Mendoza (*Decades medico-quirurgicas*, I Vol., Madrid 1821). (1)

II. In hunne **Scheikunde** en **Pharmacie** vinden wij wel is waar duistere alchemistische pogingen, maar men zal echter moeten bekennen, dat zulks het vroegste, tot dusverre bekende begin der [eigenlijke] Scheikunde uitmaakt (2). Of zij deze wetenschap uit Indië of Perzië ontleenden? »Want op Arabische hoogescholen werd (volgens Wüstenfeld, Gött. 1837) Geneeskunde niet beoefend" (3).

III. In de **Natuurlijke Geschiedenis** komen ons eenige waarnemers en reizigers voor. Reeds de Sacy heeft op eene Encyklopaedie oplettend gemaakt (4). In de *Dierkunde* moeten Ibn Shiaba, Abu Othman en beschrijvingen van

---

(1) Men zal echter wèl doen, wanneer men, ten aanzien der *Wijsbegeerte* bij de Arabieren, kennis maakt met de *zeer uitgebreide* en *hoogstbelangrijke* Letterkunde, die bij hen bestaat vooral ten opzigte van Aristoteles. Ik kan niet beter doen, dan den Lezer ook hieromtrent te verwijzen naar de reeds meermalen aangeh. verhandeling van WENRICH, die (pag. 126—175) dit gewigtige onderwerp met de noodige grondigheid en uitvoerigheid behandelt. C.

(2) Over de *Scheikunde der Arabieren* verdient nagezien te worden: GMELIN, *Gesch. der Chemie*, Gött. 1797, I, S. 75; — H. KOPP, *Gesch. der Chemie*, I, Braunschw. 1843, S. 51—59; — en over Geber, ook DUMAS, *die Philosophie der Chemie*, Deutsch von RAMMELSBERG, Berlin 1839, S. 12 folg. C.

(3) Deze zinsnede versta ik niet! — Voor het overige kan ik niet voorbij de volgende fraaije opmerking hier in te lasschen: »Quemadmodum HIPPOCRATES prognosticen, ARETAEUS diagnosticen, GALENUS medendi »methodum illustraverant, sic *Arabes* pharmaceuticen in disciplinarum »medicinalium cyclum induxerunt;" Pruys v. d. Hoeven, l. c. 118. C.

(4) Ik denk, dat hier gedoeld wordt op een werk, waarvan de *Leydsche* Bibliotheek ook een HS. bezit, en hetwelk (in den Catal. van 1716, pag. 488, col. β, onder no. 1939) op de navolgende wijze wordt aangegeven: »Ahmed Ben Abdulwahab Ben Muh. Bieraci illustris nomine Nuweirii Bibliotheca humanioris doctrinae Arabum; Opus ingens ac insigne quinque sectionibus majoribus distributum, quarum prima tractat res Coelestes et Terrestres, secunda Hominem, tertia caetera Animalia, quarta Plantas, quinta denique (quae omnium luculentissima,) Historias ab Adamo usque ad A. Heg. 720, quô tempore vixit author, 14 volumina in fol." — Onder no. 1940 komt voor, »ejusdem operis Nuweirii Tomus continens partem 14 et 15," — en »ejusdem operis tomus primus." Gewis ligt in dit werk een schat begraven, die verdiende aan 't licht gebragt te worden. C.

groote diergaarden in aanmerking worden genomen, in de *Plantkunde* bovenal Ibn Beithâr (1).

IV. In de **Anatomie** en **Physiologie** volgden zij Galenus; maar reeds Abdollatif merkt b. v. aan, dat de benedenkaak slechts uit één stuk bestaat; — en ook andere, veel belangrijker teregtwijzingen komen voor, die bewijzen, dat zij òf ook nog andere bronnen bezaten (2), òf dat althans in dien tijd eigene onderzoekingen, misschien door Syriërs, in het werk gesteld zijn. En wat zouden wij eerst zeggen, wanneer wij het door Ainslie (*Mat. ind.* p. 504) hooggeprezene Handboek der menschelijke Anatomie van Mansur Ben Mohammed, uit het jaar 1396, vóór ons hadden!

V. De **Pathologie** is overeenkomstig de Physiologie; maar men doet echter gemeenlijk den Arabieren onregt aan, met Avicenna hier als leidsman te nemen, zoo als dit zoo dikwijls gebeurd is. — In de *Nosographie* maakten zij zich verdienstelijk door de naauwkeurige beschrijving van menige ziekte, vooral van menige, die in Azië inheemsch, of voor het Westen nieuw was, en eerst door hen zelve verbreid was geworden, b. v.

---

(1) Over Ibn Beithâr heb ik boven reeds iets aangeteekend; — laat ik hier nog zeggen, dat de Arabieren reeds vrij juiste denkbeelden hadden aangaande de geslachtsdeelen der planten; dat zij hadden waargenomen, hoe de bevruchting hunner boomen afhing van de werking der winden; dat zij onder anderen ook reeds bekend waren met de prikkelbaarheid der planten, zoo als blijkt uit een Arabisch H.S. van Ahmed Ben Abdal Salam-al-Menoufi, *over alles wat betrekking heeft tot den gezegenden Nijl* enz. (geschreven in 1502), alwaar n.l. wordt melding gemaakt van de Irritabiliteit bij eene soort van *Mimosa*, volgens de waarnemingen van Giahdeh, welke geleerde in 't jaar 877 na Chr. is gestorven: — vg. VARSY, in het *Journ. Asiatiq.* 3e Série, I (1836), p. 504 seqq., en BARGÈS, ibidem, III (1837), p. 97 seqq.

Overigens wil ik hier nog vermelden, dat de *Leydsche* Bibliotheek onder anderen van Dioskorides' werk eene *Arabische* vertaling (die van Honein Ben Ishak en Stephanus) in H.S. bezit (*MSS. libri orient.* 814; Catal. cit. p. 443, col. β). Dit H.S. is versierd met afbeeldingen van kruiden, bloemen, zoogdieren, visschen en insekten.

C.

(2) Daar de godsdienst den Arabieren verbood lijkopeningen te doen, zoo konden zij, behalve de boekenstudie, ook weinig ontleedkundige kennis vergâren. Echter gebruik makende van de enkele hun voorkomende gelegenheden, onderzochten zij gretig de beenderen *in de knekelhuizen*, en bij zulk eene gelegenheid maakte dan ook Abdollatif de opmerking, waarvan onze tekst hier spreekt. Ook ten aanzien van het Heiligbeen spreekt Abdollatif den meester tegen, wiens gezegden hij zeer juist beneden de eigene waarneming plaatst. Abdoll. *Memor. Aegypt.* L. II, c. 3, p. 150, ed. van Tubing. 1789. C.

Mazelen en Pokken (1). De laatstgenoemden waren, volgens Ainslie (*On Smallpox;* Transact. of the Asiatic. Soc. II, p. 52), in Arabië reeds ten tijde van Mohammed bekend. Alles voorspelt ons, dat men hun in dit opzigt zeker nog meer geregtigheid zal laten wedervaren, zoodra men eerst nader met hen zal hebben kennis gemaakt. Want ten opzigte van de beschrijving van nieuwe ziekten, zoo is het wel bekend, dat wegens oorzaken, die voor als nog onverklaarbaar zijn, ziekten van de sterkst uitgedrukte eigenaardigheid, — ziekten, die bij geene mogelijkheid verwisseld kunnen worden, — ziekten, die, wanneer zij voorkomen, te hevig zijn om te worden voorbij gezien, — ziekten, die door de Grieksche en Romeinsche Geneesheeren geheel en al onvermeld gelaten waren, juist door de Arabieren het eerst zijn beschreven geworden, — b. v. de reeds aangevoerde Mazelen en Pokken (2). Reeds veel vroeger waren (zoo als boven, bl. 262, aangetoond is) de Pokken in China en Indië voorgekomen; maar zij werden gewis eerst nader en beter bekend, toen zij in de eerste helft der 7de eeuw, bij de belegering van Mekka, in 627, onder de belegeraars hevig woedden. Ahrun maakte, kort na haar verschijnen, melding van dezelve; maar aan Rhazes hebben wij de eerste duidelijke en diagnostisch juiste schildering van hare verschijnselen, en de eerste goede methode van derzelver behandeling te danken. — Voor het overige bestaat er in de geheele Geneeskunde wel geen moeijelijker uit te vorschen punt, dan juist de oorsprong der ziekten, vooral wanneer dezelve alleen door smetstoffen schijnen verbreid te zijn.

VI. In de **Materies medica** leveren zij ons wel is waar veel mysticken onzin, maar *de Arabieren hebben het Westen met eene groote menigte der werkzaamste geneesmiddelen van het Oosten 't eerst bekend gemaakt.* De stoffen, waarmede de Arabieren de Pharmacie verrijkten, bestonden gedeeltelijk in plantenstoffen, uit de zuidelijke en oostelijke streken van Azië, die aan de Grieken slechts onvolledig, of in 't geheel niet bekend waren. Onder anderen willen wij slechts aan den Rhabarber herinneren, die reeds alleen voor alle tijden van hooge waarde zal

---

(1) Wij moeten hier herinneren aan het nog niet geheel besliste geschil der geleerden, of de oudere Arabieren de *Pokken* wel naauwkeurig hebben onderscheiden van de *Mazelen*, waarover men kan vergelijken: GRUNER, *Morbor. antiq.* 54 seqq.; SENNERT, *de febribus* IV, 12, p. 510; SPRENGEL, *G. d. Med.* II, 317 en *Beiträge* I, 20; HAESER, *hist. path. Unters.* II, 104 (6); enz. C.

(2) Men zal echter wèl doen zich hierbij te herinneren, wat boven, bl. 202, gezegd is aangaande den Eklekticus Herodotus (eene eeuw na Chr.), » die de eerste waarneming en beschrijving der Pokken gaf.” C.

blijven. Ook de zoo nuttige Tamarinde, de Cassia, de Manna, de praktisch nog heden naauwelijks misbare Sennebladeren, de Kamfer, wier bijzondere werking men moeijelijk zoude kunnen vergoeden, onderscheidene Gummata resinosa, Aromatica enz., die zij uit Perzië, Indië en de oostelijke eilanden ingevoerd hebben, behooren hier ter plaatse (1). Maar eene nog oneindig belangrijker aanwinst verkreeg de Pharmakopoea door de zoo genoemde scheikundige geneesmiddelen. Ten aanzien van den oorsprong der pharmaceutische Chemie zij hier voldoende de opmerking, dat, in de vijfde eeuw, in Arabië menigerlei pharmaceutisch-chemische verrigting, trouwens op vrij ruwe wijze, reeds ten uitvoer gebragt werd. Men destilleerde, onderwierp de metalen aan menigvuldige bewerkingen, ten gevolge waarvan eenige oxyden en zouten van deze metalen het aanzijn ontvingen. Het onmiddellijke doel dezer bewerkingen was echter altijd het veranderen der metalen in meer edele; eene poging waaraan, gedurende vele eeuwen, bijna alle bebouwers van het veld der Natuurwetenschappen bij uitnemendheid hunne krachten te koste legden.

VII. In de **Chirurgie** zijn zij de mededeelers, misschien ook *de uitvinders van eene groote menigte nieuwe Operatie's.* Dat zij b. v. ook de *Lithotripsie* kenden, werd onlangs aangetoond in het *Journal Asiatiq.* [3e Série, T. III, (1837), p. 525—533] (2). — Over het geheel verdragen immers ook de

---

(1) Abu mansur mowasik en el ansari *Mat. med.* ed. Seligman, Vienn. 1830—33.

(2) Deze daadzaak komt mij veel te gewigtig voor, dan dat ik hierover niet het een en ander zoude aanvoeren, daar onze Schrijver slechts de plaats opgeeft, waar dit onderwerp door j. j. clément-mullet wordt behandeld. — Ik herinner echter nog vooraf den Lezer, wat boven (bl. 158) hierover reeds gezegd is, ten aanzien van ammonius, *den Lithotoom.*

1° In Abulkasem's *Liber theoriae nec non practicae*, Aug. Vindel. 1519, fol. 94, leest men het volgende: »Accipiatur instrumentum subtile quod nominant moshabarebilia et suaviter introducatur in virgam, »et volve lapidem in medio vesicae, et si fuerit mollis frangitur et exit. »Si vero non exiverit cum iis quae diximus, oportet incidi ut in chirurgia determinatur.” Deze plaats is belangrijk, maar nog al onbepaald.

2° Naauwkeuriger echter behandelt Abulkasem het onderwerp in zijne *Chirurgie* (Editie van channing 1778, I, p, 289, c. 60). Deze plaats is door clément-mullet, uit een Arabich H.S. der Kon. Bibliotheek, vertaald als volgt: »Si par hasard la pierre était d'un petit volume et engagée »dans le canal de l'urètre, où elle empêcherait l'écoulement de l'urine, »il faut, avant de recourir à l'opération de la taille, employer le procédé que j'ai décrit, qui souvent dispense d'y recourir, et dont moi»même j'ai fait l'expérience. Voici en quoi consiste ce procédé. Il

Arabieren de zwaarste Operatiën met gelatenheid en kalmte, — zoo als PRUNNER althans van de hedendaagsche Arabieren zegt (FRICKE'S u. OPPENHEIM'S *Zeitschrift* 1839, Hft. 3).

» faut prendre un instrument perforant en acier qui ait cette forme » [*n.l. een scherpgepunt stilet*] ; qu'il soit triangulaire, terminé en pointe, et » emmanché dans du bois. On prend ensuite du fil avec lequel on fait une » ligature au-dessous du calcul pour empêcher qu'il ne rentre dans la » vessie. On introduit ensuite le fer de l'instrument avec précaution » jusqu'à ce qu'on arrive à la pierre ; on fait ensuite mouvoir l'instrument » en tournant et tâchant de percer la pierre peu à peu, jusqu' à ce » qu'on l'ait traversée de part en part. Les urines s'échappent aussitôt, » et avec la main on aide la sortie de ce qui reste de la pierre, car elle » est brisée, et les fragments s'écoulant avec l'urine, l'organe souffrant » est soulagé, s'il plaît à Dieu tout-puissant." — Zóó sprak Abulkasem op het einde der *elfde eeuw!*

Terwijl nu Abulkasem, te *Cordova*, leerde den steen op de voormelde wijze te verbrijzelen, geschiedde zulks in het Oosten op eene eenigzins andere wijze: — men gebruikte daartoe den *Diamant*, zoo als uit het volgende blijkt.

3° In het Boek *Van de bloem der gedachten over de Edelgesteenten*, door Chebâb Eddin Ahmed Ben Joussouf Teïfaschi in het jaar 1242 na Chr. geschreven (van welk werk, in 1784, te Utrecht, uittreksels zijn uitgegeven door RAVIUS), leest men onder anderen het volgende, — naar de vertaling, die CLÉMENT-MULLET daarvan geeft naar een H.S. der Kon. Bibliotheek: » Un précieux avantage du diamant, dont Aristote » a parlé, et que l'expérience a confirmé, c'est l'emploi qu'on peut en » faire dans les affections de la pierre. Quand un individu est affecté » de calculs, soit dans la vessie, soit dans le canal de l'urètre, si l'on » prend un petit diamant, qu'on le fixe fortement avec du mastic à » l'extrémité d'une petite tige de métal, soit du cuivre, soit de l'argent, » et qu'on l'introduise dans l'organe qui contient le calcul, on pourra le » broyer par un frottement réitéré.

» Ahmed Ben Abi Khaled, médecin, connu sous le nom d' Ibn-al-» Harrar, raconte dans son livre sur les pierres, qu'il employa ce moyen » sur un domestique de l'eunuque porteur du parasol, qui souffrait d'un » calcul urinaire d'un gros volume. Cet homme, dit-il, ne voulait » pas se soumettre à l'opération de la taille. J'eus recours au procédé » qui vient d'être indiqué; je broyai la pierre par le frottement, je la » réduisis à un volume assez mince pour que les urines pussent l'entraî-» ner avec elles."

4° Uit een H.S. van Mohammed Ben Mohammed Kazwini, gestorven 1283 na Chr., voert MULLET de volgende plaats aan: » Aristote » le savant raconte qu'Alexandre s'occupait beaucoup des proprié-» tés des pierres ; c'est pourquoi il m'amena un homme qui souf-» frait de calculs dans le canal de l'urètre. Je pris un fragment de » diamant, je le fixai avec un peu de mastic à un morceau [*de mé-» tal*], et je broyai la pierre, que je détruisis par la volonté de Dieu."

Ons niet willende bezig houden met een verder onderzoek dezer zaak, noch met de vraag, of » Aristoteles" inderdaad van deze toepassing

VIII. **Oogziekten.** Johannitius (Honein Ben Ishak) werd de bewaarder der Grieksche Oogheelkunde; hij vond ook verkoelende oogwaters, *Barud* genoemd, uit (1). De Extractie van de Katarakt werd door Lithatyrion gedaan, die reeds ter genezing van de Traanfistel de drukking aanwendde en prikkelende inspuitingen, terwijl Abulkasem gesmolten lood en het gloeijende ijzer daartegen bezigde. Merkwaardig is het door Avicenna en andere Arabieren beschrevene, en misschien bij de Lepra voorgekomene blaauwworden der oogen. Dezelfde Geneesheer verwerpt overigens de boven vermelde Extractie van de Katarakt, en geeft volstrektelijk de voorkeur aan de Depressie. Wat eindelijk de volmaking der *Ooginstrumenten* betreft, zoo vermeldt reeds Rhazes (*Continent.* Lib. II, Tract. VI, c. 2, p. 50, edit. Venet. 1509), dat men zich in zijne landstreek, Irak, Bagdad, van eene myrtenblad-vormige staarnaald bediende, door wier holte men de Katarakt naar buiten bragt (*heraussäugte*) (?). Hierop alleen zal van Onsenoort wel gedoeld hebben (*Gesch. d. Oogheelkunde*, enz. Duitsche vertaling, p. 12), toen hij de Arabische [Oog]heelkunde kwakzalverij te laste legde. (2)

IX. **Oorziekten.** Het indroppelen van Amandelolie, tegen de verstopping van de gehoorbuis, ten gevolge van verhard oorsmeer, zoo nuttig, is ook door de Arabieren, en wel het eerst door Avicenna aangeprezen.

---

des diamants reeds heeft kennis gehad, — zoo blijkt echter uit het medegedeelde reeds voldoende, *dat de Lithotripsie reeds vóór vele eeuwen bekend was en uitgeoefend werd.* C.

(1) Honein Ben Ishak, in 't laatst der 7de eeuw geboren te el-Hirah, en den 9 November 873 gestorven, had gedurende 2 jaren in Griekenland zich opgehouden en zoo doende met de werken der Grieken kennis gemaakt; zijne grootste verdiensten bestaan ongetwijfeld in de vertalingen, die hij òf zelf vervaardigde, òf onder zijn toezigt door jonge lieden deed maken van Grieksche geschriften. — Van hem is uitgegeven *Isagoge* Johannitii etc. *s. l. e. a.*; ook Venetië 1483, 1487; Lips. 1490; — Joannitii *Isagoge in artem parvam Galeni*, Argentor. 1534. — Er bestaat onder zijne 33 geschriften van verschillenden inhoud, ook nog een: *de Oculi morborum divisionibus*; een ander: *de medicamentorum ad Oculi aegritudines delectu*, en eindelijk: *de Oculi morbis ferri ope curandis.* — Vertalingen van Grieken (HIPPOKRATES, GALENUS, DIOSKORIDES, ARISTOTELES enz.), door hem vervaardigd, zijn nog in wezen. — De *Leydsche* Bibliotheek bezit o. a. het volgende H S. van hem [*Catal. anni* 1716, p. 442, col. *a*; no. 769 (671—3)]: *Quaestiones medicae spec. de Oculo, ejusque structura, morbis et eorum causis*, cet. C.

(2) Behalve het reeds genoemde H.S., bezit de *Leydsche* Bibliotheek onder anderen ook nog de beide volgende Arabische H.SS. over dit onderwerp:

X. **Tandziekten.** Het is op dit gebied allezins in 't oog loopend, dat Avicenna bevreesd is voor het uittrekken der tanden, en, ten einde dezelve te doen uitvallen, zelfs zoo verre gaat om het vet van boomkikvorschen aan te raden.

XI. **Verloskunde.** Alle gedrukte Arabische geschriften behandelen de Verloskunde slechts als afzonderlijke afdeelingen, b. v. van de Chirurgie, bij Abulkasem, enz. Maar Caribai Ben Said heeft een eigen *Tractatus de foetus generatione ac puerperarum infantiumque regimine*, omstreeks het jaar 970, geschreven, dat wel verdiende gedrukt te worden. Het handschrift ligt in 't Eskuriaal, en Casiri (I, p. 273) prijst het werk, waarvan wij den inhoud, om der zeldzaamheid wille, in de benedenstaande aanteekening mededeelen (1); inzonderheid echter, om ook hier te toonen, hoe de gemeenlijk als zoo duister uitgekretene Middeleeuwen toch ook zeer heldere blikken in de moeijelijkste onderwerpen van studie hebben geworpen. — Reeds Rhazes kende de Ombuiging van den Uterus en ried de Repositie daarvan aan. Abulkasem maakte melding van een merkwaardig geval van Graviditas extrauterina.

[XII. **Geregtelijke en Staats- Geneeskunde.** Alhoewel mij nog niet zeer veel hierover bekend is, zoo vind ik echter aanleiding in hetgeen door de Salle hierover is aangestipt (*Conjectures sur la* Médecine légale *parmi les Arabes du temps des Khalifes*, in *Nouv. Journal Asiat.* T. XV (1835), p. 202 seqq.), den Lezer daarop althans oplettend te maken. — Over de *Judices Nosocomii* heb ik boven (bl. 280) reeds gesproken, en voeg hier nog bij, dat, ofschoon in dit opzigt veel ons nog niet bekend moge zijn, er echter ook reeds veel bestaat, waaruit wij de STAATSGENEESKUNDIGE verrigtingen der Arabieren kunnen leeren kennen. Zoo b. v. hebben zij het eerst zekere *Epidemische* of *Contagieuse* ziekten regt leeren kennen, en daaruit volgden dan ook als van zelf geschriften, als dat van Ibn Thaloun van Damaskus » over de manier, waarop men zich moet gedragen gedurende eene pest;" —

no. 783. *Tractatus de oculo:* 945—11 } *Catal. cit.* p.
» 784. *Samercandensis Anatomia Oculi:* 945—12 } 442, Col. *β*.
C.

(1) *Inhoud van het verloskundig H.S. van* CARIBAI BEN SAID: 1) de semine ejusque qualitate; 2) de causis ad illius materiam corrigendam augendamque idoneis; 3) de iis quae generationem impediunt; 4) de ratione cognoscendi an foetus in utero mas sit an femina, ubi hujusce rei et enucleantur causae et experimenta referuntur; 5) cur foetus membra augescant decrescantve; 6) de tempore quo foetus in alvo gestandus sit; 7) de extremis praegnationis finibus; 8) de praegnantium regimine; 9) de proximis partus indiciis ejusque facilitate, uti etiam de puerperarum regimine; 10) de lactis ubertate; 11) de puero lactando; 12) de

de Arabieren hebben verder (gelijk ook blijkt uit de boven behandelde schrijvers) zeer veel werks gemaakt van de Diaetetiek, en tallooze geschriften vervaardigd over de onschadelijke en nadeelige voedingsmiddelen. Wij weten ook b. v., dat de eerste Geneesheer van Mostassem's troepen, Zacharjah Al Tifouri, de geneesmiddelen van de Militaire Apotheken nu en dan onderzocht. — Ook heeft Ibn Djami Israïli reeds eene *Geneeskundige Topographie van Alexandrië* geschreven, zoo als DE SACY vermeldt in zijne uitgaaf van Abdollatif's beschrijving van Egypte, Paris 1810, pag. 42. C.]

XIII. **Geschiedenis der Geneeskunde.** Ten tijde van Paulus van Aegina had de Alexandrijnsche Presbyter Ahrun 30 Boeken geneeskundige Pandekten, in de Syrische taal, naar Grieksche voorbeelden, geschreven, door wier vertaling [*in het Arabisch*] — welke de Israëliet Jochanan Maserjawaih gemaakt had — de Grieksche Geneeskunde, door tusschenkomst van het Syrisch, tot de Arabieren werd overgebragt. — Maar veel belangrijker zijn, uit een Geschiedkundig oogpunt, de »*Vitae celebrium Medicorum*", die door den reeds boven aangevoerden [Ibn] Abu Oseibiah, in 15 hoofdstukken, als eene soort van handleiding voor de geschiedenis der Geneeskunde, werden uitgegeven (1).

---

ejus valetudine tuenda regendaque; 13) de puerorum dentibus eorumque mutationibus et glandibus; 14) de morbis curandis qui ea de causa iis accidere solent; 15) de eorum regimine ante et post dentium ortum ad aetatem usque adultam.

(1) OSEIBIAH schrijft n.l. in c. 1 [van dit werk, dat eigenlijk genoemd moet worden: *Fontes relationum de classibus Medicorum*], over den oorsprong der Geneeskunde; c. 2, over de eerste Geneesheeren; c. 3, over de Gr. *Asklepiaden;* c. 4, over de *Hippokratici;* c. 5, over *Galenus*, zijne tijdgenooten en volgelingen; c. 6, over de Alexandrijnen; c. 7, over 10 Arabische artsen te Mekka, Medinah en Damaskus; c. 8, over 34 uit Irak, Bagdad; c. 9, over 44 [48] Arabische artsen, vertalers van Grieksche schrijvers; hier vindt men ook eene belangrijke aanteekening over den *Karbunkel;* c. 10, over 73 [77] artsen in Mesopotamië en Diabeckr, waarbij tevens de Kamfer tegen Gangreen en Zonnesteek wordt aangeprezen; c. 11, over 22 [23] artsen in Aderbidschan, enz.; c. 12, over 4 [7] Indische, en c. 13, over 51 [89] Lybische en Spaansche artsen (hier komt ook de Chorda bij Gonorrhoea bijna stellig zeker voor); c. 14 handelt over 35 [53] Egyptische, en c. 15 over 52 [58] artsen te Damaskus en Haleb [Aleppo. — Bovenstaande inhoudsopgave is niet zeer juist, vooral niet wat volledigheid betreft; maar wij kunnen hier niet verder daarover uitweiden, en willen alleen nog zeggen, dat in de boven reeds aangeh. *Disput.* van REISKE, Lugd. Batav. 1746, voorkomen 325 personen, door Oseibiah in de IX laatste hoofdstukken zijns werks beschreven, — waartoe REISKE een *Leydsch* H. S. gebruikt heeft. C.]

6. Geest der Arabieren.

Op zoo veelvuldige wijze arbeidden de Arabieren aan de verschillende zoo even aangevoerde deelen der theoretische en praktische Geneeskunde! Maar de Leer der Geneesmiddelen is en blijft het gebied, waarop zij zich het meest bewogen.

Het gevolg daarvan heeft betrekking 1) op de **Massa der Geneesmiddelen**, die zij ongeloofelijk vermeerderden; — 2) op de **Bereiding.** Door hunne kennis in de Scheikunde werden zij de **Scheppers der** geneeskundige **Pharmacie,** wier noodzakelijke uiterlijke gevolgen de **Apothekers** waren en de **Dispensatoria** (1); — 3) heeft hun nuttige invloed betrekking op de aanwending der middelen in oude en nieuwe ziekten, die zij ons deden kennen. Daar deze nieuwe ziekten hoofdzakelijk huidziekten waren, en de uiterlijke zindelijkheid bij hen bijna eene godsdienstige beteekenis had, zoo werd ook onder hen de Kosmetiek verder ontwikkeld. De tot weelde overhellende natuur der oosterlingen, nog daarbij geprikkeld door den overvloed van hunne geurige oliën enz., deed misschien de Toilet-kunst van hetgeen wezenlijk noodzakelijk was, tot dien trap van overdrevene weelderigheid opklimmen, waarop zij thans staat.

De zoo even vermelde geneeskundige verrigtingen der Arabieren zijn, — zoo als Damerow reeds aangemerkt heeft, — ontsproten uit den aard van hun leven, die hunnen wil vruchtbaar maakte. Hun aard nu was het vurige verlangen, de brandende dorst naar kennis, waarvan zij de barre woestijn huns geestes met alle inspanning poogden te bevrijden. Met de snelheid van den bliksem vatteden zij de wetenschappen, even als de oorlogen, aan. Niet, zoo als de Grieken, hadden zij het schoone middelpunt van des menschen bestaan gevonden, uit welks heldere diepte de oude kunst geboren werd; — neen, zonder besef van het middelpunt des innerlijken levens, en bestemd om zich aan

---

(1) Bij de Arabieren bestonden onderscheidene *Dispensatoria;* maar het *Krabadin* van de 12de eeuw (dat van Abul Hassan Hebatollah Ibn Talmud) schijnt het beroemdste geweest te zijn, aangezien dit, zoo als bij ons de Pharmacopaea, als de Codex van alle Apotheken werd gebezigd. Daarenboven was toen het toezigt op de Apotheken ongeveer zoo als thans: de overheid hield het oog op dezelve en er werden nu en dan inspectiën door haar gedaan, zoo als SPRENGEL er eene vermeldt (volgens Abulfaradsch) van den veldheer Afschin, — *Pragmat. Gesch.* II, S. 361. — Op het einde der achtste eeuw werd, te Bagdad, onder den Khalif Almansor, de eerste openlijke Apotheek opgerigt, zoo als KOPP, l. c. II, 1844, S. 107 berigt. — Verg. overigens wat boven is gezegd, bl. 161. C.

Natuurfatalismus en geestdrijverij te hechten, was hun leven meer een extensief, dan een intensief leven, meer middelpuntvliedend, dan middelpuntzoekend. Bij het gemis van de innerlijke oneindigheid van hun bestaan, zochten zij haar buiten zich, in de Natuur; zij, de Natuur, was hun noodlot, hun geloof, hunne liefde en hoop.

Dit nu was de aandrift, die hen tot de studie der Natuur aanzette, en tot de Wetenschap, die alle takken van deze studie in zich bevat, — de Geneeskunde.

Het eindelooze omdolen naar en rondom de bronnen der Grieksche kennis verkrijgt bij de natuurlijke geaardheid dezes volks iets avontuurlijks, iets phantastisch. Zij zochten in het Westen, — hakende naar het bezit van hetgeen ten onder was gegaan, — het beloofde land der eindige kennis, zoo als de Christenen in het Oosten, — hakende naar het bezit van hetgeen dood was, — het beloofde land des oneindigen geloofs. Maar noch de Arabieren konden, door het bemagtigen der Grieksche werken, zich van de kennis van 't Westen meester maken, noch de kruisvaarders, door het veroveren des heiligen grafs te Jeruzalem, den wezenlijken, waren inhoud van hetzelve doen herrijzen. Het beginsel [*Idee*] was bij beide ondernemingen schoon; het was een droom der jeugd, vol van geestdrift, — maar de vervulling van den droom, zoo als men die verwachtte, bleef uit, en wat men niet wilde, niet verwachtte, gebeurde.

VIII.

Bijdragen der Monniken tot de Geneeskunde.

Nadat de luister der Arabische School allengs getaand was, hielden zich bijna alleen de Monniken, — en wel bij name de Benedictijnen, die zich onsterfelijke verdiensten verwierven ten aanzien van de verspreiding der beschaving, — met wetenschappelijke zaken bezig. Zij vooral oefenden de Geneeskunde uit; bijna altijd hielden zij zich aan Galenus, met wiens leerstellingen zij trouwens veel bijgeloof vermengden, zóó zelfs, dat zij niet zelden tot Magie en Astrologie hunne toevlugt namen. Door deze middelen verkregen zij een' onbegrensden invloed op den geest der menschen, en werkten zóó krachtig op de verbeelding hunner lijders, dat deze hun niet zelden bovennatuurlijke krachten toekenden. De Scheikunde was echter de eenige tak van onze Wetenschap, die nog met ijver en eenig [goed] gevolg beoefend werd. Maar die Scheikunde kan ons hier slechts in zoo verre belang inboezemen, als zij de aanleidende oorzaak werd van menige

stof, die in 't vervolg van tijd voor belangrijk gehouden is geworden. Haar *onmiddelijk* streven had een tweeledig doel: onedele metalen in goud te veranderen, — en een universeel-geneesmiddel te vinden, waardoor men alle ziekten kon genezen en den mensch eeuwige gezondheid en kracht schenken. Zoo dwaas deze pogingen nu ook waren, zoo wekten zij echter den zin voor onderzoek op, en maakten den proefnemer bekend met de veelsoortige vormen en eigenschappen der stoffen, waarvan hij zich bij die onderzoekingen bediende. De onderzoeker verkreeg een zeker inzigt in de natuurkundige wetten der stof, en legde zoo doende, ofschoon ook langzaam, den grond tot den schitterenden vooruitgang der nieuwere wetenschap. Gewis waren velen dier Alchemisten groote bedriegers, en waren zij ook bij zich-zelve daarvan overtuigd, — maar anderen hebben, zeker met het volste geloof, tijd en vermogen aan hunne dwaasheid ten offer gebragt. Tusschen deze beide uitersten hielden eenige weinigen den juisten middelweg: hunne wijze van zien was opregt en eerlijk, en zonder onvoorwaardelijk geloof te schenken aan de beloften der Alchemisten, hielden zij het er voor, dat de begeerde zaken althans niet volstrekt buiten het bereik der mogelijkheid lagen. Hierbij komen nog zij, wier bijzondere rigting bestond in eene vermenging van bedriegerij en dwaasheid: — maar het is moeijelijk eene juiste lijn tusschen deze beide eigenschappen te trekken, of te beslissen, welke van beide den boventoon had.

Om nu den overgang van den Arabischen tijd in dien der Monniken aanschouwelijk te maken, is de (bl. 323, slot der vorige Periode) aangevoerde vergelijking meer dan een beeld: daarin ligt een' welgegronden zin voor de Geschiedenis der Geneeskunde opgesloten, — namelijk dat het Oosten en Westen geheel [?] in elkander versmolten (STÜVE, *die Handelszüge der Araber*, Berlin 1836). Juist in den tijd, toen het Westen Jeruzalem veroverde, was de bloei der Arabische Geneeskunde op 't hoogste.

De Geneeskunde van het Westen was reeds sedert Kassiodorus, — geb. 470 en † 569, de beroemde raadsman van Theodorik *den Grooten*, — en wèl sedert deszelfs intrede in het klooster van Benedictus van Nursia († 544), alwaar hij den Monniken de Wetenschap in 't algemeen en de Geneeskunde in 't bijzonder aanbeval, in de handen der Monniken, en kwam in veelvoudige aanraking met de Geneeskunde en Natuurwetenschap der Arabieren.

Op het Geloof, het magtwoord van dien tijd (DAMEROW, l. c. S. 97), steunde ook de Geneeskunde. Van daar, dat èn Geneesheeren, èn lijders met het volste vertrouwen zich aan dat geloof overgaven; van daar de overtuiging, dat, als de kuur niet gelukte,

het ongeloof van den lijder daarvan de oorzaak was. Op deze wijze werd thans aan den Geneesheer en aan de geneeswijze zekerheid verschaft; ja, de mislukte kuur zelve werd, wegens de oorzaak daarvan — het ongeloof — een krachtig werktuig in de handen der Kerk, om het blinde geloof te verbreiden, met deszelfs magtige hefboomen: vrees en hoop.

Het begrip des *geestelijken* (Geistigen) was in dien tijd nog gebonden aan iets zigtbaars, iets vormelijks (Formelles); *daarom* [?] moesten ook de geloofskuren hemelsche middelen te hulp roepen. Eene rijke bron van zulke middelen ontsprong voor hun uit de bekrompene meeningen der onmiddelijk voorafgegane tijden. De eenvoudige kracht des geloofs werd zoo doende overweldigd door de uiterlijke vormen, het diepere wezen vergeten, en daardoor de oorspronkelijk levendige beteekenis vernietigd. Zelfs het gebed werd hier een Formulier, terwijl bezweringsspreuken, teekenen, figuren, Amuletten, Talismans, geneesmiddelen werden. De Materia medica uit het rijk des Geloofs was in waarheid zoo groot, als de vroegere uit het rijk der Natuur. Het diepste des Christendoms, het Kruis, werd als geneesmiddel gegeven en ontvangen, doch niet zoo zeer als eene krachtgevende, bedarende herinnering; — want reeds enkel in het teeken eens kruises, dat boven den lijder geslagen of hem opgedrukt werd door de hand eens geestelijken, lag de heilzame kracht der Kerk in ziekten des ligchaams.

Doch op den duur kon de geest deze zuiver kerkelijke kuren, door wonderen, ceremoniën, formulieren enz., niet verduren. Ontscheurd aan de natuur en geheel en al overgegeven aan zijn innerlijk aanzijn zonder vrijheid, was die geest eenzaam, verlaten, en bezat hij niets dan het in uiterlijkheden vernietigd geloof, welks dierbaarste kind het wonder is.

Daarom schiepen zij in deze barre woestijn eene wereld van vormen, — doodgeborene kinderen van eene ontzielde moeder.

Men kende geene Geneeskunde dan dat alles vermogende geloof, welks aankweeking door de Monniken- en Nonnen-orden der Alexianen, Antonius-broeders, Zwarte Zusters, Bagijnen enz., — die zich thans toewijdden aan de behandeling en verpleging der lijders, — op zijn minst even zoo zeer ter harte genomen werd, als de genezing en verpleging der hun toevertrouwde zieken. Maar ook gewigtige, *gunstige* omstandigheden deden zich daarbij voor. Laat ons in de eerste plaats niet vergeten, dat het behoudende beginsel van 't „Parta tueri" thans der Geneeskunde van nut zoude zijn; vergeten wij verder niet, dat de woede, waarmede Paus Gregorius I. de Grieksch-romeinsche Kunst en Wetenschap aantastte, aanleiding zoude geven tot het scheppen van

nieuwe Kweekscholen, die zijne naar Engeland gezondene Benedictijnen aldaar aanleggen en wier stralen later naar Frankrijk en Duitschland teruggekaatst worden moesten. Of heeft niet hun kweekeling Alcuin, de geleerde Brit, die aan Karel den Grooten onderwijs gaf, aan diens hof eene Akademie gesticht, waartoe immers ook Wintaurus behoorde, de lijfarts van Karel den Grooten; — eene Akademie, die hoofdzakelijk met de Geneeskunde zich bezig hield, en Parijs weldra tot haren zetel koos, alwaar zij een' Joannes Scotus Erigena in de 9de, een' Anselmus Scholasticus in de 11de eeuw onder hare leeraren telde. Zijn niet de Kloosterscholen in Karel den Grooten's onmetelijk rijk, — voor Frankrijk bij name in Metz en Lyon, voor Duitschland in Fulda, Osnabrück, Reichenau en Hirschau, — destijds aangelegd, en tallooze geneeskundige handschriften daarin bewaard, afgeschreven en gecommenteerd geworden? — Ja, de groote Keizer beval in het Domkapittel te Thionville, aan het Quadrivium — d. i. de beoefening der Grammatica, Dialektica, Muzijk en voornamelijk der Wiskunde — de Geneeskunde onder den naam van »Physica" aan te sluiten; hij beval zelfs geneeskrachtige planten in de kloostertuinen te kweeken, waaronder behoorden Althaea, Mentha, Sabina, Squilla, Levisticum, Rheum rhaponticum, Erythraea, Centaurium, Oxalis acetosella, Cynanchum Vincetoxicum enz.

Bij de eigenlijke Monnik-artsen kan men weinig roemen op rijkdom van geschriften: men zoude den »Hortulus" (b. v. ed. REUSS, Würzburg 1834) kunnen vermelden, welken Walafried Strabo omstreeks het jaar 840, als Abt van Reichenau, met 444 Hexameters, vol van pharmakodynamische Mystiek, beplantte; — of men zoude kunnen spreken over den Franschen lijfarts Hugo en over den Boheemschen Archiater Thieddeg, uit Praag, die omstreeks het jaar 1000 na Chr. leefden. Ook Volker van St. Gallen, die in de Uroskopie en Prognostiek zeer ervaren was, en de geleerde Abdis van 't klooster op den Rupertsberg bij Bingen, [de in nevelen gehulde] Hildegard (geb. 1098, † 1180), werden als wonderdadige ziekenverzorgers bekend.

Intusschen konde het ook niet missen, of er moesten ook eenige *ongunstige* omstandigheden zich voordoen, die misschien slechts de diepere beteekenis hadden om eene grootere krachtsontwikkeling te voorschijn te roepen. De eerste dusdanige omstandigheid, van af den tijd van Theodorik, omstreeks 500 na Chr. tot in 't jaar 1100 na Chr., die zeer nadeelig was voor het persoonlijke vertrouwen der Geneesheeren, was 1) het verbod, om Geneesheeren met zieke vrouwen en meisjes alleen te laten; — vervolgens 2) het weigeren van Honorarium bij den doodelijken afloop der ziekte; —

verder 3) de onbepaalde willekeur der nagelatene betrekkingen, waaraan de Geneesheeren bij den dood eens edelmans werden blootgesteld, — en 4) de minachting, waaraan de artsen overal en altijd onderworpen waren. De Kerk echter wilde zulk eene beleedigende minachting van Monnik-artsen, van den kant der adellijken, niet meer dulden; het Concilium van Rheims, in 1131, en het tweede Lateraansche Concilium, in 1139, verbood daarom voornamelijk aan de hoogere geestelijkheid het uitoefenen van alles wat Geneeskunde betrof, met bedreiging van den ban. Ja, in 1162 werd door het Concilium te Montpellier het onderwijzen, en in 1180, op het Concilium van Tours, zelfs het hooren der Geneeskunde aan alle Geestelijken, uitgezonderd den Subdiakenen en Monniken, streng ontzegd, en op de Kerkvergadering van Le Mans, in 1247, ook hun het branden en snijden geheel verboden. — Ieder, die het waagde, zich tegen de Mystiek in 't licht der Natuurkunde te verklaren, werd voor een' aanhanger van den duivel gehouden en als zoodanig behandeld.

Maar het ware natuurregt van den mensch is (zoo als DAMEROW zeer juist zegt) de gedachte, zijne innerlijke daad!

De tijd gevoelde allengs meer de behoefte, om het blinde geloof ziende te maken, d. i. om zich van dat geloof bewust te doen zijn.

Te gelijk met deze langzaam voortgaande verheffing des geloofs, moest het hechten aan vormen zwakker worden. Bij het aanleggen der kloosters in de heerlijkste landstreken openbaarde zich onmiddelijk de diepere zin van de eenheid der liefde voor de Natuur en voor God. De grootheid en heerlijkheid, de rijkdom van 't vrolijkste en bloeijendste leven, dat de Natuur met kwistige hand aan alle kanten ten toon spreidde, — dit alles moest wel eene onmerkbare, maar krachtige uitwerking hebben, tegenover den eenzaam in zich-zelven gekeerden geest. Naarmate alzoo het denkvermogen zich allengs deed gelden, en met hetzelve noodwendig de zin voor onderzoek, in die mate hernam de Natuur allengs haar eeuwig regt, in het helpen verzachten van 's menschen lijden; en deze nooit uitdroogende geneeskrachtige bron verdrong de doode formulieren. Maar de meening bleef echter nog stand houden, dat het wezenlijk heilzame in de Natuur eerst voortkwam uit den uiterlijken zegen, dien de Kerk daarover uitstortte. Zoo bleef derhalve de Geneeskunde nog geheel in de handen der Kerk, door middel van hare dienaren, de Monniken.

Geneeskundige School in Monte Cassino.

Onder de gestichten der Monniken, de Kloosters, onderscheidden zich intusschen twee Napelsche, het eene te Monte Cassino, — alwaar men het op de bouwvallen van een' Apollo-tempel had opgetrokken, — het andere in Salerno. Met beide stonden Geneeskundige Scholen in verbinding. Want ofschoon ook Benedictus van Nursia reeds omstreeks het jaar 526 na Chr. de geestelijken zijner orde het onderwijzen van de Geneeskunde verbood, zoo beval hij hun echter de zorg voor het genezen van zieken aan, en reeds omstreeks het jaar 830 had de Abt Bertharius te Monte Cassino, door mondeling en schriftelijk onderwijs in de Geneeskunde, nieuwe leerlingen opgeleid.

Der vermelding waardig zijn de proefnemingen, die gedurende dit tijdperk in Griekenland en Italië werden in het werk gesteld en onmiddelijk van de school te Monte Cassino, of van die van Salerno uitgingen. Deze beide scholen hadden zich in de elfde eeuw een' vrij grooten naam verworven; zoo liet b. v. Keizer HENDRIK *de Beijer* zich te Monte Cassino aan zijne Steenziekte behandelen, enz. Voornamelijk echter werd de *Medicina Salernitana*, — diaetetische regelen in verzen gebragt, — later zeer algemeen bekend. Arnold van Villanova schreef een' Commentaar op dit werk, hetwelk, in zoo verre wij daardoor een' blik kunnen werpen op den toestand der Italiaansche school van dien tijd, als een belangrijk stuk moet worden beschouwd.

Voordat wij echter verder gaan, mogen wij Constantinus Africanus niet voorbijgaan, die op het einde der elfde eeuw, n.l. in 1087, in Monte Cassino stierf.

Constantinus Africanus.

Hij was, zoo als zijn naam reeds aanduidt, een Afrikaan [uit Carthago], bezat een' gloeijenden ijver voor de wetenschappen, studeerde aan de scholen te Bagdad, en heeft, naar men wil, zelfs reizen naar Indië gedaan. Teruggekeerd in zijn vaderland, werd hij als een toovenaar beschouwd, ten gevolge waarvan hij, om zijn leven te redden, naar Italië vlugtte. Daar sloot hij zich eindelijk aan de Hoogeschool van Monte Cassino aan(1). Hij hield zich voornamelijk bezig met het vertalen in barbaarsch Latijn van de werken sommiger Arabische Geneesheeren. Zijne verta-

(1) Hij vlugtte naar »*Salerno*", alwaar hij eerst onbekend leefde en later de Geneeskunde onderwees: — daarna werd hij, onder den Abt DESIDERIUS, monnik te *Monte-Cassino*, alwaar hij in 1087 stierf. Vg. CHOULANT, *Hdb.* S. 253. C.

lingen, — in de gewone taal der wetenschap van dien tijd, 't Latijn, — houdt men voor zeer onnaauwkeurig, en de stijl voor weinig beschaafd; zijne eigene werken verraden zeer sterk den weinig naauwkeurigen Compilator, die, zoo als men gelooft, ook nog vreemde voortbrengselen voor eigen werk uitgaf [zie hierover b. v. boven, bl. 288]. — In weerwil van dit alles hielden echter de denkbeelden van dezen „ Orientis et Occidentis Doctor," — zoo als men hem plagt te noemen, — nog lang stand na zijnen dood, in zijne navolgers Carmona, eigenlijk Gerardus van Cremona, Gerbert van Auvergne, en den Abt van Reichenau, Herrmann von Veringen.

Maar tot dit tijdperk behoort nog een Geneesheer, die met even veel regt tot de Byzantijnen kan gerekend worden, — namelijk Johannes Actuarius.

Johannes Actuarius.

Zijn werk, » *Methodi medendi libri sex*," moet voor het beste leerboek der Galenistisch-Arabische Geneeskunde gehouden worden. Hij heeft talrijke werken nagelaten, en was omstreeks 1300 lijfarts te Konstantinopel.

Ofschoon zijne geschriften hoofdzakelijk slechts uittreksels uit Galenus en de Arabische Geneesheeren bevatten, zoo duiden echter de hier en daar ingelaschte bijvoegselen ondervinding aan en eene goede manier van waarnemen. Hij is de eerste Grieksche Geneesheer, die melding maakt zoo wel van chemische geneesmiddelen, als van vele andere geneeskrachtige stoffen, die oorspronkelijk door de Arabieren ingevoerd waren. Hem zijn wij, onder anderen, verschuldigd de aanbeveling des Opiums in de Dysenterie en in chronische slijmvloeijingen der Bronchen, — verder de zacht werkende Manna, die den Grieken onbekend was, — vervolgens het eerste juiste beeld der Loodkolijk. Actuarius bewerkte ook, dat de verkoelende, verdunnende Methode in koortsen, en het voorzigtig opklimmen van zwakkere tot sterkere middelen weder in gebruik kwamen, terwijl men zijne juiste waardeering van de werking van uitwendige middelen opmerkt in zijne gezonde kritiek van de destijds gebruikelijke drastische » Epomphalia", — d. z. middelen, die, om ontlasting te verwekken, rondom den navel werden ingewreven. — Overigens wordt zijne geheele Materies medica in de beide laatste boeken der boven vermelde Methodus medendi gevonden.

Wij moeten alzoo Actuarius beschouwen als een' vlijtigen verzamelaar van daadzaken, die, in 't bezit van al de kennis zijns tijds, meer vrij was van vooroordeelen en bijgeloof, dan al zijne

tijdgenooten, die zich meerendeels met Alchemie enz. bezig hielden (1).

Maar laat ons naar Salerno terug keeren.

Schola Salernitana.

Sedert 984.

Het meest bekende gedenkstuk der School van Salerno, het »Regimen Sanitatis Salernitanum" stelt ons in staat een' diepen blik te slaan in den toenmaligen stand der Geneeskunde. Dit stuk, bestaande uit 364 voor een gedeelte dichtmatige Hexameters, is, volgens de Haagsche uitgaaf van Zach. Sylvius (1649), waarschijnlijk [lees: *stellig*] vervaardigd door Johannes van Milaan (2); zeker is het stuk door Arnoldus de Villanova († 1363) gecommenteerd. — De oorzaak, die aan de Salernitaansche geneeskundige studie den dichterlijken vorm gaf, — vg. HENSCHEL (3), *zur Gesch. d. Med. in Schlesien*, Hft. I, Breslau 1837, S. 105, — was de vreugde, die men gevoelde over de eerste verovering der wetenschap, en de verheffing, die men deelachtig werd door de verkregene inzigten: het was de romantische geest van 't minnelied dier tijden, die hier tot in de donkere kloostercellen indrong en

(1) Actuarius was lijfarts te Konstantinopel, op het laatst der 13de eeuw. De naam »Actuarius" is slechts eene soort van bijnaam, dien ook andere Byzantijnsche lijfartsen droegen; — zijn eigenlijke naam is onbekend. Behalve zijn werk »*Methodus medendi*" — dat alleen in eene *Latijnsche* vertaling gedrukt is — heeft hij, onder anderen, nog geschreven *περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος κ. τ. λ.*, waarvan Grieksche en Latijnsche uitgaven bestaan; — verder *de urinis*, in 7 Boeken, het uitvoerigste werk over dat onderwerp, dat ons uit de Grieksche oudheid bekend is; en waarvan ook eene (Latijnsche) uitgaaf bestaat, *Traj. ad Rhen.* 1670, 8°. C.

(2) SYLVIUS zegt, dit in een *Handschrift* vermeld te hebben gezien. »Notandum vero in calce Tulloviani Codicis Titulum operis, Auctorem et »Inscriptorem contineri; haec enim verba illic leguntur: »*Explicit Trac-* »» *tatus*, *qui dicitur*, Flores Medicinae, *compilatus in studio Salerni a* »» Mag. Joan. de Mediolano *instructi medicinali Doctore egregio*, *compila-* »» *tioni cujus concordarunt omnes Magistri illius studii.*" " Cf. Praefat. van SYLVIUS, caput III. C.

(3) Door de bemoeijingen van Prof. HENSCHEL vond men te *Breslau* ook eenige metrische stukken over de geschiedenis der Geneeskunde. In de *Diss.* van ROSENTHAL, *Poeseos medii aevi medicae specimina nonnulla minus cognita*, Vratisl. 1842, komen eenige daarvan voor. Ik voer deze Diss. hier aan, omdat de inhoud van die verhandeling grootendeels op de Salernitaansche School betrekking heeft, en de aldaar medegedeelde fragmenten dienen kunnen, om de Litteratuur aangaande deze School vollediger te maken. — Het zijn stukken uit de 14de en 15de eeuw. C.

het gemoed zelfs voor de drooge geneeskundige wetenschap ontgloeide. De verzen zelve, ofschoon ook door Sprengel, zeer ten onregte, kreupelrijmen genoemd (1), zijn dezelfde, waarvan die tijd zich voor zijne heiligste zaken bediende, voor het kerkgezang, waarbij het rijm de geheele, zuivere uitdrukking van het kinderlijk gevoel en den ernstigen zin voor de dichterlijke welluidendheid ten toon spreidt. — *Zoo gaat hier de Wetenschap, eerst door 't vroome gemoed gevoed en voortgeplant, verder, om in 't gevoel voor Poëzij haren nog verderen voortplanter te vinden, tot dat zij eindelijk zich-zelve, het wetenschappelijk verstand, vindt, om zich-zelve (hier scholastisch-philosophisch) voort te planten.* — (2)

Tot de verbreiding van den grooten roem der Salernitaansche School droeg niet weinig bij hare gunstige ligging (3). Salerno, die »Civitas Hippocratica", was eene der voornaamste havens waar de kruisvaarders zich inscheepten naar Palaestina; en het zal gedeeltelijk ook wel om die reden geweest zijn, dat ook Robert van Normandië, de zoon van Koning Willem den Veroveraar, zich te Salerno in het jaar 1101 ophield, ter genezing van eene in den heiligen oorlog ontvangene wonde. Bij die gelegenheid werden de boven vermelde verzen, — die tot in de zeventiende eeuw invloed hadden, en in eenige handschriften »Flores Medicinae" betiteld worden, — geschreven en aan dien krijgsheld opgedragen. — (4) — Na het verval der Saraceensche Hoogescholen in

---

(1) Waar noemt SPRENGEL die verzen zóó?! C.

(2) Men moet echter niet vergeten, hetgeen maar al te dikwijls gebeurt, dat het » *Regimen sanitatis*" van Salerno een *populair* diaetetisch werk was, bestemd voor niet-geneeskundigen, en geenszins eene soort van geneeskundige geloofsbelijdenis van de Salernitaansche School. — Eindelijk moet men ook in het oog houden, dat *niet* JO. DE MEDIOLANO op *zijn'* naam het werkje heeft geschreven, maar uit naam der *geheele* school: immers » *Anglorum regi scripsit tota schola Salerni*" is de aanhef van het gedicht. C.

(3) » *In tutta Italia non essere più delitiosa città di Salerno*," was een algemeen gezegde der Italianen. C.

(4) Behalve de vermelde *Haagsche* editie van 1649, is in ons Vaderland van de *Schola Salernitana* uitgegeven:

Schola Salernitana, s. de conservandâ valetudine praecepta metrica. Autore J. DE MEDIOLANO, C. exegesi A. VILLANOVANI. Ex recens. Z. Sylvii; edit. auctior, *Roterod.* 1657, 8° min.; ibid. 1667; *Hag. Com.* 1683.

Schola Salernitana, bestaande in regelen tot behoudenis der gesondheyt. In 't Hollands vertaald door J. C. [Jakob Cats?], Amst. 1651; 2de druk, 1658.

In den *Recens. ook der Recens.* 1844, bl. 279 volgg., komt een stukje over die School voor, van Dr. P. H. TYDEMAN.

Spanje was namelijk alleen nog in Italië geneeskundige kennis te vinden; eenige weinige, niet tot den geestelijken stand behoorende mannen gingen hier voort met het commenteren van Galenus en Avicenna en het houden van voorlezingen.

Gedurende dit tijdperk genoot de School van Salerno, — volgens v. RAUMER (*Hohenstaufen* III, 561) eerst in 1075 (?) gesticht en gepriv. in 1490, — bij voortduring den grootsten roem, en werd zelfs door de Keizers met belangrijke privilegiën begunstigd. Doch hare verdiensten hadden niettemin meer eene betrekkelijke dan eene volstrekte waarde. Want wij kennen geene van haar afkomstige vorderingen of uit haar voortgesprotene mannen, wier geschriften haren tijd overleefd hebben. Volkomen zonder waarde (1) is althans de »Passionarius Galeni", een zamenvoegsel van geneesmiddelen van den Salernitaan Gariopontus; — een weinig belagchelijk (2) is Copho's »Ars medendi", volgens dewelke den studenten in de Geneeskunde bij varkenslagers zoude worden gelegenheid gegeven om de Ontleedkunde te leeren, of althans tot Sectie's en oefening in de Leer der Spieren.

Er komen intusschen ook eenige meer belangrijke namen hier voor, Nicolaus Praepositus en Platearius, over welke ons, eerst in 1838, Choulant een meer helder licht heeft doen opgaan.

Nicolaus Praepositus.

Nicolaus van Salerno, gewoonlijk Praepositus genoemd, om hem te onderscheiden van den lateren Nicolaus Myrepsus uit Alexandrië, leefde in de eerste helft der 12de eeuw, aangezien hij reeds door Matthaeus Platearius gecommenteerd werd.

REGNERUS BRUITSMA, uit *Sneek*, Med. Dr. te Mechelen, schreef: *Schola Salerna novo-antiqua, ordine concinniore et* 400 *amplius versuum accessione locupletata*, Machlin. 1635, 8°.

Eindelijk wil ik nog oplettend maken op *Die medicinische Schule zu Salerno und ihr diätetisches Lehrgedicht*, *kritisch revidirt und metrisch übersetzt von* Hörner, Würzburg 1840. C.

(1) Waarde bezit echter deze Compilatie stellig; te weten, voor de kennis van de stellingen en geneesmiddelen, waarvan men zich destijds in de School van Salerno bediende. C.

(2) Copho was anders volstrekt geen Geneesheer van weinig beteekenis; hij was integendeel veel wetenschappelijker en rationeler, veel meer kritisch en belezener, en schreef oneindig beter dan de meeste Geneesheeren van zijnen tijd. Daarenboven was zijne »*Anatome Porci*" — een ander werk als de »*Ars Medendi*" — destijds in geenen deele »belagchelijk", aangezien men toen immers al zeer weinig gelegenheid had om op den mensch zelven de Ontleedkunde te beoefenen. Z. hierover ook beneden, onder MONDINI, op 2 plaatsen. C.

Men kent hem gewoonlijk twee Artsenijboeken, Antidotaria, toe; één voor Geneesheeren, en één voor Apothekers; het eerste heet ook het kleinere, het tweede 't grootere. — Het door Ackermann voor »Antidotarium magnum Nicolai Praepositi" gehoudene werk kan echter niet anders aangemerkt worden, dan een Apothekers-boek, hetwelk uit het kleine Antidotarium van onzen Nicolaus, uit het Grabaddin van Mesuë en uit de Commentatoren van deze beide, n.l. Saladinus Asculanus en Christophorus de Honestis, misschien eerst in de 15de eeuw zamengesteld is, en in 't eerste deel algemeene regels en de Simplicia, in 't tweede de Composita, in 't derde de Nomenclatuur behelst, en niet voor Geneesheeren, maar slechts voor Apothekers bestemd was. Men mag hier niet tegen inbrengen, dat er niet weinige plaatsen uit Geneesheeren der 15de eeuw eerst door den omwerker Mich. de Capella bijgekomen zijn; want wanneer dit ook ten aanzien van menige plaats kan waar zijn, dan is dit echter zeker niet het geval met Saladinus en Christophorus, aangezien deze met de uittreksels uit Mesuë den eigenlijken tekst van het boek uitmaken. Ja, het werk vangt zelfs aan met de woorden: »Querebat ille Saladinus, solennis doctor," cet.

Het is alzoo zeker, dat Nicolaus Praepositus te Salerno slechts een Apothekersboek heeft geschreven, en wel in de Latijnsche taal. Het heeft den titel van »**Antidotarium**", en telt in alphabetische volgorde 140—150 zeer zamengestelde voorschriften op, met opgaaf van krachten en geneeskundig gebruik. De voorrede begint: »Ego Nicolaus rogatus a quibusdam in »practica medicinae studere volentibus ut eos recto ordine modum »conficiendi dispensandique docerem", cet. — Hierin komen reeds ongeveer onze gewigten voor:

Scrupulus = Grana 20.
Drachma = Scrupuli 3 = Grana 60.
Hexagium s. Solidum = Drachma $1^1/_2$ = Grana 90.
Uncia = Hexagia 6 = Drachm. 9 = Scrup. 27 = Grana 540.
Libra = Unc. 12 = Hex. 72 = Dr. 108 = Scr. 314 = Gr. 6480.
Sextarius = Libr. $2^1/_2$ = Unc. 30 = Hex. 180 = Dr. 270 = Scr. 810 = Gr. 16200.

Des te grooter is het verschil echter met onze geneesmiddelen; want althans in de uitgaaf van 1479 wordt, behalve de navolgende geneesmiddelen, n.l. Gengber, Ung. popul. et citrin., Syr. papav. et violar., Pil. de Cynoglosso, Oxymel, Mel en Ol. Rosarum, Ol. chamomill. en Empl. oxycroceum, naauwelijks één middel van onze tegenwoordige Pharmakopoeën aangetroffen, maar daarentegen wel andere soorten, b. v. *Pilulae sine quibus esse nolo*, *Ung. ad*

mollificandum splenem cet. — Het Antidotarium heeft in de eerste uitgaaf, Venetië 1471, aan het slot de woorden: »finit Antido- »tarium Nicolai, impressum Venetiis per Nicolaum Jensem;" daarop volgt het **Tractatus quid pro quo**, d. i. eene alphabetisch ingerigte aanwijzing, welke geneesmiddelen men in geval van nood voor anderen in plaats kan geven: — hierdoor is men in staat over de toenmalige inzigten in de Materies medica met vrij veel juistheid te oordeelen. De insgelijks alphabetisch gerangschikte, en ook met genoemd Antidotarium vereenigde **Synonyma** bevatten wel is waar veel verkeerds, maar zijn echter wegens de uit het Arabisch ontleende namen niet onbelangrijk.

Platearius.

Van de beide Geneesheeren van dien naam, welke men door de voornamen **Johannes** en **Matthaeus** onderscheidt, zijn 3 geschriften, uit de 11de en 12de eeuw bekend. Het oudste geschrift draagt den naam van „*Practica*," — het middelste »*de simplici medicina*," of (naar de eerste woorden) »*Circa instans*," — het derde eindelijk »*Glossae in antidotarium Nicolai.*" Dien ten gevolge zoude (volgens CHOULANT, *Jahrb. f.* 1838, S. 95, enz.) Johannes Platearius de vader zijn van Matthaeus (1) en schrijver van het oudere praktische werk, terwijl zijn zoon Matthaeus de beide pharmakologische werken geschreven heeft. Daar nu Aegidius Carboliensis, die in den aanvang der 13de eeuw stierf, de Glossen van Matth. Platearius reeds metrisch commenteerde, en deze Glossen zelve ook van geene Geneeskundigen gewag maken die jonger zijn dan de 12de eeuw, zoo moet men wel aannemen, dat zij geschreven zijn in het midden, of uiterlijk in de laatste helft der 12de eeuw. Men heeft wel is waar getracht dit geschrift tot de 14de eeuw te brengen, omdat daarin, naar men meende, latere Geneesheeren worden vermeld, — maar deze dwaling berust op onnaauwkeurig onderzoek. — De beide (2) Platearius'sen hebben, volgens Aegidius Carboliensis, in Salerno geleefd.

Wat nu de genoemde werken zelve aangaat, zoo is de *Practica* van Joh. Platearius, volgens Haller (*Bibl. med. pract.* I, 432) en Sprengel (*Gesch. der Arzneik.*, edit. 3, II, 499), een praktisch Compendium, volgens de ziekten gerangschikt: — het

(1) In zijn *Handbuch*, alwaar hij zeer uitvoerig over de beide Platearius'sen handelt, S. 291—302, zegt CHOULANT dit volstrekt zoo stellig niet. C.

(2) Sommigen houden echter de beide, Johannes en Matthaeus, zonderling genoeg, voor één persoon: b. v. SPRENGEL, *Versuch einer pragmat. Gesch. der Arzneyk.* II, S. 499. C.

werk van Matthaeus, *de simplici Medicina* of *Circa instans*, is een alphabetisch gerangschikt geschrift over de enkelvoudige Geneesmiddelen, en waarschijnlijk wel het eerste, waarvan de inhoud zeer veel overeenkomt met onze tegenwoordige werken over hetzelfde onderwerp; — onder anderen treft men daar de Cubebe reeds aan. Saladinus Asculanus zegt van dit werk (achter de edit. van MESUË, Venet. 1562, f. 454 b): »Alius etiam liber est aliqualiter usualis, nominatus circa instans et tractat de simplicibus »per alphabetum, sed parum est in usu, licet sit optimus." — Eindelijk moeten wij ten aanzien van de Glossen van Matthaeus Platearius op het *Antidotarium van Nicolaus*, die ook Expositio, of Expositiones worden genoemd, doen opmerken, dat zij betrekking hebben op het boven aangevoerde Antidotarium parvum van Nicolaus Praepositus, later herhaalde malen omgewerkt en misschien alleen nog uit Aegidius Carboliensis in hare echte gedaante te herkennen zijn. Deze Aegidius was namelijk een leerling van Matthaeus Platearius en later lijfarts van Koning Philip August van Frankrijk. Behalve dien Commentaar over het Antidotarium van Nicolaus schreef hij, — gebruik makende van Theophilus Protospatharius (1), — nog 352 Hexameters over de gezonde en zieke urine. Hij nam semeiotisch 12 kleuren der urine aan. Inzonderheid echter kwam zijn boek *de Pulsibus*, in 380 Hexameters, in groot aanzien, en werd dikwijls verklaard. Hij onderscheidt, — ook hier van Theophilus gebruik makende, — 10 soorten van den pols. Een derde werk van hem, *de signis morborum*, is nog niet gedrukt. Allen zijn echter vol van de zonderlingste stellingen, — zoo als b. v. blijkt uit de stelling, dat men aan den pols kan weten, of iemand ijdel is, een doorbrenger, een wellusteling, enz. — en zijn zonder wetenschappelijke beteekenis, even als ook een ander werk uit dien tijd, onder den naam van Trotula of *Erotes*, over vrouwenziekten.

Ook de *Geneeskundige Wetgeving ging in Salerno vooruit.* Want reeds omstreeks 1140 bepaalde Koning Roger van Sicilië, dat men, om de geneeskundige praktijk te mogen uitoefenen, vooraf van hoogerhand daartoe het noodige verlof moest aanvragen en verkrijgen. Maar Roger's kleinzoon, *Keizer Frederik II. werd hier, omstreeks* 1238, *de schepper van de eerste westersche Geneeskundige Wetgeving* (2). Hier en in **Napels**, — alwaar omstreeks 1224

---

(1) Zie over dezen hetgeen wij boven hebben gezegd, bl. 269, tekst, en Aant. 2; zie verder ook onder de *Nalezingen* hier achter. C.

(2) Deze merkwaardige wetgeving is naar den afdruk van Pater CANCIANI, *Barbarorum leges antiquae cum notis et glossariis*, Venet. 1781, I, 367, bekend, en door ACKERMANN (in Pyl's *Repertorium f. d. öff. u.*

ook eene Keizerlijke geneeskundige School gesticht, en alzoo de Geneeskunde (waarin ook eene Medicinaal- en Apothekers-tax werd ingevoerd) tot eene Staatsaangelegenheid verheven en voornamelijk aan den dwang der geestelijkheid onttrokken werd, — moest ieder aanstaand Geneesheer 3 jaren Logica en 5 jaren Geneeskunde en Chirurgie studeren, en zich dan »coram magistris in medicinali facultate legentibus" laten onderzoeken, ten einde het Diploma van Magister te kunnen ontvangen. Wij mogen niet onvermeld laten, dat men hier het eerst aanving met het geven van geneeskundige Diploma's aan Kandidaten, nadat zij de vastgestelde cursussen gevolgd en zekere examina afgelegd hadden. Over het geheel zijn deze inrigtingen [die allezins verdienen in grootere werken naauwkeuriger nagezien te worden] met overleg gemaakt, en merken wij in dezelve een' meer verlichten en vrijen geest op, dan men in dien monniken-tijd zoude gelooven aan te treffen. Ook moeten wij zeggen, dat Johanna, Koningin van Napels, in 1365, deze wetten bevestigde, en dat juist in Napels en Salerno, wegens den toevloed van vreemdelingen aldaar, nog het eerst kosmopolitische begrippen zich ontwikkelden met den zin voor zelfstandig streven, zoo als — reeds Muratori zegt het — Italië over het algemeen zelfstandig werkzaam werd, om geneeskundige kennis deelachtig te worden. Zoo kwam het, dat tot de 14de eeuw de School van Salerno haren roem behield, — een' roem, waarin Montpellier naauwelijks zoude deelen.

Geneeskundige School te Montpellier.

Ook Montpellier met hare bij uitnemendheid gezonde ligging, met hare naburige baden (Joucasse), met hare 3 uren lange waterleidingen, hare voortreffelijke hospitalen, — ook Montpellier verkreeg zeer spoedig na Salerno, in de 12de eeuw, eene geneeskundige school, en in de 13de eeuw eene beroemde Universiteit met 3 Faculteiten en eene uitmuntende Ontleedzaal. »Alii autem," — zegt Jo. Salesbury, *Metal.* Lib. I, c. 4, p. 11, — »suum in philosophia intuentes defectum, Salernum vel ad Montem »Pessulanum (Montpellier) profecti, facti sunt clientuli medicorum." — In 't jaar 1220 verkreeg deze school van den Kardinaal Koenraad gelijke privilegiën met die van Parijs, en de leden derzelve werden als Clerici alleen van den Bisschop van Maguelone afhankelijk gemaakt (ASTRUC, *Mém. pour servir à l'hist. de la Faculté de Montpellier*, Paris 1767, p. 10). De Geneeskundige Faculteit had reeds in 't midden der 13de eeuw een' buitengewonen roem

---

gerichtl. Arzneiwiss., 1793, III, 1 u. 183) verklaard. — Beneden, onder FREDERIK II, spreken ook wij daarover in eene aanteekening.

verworven. Inzonderheid worden Renaud (1) en anderen aangevoerd. Valescus met meer anderen zullen wij later leeren kennen.

Monte Cassino, Salerno en Montpellier bloeiden zoo voort tot den tijd, waarop zij door de meer algemeene verspreiding van geneeskundige kennis in Europa, en inzonderheid door den klimmenden roem der **Universiteiten**, vooral die **van Bologne en Parijs**, verduisterd werden. Daardoor trad tevens de invloed der Monniken op de rigting der Geneeskunde op den achtergrond, ten einde plaats te maken voor de volgende rigting, de scholastieke, die trouwens aan monniken nog zeer rijk was.

IX. Bijdragen der Scholasten tot de Geneeskunde.

Thans ontwaakte de geest van 't wederkeerig gezellig onderwijzen en onderwezen worden. Mannen, in wier binnenste de tijd op zijne hoogte stond, — zoo als b. v. **Anselmus** van Canterbury (2), later **Abelard** en anderen, — stonden op en openden, van plaats tot plaats rondtrekkende, en gedrongen door de behoefte om hunne kennis aan anderen mede te deelen, hier en daar scholen, wier ruimte weldra de duizende toehoorders niet meer vermogt te bevatten (HENSCHEL, l. c. 67). Overal kwam eene onderlinge wisseling van gedachten tot stand, en de reeds ontwaakte lust om te leeren en om geleerd te worden werd, zóó voorbereid, aan de nu in groot aantal ontstaande Universiteiten op eene groote schaal eerst regt levendig. Reeds omstreeks 1110 was de Universiteit van Bologna; in 1141 die van Oxford; in 1180 die van Montpellier gesticht geworden; in 1200 (1140?) Parijs; vóór 1209 Cambridge (volgens de oorkonden 1229) en Valencia; in 1222 (?) Padua; 1224 Napels; 1229 Toulouse; 1234 Orléans; 1245 Rome (Archigymn. Univ. 1431); 1250 Salamanca (privilegie 1404); 1264 Ferrara; 1279 Coïmbra; 1290 Perugia en Lissabon; 1300 Lyon en Lerida; 1316 Pisa; 1327 Brussa; 1339 Grenoble; 1340 Avignon en Perpignan; 1346 Heidelberg en Valladolid; 1347 Krakau; 1348 Praag; 1354 Huësca; 1361 Pavia; 1365 Weenen; 1373 Angers; 1388 Keulen; 1392 Erfurt; 1403 Würzburg; 1405 Turijn; 1409 Aix en Leipzig; 1411 St. Andrews; 1419 Rostock; 1422 Parma; 1426 Dole en Leuven; 1430 Florence; 1431 Potiers; 1433 Caën;

(1) »Qui Pessulani pridem vetus incola montis
»In medicinali doctor celeberrimus arte
»Jura monarchiae tenuit."

LEYSER, *Hist. poët. et poës. med. aevi*, p. 574.

(2) Zie over dezen GUIL. ROB. VEDER, *Diss. theol. inaug. de* Anselmo Cantuariensi, Lugd. Bat. 1832; 8vo. GR.

1447 Bordeaux; 1454 Glasgow; 1456 Greifswald; 1457 Freiburg in den Breisgau; 1460 Bazel; 1463 Nantes; 1464 Bourges; 1465 Ofen; 1471 Ingolstadt; 1472 Trier; 1474 Saragossa; 1476 Upsala, 1477 Tübingen, Mainz en Aberdeen; 1479 Kopenhagen; 1499 Toledo en Alcala, enz. (1).

Men moet blind zijn, wanneer men hier geen nieuw tijdperk zich ziet ontwikkelen en den geest voorbijziet, die in dezen tijd naar algemeene kennis [Universaliteit] streefde, de mystieke duisternis afschudde, en naar vrij, wetenschappelijk onderzoek haakte. Deze verschijnselen deden zich voor, zoo wel in het algemeen, als onder de afzonderlijke wetenschappen ook in de Geneeskunde. Want ongeveer in dezen tijd valt het begin van eene studie in het Westen, die in hare gevolgen den grootsten invloed heeft uitgeoefend op alle takken der Geneeskunde, — namelijk de studie der menschelijke Anatomie. Wij hebben reeds aangemerkt, dat de Ouden, zelfs in hunne verlichtste tijden, zeldzaam hebben durven wagen den mensch te onderzoeken. Zij stelden zich [*meestal!*] te vrede met eene kennis van den mensch, geput uit lijkopeningen van dieren, die, volgens hunne meening, de meeste overeenkomst hadden met den mensch. Hetgeen zij misten, werd aangevuld door toevallige waarnemingen, bij ziekten of ongevallen gedaan; veelvuldiger echter geschiedde zulks welligt door vooronderstelde Analogieën, of zelfs wel door loutere voortbrengselen hunner verbeeldingskracht. **Mondini de Luzzi**, omstreeks 1316 Hoogleeraar aan de Universiteit van Bologna, — dien wij spoedig nader zullen leeren kennen, — wordt voor den moedigen strijder gehouden, die het eerst 't gewone vooroordeel overwon, en den voor de kunst zoo belangrijken stap deed, n.l. menschelijke lijken te openen, en beschrijvingen des menschelijken ligchaams benevens **Ontleedkundige Platen** in het licht

---

(1) In ons Vaderland ging men eerst later tot het stichten van Hoogescholen over. Men weet, dat dit gedeeltelijk *afhing* en gedeeltelijk een *gevolg* was van de staatkundige gebeurtenissen en de daaruit voortgekomene geestkracht in ons Vaderland, en dat van den anderen kant later een groote drijfveer daartoe gelegen was in de plaats gehad hebbende Hervorming der Godsdienst. Ten gevolge van dit alles ontstond er ook bij ons een wedijver in het stichten van Hoogescholen: *Leyden*, in 1574; — *Franeker*, in 1585; — *Groningen*, in 1614; — *Utrecht*, in 1636; — *Harderwijk*, in 1648; — in *Deventer* eene Illustre School, in 1630, en in *Amsterdam*, in 1632; — ook te *'s Hertogenbosch* was in 1636 zulk eene School gesticht, en te *Breda* in 1646, die echter spoedig te niet ging. — Wij zullen in den loop van dit werk hier en daar in de gelegenheid komen, van den vroegsten toestand van deze onze oude instellingen eenige kennis te nemen, vooral wat de vakken van kennis betreft, waarmede wij ons in dezen arbeid bezig houden. C.

te geven. Die teekeningen zijn in hout gesneden; en zijn zij ook al niet, zoo als wel van zelf spreekt, met eene bijzondere sierlijkheid of netheid behandeld, zoo kan men echter niet ontkennen, dat zij naauwkeurig zijn en niet zonder uitdrukking (1).

Een weinig later als Mondini, leefde **Gilbert**, naar zijn vaderland bijgenoemd Anglicanus, over wiens geboortejaar men veel heeft getwist: men doet echter het best die gebeurtenis in den aanvang der 14de eeuw te stellen. De Geneeskunde, zoo wel als ieder andere tak van kennis, stond in dien tijd in Engeland op den laagsten trap; er bestonden voor geen gedeelte der Natuurwetenschappen openlijke hulpmiddelen van onderwijs. Het licht der wetenschappen, dat in 't zuiden van Europa opdaagde, had Brittanje's verre kusten nog niet bereikt, en alle geleerdheid, aan de Monniken alleen overgelaten, bestond enkel en alleen in schoolsche Dialektiek en theologische Polemiek. Wij kunnen alzoo in Gilbert's werken niet veel eigene wijsgeerige of *positief-wetenschappelijke* [realwissenschaftliche] denkbeelden verwachten; zijn hoofdwerk: »*Compendium Medininae*," bevat hoofdzakelijk spitsvindige onderscheidingen, en onderzoekingen over onderwerpen, die op zich zelve van geen belang zijn, met haarfijne indeelingen, zonder eenig nut hoegenaamd. Hij putte zijne geneeskundige theorieën voornamelijk uit Galenus, terwijl de wijze waarop hij redeneert en besluiten trekt, geheel en al de gewone Aristotelische Dialektiek is; zonder aarzelen of onderzoek neemt hij de eerste (theorieën) aan, en zonder oordeel maakt hij van het laatste gebruik. Dikwerf beroept hij zich op de Arabische artsen, en men mag alzoo aannemen, dat hij door deze, — d. i. door tusschenkomst van derzelver in het Latijn vertaalde werken, — met de denkbeelden en beschouwingen van Galenus bekend geworden is.

Gilbert's gebreken moeten aan den tijd en aan het land, waarin hij leefde, worden toegeschreven. Men moet hem echter in elk geval eenige verdienste en oorspronkelijkheid toekennen: hij heeft namelijk eenige ziekten op eene wijze beschreven, waaruit duidelijk

(1) Allen houden 't echter voor zoo zeker niet, dat MONDINI, reeds in 't begin der 14de eeuw, *menschelijke lijken heeft ontleed*. Dit is slechts zeker, dat hij langen tijd gehouden werd voor den hoofdauteur in de Ontleedkunde, *wegens het Leerboek*, waarover in onzen tekst gesproken wordt. — Dat het ontleden van lijken *in de 15de eeuw* algemeener is geworden, is zeker; maar dat er ten aanzien der 14de eeuw gegronde reden tot twijfel bestaat, schijnt even gewis, aangezien men, op voorgang der Ouden en Arabieren, de lijkopeningen voor „goddeloos" bleef houden en verklaren. — Men verg. onder anderen hierover NEUMANN, in zijne Recensie van de Hoogd. editie van dit werk, in de *Med. Central-Zeitung*, 1841, S. 768. — Zie ook verder beneden, onder »MUNDINUS." C.

blijkt, dat hij tot waarnemen geboren was. De Materies medica wordt door hem verrijkt. Maar de Schoolsche Wijsbegeerte trok hem ongelukkig al te zeer van de eenvoudige waarneming der Natuur af. Wij behooren intusschen deze rigting niet geheel te verwerpen of gering te achten : want ook zij heeft voor ons eene hoogere beteekenis, te weten: als kampstrijd tusschen Wetenschap en Geloof. En leeren ons, van 1100—1150, ook Abeilard en Anselmus van Canterbury geene geneesmiddelen kennen, dan leerden zij toch der wereld den zin van de leerstellingen der kerk [Kirchensatzungen] in Aristoteles vinden; — terwijl de *Nominalisten* (»Thomisten" genoemd, naar Thomas van Aquino, † 1274) voor de waarheid van het *Afzonderlijke*, en de (meest geneeskundige) *Realisten* (»Scotisten" geheeten, naar Duns Scotus, † 1308) voor de waarheid van het *Algemeene* streden. — Maar naast beiden zien wij den »Doctor Seraphicus," Bonaventura, een' Franciskaner, in 't gewaad der *Mystiek*, — dat hem zoo min als den anderen de Dialektiek beschermde, om hunne onkunde van de Natuur in al hare naaktheid ten toon te stellen. Want hoe veel b. v. de »Summa totius Theologiae" van Thomas ook over de zinnen en de voortteeling moge spreken, zoo zoude men echter van eenen »Doctor Universalis", of zelfs »Doctor Angelicus", — zoo als men den schrijver van dat werk noemde, en die nog daarenboven een Leerling was van den Grooten Albertus, — naauwelijks zulke dwaasheid verwachten. Laat ons alzoo tot den Meester overgaan.

Albertus Magnus.

Hij heette eigenlijk Albert von Bollstädt, werd geboren te Lauingen in 1193, was eerst onderwijzer in Parijs, daarna — van 1260 tot 1280 (zijn sterfjaar) — Bisschop van Regensburg(1). Hij alleen verhief zich onder de Duitsche natuuronderzoekers. Hij wordt voor den voornaamsten leeraar der Schoolsche Wijsbegeerte gehouden, die bij de Monniken de Aristotelische Wijsbegeerte zeer sterk in zwang bragt en door geleerde, vooral natuurkundige kundigheden bij het volk als toovenaar was aangeschreven. Maar wij zijn reeds daarom weinig geneigd de 21 digt ineen gedrukte folianten (2) te lezen, die Jammi te Lyon, in 1651, uitgaf, omdat zijne Commentaren tot den Textus sententiarum van den Scholast Petrus Lombardus (die omstreeks 1164 stierf),

(1) Hij deed echter vóór zijnen dood afstand van den bisschopszetel, om te Keulen, als monnik, voor de wetenschap te leven. Gr.

(2) Deze uitgaaf is niet volledig. Gr.

alsmede het werk »*de Secretis Mulierum*" van een' ander zijner leerlingen, n.l. Hendrik van Saksen, zich te dikwijls met kinderachtige vragen bezig houden, — b. v. of Adam pijn gehad heeft, toen hem de rib ontnomen werd ter vorming van Eva, en derg. meer, — en Aristotelische spitsvindigheden meer dan genoeg behelzen, om daaruit, — even als uit Hugo de St. Victore's en Vincent van Beauvais's plantaardige en verstandelijke ziel, — den geest van dien tijd te leeren kennen.

Gelukkig genoeg, dat thans een betere geest den keizerstroon van Fredrik II omringde.

Keizer Fredrik II,
geb. 1194, overl. 1250 (1).

Meer nog dan Koning Roger van Sicilië, verdient Keizer Fredrik II als een scherpziend **Wetgever voor de Geneeskunde der Middeleeuwen** genoemd te worden. Van beide deelen wij eenige belangrijke blijken in de aanteekening mede (2). Wel is waar bleef ook deze verhevene geest, door de kracht des tijds, nog gevangen in menige astrologische dwaasheid van den boven reeds vermelden Sterrewigchelaar, Duns Scotus, den zoogenoemden »Doctor subtilissimus", — maar Fredrik's verlichte Kanselier Petrus de Vineis, Fredrik's troon-erfgenaam Manfred en de beroemde Thaddaeus († 1295) bevorderden den groei en

(1) De Heer ISENSEE geeft hier geheel verkeerde getallen op, n.l. »geb. 1149 en overl. 1259." C.

(2) »Quisquis a modo mederi voluerit, officialibus nostris et judici- »bus se praesentet, eorum discutiendum judicio; quodsi sua temeritate »praesumpserit, carceri constringatur, bonis suis omnibus publicatis. »Hoc enim prospectum est, ne in regno nostro subjecti periclitentur ex »imperitia medicorum." Rogerius, Rex.

(CANCIANI, *Barbar. leges antiq.* 1781, I, 367.)

»Utilitati speciali prospicimus, cum communi saluti fidelium provide- »mus. Attendentes igitur grave dispendium et irreparabile damnum, quod »posset contingere ex imperitia medicorum, jubemus in posterum, nul- »lum medici titulum praetendentem audere practicari aliter ac mederi, »nisi Salerni primitus et in conventu publico magistrorum judicio com- »probatus cum testimonialibus litteris de fide et sufficienti scientia, tam »magistrorum quam ordinatorum nostrorum, ad praesentiam nostram, »vel nobis a regno absentibus, ad illius praesentiam qui vice nostra in »regno remanserit, ordinatus accedat, et a nobis vel ab eo medendi »licentiam consequatur: poena publicationis bonorum et annalis carceris »imminente his, qui contra hujus modi serenitatis nostrae edictum in »posterum ausi fuerint practicari." Fredericus II, Imp.

(CANCIANI, *l. c.*)

de bloei van 't groote werk der Kultuur. *Ten einde de klassieke studiën weder te doen bloeijen*, *grondvestte* Fredrik *de Universiteit Messina*, *verbeterde die van Bologna*, *en voorzag beide met vertalingen der Ouden*, *vooral van Aristoteles*. Gelijk zijn bevel deze vertalingen in 't aanzijn riep, zoo wekte zijn voorbeeld den verloren geganen smaak in het algemeen en den ijver voor Natuuronderzoek en voor Geneeskunde in het bijzonder sterk op. Een krachtige, vooruitstrevende geest openbaart zich bij een' barbaarschen stijl in zijne nagelatene werken: *Reliqua librorum Friderici Imperatoris* cet. Edid. J. G. Schneider, Lips. 1788—89, II Tomi.

Ook de **Fransche Koningen** en onderscheidene **Pausen** der 13de eeuw wilden niet achterblijven. Door de vriendelijkste opname en door zoo talrijke als buitengewone privilegiën, lokte de koninklijke genade zoo vele studenten naar Parijs, dat eenmaal derzelver aantal dat der inwoners zoude overtroffen hebben (? !). Montpellier's roem klom eveneens door de zoo ruimschoots aan hetzelve ten deel gevallene begunstiging. Dáár in 't Romeinsche land ontstonden Ferrara's, Padua's, Piacenza's, Milaan's Hoogescholen, wier Bibliotheken gegrondvest werden, terwijl men die van Bologna verrijkte. —

Wel is waar door geene troon gedragen, verhief echter ook in Engeland thans zijne wijsgeerige bevelende stem

Roger Baco,
geb. 1214, gest. 1294.

Onder het vele, dat van Baco gezegd kan worden, hebben wij hetgeen de Wijsgeer van Oxford over 's menschen dood en leven zegt, reeds in onze Thanatologie aangevoerd, (ISENSEE, *Elementa Thanatologiae*, Berol. 1831, edit. 2 ibid. 1838, p. 19 sq.). Ook hebben Freind en anderen reeds aangetoond, dat Baco's vindingrijke geest reeds de latere Spreekmachines voorlichtte (b. v. dat van v. Kempelens); terwijl hij eveneens zich reeds bezig hield met Vliegmachines. Maar dit alles wordt reeds verre overtroffen door zijne uitvinding der Camera obscura, — om niet te spreken van den Brandspiegel, het Mikroskoop en den Verrekijker, die door dezen waarlijk grooten geest was uitgevonden (1). En wanneer ook Baco aan den helderen doolhof der sterren, alhoewel ook door Aristoteles en Galenus geleid, onmogelijk zoo veel pathologisch licht kon ontleenen, b. v. om therapeutisch toe te stemmen, dat Gerstendrank — eene *Substantie* —

(1) Verg. echter wat beneden zal worden aangeteekend over de uitvinding van het *Mikroskoop* en den *Verrekijker*. C.

in de koorts — een *Accidens* — nuttig kon zijn, zoo slaakte echter zijn krachtvolle geest eindelijk zijne banden. Hij kende ook reeds de bereiding en de werking van het Buskruid; — en ook dit was een gevolg van zijn onderzoek der Natuur zelve. In één woord: »*Nec inveniendum, nec excogitandum, sed observandum quid natura ferat faciatque*," — eene spreuk, wier verstandige opvolging der Natuurkunde duizendvoudigen zegen zoude aanbrengen, — is onder duizend gezegden, die men uit Baco's werken heeft getrokken of trekken kan, voldoende om hem hier uit het ware oogpunt te doen beschouwen.

Van Baco's grooten landgenoot, Gilbert, hebben wij op bl. 339 gesproken. — Maar wij moeten hier nog drie Italiaansche Scholasten aanvoeren: Peter van Abano, van 1250—1320, ten behoeve van wiens karakterschildering het voldoende is te zeggen, dat in zijn hoofdwerk, »Conciliator differentiarum," onder anderen ook de vragen voorkomen, of het water nat en het menschelijk ligchaam een voorwerp der Geneeskunde zij; — Simon de Cordo, lijfarts van Paus Nikolaas IV, wiens »Clavis rationis" voor het oudste botanisch-therapeutisch woordenboek gehouden wordt; — eindelijk Thaddaeus van Florence, sedert 1260 Hoogleeraar te Bologna, die bij zijne »Expositiones in Ippocratem et Ivanotium" althans het geloof aan gezag durfde tegenspreken. (Z. ook boven, bl. 341.)

Een Geneesheer, Petrus Hispanus [zie over hem ook boven, bl. 238], die naderhand Paus is geworden, onderdrukte het al te regtzinnige geloof der Monniken, terwijl Johannes van St. Amand, in zijne »Expositio super Antidotarium Nicolai" (zie boven, bl. 333), betere Indicatiën aan de hand gaf. Uit den strijd, of men wonden droog of vochtig moest verbinden, ontsproten, als middelaars, zalven, die wij nog heden bezitten, b. v. Ung. basilicum, Ung. de Althaea, Ung. Cerussae, etc. De Trepanatie van het borstbeen en het inbrengen van eene buis bij darmwonden zijn de zwakke bijdragen van Roger van Parma, en nogtans commenteerde hem zijn leerling Rolandus van Parma, in zijne groote »Chirurgie." Daarentegen verwierf zich **Wilhelmus de Saliceto** († 1277) groote verdiensten ten aanzien van de Helkologie, aangezien hij de hinderpalen van het genezen der zweren duidelijk uiteen zette, en daarenboven ook de Sarcocele goed behandelde. Saliceto heeft eigenlijk der chirurgische studiën een nieuw leven gegeven, en de tot dien tijd bestaande (hierarchische) kwakzalverij uit deze wetenschap voor altijd verbannen. Maar wij willen niet vergeten, dat Theodorik, Bisschop van Cervia, — met Gilbert, — de Symptomatalogie der Lepra schiep, en het eerst de harde spalken bij beenbreuken

en ontwrichtingen met zachte verbanden leerde verruilen. Ook Lanfranchi verzachtte thans de chirurgische behandeling, terwijl Brunus de Longoburgo omstreeks 1210 de meest verhittende verbandmiddelen aanwendde (1).

Lanfranchi /

ongeveer van 1250—1320.

Geboren in Milaan, door Saliceto onderwezen, door Matth. Visconti verdreven, begaf zich deze Geneesheer, — en geenszins

(1) Choulant heeft, in Häser's *Archiv* I, Hft. 4 (1841), S. 417—435, eene Verhandeling geplaatst *over de Chirurgie in 't vroegst der Middeleeuwen,* waarin hij zich voornamelijk bepaalt tot de navolgende 4 hoofden van 2 chirurgische scholen, die, in beginselen, tegen elkander over stonden. Die hoofden zijn Rogerius Parmensis, Rolandus Parmensis, Brunus Longoburgensis en Theodoricus Cerviensis, — over al dewelke in onzen tekst ook reeds met eenige woorden gesproken is. — Rogerius van Parma wordt door guy de chauliac beschreven als een der eerste praktische chirurgen, en als het hoofd van *die* school, welke alle gebreken door middel van brijomslagen behandelde. Zoo spreekt guy, in de Voorrede van zijn Leerboek der Chirurgie, voleindigd in 1363, over Rogerius: »Prima [Secta] fuit Rogerii, Rolandi et quatuor magis»trorum, qui indifferenter omnibus vulneribus et apostematibus saniem »cum suis pultibus procurabant, fundantes se super illo quinti aphoris»morum: *luxa* [tumores] *bona*, *cruda vero mala* [hipp. *Aphor.* V: 67, »» τὰ χαῦνα χρηστὰ, τὰ ἔνωμα κακὰ"]." Men houdt Rogerius voor den schrijver van een medico-praktisch, maar vooral van een chirurgisch werk, dat gedeeltelijk gecommenteerd en gedeeltelijk omgewerkt werd tot een eigen geschrift, door zijn' leerling Rolandus van Parma, die daarin inzonderheid de Therapie er wel voornamelijk uitwendige geneesmiddelen behandelde, doormengd hier en daar met bijgeloovige voorschriften, bezweeringen, enz.

Brunus de Longoburgo was daarentegen een der hoofden van *die* school, waarvan guy zóó spreekt: »Secunda [Secta] fuit Bruni et »Theodorici, qui indifferenter omnia vulnera cum solo vino exsiccabant, »fundantes se super illo quarti therapeuticorum: *siccum sano est propin»quius, humidum vero non sano* [galen. *Method. med.* IV, c. 5: »τὸ »»γὰρ ξηρὸν τοῦ ὑγιέος εγγυτέρω ἐστὶ, τὸ δ' ὑγρὸν τοῦ μὴ ὑγιέος"]." Er bestaat van Brunus eene »Cyrurgia magna," voleind in 1252, en eene »Cyrurgia minor." — Theodorik eindelijk, eerst biechtvader van Paus innocentius iv (die van 1243—54 regeerde), en daarna Bisschop van *Cervia*, was een leerling van Hugo van Lucca, — waarover boven, bl. 326, door den Heer isensee reeds is gesproken, maar die daar te vroeg levende wordt geplaatst, n.l. 1000 j. na Christ. — Er bestaat van hem mede eene »Cyrurgia," in de Collectio chir. Veneta opgenomen, behalve 3 Spaansche vertalingen, namelijk van een gedeelte der Chirurgie, van eene Paarde-geneeskunst, en van eene Valkeniers-kunst. C.

Priester, zoo als Portal meent, — naar Lyon, voedde hier zijne zoonen op en maakte zich door geschriften en kuren zoo beroemd, dat hij, door vele plaatsen van Frankrijk uitgenoodigd om derwaarts te komen, in 1295 eindelijk ook te Parijs kwam, en (als gehuwd man, niet in het *Collegium medicum*, maar) in het **Collegium chirurgicum** opgenomen werd, hetwelk in 1260 of 1271 door **Pitard** gesticht was, en de vruchtbaarste bodem voor de *Vorderingen in de Chirurgie* werd.

Omstreeks het jaar 1296 was Lanfranchi (volgens Passavant) met zijne »Chirurgia magna" gereed, die, door woord en daad voor duizende toehoorders door hem verklaard, de wezenlijkste hefboom werd van deze wetenschap. Vooral munt daarin uit de **Leer van de Wonden**, die hem tevens aanleiding gaf om telkenmale de daarmede in betrekking staande **Chirurgische Anatomie** mede te deelen. Ongelukkig heeft men nog 400 jaren na Lanfranchi op zijne verstandige *Lessen over de behandeling der Wonden* geen acht geslagen. Hij leerde *versche* wonden door *prima reunio* genezen, vergiftigde en boosaardige in het algemeen door *cauteriseren*; terwijl hij de Trepanatie geheel verwierp. Zeer juist leerde hij de Bloedingen in slagaderlijke en aderlijke onderscheiden, en tevens dat het zeer dikwijls voldoende is om eene bloedvloeijing te stillen, *dat men eenvoudig met den vinger het vat drukt*, ten einde een Trombus zich vorme. Doch hij beval ook *Styptica*, *Tourniquet* en *Ligatuur* niet alleen aan, maar onderbond met eigene hand de Arteria brachialis.

Niemand vervolgens heeft een getrouwer beeld ontworpen der Niersteenen-kolijk, van het Graveel en van den Steen in de blaas. Wij mogen echter niet verzwijgen, dat hij de Lithotomie om de zeer onjuiste reden verwierp, dat daardoor de menschen Impotent zouden worden. Ook de **Syphilis** (1) heeft hij naauwkeurig waargenomen, den Druiper en Schanker beschreven, en Azijn als voorbehoedmiddel aangeprezen, terwijl hij van den anderen kant leerde zachte middelen, b. v. warme oliën, te gebruiken ter genezing van vele ziekten, en inwendig en in den vorm van inwrijvingen. — *Hij maakte in de eerste plaats de voorbereiding tot het betere tijdvak der Chirurgie*, — zoo als er over 't geheel ook in dien tijd geen gebrek was aan opwekking, zelfs van de zijde der dichters.

---

(1) De Heer GROSHANS maakt mij de zeer juiste aanmerking, dat het spreken van Isensee over »Syphilis" op deze en op andere plaatsen, vóór den tijd waarop (zoo als men gewoon is aan te nemen) die ziekte ontstond, eene *petitio principii* is, die niet goedgekeurd kan worden, en waarop ik den lezer oplettend maak. C.

Franz Petrarca, † 1374.

Deze onsterfelijke dichter verdient in zoo verre in de Geschiedenis der Geneeskunde hier eene eervolle vermelding, als hij aantoonde, dat het geloof aan gezag, dat, op de oude Grieksche, Romeinsche en Arabische geneesheeren steunende, zonder eigen onderzoek de voorgangers slechts navolgde, des te minder heil kon aanbrengen, als men thans te doen had met andere luchtstreken en zelfs met geheel andere ziekten. — Maar de winzucht der priesters liet de meer voordeel aanbrengende praktijk naar den ouden stijl niet varen, tot dat, in 1312, het Concilium van Weenen het hooghartige bevel gaf, *dat alleen leken in het vervolg het opzigt mogten hebben over gasthuizen, ten einde den zieken eene betere behandeling mogte ten deel vallen.* Inderdaad hadden Theorie en Praktijk in dezelfde mate eene herleving noodig. Maar tot Paracelsus hebben wij hier slechts over enkele, afzonderlijke verbeteringen te spreken, en werpen wij daartoe onze oogen het eerst op de **Ontleedkunde.**

Mundinus, † 1325.

Mondini de Luzzi, Prof. in Bologna, ontleedde in 't jaar 1306 voor de eerste, en in 't jaar 1315 voor de tweede maal openlijk een vrouwelijk lijk (1). Dit baarde zoo veel opziens, dat 5 steden, — Florence, Milaan, Bologna, Flori en Friuli, — om de eer van deszelfs geboorteplaats te zijn, streden. Zijn letterkundige roem was inderdaad door zijn middelmatig ontleedkundig werk [dat echter door *eigene* beschouwing ontstaan was] zóó hoog geklommen, dat in Padua onder anderen, althans tot in het jaar 1680, de Ontleedkunde volgens geen ander werk mogt behandeld worden. Ja, tot het jaar 1615 ongeveer, alzoo 300 jaren lang, hield men elke ontleedkundige beschrijving voor gebrekkig, als zij met Mondini niet overeenkwam. Zoo groot is de invloed van hem, die het eerst aan de *Natuur*, over welke wetenschap het zijn moge, inlichting vraagt, en zóó groot was ook hier het letterkundig *gevolg* daarvan, dat van 1478, — in welk jaar Mondini's »Anatomie" het eerst in fol. te Padua verscheen, — tot 1580, — wanneer dezelve in 12mo te Venetië in het licht

(1) Vg. daarover boven, bl. 332, aant. 2, en verder bl. 339, aant. 1. — Overigens weet ik niet, van waar onze schrijver heeft, dat er tusschen het ontleden dier 2 lijken een tijd van 9 jaren verloopen is, terwijl men bij andere schrijvers opgegeven vindt, dat MONDINI in 1315 *twee* lijken ontleedde. C.

kwam, — derhalve in 100 jaren, 26 uitgaven en oplagen in alle formaten werden uitgegeven.

Maar nog treuriger was het met de andere wetenschappen gesteld. Voor de **Materies medica** maakte Matthaeus Sylvaticus, in 1317, een alphabetisch uittreksel uit de Ouden, en Jacob Paduanus de Dondi bewerkte, in 1385, zijnen »*Aggregator Paduanus*" *de Simplicibus*, in 10 afdeelingen, die, — zoo als CHOULANT aantoonde (in PIERER's oorspronk. mededeel. in de *Med. Annal.* 1829, IX, S. 1153 ff.), — met 2 andere werken verwisseld is geworden, namelijk 1) met den »*Herbarius*" of »*Aggregator practicus de simplicibus*," een slecht zamengesteld werk over geneesmiddelen, uit dien hoofde echter merkwaardig, dat Peter Schoeffer te Mainz, in 1484, dit boek de destijds zoo ongeloofelijk groote moeite van drukken waardig achtte; — en 2) met den »*Ortus sanitatis*", insgelijks een zeer middelmatig volks-artsenijboek, terwijl de *Aggregator Paduanus* toch meer voor wetenschappelijke Geneesheeren bestemd was. Schoolsche beuzelarijen van niet veel beter gehalte worden ook gevonden in den reeds boven vermelden Commentaar van Arnoldus van Villanova († 1312), wiens geschriften, wegens zijne stoute bewering, dat de pauselijke Bullen slechts menschelijke werken waren, nog in 1318 grootendeels verbrand werden. Hij draagt in zijn Tractatus de Regimine Sanitatis, — zijn Commentaar op de Salernitaansche verzen, dien het hem behaagt »*Flos florum*" en »*Rosarius philosophorum*" enz. te noemen, — onderscheidingen der geneesmiddelen voor, naar derzelver Complexie en Eigenschappen, beveelt intusschen de Zwavelbaden bij *Napels* aan, en geeft een bijzonder hoofdstuk over *Militaire Geneeskunde*, »de regimine castra sequentium" genoemd.

Voor **Pathologie** en **Therapie** zoude men uit die tijden op zijn hoogst het »*Liber utilissimus pro conservanda sanitate*" van den Kardinaal Joannes Vitalis du Four († 1327) kunnen aanvoeren, wordende daarin de Alcohol tegen alle ziekten aanbevolen; — of men zoude nog kunnen spreken over het »*Plusquam Commentum in parvam artem Gabri*" van den strengen Scholast Torrigiani Rusticelli (dikwijls ook Turrisianus, of Drusianus genoemd), die omstreeks 1310 leefde. Dit werk »*Plusquam Commentum*" verduisterde geheel en al den naam van Franz van Piëmont, die n.l. in zijn »*Complementum Mesuae*" het volledigste praktische leerboek van dien tijd gegeven had. Maar reeds was er een Monarch der Geneeskunde verschenen: — want zoo noemde men den professor Bernhard van Gordon (1305) te Montpellier, die, in zijn »*Lilium medicinae inscriptum de morborum prope omnium curatione*", de behandeling van armen en rijken in vollen ernst onderscheidt. Bij zijne »Lelie" kwam weldra eene Roos,

te weten de »*Praxis medica Rosa angelica dicta*" van Joh. Gaddesden († 1316), den eersten Engelschen lijfarts. — Door een »Consilium" over de Pest van 1348, door zijne werken »*de dosibus et proportionibus medicaminum*," over Lepra, enz. en geleerde Commentaren op Avicenna en Aegidius, maakte een weinig later wel is waar Gentilis da Foligno bijna nog grooteren opgang, maar zij allen zouden nu door Guy de Chauliac overschaduwd worden, door den man, die ons tot het volgende *Tijdvak* onzer kunst zal overvoeren.

Guy de Chauliac/
omstreeks 1350.

Deze hervormer der wetenschappelijke Chirurgie (1) werd te Chauliac geboren, studeerde in Montpellier en in het destijds zeer beroemde Bologna, oefende vervolgens de praktijk uit te Lyon, en later in Avignon als lijfarts van Paus Clemens VI, Innocentius VI en Urbanus V. Hij heeft de groote verdienste eene regelmatige *Methodiek* in de Chirurgie te hebben ingevoerd; en nog heden zijn, zoo als Lorry te regt aanmerkt, vele van zijne stellingen zeer bruikbaar. Hij had dit wezenlijk te danken aan zijne geschiedkundige studiën. Eene zeer goede geschiedenis der Chirurgie tot op zijnen tijd vindt men dan ook in zijn beroemd werk »*Chirurgiae tractatus septem, cum Antidotario*, Venet. 1470," hetwelk behalve tallooze uitgaven, 5 Commentatoren en eenen Excerptor, Louis Verduc, vond, — het »Abrégé" van welken laatste het eerst verscheen te Parijs, in 1693, en op zijne beurt 6 malen werd opgelegd. — Guy kende de Ontleedkunde, kende zijne voorgangers, kende alle opereer-methoden en wist met scherpe kritiek derzelver betrekkelijke waarde te bepalen. Physiologisch merkwaardig is gewis vooral de onbetwistbare daadzaak, *dat* Guy de Chauliac *reeds aan de afzonderlijke deelen der*

(1) Hij heette eigenlijk Guido van Cauliaco, en zoude zijne »Chirurgie" in 1363 geschreven hebben. Het grondkarakter van dit voortreffelijke werk berust, volgens HAESER (*Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der Volkskrankheiten*, Jena 1845, S 234), op de navolgende 5 punten: 1) op de naauwkeurige geschiedkundige kennis van hetgeen door zijne voorgangers in de Chirurgie gedaan was; 2) op de scherpe en naauwkeurige kritiek, waaraan Guy, verre verwijderd van de geestelooze navolging zijner tijdgenooten, de meeningen zijner voorgangers onderwerpt; 3) op de voor dien tijd grondige kennis en verstandige aanwending der Anatomie, die door den schrijver bij elke gelegenheid als de onontbeerlijkste grondslag der Chirurgie wordt voorgesteld; 4) op uitstekende chirurgische talenten, en 5) op eigene rijke ondervinding. C.

hersenen afzonderlijke zielsvermogens toekent, — een denkbeeld, dat alzoo niet oorspronkelijk aan Gall toebehoort, maar door hem, Spurzheim, Combe enz. slechts verder ontwikkeld is (1). — Wij behoeven ons alzoo niet te verwonderen, dat in Spanje, Engeland, Duitschland, Italië en Frankrijk Chauliac's geschriften tot in de 18de eeuw druk gebruikt werden. Zijne schaduwzijde is de onbloedige Amputatie, die echter meer dan opgewogen wordt door de meer algemeene invoering van de Onderbinding der Slagaderen, door de scherpere Indicatiën van de Trepanatie, door het Drukverband van verouderde zweeren, — onlangs immers door BELL weder aanbevolen, — door de doelmatige behandeling van het Koudvuur, de aanwending der Scarificatiën en der Loogbaden. In vele, vooral in het laatste punt, volgde hem daarom ook de onder den naam van de Argelata bekende Pietro della Cerlata (1410), te Bologna. —

De vooruitgang, dien op deze wijze een van de takken der geneeskundige wetenschap, de Chirurgie, gemaakt had, was slechts *het voorspel van den algemeenen vooruitgang, die der Genees- en Natuurkunde in al derzelver vertakkingen thans zoude te beurt vallen*, en wel ten gevolge van de *verandering der beginselen*, wier ontwikkeling het begin van het nu volgende tijdvak moest daarstellen.

Germaansch-hervormings Tijdvak:

X. Vooruitgang vóór Paracelsus.
XI. Hervorming door Paracelsus.
XII. Ontwikkeling na Paracelsus.

De geest der tijden zoude thans de wereld des verstands, de intellectuëele wereld, verlaten, en nu ook een' blik vestigen op de wereld rondom hem, de werkelijke wereld. Met deze verheffing uit de donkere diepte van verwarde bespiegelingen tot de hoogte des vrolijken maatschappelijken levens, moest de Schoolsche Wijsbegeerte wel zeer natuurlijk het strijdperk verlaten, daar toch die wijsbegeerte zich altijd met bespiegelingen *buiten* de Wezenlijkheid bezig hield. Er moest een nieuw tijdvak ontstaan, waarin de Geest, vol vertrouwen op zich-zelven, zich bezig hield met zich-zelven en met de omringende Natuur: — want ook bij de studie der Natuur is de Geest, als het ware, in haar (de Natuur) tegenwoordig.

---

(1) Men vindt sporen van GALL's leer bij verscheidene vroegere geneeskundigen en Chiromanten; — zie Lehfeld, *Encykl. Wörterb. d. med. Wissens.*, Berl. 1842. XXVII, S. 339 ff.

X.

Vooruitgang vóór Paracelsus.

Toen alzoo de Geest het diepere en meer gewigtige had te voorschijn gebragt en zich toegeëigend, dat in de eindelooze bijzonderheden der onbeperkte bespiegeling gelegen was, trok hij zich terug in zich-zelven, en verhief zich tot den eisch, om zich, — zoo wel in de bovenzinnelijke wereld, als in de onmiddelijke Natuur, — als wezenlijk zelfbewustzijn te gevoelen. Dit ontwaken van de zelfstandigheid des Geestes maakte nu, dat de oude Wetenschap en Kunst weder in het leven werden geroepen, — schijnbaar een terugkeeren tot de kindschheid, maar inderdaad eene eigene verheffing van den Geest zelven. De werken der Ouden werden nu het onderwerp van bijzondere studiën, die, als *Studia humaniora*, — waarbij de mensch voor zich-zelven, zijn belang en streven iets zijn, — tegenover de Goddelijke werden geplaatst.

Aangezien nu de vormelijke beschaving van den geest der Scholasten het Algemeene was geworden, zoo moest thans wel, als resultaat van het voorafgegane, de Geest, de gedachte, zich zelven bewust worden. Daaruit kwam alzoo de tegenstelling voort tusschen Verstand, en Kerkleer of Geloof.

De naaste wijze, waarop het betrachten van het menschelijke ten aanzien der wetenschappen zich heeft voorgedaan, was diensvolgens die, dat zich in het Westen een belangstellend medegevoel voor de Ouden in derzelver helderheid en schoonheid openbaarde. Deze herleving van Wetenschappen en Kunsten was aan den eenen kant slechts eene herrijzing der oude *Wijsbegeerte* (HEGEL cet. III, S. 212; *Werke* Vol. XV; — BOSTOCK l. c.), maar aan den anderen kant een op nieuw geboren worden der *positieve* (fachwissenschaftliche) *kundigheden* der Ouden, althans der oude Grieken. Want men bewijst den Monniken wel te veel eer, als men hun ook het behoud en de vermenigvuldiging der Grieksche geneeskundige geschriften toekent: — deze zijn veeleer eerst later uit Konstantinopel tot ons gekomen. Bijna alleen Romeinsche Geneesheeren en Latijnsche vertalingen van Grieksche artsen werden door hen bewaard en afgeschreven, tot dat in Europa eindelijk die groote staatkundige omwenteling tot stand kwam, welke eene volledige hervorming van den maatschappelijken toestand onder deszelfs bewoners veroorzaakte, en evenzeer ook tot Kunst en Wetenschap zich uitstrekte. Het wereldsche beginsel werd door de Kerk onderdrukt, maar deze is daardoor zelve wereldsch geworden en heeft het haar toekomende standpunt verlaten. — Al deze omstandigheden en de daaruit gevolgde terugwerkingen stellen overigens de Geschiedenis

der Foedaliteit (Leenroerigheid) daar, en het hoogtepunt van dien tijd zijn de kruistogten. Want met deze ontstond die algemeene beweging, waardoor later de staten tot hare in- en uitwendige zelfstandigheid kwamen; — resultaten, die, uit een algemeen standpunt, verder ontwikkeld zijn door Heeren, in zijne klassieke verhandeling over »de gevolgen der kruistogten," — terwijl wij reeds boven eenige enkele opmerkingen hebben gemaakt wat derzelver gevolgen voor de Geneeskunde aangaat. Laat ons hier nog bijvoegen, dat, ten tijde der kruistogten, de Arabische geleerde scholen, — wat ook ons gevoelen aangaande derzelver volstrekte waarde zijn moge, — zonder twijfel boven die der Christenen stonden, wanneer men de scholen van deze laatsten wezenlijk geleerde wil noemen. Zekerlijk waren de legers dezer kruisvaarders niet zeer geschikt, om de geleerdheid der veroverde landen op den behoorlijken prijs te stellen, of afzonderlijke takken van kennis in hun eigen vaderland over te planten. Maar een twee- of driehonderdjarig verkeer kon niet geheel zonder gevolg blijven, en inderdaad weten wij, dat niet alleen Arabische boeken in Italië en Frankrijk gelezen en beoefend werden, maar dat ook bijna uitsluitend door tusschenkomst van deze boeken de kennis der Grieksche, en voor een gedeelte zelfs der Romeinsche schrijvers levendig gehouden werd.

De voordeelen, welke Europa uit het verkeer met Azië trok, waren echter van geringe beteekenis in vergelijking met de groote gebeurtenissen, waarvan wij boven spraken. De eerste daarvan is de verovering van Konstantinopel, in het midden der 15de eeuw (1453), door Mahmud (of Mohammed) II. Gedurende eenen geruimen tijd waren de Grieksche kloosters dier stad de toevlugtsoorden voor geleerde mannen, die door de aanhoudende oorlogen uit Italië waren verdreven. Deze bragten hunne kostbaarste schatten, namelijk handschriften der oude Classici, mede, alhoewel zij deze voorwerpen wel meer als bijzonderheid in eere hielden, dan als stukken van de grootste innerlijke waarde beschouwden. Lang waren nu deze handschriften in hunne Bibliotheken begraven; dat dezelve bestonden, was aan niemand anders bekend [?]: daar verdreef de Turksche veroveraar de Monniken uit hunne stille cellen, en nu keerden met hen ook die klassieke schatten naar Italië terug. Bereids was de geest van vooruitgang in dit land begonnen zich te doen gelden, de nieuwe geesten gaven denzelven nieuw voedsel, en leerden van hunne zijde de waarde van hunne letterkundige schatten kennen.

De tweede gebeurtenis was in hare middellijke werkingen van veel grooter belang. In al hare zedelijke en staatkundige gevolgen beschouwd, zoude men die gebeurtenis wel als de belang-

rijkste kunnen beschouwen, welke ooit in de geschiedenis der beschaafde wereld heeft plaats gevonden. De lezer heeft reeds geraden, dat hier de Hervorming bedoelt wordt, wier gevolgen voor de wetenschap der Geneeskunde hier beknoptelijk zullen opgegeven worden. — De eerste werking der Hervorming was voor den vooruitgang der wetenschap eerder ongunstig dan voordeelig. Godsdienstige twistredenen hielden alle oplettendheid op zich gevestigd, en de daaropvolgende burgeroorlogen maakten aan de vreedzame bezigheden der geleerden en wijsgeeren een einde. Wanneer nu ook al een tijdelijke stilstand aanving, dan was de daarop volgende vooruitgang ook naar evenredigheid des te sneller. Niet zoodra waren de boeijen van godsdienstige beperktheid geslaakt, of de geest voelde ook een' sterken aandrift om zich van de schoolsche dwingelandij, die in de Wijsbegeerte en in de daaraan verwante Wetenschappen heerschte, vrij te maken. En alhoewel er nog eeuwen noodig waren, om het niet-verdiende gezag van Aristoteles en Galenus geheel ter zijde te stellen, en de *wezenlijke* verdiensten van die groote mannen naar behooren te schatten, zoo werden zij echter reeds als zeer geschikte onderwerpen van Discussie beschouwd, terwijl iedere dag meer geleerden voortbragt, die de onfeilbaarheid van beide genoemde schrijvers betwijfelden, zonder gevaar te loopen daarom als scheurmakers en ketters in den ban gedaan te worden.

Aan de kort te voren, omstreeks 1420—1425 (1), uitgevondene en krachtig opgroeijende **Boekdrukkunst** hadden de Hervormers in de godsdienst en wetenschap eenen krachtigen steun en eene magtige helpster, die de resultaten der nieuwe onderzoekingen en pogingen voor ieder op de gemakkelijkste wijze toegankelijk maakte. Eene der eerste toepassingen, die men van deze belang-

---

(1) De Heer ISENSEE, als *Duitscher*, schrijft hier het jaartal „1440." Ofschoon hij er nu wel is waar den *naam* des uitvinders niet bijvoegt, zoo blijkt reeds uit het *jaartal* alleen, dat ook hij de uitvinding van de Boekdrukkunst aan Duitschland toekent. Als Nederlander heb ik echter natuurlijk, door het veranderen van dit jaartal, de uitvinding tot ons Vaderland terug willen brengen. Want terwijl de Duitschers beweren, dat Johann Guttenberg, of Gänsfleisch, geboren in 1397, overl. in 1465, de uitvinder is, en eerst *na* 1440 met beweegbare letters drukte, na in 1436 de uitvinding zelve gedaan te hebben, — zoo verdedigen wij, en met het volste regt, de stelling, dat onze Coster reeds in 1420—1425 of 1430, de uitvinding te Haarlem gedaan heeft. Het is hier de plaats niet, meer over dit onderwerp te zeggen, ofschoon de onderzoekingen daaromtrent nog altijd voortgezet worden, zoo wel in als buiten ons Vaderland: — wij moesten hier slechts de zaak niet met stilzwijgen voorbij gaan. C.

rijke uitvinding maakte, was het vermenigvuldigen der klassieke schrijvers, welke door de Byzantijnsche Monniken naar Europa gebragt waren. Hierdoor nu opmerkzaam geworden op de waarde van die schrijvers, spoorde men de oude handschriften zoo ijverig na, dat in korten tijd bijna al de thans voorhandene [?] reeds ontdekt waren. De milddadigheid, men mag wel zeggen verkwisting, waarmede Leo X en andere Italiaansche vorsten de schoone kunsten en wetenschappen ondersteunden en aanmoedigden, was in overeenstemming met den geest des tijds en had een onberekenbaar gevolg.

In alle takken der Geneeskunde merkte men nu weldra de weldadige gevolgen op van deze gedaanteverandering der zaken. De geschriften der Grieksche Geneesheeren, die men tot dusverre slechts in Arabische vertalingen of Arabische Commentaren beoefend had, werden nu in de oorspronkelijke taal gelezen of in naauwkeurige Latijnsche overzettingen. Men zag nu, dat Avicenna, Averroës en andere groote lichten der Saraceensche scholen menigmaal de leerstellingen van Galenus òf slecht verstaan, òf verdraaid hadden: — thans putte men uit de bron zelve. De werken van Hippokrates werden insgelijks in hunne oorspronkelijke gedaante uitgegeven; doch om ze te verstaan en naar verdienste te schatten, moest de meerderheid der geneeskunst-oefenaars eerst langzamerhand ontwikkeld worden; — hoe vele uitgaven van dezelve ook mogen verschenen zijn, hoe vele geleerde verhandelingen men daarover ook schreef, — Galenus was en bleef de Koryphaeus der Geneeskunde.

De Wetenschap, en wel voornamelijk hare praktische zijde, werd in de 15de eeuw wezenlijk bevorderd doordien men toen begon met het schrijven van *Monographieën over de belangrijkste ziekten* en *bijzondere ziektegevallen*, en met het bekend maken van *berigten over hospitalen en andere openlijke instellingen*. Geheel nieuw was echter deze verrigting niet; want men vindt immers reeds ziektegeschiedenissen bij Hippokrates, die echter weinig nut opleverden, omdat men ze kwalijk begreep. Onderscheidene van deze verzamelingen geven trouwens weinig oordeel te kennen, en bevatten veel meer wonderbare verhalen, dan geschiedenissen waaruit de praktijk iets konde leeren; maar desniettemin hadden zij eenig nut: zij gaven aanleiding tot het doen van waarnemingen en leidden de opmerkzaamheid van losse hypothesen op daadzaken. Allengs begon men dan ook meer en meer zóó te handelen, en spoedig deden zich de vorderingen hierin kennen, zoo dat wij niet aarzelen hierin een der voornaamste middelen te zien, waardoor de Geneeskunde in den nieuweren tijd zoo spoedig vooruitging. — Veel onbelangrijker zijn daarentegen de *Astrologisch-geneeskun-*

dige Almanakken, waarvan de eerste in 1409 te Ulm, en de uitvoerigste in 1518 te Tübingen in het licht werd gegeven.

Later doet zich hier de **vooruitgang der Scheikunde en Pharmacie**, in derzelver invloed op de Geneeskunde, kennen. Wij hebben reeds boven, bij de Arabieren, van den oorsprong en den vooruitgang dezer wetenschap gesproken, en toen gezien, dat zij haar ontstaan te danken heeft aan de dwaze en begeerlijke pogingen om onedele metalen in goud te veranderen. Het gelukte den Alchemisten wel is waar niet goud te maken, maar zij leerden toch de natuur der ligchamen kennen. Zeer vroeg reeds werd alzoo de Alchemie in de Europesche landen overgenomen, alwaar zij met denzelfden ijver als bij de Arabieren, ja, misschien met nog grooter bijgeloof en grootere ligtgeloovigheid werd beoefend. Eenige Alchemisten verkregen bij hun leven een' hoogen graad van populariteit, en in weerwil van hunne bespottelijke handelingen moeten zij nogtans in de geschiedenis der Wetenschap nader vermeld worden. Dit geldt in het bijzonder van RAYMOND LULL [*Doctor illuminatus* genaamd], een' Spaanschen geestelijke, die, geboren in 1234 en overleden in 1315, den *Wijngeest* leerde kennen, en wiens werken, vol van Mystiek, thans eerst sterk gelezen werden. — De *Steen der Wijzen*, de zoo ijverig gezochte schat, zoude bij hare kracht van goudmaken, ook alle ziekten kunnen genezen, en werd diensvolgens met den naam van *Algemeen geneesmiddel* begiftigd. Dit voorwerp der verbeeldingskracht was middellijk de aanleidende oorzaak van menige pharmakologische ontdekking. Zoo b. v. heeft men aan Roger Baco's alchemistische proefnemingen de *Kwikzilver-bereidingen* te danken, terwijl BASILIUS VALENTINUS het *Spiesglans en deszelfs bereidingen* en verder het *Roode Praecipitaat*, het *Kali sulphuricum*, het *Salpeterzuur* en *Salpeter-zoutzuur* leerde kennen; welke stoffen vervolgens op het einde der 15de eeuw in de geneeskundige praktijk werden ingevoerd.

In het geheele Noorden van Europa had de wetenschappelijke vooruitgang minder spoedig (1) plaats. De Natuurwetenschappen

---

De beide Hollandussen.

(1) Ik wil te dezer plaatse slechts één bewijs bijbrengen, om te doen zien, dat dit gezegde van onzen schrijver althans niet in *allen* opzigte waar is. Ik wil eenige woorden aanvoeren over de twee *Hollandussen*, die, naar het schijnt, *als de voorloopers en bronnen van* PARACELSUS moeten worden beschouwd. Zóó spreekt b. v. HUIG DE GROOT over Johannes Isaacus, *den Hollander:* »Hodie magna chymiae experimentis authoritas. Celebratur immensum Paracelsus ut excitator artis, aut nunquam satis cognitae, aut tunc certe intermortuae. Sed quod in aliis plerisque, id in hac re similiter evenit, ut alterius labor et industria alteri gloriam pa-

werden naauwelijks de bijzondere opmerkzaamheid waardig gerekend, en de studie der Geneeskunde bepaalde zich alleen tot eene

» raret. *Homini quippe nostrati laus tota debetur ut repertori aut reparatori.* Is Joannes Isaacus fuit, cognomine et gente *Hollandus*, » magnus miraculorum magister: qui ante centenos et sexaginta annos » vixit (*), Trithemio et Paracelso antiquior. *Lectum eum a* PARA- » CELSO *inter omnes convenit, quin etiam transcriptum totidem saepe verbis:* » quo magis carpendus hic, qui se per illum profecisse dissimulat." (HUGO GROTIUS, *Parallelon Rerumpublicarum*, Lib. III, cet., uitgegeven, vert. en opgehelderd door Meerman, Haarlem 1802, bl. 2—3). — Ook LENGLET DU FRESNOY zegt (in zijne *Histoire de la Philosophie hermetiq.*, I, p. 231), dat Paracelsus en andere opvolgers veel voor eigen werk hebben uitgegeven, wat aan de beide *Hollandussen* was ontleend. — Ook BOERHAAVE spreekt over hen, en met veel meer lof dan MEERMAN opgeeft (t. a. pl. p. 156). Zoo zegt n.l. BOERHAAVE, in zijne *Institut. et Experimenta Chemiae* I, Paris. 1724, p. 22—23: » Johannes et Isaacus » Hollandus, pater et filius, diffusissimo sermone et magnâ eloquen- » tia scripserunt, et si unum vel alterum arcanum exceperis, *pulcherrima* » experimenta fecerunt *de sanguine* et *urinâ humanâ*, quae Helmontius » postea et Boylaeus pro recentioribus inventis habuerunt; inter eorum » opera ars encaustica (*d'émailler*) omnium forte pulcherrima et completa » habetur; nam omnia, quae de metallorum inventione, et cognitione, » et fusione, conversione, permutatione, separatione dici possunt, ibi » inveniuntur et examinautur in libro ejus Mss... aliter *scripsit linguâ* » *hollandiâ purissimâ*, unde apparet quod quidem fuerit Hollandus; ... » commendo vobis illa ob arcana in illis reperta et detecta, quae viam » demonstrant, per quam ad varia phaenomena possimus pervenire." — Maar laat ik nog slechts ééne plaats over Joh. Isaac aanvoeren. Te weten, in de uitgaaf, die ik gebruikt heb, — n.l.: *D. Magistri Joannis Isaaci Hollandi, viri in Philosophia, potissimum vero in arte Chymica celeberrimi Opera mineralia, et vegetabilia cet. nunquam antehac edita, ac nunc primum ex opt. M. S. Teutonicis exemplaribus fidelissime in Latinum sermonem conversa*, Arnhemii, apud JO. JANSONIUM, 1616, — lees ik in de Praefatie van den Uitgever (zonder paginatuur): » Addam et hoc, Para- » celsum arcanorum (ut ita dicam) Monarcham, quicquid in hac arte » habuit cognitionis, ex isto authore fere id omne hausisse. Nam illud » quidem extra controversiam est omnem: nostrum hunc ante illum Phi- » losophum natum: hoc etiam: Paracelsum ubique, maxime vero in iis » quae de Principiis rerum scripsit, authorem hunc nostrum esse sequutum. » Adeo ut si quis libros Paracelsi pro doctissimis Philosophi nostri » commentariis accipiat, haud multum in isthac sua opinione fallatur."

Wanneer nu dat laatste hoogstwaarschijnlijk wel wat overdreven is, dan zal nogthans de zaak in den grond wel waar zijn. En ofschoon die Uitgever ook zegge: » Certe illum qui legere authoris nostri scripta in- » cipit, tantum capit desiderium, tantaque afficitur voluptate, ut non » prius à lectione abstinere possit, quam principio finem attexuerit,"

(*) Het werk van HUGO DE GROOT is omstreeks 1604 geschreven. Alzoo moet Jo. Isaac omstreeks 1440 geleefd hebben.

bekendheid met de werken van Galenus of met zijne Arabische verklaarders en vertalers. Eene eervolle uitzondering maakt LINACRE, uit Canterbury (geb. 1460, gest. 1524), die, na te Oxford gestudeerd te hebben, naar Italië reisde en eenigen tijd aan het Florentijnsche hof verbleef, waar ook hij door dien ijver voor kunst en wetenschap bezield werd, waardoor de familie der Medici zoo zeer uitblonk. Bij zijne terugkomst in Engeland werd hij Geneesheer van het Koninklijke Huis en wendde hij al zijn'

---

verklaar ik echter openhartig ISAAC's werk volstrekt niet geheel uitgelezen te hebben, omdat het geheel en al den geest ademt van de toenmalige Alchemie.

Sommigen zeggen, dat de beide *Hollandussen* slechts één persoon waren; anderen daarentegen meenen (zoo als men ook uit de aangeh. plaatsen kan zien), dat het wèl degelijk *twee* personen waren, hetwelk b. v. ook blijkt uit den titel van een hunner werken, straks door mij te noemen.

Men houdt de Hollandussen afkomstig uit »*Stolk*," waaronder men moet verstaan het dorp *Stolkwijk*, in den Krimpenerwaard. Later echter schijnt een hunner naar Vlaanderen getrokken te zijn.

LENGLET (l.c. III, p. 191) noemt 10 geschriften, — Chemische, Alchemistische en Botanische, — op, waarvan 9 op naam van Isaac Hollandus en 1 op dien van Johannes. Deze werken zijn grootendeels in de 17de eeuw in ons Vaderland, Zwitserland en Duitschland uitgegeven, en allen in het Latijn.

Ik laat eene opgaaf van de genoemde werken hier volgen:

Jo. Isaaci Hollandi *Fragmenta quaedam Chimica*, a COMBACHIO edita, Geismariae 1647, 12mo.

Isaac Hollandus, *de triplici ordine Elixiris et Lapidis theoria*, cum Denario Medico BERN. PENOTI, Bernae 1608, 8vo.

Ejusdem *Opera vegetabilia*, *ad ejus alia opera intelligenda necessaria*, ubi de Quintis essentiis Vinoque agitur, ut de Elixire vitae, mellis essentia, rore Solis, Panacaea, Saccharo, cet.

Ejusdem *Mineralia Opera*, seu de Lapide philosophico duo Libri, Mediob. 1600, 8vo.

Ejusdem Opera universalia et vegetabilia, sive de Lapide Philosophorum quae reperire potuerunt omnia, Arnhem., 1617, 8vo.

Ejusdem Libellus rarissimus, dictus Secreta revelatio verae operationis manualis, pro universali opere et lapide sapientum *sicut filio suo* M. JOHANNI ISAACO HOLLANDO, *e Flandria*, *paterno animo fidelissimo*, *manu tradidit.*

Ik zoude nu nog de titels van de 4 overige geschriften kunnen opgeven; maar daar ik niet geloof, dat al deze verschillende titels even zoo vele verschillende werken aanduiden, zal ik hierover niet verder uitweiden; — en ten slotte nog slechts zeggen, dat MEERMAN gelijk had, toen hij, in zijne *Aanmerkingen* op DE GROOT, t. a. pl. bl. 155, schreef: »Om »den roem eener Natie te vergrooten, die zoo veel scheppende Geniën »heeft voortgebracht, ware het voor een' beoeffenaar der Scheikunde »gewis geen overtollige moeite, de Geschiedenis der beide Hollandussen »in een helderder licht te stellen!" C.

invloed aan, om *aan de Universiteiten van Oxford en Cambridge professoraten in de Geneeskunde te vestigen.*

Al deze oorzaken te zamen maakten, dat er zich nu een *algemeene* geest van vooruitgang begon te ontwikkelen. Kunsten en Wetenschappen begonnen allengs te herleven; alle takken der Wijsbegeerte werden naar eene juistere methode en met verstandigere oogmerken beoefend, en de Geneeskunde bleef ook niet achter om uit deze weldadige beweging haar voordeel te trekken. De smaak voor zamengestelde theorieën en spitsvindige bespiegelingen nam in dezelfde mate af, als de waarde van juiste waarnemingen en naauwkeurige ontleding der daadzaken behoorlijk werd op prijs gesteld.

Ten aanzien van de **praktische verrigtingen** moet men gewag maken van het » *Philonium pharmaceut. et chir.*" (15de druk, Leipzig 1714) van Valescus van Tarenta, uit Portugal, gestorven in 1420; — verder van de »*Practica in nonum Almansoris*", Lyon 1519, van Ferrari Dagrate, eigenlijk geheeten Joh. Matth. de Gradi, wiens broeder Antonius de Gradi zich als Geneesheer te Milaan onderscheidde. De laatstgenoemde gaf eigenlijk het eerst aan de Eijernesten hunnen naam, en niet Regnerus de Graaf, die eerst in 1671 dezen naam zoude gegeven hebben, zoo als velen ten onregte meenen (1). Belangrijk is ook Gradi's schildering eener Hydrophobie zonder voorafgegaan bijten, en door enkele aanraking des speeksels (?) ontstaan. En wanneer wij ook Jacob van Forli († 1413), Peter van Tussignana († 1410), Antonius Cermisone († 1441) en Mengo Bianchelli, die allen in dezen tijd leefden, willen voorbijgaan, dan is echter Ant. Guainerius († 1440), te Padua, belangrijk te achten wegens zijn »*Opus praeclarum ad praxin*", zoo als hij-zelf zijn eigen geschrift noemt, en waarin voortreffelijke waarnemingen voorkomen over *Hersenziekten*, over schijnbare zwangerschap, en ook de *eerste aanwijzing* gevonden wordt *hoe men kunstmatige baden kan bereiden.* — Niet minder belangrijk is Barthold Montagnana († 1460) wegens zijne »*Consilia medica*"; maar veel beroemder dan beide is de ambtgenoot van den laatstgenoemde, Michaël **Savonarola** († 1462), de lijfarts van den Prins van Este. Zoo als Clark in onze dagen, heeft hij reeds eene *therapeutische beschouwing des Klimaats* gegeven. Hij lascht echter ook vele zonderlingheden in zijn geschrift in, b. v. dat een grijsaard van 100 jaren nog een' zoon voortbragt, dat in Forli de vrouwenmelk voor onfeilbaar tegen wormen gehouden werd, en meer van dien aard.

---

(1) Beneden, waar over den lateren *Vooruitgang der Ontleedkunde* zal worden gehandeld, zal ook nader over dezen onzen landgenoot worden gesproken. C.

Wat de **theoretische Geneeskunde** aangaat, zoo verdient hier in de eerste plaats vermeld te worden de zeer *naauwkeurige Anatomie der Hersenen* en de *juiste beschrijving van de 30 zenuw-paren des Ruggemergs*, waarmede HERCULANUS, eigenlijk Joh. Arculanus (✝ 1484), de wetenschap verrijkte. Ook de »*Anatomia*" van Alex. Benedetti (✝ 1525), een' goed Operateur van breuken, — en het pathologisch-anatomische werk »*de abditis morborum causis*" van Antonius **Beniveni** (✝ 1503), wiens taal en onderzoekingsgeest de voorbereiding waren van Morgagni, moeten hier vermeld worden. Hij verrigtte ook, wat de **Chirurgie** aangaat, na Antyllus het eerst weder de Bronchotomie (1), terwijl Branco in Catanea, in 't jaar 1450, de *Italiaansche methode der neusvorming uit de huid van den arm* uitvond en ten uitvoer bragt, en wel onder den gewonen sluijer eens geheims, dat daarna op de Kalabrische familie Bojano overging.

Voor de **Pharmakologie** is Saladin van Asculo's »*Compendium aromatariorum* (?) belangrijk, eensdeels als volledige Pharmakopoea uit dien tijd, en anderdeels als het eerste werk, waarin de *kenmerken van de goedheid onzer geneesmiddelen* opgegeven en nog daarenboven van levensregelen voor Apothekers vergezeld zijn. Zelfs vindt men in Sante Arduino's werk »*de Venenis*" reeds het genezen van twee gevallen van Arsenikvergiftiging, en bij Marbodus (✝ 1123) reeds de [fabelachtige] krachten der edelgesteenten.

Doch afgezien van deze afzonderlijke verschijnselen, die nog als resultaten van een' *beperkten* kampstrijd kunnen gelden, verhief zich thans, met den aanvang der 16de eeuw, ***de kampstrijd tegen de algemeen aangenomene denkbeelden, die zich gedurende ongeveer duizend jaren,*** d. i. van 500—1500 na Chr., ***hadden weten staande te houden.*** Zoo verklaart PETR. POMPONAZZI (✝ 1525), in zijn werk »*over de Betooveringen*", alle Duivels en Wonderen voor fabelachtige voortbrengselen der Verbeeldingskracht, en beval, — even als ook de geleerdste hervormer Philipp Melanchton (✝ 1560), vooral in zijne redevoeringen »*de*

---

(1) Wijlen de Hoogl. VAN DER BREGGEN was echter van oordeel, dat onze Schrijver, BERNSTEIN, NICOLAÏ en anderen, de plaats bij Beniveni verkeerd opgevat hebben, wanneer zij meenen, dat Beniveni eene »*Bronchotomie*" gedaan heeft. Want B. spreekt van eene »*Angina incisa*," dat is [waarschijnlijk althans] van het openen van een absces, gelegen onder de benedenkaak, en geenszins van het kunstmatig openen van het Strottenhoofd of de Luchtpijp (v. D. BREGGEN, *Bijdragen van gemengden inhoud*, I, Amst. 1842, bl. 36: — »*Bijdragen tot de geschiedenis der Heelkunde, van het einde der* 15de *tot de* 16de *eeuw*," bl. 23—45). C.

utilitate philosophiae" en »*de doctrinis physicis*" zulks gedaan heeft, — de studie van Aristoteles aan; en *het strekt dien tijd wel tot geen' geringen lof, dat hij Aristoteles verstond.* Er bestaat geen meer doorslaand bewijs voor deze ingenomenheid met Aristoteles, dan de omstandigheid, dat de zoo beroemd gewordene pauselijke lijfarts ANDREAS CAESALPINI († 1603) aan zijne te Lyon, in 1588, uitgegevene »*Quaestiones peripateticae*" zelfs het uiterlijke voorkomen van van het Aristotelismus gaf, ten einde zoo doende zijne met latere Spinozistische denkbeelden meer overeenkomende beschouwingen ingang te doen vinden.

Alle oude wijsgeerige pogingen werden thans te voorschijn gehaald, om maar bevrijd te worden van den kerkelijken dwang des geestes. Zelfs de onechte geschriften van Hermes, Orpheus, Zoroaster, Demokritus en Pythagoras werden door Pico van Mirandola, die, in 1487, in Rome door 900 Theses de Kabbalah en Alexandrijnsche Wijsbegeerte poogde wederom te doen herleven, — als bewijzen zijner waanzinnige Theosophie voor den dag gebragt. Nog meer voor die Kabbalah deed REUCHLIN († 1522), die voor zijne geschriften »*de verbo mirifico*" en »*de arte cabbalistica*" en voor zich-zelven de gunst der hoven in hooge mate wist te winnen. Maar zijnen belangrijken navolger Agrippa van Nettesheim, die in zijn werk »*de occulta philosophia*" over concentrische werelden en »over uit alle ligchamen uitvloeijende ondeelbare stoffen" [*emanirende Idole*] geschreven heeft, werd in deze wereld, in 1535, te Grenoble naauwelijks eene bekrompene sterfplaats na duizend vervolgingen vergund, alhoewel hij in zijn werk »*de vanitate scientiarum*" Astrologie, Kabbalah en Alchemie teregt, — doch ten onregte ook de Wetenschap op zich-zelve voor ijdele dwaasheid verklaard had. Met beter gevolg streden twee tegenpartijen Bernardin Tilesius († 1588) en Peter Ramus, ofschoon jegens Aristoteles vijandig gezind: ook hier wist de *Negativiteit* zich te doen gelden (Gans). Aan deze mannen sluit zich **Hieronymus Cardanus** aan; Cardanus, van wien gezegd werd: »Nemo sapientius desipuisse, nemo stultius sapuisse videtur Cardano," — die de verrotting als den grond van nieuw leven opvatte, — die eene natuurkundige theorie op het Idee eener algemeene Sympathie tusschen de hemelligchamen en de deelen des menschelijken ligchaams grondde, — die zich zóó verre laat voeren, dat hij zelfs volgens schalen het hart met de zon, het bloed met de maan enz. te zamenvoegt, — die zich-zelven voor den zevenden grooten Geneesheer sedert de schepping der wereld en dien ten gevolge zijn pennemes zelfs voor belangrijk genoeg hield, hetzelve ons sierlijk afgebeeld voor te leggen. Hij was in 1501 te Pavia gebo-

ren, en stierf, door den Paus naauwelijks uit de gevangenis voor schulden gered, in 1576, te Rome.

Maar hoe hevig en woest de nachtelijke stormen ook mogen zijn, zoo volgt daarop nogtans, naar den loop der natuur, het morgenrood. En dat morgenrood openbaarde zich, toen, in 1486, Bartholomeo Diaz Oost-Indië zocht, en daarna, in 1492, Amerika ontdekt werd.

Ook voor de Natuur- en Geneeskunde kon dat morgenrood niet achterblijven, maar moest heldere stralen werpen over de velden, waarop eens Theophrastus, Plinius en Dioskorides de plantenwereld, in derzelver algemeene en bijzondere beteekenis, hadden doen kennen. NICOLAUS LEONICENUS († 1524), — voor wien de weg, dien in Denemarken het eerst [de in zijne *moedertaal* schrijvende] Henr. Harpestreng († 1244) betrad, gebaand was door Hermolaus Barbarus († 1494), en Marcellus Vergilius († 1521), — waagde reeds door zijn werk »*de Plinii aliorumque erroribus*" dezen weg te verbeteren, welken Joh. Manardus († 1536), in zijne »*Epistolae medicinales*" vervolgde. Even als deze mannen meer de zuivere **Botanie** beoefenden, zoo legden zich meer op de **Pharmakologie** toe: Garzia del Huerto (eigenlijk Ab Orto) en Christoph. Costa, wier geschriften over Aromatica enz. men in »*Clusii Exoticis*" vertaald aantreft. Er werden destijds zelfs reeds uit het Westen, door de bemoeijingen van den Landvoogd Oviedo de Valdez en van den geleerden Nicolo Monardes, droogerijen uit de Nieuwe wereld, Amerika, naar de Oude, Europa, — even als hier uit de oude Grieksche in de nieuwe Germaansche, — overgebragt. Inderdaad bereisde van 1546—1549 Petr. Belon Griekenland, Klein-Azië en Egypte, en Leonardus Rauwolf(1), van 1573—1576, bijna het geheele Oosten, — in zeker opzigt als voorlooper van Prosper Alpino. — (2)

---

(1) RAUWOLF, die tot de *Nederlandsche* geleerden behoort, verzamelde vele planten, die door GRONOVIUS, in 1755, tot zijne *Flora Orientalis* gebezigd zijn. Het *Herbarium* van RAUWOLF wordt te Leiden bewaard, waarin ook de planten, door hem in Europa verzameld sedert 1560, en waarin de *oudste* voorbeelden van ware *nomina trivialia* voorkomen. (Z. Blume, in *Rumphia*, I, 36). — RAUWOLF's reisbeschrijving is de volgende: *Itinerarium orientis in Syriam, Judaeam, Arabiam, Mesopotamiam, Babyloniam, Assyriam et Armeniam, in sex partes distinctum. In quibus plurima rara, de omni materia medica, traduntur, additis variis plantarum, animantium aliarumque rerum iconibus.* Laugingae 1583, 4to. C.

(2) Reeds vroeger leefde een ander beroemd *Nederlander*, die hier met een enkel woord dient vermeld te worden. Ik bedoel PAULUS A MEDIOBURGO, Paulus van Middelburg, die n.l. in Zeeland's hoofdstad geboren werd in 1445, tot Doctor in de Geneeskunde studeerde, en (vol-

Prosper Alpino.

Geb. 1553, gest. 1617.

Deze uitstekende Plantkundige en Geneesheer was, in 1553, te Marostica, in 't Venetiaansche gebied, geboren, en overwon zijne neiging voor den krijgsmansstand slechts ten liefde van zijnen vader, Franz Alpino, die de Geneeskunde uitoefende. In 1578 gepromoveerd, oefende hij eenigen tijd te Campo San Pietro de praktijk uit, ging toen (in 1580) met den Venetiaanschen Consul George Emo naar Egypte, en bewees later, door talrijke en uitmuntende geschied-, natuur- en geneeskundige geschriften over dat belangwekkende land, met welk een' ijver hij de drie jaren van zijn verblijf aldaar besteed had. Na op de terugreis Kandia en Griekenland bezocht te hebben, kwam hij in 1584 weder te Venetië terug, en ging twee jaren later, als lijfarts van A n-

---

gens Jul. Caesar Scaliger) »de voornaamste wiskunstenaar van zijne eeuw" was. Hij trok naar Italië, en verwierf zich daar den grootsten roem. Eerst hield hij (in 1479) te *Pavia* voorlezingen over de Sterrekunde; daarna (in 1481) werd hij lijfarts van FREDERIK, Hertog van *Urbino*; in 1483 van GUIDO EUBALDUS, Graaf van *Monte-Feretri*, enz. In 1494 eindelijk werd hij Bisschop, en later zelfs »Praeses van de Lateraansche Kerkvergadering," zoo als men algemeen vindt opgegeven (b. v. bij DE LA RUË, *Geletterd Zeeland*, 2de druk, Middelburg 1741, bl. 116—119). Dit is echter onjuist: want hij werd »Praefectus congregationis ad Kalendarii reformationem delectae" (vg. PETR. GASSENDUS, in *Vita Nicolaï Copernici*, pag. m. 308). PAULUS stierf te Rome, in 1534, 89 jaren oud. Hij was in *Italië* zelf zeer beroemd wegens zijn buitengemeen sierlijk Latijn, en hij was het ook, die de bekende twistrede hield met den Joodschen Schriftgeleerde, over het vieren van het Paaschfeest op den juisten tijd (vg. b. v. FOPPENS, *Biblioth. Belg.* cet. Bruxellis 1739, II, p. 944). — Wij komen beneden, bij het behandelen van de geschiedenis der *Syphilis*, op dezen PAULUS terug, over wien men ook berigten vindt bij Astruc, *de morb. vener.*, II, edit. alt., *Lut. Paris.* 1740, p. 541, seq.

Ik meen hier ook melding te moeten maken van een' beroemden *Groninger*, die in denzelfden tijd ongeveer leefde, te weten WILHELMUS FREDERICUS, Art. lib. Magister, *Medicinae Doctor* en Pastor der St. Maartens-kerk van *Groningen*. Wel is waar is hij inzonderheid anders dan als Geneeskundige beroemd geworden, — b. v. door de gewigtige staatkundige rol, die hij in de toenmalige beroerten en oorlogen niet zelden speelde, — maar ook zijne vriendschap met ERASMUS, met wien hij in gedurige briefwisseling stond, pleit voor zijne kennis. Hij stierf in 1525, vermakende zijne boeken aan de St. Maartens-kerk; en later hebben deze boeken den eersten grond gelegd tot de Bibliotheek van de Hoogeschool te dezer stede. Zoude men ook eenige *geneeskundige* bijzonderheden omtrent dezen geleerde kunnen verzamelen? C.

dreas Doria, naar Genua (1). Vol nijd over dien door de Genuasche mededingster haar afgewonnen prijs, riep de Republiek Venetië hem onder schitterende voorwaarden terug, en droeg hem, in gevolge van zijn' wensch, te Padua het professoraat der Botanie op, welke betrekking hij tot aan zijnen dood, in 1617, met den grootsten roem vervulde. Plumier (2) noemde ter zijner eere eene plant »Alpina", een naam, dien Linnaeus in »Alpinia" omdoopte. Alpino leerde ons den Balsem der Ouden als de Opobalsamum Gileadense, de Rhaponticum en honderd andere droogerijen nader kennen. Maar meer dan door deze eerbewijzing en deze afzonderlijke verrigtingen, onderscheidde hij zich door een scherp oordeel, — vooral in de Prognostiek, waarover hij werken heeft geschreven, die nog heden zeer goed zijn, — door eene diep doordringende beschouwing der natuur en door eene zeldzame vereeniging van groote kundigheden met groote onbevooroordeeldheid. Slechts één van zijne vier zoonen werd Geneesheer, en deze gaf, na des vaders dood, het werk over Egypte uit.

Verdere grondlegging der Plantkunde.

De eerste natuurgetrouwe afbeeldingen van vele Duitsche planten werden door Otho Brunfels uit Mainz geleverd, die later Geneesheer was in Bern en aldaar in 1534 stierf. Twintig jaren later, in 1554, stierf Hieronymus Tragus (eigenlijk Bock), Geneesheer te Saarbrück en schrijver van een voortreffelijk, in 1551 te Straatsburg uitgekomen Kruidboek. Maar beide werden overschaduwd door **Jac. Theod. Tabernaemontanus** uit Bergzabern, lijfarts van den toenmaligen Keurvorst van Spier. Tabernaemontanus werd eereburger van Worms, omdat hij zich zeer onderscheiden had bij het beleg van Metz, alwaar hij de gekwetsten met het poeder van de Artemisia vulgaris gelukkig zoude behandeld hebben. Veertig jaren met vlijt Duitsche planten verzamelende, bragt hij daarvan 3000 te zamen, en gaf het eerste deel

(1) De Schrijver heeft hier wel is waar » *Genf*," Geneve; maar dit zal ongetwijfeld » *Genua*" moeten zijn, zoo als ik 't ook veranderd heb. C.

(2) Plumier, — om dit hier ter loops aan te teekenen, — verzamelde ook vele Amerikaansche planten, wier beschrijving en afbeelding later door J. BURMAN werden uitgegeven (*Plantarum Americanarum Fasc.* 1—10, *continens plantas quas olim* C. Plumierius *detexit* cet. cet; edidit cet. J. BURMANNUS, Amst. et Lugd. Bat. 1755—1760). Het *oorspronkelijke* werk, zoo als het bezeten is door BOERHAAVE en daarna bijgewerkt is door J. BURMAN, is thans in het bezit van de Bibliotheek der Groninger Hoogeschool. Het werk was in der tijd door BURMAN, op de Auctie van BOERHAAVE's boeken, voor *f* 500,00 gekocht. Men vindt daarin de *origineele* teekeningen, de gravures daarnaar gemaakt, benevens aanteekeningen in H. S. C.

van derzelver beschrijving nog zelf, en wel in het Duitsch, als »*Neu Kräuterbuch*'', te Frankfort a. M. in 1588, in fol., uit. Het tweede deel werd door Nic. Braun, aldaar, in 1590, uitgegeven. Dit werk beleefde 6 uitgaven en verscheen nog in 1731 te Bazel, en bevat behalve die van den schrijver, ook afbeeldingen van Mattioli, l'Ecluse en Lobelius. In 1608 werd ook Tabernaemontanus' werk over Baden en minerale wateren uitgegeven. — Van zijne *achttien* kinderen, werden slechts 2, n.l. Joh. Jac. en Phil. Jac., als Geneesheeren bekend.

Niet minder beroemd werd in Italië de zoo even aangevoerde Peter Andreas **Mattioli**, overl. in 1577 te Florence, zoo wel door talrijke ontdekkingen, als door geleerde Commentarii op Dioskorides. Ook de »*Methodus cognoscendorum simplicium*" van Maranta, Venetië 1559, — de klassieke »*Historia stirpium*" van den bekenden Rembert **Dodonaeus**, gest. in 1586 te Leyden (1), — de werken van een' Lobelius, overl. in 1616 (2), —

(1) Onmogelijk kunnen wij voorbij, bij DODONAEUS iets althans aan te teekenen. Want hebben de Nederlanders van den vroegeren tijd over het geheel zich veel bezig gehouden met, en zich met grooten ijver toegelegd op de beoefening der Plantkunde, dan komt echter aan DODONAEUS onder die voorgangers eene eerste plaats toe. — DODONAEUS dan, of DODOËNS, behoorde tot het Friesche geslacht der JOENKEMA'S of JOENKENSEN, welken geslachtsnaam hij-zelf echter niet heeft gevoerd (Collot d'Escury, *Hollands Roem* enz. VII, bl. 297, noot *a*). Hij was echter in Mechelen geboren, in 1518. En ofschoon men aan de waarheid hiervan wel eens getwijfeld heeft, zoo blijkt de zaak reeds voldoende uit zijn grafschrift, hetwelk aanvangt als volgt:

D. O. M.
REMBERTO DODONAEO Machlin.
D. Maximiliani II. et Rudolphi II. Impp.
Medico et Consiliario,
cet. cet.

Hij was, na Frankrijk en Italië bereisd te hebben, lijfarts en hofraad geworden van de Keizers MAXIMILIAAN II, en RUDOLF II, en werd, in 1582, reeds 64 jaren oud, als Professor in de Botanie naar *Leyden* beroepen, alwaar hij reeds in 1585 overleed. Dat hij de *eerste* kruidkenner van naam was in Nederland, dat hij veel heeft geschreven, dat vooral zijn *Groot Kruidboek*, ook in 't Nederduitsch met houtsnêe-platen uitgegeven, zoo grooten opgang maakte, dat hij ook over geneeskundige praktijk heeft geschreven, is overigens genoeg bekend, en kan verder nagezien worden b. v. bij J. Meursius *Ath. Batavae*, Lugd. Bat. 1625, p. 124 seqq.; — Siegenbeek, *Geschied. der Leydsche Hoogeschool*, II, bl. 67 der Toevoegsels en Bijlagen; — vooral van Meerbeeck, *Recherches historiques et critiques sur la vie et les ouvrages de* REMBERT DODOENS (DODONAEUS), *botaniste malinois du XVI siècle*, Malines 1841. C.

(2) LOBELIUS, of DE L'OBEL, geb. in 1538, studeerde te Montpellier, praktiseerde eerst te Antwerpen en *Delft*, maar werd daarna lijfarts van

en vóór allen de onovertrefbare [?] »*Rariorum stirpium historia*" (Antwerpen 1601) van **Karel Clusius** (1) werden zeer hoog geschat. Alléén dit laatste werk, het resultaat van eene reis door geheel Europa, is misschien reeds voldoende, om den ***Vooruitgang der Kruidkunde*** in dien tijd te doen zien (2). Maar die vooruitgang maakte zich weldra van het Natuur-onderzoek over het geheel meester. (3)

Grondleggers der Duitsche Zoölogie:
Koenraad Gesner.
Van 1516—1565.

»O bibliographorum quidquid est, assurgite huic tam colendo nomini!" zegt reeds Casaubonus van dezen **Duitschen Plinius.**

WILLEM I. Later door JAKOBUS VI naar Engeland geroepen, stierf hij aldaar in 1616. LOBELIUS zegt o. a., »dat, in 1576, in de Nederlanden meer planten, boomen en heesters werden geteeld dan in Griekenland, Spanje, Duitschland, Engeland, Frankrijk en Italië." Onder anderen heeft hij ook geschreven een *Diarium pharmacorum parandorum* cet., Lugd. Bat. 1627, 1652. C.

(1) CLUSIUS, of DE L'ECLUSE, was te Arras geboren, in 1526. Hij had het beheer over den Hortus te Weenen, trok van daar echter naar Frankfort, en werd van hier, in 1593, reeds 67 jaren oud, naar *Leyden* beroepen. Aldaar overleed hij in 1609. Hij had zeer veel gereisd, zoo als zoo vele groote Nederlanders van dien tijd, en werd door BOERHAAVE voor den eersten Plantkundige van zijnen tijd gehouden. Onder anderen kweekt CLUSIUS de door DRAKE medegebragte aardappelen met groote zorg te Leyden aan, en verzond dezelve naar alle kanten, zelfs naar Italië. Z. Paquot, *Hist. litt. des Pays-Bas*, XVII, p. 427; — Meursius, *Ath. Batav.* p. 186 seq. (Zie nog over hem beneden, onder de *Nalezingen.*) C.

(2) Langen tijd is wel is waar, over het geheel, de *Flora* van ons Vaderland verwaarloosd geworden; maar enkele van onze geleerden hielden zich echter al zeer vroeg met dat onderwerp bezig. Zoo heeft b. v. CASPER PELLETIER, Schepen der stad Middelburg en Stads-doctor aldaar, in den tijd waarover wij thans spreken, reeds over de Zeeuwsche inlandsche planten geschreven: *Plantarum tum patriarum, tum exoticarum, in Walchria, Zeelandiae insula, nascentium Synonymia, authore*, CASP. PELLETERIO, Mediob. 1610. C.

(3) In dezen tijd leefde ook LAEVINUS LEMNIUS, — vooral bekend door zijn boek »*de Occultis Naturae miraculis Libri* IV, Antv. 1564, — geb. in Zierikzee, in 1505. Hij legde zich te Leuven op de Geneeskunde en Godgeleerdheid toe, was zeer bevriend met zijn' leermeester VESALIUS, leefde ook in groote vriendschap met DODONAEUS, met JASON PRATENSIS (V. D. VELDE) en KOENRAAD GESSNER, en na meer dan 40 jaren de geneeskundige praktijk uitgeoefend te hebben, ging hij tot den geestelijken stand over en werd Kanunnik. Hij stierf in 1568, waardoor hij belet werd zijne »*Descriptio Algae*" en zijn »*Compendium de piscium trivialibus nomenclaturis*" uit te geven. Men vindt eene bijzonder loffelijke vermelding gemaakt van zijne groote vriendelijkheid bij de zieken. C.

Na eene jeugd vol van zorg en onrust, oefende hij de geneeskundige praktijk te Zürich uit, in welke stad hij den 26 Maart 1516 het eerste levenslicht had aanschouwd. Na in Straatsburg, Bourges, Parijs, Bazel, Lausanne, Montpellier, Venetië en Augsburg zich opgehouden en daar bijna alles beoefend te hebben, benoemde hem de Groote Raad van Zürich, in 1555, tot gewoon Hoogleeraar in de Natuurlijke Geschiedenis. In 1559 liet Keizer Ferdinand I, die groote vriend der wetenschappen, onzen grootsten kenner van dezelve naar Augsburg bij zich komen, en verleende hem een rijkswapen met alle zinnebeelden van natuuronderzoek, enz. Maar reeds den 15 December 1565 werd Gessner het slagtoffer van de in Zürich heerschende Bubonenpest. Caspar Wolf, een zijner leerlingen, werd met de uitgaaf van deszelfs nagelatene handschriften belast. — Vooral ten aanzien der **Zoölogie** heeft zich Koenraad Gesner onsterfelijke verdiensten verworven.

Het zal ten allen tijde onbegrijpelijk blijven, hoe een ziekelijk (scrophuleus), bijziend, arm en eerst zoo laat gelukkig geworden man, die naauwelijks 49 jaren oud werd, *negenendertig* klassieke werken over bijna alle takken van wetenschap heeft kunnen schrijven. Twee van deze werken, de *Bibliotheca universalis*, Zürich 1545, en de *Historia naturalis*, ibid. 1557, zijn reeds voldoende, om ons met bewondering voor hem te vervullen. Geen wonder dan ook, dat van laatstgenoemd hoofdwerk 9 uitgaven bestaan. Alleen de beperkte ruimte van ons werk noodzaakt ons hier reeds Gesner te verlaten, om tot Aldrovandus, naar den geest met hem verwant, over te gaan.

Ulysses Aldrovandus.

Van 1522—1605.

Geboren te Bologna, alwaar thans nog zijne nakomelingen leven, den 11 September 1522, ging hij, vertrouwende op zichzelven alleen, als twaalfjarige en bereids zeer geleerde knaap naar Rome, en 4 jaren later wederom van huis naar Rome, en te voet met een gezelschap pelgrims naar St. Jago de Compostella in Spanje. Daarna studeerde hij te Bologna en Padua in de Regtsgeleerdheid en Godgeleerdheid. Beschuldigd van ongodsdienstigheid, trok hij in 1550 voor de derde maal naar Rome, alwaar hij Lucius Maurus en Rondoletus vond, met welke hij de Natuurlijke Geschiedenis der Visschen bearbeidde, en eindelijk naar Pisa, alwaar hij onder Lucas Ghini zich in de Plantkunde oefende. In 1553 te Bologna gepromoveerd zijnde, werd hij reeds in 1554 Professor in de Logica, en in 1565 in de Botanie. Over beide vakken hield

hij voorlezingen tot in 1600. In 1567 legde hij den Kruidtuin te Bologna aan, waarover hij sedert 1571 het bestuur had; doch in 1602 blind geworden zijnde, gaf hij dat bestuur aan Joh. Con. Uterverius over. Hij stierf, — niet in armoede, of in een gasthuis, zoo als men hier en daar aangeteekend vindt, — in 1605, in den ouderdom van 84 jaren, nalatende het schoonste kabinet van Naturaliën en eene der aanzienlijkste Bibliotheken, die door Cospi vermeerderd werd en nog heden te Bologna gevonden wordt, ofschoon zij tijdens de veroveringen van Napoleon gedurende eenigen tijd zich te Parijs bevond. — Montalbano poogde door het plantengeslacht *Aldrovanda* de gedachtenis van dien man te vereeuwigen. — Zijne geschriften, — die grootendeels eerst na zijnen dood uitgegeven zijn, en meest te Bologna, van 1600—1620, — hebben betrekking tot de Nat. Geschiedenis der Vogelen, Insekten, Mollusken, Misgeboorten, Metalen, Boomen, enz. De onder zijnen naam uitgegevene Historia naturalis in 13 voll. is *niet* van hem, en wordt door deskundigen te regt gegispt. (1)

Overgang tot Paracelsus.

Maar het waren niet enkel deze nieuwe Natuurstudiën, niet enkel die nieuwe vruchten van oude Klassiciteit, het was ook niet alleen de nieuwe weg naar Oost-Indië en de ontdekking van Amerika, het was zelfs niet enkel de uitvinding des Buskruids en der Boekdrukkunst, die, in vereeniging met nieuwe ziekteontwikkelingen, — wier innerlijke wezen en uiterlijken gang wij eerst op het einde dezer Middel-Geschiedenis geleidelijk kunnen

(1) Omstreeks dien tijd legde zich ook een Noord-Nederlander op de Natuurlijke Geschiedenis toe, en wel bepaaldelijk op die der Visschen. Ik bedoel ADRIAEN COENENSOON, uit *Scheveningen*, van wien nog een daarover handelend Handschrift gevonden wordt op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Dit Handschrift is tusschen de jaren 1577 en 1580 door COENENSOON vervaardigd en door hem betiteld: » *Vis-boeck.*" Men vindt er alles in, wat de Schrijver heeft kunnen bijeen brengen uit de hem bekende werken over Natuurlijke Geschiedenis, b. v. uit *der Dieren paleys*, uit Olaus Magnus, Koenr. Gesner enz., waarbij dan gevoegd is al hetgeen eigene ervaring hem geleerd had. Doch niet enkel de eigenlijke Visschen worden in dat werk behandeld, ook Schelpdieren, Zee- en andere Watervogels worden er in aangevoerd. Vooral de Walvisch, die toch een Zoogdier is, heeft zijne aandacht geboeid. Eindelijk is dit Handschrift, — waarover men vergelijken kan Mr. BODEL NYENHUIS, id den *K. en L. Bode* 1836, I, p. 332 en v., — ook zeer rijk in *afbeeldingen* van de beschrevene dieren. C.

schetsen, — die (zeggen wij) reeds vóór Paracelsus den vooruitgang deden kiemen en ontluiken, — maar het was ook de bovenmatig drukkende Inquisitie, die hare bloedige boeijen der wereld onverdragelijk gemaakt had, en daardoor te weeg bragt, dat de niet te boeijen menschelijke geest zich aan de moordende pijnigingen der hierarchische beulen, na grenzeloos lijden, in zegepraal onttrok. Zóó erg was de verblinding, dat de officiële »*Malleus maleficorum*", Nürnberg 1496, onder anderen vaststelde, »dat het beter ware, wanneer zelfs onder 200 beschuldig»den zich slechts één toovenaar bevond, alle anderen onschuldig »mede te verbranden, dan wanneer die ééne toovenaar aan de »Inquisitie ontsnapte!" En waar men dan in 't geheel niets van tooverij kon vinden, moest de pijnbank, dat helsche gewrocht van dominikaner boosheid, te hulp komen. Vloek over de schuldigen; over hen, die koelbloedig in hun gevoelloos hart zulke besluiten deden ontkiemen, — en over hen, die, bekleed met magt, hunne hulp ter uitvoering daarvan verleenden; — of juister gesproken, vloek over hen vooral, die als Priesters de vorsten tot zulke gruwelen verleidden! Maar.... laat ons zwijgen van Italië, het geboorteland van die gruwelen; van Zwitserland, waar Servetus alléén door 500 ongelukkigen op den brandstapel gevolgd werd; laat ons ook niet van Spanje spreken, waarover godsdienstige en staatkundige rampen in de hoogste mate, naar het schijnt, altijd moesten uitgestort worden; laat ons zelfs van Frankrijk geene melding maken, waar zelfs nog later een Hugenotenmoord zich kon voordoen, en bepalen wij ons enkel tot Duitschland [en ons Vaderland]. Ook daar moeten wij terugbeven voor de ellenden, waaraan dweepers, gewaande toovenaars en bezetenen blootgesteld waren, en alwaar zij eveneens door dat inquisitorische beulszwaard vielen. In Mainz alleen immers verstoof de asch van 12,000 Joden, die daar, in 't jaar 1349—1350, wegens hunne godsdienst verbrand werden! Kan ooit de Geschiedenis over deze en tallooze andere gelijksoortige onmenschelijkheden een genoegzaam scherp vonnis vellen? En welke onbegrijpelijke gruwelen, ook van anderen aard, hadden er niet plaats! Alle vrouwen, die misgeboorten, of kinderen behebt met moedervlekken of andere misvormdheden ter wereld bragten, werden zóó lang op de pijnbank gefolterd, tot dat zij bekenden met den Duivel omgang gehad, dat is: den brandstapel verdiend te hebben. Het minste bewustzijn van de geringste geheime zonde, — die, uit vrees voor de destijds verschrikkelijke Syphilis en door opwekking van den geslachtsdrift (ten gevolge van het misbruik van prikkelende middelen) wel meer dan thans zullen voorgekomen zijn, — werd met behulp der duimschroef tot zelf-aanklagte van duivelschen omgang gemaakt, en tot de schandelijkste oogmerken gebezigd.

Heil der Geneeskunde, dat een harer beoefenaren, heil der Nederlanden, dat een van hare zonen, JOHANNES WIER, uit *Grave*, gestorven in 1588, zich het eerst met gelukkig gevolg tegen dien menschengeessel verhief!

Johannes Wier immers heeft zich in de Geschiedenis der menschheid een' onverwelkbaren roem verworven, en het zal daarom den lezer niet onaangenaam kunnen zijn, wanneer wij over dezen onzen beroemden landgenoot en Geneesheer hier iets naders mededeelen.

Joh. Wier, of Wierus, werd geboren te *Grave*, in 1515. Na te *'s Hertogenbosch* onderwijs in de Oude talen te hebben ontvangen, ging hij naar *Parijs* zich in de Geneeskunde oefenen, en van daar naar *Orleans*, alwaar hij de zonen van ROEMARDUS onderwees. (ROEMARDUS was lijfarts van den Koning van *Frankrijk*.) Na te *Orleans* tot Doctor bevorderd te zijn, trok hij *Europa* door en bereisde *Noord-Afrika*. — Daarna, in 1545, werd hij Stads-geneesheer te *Arnhem*, op advijs van den Stadhouder en met een traktement van *f* 100. Doch door den bekrompenen staat der geldmiddelen was men genoodzaakt hem in 1550 zijn ontslag te geven, en ten gevolge daarvan ging hij, in 1550, als lijfarts in den dienst van WILLEM, Hertog van Gulik en Kleef, over. Daar hij zijnen heer op deszelfs veelvuldige reizen naar vreemde hoven vergezelde, kwam hij als van zelf in persoonlijke kennis met de Keizers KAREL V. en FERDINAND, enz. Op deze reizen nu was hij alom getuige van de gruwelen tegen de zoogenoemde toovenaars, heksen, enz., en voelde hij daardoor in zich de roeping ontstaan, zich tot den hardnekkigen strijd tegen dweepzucht, bijgeloof en verblindheid aan te gorden. Hij begon alzoo met te schrijven *de Veneficis et Sagis*, ten betooge, dat een misdadiger die menschen door vergift ombrengt, geheel iets anders is, dan iemand die van tooverij wordt beschuldigd, — terwijl men beide toenmaals gewoonlijk als niet onderscheiden plagt te beschouwen. — Door de gelukkige gevolgen, die reeds dit geschrift te weeg bragt, besloot Wier de zaak in haar geheel aan te vatten, en nu schreef hij, na zeer vele nasporingen en een' ongeloofelijken arbeid, zijn wereldberoemd werk *de praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Veneficiis.* Dit werk bestaat uit VI Boeken, waarvan de korte inhoud is, als volgt: BOEK I. *Over den Duivel, zijn oorsprong, zijne bedrijven en magt.* Wier gelooft zelf, dat er wel een Duivel bestaat; en des te meer lof verdient zijn moed, om tegen dien Boozen te velde te trekken. Zijne gezonde begrippen over natuurlijke zaken komen hier echter op zeer vele plaatsen voor den dag. — BOEK II. *Over de Toovenaars.* Een giftmenger is een geheel ander misdadiger dan een gewaand toovenaar. Iemand van tooverij te beschuldigen, was een niet zelden gebezigd wapen in de hand der heerschzuchtige geestelijkheid, enz. — BOEK III. *Over de Heksen.* Daar de Duivel gemeenlijk met oude, suffe, onbeschaafde vrouwen zijn verbond zoude sluiten, zoude men hem wel voor gek moeten houden! En waarom zoude ook de arme, oude vrouw tot zulk een verbond toetreden, daar geen voordeel, maar wel ellende haar deel was en bleef! (Inderdaad, zeer juist geredeneerd!) — BOEK IV. *Over de Betooverden.* Alle ziekten, die den onkundige vreemd voorkwamen, werden als gevolgen van betoovering beschouwd. Hoe vele ziekten Wier ook had

waargenomen, gedurende zijne langdurige praktijk, nog nooit had hij andere dan natuurlijke ziekten gezien. Wel had hij bedriegerijen opgemerkt, om medelijden op te wekken. — BOEK V. *Over de genezing der Betooverden.* In den regel waren de middelen even onzinnig als de ziekte zelve, en verbazend was ook daarbij het bijgeloof. — BOEK VI. *Over het straffen der Toovenaars en Heksen.* Dit gedeelte des werks is met den uitersten vlijt door Wier bewerkt, en bevat zeer belangrijke wenken voor den toenmaligen Regter. Ook tegen de pijnbanken wordt daarin sterk geijverd. — Men ziet uit deze oppervlakkige schets, hoe uitmuntend deze arbeid was. In den avond zijns levens begreep Wier nog niet te moeten rusten. Dientengevolge schreef hij toen, in een korter bestek, zijne Verhandeling *over de Heksen*, waarin alles zeer beknopt en fraai wordt uiteen gezet. Door dit werk, zegt hij, wilde hij de arme, oude vrouwen behoeden voor den brandstapel in dit leven, en de Regters voor de vlammen van het eeuwige vuur, aan gindsche zijde van het graf. — Wier stierf in 1588, in vrede, en het mag ons verwonderen, dat men hem niet in de hoogste mate van alle kanten vervolgde. (Tegenschrijvers trouwens heeft hij wel gehad.) Waarschijnlijk gaf de stand van zaken tusschen 1560 en 1588 aanleiding daartoe, alsmede de bescherming van zijnen Hertog. — Niet ten onregte alzoo zijn alle schrijvers over Wier's pogingen ten hoogste opgetogen; zoo als b. v. HAUBER, in zijne *Bibl. magica*, I, 54, zeggende: »Niemand heeft in het verdedigen van het »menschelijk geslacht tegen boosheid en geweld in den grootsten nood, »met meer moed en trouw, met grooteren ijver en vlijt, moeite en ar»beid, en tevens met meer verstand en geleerdheid, en ook door Gods »genade met meer zegen gewerkt, dan Joh. Wier!" Zoo zegt b. v. MONTANUS: »Wier is niet alleen de beste wijsgeer en geneesheer voor »zijnen vorst geweest, maar tevens voor de waarheid en de gezondheid »van ligchaam en ziel van velen!" — Beneden, waar wij over de vroegste geschiedenis der Syphilis in ons Vaderland zullen spreken, zullen wij op Wier, als Geneeskundige, nog terugkomen. — (Men kan over Wier nader vergelijken: JAC. SCHELTEMA, *Gesch. der Heksenprocessen, eene Bijdrage tot den roem des Vaderlands.* Met het portret van Joh. Wier, Haarlem 1828; — DEZELFDE, *Joh. Wier, beschouwd als den ijsbreker tegen de leer der vooroordeelen wegens den duivel*, enz., in z. Geschied- en Letterkundig Mengelwerk, IV, Utrecht 1825, 1e stuk, bl. 177—268; — SAXII *Onomast. litt.*, III, 384; IV, App. 612, en de ald. gecit. schrijvers; — G. VAN HASSELT, *Kronijk van Arnhem*, 107, en *Arnhemsche Oudheden*, II, 17, ook gecit. bij SCHELTEMA, *Heksenprocessen*, bl. 35 der Aanteekeningen.) —

Ook later hebben Nederlandsche *Geneesheeren* met kracht en gelukkig gevolg zich tegen de Heksenprocessen verheven, onder anderen, — behalve de predikant Balthasar Bekker, — vooral Daniel Jonctijs, de dichter van *Roozelijns Oochies*, die, geboren te Dordrecht, en later Geneesheer en Schepen te Rotterdam, reeds vóór 1639 en ook in 1651 tegen de Pijnbank optrad (*de Pijnbank wedersproken en bemaatigd*), zeer veel toebragt tot derzelver (eerst in 1795 bij ons volledige) afschaffing, en te Rotterdam in 1654 stierf.

Ik reken het in vele opzigten niet onbelangrijk, hier nog eenige woorden mede te deelen over vonnissen, die uitoefenaren der *Geneeskunde*,

van tooverij beschuldigd enz., betroffen, — waarover men SCHELTEMA, *Heksenprocessen*, bl. 137, 127, kan vergelijken. — Het is namelijk opmerkelijk, dat zij, die als Tooverdoctors de menschen bedrogen, in ons Vaderland veel *zachter* werden gestraft dan de ongelukkige oude vrouwen. Bij voorbeeld in 1543 werd PIETER KAREL VAN AKEN, die zich valschelijk voor Chirurgijn uitgaf, en snoefde de onfeilbare kunst te bezitten, om betooverde lijders te genezen en gestolene goederen terug te bezorgen, veroordeeld tot tepronkstelling, om met een' priem door de tong te worden gestoken, en tot ban met confiscatie. — In 1544 werdt Albert Hendriks van Dockum, » *Chirurgijn polstaster*, die den simpele lieden wijs maekte in de swarte school gegaan te hebben, daar de duivel sijn meester was," en daarbij bekend had vele lijders te hebben bedrogen, veroordeeld tot tepronkstelling gedurende een uur, » behangen met Urinalen en Urinaalkorven," en met verbod van herhaling, op zwaarder straffe. De ingezetenen werden daarbij scherpelijk, op gelijke straf, geboden, » dat zij hen wachten tot sulcke wychelaers of waerseggers te gaen en heurlieder gelooven daarin te stellen." — Eene in vele opzigten zeer belangrijke zaak is de volgende: In 1593 was voor het Hof van Holland een proces wegens tooverij aanhangig. Ook hier was weder eene vrouw de beschuldigde. De bekende Waterproef was reeds in het werk gesteld, maar het Hof had de voorzigtigheid, — denkelijk wel daartoe gedreven door een reeds eenigzins verlichter oordeel, — om het *Judicium* te vragen van de Hoogleeraren der Geneeskunde en Wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Leiden, over de vraag: » of de Waterproef een voldoend bewijs van tooverij konde opleveren?" Het antwoord der Hoogleeraren werd door Johannes Heurnius opgesteld, door hem, door Ger. Bondt en Petr. Pauw (als Medicinae Professoren), door Ant. Trutius en Petr. Molinaeus (als Philos. Professoren) en eindelijk door Bonavent. Vulcanius (als Secretaris der Hoogeschool) geteekend, sub dato 9 van Louwmaand 1594. Dit stuk is ook daarom merkwaardig, omdat daarin reeds verlichte denkbeelden doorstralen, — iets, hetwelk toen nog geheel vreemd was. Want de conclusie van het advijs was, ,,dat het voor den Regter zeer moeijelijk zoude zijn, wegens het drijven op het water, iemand van tooverij te beschuldigen en tot den dood te veroordeelen; en zulks te meer, omdat noch de Goddelijke, noch de wereldlijke regter ons gebieden, eenige proef of eenig kenteeken in het water te zoeken." — Dit belangrijke stuk, dat daarenboven een der eerste mij bekende uitgewerkte *medico-forensische* advijsen van ons Vaderland is, is in afschrift te vinden bij SCHELTEMA, *Gesch. der Heksenprocessen*, bl. 81 der Aanteekeningen.

C.

Heil alzoo Joh. Wier, die zich zoo krachtig tegen het bijgeloof verhief en zoo gelukkig tot heil der menschheid arbeidde! Heil ook Paracelsus, die met magtigen arm den nevel verdreef, die de Natuur en Geneeskunde bedekte, en zoo doende, al was het ook middellijk, krachtig tot welzijn der menschheid werkzaam werd!

XI. Hervorming door Paracelsus.

Het verstand had zich, zoo als wij in de vorige afdeeling zagen, ook in de Geneeskunde van dien tijd allengs tot regter verheven. Reeds in onderscheidene wetenschappen, Anatomie, Chirurgie, Botanie enz., werd duidelijk het streven kenbaar, om de wetten der natuur te leeren kennen, — met de buitenwereld, voornamelijk in hare betrekking tot den mensch, proefondervindelijk bekend te worden, — en uit de afzonderlijke waarnemingen, door middel des verstands, tot algemeene gevolgtrekkingen op te klimmen. Vóór alles moest men, om gemakkelijker deze hoogte te bereiken, zich van de boeijen des gezags bevrijden; ja, men moest dat gezag eerst vernietigen, ten einde de zelf gevondene waarheden vrijer, krachtiger, als met de snelheid des bliksems, verder te verbreiden. Dit was het, in 't algemeen beschouwd, wat de tijd van Paracelsus eischte. Laat ons nu zien, hoe hij zich van die roeping kweet.

Philippus Aureolus Theophrastus
Paracelsus
Bombastus van Hohenheim.

1. Uiterlijke geschiedenis.

Hij werd, in 1493, in een tot in 1814 bewaard gebleven afzonderlijk staand huis aan de *Duivelsbrug*, die over de *Wilde Sil* ligt, op een uur afstands van Maria Einsiedeln en op eenige mijlen van Zürich, geboren, en wordt uit dien hoofde door Desid. Erasmus altijd Helvetius Eremita genoemd; terwijl anderen hem ook nog de bijnamen Germanus, Suevus, Arpinas geven. — Zijne ouders trokken in 1502 naar Villach, in Karinthië. Te voren had zich namelijk zijn vader te Maria Einsiedeln als Geneesheer gevestigd, en in 1492 de opzigteres van het ziekenhuis der aldaar gelegene Abdij gehuwd. Paracelsus, in Amerika's ontdekkingsjaar geboren, was hun eenig kind. In 1534 stierf zijn vader, als een beroemd Geneesheer. Hij heette Wilhelm Bombast van Hohenheim, en het familie-wapen, waarvan zich ook zijn nabestaande, de Grootmeester der Johanniter-orde, Georg Bombast van Hohenheim, bediende, is nog heden ten dage in SIEBMACHER's *Wappenkunde* [*Wappenbuch?*] II, Tab. 87, te zien. Dit zij genoeg over zijne dikwijls betwijfelde afkomst, die ons voor het overige, wat de zaak betreft, even zoo onverschillig zijn kan, als de eigenmagtige toevoeging zijner namen Aureolus Theophrastus van dien leerling van Aristoteles, en het ontstaan van 't woord Paracelsus van *παρα* Celsum = grooter dan Celsus, of, door eene slechte ver-

taling, »παρα = von", en »Hohenheim = Celsus". — Men wil, dat een zwijn den driejarigen knaap, terwijl hij met ganzen speelde, door eene beet ontmand heeft; men verklaart althans (1) daaruit zijn' afkeer van vrouwen en zijn gemis van eenen baard. Overigens had hij een kaal hoofd, en was zijn schedel zeer teder gebouwd. Zijn schedel immers is nog voorhanden, en eerst in 1812 heeft Sömmering daaraan de oorzaak van deszelfs dood waargenomen (2). Die dood had maar al te waarschijnlijk plaats door het nederstorten van eene hoogte; want door de handlangens van afgunstige ambtgenooten zoude Paracelsus sluipswijs overvallen, en achterwaarts van eene hoogte afgeworpen zijn. In den kruisgang van het kerkhof van St. Sebastian te Salzburg staat zijn gedenksteen, en voor zijn huis aldaar ziet men zijn levensgroot beeld. — Zijne opvoeding werd door zijnen »waarden vader", op wien hij zich alleen beroemt, in het algemeen, en ook zelfs zijn onderwijs in de Geneeskunde, Chirurgie en Alchemie door dezen in het eerst bestuurd en gegeven, en daarna door den Bisschop E b e r h a r d P a u m g a r t n e r, Matthias S c h e i d van Suckach en Matthaeus S c h a c h t, tot zijn vertrek naar de hoogeschool van Bazel, waarvan hij reeds op 16jarigen ouderdom een sieraad was. De Abt Joh. T r i t h e m i u s en inzonderheid de rijke Siegmund von F u g g e r te Schwatz in Tyrol [benevens onderscheidene andere geestelijken en scheikundigen] leerden hem zoo veel Scheikunde, als men destijds kende. Daarna trok hij door Duitschland, Italië, Frankrijk, het voor alle Alchemisten hoogstbelangrijke Ertsgebergte, Denemarken, en als Deensch Chirurgijn door Napels en de Nederlanden (3), woonde het beleg van Stokholm bij, daalde af in Skandinavie's mijnwerken, en ging vervolgens met een' Tartaarschen vorst over Moskou naar Konstantinopel, maar bezocht Egypte en Arabië niet.

2. Wetenschappelijke loopbaan.

Zoo had dan ook Paracelsus, even als zoo vele andere groote

---

(1) Juist! ter wille van de verklaring van dien afkeer van vrouwen zal men wel op dat denkbeeld van Castratie gekomen zijn. Men heeft toch zoo vele andere dwaze dingen en nooit gebeurde zaken meer op rekening van P a r a c e l s u s gebragt! C.

(2) Jammer, dat het *niet genoeg* bewezen is, dat men met *regt* den hier bedoelden schedel uit het kabinet van v o n S o m m e r r i n g voor dien van P a r a c e l s u s houdt. Ook in Duitschland twijfelt men in dit opzigt. C.

(3) Bij deze gelegenheid kan P a r a c e l s u s wel de kennis hebben gemaakt met de geschriften der beide HOLLANDUSSEN, waarover ik boven, bl. 355, heb gesproken. C.

Geneesheeren, het destijds beschaafde gedeelte der aarde bereisd. Na 10 jaren rondgezworven te hebben, vestigde hij zich, in 32 jarigen ouderdom, te Bazel, en kondigde in Junij 1527, — op aanbeveling van Oecolampadius tot Professor in de Natuurkunde, Geneeskunde en Chirurgie aan de Bazeler Hoogeschool aangesteld zijnde, — zijne eerste voorlezingen aan met de navolgende woorden: »Ego amplo Dominorum Basiliensium stipendio »invitatus, duabus quotidie horis, tum activae tum inspectivae Me»dicinae (et) Physices et Chirurgiae libros, quorum (et) ipse auctor, »summa diligentia magnoque auditorum fructu publice interpretor." In de hondsdagen hield hij voorlezingen over »geneeskundige Physiognomiek." Hij werd stads-geneesheer en opzigter der Apotheken, genas den Kanonik Cornelius von Lichtenfels, door middel van 3 Opium-pillen, van eene hardnekkige maagpijn, en werd, toen deze hem de voor de kuur bedongene 100 gulden niet betalen wilde, en de regters aan Paracelsus slechts de gewone taks toewezen, zóó woedend, dat hij, zoo als de kronijk het noemt, »böse Zettel fliegen liess" (z. WURSTEYSEN, *Basler Chronik* VII, c. 19, p. [op *anno?*] 1527). Ten einde nu voor de gevolgen van zijn schrijven beveiligd te zijn, ontvlood hij heimelijk naar den Elsas, alwaar hij, in 1528, vergezeld door zijnen ondankbaren leerling Oporinus, aan den Schepen Wikkram zijn werk over de »Fransche pokken", enz., even als in 1529, in Esslingen en Nürnberg, aan den Raadsheer Lazarus Stengler zijn geschrift over de »Franzosen" opdroeg. Fr. Bitiskus verklaart (in de Voorrede van de in Geneve in 1699 verschenen uitgaaf der werken van Paracelsus), dat Paracelsus gedenkwaardige genezingen van melaatschen heeft tot stand gebragt, enz. In weerwil hiervan, en waarschijnlijk uit hoofde van zijne goedaardigheid en zijn sober uiterlijk, niet naar behooren beloond, klaagt hij daarover op onderscheidene plaatsen (1).

Zijn eerste boek over de Pest is te Nördlingen, en het *Opus Paramirum de tribus substantiis*, in 1531, in St. Gallen geschreven, het geschrift over het destijds sterk bezochte bad Pfeffers, benevens het *Consilium* voor den stadsschrijver Reissner in

(1) B. v. in de volgende plaats [ik zal P's eigene woorden onvertaald mededeelen. C]: » Habe kein Acht meines Elends, du Leser, lass mich mein »Uebel selbst tragen. Ich habe zwei Gebrechen an mir, meine Armuth »und meine Frommheit. Die Armuth ward mir vorgeworfen durch »einen Bürgermeister, der etwa zu Inspruck die Doctores hatte gesehen »in seidenen Kleidern an den Fürstenhöfen, nicht in zerrissenen Lumpen »an der Sonne braten. Jetzt wurde die Sentenz gefällt, dass ich kein »Doctor sei. Der Frommheit halber richtet mich der Prediger und der »Pfarrer aus, dieweil ich kein Zutütler der Venus bin, auch mit nich»ten diejenigen liebe, die da lehren was sie selbst nicht thun!"

in 1535 vervaardigd. In Augustus 1536 droeg hij aan Ferdinand I. het tweede deel zijner *Chirurgia magna* op. In 1537 bij den Oppermaarschalk van Boheme, Joh. v. d. Leipnick geroepen, ontving Paracelsus, — die toen in Villach zijn werk *de natura rerum* geschreven had, — het bezoek van den Poolschen lijfarts Albert Basa, voor wiens oogen hij eenen door Basa zelven opgegevenen lijder herstelde. Aangezien nu zijn »waarde vader, twee en dertig jaren in Karinthië gevestigd, overleden en begraven was, en denzelven ook van wege dit prijswaardige landschap veel eer en goeds bewezen was geworden", zoo vereerde hij dit gewest van zijn »tweede vaderland" zijne *Kronijk van het Land Karinthië*, en 3 andere geschriften: *over de Tartaarsche ziekten*, zijne *Defensiones* en den *Labyrinthus medicorum*, die door het dankbare bestuur van Klagenfurth werd in het licht gegeven. Nadat hij nu nog zijn *Consilium* voor Sebaldus Treyling had geschreven, ging Paracelsus, in 1540, naar Mindelheim, en in 1541 naar Salzburg, alwaar de grondig beschaafde Aartsbisschop, de Palzgraaf Ernst, Hertog van Beijeren, leefde, die hem vermoedelijk tot zich getrokken had. Hier ving eindelijk voor den vervolgden een gelukkiger jaar aan, en zelfs de bekende Maeceen, Franz Bonerus uit Krakau, droeg tot de vermeerdering van deszelfs reeds grooten roem, door de bede om een Consilium, bij. Maar, zoo als wij reeds zeiden, wangunst en wraakzucht deden geneesheeren hier bandieten huren, die Paracelsus van de vermelde hoogte afwierpen, zoodat hij na zijn testament ten voordeele der armen, van eenige aanverwanten en vrienden gemaakt hebben, drie dagen later in het logement »zum weissen Ross", werwaarts men den bewusteloozen lijder gebragt had, op den 24 Sept. 1541 stierf. (Volgens Sömmering, — *Salzb. Med. Zeit.* 1815, I, 47, 48, — was de oorzaak van dien dood eene Fissura partis squamosae ossis temporum sinistri et baseos cranii; eene beleediging, die slechts aan een' levenden, niet aan een' droogen, dooden schedel mogelijk was.)

Antaprassus Siloranus beweert, dat Paracelsus 53 Boeken over de Geneeskunde, 235 over de Wijsbegeerte heeft nagelaten; volgens anderen zoude hij ook nog 66 over Necromantie, 7 wiskunstige en 12 statistische geschreven hebben. Maar zoo als het met de werken van Hippokrates gegaan was, ging het ook met die van Paracelsus: men vervaardigde namelijk uit winzucht enz. later vele geschriften, die men onder zijnen naam uitgaf (1).

---

(1) Volgens de door MARX (in zijn geschrift: *Zur Würdigung des Theophrastus von Hohenheim*, Gölling. 1842) voorgedragene beginselen, zouden er van Paracelsus slechts *tien* echte geschriften bestaan; te weten:

3. Geschriften en Oordeelvellingen.

Wat aangaat de kritiek van de echtheid en van den geest der geschriften van Paracelsus, — [van welke geschriften wij hier geene dorre naamlijst willen geven], — benevens van zijnen persoon zelven, zoo verdient de vlijt en scherpzinnigheid alle onze toejuiching, die wij in de over hem geschrevene werken aantreffen, — te weten in de geschriften van Adamus, Baco van Verulam (*Opp. omnia*, Amst. 1712, fol. 74), Barchhusen (*Hist. med.*, Amst. 1710, Dialog. 15), Borrichius (*de ortu et progressu Chemiae*, Havn. 1668, en *Hermetis Aegypt. et Chemicorum sapientia ab* N. CONRINGII *animadvers. vindicata per* OL. BORRICHIUM, Havn. 1674), Bremer (*de vita et opinionibus Th. Paracelsi*, Havn. 1836), Brucker, Brunus (*Paracelsus*, ed. Venet. 1583, in 12mo), Le Clerc (*Hist. de la Méd.*, ed. 1723, 4to, p. 792—820), Damerow (l. c. 113—126), Erasmus (1), Erastus, Escher, Freher (*Theatr. mundi* p. 1132), Friedländer (*Vorles.* 281—298), Gesner, [Haeser, *Lehrb. d. Gesch. d. Med.*, 394—417], Hecker (var. loc., b. v. RUST, *Chirurgie* XIII, 1—5), van Helmont, [van der Hoeven, *Hist. Medicinae* cet., p. 163—171], Horstius (LEVINI LEMNII *occulta naturae miracula*, in 't Hoogd. vert. door JAC. HORSTIUS 1601, p. 369), Henschel, Jahn (in HECKER's *Ann.* 1829, V, 1—31; VI, 129—152), Lessing (*Paracelsus, sein Leben und Denken*, Berl. 1839, en *Handb. d. Gesch. d. Med.* p. 359—403), Loos (in de *Studiën* van DAUB en KREUZER I, Frankf. 1805), Leupoldt (*Allg. Gesch. d. Heilk.* 1825, en Inleid. voor PREU, 1838), [de Marcus, *Progr. de vita et meritis Paracelsi*, Wirceb. 1838; — Maris, *Diss. med. inaug. de Paracel-*

---

1) De 7 Boeken de grad. et compos. receptorum;
2) De kleine Chirurgie;
3) De 7 B. over de opene wonden;
4) De 3 B. over de Franzosen;
5) Over de Impost. der Artsen;
6) Opus parag.;
7) Over het Bad Pfeffers;
8) De 9 B. de Natura Rerum;
9) De groote Chirurgie;
10) De 3 B. over zijne verantwoording, over de dwalingen der artsen en den oorsprong des steens. C.

(1) Uit den bekenden brief van ERASMUS schijnt te blijken, dat ook onder onze Vaderlanders de roem van Paracelsus, als Geneesheer, verbreid geweest is. Immers zoo schrijft ERASMUS onder anderen: »In »regione hepatis iam olim sensi dolores, nec devinare potui, quis esset »mali fons. Renum pinguedines ante complures annos in lotio con»spexi..... Si quid tamen est, quod citra solutionem corporis mihi »potest lenire malum, rogo, ut communices," cet. C.

so, Lugd. Batav. 1832; — Marx, *Zur Würdigung des Theophr. von Hohenheim*, Götting 1842], Preu (*Das System d. Med. d. Theophr. Parac.*, Berlin 1838), Rixner en Sieber (*Leben u. Lehrmeinungen berühmt. Physiker* I, Sulzb. 1819), C. H. Schulz (*D. homöobiot. Med. des Parac.* u. s. w., Berlin 1831), [Stoerzel, *Diss. de Paracelsi vita atq. doctrina*, Halae 1840], Winter von Andernach (*de veteri et nova Med.* Lib.II, Basil. 1571), en anderen. Uit deze geschriften kan men zien, hoe verschillend, ja tegenovergesteld, men Paracelsus beoordeeld heeft. Wat ons betreft, *wij* willen in geene der beide uitersten vervallen, en vereenigen ons alzoo volstrekt niet met Couring, Libavius, Naumann, Sprengel en Zimmermann. Immers Zimmermann gaat zelfs zoo ver te zeggen (*Von der Erfahrung in d. Arzneik.* 1763, II, 121): »Paracelsus leefde als een zwijn, »had het voorkomen van een' voerman, vond zijn grootste ver»maak in den omgang met het laagste gemeen, en was gedurende »het grootste gedeelte van zijn roemruchtig leven dronken; ook »schijnen al zijne geschriften in dronkenschap geschreven te zijn." Zoo zegt toch Libavius (*Alchym.* I, 1): »Opera Paracelsi sunt »cloaca, monstrosa, jactantia, ruditate, temeritate conflata", en Couring (*Introduct in art. med.* L. III, p. 53): »Paracelsus »est monstrum hominis in perniciem omnis melioris conditionis na»tus, qui absurda, inaudita, perniciosa et summe impia dogmata »in artem et philosophiam universam introduxit eamque omnem »suis sordibus conspurcavit." Zelfs nog in onze eeuw velden drie zeer geleerde mannen een in menig opzigt onjuist vonnis over Paracelsus. Zoo zegt A. F. Hecker onder anderen (*Die Heilkunde auf ihren Wegen zur Gewissheit*, ed. 4, 1819, p. 67), »dat een man zonder eenige wetenschappelijke vorming geen stelsel kon hebben", terwijl Sprengel beweert (*Versuch einer pragmat. Gesch. d. Arzneik.*, 3 Aufl., III, § 206 en § 228), dat Paracelsus een man geweest is, »die weinig gewoon was der waarheid hulde te doen en zijne denkbeelden aan de eischen des verstands te onderwerpen", en die »allen theosophischen onzin, die door enkele mannen vóór hem stuksgewijs was voorgedragen, vereenigde in een gewaand (kabbalistisch-theosophisch) stelsel". Maar het sterkst van allen drukt zich Naumann uit, waar hij uitroept (*Von d. Krankh. des Menschen*, 2 Aufl., Berl. 1839, IV, S. 513): »Wie kan een boek van Theophrastus ter hand »nemen, zonder dadelijk overtuigd te worden, dat de man dol »was!"

Intusschen, hoe vreemd dit ook moge schijnen, ook Franc. Baco van Verulam laat zich, echter met meer gematigdheid, gedeeltelijk reeds op dezelfde wijze hooren. »Paracelsus is

koen", zegt hij (*Opp. omnia*, Amst. 1712, p. 74), »en waagt allerlei meeningen, als het ware op goed geluk af. Zijne Drieëenigheid [*Dreiheit*] der principia is echter geen nuttelooze inval en grenst gedeeltelijk zeer na aan de werkelijkheid. Voor het overige vermengt hij zeer dikwijls goddelijke dingen met natuurlijke, heilige met gemeene, en wetenschappelijke met droomerijen, ja met volkomenen onzin. Ook vergroot hij nog het onaangename zijner proefnemingen door allerlei nieuwigheden. Onder al zijne aanhangers misgun ik hem alleen den Deen Peter Severinus, die met groote kunst zelfs de leugens van zijn' meester regt aardig als fabelen weet voor te stellen, zoo dat zij bevallen, in plaats van onbehagelijk te zijn. Vooral echter prijs ik in beiden, dat zij ieder met de krachtigste woorden voor de regtbank der ondervinding dagen." — Maar het ontbrak Paracelsus, zoo wel bij zijn leven als na zijnen dood, noch aan berispers, noch aan bewonderaars, onder welke laatsten, behalve Severinus, van Helmont wel de vurigste is. Zoo spreekt deze namelijk in de Voorrede van zijn' *Ortus Medicinae:* »Paracelsus was een voorlooper der ware »Artsenij, door God gezonden en toegerust met de kennis, om »de ligchamen door vuur te ontleden; zijne voortreffelijke kuren »hebben geheel Duitschland in beweging gebragt." Daarenboven meent hij (*over de Pest*, c. II, 36), »dat Paracelsus een man was met groote gaven in het licht der natuur," en (*over den Tartarus*, c. 3), »dat hij een voortreffelijk verstand bezeten heeft, in alle dingen zeer ervaren was, en meende, *dat de Wetenschap onder de Duitschers slechts duitsch behoorde te spreken.* Hij was verder een spitsvindig, zeer verstandig mensch, die zich niet wilde te vreden stellen met de nietige droomen der eeuwige slapers, die vóór hem geleeraard hadden." In zijn geschrift *over de magnetische wonderkuren*, c. 51 volgg., zegt v. Helmont nog: »Paracelsus was een sieraad van gansch Duitschland, »en de lasteringen, die tegen hem uitgebraakt werden, zijn geene »doove noot waard. Over zijne geleerdheid, wijsheid en kunst»gaven, waarvan al zijne geschriften vol zijn, wil ik niet vele »woorden in het midden brengen; ik ben daartoe ook veel te ge»ring. Ook is hij voorzeker daarover niet te berispen, dat hij in »plaats van de nuttelooze natuurkunde, die in de scholen over »het geheel geleerd wordt, de magnetische kracht bekend gemaakt »en de wezenlijke Scheikunde in eere gebragt heeft, weshalve hij »zich met regt den naam van »Monarch der Geheimen" verwierf »en dien naam ook verdiende."

De noodzakelijkheid van die alchemistische rigting van Paracelsus heeft Damerow in een helderder licht geplaatst. Bij hem is Paracelsus de hoogste ontwikkelingstrap der theosophisch-

alchemistische Natuurphilosophie en Geneeskunde van het geheele tweede hoofdtijdvak; hij is het keerpunt van dit tweede en van het aanvangende derde hoofdtijdvak; echter heeft hij zich enkel en alleen uit het tweede ontwikkeld, dat met hem eindigt. Zijne werken, zijne daden zijn geene subjectieve, toevallige verschijnselen; zij zijn noodzakelijke gevolgen van de ontwikkeling van de Geschiedenis der Geneeskunde. Paracelsus moet als hervormer van dezelve beschouwd worden; in de eerste plaats, omdat hij het hoogste toppunt van de schoolsche Geneeskunde der middeleeuwen bereikt heeft, en reeds daardoor van Galenus vrijgekocht, van denzelven geheel afvallen moest. In de tweede plaats, omdat hij de Scheikunde met de Geneeskunde vereenigde en zoo doende de naastvolgende theorie voorbereidde; — in de derde plaats, omdat hij uit zijn standpunt, als Geneesheer, de harmonie des heelals in verband met de Geneeskunde poogde te brengen, wel is waar naar de niet heldere beschouwing, hij die over dit denkbeeld aantrof. In dit streven naar eenheid vindt men de verklaring van zijn zoeken naar den Steen der Wijzen, naar het Universeel Geneesmiddel, enz.

Zeer juist toont ook Jahn aan, hoe Paracelsus slechts door den tijd, waarin hij leefde, als een nieuwe Prometheus, in den ouden duizendjarigen Galenistischen nacht een helder stralend licht wierp; — hoe hij eene alles overheerschende burgt der Geneesheeren, waaraan door duizenden twee duizend jaren lang gebouwd was en versterkingen aangebragt en herstellingen gedaan waren, als enkel mensch met de kracht van een' Herkules tot den grond toe verwoestte; — hoe hij het heerlijke, dat in de Geneeskunde door de oude Grieksche Natuurphilosophen, door Plato, door Hippokrates aan den dag gebragt, maar later in vergetelheid geraakt was, wederom in eere herstelde, en door van Helmond, Stahl en Schelling tot onzen tijd overbragt; — hoe hij op deze wijze en langs dezen weg een stelsel opbouwde, dat men niet onjuist kan vergelijken met eenen boom, die, zijnen tol betalend aan den tijd, met knoestige, gesplinterde takken, en eene gekloofde en gestorvene schors, met parasitische vormingen bedekt, grootendeels verwormd en krom gegroeid, op eene kale rots nog altijd voortleeft, — terwijl echter in het binnenste van dien boom nog levend merg, van voortbrengende kracht voorzien, gevonden wordt, en aan des booms takken vruchten prijken, die, edel van aard, de kleinkinderen van zijnen planter veraangenamen en laven. — Hecker zegt ook zeer waar, dat Paracelsus het ongeluk gehad heeft, door zijne tijdgenooten weinig verstaan te worden, terwijl hij door latere, zelfs door beroemde geneeskundige geschiedschrijvers, — die noch zijnen tijd, noch hem zelven

naauwkeurig kenden, — zeer verkeerd beoordeeld, zelfs in het stof vertreden werd. Eerst in de nieuwste tijden heeft men ingezien, welk onregt men hem gedaan had, en zóó is het waarheid geworden, wat hij-zelf gezegd heeft: »Ich wills euch dermassen »erläutern und vorhalten, dass bis an den letzten Tag der Welt »meine Schriften müssen bleiben, und wahrhaftig mehr will ich »richten nach meinem Tode wider euch, denn davor!"

Paracelsus is, — zegt Lessing (l. c. S. 218), — de *Schepper der pharmaceutische Scheikunde*, en moet reeds dáárom als een wezenlijk hervormer in de geschiedenis der Geneeskunde worden beschouwd. Maar die hervormer kenmerkt zich nog nader door het tot dusverre onbekroond gebleven streven, om uit het geneeskundig standpunt de harmonie des heelals met de Geneeskunde in eene verhouding te brengen, welke geheel aan die onderlinge eenheid beantwoordt, en verder om de groote wereld der Natuur met de kleine wereld des Menschen, in zeker opzigt, zich te doen verstaan.

Paracelsus was, — zoo als Heusinger (l. c. S. 472) zeer juist zegt, — een geest, die zijnen tijd zoo zeer vooruit streefde, dat men hem eerst thans, na 300 jaren, behoorlijk leert waardeeren; — die scherpzinnige, diep uit de Natuur ontleende, physiologische en pathologische leeringen voordroeg; — die door zijnen tijd niet verstaan werd, wien zijne leerlingen door kwalijk begrepen leerstellingen schaadden, en die door ruwheid en een minder geregeld leven nog meer in de oogen zijner verbitterde tegenstanders werd verlaagd. Hem ontbraken wel geene aanhangers; maar een' onmiddellijk gunstigen invloed heeft hij echter vooral door de vernietiging van het geloof aan gezag uitgeoefend: — want zijne slecht begrepene en verdraaide leeringen benevens de Alchemie, welke hij ijverig beoefende, hebben, in weerwil van zijnen geest, stellig meer schade gedaan, dan voordeel.

Omdat Paracelsus den afgoden der oudheid — zoo spreekt eindelijk Friedländer (l. c. S. 285) — de van ouds gewone aanbidding onttrok en nieuwe sterren tot wegwijzers koos in den drang zijns tijds, — omdat hij weinig uit boeken leerde en nog minder van schoolwijsheid hield, heeft men hem voor een' barbaar en verachter van alle geleerdheid uitgekreten. De geleerdheid was bij hem echter inderdaad niet zoo gehaat. Ook in de Ouden, bij name in Hippokrates, erkende hij het goede, dat hij echter later bedorven achtte door »sophisterey-Disputiren, rhetorisch Receptschreiben und nebulonisch Präpariren." Hoe meer echter in 't vervolg zijn zelfstandige geest zich boven de vormen van de tot dusverre gebruikelijke opleiding der geleerden verhief, des te minder prijs stelde hij op geleerdheid; en wanneer hij, naar het

verhaal van v. Helmont, in latere jaren ook het Latijn begon te verachten, dan strekt hem de vermelde reden tot eere, »dat de waarheid [? wetenschap] thans slechts Duitsch mogt spreken!" Het is onbetwistbaar zeker, dat hij naar deze waarheid ijverig streefde, alhoewel hij dikwerf ook op dwaalwegen geraakte, in de plaats van het slechte nog slechter gaf, en in de dwalingen, het bijgeloof en de Mystiek zijns tijds deelde. Wanneer men hem alzoo zijn geloof aan Astrologie, Magie en Alchemie ten kwade duidt, dan bedenkt men niet, dat dit geloof algemeen verbreid was; of men ziet voorbij, dat hij in deze geheime kunsten meestal eene geheel andere dan de gewone beteekenis vond.

[Maar genoeg ter afweering van onbillijke beschuldigingen en verongelijkingen, waaraan men zich, ten aanzien van Paracelsus, ten allen tijde heeft schuldig gemaakt, alhoewel men vooral vroeger in *deze* dwaling verviel; terwijl men in den lateren en laatsten tijd niet zelden in de omgekeerde dwaling vervallen is, d. i. bij Paracelsus meer wezenlijke verdiensten zocht, dan er te vinden zijn. — Wij willen hier nog slechts de (trouwens door ons niet overal als juist beschouwde) Resultaten mededeelen uit eene in Nederland over Paracelsus geschrevene Verhandeling: J. C. Maris, *Diss. med. inaug. de* PARACELSO, Lugd. Bat. 1832; p. 61—69.

1°. Ingenium Paracelsi magis fuit ingenium poetae, quam medici.

2°. Fuit medicus poeta, naturae-philosophus, Enthusiasta.

3°. Theoria ejus, a magni mundi legibus petita, nimis est generalis.

4°. Unica illa idea similitudinis macrocosmum inter et microcosmum, tota fere nititur theoria Paracelsi, quam sub omni forma profert, et obscura ac intricata loquendi ratione sustinere nititur, cet.

5°. Paracelsus, quod si accurata et meliorum praeceptorum (quam clericorum sc.) disciplina usus fuisset, non dubito quin ingenium ejus ad *verum* naturae studium atque ad summam pervenisset naturae humanae interpretis laudem.

6°. Superstitio Theophrasti multum etiam contulit ad rectam ejus ingenii evolutionem cohibendam.

7°. In hocce viro quoque apparet, quantopere animi habitus et mores scientiarum colendarum rationem moderentur, ac regant.

8°. Medicina Paracelsi fuit medicina chemica, ipse Jatro-chemicorum dux et princeps, quam postea multi secuti sunt.

9°. In praxi, Empiricorum more egit; nam temere usus est remediis heroicis, chemicis; tamen laudandus est, quod in nonnullis morbis chronicis efficacissima remedia paraverit.

10°. Attamen certe eo laudis genere dignus est, quod priscam fictitiam pathologiam humoralem debellaverit. Sed majori laude celebraretur, nisi huic erroneae theoriae alteram aeque erroneam substituere Paracelso substituisset, theoriam volo Acrimoniarum chemicarum.

C.]

4. Negatieve verdiensten van Paracelsus.

De zoo even medegedeelde oordeelvellingen over Paracelsus ontslaan ons niet van het antwoord op de zeer natuurlijke vraag, wat dan ons eigen oordeel over hem zij? Reeds bij de kritische beschouwing van Galenus zeiden wij, — z. boven, bl. 212, — dat de tijd zijnen Paracelsus moest ten voorschijn roepen, om het met beuzelarijen allengs geheel overladene archief der wetenschap van het verstikkende stof te zuiveren, en op nieuw te ordenen. Ook houdt de vrees, van alle vroegere beschouwingen in menig opzigt te zullen verschillen, ons niet terug, om hier verder ronduit te verklaren, dat wij zijne nieuwe rangschikking der dingen voor zijne verreweg minder belangrijke, maar daarentegen zijne in de gevolgen zoo gelukkige, krachtige bestrijding der Ouden voor zijne wezenlijkste verdienste houden. Ja, gesteld zelfs, dat *zij* gelijk hebben, die zijne verrigtingen voor de Geneeskunde in het algemeen, en hare afzonderlijke takken in het bijzonder, waarschijnlijk grootendeels daarom met minachting behandelen, omdat zij de moeite schuwden zich zijne eigenaardige wijze van beschouwing en uitdrukking eigen te maken, en omgekeerd liever door eenige ongegronde, afkeurende gezegden hunne in zich-zelve nietige poging in al hare onwetenschappelijke naaktheid ten toon te stellen, om n.l. bewezene hervormingen in kunst en wetenschap onder het gewigt van onbewezene en daarbij nog zeer onverschillige persoonlijke omstandigheden te verstikken; — gesteld zelfs, zeggen wij, dat dit alles juist ware, dan zoude men echter toch bezwaarlijk met geldige redenen kunnen wederleggen, dat Paracelsus die »Tabula rasa," als een pas beploegd veld der Geneeskunde schiep, waarop alléén een krachtiger leven in zich dragende zaadkorrels, zelfs uit de oudere en geenszins verstikte korrels, uitbotteden, en waarop — door nieuwe, door Paracelsus voor een gedeelte in 't aanzijn geroepene, voor een ander gedeelte slechts gebruikte, vruchtbaar makende elementen — *die* vooruitstrevende verandering der producten zich konde vormen, welke wij na hem in de geheele Geneeskunde duidelijk opmerken. — Dat hij dezen vooruitgang voor een gedeelte zelfs reeds in eigen persoon heeft aangeduid, zal, na hetgeen wij straks zullen aanvoeren, wel niemand betwisten; dat echter de vereerders van Paracelsus, hier en daar niet minder overdreven dan zij die hem vijandig zijn, zijne *positieve* verrigtingen te hoog hebben aangeslagen, — nademaal men meende dáárin de *onmiddellijke* bronnen van *elke* nieuwe poging tot op onzen tijd te kunnen aantoonen, — ook dit zien *wij* althans waarlijk niet voorbij.

5. Positieve verdiensten van Paracelsus.

Hoezeer de menigvuldige vervalschingen, duisterheden en ver-

minkingen, waarvan ook de werken van Paracelsus niet bevrijd bleven, het ons moeijelijk maken om de *positieve* vorderingen op te geven, die, — afgezien van de *negatieve*, d. i. van de vernietiging van door ouderdom eerwaardige dwalingen, — der Geneeskunde door toedoen van Paracelsus ten deele vielen, zoo zal men echter het volgende moeten toestemmen:

I. Paracelsus heeft, even als luther den Bijbel, in het **algemeen** (1) de Geneeskunde op den Duitschen grond overgeplant.

II. Paracelsus heeft, wat zijne **wijsgeerige** beschouwingen betreft, de Natuur en het Leven, niet meer, zoo als de Ouden, uit natuurkundige beginselen verklaard, maar, al was het ook in een phantastisch gewaad, de daaraan eigene, organische, zelfstandige ontwikkeling opgemerkt, en deze wijze van beschouwing voor een gedeelte reeds op zijne Geneeskunde aangewend, en voor een ander gedeelte daardoor den grond gelegd voor de nieuwere natuur-philosophische rigting der Geneeskunde. — Hij leerde 1) de geheele Natuur als het afbeeldsel van het oneindige *Idee*, met diepen blik kennen; — 2) de afzonderlijke tijden en landen, in derzelver bijzondere verdiensten ten aanzien der Natuur- en Geneeskunde op prijs stellen, — en 3) de menschelijke Individualiteit [het *Mikroskosmus*] tegenover het *Makrokosmus* stellen, maar beide tevens in derzelver waarde en onderlinge betrekking beschouwen.

III. Paracelsus heeft, wat zijne **Physiologie** aangaat, de in alle rigtingen in de organische wereld plaats vindende, nooit stilstaande ontwikkeling, naar het beginsel der doelmatigheid van het algemeene vormingsproces, aangetoond, en zoo doende het hoogere karakter der Geneeskunde duidelijker opgevat (2).

(1) Wij zeggen: *in het algemeen.* Want 1) kan men niet ontkennen, dat in bijzondere deelen ook vele andere reeds genoemde of nog te noemene schrijvers, ieder in zijn vak, de Duitsche Terminologie hebben ingevoerd; — 2) is de eigene Termilogie van Paracelsus volstrekt niet vrij van talrijke onduitsche woordvormingen en zamenstellingen, zoo als men met honderde voorbeelden zoude kunnen bewijzen; — 3) bezat hij ook op verre na luther's taalkennis niet, en stond hem geen melanchton ter zijde, — en 4) had hij over het geheel allen duurzamen omgang met wetenschappelijke menschen ontbeerd; een omgang, die toch zoo grooten invloed uitoefent op den stijl. Eindelijk ontsloeg hij zich 5) van de boeijen eens »feinen katzreinen Gesellen," zoo wel in zijn privaat-leven, als in de wetenschap, en schreef hij diensvolgens alles wat en hoe het hem goed dacht, ten einde zijne denkbeelden geheel vrij in woorden, onverschillig welke, uit te drukken.

(2) Maris, l. c. pag. 27 zegt echter: »Anatomiam neque Physiologiam »recte coluisse videtur: hisce enim scientiis ejus ingenium non erat aptum,

IV. Als **Ziektekundige** is Paracelsus ook in het wezen des ziekelijken levensprocesses diep doorgedrongen, en wel 1). doordien hij de Zelfstandigheid daarvan aantoonde, zoo als hij dan ook onder anderen zegt: »Eine jegliche Krankheit ist ein »ganzer mensch, hat ein unsichtigen corpus und ist ein corpus »microcosmi," cet.; — 2) doordien hij de ziekteverwekkende oorzaken naauwkeurig onderscheidde; — 3) de ziekteverschijnselen als Accidentia, en 4) de ziekelijke depositiën, b. v. in de Jicht, als ware Producten der ziekte, die na haar kunnen blijven voortduren, leerde kennen; — 5) doordien alzoo reeds bij hem, even als bij Schönlein, de ziekte niet is [enkel] iets negatiefs, maar [ook] iets positiefs; niet, zoo als bij de Ouden, slechts iets dat van buiten zich heeft ingedrongen, maar iets, dat in 't binnenste des ligchaams tot een eigenaardig beloop zich heeft ontwikkeld.

V. In een **therapeutisch** opzigt heeft Paracelsus, in plaats van de grootendeels symptomatische geneeswijze der Ouden, de specifieke geneeswijze ingevoerd. Hij heeft gepoogd: 1) den geneesheer, die, volgens Hippokrates, slechts *Minister naturae* was, tot den meester der ziekteverschijnselen te maken; — 2) in plaats der Enantiose (*Contraria Contrariis*), — die de verschijnselen door tegengestelde werkingen bestrijdt, — het Homoeöbiotische (*Similia Similibus*) in te voeren, als de specifieke, grondig (radicaal) werkende geneeswijze. Blijkbaar heeft Paracelsus daardoor den door Schultz aangetoonden diepsten grond der Homoeöpathie gelegd, wier praktische handelwijze door de zijne in zóó verre reeds wordt voorgelicht, ten aanzien der consequente aanwending van altijd eenvoudige middelen in kleine giften, als daarin de zuivere hoedanigheid (Qualitas) wordt opgemerkt (1).

VI. Ten aanzien der **Pharmakodynamiek**, **Materies medica** en **Pharmacie** van Paracelsus, moeten wij bij name aanvoeren: 1) dat hij, zoo als wij reeds zeiden, op specifieke geneesmiddelen aandrong, die, tegenover het wezen en den vorm der ziekte, in staat zijn een daarmede overeenkomstig genezingsproces voort te brengen; welk proces de ziekte overwint en zoo doende den lijder doet herstellen; — 2) dat hij minerale, metallieke

---

» nam huc requiruntur summus veritatis amor, judicium ab omnibus prae» judicatis opinionibus liberum, constantia et patientia," cet. En in het algemeen kan men dit MARIS volkomen toestemmen. C.

(1) Bij het hier gezegde over de » grondlegging" der Homoeöpathie door PARACELSUS, zal men echter dienen in het oog te houden, wat boven, bl. 82, bij HERODIKUS, dienaangaande is gezegd, en wat wij in eene aanteekening daarbij hebben gevoegd. C.

middelen, zouten (zwavel (1), kwikzilver, enz.) [òf het eerst, òf althans beter] leerde kennen, als in werking de krachten der plantaardige middelen overtreffende; — terwijl hij echter ook 3) de plantaardige middelen in derzelver werkzaamste vormen, Tincturen en Extraeten, leerde bereiden. (2)

VII. Ook in de **Chirurgie** voerde hij 1) zijne verstandige denkbeelden aangaande den verschillenden levenstoestand van het Organismus in. In dien zin zijn de chirurgische ziekten in zijne groote Chirurgie (1536) voorgedragen. Ook bij de uitwendige kwalen leert hij, even als bij de inwendige, 2) de geneeskracht der natuur (in den zin van Jahn) kennen. Ook hier openbaart zich 3) zijne oplettendheid op den ontwikkelingsgang der ziekten in het Groot. Want daar destijds de rotachtige ziekte-constitutie, zoo als in Hecker's uitmuntend geschrift »over het Engelsch Zweet," bewezen is, de heerschende was, poogde hij de zonder indicatiën handelende en altijd vaardige »Folterhansen," — zoo als hij, op zijne onzachte wijze, de zuiver mechanische Operateurs noemt, — tot de Steensnede alleen te beperken. Des te meer wist hij daarentegen 4) de zoogenoemde geneeskundige Chirurgie vooruit te brengen, en in het bijzonder juistere denkbeelden aangaande de wonden, derzelver genezing en de werking van uitwendige geneesmiddelen te verbreiden; — terwijl hij inzonderheid reeds aandrong 5) op de in den laatsten tijd wederom zoo dikwijls behandelde innige verbinding van Genees- en Heelkunde. — Ten aanzien van chirurgische bijzonderheden is het 6) een belangrijk verschijnsel, dat Paracelsus *reeds het zoogenoemde Pseudo-Erysipelas*, — waarop Burserius en Rust in den nieuweren tijd, beide [trouwens naar *hunne* meening] het eerst, de oplettenheid gevestigd hebben, — duidelijk beschreven heeft (3).

VIII. Ten opzigte van de **Syphilis** moet Paracelsus als een waar oorspronkelijk schrijver beschouwd worden. Alhoewel men

(1) Zwavel b. v. gaf hij bij inwendige ontstekingen, goudpraeparaten tegen vallende ziekte, Antimonium tegen schurft, tin tegen wormen, enz. C.

(2) Over dit onderwerp kan men vergelijken: DIERBACH, *Beiträge zur Kenntniss der Pharmakologie des Theophrastus Paracelsus;* — in Lad. A. Szerlecki's Zeitschrift f. Therapie und Pharmakodynamik, I, Hft. 1 u. 2; *Freiburg* 1844. C.

(3) « Anfänglich kompt eine Röthe mit grossen Schmerz und Brennen, » demnach Geschwulst, demnach Löcher, eines neben dem andern, mit » Gestank fäule, mit untergraben flach, etwann dürr [de overblijfselen des » Celweefsels], oder mit einem lautern gelben wasser [het lymphati- » sche Exsudaat onder de huid]," u. s. w.

trouwens plaatsen bij de Ouden aantreft, die op dit onderwerp betrekking hebben, heeft echter Paracelsus 't eerst zich daarmede zóó sterk bezig gehouden, dat zijne vijanden hem zulks als eene reden van berisping voorwierpen, zoo als ook uit de benedenstaande woorden van Paracelsus zelven kan blijken (1).

1). Ten aanzien van de *benaming*, berispt hij de namen » Morbus Gallicus, Frantzosen,'' en wil hij de ziekte » Weelde-ziekte,'' of » Venus,'' of » Crepinus'' genoemd hebben. — 2). Haren *oorsprong* stelt hij omstreeks het jaar 1470 of 1480, doch houdt de ziekte echter niet voor eene nieuwe, maar voor eene, die, uit bekende oorzaken, vooral uit de Lepra ontstaan is. — 3). Haar *wezen* bestaat in eene vereeniging der Lepra met de » Cambucca,'' — d. i. ongeveer hetzelfde wat wij Schanker noemen. Hij verwerpt reeds de ontkennende, ter wille der verontschuldiging door de lijders zoo dikwerf aangevoerde opgaven, en zegt zeer bepaald, dat deze zweer bij niemand wordt aangetroffen, » er fahr denn mit Frawen zu Acker.'' Uit deze vermenging ontstaat volgens hem de Syphilis, » zoo als uit het paard en den ezel een muilezel.'' De » Cambucca'' heeft alzoo aan de Lepra » de Fransche Tinctuur'' (tint, koloriet) gegeven, die door hem zelven » venerisch'' wordt genoemd; — daaruit ontsproot de Lepra cambuccina, waarin de Melaatschheid overgegaan is en haar einde vond. — Men ziet, dat hij bereids het verdwijnen van oude en het ontstaan van nieuwe ziekten kende, waarop de nieuweren zich ten zijnen koste dikwijls beroemden. — 4) Als *wegen der besmetting* neemt hij slechts Coïtus, aanraking (kus b. v.) en erfelijkheid aan. — 5). Als *vormen* beschrijft hij *a*) den Druiper (Gonorrhoea francigena) reeds in 1528, en wel zeer juist niet bepaaldelijk als een' bijzonderen vorm der Syphilis, maar ook van een' anderen oorsprong en dikwerf slechts met deze verbonden; — *b*) Gezwellen (Orchitis), beenverdikkingen, Condylomata. Ook nam hij reeds zeer juist

(1) » Warum lästert ihr mich, dass ich von Frantzosen schreib, saget » ich weiss sonst nichts? ist es ein kleines oder ist es also zu verachten, » so einer die grösst, die bösest, die weitest Krankheit beschreibt, von » der Keiner nie geschrieben hat, darumb hätte ich vermeint grosse Ehre » erlangt zu haben, wiewoll mein Will nie gewesen ist, von euch gelobt » zu werden. So ich also das beschrieb wie man den Pustulis helfen soll » darin ich begriffen Kaiser und Pabst, König, Fürsten und Herren, » Edle, Bürger, Bawre, Frawen und Mann, Jungs und Alts, Glaübiges » und Unglaübiges, dass sie sehen sollen und empfinden die grosse Mys- » teria der Natur, die grossen Arcana, so uns Gott mittheilt, und so ist » also die Gab Gottes erobert, auf dass Gott in sein Werk (nicht ich in » mein Werk) gelobt wird: so saget ihr ich sei untüchtig des Namens » eines Arztes, ich kann nichts als von den Frantzosen schreiben und » davon plärren.''

waar, dat de Tophi het liefst bij arthritische, en *c*) de Zweeren (Schanker) vooral aan den hals, het liefst bij (scrophuleuse) tot katarrhale en klier-aandoeningen geneigde menschen voorkomen. Ook de Rhagades zag hij reeds; — *d*) Bubonen, door hem uitwendige breuken genoemd, na reeds genezene Lues, in tegenstelling van zijne inwendige breuken (Fluor albus en andere melkachtige vloeijingen); — *e*) Huiduitslagen en Paralysen (Neurosen?). — De grootste verdiensten eindelijk heeft zich Paracelsus 6) door de *genezing van de Syphilis* verworven. Ofschoon ons namelijk Astruc wel is waar leert, dat Mattioli reeds het kwikzilver inwendig aanwendde, zoo gaf deze Geneesheer dit middel echter slechts als buikzuiverend. Maar Paracelsus verklaarde het eerst met ronde woorden: 1) dat het Kwikzilver over het geheel een Specificum tegen Syphilis is; — 2) dat hetzelve in den vorm van inwrijvingen het krachtigst werkt, zoo als (zijn leermeester hierin) Berengarius van Carpi vóór hem, Louvrier, Rust en anderen na hem verder aangetoond hebben. Paracelsus vermeldt reeds zeer goed de door Rust zoo zeer aangedrongene Indicatiën en Voorzorgen bij het gebruik van kwikzilver in het algemeen en bij de Smeerkuur in het bijzonder; — 3) zeide hij reeds, dat de anti-syphilitische kracht van andere middelen, waaronder destijds de Guajac, zoo als thans de Sarsaparille, boven aan stond, vrij wel overeenkomt met derzelver zweetdrijvende werking.

Zoo veel en nog oneindig meer, hetgeen wij wegens gebrek aan ruimte niet bijgebragt hebben, heeft Paracelsus voor de Geneeskunde gedaan!

6. Eindresultaten aangaande Paracelsus.

Zal men, na de zoo even geschetste positieve verdiensten van Paracelsus, nog aarzelen kunnen, hem den Hervormer der Geneeskunde te noemen, die, even als ieder nog zoo verheven geest, zijnen tijd eene schatting moest betalen, welke de *sympathetische* en *magnetische* dwaasheden van zijne eeuw van hem eischten? Zal men het willen veroordeelen, dat hij de levenswerkdadigheid in zijne gloeijende verbeelding als een gepersonifiëerd wezen, als »*Archaeus*" opvatte, dat hij de *ziekte als woekerplant* [*Parasiet*] leerde beschouwen, en wederom vijf eigene »Entia" als derzelver oorzaken aannam; dat hij het zaad als Liquor vitae en de vrouw als Mikrokosma deed opvatten? Zal men de diepte van zijn oordeel nog miskennen, dat in de rotting zelve den overgang tot een nieuw leven zag en haar dien ten gevolge met de voortteling vergeleek? Of zijn oordeel, dat in de *Reactie* de Koorts zag, en in beide de pogingen van de geneeskracht der Natuur erkende? Wil men hem *het gemis van een nosologisch stelsel* voorwerpen, en in de schaduw plaatsen, dat hij de ziekte reeds (bijna even als Stark) als een' bijzonderen vorm van het leven leerde beschouwen, — maar

niet als een' (wat het wezen der zaak betreft) van het leven verschillenden toestand, of — zoo als Lotze (*Hall. Jahrb.* 1839) het nog scherper uitdrukt — als eene bepaalde gedaante [Gestaltung] van den concreten levensvorm? Of wil men, in een therapeutisch opzigt, hem het misbruik der delfstoffelijke, scherpe, alkalische middelen ten laste leggen, die den door van Helmont en vooral door Sylvius op overdrevene wijze opgevatten »Archaeus" zouden bedwingen? Zal men zich in ernst voor de *Homoeöpathie* op hem beroepen? nadat Schultz overtuigend heeft aangetoond, dat de Homoeöpathie (geschiedkundig beschouwd) niets is, dan een systematisch ontwikkeld misverstand en eene (subjectieve) dwaling, waarin het praktische beginsel van Paracelsus op eene gebrekkige wijze bevat is, terwijl echter die Homoeöpathie, even als het *Brownianismus* (waarin de Paracelsische geneeskunde voor een gedeelte ook weder in bloei kwam) en Paracelsus zelf, de verdienste heeft, van het begrip der artsenijwerking als eene opwekking der organische krachten, waarin de hoedanigheid der geneesmiddelen verloren gaat [? *untergeht*], erkend te hebben. Heeft niet, ten slotte, Paracelsus de oudste *symptomatische* Geneeskunde even zoo zeker van het tooneel der wereld verdrongen, als hij aan de nieuwste *natuurphilosophische* blijkbaar den weg baande? (1).

---

(1) Zie hier de resultaten, tot welke HAESER komt (*Lerhbuch*, S. 417), ten aanzien van hetgeen de Geneeskunde aan Paracelsus te danken heeft:

1). Hij heeft de eenheid van het leven der Natuur in 't Groot aangetoond.
2). Hij heeft het begrip van het Organismus gegrondvest;
3). Hij heeft de veelvuldige Galenische krachten tot eene eenige, de Levenskracht, teruggebragt;
4). Hij heeft de organische natuur der ziekte aangetoond;
5). Hij heeft de leer van de geneeskracht der natuur naauwkeurig bepaald;
6). Hij heeft de Therapie tot eene tweeledige taak teruggebragt, n.l. tot de physiatrische en de directe (specifieke) geneeswijze;
7). Hij heeft de geneeskundige voorschriften vereenvoudigd;
8). Hij heeft krachtigere en eenvoudigere pharmaceutische bereidingen ingevoerd;
9). Eindelijk heeft hij de ware betrekking der Chirurgie, als een tak der geheele Geneeskunde, allen voor oogen gesteld.

Ter aanvulling van hetgeen boven (bl. 384) over die Chirurgie van Paracelsus gezegd is, geef ik hier nog de volgende oude Nederduitsche vertalingen op: *Die groote chirurgie van Doctor* Paracelsus. *Van alle wonden gehouwen, gesteken, geschoten, van alle verbrantheyt, van fenynige dieren beten, van alle gebroken beenderen en al wat in die chirurgie begrepen is.* Getranslateert uyt den Hoochduytschen, duer P. VOLCK. HOLST. Antw. 1556, fol.

Cleyne Chrirurgie ende Gasthuys Boeck.: wten Hoochduytschen door M. EVERAERT. Antw. 1568, 8v. C.

XII. Ontwikkeling der voornaamste Geneeskundige Wetenschappen na Paracelsus.

Eerst dàn prijken in vollen bloei de verdiensten van groote menschen, als het graf hen insluit. Geringe, jaloersche, boosaardige tijdgenooten knakken gewoonlijk al hetgeen langs den levensweg van hen opschiet, die hunnen tijd vooruit snellen. Zoo moest het ook met Paracelsus gaan. Hem, dien men, in de meest letterlijke beteekenis des woords, met voeten trad, verheft men heden [althans niet zelden, maar dan ten onregte] tot den hemel. Wien men niets dan een destijds half en half bespottelijk wèlslagen in het onderzoek der »Frantzosen" toegestaan en wien men dit zelfs als eene verkeerdheid verweten heeft, — naar diens ontwerp begonnen thans bijna alle geneeskundige wetenschappen zich te ontwikkelen, daar Paracelsus de behoefte aan deze ontwikkeling in de Geneeskunde ten minste zeer voelbaar gemaakt had. Wij vergeten hierbij niet, dat door onbekende epidemische ziekten, — waarover wij straks nader zullen spreken, — het geweten der geneeskundigen was ontwaakt en aangezet, om naar meerdere kennis te streven, hoe moeijelijk die ook te verwerven mogt zijn. Zonder dit alles, zoude misschien onze hedendaagsche kennis in dezen niet bestaan. Want, wanneer ook al de epidemieën destijds, even als ten allen tijde, niet werden genezen, zoo leerde echter bij haar onderzoek Sydenham de beginselen van het epidemische ziektegebouw kennen, nadat van Helmont en Sylvius, ieder naar zijne theorie, reeds vroeger hem op dat gebied waren voorgegaan. Maar ook bij deze beiden ligt — zoo als wij zullen zien — Paracelsus ten grondslag.

Het is echter blijkbaar, dat ook de algemeene wereldontwikkeling, onafhankelijk van Paracelsus, zich thans gereed maakte, om uit den nevel te voorschijn te treden, door denwelken een aangenaam ochtendrood haar bereids tegenschemerde. Want Copernicus helderde de banen en Luther de leer des hemels op; Leo X. verhief de leeraars der kunsten en wetenschappen, en Karel V. bouwde hun scholen, waarin zich de kennis zamentrok, ten einde daarna naar alle kanten de beschaving te verbreiden. Columbus had het terrein en Koster [bij onzen schrijver natuurlijk Guttenberg] de middelen daartoe voorbereid. Men kent de hinderpalen, waarop zij stietten. Ook de Geneeskunde vond die op haren weg. Maar dat de eigene leerlingen en navolgers van Paracelsus, dat deze Paracelsisten als het ware de moeras moesten daarstellen, welke wij nog doorwaden moeten, voordat wij vruchtbare velden ontmoeten, — dit verrast ons; alhoewel ook dit verschijnsel eene noodzakelijkheid in zich besluit, wier sluijer wij straks zullen pogen eenigzins te ligten.

De Paracelsisten.

Wij noemen hunne namen; hunne handelingen in het bijzonder boezemen ons hier naauwelijks eenig belang in; wel is dit echter het geval met de oorzaak van hunne verschijning. Die oorzaak schijnt de volgende te zijn: de welig opschietende stam der wereldverbeteraars schiet altijd excentrische loten uit, en deze juist zijn het digst bij de menigte, die met bewondering zulk eenen stam aangaapt: deze loten rukken zij van den stam af, omdat zij toch ook iets hebben willen. Naauwelijks eenige recepten ontscheurde Phaedro Rodach aan denzelven, even als de ruwe Empirikus Martin Ruland en de onwetende Andreas Ellinger, — die vermoedelijk door kuiperij Hoogleeraar in Jena geworden is, — door welke Bartholomaeus Carrichter aan de betrekking van lijfarts des Keizers Maximiliaan II. werd geholpen. Zoo zocht Leonhard Thurneysser († 1595) uit de metaal-middelen van Paracelsus goud te maken, en vond hij zijn doel verwezenlijkt, in zoo verre namelijk, dat hij lijfarts werd van den Brandenburgschen Keurvorst Johann Georg. Zoo beuzelde Adam von Bodenstein in de duistere uitdrukkingen van Paracelsus, wier beteekenis Gerhard Dorn in den Bijbel meende te vinden. Predikers zelfs, — zoo als Bapst van Rochlitz, bij Meissen, met zijn wonderlijk »Arznei-, Kunst- und Wunderbuch," — boden de hand, en in de »Societates physicorum" — die zich immers »hermetische" noemden — trok men Paracelsus broksgewijs binnen. Valentin Andreae, prediker te Calw, in Würtemberg (en waarschijnlijk niet de fabelachtige Christiaan Rosenkreuz), had de zoogenoemde »Rosenkreuzer" gegrondvest, of althans voorwaarts gebragt door zijne »Allgemeine und General-Reformation der ganzen weiten Welt benebest der fama fraternitatis, Chymische Hochzeit Christians Rosenkreuz" u. s. w., die zinnebeeldig bedoeld en naderhand zelfs door een' der voornaamste Rosenkreuzers, den prediker Valentin Weigel, letterlijk opgevat werden (1).

Met een weinig meer verstand toetsten de **Spagirici** (van σπᾶν [gebrek] en ἀγείρειν [verzamelen] aan de ervaring den graad van de waarde der kabbalistische en verwrongene Paracelsische stellingen. Tot deze behoort de Eklekticus Oswald Croll, in Hessen, de schrijver der met goede denkbeelden vermengde »Basilica Chymica" (1609);

(1) De sporen der Rosenkreuzer worden reeds in de 16de eeuw gevonden, maar het geheime en mystieke genootschap dier kabbalistische Paracelsisten verkreeg eerst in den aanvang der volgende eeuw zijne volledige inrigting. Het doel dezer vereeniging bestond in niets meer of minder, dan 1) in de verbetering der wereld, 2) de eeuwige gezondheid der leden, en 3) de bereiding van den steen der wijzen. C.

verder Julius Sperber, lijfarts van den toenmaligen Vorst van Anhalt; vervolgens Heinrich Kunrath, Geneesheer in Hamburg en Dresden, — Hennig Scheunemann, Geneesheer in Bamberg en daarna in Aschersleben, — de Zwaab Aegidius Gutmann, en de Mecklenburger L. Battus († 1591), in Rostock. — Maar de voor een gedeelte reeds vermelde Winther von Andernach, Theod. en Jac. Zwinger, Michael Döring enz. deden zich meer als ***Hippokratische Paracelsisten*** voor: — bij voorkeur noemt men hen ***Synkretisten*** (1). — Tot de aanhangers van Paracelsus behoorden ook vele buitenlanders, b. v. in Italië nog Lionardo Fiorovanti met zijn' wonderbalsem, en Tommaso Bovi met zijn universeel middel »Herkules;" — in Frankrijk Jac. Gonory, † 1576, en Hendrik IV.'s beroemde lijfarts Joseph du Chesne (*Quercetanus* genoemd, † 1609), die de *Antimoniaal-middelen* invoerde, welke *door het Parlement* reeds in 1566, en vervolgens in 1603, ten tijde van Turquet de Mayerne, en later nog eenmaal, in weerwil van de pogingen van Quercetanus en anderen, op de nadrukkelijkste wijze *verboden werden.* — Reeds had de Hoogleeraar Lieber (Thomas Erastus genoemd, in Bazel en Heidelberg, 1583), onder den krachtigen bijstand van zijnen ambtgenoot Heinrich Smets (Smetius, † 1614), zich zelfs tegen Paracelsus, ten gunste van Galenus, laten hooren, terwijl de Koburgsche Geneesheer **Andreas Libavius** († 1616) uit Halle, die tevens de *eerste Scheikundige van beteekenis* was, en zijn volgeling Angelus Sala de scheikundige leeringen van Paracelsus poogden te wederleggen. Zoo trachtte Bernh. Dessenius, uit Amsterdam (2), te betoogen (in zijne »Defensio medicinae veteris et rationalis, Colon. 1573), hoe de Paracelsisten zich onderling tegenspraken, terwijl Prof. Casp. Hoffmann in Frankfort a/O. reeds in 1582, door zijne verhandeling »de Barbarie inminente", had gepoogd aan te toonen, hoe groot gevaar men door Thurneysser's scheikundige kwakzalverijen liep, welke door Joh. Michel uit België, omstreeks 1585, ook naar Londen werden overgebragt. Maar juist in Engeland vond Paracelsus in den beroemden Theosooph **Robert Fludd** (vg. HUTCHINSON, *Biogr. medica*, I, p. 303), — geboren te Milgate in Kent, zoon van den minister van oorlog onder de regering van Elisabeth, in 1574,

---

(1) Ook heeten zij wel CONCILIATOREN, aangezien zij wel de theoretische stellingen huns meesters verwierpen, maar zijn praktische leeringen in eere hielden. C.

(2) Dessenius, de eerste, die met kracht tegen de nieuwe leer optrad, was uit Amsterdam, werd in Italië gevormd en was daarna geneesheer en leeraar in *Groningen* en Keulen. — Bij HALLER, *Bibl. med. pract.*, T. II, 111, zie ik, dat in zijne boeken nog al vrij wat goeds gevonden wordt. C.

en te Londen overleden den 8 September 1637, — een' zeer mystieken navolger, die rijk was in de eigenaardige gewrochten eener weelderige verbeeldingskracht. Er zijn er, die Fludd zelfs boven Paracelsus stellen, ten aanzien van geestvervoering en mysticismus. Onder de 17 werken van Fludd, die zich dikwerf met de *Rosenkreuzerij* bezig houden, hebben op de Geneeskunde betrekking zijn »Mysticum artis medicandi sacrarium," 1629; — de »Nova et arcana pulsuum historia," 1629; — het »Integrum morborum mysterium," 1631; — en het »*Καθολικόν* medicorum *κάτοπτρον*, 1631, — allen te Frankfort, en ten laatste de »Pathologia daemoniaca" te *Gouda*, in 1640, uitgegeven. — Maar onder al de aanhangers, die Paracelsus had, misgunde hem Baco van Verulam alleen den Deen **Petrus Severinus**, uit Ribe in Jutland, geb. in 1540 en gest. in 1602, die in zijne »Idea medicinae philosophicae," Bazel 1571, en vooral in zijne »Epistola scripta Th. Paracelso," ibid. 1572, als de grootste ijveraar voor Paracelsus optrad, en met wiens denkbeelden hij zijne eigene in verband poogde te brengen. Logica en Dialectica waren Severinus zoo onverschillig, dat hij een stuk brood voor waardiger hield, dan al de spitsvindigheden van beide deze wetenschappen.

Een misschien nog zonderlinger mengsel van geleerdheid en dwaasheid, van diepe kennis gepaard met het geloof aan Astrologie en Kabbalah, dan in den bovenvermelden Fludd, zien wij in den beroemden Kenelm Digby, een' man van aanzien en zorgvuldig opgevoed, die gedurende zijne reizen op het vasteland in de mystisch-chemische wijsbegeerte werd ingewijd, en bij zijne terugkomst, als proef van zijne leer, eene verhandeling over de eigenschappen des sympathetischen poeders in het licht zond. Een ander man van die soort, die een' grooten naam maakte, was Valentine Greatrix, die alle ziekten door het opleggen der handen genas.

Wij hebben deze voorbeelden, die eigenlijk niet tot de Geschiedenis der Geneeskunde behooren, hier aangevoerd, omdat daaruit blijkt, hoe moeijelijk zelfs de grofste dwalingen, de tastbaarste dwaasheden, zoodra zij eens vaste wortels hebben geschoten, uitgeroeid kunnen worden, — en met hoe vele inspanning de ontwikkeling tot stand kwam, die wij thans in onderscheidene wetenschappen, en in het bijzonder in de Ontleedkunde te voorschijn zien treden. Van deze wetenschap verbreidde zich die ontwikkeling over de Physiologie, Pathologie, Therapie, — in één woord, over de geheele theorie en praktijk der Geneeskunde.

Van geringe beteekenis blijven echter de vorderingen der Kunst door die wonderlijke pogingen der Paracelsisten, wanneer men ze met de krachtige ontwikkeling vergelijkt, welke der geheele Geneeskundige Wetenschap thans door de onderzoekingen der Ontleedkundigen zoude ten deele vallen.

I. Ontwikkeling der Anatomie en Physiologie.

De vroegere Italianen hadden bereids den bouw des menschelijken ligchaams met eenige opmerkzaamheid gadegeslagen, en in eenige gevallen zelfs de stoutheid gehad, lijken te openen. Maar bijna geene der vermelding waardige ontdekking, geen vooruitgang was er gedurende menig menschenleven gemaakt, toen **Vesalius**, in het midden der 16de eeuw, een' nieuwen weg van onderzoek insloeg.

Vesalius/
van 1514—1564.

Ter teregtwijzing van verkeerde opgaven zij hier aangestipt, dat Vesalius [van Wezel] den 31 Dec. 1514 te Brussel geboren is, en den 15 October 1564, op de terugreis van eene bedevaart naar Jerusalem, bij Zante schipbreuk geleden heeft, zoo als Inscriptie's bewijzen. De aanleiding tot deze bedevaart was gelegen in de omstandigheid, dat, bij de ontleding van een' Spaanschen Grande, diens hart plotseling zich bewoog, vermoedelijk een gevolg van den galvanischen invloed der instrumenten van onderscheidene metalen, op de spiervezels (1). Vesalius zoude dien ten gevolge verbannen of ter dood gebragt zijn geworden, zoo Philips II. zulks niet hadde belet. Deze toch wilde niet, dat zijnen en zijns vaders (Karel V.) lijfarts, die zijnen zoon Don Carlos van eene levensgevaarlijke hoofdwonde gered had, eene grootere straf opgelegd werd, dan het doen van deze verzoenings-bedevaart.

Vesalius nu was de eerste Ontleedkundige, die het juk des gezags afschudde, hetwelk de blinde vereering van de leerlingen der Ouden den geneesheeren op de schouders had gelegd: — hij was de eerste bijna, die het waagde, aan de mogelijkheid van eene dwaling in Galenus's werken te gelooven. Met rustelooze vlijt zette Vesalius zijne onderzoekingen voort, en, zonder zich aan het gesnap der dwazen te storen, bragt hij ontleedkundige werken tot stand, waarop wij nog heden met bewondering staren, en die nog heden den stempel dragen van eene getrouwe beschrijving der Natuur. De afbeeldingen voor zijn beroemdst werk, »*de humani corporis*

(1) Ik heb dit verhaal van die zoo beruchte lijkopening, met de verklaring van het verschijnsel, dat daarbij zoude hebben plaats gehad, ook dáárom hier niet uit den tekst weggelaten, omdat men bijna overal die gebeurtenis als *waar* vindt voorgesteld. Maar men mag met alle regt het geheele verhaal als *verdicht* beschouwen, en de reis van VESALIUS naar Jerusalem beschouwen als eene poging van denzelven, om zich aan zijne hem lastig gemaakte betrekking aan het Spaansche Hof te onttrekken. — Over een en ander verdient nagezien te worden: BURGGRAEVE, *Etudes sur André Vésale*, Gand 1841, p. 37 etc. C.

fabrica, Libri VII" — welk werk in 1543 te Bazel, en later ongeveer 20 malen, in onderscheidene uitgaven en landen, verscheen — zijn door hem en zijne beste leerlingen en naar TITIAAN in hout gesneden. Vesalius werd in 1553 door Titiaan ook geschilderd (het Origineel was te Parijs, bij Portal): — en Boerhaave en Albinus hebben de beste uitgaaf van zijne *Opera omnia* (L. B. 1725, in II D., fol.) gegeven (1).

Te vast was echter de roem van Galenus gegrondvest, dan dat de waarnemingen van één' enkelen man denzelven zouden hebben kunnen omver werpen. Er verhieven zich langdurige en hevige geschillen tusschen de verdedigers en de aanvallers van Galenus. Eenigen beweerden, dat Galenus's beschrijvingen van de deelen des menschelijken ligchaams volstrekt juist waren: — anderen poogden door middel van stellige en onwederlegbare daadzaken aan te toonen, dat zijne kennis van 't menschelijke ligchaam niet volledig was. Aan de eene zijde bragt men bij, dat hij geene menschen ontleed en zijne beschrijvingen grootendeels naar apen gemaakt heeft (2), — hetwelk echter door zijne ijverige verdedigers ten sterkste werd ontkend [, waarvan sommigen zelfs zoo verre gingen, dat zij de vraag opwierpen, of de bouw des menschelijken ligchaams sints G. ook gewijzigd konde zijn; — eene vraag, die door enkelen toestemmend beantwoord werd]. (3).

Andere Ontleedkundigen.

Onderscheidene Ontleedkundigen van dien tijd, met het volste regt beroemd wegens hunne grondige kennis van de Ontleedkunde, verdedigden Galenus. Eerst na een' langen en hevigen kampstrijd kwam de waarheid tot eere, dat de ontleedkundige kennis der Ouden in menig opzigt onvolkomen geweest is, en dat de door Vesalius ontdekte dwalingen inderdaad bestonden. — Het zoude ons te ver

---

(1) Behalve deze Editie, zijn in ons Vaderland nog uitgegeven:

A. Vesalii *de C. H. fabrica Epitome*, cum notis P. PAVII, Amst. 1633, 4to (waarin andere platen voorkomen, met nieuwe namen van spieren en eenige verklaringen).

Hetzelfde werk, cum annotat. N. FONTANI [Fonteyn], Amst. 1642, fol. (met eenige nieuwe platen).

A. Vesalii *Tabulae ossium humanorum*, ed. ab E. SANDIFORT, L. B. 1782. C.

(2) Over dit vraagpunt vg. men hetgeen te dien aanzien boven, bl. 218 door mij is aangeteekend. C.

(3) Ofschoon Vesalius met zeker regt tot de »Nederlandsche" geleerden gerekend wordt, en hij als zoodanig dan ook in vele levensbeschrijvingen van Vaderlandsche mannen en vrouwen voorkomt, zoo kunnen wij hem echter *thans* niet meer daaronder rekenen; — te minder, omdat hij, door zijne betrekkingen met Oostenrijk en Spanje, in den *eersten* tijd en *onmiddellijk* meer op die landen heeft ingewerkt, dan op ons Vaderland. C.

van ons doel afbrengen, als wij ons hier wilden inlaten met een naauwkeurig onderzoek der afzonderlijke Ontleedkundigen, b. v. van Zerbi, omstreeks 1505; van Achillini, omstreeks 1525; van den beroemden **Fabricius ab Aquapendente**, 1537—1619; van Berengarius van Carpi, omstreeks 1550; van Sylvius, omstreeks 1555; van Realdus Columbus, omstreeks 1559; van Dryander, omstreeks 1560, van Etienne, omstreeks 1564; van **Varoli**, omstreeks 1575, en van zoo vele anderen meer, wier allengs verkregene resultaten wij hier evenmin kunnen aanvoeren (1). — Het zij voldoende, hier te doen opmerken, dat de grootste verdienste van hen allen, over het geheel, dáárin bestond, dat zij het geloof aan de onfeilbaarheid der Ouden aan het wankelen gebragt, en voor het vrije, zelfstandige onderzoek de baan geopend hebben.

Door hun aller toedoen maakte de Ontleedkunde snelle vorderingen. En zulks konde te eerder met deze wetenschap plaats vinden, aangezien in haar dwalingen gemakkelijker kunnen worden aangetoond, dan in andere wetenschappen, waarin het meer op redenering, minder op waarneming aankomt. De onderzoekingen der genoemde Ontleedkundigen, even als die van den hoogstverdienstelijken **Ingrassias** (omstreeks 1580); **Aranzi** (Ductus venosus; omstreeks 1589); **Volcherus Koyter** (2), omstreeks

---

(1) Ik mag hier ter plaatse echter niet onvermeld laten, de voor de Geschiedenis der Geneeskunde in ons Vaderland belangrijke daadzaken, dat reeds in 1550 te Amsterdam ontleed werd het lijk van een' beruchten dief, en wel ten dienste der Chirurgijns, die in 1497 eenen Gildebrief hadden ontvangen, onder den naam van *Cosmus en Damianus Gild*; — dat het genoemde Chirurgijns-gild, den 13 Maart 1555, van Koning PHILIPS, als Graaf van Holland, verlof kreeg, om eenmaal 's jaars het lijk te mogen ontleden van iemand, die door het geregt was ter dood gebragt, zonder dat de Schout zulks mogt beletten, gelijk vóór dien tijd wel had plaats gehad (Vg. WAGENAAR, *Amsterdam*, II, bl. 384); — en dat ten gevolge van dat Privilegie van PHILIPS er daarna te Amsterdam aangesteld werden: »*Praelectores Anatomiae et Chirurgiae.*" C.

(2) Ik zoude zeer onoplettend handelen, als ik van dezen beroemden *Groninger* niet het een en ander hier aanteekende.

VOLCHER KOYTER dan, van wien SPRENGEL o. a. zegt (*Pragm. Gesch.*, III, 1827, S. 61): »Ehrwürdig ist der Name Volcher Koyter aus Groeningen," — en HAESER (*Lehrbuch d. Gesch. d. Medicin*, Jena 1845, S. 364): »V. Koyter aus Gröningen, Schüler Faloppia's, Eustachi's und Aldrovandi's, gehört zu den wichtigsten Bearbeitern »der menschlichen und der vergleichenden Anatomie," — deze ontleedkundige was een *Groninger*, en geboren in 1534. Maar door groote aanbiedingen overgehaald, vestigde hij zich te *Neurenberg*, als Geneesheer. Later echter ging hij tot de militaire dienst over, en werd alzoo *Medicus castrensis*, vooral daartoe aangedreven »door zijne zucht, om »lijkopeningen te doen en de verborgene oorzaken der ziekten te leeren »kennen." Hij stierf in 1600. Hij heeft zeer belangrijke werken ge-

1600 [geb. in 1534, gest. in 1600]; Piccolhuomini, omstreeks 1605; **Caspar Bauhinus**, enz., hadden betrekking tot elk

---

schreven, die voor zijn' tijd echter dubbel gewigtig waren:

1). *De ossibus et cartilaginibus humani corporis*, Tabulae c. Explicationibus. Bonon. 1566; in fol.

2). *Externarum et internarum principalium humani corporis partium Tabulae*, atque anatomicae exercitationes observationesque variae, novis, diversis ac artificiosis figuris illustratae. Norimberg. 1573, in fol.

3). *Diversorum Animalium sceletorum explicationes*, Iconibus artificiosis et genuinis illustratae, cet. Norimb. 1575, fol.

4). *Ossium infantis historia;* is ook gevoegd bij Henrici Eyssonii *Tractatus de Ossibus infantis cognoscendis cet.*, Groning. 1659, 12mo.

De Vergelijkende Ontleedkunde en de Anatomie van den mensch hebben aan Koyter veel te danken. Zoo b. v. heeft hij

1). het zenuwkanaal zeer goed beschreven in het piramidaal-gedeelte van het slaapbeen, waardoor o. a. de N. facialis gaat. Verder kende hij het ronde en ovale venster, het Labyrinth en de Canales simicirculares, enz.

2). Hij toonde aan, dat het Stekelvarken zich kan zamenrollen door toedoen van den hetzelve eigenen Musculus cutaneus (Panniculus carnosus).

3). Hij ontdekte den Corrugator Supercilii.

4). Ook hij nam reeds de veranderingen der hersenen bij de ademhaling waar. (Ook TULP kende reeds den invloed der ademhaling op de beweging der hersenen. De ontdekkingen daarover, in den laatsten tijd schijnbaar gedaan, zijn alzoo alles behalve nieuw.)

5). Hij leerde bij de herkaauwers en andere dieren de *ware* vorming der Eijernesten kennen.

6). Hij ontdekte in eene zeug, op den 10den dag na de bevruchting, reeds eene glasachtige stof, in een vlies besloten, en daarin het Embryo met duidelijke bloedvaten.

7.) Hij poogde door lijkopeningen te bewijzen, onder anderen, dat ophoopingen van serum tusschen de vliezen van het Ruggemerg de voornaamste oorzaken zijn, waardoor de verlammingen ontstaan in de Colica Pictonum.

8). Hij drong er op aan, dat de Overheid alom het doen van lijkopeningen bevorderen mogt, en dat de Geneesheeren dezelve in elk geval van eene bedenkelijke en verborgene ziekte, mogten in het werk stellen.

9.) Hij leerde het eerst, dat het Humor aqueus van het oog, na verloren te zijn, weder gevormd wordt; eene leering, belangrijk voor de operatie van de Katarakt.

(Vg. SPRENGEL, l. c., III, S. 66, 72, 74, 96, 118, 121, 226, 288, 563.)

Uit een en ander zal voldoende gebleken zijn, op welk hoog standpunt een Vaderlandsch Ontleedkundige reeds stond ongeveer in het midden der 16de eeuw; — een standpunt en een tijdstip, die Koyter doen kennen als een' der *allereerste* en *beste* bevorderaars der nieuwere Ontleedkunde, die daartoe inzonderheid van *eigene* onderzoekingen gebruik maakte, en daarenboven reeds zeer goede *afbeeldingen* van het door hem waargenomene in het licht gaf.

C.

gedeelte van den bouw des ligchaams. De vormen en het weefsel der beenderen, de spieren, zenuwen, vaten en de gezamenlijke ingewanden werden allen geregeld aan een afzonderlijk en naauwgezet onderzoek van de beroemde mannen van dien tijd onderworpen, — maar één was er, die hen allen overtrof:

William Harvey,

geboren 1 April 1587; gest. 5 Junij 1657.

Het is ons niet mogelijk, de grootheid van dezen man en van zijne ontdekking met eene behoorlijke uitvoerigheid hier te schetsen: — wij verwijzen daarom naar de talrijke geschriften, waarin over hem gehandeld wordt (1).

Aan Harvey heeft de Ontleedkunde hare schitterendste ontdekking en de Wijsbegeerte haar eerste innig verbond met de Ervaring te danken.

Harvey was te Folkstone, in 't Graafschap Kent, geboren, had in Padua onder den beroemden Fabr. ab Aquapendente gestudeerd, en in Londen reeds een' grooten naam verworven, toen hij lijfarts werd van de Koningen Jakobus en Karel I. Den laatstgenoemden vorst volgde hij op zijne vlugt, en vergezelde hem, na den slag bij Edgehill, naar Oxford, alwaar hij tot aan de overgaaf dezer stad aan de Parlementstroepen verbleef. Daarna leefde hij, te midden van de stormen des burgeroorlogs, in stille afzondering en geheel voor de wetenschap, meestal te Richmond en Londen, alwaar zijne waarde werd op prijs gesteld, en bij name het Royal College of Physicians, zich zelf eerend, den grooten landgenoot de hoogste onderscheiding liet te beurt vallen.

De **groote ontdekking van den Omloop des Bloeds**, welke **Harvey** deed, was — zoo als wij boven, op op onderscheidene plaatsen, deden opmerken — *eenigermate voorbereid, voornamelijk door de kennis van den* **kleinen Omloop**, *die reeds door* **M. Servetus**, *maar nog bepaalder door* COLOMBO *en* CAESALPINI *was opgemerkt*, en *door de kennis van de klapvliezen der aders*, op dewelke — even als Fabricius — ook Harvey zijne geheele oplettendheid vestigde.

In zijnen helderen en bedaarden geest rijpten de uitgestrooide zaadkorrels tot de groote gedachte, die hij 17 jaren lang, steeds door tallooze proeven op dieren de waarheid daarvan onderzoekende,

---

(1) Behalve in al de gewone medico-historische werken, z. onder anderen: JOHN AIKINS, *Biographical memoirs of Medicine in Great-Britain*, London 1780, p. 283 seqq.; — HUTCHINSON's *Biogr. med.* I, p. 402; — *Inquiry into the claims of* Dr. W. HARVEY, cet. by J. R. COXE, Philadelphia 1834, enz. [Onze Schrijver schijnt FRIEDLÄNDER grootendeels gevolgd te zijn.]

in zijn binnenste koesterde, en, zoo als uit zijn in 't Britisch Museum te Londen bewaard wordend Handschrift blijkt, veelmalen verbeterde, voordat hij zijne ontdekking der wereld bekend maakte. Dit deed hij in zijn onsterfelijk werk: »*Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus*," dat te Frankf. A/M., in 1628, in het licht kwam, en later nog zeer dikwijls [ook in ons Vaderland] werd uitgegeven, b. v. L. B. 1639, met wederlegging van Parisanus; Padua 1643, met twee brieven van [den Leydschen Hoogleeraar] Walaeus; Amst. 1645, met Spigel's werken; L. B. 1647; Roterod. 1661, in Manget's Bibliotheek; ibid. 1671; L. B. 1737, editie van Albinus; enz. — In dit werk toonde Harvey aan, *dat de slagaders geenen luchtgeest bevatten, maar wezenlijk van uit het* (later vooral door Lower onderzochte) *hart bloed voeren;* — dat de Circulatie van dat bloed geleerd wordt *door den toestand van de klapvliezen der aderen en des harten*, door de *analogie van de vaten der Longen* met die van het overige ligchaam, en eindelijk *door opzettelijke onderbindingen*. (Bij een en ander nam Harvey echter den tijd te kort aan, waarin al het bloed door het hart zoude bewogen worden.) — Het was ook Harvey, die het »*Omne Vivum ex Ovo*" 't eerst algemeen in zijne »Exercitationes de generatione animalium," Londen 1651, bepaald voordroeg, de Generatio aequivoca bestrijdend, welk gevoelen door Ehrenberg's afdoende onderzoekingen in onze dagen vrij stellig bevestigd is geworden (1). Maar de tijd, waarin, zoo als in onze dagen, een algemeener verbreid licht over de zoo duistere ontwikkelingsgeschiedenis zich verspreidde, was nog niet aangebroken; — en reeds genoeg, dat Harvey de Ontleedkunde en Physiologie van Galenus volkomen omverre geworpen en door de nieuwe ontwikkeling dezer wetenschappen, met Descartes en Newton, de Iatromathematische School gegrondvest heeft, — waarover wij weldra zullen spreken.

---

(1) Ofschoon *dit* vraagstuk, wat zijn *wezen* betreft, hier noch kan, nog mag behandeld worden, zoo moet ik toch aanstippen, dat, wanneer het waar is, dat de *Generatio spontanea* (*aequivoca* is eigenlijk iets anders) niet bestaat, daaruit echter nog in geenen deele volgt, dat Harvey's stelling algemeen geldig is: »*omne vivum ex ovo*." Er worden immers plantaardige en dierlijke wezentjes geboren, die hun ontstaan *noch* aan eene spontane generatie te danken hebben, *noch* aan eene generatie door middel van ova.

Men vergunne mij hier aan te halen mijne *Verhandeling over de ontwikkeling van georganiseerde wezens uit niet georganiseerde stoffen*, eene verhandeling, die op eigene onderzoekingen steunt, en geplaatst is in Dr. van Deen's *Nieuw Archief v. Binnen- en Buitenl. Geneeskunde*, enz. I, Zwolle 1846, bl. 413—458. C.

Harvey's Tegenstanders, Navolgers enz. (1)

Het is eene dwaling, te zeggen, dat Harvey onder al diegenen, die voor een gedeelte zeer hevig hem bestreden, — b. v. Jac. Primerose (1647); Aemil. Parisanus, die, even als Harvey, een leerling was van Fabr. ab Aquapendente; Casp. Hofmann; Joh. Riolanus en Joh. Vesling, — slechts Riolanus zoude beantwoord hebben. Immers in de boven aangehaalde uitgaaf L. B. 1639, wederlegt Harvey ook Parisanus, en [in 1652] haalde hij [Vopiscus] Fortunatus Plempius tot zijne partij over (2). Voor Harvey stemden Werner Rolfink, Jac. de Back (3), Paulus Mar-

(1) Ook vooral ten aanzien van de verbreiding van Harvey's leer op het vasteland van Europa, komt den *Nederlanders* de eerste en grootste verdienste toe, — zoo als uit de volgende aanteekeningen eenigermate moge blijken. En waren het soms geene Nederlanders van geboorte, dan werkten zij toch in ons Vaderland, en ging van daar in elk geval het licht uit. C.

(2) Vopiscus fortunatus plempius werd (door middel van de Sectio Caesarea) geboren te *Amsterdam*, in 1601, studeerde te *Gent* en *Leuven* in de Letteren en Wijsbegeerte, maar te *Leyden* in de Geneeskunde. Hij trok naar Italië, werd aldaar zeer gezien en promoveerde te *Boulogna*. Te *Amsterdam* terug gekomen zijnde, praktiseerde hij aldaar, tot dat in 1633 isabella hem naar *Leuven* beriep, als Professor Medicinae. — Hij stierf te *Leuven* in 1671.

Hij schreef onder anderen:

Ophthalmographia s. de Oculi fabrica, actione et usu, praeter communem Medicorum ac Philosophorum opinionem, Amstel. 1632, 4to. — (In deze *Ophthalmographia* zegt Plempius, o. a., dat de Capsula Lentis geene zigtbare vaten heeft; dat deze echter waarschijnlijk toch voorhanden zijn, en het vocht afscheiden, waardoor de Lens gevoed wordt; dat de Lens niet onontbeerlijk is voor het zien, enz. Zie sprengel, IV, S. 218.)

Fundamenta seu Instit. Medicinae Libr. VI, Lovanii 1638, cet.

Ontleeding des menschelijcken lichaems. Eertijts in 't Latijn beschreven door barth. cabrolius. Nu verduytscht en met byvoechselen als oock Figuren verrijckt. Door V. F. P. 't Amst. 1633. — (Deze bijvoegselen zijn niet onbelangrijk.)

Hij heeft ook als bestrijder van harvey's ontdekking, tegen cartesius geschreven, die de Circulatie in 1637 reeds verdedigde (in T. Beverovicii *epist. quaestiones*, Roterod. 1644; — *Epistolae* cartesii, Amstel. 1668, epist. 177—180). Plempius beroept zich grootendeels nog op galenus. — Later echter kwam P. tot een beter inzigt, zoo als ook in onzen tekst is vermeld. — Sprengel (III, S. 88) noemt hem » den hevigsten tegenstander van harvey's leer," en zegt, » dat harvey de grootste zegepraal beleefde, toen deze zijn tegenstander in 1652 zich onder zijne aanhangers schaarde." De overgang van P. was natuurlijk van 't grootste gevolg voor de bevestiging en verbreiding der nieuwe leer. C.

(3) Jac. de Back, — niet de Black, — te Rotterdam, schreef namelijk: *Diss. de Corde, in qua agitur de nullitate spirituum, de haematosi, de viventium calore*, Roterod. 1648, 1660, 1671, enz. C.

quard Slegel (1), **Joh. Walaeus** (2), Joh. Trullius, Herm. Conring (3), Renatus Cartesius, (4) — en over het geheel, alle lateren, ofschoon eene scherpere kritiek ons allezins gebiedt, hier nogmaals te herinneren aan de reeds boven, in de Oude Geschiedenis, door ons aangevoerde beperkingen ten opzigte van de prioriteit van Harvey's ontdekking. Ook mogen wij niet verzwijgen, dat Harvey, — zoo als wij reeds ten aanzien van meer hervormers deden opmerken, — ten laatste een strenge, eenzijdige Dogmaticus werd en aan vooroordeelen, die eenmaal in zijnen geest gezeteld waren, bleef hechten, zoo als zulks hem gebeurde, onder anderen, ten aanzien der Darmscheilsklieren enz., met mannen, als **Aselli** en **Bartholinus**, wier verdiensten wij thans iets nader zullen beschouwen.

---

(1) De Hr. ISENSEE maakt van dezen 2 personen.
C.

(2) JOH. WALAEUS, geboren in 1604, te *Koudekerke*, werd in 1648 gewoon Med. Prof. te Leyden, na reeds in 1633 tot buitengewoon Professor benoemd geweest te zijn. Hij stierf reeds in het jaar 1649. Hij hield zich veel met Vivisectie's bezig en deed bij deze gelegenheden belangrijke waarnemingen omtrent den Chylus en den bloedsomloop, en bevorderde inzonderheid de zaak der Circulatie, zoo als vooral uit zijne brieven aan BARTHOLINUS daarover blijkt. — WALAEUS was de *eerste*, die de nieuwe leer van HARVEY op het vasteland verbreidde; want in 1640 verdedigde DRAKE, onder zijn praesidium, de bekende Diss. daarover. —

De werken van WALAEUS zijn in 1660 door zijn' leerling IRWIN, te Londen, uitgegeven: *Excellentissimi ac Clarissimi Viri, Dni* JOHANNIS WALAEI, D. M. et P. P. in Academia Lugduno-Batavi, *Medica Omnia* (quae hactenus inveniri potuere) *ad Chyli et Sanguinis circulationem eleganter concinnata*, cet. Daarin vindt men Institut. Medicinae; — Medicina practica, brevissime tradita; en zijne *Epist. duae de motu Chyli et Sanguinis* ad TH. BARTHOLINUM, Casp. fil., van het jaar 1640. (Vg. ook DE LA RUË, *Gel. Zeeland*, 2de druk, p. 261—264.)
C.

(3) Ook CONRING gaf te Leijden zijne Diss. uit: *De Sanguinis generatione et motu naturali octo dissertationes*, L. B. 1641, 42, 4to; cet.
C.

(4) Hier mogt niet voorbijgegaan worden ROGER DRAKE, die, onder WALAEUS (zie bij dezen), in 1640, te Leijden zijne Diss. verdedigde: »*de circulatione naturali s. de cordis et sanguinis motu circulari pro Harvejo*", en een jaar later uitgaf zijne »*Vindiciae contra animadversiones Primirosii in Theses ipsius, quas pro Sanguinis motu circulari, sub praesidio* JOHANNIS WALAEI *in Acad. Leidinsi, publico examini subjecit*;" Londini 1641, 4to.

Ook moet hier vermeld worden HENR. REGIUS (LE ROI) van Utrecht, die, mede in 1640, te Leijden verdedigde » *Theses pro circulatione sanguinis.*"
C.

Caspar Aselli/
van 1581—1626.

Deze Ontleedkundige [Prof. te Pavia] ontdekte den 23 Julij 1622, — bij gelegenheid, dat hij, op verzoek van onderscheidene vrienden, eenen hond die juist gevreten had ontleedde [? *levend* onderzocht], om de Nervi recurrentes [en de beweging van het Middelrif] aan te toonen, — eene menigte van in het Darmscheil loopende witte strepen, die hij eerst voor zenuwen hield, maar bij het [toevallig] insnijden [van een] daarvan als **Melkvaten** leerde kennen. Hij bevroedde nu ook, waarom deze vaten tot dusverre niet gekend waren geworden, en spoorde derzelver oorsprong op [in] het binnenste vlies des darmkanaals na, en zag ook reeds derzelver klapvliezen. — Van meer algemeene bekendheid werd eerst in 1627 deze ontdekking: — toen namelijk, een jaar na zijnen dood, kwam zijn geschrift in het licht: *De Lactibus sive lacteis venis, quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento, Dissertatio*, Milaan 1627; daarvan zijn later nog vele uitgaven verschenen, onder andere eene in 1645, te Amsterdam. De hoogst bescheidene Aselli wendt de eer der ontdekking wel is waar zelf van zich af, en kent hij haar toe aan Hippokrates, Plato, Aristoteles, Herophilus (1), Erasistratis en Galenus, en zoude zoo doende zijn roem misschien uitgewischt zijn geworden, had niet **Pietro Gassendi** het grootste gedeelte van dat geschrift opgekocht, en, met eene edele onbaatzuchtigheid, rondgedeeld. Ook verzekert Cortes, dat Aselli op zijn sterfbed aan Tadino en Settala, die ook bij de ontleding van dien hond tegenwoordig waren geweest, een H. S. over vergiften en chirurgische onderwerpen heeft nagelaten: — van welk H. S. echter verder niets schijnt bekend geworden te zijn.

In allen gevalle waren de Melkvaten, behalve door Herophilus (zie boven, bl. 150), tot dusverre in het geheel niet of slechts vlugtig gezien; door niemand was nog derzelver inhoud, oorsprong, vorming van klapvliezen enz. onderzocht en beschreven geworden. Maar ook Aselli vergiste zich nog ten aanzien van derzelver verloop, aangezien hij meende, dat zij den Chylus naar de Alvleeschklier voerden, en van daar naar de Lever.

Harvey beweerde in eene eenigzins kwade stemming, dat de Melkvaten in het geheel niet bestemd waren, om den Chylus verder te voeren: maar **Thomas Bartholinus** wederlegde Harvey volledig. Deze Deensche Geneesheer, en voornamelijk zijn ambtgenoot **Olaus Rudbeck** in Zweden, *wezen nu*, *omstreeks* 1653,

---

(1) Zie hierover den tekst en mijne aanteekening daarop, boven, bl. 150. C.

het verschil aan, dat er bestaat tusschen de Lymph- en [? of] *Zuigvaten en de Chylvaten.* De Ductus thoracicus was door **J. Pecquet** reeds omstreeks 1649 in Parijs, en door J. Vesling (1) ontdekt, zonder dat deze onderzoekers dien reeds als het gemeenschappelijke einde van de Chijl- en Lymphvaten leerden kennen (2). — De Adenologie verkreeg thans echter eene geheel nieuwe gedaante door **Peyer, Brunner, Malpighi** en **Nuck** (3). Het stelsel der Mond-speekselklieren werd onderzocht

(1) De schrijver behandelt zijn onderwerp hier op zijn minst wat duister. De zaak komt, kortelijk, hierop neder: Pecquet, Prof. te Montpellier, ontdekte, in 1647, bij eenen *hond* niet alleen den eigenlijk toen reeds bekenden *Ductus thoracicus*, — want terwijl Faloppia en Eustachi deze buis vroeger reeds hadden *gezien*, hadden zij daaraan eene verkeerde bestemming gegeven, — maar hij deed voornamelijk *de inmonding van die buis in de linker sleutelbeen-ader* kennen. — Korten tijd daarna, en nog voor dat Pecquet's werk bekend werd (anno 1651), ontdekte ook Vesling, dat de Ductus thoracicus uit de vereeniging van alle Chijl- en Lymphvaten ontstaat, maar *niet*, dat dezelve zich met het Aderstelsel verbindt. C.

(2) Een landgenoot echter, dien onze Schrijver hier geheel voorbijgaat, beschreef het *eerst* den Ductus thoracicus *bij den mensch.* Die Nederlander was Joh. van Hoorne of Hornius, geb. te Amsterdam, in 1621, en overl. te Leyden, den 5 Jan. 1670, die eerst het buitenland bereisde en te Bazel in de Geneeskunde promoveerde, daarna te Amsterdam werd benoemd tot Prof. in de Ontleed- en Heelkunde, en in 1653 als zoodanig te Leyden kwam. Hij was ook zeer beroemd wegens de kunstvaardigheid, waarmede hij zeer fijne en uitmuntende anatomische praeparaten vervaardigde, vooral die betrekking hadden op het lymphatische stelsel. — Zijne geschriften handelen grootendeels over ontleedkundige onderwerpen, en zijne verdiensten laten zich hoofdzakelijk terugbrengen tot deze beide punten: 1) hij heeft het kanaal van Pecquet (den *Ductus thoracicus*) nader onderzocht, en was de *eerste*, die hetzelve bij den mensch leerde kennen; — 2) hij gaf de *eerste* afbeeldingen van dien *Ductus* en van de andere daartoe behoorende vaten (Vg. zijn geschrift: *Novus Ductus chyliferus, nunc primum delineatus, descriptus et eruditorum examini expositus*, L. B. 1652, 4to). Uit deze korte mededeeling over Joh. van Hoorne blijkt, hoezeer Prof. THYSSEN gedwaald heeft, toen hij (zie zijne *Voorlezing over* Tulp, in VAN KAMPEN's *Magazijn* III, bl 394) Joh. van Hoorne of Hornius verwarde met Joh. van Heurne of Heurnius, die van 1543—1601 leefde, en verder beneden door ons zal worden vermeld. C.

(3) Ant. Nuck, geboren te Harderwijk, studeerde te Leyden, promoveerde aldaar, in 1677, oefende tot in 1687 de praktijk in 's Gravenhage uit, en werd toen tot Prof. extraord. Anatomes te Leyden benoemd. Hij stierf reeds in 1692. (Vg. SIEGENBEEK, *Gesch. der L. H.*, II, bl. 158 der Toevoegselen.) — VON SÖMMERING zeide van Nuck, dat niemand, zelfs in den nieuweren tijd, hem overtreffen heeft in het meesterlijk onderzoeken van het Watervaatstelsel, en het is ook vrij juist,

door **Steno** en **Wharton**, even als het inwendige der Buikspeekselklier door **Wirsung**, die reeds in 1642 de uitloozingsbuis van het Pankreas — waarop hij door Maurits Hoffmann opletteud was gemaakt — te Padua gevonden had. De grootere klieren, zoo als de Lever, werden onderzocht door **Spigel** (1) en vooral door Glisson; de Nieren door Bellini (2). De geslachtsklieren, — als men de Ovaria, Testes en borsten zoo noemen wil, — vonden onderzoekers in **Reinier de Graef** (3), Redi,

---

wat wijlen de Heer COLLOT D'ESCURY schreef (*Hollands Roem*, VII, bl. 402—403): »Nuck deed ten aanzien der Watervaten, wat de Graaf ten aanzien der Bloedvaten deed. — Aselli had de Vasa lymphatica ontdekt; Tulp heeft ze 't eerst in 't menschelijk ligchaam opgespoord, terwijl Hornius en de le Boe Sylvius verder dat onderwerp naspoorden." — Nuck heeft o. a. ook een' nieuwen Ductus salivalis (alleen bij dieren) ontdekt: *de ductu salivali novo* cet., L. B. 1685. Zijn hoofdwerk is echter dat over de klieren en lymphatische vaten over het geheel: *Adenographia curiosa* cet., L. B. 1691; 1696; 1722; cet. — Nuck heeft echter ook over de Chirurgie een belangrijk werk geschreven: *Operationes et experimenta chirurgica*. Edit. novissima, L. B. 1714. — H. Bassius, *Erläuterter* Nuck, *oder gründliche Anmerkungen über des berühmten* A. Nucks *chirurgische Handgriffe u. Experimente*. Mit Kupf. u. e. Vorrede von T. HOFFMANN; Halle 1728; — Nederduitsche vertaling met platen en Voorrede, door R. VAN OVERSCHUUR, Leyden 1740. C.

(1) Jo. ANT. V. D. LINDEN heeft zijne *Opera omnia, cum addita praefatione* uitgegeven, Amst. 1645, fol. C.

(2) Ik acht het noch bij Bellini, noch bij de overige Ontleedkundigen, die wij ter dezer plaatse beschouwen, noodig, op te geven, welke deelen des menschelijken ligchaams nog heden naar hen namen dragen. Hunne namen doen van zelve dadelijk aan die zaken denken. C.

(3) Reinier (Regnerus) de Graef werd te Schoonhoven geboren, in 1641, studeerde te Leyden, onder De le Boe Sylvius, en gaf reeds in 1663 zijne Verhandeling *de succo pancreatico* uit. In 1665 ging hij naar Frankrijk en promoveerde te Angers, van waar hij in ons Vaderland terugkeerde, en zich, als Med. Doctor, te Delft vestigde. Hij zoude Sylvius te Leyden als Prof. Anatomes cet. stellig zijn opgevolgd, ware het niet, dat hij de Roomsch-Katholijke godsdienst beleed, zoo als FOPPENS, *Bibl. Belg.* cet., Bruxellis 1739, II, p. 1057, verzekert. Hij stierf reeds in 1673, dus slechts 32 jaren oud. — Te regt heeft deze landgenoot ten aanzien van de kennis der geslachtsdeelen en der Embryologie een' beroemden naam verworven en worden de Folliculi van het Ovarium nog naar hem genoemd. Hij toch was het, die *het eerst* de ware structuur der Testes en Zaadblaasjes en de ware beteekenis der Ovariën en Faloppische buizen leerde kennen. (Vg. echter boven, bl. 357.) — Wat de Graef ten opzigte der *Embryologie* enz. heeft gedaan, kan men o. a. aangetoond vinden in ROSER en WUNDERLICH's *Archiv* 1844, no. 1, S. 58 ff.; ik zal hier nog slechts bijvoegen, dat de Graef zich ook in een ander opzigt zeer verdienstelijk heeft gemaakt. *Hij* heeft n.l. de ontdekking gedaan, om de bloedvaten op te spuiten; de ondervinding

Hoboken (1); — de Zintuigen, in Casserio en Highmore; — de Hersenen en Zenuwen, in Sylvius, Valsalva, Willis (2),

---

beantwoordde echter niet geheel aan zijne verwachting, doordien hij te dunne vloeistoffen had gebezigd. (Men vindt op den titel zijner *Opera omnia* Injectie-gereedschappen afgebeeld.) SWAMMERDAM verbeterde den toestel van de Graef en nam wasachtige stoffen, waarbij VAN HOORNE hem groote diensten bewees. Er ontstond nu een strijd over de prioriteit der uitvinding tusschen de Graef en Swammerdam; Ruysch nu trok daarvan partij en bragt de zaak verder vooruit. Men ziet uit een en ander: 1) dat meer dan een onzer landgenooten zich ten opzigte der Vaat-injectiën heeft verdienstelijk gemaakt; — 2) dat echter de Graef den aanvang ook in dezen heeft gemaakt; — 3) dat b. v. HAESER teregt aanmerkt (*Lehrbuch* S. 511): » Von grösster Wichtigkeit wurde sodann » die von Joh. von Hoorne *vervollkommnete* Injection der Gefässe, durch » welche unter Andern Stephan Blankaard zu Amsterdam die *Com-* » *munication der capillaren Arterien und Venen* bewies"; — en 4) dat alzoo geenszins, — zoo als men gewoonlijk meent, — aan RUYSCH alléén of bepaaldelijk de eer der ontdekking of volmaking van de Vaat-injectie-kunst toekomt. — De Graef's voornaamste geschriften zijn: *Epistola ad V. Cl.* DE LE BOE SYLVIUM *de nonnullis circa partes genitales inventis novis*, L. B. 1668; — *de Virorum organis generationi inservientibus, de clisteribus et usu siphonis in Anatomia*, L. B. 1668; — *de Mulierum organis generationi inservientibus tractatus demonstrans homines non minus quam ovipara ab ovo originem duxisse*, L. B. 1672; — *Opp. omnia*, Amst. 1677; 1705; Holl. Amst. 1686. C.

(1) Nic. Hoboken werd geboren te Utrecht, in 1632, had tot leermeester aan de Hoogeschool aldaar, onder anderen den kundigen DIEMERBROEK, en ging in 1663 naar Steinfurt wonen, alwaar hij Archiater van den Vorst werd. In 1669 werd hij aan de Hoogeschool van Harderwijk beroepen, als Prof. ord. Med. et extraord. Matheseos. Dat Hoboken zich bepaaldelijk op de leer der Generatie toelegde, kan reeds uit zijne geschriften blijken: *Anatomia secundinae humanae, quindecim figuris aeneis ad vivum propria auctoris manu delineatis illustrata*, cet. Traj. 1669, 1672; — *Anatomia secundinae humanae repetita, aucta, roborata; et 44 figuris propria auctoris manu delineatis insuper instructa* cet., Traj. 1675; — *Anatomia secundinae vitulinae* 38 *figuris* cet. *illustrata*, cet. Praemittuntur *Literae* THOM. BARTHOLINI *cum auctoris ad eundem respons.*, Traj. 1675. Men ziet, dat Hoboken vooral vergelijkend-anatomisch zijn onderwerp onderzocht. Onder anderen heeft *hij* reeds geleerd, dat het *Liquor Amnios* voedende eigenschappen bezit en afkomstig is van en uit afscheidende kliertjes in het *Amnion*. — Bovendien heeft hij geschreven: *Novus ductus salivalis* BLASIANUS *in lucem protractus*, Traj. 1662, en *De sede animi s. mentis humanae in corpore humano, Exercitatio bipartita* cet., Arnhem. 1668. (Vg. C. BURMAN, *Traject. eruditum*, p. 145 seqq.) C.

(2) Over Willis en zijne *Neurologische verdiensten*, zie boven mijne aanteekening, op bl. 221. C.

Vieussens, Wipfer, Bidloo (1), **Ruysch** (2) en ande-

(1) Goverd Bidloo, geboren te Amsterdam, in 1649, was in zijne geboorteplaats Geneesheer tot in 1688: toen werd hij naar 's Gravenhage beroepen, en werd, door aanbeveling van WILLEM III, in 1690, Inspecteur van alle militaire hospitalen in ons land. Dezelfde betrekking werd hem door genoemden Vorst, in 1692, ook voor Engeland opgedragen. Twee jaren later, werd hij, mede door toedoen van WILLEM III, Prof. Med. et Anat. en opvolger van ANT. NUCK, te Leyden. Hij overleed in 1713. (Vg. SANDIFORT, *Mus. anat. Acad. L. B.*, Introduct. p. XII seq.) — Bidloo lag erg overhoop met RUYSCH, voor welk verschil van beide zijden vinnige geschriften bestaan, en waaruit o. a. wel schijnt te blijken, dat er op Bidloo's kennis en handelingen vele gegronde aanmerkingen te maken waren. — In vele opzigten moet men hem echter een' uitmuntenden Ontleedkundige noemen, die, geholpen door Lairesse's kunstvaardige hand, o. a. anatomische platen uitgaf, welke langen tijd in groot aanzien stonden, zóó zelfs, dat — als men Bidloo zelven vertrouwen mag — COWPER den misstap beging, om ze voor vruchten van *zijnen* arbeid uit te geven. Het werk verscheen te Amsterdam, in 1685: *Anatomia corporis humani* 105 *tabulis per artificissimum* G. DE LAIRESSE *ad vivum delineatis, demonstrata, veterum recentiorumque inventis explicata plurimisque hactenus non detectis illustrata.* Zijne *Opp. omnia anatomico-chirurgica edita et inedita* verschenen L. B. 1715. — Bij WAGENAAR, *Beschr. van Amsterdam*, III, bl. 237, wordt ook over zijne dichterlijke verdiensten gesproken. C.

(2) Fred. Ruysch, geboren in 1638 te 's Gravenhage, promoveerde te Franeker, oefende de praktijk uit te 's Gravenhage, en werd in 1666 naar Amsterdam beroepen als Prof. — Daar *volmaakte* hij eene kunst, die — zoo als wij straks zagen — reeds door andere Nederlanders was uitgeoefend; maar *hij* bragt die volmaking tot zulk eene hoogte, dat ieder, die nog heden praeparaten van zijne hand ziet, opgetogen is van bewondering over zulke heerlijke opspuitingen. Ofschoon ik nu wel in geenen deele geloof, wat MAGENDIE heeft gezegd, dat het ook (of vooral) dáárom te bejammeren is, dat Ruysch, uit een betreurenswaardig egoïstisch beginsel, het geheim zijner Injectie-massa met zich zelven ten grave deed dalen, » omdat men misschien, door de kennis van die massa, nuttige toepassing daarvan zoude kunnen maken om ziekelijk gemengd bloed (door injectiën) te verbeteren", — zoo is het echter ter wille van de Wetenschap zeer zeker een zeer te betreuren gemis. — Ik kan hier over de verrigtingen van Ruysch (waarover zeer veel geboekt is) niet uitvoerig spreken, en bepaal mij slechts tot de opmerking, dat, onder vele andere bijzonderheden, door hem is ontdekt en bekend gemaakt eene der rokken van den Oogbol, die sedert met zijn' naam benoemd is; — dat hij ten aanzien van de structuur der klieren vele waarnemingen heeft gedaan, van waar zijne eigene Theorie der Kliervorming haren oorsprong nam; — dat hij de Vasa Vasorum reeds kende, enz.; — dat hij zich ook bijzonder had toegelegd op de kennis van de fijnere Anatomie der planten, en b. v. reeds deed opmerken, dat er de grootste overeenstemming bestaat tusschen de organisatie der planten en der dieren, enz. — Hij stierf, 92 jaren en 11 maanden oud, in 1731. Be-

ren (1). — De fijnere structuur der Zenuwen en Vaten vond een'

kend zijn ook de vriendschappelijke betrekkingen tusschen Czar PETER en Ruysch, en hoe laatstgenoemde zijn heerlijk kabinet aan den Czar verkocht (voor *f* 30,000), welk kabinet echter op den overtogt grootendeels verongelukt is. De 79jarige grijsaard had toen echter nog den onbegrijpelijken moed, om eene tweede verzameling aan te leggen: waarbij hij trouwens zeer veel geholpen werd door zijn' zoon HENRICUS en (zoo men zegt) door zijne jongste dochter, die mede zeer ervaren was in 't opspuiten van bloedvaten. (Vg. COLLOT D'ESCURY, *Holl Roem*, VII, p. 410 volgg., die uitvoerig over hem spreekt; WAGENAAR, *Amst.* III, p. 241; vooral (SCHREIBER) *Historia vitae et meritorum* Fred. Ruysch, vóór de *Opp. omnia anatomico-medico-chirurgica*, Amst. 1737; enz.) — Ik kan niet voorbij de fraaije vergelijking hier in te lasschen, die Prof. V. D. HOEVEN (*Hist. Med.*, p. 203) tusschen het groote driemanschap van dien tijd — Harvey, Malpighi en Ruysch — maakt. »Contra »igitur ac HARVAEUS et MALPIGHIUS fecerant, qui magno animi candore et »inventa sua et inveniendi viam omnibus patefecerunt, RUISCHIUS, quae »fecerat in museo suo, ostendit, quomodo fecerat, occultavit. Illi na»turam puscrutari non desierant, hic arte naturam imitari gestiit. Illi »verum quaerere: hic praeter verum et utile cogitavit. Illi scientiam, »hic artem praetulit. Illi ex viventium comparatione vitae scientiam »struxerunt; hic ex cadaverum praeparatione vitae speciem restituit. »Illi ex museis in naturae campo exspatierunt, hic in museo naturam »complecti ac condere cupiit." C.

(1) Onder die »andere" Ontleedkundigen van dien tijd wil ik nog slechts melding maken van een paar landgenooten: Th. Kerckring, geboren te Hamburg, en later Geneesheer te Amsterdam. Hij ontdekte o. a. de naar hem genoemde *Vulvulae conniventes*, en stierf in 1693. (Vg. Kerckringii *Opera omnia anatomica continentia Specilegium anatomicum*, *Osteogeniam foetuum*, nec non Anthropogeniae ichnographiam c. fig., edit. 3a, L B. 1729; 4to.) — A. de Heyde, te Middelburg, die bekend is door zijn' arbeid over *de Circulatie bij den Kikvorsch*, door zijn geschrift: *'T nieuw licht der Apthekers, vermeerderd met eenige nooten van* SILVIUS, WILLIS, BLANKAART enz., 5de druk, Amst. 1683, 8vo; die ook schreef: *Experimenta circa sanguinis missionem, fibras motrices, utricum marinum.* Accedunt ejusd. *observationes medicae, nec non Anatome Mytuli.* Ed. nova. Amst 1686. Van laatstgenoemde Anatomie bestaan ook deze uitgaven: *Anatome Mytuli*, Belgice *Mossel; subjecta est Centuria observationum medicarum*, c. icon.; Amst. 1684; *Ontleeding des Mossels en ontleed-, genees- en heelkundige waarnemingen.* Uit 't latijn door T. J. VAN ALMELOVEEN. Nog deszelfs *nieu ligt der Apothekers*, met pl., Ibid. 1684. — Lodewijk de Bils, een Edelman, die in dezen tijd zeer veel beweging heeft gemaakt, wel ervaren was in theoretische en praktische Anatomie, maar vooral berucht werd door zijne met zoo veel kwakzalverij door hem uitgeoefende kunst, om lijken duurzaam tegen bederf te beschermen. Zijne verrigtingen hebben echter dàt positieve voordeel opgeleverd, dat de Ontleedkundigen meer en meer zich begonnen toe te leggen èn op het maken van fraaije en goede anatomische praeparaten, èn op het conserveren van dezelve. Ook heeft

grooten onderzoeker in **Leeuwenhoeck** (1), die, ***in het***

---

de Bils eene soort van nieuwe leer ten aanzien van het Lymphatische stelsel voorgedragen, waartegen zelfs TH. BARTHOLINUS te velde is getrokken. — Lodewijk von Hammen, uit Stettin, ontdekte in 1677, als Student te Leyden, de z.g. Zaaddiertjes, en bekend is het, tot welke overdrevene beschouwingen die ontdekking in den aanvang aanleiding gaf, zoo wel in als buiten ons Vaderland. — Eenige andere bekende vaderlandsche geneeskundigen van dien tijd, zal ik liever hier en daar beneden aanvoeren. C.

(1) Het kan ter dezer plaatse mijn oogmerk niet zijn veel over Leeuwenhoeck te zeggen, over den man, wiens verdiensten in onze dagen in en buiten ons Vaderland al meer en meer op den regten prijs worden geschat, wiens vooruitstrevenden geest op het gebied der mikroskopische Histologie men eerst nu naar waarde heeft leeren inzien; over den man, die door ieder als den eersten grondlegger van die Wetenschap wordt beschouwd, wiens ontdekkingen zoo dikwijls nog heden hare volle waarde bezitten en op wiens waarnemingen de geheele nakomelingschap verder heeft voortgebouwd. Evenwel mag ik toch zulk een' naam niet geheel onaangeroerd laten, en wil ik derhalve in allen gevalle iets van hem vermelden. — Hij werd geboren te Delft, in het jaar 1632, en bleef aldaar als privaat persoon, als Kamerbewaarder van Heeren Schepenen, wonen, maar was geenszins een Brillenmaker, zoo als vele geschiedkundigen hem noemen, waarschijnlijk daartoe verleid door de omstandigheid, dat hij zelf de glazen voor zijne Mikroskopen vervaardigde. Het is zoo als EHRENBERG van Leeuwenhoeck zegt (in zijne *Voorlezing over het onzigtbaar werkende organische leven*, opgenomen in mijne *Mededeelingen uit het gebied van Natuur, Wetenschap en Kunst*, I, 1844, bl. 51 enz.): » GALILEI was de man, die het Teleskoop » bezigde, om het heelal te doordringen; het was LEEUWENHOECK, die, 70 » jaren later, hetzelfde verrigtte voor het organische der aarde. Hij » dacht in eene druppel stilstaand water de stoffelijke Atomen van » DESCARTES te kunnen vinden, en ontdekte zoo doende » de nieuwe Ato- » » men des levens!" " LEEUWENHOECK's onderzoekingen treffen ons door hare diepte en veelomvattendheid, waarbij trouwens niet moet worden uit het oog verloren, dat hij niet eens gebruik maakte van de volmaaktere Mikroskopen van zijnen tijd (die van FONTANA of DREBBEL), maar zich alleen bediende van zeer kleine eenvoudige glaslinsjes, die hij zelf vervaardigde en monteerde. Daaronder waren er, die 160 malen vergrootten; 26 stuks daarvan heeft hij aan de Koninklijke Societeit van Londen vermaakt, en zeer teregt, aangezien hij aan deze Vereeniging ook zijne ontdekkingen had ingezonden. Niet de uitmuntendheid zijner werktuigen, maar de scherpzinnigheid van den onderzoeker deden hem alzoo die groote resultaten ten deele vallen, welke den Amsterdamschen Burgervader en Wiskundige HUDDE deden zeggen: » Hetgeen allen wis- en » natuurkundigen ontsnapt was, scheen voor een' ongeleerde, als Leeu- » wenhoeck, bewaard." Eerst onderzocht L. het planten- en daarna het dierenrijk, ook den mensch; en ofschoon hij tot in 81jarigen ouderdom arbeidde, werd hij *niet* blind, zoo als velen ten onregte — ook als grond *tegen* het veelvuldig gebruik van het Mikroskoop — hebben te boek

gesteld. In April 1675 deed Leeuwenhoeck zijne eerste ontdekking, die hij sub dato 9 Oct. 1676 aan de Londensche Societeit berigtte. Ofschoon L'.s wezenlijke grootheid eerst *nu* regt kan worden gewaardeerd, hebben echter ook zijne tijdgenooten hem naar verdiensten gehuldigd, zoo als HUYGENS; MUSSCHENBROEK; Czar PETER, die hem een bezoek bragt en van eenige zijner waarnemingen kennis nam; enz., zoo als ook te Leuven een zilveren gedenkpenning op hem geslagen is (V. LOON, *Hist. Gedenkp.*, IV, 223; *Holl. Roem*, VII (1844), bl. 63 volgg.). — Onder de vele geschriften, waaruit men L.'s verschillende verdiensten kan leeren kennen, wil ik bepaaldelijk op de volgende oplettend maken, waarvan de 3 eersten één geheel uitmaken:

H. HALBERTSMA, J.fil., *Diss. de* ANTONII LEEUWENHOECKII *meritis in quasdam partes Anatomiae Microscopicae*, L. B. 1843. (Hier worden L.'s waarnemingen behandeld, die betrekking hebben op het bloed, de vaten, de circulatie, de beenderen en de tanden, terwijl biographische bijzonderheden over L. voorafgaan.)

FRANC. LESUEUR FLECK, *Diss. de* ANTONII LEEUWENHOECKII *meritis*, cet., L. B. 1843. (Hierin worden L.'s waarnemingen over de spieren en de kristallens behandeld.)

N. H. VAN CHARANTE, *Diss.* onder denzelfden titel, L. B. 1844. (Hierin vindt men L.'s onderzoekingen aangaande de zenuwen, de opperhuid, de haren en de Tartarus Dentium behandeld.)

In alle drie geschriften worden L.'s waarnemingen met die van den nieuwsten tijd zorgvuldig vergeleken. —

Prof. H. C. VAN HALL heeft in het *Tijds. voor Nat. Geschiedenis*, I (1834), bl. 163—189, eene *Verhandeling* geplaatst *over* Antoni van Leeuwenhoeck *en zijne verdiensten voor de Plantkunde*, waaruit ik als resultaten wil mededeelen:

1). dat Leeuwenhoeck de inwendige vorming van het hout in vele planten voortreffelijk heeft opgehelderd: *groote* en *kleine opgaande vaten*, *gestippelde vaten*, enz; *mergstralen*.

2). dat hij veel heeft toegebragt tot de kennis der eig. *eenvoudige spiraalvaten*, die hij het eerst in den wortel ontdekt heeft.

3). dat hij voor den ontdekker moet worden gehouden ook van de niet ontrolbare spiraalvaten (*Treppengänge*).

4). dat hij zeer merkwaardige nasporingen heeft gedaan nopens de inwendige zamenstelling van het hout des Kokosbooms.

5). dat hij het eerst de *poreuse cellen* of *vaten* der Coniferae juist heeft leeren kennen.

6). dat hij het eerst de eigene, bewegende bolletjes in het *Succus proprius* heeft gezien, — eene fraaije verklaring gegeven van de eerste wording der cellen, — de vorming van nieuwe cellen uit oudere geleerd, — de *zamengestelde cellen* van de mattebies fraai beschreven en afgebeeld, — eene opmerkenswaardige beschrijving en afbeelding gegeven van de wijze, waarop de Cotyledones in het zaad van de boekweit zijn omgeplooid en opgevouwen in het midden des albumens, — en eindelijk ook nopens de ontkieming goede waarnemingen gedaan heeft.

Eindelijk mag ook niet worden onvermeld gelaten, dat L.'s onderzoekingeu op de definitieve aanname van de Circulatie een' beslissenden invloed hebben gehad, aangezien hij toch o. a. den overgang van slagaderen in aderen had aangetoond. C.

eerste (1) **gebruik van betere Mikroskopen**, trou-

(1) Ook ten aanzien van de *uitvinding en het eerste gebruik der Mikroskopen* moet ik noodwendig iets aanteekenen. Immers het zijn wederom landgenooten, die zich ook in het eerste opzigt verdienstelijk hebben gemaakt, ofschoon het ook al niet geheel zeker moge zijn, *wie* den eersten aanvang gemaakt hebbe. Het is waar, dat reeds de geleerde monnik ROGER BACO, in de 13de eeuw, op dit onderwerp zijne aandacht had gevestigd, en dat PORTA, in 1590, daarover reeds had gesproken in zijne *Magia naturalis*, maar het is even zeker, dat Zach. Jansen van Middelburg het eerst, in 1590, den Verrekijker heeft uitgevonden, zoo als o. a. aangetoond wordt door PETRUS BORELLUS, lijfarts, enz. van den koning van Frankrijk, in zijn werkje: *de vero Telescopii inventore*, dat aan de Regering van de Stad Middelburg is opgedragen, — en bevestigd wordt door eene *Verklaring van Burgermeesteren en Schepenen* dier stad, sub dato 3 Maart 1655, te vinden bij DE LA RUE, *Geletterd Zeeland*, 2de druk (1741), pag. 484 volg., en verder door een' brief van WILLEM BOREEL, gezant van Holland aan het Fransche hof, gerigt aan PETRUS BORELLUS voornoemd, sub dato 9 Julij 1655, en waarin ook wordt medegedeeld, hoe Joannes Lapry (of Hans Lipperhey), mede van Middelburg, de tweede uitvinder dier werktuigen is geworden. (Ook dezen brief vindt men bij DE LA RUE, l. c., pag. 486 volgg.). — Hieruit blijkt alzoo ook de betrekking tusschen de Jansen's en Lipperhey, waarover zoo veel getwist is. — Het is verder zeker, dat de Jansen's omtrent 1605, of nog vóór dien tijd, een Mikroskoop, voor ondoorschijnende voorwerpen geschikt, hebben uitgevonden (v. SWINDEN en MOLL; z. *N. Verh. Kon. Ned. Inst.*, I Klasse, III, enz.). Zach. Jansen schijnt in 1619 zulk een Mikroskoop aan den Aartshertog ALBRECHT ten geschenke te hebben gegeven, die het op zijne beurt gaf aan Corn. Drebbel, den Astronoom van JAKOB I. van Engeland, die uit ons Vaderland derwaarts was overgestoken. Niet Drebbel alzoo heeft het Mikroskoop uitgevonden, maar hij heeft het verbeterd, en deszelfs kracht vergroot. Bovendien heeft ook Adr. Metius van Alkmaar in het begin der 17de eeuw, zich in dezen verdienstelijk gemaakt. — Ten slotte wil ik hier de volgende woorden uit *Der Orient* van Dr. FÜRST, 1843, no. 27, S. 216, overnemen, omdat de aldaar vermelde bijzonderheid niet algemeen bekend schijnt: »P. JOHANINUS," — zegt LEIBNITZ, in *Otium hanov.*, p. 185, — »mihi narravit »quendam Judaeum Medicinae doctorem primum microscopium ex Anglia »Coloniam attulisse anno 1638."

Onder het ter perse gaan van dit blad zijn in het licht verschenen: P. HARTING, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Mikroskopen in ons Vaderland*, Utrecht 1846. In dit werkje worden belangrijke berigten medegedeeld, zoo ten aanzien van de geschiedenis der Mikroskopen in het algemeen, als vooral ten aanzien van die geschiedenis in betrekking tot ons Vaderland. De verdiensten van de Janssen's, van Is. Vossius, van Hudde, S. Musschenbroek, Leeuwenhoeck, Hartsoeker, Joh. Musschenbroek, Fahrenheit, Joh. Paauw, W. de la Haye, Jac. Lommers, Dellebarre, Fr. Beeldsnijder, H. van Deyl, J. van Deyl, worden hier op den regten prijs geschat en voorgesteld; en dit is gewis geenszins overbodig. Want — om met het re-

wens was voorgegegaan door **Swammerdam** (1), Malpighi en Hartsoeker (2).

---

sultaat van den heer HARTING (bl. 36) deze aanteekening te sluiten — » slaan wij de geschriften van buitenlandsche schrijvers op, dan vinden » wij in stede van Hans en Zacharias Janssen, Galilaeus; in » stede van Leeuwenhoek en Fahrenheit, Lieberkühn; in stede » van Hartsoeker, Wilson; in stede van Musschenbroek, Le- » baillif; in stede van Beeldsnijder en van Deyl, Frauenhofer » genoemd." C.

(1) Ten aanzien van een' man als Swammerdam, behoef ik mede niet veel te zeggen: immers ook zijne verdiensten worden genoeg gewaardeerd en zijn genoeg bekend. Geboren in 1637 en overleden in 1680, werd hij alzoo slechts 43 jaren oud; en toch heeft hij de wetenschap met tallooze ontdekkingen en waarnemingen op het gebied der Mikroskopie verrijkt. Boven is reeds gezegd, dat ook hij tot de voorgangers van BUYSCH behoorde in de kunst van injiciëren: hij bragt echter die kunst niet in werkelijke toepassing; men wil, uit eene verkeerde vroomheid. — Onder zijne werken is het genoeg, zijnen *Bijbel der Natuur* te noemen, aan de uitgaaf waarvan BOERHAAVE en GAUBIUS een groot aandeel hebben genomen, en welk werk niet alleen in ons Vaderland, maar evenzeer in Engeland, Frankrijk, enz. de grootste deelneming heeft gevonden. Het is belangrijk na te gaan, welke moeite Swammerdam aan de zamenstelling van dat werk besteedde; waarover het best kan verg. worden *Holl. Roem*, VII, 196—197. — Toen de dood S. zoo vroegtijdig overviel, kwamen zijne papieren in handen van zijnen vriend THÉVENOT, in de Geschiedenis der reizen wèl bekend; maar deze liet den schat rusten. Na den dood van THÉVENOT kwamen dezelve in het bezit van den beroemden DUVERNEY en van dezen verkreeg BOERHAAVE (door aankoop) den schat. Zóó kwam een werk in de wereld, dat zeer zeker nog iets geheel anders zoude geworden zijn, wanneer de schrijver het naar zijn zoo veel omvattend plan hadde kunnen uitwerken, en van welks in het licht verschenen gedeelte de titel is als volgt: J. Swammerdam, *Bijbel der Natuure*, of Historie der Insecten tot zekere soorten gebracht, door voorbeelden, ontleedkundige onderzoekingen van veelderhande kleine gedierten als ook door kunstige kooperplaten opgeheldert. Verrijkt met ontelbare waarnemingen van nooit ontdekte zeldzaamheden in de Natuur. Alles in de Hollandsche des Autheurs moedertaale beschreven. Hierbij koomt een voorreden waarin het leven van den Auteur beschreven is door H. BOERHAAVE. (De Latijnsche overzetting heeft bezorgd H. D. GAUBIUS). II Dln. in II Banden. III[de] Bd. De Tafereelen en derzelver korte uitleggingen, waardoor de *Bijbel der Natuur* van J. SWAMMERDAM, wert opgeheldert. Holl. en Latijn. Leyden 1737—1738, fol. — Over S. bestaat eene *Oratie* van Prof. V. LIDTH DE JEUDE, in de Annal. der Utr. Hoogeschool, 1820. C.

(2) Nic. Hartsoeker, in 1656 te Gouda geboren, legde zich reeds vroeg toe op de Sterrekunde en op het vervaardigen van glazen voor zijne Mikroskopen, waarmede hij vele waarnemingen deed. Hij heeft o. a. de *Zaaddiertjes* bij den mensch waargenomen, maar twijfelde zelf of hij bij dit hem vreemde verschijnsel wèl goed had toegezien, —

Swammerdam en Redi hadden namelijk door hunne ontledingen van Insekten, — Lister door zijne Anatomie der Testacea, — Valentini door zijn Zoötomisch Museum, — Tyson en Collins door hun eerste Stelsel der Vergelijkende Ontleedkunde, zich verdienstelijk gemaakt ten aanzien der Zoötomie, toen Severino door zijne *Zoötomia Democritea* beroemd werd.

Ja, zelfs de Ziektekundige Ontleedkunde, die, onder de reeds genoemde geleerden, bijdragen ontving van Wepfer, Pechlin en anderen, verkreeg thans [zeer belangrijke] aanwinsten van **Tulpius** (1); van Liceti, die te ligtgeloovig was; van Pa-

---

een twijfel, die men nog heden niet anders dan toejuichen kan. Men weet ook, welke prioriteits-strijd deze ontdekking heeft verwekt tusschen Hartsoeker en Huygens, en hoe eervol beide dezen strijd ten einde bragten, — waarover kan verg. worden FONTENELLE's *Eloge* op Hartsoeker, in *Oevres*, I, 364, enz. Te *Parijs* (werwaarts HUYGENS hem had medegenomen) hield hij zich met grooten lof bezig met Sterrekunde en het verbeteren der Teleskopen. De Keurvorst van den Paltz riep hem tot zich, en gaf hem eene eervolle betrekking. Later deed hij zich als kampvechter zelfs tegen NEWTON kennen; en, hoe ook die strijd en andere verschillen mogen afgeloopen zijn, H. was gewis een groot Wijsgeer en Natuurkundige. Daarom wilde Czar PETER hem, op aanbeveling van de Regering van Amsterdam ook met zich nemen naar Rusland. Hij bleef te Amsterdam, en trok, na vele andere aanzoeken, als Prof. in de Philosophie naar Heidelberg, in dienst van den Keurvorst van den Paltz. — Hij was met LEEUWENHOECK (door eene onaardige spotternij van zijnen kant) in onmin geraakt, maar op het einde zijns levens († 1725) toen hij weder te *Utrecht* woonde, maakte hij een uittreksel uit LEEUWENHOECK's brieven, en daardoor de ontdekkingen van dezen meer algemeen bekend. Hierdoor vergoedde hij gewis zijne vroegere onheuschheid. (Vg. COLLOT D'ESCURY, *Holland's Roem*, enz., VII, 1844, bl. 54 volgg.) C.

(1) Nic. Tulp, geboren in 1593 en overleden in 1674, werd in 1622 Schepen van Amsterdam, bewerkte, onder anderen, dat er eene *Amsterdamsche Apotheek* werd ingevoerd, en gaf lessen in de Ontleedkunde, zoo als reeds vóór hem door twee andere Amsterdamsche Burgermeesters (MAARTEN JANSZ. COSTER en SEBAST. EGBERTSZOON) was geschied. Toen Tulp in 1654 Burgermeester geworden was, staakte hij echter die lessen. Hij was wel een hoogstverdienstelijk Burgervader voor de groote koopstad, maar een nog veel beter Geneesheer en wetenschappelijk gevormd onderzoeker der natuur. Volgens het gevoelen van wijlen Prof. BAKKER, zoude men Tulp moeten houden voor den ontdekker der Chylvaten in 't *menschelijk* ligchaam, daar toch ASELLI deze organen slechts bij honden had aangetoond (vg. BAKKER, in VAN KAMPEN's *Bekn. Gesch. der Lett. en Wetenschappen in de Nederlanden*, II (1822), bl. 59, noot *f.*). Dit gevoelen van BAKKER schijnt gegrond te zijn op de woorden van FORSTEN (*Orat. acad. de Batav. merit.*, p. 30; gecit. bij THIJSSEN, pag. 418, noot 19 van het straks te noemen werk: »N. Tulpius *vasa lactea* primus »forsan apud nostrates in humano corpore *monstravit.*" Het is zeker

naroli, Stalpaart van der Wyl (1) en anderen (2). Vooral echter begon deze Wetenschap zich te ontwikkelen *in* en *door* **Bonnet's**

---

waar, dat Tulp in den winter van 1638 op 1639 openlijk de Melkvaten in het lijk van eenen gehangenen misdadiger aantoonde; maar dat hij daarom de *eerste* ontdekker was in dezen, blijkt nog niet. FORSTEN zal wel gelijk hebben, maar met BAKKER is dit zoo zeker niet. — Dat de door Tulp zeer goed beschrevene *Valvula Coli* ook dikwijls genoemd wordt de » *Valvula Tulpii* " is bekend. Uit de opdragt van zijne *Geneeskundige Waarnemingen* aan zijnen zoon PIETER (z. de vertaling van den 6den druk in het Latijn, met de *Oratie* op Nic. Tulp, door WOLZOGEN, Amst. 1740; *Opdragt)*, gedateerd 17 Oct. 1641, blijkt onder anderen, hoe zeer onze Tulp doordrongen was van het hooge gewigt en de noodzakelijkheid der Pathologische Anatomie. En in zijne *Waarnemingen* zelve vindt men dan ook genoeg bewijzen daarvan, even als over het geheel zeer merkwaardige opmerkingen. — Tulp maakte zich ook in vele andere opzigten verdienstelijk. Hij helderde b. v. de geschiedenis van den fabelachtigen *Eenhoorn* op, door een' Narwal te beschrijven, wiens bovenkaak met een 9voetigen tand voorzien, in 1648 te Amst. was aangevoerd. Eveneens verspreidde hij een helder licht over den Satyrus der Ouden, door een' Oran-Oetan te beschrijven (*Obs.* L. III, c. 56), die aan FRED. HENDRIK uit Engeland was ten geschenke gezonden. — Bekend is de uitmuntende schilderij van onzen REMBRANDT, waarop Tulp als leeraar der Anatomie, te midden zijner leerlingen is afgebeeld: ook de plaat daarvan is genoeg bekend. — Over Tulp heeft THYSSEN eene *Voorlezing* gehouden, die, vol uitweidingen, gevonden wordt in VAN KAMPEN's *Magazijn*, III, Amst. 1824, bl. 391—450. C.

(1) C. Stalpart van der Wiel, in 's Gravenhage geboren in 1620 en overleden in 1696 (?), maakte een groot aantal van zeer goede waarnemingen bekend. Daaronder komen, onder anderen, zeer belangrijke voor over pathologisch-anatomische onderwerpen, b. v. over steenachtige Concrementen in de Glandula pinealis, over Ruptura Uteri, Inversio Uteri, een geval van twee malen pokken bij één individu, en derg. meer. C.

(2) Ik wil hier nog slechts *twee* landgenooten vermelden, omdat zij zulks allezins verdienen. De eerste is Petrus Paaw [of Paeuw, Pauw], in 1564 te Amsterdam uit eene voorname familie geboren. Nog jong zijnde, muntte hij reeds uit door zijne kennis in het Latijn en Grieksch. Onder BONDT, JO. HEURNIUS en DODONAEUS studeerde hij te Leyden, ging vervolgens naar Frankrijk en Denemarken en werd Lector Anatomes te Rostock. Van daar trok hij naar Italië en werd daar zeer bevriend met AB AQUAPENDENTE. In 1589 werd hij Med. Professor extraord. te Leyden, leerende 's zomers Botanie en 's winters Anatomie, en in 1592 ordinarius. Hij overleed in 1617, en A. E. VORSTIUS hield de *Oratio funebris dicta honori et memoriae* P. Pavii, L. B. 1617. — Van Pauw leest men (MEURSIUS, *Athen. Batav.* cet., L. B. 1625, p. 35), dat hij te Leyden, in 22 jaren, » praeter varia animalia, corpora humana sexus » utriusque *sexaginta* publice secuit." Hij wordt dan ook zeer geroemd als Anatoom (SANDIFORT, *Introd.* vóór het *Mus. Anat.* p. V et VI; SIE-

Sepulchretum anatomicum, s. Anatome practica ex cadaveribus morbo denatis, properens historias et observationes quae Pathologiae genuinae, tum Nosologiae orthodoxae fundatrix dici meretur, Genevae 1679. De titel van dit werk bewijst reeds dadelijk, hoe zeer men met regt ten allen tijde Bonnet den hoogsten lof heeft toegekend.

GENBEEK, *Gesch.* II, bl. 74 der Toevoegs. en Bijl.); HILDANUS (*Cent. Epist*). noemt hem »Anatomiae scientiae lumen longe celeberrimum," en J. VAN BEVERWIJCK getuigt van hem (*Schat d. Onges* I, bl. 76), dat hij zijns gelijken niet gezien heeft noch binnen-, noch buitenslands. — Pauw bragt dan ook, behalve den Hortus, het Theatrum anatomicum te Leyden tot stand (vg. FOPPENS, l. c. II, 999). — Twee van zijne werken heb ik onder HIPPOKRATES, p. 97, en onder VESALIUS, p. 393 (1), vermeld. Overigens zijn vooral zijne *Primitiae anatomicae de C. H. ossibus*, L. B. 1615, Amst. 1633 cet., bekend geworden.

Ael. Everard. Vorstius, zoo even genoemd, werd geboren in 1565, te Roermonde, uit een aanzienlijk geslacht. Opgevoed vooral te Dordrecht, kwam hij, 15 jaren oud, te Leyden, om LIPSIUS, VULCANIUS en de andere groote lichten van dien tijd te hooren. Later trok hij naar Duitschland, en beoefende daar Wijsbegeerte en Geneeskunde. Vervolgens ging hij 9 jaren lang in Italië de Geneeskunde leeren; van daar ging hij weer naar Duitschland, vervolgens andermaal naar Italië en oefende daar de Geneeskunst uit, tegelijk met het doen van geschied- en oudheidkundige nasporingen. Eindelijk zocht hij na 14 jaren zijn vaderland weder op, waar hij eerst 2 jaren te Delft praktiseerde en toen te Leyden in de Geneeskunde beroepen werd. Die post bekleedde hij 26 jaren; hij stierf in 1624. — Van hem bestaan onder anderen 2 lijkredenen, eene op CLUSIUS en eene op PETR. PAAW. — Dat hij meer deed dan alleen ligchamelijke kwalen bestrijden, zien wij ook uit het Epigram van zijn' vriend HUGO DE GROOT op hem, waarin o. a. gezegd wordt:

»Est aliquid, morbis; plus est, mihi crede, mederi
»Moribus, atque animis ferre potenter opem.....
. . . .
»Et juvat inprimis me placuisse tibi;
»Non tantum, quoniam, dum tu mihi prospicis, in me
»Experior morbos iuris habere minus;
»Ut nuper, cum saeva mihi quartana minata est
»In longum segnes, maxima damna, dies:
»Sed quia peste magis, magis occidente veneno,
»Odisti, Virtus quicquid amare negat."

(Vg. MEURSIUS, *Ath. Batav.*, p. 203.)

Hij had tot zoon ADOLPHUS VORSTIUS, geboren in 1597, toen zijn vader nog te Delft woonde. In 1622 gepromoveerd, werd hij reeds in 1624 Med. prof. te Leyden. Hij stierf in 1663. Hij deed veel aan Botanie, gaf b. v. in 1643 een' Catalogus van den Leydschen Hortus uit, en tevens een Index der planten, die rondom Leyden in 't wild groeiden. Ook van de *Aphorismi* van HIPPOKRATES gaf hij eene goede versio. JO. ANT. V. D. LINDEN hield de lijkrede op hem, L. B. 1664. C.

Maar even als daar onze blikken gevestigd worden op de doode overblijfselen der ziekten, even zoo worden wij onwillekeurig genoodzaakt, thans onze aandacht te vestigen op de ziekten, die in het tijdvak der Middel-Geschiedenis zijn te voorschijn getreden of althans hebben geheerscht.

II. OVERZIGT
VAN DE EPIDEMIEËN,
die in het tijdvak der Middel-Geschiedenis geheerscht hebben/
voor zoo verre zij de verandering van den GENIUS EPIDEMICUS *wezenlijk aantoonen.* (1)

De Pokken en de Pest, die beide reeds zeer vroeg (zie boven, bl. 255 vv., 262), maar sedert de 6de eeuw na Chr. epidemisch heerschten, zetteden zich door het geheele Middel-tijdvak voort, en wel niet alleen in dàt gedeelte van Europa, waar men ziekten als de vooronderstelde gezellen der beschaving meer bepaald zoude zoeken, maar zelfs in het destijds nog zeer eenvoudige ruwe Rusland. Zóó was in 1187 in Kiew [naar men zegt] geen gezond mensch meer overig, om de zieken te verplegen, en omstreeks 1230 stierven in de stad Smolensk bij de 32,000 menschen; ja, in 1386 bleven aldaar slechts 10 in 't leven [?], en kon in 't jaar 1420 de oogst, uit hoofde van gebrek aan menschen, niet verzameld worden. Geheele steden, zoo als Gluchow, Belosero, enz. stierven omstreeks 1350 bijna geheel en al uit, zoo als dan in 1351 ook de Czar Simeon Iwanowitsch Gordoi I. bezweek voor het geweld van dien Zwarten Dood, welken wij thans moeten beschouwen en die nog in 1561 en 1562 bij de 500,000 slagtoffers maakte in Pleskow en Novogorod [?]. — (2)

---

(1) Ten aanzien van de Geschiedenis der Epidemieën in het algemeen moet ik hier al dadelijk oplettend maken op HAESER's *Biblicthecа epidemiographica*, s. *Catalogus librorum de Historia morborum epidemicorum tam generali quam speciali conscriptorum*, Jenae 1843, en Thierfelder's *Additamenta ad* H. Haeseri *Bibliothecam epidemiographicam*, Misenae 1843. — Wat nu die Geschiedenis in het bijzonder aangaat, zoo voer ik hier slechts aan, dat de *eerste* melding van eenige Epidemie, die in Groningen en Friesland gewoed heeft, is van het jaar 1237, in de oude Kronijken van EMO en MENCO, die in MATTH. *Analect.*, T. II, opgenomen zijn. — Over deze Epidemie en alle latere, die in Groningen hebben geheerscht, verg. men S. P. POPTA's *Diss. hist. med. de morbis epidemicis, qui in urbe et regione Groningana tractuque Frisico vicino, a saeculo XIII. ad saeculi XVIII. finem grassati sunt*, Groning. 1838. Van de latere bestaan er onderscheidene *Groninger* Dissertatie's. — Andere werken over de ziekten van ons land zal ik nader hier en daar aanvoeren. C.

(2) Ten aanzien der *Pokken* zij hier aangeteekend, dat in 961 Balduin, de zoon van den Graaf ARNOLF *van Vlaanderen*, aan de »Variolae"

DE ZWARTE DOOD. Afgrijselijk zijn de schilderingen, welke ons Bocaccio in zijnen Decamerone, Guy de Chauliac, Raimundus Chalin de Vinario en anderen van deze vreeselijke ziekte geschetst hebben, die ongeveer 1325 [?] in het Oosten te voorschijn getreden, uit China, over den Levant, in 't jaar 1348 ook over Europa zich uitbreidde, en, als eene ijselijke misgeboorte van de Bubonenpest en de Gangraena pulmonum, twintig jaren lang doodaanbrengend onder de volkeren rondwaarde (1). Zijn deze schilderingen zoo waar, als de vrij goed overeenstemmende Kronijken van alle landen uit dien tijd reden geven te gelooven, dan bezweek destijds het vierde gedeelte der bevolking van Europa, ten gevolge van den Zwarten Dood. — Reeds in het uur des ziekwordens stierven velen. Anderen lagen, naar het schijnt, dagen of zelfs weken lang ter neder en stierven bedekt met gangraeneuse zweeren en verzweeringen van klieren, die nu eens gepaard gingen met eene brandende koorts en eene slaapzuchtige verdooving, dan eens met slapeloosheid en hevige borstpijnen, gevaarlijke bloedspuwingen en eene droogte van de zwartverdroogde tong en keel, die niet te lesschen was en den ongelukkige op het pijnlijkst beangstigde. Zóó bezweken die ongelukkigen, na zelve vreesselijk geleden te hebben en den omstanders, door hunnen verpestenden adem en zwarte doodverkondigende vlekken tot een onbeschrijfelijken afschuw geweest te zijn.

En welke vruchten konde het Wereldbestuur op dit veld wel willen doen rijpen? De menschheid zoude tot het bewustzijn van hare afhankelijkheid van de algemeene natuurkrachten komen, den organischen zamenhang tusschen het menschelijke en algemeene bestaan

---

gestorven is, weshalve men niet kan aannemen, dat de Pokken eerst ten tijde der Kruistogten in onze gewesten zijn gekomen; — dat reeds FORESTUS en TULP tegen de verhittende behandeling bij Pokken hebben gewaarschuwd; — dat bereids Diemerbroek tusschen *Steen-*, *Water-* en *Windpokken* onderscheidt; enz. C.

(1) »Anno 1350 doe was die grote plaghe in Vrieslandt," zegt P. THABORITA; zie *Archief voor Vaderl. Geschied. door* VISSER *en* AMERSFOORDT, Leeuw. 1824, I, bl. 9. (P. THABORITA leefde waarschijnlijk van 1457—1530.) SCHOTANUS zegt van deze ziekte, dat zij »quam van 't oosten af van Ham»burgh en Bremen in Friesland, door de Omlanden van Groeningen en »Westerland" (*Beschrijv. van Frieslandt*, Franeker 1655, 4to, bl. 358), — en de *Chronicon Tielense* (ed. J. D. VAN LEEUWEN, Tr. ad Rh. 1789, p. 355): »Pestilentia magna, quae *inguinaria* [Bubonenpest] dicitur." — Dit jaartal onzer kronijken komt alzoo zeer wel overeen met de jaartallen 1346, waarin de Zwarte Dood in China zoude ontstaan zijn; met 1347, waarin dezelve door Azië, Afrika en Zuid-Europa trok; met 1348, waarin zij naar Noord-Europa zich verbreidde, om daar gedurende vele jaren allerhevigst te woeden. C.

leeren inzien en voor alle tijden aannemen. Daartoe scheen het misschien der ondoorgrondelijke Voorzienigheid noodig, de wereld gedurende meer dan een vierde van eene eeuw aan den storm van ongebreidelde verwoestende elementen prijs te geven, die het levende menschelijke geslacht verdelgden, dat echter verwonderlijk spoedig, meer dan volkomen, door een nieuw geslacht vervangen werd.

De Geneesheeren, afkeerig van bovennatuurlijke bespiegelingen en der positieve ervaring toegedaan, kwamen uit die ervaring weldra tot de overtuiging, — welke tot in die tijden althans niet algemeen aangenomen, en, zoo als het nog uit de geschiedenis der Cholera blijkt, helaas slechts eerst door deze laatstgenoemde Epidemie regt duidelijk geworden is, — dat er geen specifiek geneesmiddel voor eenige algemeene Epidemie bestaat. Te vergeefs nam men dan ook destijds de priesterlijke Magie en Astrologie, te vergeefs Hippokrates en Galenus, Rhazes en Avicenna ter hand, — dáár, om de zedelijke ontboeijing voor te komen, hier, om het ligchamelijk leven te redden. Maar hoe minder dit in de bijzondere gevallen konde gelukken, des te meer *leerde men zijne aandacht vestigen op voorzieningsmiddelen in het groote; en deze wijze van beschouwen moet op zich zelve reeds als eene groote schrede voorwaarts worden aangemerkt.* Maar eerst later wordt dit duidelijker; hier echter moeten wij daarin de duidelijke bron doen opmerken van onze Quarantaine-inrigtingen, die tegenwoordig wel reeds vrij doeltreffende zijn, maar evenwel nog menige verbetering noodig hebben, ofschoon ook sedert die dertiende eeuw tallooze nog onvolkomer inrigtingen die van onzen tijd voorafgingen, en dezen tot den tegenwoordigen trap opvoerden.

Voor het overige vergunt de ruimte ons niet, hier uitvoeriger te zijn, en kan men trouwens elders zoo over den Zwarten Dood (1), als over de andere hier volgende Epidemieën, uitvoerig en grondig onderrigt genoeg vinden, weshalve wij ons ook van eene bloote vermelding dier werken onthouden.

---

(1) Prof. PRUYS VAN DER HOEVEN komt (in zijn *Liber unus de Historia Morborum*, L. B. 1846, p. 59), ten aanzien van den *Zwarten dood* tot de volgende slotsommen: » 1). Duplex fuit mortis nigrae principium: » pestis, sive lues inguinaria alterum, alterum gangraena pulmonum. — » 2). Caussae illius positae videntur cum in vita generis humani hâc » aetate, tum in magnis orbis telluris atque atmosphaerae mutationibus. — » 3). Sequelae tam morales, quam physicae fuere gravissimae, ut per » hanc epidemiam tanquam ad novam vitam instauratum videatur genus » humanum, aut potius orta sit vitae cum physicae, tum psychicae » epocha.”

Prof. HENSCHEL geeft, in HÄSER's *Archiv*, II, 1 (1841), pag. 26—59, een tot dus verre nog onbekend gebleven Document over den *Zwar-*

DE DANSWOEDE. Deze epidemische Bedevaart- en Danswoede der 13de, 14de, 15de en 16de eeuw, die in de geschiedenis schijnbaar als eenig en op zich zelve staande voorkomt, en waaraan de St. Vitus-dans als nagalm ons herinnert, vindt evenwel hare analoge verschijnselen in de boven (bl. 241,) geschetste Lykanthropie en in onderscheidene door Böttiger (in SPRENGEL's *Beiträgen zur Gesch. der Med.* I, 2) verzamelde verschijnselen in de vroegste oudheid. — Hoe innig nu de algemeen-epidemische oorzaken en verschijnselen, ten tijde van derzelver ontstaan, met eene verhoogde Sensibiliteit en eene dientengevolge grootere vatbaarheid voor physische invloeden zamenhingen, blijkt ten duidelijkste uit de zoogenoemde **Kindertogten.** Deze bestonden namelijk in gemeenschappelijke bedevaarten van vele duizende jonge lieden van beiderlei geslacht, meest van 12—18 jaren. De eerste hoofdtogt ging, omstreeks het jaar 1212, door Saksen, Zuid-Duitschland, over de Alpen tot aan de Adriatische Zee, zoo als b. v. Aventinus (in zijne *Cronik*, Frankf. a/M. 1625, p. 750) zegt (1).

Reeds Baco bevestigt den toenmaligen handel met jonge lieden, zoo als Grieken en Venetianen denzelven reeds vroeger geheel opentlijk dreven. Door het op eene duivelsche manier voorspiegelen van hemelsche, godsdienstige oogmerken, en door geheime ontucht, wisten namelijk de schurkachtige zendelingen van schandelijke spekulanten de ligt ontvlamde verbeelding van aankomende knapen en meisjes zoodanig te bevangen, dat deze zich

---

ten dood. Het is eene kopij van eenen Codex uit Breslau, die op zijn laatst in het eerste begin der 15de eeuw (omstreeks 1402) geschreven schijnt te zijn. Het is eene »*Ystoria de Morbo sive mortalitate que fuit anno domini* MCCCXLVIII. *Compylata per* GABRIELEM DE MUSSIS *placensem*," — gevolgd door eene Historia »*de morbo sive Mortalitate, que fuit Anno domini* MCCCLXI en 1374; dit is een supplement tot de eerste geschiedenis. Ik verwijs den lezer naar de genoemde belangrijke Verhandeling zelve, die door HENSCHEL met eene zeer doelmatige inleiding is verrijkt. C.

(1) »Es bracht auch der Teuffel einen grossen Zug von Kindern auff, »die lieffen als schneyet zusammen, meynten, es wäre der heylige Geist »in ihnen; zohen mit einem übergrossen Hauffen, wolten das heylige »Grab ohne Schwerdtschläge gewunnen haben, und die Vngläubigen alle »vertreiben mit jhren geistlichen Liedern, die sie sungen, hengeten ja »die närrischen Leut, Vatter vnd Mutter, viel schöns Dings an, gleich »wie den jungen Kindern, so sie mit dem Creutz gehen, vnd wie mans »in Beyern an etlichen Orten am Auffartabendt heisst; die Jungfrawen »prangen, sie kamen biss an das Venedische Meer, da verdarben sie, »kamen die Meer-Räuber über sie, nahmen jhnen was sie hatten: Wo »sie sie hingeführt haben, oder wo sie hinkommen seyn, weiss kein »Mensch davon zu sagen, etliche meynen die Räuber habens in das Meer »geworffen vnd ertränkt oder sonst ermordet."

met list en geweld van de ouders losscheurden, en, wanneer zij niet mede voorttrekken mogten of konden, van verdriet ziek werden en zich zelve dood martelden; — niet wetende, dat de schandelijke verleiders hunne slagtoffers slechts in de Turksche Serails enz., als gesnedenen en slaven, verkoopen, of, zoo als vele voorbeelden van geschondene meisjes maar al te spoedig bewezen, haar zelfs misbruiken wilden. Twee van zulke gevaarlijke »Speculanten op menschenlevens," Hugues Ferrues en Guillaume Porcus te Marseille, die bovendien ook nog een' aanslag op Keizer Fredrik's leven gedaan hadden, werden gevat, en, zoo als zij verdienden, ter dood gebragt. Met de spoedige ontmaskering van deze daadzaak aan het zuidelijke einde (Marseille), komt overeen een berigt uit het noordelijk uiteinde van het terrein der Kinder-togten. In de Limburger Kronijk lezen wij namelijk: »Und fand man, dass es eine Ketzerey »war *und geschahe um Goldes willen*, dass ihr ein Theil Frau und »Mann in *Unkeuschheit* mochten kommen und die volbringen. ».... Also nahm es ein betrogen End und war *eitel Täuscherei*," — eene meening, die ons zeer aannemelijk voorkomt, ofschoon wij voor het overige SCHNURRER's, HECKER's en HAESER's scherpzinnige, en dientengevolge beneden door ons opgenomene Pathologische beschouwing weten te waardeeren. — De tweede groote Kinder-togt ging n.l., omstreeks 1213, van Parijs en omstreken uit, door Bourgogne tot Marseille. Reeds in Keulen maakte zich wel is waar de politie van eenige bedriegers meester, en lieten ook verstandige menschen, bepaaldelijk ouders, geene middelen onbeproefd, om de jonge lieden tegen te houden, — maar Paus Innocentius III. was dwaas genoeg, te verkondigen, »dat deze kinderen, door hunnen »vromen ijver, om het Heilige Land te veroveren, de werkeloosheid »der volwassenen diep beschaamden." De Senaat van Genua, alwaar er meer dan 7,000 aankwamen, stond hun dan ook eene week toe, om daar te vertoeven, en nam zelfs onderscheidene, die uit voorname Duitsche familiën afkomstig waren, onder zijne Patriciërs op: — nog heden bestaat aldaar het door een dezer togtgenooten gegrondveste huis Vivaldi. Ook kan men nog heden op St. Pieter de kapel zien, die Paus Gregorius IX. »ter gedachtenis van de in zee omgekomenen", bouwen liet. Of het ongehoord bedrog, waaraan een zekere Nicolaus (of Niklaas, zoo als men wil, dat *hij* in de kinderkamers heette en ten deele nog heet) zich schuldig maakte, doordien hij den jongen lieden, ten einde zij hem zouden volgen, verkondigde, »dat de Adriatische Zee voor hunne voeten zoude terugtrekken en zij droogvoets naar Jeruzalem gaan," — of deze bedriegerij (zeggen wij) in der daad zóó verre ging, dat hij, ten tijde der ebbe [?], de knapen en meisjes een eind weegs in zee voerde en in den weldra opkomenden vloed [? voor een groot gedeelte liet omkomen, schijnt vrij onzeker.

Een derde Kinder-togt, die meer overeenkomt met den vorm van den St. Vitus-dans, werd in 1237 ondernomen door meer dan 100 kinderen van Erfurt naar Arnstadt, alwaar zij zóó uitgeput ter aarde vielen, dat velen stierven, en al de overigen tot hunnen dood toe met bevingen behebt bleven (HECKER, *die Tanzwuth*, S. 14). De vierde Kinder-togt ging, in 1458, naar St. Michael in Normandië (1).

De Kronijken van dien tijd, — zegt HAESER, t. a. pl. 145, — leeren duidelijk, dat te dien tijde ziekten van het beweegzenuwstelsel in buitengemeene verbreiding heerschten, — dat zij zelfs, als een der bijzondere uitvloeisels van dat algemeene Ganglieus-animale ziektekarakter, zich tot eene epidemische ziekte verhieven. — Vóór de **Danswoede** heerschten er zeer talrijke Epidemieën onder de dieren: in de jaren 1374 en 1375 [b. v.] werden in Duitschland, — zoo als SCHNURRER, *Chr. d. Seuch*, I, 345, volgens GASSARUS, berigt, — herten, reeën, zwijnen, hazen en vossen, als door eene besmettelijke ziekte verdelgd. Reeds vroeger (in 1354) heerschte in Engeland, volgens WEBSTER, eene Epidemische Dolheid, die later, in 1373, andermaal optrad, en ook in Frankrijk en Italië werd waargenomen, terwijl zelfs bij hen, die niet door de ziekte aangetast waren, de hersenen duidelijk bleken aangedaan te zijn. HAESER schijnt alzoo inderdaad zeer juist te oordeelen, als hij zegt, dat hetzelfde ziekteproces, hetwelk, ingevolge de vegetatieve levensstemming der Oudheid, zich däár als Lykanthropie deed kennen, in het meer heldere licht der middeleeuwen, en ten gevolge van de thans in eene hoogere animale rigting des levens zich te kennen gevende ziekelijke werkdadigheid, zich over het geheel tot de Danswoede ontwikkelde. Dit oordeel vindt gereedelijk zijne bevestiging, als wij eenvoudig eene vergelijking maken tusschen de verschijnselen, die aan beide kanten zich opdoen. Terwijl namelijk de door de Lykanthropie aangetaste lijders alleen 's nachts, door die geheimzinnige kracht eens ziekelijken en als in den staat van droom verkeerenden levens, aangedreven werden, tastte dezelfde Daemon, in de middel-eeuwen reeds meer het daglicht durvende zoeken, de aan hem overgegevene lijders in de schemering aan, op de grenzen van den dag en den nacht. Ja, later hadden de aanvallen der ziekte, die met het bereikte toppunt des levens nu reeds het geheele leven (?) beheerschten, zelfs op helderlichten dag plaats. Wanneer in de

(1) » Es kam vrplötzlich die Kinder an, mussten dahin lauffen. Man » sagte, welches mit lieff, wenn es ankehme, vnd mans jhm wehret, » so stürbe es, von stund an sturben irer viel vor Hunger, viel erfroren, » etliche wurden in Frankreich gefangen vnd verkaufft, ist keines wieder » heim kommen. Die Mütter kundten sie nicht daheim behalten, kam » eine grosse Pestilenz hernach."

Lykanthropie, overeenkomstig den lageren trap der ziekte, de ziekelijke gewaarwordingen als een lager, dierlijk bewustzijn, als het geloof van in wolven of honden veranderd te zijn, zich openbaarden, — dan zien wij, dat de lijders thans het bewustzijn van hunne menschelijkheid niet verloren, ofschoon altijd nog slechts lagere driften en neigingen, en wel bepaaldelijk eene ziekelijk verhoogde geslachtsdrift, zich deden gelden.

Als verdere eigenaardigheden van dezen toestand, — die, hoe moeijelijk hier ook de verklaring moge zijn, niet weinig bijdragen, om de meening te bevestigen, dat de grond der ziekte eene ligchamelijke was, ofschoon dan ook berustende in de hoogere spheren des gevoellevens, — werden door de beschrijvers op den voorgrond geplaatst, onder anderen, de afkeer der lijders van de roode kleur en van schreijende menschen, en eveneens de afkeer, dien eenigen gevoelden van de destijds gebruikelijke puntschoenen, zoo dat zelfs uit dien hoofde te Luik het vervaardigen daarvan verboden werd (1). Reeds dit, — men moet het HAESER toestemmen, — zijn bewijzen van eene vreeselijk verhoogde gevoeligheid. Dat ligchamelijke aandoeningen een zeer groot aandeel hadden in het ontstaan der ziekte, blijkt bovenal uit de tympanitische opzetting van den onderbuik, die, althans in de ontwikkelde ziektegevallen, op de hoogte der Epidemie zoo dikwijls te voorschijn trad. Het volk en zelfs meer beschaafde ongeloovigen hielden deze opzetting van den onderbuik dikwijls voor zwangerschap; — en soms mag het inderdaad met de zaak ook wel zoo gelegen zijn geweest. Maar het is zeker, dat de boven vermelde natuur der ziekte bij het grootste gedeelte de ware was, aangezien die opzetting ook bij mannen en kinderen voorkwam.

Reeds ten tijde van Paracelsus was deze Danswoede, — die te voren op vele plaatsen in Engeland, Frankrijk en Duitschland (2) geheerscht had, en ongelukkig door geenen toenmaligen Geneesheer beschreven was, en alzoo bezwaarlijk voor eene duidelijk ontwikkelde ziekte zal gehouden zijn, — zachter en had zij dat verschijnsel van Tympanitis verloren; — ten bewijze, dat de tot grondslag liggende

---

(1) »Rostra calceorum aliqui clamabant se abhorrere, unde in Leodio fieri tunc vetabantur;'' HECKER, *Tanzwuth*, 85.

(2) Wat *Nederland* betreft, zoo schijnt TULP het eerst bij ons den *St. Vitus-dans* beschreven te hebben; maar van vroegeren tijd schijnt weinig bekend te zijn. Echter vindt men aangeteekend (WAGENAAR, *Amsterdam* I, bl. 274), dat »omtrent den aanvang des jaars 1566 een groot deel der kinderen in 't Weeshuis dezer Stede, wel tot zeventig toe, bevangen werdt van eene zonderlinge kwaale, die voor bezetenheid werdt aangezien." Uit de beschrijving van deze toen zoo veel gerucht gemaakt hebbende ziekte, blijkt, dat het de *Chorea St. Viti* geweest is.

C.

ziekte, bij eene geringere hevigheid, niet meer vermogt zich af te spiegelen in de stoffelijke spheer des levens (HAESER). Eveneens ontbrak bij de meesten dier lijders het schreijen, schreeuwen en springen, waarmede de heviger aangetaste lijders behebt waren: ook voelden zij geene overmatige aandrift om te dansen, en deden zij gedurende den aanval gewillig, wat men hun beval, alhoewel zij niet volkomen in het bezit waren van hun verstand. Ja, men vond zelfs eenigen onder hen, die in 't geheel niet dansten, maar aan de inwendige onrust, die de aanvallen van deze soort van zenuwziekten pleegt vooraf te gaan, door een onwillekeurig lagchen en loopen, tot vermoeijens toe, moesten voldoen.

Het is blijkbaar, dat deze van de oorspronkelijke ziekte reeds zeer veel ontaarde aandoening in een naauw verband staat met den zoogenoemden *Sint-Vitus-dans* van den nieuweren tijd, of veeleer, behalve het minder wezenlijke lagchen, met denzelven identisch is (1). Eene verzachting van de Danswoede, — wier beschrijving wij hier afbreken, om het Engelsche Zweet te leeren kennen, — had zich alzoo in den aanvang der 16de eeuw duidelijk geopenbaard, zoo als ook Schenck von Grafenberg, op het einde der 16de eeuw, de ziekte waarnam in eene verandering van vorm, die haar nog meer onzen tegenwoordigen St. Vitus-dans doet naderen (2).

---

(1) FR. VON ERDMANN, *der Veitstanz keine Krankheit*. Allen Medicinern zur Beprüfung gewidmet, *Kasan* 1843; 8vo; pp. 33, poogt historisch te bewijzen, „dat de Danswoede der middeleeuwen *geene* ziekte was, maar oorspronkelijk eene door de kruisvaarders naar *Europa* overgebragte navolging der fanatische dansen der Sufi [Sufeten?], welke dansen bij de Mahomedanen reeds den naam *Feisz-dans* gedragen hebben." — Men zou echter kunnen vragen, of dan ook niet in allen gevalle *dat* eene ziekte is, wat men *thans* St. Vitus-dans noemt? — Ook verdient hierbij vergeleken te worden: E. KR. WICKE, *Versuch einer Monographie des grossen Veitstanzes und der unwillkürlichen Muskelbewegung, nebst Bemerkungen über den Taranteltanz und die Beriberi*, u. s. w.; Leipzig 1844. — Over eene met de *Beri-beri* verwante ziekte op het eiland *Saparoea*, zie men de *Wetensch. Berigten*, in het *Natuur- en Geneesk. Archief voor Neerl. Indie*, enz. I, (1844), Batavia 1844, bl. 491—493. C.

(2) Het is bekend, dat in de laatste jaren (1841 en 1842) in *Zweden* eene ziekte zich opgedaan heeft, die men eerst schertsenderwijze *Meisjesziekte* heette, omdat dezelve het meest bij gevoelige voorwerpen van het andere geslacht voorkwam. De ziekte deed zich voor als eene convulsivische aandoening met eene onweêrstaanbare neiging tot prediken. De ziekte was sympathetisch contagieus, en te vergeefs deden sommige overheidspersonen alle moeite om de menschen, vooral de meisjes, tot eene meer bedaarde gemoedsstemming te brengen. Honderde voorwerpen zijn door de ziekte aangetast geweest, en oppervlakkig beschouwd, zoude men dezelve eene besmettelijke dweepzucht kunnen noemen. Maar het schijnt inderdaad niets anders te zijn, dan eene Epidemische *Chorea St. Viti*, en

HET ENGELSCH ZWEET. Na vreeselijke regenbuijen en overstroomingen, door wier verre verbreiding een heete zomer wijd en zijd moeras-uitwasemingen deed geboren worden, kwam, in 1486, eene tot Engeland beperkte Epidemie van de Zweetkoorts te voorschijn, die, in 1507 en 1517, onder gelijksoortige physische invloeden terugkeerende, in 1529 eene bijna pandemische verbreiding verkreeg.

Wij verdedigen de beschouwing van HECKER en HAESER, ten aanzien van de rheumatische natuur van het Engelsch Zweet in den zin, dien Schoenlein daaraan gaf. Rheumatische ziekten ontstaan immers vooral uit en onder invloeden, als die, welke het Engelsch Zweet voorafgingen, en vele verschijnselen van laatstgenoemde ziekte komen met die van de Rheumatische koorts naauwkeurig overeen. Daartoe behooren de buitengemeen groote vermoeidheid, de trekkende pijnen in de gewrichten en ledematen, de groote neiging der heviger ontwikkelde rheumatische ziektevormen tot hartaandoeningen, en vóór alles de sterke kritische afscheiding door de huid. — Men kan intusschen ook niet ontkennen, dat bij het Engelsch Zweet ook verschijnselen voorkwamen, die nog eene andere opvatting toelaten, en die bepaaldelijk voor eene zekere betrekking dier ziekte tot den Petechiaal-typhus pleiten, ten gevolge waarvan dezelve dan zich als verwant voordoet met de toen in Zuid- en Midden-Europa gelijktijdig heerschende volksziekten.

Het natuurlijke verloop — en diensvolgens voor ons thans de beschouwing dezer ziekte — is door de verhittende behandeling allezins en op velerlei wijzen gestoord geworden; maar 't is echter moeijelijk te gelooven, dat de geheele ziekte alléén door deze verkeerde behandeling een typheus karakter verkregen heeft. Rosenbaum heeft (in HECKER's *Annalen*, XXXIX, S. 12 ff.), even als later Haeser (l. c. S. 235 ff.), nog nader gepoogd aan te toonen, *dat het Engelsch Zweet eene Epidemie geweest is, die den overgang maakt van den Petechiaal-Typhus tot de Febris miliaria.*

De verschijnselen, zoo als zij ons door Schrijvers van den toenmaligen tijd zijn medegedeeld, pleiten inderdaad grootendeels in hooge mate voor deze meening. Zoo zegt Bayer: »wer es aber »nicht eyn pestilentz will lassen seyn, der sol noch lernen was »pestilentz ist,'' en veel duidelijker Nuenare: »Nam quod hic

---

Dr. SONDEN, die daarover eene Verhandeling heeft in 't licht gegeven, wijst te regt op HECKER's werk, *Die Tanzwuth*, om verdere inlichting te verkrijgen. Zie: SONDEN, in *Gazette méd. de Paris* 1843, no. 34; en vert. in FROR. *N. Notiz.* no. 641 (XXX. no. 3). — Overigens moet ook in *Siberië* in den laatsten tijd eene dusdanige Ektasie zijn voorgekomen (vg. *Med. Central-Zeitung* 1844, no. 68), en heb ik ook over eene zoodanige in *België* gelezen (in het *Journal du Limbourg* van 8 October 1844). — Eindelijk komen er uit vroegeren tijd in ons land ook derg. Ektasieën voor. C.

» morbus de genere putridorum sit, duabus facile rationibus con-» vincitur. Prima est quod pueri infra decem annos rarissime hac » febre corripiuntur. Alteram causam experientia commonstravit in » his videlicet, qui post repercussum sudorem morbo succubuere. » Ii enim post aliquas horas statim putrefactionis indicia praebent, » foetorem tabem undique defluentem." [Beneden in de aanteekening (1) deelen wij nog twee dergelijke plaatsen mede.] Men erkende reeds destijds de kritische natuur van dat zweet, zoo als b. v. uit benedenstaande plaatsen blijkt (2). Terwijl, volgens de berigten van Klump, de natuurlijke krisis van het Engelsch Zweet 6—9 uren plagt te duren, putte men de krachten der lijders uit, doordien men het voor noodig hield, de lijders 24 uren lang bovenmatig sterk en aanhoudend te doen zweeten, en de Geschiedenis moet het Kröll dank weten, dat hij tegen deze verkeerde behandeling, die, zoo als Sydenham verzekert, ook in de Pokziekte tallooze slagtoffers heeft gemaakt, zoo krachtdadig is te velde getrokken (3). In weerwil echter van dat alles waagde men het niet, den lijder zoo veel te ontblooten, dat men hem den pols voelde. Immers ook Wier zegt uitdrukkelijk, dat de lijders zouden » vor

(1) Kort en bondig zegt Rhomming: » Diss vergifftigs Fieber, so » man nendt den Englischen schweiss, anstösst den menschen gemaniglich » zum ersten mit kalten oder zittern, darnach mit hitz, schweiss, vnna-» türlichen tieffen schlaff, geschwulst des angesichts vnd der hendt, kopff-» wee, volle vmm die brüst, unterweilen mit stichen vmb das hertz vnd » vnrichtigkeit des haupts mit grossen schwechen, abkrefften vnd » amachten, vnd mit dürst" .... » Auch solchem hefftigem abnemmen » der Kraefften" — gaan wij met Wier voort — » dass der Krancke » vbel auff die Bein stehen kundt, etwann auch mit Hauptwehe vnd » Swindel, etlichen, wie wohl selten, überkame auch das vbergaben » schwartzen geblüts vnd der gallen, vberfället der Siechtag » eylendts im Schlaff, oder kurtz nach dem Schlaff, erfolgt auch allge-» mach ein Hitz, vnd indem zertheilet sich durch den gantzen Leib hi-» nauss ein vberflüssiger, schwerlicher vnd vbelschmeckender Schweiss, » innsonders vmb die Brust."

(2) Staphorstius, in d. Hist. eccles. Hamburg. diplom. T. II. v. 1. p. 83: » Wenn dat versehen würde, dat se de Haende oder Vothen uth » der Decken steckende, so waren se dodt," cet. — Reeds iets gematigder zegt kröll: » Das man den Krancken warm helt, vor dem lufft » bewart, schwitzen lest, ist recht und wohl gethan, wils selbs rathen, » bit aber fleyssig, wolt damit eyn mass vnd vnterscheyd haben."

(3) » Soll derhalben der arme Kranck sich gantz vnd gar nicht be-» wegen, mit zwu oder drey schweren decken, wolffspeltze vnd der-» gleychen XXIV stunden allenthalben zugedeckt ligen, an vntherlass » schwitzen, vermeynstu, das der gering wenig lufft, alleyn durch be-» wegung dem krancken zukümment, so krelftig sey, den schweyss zu » vertreiben? Mich verwundert, dass du yme den mundt vnd nasen

» allen kalten wol bewaret seyn, dermassen dass sie den Harn im » beth abschlagen müssen, auch dass man die Pulsader an der Handt » diessfalls nicht begreiffen kan." Slechts Cajus noemt den pols » concinatior, frequentior," terwijl Brelochs aanmerkt, dat echter » offt so bleibt der pulss als in einem gesundten Menschen vnd auch » der Harn, vnd nichts dest minder stirbt der kranck."

Ten aanzien van het Exantheem bij het Engelsch Zweet, zegt Castricus, dat bij velen een mazelenachtig uitslag zich openbaarde, of dat zij bloed spuwden. Volgens HAESER zal het in dat opzigt misschien zóó gelegen zijn geweest, dat de lijders bij gemis van het Exantheem door bloedspuwen werden gekweld. Naauwkeuriger is ook hier P. van Foreest [over wien wij nader zullen spreken], die o. a. zegt: » Febrem sudor finiebat, post se relinquens in ex» tremitatibus corporis pustulas parvas, admodum exasperantes, » diversas et malignas secundum humorum qualitatem [? malignitatem];" en in de woorden van Tertius Damianus: » vidi, qui» bus etiam nunc detracta sit cutis universa prae calore et veluti » renati post adeptam sanitatem videbantur," is de afschilfering inderdaad duidelijk genoeg uitgedrukt.

De geographische rigting van het Engelsch Zweet in de Epidemie van 't jaar 1529, die zich ook in andere landen, dan alleen in Engeland vertoonde, dient, zoo als HECKER en HAESER aanmerken, tot een oogenschijnlijk bewijs van een aan bepaalde wetten verbonden bestaan, hetwelk elk denkbeeld van eene andere verbreiding, dan eene zuiver epidemische of miasmatische, uitsluit. Merkwaardig is het, *hoe zeer de rigting van N.W. naar Z.O. de voorheerschende is; te meer, omdat de meeste Epidemieën de tegenovergestelde rigting plegen te nemen.* Intusschen ontbreken er juist in de 16de eeuw ook geene andere uitzonderingen op dezen regel. Inderdaad ligt het denkbeeld voor de hand, om den door bijna alle gelijktijdige waarnemers vermelden Westenwind voor den overbrenger der Epidemie te houden, als men het Engelsch Zweet, dat in de laatste dagen van Mei 1529 in Londen, den 25 Junij in Hamburg uitbrak, reeds in Augustus in Polen aantreft, werwaarts dezelve gekomen was door Mecklenburg — waarbij in Rostock bijna alle Professoren stierven en gedurende een geheel jaar geen student

---

» nicht auch verstoffest, damit der lufft durch den Athem nicht ein» geholet wurde. Zudem wolt ich geren wissen, aus was vrsach der » Kranck XXIV stundt solle schwitzen an vntherlas? Ja, wans eyn » Pferd oder Ochs were" . . . » Daraus denn leichtlich zu vernemen" — » om hier met Wild te sluiten — » dass yn so starck auf den buchsta» ben des schweisses der XXIV stunden nit zu halten ist, dieweil ich » yn ir vil (durch gnaden des öbersten) schir, als in allen stunden der » vierdten, sechsten, eylfften vnd dergleichen auffgehaben."

werd ingeschreven — en Pruissen, welk land daarbij 30,000 menschen verloor. Hierop trok de Epidemie in de rigting van Z.O. — vier weken later dan in Hamburg — door Holland (1), België, Würtemberg, Beijeren, den Rijn opwaarts en midden door Duitschland (Göttingen, Brunswijk, Leipzig (2), het Hartzgebergte, tot Weenen), en langzamer dan in den aanvang voorttrekkende en de zuidelijke rigting vermijdende, kwam zij in 't geheel niet in Frankrijk (3). — Daarentegen vindt men in de noord-oostelijke rigting

(1) Het *Engelsch Zweet* openbaarde zich namelijk den 20sten September 1529 te Amsterdam, daarna te Dordrecht en Haarlem, en schijnt ook in diezelfde maand in Friesland zich vertoond te hebben (SCHWARTSENBERG, *Charterboek van Friesland* II, bl. 194). Ook in ons land is de verbreiding der ziekte buitengewoon snel geweest; maar zij kwam niet, naar het mij toeschijnt, uit Duitschland in Gelderland, en van daar in onze andere provinciën, zoo als ook b. v. THIJSSEN (volgens FORESTUS) opgeeft, maar uit Engeland het eerst op onze westelijke zeekusten, derhalve in de gewone rigting dezer Epidemie. De Amsterdamsche Geneesheer TIJING schijnt zeer gelukkig geweest te zijn in het behandelen dier ziekte, welke hier te lande met den naam van »*zweetende sieck*" bestempeld werd. CORN. GEMMA (aangehaald bij THYSSEN, *Geschiedk. beschouwing der ziekten in de Nederlanden*, Amst. 1824, bl. 214) zegt van deze Epidemie, met betrekking tot ons land: »Orta est lues haec A° 1529, post »humidam coeli constitutionem, primum vero ex Brittanniae locis terras »maritimas *Hollandiae* ac *Zelandiae* pervagatae *Antverpiam* venit, ae celerri»me in *Flandriam* totamque *Brabantiam* sparsa, uno die sudoris infanda »aluvie hominum multa milia suffocabat." Men ziet, dat GEMMA's berigt goed overeenkomt met hetgeen hier ten aanzien van de rigting dezer Epidemie is gezegd, maar niet goed overeenstemt met hetgeen bij FORESTUS (l. c.) dienaangaande voorkomt. — Voor het overige hebben, volgens de verklaring van HAESER (*Hist. pathol. Unters.* I, 1839, S. 239), ook de Hollandsche Geneesheeren het *Engelsch Zweet*, met uitzondering van de zoo bijzondere huidkrisis, voor identisch gehouden met de *Febris pestilens*. — MEYER-AHRENS zegt, in zijne geschiedkundige mededeelingen over de onderhavige ziekte in Zwitserland, in 1529, te vinden in HÄSER's Archiv. (1843) V. Hft. 3. pag. 319, — dat »behalve de Groote Raad van Bern, werkwaardiger wijze *het Hof* [!] *van Holland* de eenige overheid was, die eene populaire handleiding voor de behandeling der zieken bekend maakte." — Vooral bij FORESTUS, *Op.* I, p. 197, 198 vindt men belangrijke opmerkingen geboekt: men zie ook v. BEVERWIJK's *Schat der Ongesontheydt* enz. bl. 155. — De berigten van FORESTUS vindt men ook uitvoerig overgenomen bij PRUYS V. D. HOEVEN, de *Historia Morborum*, p. 103—106. C.

(2) SEIDENSCHNUR gaf dezer dagen een belangrijke Bijdrage voor de Geschiedenis van het *Engelsch Zweet* in Saksen, bepaaldelijk van den jare 1529. Zie het Tijdschrift Janus I (1846), S. 161—182, waar uit onderscheidene nog ongebruikte oude bronnen berigten werden medegedeeld. C.

(3) Onze Schrijver spreekt niet van *Zwitserland*, ofschoon GUGGENBÜHL

de Epidemie in Denemarken (alwaar in Koppenhagen soms dagelijks 400 menschen stierven), Zweden, en (volgens THUNBERG's Brieven aan GRUNER) in 't jaar 1530 tot Liefland, waar $^2/_3$ van alle inwoners stierven, — en waarschijnlijk ook in Rusland. Althans zegt Reimar Kock's *Lübecksche Kronijk*, dat »düsse Plage gingk »mit der hast in dat landt Mekelnborgh, Pommeren, Preussen, »Pahlen, Lijflandt, und in Süden und Westen over gantz düdesk »Landt" (1).

DE SYPHILIS. Ook deze ziekte heeft men tot dus verre bijna voor iets afgescheidens beschouwd, tot dat HECKER ons hare betrekking tot den Scorbutus leerde kennen, en ROSENBAUM (*Gesch. der Lustseuche*, I, Halle 1839) het hem zelven verrassende resultaat bekend maakte, »dat de Syphilis der 15de eeuw haar vreeselijk karakter eenig en alleen te danken had aan den destijds heerschenden exanthematisch-typheusen Genius epidemicus, die in het zuiden van Europa zich openbaarde door de straks nader te beschouwene Petechiaal-koorts, in het Noorden door het zoo even beschouwde Engelsch Zweet, — en dat de ziekte geene epidemische was, maar wel eene, die onder epidemische invloeden stond, alzoo vóór het ontstaan van dien Genius epidemicus reeds aanwezig moet geweest zijn.

Ongelukkiglijk missen wij nog een meer voldoend betoog ten aanzien van de wijze, waarop de epidemische Constitutie's elkander in de oudheid opvolgden; — wisten wij dit, dan zoude het geschiedkundig gedeelte van de leer der Syphilis eerst volkomen duidelijk worden. Wanneer men echter de door ROSENBAUM, en hier en daar in onze Oude Geschiedenis door ons aangevoerde velerlei aandoeningen der geslachtsdeelen in de oudheid, bij wijze van zamenvatting, met dien kritischen onderzoeker beschouwt, en dezelve met *die* vergelijkt, zoo als wij thans gelegenheid hebben ze waar te nemen, — dan zal men hem gaarne toestemmen, dat zij onderling weinig verschillen. Voor ons althans — zegt hij — is het vol-

---

reeds in 1838 dienaangaande eene mededeeling had gedaan, in 2 werkjes: » *Der Englische Schweiss* 1529 *in der Schweiz.*" — In HAESER's *Archiv* V. Hft. 3. pag. 307 volgg. (1843), worden ons door MEYER-AHRENS, in Zürich, eveneens »geschiedkundige Notizen over de verbreiding van het Engelsch Zweet in Zwitserland in 't jaar 1529," medegedeeld, waaruit niet alleen blijkt, dat genoemde ziekte ook in Zwitserland gewoed heeft, maar waarin op vele plaatsen ook belangrijke berigten nopens den aard der ziekte enz. worden medegedeeld. C.

(1) Onlangs is verschenen: H. HAESER, *Scriptores de Sudore Anglico superstites*, ex opere CHR. GOD. GRUNERI. . . . manuscripto; Jenae 1846. C.

doende, dat leeken en zelfs een Geneesheer, als Galenus, het onwederlegbaar bewijs geleverd hebben, dat eenige van die aandoeningen der geslachtsdeelen door den bijslaap verkregen werden: want voor de Excrescentie's wordt zulks bevestigd door de vermelding, dat dezelve aan den anus der Pathici zich voordeden; en men heeft geene groote scherpzinnigheid noodig, om te besluiten, dat, wanneer de onnatuurlijke coïtus aan den anus dusdanige verschijnselen te weeg bragt, dezelve ook bij de geslachtsdeelen hunnen oorsprong aan den coïtus te danken hadden. En wanneer de lijders nu den berigtgever, Galenus, verklaren, dat de vrouwen, waarmede zij den coïtus uitgeoefend hadden, aan dezelfde kwaal, n.l. aan den druiper, leden, dan zal toch zeker niemand iets anders gelooven, dan dat eene overbrenging door middel van een Contagismus, d. i. dat er primaire vormen der Syphilis plaats gevonden hebben. Nu strekten zich echter deze primaire vormen niet tot de geslachtsdeelen alleen uit, maar zij werden ook op dezelfde wijze door de figuren der Venus illegitima aan den anus en mond verkregen, — plaatsen, waar wij thans hoofdzakelijk de secundaire vormen zien te voorschijn komen; weshalve het den Ouden, zoo als ook wel den nieuweren nog tegenwoordig, onmogelijk was, een onderscheid tusschen primaire en secundaire vormen te maken, en men de aanwezigheid van de laatstgenoemden op die plaatsen volstrekt niet ontkennen kan; vooral niet, omdat bij alle verbreiding van de soorten van ontucht, bezwaarlijk zoo vele mannen met eene ziekelijk aangedane penis, van mond en anus zullen hebben misbruik gemaakt. Mond en anus moeten alzoo, bij de beschouwing der secundaire vormen, als het ware buiten aanmerking blijven. Ook beveelt Celsus (Lib. IV, Sect. 6. c. 18) in de woorden: »ex »his supercrescentia collyrio quod μεμιγμένον vocatur, optime re»primuntur: sordida purgantur et eodem quod ομιλίον nominatur," de tegen Ulcera genitalium door de Ouden gebezigde middelen ook tegen mond- en neusverzweringen. Daarenboven vermeldt Caelius Aurelianus (*Chron.* L. II, c. 4 en L. IV, c. 2) reeds eene eigene *Neus-spuit*, Rhinenchytes; en mogt nog iemand twijfelen, dan zal de aanmerking van Galenus (*Isagog.* c. 20, S. XIV, p. 792): »ἀλλά κἂν ἐξ ὑπερώας μεσίζῃ ἡ ῥίς, ὥσ φήσι, σιμοῦνται ἀθεράπευτος — »*dat het invallen van de neus, van het gehemelte uitgaande, den lijder een aapachtig voorkomen geeft*," naar wij meenen, hem overtuigen, dat ook onder de Ouden syphilitische lijders van de ergste soort, zoo als nu, bekend waren.

Ten aanzien der exanthematische ontwikkeling heeft ROSENBAUM getracht te betoogen (p. 260 en 284), *dat de Lichenes of het Mentagra in Psora en Lepra overging.* Hij meent verder (p. 447) hieruit te kunnen besluiten, *dat de secundaire huidvor-*

men der Syphilis aan de Lepra zijn toegekend geworden, hetwelk hij meent ook uit Joh. Moschus te kunnen afleiden, verhalende deze namelijk (*Pratum spirituale*, c. 13) van een' monnik, die zijne vleeschelijke lusten niet langer kunnende bedwingen, uit het klooster Penthula naar Jericho reisde, en aldaar in een bordeel plotseling door de Lepra werd aangetast, waarop hij spoedig naar zijn klooster terugkeerde.

Ook duidelijke syphilitische beenaandoeningen kwamen bij de Ouden reeds voor. Reeds Plutarchus toch zegt (*de superstitione*, II, 170 D), »dat de bijgeloovige menschen van de Syri- »rische godin meenen, dat zij, als men een' haring of grondeling »eet, *de scheenbeenderen aantast* (*invreet*), *het ligchaam vol* »*zweeren maakt*," enz. Voor het overige is de daar voorkomende μαινάδας de *maena* der Romeinen, waarvoor Hesychius σαράπους heeft: — en Plautus bezigt »deglupta maena" als scheldwoord voor een' ontuchtigen wellusteling. Ook spreekt Archigenes (bij GALENUS, *de loc. aff.* II. 8) van de eigenlijke vastzittende, zóó diep borende pijnen (bij de Periostitis syphilitica), dat de lijder meent, dat dezelve in het been zaten; en Galenus zegt ronduit, dat deze pijnen *gewoonlijk* ὀστεοκόποι, *dolores osteocopi*, genoemd werden. Hier ter plaatse behooren blijkbaar ook de door ROSENBAUM (p. 292) behandelde *Exostosen der schedelbeenderen*, wier dikwijls voorkomen (volgens NATALIS COMITIS, *Mythol.* L. III, p. 383) zelfs aanleiding gaf, dat het eiland Cyprus den naam van κεραστία verkreeg, »quod illam homines habitarent, qui multos tumores, »tamquam cornua quaedam in capitibus habere viderentur, cum »cornua κέρατα dicta fuit a Graecis et κεράσται cornuti." Wij willen hier alleen nog bijvoegen, dat Oribasius (in z. 50ste Boek) niet alleen in afzonderlijke hoofdstukken van puisten aan de geslachtsdeelen, θύμοι, spreekt, maar ook van Condylomata aan den anus, van blaasjes, van de vloeijingen der urethra en vagina, enz. In het voorbijgaan gezegd, leert ook Oribasius (L. 50, c. 4), dat Antyllus bij de operatie der Phimosis te werk ging op de wijze, die eerst in onze dagen door LANGENBECK, CHELIUS en anderen algemeen in gebruik is gekomen, te weten het scheiden van de inwendige slijmvliesplaat der voorhuid, die gewoonlijk geheel alleen de Phimosis maakt. — De **Syphilis** schijnt alzoo, — als wij bovenstaande mededeelingen in overweging nemen, — **den Ouden** blijkbaar zeer wel **bekend** geweest te zijn. Maar tevens schijnt het, dat zij, uit straks te vermelden oorzaken, door de Geneesheeren niet met eenen eigenen naam benoemd en volledig beschreven is geworden. Het voor de Syphilis nog heden zoo gunstige klimaat tusschen Rome (dat eene gemiddelde temperatuur heeft van 15,8° C.) en Kâhiro (dat eene gemiddelde temperatuur heeft van

22,4° C.), — ten naastenbij de grenzen van het terrein, waarop de Grieksche en Romeinsche Geneesheeren hebben waargenomen, — dat klimaat levert namelijk eene verontschuldiging op voor het gemis van eene dusdanige bijzondere beschrijving der syphilitische ziekten in de Oudheid, aangezien 1) dergelijke kwalen destijds, juist van wege de physische omstandigheden, *slechts bij uitzondering*, en op zijn hoogst tijdelijk of plaatselijk (Cyprus) *duidelijk te voorschijn kwamen;* — 2) derzelver *genezing* door diezelfde *zachte temperatuur* zeer veel *begunstigd werd;* — 3) derzelver *verbreiding*, wegens de talrijke zuiverende baden *zeer veel beperkt* werd, — en 4) vooral, omdat ***de trap van ontwikkeling, waarop de ziekte toen stond, over het geheel nog veel lager was dan die, welken zij in de Middel-eeuwen beklom.*** En juist deze *laatste* behoort hier eigenlijk behandeld te worden, ofschoon dan ook hetgeen wij hierboven hebben medegedeeld, als eene inleiding daartoe niet wel kan worden over het hoofd gezien (1).

Europa heeft den geboortedag der Syphilis in *haar* gebied, niet opgeteekend, maar denzelven in nevelen gehuld, waaruit het hoogst moeijelijk is die geboorte te ontsluijeren. Men wil, dat reeds in 1145 een Bisschop te Rheims daaraan geleden heeft; maar reeds Koning Lotharius zoude, omstreeks 988 — wanneer MEZERAI geloof verdient — aan een' zeer echten Bubo gestorven zijn, even als zijn koninklijk ambtgenoot Ladislaus van Polen, »putrefactus circa genitalia," omstreeks 1410 stellig zeker [?] aan Syphilis bezweek. — Wij zouden met HAESER (l. c. 195) tot Paulus Aegineta kunnen terug keeren, die (*de Re medica* III, 3, 59; IV, 9) syphilitische zweeren en Condylomata genoeg beschrijft, en zijn »quandoquidem contingit fissuras diuturnas in condylomata mutari," bezwaarlijk zonder grond schreef, — [en uit een en ander alzoo verder betoogen, dat de Syphilis eene *reeds bij de Ouden bekende* ziekte was], — maar wij willen hierover niet uitvoeriger zijn, en voeren nog slechts aan, dat zelfs de thans met eene zekere overtuiging in [*sommiger*] pathologischen mode-toon opgenomene en van Ingrassias afstammende hypothese, »*dat de Syphilis uit de Lepra, bepaaldelijk uit de Elephantiasis, zich heeft ontwikkeld*, — [alzoo de tweede theorie aangaande den oorsprong der Syphilis], — zeer duister is. — Want hoe aannemelijk het [oppervlakkig] ook schijne, dat de Lepra in de 15de eeuw onderging

(1) Over de uitspattingen in de liefde enz. bij de Grieken en Romeinen verdient o. a. gelezen te worden HUGO DE GROOT's *Parallelon Rerumpublicarum* cet. L. III. c. 11, *de Venere;* — in de editie van MEERMAN T. II, p. 16—27, en de aanteekeningen daarop van laatstgenoemden, aldaar pag. 221 volgg. C.

en de Syphilis uit haar ontsprong, zoo valt [n.l. *in het oog van sommigen, en ook van den Schrijver*] dit reeds op zich zelf problematisch »post hoc, ergo propter hoc," door de waarheid, dat de Syphilis zeer lang vóór de uit Azië binnengedrongene Lepra, en in allen gevalle vóór derzelver tijdperk van grootsten bloei — 20,000 Leprozenhuizen (1) op het einde der Kruistogten alleen in Frankrijk! — in het warme Zuid-Europa heerschte. — Actuarius, dien wij, omstreeks 1300, als lijfarts te Konstantinopel hebben leeren kennen, beschrijft niet alleen de syphilitische zweeren, maar hij beschrijft derzelver verloop zelfs veel beter, dan de meeste nieuwere schrijvers [?].

Naar de aangevoerde en alle [?] andere geschiedkundige daadzaken, kan men het lievelingsdenkbeeld van eenige nieuwere ziektekundigen, dat namelijk de Syphilis, bij haar eerste meer algemeen ontstaan, met een epidemisch karakter zoude zijn opgetreden, — [en dit staat alzoo in verband met de derde theorie aangaande het ontstaan der Syphilis: n.l. op het einde der 15de eeuw], — geheel en al niet beamen [? !]. Daarentegen kwamen syphilitische gewrichts-rheumatismen en beenvlies-ontstekingen en bij name puistachtige, later schubachtige huiduitslagen reeds vroegtijdig zeer dikwijls voor (z. GRUNER's *Luisinus* II, 87). Zoodanige huiduitslagen gingen slechts zeer zeldzaam en dan voor korten tijd met koorts gepaard. Alleen [?] Nicolaus Kyllatius nam in 1494 eenmaal eene »Febris accensa vehementius" waar. Het is echter moeijelijk te bepalen, of niet eene Kwikzilver-koorts hierbij en bij soortgelijke gevallen in het spel was. In allen gevalle werd — opdat wij ook een woord nopens de behandeling zeggen — het Kwikzilver, — waarvan zich de Indiërs (bij wie ook de Kwikzilver-ziekte geenszins vreemd is) sedert duizende jaren, vooral uitwendig, bedienen, — in de 15de en 16de eeuw bovenmatig gebezigd. Men leze Ulrich von Hutten's klaaglied, en men zal in Dietrich's

---

(1) De Hr. ISENSEE behandelt de Geschiedenis der *Lepra* slechts zeer kort en in het voorbijgaan. Ik kan dit punt onmogelijk zóó uitbreiden, als de aard der zaak zulks wel verdiende, en te minder, omdat mijne overige aanteekeningen reeds zoo uitvoerig geworden zijn. Ik wil daarom alleen eenige tot *Nederland* betrekking hebbende bijzonderheden uit de geschiedenis der *Lepra* hier mededeelen, en kies daartoe den *Fundatie-brief van het* LAZARUS-*hospitaal te Helpman, buiten Groningen, van den* 21 *Febr.* 1422, en de *Wetten en inrigting* van dat Hospitaal, vervat in een' *Stichtings-brief van den* 24 *Junij* 1434. Beide stukken komen hierachter onder de *Bijlagen* (no. I) voor, voorzien van eenige opmerkingen. — Voor het overige hebben onze oude Geneeskundigen wèl onderscheiden tusschen de *Lepra* (*Leproosheydt*, *Leprosy*) en de *Elephantiasis* (*Elephantschenckel*, *Oelschenckel*). C.

bewering toestemmen, dat de meeste der destijds zoo menigvuldig voorkomende gevallen van dood door Syphilis, aan het Kwikzilver moeten worden toegeschreven: — want men liet destijds dat metaal, als offerrook, in dampen van Vermiljoen bij die ziekte aanwenden.

Wat eindelijk de geographische verbreiding zelve aangaat, zoo zien wij niet wel in, waarom men steeds Frankrijk te laste legt, het punt van uitgang der ziekte te zijn (1). Want van den eenen kant kan men noch plaats, noch landstreek van den afzonderlijken oorsprong der Syphilis naauwkeurig aantoonen, zoo als wij boven reeds voldoende meenen aangevoerd te hebben, — terwijl van den anderen kant, als men de eerste meer algemeene plaats van verbreiding liever als de bron der Epidemie wil beschouwen, volgens een' brief van Petr. Martyr. Anglerius, van April 1488, de Syphilis in *Spanje* reeds in 1487, 1488 en in 1494 zeer sterk, — maar in Frankrijk eerst sedert 1495 verbreid geweest is, zoo als zonder eenigen twijfel uit de volgende plaats eens Parlement-edikts van 1497 blijkt: »la Grosse Veròle, qui *puis deux ans en ça* a eu grant cours en ce Roiaume" cet. — Italië, waar vele nieuweren met zoo vele ouderen de eerste epidemische verbreiding der Lues meenen te vinden, werd door Koning KAREL VIII. van Frankrijk (onder wiens leger immers de venerische ziekte het eerst zoude zijn uitgebroken) eerst in 1493 beoorloogd. Hoe is dit overeen te brengen met de 7 jaren vroeger in Spanje voorgekomene ziektegevallen? Volgens de *Philos. Transact.* LXVII, p. 420, kwam kort daarna ook in Engeland de Syphilis voor, en in het bijzonder leed Duitschland (2) zeer vroeg: — immers in Dreyhaupt's *Beschreibung des Saalkreises* II, p. 768, is reeds zeer duidelijk te lezen: » *Anno* 1493. Om dezen tijd heeft zich voor 't eerst de schadelijke Epidemie des Morbi gallici geopenbaard (3)." — Voor het overige wil men immers bewezen hebben, dat de Syphilis

---

(1) Deze aanmerking van den S. is trouwens niet zeer juist. Want ofschoon wel is waar, vroeger en later, velen de Syphilis » *morbus Gallicus*" noemden, en zoo doende den oorsprong der ziekte aan de Franschen toeschreven, hebben vele anderen dezelve genoemd *morbus Neapolitanus*, *Hispanicus*, enz. In het algemeen is het hiermede zóó gelegen, dat ieder volk het onstaan der ziekte op een ander land dan zijn eigen schuift, zoo als trouwens genoeg bekend is, en ook beneden nader zal blijken, waar ik over de Syphilis in ons Vaderland enz. zal spreken. C.

(2) Over het eerste ontstaan der Syphilis in *Zwitserland*, zie men MEYER-AHRENS, *Geschichtl. Notizen über das erste Auftreten d. Lustseuche in der Schweiz* u. s. w., Zürich 1841. C.

(3) Volgens de berigten in onze oudste letterkundige bronnen omtrent dit punt, zou de Syphilis het eerst in September 1496, in ons Vaderland gekomen zijn, zoo als straks uitvoeriger zal worden opgegeven. C.

nog heden *somtijds spontaan* ontstaat; en voor de [syphilitische?] Gonorrhoea der vrouwen heeft EISENMANN zulks zelfs voor onze streken bewezen. — In één woord, zeggen wij met HAESER, » hetgeen de Syphilis in de diepste oudheid in het aanzijn riep, — hetgeen nog heden het oorspronkelijk ontstaan van dezelve, voornamelijk in zuidelijke klimaten, mogelijk maakt, — hetgeen endemisch **Yaws** en **Pians**, **Framboesia**, **Scherlievo**, **Radesygge** en **Dithmarsische ziekte** (1) voortbrengt, dàt bragt, met een vroeger en later op die wijze onbekend en dientengevolge onbegrijpelijk geweld, op het einde der 15de eeuw de Syphilis voort. . . . . Daar echter het leven in alle vormen, waarvoor het vatbaar is, in des te snellere bewegingen zich te kennen geeft, hoe hoogere spheren het bereikt, — zoo zien wij ook, hoe meer wij den nieuweren tijd naderen, de ziekelijke stemmingen der volkeren in allengs sneller wordende omwentelingen zich ontplooijen, verwisselen en vergaan. Onverklaarbaar en eeuwig onontsluijerd zijn de oorzaken, waardoor, op het einde der 15de eeuw, het gezamenlijke leven des menschdoms — van den boven vermelden, gelijktijdigen vooruitgang van deszelfs beschaving is hier geenszins sprake — tot nieuwe ontwikkelingen werd aangezet, zoo als nooit te voren: en wij moeten ons ook hier te vreden stellen, als het ons slechts gelukt de verschijnselen zelve, de gevolgen van die raadselachtige gebeurtenissen te bevatten.

I. BIJDRAGEN TOT DE OUDSTE GESCHIEDENIS DER SYPHILIS IN HET ALGEMEEN, EN TOT DIE VAN DE **Nederlanden** IN HET BIJZONDER.

1. In het algemeen.

Uit het tot dusverre hier voorgedragene ten aanzien van den vermoedelijken oorsprong der *Syphilis*, is reeds gedeeltelijk gebleken, dat te dien opzigte vooral drie gevoelens worden voorgedragen. En ofschoon thans wel niet meer, zoo als in de vorige eeuw, van LUISINUS en ASTRUC tot GIRTANNER, alle onderzoekingen over de Syphilis bijna uitsluitend betrekking hebben op den oorsprong en de oud-

---

(1) JAKOB BONDT, de zoon van den *Leydschen* Prof. Med. GERARD. BONDT, en Geneesheer te *Batavia*, beschreef in zijne *Medicina Indorum* Libr. IV, in caput 19, de » *Amboynsche Pokken*", eene endemische ziekte van *Amboina* en de *Molukken*, en die als eene Variëteit der Syphilis zoude moeten worden beschouwd. — De *Medicina Indorum* is met PR. ALPINUS's *Med. Egypt.* uitgegeven te Parijs, in 1646, en op nieuw door WILLEM PISO in 1658, in het werk *de Indiae utriusque Re naturali en medicâ* L. XIV, Amst. 1658, fol. C.

heid dier ziekte, maar van het geschiedkundige en theoretische gebied meer op het daadwerkelijke en praktische zijn overgegaan, — zoo zijn toch die oude strijdpunten nog op verre na niet beslist, en zijn de Genees- en Geschiedkundigen het ook hier nog altijd oneens. Daarom zal het wel niet overbodig zijn, de zaak hier nog een weinig nader te beschouwen. — Die drie voornaamste gevoelens over den oorsprong der Syphilis zijn dan deze:

1) De ziekte was reeds bij *de Ouden* bekend.

2) Zij is op het einde der 15de eeuw *uit Amerika* naar Europa overgebragt.

3) Zij is in dien tijd *in Europa* zelve *a*) *oorspronkelijk*, of *b*) uit eene *andere* soortgelijke ziekte ontstaan.

I. Wat het eerste gevoelen aangaat, hetwelk ook door den Heer ISENSEE wordt omhelsd, zoo kan men wel met veel grond hetzelve verdedigen, maar met meer nog bestrijden. De verdedigingsmiddelen heb ik naar den Heer ISENSEE reeds voorgedragen, en de bestrijdingsmiddelen zijn hoofdzakelijk deze twee: 1° dat er vele positieve gronden bestaan, waarom men het ontstaan der ziekte eerst op het laatst der 15de eeuw kan en mag, ja moet stellen (zie beneden, onder 3); — en 2° dat door geen' der Ouden iets duidelijk of volledig genoeg geschreven is, dat wij de door hen vermelde onzuivere ziekten der geslachtsdeelen noodzakelijk als Syphilis beschouwen moeten, — welke laatste meening ook ik koester. Zie hierbij boven, bl. 249–250, en elders.

Onder de nieuwste Schrijvers, die het bestaan der Syphilis bij de Ouden verdedigen, en boven in onzen tekst niet vermeld zijn, behoort ook EISENMANN, die (in zijne beoordeeling van Dietrich's werk: *die Krankheits-Familie Syphilis* u. s. w. I. (*Allg. Theil*), Landshut 1842, in HAESER's *Archiv* V, 2. S. 290 ff., (1843) zegt: 1° dat de op het einde der 15de eeuw uitgebrokene Epidemie eene geheel *andere* ziekte was, dan de Syphilis, — en 2° dat de Syphilis een' *onberekenbaar hoogen ouderdom* heeft, maar in verschillende tijden wel zal gewijzigd geweest zijn. Deze beide stellingen trachtende te betoogen, zegt hij *ad primum*, dat die ziekte niets anders was dan eene Thymiosen-epidemie, d. i. eene door FUCHS zóó genoemde ziekte, die bij de Grieken, Romeinen en Arabieren bekend en onder verschillende namen beschreven was, later echter verward werd met de Syphilis, en nog heden als endemische ziekte hier en daar overig is, b. v. als *Sibbens* in Schotland, als *Yaws* en *Pians*, *Framboesia* in *Guinea-pokken* in Afrika en W.-Indië, als *Radesyge* aan de Oostzee-kusten, enz. (*Ad secund.* zegt EISENMANN niets bijzonders.) — Wat al te ver waarlijk ging echter in zijn betoog van de oudheid der Syphilis, » A medical Student'' (in *The Lancet* 1841, Nov., no. 8), die nu weder de oude bewering voordraagt, dat deze oudheid reeds blijkt uit Psalm XXXVIII, waarin DAVID klaagt over ligchamelijke smar-

ten, die hij zich door eigene dwaasheid op den hals had gehaald. De woorden in vs. 4: »daar is geen vrede in mijne beenderen, van wegen mijne sonde", en in vs. 11: »het licht mijner oogen, oock sy selve en zijn van mij geweken", enz. zouden n.l. secundaire Syphilis te kennen geven!! — Maar genoeg, omdat wij toch die *Oudheid* der Syphilis, noch wat het *bestaan* dier ziekte betreft, noch wat hare *beschrijving* aangaat, gaaf kunnen aannemen.

Wèl geloof ik zeker, dat er allezins ziekten der geslachtsdeelen bij de Ouden bekend waren en ook door hen beschreven zijn, die door den coïtus werden voortgeplant — en bij de dikwijls zeer losbandige levenswijze van dien tijd is dit wel zeer natuurlijk, — maar even zeker is het toch, dat die ziekten daarom nog niet tot de »syphilitische" moeten gebragt worden.

II. Ten aanzien van het tweede gevoelen, dat namelijk de Syphilis *uit Amerika* in 't laatst der 15de eeuw naar Europa zoude zijn overgekomen, — een gevoelen, dat *eigenlijk* alleen gegrond werd op het gelijktijdig verschijnen der Syphilis in Europa met de ontdekking van Amerika, en op het plotselinge van dat verschijnen in Europa zelf, — zal het genoeg zijn aan te merken, dat dit vooral in den vroegeren tijd door velen (zie b. v. VAN BEVERWIJCK's *Schat der Ongesondheydt* II, Amst. 1672, pag. 221 volg.) werd verdedigd, maar elken zekeren grond mist, zoodat men met het meeste regt DOMENICO THIENE's woorden in dezen grootendeels mag beamen. Deze geleerde heeft n.l. onder den titel *Lettere sulla storia de' mali venerei*, cet., Venezia 1823, over dat onderwerp brieven gerigt aan KURT SPRENGEL, HENSLER, CULLERIER, enz. In den eersten brief (te vinden in BEHREND's *Archiv f. Syphilis und Hautkrankheiten* u. s. w., I, Hft. 1, Berlin 1846, S. 32—68) wordt reeds dadelijk de meening, dat de Syphilis uit Amerika, in 1493, naar Europa zoude zijn overgekomen, breedvoerig en kritisch wederlegd. Het resultaat van dien brief is het volgende: »Voor den Geneesheer, die bekend is met de geschiedenis en de geneeskundige kritiek, blijft de eenige historisch onwederlegbare daadzaak altijd slechts *die*, dat de Syphilis het eerst in den jare 1495 [?], gedurende den veldtogt der Franschen naar Napels, zich heeft geopenbaard; — dat men niet bewijzen kan, dat òf de Franschen, òf de Italianen voor Navarra dezelve van de Spanjaarden onder Kordova hebben kunnen verkrijgen; — *dat alzoo in Italië de oorspronkelijke bron der nieuwe ziekte gezocht moet worden, en niet in Amerika.* Alles, wat overigens over den oorsprong der Syphilis op het einde der 15de eeuw, door toenmalige of latere schrijvers is te boek gesteld, bestaat uit niets [?] dan meeningen, vooronderstellingen, droomerijen, en gedeeltelijk uit fabelen en verdichtselen." (Zie verder de *Nalezingen* op deze bl.)

III. Het derde en ook door ons verdedigde gevoelen was, dat de Syphilis op het laatst der 15de eeuw, in het Zuiden van Europa, zich ontwikkelde. Onder de *alleroudste* berigten wil ik alleen de volgende zes hier mededeelen.

1). In het Edikt van Keizer MAXIMILIAAN I. tegen de *Blasphemia*, gegeven te Worms, den 7 Augustus 1495, komt onder anderen het volgende voor: » et quod antehac propter talia delicta » [n.l. Blasphemia] fames, terraemotus et pestilentiae aliaeque plagae » in orbe terrarum factae sint et adhuc nostris temporibus (ut ma- » nifestum est) cum tales, tum aliae multae variaeque plagae ac » poenae fiunt, praesertim *novus* ille et gravissimus hominum » morbus *nostris diebus exortus*, quem vulgo malum Francicum » vocant, *post hominum memoriam inauditus*, saepe grassetur'', cet.

2). Josephus Grunpeck de Burckhausen, zegt onder anderen in zijn *Tractatus de pestilentiali Scorrâ sive malâ de Franzos*, cet. (opgenomen in FUCHS, *die ältesten Schriftsteller üb. d. Lustseuche in Deutschland*, von 1495—1510, Götting 1843): » *novum* esse genus morbi naturae invisum, . . . quod a Deorum » immortalium olim arce in Gallos demissum fuit, . . . horribile » terribilissimumque portentum, omnibus mortalibus *inauditum*, » *invisum atque penitus incognitum*''.

3). Alexander Benedictus, die door zijne stelling bij het leger van Venetië, de allereerste beginselen gezien heeft, zegt in zijn werk *de omnibus morbis*, 1496, onder anderen, » venereo tactu » *novum vel saltem Medicis ignotum prioribus*, syderum pestifero » adspectu, morbum Gallicum ad nos ex Occidente irrepsisse''.

4). Coradinus Gilinus, de *morbo Gallico*, 1497, zegt: » Cum anno elapso 1496 morbus quidam saevissimus mortales quam- » plurimos invaserit, tam in Italiâ, quam etiam ultra montes, » hunc Itali *morbum Gallicum* appellant, eum Gallos Italiam ap- » portasse asserentes: Galli vero *Italicum seu Neapolitanum mor-* » *bum* nominant . . . . Et quia hic morbus apud modernos *incog-* » *nitus* est,'' cet.

5). Barthol. Montagnana Jr., Med. prof. te *Pavia*, schreef in 1499 een » *Consilium medicum ad* PETRUM ZENUM, *Venetum*, *pro Illustrissimo et Reverendissimo Episcopo et Hungariae Prorege*,'' die aan de Syphilis leed. In dit *Consilium* wordt dan ook gezegd, dat de Morbus Gallicus aan de Ouden *onbekend* was, en dat men daarom in zijnen tijd nog geen eigen' naam voor de ziekte had. — Dit laatste blijkt ook uit het volgende:

6). Joh. Le Maire, een Belg, uit Henegouwen, geboren in 1473 en vóór 1525 gestorven, heeft onder anderen in 't Fransch het volgende allegorisch gedicht geschreven: *Les trois Comptes, intitulez de* CUPIDO *et d'*ATROPOS, *dont le premier fut inventé par* SERAPHIN, *Poëte Italien, le second et le tiers de l'invention de*

Maistre JEAN LE MAIRE, à Paris 1525, 8vo, chez *Gall. du Pré.* In het tweede stuk handelt de dichter ook over de *Syphilis*, en zegt hij onder anderen het volgende:

» Ne ne sceut onc lui bailler propre nom
» Nul medecin, tant eut-il de renom.
» L'ung la voulut *Sahafati* nommer
» En Arabic; l'autre a plu estimer
» Que l'on doit dire en Latin *Mentagra*,
» Mais le commun, quand il la rencontra,
» La nommoit *Gorre* ou la *Vérolle grosse*,
» Qui n'espargnoit ne Couronne ne Crosse;
» *Pocques* l'ont dit les Flamans et Picquarts,
» Le *mal François* la nomment les Lombars,
» Si a encores d'autres noms plus de quatre,
» Les Allemans l'appellent *grosse Blattre*,
» Les Espaignols *les Bouës* l'ont nommée:" cet.

En verder:

» Les aultres ont eu recours à *Sainct Job*,
» Peu de guéris en sont, de morts beaucop,
» Car regné a ce trez cruel tourment
» Par tout le monde universellement." —

Onder de nieuwere Schrijvers wil ik nog F. C. SKEY aanvoeren, die (in zijn *Practical treatise on the veneral disease*, London 1840, Eerste Voorlezing), ten aanzien van de geschiedenis der Syphilis zegt, » dat zij vóór 1494 in Europa *niet* is voorgekomen," zoo als trouwens over het geheel al de nieuwere en nieuwste onderzoekingen ook schijnen te leeren, b. v. ook die van L. P. AUG. GAUTHIER (*Recherches nouvelles sur l'histoire de la Syphilis*, Paris et Lyon 1843), waaruit blijkt, » dat er in de Oudheid en in de Middeleeuwen geene Syphilis heeft bestaan, en dat alles, wat daarop is toegepast geworden, betrekking heeft tot andere ziekten der geslachtsdeelen, b. v. Lepra, Scirrhus, enz.; — in één woord, dat wij de Syphilis eerst sedert 1494 *zeker* kennen." — PRUIJS VAN DER HOEVEN (*de Historia Morborum*, L. B. 1846, p. 74) behandelt de Syphilis onder het opschrift: » morbi orbis novi; 1488—1494", en zegt onder anderen, » atque hoc tempore nova exorta » est lues, quam alii medicorum leprae, variolis alii adfinem habue- » runt, tametsi *novum* esse mali genus hominum vulgo visum sit." Mijns bedunkens zeer juist, zegt die Schrijver ten aanzien van het ontstaan der Syphilis, in het laatst der 15de eeuw (pag. 78): » Constellationes accusabant ac peccata mortalium aequales. Quas » profecto caussas equidem negare non ausim. Nam et constitutio » pandemia et venus volgivaga mirifice tunc temporis in generis » nostri perniciem conspirabant: neque excludo mercurii abusum,

» id est medicorum et medicastrorum temeritatem, qui cutis scabiem » mercurio extinguere cupientes et novam humoribus induxerunt » dyscrasiam et ad interna corporis penetralia relegato malo systema » fibrosum et ossium corruperunt," cet. Uit een en ander, voegt hij er bij, » tamen nondum intelligitur, cur hac aetate nata sit tanta mali saevities," en wil hij de zaak afleiden » ex ipsa generis humani vita hujusque hoc tempore epocha." — Wat wij nu van den oorsprong en de eerste geschiedenis der Syphilis ook weten, zóó zeker echter kennen wij die niet, dat wij met Dr. SPÄTH (*Med. Corr.-Blatt d. Würtemb. ärztl. Vereins* XI, no. 7) zouden kunnen zeggen, » dat de naam *Syphilis* afkomstig is van SYPHILUS, die het eerst (volgens FRACASTORO) met die ziekte behebt geweest is!" (Het woord *Syphilis* is wel afkomstig van σῦς en φιλέω.)

Behalve het gezag van tallooze Schrijvers van vroegeren en lateren tijd, hebben wij verder tot gronden voor onze meening, dat de Syphilis tusschen 1490 en 1500 in Europa ontstaan is,

1. de ondervinding der tijdgenooten;
2. het gemis van eenige zekerheid, dat die ziekte vroeger, onder denzelfden vorm althans, heeft bestaan en bekend is geweest;
3. de betrekking dier ziekte tot andere gelijksoortige ziekten van denzelfden tijd;
4. de algemeene ziekte-gesteldheid van dien tijd, en de ontwikkelingen, welke in dien tijd onderscheidene ziekten ondergaan hebben;
5. de toestand, waarin destijds uit een maatschappelijk, staatkundig — en vooral ook bepaaldelijk uit een zedekundig oogpunt, Europa verkeerde.

Wat eindelijk betreft de meening van hen, die de Syphilis voor eene verscheidenheid of wijziging van de Lepra houden, daarover werd reeds boven (bl. 428; enz.) gesproken. Zeker is dat gevoelen allezins onjuist: maar er zijn nog altijd enkelen, die het verdedigen. Zoo spreekt b. v. H. MAYO (*A treatise on Siphilis* [sic] cet., London 1840, p. 1—12) over den oorsprong der ziekte, en zegt hij, dat dezelve op het einde der 15de eeuw in Europa òf onstond, òf het eerst ingevoerd werd, òf plotseling een' boosaardigen vorm aannam; — dat hij-zelf echter BECKET's meening aankleeft, waarbij (in de *Philos. transact.* van 1791) beweerd wordt, dat besmettelijke syphilitische plaatselijke ziekten lang vóór 1500 in Europa waren bekend geweest, aangezien men eene ziekte *Leprosis* noemde, die in vele opzigten met de *Lues* overeenkwam. MAYO vereenigt zich alzoo ook met hen, die de Syphilis voor eene wijziging der *Lepra* houden. — Zoo komt ook nog G. L. DIETERICH (in zijne *Krankheits-familie Syphilis* 1, Landshut 1842, S. 2—126) over

de geschiedenis der Syphilis handelende, volgens de oude bronnen, daarbij tot het resultaat, »dat die ziekte op het einde der 15de eeuw, door miasmatischen invloed, in onderscheidene landen van Europa, vooral echter in het zuidelijke gedeelte van dat werelddeel, gelijktijdig zich *uit de Lepra heeft ontwikkeld;* — dat de Syphilis alzoo eene *metamorphose* is *van de Lepra* met eigenaardige verschijnselen en dus [?] eene nieuwe ziekte. — Niet veel anders is het gevoelen van PRUIJS VAN DER HOEVEN, die (l. c. pag. 79) zich met QUITZMANN vereenigt, en zegt, dat ja de Syphilis eene nieuwe ziekte is, maar dat zij »nova exstitit morbi species ex ele»mentis pridem cognitis, nunc demum aliter compositis atque or»dinatis." — »Igitur", zoo vervolgt hij, »ea solvenda quaestio »est: quibus de caussis factum est, ut per novam illam elemento»rum compositionem iste metaschematismus evenerit, aut aliis verbis, »*quo pacto ex lepra nata sit syphilis*" . . . . . »Genius seculi »sexualis ex lepra dominante procreavit syphilidem, futurum regni »haeredem," is in de hoofdzaak het antwoord op die vraag (pag. 80).

II. BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS DER SYPHILIS, IN DEN EERSTEN TIJD VAN HAAR ONTSTAAN IN DE **Nederlanden.**

Het is natuurlijk hier geenszins mijn voornemen, zelfs niet om een vlugtig overzigt van de lotgevallen en de letterkundige geschiedenis der Syphilis in ons Vaderland, in den vroegsten tijd, te geven. Ik wil alleen eenige bouwstoffen hier nederleggen, waarvan, met meer anderen van die soort, een aanstaand beschrijver van dat onderwerp eenig nut zal kunnen trekken.

Ik herinner aan hetgeen boven is gezegd, dat wij het jaar 1493 of 1494, als het punt van uitgang der Syphilis in Zuid-Europa moeten stellen; ik zal nu eenige der oudste berigten, die op ons land betrekking hebben, mededeelen, in de volgorde der jaren, waarop zij doelen:

1). *Anno* 1487. Paulus van Middelburg, — over wien ik boven reeds gesproken heb, bl. 360 (2), — en die alzoo in *Italië* leefde althans van 1479 tot 1534, wordt gezegd de *Syphilis* reeds in 1487 te hebben voorspeld! Zóó schrijft n.l. PETRUS MAYNARDUS, in zijn *Tract. Ius de morbo Gallico*, c. I, ?, 1518: »Gallicum »morbum praedictum fuisse à Paulo de Medelburgo Zelandiae »Oceani, clarissimo Artium et Medicinae doctore, in *Prognostico* »20 *annorum*, quod ille . . . . scripsit pridie Kalendas Januarii, »anno virginei partùs 1487, in quo quidem dixit *quondam mor»bum curatu difficilem imminere hominibus habentibus stellam »Scorpionis horoscopantem in geniturâ eorum*, *aut ipsorum na-*

» *tivitatibus*," cet. cet. Ik heb deze woorden van onzen Paulus hier aangevoerd, niet omdat ik eenige waarde hecht aan die *Astrologische* dwaasheden, maar omdat men hem ook hier niet mag voorbijgaan, bij het beschouwen van onze Vaderlandsche Medici uit den ouden tijd.

2). *Anno* 1495. In het *Weltlich Leyenbuch.* Zu Strasszburg bey Hans Schotten, 1541, fol. c., leest men:

Der Landtsknecht vnd Malefrantzossen anfang.

» Die ersten Landsknecht seind vffkummen
» Zu disser zeit, hab ich vernummen,
» Bey MAXMILIAN *im Niderlandt*,
» Blützapffen wurden sye genannt:
» Die auch uss Franckreich desse jar
» Die ersten Blatern brachten har,
» Damit Gott schickt straff vnd plagen.
» Die ersten hye zü Straszburg lagen
» In Krutnaw bey Sanct Johans thor
» Vff der Decktenbruck, das ist wor." —

(FUCHS, die in zijne *ältesten Schriftsteller* u. s. w., S. 375) dit vers mededeelt, is door die woorden, en door eene sub *Anno* 1498 te vermelden plaats, tot de meening gekomen, dat de Syphilis van Duitschland ook voor een gedeelte uit de *Nederlanden* zal zijn afkomstig geweest: — FUCHS l. c. pag. 436.)

3). *Anno* 1495. Seb. Frank uit *Woerden*, zegt in Chronica of *Zeytbuch*, S. 217, edit. Argent. 1531 (aangeh. bij HENSLER, *Gesch. der Lustseuche* I, 1783, S. 118 der *Excerpta*): » Anno 1495 » brachten die Landtsknecht dise jämmerlich verderbent Plag der » Franzosen mit ihnen aus Frankreich, und warden von den Knech- » ten Franzosen genannt, darumb, dasz sie diese Plag bey den » Franzosen erobert und überkommen hatten."

4). *Anno* 1496. Joh. van Beverwyck (*Schat der Ongesontheydt* enz., Amst. 1672, pag. 56) zegt, bij gelegenheid hij over het Pokhout — zoo genoemd, omdat het de » *Pocken*" geneest — spreekt: » . . . . ende zijn uyt Spaengjen (daerom *Spaensche pocken* » genoemt) so voort geset, diese oock in 't jaer 1496. de Princesse » *Johanna*, bruyt van *Philips*, Eerts-hertogh van Oostenrijck » overbrengende, de Zeeuwen, als sy lange tijdt voor Vlissinghen » lagen, mededeelden". — Op eene andere plaats (*'t Begin van Hollant in Dordrecht. Mitsgaders der eerster stede beschrijvinge regeringe ende regeerders; als oock de gedenckwaerdighste geschiedenissen aldaer gevallen;* Dord. 1640, bl. 325) zegt hij onder anderen, » dat JOHANNA VAN ARRAGON, in Sept. 1496 hier te lande komende, vergezelschapt was met meerder als vier duysent Spaengjaerden, die hier den Nederlanders *de Pocken* mededeelden, daarom de *Spaensche* genoemt;" enz. Verder zegt hij ook, dat

deze ziekte »hier en elders veel menschen heeft om hals gebracht, alsoo het eene *nieuwe* ende *noyt gehoorde* sieckte was ende dienvolgende de genees-middelen gansch onbekent;" enz. — De Syphilis, zoo drukt v. BEVERWIJCK (Schat der Ongesontheydt, Amst. 1672, bl. 207) zich eigenaardig uit, »werd by ons de *Spaen-*» *sche-pokken* genoemd, uyt danckbaerheyt van degene, diese in » het jaer 1496 met de Konincklijke bruyt in *Seelandt* brachten." — Hij voegt er o. a. bij, dat »de Spaengiaerts (als vinders van de nieuwe Werelt) de oudste brieven hebben," zijnde het n.l. zijne meening, dat de Syphilis afstamt uit Amerika; — dat de Spanjaarden dezelve naar Spanje hebben overgebragt en daarna in 1492, 3. 4. 5 of 96 naar Napels; enz.

5). *Anno* 1496. Theodorik Ulsenius, uit *Friesland*, een beroemd Geneesheer, Dichter en Redenaar, geboren omstreeks 1450, lijfarts des Keizers, omstreeks 1496 Physicus te Nürnberg, overleden in 't begin der 16de eeuw te *'s Hertogenbosch*, zegt in zijn *Vaticinium in epidemicam scabiem, quae passim toto orbe grassatur*, Nurnb. 1496, onder anderen het volgende: » Nuper *inau-*» *ditam* scabiem mutabile vulgus Clamat."

6). *Vóór* 1497. Een onbekende, waarschijnlijk *uit de Nederlanden*, schreef vóór 1497 over de »*Morbilli italici*," en men vindt zulks in de *Summa experimentorum s. Thesaurus pauperum Mag.* PETRI YSPANI *cum addit.* PETRI DE TUSCIANO *ac* BERNARDI DE GORDONIO, *studiose correctus. Exaratus* Antwerpiae p. Theod. Martini ann. dom. 1497, cet. — aangehaald bij FUCHS l. c. pag. 308 f.

7). *Anno* 1498. In de *Historie van Oostfrieslant, beschreven door* Eggerik Beninga, en opgenomen in de *Veteris aevi Analecta* van MATTHAEUS, T. IV, edit. secunda, Hag. Comit. 1738, pag. 1—884, leest men, op bl. 396, de volgende belangrijke plaats:

» *Wat tyde de vergiftige krancheit der pocken eerst*
» *in de* FREESLANDE, *daer men* [te voren] *niet wuste*
» *von tho seggen, quemen.*

» Anno Christi MCCCCXCVIII in der tijt alse idt mit den kry-» gesluiden in den landen umme heer mit den hoepen so gemeen » wurt to garden, und de witte *Rose* und de *Garde*, als men se » noemde, ook door dusse *Freeslande* und voor op de grensen hen » und heer togen, de sick dan uth allen landen, als *Hispanien*, » und *Francrick*, *Italien*, vorsamelden, und to hope lepen, do » hebben se de bose vorgiftige plage mede in dusse » FREESLANDE gebracht, daar men [te voren] nicht heeft we-» ten van tho seggen." — In eene aanteekening hierop zegt BENINGA het volgende: » Volgens de *Lubekker Chronyk* p. 87. » sou de fuile smette en straffe der hoererie de *Fransse* of *Spansse* » pokken genaamt 1496. in haare gewesten gekomen zijn." — Ik

moet hier in de eerste plaats doen opmerken, dat EGGERIK BENINGA zijne *Historie* geschreven heeft vóór het midden der zestiende eeuw, zijnde hij geboren in 1492 en overleden in 't jaar 1562, — en dat, wat hij in zijn werk behandelt, voor een voornaam gedeelte ook *bijzondere* betrekking heeft op *Groningen*. — In de tweede plaats vindt men ook in de *Cronica van der hilligen Stat Coellen*, Coellen 1499, fol. 344 b., hetzelfde aangeteekend op het jaar 1496: » Im dem selven jaer was in allen desen landen eyne vremde Krenck- » de, der in dissen landen nit vill gesyen gewest is, ind heysch » Sent Jobs Krenckde, ind wurden vast vill lude dair mit passio- » neert, ind doch wenig sturven van der Krenckden," cet. (Zie FUCHS, l. c. S. 312.) Daarmede stemt goed overeen Jo. Sciphouer de Meppis, die (*Chronica Archicomit. Oldenburg.*, in MEIBOM, *Script. Rer. German.* II, p. 188) zegt, dat die » Pestis miseranda et lugubris" in 1494 in Westphalen kwam en Osnabrück, enz.; anno 1495 in Stade, Lübeck, Pommeren, enz.

Wij zien alzoo ook uit Beninga, dat de Syphilis hier te lande al zeer vroeg zich openbaarde. En geen wonder! Want de *Syphilis* toch was in 1495 en 96 *epidemisch* in Zuid-Duitschland, en uit het Keizerlijk Edikt van 7 Aug. 1495 (zie boven, bl. 434) blijkt, dat in 't midden van dat jaar de ziekte reeds zeer algemeen verbreid moet geweest zijn. In het Noorden van Duitschland en ook in Nederland blijkt de ziekte later gekomen te zijn, zoo als uit andere Schrijvers en ook uit Beninga blijkt. *In het algemeen* zou men dus ook van deze als Epidemie opgetredene ziekte wel kunnen zeggen, dat zij van het Z. en O. naar het N. en W. getrokken is, in welk geval dan FUCHS's denkbeeld (zie boven, bl. 438) *zeker* geheel onjuist zoude zijn.

8). *Anno* 1503. In het *Libellus de Mentulagra*, *alias morbo Gallico*, van Jos. Grunpeck, geschreven in 1503, — opgenomen in HENSLER's *Geschichte der Lustseuche* cet. I, Altona 1783, S. 60—81; en mede opgenomen bij FUCHS, *die ältest. Schriftst. üb. die Lustseuche in Deutschland* u. s. w., Gött. 1843, S. 49 ff., — lees ik onder anderen: » At his omnibus nihil vel parum » proficientibus, et morbo ipso non contento hoc hominum numero, » ut eos solos tantis passionum cruciatibus afficeret, venenum con- » tagiosum in multos spectantes Italos, Teutones, Helvetios, Vinde- » licos, Rhaetos, Noricos, *Batavos*, cet., quos belli occasio in » copias conscripserat, transfudit" (pag. 67 bij H., en pag. 57 bij F.).

9). *Anno* 1524. In de uitmuntende *Familiaria Colloquia* Desiderii Erasmi, — een werk, geschreven in 't jaar 1524, luidens den Opdragtsbrief des Schrijvers (vg. bij voorb. de Editie apud PAUL. LEDERTZ, *Argentorati* 1623, vóór het leven van Erasmus), en alzoo niet in 1522, zoo als b. v. VAN KAMPEN opgeeft, in zijne *Beknopte Geschied. d. Lett. en Wetensch. in de Nederlanden* I,

bl. 64, 's Gravenhage 1821, — vindt men vele belangrijke plaatsen over de *Syphilis* (1). Ik zal er eenige van mededeelen:

a) In het gesprek tusschen een' *Soldaat* en een' *Karthuizer monnik* komt het volgende voor (edit. citat. p. 207): » CARTHUSI- » ANUS. Jam et in mento video nescio quid, gemmarum? MILES. » Nihil est. CA. Suspicor tibi contractam *Scabiem*, *quam vocant* » *Hispanicam*. MIL. Recte divinas, mi frater. Tertiùm eâ labo- » ravi usque ad vitae periculum. CA. Unde hoc mali accidit tibi, » ut sic incurvus incedas, quasi esses nonagenarius, aut quasi mes- » sor quispiam, aut quasi delumbatus esses fuste? MIL. Morbu- » ita contraxit nervos. CA. Nae hic magnificam passus es metamors- » phosin. Antehac eras eques, nunc ex Centauro factus es animal » semireptile. MIL. Haec nimirum est alea Martis. CA. Imò haec » est insania tuae mentis. Quas vero manubias uxori tuae liberisque » tuis referes domum? *Lepram*? Nam ista Scabies nihil aliud » est, quam Leprae species: nisi quod ideo non vitatur, *quia* » *multorum est communis*, *praecipue nobilium*: at ob hoc ipsum » magis debebat vitari. Nunc istud malum affricabis iis qui tibi » debuerant esse charissimi: et ipse per omnem vitam putre cada- » ver circumferes."

b) In het gesprek tusschen BERTULPHUS en GULIELMUS, over de *Herbergen*, wordt o. a. het volgende gevonden (edit. cit. pag. 225): » GUL. Mihi nihil videtur esse periculosius, quam tam multos hau- » rire eundem vaporem, maxime resoluto corpore, atque hic capere » cibum et horas complures commorari. Iam enim omitto ructus » alliatos et ventris flatum, halitus putres: multi sunt, qui morbis » occultis laborant, nec ullus morbus non habet suum contagium. » *Certe* plerique *Scabiem habent Hispanicam*, *sive*, *ut quidam* » *vocant Gallicam*, quum sit omnium nationum commu- » nis. Ab his opinor non multo minus esse periculi, quam a le- » prosis ..... Atqui ante annos viginti quinque nihil » receptius erat apud Brabantos, quam thermae pu- » blicae, eae nunc frigent ubique. Scabies enim nova » docuit nos abstinere."

c) In de zamenspraak tusschen een' *Jongeling* en eene *Hoer* treft men het volgende aan (edit. cit. p. 231): » SOPHRONIUS. Tu te » facis cloacam publicam, od quam commeant quilibet sordidi, im- » puri, *scabiosi*, suamque spurcitiam in te repurgant. *Quod si* » *nondum ejus Leprae contagium quam vocant Scabiem Hispani-* » *cam*, *attigit te*, *non diu poteris effugere*. Quod si fiat, quid » infelicius, etiam si caetera essent sequunda, putares et fama, quid » aliud eris, quam *vivum cadaver*?"

---

(1) Ook in andere geschriften van Erasmus vindt men derg. plaatsen over de Syphilis van zijnen tijd.

d) *Ἄγαμος Γάμος*, een gesprek tusschen PETRONIUS en GABRIËL, over de *verkeerde Huwelijken*, is een stuk, dat bovenal merkwaardig is wegens de daarin voorkomende redeneringen over den oorsprong, de besmettelijkheid, de verbreiding enz. der Syphilis. Het is ook zeer belangrijk uit een *staats-geneeskundig* oogpunt. Want waarlijk, Erasmus heeft nog in 1846 gelijk, als hij PETRONIUS, onder vele andere waarheden (edit. cit. pag. 512) ook laat zeggen: »Mirum est à principibus, quorum munus est prospicere Reip. »duntaxat in his, quae ad corpus pertinent, quum in hoc genere »nihil prius, ac potius sit bonâ valetudine, hîc nullum excogitare »remedium. Tanta pestis bonam orbis partem occupavit, et illi »interim stertunt, quasi nihil ad rem pertineat." — Meer wil ik van ERASMUS niet aanvoeren; maar alleen nog terug ziende op het medegedeelde, stip ik aan, dat ons daaruit blijkt:

1⁰ dat ook ERASMUS de *Syphilis* »eene soort van *Lepra*" noemt;

2⁰ dat in zijnen tijd de *Syphilis* zeer gemeen was, en vooral ook algemeen verbreid onder de hoogere standen der maatschappij;

3⁰ dat, de *Colloquia* in 1524 geschreven zijnde, en de *Syphilis* 25 jaren te voren zich voor 't eerst hebbende geopenbaard in *Braband*, wij alzoo het jaar 1498—1499 verkrijgen als de aanvang der *Syphilis* ook in die streken; en

4⁰ dat hier ERASMUS den *Syphiliticus* een »Cadaver vivum" noemt, gelijk de TALMUDISTEN zulks van den *Leprosus* zeiden (Tractaat Nedarim, fol. 66, B).

10). *Anno* 1532. Laurentius Frisius, die in Duitschland zich ophield, zegt het volgende (*Epit. de curando morbo Gallico*, Basil. 1532, Cap. I): »Anno Christi salvatoris nostri 1496 efferbuit »quidam morbus atrocissimus, ... *incognitus* et *invisus* erat »iste pestifer morbus non tantum vulgo, verum etiam Doctis et in »sacrâ Medicinâ eruditis," cet.

Van Frisius is in 't Nederduitsch uitgekomen: L. Friesen, *Pocken-boecxken inholdende een grontlicke ende heylsame gheneesinge der grusamigher Pocken*, cet. *alleen mit den dranck des* Hilligen Holts Guayaci, *sonder ander groote oncosten van medicynen te ghebruyken*, Campen (zonder jaartal), 8vo.

11). *Anno* 1541. Remaclus Fuchsius, uit *Limburg*, en *Kanonnik* te *Luik*, alwaar hij in 1586 stierf, schreef in 1541 het volgende werk over de Syphilis:

Morbi Hispanici, quem alii *Gallicum*, alii *Neapolitanum* appellant, curandi per *ligni Indici*, quod *Guaiacum* vulgo dicitur, decoctum, exquisitissima Methodus: in quâ plurima ex Veterum Medicorum sententiâ, ad novi morbi curationem magis absolutam, medica theoremata excutiuntur, auctore REMACLO F. LIMBURGENSI. Parisiis, apud *Chr. Wechelum*, 1541, 4to.

Wij zien dus, dat een Limburger *Geestelijke* reeds in 1541 de *Guajac* aanprees; dus korte jaren, nadat dit middel in *Europa* was bekend geworden. Want eerst sedert 1508 was hetzelve in Spanje, sedert 1517 in Italië en sedert 1518 in Duitschland in gebruik gekomen, waarover men nadere berigten kan vinden b. v. in ASTRUC's nog altijd zeer gewigtig werk, *de morbis venereis Libri novem*, II, p. 641 seq., edit. alt. Lutet. Paris. 1740.

12). *Anno* 1547. Ten blijke, dat in de eerste helft der 16de eeuw de Syphilis hier zeer algemeen bekend was, voer ik ook het volgende tot voorbeeld aan.

Mijn geleerde vriend Dr. G. ACKER STRATINGH maakte mij reeds vroeger opmerkzaam, dat uit de oorspronkelijke bescheiden, namelijk verzegelingen, die behoord hebben tot het bekende regtsgeding over den doodslag van BARTHOLD ENTENS, en thans zich bevinden in de rijke verzameling van Groninger oorkonden van den Heer Mr. G. J. KEISER te Groningen, eene belangrijke bijdrage zoude kunnen worden geput voor onze oudere Regtsgeschiedenis. Uit de voormelde HSS. ontleen ik alleen het volgende: Op den 26 Julij 1547 kwamen te *Bedum* bijeen WIGBOLT VAN EWSSUM, Heer van den *Nienoort*, en BARTHOLD ENTENS, met een groot gevolg, om de bevestiging van een' nieuwen pastoor aldaar bij te wonen. BARTHOLD ENTENS kreeg na den maaltijd twist met Meester HENDRIK BOESIG, een Advocaat en Procureur, die als zoodanig VAN EWSSUM contra ENTENS bediende, en voerde hem toornig te gemoet: » *Du pockighe hundt!* Wat » doestoe hyr? Men solde solcke *pockige hunden* wederom nae » Coellen jaegen, daer sie heer gekoemen weren," daarbij tevens zijnen neus toeknijpende, als iemand, die door een' onaangenamen reuk gehinderd wordt. De Procureur antwoordde den Jonker, en betaalde hem met gelijke munt: » Du luerthyen [*loerd*, *loeder*]! » Byn ick een pockige hundt, soe hevestu die *melaetsheit* soevele » toe meer!" — Meer zal ik natuurlijk op deze plaats uit dit proces niet mededeelen, èn omdat zulks niet tot *onze* geschiedenis behoort, èn omdat de Hr. STRATINGH deze gebeurtenis in haar geheel nu onlangs heeft bekend gemaakt (*Gron. Volks-Almanak* 1846, bl. 219 vv.). Wij zien alzoo uit deze weinige woorden, dat in de eerste helft der 16de eeuw *Syphilis* en ook nog *Lepra* hier zóó bekend waren, dat ze tot scheldnaam waren geworden, wat niet zoude gebeurd zijn, wanneer die ziekten zeldzaam of vreemd waren geweest. — Voor het overige moet ik nog op bovenstaand proces terugkomen, waar over de *Geregtelijke Geneeskunde* van dien tijd zal worden gesproken, (zie beneden, bl. 464).

13). *Anno* 1548–1570. P. Forestus verdient ook hier eene afzonderlijke vermelding. Zijne *Observationum et Curationum medicinalium et chirurg. Libri XXXII*, afzonderlijk te Leyden uitgegeven,

van 1591—1606, bevatten, in het laatste boek, gedrukt in 1606, XXVI waarnemingen over Syphilis, met zeer goede Scholiën. Deze observatie's, zegt ASTRUC (l. c. II, p. 831), schijnen van 1548—1570 gemaakt te zijn. — Forestus gebruikte onverschillig: Kwikinwrijvingen, Guajac, Sarsaparilla, Rad. Chinae.

14). *Anno* 1551. Toen verscheen in 't Nederduitsch:

S. ANDREE, *Remedie voor dye dootlycke crancheyt der pestilentie ende Fransoysen.* Nu nieuwelyk wten Hoechduytschen overgheset, cet. Campen 1551, 8vo.

15). *Anno* 1557. Joh. Sylvius, Insulanus, † in 1576, zegt in zijne *Declaratio de Lue Venerea*, *anno* 1557 *Lovanii habitam*, en uitg. te Leuven in 1577, — dat hij het er voor houdt, dat *zij* gelijk hebben, »qui anno abhinc sexagesimo secundo [dus in 't »jaar 1495] quo tempore CAROLUS OCTAVUS Gallorum Rex, cognomine *Gibbosus*, Neapolim oppugnaturus in Italiam exercitum in»troduxit, hunc morbum suppullulasse arbitrati sunt."

16). *Anno* 1560. Jodocus Lommius handelt vrij uitvoerig over de Syphilis. Hij zegt onder anderen: »Primum juxta naturalia »crustosae pustulae oriuntur, haeque lentam saniem reddunt, et »maligne exulcerantur. Accedit venereum seminis profluvium, »vel inguinum venenati bubones — ut primum incipit morbus, »tum levissimus est, cum solummodo pilos, caput, ac mentum »remittunt aegri, cetera recte habent." (Daarop wordt de vorm van Syphilis geschetst, die met huiduitslagen gepaard gaat.) .... »Ex his deinde in ambitum serpentibus pustulis cutemque cavanti»bus, ulcus oritur virulentum et sordidum. Quibusdam etiam tum »manuum pedumque cava finduntur siccitate et squamas remittunt." (Daarop volgt de verzweering van het gehemelte, van den mondhoek, van tong, keel, neus, enz.; de hevige pijnen in de ledematen, vooral 's nachts; de beengezwellen, die soms in Tophi veranderen, vooral aan het voorhoofd, de schedel, sleutelbeenderen, enz., waarna hij zóó vervolgt:) »ossa, quae pessimis inde ortis ulceribus »corrumpuntur. Tum profecto gravissimum id malum esse judi»catur: nam solidae quoque partes labefiunt, ossa, vincula, mem»branae, nervi circa quae coeunte maligno humore immanissimi »doloris tormenta, maximeque per noctem incidunt. Atque his »quidem aerumnis mistisque vigiliis ac febri oppressus subinde homo »perit." (J. LOMMIUS, *Obs. Med.* I, p. 60; Antv. 1560, 1563, cet.).

17). *Anno* 1564. Laevinus Lemnius — zie over hem boven, bl. 344 (3), en ook nog verder beneden — zegt onder anderen het volgende: »Tres esse morbos inter se affines, quorum alter in »alterum transit, Syphilitiden, Stomacacen et Elephantiasin. Hi »superioribus annis intolerandis modis homines excarnificabant, »nunc prorsus mitescere coeperunt, minusque infesti sunt: fit id

» partim quod medicorum opera domita sit vis mali." Ook spreekt hij over den »*Druyper*", dien hij zóó bepaalt: »foedam illuviem ab » inguine destillantem colore livido, eruginoso, foetido; si in in- » guine tumores producit — Pudendagra (*Clapooren*). Quae » si non bene curantur et venenum corpus perreptat, dicuntur » *Pokken met de lempten*, dum *de Mieren* vocantur cum omnes » partes vago et erratico dolore afficiuntur." (L. LEMNIUS, *Occ. mirac.* II, c. 14.)

18). *Anno* 1580. Dezelfde Wier, over wien ik gesproken heb als de eerste bestrijder der Heksenprocessen, heeft in 't Duitsch ook over de *Syphilis* geschreven. In zijn werk getiteld: *Artzney-buch von etlichen bisanher unbekannten und unbeschriebenen Kranckheyten*, Franckfurth am Mayn 1580, 8vo, komt n.l. als Hoofdst. III. eene verhandeling voor over den *Morbus Gallicus* en de *Serpigo Hispanica*. Daarin wordt onder anderen gezegd:

dat de Syphilis het eerst in 1494 is bekend geworden;

dat de ziekte haren oorsprong had genomen uit eene hoer, die met een' lepreusen Spanjaard omgang had gehad; enz. — een verhaal, dat bij meerdere oudere Schrijvers wordt aangetroffen, hoe ongerijmd onzeker het ook moge zijn;

dat de *Guajac*, de *Sassafras* (toen nog pas bekend) en de *Sarsaparilla* zeer nuttig zijn tegen de ziekte;

dat, wanneer de ziekte voor de genoemde plantaardige middelen niet wil wijken, DAN kwikmiddelen aangewezen zijn; — enz.

Dit *Artzneybuch* van Wier is later in 't Latijn vertaald: *Medicarum observationum hactenus incognitarum Libri II*, in de *Opp. omnia* van WIERUS, Amst. 1660, 4to.

19). *Anno* 1581. Remb. Dodonaeus, die meer was dan enkel Plantkundige, heeft ook uitgegeven:

Medicinalium Observationum exempla rara. Accesserunt: ANTONII BENIVENII *de abditis nonnullis ac mirandis morborum et sanationum liber*, cum annotationibus DODONAEI, cet. Coloniae 1581, 8vo. — BENIVENIUS had verklaard, » dat de Syphilis *eene nieuwe soort* van ziekte was, die sedert 1496 zich over gansch Europa heeft verbreid;" — Dodonaeus stemt zulks toe in zijne aant. op die plaats, maar voegt er zeer te regt bij, » dat echter sommige verschijnselen, eigen aan de Syphilis, *veel vroeger* aan de Geneeskundigen bekend geweest zijn."

20). *Anno* 1590. Balduinus Ronssaeus (*Miscellanea s. Epistolae medicinales*, Lugd. Batav. 1590; *Epist.* 44) spreekt ook over de Syphilis. Hij klaagt onder anderen, dat men in zijnen tijd tegen die ziekte de *hongerkuur* al te sterk aanwendde; enz.

21). *Zeventiende eeuw.* In dezen tijd trof ik slechts enkele berigten over de Syphilis bij onze dichters aan. Zoo zingt onder an-

deren SIMON VAN BEAUMONT (*Gedichten, met eene Inleiding en Aanteekeningen* uitgegeven door J. TIDEMAN, Utrecht 1843, bl. 137):

(Anno 163*.) » Voor desen seyde ik tot besluyt
» 'k En dicht niet meer, ik scheid' er uit.
» Maar, leser, seecker sonder jocken,
» De rijmsiect slacht de *Spaensche pokken*,
» Die eens maar is daaraan geweest,
» Nimmermeer hij geheel geneest."

RICHARD VERSTEGEN, in zijn stukje: *Fatsoen gevolcht in volle perfectie* (1617) — geciteerd bij TIDEMAN t. a. pl., bladz. 137, noot — spreekt onder anderen zóó:

..... » En om heel frans te wezen, sonder jocken,
» Hij was verzien oock van de *fransche pocken*."

HUYGENS (*Koren-Bloemen*, enz., II, Amst. 1672, 4to, bl. 165): Boek XVI. Sneldicht no. 93.

Op een' leelicke aen de Kinder-pocken.

» Of oud of jongh, of rijck of bloote,
» Met pocken moeter elck eens aen;
» *Neel was te leelick voor de groote*,
» De kleine kost sy niet ontgaen."

Op bl. 179, ibid. no. 166.

» Klein Keesjen is *lamm van Gicht en Pocken:*
» Noch vint men hem staegh ontrent de rocken:" Enz.

Op bl. 265, Boek XIX, no. 131:

Pockige Jan.

» Jan leefd' als een schavuyt
» Met leenen en verteeren,
» Met vloecken en met sweeren;
» 't Is door en door een guyt:
» Ick sie 't niet aen sijn' kleeren,
» Maer door en door sijn huyt;
» Die doet hy niet als smeeren
» Voll pocken en voll sweeren,
» Dat sweeren sweert hem uyt."

In de *Voorspraek* het XIV Boek: *Sneldicht: uyt Spaensch ondicht* zegt hij, bij het vermelden van alles, wat men goeds en bruikbaars aan Spanje te danken heeft, ook het volgende:

» De Spaensche Zee en breeckt geen' baren door den wind;
» Ja *Spaensche Pocken* zijn de fijnste die men vindt." —

22). *Anno* 1654. » Hoc anno in civitate *Medioburgensi* infectio » venerea originem duxit e suctrice quadam, quae, ut omnes hujus » generis, mammas puerperarum exsugere solebat. EVERARDUS et » alii constanter observarunt illas puerperas solummodo infectas

»fuisse, quibus suctrix inserviebat et ubera exsugebat, verum »liberas mansisse, quibus non adfuerat." (ANTONIUS EVERARDUS, *Medioburgensis*, *Antiqui morbi recrudescentis per suctricem inducti cum Gallico vel Indico collatio, atque utriusque origo, indoles ac perfecta* cet. *curatio praeposita*. Mediob. 1661.) — Zie ook over deze ziekte, die toen te Middelburg weinig bekend was, en voor Scorbutus of Jicht werd aangezien, CORN. VAN DE VOORDE *Chirurgie* bl. 777. (Zie verder de *Nalezingen* op deze bl.)

23). E. MAYNWARINGIUS, *Historia et Mysterium Luis venereae*, cet., Francof. et Hamb. 1675, behandelt p. 163—175, de »*Praxis* BELGARUM *in curatione Luis venereae*," grootendeels ontleend »ex FORESTO, ab omnibus laudato Authore *Galenico*," zoo als de S. hem noemt. De kuur bij de Hollanders toen in gebruik, komt hier op neder:

1) *Decoctum Guajaci*; — 2) *Destillationes*; — 3) *Unguenta*; — 4) *Suffumigationes*. Een der Decocta *Guaiaci* bij FORESTUS, die trouwens allen zeer zamengesteld zijn, bestaat uit ruim 30 verschillende stoffen.

Van de *methodus curandi per unctiones* zegt de S. onder anderen het volgende (p. 167): »Methodus per unctiones familiaris fuit in »Hollandia per annos multos, praesertim in Nosocomiis, ut solet ple- »rumque observari in Nosocomiis hujus regionis et aliarum, eo quod »et facilior via et compendiosior quoad sumptus Chirurgorum: »sed aeger experitur ejus molestiam: quidam etiam moriuntur impa- »res sustinendo processui: nec pauci evadunt non curati, postquam »multa passi fuere;" cet. Inderdaad schijnt men op de behandeling der Syphilis in ons land, in den toenmaligen tijd, veel te kunnen aanmerken.

24). Hoe men later over de Syphilis en hare behandeling dacht, blijkt onder anderen ook uit S. BLANKAART, *Venus belegert en ontzet, zijnde een verhandeling van de pokken en deszelfs toevallen, van Druypers, chankers, klap-ooren* enz. enz. *Met eene zekere en grondige genezinge — steunende op de Cartesiaansche Philosophie en het sondigende zuur en zout.* Enz. Amst. 1696. — Een weinig later kwam G. UCAY'S *Nieuwe verhandeling van de Venusziekten* enz. *met aanmerkingen van* S. BLANKAART, Amst. 1700, in het licht.

C.]

SCORBUTUS. Van de Syphilis is de overgang tot den Scorbutus en den Petechiaal-typhus zeer geleidelijk, aangezien er tusschen die ziekten eene geschiedkundig naauwe betrekking bestaat. »Persequentes enim luis venereae historiam a prima origine ad nos- »trum usque saeculum uno fere eodemque tempore una cum scor- »buto et cum typho petechiali, clarissimis putridae constitutioni-

» criteriis, exstitisse (1) simul cum pestibus illis per saecula XVI. » et XVII. perniciositate et malignitate summa viguisse atque inde » ad nuperrimos usque dies a summo malignitatis fastigio in ple- » risque Europae gentibus sensim sensimque recessisse et specierum » priorum foeditatem in mitiores et simpliciores formas gradatim » commutasse, videmus." — Eugalenus (2), die het **Voorheerschen der scorbutische levensstemming in de geheele 16de en een groot gedeelte der 17de eeuw** bevestigt, vergelijkt de schijnvormingen, den speekselvloed (?) en de zweeren der geslachtsdeelen, die bij den Scorbutus, zoo wel als bij de Syphilis zijn voorgekomen, en leert de eerstgenoemde ziekte met het eenvoudig afkooksel der Artemisia Absinthium genezen. — De meer algemeene constitutioneele beteekenis van den Scorbutus is, voor het overige, waarschijnlijk het eerst door Drawitz, in 1647 (in z. *Bericht u. Unterricht von der Krankheit des schmerzmachenden Scharbocks*, ed. 1, 1647; ed. 4, Leipzig 1704) aangewezen. De geschiedkundige ontwikkeling van den Scorbutus wèl kennende, noemt hij deze ziekte de meest verbreide der 17de eeuw, die voornamelijk in zijnen tijd (1647) in nieuwe en ergere vormen dan voorheen, voorkwam; hij houdt dezelve voor eene in Nürnberg b. v. tot den graad van besmettelijke ziekte ontwikkelde vrucht van de rampen des 30jarigen oorlogs, die zich nu onder de veelsoortigste gedaanten openbaarde en meestal zelfs aangeboren werd. Reeds in 1556 was de Scorbutus, volgens Dodonaeus (*med. obs. rar. exempla*, Lugd. 1585, c. 33), in Braband, Boheme en Silezië, en volgens Solenander (*Cons. med.* V. 501) aan Europa's noordkusten zeer algemeen verbreid; en hier heeft zich de ziekte, aan de kusten van Friesland (3), Denemarken en Zweden endemisch

---

(1) » Singulorum enim annorum discrimen, ubi de aegrotantibus agi- » tur, quae saecula integra complexae sunt, nihil omnino valet", voegt LANGHEINRICH (in zijne Diss.: *Scorbuti ratio historica*, Berolini 1839, p. 58) nog bij bovengenoemde plaats. Men vindt in deze *Diss.* belangrijke opmerkingen. C.

(2) EUGALENUS, *de Scorbuto*, cet. Lips. 1604, p. 66, 146 seqq. — Of evenwel èn EUGALENUS zelf, èn zijne navolgers soms niet te verre zijn gegaan, en onder den naam van Scorbutus en scorbutische gesteldheid velerlei andere ziektetoestanden soms zamenvatteden, zoude ik niet durven ontkennen. C.

(3) » Onder de landziekten van ons Vaderland zal men niet ligt eene » vroegere of eene meer algemeen vinden dan de scheurbuik; en hoewel » SYDENHAM met regt klaagt dat te zijnen tijde alle ziekten met dezen » naam bestempeld werden, is het echter waar, dat deze toen en bij » ons zeer algemeen geweest, en onder verschillende gedaanten te voor- » schijn is gekomen." Zoo spreekt zeer juist THYSSEN (t. a. pl. 337 volg.). De Scorbutus werd hier te lande genoemd *Scheur-buyck*, *Scheur-beck*,

gevestigd, terwijl zij epidemisch zelfs reeds in 1486 bijna geheel Noord-Europa verwoestte. Volkomen in dienzelfden tijd wordt dezelve door Fabricius, Spangenberg, Burchard en Lehmann voor Midden-Duitschland (Meissen, Ertsgebergte, Thüringen, enz.) beschreven.

Ten aanzien van het vroeger bestaan van den Scorbutus, zegt

Schor-munt, *Scheur-bot* of *Scheur-bein*, en *Blaauwe schuyt*, naar gelang van het voornamelijk aangedane deel: de *buik*, de *mond*, de *beenderen* en de *huid.* — Aangezien nu tot de uitwendige en aanleidende oorzaken van de Scorbutus behooren: vochtige lucht, zeekusten, moerassige gronden, voeding met meerendeels oude en gezoutene of gerookte visch of vleesch, brak water, veel kaas, weinig versche groenten, enz., — zoo is het niet te verwonderen, dat, ten tijde van dien *algemeenen scorbutischen aanleg*, vooral ook ons land den Scorbutus in al zijne vormen, endemisch en epidemisch, heeft leeren kennen. Waarschijnlijk zal later het misbruik van Kwikmiddelen tegen de Syphilis aanleiding gegeven hebben van den eenen kant, om der Syphilis als het ware een scorbutisch karakter te geven, en van den anderen kant, om vele gevallen van Kwikziekte voor gevallen van Scorbutus te doen doorgaan. — Over den Scorbutus vindt men bij onze Oude Geneeskundigen veel opgeteekend, waarvan ook THYSSEN heeft gebruik gemaakt:

Ronssaeus (of van Ronss) b. v. zag in 1556, dat toen, bij aanhoudende regenbuijen en hevige zuidelijke winden, de ziekte zich hier te lande zeer uitbreidde (RONSSAEUS, *Epist. med.* 31. *De Scorbut.* p. 19). In Amsterdam was toen de ziekte veel heviger en algemeener, dan in Rotterdam, Gouda en Dordrecht.

Diemerbroeck spreekt insgelijks over dat jaar 1556, er bijvoegende, » dat toen de scheurbuik *het eerst* aan onze zeekusten is waargenomen" (*de Peste*, p. 19), hetwelk gewis niet zóó moet opgevat worden, als of de Scorbutus nooit vroeger hier te lande ware voorgekomen (zie b. v. bij GERMANICUS, ten tijde van 't verblijf der Romeinen in ons land).

Over Dodonaeus wordt in onzen tekst gesproken. Maar dat deze Schrijver t. a. pl. den *Scorbutus* bedoelt, en niet de *Kriewelziekte*, — daar Dodonaeus de ziekte van 1566 aan bedorven graan toeschrijft, enz. — komt sommigen misschien nog zoo geheel zeker niet voor.

Toen de Scorbutus later bij ons zeer gemeen was, schijnt zij in het zuiden van Europa, ja zelfs in onze nabijheid, geheel of althans vrij algemeen onbekend geweest te zijn. Immers verhaalt ons van Beverwijck o. a., dat ten tijde de Nederlanders in 1617 de Venetianen in den oorlog kwamen helpen, door hen de Scorbutus naar Venetië werd overgebragt. De Venetianen kenden de ziekte niet, en de echtgenoote van den Nederlandschen Gezant aldaar genas onder anderen een' zekeren Poolschen Graaf daarvan, door middel van kruiden. Maar wat meer is, terwijl De ziekte te Amsterdam b. v. zeer menigvuldig voorkwam, schijnt zij in 's Gravenhage niet bekend geweest te zijn, zoo als b. v. uit het geval van den Raadsheer SASBOUT door de schrijvers wordt besloten. (Zie THYSSEN t. a. pl. 341.)

HECKER (*Neuere Gesch.* 1839, S. 610. Aphor. 15): »Het is uitgemaakt zeker, dat de Hartziekte der Ouden (*morbus cardiacus*) eene hartziekte in scorbutische ligchamen geweest is." — SPRENGEL (*Gesch. d. A.*, II, 690) merkt aan [in tegenstelling van vele andere schrijvers, die het bestaan van den Scorbutus in de Oudheid, op de berigten van de beneden vermelde en van andere Oude schrijvers aannemen]: »Men heeft wel is waar eenige plaatsen van Grieksche schrijvers daarop willen toepassen; maar de vroegere sporen der ziekte zijn allezins twijfelachtig, aangezien de Ouden met het Noorden weinig bekend waren, en tot verre zeereizen op de ruime zee hun het kompas ontbrak. De Groote Milt (μεγάλοι σπλῆνες) der Hippokratische schrijvers bragt enkel toevallen te weeg, die even goed gevolgen van de Scrofulosis [?] of van de Infarctus zijn kunnen. De ziekte, die in het leger van Aelius Gallus (door Augustus naar Arabië gezonden) heerschte, was wel is waar door *Stomacace* en verlamming der beenen vergezeld; maar het berigt van Dio Cassius laat ons naauwelijks twijfelen, dat deze ziekte een Typhus geweest zij. Men zoude eerder de ziekte des Romeinschen legers, toen het (onder Germanicus) in het tegenwoordige Westfalen stond, tot den Scorbutus kunnen rekenen, daar Plinius dezelve »Stomacace" en »Scelotyrbe" [Mond-quaedt en Scheurbeen, bij onze Oude Schrijvers] noemt, en verzekert, dat de »*Herba Britannica*" — onze *Rumex aquaticus*, Water-zuring — daartegen goede diensten heeft bewezen (1). — De *Oscedo* van Marcellus van Bordeaux schijnt eveneens eene scorbutische verzweering van den mond te zijn, aangezien dezelfde Water-zuring daartegen aangeraden wordt.

P. Paaw noemt den Scorbutus, de »landziekte van Holland" (P. PAVII *de Peste*, p. 11).

Wier (*Obs. med.* Opp. p. 887; cet.) zegt in 't midden der 16de eeuw, dat »apud Frisos et nationes septentrionem spectantes sparsim »hactenus saeviit, proximis vero annis ad ditiones confines, ubi antea »inauditum, proserpere coepit," cet.

Lommius (*Obs. med.* L. I, p. 56), die uitvoerig over den Scorbutus spreekt, zegt o. a.: »Is morbus Batavis aliisque, qui humiliora »atque palustria loca incolunt, frequens est, utique si his quoque ali»menta crassae duraeque materiae sumuntur." C.

(1) De Heer ISENSEE geeft hierop deze aanteekening: »PLINIUS, *Hist. nat.* XXV. 6 [lees: 3]. De naam der plant wordt door LIPSIUS (op TACITUS *Annal.* I. 63) met regt afgeleid van de moerassen aan den Eems, tusschen Lingen en Koevorden. Deze moerassen heeten nog thans de *Bretansche heide.* De plant, Rumex aquaticus, wordt door DIOSKORIDES IV. 2. reeds onder den naam van βρεταννική beschreven." — Deze woorden nu zijn letterlijk zoo te vinden bij SPRENGEL, *Gesch.* II (1823), S. 691, aanteek. no. 9, en vereischen zeker wel eenige nadere beschouwing. Wij zullen daarop dan ook in de *Nalezingen* terug komen. C.

Zeer duidelijk is het berigt over den Scorbutus, in de geschiedenis van den kruistogt des Heiligen LODEWIJKS (in 1248) naar Palestina. JOINVILLE (*Hist. de S. Lovys*, p. 57 sqq.) zegt namelijk het volgende: » nous vint une grant persecution et maladie en l'est: qui » estoit telle que la chair des jambes nous dessechoeoit jusques à » l'os, et le cuir nous devenoit tanné de noir et de terre, à ressemblance » d'une vieille houze, qui a esté longtemps mucée derriere les coffres. » Et oultre, à nous autres, qui auions celle maladie, nous venoit une » autre persecution de la maladie, en la bouche, de ce que auions » mengié de ces poissons, et nous pourrissoit la chaire d'entre les » gencives, dont chacun estoit orriblement puant de la bouche. Et » en la fin gueres n'en eschappoient de celle malladie, que tous ne » mourussent. Et le signe de mort, que on y cognoissoit continu- » ellement, estoit quant on se prenoit à seigner du neys: et tantoust » on estoit bien asseuré d'estre mort du brief."

Sedert dien tijd, meent SPRENGEL (l. c. 692), vindt men geene duidelijke sporen van Scorbutus, dan die in de 14de eeuw. Het is merkwaardig, dat die ziekte in verscheidene Duitsche kronijken als Epidemie of Pest vermeld wordt, die ook in 't binnenste van Duitschland zoude geheerscht hebben. Daar intusschen de beschrijvingen dezer Epidemie veeleer (?) op eene Rotachtige-Zenuwkoorts (waarover wij terstond zullen spreken), dan op den Scorbutus passen, zoo ziet men, hoe zeer de prikkel der nieuwheid ten allen tijde de Geneesheeren verleid heeft, om aan reeds lang bekende ziekten nieuwe namen te geven. Doch zoo waar als zulks zeker in menig ander opzigt is, zoo kan er van eene eigenlijke epidemische verbreiding van den Scorbutus inderdaad eerst sedert het voorlaatste tiental jaren der 15de eeuw sprake zijn. *De nieuwheid van dezen epidemischen vorm* is, in het jaar 1625, het eerst door Roderich von Fonseca (*Consult. med.* II, p. 32) opgemerkt, en het meest bepaald door HECKER (l. c. Aphor. 12) zóó uitgedrukt: » De Scorbutus kwam als epidemische ziekte, in 1486 — het jaar der eerste Engelsch-Zweet-epidemie (1) — te voorschijn, en is, nadat hij in de 17de en 18de eeuw allengs afgenomen had, uit Midden-Europa verdwenen. Slechts in het Oosten van Europa is hij nog inheemsch." (2). —

---

(1) Het is nog niet bewezen, maar hoogstwaarschijnlijk, — zegt HECKER (l. c. Aphor. 14), — dat de scorbutische aanleg een groot aandeel had aan het ontstaan en de ontwikkeling van het Engelsch Zweet. Het scorbutische element verbindt zich gemakkelijk met het rheumatische, *en het Engelsch Zweet doet zich juist als de hoogste ontwikkeling der Rheumatische koorts kennen.* C.

(2) Onder de oudere Nederlandsche werken over den *Scorbutus* wil ik hier alleen nog aanhalen:

S. Blankaart, *Naauwkeurige verhandelinge van de Scheurbuik en des-*

Petechiaal-Typhus. » Purpura est cutis citra tumorem » defoedatio, pulicum puncturas referens, a sanguinis febricitantium » intus per auram putrilaginosam vitiati ebullitione et agitatione, die » decretorio utplurimum naturae opera emergens." Zoo beschrijft Coyttar, misschien de beste waarnemer van den *middeleeuwschen* Petechiaal-Typhus, deze kwaal (in zijn geschrift: *de febri purpuræ epidemiali et contagiosa L.* II., Paris. 1578, I. c. 6, p. 45). Want dat de Petechiaal-Typhus inderdaad tot de door ons hier behandeld wordende *Middel-Geschiedenis* behoort, heeft nog voor eenige jaren HAESER aangetoond, zeggende (l. c. 165) met regt: » Als resultaat van den strijd over de oudheid van den Petechiaal-Typhus (z. vooral WAWRUCH, OCHS en PFEUFER), doet zich als van zelf de stelling voor, dat *Petechien*, als teekenen van meer algemeene, en met ontbinding van de gezamenlijke bloedmassa verbondene ziekten, reeds den Ouden bekend waren; — dat echter het ziekteproces, waarin die vlekken een vast bepaald verschijnsel (benevens bepaalde aandoeningen van eigenen aard) zijn, den **Petechiaal-Typhus** vormt, — eene **vrucht der Middeleeuwen**, eene voor Europa oorspronkelijke loot der Oostersche Bubonenpest, die eene zelfstandige rol in de volgorde der Pandemieën van ons werelddeel speelt. Wanneer men de opvolging met het oorzakelijk verband wil vergelijken, dan zal men zoodanige innerlijk verbondene reeks van ziekte-ontwikkelingen met deze Aphorismen van HECKER (l. c. 610, Aphor. 10 en 11) uitdrukken: » De Oostersche Pest is, als groote volksziekte, voor het eerst in het jaar 531 te voorschijn gekomen, heeft eerst 800 jaren later, in den Zwarten Dood (1348), haren hoogsten trap bereikt, en sedert de volkeren met betrekkelijk minder geweld aangetast, zonder tot nu toe ergens te ontaarden." — » De Petechiaal-Typhus heeft zich voor het eerst in 1490, daarna in 1505 en 1528 in Zuid-Europa vertoond, en is van dien tijd af de heerschende Typhusvorm gebleven, tot dat hij in de 18de eeuw in de zachtaardigere, thans verdwenene Rotkoortsen overging."

Den ontwikkelden Petechiaal-Typhus, — zeggen wij nog met HAESER (l. c. 170), ter verdere regtvaardiging van die verwantschap met de Pest, — treffen wij het eerst in Spanje aan, dan in Frankrijk, Duitschland, Hongarije enz. Overal echter kan men aantoonen: 1) dat te gelijk met of korten tijd vóór den Petechiaal-Typhus Bubonenpesten geheerscht hebben; — 2) dat dezelve in 't begin nog

---

zelfs toevallen, als ook een naakt vertoog wegens de fermentatie ofte innerlijke beweginge der ligchamen, meest op de gronden van DESCARTES gebouwt, Amst. 1684. (Daarvan is ook eene Hoogd. vertaling, 2de editie, Leipz. 1693.)

Y. Gaukes, *Genees- en Heelkonstige redenvoeringe van de Scheurbot*, enz. enz. Utr. 1705. C.

veel overeenkomst had met de Bubonenpest; — 3) dat deze allengs meer op den achtergrond trad, hoe veelvuldiger de Epidemieën van den Petechiaal-Typhus en van de overige ziekteprocessen werden. Mogt men echter deze stellingen van HAESER iets gewaagd achten, dan blijft aan dezelve in allen gevalle eene geographische tegenstelling gunstig. Deze toch meenen wij daarin op te merken, dat namelijk, even als de Bubonenpest, zoo ook de *Vlekkenkoorts* voor het *Zuidoosten* van Europa het verderfelijkst werd, het *Engelsch Zweet* voor het *Noordwesten*, terwijl de *Scheurbuik* slechts in het *Noordoosten* hare blijvende, en de *Gele Koorts* slechts in het *Zuidwesten* van Europa hare voorbijgaande rol speelde. (1) — Voor het overige kunnen (HECKER, l. c. Aphor. 13) **Petechiaal-Typhus en Scheurbuik beschouwd worden als de ondubbelzinnige uitwerkselen van eene typheuse stemming des levens, die door de geheele 16de, 17de en het grootste gedeelte der 18de eeuw zich openbaart.**

» Ex hisce igitur omnibus," zoo besluiten wij dit ons Middeleeuwsch-Europisch overzigt der ziekten, met de woorden van LANGHEINRICH (*Gekrönte Preisschrift*, waarvan zijne *Diss. cit.* een uittreksel is, S. 59), » quae attuli hucusque de scorbuto, morbo cardiaco, sudore » anglico, febre petechiali, lue venerea, commune quoddam hasce » lues, omnino diversas conjunxisse, satis constare mihi videtur, » in quibus recte dijudicandis **putridam constitutionem**, » quae per tot saecula omnes gentes Europaeas plus minus occupaverat, » maximi esse momenti, quis negabit?" (2).

---

(1) Aangaande de natuur van den *Typhus petechialis* zegt PRUYS V. D. HOEVEN het volgende (*Hist. Morbor.* pag. 114): ».... Typhum petechialem inter » *pestilens putridumque* febrium genus et genus febrium *nervosum* medio » quodam loco collocarem, formamque haberem inter utrumque ambi» guam, ab uno ad alterum transeuntem." Men ziet, dat dit gevoelen goed overeenstemt met het hier voorgedragene. C.

(2) Zeker heeft die *rotachtige Constitutie*, gedurende vele eeuwen, Europa beheerst, en verklaren wij ons daaruit ook volkomen, waarom in die tijden zoo vele, en daarbij echter zoo velerlei, Epidemieën zich in ons werelddeel hebben geopenbaard. En gewis heeft ook ons Vaderland in dezen ruimschoots gedeeld, zoo als alras blijkt, als men nagaat wat er alléén over de » Pesten" is geboekt, die in de 16de en 17de eeuw in ons land alom bijna en bij herhaling hebben geheerscht. Ongelukkig echter, dat die algemeene naam van » Pest" zoo onbepaald is, en dat zeer zeker zeer verschillende ziekten daaronder worden bedoeld. Afgezien daarvan, dat een onderzoek naar den waren aard dier onderscheidene » Pesten" eene uiterst moeijelijke taak zoude zijn, behoort dat onderwerp niet tot dezen onzen arbeid, die toch althans op volledigheid van behandeling geene aanspraak mag of wil maken. Genoeg zij het te zeggen: dat hetgeen in onzen tekst over het *verband* tusschen

III. Ontwikkeling van de Geneeskundige Staatsregeling.

a). *In het algemeen.*

Hoe buitengemeen moeijelijk het ook voor alle tijden en voor de scherpzinnigste geleerden zelfs blijven zal, om het oorzakelijk verband der Epidemieën en de opvolging der Dyskrasieën, zoo als zij zich den loop der wereldontwikkeling openbaarden, objectief duidelijk te maken, en om *dat* innerlijk gebonden zijn aan vaste wetten als ontwijfelbaar aan te toonen, hetwelk ook zij doen vermoeden, maar dat, wegens den diepen nevel, waarin dit onderwerp voor alsnog is gehuld, hoogst moeijelijk nader te bewijzen is, — zoo is toch *dit* zeker, dat de ontwikkeling der Staats-Geneeskunde in de Middeleeuwen wezenlijk mede te weeg gebragt werd door de vele epidemieën en endemieën, die destijds het menschdom hebben geteisterd. Wij zouden nog veel van hetgeen hierop betrekking heeft, kunnen bijbrengen, en b. v. van de **Poolsche Vlecht** spreken, over wier oudheid zoo veel getwist is, en wier zeer vroegtijdig voorkomen in Duitschland LESSING, nog voor korte jaren, tegen ROSENBAUM (beide in CASPER's *Wochenschrift*) betwist. Daar intusschen de kwaal vóór 1623 in allen gevalle geene zoo belangrijke verwoestingen, dan in en na dien tijd aangerigt heeft, zoo zal men het ons wel ten goede houden, dat wij van die ziekte hier niets meer zeggen.

Evenmin zullen wij, om dezelfde redenen, van de **Roodvonk**

---

de verschillende Epidemieën dier tijden gezegd is, ook door de epidemiologische geschiedenis onzes Vaderlands volkomen wordt bevestigd;

dat vooral de ziektevorm, hier onder » *Petechiaal-Typhus*" bedoeld, ook in ons land veelmalen is voorgekomen, zoo als uit Forestus, Lommius, enz. blijkt;

dat de *Petechiën* (*Pepercoorn* of Peper-koorn in de 16de eeuw) b. v. door Forestus voor een doodelijk verschijnsel werden gehouden, terwijl Diemerbroeck (in de Nymeegsche Pest) aantoonde, dat dezelve tot aan het beenvlies doordrongen;

dat de ziektevorm, bedoeld onder de benaming van » *Febris petechialis*" of » *Morbus puncticularis*", òf identisch is met den Petechiaal-Typhus, òf althans daarmede ten naauwste is verwant (vg. b. v. L. DONCKERS, *Idea febris Petechialis s. tractatus de morbo puncticulari, speciatim de eo quo annis abhinc circiter tredecim* [dus *anno* 1673] *Colonia ejusque vicinia afflictae fuere*, L. B. 1686);

dat, echter, de Petechiën slechts een ziekte-*verschijnsel* zijnde, hetwelk afhangt van onderscheidene oorzaken, — zoo als ons de ondervinding nog genoeg leert, — dientengevolge derzelver diagnostische en prognostische waarde en beteekenis, als zoodanig, slechts in verband met de eigenlijke fundamenteele ziekte waarbij zij voorkwamen, moet beoordeeld worden.

C.

spreken, die eerst in 1627 [men zegt in de stad *Breslau*] hare verwoestingen begon [?]. (1)

Ook van de **gangraeneuse Keelontsteking** zullen wij niets verder zeggen, dan dat zij eerst in 1755 in Zweden zachtaardiger werd, nadat zij in 1598 vreeselijk in Spanje, in 1618 niet minder hevig in Napels woedende, sedert 1735 in [N.] Amerika, 1739—1771 in Engeland en 1743 in Frankrijk begonnen was allengs uit te dooven. (2)

Ook van de z. g. **Hongaarsche ziekte** zoude veel gezegd kunnen worden, wanneer niet de plaatselijke bepaaldheid van deze ziekte, — die, in 1566, als eene Zenuwachtige Rotkoorts in het leger van Maximiliaan II., bij Komorn, woedde, — en hare over het geheel groote overeenkomst met den reeds vermelden Petechiaal-Typhus ons regt gaven, haar even zoo in het voorbijgaan te gedenken, als wij zulks van de **Kolijk van Poitou** doen, wier voorlooper reeds Paulus van *Aegina* gekend, maar wier ontstaan (in 1606) en behandeling RICHELIEU's geneesheer, Citois (Citesius, † 1652) meesterlijk geschilderd heeft.

---

(1) In de Oude en Middel-Geschiedenis hebben wij reeds opléttend gemaakt op de verwarring, die er toen bestond tusschen Pokken en Mazelen, en ook aangemerkt wie in dat opzigt de zaken reeds beter hebben ingezien. Diezelfde verwarring echter vond in ons Vaderland nog vrij algemeen plaats in de 16de en ook nog in de 17de eeuw, tusschen die beide ziekten en de *Roodvonk* of »*Roothont*." Vooral echter werden Roodvonk en Mazelen verward, ofschoon trouwens Forestus, L. Lemnius enz. reeds eenigermate op het verschil hadden opmerkzaam gemaakt. (Vg. ook rHYSSEN, t. a. pl. 226.) — Het schijnt mij niet twijfelachtig, dat vele gevallen van »gangraeneuse Keelontsteking," zoo wel hier te lande als elders, moeten beschouwd worden als van scarlatineusen aard geweest te zijn: — eene meening, waartoe de ondervinding ook van onzen tijd ons allen grond geeft. Mijns erachtens alzoo is de Roodvonk (*Roodjonck*, *Roodhont*, *Roodgront*) in de vroegere eeuwen ook in ons land menigvuldiger voorgekomen, dan uit de oudere inlandsche Schrijvers op het *eerste gezigt* schijnt te blijken, en heeft onze Schrijver stellig ongelijk, met te zeggen, »dat eerst in 1627 de Roodvonk hare verwoestingen *begon*", zoo als ook kan blijken uit HAESER's dezer dagen bekend gemaakte proeve »*ueber die Spuren einer Kenntniss des Scharlachs bei den Aerzten des* 10ten *bis* 15ten *Jahrhunderts*; in Janus I (1846), S. 116—126.
C.

(2) Van de epidemische *Angina gangraenosa* van 1517, zegt FORESTUS (*Obs. med.* L. VI) o. a. het volgende: ». . . . illa angina epidemia, »imo pestifera et adeo maligna et contagiosa, quae tempore M. JOAN»NIS TYENGII, Amstelrodamensis medici in multos circa principium anni »1517 grassabatur, ut quibus intra sex horas apta remedia non adhi»bebantur, ante 20 horas subito moriebantur: neque aliquis evadebat, »si medico docto non uteretur," cet.
C.

Evenzeer kunnen wij hier slechts met weinige woorden de duizenden lijders gedenken, die in 1535 en 37 in Opper-Italië, in 1550 en 51 in Zwitserland, in 1564 en 65 aldaar zoo wel als in Holland en Engeland aan de **Typheuse Longontstekingen** bezweken (1); waarna deze ziekte (in den herfst van 1564) als boosaardige Katarrhus Milaan aantastte, ja zelfs in de lente van 1576 nog eenmaal voor den dag kwam. Aan deze ziekte was het gevaarlijke karakter toe te schrijven, dat destijds aan de **Influenza** eigen was: immers reeds in 1510 hadden die typheuse longontstekingen aan laatstgenoemde ziekte dat karakter gegeven, en vergezelde dit karakter de **Influenza** ook nog in 1537 en 1580. Forestus (*Obs.* l. VI. 1) toonde althans reeds aan, dat de Influenza-Epidemie, die in 1557 met croupachtige aanvallen te Alkmaar te voorschijn kwam, voor eene wezenlijke indentiteit van de Garotillo en den Croup juist niet pleit, — eene identiteit die in onzen tijd door BRETONNEAU en FUCHS (CROUP = Angina maligna van het Noorden) verdedigd wordt (2). Over het geheel is het merkwaardig, dat men op dien

(1) Nopens de Epidemie, die (in verband met de *Constitutio stationaria* van dien tijd) in den winter van 1564—1565 in ons land heerschte, vinden wij bij WIER eene belangrijke plaats (*Obs. med. rar.* p. 56): »Anno 1564 praeter abortus, vermes, arthritides apparuere variolae »et morbilli, quas sequebatur per omnem Europam pestis — in regioni»bus vero Rheno inferiori proximis invasere hyeme colli tumores glan»dulosi, pituitosi; quibus successere anginae crebrae et velocis termi»nationis; quibus plurimi intra octiduum necabantur. Oboriebantur cum »febre et vomitu, dein supervenit linguae tumor, laryngis obturatio; »oesophagus occludebatur, ut ne potum admitteret, ita ut aegri stran»gulabantur. Interea praeter Erysipelatum paucissimorum apparitionem »nullus in collo tumor, sed intrinsecus concidebat humoris defluxus, »qui plerumque excitabat Phrenitidem, Pleuritidem, Peripneumoniam »vel Myelitidem, quae omnino lethales; pueri magis quam adulti eva»debant. V. S. generalis infausta, juvabat vero detractio e linguae ve»nulis." — Vooral ook bij FORESTUS (*Obs. med.* L. VI, obs. 1) vindt men over dien *Typhus thoracicus* vele wetenswaardige berigten over onderscheidene jaren. C.

(2) Over *Croup* vindt men reeds waarnemingen bij VAN BEVERWIJCK (*Schat der Ongesondtheydt* II, bl. 30): »Onlangs heeft de aemborstigheid een kindt van acht jaren in twee dagen gestickt; de longen ge»opent zynde, werd in de pypjens onder aen den strotpyp bevonden »menichte van taay slym, het wit styfsel niet ongelyck, waervan som»mighe al hartachtigh was, hetwelck de gemelde pypjens gantsch ge»stopt hadde." Bij TULP (*Obs.* L. IV, obs. 9) komt een geval, met afbeelding van de Schijnvliezen voor. Ook bij FORESTUS vindt men (*Obs. med.* L. VI, obs. 2; Scholia), bij gelegenheid hij de Epidemie van *Angina* des jaars 1517 vermeldt (zie boven, bl. 455, aanteek. 2), onderscheidene aanduidingen, die zeer duidelijk op den *Croup* schijnen te doelen. C.

kraaijenden toon der hoest, welke bij den Croup zoo karakteristiek is, eerst van Göttingen uit, in 1765, moest opmerkzaam maken, — even als HAESER iets even zoo belangrijks bij de Influenza van 1837 bekend maakte, toen hij namelijk in de Epidemie te Jena een mazelenachtig uitslag op het slijmvlies der ademhalingswerktuigen waarnam: — waarlijk eene late waarneming bij eene zoo dikwijls en zoo lang waargenomene ziekte! Wel is waar houdt DANZ al de epidemische ziekten van het ademhalings-stelsel, die reeds in 1387 in Duitschland, in 1410 in Frankrijk, daarna in Italië, en met SPRENGEL ook die, welke in 1580 in Spanje hebben geheerscht, voor *Kinkhoest;* maar GLUGE heeft dezelve (in zijn *Preisschrift über Influenza*, Minden 1837, S. 13), met overwegende gronden, voor vroegere uitbarstingen van dezelfde **Griep** verklaart, die, als **beroemdste Influenza, in 1782** de wereld doortrok, en nog voor weinige jaren ons een blijk gaf van haar voortdurend bestaan.

De **Kinkhoest**, wiens eigenaardigheid even onverklaard is als de natuur der daarmede in zeker opzigt overeenkomende tusschenpoozende koortsen, maar die in alles, wat zijne oorzaken betreft, ons veel minder bekend is dan deze, — de *Kinkhoest*, zeggen wij, zoude nu eveneens dienen, om de opmerkzaamheid des algemeens op geneeskundige onderwerpen te vestigen. Zoo hardnekkig hij ook in bijna elk afzonderlijk geval dezelfde verschijnselen te weeg brengt, zoo hoogst verschillend was ten allen tijde en is nog heden de intensiteit en extensiteit van zijne epidemische heerschappij. Wanneer hij ook al dikwijls tot eene eenvoudige Griep afgedaald moge zijn, en de gewone meening, dat hij in 1414 in Frankrijk voor 't eerst zich geopenbaard heeft, niet als buiten allen twijfel zeker te beschouwen is, — dan schijnt toch de omstandigheid, dat men in vele Europesche talen tot heden toe namen aantreft, die blijkbaar van het woord »*Coqueluche*" afgeleid zijn, däárvoor te pleiten, dat hij door Fransche Geneesheeren het eerst waargenomen en beschreven is (1). Ook houden wij, maar

(1) Ons woord »*Kinkhoest*" schijnt naar eene plaats van LEMNIUS afgeleid te zijn van »*Kindthoest*": »... infantes inplacabili tussi infestantur, *Kindthoest* Belgae vocant, quod singultu quodam prodeat," cet. (L. LEMNIUS, *de occult. Nat. mirac.* L. III. c. 3); — volgens eene andere lezing van »*Kwinthoest*" (*Quint-hoest*) wegens de intermissie's van 5 uren (?). (Zie VEIRAC, bij THYSSEN, t. a. pl. 280.) — Bij KILIAN (*Etymolog. Teuton. ling.* cur. V. HASSELT, Tr. Bat. 1777, p. 293) staat: »*Kinck-hoest*, *Kich-hoest*, Sax. *Kinck-huste*, sic dicta a concha tortili: ajunt enim tussim hanc minui, si conchâ, quam *Kinck-horen* vocant, bibat aeger." Deze woordafleiding is gewis ongerijmd. *Ons* woord is zeker afkomstig van het duitsche gelijknamige woord, en dat woord van *kich, kuch,* enz., terwijl tusschen *kinck* of *kinch* en *concha* ook een blijkbaar verband bestaat. C.

thans wel zonder grond, onze toenmalige ambtgenooten voor te weinig oplettend en geoefend, als wij meenen, dat zij nog in 1510, 1557, 1580 [in welk laatste jaar o. a. ook in ons vaderland de Kinkhoest epidemisch heeft geheerscht], 1593 enz. — in al welke jaren de Kinkhoest bijzonder zoude hebben gewoed — denzelven van een' gewoonen epidemischen Katarrhus of van de Influenza in 't geheel niet zouden hebben geweten te onderscheiden. Veeleer willen wij toestemmen, dat de ziekte zich in haar zenuwachtig element eerst langzamerhand vrijer en zuiverder ontwikkeld, en alleen dáárom den gewonen togt der Influenza-Epidemieën in den regel gevolgd heeft, omdat deze de longen voor den Kinkhoest meer ontvankelijk maakten. SPRENGEL, die (*Gesch.* II, 685) *alle* katarrhale Epidemieën vóór 1782 voor Kinkhoest-Epidemieën houdt, schijnt alzoo hierin te dwalen, even als GLUGE, die den Kinkhoest *naast* de Influenza niet wil toelaten. Men moet het aan de natuur der zaak, niet aan de onderzoekers wijten, dat menig meer algemeen punt in dezen *nooit* tot klaarheid komen *kan*. Zoo blijft toch hier en daar de verklaring en bepaling der enkele Epidemieën, — b. v. die, welke Avicenna heeft opgeteekend (*Canon* III, Fen. 10, tr. 3, p. 488, ed. Basil.), — aan twijfel onderhevig of aan willekeur blootgesteld. LESSING, die (l. c. 453—457) de verhouding tusschen Griep en Kinkhoest zeer goed uiteenzet, schijnt b. v. niet geneigd te zijn, bij Avicenna reeds den Kinkhoest aan te treffen, terwijl wij, om zeer goede redenen, daartoe zeer geneigd zouden zijn. Want 1) werden de hoestende lijders in Avicenna's Epidemie blaauw, zoo als bij ons; — 2) klom de hevigheid van den hoest destijds, zoo als nu, niet zelden tot aan het ophoesten van eene slijmige bloederige massa; — 3) kan men niet inzien, waarom de wind uit Siberië niet reeds in die tijden eenmaal met andere, voor het ontstaan van den Kinkhoest gunstige omstandigheden zoude zijn te zamen getroffen, — en 4) plagten nagenoeg aan alle andere Epidemieën enkele gevallen en kleine Epidemieën eeuwen lang vooraf te gaan. Zoo toch hebben wij eveneens, ten aanzien der Influenza, reeds in de Pest van Diodorus eene met de Griep op zijn minst zeer na verwante Epidemie zien ontstaan, ofschoon DIERBACH (in *Heidelb. Ann.* VII, 4, 1831) de eerste Influenza in 1580 vaststellen, en SPRENGEL (l. c. III, 230) juist deze Epidemie bepaaldelijk als een' Kinkhoest der volwassene menschen aanmerken wil. — Doch dit zij, zoo als het moge zijn. De Staten werden nog oplettender op de Geneeskundige Staatsregeling, dan zij te voren door de vroegere Epidemieën geworden waren, door eene in 1588, 1593 en 1596 in Silezië en Hessen epidemisch heerschende kwaal, de **Kriewelziekte**, die met een gevoel van mierenkruipen, krampen en pijnen der ledematen, verduistering der oogen, braken, Tetanus, zinneloosheid, op-

trad en door bedorven koorn ontstond. In Duitschland (1) riep het Moederkoorn-vergif ook later altijd alleen die Kriebelziekte te voorschijn; maar in Frankrijk ontstond daaruit nog onlangs altijd het *Moederkoorn-versterf;* eene ziekte, die een koudvurig versterf der ledematen te weeg brengt, en wel is waar geheel en al uit dezelfde oorzaak als die Kriewelziekte ontstaat, maar een ander gebied, andere verschijnselen en eene geheel andere geschiedkundige beteekenis heeft, aangezien men het Moederkoorn-versterf met Hecker voor het uitdoovende **Sint-Antoniusvuur** der Middeleeuwen moet houden. In de Vuurpest van St.-Antonius, die (van 955?) in de 9—13de eeuw Engeland, Spanje, maar vooral Frankrijk en Lotharingen herhaaldelijk verwoestte, en tegen wier vreeselijke woede men alleen bij de heiligen Antonius, Martialis en Genoveva beschutting meende te kunnen vinden, — ofschoon deze zoo min als de Geneesheeren deze koortsvrije kwaal konden genezen, — scheen, bij een inwendig gevoel van ijskoude, het vleesch onder de huid door de beenderen af te branden, en bragt te weeg, dat, als huid en spieren door versterf waren aangetast, beide met ijselijken stank van de naakte beenderen of met deze afvielen. Zij tastte elken leeftijd aan, en alle, maar vooral de armere klassen, en wel beide geslachten, tot dat een inwendig vuur (ook zonder voorafgegaan versterf der uitwendige deelen) de meer edele werktuigen doodelijk aantastte; en weinigen slechts werden gespaard, en dan nog, na geschonden en met ijselijke likteekens bedekt, en van ledematen beroofd te zijn. Alléén eene betere Gezondheids-policie, — die zorg droeg, dat, bij misgewas, in plaats van bedorven koorn en meel onschadelijke voedingsmiddelen werden verkocht en gebruikt, — was in staat, om (even als door eenige andere inrigtingen, b. v. Quarantaines, afsluiting van steden, enz. ten aanzien van eenige latere Epidemieën — helaas niet allen — geschied is) met vrucht vele volksziekten voor te komen.

Nicola Massa uit Venetië (*de febr. pestil.*, II, c. 1, 2, 9) waagde het 't eerst, *de Staten tot voorzorg tegen de Pest aan te sporen* (LORINSER, *Pest des Orients*, 1837, p. 23), en **Victor de Bonagentibus** (BUONAGENTE, *Decem Problemata de Peste*, Venet. 1556) maakte zelfs reeds vroeger eene naamlijst bekend van de »*gifopnemende stoffen*,'' even als *hoogst verstandige grondregelen voor het aanleggen van de zoo gewigtige Quarantaine-inrigtingen* (2). — Gentilis van Foligno, die later zelf aan

(1) Volgens THYSSEN's (t. a. pl. bladz. 197) onderzoek, komt er geene aanteekening voor over het aanwezen van het Ergotismus gangraenosus in *onze* streken. Ook ik heb niets stelligs daarover aangetroffen. C.

(2) In de belangrijke geschiedkundige Verhandeling van Dr. CATS BUSSEMAKER, *over Pest en Quarantaine* (in Heije's *Wenken en Meeningen*,

de Pest stierf, had namelijk met Galeazzo di Santa Sofia en Guy de Chauliac vastgesteld, dat de ware Pest een bepaald zeker *besmettingsvermogen* bezit, en dat een pestaardige Genius epidemicus onderscheidene ziekten kan te weeg brengen; en juister dan later begrepen zij, **dat de epidemische constitutie de voorbeschikkende, de aanraking echter de individuëele gelegenheidsoorzaak is**, en verder, dat, daar men den Genius epidemicus niet beheerschen kan, men denzelven althans zoo veel mogelijk van de gelegenheid moest berooven, om door persoonlijke mededeeling de besmetting voort te planten Zoo vond zich dan de Burggraaf Bernabo te Reggio bewogen, om op den 17 Januarij 1374 [niet 1474], **het eerste afsluitings-bevel** uit te vaardigen, waarin hem andere Europesche Staatslieden des te eerder volgden, aangezien in de volgende eeuw alleen 17 malen eene Pestepidemie woedde, terwijl in Italië zelf van de 12de tot de 15de eeuw, 16 zulke Epidemieën voorgekomen waren. Hier trad dan ook spoedig, en wel in 1485 het *eerst* in Venetië [? in 1474 reeds op Majorka], een **Gezondheidsraad** te voorschijn, die op de omringende eilanden **de eerste Quarantaine-inrigtingen en Pesthospitalen** liet aanleggen, en sedert 1665 in alle gevallen **Gezondheids-passen** uitgaf. Allengs had men namelijk begrepen, dat men zich hoofdzakelijk tegen de Levant door dusdanige maatregelen van voorzigtigheid moest beschermen, en wel vooral door middel van *Quarantaine-inrigtingen*, waarvan de sporen immers reeds in 1474 op het eiland Majorka gevonden worden.

Maar ook

b). *de Geregtelijke Geneeskunde*

was intusschen vooruit gegaan. De Germaansche volkeren waren de eersten [?], die, ter beoordeeling van toegebragte kwetsuren, voor het geregt eene schouwing van wondartsen invoerden (1). Zij hielden namelijk de deelen van hun eigen ligchaam voor bestanddeelen van hun eigendom, wier beschadiging door eene wettelijk bepaalde vergoeding weder goedgemaakt konde worden. Deze beschadigingen nu en het daardoor veroorzaakte nadeel moesten diensvolgens, zoo als ook uit de aangehaalde wetplaatsen blijkt, door deskundigen beoordeeld worden, nademaal van hunne beoordeeling de uitspraak des regters afhing. Zóó gebeurde het, dat het bezigen van geneesheeren of wondartsen

---

I, 1838, bl. 151—181, en bl. 224—255), komt (bl. 245—254) ook veel voor over de maatregelen, die hier te lande genomen zijn, om de pest af te weren en tegen te houden. C.

(1) Over de beginselen eener Geregt. Geneesk. bij de Romeinen, zie MAAS, in HEYE's *Archief* I, bl. 508 enz. C.

bij regterlijke zaken van dien aard, noodzakelijk werd (MENDE, *Handbuch d. gerichtl. Medicin* I).

De Westgothische Wetten stelden vast, dat ieder over moord eene klagt konde indienen, waarop dan eene soort van Instructie volgde; maar zij spreken echter niet van eene daarbij plaats vindende schouwing van den vermoorde. Die schouwing, — even als ook eene bezigtiging van levende personen door deskundigen, b. v. van geschondene meisjes, — werd door de geschrevene Noormannische Wetten vastgesteld.

In het Kanonieke Regt vinden wij het eerste, maar nog onbepaalde berigt van het regtsgebruik, om de wonden van verslagenen door Geneesheeren te laten onderzoeken en beoordeelen, en naar hunne uitspraak de bedoeling en de strafbaarheid des daders te bepalen. De plaats, waar men dit duidelijk en reeds als van ouderen oorsprong aantreft, wordt gevonden in een Dekreet van den Paus Innocentius III., van het jaar 1209.

Hieruit kan men nu wel met grond besluiten, dat sedert de *laatste helft van de 12de en het begin der 13de eeuw, de Geregtelijke Geneeskunde* naar het denkbeeld, dat wij daarvan hebben, wel is waar niet als bijzondere wetenschap, maar echter *als aanwending van geneeskundige kennis voor het Geregt, door Geneeskundigen, algemeener in gebruik begon te komen*, — maar dat daarentegen de berigten nopens hare beginselen zich in den vroegen tijd verliezen, waarin de Germaansche volkeren aanvingen hunne wetten op te teekenen. Wel is waar kenden de Germaansche volkeren in 't begin slechts toovenaars en priesters als Geneesheeren: intusschen verbreidde zich met de hen bekeerende monniken, van de 5de eeuw af, ook de Romeinsch-grieksche Geneeskunde allengs meer onder hen. In 't grootste aanzien stonden echter de in de Spaansche en Arabische scholen gevormde Joodsche en Arabische geneesheeren, als lijfartsen der Pausen en Vorsten — (Karel *de Groote* [b. v.] had een' Arabischen en een' Joodschen Lijfarts (1), —

---

(1) Met verwijzing naar hetgeen ik boven, in de aanteekeningen, bl. 277, vooral 302 en 303 heb aangemerkt, voeg ik hier ter plaatse bij de woorden van onzen Schrijver slechts het volgende: Bij ECCARD, *Vett. Monument. Quatern.* p. 27, geciteerd bij VAN WIJN, *Huiszittend leven*, I, Amst. 1807, p. 86, lees ik wel, dat KAREL *des Grooten* zoon, Keizer LODEWIJK *de Vrome*, een' Israëliet, ZEDECHIAS genoemd, tot Lijfarts had, en dat diezelfde arts ook bij KAREL's kleinzoon, KAREL *den Kalen*, denzelfden post bekleed heeft, — doch van KAREL *den Grooten* zelven weet ik het door onzen Schrijver hier gestelde niet, ofschoon het zeer wel overeenkomstig de waarheid zijn kan, daar toch KAREL *de Groote* onder anderen ook een' zekeren Israëliet, ISAÄC, als gezant naar den beroemden Persischen Khalif AÄRON heeft gezonden, die met geschen-

en naast hen treden Barbiers als lage en verachte geneesheeren op. Tegen deze, en niet tegen de eigenlijke Priester-artsen zijn blijkbaar de barbaarsch strenge Gothische wetten gerigt, die door alle Geschiedkundigen al te algemeen worden aangevoerd. Onder Theodorik traden ook Comites archiatrorum reeds weder met alle eere te voorschijn (zie J. H. MEIBOM, *Magni A. Cassiodori formula Comitis archiatrorum*, Helmstad. 1668, 4to.). — Van de voorhandene bronnen is door de Godgeleerden (DÖLLINGER, NEANDER) en Regtsgeleerden (VON SAVIGNY, enz.), zoo als natuurlijk is, beter gebruik gemaakt, dan door de Geneesheeren.

In allen gevalle was intusschen met de boven vermelde opkomst en ontwikkeling eener eigenlijke criminele regtspleging, ook de aanstoot tot den lateren vooruitgang der Geregtelijke Geneeskunde gegeven. Beide kwamen in Italië het eerst tot eene zekere volkomenheid. Bekendheid met de klassieke oudheid, een oud aan het volk eigenaardig gebruik en Italiaansche geleerdheid van zoo menig Duitscher bewerkten, dat in de Bambergsche Halsregt-verordening de gevallen naauwkeuriger werden bepaald, waarin het Judicium der Geneesheeren, Chirurgijns en Vroedvrouwen voor het geregt zoude worden gevraagd (1).

---

ken beladen, naar Aken terugkeerde (ADELMUS *ad ann.* 801, *apud* FREHER, in *Corpus Histor. Franc.* p. 406. *Annal. Fuld. ad ann.* 802, gecit. bij VAN WIJN t. a. p. bl. 83). — De oorzaak echter, dat men reeds aan KAREL *den Grooten* zelven een' Joodschen Lijfarts toekende, schijnt gelegen te zijn in de omstandigheid, dat de Christelijke Geneesheer ABU ALI ZAHYA BEN ISA IBN DJESLAH *Al Bagdadi*, overleden in 1100, een geschrift naliet, dat later door FARAGUTH, een Joodsch Geneesheer, vertaald en aan KAREL *van Anjou* opgedragen werd. — Er bestaat een valsch berigt onder zeer vele geschiedschrijvers, dat n.l. ZEDECHIAS zijnen Vorst (KAREL *den Kalen*) zoude vergeven hebben. Zoo lees ik b. v. in eene *Saksische Kronijk*, opgenomen bij ECCARD, *Corpus historicum medii aevi* cet. I, Lips. 1723, pag. 217, op het jaar 877: ... » Est autem fama, » quod a quodam Judaeo nomine Sedechia poculum mortis acceperit, qui » ei familiarius adhaerebat, eo quod in medendis corporum passionibus » singularem experientiam habere diceretur." Bereids VOLTAIRE heeft het ongerijmde en volkomen onbewezene van deze gebeurtenis aangetoond (vg. CARMOLY, *Revue orient.* I, 312).

Nopens ons Vaderland wil ik hier nog slechts vermelden, dat — blijkens ongedrukte stukken, door den Hr. G. VAN HASSELT aan Mr. VAN WIJN verstrekt (zie des laatstgenoemden *Huiszittend Leven* I, Amst. 1807, bl. 226) — eene Stadsrekening van Arnhem ons aantoont, dat reeds in de eerste helft der 15de eeuw te dier stede een Joodsch Geneesheer was aangesteld als Stads-medicus, — iets hetwelk inderdaad eene niet onbelangrijke bijzonderheid is. C.

(1) In de *Politie-ordening van Gravin* ANNA *van Oost-Friesland*, die, in 1545, door haar » umme misbruks willen, tho profyt der gemeene

Eene wetenschappelijke Geregtelijke Geneeskunde bestond er toen [natuurlijk] nog niet, en men mistte zelfs dikwijls in Duitschland [en elders] over het geheel die kundigheden, welke noodig waren, om aan de eischen dezer wetboeken te voldoen. Het ontleden van lijken uit een geregtelijk oogpunt, had alzoo niet overal plaats (1): — [hoogstens]

---

in dusser graveschup Oostfreesland gepubliceert und geordineert is wurden," — vg. Eggerics Beninga's *Historie* enz. in MATTHAEI *Analect.* IV, 2de edit., pag. 723 volgg., — wordt onder anderen ook de navolgende verordening aangetroffen (pag. 733):

De Amtluede schoelen acht hebben up de Arsten.

» De Amtluede schoelen ook flytig to sehen in oren befaelen Amte, » dat de Arsten geedet sinnen na olden gebrueke, de se in oeren Amte » hebben, alles wat se van wunden verbunden in een Register anteeke- » nen, und wandt de Landrichter dar recht wil sitten, dat een Arste » jegenwoordig erschine, eder sin Register den Amtlueden behandelt » werde; . . . . so ook befunden wurt, dat de Arste sodaene broeke van » wundinge oder anders undersloege, de schal als een eerloser gestraf- » fet werden."

En verder (p. 751), eene verordening

Wanneer Kinder gebahren werden.

» So ook een groet Misbruk an voelen Orden geschutt, in der tydt » wanneer de Kinder gebooren werden, dar de Frowen mannigfalt un- » gebeden hengaen, daraver vole unnutte Kost-Spildunge des Druncken- » Drinkens, waerdurch de Kraem Frowens und junge Kindern to besor- » gen mochte versumet werden, und umb dat Levent kamen; Darumme » will Unse Gnadige Frauw dat niemand meer beneven der Heve-Mo- » der [Vroedvrouw] darto nodig geeschet und gefordert werden dan de » negsten Frunden, und negsten Naberschen," enz. C.

(1) Dit blijkt ook b. v uit eenige gevallen, door JOH. VAN DEN SANDE, in zijne *Vyf Boecken der gewysder Saken voor den Hove van Vrieslandt.* Nu op 't Nederduytsch vertaelt. Leeuwarden 1670, medegedeeld (in Definitio III, p. 562—563: » *Van straffen over de Vrou-luyden die hare Vrucht in het Water ende Privaet, ofte elders wegh-geworpen hebben*"). — Den 15 Febr. 1543 werd Taet Ulbe levenslang uit het land gebannen, omdat zij haar pasgeboren kind een steen aan den hals gebonden en zóó in het water geworpen had. Zij ontkende, dat het kind geleefd had — Den 8 April 1595 werd Eedts Encke gegeeseld, en levenslang verbannen, omdat zij, zullende bevallen, op het gemak was gaan zitten en daarin het kind had laten vallen, » ende om dat sy het niemandt gheo- » penbaert hadde dat sy swanghbaer was; als mede vermits sy naderhandts » noyt bekommert was gheweest mit haer vrucht aldaer in den dreck » legghende." — Den 13 Julij 1607 werd Rijnck Ockes, van Sneek, » maer met Roeden gegeesselt, ende eeuwighlijck in het Gasthuys tot Sneeq gebannen," omdat haar in een waterpot gevonden pasgeboren kind wel is waar vermoedelijk door haar op deze wijze was omgebragt, maar het » onseecker was of de vrucht doodt of levendigh gheweest zij." Van *geneeskundig onderzoek* komt t. a. pl. geen spoor voor. C.

naauwelijks een onderzoek der wonden door insnijden en verwijden (1). Deze, even als de geregtelijke lijk-ontledingen schijnen het eerst in Italië plaats gehad te hebben, en de laatsgenoemde hoofdzakelijk bij gevallen van vergiftiging. **De Geregtelijke Geneeskunde als Wetenschap ontstond eerst op het einde der 16de en in het begin der 17de eeuw**, en wel eveneens in Italië en Frankrijk, van waar zij dan weldra ook naar Duitschland [en elders] overkwam. Zoodra intusschen door de Duitsche wetboeken de behoefte des Regts aan geneeskundige kennis slechts eerst was kenbaar geworden, wedijverden ook de Geneesheeren om alles te verzamelen, wat slechts eenigermate tot dit oogmerk konde dienen. Na het midden der 16de eeuw (2) wordt er reeds niet alleen melding gemaakt van de lijkschouwingen, maar ook van het diepere onderzoek der wonden van gedooden, als een voor het onderzoek van den moord noodzakelijk middel (3). — *In de 17de*

---

(1) Over de proef van het bloeden des lijks, bij het verschijnen van den moordenaar — eene der vele bijgeloovige proeven van dien aard in den vroegeren tijd, vindt men ook iets bij MAAS, t. a. pl., bl. 526. C.

(2) Reeds in de eerste jaren der 17de eeuw werd de Geregtelijke Geneeskunde, zoo al niet opzettelijk te Leyden onderwezen, echter bij het onderwijs in de Geneeskunde behandeld, zoo als uit V. BEVERWYCK blijkt. Zie: *Heelkonste ofte derde deel van de Genees-konste*, Amst. 1671, bl. 135. GR.

(3) Dr. A. MAAS, *Crit. hist. nasporingen omtrent de eerste beginselen der Geregt. Geneeskunde*, — in HEYE's *Archief* 1, 1841, p. 501—526, — deelt (pag. 523) het oudste hem bekende, stellige bewijs mede, voor het bestaan eener Geregtelijke Geneeskunde in ons Vaderland. Dit stuk is door hem ontleend aan DODT (*Tijds. van Geschiedenis* enz. *van Utrecht* 1840, no. 8, bl. 286 volg.), en behelst eene *Lijkschouw door Meester* CLAES, van het jaar 1478, en voorkomende in een Stads-Copijboek van 1468—1482. Dit stuk heeft tot opschrift: » *Certificacie van enen doden man*," en bevat eene verklaring van Burg^{n}.-, Schep^{n}. en Raden der Stad Utrecht, dat zij met hunnen gezworen' Chirurgijn, Meester CLAES, het lijk van STEVEN PETER FLORYSZ. hebben geschouwd, en bevonden, dat deze persoon aan eene hem toegebragte hoofdwonde gestorven was. — Op pag. 524 deelt MAAS een ander bewijs van gelijken aard mede, dat slechts weinig jonger is. Het is ontleend aan een stuk van Hertog KAREL VAN GELDER, van het jaar 1495 (voorkomende in NYHOFF's *Bijdragen voor de Vaderl. Gesch.* III, St. 1, bl. 75 v.), waarbij wordt bekend gemaakt, dat Meester DERK DE BEER aangesteld wordt tot gezworen Arts binnen Bommel en het ambt van den Bommeler- en Tieler-waard, enz. Deze benoeming had plaats, omdat er in de ambten voornoemd veel gebrekkigs heerschte in 't onderzoeken van verwondingen, enz. —

In de *Bijlagen* hierachter zal ik een afschrift mededeelen van een niet onbelangrijk *Visum repertum*, dat sub dato 20 Junij des jaars 1550 te *Groningen* is opgemaakt, en behoort bij de processtukken, boven (bl. 443), bij gelegenheid van onze beschouwing van de geschiedenis der Syphilis,

eeuw werd het ontleden der lijken tot een vereischte gemaakt (1).

Van dat tijdstip af ziet men de wetenschappelijke Geregtelijke Geneeskunde ten allen tijde bezig, om uit alle takken harer stamwetenschap — de Geneeskunde in al haren omvang — het voor haar dienstige in zich op te nemen, en de gemakkelijkste en beste handelwijze op te zoeken, ten einde van hare toepassing in het praktische leven zeker te zijn. Gaarne en gewillig neemt de Regtswetenschap op, wat haar de ten haren behoeve nieuw ontstane Geregtelijke Geneeskunde aan de hand geeft; — en met zekeren tred gaat zij met deze nieuwe hulpmiddelen voorwaarts.

Over de Geneeskundige Wetgeving in het tijdperk der Middel-geschiedenis hebben wij reeds boven (bl. 341), en over de openbare geneeskundige Inrigtingen (op bl. 415, 460) het een en ander medegedeeld: hier moeten wij alzoo slechts nog van de gesteldheid der Apotheken gewag maken. (2)

---

reeds vermeld. Dat proces had n.l. tot grondoorzaak de manslag op ENTENS gepleegd door VAN EWSSUM. Op Dingsdag 26 Julij 1547, vondt het tweegevecht plaats. BARTHOLD ENTENS zoude WIGBOLT VAN EWSSUM ter neder gestoten hebben, wanneer niet een van WIGBOLT's knechten ENTENS met een *knevelspeet* [eene jagtspriet] zóó duchtig had op het hoofd geslagen, dat ENTENS vrijdag 's nachts daarop volgende stierf, blijkens getuigenis van de beide »*Baertscherers*", die den lijder hadden behandeld. Deze beiden, n.l. »Mester ARENT, Baertscherer tho Winsum", en »Mester ALBERT, Baertscherer toe Mijddelstum", verklaarden in hunne schouwcedels, — die zij vervolgens, toen de zaak geregtelijk onderzocht werd, aan de Hoofdmannenkamer, of het Hoog Geregtshof te Groningen, in 't jaar 1550, den 20 Junij, overlegden, — eenstemmig: »dat salige »*Bartholt Enthens* is gestorven van de wondinge de he dwars over zyn »hoeft heft gehat, soe daer dura mater en̄ pia mater doergeslagen »sint gewest en̄ de Braghum gequesset." (*Braghum*, Breghe, beteekent de *Hersenen*, gelijk het volk alhier dat woord nog daarvoor gebruikt; het is hier zoo veel als *brein.*) — Dat de beide »Baertscherers" zich van *latijnsche* kunstermen bedienden, bewijst zeker, dat zij althans eenige wetenschappelijke opleiding genoten hadden en meer waren dan eenvoudige Barbiers, — zoo als dan trouwens ook in 't algemeen de »Barbiers" van dien tijd tot het toenmalig *geneeskundig* personeel moeten gerekend worden. — Zie alzoo verder de *Bijlage* hierachter. C.

(1) *Anno* 1672. »Auctoritate Magistratûs amplissimi urbani [*Amsterdam*] praepositus sum officio examinandi cadavera occisorum in hac urbe, ut deinde ad judices referam de conditione vulnerum," zegt F. RUYSCH, *Adversaria anat.-chirurg.*, Decas II, p. 9, Amst. 1721. C.

(2) Ook in *Groningen* waren de Geneesheeren niet in een *Gilde* vereenigd, terwijl de Chirurgen behoorden tot het *Chirurgijns- en Barbiersgilde*, en de *Apothekers*, vereenigd met de *Kruideniers*, behoorden tot het *Kramer-* of *Kremer-Gilde*. — In 't jaar 1694 verbood de Stadsregering aan de Chirurgijns om *inwendige* middelen voor te schrijven; — dit was

c). *Apotheken in het tijdperk der Middeleeuwen.*

Door het invoeren der Geneeskundige Politie poogde men reeds vroeg de verderfelijke handelingen af te weren, die de schuld droegen, dat in de oudheid dikwijls de Apothekers in minachting waren, zoo als b. v. uit Plinius (XXXIV, 11) en Cato (bij GELLIUS, *Noct. att.* I, 15) blijkt. De verbinding der Apotheken met de ziekenhuizen, — ten aanzien van wier verbreiding, vooral in de Levant, de Nestorianen zich verdienstelijk hebben gemaakt, — gaf aanleiding tot de Controle der hospitaalartsen, en zulks te eerder, omdat er reeds bepaalde voorschriften (Dispensatoria, *Krabadin*) voor het bereiden der geneesmiddelen bestonden. Wij herinneren, dat Sabor, Sahels

---

waarschijnlijk eene herhaling van een vroeger besluit. — Het eerste berigt over Groninger *Chirurgijns*, *Binders*, *Meesters*, komt voor in een' Codex van 1425; in een Besluit van 1584 wordt den *Barbiers* en *Chirurgijns* bevolen, om, op poene van verlies van burgerregt, enz., binnen 3 dagen een getrouw *Visum repertum* aan den Burgermeester in te dienen van elk geval van verwonding. — In hun' Gildebrief van 1597 vindt men de merkwaardige wijze, waarop hun het Examen door en van wege de Stadsregering werd afgenomen, beschreven. — Over den eersten *Stadsdoctor* komt het eerste berigt voor in eene Rekening van 1536. Van een' *Stads-chirurgijn* vindt men melding gemaakt in eene Rekening van 1541. Zoo vindt men b. v. dat » *Mester* COURT, *Stadt Arts of Wundearts* van 1541—1543, jaarlijks ontving 40 *Emd.* Guldens (1 = 22 Gron. stuivers); van 1543—1546, 29½ *Emd.* Guldens, en 1 *schute torve ende* 10 *Elle goede Engelsche lakens* (ter waarde van 10 daalders)."

Het eerste berigt over *Vroedvrouwen* komt voor in een Raadsbesluit van 1623, als wanneer er eene Stads-vroedvrouw is benoemd, met 's jaars 100 *daalders* traktement.

Over de Apothekers schijnt het eerste berigt reeds te dagteekenen van 't jaar 1444.

Die meer wil weten aangaande de *politico-medische* Geschiedenis van Groningen, vergelijke wat (Dr. G. ACKER STRATINGH) daarover heeft gezegd: *H. J. Berghuis van Woortman*, Diss. inaug. de ratione, qua Medicina, tum veteriori, tum recentiori tempore, in civitate Groningana est factitata, Groningae 1839, — waaruit de bovenstaande aanstippingen ontleend zijn.

In vroegere tijden bestonden ook hier ter stede zeer strenge wetten tegen alle Prostitutie, ook om de verbreiding der Syphilis tegen te gaan: — zie de *Raadsbesluiten* van 1596, 1601, 1608, 1652, 1669, 1718, 1725, — en vg. (G. ACKER STRATINGH in) H. NANNINGA, *Diss. inaug. de cura publica, in civitate Groningana, inprimis ad cives sanos et salvos servandos, tum veteriori, tum recentiori aevo, habita*, Gron. 1838, p. 55. — In deze *Diss.* worden o. a. ook 4 *Pest-ordonnantien* in afschrift medegedeeld — van 1623, 1656, 1664 en 1665 — welke niet onbelangrijk zijn voor de Geschiedenis onzer *Medicina politica*. C.

zoon, leeraar der Nestoriaansche School te Dschondisabur aan den Euphraat, in de 9de eeuw het eerste Dispensatorium vervaardigde [zie boven, bl. 286]. Daar nu Geber — zoo als bekend is, de oudste Scheikundige der Arabieren [zie boven, bl. 286] — in zijne Alchimie (c. I.) zegt: »Totam nostram scientiam quam ex libris antiquorum philosophorum abbreviamus'' cet., en daar (naar men wil) in dit en in andere werken plaatsen voorkomen, die met Indische overeenstemmen, zoo zal de oudste Pharmacie wel van Indië afkomstig zijn, en niet van Perzië, zoo als eenigen gelooven. Want Meer Mohumud Momim, die aan de zuidwestkust der Kaspische zee, in 't jaar 1669, de meest geachte Perziaansche Materies medica, onder den naam van »*Toohftul Momineen*'' schreef (zie ROYLE, *Versuch üb. d. Alterthum d. Ind. Medicin*, A. d. Engl. von WALLACH u. HEUSINGER, Cassel 1839, S. 26), maakt van zich zelven gewag, als van den *vierden*, naar de tijdrekening, die in de Perziaansche taal over geneesmiddelen geschreven heeft. De schrijver der *oudste* Perziaansche Materia medica, die den titel van *Ikhtiarat Buddee* draagt, schreef in het 770ste jaar der Hedschra, alzoo eerst in 't jaar 1392 na Christus: bij gevolg zijn de genoemde Arabische geschriften over Geneesmiddelen ongeveer 500 jaren ouder. [Zie ook boven, bl. 314.]

Ook leert ons Abulfeda (l. c. III, p. 598), dat Abul Hassan Hebatollah, de zoon van Talmud en Nestoriaansche Bisschop, in de 12de eeuw een Dispensatorium schreef, dat den Arabischen Apotheken tot grondslag diende [zie boven, bl. 322]. Overigens zag reeds Harun Al Raschid, de voornaamste beschermer der Nestorianen, het hooge belang van het geneeskundig onderwijs voor zijn volk in, en legde hij in Bagdad eene Geneeskundige School, een Ziekenhuis en eene Apotheek aan.

Van de Arabieren leerden de Christenen in het Westen zoo wel de inrigting der Apotheken kennen, als Dispensatoria, en het van staatswege bestaande toezigt op beide. Men noemde de Apotheken in de middeleeuwen » *Stationes*,'' en daarop hebben de wetten betrekking, welke door Koning Rogerius, *die reeds in de 12de eeuw te Napels eene Apotheek aanlegde*, gegeven en door Keizer Fredrik II. scherper gemaakt zijn. Het was deze Keizer, *die ook het eerst den Geneesheeren verbood, zelve de geneesmiddelen te bereiden of eigene Apotheken te houden, of zelfs slechts met Apothekers ten aanzien van den prijs der geneesmiddelen overeen te komen.* Ook *de eerste medicinaal-tax werd door dezen wijzen Keizer gegeven.* De Apothekers waren verpligt, naar deze tax, die op de duurzaamheid van de deugd der geneesmiddelen gegrond was, hunne middelen naauwkeurig te berekenen. Ook moesten zij de meer belangrijke zamenstellingen in tegenwoordigheid van be-

ëedigde Meesters der Apothekerskunst bereiden. Slechts hij, die eene gunstige getuigenis van de Geneeskundige Faculteit verkregen had, mogt zich als Apotheker vestigen, en zelfs het aantal Apothekers voor eene zekere menigte volks werd reeds door den scherpzinnigen Keizer bepaald, ten einde het bestaan der regthebbenden te zekerder te maken. Volgens Lindenborg (*Cod. leg. antiq.* p. 808) werden *deze* [in vergelijking vooral met de *tegenwoordig* bij ons bestaande wetgeving op dit stuk, *dubbel* belangrijke en verstandige] *wetten in het jaar* 1238 *gegeven*.

In Duitschland en Frankrijk komen wel is waar in de Middeleeuwen »Apothecae" en »Apothecarii" voor, — maar als magazijnen, en althans in de 13de eeuw, als magazijn-bezitters of bestuurders (BECKMANN, *Gesch. d. Erfind*, II, S. 495).

Volgens oorkonden was »*Apotheek*" in de Middeleeuwen synoniem met het Fransche »Boutique," — hetwelk misschien daaruit is gevormd, — en het Duitsche »Bude," en gaf het eene plaats te kennen, alwaar, behalve geneesmiddelen, ook specerijen, verfwaren, confituren en eetwaren bereid en verkocht werden; en het is opmerkenswaardig, dat men nog thans in Oost-Pruissen dikwijls in plaats van »Apotheek," »Geneeskundige- of Doctor-Apotheek" zegt. De bezitters, bestuurders — in één woord, de hoofdorganen van deze kleine stichtingen, als artsenijkramers, kleinhandelaren, suikerbakkers, enz., werden Apothekers genoemd. Ja, nog in de 16de eeuw werden, zoo als VON ARNOLDI (*Allg. Encycl.* IV, 479) beweert, boomvruchten — misschien ingelegde — uit verwijderde Apotheken voor hofhoudingen ontboden, zoo als dan zelfs nog veel later het houden van herbergen [Schänkgerechtigkeiten] met Apotheken vereenigd, voorkomt. Volgens SPRENGEL zoude het schijnen, dat Cicero's benaming van huizen, waarin wijnhandel werd gedreven, n.l. »Apothecae," nog heden hier en daar in Duitschland in gebruik is, — als een overblijfsel uit den ouden tijd.

In Engeland was reeds in 1345 eene Apotheek; Frankrijk gaf in 1484 den Apothekers statuten. In Duitschland geenszins eerst in 1488 (zoo als LESSING, *Hdb.* I, 313, meent), — in welk jaar trouwens wel de thans nog bloeijende »Bären-Apotheke" te Berlijn werd opgerigt, even als in 1493 de eerste Apotheek te Halle, — maar reeds sedert 1404 in Nürnberg (*Univ. Lex.* II, 38). Ook SPRENGEL dwaalt alzoo, wanneer hij meent, dat de in 1409 te Leipzig gegrondveste »Löwen-Apotheke" de oudste is, terwijl er zelfs volgens HENSCHEL (*Beiträge z. Gesch. d. Med. in Schles.*, S. 123) nog vóór die Nürnberger Apotheek, in Duitschland Apotheken zouden voorhanden geweest zijn. (1) Hoe dit alles ook zijn moge, — de innerlijke ge-

(1) Uit een' koopbrief van het jaar 1511, die zich in het Stedelijk Archief van *Groningen* bevindt en door Dr. G. A. STRATINGH medegedeeld

steldheid der Apotheken werd in den tijd na Paracelsus wezenlijk beter, even als de Pharmacie en Chemie, zoo als wij gedeeltelijk hebben geschetst, en gedeeltelijk in de Nieuwere Geschiedenis — waartoe deze wetenschappen, als nieuwe scheppingen, behooren — nader hopen aan te toonen.

Dit zelfde bijna geldt ook van de Verloskunde, over wier toenmaligen vooruitgang wij intusschen hier eenige woorden doen volgen, ten einde reeds in de Middel-Geschiedenis blijke, met welk regt de anders zoo verdienstelijke BOËR nog in zijnen tijd beweerde, dat er vóór hem geene Verloskunde bestaan heeft; — eene bewering, die allezins onjuist is, hoe groot ook in waarheid de vooruitgang van de nieuwere Verloskunde moge zijn.

IV. Ontwikkeling der Verloskunde.

» Partus non ut mortis sed vitae janua consideretur!" roept Hendrik van Deventer (*Novum lumen* cet., edit 1733, p. 139) allen toe, die belang stellen in het heil van den Staat in het algemeen, en in de Verloskundige wetenschap in het bijzonder, wier krachtige ontwikkeling wij hier nu moeten schetsen.

[Alhoewel de Keizersnede op *levende vrouwen* stellig zeker reeds is uitgeoefend in de *eerste* eeuwen der Chr. jaartelling, en wel met gelukkig gevolg voor moeder en kind, zoo als bepaaldelijk en stellig uit de in den Talmud voorhandene waarnemingen blijkt, — zoo moet echter desniettemin **Jakob Nufer** ook als eerste uitvinder, of liever als hervinder dier operatie worden aangemerkt, aangezien, even als meer andere belangrijke operatiën, ook deze in den loop der tijden was verloren gegaan en alzoo later op nieuw moest worden uitgevonden. (1)]

---

is in den *Gron. Volks-Almanak* voor 1845, bl. 72, blijkt, dat toen reeds een Apotheker te Groningen bestond, — echter niet de eerste, naar het schijnt, waarvan men gewag gemaakt vindt. De plaats in dien brief, welke ons hier belang inboezemt, luidt als volgt:

» Wy Borḡmeste ende Raed in Groninḡe betuḡe mit dess opē breue
» dat voer ons sint ghekomen de Voghedē inder tyt vā Sunt Mertens
» Kerke in onser Stad end bekandē voer hem ende hoere nakomelinge
» vogeden dat se by consente der Kerchm̄ end Borḡmestē hebn̄ verkofft
» upghedraḡe ēn overgegevē mester Ghoert heymās den Abteker
» ende sinē erffg een stucke landes" enz. enz. » Dat orkondē wy mit
» onser Stad seghel Gheg. indē jare ons hē dusent vyffhondert ende eluen
» des vrydaghes voer sunte Bartolomeus dach," enz. — Zie ook boven, bl. 465, aanteek. no. 2, over de gesteldheid in dezen van Groningen.
C.

(1) Zoo als ik hier, in deze paar woorden, de geschiedenis van de uitvinding der Sectio Caesarea op *levenden* heb aangestipt, wordt zij, zoo als bekend is, noch bij onzen Schrijver, noch in eenig ander medico-

Deze **Nufer** verrigtte namelijk op zijne eigene vrouw, met behoud van moeder en kind, omstreeks het jaar 1500 de Keizersnede, en dit bragt een' opwekkenden vooruitgang in de operatieve Heelkunde te weeg, èven als, met betrekking tot de Letterkunde, zulks nog algemeener plaats vond door de uitgaaf van het eerste gedrukte werk over Verloskunde van **Eucharius Röslin**. Ofschoon dat boek ook slechts 55 niet gepagineerde kwarto-bladen bevatte, zoo was het echter in het Latijn (*De Partu hominis*) en het Duitsch (Der Swangern Frawen und Hebammen Roßgarten [anno 1513]) geschreven, en alzoo voor ieder begrijpelijk, voor ieder nieuw. Ook verscheen spoedig daarop, in 1545, te Frankfort a/M. een' tweeden »Frawen Rosengarten" van **Ryff** (of Reiff), die in 1553 te Zürich door **Ruff's** (of Jakob Rüff's) »Schön lustig Trostbüechle von den empfengknussen und Geburten der menschen" gevolgd werd (1).

---

historisch Handboek voor als nog aangetroffen. Evenwel zijn de resultaten, welke boven allen mijn vriend, Dr. A. H. ISRAËLS (in zijne doorwrochte *Dissertatio med. inaug. exhibens* Collectanea Gynaecologica *ex Talmude Babylonico*, Groningae 1845; bepaaldelijk Caput IV: »*De Infante ex matris ventre exciso*," pag. 160—184) ten aanzien van dit punt onlangs verkregen heeft, zóó onwederlegbaar zeker en zóó voldoende, dat men mag vertrouwen, dat in het vervolg de zaak algemeen zal worden aangenomen en voorgesteld, op de wijze als ik hier gedaan heb, en het trouwens overeenkomstig de waarheid ook moest doen. De resultaten van bovengenoemd kritisch onderzoek — met dewelke ik mij volkomen vereenig — komen hoofdzakelijk hierop neder: 1) dat uit vele plaatsen van den Babylonischen Talmud met zekerheid blijkt, dat den Rabbijnen, in de *eerste eeuw* der Chr. jaartelling, de Keizersnede op *levende* vrouwen reeds bekend was; — dat de Talmud, waar hij van een' kind *Jotze Dofan* (dat uit de zijde komt) spreekt, zulk een kind bedoelt, dat *niet* langs den natuurlijken weg, en, zoo als zij uitdrukkelijk zeggen, *niet* door het Ostium Uteri geboren wordt; — dat zulk een kind *levend* ter wereld kwam; — dat de moeder zelve ook *leefde*, niet alleen gedurende de verlossing, maar ook daarna; — dat er ten aanzien van de wijze, waarop zulk een kind eigenlijk ter wereld kwam, wel is waar, nog vrij veel onzekers heerscht, maar dat men echter — na de Commentatoren van den Talmud geraadpleegd te hebben, in verband met den Talmud zelven — tot het besluit moet komen, dat de buikwand der vrouw met een bijtend (bij name ons onbekend) middel en door het mes geopend werd; — en eindelijk, dat de Talmud zelf het bewijs levert, dat zulk een kind door eene *ware Gastero-hysterotomie* werd ter wereld gebragt.

C.

(1) Bij ISRAËLS (l. c. pag. 68, noot) vindt men eene opgaaf van deze en meer andere soortgelijke geschriften uit den eersten tijd, die allen in het bezit zijn van den Hoogl. DE LA FAILLE alhier, en waaronder ook voorkomen in het Nederduitsch: *Den Rosegaert van de bevruchten vrouwen: gheprent Thantwerpen, in die Baghynen strate, bi mi* Jan van

Wat meer bijzondere verrigtingen betreft, zoo werd in Pierre Franco's *Traité des hernies* (1561) de keering op de voeten geleerd, en in Vesalius' († 1564) onsterfelijk werk *de Corporis humani fabrica*, de eerste goede beschrijving en afbeelding van het vrouwelijk bekken gegeven. In den tijd van 1566—1597 werd door eene geheele vereeniging van beroemde geleerden (Konrad Gesner, Caspar Wolf, Bauhinus, Israël Spach) eene eerste [opzettelijke] Gynaekologie (onder den titel van: *Gynaeciorum s. de mulierum affectibus*) in het licht gezonden. Over de voortteeling werden door een' der grootste Chirurgen en Geneesheeren van alle tijden, **Ambrosius Paré**, van 1510—1599, in het 23ste Boek zijner Werken, belangrijke beschouwingen bekend gemaakt (1).

In een praktisch opzigt onderscheidde zich vooral Fabr. Hildanus (van 1560—1634) in Lausanne en Geneve, en nog gelukkiger bijna was Jul. Caes. Arantius († 1589) te Bologne. De eerstgenoemde liet *Centuriae observ. et epist.* na, de laatstgenoemde een werk *de Foetu humano*, Rom. 1564.

Ten aanzien van de Physiologie der tot de Verloskunde behoorende onderwerpen, maakte zich voornamelijk verdienstelijk Severinus Pinaeus († 1619) te Parijs, en ten aanzien van de Pathologie en Therapie der Vrouwenziekten, de beroemde Portugees **Roderik a Castro**, die in 't begin der 17de eeuw te Hamburg leefde, en het belangrijke werk »*de universa mulierum medicina*" uitgaf.

Nu begon men reeds meer en meer de zaken in de bijzonderheden te onderzoeken. Zoo schreef eene leerlinge van den grooten Paré, Louise Bourgeois (Bourcier), Vroedvrouw van Maria de Medicis, omstreeks 1609, reeds hare »*Observations diverses sur la stérilité* (2)," en nog gepaster »*Instructions à ma fille.*" — Maar van nog grooteren invloed werd een ander leerling van Paré, te weten **Jacques Guillemeau**, geboren in 1550 en overleden in 1612,

---

Ghelen (s. a., maar uit de eerste helft der 16de eeuw); *ghecorrigeert ende vermeerdert*, Leyden s. a. (Dit werkje schijnt eene vertaling te zijn van Reiff's Rozengaard.); — *'t Boeck van de Vroetwijfs, in 't welke men mach leeren alle heymelyckheden van de Vrouwen*, cet. *na* Jacob Rüff *overgezet door* Martijn Everaert, Amst. 1580. C.

(1) Over Paré zie men: WILLAUME, *Recherches biographiq., hist. et méd. sur l'*Ambr. Paré, Paris 1838, — en *Oeuvres complètes* d'Ambr. Paré cet., *accompagnées de notes historiq. et critiq. cet.* par MALGAIGNE, Paris 1840. C.

(2) In het Nederduitsch ook vertaald: Mad. L. Bourgeois, *'T Begin en ingang van alle menschen in de wereld, of aanmerkingen over de onvrugtbaarheid, misvallen, vrugtbaarheid, kinderbaaren en siekten der vrouwen.* Uit het Fransch vert. door G. GORIS. Met pl.; Leyden 1707, 8vo. C.

die in een met platen opgeluisterden kwartijn, »*de la grossesse et de l'accouchement des femmes*," Paris 1643, de Keering op de voeten naauwkeuriger leerde (1).

Als scheppers des schitterenden tijdperks der Verloskunde, en zoo doende als die mannen, door welke deze wetenschap den regten vooruitgang zoude verkrijgen, moeten echter genoemd worden: Hendrik van Deventer (over wien straks nader) en

François Mauriceau.

Hij werd in 1637 te Parijs geboren, en stierf den 17 October 1709, en is niet zoo zeer door afzonderlijke schitterende uitvindingen, dan wel door zijne eerste omvattende en bevallige behandeling van de Verloskunde, zeer beroemd geworden. Zijn »*Traité des maladies des femmes et de celles qui sont nouvellement accouchées*" cet., dat voor het eerst te Parijs in 1668, 4to, verscheen, heeft binnen naauwelijks 50 jaren, 10 drukken beleefd, en is nog in 1740 in het Latijn vertaald geworden. In de na 1712 verschenen uitgaven vindt men tevens zijn beroemd werk over Zwangerschap en Ziekten der Pasgeboren Kinderen, even als ook zijne laatste waarnemingen en zijne Aphorismen, over welke nog een Levret — dien wij hopen later te zullen doen kennen — in het jaar 1767, een »*Abrégé de son sentiment sur les aphorismes de Mauriceau*" in het licht heeft gezonden. — Van mindere beteekenis waren Cosme Viardel's »*Observations sur la pratique des Accouchements*," Paris 1671, en Cornelis van Solingen's »*Embryulcia*," 's Gravenhage 1673 (2). — Voortreffelijk waren de »*Pratique des Accouchements*" van Paul Portal, Paris 1685, en de in 1609 te Berlijn en Cöln a. d. S. uitgekomene »*Brandenburgische Hof-Wehe-Mutter*" van Justine Siegemundin, geboren Diettrichin, eene uitstekende Vroedvrouw, die, te Liegnitz in Silezië en te Berlijn, zich groote verdiensten verwierf ten aanzien van de keering op de voeten. — Voor een' der meest gebezigde en gelukkigste Practici van Parijs hield men destijds Philip Peu, die aldaar in 1695 zijne »*Pratique des Accouchements*" uitgaf. — Ook Skandinavië zoude

(1) Er bestaat in 't Nederduitsch ook van hem: J. Guillemeau, *Tractaet van alle de ghebreken der oogen, die* 113 *in getal zijn.* Uit de Franzoysche taal overgeset door C. BATTUM. Dordr. 1597, 8vo; — vermeerdert door J. VERBRUGGE, Amst. 1678. C.

(2) C. Solingen, *Embryulcia ofte afhalinge eenes dooden vrucht door de handt van den heelmeester*, 's Gravenhage 1673.

————, *Manuale operatiën der chirurgie beneffens het ampt en pligt der vroedvrouwen, midsgaders besondere aanmerkingen de vrouwen en kinderen betreffende.* Met pl. Amst. 1684. C.

aan den vooruitgang der Verloskunde deel nemen: Johann von Hoorn onderscheidde zich in 1697 te Stokholm, en zijn werk »*Siphra och Pua*" cet., is nog in 1777 te Stokholm herdrukt geworden (1).

Maar de Nederlanden, Frankrijk en Duitschland wonnen echter destijds alle landen ten opzigte dezer wetenschap den rang af.

Hendrik van Deventer.

Deze Verloskundige toch, die geboren werd te *'s Gravenhage*, den 16 Maart 1651, en overleed te Voorburg, den 12 December 1724 (1), was een der grootste geesten, die over het geheel zich ooit aan de Verloskunde hebben toegewijd, en die voor Neêrlands roem onsterfelijk is. Ofschoon [zoo als hij zelf verzekert] eerst slechts »goudwerker", studeerde hij echter later te Groningen en oefende hij in 's Gravenhage de verloskundige praktijk, met zulk een gelukkig gevolg uit, dat Christiaan V., koning van Denemarken, hem

---

(1) Nederduitsche vertaling: J. von Hoorn, *Siphra en Pua, of onderwijzing in de vroedkunde en derzelver voornaamste handgrepen, enz.* Naar den 3den druk uit het Hoogd. vert. en vermeerd. door GEBR. TEN HAAFF, Amst. 1753, 8vo. C.

(2) Ik heb de plaats en datum van geboorte van v. Deventer, even als ook den dag van zijn overlijden, — al hetwelk, even als bij allen, ook bij onzen Schrijver onjuist was, — hier medegedeeld naar het grafschrift van hem, hetwelk in de Hervormde kerk te Voorburg toevallig gevonden is door den heer ENGELTRUM (zie *Konst- en Letterbode* 1834, I, bl. 10): »Hier ligt begraven Hendrik van Deventer, Med. Doctor, » geboren in 's Hage 16 Maart 1651 en gestorven te Voorburg 12 December 1724;" — waaruit alzoo blijkt, *waar* van Deventer geboren en gestorven, en *wanneer* hij overleden is, zoo dat Schweighäuser grovelijk dwaalt, door zijn sterfjaar op te geven in 1737; en ook Klugel, in Adelungs *Gelehrten-Lexicon* te regt kon zeggen, dat hij in 1739 reeds overleden was! — NAEGELE (*Das weibliche Becken u. s. w. nebst Beyträgen zur Gesch. d. Lehre von den Beckenaxen*, Carlsruhe 1825, S. 37 ff.), die over onzen v. Deventer onderscheidene belangrijke mededeelingen doet, zijn werk als het *eerste* wetenschappelijk geordend boek over Verloskunde beschouwt, en zijne verdiensten met kennis van zaken en omstandigheden huldigt, konde echter, in weerwil van alle pogingen, niet één van de in het grafschrift vermelde bijzonderheden bij onze vaderlandsche geleerden gewaar werden. Geen wonder alzoo, dat er bij alle schrijvers over de verloskundige geschiedenis geene juiste berigten te dien aanzien voorkomen, gelijk b. v. Haller zegt, dat hij geboren is te Deventer; Portal en Suë, dat hij een Vlaminger was; Nissen, dat hij geboren is te Deventer in Vlaanderen! enz. Ook wist niemand tot dus verre te zeggen, waar van Deventer gestudeerd heeft, wanneer en met welke Dissertatie hij gepromoveerd is. De langdurige nasporingen en de goedheid van den Hoogl. DE LA FAILLE hebben mij echter in staat gesteld, bij deze gelegenheid al die vereischte en tot dus verre

meermalen naar Koppenhage beriep. Zijn »*Novum lumen Obstetricantium*," L. B. 1701, en later, drong [inzonderheid] aan op het in aanmerking nemen van de Scheefheid der baarmoeder, die men trouwens reeds vroeger als eene hindernis der verlossing had leeren kennen. Nog belangrijker is het tweede deel van dit werk, dat te Leyden in 1724, en later dikwijls en in onderscheidene talen in het licht kwam (1). Alhoewel hij daarin ten onregte beweerde, dat de Uterus gedurende de geheele zwangerschap even dik bleef, — zoo leerde hij echter niet alleen, dat het losserworden van de beensymphysen in het geheel niets bijdroeg tot het verwijden van het bekken, benevens het neêrdrukken van het stuitbeen en eene betere Methode voor de Keizersnede, als ook meer doeltreffende Pessaria, maar ontstak over het geheel een helderder licht in vele belangrijke punten. Ook zag hij reeds in, dat de Spina ventosa van Rhachitis

---

nog niet bekend gemaakte bijzonderheden, behalve de bovenstaande, mede te deelen.

Prof. de la Faille had reeds lang gegist, dat van D. te Groningen gestudeerd had, dewijl hij zijn beroemd werk, *Novum lumen*, volgens de gewoonte van dien tijd, had laten approberen, — niet door de toen zoo zeer beroemde Geneeskundige Faculteit van Leyden, — maar door die van Groningen, welke in dien tijd niet bloeide: — en eindelijk is het Z.H.Gel. gelukt, onder de Archiven op onze Akademische Bibliotheek te ontdekken een klein *Album Doctorum* in 4to, bevattende eene aanteekening der gepromoveerden van 1645—1770, afzonderlijk gehouden door den Secretaris van den Senaat, waar in staat: »HENRICUS VAN DEVENTER, Haga-Batavus, post examina Belgice instituta ac probata, et Disputationem Belgico idiomate conscriptam et defensam, idem juramentum privatim dixit, »die 1° Novembris MDCXCIX".

Die dissertatie handelde *over de Breuken:* en als of alles heeft moeten zamenloopen om de levensbijzonderheden van VAN DEVENTER onzeker te maken, uit de zeer complete collectie van Dissertaties, van 1615 af aan deze Akademie gedefendeerd, en op de Bibliotheek in rusleeren banden gebonden bewaard, ontbreekt het deel dat de dissertatien van 1699—1700 bevat. — VAN DEVENTER schijnt eerst gepractiseerd te hebben in het Friesche dorp *Wiewert*, gelegen tusschen Leeuwarden en Bolsward; hij heeft veel gereisd; is in 1694 naar 's Hage gegaan, en heeft daar vervolgens gepractiseerd als Geneesheer en Vroedmeester; heeft daar bedankt voor de roeping naar het buitenland, en is òf te 's Hage zelf, òf misschien op een toevallig uitstapje naar Voorburg, aldaar ziek geworden en gestorven. C.

(1) De volledige titel der *twee* deelen is deze: H. à Deventer, M. D., *Operationum chirurgicarum novum lumen exhibentium obstetricantibus Partes II quibus fideliter manifestatur ars obstetricandi et quidquid ad eam requiritur instructae pluribus figuris aeneis.* Edit. 2a aucta. L. B., 1733; 8vo. — Over de edities van v. Deventer's werken zie men overigens ook NÄGELE l. c., S. 36. — Van Deventer was ook de eerste, die op het denkbeeld kwam van een' Bekken-as. C.

en deze van Skrofels afhangt, verrijkte de Chirurgia curtorum met het uitsnijden der likteekens en maakte zich ten opzigte van de Ziektekundige Ontleedkunde, door zijn geschrift: »*de necessitate inspiciendi cadavera*," L. B. 1725, en bij name ten opzigte van de **Orthopaedie** buitengewoon verdienstelijk, door zijn te Leyden in 1739, 4to, uitgegeven werk »*Beschrijving van de ziekten der Beenderen, inzonderheid van de Rhachitis* (waarbij twee andere verhandelingen, van LEMERY en COURTIAL, gevoegd zijn)."

Guillaume Mauquest, genoemd **de La Motte**, heeft zich door zijn »*Traité complet des Accouchements*," Paris 1729, een' even zoo duurzamen naam verworven (1); en de 10 jaren later te Amsterdam in het licht verschenene »*Institutiones chirurgicae*" van Laurentius Heister te Helmstädt bevatten nog heden ten dage behartigenswaardige wenken (2).

Maar reeds 17 jaren vroeger had *eene daadzaak — het uitvinden van de Verloskundige Tang — plaats, die aan de nieuwere Verloskunde haar door zachtaardigheid en werkzaamheid zich onderscheidende karakter verleende*, en diensvolgens eerst in de Nieuwere Geschiedenis, aan het hoofd van 't nieuwe tijdvak dezer belangrijke kunst, kan worden behandeld. Hetzelfde gelukkige geboorteland van die uitvinding — *de Nederlanden* — noopt ons echter nu den merkwaardigen vooruitgang te schetsen, die voornamelijk ook dáár ten aanzien van de algemeene Theorie en Praktijk der Natuur- en Geneeskunde zoude plaats vinden.

---

(1) De la Motte was een man, die ook nu nog voor den onbevooroordeelden onderzoeker bewonderenswaardig blijft om zijne waarheidsliefde, 40jarige ondervinding, tegenwoordigheid van geest, onverschrokkenheid en zucht om te helpen, uit godsdienst en geweten, zelfs daar, waar zijn naam op het spel stond. Zoo veel te meer verwondering moet het harde oordeel baren, dat F. B. OSIANDER over hem velt [*Lehrbuch der Entbindungskunst*, I (*Litt. und Pragm. Gesch. dieser Kunst*), Göttingen 1799, S. 208—209] van ruwheid, verkeerde handelingen, door te groote geneigdheid om de keering te verrigten, tegen wien hij echter teregt verdedigd werd door W. F. SCHMITT, in SIEBOLD's *Journal* I, Stück 1.
C.

(2) die echter, althans wat de verbeterde *Operatie van den Steen* betreft, ontleend schijnen aan Rau, eerst Genees- en Heelmeester te Amsterdam, en later (in 1705) Professor Med. te Leyden, die 1600 menschen, welke aan den Steen leden, van hunne kwaal heeft bevrijd, en onder anderen, zoo als men weet, van 1697—99 in een' hevigen letterkundigen strijd met FR. RUYSCH geleefd heeft.
C.

V. Ontwikkeling der algemeene Theorie en Praktijk.

a). Natuurkunde.

Zin voor Natuurgenot vinden wij naauwelijks bij eenige dichters der Middeleeuwen vermeld, zoo als Walafried Strabo en Milo. Ten aanzien van de Natuurkunde zelve moeten wij onder anderen herinneren, dat Beda het eerst de bolvormige gedaante der aarde heeft aangenomen; — dat de Bisschop Virgilius († 785) wegens zijne bewering, dat er tegenvoeters zouden bestaan, verdoemd werd, even als ook Gerbert het aan zijne natuurkundige kennis te danken had, dat hij voor een' duivelskunstenaar werd gehouden. Een der vrijzinnigste bestrijders van het bijgeloof was Agobardus, Bisschop van Lyon († 840), wien men eene verhandeling over hagel en donder te danken heeft. Maar de heerschende vooringenomenheid voor dialektische en bovennatuurkundige bespiegelingen, — de afhankelijkheid, waarin men zich bevond ten opzigte van de onbestrijdbare geldigheid der voorvaderlijke begrippen, benevens bijgeloof en geloof aan wonderen, — dit alles had ten gevolge, dat ook in de veel latere eeuwen van het tijdvak der Middel-geschiedenis, het Aristotelische natuuronderzoek naauwelijks in toepassing kwam. Niet, als of er niet ook toen geleerde mannen geweest zijn; — geenszins! maar hun ontbrak de zin voor, en het genoegen in de natuur te vinden. Alleen bij Theodorik en andere tijdgenooten van Abälard, treft men duistere aanduidingen eener Natuurkunde aan. Reeds vóór 1200 had Isibordus v. Amelunxen natuurkundige merkwaardigheden uit de Corveysche Bibliotheek bijeengebragt, die door Alexander Insulanus, na 1204, werden voortgezet. Zij bestaan uit 66 afdeelingen (ed. CH. F. PAULLINUS, in *Act. Nat. Cur.* An. IV. Dec. II.). — Wij hebben reeds gesproken over den natuuronderzoekenden ijver van Michael Scotus, Alfred (1200?), Albertus Magnus en Keizer Fredrik II.; en de *Hippiatria* (1) van den stalmeester van dien Keizer, Jordanus Ruffus, is door Hieron. Molin nog in 1815, te Padua, uitgegeven. — De Dominikaner monnik Theoderik (uit Apolda? † 1300? te Erfurt), — en niet M. A. de Dominis, in de 17de eeuw, — maakte reeds eene

(1) Van de Hippiatrie sprekende, voer ik hier aan: C. F. HEUSINGER, *Theomnestus, Leibthierarzt Theoderichs des Grossen, Königs der Ostgothen*, Cassel 1843, waaruit blijkt, dat Theomnestus in de 5de eeuw Lijf-paardenarts van Theoderik geweest is. De door dien Veeartsenijkundige beschrevene paardeziekten vindt men in HEUSINGER's *Recherches de pathologie comparée*, Cah. I, Bruxelles cet. 1844. C.

volkomen juiste verklaring van het onstaan van de Regenboog bekend (z. VENTURI, *Comment. sopra la storia e le teorie dell' ottica*, Bologna 1814, 2; p. 152 sqq.).

Matthaeus Farinatoris (Pistor, Becker), een Weener Karmeliter monnik, bragt in 1330 ongeveer, op last van Paus Johannes XXII., onderscheidene en voor een gedeelte zeer belangrijke en hem eigene berigten alphabetisch gerangschikt bijeen, over Natuur- en Kunstmerkwaardigheden, in zijn »*Liber moralitatum magnarum rerum naturalium s. lumen Animae*," Augsb. 1477. Het Boek der Natuur van Thomas Cantibr. werd, in 1349, door Conrad v. Meyenburg vertaald, in 1475 te Augsburg uitgegeven en beleefde, wegens de daarin bevatte uitmuntende denkbeelden, binnen 20 jaren 5 uitgaven. Nog meer opziens maakte de compilatie in 20 deelen »*de proprietatibus rerum*" (1440?) van den Engelschen Franciskaner Bartholomaeus de Glanvilla, wiens werk, — ofschoon het de engelen behandelt naast het laagste natuurgewrocht, en wat maar mogelijk is daarin behandeld wordt, — in alle voor de drukpers bruikbare talen overgezet werd (zie FABR., *Bibl.* 1, 179). — De Aristotelische *Historia naturalis* werd in 1370 door Simon Feverhamensis, — de *Physica* cet. van denzelven werd door Albertus de Saxonia († 1390), — de *Zoölogica* door Johannes Kenyngale († 1571) opgehelderd; en reeds in 1413 was Nikolaas Flamel te Parijs gestorven, die den naam had van den Steen der Wijzen voor de Natuurkunde gevonden te hebben.

In het algemeen verkreeg nu in dezen tijd de voorraad van natuurhistorische waarnemingen eene groote aanwinst, en wel door de zamenvloeijing van bijdragen, die uit de volgende 4 bronnen ontsprongen:

1). Er hadden zich **geleerde Maatschappijen** gevormd, die alles in het werk stelden, om de natuurkennis op te heffen en te verbreiden (1). Reeds destijds zond men reizende Natuuronderzoekers uit, zoo als dan ook private personen, uit eigene aandrift,

2) **Reizen** ondernamen, wier wetenschappelijke resultaten dan ten nutte des algemeens strekten. Men herinnert zich b. v. den wakkeren Ichthyoloog P. Belon († 1563), die Griekenland, Zuid-Azië en Egypte, — zoo als Leonardus Rauwolf († 1596),

---

(1) Het alom stichten van Hoogescholen in die tijden — voor ons land: Leyden, 1574; Franeker, 1585; Groningen, 1614; Utrecht 1636; Harderwijk, 1648, behalve de Illustre Scholen — mag hier ook wel bij name vermeld worden. — Ook verdient onze O. I. Compagnie hier loffelijk gedacht te worden: want zij heeft, onder meer, kostbare plaatwerken, — zoo als den *Hortus Malabaricus* van Hendrik van Rheede tot Drakestein, in 1678 en 79, — op hare kosten doen uitgeven. — Wil men een bewijs, hoe ook in lateren tijd bijzondere personen in ons land, ter bevordering van de kennis der natuur, zich opofferingen getroostten, zoo zij slechts ver-

West-Azië enz. bereisde (1). Reeds in 1640 ging G. Markgraef (2) naar Brazilië, en Kämpfer (in 1690) naar Japan. (3) — Het spreekt wel van zelf, dat deze reizigers niet vervoer- of niet verkrijgbare

---

meld, dat J. en N. L. BURMAN, in 1760, een' reiziger naar Suriname zonden, met een jaarlijksch inkomen van *f* 3000, even als een' Hortulanus naar de Kaap, — dat zij de reis van THUNBERG derwaarts zeer bevorderden, enz. — alles op kosten van den Amsterdamschen Hortus, of van eenige aanzienlijke Amsterdammer burgers. Daaraan hebben wij dan ook het ontstaan van vele zeer belangrijke en kostbare werken te danken, waaronder ik slechts de volgende hier wil aanvoeren: N. L. BURMANNI, *Flora Indica; cui accedit series Zoophytorum Indicorum nec non Prodromus Florae Capensis*, L. B. et Amst. 1768, 4to; — C. COMMELIN, *Flora Malabarica, sive Horti Malabarici Catalogus: exhibens omnium ejusdem plantarum nomine, quae a variis tum veteribus tum recentioribus Botanicis collegit et in ordenem alphab. digessit*, L. B. 1696; fol.; — GRONOVII *Flora Orientalis s. Recensio plantarum quas* L. RAUWOLFIUS *annis* 1573, 1574 et 1575 *in* Syria, Arabia, Mesopotamia, Babylonia, Assyria et Judaea *crescentes observavit et collegit, earumdemque ducenta specimina, quae in Bibliotheca publica* Lugduno-Batava *adservantur*, cet cet. L. B. 1753, 8vo; — EJUSDEM *Flora Virginica, exhibens plantas quas* J. CLAYTON *in* Virginia *observavit atque collegit*, cet. L. B. 1739—1743, 8vo; — G. E. RUMPHII *Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores frutices, herbas* cet. *quas* Amboina *cet. reperiuntur*, c. fig. cet. Edita et in Lat. sermonem versa cura J. BURMANNI, VI Ti., Lat. et Belg. Amst. 1750, fol.; — J. COMMELINI, *Horti medici Amstelodamensis rariorum tam orientalis, quam occidentalis Indiae, aliarumque peregrinarum plantarum magno studio ac labore, sumptibus civitatis Amstelodamensis, longa annorum serie collectarum, descriptio et Icones ad vivum aeri incisae.* Ed. a RUYSCHIO et KIGGELARIO, Lat. et. Belg., II Voll., Amst. 1697—1701, fol.; — en meer andere.
C.

(1) Zie over den tot de Nederlanders behoorenden Rauwolf boven, bl. 360, aant. Daar ter plaatse zie men ook over andere vaderlandsche Plantkundigen.
C.

(2) Markgraef, een Duitscher van geboorte, ook roemvol bekend als Wis- en Sterrekundige, sloot zich bij zijne onderzoekingen in Brazilië aan Piso aan, dien wij hier ook niet mogen voorbijgaan. Piso toch, een Amsterdamsch geneesheer, vergezelde JOH. MAURITS VAN NASSAU, toen deze als landvoogd naar Brazilië trok, en was met Markgraef onvermoeid werkzaam, waarvan de *Historia naturalis Brasiliae* het uitvloeisel was. Door dit werk werd de wereld het eerst met Brazilië wat juister bekend. — PISO's werk »*de Indiae utriusq. re naturali et medica Libri* XIV," Amst. 1658, fol., en J. Bontius, G. Piso en G. Markgraef, *Oost- en West-indische Warande: vervattende aldaar de leef- en geneeskonst. Met een verhaal van de Specerijen, Boom- en Aardgewassen, Dieren in O. en W. Indie voorvallende, enz.*, Amst. 1694, mogen hier mede niet onvermeld gelaten worden.
C.

(3) Wij mogen hier ook niet onvermeld laten: Christ. Longolius, uit Schoonhoven, die een van ERASMUS vrienden was, en, ter opheldering

voorwerpen der natuur afteekenden, even als andere onderzoekers de resultaten hunner nasporingen, als ook praeparaten die niet wel bewaard konden worden, afbeeldden. Dusdanige platen werden dan vermenigvuldigd, en zoo doende werden

3) **Afbeeldingen** een wezenlijk voornaam middel ter bevordering van de ontwikkeling der natuurhistorische studiën, die daardoor bekoorlijkheid en naauwkeurigheid in gelijke mate verkrijgen moesten. Zoo gaf reeds Phil. de Liagno vóór 1625 zijne geëtste afbeeldingen over menschelijke en dierlijke geraamten in het licht, die door den Hes Theoph. Molitor vervaardigd waren. — Nog meer misschien is dit waar

4) ten aanzien van de **Kabinetten voor Natuurlijke Historie** van dien tijd (die door BECKMANN, *Beitr. z. Gesch. d. Erfind.* II, 383 ff. geschetst zijn), waarin al de door reizigers medegebragte of anders gevondene voorwerpen, die uit een natuurhistorisch oogpunt slechts eenigzins merkwaardig waren, werden opgehoopt. Men weet immers, welk een' oneindig meer bepaalden en daardoor veel duurzamer indruk de Autopsie maakt, dan eenige beschrijving of afbeelding zulks vermag: — en men kan alzoo van dien tijd wel zeggen, dat hij juist, *door de behoefte der Autop-*

---

van de *Hist. Naturalis* van zijn' lievelingsschrijver Plinius, Duitschland, Frankrijk, Spanje, Zwitserland, Italië enz. bereisde. Rome, alwaar hij daarna lessen hield over Plinius, wilde hem tot den haren maken; en begiftigde hem daarom met het burgerregt. » Geene inheemsche plant, welke hij in de verschillende landen niet beschouwde, geene » eigenschap van den grond, welke hij niet onderzocht, geen dier, welks » geaardheid hij niet opmerkte!" — Eerst had hij reeds aan eene der Fransche Hoogescholen Plinius verklaard, en toen hij die lessen te Rome herhaalde, was hij nog *pas* 18 *jaren oud.* — Vooral ook zijn allersierlijkst Latijn nam geheel Italië in. Hij stierf te Padua, in 1522, slechts 33 jaren oud. » *Fecit illi poperata mors injuriam!*" zeide van hem, in navolging van QUINCTILIANUS, ERASMUS. — Behalve natuurhistorische geschriften heeft L. ook onderscheidene werken geschreven over andere wetenschappen. — Zie verder over hem: MELCH. ADAM, in de *Vitae German. Philos. et human Litt. clarorum*, I, p. 45—57; aangehaald bij D'ESCURY, *Holl. Roem* IV, p. 116; — vg. ook FOPPENS l. c. I, p. 178 seq.; — VAN BERKUM, *Beschrijv. van Schoonhoven*, bl. 454.

Verder noemen wij hier nog: PAULUS HERMAN, die in 1646 te Halle geboren, bijna geheel Europa bereisde, om Botanische kennis op te doen, daartoe ook te Leyden kwam en in 1670 te Padua Med. Dr. werd. Van daar kwam hij weder in ons land terug. In 1672 zond hem onze Regering naar Indië, Ceylon en Afrika, om planten te verzamelen. Gedurende deze reis (in 1678) werd hij als Prof. Med. en Botan. te Leyden beroepen, en aanvaardde dezen post in 1680, met de grootste toejuiching. Onder zijn bestuur begon de *Hortus* te Leyden eerst regt te bloeijen. — Z. BOERHAAVE, *Horti brevis Historia*, p. 29 seqq.

C.

sie, — het zelf-zien, — *op te wekken en te bevredigen, die gedaanteverandering der Natuurkunde deed wortel vatten* (1).

b). Geneeskunde.

Ook in de Geneeskunde werd thans door vele mannen op zulk een eigen onderzoek aangedrongen, en wel langs zeer verschillende wegen, waarover wij alzoo nu in korte woorden althans iets moeten zeggen.

Verschil van meening zelf was dadelijk eene eerste aanleiding tot meer ernstige waarnemingen. **Pierre Brissot** (geb. in 1478 te Fontenay-le-Comte, in Poitou, † 1522 in Lissabon) toonde namelijk

(1) Hierbij behoort ook vermeld te worden het stichten van *Horti* in dien tijd. Wat ons land betreft: Leyden, in 1577; Franeker, 1589; Groningen, 1641; Utrecht vóór 1650 [? vóór 1640]; Amsterdam, 1644 (?). Over het geheel echter was de lust voor de beoefening der Plantkunde in dien vroegeren tijd onder private personen hier te lande zeer groot, zoo als (behalve uit het reeds vermelde) ook blijken kan uit de volgende aanteekening, die ik aan Prof. VAN HALL heb te danken: J. BRAYNE, een koopman te *Danzig*, doch ijverig Botanicus (1637—1697), die, in ons Vaderland gekomen, het hem aangebodene professoraat in de Botanie te Leyden weigerde, roemt in zijne werken (*Over zeldzame planten enz.*) vooral de talrijke nieuwe soorten, welke hem in ons land zijn medegedeeld door HIERON. VAN BEVERNINCK, Curator der Hoogeschool te Leyden; ANT. CHASTELEYN, bewindhebber der O. I. Comp.; FR. SEVENHUYSEN, Apotheker te 's Hage; ARN. SYEN, Prof. te Leyden; JOH. COMMELIJN, Raad van Amst. en verzorger van den *Hortus* aldaar; GUIL. TEN RHIJNE; enz. — Dit, en wat SPRENGEL *Hist. rei Bot.* II, 141; — BOERH. *Hist. horti L. Batavi*, p. 29 zeggen, leert ons, hoe veel werks men toen hier van de Botanie maakte. — LINNAEUS zeide: »Het jaar 1671 was het bloeijendste tijdperk voor de Botanie, omdat toen in Europa zoo vele beroemde Plantkundigen schier te gelijken tijde werkzaam waren; maar de voornaamste zetel van *Flora* was in de Nederlanden, waar talrijke grooten... zich zelve onder de banieren van *Flora* geschaard hebben, als BENTING (die bewerkte, dat HERMAN naar *Ceylon* ging); WITSEN (Burgermeester van *Amst.*, die vooral vele Kaapsche planten liet verzamelen en afteekenen); FAGEL (Raadpens. v. Holland, wiens Hortus, te Leeuwenhorst, door TOURNEFORT geroemd wordt); BEVERNINCK (wiens rijke tuin bij Gouda vooral BRAYNE (zie boven) beschreef); BEAUMONT (Secretaris der Staten van Holland, wiens Hortus in 's Hage door KIGGELARIUS bekend is gemaakt); COMMELIJN (zie bij *Vrolik* Orat. en boven); G. CLIFFORD (de groote Maecenas van LINNAEUS, door den *Hort. Cliffortian.* (1737) vereeuwigd). — Al deze tuinen waren rijk in buitenlandsche planten, vooral uit de beide Indiën.

Dat men het eerst door de Nederlanders ook de planten uit de Kaap heeft leeren kennen, is genoeg bekend. Daartoe droegen bij vooral: HEURNIUS, HERMAN, OLDENLAND, HARTOG, KIGGELAAR, V. D. STELL, enz.

C.

aan, dat alleen de Arabieren, en niet Hippokrates of Galenus, de sedert de 8ste eeuw gevolgde methode ingevoerd hadden, om bij (Long-) ontstekingen in het begin aan *die* zijde eene aderlating te doen, welke aan de zitplaats der ziekte tegenovergesteld was, en later aan de zieke zijde zelve: Brissot verklaart deze handelwijze voor doelloos. Zoo digt mogelijk nabij de aangedane plaats moest men, zoo als reeds Hippokrates geleerd had, de ader openen; en niet die » *deriverende*," maar deze » *revulsive*" methode was de historisch en praktisch als waar bevondene. — Glimlagchen wij thans ook al over de omwentelingsgezinden, die onder zulk een door Brissot voor de Revulsie geplant vaandel zich schaarden, — zoo als Manardus (1482—1536), Champiez († 1538 in Lyon), Curtius († 1544 in Bologna), Vallesius (lijfarts van Philippus II., † 1598), Mercuriali (1530—1616), en anderen, — of zich als zamengezworenen tegen deze nieuwigheid verhieven, — hetwelk vooral plaats had met Andreas Thurinus (den bekenden lijfarts van de Pausen Clemens VII. en Paulus III.), Lodewijk Panizza, Vict. Trincavella (1496—1568), den lijfarts Diomedes Cornarus (1467—1566, en niet te verwarren met J. Cornarus, † 1558), Caesar Optatus, Monardes, Bened. Vettori (Victorius, Prof. in Bologna, † 1510), Maria Santo di Barteletta, Altomare (1508 (?)—1566), Augenius (1527—1603), — zoo ontbraken er echter reeds destijds geene mannen, die als middelaars optraden en alzoo b. v. het weinig beteekenende verschil inzagen, of men aan den regter, of linker arm eene aderlating doet. Deze lof moet bij name aan Drivere, (Thriverius Brachelius, † 1554), aan den als Plantkundige en als Hippokratischen geneesheer uitstekenden Leonhard Fuchs, en aan den zoo teregt beroemden Vesalius worden toegekend. Maar ook de toenmalige Geneeskundige Faculteit van Salamanca, aan welke die geheele zaak ter beslissing werd overgegeven, verdient allen lof, dat zij zich, *voor* de geschiedkundig althans allezins gegronde meening van Brissot verklaarde. Vermoedelijk gaf de geleerde Portugees Lemos (Lemosius), tijdgenoot van Mercuriali en destijds professor in Salamanca, bij deze beslissing der Faculteit den toon aan. — Vraagt men nu, wat voor *ons* echter van blijvende waarde geworden en overgebleven zij van dezen *Aderlatings-strijd?* — dan antwoorden wij, *dat deze strijd eene der hoofdoorzaken geworden is van de kritische scheiding van vele dwalingen, die door valsche overleveringen in het zoo behoudende Dogmatismus overgegaan waren.*

De kracht, om het blinde geloof aan gezag zelfstandig te bestrijden dreef Jean Fernel te dien tijde bijna het eerst op de kampplaats onzer kunst. In 1497 te Clermont (niet in Amiens) geboren, werd hij reeds in 1506 op het College St. Barbe naar Parijs gebragt, en al-

daar bij zijne ongemeen spoedige vorderingen, reeds in 1519, Magister. Hij sloeg een hem aangeboden professoraat in de Dialektica af, ten einde meer ongestoord Plato, Aristoteles en Cicero te lezen: later nam hij die betrekking aan. In de overtuiging, dat hem de schoolwijsheid die hij nu bezat, geene schrede meer verder zoude brengen, arbeidde hij met ongeloofelijken vlijt 's morgens in de Wiskunde, 's middags in de Wijsbegeerte. Des avonds las hij de Romeinen, en begon dan eerst met de studie der Geneeskunde, waarin hij in 1530 Doctor werd. Hij hield weldra aan het College de Cornouailles beroemde voorlezingen voor Geneesheeren, en oefende met zulk eene onderscheiding de praktijk uit, dat hij reeds in 1545 bij Diana van Poitiers en na hare herstelling bij den Dauphin ontboden werd, die hem, toen hij in 1547 den troon beklom, de plaats van eersten lijfarts opdroeg: welke betrekking FERNEL echter eerst in 1556 aannam, en tot aan zijnen dood bekleedde, die, uit verdriet over het verlies zijner vrouw, weinige weken na haar afsterven, op den 26 April 1558, in zijn 61ste levensjaar, plaats had. — Goulin heeft een uitvoerig berigt over zijne werken gegeven; en juister dan Duret, die, zoo als men weet, het »Arabum faeces melle latinitatis condidit" over FERNEL uitsprak, heeft de altijd regtvaardige Bordeu het navolgende oordeel over zijne waarde geveld: Fernel, die uit het stof der school zelfs tot in de hoogten des hemels zich wist op te heffen, schittert als eene luchtverheveling tusschen donkere wolken. Nooit werd door zulk een' sierlijken redenaar een' leerstoel in Parijs vervuld. Nooit heeft een zoo genievol en aangenaam mensch zich onzer kunst gewijd.... Ik sta het der Geneeskundige Faculteit van Montpellier gaarne toe, haren Rondelet te noemen (die 1507—1566 leefde, en als Ontleedkundige grooten naam had), haren Ranchin (1565—1641, den rijken stichter des eersten Ontleedkundigen Amphitheaters), haren Dulaurens († 1609) en ook haren Joubert (1529—1583, sedert 1574 Kanselier der Universiteit en sedert 1579 lijfarts der Fransche Koningin, en den eersten bestrijder van de tot op zijnen tijd en nog later zeer algemeen verbreide meening, dat er in de vochten des levenden ligchaams rotting zoude kunnen plaats hebben), — onzen Duret (een' hoogst geleerden uitlegger van Hippokrates, die 1527—1595 leefde), onzen Houillier (die 1536—1562 leefde, in den Ouden zeer ervaren was en de eerste wet in Frankrijk tegen alle Kwakzalvers van den Koning verkreeg), ja zelfs onzen Baillou (waarover straks meer) en onzen Riolanus (die 1577—1657 leefde en als Ontleedkundige zeer uitmuntte), — maar Montpellier heeft niemand, om met onzen Fernel gelijk te stellen.... Hoe ongelukkig, dat een man, die in zoo hooge mate in staat was, de Wetenschap met de Ervaring te verbinden, die niet minder voortgebragt dan uitgevonden heeft, nog niet langer leefde! *Fernel heeft*

aan den eenen kant de eigenlijke kiem voor de Solidair-pathologie gelegd, en is aan den anderen kant, door het Hippokratische levensbeginsel (θεῖον) weder op te wekken, waarschijnlijk de oorzaak geweest, dat van Helmont *op het denkbeeld van zijnen* »Archaeus'' *kwam.*

Baillou,
van 1538—1616.

Onder al zijne tijdgenooten verdient Baillou het naast bij Fernel geplaatst te worden: en niet ten onregte wordt hij in Frankrijk als Sydenham's voorlooper beschouwd. Deze groote waarnemer der zieke natuur, de zoon van een' Parijschen landmeter en bouwkundige, Nicolas Baillou, genoot de zeldzame gunst van het noodlot, dat een man van geest en invloed, Andrè Guillar, voorzitter van het Parlament, op zijne talenten vroegtijdig werd opplettend gemaakt, voor zijne geleerde en wijsgeerige opvoeding zorg droeg, als wier eerste vruchten Baillou's voorlezingen over onderwerpen, die tot het gebied der fraaije kunsten en wetenschappen behoorden, in het College Montaigu, en spoedig daarna zijne ongeloofelijk druk bezochte voorlezingen over Aristoteles, luisterrijk te voorschijn kwamen. Aristoteles schijnt hem tot de Geneeskunde gebragt te hebben. Terwijl hij in zulke hooge spheren voor zich en anderen eene bepaalde rigting verwierf, trad hij als de waardige navolger van een' Houillier, Fernel en Duret op; en zeer goed wist Ballonius — want zoo noemt men onzen Guillaume Baillou gewoonlijk — zich voor de excentrische rigtingen, die in zijnen tijd, even als ten allen tijde, hier en daar te voorschijn traden, te wachten, zonder van den regten weg der eenvoudige waarneming af te wijken. Hij was een der eersten, die in dat tijdvak al dadelijk duidelijk gevoelden, dat de natuur alleen voor *hem* stom is, die niet weet hoe haar te vragen, en dat het alzoo slechts daarvan afhangt, haar onbevooroordeeld te ondervragen. Zijne welsprekendheid, zijne fijnheid van redenering, de geestkracht, die hij bij 't redetwisten ontwikkelde, en de groote bekwaamheid, waarmede hij zijne tegenpartij overwon, deden hem den bijnaam van »Fléau des Baccheliers'' verwerven. Maar hoe hoog zijne talenten hem ook gebragt hadden, de diepte van zijnen geest, de zachtaardigheid van zijn karakter waren nog grooter. Eenstemmig werd Baillou, die reeds in 1568 Baccalaureus en in 1570 Doctor geworden was, in 1580 tot Deken verkozen en bleef het ook in 1581. Eerst van dat tijdstip af wijdde hij zich meer aan de praktijk en den letterkundigen arbeid toe, verzamelde alle belangrijke daadzaken, die onder zijne waarneming vielen, schiep zich ziekteschilderingen op hippokratische manier, — zoo dat hem zonder

eenigen twijfel, *ten aanzien der tijdorde, het Prioriteits-regt vóór* Sydenham *toekomt*, wat betreft het weder opwekken van de praktische wijze van de natuur waar te nemen. Terwijl intusschen onder Baillou's geschriften (BALLONII *Opp. med. omnia*, eerste editie te Parijs 1635, laatste te Genève 1762) over het geheel afzonderlijke waarnemingen, consultatie's, twistschriften en monographische werken de meerderheid hebben, schittert Sydenham door de meer algemeene wijze, waarop hij sterk geteekende trekken van den Genius epidemicus opvatte. Evenwel moet men niet vergeten, dat ook in dit opzigt Ballonius, door zijne beide boeken *Epidemiorum et Ephemeridum*, Paris. 1640, allezins de baan brak, welke daarna door Sydenham en anderen — hoe later, hoe gemakkelijker — met goed gevolg konde worden betreden. — Wat Baillou van de positieve zijde ten uitvoer bragt, moet men aan Jean Argenterio van de negatieve zijde toekennen. Baillou *bevestigde namelijk vele ware zaken in de Ouden*, Argenterio *wederlegde vele valsche in dezelve, bijzonderlijk in* Galenus. Argenterio was van den pathologischen kant in sommige opzigten de voorlooper van de nieuweren: hij was wel is waar een middelmatig practicus, in zoo verre Huarte de waarheid spreekt, maar een scherpzinnig man van een scherp oordeel, zoo als de schim van Galenus bitter moest ondervinden. Want inderdaad bragt hij, met goed gevolg, de door Galenus dikwijls geheel willekeurig aangenomene krachten en geesten tot éene grondkracht terug, en Friedrich Hoffmann, die in zijne Consultatie's, nog in 1713, veel te doen heeft met dezen of genen Spiritus, schijnt onzen Argenterio niet gekend te hebben. Echter heeft een Hongaar, des Keizers Raad en Legaat, Andreas Dudith von Horekovicz († 1589), een man, even groot geneesheer als geleerde, reeds destijds de bijgeloovige geestenwereld insgelijks luide bestreden, en Capivacci, Argenterio's leerling, zulks in Italië gedaan. Meer nog daar en in Duitschland: Johann Lange, die 1485, te Loewenberg geboren en 1565 te Heidelberg gestorven is, en als lijfarts van 6 regerende hoofden en begeleider op hunne reizen, zijne diepe, ook als professor te Leipzig uitgeblonkene, kennis tot verbreiding van geneeskundige verlichting bezigde, en ook gelukkig genoeg was, die kennis op een' leerling als Joachim Camerarius te doen overerven; die, den 12 April 1500 te Bamberg geboren, door J. A. Fabricius »de Duitsche Phoenix" wordt genoemd. Inderdaad heeft zeldzaam een man zoo vele kundigheden met zulk een achtenswaardig karakter in zich vereenigd, en wij behoeven ons alzoo ook niet te verwonderen, dat een Melanchton en drie keizers (Karel V., Ferdinand en Maximiliaan II.) dezen Camerarius hunne vriendschap waardig keurden, die geenszins hun arts was en over het geheel de praktijk niet uitoefende,

maar door 150 gedeeltelijk op de Geneeskunde betrekking hebbende geschriften, het licht der beschaving ook over zoo menige van hare deelen verbreidde. — Meer speciëele geneeskundige gevallen werden door Krato von Kraftheim opgehelderd, die (†1568), eveneens Melanchton's (en Luther's) vriend en leerling, ook, ofschoon hij protestant was, de lijfarts was van drie katholijke keizers; hij leerde ook [naar het schijnt] de Galsteenen het eerst kennen. Althans worden zij nog gemist in de nog heden gebezigde »*Definitiones medicae*", die door den veelomvattenden en geleerden Gorris (1505—1577) over alle — en met eene bijzonder goede kritiek der Grieksche — kunstuitdrukkingen, korten tijd vóór Krato, werden uitgegeven. Voor het overige was er in dien merkwaardigen tijd in geenen deele gebrek aan grondige onderzoekers, zoo als b. v. Kaye (Cajus, 1510—1573), die Galenus, Celsus, Scribonius Largus en andere werken met geleerde Commentaren uitgaf; Joh. Bapt. Sylvaticus, die in 1621 stierf; Theod. Zwinger de oude (1533—1588), die de grondstellingen van Hippokrates bekend maakte; de reeds vermelde Duret, en zijn en Colot's leerling Johannes Heurnius uit Utrecht (van 1543—1601), die, tallooze Commentaren over de Ouden schreef, en ook zijn' landgenoot van Helmont reeds in de Chemiatrie voorging (1). — Ook Anucius Foës (Foësius, 1528—

(1) Joh. Heurnius, geboren te Utrecht in 1543, was de *tweede* Professor in de Geneeskunde aan de Leydsche Hoogeschool. — (De *eerste gewone* is geweest Geraerdt de Bondt (Bontius), die Doctor zijnde te Leyden, bij de stichting der Akademie op zich nam, lessen te geven over Wis- en Sterrekunde, maar eenige maanden later tot Medicinae professor werd aangesteld. Bontius was geboren in 1536 en stierf in 1599; werd Med. prof. in 1575. »Primus Anatomen Leidae *exercuit*," zegt P. PAUW van hem.) — Als kind moet Joh. Heurnius zeer traag van begrip zijn geweest; immers vóór zijn 11de jaar wist hij naauwelijks iets, en vóór zijn 15de naauwelijks de Grammatica. In 1567 hoorde hij in Padua, met Foreest, Duif, Buisen en Teilingen, allen Hollanders, de lessen der beroemde geleerden Capivaccius, Stephanillus, Mercuriali, Paternus, Ab Aquapendente, Guilandinus; en na 12 jaren (vooral in Italië) gereisd te hebben, en in weerwil van de schitterende aanbiedingen die hem dáár werden gedaan, en ook om eene betrekking in Konstantinopel aan te nemen, kwam hij in het Vaderland terug, en werd in 1581 Professor te Leyden. De reden van zijn plotseling vertrek uit Italië schijnt gelegen geweest te zijn in een komplot, dat, ten gevolge van het groote aanzien, waarin hij te Turijn stond, tegen hem gesmeed was. (Vg. MEURSIUS, *Athen. Batav.* p. 135 seq.) Hij werd spoedig beroemd èn als Geneeskundige èn als kenner der Oude Letteren: hij was lijfarts der Prinsen WILLEM I. en MAURITS (z. SIEGENBEEK *Gesch.* II, p. 66 der *Toev.* en *Bijl.*), en »primus anatomiam propria manu *administravit*," zoo als G. BURMAN zegt (*Traject. erudit.* cet. p 135), of »primus in Academia Leidensi propria manu Ana-

1595), wiens onmetelijke arbeid »*Oeconomia Hippocratis*" slechts in zijne uitgaaf der »HIPPOCRATIS *Opera quae extant omnia*" een

---

tomiam administravit, id efflagitantibus studiosis, cum insolens hoc exercitium patriae nostrae eo tempore esset," zoo als in de *Alma Acad. Leidens.*, L. B. 1614, p. 135, wordt gezegd. — Ook was Joh. Heurnius bekend als een groot menschenkenner; en niet onbekend in de Vaderlandsche Geschiedenis is het blijk, dat hij daarvan gaf in de ongelukkige liefdesgeschiedenis van EMILIA VAN NASSAU (de zuster van Prins MAURITS) en *Don* EMANUEL VAN PORTUGAL (waarover kan verg. worden BOR, *Nederl. Oorlog.*, IV, bl. 321 volgg.). Deze prinses n.l. wilde zich laten doodhongeren; maar Heurnius, door de Staten naar de lijderes gezonden, om, zoo mogelijk, haar te redden en hare wanhoop tot bedaren te brengen, bragt zijne taak gelukkig ten einde, weshalve BOR ook niet ten onregte hem noemt: iemand, » die behalven zijne geleerdheid, een zeer sachtmoedig, beleeft en vriendelijk man was." — Hij was tot dweepens toe met HIPPOKRATES ingenomen, zoodat hij, bij zijn buitengemeen sterk geheugen, onder anderen deszelfs Aphorismen geheel van buiten kende. GEORG. BENED. VAN HAERLEM heeft dan ook het volgende vers op hem gemaakt (*Delic. Poët. Belg.* I, p. 62):

» HIPPOCRATES si anima posset migrante renasci,
» Censerem hanc, HURNI, corpus habere tuum.
» Tanta tibi pariter ars est, ususque medendi,
» Et dubium est, sanes, an doceas melius.
» Nunc magis admiror, quod Paeonia arte manuque
» Sis idem medicus, nec tamen HIPPOCRATES." —

Joh. Heurnius heeft onder anderen ook geschreven: *De Morbis culorum, aurium, nasi, dentium et oris*, L. B. 1602, waarvan SCALIGER zong:

» Quo libro tanto libros supereminet omnes,
» Quanto cuncta super coetera membra caput." —

Eene lijst zijner werken geeft BURMAN, *Traj. erud.* p. 139—141, en ik behoef niet te herinneren, dat de Oude letteren vooral tot zijnen werkkring hebben behoord. Ook is hij de steller van het boven, bl. 370, vermelde belangrijke medico-forensische judicium. — Hij stierf in 1601, en op zijn grafsteen, in de St. Pieterskerk te Leyden, leest men onder anderen het volgende:

» Heurnius Hyppocratis genius hac conditur urnâ,
» Cui non inveniet Terra Batava parem.
» Flete ô Poeonides, et crines solvite Musae:
» Occidit en vestri famaque solque chori."

(Vg. FOPPENS II, p. 661.)

Zijn zoon Ottho, die, zoo als men weet, 's vaders werken uitgaf, werd geboren in 1577; werd Magister Artium (te Leyden) in 1599; Prof. in de Wijsbegeerte in 1600; promoveerde tot Doctor in de Geneeskunde in 1601, en werd nog in hetzelfde jaar benoemd tot Prof. in de Geneeskunde, ter opvolging van zijn' toen overleden vader. — In 1648 was hij Rect. Magnificus. (Zie over hem: MEURSIUS, *Ath. Bat.* p. 277; — FOPPENS l. c. II. p. 936; — BURMAN l. c. p. 141 seqq.) G.

waardig tegenhanger der sierlijkste en scherpzinnigste verklaring vindt, bemoeide zich zeer met de wederherstelling van het aanzien der Ouden. (1) — Als oorspronkelijke waarnemers traden te voorschijn: Rembert Dodonaeus (1518—1585) (2); Don. en Bapt.

(1) Afzonderlijke vermelding te dezer plaatse verdient ook Joh. Ant. v. d. Linden, geb. te Enkhuizen, 13 Jan. 1609, en gestorven te Leyden, 5 Maart 1664. Hij studeerde eerst te Leyden (1625—1629) onder O. HEURNIUS, A. VORSTIUS, enz.; daarna (1629—1630) te Franeker, onder WINSEMIUS, en promoveerde in 1630 aldaar, met eene *Diss. de virulentia venerea.* Hij ging als Doctor te Amsterdam wonen en werd 1637 *Inspector Collegii medici* aldaar. In 1639 werd hij beroepen als Med. Prof. te Franeker, welke betrekking hij aannam. In 1649 naar Utrecht in die hoedanigheid beroepen, bedankte hij; maar in 1651 naar Leyden beroepen zijnde, nam hij die betrekking aan, en werd alzoo de ambtgenoot van zijnen voormaligen leermeester A. VORSTIUS. — JO. COCCEJUS hield 11 Maart 1664 eene *Oratio funebris in memoriam V. Cl.* J. A. v. d. L.; L. B 1664, 4to. — »Vir graece et latine eruditissimus," zegt HALLER zeer juist van hem; »plurimum eruditionis graecae in nominibus et vetustis controversiis apud eum reperies. Medicinae Hippocraticae quam peritissimus, omnibus tamen criticis consentientibus in corrigendo textu Hippocratico nimis audax." Vg. boven, bl. 102, aant. 3. — Ten blijke van zijne ervarenheid in de Grieksche taal kan de dáár vermelde uitgaaf van HIPP. strekken, en waarschijnlijk zouden de aanteekeningen op dat werk vele nadere ophelderingen gegeven hebben, die door den tusschenkomenden dood des schrijvers nu niet zijn in het licht gekomen.

Een gedeelte zijner geschriften heb ik reeds boven vermeld, bij HIPP., GALENUS, CELSUS, CARDANUS, SPIGELIUS, enz., en zijn werk »*de scriptis medicis*" is nog algemeen bekend en werd ook in het buitenland zeer op prijs gesteld. (Zijn vader was ANTONIUS ANTONIDES V. D. LINDEN, ook te Enkhuizen geboren, in 1608 tot Med. doctor gepromoveerd en te Enkhuizen en Amsterdam de praktijk uitoefenende. Hij heeft veel geschreven, ook historico-medische onderwerpen behandeld (de *Aphor.* van HIPPOKRATES, enz.), en stierf in 1650 ongeveer (vg. FOPPENS l. c. I, 67). C.

(2) R. Dodonaeus, over wien men verg. wat wij reeds boven over hem medegedeeld hebben, bl. 363, 445, 448, schijnt ook lijkopeningen gedaan te hebben. In den strengen winter van 1561 n.l. heerschten er katarrhale aandoeningen, keelpijn, hoest, waaraan later in den zomer velen stierven. »Horum," zegt hij, »pulmones vel purulenti fuere, vel abscessum habuere, juxta vero laryngem aut ejus musculos nihil occurit, quod vel adesse vel adfuisse inflammationem ostenderet, satis quidem apparuit pulmones male affectos, superveniente ac accedente e capite destillatione, reliqua symptomata successisse, laryngem vero non primario, sed per consensum laborasse," etc. (*Med. Observat. exempla rara* p. 31.) Onder zijne praktische geschriften moeten hier vermeld worden de volgende:

R. Dodonaei, *Praxis medica*, Amst. 1616, 8vo.; 1640.

————— *Ars medica, ofte Genees-konst. Volkomentlyk handelende van den oorspronck het treffen en 't eindigen aller inwendige en uytwendige sieckten*, enz. enz. Met annotatien

Codronchi; Schenk v. Grafenberg (geb. in 1530, † 1598); Marcellus Donatus; Salius Diversus. Niet minder Franc. Valleriola (1504—1580), de navolger van Argenterio, wiens »*Loci communes*" teregt gezegd worden een' nog te weinig gebezigden schat aan te bieden, aangezien hij alle belangrijke plaatsen der Ouden over elke hoofdvraag der Geneeskunst heeft zamengevoegd. Ook J. B. Montano (geb. 1488, † 1551), die in Napels en Venetië met schitterend gevolg de praktijk uitoefende en later in Padua hoogelijk toegejuichte voorlezingen hield, behoort tot de waarnemers, die zich te gelijken tijde met ijver toelegden op de studie der Ouden. Montano *vertaalde het eerst onderscheidene boeken van* Aëtius *uit Handschriften*, die voor Cornarus niet toegankelijk waren geweest. Zijne zeer talrijke (door TIRABOSCHI en MANGET opgenoemde) geschriften hebben zich echter eene minder duurzame beteekenis verworven, dan die van Valleriola. Des te duurzamer echter is de naam van den ongelukkigen **Miguel Serveto**, — die, in 1509 geboren, door Calvijn's dweepzuchtige pogingen, wegens vermoeden van vrijgeesterij, den 27 October 1553 te Genève levendig verbrand werd, — door zijne bijna 100 jaren vóór Harvey gegevene beschrijving van den Kleinen Bloedsomloop, — eene beschrijving, die op eene plaats gevonden wordt, waar men haar niet zoude zoeken, n.l. in zijn »*Christianismus restitutus.*" — Hier ter plaatse behoort vooral ook vermeld te worden de leerling van Fallopia, **Leonardo Botalli**, uit Asti in Piemont, wiens leeftijd, volgens onze meening, tusschen 1508—1589 valt, en die in 1564 lijfarts was van Karel IX. en later van Hendrik III., Koning van Frankrijk. Deze werd, zoo als men weet, in 1589 vermoord, en in dien tijd zoude ook Botalli gestorven zijn, zoo als uit van Hoorne's Voorrede voor Botalli's *Opp. omnia*, L. B. 1660 en andere berigtgevers blijkt. Hoe dit echter zijn moge, Botalli *is voor ons van groot belang, als de warmste en belangrijkste verdediger van de Aderlating.* Immers *bij alle akute, vooral gecompliceerde kwalen*, verder *bij de Dysenterie, in de Jicht* enz. *deed hij herhaaldelijk tot flaauwwordens toe, aderlatingen*, en wel met zóó gelukkig gevolg, dat deze zijne wijze van handelen in weer-

---

van S. EGBERTS verryckt als mede door N. A. WASSENAAR, Amst. 1624, 4to.

R. Dodonaei, In *Praxin Artis medicae* Scholia S. EGBERTI cum auctorio annotationum N. FONTANI, Amst. 1640, 8vo.

———————— *Medicinalium observationum exempla rara.* Accid. et aliae quaedam. Harderovic. 1584, 4to; 1621, 8vo; Antv. 1585, 8vo.

Bijzonder rijk zijn deze praktische geschriften aan belangrijke pathologisch-anatomische waarnemingen (b. v. over Sphacelus der longen en der lever, enz.) C.

wil van het ongunstige oordeel der Parijzer Faculteit, — die bijna een' formelen banvloek over deze door haar als hoogst gevaarlijk beschouwde methode uitsprak, — ja in weerwil van de scherpe kritiek, die Botalli van Bonaventure Granger moest uitstaan, zich spoedig over Frankrijk en Italië verbreidde. Zes uitgaven, welke zijn geschrift »*de Curatione per sanguinis missionem*" beleefde (het eerst Lyon 1577, het laatst aldaar 1655), en de »*Responsio*" van Georg. Caspius »*ad indoctam* Grangerii *animadversionem*", Basil. 1579, die, even als Pasquier's beroemde brief (*Lett.* II, 29), Botalli in bescherming nam, droegen niet weinig tot zijnen roem bij. Hoe lang zijne methode opgevolgd werd, blijkt zelfs nog uit Molière's zeer van pas uitgesprokene spotternij, »vivat novus doctor, qui tam bene parlat, mille annis et manget et bibat et seignet et tuat", duidelijk genoeg. (1) Maar Botalli *maakte zich ook wezenlijk verdienstelijk door zijne onderzoekingen over de natuur der ge-*

---

(1) Jodocus Lommius (de Lomm of van Lom), te Buren in Gelderland geboren, maar die zijn leven grootendeels in België sleet, ook lijfmedicus was van den Gouverneur van Gelderland en Zutphen, en een der beste schrijvers is geweest uit de 16de eeuw, laat zich op de volgende wijze ten aanzien van de toenmalige Therapie hooren (*de febr. cont.* p. XXV): »Vix ullus morbus reperitur alius", zegt hij, »in quo sanando hodie [1562] aeque frequenter aequeque turpiter, ne dicam flagitiose, peccatur. Nam vel sanguinis missio sive intemperanter, sive alienis suscepta temporibus, quot acute febricitantes neci dedit? quot item male conciliata perdidit purgatio, jugesque continuatio medicationum? Nimirum in ea febre, quae unicam non est superatura septimanam, ut multi factitant, *primo die alvum solvere, secundo sesquilibrum sanguinis incisa vena detrahere, tertio lenitivum bolum purgandi causa dare, quarto injicere clysterem, quinto perpurgare, sexto septimove ferocientibus juxta statum symptomatibus, rursus secare venam*, quid hercle aliud est quam aegrotantis vires vitamque una cum morbo studere tollere? Cujusmodi errores certe gravi dolore animi committi video." — Hoe dwaas men ten tijde van FORESTUS over het aderlaten dacht, zie *Opera*, Tom I, p. 337. — (Lommius heeft uitgegeven uitmuntende *Medicinalium Observat. Libri* III, *quibus notae morborum omnium et quae de his possunt haberi praesagia judiciaque proponuntur.* Antverp. 1560; 1563; Francof. 1643; enz. Verder *Commentarii de Sanitate tuenda, in primum librum de Re medica* AURELII CORNELII CELSI cet., Lovanii 1558, — en *De curandis Febribus continuis liber*, in quatuor divisus sectiones, quarum singulae singulorum morbi temporum quae totidem quoque sunt numero remedia continent, Antverp. 1563.)

Ter dezer plaatse kan ook nog vermeld worden:

J. H. a Gehema, *Grouwelyke medecynse Moortmiddelen van Aderlaten, Koppen, Purgeren, Clisteren, Jalappen, en verzwakkende Hertssterckingen, waardoor d'onbedachtsaame Genees- en heelmeesters (geen regtschapene Practisyns zynde) sooveele duysent onschuldige menschen jammerlyk van 't leven ter dood helpen.* Uit het Hoogduitsch; 's Gravenhage 1690, 8vo. C.

schotene wonden, die door Vigo en Ferri voor vergiftigde wonden gehouden en als zoodanig behandeld waren. Botalli echter toonde met Maggi aan, dat deze wonden slechts als gescheurde [Quetsch-] wonden moesten behandeld worden (BOTALL. *de sclopetar. vulner.*, in *Opp. omn.* ed. v. HOORNE, 1660).

Men zal zich namelijk, wat over het geheel de lotgevallen der

c). *Chirurgie*

in de Middeleeuwen betreft, den hervormenden invloed van een' Lanfranchi (1250—1320) en voornamelijk van een' Guy de Chauliac (1350) herinneren, waarover wij reeds boven (bl. 344;—348) uitvoeriger hebben gesproken. Zij en reeds het door Lodewijk den Heilige, door toedoen van zijnen lijfchirurgijn Pitard van 1260—1271, in 't aanzijn geroepen Collegium Chirurgicum hadden, — zoo als wij boven (bl. 345) reeds deden opmerken, — voor de Chirurgie den vruchtbaarsten en door latere soortgelijke Collegiën in Engeland en Frankrijk weldra zich uitbreidenden bodem voor haren vooruitgang verkregen. Maar bedroefd over de reeds in het »*Ecclesia a sanguine abhorret*" op de Kerkvergadering te Tours — alwaar den monniken het doen van chirurgische operatiën volstrekt verboden werd — uitgesprokene minachting, wierp zich de Chirurgie uit nood den lageren bedienden en barbiers in de armen. Deze legden zich weldra bij voorkeur toe op de Steen- en Breuksnede, en voerden beide op hunne zwerftogten uit. Ook had de massa van Lepreusen, die uit de Kruistogten waren teruggekomen, alom de behoefte doen geboren worden aan badstoven en baden, ten behoeve der lijders. Waar nu geen geneesheer was, poogden — zoo als nog heden — de badstoofhouders ook de inwendige, *bij* de heelkundige praktijk magtig te worden. Intusschen was noch dit, noch Keizer Wenzel's gunst, door welke zij in 1406 een formeel privilegie verkregen, dat echter regtens niet werd bekrachtigd, in staat, om de verachting van den geheelen allengs zoo ontsprotenen chirurgischen stand op te heffen. Immers de studenten moesten, om bij de geneeskundige Fakulteit van Parijs aangenomen te worden, vooraf de Chirurgie plegtig afzweren! — Maar Philippus de Schoone schonk den Maîtres Chirurgiens voorregten, door welke de reeds sedert de vermelde Corporatie-stichting van Pitard vermeerderde achting van den hoogeren Chirurgijnsstand zoodanig klom, dat de Geneesheeren en zelfs de hooggeleerde Facultas medica van Parijs, door ijverzucht aangezet, de lagere Chirurgijns — de Barbiers namelijk — tegen de Chirurgiens de longue robe, — zoo als men die Maîtres Chirurgiens ook noemde, — bij een' twist in bescherming namen, die door de laatstgenoemden tegen de kwakzalverij der Barbiers was in het

aanzijn geroepen. De slotsom van deze ernstige geschillen, die langer dan eene eeuw duurden, was de strenge scheiding der Genees- en Heelkunde, zoo wel in derzelver wetenschappelijk, als in het burgerlijk leven (1). Het eigene, *zelfstandige leven der Chirurgie is echter het kenmerk van het nieuwere tijdperk dezer wetenschap*, wier verdere geschiedkundige ontwikkeling derhalve eerst bij het behandelen der Nieuwere Geschiedenis kan worden uiteengezet. Hier ter plaatse zij het alzoo voldoende, voorloopig aan te merken, dat de Middeleeuwen *diensvolgens ook dezen tak zóó hebben gekweekt, dat de mogelijkheid bestond, om later een van de stam meer afgescheiden leven te kunnen leiden.* Het begin van dat leven stelt hier en overal in de Geneeskunde veel juister den »terminus a quo" voor haren respectieven nieuweren tijd daar, dan eenige staatkundige

---

(1) Het zal niet overbodig zijn, hier, naar CHOULANT's overzigt (in HAESER's *Archiv* I, Hft. 4, S. 417—419), aan te teekenen, welke klassen van Geneeskundigen er in de Middeleeuwen voornamelijk bestonden:

a. ARTSEN, *Magistri in Physica*, later *Doctores medicinae*, gevormd te Salerno, Bologna, Padua, Parijs, Montpellier, Salamanca enz., meest aangesteld als lijf- en stad-artsen enz. Aan hen sluiten zich aan, de geleerde Joodsche Geneesheeren, die dikwijls als lijfartsen voorkomen, en wier eigenlijke betrekking tot den staat van zaken in de Middeleeuwen nog niet voldoende aan het licht is gebragt.

b. CHIRURGIJNS, *Magistri in Chirurgia*, *Chirurgi*, op dezelfde plaatsen gevormd, soms alleen in de landstaal (als *Chirurgi vulgares*) onderwezen en onderzocht, soms ook (even als de Artsen) in de latijnsche taal (als *Chirurgi physici*). Het waren meestal rondtrekkende operateurs, die de Hernio- en Lithotomie deden, enz.

c. BADSTOOFHOUDERS, *Balneatores*, menschen die de toen zoo gebruikelijke badstoven bestuurden. *In* de badstoven oefenden zij het scheren, haarsnijden enz. tevens uit; zij deden V. S, zetteden koppen, en behandelden oude kwetsuren; *buiten* hunne badstoven mogten zij van dit alles niets uitoefenen, maar beenbreuken en ontwrichtigen, even als toen de scherpregters, *overal* behandelen. Keizer WENZEL gaf hun in 1406, uit dankbaarheid, eenen vrijbrief, om hen, die tot dus verre even als de volgende klasse, voor oneerlijk gehouden waren, eerlijk en rein te verklaren. Maar deze eerlijkheids-verklaring werd niet als regtsgeldig beschouwd, omdat WENZEL zes jaren vroeger reeds afgezet was door de Rijksvorsten.

d. BARBIERS, *Rasores*, *Tonsores*, *Barbi tonsores*, kwamen natuurlijk eerst in de 11de eeuw in Duitschland te voorschijn, toen men begon den baard meer te cultiveren, of af te schaffen. In Frankrijk werden zij door de *medische* faculteit zeer beschermd, om het *Collège de St. Côsme* afbreuk te doen, en zij heetten toen eenigen tijd *Chirurgi a tonstrinia*, *Chirurgiens barbiers*, zoo als de leden van het *Coll. de St. Côsme* den titel van *Chirurgiens de longue robe* voerden. Bij hen was de lagere Chirurgie geheel te huis, die zij dan ook *in* en *buiten* hunne winkels uitoefenden. — Later versmolten de beide laatstgenoemde klassen, zoo dat zij van de eerste helft der 16de eeuw af aan slechts één gilde uitmaakten. C.

gebeurtenis hoegenaamd, — b. v. de verovering van Konstantinopel, de ontdekking van Amerika, — voor de eene of andere geneeskundige wetenschap zulks vermag. Zoo zoude bij voorbeeld de thans ontwakende methodische en systematische beschouwing — waarover wij zoo dadelijk zullen spreken — voor de ontwikkeling der deelen van de algeheele Geneeskunde den onmiddelijken overgang tot haar nieuw leven grondvesten. Wij moeten alzoo ten slotte ook deze ontwikkeling der

d). *Methodica en Systematica der geheele Geneeskundige Wetenschap*

scherper in het oog pogen te vatten, dan tot dus verre misschien wel gebeurd is. Ten einde echter met eenige weinige woorden reeds terstond ons duidelijk uit te drukken, wat wij hier meenen, zullen wij hier al dadelijk zeggen, dat wij in Felix Plater den vertegenwoordiger der Handboeken-schrijvers van dien tijd, namelijk als schepper der Methodiek, willen erkend hebben; aangezien het uit de Oud- en Middeleeuwsche Pathologie meest bruikbare later daarnaar werd bewerkt, — en in van Helmont, den vertegenwoordiger der Systematiek, of van het zoeken naar een beginsel, volgens en uit hetwelk de ziekte in al hare vormen zich zoude laten afleiden. Wij zullen noch Daniel Sennert mogen vergeten, die met grootere geleerdheid dan beide, maar met minder methodischen grondslag en nog minder krachtdadig beginsel, de verbinding van de nieuwe (door Paracelsus gegevene) en de oude wijze van beschouwing beproefde, — noch Sylvius, den man, die, meer oppervlakkig en op verre na niet vrij van kwakzalverij, echter door schitterende uiterlijke verrigtingen — juist zoo als vele nieuweren — helaas maar al te grooten invloed heeft verkregen. Gelukkig echter was de degelijke praktische grondslag, die in de ontwikkeling van vroegere tijden was tot stand gekomen, door eenige boven (sub *b*) reeds behandelde, of nu nog kortelijk te vermeldene Practici, — b. v. **Peter van Foreest**, — meer en meer aangekweekt geworden. Forestus, zoo als men dezen grooten Geneeskundige meer gewoon is te noemen, was in 1522 te Alkmaar, in Noord-Holland, geboren, en had aldaar en later in Haarlem het eerste onderwijs ontvangen, waarbij hij zich vooral op de Wiskunde toelegde. Van 1539—42 studeerde hij in Leuven in de Geneeskunde, werd in Bologna Doctor, en hoorde daarna den grooten Vesalius in Padua. Eveneens zijnen landgenoot Gijsbert Horstius, dien hij in Rome als hospitaal-arts aantrof (1). Jacq. Dubois, dien hij later in Parijs

(1) Gijsbert Horstius, uit Amsterdam, was n.l. geplaatst aan het Hospitaal *di S. Maria della Consolazione*, en heeft geschreven: Gisberti

bezocht, wilde, dat hij zich in Pluviers als praktiserend Geneesheer zoude vestigen; maar zijne familie trok hem naar Holland terug. In Delft brak eene Epidemie uit, en Forestus zoude haar gelukkig bestrijden. De gelukkige methode, waardoor hij zulks ten uitvoer bragt, gaf den inwoners aanleiding, hem daar te houden, en eerst na 40 jaren verliet hij de Delftenaren, om zijne laatste dagen in de stad zijner geboorte, Alkmaar, door te brengen, alwaar hij dan ook in 1597, in den ouderdom van 65 jaren, stierf (1). Wanneer men uit een systematisch oogpunt, misschien niet geheel ten onregte, beweert, dat Forestus in geenen deele aan den vooruitgang der Ziektekunde veel heeft bijgedragen, — dan is het echter allezins waar, wat reeds DEZEIMERIS (l. c. II, 349) ten zijnen opzigte zegt: »De ware Ziektekunde, namelijk die, welke op ondervinding en niet op vooronderstellingen berust, zoude heden ten dage veel verder zijn, wanneer wij in plaats van zoo vele wonderlijke zoogenoemde systematische werken, waarmede de geneeskundige boekverzamelingen

---

HORSTII, Amsterodami, *de Turpeto et Thapsia libellus*, Romae 1544, 4to. — De weinige hier nopens Horst medegedeelde bijzonderheden komen ook voor bij MEERMAN, *Aanmerk. op* DE GROOT'S *Vergel. der Gemeenebesten* enz. III, 1802, bl. 352, en bij WAGENAAR, *Beschr. van Amst.* enz. III, Amst. 1767, bl. 199 volg. C.

(1) Het geslacht der Foreesten is een oud en nog een bloeijend geslacht in Noord-Holland. Petrus zoude eerst in de Regten hebben gestudeerd, maar hij legde zich op de Geneeskunde toe. Na alzoo te Leuven 4 jaren zich geoefend te hebben in de Theorie dezer Wetenschap, ging hij naar Italië, om aldaar zich op de praktijk toe te leggen. Hij was het, die de *eerste* medische lessen aan de nieuw opgerigte Hoogeschool te Leyden heeft gegeven; maar hij nam die betrekking slechts *tijdelijk* waar, en niet voor vast: — weshalve MEERMAN (t. a. pl. III, bl. 199 v.) en anderen ongelijk hebben, met te zeggen, »dat men bij de oprichting der Universiteit van Leyden Forestus tot *eersten* Hoogleeraar in de Geneeskunde benoemde." (Vg. hiermede mijne aant. op Joh. Heurnius, boven, bl. 484.) Eerst nadat onze Forestus 12 jaren te Alkmaar had gewoond, vestigde hij zich, op verzoek der Regering, te Delft, alwaar zijn groote ijver en kunde voornamelijk zeer uitblonken bij gelegenheid van de Pest in 1557. — Op zijn graf te Alkmaar las men de volgende regels:

»*EVICtUs fato CUbat haC sUb MoLe ForestUs,*
»*HIppoCrates BataVis sI fUIt, ILLe fUIt.*"

(Vg. FOPPENS, l. c. II, 976.) — Hij schreef de beroemde »*Observationum et curationum medicinalium s. Medicinae Theoricae et Practicae Libri* XXXII," L. B. 1589—1610, die b. v. SPRENGEL (*Pragm. Gesch.* III, S. 296) teregt, »nicht blos für sein Jahrhundert, sondern für alle folgende Zeitalter klassisch" noemt. — Nadere bijzonderheden over dezen »*Hollandschen Hippokrates*," zie men bij MEURSIUS (*Athen. Batav.* cet., L. B. 1625, p. 97—101); SIEGENBEEK (*Gesch. der Leids. Hoogeschool* van 1575—1825; II, Leiden 1832, bl. 51—52 der Toevoegs. en Bijlagen). C.

vervuld zijn, een even groot aantal van zóó uitmuntende verzamelingen van scherpe waarnemingen bezaten, als wij aan Forestus te danken hebben." Het strekt dezen voortreffelijken practicus tot geen' geringen roem, in een' tijd, waarin de Geneeskunde voor de wijsgeerige bearbeiding nog niet rijp was, van de oude waarheid een helder begrip te hebben gehad, dat zij op wèl bevestigde daadzaken gegrondvest moet worden, en dat eerst verzamelingen van zulke daadzaken wetenschappelijke bijdragen vormen, die aan de praktijk beantwoorden. (1) Nog heden neemt men, nog lang zal men Foreest's

---

(1) Te dezer plaatse behooren ook vermeld te worden: 1) Levinus Lemnius, over wien boven (bl. 364) reeds met een enkel woord is gesproken, — en 2) Joh. van Beverwyck. Ten aanzien van den eersten zij hier nog aangestipt, dat SPRENGEL (III, S. 399), niet zonder regt, hem een' hoogst ligtgeloovigen schrijver noemt, ten blijke waarvan SPRENGEL echter onder anderen ook vermeldt, »dat hij geloofde, dat ongedierte zonder zaad uit rotting ontstaat!" Ongetwijfeld echter heeft Lemnius in eenige opzigten hier meer gelijk dan zijn beoordeelaar, ofschoon het natuurlijk dwaasheid is, dat (zoo als Lemnius meent) ook ratten, muizen en derg. op deze wijze zouden geboren worden. Over het geheel heeft L. in zijne werken onderscheidene goede opmerkingen en leeringen nagelaten. Zie verder, boven t. a. pl. —

Ten aanzien van den tweeden, wil ik slechts het volgende mededeelen: Joh. van Beverwyck werd geboren te Dordrecht, in 1594, en is aldaar overleden in 1647. — In 1614 en 1615 studeerde hij te Leyden, o. a. onder P. PAUW, vertrok toen naar Frankrijk, studeerde in 1615 te Caën, daarna te Parijs, Orleans en Montpellier. In 1616 studeerde hij te Padua, o. a. onder FONSECA, PROSPER ALPINO, FABR. AB AQUAPENDENTE. Hij bereisde vervolgens Italië en bezocht ook den Vesuvius. In 1616 nog werd hij Med. dr. te Padua, bij welke gelegenheid hij de Aphorisme van HIPPOKRATES over den *Calculus* (*Aphor.* Lib. IV, no. 79), die hem was opgegeven, niet naar het gevoelen zijner professoren verklaarde, ten gevolge van welke gebeurtenis zijne latere geschriften over dat zelfde onderwerp ontstaan zijn. Voor hij in ons land terugkwam, maakte hij met nog vele proff. med. kennis, werd in 1625 »Medicyn Ordinaris der stad Dordrecht," en kwam later aldaar in onderscheidene burgerlijke betrekkingen. — Hij was een algemeen geleerd en beschaafd man en in onderscheidene talen wel ervaren. — Hij heeft veel geschreven en ook Grieksche, Latijnsche en Nederduitsche verzen vervaardigd. — Hij gaf van 1634—1643, wekelijks lessen aan Chirurgijns in de Anat. en Chirurgie, in het Theatrum anatominum van de Gilde-Kamer te Dordrecht, op aanstelling van de Regering. — Het meest bekend is zijne *Schat der Gesontheydt* en *der Ongesontheydt*. Dr. BANGA schreef mij o. a. daarvan zeer juist: »Deze Schat der »Ges. bevat eene wezenlijke schat van uitmuntende voorschriften en raad»gevingen, op eene onderhoudende wijze voorgedragen en afgewisseld door »velerhande aangename, soms luimige verhalen, anecdoten en spreuken »uit oude en nieuwe schrijvers, die van zijne groote belezenheid en goed »oordeel getuigen." — Zekerlijk is dáárdoor v. Beverwijck als medisch

werken in handen nemen, maar niet die van onwetende Handboekenschrijvers van dien tijd, als van Clementius, Peter Bairo, Jason a Pratis (1), en zelfs van betere geneesheeren, b. v. Ludovici, J. C. Schröder, Bravo de Sobremonte en zelfs van den wijsgeerig gevormden, maar blinden Empiricus Benedictus Victorius (1481—1561), die onder den naam van Faventinus een' korten tijd bekend werd. Iets beter had Marsilio Cagnati geschreven, die in 1580 Professor der Geneeskunde in Rome was en in 1610 stierf, en Alexander v. Neustain, die van 1506—1590 leefde, en wiens hoofdwerk te weinig bekendheid verkreeg. Ook Joh. Hartmann, — in het voorbijgaan gezegd, de *eerste*, die een openlijk professoraat der Scheikunde in Europa, n. l. aan de Hoogeschool van Marburg, bekleedde, in 1631 als lijfarts in Kassel stierf, een aanhanger was van de veredelde Paracelsische leer en in de Scheikunde eene nog veel grootere rol speelde, aangezien hij den overgang der Alchemie tot de Chemie [verder] tot stand bragt, — moet hier als een' der weinige goeden genoemd

---

schrijver zoo populair geworden, als CATS als dichter. — Ten opzigte van de leer des Bloedsomloops echter, verdient v. B. nog eenige nadere beschouwing, zoo als Dr. GROSHANS mij teregt deed opmerken. Immers ook hij verdedigde reeds zeer vroeg de HARVEY'sche leer (vg. hierbij wat ik boven, bl. 398, heb aangeteekend), zoo als blijkt b. v. uit zijn werkje *de calculo renum et vesicae*, c. *Epist. et conss. magnorum virorum*, L. B. 1638, 12mo (deze editie schijnt *niet* de eerste te zijn), en ook uit zijn schrijven aan HARVEY, sub dato 19 Dec. 1637 (zie *Aanhangsel van verscheyde Brieven* enz., achter v. B's *Heelkonste ofte Derde deel van de Geneeskonst* enz., Amst. 1671; waarin de omloop des bloeds zeer duidelijk beschreven wordt). — Over dezen Geneesheer, die in hooge achting stond, als afgevaardigde van Dordrecht in de Staten zitting heeft gehad, met CATS, HUYGENS enz. zeer bevriend was, en met de grootste geleerden van zijnen tijd, zoo binnen- als buiten'slands, briefwisseling hield, zie men ook, wat ik bij het behandelen van de Geschiedenis der Syphilis (bl. 438) dienaangaande gezegd heb. C.

(1) De Heer ISENSEE en anderen schijnen (op gezag van SPRENGEL III. S. 331, en de *Biogr. méd.* in voce) althans Jason a Pratis, onzen landgenoot, toch wat *al te* streng te vonnissen. Jason a Pratis, of Pratensis, eigenlijk van de Velde (en wel niet van der Meersch, of zelfs van Praet, zoo als sommigen hem noemen), de zoon van een' voornaam Geneesheer, en geboren te Zierikzee, was op zijn minst een *geleerd* man. Eerst oefende hij te Zierikzee de praktijk uit, maar werd van daar door ADOLF VAN BOURGONDIË naar Veere beroepen, als zijn hofarts. Hij heeft onderscheidene werken geschreven, waaronder verscheidene verloskundige, verschenen in 1524, 1527 en vervolgens. Grooten naam had hij als Dichter, zijnde zijne *Sylva Carminum Adolescentiae*, in 1530, te Antwerpen uitgegeven. Hij stierf te Zierikzee in 1558; het fraaije Epitaphium op hem, van HOFFERUS, kan men lezen bij DE LA RUË, *Geletterd Zeeland*, 2de druk, p. 324. C.

worden, die reeds in dien tijd eene inderdaad nuttige *toepassing* wisten te maken *van scheikundige kennis op de praktische Geneeskunde.* — Iets gelijksoortigs kan men van Raimundus **Minderer** zeggen, die in 1590 in Ingolstadt gestudeerd, en na vele reizen gedaan te hebben, in 1606 in Augsburg zich gevestigd heeft, alwaar hij in 1621 stierf. Hij verwierf zich inderdaad ten aanzien van de betere scheikundige bereiding der geneesmiddelen vele verdiensten, zoo als zijne *Pharmacopoeia Augustana* aantoont, en behoort tot de in dien tijd zeldzame menschen, die voor de ***Militaire Geneeskunde*** *eene nieuwe, betere gedaante voorbereidden*: zijne »*Medicina militaris*" heeft dan ook 3 uitgaven, de laatste Augsburg 1634, beleefd. — In meer dan 10 uitgaven echter zonde Hadrianus v. **Mynsicht's** »*Thesaurus et armamentarium medico-chemicum*" schitteren, welk werk voor het eerst te Hamburg in 1638, en voor het laatst nog in 1738 te Stuttgart in het licht verscheen. Deze lijfarts van den Hertog van Mecklenburg, die later ook den eerenaam van »keizerlijk gekroonde Poëet" en zelfs van »keizerlijke Pfalzgraaf" verkreeg, heeft ons het bekende *Elixir Vitrioli Mynsichtii* nagelaten, *en zich door de ontdekking van den* Tartarus emeticus *onsterfelijk gemaakt.* Intusschen herinnert ons de nog heden zoo gebruikelijke *Potio Riverii* aan Lazarus **Rivière**, haren uitvinder, die (van 1589—1655) zijnen voorganger Laurentius Coudin waardig opvolgde, en echter vroeger bij zijn examen, wegens onkunde, afgewezen was, — zoo als reeds Astruc, ter aanmoediging van allen, die in 't zelfde ongelukkige geval mogten komen, mededeelt. Meer van den pharmaceutisch- botanischen kant werden destijds ook door Pietro Castelli uit Messina, nieuwe bouwstoffen voor de Geneeskunde bijgebragt, die hij zelfs van de Etna afhaalde. Ook bestreed deze geleerde professor aan het Collegie Mammertino te Rome, alwaar hij in 1656 of 58 stierf, met geluk vele dwalingen, zoo wel van vroegeren als van zijn' eigenen tijd. Zoo toch is men van vele dusdanige dwalingen, — b. v. de Tering te kunnen genezen, hetwelk men in dien tijd met het Antihecticum Poterii meende te kunnen doen, dat door Pierre de la Poterie was ingevoerd, — nog heden niet teruggekomen, zoo als de vele voorslagen bewijzen, die nog dagelijks gedaan worden ter genezing van die kwaal. Voor het overige behelzen Poterie's *Observat. et curat. insignium Centuriae III*, Venet. 1615, en zijne *Pharmacop. Spagyrica*, Bologna 1622, 1635, enz. veel, dat nog heden bruikbaar is. Minder kan men zulks zeggen van Bartholetti's *Encyclopedia hermetico-dogmatica*, P. I. *physiol.* cet., terwijl diens *Anatomica humani microcosmi descriptio*, Bologna 1619, vele dwalingen van dien tijd te regt wees. Franc. Bartholetti, in 1588 te Bologna geboren, was zoo ongelukkig van in 1630 aan de

Pest te bezwijken. Ook de onderscheidene malen herdrukte *Opp. omnia medica, chirurgica et anatomica* van Guido Guidi (= Vidus Vidius), die uit Florence geboortig en lijfarts was van koning Frans I. van Frankrijk, en daarna professor in Pisa, zijn rijk aan mededeelingen, die verwant schijnen aan die van Vesalius en Falloppia, en, wat de Geneeskunde en bepaaldelijk de Chirurgie betreft, bijzonder de Grieksche leerstellingen bevestigden. In gelijksoortig opzigt moet ook Alcala's geleerde professor Chr. de Vega († 1573) hier, wegens zijn geschrift: over de behandeling der Carunculae, genoemd worden. Veel beroemder was intusschen L. Settala [Septalius] uit Milaan, geboren omstreeks het midden der 16de eeuw, wegens den zóó buitengemeen grooten bijval, waarmede hij te Pavia zijne voorlezingen hield, dat zes beroemde hoogescholen om zijn bezit met elkander strijd voerden. Hij sloeg aller aanbod af, om in zijne vaderstad voor de praktijk en de wetenschap te leven, die aan hem, behalve geleerde Commentaren op Hippokrates en Aristoteles, eene groote menigte der voortreffelijkste geneeskundige waarnemingen (*Animadvers.* ed. 5ta v. J. RHODIUS), een *Compendio di Chirurgia*, Milano 1626, een boek *de Naevis*, ed. 4ta, Strassburg 1629, enz. te danken heeft. — Evenzeer schijnt zich Don. Ant. Altomare onderscheiden te hebben. Hij werd echter door de ijverzucht uit zijne vaderstad, Napels, verdreven, en alleen door de bescherming van den Paus Paulus IV. weder in aanzien verheven. Zijne »*Ars medica de medendis humani corporis malis*," een eerst bruikbaar Compendium in de Middeleeuwen der Geneeskunde, beleefde 7 uitgaven; de eerste: Napels, 1533; de laatste: 1661. Dat werk behelst belangrijke opmerkingen over Koorts, enz. Den Diabetes behandelde hij met zwavelbaden. In zijn werk »*de mannae differentiis*," Venet. 1562, toonde hij het eerst aan, dat de Manna Calabrina van een' boom, en geenszins van den daauw afkomstig is. Zijne talrijke »Opuscula in unum collecta" beleefden 4 uitgaven. Volgens Goulin, zoude deze geleerde, die, wat zijne levensbijzonderheden betreft, slechts uit zijne opdragt aan Paulus IV. bekend is, omstreeks 1508 geboren, en (volgens Mazzuchelli) omstreeks 1566 gestorven zijn. — Een tweede schrijver van een goed Handboek van dien tijd, was Orazio Augenius uit Monte Santo bij Ancona, omstreeks 1527 geboren, die in 1603 in Venetië stierf, werwaarts hij in plaats van Capivaccio beroepen werd, nadat hij aan onderscheidene hoogescholen geleeraard en in verscheidene Italiaansche steden met geluk de praktijk uitgeoefend had. Zijn »*Compendium totius medicinae*" kwam in Turin, in 1580, uit. In zijne beide, behalve zeer vele andere, merkwaardige geschriften over de aanwending der Aderlating, leerde hij [*weder* (zie CELSUS L. II. c. 10. Sect. I)] het eerst, *dat men ook bij zwangere vrouwen, in zoo verre eenige*

kwaal zulks noodig maakt, zonder vrees mogt aderlaten: zoo onttrok hij dan ook aan eene zwangere vrouw in de 3de maand, zelfs 8 ponden bloed, zonder dat er eene miskraam volgde. — Nog veel beter is de derde schrijver van een voor dien tijd goed handboek, Nicol. le Pois, Piso, geb. te Nancy in 1527, en later lijfarts van den Hertog van Lotharingen. Hij stierf in 1590, en kan alzoo niet wel een leerling geweest zijn van Sylvius, die van 1614—1672 leefde, zoo als sommigen echter ten onregte beweren. Deze uitmuntende ziektewaarnemer heeft zich door zijn werk »*de cognoscendis et curandis praecipue internis corporis humani morbis Libri III*," Francof. a/M. 1583 zóó onderscheiden, dat Boerhaave hetzelve nog in 1736 op nieuw uitgaf en van eene zeer aanprijzende voorrede voorzag: — zelfs nog in 1766 is het te Leipzig verschenen. (1)

---

(1) Hier ter plaatse zal het niet overbodig of doelloos zijn, althans de titels mede te deelen van eenige Praktische Boeken, zoo als zij in de *zestiende* eeuw, in de Nederduitsche taal, hier te lande in gebruik waren:

Instructie voer die Barbyers Jonghers ende den ghemeynen simpelen mann, leerende die manier om wonden te genesen, enz. *Midsgaders veel schoone remedien tot alle ghebreken des lichaems, meest alle geproboeert en warachtich bevonden;* Campen (zonder jaartal), 8vo; — ook Antwerpen 1598, 8vo.

F. Henrici, *den troest der crancker mensche. Inholdende dye rechte cure en genesinge van alle sieeten*, enz. (Zonder plaats.) Anno 1551.

Medicinal Boecxken. Inwendich ende wtwendig, voer alle crancheyden des lychaems, die een mensche overkoemen moegen, van den Hoefde totten voeten an allen leden byzonderlinge, enz. Wten Hoechduytsche getranslateert. Campen 1566, 8vo.

Alexis Piemontois, *De Secreten. Inhoudende seer excellente ende wel gheapprobeerde Remedien teghen veelderhande cranckheden wonden ende andere accidenten*, Alcmaar 1596, 8vo.

J. Carethanus, *Corte instructie ende onderwysinghe van den Aderlaten ende die beduydinghe des bloets. Met noch een Tractaet van den tanden te trecken ende die onderhoudinghe van dien.* Wten Hoechduytsche getranslateert. Campen 1502, 8vo.

C. Wirtsungh, *Medicyn boeck, daerinne alle uytwendige ende inwendige partyen des menschen lichaems, met alle hare siecktens . . . . begrepen zyn: Daerinne ook geleert wort hoe dat men alle dezelve (met Godes hulpe) . . . . helpen ende cureeren sal, seer nut bequaem ende gerieffelyk voor Medecyns Chirurgyns ende Apothekers, Vroedevrouwen en alle andere gemeene luyden.* In de hoochduytsche sprake uytgegheven en nu uit de seste Editie in onse gemeene Nederlantsche tale overgheset door C. BATTUM. Hier achter is by ghevoecht eenen *excellenten nieuwen geapprobeerden Kockboek;* enz. Amst. 1589, fol.

Mignini, *Tregement der ghesontheyt*, ghetranslateert wten Latyne, Amst. 1554; enz.

Viglius Bydemaeus, *Een schoon tractaet van den Regeeringe des menschelicken Ghesondheyts.* (Holl. en Lat.) Campen 1566, 12°.

Gelijksoortige chirurgische werken zijn:

Maar al deze schrijvers werden door den reeds boven als vertegenwoordiger der Handboeken-schrijvers van dien tijd genoemden Felix Plater overtroffen, over wien wij hier althans eenige woorden meer moeten zeggen.

Felix Plater/
van 1536—1604.

Ten aanzien van zijne uiterlijke levensomstandigheden moeten wij zeggen, dat hij (volgens Sprengel) uit Sitten in Walliserland afkomstig was, maar in Bazel en Montpellier studeerde en daar in 1556, alzoo eerst 20 jaren oud, promoveerde. In het volgende jaar werd hij Stads-physicus en reeds 4 jaren daarna, in den ouderdom van 25 jaren, Professor in Bazel, alwaar hij, ofschoon door den Markgraaf van Baden tot lijfarts benoemd en door vele andere vorsten als zoodanig beroepen, tot aan zijnen dood, alzoo 44 jaren lang, bleef. Met welk eene ingespannene oplettendheid hij zijne waarnemingen aan het ziekbed deed, blijkt uit het aantal en de scherpte dier waarnemingen zelve. Dat ook hij nog den middeleeuwschen tijd zijne schatting betaalt, ziet men uit gezegden, zoo als die aangaande eenen lijder aan zinvang [Starrsucht], welken hij gedurende verscheidene dagen niet zag eten noch drinken, *dus* door den duivel bezeten achtte, en diensvolgens verliet en aan een' duivelbanner overgaf (*Obs.* L. I, p. 18). Maar des te belangwekkender is het, dat hij de Hersenverweeking reeds kende, ongeveer 300 jaren vóór Rostan en Lallemand, en wel in hare onlangs door Cruveilhier allezins nader uiteengezette verhouding tot de doodelijkheid der beroerten (p. 14); — dat hij de drukking der hersenen reeds als oorzaak der slaapzucht diagnosticeerde (p. 11); — dat hij bij Tetanus reeds bepaald op de Ruggegraad werkte (p. 7); — dat hij bij Ascites met naar buiten gedreven navel (ib. Lib. III, p. 611), de Paracentesis umbilicalis deed, — ook reeds Hydatiden in de Lever waarnam (ib. pag. 608), en voornamelijk in zijn oordeel over den schadelijken invloed der hartstogten, om zoo te

---

C. Battus, *Hantboeck der Chirurgyen, waarin veele exquisite ende secrete remedyen tegens alle wtwendighe ghebreken verhaelt staen.* 2de druk. Dordr. 1595.

Dits dat hantwerk der chirurgyen ende leert alle wonden, gehouden, gesteken, gheslagen het is lanck ofte over dwars te cuereren ende te binden .... *Ende in dit boeck suldy ooc vinden die instrumenten ende manieren die tot desen werke noodsakelyken syn sullen. — Enn met die anathomia eenes menschen lichaems*, cet. cet. (Met afbeeld.) Utrecht, bij Jan Bernts 1535, fol.

spreken, Seneca's geest met Esquirol's praktische takt vereenigde. Of in een (ib. pag. 718 vermeld) geval inderdaad de geheele Uterus — zoo als dit in onzen tijd ook ettelijke malen geschied is — geëxtirpeerd zij geworden, en de menses daarna regelmatig per anum plaats hadden; — of het wegnemen van de gansche benedenkaak, welke operatie de lijder lang overleefde (ib. L. III, p. 558), den weg hielp banen voor onze Extirpatio maxillae inferioris; — of de waarneming van een 5jarig en nogtans geheel en al ontwikkeld meisje (ib. p. 547), zoo als ook die van een' 9 voet grooten reus (ib. p. 548), als geheel bewezen moeten worden beschouwd, kunnen wij hier niet nader onderzoeken. Wij verwijzen integendeel, wat nadere bijzonderheden te dien aanzien betreft, naar BALDINGER's in 1793 uitgegevene levensbeschrijving van Plater, van wiens geschriften wij hier, als de meest geachte, slechts noemen: *de corporis humani struct. et usu* L. III, met pl., Bas. 1583 en 1603; *de mulierum partibus generationi dicatis*, ib. 1586, Strassb. 1591; *Quaestionum medicarum* cet. *centuria posthuma*, Bas. 1625, enz.; *Observationum* L. III, Basil. 1614, enz.; de in Severin Pineau's werk »*de notis virginitatis*," L. B. 1650, opgenomene *Questiones physiologicae* cet. PLATERI, en eindelijk het voor ons hier voornamelijk belangrijke Handboek Praxeos medicae (Tomi III; Basil. 1602—1608; beste uitgaaf, ibid. 1625; laatst, ibid. 1736), hetwelk de eerste proeve bevat, om de **Ziekten** niet, zoo als tot dus verre, eenvoudig naar derzelver zitplaats, in het hoofd, den buik enz., maar **naar derzelver Wezen**, of althans naar derzelver uiterlijken vorm, in klassen in te deelen. Zijn stelsel, dat meer dan anderhalve eeuw — namelijk tot aan F. B. de Sauvage's *Nosologia method.*, Amst. 1768 — het beste bleef, wordt nog heden door de beste schrijvers van handboeken met regt gehouden voor de eerste proeve van dien aard, zoo als dan ook op den titel der Bazeler uitgaaf staat: »omnia *methodo nova* sed facili ac perspicua *hactenusque desiderata* descripta, nec solum veterum et neotericorum sed et propriis observationibus ac remediis innumeris referta." In een' ruimen zin kan men de beginselen voor hetgeen in den laatsten tijd aangenomen is geworden, in de volgende door hem voorgestelde, trouwens nog zeer gebrekkige 3 klassen vinden: I. *Functionum laesiones*, dat zijn hier ziekten van den geest, der zinnen en der beweging (= onze ziekten der Sensibiliteit, Neurosen); II. *Dolores*, d. i. bij hem Theorie der koortsige ziekten en gebreken der vochten (= onze ziekten der Irritabiliteit, of eenigermate Haematosen); III. *Vitia*, gebreken der vorming en afscheiding (= onze ziekten der Vegetatie, Morphen). Den verschillenden Typus maakt hij van de aangedane plaats en van den graad der nadere of meer verwijderde deelneming

van het hart afhankelijk, — een denkbeeld, waarin ons eene belangrijke analogie met de oorzaak van den intermitterenden pols enz. opgesloten dunkt [?]. Ook merkte hij reeds op, dat de hektische koortsen (Phthisen) na (ettervormend) bederf buiten de vaten (d. i. *in* het *weefsel* der organen) ontstaan. Zijne Therapie komt ons, even als elke andere uit dien tijd, natuurlijk als te zeer zamengesteld voor. Plater's werk geeft namelijk, in weerwil van groote eigenaardigheid in een pathologisch opzigt, nog eene vrij zuivere Encyklopaedie van de therapeutische wijze van beschouwen der Ouden, — die nu Daniel Sennert met de echt middeleeuwsche van Paracelsus poogde *te vereenigen*. Van Helmont en Sylvius daarentegen, — die wij zoo dadelijk na Sennert zullen leeren kennen, — wisten, op eene trouwens zeer verschillende wijze, zich van het oude *meer los te maken* en op den Paracelsischen bodem *zelfstandiger* op te treden.

Daniel Sennert/
van 1572—1637.

Reeds de vroeger genoemde middelaars Poterius, Minderer, Mynsicht, Schröder, Ludovici enz. hadden wel is waar beproefd, eenige oude leerstellingen van Galenus met die van Paracelsus te verbinden; maar het was aan Sennert voorbehouden, het eerst op eene omvattende en volledige wijze deze eklectische, in den loop der geschiedkundige ontwikkeling noodzakelijke wijze van vereeniging en overgang door te voeren. Hij toch was het, die, met bijna onmetelijke bouwstoffen, welke zijne waarlijk zeldzame geleerdheid hem aanbood, het gebouw in een' nog geenszins nieuwen smaak, en — door zijne groote ligtgeloovigheid — helaas slechts voor korten tijd duurzaam, optrok. — Vooral moeten vermeld worden: zijne 6 Boeken *Practicae medicinae*, Wittenb. 1628—1635, enz.; zijne *Institutiones medicae*, ibid. 1ª edit. 1611, 6ª ibid. 1667; zijne *Epitome scientiae naturalis*, ibid. 1618, enz.; en, ten aanzien van de vermelde door hem te weeg gebragte verbinding, in het bijzonder zijn werk: *de consensu et dissensu Galenicorum et Peripateticorum cum chimicis*, Wittenb. 1619, enz. Al het overige vindt men in zijne *Opp. omnia*, edit. 1, Venet. 1645; edit. 6ta, Lond. 1676. Bij die algemeene verbreiding zijner geschriften door Europa, wordt het verhaal iets waarschijnlijker, dat de Italianen den hoed afnamen, als Sennert's naam genoemd werd, hoe verre verwijderd van hen hij ook arbeidde. Hij was namelijk den 25 Nov. 1572 te Breslau geboren, alwaar zijn vader, ofschoon slechts schoenmaker, en van het 13de jaar af zijne moeder voor de zorgvuldigste opvoeding zorg droegen. Van 1593 af studeerde de talentvolle jon-

geling, gedurende 4 jaren, in de Philosophie te Wittenberg, en later in de Geneeskunde te Leipzig, Jena, Frankfort a/O. en Berlijn. Toen hij in 1601 gepromoveerd was en besloten had, naar zijne vaderstad terug te keeren, legde Johannes Jessen zijn professoraat, ten gunste van Sennert, neder, die deze betrekking nu van den 15 Sept. 1602 tot zijnen sterfdag, den 21 Julij 1637, met zulk eenen roem bekleedde, dat hij onder anderen 6 malen Rector van de Wittenberger hoogeschool is geweest; — iets, waarvan aldaar geen tweede voorbeeld bekend is.

Maar laat ons van deze uiterlijkheden afzien en ons wenden tot den innerlijken voortgang der wetenschappelijke ontwikkeling, wier Middel-geschiedenis, zoo als uit de beneden uiteengezette gronden blijkt, met VAN HELMONT *en* SYLVIUS *een einde nam.*

J. B. van Helmont,
van 1577—1644.

1. Algemeen overzigt van zijn leven.

Jan Baptist van Helmont, Heer van Royenborch, Merode, Oirschot, Pellines enz., werd in 1577 te Brussel geboren, en stierf den 30 December 1644. Afstand doende van hooge staatsbetrekkingen, waartoe rang en vermogen hem wel moesten aanlokken, wijdde hij zich, in weerwil van de tegenkanting zijner moeder (Marie de Stassart) en zijns ooms en voogds, zoo als men uit eene reeks van krachtig gestelde brieven ziet, met vuur aan de Geneeskunde, en wel zóó vroeg en vlijtig, dat hij gezegd wordt reeds in zijn 20ste jaar vele Grieksche, Romeinsche en Arabische geneesheeren gelezen en in zijn 22ste jaar op vele daarvan Commentaren geschreven te hebben. Eene natuurlijke gave van uitvinden, eene levendige, maar echter wat ongeregelde verbeeldingskracht, en een onwederstaanbare aandrift tot Paradoxie gaven den jongen van Helmont ongelukkigerwijze eene verkeerde rigting. Daarbij was hij in 't geheel niet geschapen, om de natuurkundige wetenschappen langs den weg van eigen onderzoek te leeren kennen. Hij werd een kamergeleerde, maar nooit een echt, waar geleerde, omdat de oorspronkelijke aard van zijnen geest daarvoor niet geschikt was, en hem die kundigheden ontbraken, welke men alleen door zelfstandige waarnemingen verkrijgen kan. Hij was een vriend van het wonderbare, was ligtgeloovig tot bijgeloovigheid toe, en verloor zich in valsche vooronderstellingen, die hij met behulp van eene beeldrijke verbeeldingskracht en eene fijne Bovennatuurkunde verdedigde.

De leermeesters van den in elk opzigt uitstekend begaafden van Helmont schatteden hem al te hoog, en gaven hem, nadat hij

naauwelijks zijne studiën had voleind, de vrijheid, om op de Universiteit te Leuven Chirurgie te lezen. Destijds werd hij nog geen' Doctor, zoo als ten onregte in vele geschriften wordt gezegd. Van Helmont onderwees nu, hetgeen — zoo als hij openhartig bekent — hij zelf niet wist. Nogtans had het lezen der Ouden hem de onwaarschijnlijkheid van vele hunner Theorieën aangaande de natuur en genezing der ziekten reeds doen inzien. Bij name geloofde hij in Galenus vele gebreken te ontdekken, en nu kondigde hij zijn plan aan, » **dat hij eene hervorming wilde ondernemen.**" Hij zoude zich met roem beladen hebben, wanneer hij met de natuur ware te rade gegaan, bij het ten uitvoer leggen van deze zijne onderneming.

Maar, zoo als wij zullen zien, door verkeerd gekozene middelen werd zijne onderneming minder nuttig, en wel eenigermate belagchelijk. — Ten tijde dat de jonge Professor zijne hervorming aanving, was hij door schurft aangedaan. Daar nu alle in de boeken aanbevolene middelen niet bateden, maar de reeds door Homerus (*Odyss.* L. XXII, vs. 481) onder anderen aanbevolene Zwavel — die hij niet aangeprezen vond — hem dadelijk genas, zoo verwierp hij ploiseling de geheele Geneeskunde, als eene studie waarop men niet vertrouwen kon, en verdroot het hem, zijne hooge geboorte aan eene Minerva medica verbonden te hebben. Te gelijken tijde nam hij het besluit, om voor altijd zijn Vaderland te verlaten, gaf zijne zuster al zijne goederen ten geschenke, en verkwistte al het geld, dat zijne geneeskundige geschriften hem opgebragt hadden [? zie bl. 506, aant. 3.]. Nu doolde hij 10 jaren om. Toevallig trof hij een' onwetenschappelijken Scheikundige aan, die hem door eenige aardige proeven smaak voor de Scheikunde inboezemde. Op deze wetenschap legde hij zich nu met geheel zijne ziel toe. In de Scheikunde poogde hij thans, even als Paracelsus, het Universeelgeneesmiddel te vinden. Eenige delfstoffelijke, dierlijke en plantaardige praeparaten, die hij zich weldra bereid had, schenen hem thans voldoende, om eene *Panacee* zamen te stellen. Nu was hij gelukkig over dezen vond. De vreugde, verzoenend als zij is, maakte hem dan ook weder spoedig te vrede met de Minerva medica, die immers hare nieuwe en fraaijere gedaante thans aan zijne schepping alleen te danken had. Hij noemde zich: » Medicus per ignem." — Nadat hij nu een rijk meisje gehuwd had, trok hij zich terug naar het kleine Vilvoorden, twee uren van Brussel. Hier sloot hij zich in zijn Laboratorium op, en deed allerlei scheikundige proeven tot op het einde zijner dagen, niet weinig hoovaardig, dat hij gezondheids- en levenverlengende middelen gevonden had. Hier schreef hij buitensporige theorieën over de

ziel- en natuurkundige organisatie van den mensch, benevens over de oorzaken en geneesmiddelen zijner ziekten. Ongelukkig echter kende van Helmont zelfs niet de grondbeginselen dezer wetenschap, die bovendien destijds nog in hare kindsheid was. Ook had Sennebier zijne kunst om proeven te doen, destijds nog niet geschreven; en gelukkig inderdaad, dat van Helmont niet door eene der talrijke ontploffingen gedood werd, waaraan hij, — die, op goed geluk af, vrij bont alles door elkander goot, overhaalde, smolt enz., — zich natuurlijk dikwijls genoeg zag blootgesteld. Intusschen, aangezien oefening den meester maakt, leerde van Helmont allengs meer en meer, en werd hij inderdaad een geschikt proefnemer, *ontdekte het Oleum sulphuris per campanam*, het *Laudanum van Paracelsus*, het *Liquor C. C.*, het *Oleum Tart. per diliquium* en vele andere middelen, die in plaats zouden komen van die van Galenus. Daar hij nu ook meende, het menschelijke bloed grondig ontleed te hebben, zoo gevoelde hij zich op nieuw gesterkt, om den reeds lang voorgenomen' **Vooruitgang der geheele Schooltheorie** ten uitvoer te brengen, bij wier kritiek hij nog meer geest ontwikkelde, dan bij het voordragen van zijne nieuwe beweringen.

2. Algemeen overzigt van v. Helmont's Theorie.

Van Helmont nam twee beginselen van verschillende kracht aan, afgetrokkene wezens, waarvan hij het eerste noemde *Archaeus*, het tweede *Duumviraat*. Deze beide deelen de heerschappij over onze ligchamen. Maar het Duumviraat handelt met meer kracht en willekeur, zetelt in de maag en in de milt, en zit voor bij alle geestelijke verrigtingen, die eveneens in de maag en in de milt hare zitplaats hebben. Het Duumviraat komt voort uit de overeenstemming van die beide organen, en bestaat uit het sensile (gevoels-)vermogen en uit het verstand, dat in den onsterfelijken geest eigenaardig aanwezig is. »Wij hebben," zegt v. Helmont, »eene anima bruta in ons, die bij de verrigtingen onzer organen voorzit; deze ziel is sterfelijk geworden, sedert Eva zondigde, en deze ziel is juist de Archaeus. Het Duumviraat alleen houdt voor ons de onsterfelijke ziel bedekt en ontvangt van haar het hoogste verstand."

Van Helmont leefde echter in een' tijd, waarin men lust had over zaken te letterziften, die nu eenmaal aan gene zijde van de grenzen des menschelijken verstands liggen, en had — wat inderdaad merkwaardig is — bij de innigste overtuiging van de geestelijke gesteldheid der ziel, geheel en al materieële denkbeelden. Echter ontnam hij der hersenen de eer, om des geestes schuilplaats te zijn, omdat dezelve — zoo hij meende — geen bloed bevatten, en

schonk die eer aan den maag, omdat men door een onaangenaam berigt dadelijk den eetlust verliest. Heeft men honger, dan denkt men om niets dan eten, — omdat de maag nadenkt over de behoefte, die zij gevoelt.

De ziel en het Duumviraat in twee krachten zich splitsende, verdeelt ook haar rijk in 2 provinciën. De Cardia van de maag is de zetel van de eene; de Pylorus of de Milt, — welke, zoo als Fournier meent, v. Helmont bijeen voegt [?], — de zetel van de andere. De eerste beheerscht het hoofd, bepaalt het slapen, waken, de dwaasheid, enz.; de tweede beheerscht den onderbuik, de blaas, de geslachtsdeelen, enz. Is een in ziekten aangewend geneesmiddel goed gekozen, dan wordt het door het genoemde Duumviraat begeerig opgenomen, en naar het aangedane orgaan heengezonden. De Archaeus, het verstandelijk beginsel, gebiedt over de stof, wijzigt haar, hult zich daarin in, dringt in hare binnenste deelen. Hij zit voor bij den smaak, den reuk, de spijsvertering, de voeding en de reproductie. Deze Archaeus wordt hartstogtelijk kwaad, wanneer de spijsvertering en de assimilatie niet regt naar zijn' wensch plaats vinden; van daar de ziekten, waartegen hij zich verzet. De geneesmiddelen vermeerderen of verminderen zijne kracht, naar gelange van den toestand, waarin zich de Archaeus bevindt.

Afhankelijk van dat verstandelijk en magtig wezen, bestaan er, bij wijze van toevoegsels, nog verscheidene kleine Archaeussen, die ieder over eene bijzondere provincie des ligchaams het bewind voeren. Zoo hebben de hersenen hunnen Archaeus, de Uterus den zijnen, enz. De hoofd-Archaeus geeft aan ieder van die onder-Archaei zijne bevelen, en de laatste zijn verpligt zich naar den eersten te schikken. Doen zij zulks, dan blijft de gezondheid ongestoord; — doen zij het niet, dan ontstaat er ziekte. Alzoo: daar beheerscht Archaeus de stof, want hij is verstandelijk; hier heeft hij niet de opperheerschappij, even als de stof, en is, ook even als zij, aan dezelfde wisseling blootgesteld, enz.

Dit is, in korte trekken, het stelsel van v. Helmont, hetwelk aanhangers en verdedigers genoeg vond, maar door [sommige] nieuweren, die toch in den Archaeus hunne »Levenskracht" aantroffen, onder de dwaasheden geteld wordt!

3. Praktische verrigtingen, letterkundige nalatenschap en einde van v. Helmont.

Alhoewel v. Helmont gedurende de 30 jaren, die hij in Vilvoorden doorbragt, naar men zegt, zijn Laboratorium niet verlaten heeft, zoo wil hij toch jaarlijks duizende lijders genezen

hebben, — altemaal in de verbeelding (?), zoo als Fournier meent (1). Intusschen moet men v. Helmont volstrekt niet gelijk stellen met gemeene kwakzalvers. Hoe veel wonderbaars hij ook ten aanzien van zijne scheikundige onderzoekingen moge hebben bekend gemaakt, hij was echter zeker overtuigd van alles, wat hij te boek stelde, want hij was een man van eer en stellig zeker vreemd aan alle laaghartigheid. Hij begeerde noch schatten, noch eereposten. Hij weigerde al het geld, dat men hem voor zijn' raad en zijne geneesmiddelen aanbood. Zelfs nam hij de hooge betrekkingen en aanzienlijke sommen niet aan, die Keizer Rudolph II, Keizer Matthias en Keizer Ferdinand hem aanboden, om hem naar Weenen te lokken. Hij gaf aan zijn onafhankelijk leven de voorkeur.

Maar in weerwil van alle wetenschap, in weerwil van de krachtigste scheikundige geneesmiddelen, in wier bezit hij meende te zijn, moest hij het leed ondervinden, zijne echtgenoot [? zie de *Bijlage* hierachter] en 4 zijner kinderen te zien bezwijken. Ja, hij zelf stierf, 67 jaren oud, als een offer zijner leer, nademaal hij in eenige hevige Pleuritis niet wilde toestaan, dat men hem ader liet (2).

Toen hij zijne laatste ure voelde naderen, gaf hij aan zijn' zoon Franz Mercurius van Helmont al zijne handschriften over en beval hem aan, dezelve gezamentlijk uit te geven, in zoo verre hij zulks voor nuttig hield (3). De beroemde Elzevier werd met den druk belast, en v. Helmont's gezamentlijke werken verschenen onder den titel van »*Ortus medicinae, id est Initia Physicae inaudita, progressus medicinae novus, in morborum ultionem ad vitam longam*", Amst. 1648; ed. 2ª, 1652; Venet. 1651 in fol., en later dikwijls onder den titel van »Helm. *Opp. omnia*, ook in het Fransch, Engelsch, [Hoog-] en Nederduitsch (4) vertaald. De beste uitgaaf is de tweede van Elzevier, van het jaar 1652.

(1) Wanneer v. Helmont die lijders niet *in eigen persoon* en *onmiddellijk* heeft behandeld en genezen, dan kan hij het ook zóó bedoeld hebben, dat hij zulks door zijne leer en geschriften, alzoo *middellijk*, heeft gedaan. C.

(2) Ik reken het wel der moeite waard, onder de *Bijlagen* hierachter op te nemen het *officieële* stuk over van Helmont's persoon, leer, geschriften en sterven, dat minder bekend en geput is uit de Archiven van het Aartsbisdom van *Mechelen*. — Vg. FOPPENS, l. c. I, p. 570 sq. C.

(3) Bij zijn leven, werd door J. B. van Helmont *alléén* in het licht gegeven (vg. echter boven, bl. 503) het geschrift »*de magnetica vulnerum curatione*", 1621, waarover in de *Bijlage* sprake is, en dat, berustende geheel en al op de grondstellingen van het Neo-Platonismus, karakteristiek en belangrijk is, om v. Helmont's godsdienstig standpunt te leeren kennen. C.

(4) *Dageraedt oft nieuwe opkomst der Geneeskonst in verborgen Grondtregelen der natuere.* Amst. 1659, 4to. C.

De andere uitgaven, vooral de Venetiaansche, zijn niet geheel echt en vol toevoegsels, die aan v. Helmont geheel vreemd zijn.

Doch laat ons nu van Helmont's mededinger, Sylvius, leeren kennen (1).

Sylvius de le Boe/
van 1614—1672.
[*School der Iatro - Chemici.*]

Frans Sylvius, een [alléén wat zijne geboorteplaats betreft] Duitsch geneesheer van Fransche [en niet van Nederlandsche] afkomst, oorspronkelijk Lebois, meer echter de le Boe genoemd, werd te Hanau in 1614 geboren. Na zijne studiën te Leyden volbragt te hebben, oefende hij eenigen tijd te Hanau de praktijk uit, daarna in Leyden en [15 jaren lang] te Amsterdam. Hij werd in 1658 [onze S. zegt 1651] Professor te Leyden, en stierf aldaar den 14 November 1672 (2). [De lijkrede op hem werd door Luc. Schacht gehouden (*Oratio funebris in memoriam* Sylvii; in SYLVII *Opp. omnia*).] — Hij was een zeer gelukkig Practicus, teekende zijne waarnemingen en menigvuldige lijkopeningen zeer naauwkeurig op, en legde zoo doende voor een gedeelte den grond der Pathologische Anatomie (3). —

---

(1) Vg. over v. Helmont en zijne leer, vooral: FRÄNKEL, *Diss. de vita et opinionibus* Helmontii, Lips. 1837; — SPIESS, J. B. v. Helmont's *System der Medicin, verglichen mit den bedeutenderen Systemen älterer und neuerer Zeit*, u. s. w., Frankf. 1840. C.

(2) Sylvius heeft zelf voor zich het volgende grafschrift vervaardigd, dat niet geheel onbelangrijk is:

FRANCISCUS DE LE BOE, SYLVIUS,
Medicinae practicae doctor,
Tam humanae fragilitatis,
quam obrepentis plerisque mortis memor
De comparando tranquillo
Instanti cadaveri sepulcro,
Ac de constituenda commoda
Ruenti corpori domo,
Aeque cogitabat serio,
Lugduni Batavorum
M. D. C. LXV.

(Vg. ook FOPPENS, l. c. I, 287.) C.

(3) Sylvius drong zeer aan op het waarnemen en op de ervaring. Zóó toch spreekt hij dikwijls (*Disput.*, IX; p. 41; X, p. 47): »Nihil in medicina vel naturalium rerum cognitione admittendum pro vero, nisi quod verum esse ostenderit, aut confirmârit per sensus externos experientia," — een gezegde, dat voor alle tijden waar is en behartiging verdient, maar waaraan ook Sylvius zelf niet altijd getrouw is gebleven! C.

Zijne grootste verdienste bestaat hierin: dat *hij* HARVEY's leer van den Bloedsomloop *bijna* het eerst (1) op het vasteland verbreid heeft. Het naar hem genoemde *Os lenticulare* in de Trommelholte bestaat wel is waar niet afzonderlijk, maar het onderscheid der *Corpora quadrigemina*, de *Fossa* en *Arteria* in de hersenen, die naar hem benoemd zijn, beschreef hij juist.

Sylvius was een der schoonste mannen, sprak en schreef een' gemakkelijken, sierlijken stijl, had vele toehoorders, maar konde der ijdelheid [?] (2) niet wederstaan, de **Stichter** te worden **van eene nieuwe Secte, die der Chemiatrici** [Medicina Sylviana] (3). Hij verrijkte Paracelsus en van Helmont's stellingen door toevoegsels, en bediende zich van beider leer naar willekeur, om ziekte-verschijnselen te verklaren. In de vloeistoffen des ligchaams zag hij slechts Loogzouten en Zuren, in de vaste deelen slechts een' Disteleer-toestel. In de veranderingen der vochten geloofde hij eene Scherpte, als den grond van alle ziekten, te ontdekken. Deze theorie, ofschoon zij door Guy Patin [, Riolanus en anderen] nu eens meer fijn, dan eens meer hevig werd bestreden, oefende eenen zoo langdurigen als ongelukkigen invloed op leer en praktijk na Sylvius uit, tot dat zij eindelijk voor Stahl's stelsel moest wijken, even als dit op zijne beurt voor latere stelsels.

Sylvius schreef altijd in het Latijn. Zijne *Opp. omnia* verschenen te Amst. 1679, te Geneve 1680, te Venetië 1708 en 1736. De voornaamste van zijne geschriften zijn: 1) *De Motu animali ejusq. laesione*, L. B. 1637; — 2) *de Febribus*, ibid. 1661; — 3) *Disputationum medicarum decas*, Amst. 1663; — 4) *Opuscula varia*, L. B. 1664; — 5) *Collegium medico-practicum*, Francof. 1664; — 6) Praxeos medicae idea nova; Libri IV; Amst. 1674. Zijn eenzijdig stelsel is hierin zeer methodisch uiteen ge-

---

(1) Terwijl de verbreiding van Harvey's leer op het vasteland hoofdzakelijk door Nederlanders geschied is, en der Leydsche hoogeschool over het geheel ten dezen opzigte alle eer toekomt, zijn wij ook aan Sylvius hierbij eene allezins eervolle vermelding schuldig, omdat *hij* inderdaad »bijna de eerste" was, die zich hieromtrent in ons Vaderland heeft verdienstelijk gemaakt. Want men voege bij hetgeen ik boven (bl. 399, aanteek.) heb medegedeeld, dit, dat S. reeds in 1640 en 1641, toen hij te Leyden Privaat-docent was, de nieuwe leer verdedigde. C.

(2) Sylvius zelf geeft als reden van zijne nieuwe leer op: »in dies »proficio in naturalium rerum cognitione promovenda, et quidem secundum »fundamenta, quae mihi arbitror propria, postquam neminem novi, qui »eadem sequatur habeatve," cet. (*Method. Med.*, L. II, c. 22, p. 129, Amst. 1680.) C.

(3) Over de *Secta iatro-chemicorum*, zie JELTES, *Diss. cit.*, p. 22—30. C.

zet door afdeelingen en onderafdeelingen tot in het ongeloofelijke ; — 7) *De Imflammatione*, L. B. 1671 ; — 8) Joachim Merclin gaf 150 onder zijne leiding gedane ziekte-waarnemingen in het licht, onder den titel van »*Casus medicinales*"; — en zelfs in de *Ephemerides Naturae Curiosorum* Ann. V en VI vindt men opstellen en berigten van lijkopeningen van Sylvius (1).

Inderdaad heeft Damerow letterlijk gelijk, als hij van Sylvius zegt, dat hij het scheikundige stelsel in doode eenzaamheid heeft ten troon verheven. Hij werkte zoo krachtig, omdat Scheikunde en eenzijdigheid toen heerschten. Met hem werd deze rigting echter ook volkomen uitgeput. — Het stelsel ontwikkelde zich uit de Cartesiaansche Natuurleer, uit van Helmont en Paracelsus: uit alle drie nam het slechts voor zich zelven het eenzijdige scheikundige.

Het »ferment" van v. Helmont is het beginsel van zijn stelsel. Elke verandering der vochten is met gisting verbonden, en in de onderscheidene soorten van opbruissching der vochten bestaat zijne Physiologie. — De opbruissching zelve vindt plaats door verbinding van het loogzout (lever) met het zuur (speeksel), die bij de spijsvertering aanvangt. Het bloed is de vereeniging van alle vochten. De beweging des bloeds geschiedt ook door het opbruischen dezer beide stoffen, en zij brengt het levensvunr voort. De levensgeest wordt in de hersenen afgescheiden door destillatie, en de afzonderlijke deelen worden gevoelig, doordien die levensgeest zich over dezelve verbreidt. — Kan er eene meer consequent eenzijdige Humoraal-pathologie bestaan? Vochten en gisting, gisting en vochten, verder niets; — geen spoor van geest, ziel, leven, — het ware caput mortuum van alle stelsels! Dit stelsel is in de Geschiedenis eenig, door zijne uiterste eenzijdigheid: want het wil niets, dan het doode Chemismus in het levende Organismus binnenleiden. — Doch hoe dit alles ook zijn moge, dit stelsel verkondigt de groote magt en kracht, die het Chemismus eens op de Geneeskunde zoude uitoefenen; het voorspelt de diepte der Chemie, de grondwetenschap van de natuur onzes aardbols, die heden nog steeds in den staat van gisting verkeert. De Scheikunde mist een' Keppler: had zij dien, dan zou haar Newton weldra verrijzen!

De [twee klassen van] ziekten ontstaan, volgens Sylvius, natuurlijk ook uit het voorheerschen van Zuur of Loogzout, die hij

---

(1) Sylvius hield, in 1670, als aftredend Rector Magnificus, eene *Oratie* over de natuurlijke oorzaken der epidemische ziekte, die in 1669 binnen Leyden gewoed had en vele aanzienlijken, ook 6 Professoren, had weggerukt. (Vg. SIEGENBEEK, *Gesch. d. L. H.*, II, p. 137, Bijvoegsels, enz.) — Zie ook over Sylvius: FR. ED. MAEDER, *Diss. inaug. med. hist. de* Franc. de le Boë Sylvio, Jenae 1843, 8vo. C.

dan Scherpten noemt (1). — Bij de behandeling maakt hij uitsluitender wijze [? zie hieronder] gebruik van scheikundig tegenovergesteld werkende middelen. Het Dualisme heerscht als een dwingeland over dat stelsel; geen leven komt redding aanbrengen. Daar het beginsel des stelsels de scheikundige ontleding en oplossing was, zoo was het gevolg des geneesmiddels dikwijls genoeg in strijd met het beginsel: want waar de dood als wet des levens voorgesteld wordt, daar is het leven aan den dood noodzakelijk onderworpen (2). — De destijds juist heerschende Epidemieën, de Miliaria, de Kriewelziekte, de Blutskoorts verschenen overigens als geroepen, om dit hersenschimmige stelsel en de daaraan beantwoordende buikzuiverende en zweetdrijvende Methode in aanzien te brengen.

Door geest en welsprekendheid verkreeg Sylvius eene groote populariteit, en zijne leerstellingen werden wijd en zijd verbreid (3),

(1) Zóó spreekt Sylvius zelf o. a. (*Prax. med. App. Tract.*, I, c. 8, p. 615): »qui illustratam habet mentem, novitque, si non ex veterum recentiorumque monumentis, saltem me praeëunte, per ipsam experientiam, duo tantum reperiri et dari in rerum natura acria, et quidem sibi contraria, salsum lixivum et acidum; atque ab illis purioribus, vel minus puris, confluentibus aut junctis, excitari effervescentiam, et pugnam saepius cum calore, rarius cum frigore junctam, facile concipiet in effectu alterutrum vel utrumque ponendum.'' C.

(2) De behandeling van Sylvius bestond niet alleen in het veranderen van zekere verkeerde vochtmenging; en om dit doel te bereiken, bezigde de Iatro-chemische school hare onderscheidene middelen niet zoo zonder oordeel, zonder oorzaak of tijd in aanmerking te nemen, als velen wel meenen. (Verg. BOERHAAVE, *Meth. Med.* t. II, p. 849 sq.) — *Spr. Salis, dulcis factus; Sal Tartari, volatile redditum; Sal Succini, Urinae, C. C., Sal ammoniac. crudum* en *Sal volatile*, enz., benevens *Absorbentia* en derg. waren de gewone middelen in de praktijk dezer School. (Z. SYLVIUS, *Prax. Med.*, L. I, c. 7, p. 168; *Meth. Med.*, L. II, c. XI, p. 107; c. XXIII, p. 131.) — Over SYLVIUS, zie verder nog in de *Nalezingen*. C.

(3) De luisterrijke wijze, waarop Sylvius klinisch onderwijs was, moet gewis als de voornaamste reden beschouwd worden van die algemeene verbreiding. Want terwijl de eigenlijke oorsprong van het *Klinisch Onderwijs* uit ons Vaderland afkomstig is (zoo als ook HAESER, *Lehrb.*, S. 533, teregt vermeldt), — Utrecht reeds sedert 1636 een »*Collegium practicum*'' onder v. d. Straten bezat, — en in het zelfde jaar zulk eene inrigting door Ottho Heurnius te Leyden werd daargesteld, waaraan in 1648 Kyper werkzaam was, zoo moet echter Sylvius wel als de *eerste* worden beschouwd, die (in 1658) aan dien zoo belangrijken tak van het geneeskundig onderwijs den aanstoot tot *die* ontwikkeling gaf, welke dezelve thans reeds bereikt heeft. (Verg. NEUBERT, *die ersten Spuren des klinischen Unterrichts auf Univers.*, in CLARUS u. RADIUS, *Beiträg. z. prakt. Heilk.*, II, S. 143). Overigens verdient Kypers's werk (*Medicinam rite discendi et exercendi methodus*,

zoo dat de Hypothese over de Gisting, over de zure en loogzoutige gesteldheid der vochten spoedig daarna de modeleer der Fransche en Duitsche Geneesheeren werd en ook in Engeland vele ijverige verdedigers vond. (1)

L. B. 1643) nog heden op hoogen prijs gesteld te worden, nademaal het alles bevat, wat men thans onder de namen van Encyklopaedie, Methodologie en Hodegetica der Geneeskunde verstaat. Ook vindt men daarin over het Klinisch onderwijs hier te lande van dien tijd, eenige nadere berigten. C.

(1) Tot de volgelingen van Sylvius in ons Vaderland behooren voornamelijk: Bontekoe (1647—1685), ook lijfarts en Prof. te Frankfurt, die de thee en den tabak zoo sterk heeft aangeprezen, — en Steven Blankaart, Geneesheer in Amsterdam, die, in 1650 te Middelburg geboren, zeer veel schreef — vg. daarover DE LA RUE, *Geletterd Zeeland*, 2de druk, Middelb. 1741, bl. 19 — en o. a. ook uitgaf (in 1676): *Tractatus novus de circulatione sanguinis per fibras*, cet. — Van den anderen kant echter werd het stelsel van Sylvius hier te lande hevig bestreden door de Leydsche Hoogleeraren Drelincourt, Le Mort en Pitcairn, alsmede door den Groninger Professor Marten Schoock, een' zeer zonderlingen veelschrijver, zoo als reeds blijkt, als men bloot de titels van zijne bijna ontelbare geschriften over de meest verschillende onderwerpen leest. (Men zie o. a. over hem: FOPPENS, l. c. II, p. 859—861, en vooral BURMAN, *Traj erud.*, cet., p. 324—342, alwaar meer dan 60 geschriften van hem worden vermeld.) — Eveneens leefde met Sylvius in een' aanhoudenden en in 't geheel niet zachten strijd, de Groninger geleerde Antonius Deusingh, die, geboren te Meurs, in 1612, med. dr. werd in 1634. In 1639 werd hij Prof. Physices et Mathes. te Harderwijk, waarbij in 1642 het professoraat in de Geneeskunde werd gevoegd. In 1647 verkreeg hij zijne aanstelling aan de Groninger Hoogeschool als Med. prof. Hij schreef zeer vele boeken: — FOPPENS, l. c. I, pag. 72—75, noemt de titels zijner werken op, in omtrent *zeven* kolommen. Daaronder behooren allerlei soorten van geschriften, tot *ons* vak echter vooral zijne *Diss. duae*, *prior de motu cordis et sanguinis*, *altera de Lacte et nutrimento foetûs in utero*, Gron. 1651, 4to, — 1655, 12mo. — Verder: zijne overige werken over de Circulatie en andere nieuwere ontdekkingen, ook eene *Historia foetûs extra Uterum in Abdomine geniti*, *ibidemque per* 6 *fere lustra detenti ac tandem lapidescentis*, *consideratione physico-anatomicâ illustrata*, Gron. 1661, 12mo. Hij schijnt een zeer strijdlievend man geweest te zijn, te oordeelen, behalve naar zijne twisten met Sylvius, ook naar zijne zeer talrijke geschriften tegen anderen en ter verdediging van zich zelven op hunne aanvallen. (Vg. over hem de vrij uitvoerige levensschets in de *Effigies et vitae professorum Academiae Groningae et Omlandiae*, cet. Groning. 1654, pag. 213—219.)

Hier moet ook loffelijk vermeld worden Joh. Conr. Amman, Geneesheer te Amsterdam. In 1692 gaf hij uit: » *Surdus loquens*, *s. methodus*, *qua qui surdus natus est loqui discere possit.*" In hetzelfde jaar gaf hij dit werkje in 't Nederduitsch uit: » *Surdus loquens*, d. i. *wiskonstige beschrijvinge*, *op wat wijse men doofgeborene sal konnen leeren spreken*," Haarlem 1692. Dit geschrift is in 1694 in 't Engelsch; in

Een der meest achtenswaardige verdedigers der Chemiatrische leer was de geleerde Willis.

Thomas Willis/
van 1622—1675.

Hij was slechts eenige jaren jonger dan Sylvius, en had zich vroeg met Scheikunde bezig gehouden. Later pastte hij deze wetenschap met veel talent toe, om de z. g. dierlijke levensverrigtingen te verklaren. In het jaar 1659 gaf hij zijne beroemde verhandeling over de Gisting (1) en de Koorts in het licht. Hij poogde daarin te bewijzen, dat ieder orgaan des ligchaams zijne bijzondere en aan hetzelve eigenaardige gisting bezit, en dat de ziekelijke toestand dezer giststoffen de oorzaak is van alle ziekten. Alhoewel nu deze hypothese op zich zelve valsch zij, zoo is zij echter met eene prijzenswaardige bekwaamheid doorgevoerd, en Willis' werken zijn niet zonder wezenlijke waarde, aangezien zij naauwkeurige berigten bevatten over de verschijnselen der ziekten. Hij schreef verder eenige verhandelingen van groote verdienste over het Zenuwstelsel (2), en over onderscheidene onderwerpen, die tot het gebied der Physiologie behooren, waardoor hij zich den naam verwierf, van een' der uitstekendste Geneesheeren van zijnen tijd te zijn. Voor het overige was hij de laatste aanhanger der Chemiatrie en maakt hij alzoo een einde aan dit tijdperk.

1747 in 't Hoogduitsch en dikwijls in 't Latijn uitgegeven. In 1700 gaf de Schrijver eene Lat. verhandeling uit over de *spraak*, waarin hij zijne leerwijze nader blootlegt. — Het blijkt alzoo, dat ook Amman tot de vroegste voorloopers der doofstommen-opvoeding behoort. (Zie over hem Mr. H. O. FEITH, in zijne Aanteek. op zijne *Redevoering bij de Maats. t. N. v. 't Alg.* in 1817, enz.; Gron. 1819, bl. 99 tot 102.)

Ook bestaat uit dien tijd nog het volgende werk: F. M. van Helmont, *Een zeer korte afbeelding van het ware natuurlijke Hebreeuwse A B C, welke tegelijk de wijse vertoont, volgens welke die doof geboren zijn, zodanig kunnen onderwesen worden, dat sij niet alleenig andere, die spreken konnen verstaan, maar zelfs tot het gebruik van spreken komen.* Met koperen platen alsmede *eene Verhandeling om de Doofgeboorene te leeren spreken* door J. C. AMMAN, Amst. 1697. C.

(1) In het Nederduitsch: Th. Willis, *Nieuwe en Geneeskundige verhandeling van de Fermentatie ofte Rysing*, enz. (*Beneffens een Tractaat van des Scheurbuiks oorsprong*, enz. alles *volgens de Nieuwe Chymische Gronden van den selven Autheur*, enz.). Tot Middelburgh, 1676, 12mo. C.

(2) Vg. boven, bl. 221, *aanteek.*; en bl. 403. C.

Overgang tot den Nieuweren tijd.

Thomas Sydenham,

van 1624—1689.

1. Uiterlijk leven.

Deze hoogberoemde Engelsche Geneesheer [waarvan BOERHAAVE zeide: »Angliae lumen, artis Phoebus, cujus ego nomen sine honorifica praefatione memorare erubescerem"] werd in 1624, te Winford-Eagle, in het Graafschap Dorset geboren, studeerde eenigen tijd te Oxford, en trok zich toen, ten einde den burgeroorlog en de andere destijds heerschende tooneelen van verwarring te ontgaan, naar zijn' zieken broeder terug. Op raad van den Geneesheer zijns broeders, Thomas Cox, wijdde hij zich nu aan de Geneeskunde. Sydenham keerde alzoo naar Oxford terug, werd aldaar den 14 April 1648 Baccalaureus en begaf zich daarop naar Cambridge, alwaar hij Doctor werd. In Westminster[-Hall, een gedeelte van het onmetelijke London], alwaar hij zich spoedig daarna had gevestigd, bezat hij, naauwelijks 36 jaren oud, reeds den naam van een' der eerste Geneesheeren van Engeland. Ofschoon men in London zijne kennis zeer wist op prijs te stellen, begaf hij zich als Licenciaat des Koninklijken Collegiums echter eerst op het einde zijns levens derwaarts, leed daarna aan hevige aanvallen der Jicht, die hij voortreffelijk beschrijft, en waaraan hij den 29 December 1689 bezweek.

2. Innerlijke bestemming.

Sydenham heeft der Wetenschap wezenlijke diensten bewezen. Ten einde deze naar waarde te schatten, moet men zich echter vooraf herinneren, dat hij in een' tijd leefde, waarin de Geneeskunde aan den eenen kant door de overdrevene Chemiatrie van Sylvius, en aan den anderen kant door de Iatro-mathematici beheerscht werd. Sydenham vermeed beide uitersten en toonde het bedriegelijke en nuttelooze der hypothesen aan, waaraan zijne eeuw, in een praktisch opzigt, was onderworpen. Hij steunde uitsluitend op daadzaken, en bragt zijne geneeskundige tijdgenooten en nakomelingen, die meestal geheel waren vervreemd geworden van het ware natuuronderzoek en van zuivere proefnemingen, op dezelve terug. Zijn vriend Locke, die hem zeer dankbaar was wegens welgeslaagde geneeskundige hulp, droeg tot Sydenham's vorderingen in allen opzigte zeer veel bij, en wij merken diens invloed voornamelijk op in de wijze, waarop zich Sydenham over de algemeene beginselen uitdrukt, welke men tot grondslag der Geneeskunde moest nemen. Even als, zegt hij, Hippokrates met regt hen berispt, die aan hunne hypothesen over de natuur des menschelijken ligchaams te veel gewigt hechten, eveneens moet men de schrijvers berispen, die voornamelijk op de Schei-

kunde hunne hoop vestigen, om de Geneeskunde te volmaken. Zeer zeker is deze wetenschap van het grootste nut, zoo lang haar invloed op de Geneeskunde binnen zijne grenzen blijft; zoodra men echter meent, de aanwijzingen der genezing van dit of dat afzonderlijk element des ligchaams te kunnen afleiden, dan verliest men zich in bespiegelingen over een' schoonen droom. Alle zoodanige hypothesen zullen als louter gewrochten der verbeelding zonder daadzakelijken grondslag, met den tijd haren val, hare vernietiging beleven: — maar de grondstellingen, die onmiddellijk door daadzaken gegrondvest zijn, zullen eeuwig onveranderlijk blijven. Beter, zekerder ontwerpt men het plan der behandeling naar de ondervinding, welke men ten aanzien van de nuttige of schadelijke werking van zekere zelfstandigheden heeft opgedaan, dan naar onbewezene zoogenoemde Beginselen (SYD. *Tract. de Hydrope*).

Met de grootst mogelijke naauwlettendheid achtte Sydenham op de atmosphaerische Constitutie, omdat daaruit de Epidemieën voortkomen, en omdat deze Epidemieën een' grooten invloed hebben op het karakter der tusschenloopende (intercurrerende) ziekten, en op de behandelingswijze, die voor ieder derzelve voegt (1). Nogtans kan [ook hier] een enkel verschijnsel [, zoo als wel van zelf spreekt] eigenlijk niet tot de ware kennis eener acute ziekte leiden.

3. Afzonderlijke verrigtingen.

1). Door zijn' van natuur scherpen blik ontwaarde Sydenham al spoedig en naauwkeurig, *welk* **Karakter** *de in zijnen tijd heerschende* **Epidemie** *bezat* (2); *en de ontstekingachtige natuur van dezelve erkend hebbende, leerde hij haar met gelukkig gevolg door middel van* **Aderlatingen** *bestrijden.* Wel is waar meende hij in ééne Epidemie zich van de aderlatingen te moeten onthouden en aan Cardiaca en andere opwekkende middelen de voorkeur te geven, maar [wijzer geworden ex juvantibus et nocentibus] ging hij spoedig tot de tegenovergestelde behandeling over, die hij nu met kracht in aanwending bragt. Zóó verkreeg hij resultaten, die hem boven zijne ambtgenooten onderscheidden.

2). Sydenham bragt de ontstekingwerende geneeswijze over het geheel, als grondregel van behandeling, op nieuw in eere.

3). Hij pastte die geneeswijze met hetzelfde geluk toe op de

---

(1) Vg. hierbij: G. PRUYS V. D. HOEVEN, *Diss. med. inaug. de Constitutionis epidemicae doctrina*, L. B. 1816. C.

(2) Van 1661—1664 b. v. heerschte er eene Epidemie van *Febris continua* (over het geheel); van 1667—69, eene van *Febr. continua variolosa;* van 1669—72, eene van *Febr. cont. dysenterica;* van 1673—75, eene van *Febr. cont. comatosa.* C.

Behandeling der Pokken (1), wier *confluërende* en *discrete* verscheidenheden hij overigens het eerst leerde kennen. Eeuwige dank is hem de nakomelingschap verschuldigd, al ware het ook alleen, omdat hij bij de behandeling van die vóór hem zoo algemeen doodelijke ziekte, de verkoelende geneeswijze heeft ingevoerd en (algemeen [?]) doen navolgen (2). Maar deze onschatbare verdienste heeft hij zich ten aanzien van bijna de geheele Therapie der akute Ziekten verworven; — eene verdienste, die, op eene waardige wijze, een tegenhanger vindt

4). in zijne *Invoering* [1661—1664] *van den* **Koortsbast**, *die hij* NA *den aanval der koorts* leerde geven (3). Te vergeefs heeft Martinus Lister den kwakzalver Talbot [1679] de eer van de aanwending der Kina tegen de Tusschenpoozende Koorts willen toekennen (4).

5). Ook *de juiste aanwending van het* **Opium**, *dat hij in den besten vorm*, *n.l. als Tinctuur met wijn*, enz. (*Laud. liq.*

---

(1) Er heerschten *Variolae confluentes* in 1667, 68 en gedeeltelijk 69; *anomalae* in 167 , 71, 72, 74 en 75; *confluentes* in 1681. C.

(2) Hier moet vooral genoemd worden de *Middelburgsche* Geneesheer en bewonderaar van V. HELMONT, J. Baggaart, die, in de voorrede voor zijn werkje: *De waarheid ontword van vooroordeelen door eene gesonde redekavelinge over de ses niet natuurlijke dingen*, Middelb. 1696, o. a. zegt: »Al voor lange heb ik gezien, dat de wijze van behandeling (der kinderpokken) door broeijing niet goed kon zijn. Ik werd derhalven van een geheel ander oordeel, namelijk dat men deze broeijing in den beginne moest tegengaan. Ik werd in dit gevoelen niet weinig gestijfd door het lezen van een briefse verhandeling van den Heer Sydenham, door hem op verzoek van den Heer Cole in het jaar 1682 in het licht gegeven." — Belangrijk is vooral zijne verhandeling over *de Kinderpokken en Mazelen na haren aard*, *oorzaken*, *kenteekenen*, *voorteekenen en genesinge beschreven*; *met wederlegginge van 't oude gevoelen van de lijders bijna te doen verstikken door 't sterk uitbroeijen en heete levenswijs*; 2de dr.; Amst. 1710, 8vo, alwaar hij zijne verkoelende behandeling omstandig beschrijft en nog verder dan Sydenham drijft. — Mazelen en Roodvonk zijn volgens hem *geen* twee onderscheidene ziekten, en verschillen slechts in meer of minder. (Diemerbroeck evenwel had reeds het onderscheid goed opgemerkt, en zag de *Scarlatina* soms, ofschoon zelden, met groot gevaar gepaard; *de Peste*, p. 290; zie ook bl. 455 boven.) C.

(3) Van daar wordt Sydenham ook wel genoemd de »Sanator febrium" κατ' ἐξοχήν. C.

(4) In de ook omstreeks 1679 algemeen heerschende tusschenpoozende Koortsen (zoo heeft Dr. BANGA aangeteekend) gaf Prof. F. DEKKERS hier te lande, vooral wanneer dezelve reeds eenige dagen geduurd hadden, of bij recidiven, den *Cortex Peruv.* verbonden met buikzuiverende middelen (*Res. Jalapp.* enz.). Hij zag gelukkige gevolgen daarvan. (Z. *Alle de werken*, Amst. 1743, I, bl. 252.) C.

Sydenh.) leerde geven, had de leniging van tallooze smarten ten gevolge, die zonder dit, op de regte plaats aangewend, waarlijk goddelijk middel, — zonder hetwelk men naauwelijks Geneesheer zoude kunnen zijn, — niet gelenigd en nog minder genezen kunnen worden.

4. Enkele gebreken, — en 5. Algemeene waardeering van Sydenham.

Maar men moet niet vergeten, dat zelfs een Sydenham zich niet geheel konde ontslaan van het misbruik om de lijders met geneesmiddelen te overladen, zoo als zulks in zijnen tijd, even als trouwens in menig ander tijdperk, plaats vond. Zoo overdreef hij b. v. de aanwending des Kwikzilvers in verscheidene kwalen, verkeerende in de nog lang na hem heerschende meening, dat zonder Salivatie hier geene genezing kon plaats hebben. Hij verkeerde verder nog eenigermate in den waan, dat de veel gebruikte Bezoardica en Cardiaca inderdaad geheime krachten bezaten, en vernietigde door beider bovenmatig gebruik niet zelden het goede gevolg, dat door de aderlating was te weeg gebragt. Hij was zelfs nog een vriend van de destijds gebruikelijke aanwending van al te veelvuldig herhaalde drastische middelen, en men zal toch de stelling: »Tertium quemque aegrotantem remediis alvum leniter ducentibus in integrum restitutum" (1), eerder met betrekking tot matig aangewende en zachte purgerende middelen kunnen verdedigen. — Zelfs bij de Jicht, die Sydenham in een' brief aan Morton meesterlijk beschreef, zijn het juist alleen de verschijnselen, die hij met eene, trouwens bewonderenswaardige scherpte schetst, terwijl hij de bij die ziekte voorhandene gewigtige pathologisch-anatomische verschijnselen bijna geheel voorbijgaat. — Ofschoon men verder in hem prijzen moet, dat hij de manier van waarnemen van Hippokrates tot de zijne heeft gemaakt, moet men echter toch in hem berispen, dat hij op zijne overige voorgangers al te weinig gelet, en uit zijne, in de bijzonderheden onovertrefbare waarnemingen, inderdaad al te weinige regelen voor de behandeling afgeleid heeft. Daarom komt het ons wat los gezegd voor, als men hem den tweeden Hippokrates noemt. Hippokrates immers — of liever: alles wat wij onder dien naam bezitten — verraadt eene meer omvattende kennis der Natuur, was oneindig meer oorspronkelijk, terwijl Sydenham meer beschouwd moet worden als een voortreffelijk navolger, die de alleen op waarnemingen gegronde Hippokratische ervaring weder in het leven riep, terwijl hem b. v. reeds een **Baglivius** ter zijde komt; Baglivius, die de aandacht der geneeskundige wereld zelfs reeds vóór Sydenham weder op den Genius epidemicus vestigde en deszelfs atmosphaerische oorzaken met scherpen blik naspoorde.

---

(1) Isensee, *Elem. Geogr.* 1833, aan het slot.

Het is Sydenham, die de middeleeuwsche beginselen in de Geneeskunde het krachtigst poogde te bestrijden en den overgang tot den nieuweren tijd hielp daarstellen (1). Maar in niet weinige van zijne denkbeelden ligt toch nog iets middeleeuwsch opgesloten. Reeds uit dien hoofde, en nog meer, om den kampstrijd uit te drukken, die er gevorderd werd om tot den nieuweren tijd te komen, — een kampstrijd, die niet met den nieuweren, maar tegen den middeleeuwschen tijd door hem gestreden werd, — plaatsen wij hem hier aan het einde dier veel bewogene tijden. Hij toch spotte met de pseudo-wijsgeerige alchemistische leer van Fr. Sylvius, Otto Tachenius en zelfs van Thomas Willis. Een zijner tijdgenooten, Sir Richard Blackmore, die de aanmerking maakte, dat een man van gezond menschenverstand en levendigen geest zich tot een' der grootste geneesheeren konde vormen, ook zonder eene bijzonder groote geleerdheid te bezitten, verzekert ons (zie HUTCHINSON, *Biogr. med.* II, 432), dat Sydenham in dit geval heeft verkeerd. Toen ik, — zegt Blackmore, — Sydenham eens vroeg, welke geschriften ik wel moest lezen, om mij op eene waardige wijze voor de praktijk voor te bereiden, antwoordde hij: »Lees den Don Quixote, dat is het beste; dat werk lees ik ook nog dikwijls." Zoo gering achtte hij derhalve zijne voorgangers (2). Moet men hierbij niet aan John Radcliffe denken, die op zijn sterfbed verzekerde, dat men het geheele geheim der Geneeskunde op een half vel papier kondet brengen? —

Het is allezins waar, dat de Chemiatrici, benevens hunne tegenstanders, de Iatro-mathematici, onder dewelke zich destijds Archibald Pitcairne (3) en William Cole onderscheidden, zich met

---

(1) Over Sydenham vg. men o. a.: N. ROVERS, *Diss. med. inaug. de Sydenhamo, in morbis curandis naturae imitatore*, Dordraci (Diss. Acad. L. B.) 1838; — F. JAHN, Sydenham, *ein Beitrag zur wissenschaftlichen Medicin*, Eisenach 1841; — R. W. GERNHARD, *De* Thoma Sydenhamo: *Diss. med. hist.*; Jenae 1843; — J. HVASSER, Sydenham, Upsala 1846. — De *Opp. omnia* van Sydenham zijn zeer dikwijls in het Latijn en vertaald uitgegeven; de eerste editie is van London 1685, de laatste van Leipzig 1827. De beste is misschien de Leydsche van 1754. C.

(2) Heeft echter onze Schrijver Sydenham's meening hier wel goed gevat, of voorgedragen? Ook vele andere schrijvers vellen hetzelfde oordeel over Sydenham; maar, mijns oordeels, is het veel waarschijnlijker, dat S. zeer eenvoudig »bepaaldelijk op de studie der Natuur hechtte en aandrong," en »geenszins op boeken-geleerdheid." Sydenham's leven, daden en geschriften bevestigen toch wel deze opvatting; — terwijl, als men dat denkbeeld niet *al te* ver drijft, het toch ook wel als zeer juist moet worden beschouwd. C.

(3) Deze Pitcairne is dezelfde *Leydsche* Hoogleeraar, waarvan boven

even vruchtelooze bemoeijingen bezig hielden. Maar er ontbraken toch ook in Sydenham's tijd geene practici, die een' uitmuntenden waarnemingsgeest bezaten. Zoo dignosticeerde IJsbrand van Diemerbroeck (1) het eerst de Valsche Pokken, en stelde ook, — even als Anton Fueldez, in Lyon, — dikwijls Aderlatingen in het werk, die door SYDENHAM, even als de geheele ontstekingwerende behandeling bijna met eenzijdigheid werden aangewend (2). Daarentegen verzekert zijn grootste tegenstander, Richard **Morton**, overl. in 1698, dat hij de akute ziekten (naar de Theorie van Fernel) juist omgekeerd, met zeer verhittende middelen [vooral ook juist de Pokken] even zoo gelukkig heeft behandeld (3). Morton

---

(bl. 511) reeds melding is gemaakt, en die, geboren in Edinburg in 1652, in 1692 als Prof. Med. naar Leyden beroepen werd, en aldaar onder anderen ook Kliniek hield. Maar reeds in 1693 verliet hij voor altijd Leyden, zeggende slechts eene reis van uitspanning naar Schotland te willen doen. Hij bleef aldaar en stierf te Edinburg in 1713. (Verg. WATKINS, *Biogr. Dict.* 1805, in voce.) C.

(1) IJsbrand van Diemerbroek, geboren te Montfoort, in 1609, werd in 1649 te Utrecht Prof. extraord. Anatomes; in 1651 Prof. ordin. Medic., en stierf aldaar in 1674. — GRAEVIUS hield de lijkrede op hem. Hij schreef onder anderen: *Anatome corporis humani* plurimis novis inventis *instructa*, etc. Ultraj. 1672, 4to; Genevae 1679, Lugd. 1679; cet. — *de Peste*, Libri IV cet. Arenaci 1644, Amst. 1665; — ook een *Tractatus de Variolis et Morbillis*; enz. De *Opp. anatomica et medica* verschenen te Utrecht, 1685, in folio, curâ TIMANNI DE DIEMERBROECK, Isbrandi *filii*, Apothecar., cet. — Als bijzonderheid verdient melding, dat hij, na in Frankrijk gepromoveerd te zijn, zich te Nijmegen vestigde, en weldra partij konde trekken van zijne kunde. Want het jaar 1636 was een vreesselijk jaar voor die stad. De »Pest" toch maaide aldaar meer dan 6000 menschen weg; op één' dag werden er eens 62 lijken begraven. Aan deze Epidemie nu is D.'s bekend werk over *de Pest* zijn ontstaan verschuldigd. (Vg. *Holl. Roem*, VII, p. 383 volg.) — Hij werd, zoo als reeds gezegd is, in 1651 Prof. Med.; waarbij die bijzonderheid plaats had, dat, aangezien hij een aanhanger was van ARMINIUS, de overheid deze benoeming *niet* in strijd verklaarde met de besluiten, waarbij bepaald was, dat aan niemand eene eerepost of dergelijke zoude worden opgedragen, ten zij hij tot de belijders der zuiverder, verbeterde godsdienst behoorde; — waaruit blijkt (zegt C. BURMAN, *Traj. eruditum*, T. a. Rh. 1738, p. 88), »summam doctrinam et rei medicae peritiam ipsi aditum fecisse ad cathedram publicam." C.

(2) Immers zelfs de »Febris pestilentialis" en »Pestis" van 1665—66, behandelde hij sterk ontstekingwerend. C.

(3) N. ROVERS, *Diss. med. inaug. de* Sydenhamo, *in morbis curandis naturae imitatore*, Dordraci 1838, p. 4, maakt eene fraaije vergelijking tusschen Sydenham en Morton, die ik niet nalaten kan hier mede te deelen: »Eodem illo seculi genio, in Anglia pariter floruit medicus, qui summam etiam nominis adeptus est celebritatem,

houdt Sydenham niet alleen onderscheidene sterfgevallen voor oogen, maar zegt ook uitdrukkelijk, dat Sydenham op het laatst van zijn leven die grondstellingen zelf gewijzigd heeft. Heeft Sydenham de Epidemieën, de Podagra en derg. meer voortreffelijk beschreven, zoo blijven even zoo onvergetelijk de afzonderlijke waarnemingen van Morton en Bernardino **Ramazzini.** — Maar het is eene waarheid, dat Thomas Sydenham *met de Geschiedenis eeuwig zal leven, omdat hij zich uit den beperkten kring der op zich zelve staande ervaring wist op te heffen tot die het geheel beter overziende hoogte, welke den waarnemer nader brengt bij den Genius, die de Epidemieën schijnt te besturen. Deze studie, deze wijze van beschouwen, deze grootsche opvatting van het algemeene ziektekarakter, — dit was het eigenlijke wezen, dit is de eigenlijke beteekenis in de Geschiedenis van* Sydenham.

De gedaanteverandering der Geneeskunde werd ten gelijken tijde door eene nieuwe Theorie te weeg gebragt, die, wegens haar wetenschappelijk voorkomen en hare groote beloften, meer dan eenige andere die tot dus verre was voorgedragen, bijval vond: wij bedoelen de leerstellingen der Iatro-mathematische School.

Iatro-mathematische, mechanische School.

Deze is de tweede School, die zich uit de Cartesiaansche Natuurleer ontwikkelde. Zij berustte op de uitgebreidheid — naar het begrip van Descartes (1) — en hare beide hoofdeigenschappen [*Kategorien*]:

RICHARD MORTON, SYDENHAMO in pari disciplina dissimillimus. Ut enim ab observatione orsus est SYDENHAMUS, sic a contemplatione et hypothesi MORTONUS; ut ille observatoris laudem, sic hic medici philosophi quaesivit dignitatem; ut ille historiam morborum naturalem, nosographiam condere, sic hic aetiologiam pathologicam reformare maluit; ut illi veteres maxime placuere auctores, sic huic recentiorum inventa arrisere magis; ut ille, quod veterum est, naturam observare imitari cupiit, sic hic, quod recentiorum est, naturam voluit interpretari, atque rationis subjicere dominio; ut ille in morbis naturae spectavit conamina, suam salutem propugnantia, sic hic morbos habuit substantiae venenatae sequelas; ut ille naturae motus regere ad optimum finem, sic hic veneni vires domare summum habuit medendi consilium. Brevi, ut SYDENHAMUS naturae minister, sic MORTONUS medicus esse gestiit naturae dominus." C.

(1) Bij gelegenheid, dat hier Descartes en (op de volgende bl.) Galilaei vermeld worden, moet ik noodwendig aanstippen, dat in dien tijd het altijd gastvrije Nederland ook aan deze beide groote mannen bescherming beloofde, of verleende. Men beloofde immers aan Galilaei in Nederland eene eervolle plaats en een onbezorgd leven; maar tegen de verre reis en ons klimaat opziende, nam hij (tot zijn ongeluk) het aanbod niet aan. — Descartes echter zocht en verkreeg daar (wonende meest te Amsterdam) eene veilige rustplaats, waar hij zijne wijsgeerige studiën

de vorm en de beweging, wier wetten — voor zoo verre Descartes ze als zoodanig verstond — op het organismus werden overgebragt. De geheele theoretische en praktische Geneeskunde werd zoo doende tot een deel gemaakt van de werktuigelijke Natuurkunde en de toegepaste wiskunst. Dit had te eerder plaats, omdat dit deel der Natuurkundige Wetenschappen het meeste uitblonk, en de Geneeskunde, van Wijsbegeerte en Godsdienst gescheiden, zich alleen aan de Natuurwetenschappen aansloot. De mensch werd tot een kunstmatig werktuig gemaakt; de bewegingen des levens werden uit de wetten der Statica en Hydraulica verklaard. — De vaste deelen moesten tot grondslag dienen; de bewegingen der vochten herinnerden zeer aan de Atomenleer. **De Scheikundige School verdedigde het humoraal-pathologische beginsel, de Iatro-mathematische School het Solidair-pathologische**, beide **in de hoogste mate van eenzijdigheid**. De eerste School kan vergeleken worden met de sekte der Dogmatici, de laatste met die der Methodisten. — Zóó verre ging het met de Geneeskunde, toen zij zich hier geheel en al aan het afzonderlijke overgaf, dat zij zelfs van het algemeene begrip des levens afstand deed, en het Organismus een onderwerp der toegepaste wiskunst werd. Maar dit stelsel, *dat zich inzonderheid veel met de wetten van de bewegingen des ligchaams bezig hield, deed het eerst de aandacht vestigen op de spieren en vaste deelen des ligchaams over het geheel. Dientengevolge moet dat stelsel ook beschouwd worden als de opwekkende oorzaak*, zoo wel van **Haller's** begrip der „**Irritabiliteit**", als van dat van **Stromeyer**, ten opzigte der „**Operatieve Orthopaedie**", die eerst in den allerlaatsten tijd zulke reuzenschreden heeft gemaakt.

De overgang van de chemische tot de iatro-mathematische school werd gemaakt door **Sanctorius**, † 1636, die in zijne *Medicina statica*, klassieke berekeningen der huiduitwaseming bekend maakte. Deze berekeningen waren zeer van pas bij de toen plaats vindende zweetdrijvende methoden van behandeling. De eigenlijke Theorie ging van GALILAEI's leerlingen uit.

De snelle vooruitgang, dien de wiskunstige wetenschappen gedurende de tweede helft der 16de eeuw gemaakt hadden, en derzelver gelukkige toepassing op de zoo menigvuldige takken der Natuurkunde, bragten eenige Italianen op het denkbeeld, om dezelve ook tot verklaring van de levensverschijnselen aan te wenden. Naar den tijd en naar den naam, staat

---

voortzette, tot dat hij door de vervolgingen van VOETIUS het land moest verlaten. — Met welken ijver men ook hier te lande de *Cartesiaansche* leer beoefende, blijkt reeds hieruit, dat toen de scholen van GRONOVIUS ledig liepen; — zie NIEUWENHUIS, *Init. Philos. theoret.* II, P. 1, p. 45 seqq.

C.

Borelli, van 1609—1670,

onder hen boven aan. Deze was een man van grondige wiskunstige kennis, en die zich geheel overgaf aan wetenschappelijke onderzoekingen. In zijn wel bekend werk over Spierbeweging toonde hij op eene zeer gelukkige wijze aan, hoe zekere ligchaamsverrigtingen zich volgens werktuigelijke beginselen laten aanschouwelijk maken en verklaren. Eenige van zijne voorgedragene stellingen worden thans wel is waar, en te regt, als onnaauwkeurig beschouwd, en in eenige gevallen zijn de slotsommen zijner redeneringen niet het resultaat der fraaije praemissen; — maar over het geheel moet men bekennen, dat hij menige gewigtige en ware stelling invoerde en onze kennis der dierlijke huishouding in menig punt vermeerderde. Men kan van Borelli zeggen, *dat hij de Spierbewegingen tot de wetten der Statica teruggebragt, en de Theorie met scheikundige beschouwingen vereenigd heeft. Voor zoo verre hij in de menging en werking der zenuwvloeistof de eerste oorzaak der Spierbeweging aannam, legde hij den grondslag voor de Zenuw-Pathologie.*

De nieuwe baan van onderzoek, die door Borelli met zoo gelukkig gevolg was geopend, werd weldra door vele zijner tijdgenooten en leerlingen ingeslagen, en, zoo als het bij zulke gelegenheden gewoonlijk gaat, verder dan tot hare natuurlijke grenzen bewandeld. Talloos inderdaad zijn de wijzigingen, die Borelli's Theorie door de aanwending der zuivere en toegepaste Mathesis, Mechanica, Hydraulica, Statica, ondervond — Een der werkzaamste en in zijne onderzoekingen meest onvermoeide mannen van deze school, was **Bellini**, die reeds in zijn 20ste jaar aan de Hoogeschool van Pisa voorlezingen hield. Menigvuldig waren zijne kundigheden en schitterend zijne talenten, waarmede hij echter meer naar bijval streefde, dan tot bevordering der waarheid juist wel noodig was. De door Borelli aangewende methode, om de beweging der spieren, eene wezenlijk werktuigelijke verrigting, te verklaren, werd door Bellini op alle verrigtingen des zieken en gezonden ligchaams toegepast. Hij beweerde niet alleen, dat elk deel des ligchaams onder den invloed stond van de Zwaartekracht en den mechanischen Aanstoot, maar dat dit ook de eenige werkende krachten waren, en dat wij alle levensverrigtingen door bloote toepassing van hydrostatische en hydraulische wetten konden verklaren.

Deze nieuwe hypothese had een aanlokkelijk voorkomen; het ontbrak haar alzoo ook niet aan aanhangers, onder welke wij de geleerdste mannen van dien tijd aantreffen. Het ligchaam werd slechts als een werktuig beschouwd, dat uit een zeker stelsel van buizen was zamengesteld, en men ging berekeningen maken over derzelver doorsnede; over de wrijving der vloeistoffen, als zij door die buizen

stroomen; over de grootte der deeltjes en der poren; over het bedrag der vertraging, die door de wrijving en andere werktuigelijke oorzaken ontstaat; terwijl de leerstellingen der »Derivatie, Revulsie, Retardatie, Obstructie, Resolutie" en andere op werktuigelijke beginselen gegrondveste zaken, bijna algemeen de taal was der Natuurkundigen en Physiologen op het einde der 17de eeuw. *Naarmate de mathematische School in aanzien toenam, in die mate week de chemiatrische naar den achtergrond:* tusschen beide hadden de Galenisten bijna geheel het veld geruimd. In Italië, zoo wel als in Engeland, hadden deze wiskunstige leerstellingen vele geleerde en ijverige aanhangers; ook in Frankrijk vonden zij eenige deelneming, ofschoon trouwens ook in dit land, zoo als in Nederland en Duitschland, de chemiatrische theorie de heerschende bleef.

Beschouwen wij den grooten invloed, dien de Iatro-mathematische School op de theorieën harer tijdgenooten heeft uitgeoefend, dan zal het ons eenigermate verrassen, dat zij geene meer krachtige of meer onmiddellijke werking heeft gehad op derzelver praktische handelingen. Inderdaad, hunne redeneringen waren meer toepasselijk op de Physiologie, dan op de Geneeskunde. Want terwijl die redeneringen eene voldoende verklaring gaven van de verschijnselen der spierzamentrekking of des bloedsomloops, en van andere verrigtingen, waarbij bewegingen plaats hebben, zoo waren zij minder geschikt, om de duistere en geheime krachten te verklaren, waardoor een ziekelijke toestand òf te voorschijn geroepen, òf verwijderd wordt. Dikwijls maakten zelfs de Pathologen van die redeneringen gebruik, om de naaste oorzaak der ziekte en de werking der geneesmiddelen te verklaren; maar eenige gevallen uitgezonderd, had zulks weinig invloed op de gewone wijze van handelen. De praktijk dezer School berustte hoofdzakelijk op de beginselen der Humoraal-Pathologie, en was, naauwkeurig beschouwd, die der Galenisten, maar met aanzienlijke toevoegsels, welke men aan de meer aantastende wijze van handelen en uit de rijkere Materies medica der Chemisten had ontleend. Het groote voordeel, dat de Geneeskunde uit de Iatro-mathematische pogingen trok, was eigenlijk van indirekten aard: bij alle mathematische onderzoekingen is bondige redenering en streng betoog een hoofdvereischte; was nu de aanwending van deze eigenschappen in het onderhavige geval ook onjuist, omdat men somwijlen van valsche vooronderstellingen uitging, zoo werden echter daardoor de krachten des geestes gescherpt en het karakter der Geneeskunst verhoogd. *Gelijk de Schoolsche theorie te gronde ging door eene te ver gedrevene verdeeling van het Begrip, — zoo deze theorie door eene kleingeestige toepassing van de mechanische beginselen op het organische leven.* Zij kwam tot onoplosbare, onberekenbare vraagstukken, en zie! het leven trad als een »Deus ex machina" te voorschijn.

Terwijl zich namelijk destijds de geest zoo zeer bezig hield met de aangevoerde twistpunten, en men bijna alleen op de theorieën zijne aandacht vestigde, kende men thans aan het praktische gedeelte der wetenschap slechts een secundair belang toe. Vele mannen, waaronder **Sydenham** het beroemdste voorbeeld is, droegen in hooge mate er toe bij, om onze *kennis der ziekteverschijnselen en der geneesmiddelen te vermeerderen.* Maar het grootste gedeelte der Geneesheeren stelde meer belang in de bevestiging van hunne lievelingstheorieën, dan in het ontdekken der waarheid. Uit hetgeen wij boven hebben uiteen gezet, blijkt, dat de begeerte, om de ervaring met de leerstellingen hunner school in verband te brengen, grooter was, dan de pogingen om te onderzoeken, in hoe verre deze leerstellingen zelve door de ervaring als geldig werden erkend. In eenige gevallen kan men met grond vermoeden, dat de theoretische beschouwingen, praktisch aangewend, stellig zeker mislukten. De door de Chemiatrici gekoesterde meening aangaande de natuur der koorts, — te weten, dat deze afhangt van eene zure gesteldheid der vochten, — gaf aanleiding tot het **gebruik der Alkaliën**, *onverschillig* **in welke gevallen** van ziekten, die men tot deze familie (Koorts) rekende. Verder op zekere hypothetische stellingen ten opzigte van de mechanische gesteldheid des bloeds steunende, wendden de Chemiatrici de **Aderlating** aan in gevallen, waarin dezelve, onzes erachtens, allezins nadeelig is. Maar het is geenszins noodig, dat wij, tot bewijs van onze bewering, bijzondere gevallen aanvoeren, dat namelijk dáár, waar de theoretische beschouwingen aangaande de natuur der ziekte valsch waren, en waar de practicus slechts door deze geleid werd, dat — zeggen wij — dáár ook het resultaat niet gunstig konde zijn.

Epikrisis. — Terugblik op het Tijdvak der Middelgeschiedenis.

Wij zijn vermetel genoeg, om te hopen, dat wij door onze beschouwing der Middel-Geschiedenis het bewijs geleverd hebben, dat zij voor de Geneeskunde in geenen deele dat belang en dat groote gewigt mist, hetwelk men tot dus verre gewoon is geweest, haar zoo bepaald te ontstrijden. Wij zijn verschuldigd en ook genegen, om eveneens voor de Natuurkundige Wetenschappen datzelfde aan te toonen. Maar daar men den ontwikkelingsgang der afzonderlijke wetenschappen beter in zijnen zamenhang kan overzien, doch de verreweg belangrijkste punten van ontwikkeling der natuurwetenschappelijke studiën blijkbaar tot de Nieuwe Geschiedenis behooren, — zoo meenden wij, hetgeen naar den tijd hier behoort, voor het vervolg te moeten sparen. Slechts *dit* moeten wij vooraf opmerken,

dat er, bepaaldelijk in de latere eeuwen van het tijdvak der Middelgeschiedenis, noch in de Natuur-, noch in de Geneeskunde, gebrek was aan mannen, die zich boven den geest des tijds verhieven, die met minachting op de schooltwisten nederzagen, en die in de studie der Geneeskunde *die* inductieve handelwijze volgden, welke door **Baco's** magtig genie in de Wijsbegeerte was ingevoerd. Maar wij moeten, voor dat wij verder gaan, hier nog de noodzakelijkheid dier chemisch-mechanische wegen, uit ons standpunt der wetenschappelijke ontwikkelings-geschiedenis der Geneeskunde, met Damerow, pogen te bewijzen:

De Geneeskunde gaat, volgens de in haar opgesloten liggende wet, voort, van het Algemeene tot het Bijzondere, van het Lagere tot het Hoogere. Het Algemeene zagen wij in de beide eerste hoofdtijdvakken ontwikkeld, en zulks weder *in* zich zelf van het Lagere tot het Hoogere.

Hoe moest de Geneeskunde thans verder voortstreven?

Niet anders, dan dat zij het Bijzondere, de afzonderlijke Stelsels, ontwikkelde, opdat de Geneeskunde zich niet geheel zou oplossen en vergaan in de massa des Algemeenen. Want het Algemeene was nog niet tot een' bepaalden vorm gekomen, en had zoo doende geen Wezen, dat in zich zelf een geheel vormde. Het Afzonderlijke moest eerst doorgearbeid worden, voor dat de Geneeskunde zich konde verheffen tot de hoogere opvatting des Algemeenen.

Deze arbeid ving aan met het zoo even geschetste (laatste) tijdperk: — waardoor dezelve te voorschijn werd geroepen, dit hebben wij gezien.

De Natuur werd in de bijzonderheden waargenomen, met verstand onderzocht in al hare deelen, met eene ware hartstogtelijkheid. Met drift gaf zich de tijd over aan het verlangen, om geene Bijzonderheid niet onderzocht te laten liggen. De tijd riep alle middelen te hulp, het natuurlijk oog voldeed niet meer, het verstand vond kunstmatige uit, en drong met dezelve door hemel en aarde, het Grootste en het Kleinste. Het uitvinden van al die natuurkundige werktuigen, als Teleskopen, Mikroskopen, enz. was geen toevallig iets, maar sproot voort uit het innerlijke wezen van den Tijdgeest. Door middel van deze kunstmatige werktuigen meenden zij tot het wezen der zaken te kunnen doordringen. Het was genoeg, het Kleine zeer sterk vergroot gezien te hebben. Het kunstmatige oog hielden zij voor het geestelijke.

Hoe moest de Geneeskunde, volgens hare wetten van ontwikkeling, in dezen tijd zich gedragen? — Even als de natuuronderzoekers, die zij volgde, zich in de Natuur verloren. Zij moesten het ligchaam ontleden, scheiden in zijne afzonderlijke bestanddeelen. De groote daad, die het gevolg was van dezen wil, was de Ontleedkunde.

De afzonderlijke stelsels der Geneeskunde moesten, nadat het Al-

gemeene vroeger was doorgeärbeid, met het Laagste aanvangen.

Even als de Geneeskunde van het eerste tijdperk uitgegaan was van de algemeene Elementen des ligchaams, zoo moest dit later tijdperk uitgaan van het bijzondere, laagste stelsel des ligchaams. Daar nu het laagste in het Organismus het mechanische en chemische is, zoo moest zij dit het eerst tot grondslag nemen.

Het Scheikundige heeft voornamelijk in 't reproductieve-, in 't onderbuiks-stelsel de bovenhand; dit is, zoo wel naar plaats als wezen, het benedenste; daarom moest de theorie der Geneeskunde van hier uit eenzijdig en het eerst haar geluk beproeven.

Deze rigting zien wij voleindigd in de beide theorieën, waarover wij boven het laatst hebben gesproken. Overal en op de meest verschillende wijzen zien wij, dat de Geneeskunde eenig en alleen berust in het reproductieve, in het scheikundige stelsel. — Zelfs het geestelijk beginsel van het v. Helmont'sche stelsel had zijnen zetel in het onderbuiks-stelsel, in de maag en milt. De oorsprong van alle ziekten ging van den Archaeus uit, wiens zetel in den Pylorus gevestigd was; de ziekten der vochten ontstonden uit de beleedigingen van den Archaeus; het Ferment, het zuur, dat scheikundige produkt, werd in de maag bereid.

De voorname werkende krachten (*Agentia*) in het Stelsel van Sylvius, Zuur en Loogzout, bepaalden de spijsvertering en werden hoofdzakelijk in het Pankreas en de Lever bereid. De gisting dezer beide, uit het onderbuiks-stelsel voortkomende stoffen, grijpt in alle werkzaamheden in, beweegt het bloed, ja zij disteleert den Geest!

De grootste Iatro-mathematicus verbond met het Mechanische het Chemische, en Borelli, ofschoon hij ook nog zoo voortreffelijk de wetten van den hefboom op de spierbeweging als zoodanig toepastte, zag echter toch de oorzaak van het dikker worden der spieren in het opbruischen eener scheikundige gisting (1).

Zoo zien wij, dat de Geschiedenis der Geneeskunde, in hare herhaling van de afzonderlijke stelsels van het Organismus, van het onder-

(1) Zeer overeenkomstig met het hier uiteen gezette, zegt PR. VAN DER HOEVEN (*Hist. med* 1842, p. 209) te dien aanzien het volgende: »Seculo XVII florentibus maxime duce BACONO studiis physicis, physiologia cum anatome juncta plurimum incrementi cepit atque doctrinae medicae exstitere novae: psychica, auctore HELMONTIO, chymica, auctore SYLVIO, mathematica, auctore BORELLO. Desierant homines jurare in verba magistri summoque duci coeperant veri quaerendi et indagandi studio ex ipsisque erroribus emersit veritas, docens: neque a metaphysica, neque a chymia, neque a mathematica veram sperandam esse, aut exspectandam medicinae theoriam, sed eos plurimum huic profuisse, qui et oculis et manu et mente naturae organicae scientiam scrutati sunt." C

buiks-stelsel uitging, en daarin, onder veelvuldige wijzigingen, alles zocht: gezondheid, ziekte, dood, leven, ziel, geest. Zij bragt een ontzettend offer, want zij offerde haren geest zelven op. Maar noch natuur, noch geschiedenis laten een' sprong toe. Schrede voor schrede moest de Geschiedenis der Geneeskunde verder, zij moest zelfs over de brug des doods, om het schoonere land des levens, na lang zoeken, eindelijk te kunnen bereiken.

In zulke tijden als in de laatste der Middel-geschiedenis, doet zich dan — om met HEGEL te spreken — de Geest voor, alsof hij, die vroeger in zijne ontwikkeling een' slakkengang [?], ja ook achterwaarts gegaan was [?] en zich van zich zelven verwijderd had, zich van de laarzen van zeven mijlen [!] hadde voorzien. De mensch heeft vertrouwen gekregen op zich zelven, op zijn denken als denken, op zijn waarnemen, op zijne zinnelijke natuur buiten en in hem; hij heeft belang, vreugde gevonden, om ontdekkingen te doen in kunsten, in de Natuur. In de wereldsche zaken ontwikkelde zich het verstand: de mensch werd zich zijn willen en doen bewust, had genoegen aan de aarde, zijn' bodem, aan zijne bezigheden, omdat regt en verstand daarin was. Met de uitvinding des buskruids ging de *individuëele* woede van den kampstrijd verloren. De romantische drift der toevallige dapperheid ging op andere avonturen los, niet op die van haat, van wraak, niet om dàt te redden, wat men vóor onschuld en onregt hield; — neen! op vreedzamer avonturen, bekendheid met de aarde, het ontdekken van den weg naar Oost-Indië. De mensch ontdekte Amerika, deszelfs schatten en volkeren, — de Natuur, zich zelve; de scheepvaart was het hoogere romantische gebied van den handel. De wereld was weder aanwezig, waardig de hoogere geestelijke belangstelling; de denkende geest vermogt weder iets. En daarna moest de hervorming van LUTHER te voorschijn te treden, — beroep op den »Sensus communis'', in plaats van kerkvaders en Aristoteles, niet op gezag; maar het is innerlijke, eigene geest, die bezielt en zalig maakt. Zoo verloor de Kerk hare magt tegen hem: want haar beginsel was in hem zelven, niet meer het gebrekkige. Aan het eindige, tegenwoordige is zijne eer gegeven; d. i. de verzoening van het zelf-bewustzijn met het tegenwoordige. Van deze eer gaan de pogingen der wetenschap uit.

Het Westen was thans bovendien weder vatbaar geworden voor de studie der Oudheid: het werd met het Ware, Eeuwige der menschelijke verrigtingen bekend. Uiterlijk is dit herleven der wetenschap door den ondergang des Byzantijnschen keizerrijks veroorzaakt geworden.

Eene menigte Grieken waren naar het Westen gevlugt en hadden de Grieksche Letterkunde derwaarts overgebragt; doch zij bragten niet alleen de kennis der Grieksche taal mede, maar ook de Grieksche

werken zelve. Zeer weinig was daarvan in de kloosters bewaard gebleven, en de kennis der Grieksche taal was over het geheel niet meer aanwezig. Met de Romeinsche Letterkunde was het anders gesteld; daar heerschten nog oude overleveringen: VIRGILIUS ging voor een groot toovenaar door (bij DANTE is hij leidsman in de hel, het vagevuur en het paradijs). Door den invloed der Grieken nu kwam de oude Grieksche Letterkunde weder in bloei; het Westen was in staat geraakt, om te genieten en op prijs te stellen; er kwamen geheel andere gedaanten te voorschijn, eene andere deugd, als het tot dus verre kende; het verkreeg eene geheel andere maatstaf voor dat, wat geëerd, geprezen en nagevolgd moet worden. Geheel andere bevelen der zedeleer droegen de Grieken in hunne werken voor, dan het Westen kende; in de plaats van het scholastieke Formalismus kwam eene geheel andere wijze van beschouwen [*Inhalt*]: PLATO werd in het Westen bekend, en in hem ging eene nieuwe menschelijke wereld op. De nieuwe voorstellingen vonden een voornaam middel ter harer verbreiding in de juist uitgevondene Boekdrukkunst, die met het middel des buskruids op gelijke lijn staat. In zoo verre zich in de studie der Ouden de liefde tot menschelijke daden en deugden deed kennen — [van daar, dat deze studiën »*Humaniora*" heeten] —, heeft de Kerk zich daaraan nog niet gestoord, en zij had destijds nog niet bemerkt, dat in die vreemde werken een haar geheel vreemd beginsel voorkwam.

Ten tweede. Er ontstaat een tijdperk van bloei der Schoone Kunsten in Italië, Nederland en Duitschland. Beelden had men reeds lang: de vroomheid had daaraan reeds vroeg behoefte voor hare aandacht, maar zij behoefde geene fraaije beelden; ja, deze waren haar zelfs hinderlijk. In het fraaije beeld is ook iets uiterlijks aanwezig; maar in zoo verre het fraai is, treft deszelfs geest den mensch; maar in die aandacht is de betrekking tot eene zaak wezenlijk, want zij is zelve slechts eene geestelooze verduistering [*Verdumpfen*] der ziel, terwijl daarentegen in eene geestvolle schilderij, ziel tot ziel, geest tot geest spreekt. De Schoone Kunsten zijn in weerwil daarvan in de Kerk ontstaan, en deze is, bij derzelver ontwikkeling, zoo verre medegegaan, ofschoon ook de Kunst reeds van het beginsel der Kerk zich verwijderd heeft. Daar zij echter slechts zinnelijke gewrochten heeft, zoo geldt zij voor iets onbevooroordeelds. Daarom is de Kerk *haar* nog gevolgd, die zich zelve van het zinnelijke en schoone afscheidde, toen zij zich tot gedachte en tot wetenschap verhief.

Een derde hoofdverschijnsel, dat vermeld moet worden, is dat naar buiten streven des geestes, die begeerte des menschen, om zijne aarde te leeren kennen. De ridderlijke geest [vooral] der Portugeesche en Spaansche zeevaarders heeft een' nieuwen weg naar Oost-

Indië gevonden en Amerika ontdekt. Ook deze vooruitgang heeft nog *in* de Kerk plaats gevonden: want het doel van COLUMBUS was ook vooral een godsdienstig: de schatten der rijke nog te ontdekken Indische landen zouden, naar zijne meening, voor een' nieuwen kruistogt besteed en de heidensche inwoners van dezelve tot het Christendom bekeerd worden. De mensch leerde weten, dat de aarde rond, alzoo een voor hem uitputtelijk iets was; en de scheepvaart was met het nieuw uitgevondene technische middel der Magneetnaald verrijkt geworden, waardoor zij ophield alleen kustvaart te zijn: want het technische komt van zelf, als de behoefte bestaat.

Deze drie daadzaken: de zoogenoemde Herleving der Wetenschappen, de Bloei der Schoone Kunsten, de Ontdekking van Amerika en van den Weg naar Oost-Indië, zijn met het morgenrood te vergelijken, dat na langdurige stormbuijen voor het eerst weder een' schoonen dag verkondigt Deze dag is de dag der Algemeenheid, die eindelijk na den langen, in gevolgen zoo rijken, maar dikwijls maanschijn- nacht der z. g. Middeleeuwen, aanbreekt; — een dag, die zich door Wetenschap, Kunst en Ontdekkingslust, d. i. door het edelste en het hoogste, te kennen geeft, hetwelk de door godsdienst en rede vrijgewordene, menschelijke geest als zijn' eeuwigen en waren inhoud, ten uitvoer brengt. (1)

(1) Ik meen, de volgende zeer juiste woorden van HAESER (*Lehrb. d. Gesch. d. Med.*, S. 494) hier niet te moeten voorbijgaan, maar als een zeer gepast slot voor onze beschouwing te moeten aanvoeren. »De 17de eeuw," zegt hij, »was bestemd, om de geschillen, die de 16de in 't aanzijn had geroepen, tot vereffening te brengen, — in het Leven, in den Staat, in de Kerk, in de Wetenschap. Deze vereffening vond plaats; maar talloos waren de offers, die zij kostte; ontzettend de gruwelen, die zij te weeg bragt, en toch was de prijs — de zegepraal der Humaniteit, der vrijheid en der waarheid — de stroomen bloeds waard, waarvoor hij gekocht werd. Zoo ontwikkelde zich in Duitschland uit de verwoestingen eens 30jarigen oorlogs, in Frankrijk uit de Despotie van Lodewijk XIV, in Engeland uit de Tyrannij van Cromwell, in Spanje uit de brandstapels der Inquisitie, [in ons Vaderland uit de gruwelen eens 80jarigen oorlogs, om het ondragelijke Spaansche juk af te schudden,] een nieuw, krachtig leven, — een verjongd naar den hemel opstijgende Phoenix. En zoo laat het zich voldoende verklaren, waarom juist in dezen tijd van schijnbare verwoesting, de heerlijkste zegepralen ook in de wetenschap voorkomen, als wier schitterendst voorbeeld in onzen kring de groote ontdekking van HARVEY prijkt, die te midden van de gruwelen des burgeroorlogs voleindigd werd." C.

BIJLAGEN.

I.

(Zie boven, bl. 429.)

Fundatie-Brief van het Lazarus-Hospitaal *te* HELPMAN, *buiten* GRONINGEN, *van* 21 *Februarij* 1422.

(Vg. R. K. DRIESSEN, *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, enz. Stuk IV, Gron. 1830, bl. 767 volgg.)

» Wy Borghermesteren ende Raedt in *Gronynghen* maken kond » ende kenlic allen luden ende betughen mit dessen openen breve, » dat voer uns sint ghecomen heer JOHAN NAMYNG, in der tyt Provisoer to den Hilghen Gheeste in onser Stad, BRUEN KLYNGE ende » HENRIC TER BRUGGEN, Borghermesters in derselver tyt onser Stad, » ende bekanden, dat sie in die ere Goedes, Marien ziner benediden » moder, unde alle Hilghen, zint verdragen, dat zie hebben be- » grepen to stichten ende to maeken een Hospitael, daer inne rusten » ende wonen moghen Lazarusesche menschen, in manieren als hyr » na gheschreven staet . . . .
» In orkonde ende tuech der waerheyd, zoe hebben wy onser Stad » seghel an dessen breeff ghehanghen. Ghegheven in den jaer onses » Heren dusent, vierhundert, twe ende twintich, in sunte Peters » avende ad cathedram, doe REYNOLD HUGHINGE, BRUEN KLINGE, » HENRIC TER BRUGGEN ende DYTMAR RENGERS Borghermesters weren » onser stad."

Wetten en inrigting van het Lazarus-Hospitaal *te* HELPMAN, *vervat in een' Stichtingsbrief*, *van* 24 *Junij* 1434.

» Wy Borghermeisteren ende Raed in *Groningen* doen kundich » allen luden ende betugen mit dessen openen breve, dat wy, voir » ons ende voir onse nakomelinge, ter eren Godes, zijnre gloriosen » moeder Marien, ende des Hilligen Martelaers sunte Georgii, » hebben toegelaten ende consent gegheven, laten toe ende gheven » consent, dat hues, dat voir arme zieke Lazersche menschen buten » onsen stad toe *Helpman* ghesat is, te regeren tot orber ende

» nutticheit der armen zieken, die mit onsen willen ende onser » nakomelingen, Borghermeisteren ende Raedt onser Stad in » der tyt, daerinne ghewyst worden, ore noetdruft daerynne » te hebben, in manieren hyr nae geschreven. In den yersten, » dat onse Raed in der tyd van onsen Stad, toe den regimenten » des voirschreven Lazerhuses, jaerlix solen setten twe huysmeysters, » die dit ziechuys solen regieren, mit den knaep ende mit der » moeder van denselven ziechuys, die daertoe geordineert worden » van onsen Raed; ende die knaep unde moeder solen besorgers » wesen der armen zieken, also dat zie dat moghen verantworden » voir onsen Raed ende voir guede lude. Ende die knaep sal den » twen huysmeysters des jaers verewarff rekenscap doen, wan- » neer sie des begheren; daer solen die huysmeysters enen van den » zieken by nemen, wen zie willen, tot elk tyt. Voirt sal onse » Raed die zieken wt der Stad wysen, ende wie daeryn ghewyst » wort, die sal daer enen provende ynne kopen, toe des Raeds ont- » kenninghe; ende of he mit den zieken nicht wonen en wolde, so » mach he enen kamer daerby tymmeren, ende bruken die, so » lange als he levet. Ende wert zake, dat zick yemant wolde ver- » antworden, dat he nicht zieck en were, so mocht men en wysen » toe *Coilne*, um proeven te laten ende breve daervan te brengen (1). » Voert so ghunnen wy den knaep des voirschreven ziechuses te » sitten mit sunte Georgius belde op den kerchove toe sunte Marten, » unde toe der Ae, in onse Stad, ende te bidden toe der huses ende » zieken behoeff voerschreven. Voirt die zieken moghen ter weke » drie daghe kommen in de Stad, alse des sondaghen, des dinxdaghes » ende des vrydaghes, unde bidden op dat kerchof, ende solen sitten » in der boeyen ende anders nerghent; ende wat ghelde em ghe- » gheven wort, dat moghen sie holden tot oer selfs behoef; ende

(1) Zeker is het een niet onbelangrijk verschijnsel, dat de van Lepra verdachte personen van Groningen geheel naar Keulen moesten trekken, om onderzocht te worden. Uit de tijdsomstandigheden echter en de toenmalige staatkundige en godsdienstige betrekkingen van ons land, laat zich dit verschijnsel geredelijk verklaren. Op gelijke wijze moesten, krachtens een grafelijk privilegie van den jare 1413, de van Melaatschheid verdachte lijders uit Amsterdam naar Haarlem gaan, om aldaar in het Leproozenhuis buiten de stad geschouwd te worden. Volgens eene Ordonnantie van Stadhouder en Raden over Holland, Zeeland en Friesland, van 13 October 1586, mogt daar echter niemand verder geschouwd worden, dan inwoners uit die 3 gewesten. (Zie WAGENAAR, *Beschr. van Amsterdam*, II, 1765, bl. 314: »*Schouw der Leproozen te Haarlem.*") — Laevinus Lemnius b. v. verhaalt dan ook, dat er nog in zijn' tijd (1505—1568) in ons land openbare Censoren bestonden, belast met het onderzoek en de verklaring, of iemand met Lepra behebt was, al of niet. (Vg. desz. werk: de occultis nat. mirac. L. II, c. 52, p. 269, Francof. 1611.)

C.

» voirt van den kerkhove moghen sie gaen bidden by der straten » spyse unde dranck, als em guede lude willen gheven, hen ter tyt » dathet twe uren is over myddach; dan solen zie weder wt der » Stad wesen, ofte men sal sie wtwysen, nicht weder daer yn te » komen. Item, so solen die voirschreven zieken hebben van den » huse, derwile dat zie moghen wanderen, beddinge, potspise ende » dranck, so vole als em ghenoech is tot oer noetdruft, also als die » knaep wt der Stad haelt, ende des vryedaghes ende saterdaghes » sal men em botter ende kese gheven op oer tafel; ende men sal » em besorgen barnynge, ore beddinge, slaeplaken ende lynen kle- » deren wasschen ende havenen; men wert dat sie kranck worden » unde bedde rede leghen, so sal men em guedertieren wesen, » ende gheven em allent, des em noit is, nae des huses vermoghen. » Weert ok, dat die zieken, derwyle dat zie gaen moghen, yet » gheredt ofte ghekoket wolden hebben, sonderlinge dat zie selven » kopen, visch ofte vleysch, dat sal em de moeder reyden mit kru- » den ofte mit anderen dingen, als zie best kan; men die zieke » solen in den ziechuse bliven, ende nicht in de kamenade gaen over » spyse noch over dranck: ende wes zie esschen ofte hebben willt, » daer sal man en dienstaftich ynne wesen. Item, wes ghelde den » zieken ghegheven wort voir die Kapelle, dat sal men in ene busse » werpen, ende men sal em daermede kopen visch ofte ander spise, » ofte bier ofte wes em ghenoeght. Item, vremde Lazersche men- » schen, die wanderen bij den weghe, wanneer die herberghe bege- » ren, den sal men guedertyren wesen, ende herberghen zie, ende » doen em dat beste, vier nachte langk, ende nicht meer, ten » weer dat zie kranck worden, so solde men em doen ghelyke ons » selfs zieken. Dat orkonde wy mit onser Stad zeghele. Ghegeven » in den jaer onss Heren dusent, vierhondert, vier ende dertich, » in sunte Jacobs avent Apostoli, do BRUYN KLINGE, OTTO KLANT, » LUDEKIJN, EVERT WIGBOLDES zone ende EVERT JARICHS Borgemeyste- » ren weren onser Stad.''

II.

(Zie boven, bl. 465.)

Visum Repertum en Getuigenis van » Mester ARENT *en* Mester ALBERT, *baertscherer*", *aangaande de oorzaak van den dood van* BARTHOLT ENTHENS.

Anno 1550, *Junij* 20.

» Wy Stadtholder ende Hoeftmannen der Stadt ende Ummelanden » van Groenyngen van Wegen Roemscher Keyserlicker Maiestaet

» als hertoch van brabant grave van Hollant ende erffhere der Stadt » ende Ummelanden vorg. etc.: doen kondt en̄ certificeren mytter » waerheit dat op hueden desen daghe voer ons gekoemen en̄ verschenen sint Mester Arent baertscherer tho Winsum en̄ Mester » Albert baertscherer toe Myddelstum beyde karspelen in den » Ummelanden van Groenyngen gelegen. En tuegeden myt upgerichten vyngeren gestavedes Edes lyfflicken enden hillighen » swerende so se daer tho van ons myt Rechte durch verzueck des » erbaren un̄ vroemen Wygbolt van Euwsum gedaget geeysschet » ende vermaent sint gewest. In den ersten sede meister arent » baertscherer vurg. dat hem waell wittelicken en̄ kundich is *dat* » *salige* Bartholt enthens *is gestorven van de wondinge de he dwars* » *over syn hoeft heft gehat soe daer dura mater en̄ pia mater* » *doer geslagen sint gewest en̄ de braghum gequesset* soe he daer » als eyn meister over gegaen hadde. Oeck sachte de voerg. meister » arent dat he wall hadde gehoert dat de vorg. wonde weer gedaen met een knevelspeet van eyn diener der van Euwsum. noch » tuegede meister arent vorg. dat he neet heft gehoert van salige » Bartholt enthens in syn kranckte dat he sich beclagede over » Wygbolt van Euwsum hyr mede syn getuichnisse sluetende. Ten » anderen sede meister Albert baerscherer vurg. dat hem waell » wittelicken en̄ kundich is *dat salige* bartholt enthens *an de wonde* » *is gestorven de he over syn hoeft heft gehatt soe daer dura* » *mater en̄ pia mater doer geslagen sint gewest un̄ de braghum* » *gequesset* soe hy daer oeck als eyn meister vorg. over gegaen » hadde. Oeck sachte de vorg. meister albert dat he waell hadde » gehoert dat de vorg. wunde weer gedaen met enen knevelspeet » van eyn diener der van Euwsum. Noch tuegede de vorg. meister » Albert dat he van salige bartholt enthens in syner kranckte neet » heft gehoert dat he sich beclachgede over Wygbolt van Euwsum. » Vorder sachte meister Albert vorgm. dat he voer salige Bartholt » Enthens bedde hadde gestaen daer bartholt enthens up lach, dat » he Bartholt enthens voerg. toe gesacht hadde: Lieve heerschap » vergheeft Wygbolt van Euwsum dat he jw misdaen hevett, daer » salige bartholt enthens hem tot eyn antwort wederup gesacht hadde » Ick wyte Wygbolt van Euwsum niet [,] den boosegge is de oersake gewest, hyr mede syn getuychnisse sluetende, In oerkonde » der waerheit soe hebben wy Stadtholder en̄ hoeftmannen upgemelt » unss ampts segell wittelicken beneden an dessen breeff gehangen » in den iaer unss heren dusent vyffhundert en̄ vyfftich op den » twyntichsten dach Junii."

III.

(Zie boven, bl. 506.)

Vroomheids-verklaring van J. B. van Helmont.

» JACOBUS, Dei et Apostolicae Sedis gratiâ Archiepiscopus Mech-» liniensis, omnibus has visuris salutem in Domino.

» Pro parte Domicellae MARGARITAE VAN RANST viduae quondam » D. JOANNIS HELMONTII Medici ejusque liberorum enixe fuimus rogati » ut nostrum de vita, moribus et fide dicti Helmontii proferre et » scripto mandare vellemus judicium; requisitioni satisfacientes dici-» mus, quod quamvis liber dicti Helmontii, inscriptus: Disputatio » de Magnetica vulnerum curatione, Parisiis impressus et pleraque » scripta manu ejus propria conscripta inter schedas ipsius reperta, » postquam mandato nostro apprehensus, et custodiae mandatus » fuit ob graves errores et plerasque assertiones judicio gravissi-» morum Facultatis Lovaniensis Theologorum partim apertè haere-» ticas, partim haeresim non parum redolentes, quae dicto libro » et prava religione vehementer reddiderint suspectum.

» Quia tamen multa in dicto libro contenta specialiter revocaverit » et detestatus fuerit, ac generaliter quaecumque tum in eo, tum » in caeteris scriptis antedictis comprehenduntur, judicio Sanctae » Romanae Ecclesiae submiserit, et quidquid ab ea reprobatum » est, vel reprobandum, reprobare se declaraverit, quamvis non eâ » formâ quae de jure ad hoc requiritur saltem in foro exteriori, » cumque praeterea intellexerimus eum omnibus Ecclesiae Sa-» cramentis munitum piè et catholicè obiisse, ac multos viros » doctos, graves, et religiosos de ipso et vita ejus bene sentire, » nec quicpiam in moribus ejus reprehensione dignum nobis com-» pertum fuerit, quin potius ex relatione fide dignorum nobis » constet multa eum bona opera praestitisse; declaramus Nos eum » non habere pro haeretico, sed piè existimare quod vixerit et » obierit Catholicus et Sanctae Romanae Ecclesiae obediens filius. » Datum Bruxellae die vigesimo tertio Octobris an. millesimo » sexcentesimo quadragesimo sexto. Signat. JACOBUS Archiepiscopus » Mechlinien."

NALEZINGEN

OP DE

Oude en Middel-Geschiedenis.

Een Woord vooraf.

Er zijn sedert de uitgaaf van het Eerste Boek dezes werks (de *Oude Geschiedenis*), wel is waar, reeds meer dan drie jaren verloopen, en volgt thans eerst het Tweede Boek (Middel-Geschiedenis); — maar echter meen ik mij te mogen vleijen, dat niemand mijner lezers deze vertraging in de uitgaaf noodeloos of nutteloos zal oordeelen. Immers, terwijl er op de wijze, waarop ik mij voorgenomen had het werk van den heer ISENSEE uit te geven, reeds veel arbeid vereischt werd, om de Oude Geschiedenis zóó te bewerken, dat daarbij van onze Vaderlandsche Letterkunde een *behoorlijk* en *gepast* gebruik gemaakt werd, — zoo moest die arbeid, uit den aard der zaak, nog oneindig meer en van veel grooteren omvang zijn, waar het de bewerking gold van de Middel-Geschiedenis. Immers reeds het *Tijdvak der Arabieren*, zal, bij eene vergelijking van ISENSEE's bewerking met die van mij, doen inzien, hoe vele verbeteringen en uitbreidingen er noodig waren, om onzen arbeid op eenige degelijkheid en juistheid te kunnen doen aanspraak maken. Maar, hoe zeer die eerste tijden en ook de daarop volgende eeuwen uit het tijdvak der Middel-Geschiedenis reeds tot menige aanteekening — òf van meer algemeenen, òf van meer bijzonderen aard — wel moesten aanleiding geven, zoo vond dit echter natuurlijk in veel hoogere mate plaats bij de behandeling van de laatste eeuwen der Middel-Geschiedenis, — deze n.l. in dien zin genomen, dat zij, ingevolge de eigene, innerlijke ontwikkeling der Geschiedenis, zich uitstrekt tot de splitsing der Geneeskundige Wetenschap in voortaan zelfstandig zich ontwikkelende takken; dat is: tot ongeveer den aanvang der 18de eeuw. — En geen wonder! Want welk een aanzienlijk aantal van teregt beroemde Natuuronderzoekers en Geneeskundigen hebben in de latere eeuwen van dat tijdvak niet in ons Vaderland geleefd? Hoe vele onder hen verdien-

den niet eene meerdere bekendheid? .... Ik beken het volmondig: de paar jaren, die ik besteed heb, om de vele bouwstoffen bijeen te brengen, waaraan ik mijne aanteekeningen over die Vaderlandsche Geleerden heb ontleend, die jaren van lectuur en onderzoek zijn voor *mij* althans niet nutteloos, of zonder genot geweest. Want ik heb daardoor vele Nederlanders uit dien vroegen tijd leeren kennen, van wier groote verdiensten ook ik, tot dusverre, òf slechts eene geringe, òf naauwelijks eenige de minste kennis droeg; ik ben daardoor met groote achting vervuld geworden voor niet weinige mannen, die waarlijk eene meer algemeene bekendheid en waardeering, vooral ook onder de Geneeskundigen van ons eigen land, verdienden. — Ik vlei mij, dat ik al zeer weinigen onder onze landgenooten uit die tijden zal zijn voorbijgegaan, die zich eene vermelding hebben waardig gemaakt, en die in de mij bekende bronnen vermeld werden: — en ik zoude mij gelukkig achten, als ik, door den onderhavigen arbeid, iets mogt hebben bijgedragen, ter meerdere bekendwording en ter hoogere waardeering van vele der vroegste en vroegere groote Vaderlandsche Natuur- en Geneeskundigen.

Sommigen zullen misschien van oordeel zijn, dat ik het onderhavige werk zoo niet met te veel, dan althans met meer dan genoeg aanteekeningen heb vermeerderd! Ik echter moet daarop antwoorden, dat het mij zeer dikwijls moeite heeft gekost, betrekkelijk zóó kort te moeten zijn; dat is: òf niets aan te teekenen, dáár waar eene aanteekening alles behalve overbodig ware geweest, òf althans mij slechts tot eenige weinige woorden te beperken, waar ik zoo veel had willen, en kunnen zeggen. De aard des werks bragt echter, in allen opzigte, die gedwongene beknoptheid mede, en moest ik alzoo de voor ons land zoo gewigtige laatste tijden der Middel-Geschiedenis zoo kort mogelijk behandelen.

Bij het bearbeiden van dit *Tweede Boek* (waarvan, zoo als ik vertrouw, ook taal en stijl beter zullen bevonden worden, dan die van het *Eerste*), heb ik in dank gebruik gemaakt, — behalve van eenige wenken, die vooral de heeren Dr. GROSHANS en Dr. SYBRANDI, in hunne beoordeelingen van het *Eerste Boek* dezes werks hebben gegeven (welke beoordeelingen voorkomen in HEYE's *Archief* IV (1844), bl. 109—162, en in den *Konst- en Letterbode* 1843, no. 49 en no. 50), — van de inlichtingen, die de Hoogleeraar JUYNBOLL mij welwillend gaf, toen ik ze hem, bij het bewerken van het Tijdvak der Arabieren, hier en daar vroeg. Eene bijzondere en dankbare vermelding verdient verder hier ook de Heer Dr. BANGA, te Franeker, wegens de welwillendheid, waarmede hij onderscheidene door hem verzamelde stukken over onze oude Geneeskundigen, mij ten gebruike afstond. Bovendien heeft de Heer GROSHANS de goedheid gehad, de proeven van dit *Tweede Boek* met mij na te zien. Hier-

door heeft hij de gelegenheid gevonden, mijne aandacht te vestigen op vele fouten, die in den oorspronkelijken tekst in eigennamen en jaartallen voorkomen, en op andere doelmatige veranderingen; terwijl hij daarenboven hier en daar eenige kleine aanteekeningen heeft ingelascht, die alle met zijn naamcijfer geteekend zijn.

Alvorens nu tot de *Nalezingen* op het onderhavige werk zelve over te gaan, wil ik vooraf nog eerst zeggen, dat, bijaldien ik ook de Nieuwe Geschiedenis der Geneeskundige Wetenschappen zal in het licht zenden, ik dat werk dan *geheel oorspronkelijk* wensch uit te geven, aangezien het door den Heer ISENSEE geschrevene werk ten aanzien *dier* Geschiedenis in geenen deele beantwoordt, noch aan de door hem gedane beloften, noch in het minst aan mijne eigene wenschen. — Met dit *Tweede Boek* is echter het onderhavige werk op zich zelf ook volledig.

Ik ga thans tot de vermelde *Nalezingen* over, die, zoo als de naamcijfers zullen aanwijzen, òf afkomstig zijn van mijzelven, òf van den Heer GROSHANS, die, behalve de in zijne boven aangeh. beoordeeling vervatte en hier en daar door mij beneden gebezigde mededeelingen, mij — op mijn verzoek — later nog onderscheidene schriftelijke bijdragen, zoo met betrekking tot het *Eerste Boek*, als ook enkele ten aanzien van het *Tweede*, heeft doen toekomen: — voor al hetwelk ik hem bij dezen mijnen hartelijken en welgemeenden dank openlijk betuig.

GRONINGEN, den 1 April 1847. C.

NALEZINGEN

OP DE

INLEIDING.

Bl. 34—38. *Opgaaf der medico--historische, meer algemeene werken.* Sedert zijn nog vele hiertoe behoorende geschriften verschenen, waaronder voornamelijk de volgende. (Bl. 35): Van SPRENGEL's *Versuch einer pragmatischen Gesch. der Arzneikunde* wordt thans eene nieuwe (4de) zeer veel verbeterde en vermeerderde uitgaaf in het licht gezonden door JUL. ROSENBAUM, Leipzig 1844 volgg. Ook voor een gedeelte C. SPRENGEL, *Storia prammatica della Medicina, trad. da Dr.* R. ARRIGIONI. 2 ediz. ital. cet. continuata a questi ultimi anni per cura del Dr. F. FRESCHI, Firenzi 1844, en vervolg. — (Bl. 36.) CHOULANT gaf uit: *Die anatomischen Abbildungen des 15 u. 16 Jahrhunderts* u. s. w., Leipzig 1843. — (Bl. 38.) HAESER gaf uit: zijne *Bibliotheca epidemiographica, s. Catalogus librorum de historia morborum epidem. tam generali quam speciali conscriptorum*, Jenae 1843, en *Lehrbuch der Geschichte der Medicin u. der Volkskrankheiten*, Jena 1845. — J. TH. THIERFELDER, *Additamenta ad* HENRICI HAESERI *Bibliothecam epidemiographicam*, Missenae 1843. — J. L. IDELER, *Physici et Medici Graeci minores*, I, Berol. 1841. — C. PRUYS V. D. HOEVEN, *De Historia Morborum Liber unus*, Lugd. Batav. 1846. — PH. ROSENTHAL, *Poeseos medii aevi medicae Specimina nonnulla minus cognita*, Vratisl. 1842. — B. HIRSCHEL, *Geschichte der Medicin, in d. Grundzügen ihrer Entwickelung dargestellt*, Dresden 1843. — L. P. A. GAUTHIER, *Recherches historiq. sur l'exercice de la médecine dans les temples, chez les peuples de l'antiquité*, Paris 1843. — E. A. QUITZMANN, *Die Geschichte der Medicin in ihrem gegenwärtigen Zustande; I. Sub.* u. *Objectiver Theil*, Karlsruhe 1843. — AD. MÜHRY, *über die historische Unwandelbarkeit der Natur und der Krankheiten*, Hannover 1844. — PASQ. MANFRÉ, *Storia della medicina dalla sua origine fine ai nostri tempi, considerata sotto il riguardo delle epoche, de'luoghi e delle sue parti e specialmente per cio'che riguarda gli italiani*, Part. I, Vol. I, Napoli 1844. — OTTO GÜNTHER, *De Balneis*

Veterum; diss. inaug. hist. med.; Berolini 1844. — J. G. TH. GRÄSSE, *Bibliotheca psychologica* cet., Leipzig 1845. — P. V. RENOUARD, *Hist. de la Médecine depuis son origine jusqu'au dix neuvième siècle*, II Voll., Paris 1846. — Onder de Tijdschriften moet vooral vermeld worden: Janus, *Zeitschrift f. Geschichte u. Literatur der Medicin*, herausg. von A. W. E. TH. HENSCHEL, I, Breslau 1846, enz. — Andere nieuwere werken, van *bijzonderen* aard, heb ik op de behoorlijke plaatsen *in* het werk zelf opgegeven.

C.

Bl. 47. *Geneeskunde van het Oosten.* Onze kennis nopens Indië en zijnen alouden toestand, vooral van beschaving en wetenschap, is wel nog op verre na niet volledig, en vangt zelfs die kennis thans eigenlijk eerst aan ontwikkeld te worden; — maar dit toch weten wij reeds, dat, zoo als de verbreiding des menschelijken geslachts van het verre Oosten uitging, zoo ook de beschaving, — en dat bepaaldelijk Indië reeds op een' hoogen trap van kennis stond, toen de geheele overige wereld nog nagenoeg onbeschaafd was. Allengs wordt Europa meer bekend met de Sanskritische Letterkunde, en zoo bestaat er alle hoop, dat wij ten eenigen tijd in staat zullen zijn, ten deze een meer grondig oordeel te vellen, ook met betrekking tot de Geneeskunde. Over deze wetenschap zijn reeds onderscheidene bronnen bekend gemaakt; zie b. v. ADELUNG, *Bibliotheca sanscritica*, Petersb. 1837, 2de edit., p. 211—216, 232. — F. HESSLER, *Diss. de antiquorum Hindorum medicina et scientiis physicis, quae in sanscritis operibus exstant*, Wirceburg., 1830, 8vo. — Van denzelfden Dr. HESSLER is nu onlangs verschenen de gewigtige vertaling van het werk »Su'srutas. A'yurvédas; *id est Medicinae Systema a venerabili* D' HANVANTARE *demonstratum, a* SU'SRUTA *discipulo compositum. Nunc primum ex* SANSKRĬTA *in Latin. sermon. vertit* etc. T. I; 1844. — Van dit werk zullen nog twee deelen in 't licht worden gegeven, en de uitgaaf daarvan is voor de Geschiedenis der Geneeskunde gewis van 't hoogste belang. Immers is dit het oudste van alle geneeskundige geschriften, en maakt het een wezenlijk deel uit van de *Veda's* (Heilige Geschriften) der Hindu's; het heeft verder op zijn minst 1000 jaren vóór Chr. in zijnen tegenwoordigen vorm reeds bestaan, en bij overlevering reeds in den mythischen tijd van dat volk. — Wij verwachten vooral groote aanwinst van het 3de deel, waarin n.l. door Dr. HESSLER zal worden aangetoond, van welken grooten invloed de Geneeskunde der oude Hindu's is geweest op de Geneeskunde van de geheele Klassieke Oudheid, en hoe inzonderheid de Natuurkunde der Jonische Natuurphilosophie en de Geneeskunde van HIPPOKRATES blijkbaar van Indische afkomst zijn [?]. — Vg. de Praefatie van het I. deel; in hetwelk behandeld wordt Sútrast'hána, *id est Principiorum* (medi-

corum) *liber*, en Nidánast'hana, *id est Pathologia.* Het tweede deel zal bevatten: Sárírast'hána (*Somatologia*), Chikitsitast'hána (*Therapia*) en Kalpast'hána (*Antidotorum doctrina*), terwijl in het derde zullen voorkomen: het Uttaratantra (*Ultimus tractatus*), benevens Introductie, Annotaties en Index van den uitgever. — Trouwens is het waar, dat Dr. HESSLER voorarbeiders had, b. v. het volgende werk: SUSRUTA, *or system of medicin taught by* DHANWANTARY *and composed by his disciple* SUSRUTA *ed. by* MADHUSUDANA GUPTA, Calcutta 1837, II Tomi, en het is wèl te denken, dat hij daarvan een goed gebruik zal hebben gemaakt.

Overigens is het hier de plaats niet, meer over dit onderwerp te zeggen, en voeg ik er alleen nog bij, dat bij GILDEMEISTER, *Scriptorum Arabum de rebus Indicis loci et opuscula*, Fasc. I, p. 94 seqq. gehandeld wordt: »*de operibus Indicis*, *Medicinam et historiam naturalem tractantibus*, *Arabice redditis*, *et fructibus*, *qui ex Indorum in iis disciplinis progressibus in Arabes redundarunt*" (vg. hierbij mijne Aanteek. 1, boven, bl. 279); — dat de *Dissertatie* van Dr. ISRAËLS hier ook eene belangrijke gaping heeft aangevuld (vg. boven, bl. 304, aant. 1, bl. 470), — en dat nu zeer onlangs verschenen is: T. A. WISE, *Commentary on the Hindoo System of Medicine*, Calcutta 1846.

C.

NALEZINGEN

OP DE

OUDE GESCHIEDENIS.

Bl. 55. *Aant* 3. HERODOTUS »*meent*" niet, maar *zegt stellig*, hetgeen hier vermeld wordt. — GROSH. *Beoord.*, bl. 143.

Bl. 60: »*Nephentes*"; lees: »*Nepenthes.*" — Ook MIQUEL (*Tentamen Florae Homericae*, in *Tijdschrift voor Nat. Gesch. en Physiologie*, II (1835) bl. 148 volg.) is van oordeel, dat hetgeen bij HOMERUS van het *Nepenthes* verhaald wordt, het best op het Opium past. (*Νήπενθες* beteekent eigenlijk »*zonder smart.*") Overigens heeft reeds PETR. PETIT eene Diss. geschreven: Homeri *Nepenthes s. de* Helenae *medicamento*, Tr. ad Rhen. 1689, 8vo.

C.

Bl. 61. Sedert is uitgekomen: TH. PANOFKA, *Asklepios und die Asklepiaden. Eine in der K. Acad. d. Wiss. zu Berlin am* 22 *Mai u.* 19 *Juni* 1845 *vorgelesene Abhandlung*; Berl. 1846, gr. 4, met 91 afbeeld. op 8 platen. C.

Bl. 63—64. Bij den aldaar medegedeelden Eed, voeg ik hier nog de volgende twee oudere formulieren:

1. *Jurisjurandi formula medicinae candidatorum ut doctoratus gradum nanciscantur in Acad. L. B.*

» Testor Deum Omnipotentem, me hoc jusjurandum pro virili servaturum.

» Preceptores, qui Medicam Artem me docuerunt, et ad supremum in illà honoris gradum evexerunt, Parentum loco habiturum.

» Victus rationem Aegris commodam et salutarem praescripturum.

» Nullius intercessione, nec spontè noxium pharmacum cuiquam propinaturum: sed sanctè et castè vitam artemque meam instituturum.

» In quascunque domos intravero, ad aegrotantium duntaxat salutem ingressurum, et ab omni injurià inferenda procul futurum.

» Quaecunque inter curandum videro audiverove; si quidem ea efferri non expediat, silentio suppressurum.

» Hocce jusjurandum integrè servanti mihi et vità et arte feliciter frui contingat; sin sciens fefellero et perjuravero, contraria eveniant omnia."

2. *In Academia Ultrajectina.*

» Sanctè promitto, me eos, qui me Artem Medicam docuerunt, in eàque instituerunt, vel promoverunt, Parentum loco habiturum et honoraturum; Academiae Ultrajectinae decus et incrementum pro virili promoturum. In tractandis Aegris, Diaeta, aliisque Remediis, quantum ingenii viribus assequar, ex Aegrorum commodo usurum. Nec prece, nec pretio, aliave de causa, Pharmacum calamitosum cuiquam propinaturum: nec gravidae abortum procuraturum. Audita, vel visa inter curandum, non enuncianda, silentio involuturum. Et in his omnibus pietati, honestati, et conscientiae integritati, operam daturum. Haec si sincere praestitero, felix mihi per Deum vita et Ars esto: sin minus, adversa mihi eveniant omnia!"

Beide overgenomen uit: HIPPOCRATIS *Aphorismi*, *studio et cura* THEODORI JANSSONII AB ALMELOVEEN, *M. D.*; L. B. 1765.

C.

Bl. 65: » E u r y p h o" (Euryphon). De Heer GROSHANS teekent hierop aan (*Beoord.* bl. 143 volg.) dat, volgens GALENUS, EURYPHON vóór Hippokrates [II.] heeft geleefd; — dat de hier bedoelde EURYPHON, echter, waarschijnlijk de kleinzoon was van dezen; — en dat uit de (aldaar medegedeelde) plaats bij PLATO COMICUS blijkt, dat EURYPHON wel » *brandmiddelen*", moxas of derg. heeft gebezigd, maar niet, dat hij de » Paracentesis" *door middel van het brandijzer* verrigtte. Inderdaad geven de woorden ». πλεῖσται ἐσχάραι" minder eene meer langdurige, eene meer herhaalde aanwending met brandmiddelen op ééne en dezelfde plaats te kennen, dan wel het aanwenden van het brandijzer op » onderscheidene plaatsen." — Ter aang. plaatse in onzen tekst, wordt ook gezegd, » dat E u r y p h o n, volgens sommigen, de eenige schrijver der Knidische Spreuken is geweest, of dat hij althans een tweede (en volgens G a l e n u s, beter) afschrift daarvan veel verbeterd heeft. Te dien opzigte zij hier uit Prof. ERMERINS uitgaaf van H i p p o c r a t i s *Liber de Victus ratione in morbis acutis*, cet., L. B. 1841, het volgende medegedeeld (p. 98, 99, 368): » Cnidiae istae sententiae [waarover n.l. H i p p o k r a t e s aldaar spreekt: *περὶ διαίτης ὀξέων*, α'. » οἱ ξυγγράψαντες τὰς Κνιδίας καλεομένας γνώμας" κ. τ. λ.] a Gal. comm. ad Epid. VI. p. 886. vol. XVII a. Ed. Kühn, ad E u r y p h o n t e m auctorem referuntur." Maar aangezien H i p p o k r a t e s (aldaar, γ') verder zegt: » οἱ μέντοι ὕστερον ἐπιδιασκευάσαντες," voegt de Hoogl. er teregt bij: » Animadversione tamen dignum censeo Hipp. verbis οἱ μέντοι κ. τ. λ., de pluribus uno auctoribus loqui. Quod ita accipiendum videtur, ut hoc libro Asclepiadarum Cnidiorum medica praecepta tradita sint ab E u r y p h o n t e, adeo ut *hic libri auctor habitus sit*, licet re ipsa plures Cnidii ad materiem colligendam et amplificandam symbolam contulerint. Ceterum E u r y p h o n t a unum fuisse existimo

τῶν ὕστερον ἐπιδιασκευασάντων, quorum placita *magis* ἰητρικὰ videbantur Hippocrati [l. c. γ'.], ita ut maxime antiquorum rerum quarumdam ignorantiam reprehendat. Eurypho autem Hippocratis fuit aequalis, certe cum hoc eodem tempore vixit, quod vel e Platonis Comici loco apud Gal. comm. ad Aph. 42. VI. constat." — In aant. 3 (op bl. 65) heb ik verder gezegd, dat er in de Hippokratische geschriften plaatsen voorkomen, die door Euryphon geschreven schijnen te zijn. Hij toch zou het Boek *de salubri victu* geschreven hebben (GALEN., Comm. in Hipp. de Vict. acut; K. XV. p. 455); verder dat *de Victus ratione* (GALEN., de Alim. I, 1; Vol. VI. p. 473); dat *de internis affectionibus* (FOËS., Hipp. Opp. Sect. V. p. 282); enz. Zie verder SPRENGEL, *Versuch* cet. edit. van ROSENBAUM, I., S. 311, aant. van den laatstgenoemde, alwaar (en op pag. 312) ook andere bijzonderheden omtrent Euryphon worden medegedeeld. C.

Bl. 74: »Epicharmus." Het is twijfelachtig, of EPICHARMUS, die hier als Geneesheer vermeld wordt, en EPICHARMUS de Comicus, niet twee onderscheidene personen zijn geweest.

GROSH., *Beoord.* bl. 144; alwaar ook eenige gronden voor dat gevoelen voorkomen.

— — Bij »Akron." Voor de eenigzins duistere woorden: »waarvoor hij gaarne aangezien werd", lees: »waarvoor velen hem ten onregte hielden." — Ik heb in den tekst gezegd, »dat Akron, volgens SUIDAS, met Empedokles te *Athene* leefde." De Hr. GROSHANS (*Beoord.* bl. 146) zegt hieromtrent niet ten onregte, dat uit de medegedeelde woorden van SUIDAS, ten opzigte van Akro, »ἐσοφίστευε ἐν Ἀθήναις ἅμα Ἐμπεδοκλεῖ," *dit* nog niet volgt, en dat Akro waarschijnlijk een Periodeut of rondreizend Geneesheer is geweest, en als zoodanig ook Athene kan *bezocht* hebben. C.

Bl. 75. Empedokles heeft niet alleen een in de Oudheid zeer beroemd werk *over de Natuur* nagelaten, in 2000 Hexameters (SUIDAS, in voce Ἐμπεδ.), waarvan de fragmenten thans nog bestaan, maar hij had ook een werk, van 3000 verzen, geschreven over de Καθαρμοί, en een eigen boek over de Geneeskunde, ἰατρικὸς λόγος — die beide zijn verloren geraakt. Dat dit werk over de Natuur met dat over de »Expiatie's", uit 5000 verzen bestaan heeft, zegt ook DIOGENES LAËRT. VIII. 63, 77, terwijl ATHENAEUS (*Deipnosoph.* L. XIV, pag. 620, edit. van London, 1657) zegt: „τοὺς δ' Ἐμπεδοκλέους καθαρμοὺς ἐῤῥαψῴδησεν 'ολυμπιάσι Κλεομένης ὁ ῥαψῳδὸς, ὥς φησι Δικαίαρχος ἐν τῷ Ολυμπικῷ." C.

Bl. 79. In aant. 2 sprak ik over een H.S. van DEMOKRITUS *Abderites*, waarvan ik geene verdere bijzonderheden kende. — »Blijkens een' brief van Prof. GEEL, heeft de Parijsche Kon. Bibliotheek 4 manuscripten van denzelfden inhoud, waarvan ANCILLON

verslag heeft gegeven in de *Notices et Extraits*, Vol. VI, p. 302, sqq. Er bestaat daarvan eene Latijnsche overzetting in druk, die zelden voorkomt, maar door HOFFMANN in zijn *Lex. Bibliogr.* wordt vermeld. Het oorspronkelijke is niet uitgegeven. Het is echter niet van DEMOCRITUS *Abderites*, maar van eenen lateren Alchemicus."

GROSH., *Beoord.*, bl. 146.

Bl. 84. Ten aanzien van het hier gestelde, dat reeds in de eerste tijden, zelfs in het vóór-hippokratische tijdvak, »het geneeskundig personeel" door Hekeldichters en anderen soms werd ten toon gesteld, en wel grootendeels ten gevolge van de omstandigheid, dat de Geneeskunde toen bijna algemeen in handen was van weetnieten en kwakzalvers, — zij het mij vergund, hier nog een en ander mede te deelen, waarbij ik bepaaldelijk opmerkzaam maak, dat uit de daarop doelende plaatsen bij onderscheidene schrijvers der Oudheid, men al spoedig ontwaart, dat men ook destijds niet de *Geneeskunde* zelve hekelde en soms zelfs wel minachtte, maar bepaaldelijk hare *beoefenaren*. En dit was geen wonder! Want slaven, gewezen oppassers in baden en derg. waren destijds in den regel de beoefenaars der Geneeskunde, vooral in Rome, werwaarts zij uit Griekenland overkwamen, naar gelang Rome's toenemende weelde ook een grooter aantal geneeskundigen noodig maakte. Volgens GALENUS (*de opt. secta*, p. 27) verhaalt SPRENGEL, dat de Romeinen alle Grieken geneesheeren noemden, die slechts eene aderlating doen, likdoorns uitsnijden en tanden trekken konden. (ROSENBAUM verklaart echter, in zijne editie van SPRENGEL, I, S. 219, dat G. dit niet zegt.) Ten tijde der Keizers (SEUTON., *Nero* 37) was men gewoon, als iemand ter dood moest worden gebragt, een Geneesheer af te vaardigen, om den gevonnisde eene ader te openen en zóó te doen sterven. En waarom was de stand van Geneesheer toen zoo weinig geacht? Omdat er volgens de oudste inrigting van den Romeinschen Staat, slechts twee standen bestonden: krijgslieden en landbouwers; al het andere was aan de slaven en vreemdelingen overgelaten. »Et artes viles sunt et sordidae, quae manu constant;" SENECA, *Epist.* 88. — »'Ἀπείρητο γὰρ αὐτοῖς τέχνην ἐργάζεσθαι καὶ μανθάνειν βάναυσον;" PLUTARCH., *Agesil.*, c. 14. — Die slaven dan kochten zich vrij of werden vrij gelaten, en zetteden dan winkels op, *medicinas*. Maar in de laatste eeuwen vóór de gewone tijdrekening (b. v. in de Aquilische Wet; *Institut.* 4. Tit. 3. § 6. 7.) was het reeds anders gesteld en genoten de Geneeskundigen hoogere achting. — Onder de vele plaatsen, die bij Grieksche en Romeinsche oudere schrijvers te dien aanzien voorkomen, deel ik hier slechts de volgende mede:

PLATO, *de Legg.*, IX, p. 865: »ἰατρῶν δὲ πέρι πάντων, ἂν ὁ θεραπευόμενος ὑπ' αὐτῶν ἀκόντων τελευτᾷ καθαρὸς ἔστω κατὰ νόμον."

Omdat men het er voor hield, dat der Artsen kunst bestond »μακρὸν τὸν θάνατον ποιῆσαι", bij PLATO, *de Republ.* III. 406, zeide waarschijnlijk PAUSANIAS, wat bij PLUTARCHUS (*Apophth. Lac.* t. I, p. 921) gelezen wordt: *Κράτιστον δέ ἔλεγε τοῦτον ἰατρὸν εἶναι τὸν μὴ κατασήποντα τοὺς ἀῤῥωστοῦντας, ἀλλὰ τάχιστα θάπτοντα."*

ARISTOPHANES heeft, zoo als bekend is, vele plaatsen, die op de Geneeskundigen betrekking hebben.

In zijnen *Plutus*, vs. 407—408, zegt CHREMYLUS, op den voorslag van BLEPSIDEMUS, om den blinden PLUTUS door een' arts te doen behandelen:

»τίς δῆτ' ἰατρός ἐστι νῦν ἐν τῇ πόλει;
»οὔτε γὰρ ὁ μισθὸς οὐδὲν ἔστ', οὔθ' ἡ τέχνη."

(»Deficit ars, ubi illi merces sua non est;" vid. ARIST. *Comoed.* studio BRUNCK, Argentor. 1783, I, p. 255.)

Verder blijkt ook uit de *Ecclesiazusae* van ARISTOPHANES, vs. 360—365, met welke minachting hij geneeskundige zaken ten tooneele bragt.

In de *Nubes*, vs. 331 volgg., komen de geneeskundigen (ἰατροτέχνας) voor in gezelschap met allerlei kwakzalvers, bedriegers en opligters.

In de *Aves*, vs. 584, wordt gezegd: »εἶδ' ὅ γ' Ἀπόλλων, ἰατρός γ' ὤν, ἰάσθω· μισθοφορεῖ δέ." —

ATHENAEUS, *Deipnosoph.* Lib. IX, p. 377. F., edit. Lugd. 1657: »Μέγας δ' ἐστὶ σοφιστὴς καὶ οὐδὲν ἧττων τῶν ἰατρῶν εἰς ἀλαζονείαν καὶ ὁ παρὰ Σωσιπάτρῳ μάγειρος."

Aldaar Lib. XV, p. 666. A.: »ου γὰρ κακῶς τινὶ τῶν ἑταίρων ἡμῶν ἐλέχθη τ', Εἰ μὴ ἰατροὶ ἦσαν, οὐδὲν ἂν ἦν τῶν γραμματικῶν μωρότερον."

Zoo zegt ook PHILEM. JUN. bij STOBAEUS *Florileg.* CII 6:

»μόνῳ δ' ἰατρῷ τοῦτο καὶ συνηγόρῳ
»ἔξεστιν, ἀποκτείνειν μὲν, ἀποθνήσκειν δὲ μή."

(Zóó ongeveer ook PLINIUS, H. N. XXIX. 1, 6: »Medico tantum hominem occidisse impunitas summa est.")

MARTIALIS zegt aan SYMMACHUS (V. 9.):

»Languebam, sed tu comitatus protinus ad me
»Venisti centum, SYMMACHE, *discipulis;*
»Centum me tetigere manus aquilone gelatae:
»Non habui febrem, Symmache, nunc habeo."

JUVENALIS Satyra X. 221:

» Quot Themison aegros autumno occiderit uno...."

Bij PLINIUS, Lib. XXIX, c. I. vindt men ook onderscheidene berigten hierover: — b. v. dat men de Empirische school weder verliet, »*quoniam necesse erat in ea litteras scire.*" En verder de »infelix monumenti inscriptio *turba se medicorum perisse.*" Vervolgens: ..... »sicut populus Romanus ultra sexcentesimum annum,

nec ipse in accipiendis artibus, lentus, Medicinae vero etiam avidus, *donec expertam damnavit.*" — »In taedium artem omnesque Medicos transisse", nadat ARCHAGATUS van »*Vulnerarius*", bij het volk »*Carnifex*" was geworden, is bekend, even als ook hetgeen CATO aan zijn' zoon schreef over de *Grieksche* Geneesheeren, en PLINIUS ons mededeelt. Het eigen oordeel van PLINIUS is ook niet zeer vleijend. Maar, voegt hij er bij: »Non *rem* antiqui damnabant, sed *artem*!" — even als ROUSSEAU zeide: »On me dira sans cesse, que les fautes sont »du *Médecin*, mais que la *Médecine* en elle-même est infaillible; — »à la bonne heure, — mais qu' elle vienne donc sans Médecin!"

Over dit onderwerp verdient vooral nader verg. te worden: W. A. BECKER, Charikles, *Bilder alt-griechischer Sitte*, u. s. w. II, Leipzig, 1840, S. 89—107. »*Die Aerzte.*" — Ook dient hier herinnerd te worden aan de Talmudische, zoo befaamde stelling: »*Optimus Medicorum ad Gehinnom* (d. i. *ad inferos*) *abit*", in Tract. *Kidduschin* fol. 82, *a.*; waarover nadere verklaring b. v. bij ISRAËLS, *Diss. laud.* p. 29. — Bij ROSENBAUM (SPRENGEL's *Gesch. d. Arzneikunde* I (1844), S. 220 ff.) vindt men de voornaamste geschriften opgegeven, om een waar en volledig overzigt te kunnen geven van het onderwerp, dat ons hier thans eenige oogenblikken heeft bezig gehouden. C.

Bl. 84. Bij het behandelen der »Grieksche geneeskundige staatsregeling vóór Hippokrates", missen wij ongaarne, dat er in Athene Geneesheeren van Staatswege werden bezoldigd, om de armen kosteloos (προῖκα) te behandelen. — Reeds vóór den Perzischen oorlog was DEMOCEDES [over wien reeds bl. 73—74 gesproken is] te Athene door den Staat bezoldigd. HEROD. III, 131. Hij ontving honderd minae 's jaars. — Bij de verantwoordelijkheid der Geneesheeren voor verwaarloozing der lijders, moet gevoegd worden, dat zij niet verantwoordelijk waren voor sterfgevallen, die het gevolg van de eene of andere kunstbewerking waren, enz. — GROSH., *Beoord.* bl. 150—151.

Bl. 90, tekst en aant. no. 5. — Prof. K. E. CHR. SCHNEIDER gaf onlangs (in Janus, *Zeitschrift* u. s. w. von HENSCHEL, I. (1846), Hft. 1, S. 85—115, eene Verhandeling: »*Hippokrates und Artaxerxes; Ein kritischer Versuch*", waarin het vóór en tegen van de waarheid dezer gebeurtenis grondig wordt behandeld. C.

Bl. 91, 4. *a* Hippokrates zal althans zeker *veel* niet hebben willen achterlaten, zoo als de nakomelingschap het ontvangen heeft op en uit *zijn'* naam. C.

Bl. 93. »Vóór Hippokrates hebben *bijna alleen* gedichten van eenen heterogenen inhoud bestaan." Deze woorden van ISENSEE zijn mij later gebleken, *te* uitsluitend te zijn. C.

Bl. 95. HIPPOKRATES APHORISMEN. *Durchaus berichtigte Griechische Urschrift, deutsche Uebersetzung, kritischer Apparat und griechisches Wortverzeichniss*, von Dr. FR. AUG. MENKE, ord. Leh-

rer der *Gelehrtenschule* in *Bremen*, Bremen 1844; XII. u. SS. 111., gr. 8. C.

Bl. 97, eerste aant. De vertaling van HASSARDUS (n.l. *van de wonden in 't Hooft*) met eene *Korte verklaringe* is ook gedrukt achter D. CAROL. BATTUS, *Hant-boeck der Chirurgyen*, enz., Amst. 1653, 12mo.

No. 8. Van den ὅρκος, den *Eed*, is sedert uitgekomen de volgende uitgaaf (waarbij tevens de werken no. 17, 18, 33 enz. bij ons, gevoegd zijn): *Le serment*, *la Loi*, *de l'Art*, *du Médecin* cet. *d'*HIPPOCRATE; trad. du Grec sur les textes manuscrits et imprimés, accomp. d'introductions et de Notes par CH. V. DAREMBERG, Paris 1843, 12mo. C.

Bl. 99. No. 20. Er is sedert bij ons verschenen: A. L. G. VON BAUMHAUER, *Commentat. phil.-lit. inaug. in librum qui inter Hippocrat.*^{s} *exstat* περὶ φύσιος ἀνθρώπου, Traj. ad Rh. 1843.

No. 24. Van περὶ ἐνυπνίων bestaat eene Latijnsche editie met SCALIGER's *Comment.*, Amst. 1659, 12°. C.

Bl. 102. Over KÜHN's editie van Hippokrates velt Prof. ERMERINS het volgende vonnis (*de vict. rat. in morb. acut.*, Proleg. XVIII seq.): »Kühnii editio, editionis nomine vix digna est, quum nihil »sit nisi repetitio textus et interpretationis Latinae Foësii", cet. C.

Bl. 103—104. Ter bevestiging van onze stelling, »dat Hippokrates nooit een menschelijk lijk heeft ontleend" (vg. echter hierbij mijne volgende Aanteekening), voert de Hr. GROSHANS aan: MALGAIGNE's *Etudes sur l'Anatomie et la Physiologie d'*HOMÈRE, Paris 1842, waarin de schrijver onder anderen zegt: »Quelle n'a pas été ma surprise » de retrouver dans HOMÈRE les mêmes mots avec la même signification et »presque la même science que dans l'HIPPOCRATE! Bien plus, la source »tant cherchée de cette anatomie primitive, cette question si curieuse »sur laquelle HIPPOCRATE garde le silence, HOMÈRE semble nous la »révéler; en sorte que mes recherches m'ont conduit à cette con»clusion inattendue, que l' *Iliade* et l' *Odyssée*, cette vaste encyclo»pédie, n'etaient pas seulement pour les Grecs le plus sûr fonde»ment de leur religion, de leur langue, de leur histoire, de leur »géographie politique, mais que, dans une sphère plus modeste, »elles leur avaient transmis des connaissances et un langage anato»mique auxquels, même au siècle d' HIPPOCRATE, on avait à peine » fait quelques rares additions." Uit den *Ilias* alleen trok MALGAIGNE 145 zeer naauwkeurige beschrijvingen van wonden, die hij dan met de ontleedkundige enz. opgaven van Hippokrates nader vergelijkt. GROSH., *Beoord.*, bl. 151—152.

Bl. 104—105. »Hippokrates heeft de schedelnaden duister en de Regio temporalis inderdaad ellendig aangegeven." De reden daarvan wordt door MALGAIGNE (*Etudes* cet. pag. 21) zóó opgegeven: »Il y a surtout une partie de l' ostéologie d' Hippocrate et même »encore d' Aristote, qui était restée jusqu' à présent inexplicable,

»et qui même avec ces recherches sur les origines de l' anatomie »antique, récemment encore n' aurait peut-être pas pu être expli- »quée. Je veux parler de la voûte du crâne et des sutures du »crâne, peintes par ces deux illustres auteurs avec des circonstances »si fabuleuses, qu'il faut bien en conclure, *que, jusqu' à l'école »alexandrine, aucun anatomiste de profession n' avait eu sous »les yeux une tête humaine complète.* D' où cela provient-il cepen- »dant, puisque les cadavres étaient livrés tout entiérs au bûcher? »La cause en est due à un phénomène, qui nous a été révélé na- »guère par un évènement à jamais funeste, et qui pourtant n' a »pas laissé de porter quelques fruits pour la science. Le crâne, »soumis à une excessive chaleur, ne saurait lutter contre la vapeur »développée dans sa cavité; il éclate et se brise. De là la diversité »des félures, qui out pu être prises pour des sutures; de là, sans doute »aussi, l' idée d'une suture circulaire, que jamais ni les dissections ni »les opérations n' auraient suggérée.'' (GROSH., *schr. meded.*) — In hoe verre deze verklaring de ware zij, blijve aan het oordeel van den Lezer overgelaten. Slechts wil ik ééne aanmerking maken. MALGAIGNE kent alzoo aan Hippokrates en zijne volgelingen, tot aan de Alexandrijnsche school — zie de cursief gedrukte woorden — zelfs de *gelegenheid* niet toe, om slechts een volledig *hoofd* te zien. Dat is echter gewis veel te sterk uitgedrukt. Immers, al moge GALENUS van den anderen kant zich *ook* aan overdrijving hebben schuldig gemaakt, zeggende (*de anatom. administr.* L. II, c. 1, p. 280 seq., ed. K. vol. II., waarmede men verg. wat ik boven, bl. 218 (1) heb medegedeeld) uitdrukkelijk, dat reeds de Asklepiaden of de oude Geneesheeren van der jeugd af, even als in het lezen en schrijven, zoo ook in de Ontleedkunst onderrigt ontvingen, — dan weet men echter toch zeer goed, dat ook in de oudste tijden de enkele gunstige gelegenheden niet werden verzuimd, om menschelijke lijken zoo veel mogelijk te onderzoeken. Ik herinner aan het harige hart van ARISTOMENES den Messeniër (PLIN. XI. 70); aan dat van LEONIDAS (STOB. *Floritleg.* VII. 64; PLUTARCH. *Parall.* 4; HERODOT. VII. 238 [ander verhaal]); aan de daadzaak, dat men ja de naauwgezetste vereering toedroeg aan de lijken van braven, vrienden, enz., maar geenszins aan die van booswichten, landverraders en derg., die onbegraven bleven liggen; aan de gelegenheid die er bestond, om lijkopeningen te doen van kinderen, die ten vondeling gelegd waren, wat in Griekenland, sedert de oudste tijden, een heerschend gebruik was, enz. Over dit alles moet vooral nader verg. worden de aant. van ROSENBAUM op SPRENGEL, I. S. 195—197, waar de bronnen ook alle vermeld zijn. — Maar wat nog meer is: in het Boek *de articulis*, dat van HIPPOKRATES zelven is, of althans zeer kort na hem geschreven (zie boven, bl. 97), komt eene plaats voor (ed. K. III. p. 198),

waaruit blijkt, dat dien schrijver het onderzoek van lijken niet vreemd was. Van den breuk der ruggewervels sprekende, wordt daar n.l. gezegd: »Quare istud neque concutiendo neque quapiam »alia ratione reponi manifestum est, *nisi quis homine dissecto* »deinde manu immissa in ventrem contrectando interiore parte in »exteriorem protrudat; *quod mortuo quidem licet*, viventi vero nequa-»quam fieri potest." — Eindelijk, om niet meer aan te voeren, sluit ik deze aant. met de plaats uit de *Epidem* L. V. (trouwens *onecht*), ed. K. III, p. 560, waar van een' lijder, gestorven aan eene breuk der ribben met opvolgende verettering, gezegd wordt: »Secta cute, in omento »foramen visum est utrimque penetrans, et ad renem ossaque »putredo perveniebat." C.

Bl. 105. Hetgeen hier in *aant.* 3 wordt gezegd, is ook betoogd in de Diss. van AL. FRIEDLEBEN, *Hippocratis Coi biologiae explicatio nova;* Diss. inaug. Wirceburg. 1842, 8vo. C.

Bl. 107. »H i p p o k r a t e s heeft vooral ook o. a. *diaphoretische* middelen gegeven." — »Ik weet niet, dat er eene plaats in HIPP. »is, waaruit ISENSEE dit opgemaakt kan hebben. Daarom zegt dan ook »HECKER (*Gesch. d. Heilk.* I, S. 158) meer juist; »Eine gelinde »»Beförderung des Schweisses war nach der Hipp. Krisenlehre in »»allen hitzigen Krankheiten nothwendig, denn diese Entscheidung »»war ihnen nach Hipp. eigenem Ausspruche allen gemeinschaftlich. »»Es sind indessen keine bestimmte Mittel dazu angegeben, sondern »»die ganze Fieberdiät war darauf berechnet. Eine eigentliche »»*schweisstreibende Methode* gab es daher noch nicht." — Dr. »HOLLAND (in *Medical Notes and Reflections*, sec. edit., 1840, p. »63) zegt: »Looking cursorily to medical history on the subject be-»»fore us (n.l. on sudorific medecines) it would appear that the »»use of internal sudorific medicines was comparatively infrequent »»among the Greek and Roman physicians. Collecting the passages »»in HIPP. which relate to this point, I doubt not that Dr. FREIND »»was justified in believing, that by this great physician sweating was »»regarded much more as a prognostic sign than as an instrument of »» cure." »De plaats van FREIND (*Comm. nov. de febribus*, Lond. 1717) »luidt aldus: »Etenim sudor perpetuo apud HIPP. non ut curandi »»instrumentum, sed tantum ut praesagii nota praeponitur." "

GROSH., *schrift. mededeeling.*

Bl. 111. »H i p p o k r a t e s heeft veel gebruik gemaakt van buikzuiverende middelen." Vg. hierbij: C. OTTO SEIDENSCHNUR, *Diss. hist.-med. inaug. de* H i p p o c r a t i s *methodo alvum purgandi*, Lips. 1843, 4to. C.

Bl. 112. Aan het slot van de beschouwing van H i p p.'s *verdiensten ten opzigte der Pathologie en Therapie* (bl. 107—112), verdient nog het volgende punt afzonderlijk hier aangestipt te worden: LITTRÉ had geschreven (*Oeuvres complèt. d'* HIPPOCRATE, traduct.

nouv. cet. II, p. 538 seq.), dat de door Hippokrates in de *Libri Epidem.* medegedeelde waarnemingen over de koortsen op *geene* ziekte kunnen toegepast worden, die men te Parijs in de gelegenheid is waar te nemen, maar dat zij betrekking hebben op de remitterende en aanhoudende koortsen van heete landen (*fièvres remittentes et continues, pseudocontinues*). CONRADI is nu daartegen opgekomen (*über die von* HIPPOKRATES *geschilderten Fieber, mit Rücksicht auf* LITTRÉ's *Meinung von denselben.* Götting. 1844, pp. 36, 4to), en poogt te bewijzen, » dat de door HIPP. geschetste koortsen geenszins alleen betrekking hebben tot de tusschenpoozende (?) en aanhoudende koortsen van heete landen;" enz. — Aan eene schriftelijke mededeeling hieromtrent van den hr. GROSHANS, ontleen ik verder het volgende: » Algemeen heeft men aangenomen, dat de » koortsen, die in de *Epidemieën* afgeschilderd worden, groote over- » eenkomst hebben met die, welke wij heden ten dage in onze Wes- » tersche landen waarnemen. Zoo zegt FREIND, in zijne *Comm.* » I., p. 6. 7: » febres his, quas delineat HIPPOCRATES, nequaquam » » absimiles, et ortae sunt omni tempore, et, credo, orientur: » » quod ex omnium authorum praesertim SYDENHAMI scriptis, evin- » » citur. Hic multum cum suâ laude, morem Hippocraticum secu- » » tus, febres, quae in quoque annorum statu increbuerint, dili- » » genter atque enucleate descripsit: de quo tamen opere liceat » » mihi dicere, quod, utcunque, sivi loci positione, sive constitu- » » tione aëris, ab *Anglia* longissime discrepet *Thasos*, inter febres » » et ab illo et ab HIPPOCRATE adumbratas minimum intersit » » discrimen." — Behalve CONRADI, is ook tegen LITTRÉ opgekomen » FUSTER, in zijn werk *des maladies de la France dans leur rap-* » *ports avec les saisons, ou Histoire médicale et météorologique de* » *la France.* Paris 1840 en in *Observations critiques sur l'inter-* » *prétation des Épidemies d'* HIPPOCRATE, *à propos de la nouvelle* » *traduction de M.* LITTRÉ; in *Revue Médic.* 1840, T. III. (LITTRÉ » heeft daarna zijne meening tegen FUSTER verdedigd, in de Voorrede » van zijn derde deel)." C.

— — Voor de *Materies medica* van Hippokrates vg.: JOS. MENDEL RAUDNITZ, *Diss med. inaug. de Materia medica* HIPPOCRATIS, Dresdae 1843. C.

— — *Chirurgie* van Hippokrates. De hoogte, waarop de Chirurgie van Hippokrates reeds stond, is vooral daarom merkwaardig, omdat te dien tijde haar ontleedkundige grondslag nog zoo weinig bearbeid, nog zoo gebrekkig was. Dat onderwerp had door ons wel wat uitvoeriger mogen en kunnen behandeld worden; te meer, omdat de zaak zulks verdient, en er te dien aanzien reeds vele navorschingen zijn gedaan. Daaronder behoort vooral: D. F. N. GUERBOIS, *la Chirurgie d'* Hippocrate, *extraite de ses Aphoris-*

mes, examinés sous leur point de vue chirurgical, avec des commentaires, Paris 1836; — LITTRÉ, in zijne inleidingen tot de chirurgische geschriften van Hipp., Bd. III. en IV. van zijne editie. — Dat Hippokrates zoo hoog moet aangeschreven worden ook ten aanzien van zijne chirurgische kennis en praktijk, is verder daarom opmerkenswaardig, omdat hij en de zijnen èn inwendige praktijk èn Chirurgie te gelijk uitoefenden, zoo als ook CICERO zegt *(de Oratore* III. 33): »An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse »tum alios medicos, qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui »oculis mederentur?"

C.

Bl. 113. Voor de *Oogheelkunde* van denzelfden, vg.: AUG. ANDREAE, *die Augenheilkunde des* HIPPOKRATES; *Programm der K. Med.-Chir. Lehranst.* cet., Magdeburg 1843.

C.

Bl. 115—116. Bij de hier medegedeelde Indeelingen der Hippokratische geschriften van LINK en PETERSEN, voeg ik nog de volgende

Indeeling der z. g. HIPPOKRATISCHE *Geschriften*,
volgens LITTRÉ (T. I, p. 434—436).

I. KLASSE.

Echte geschriften.

1. De prisca medicina.
2. Praenotiones.
3. Aphorismi.
4. Epidemicorum Lib I. et III.
5. De ratione victus in morbis acutis.
6. De aëre, aquis et locis.
7. De articulis.
8. De fracturis.
9. Vectiarius.
*10. De capitis vulneribus.
11. Jusjurandum.
12. Lex.

II. KLASSE.

Geschriften van POLYBUS.

13. De Natura hominis.
14. De salubri victus ratione.

III. KLASSE.

Vóór-Hippokratische geschriften.

15. Coacae praenotiones.
16. Praedictorum lib I.

IV. KLASSE.

Geschriften van de Koïsche School, van tijdgenooten of scholieren van HIPPOKRATES.

17. De ulceribus.
18. {De fistulis et
19. {De haemorrhoidibus.
20. De pneumatibus (flatibus).
21. De locis in homine.
22. De arte.
23. De regimine et insomniis.
24. De affectionibus.
25. De internis affectionibus.
26. De morbis lib I, II, III.
27. De partu septimestri.
28. De partu octimestri.

V. KLASSE.

Uittreksels en aanteek.

29. Epidemicorum lib. II, IV, V, VI, VII.
30. De officina medici.
31. De humoribus.
32. De liquidorum usu.

VI. Klasse.

Geschriften van een eenigen schrijver, die eene afzonderlijke reeks in de verzameling uitmaken.

33. De genitura.
34. De natura pueri.
35. De morbis lib. IV.
36. De morbis mulierum.
37. De his, quae ad virginem spectant.
38. De sterilibus.

VII. Klasse.

Geschrift van Leophanes?

39. De superfoetatione.

VIII. Klasse.

Na-Hippokratische, ten tijde van Aristoteles en Praxagoras geschrevene werken.

40. De corde.
41. De alimento.
42. De carne.
43. De hebdomadibus. (Een H.S. te Parijs; latijn).
44. Prorrheticorum Lib. II.
45. De glandulis.
46. Fragment in het geschrift de Nat. ossium.

IX. Klasse.

Geschriften, door de oude Critici niet vermeld; Fragmenten en Compilatie's.

47. De medico.
48. De decenti habitu.
49. Praeceptiones.
50. De corporum resectione (Anatomia).
51. De dentitione.
*52. De visu.
53. De natura muliebri.
54. De foetus exsectione.
55. Aphorismorum lib. VIII.
56. De natura ossium.
57. De crisibus.
58. De diebus criticis.
59. De purgantibus.

X. Klasse.

Verloren geraakte geschriften.

60. περὶ ὀλεθρίων τραυμάτων.
61. περὶ βελῶν καὶ τραυμάτων.
62. τὸ πρῶτον περὶ νούσων τὸ σμικρότερον.

XI. Klasse.

Apokryphe geschriften.

63. Epistolae.
*64. Senatus consultum.
65. Orationes.

C.

Bl. 120. Bij het hier gezegde nopens Plato's kennis aangaande den bloedsomloop, verdient ook aangevoerd te worden: J. DE RHOER, die in zijne *Feriae Daventrienses, s. Miscellaneorum Libri duo*, Tr. ad Rh. 1758, pag. 254, te midden van allerlei andere onderwerpen, ook vraagt: »An res illa (n.l. de Circulatio sanguinis) latuit reliquos omnes, usque dum HARVEUS seculo superiori in lucem »protraheret? Quid observaverit familia Aesculapii ignoro, scio »autem Platonem iam docuisse. Ille enim cor nostrum »ἅμα τῶ »

»»φλεβῶν καὶ πηγὴν του περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς »»αἵματος," dicit in TIMAEO, p. 1073." C.

Bl. 125. »Akumenes." Lees: Akumenus. C.

Bl. 130. Bij de vermelding van de geschriften van Aristoteles, voer ik hier thans aan: C. PRANTL, *de* Aristotelis *librorum ad Hist. animalium pertinentium ordine atque dispositione*, Monachii 1844; — A. L. GASTMANN, *Spec. de Methodo philosophandi* Aristotelica, Groning. 1845. C.

Bl. 134. »Over ARISTOTELES als Botanicus bestaat een afzonderlijk werkje van HENSCHEL, te Breslau uitgegeven: *Comment. de Arist. Botanico Philosopho* scr. A. G. E. F. HENSCHEL, Vratisl. 1824."

GROSH, *Beoord.* bl. 153.

Bl. 141. Bij Theophrastus kan geschiktelijk vermeld worden: C. FRAAS, *Synopsis plantarum Florae classicae, oder übersichtliche Darstellung der in den klassischen Schriften der Griechen und Römer vorkommenden Pflanzen* u. s. w., München 1845. C.

Bl. 142, regel 1 v. o. staat *Jubis*, lees: *Julis.* C.

Bl. 143. »Chrysippus zal in zoo ver de *leermeester* van ERASISTRATUS geweest zijn, als zijne werken door E. geraadpleegd kunnen wezen."

GROSH, *schr. mededeel.*

Bl. 144. Erasistratus heeft bij zijne verdiensten ten opzigte der Ontleedkunde over het geheel, zich bepaaldelijk verdienstelijk gemaakt, behalve door zijne t. d. pl. opgenoemde onderzoekingen, door zijne duidelijke inzigten van de ontleedkundige gesteldheid des bloedsomloops. Hij kende toch zeer naauwkeurig de klapvliezen van het hart en de ,,Synanastomosen", d. i. de vereeniging van de uiteinden der slagaders met de beginselen der aderen, en zoude zeker alzoo ook reeds de ontdekker van de physiologische gesteldheid der Circulatie geworden zijn, zoo hij niet, ter wille van zijne eens opgevatte theorie van de bloedledigheid der slagaderen en derzelver opvulling met Pneuma, van den waren weg tot verder onderzoek ware terug gehouden. C.

Bl. 149. Hier wordt gezegd, dat van Herophilus ook afkomstig is het eerst door CH. BELL en JOH. MÜLLER, in onze eeuw voldingend aangetoonde *onderscheid in den oorsprong der (beweegen) gevoelszenuwen.* — »Volgens de plaats van RUFUS EPHESIUS, ed. »*Clinch* (niet *Clincht.*), Lond. 1726, p. 65: »νεῦρόν ἐστιν ἁπλοῦν »σῶμα" κ. τ. λ. blijkt, dat niet HEROPHILIUS, maar ERASISTRATUS »het onderscheid aanwees tusschen beweeg- en gevoelzenuwen; maar »zoo wij ons niet bedriegen, blijkt uit de plaats van RUFUS geens»zins, dat hij zelfs een schemerachtig denkbeeld van de ontdekking »van BELL zoude gehad hebben, daar hij den oorsprong aller gevoel»zenuwen, die, volgens hem, hol zouden wezen, in de hersenvliezen, »dien der beweegzenuwen in de groote en kleine hersenen plaatst.

»Echter spreekt HEROPHILUS ook van zenuwen, die uit het ruggemerg »ontstaan. Cf. RUFUS, ibid. Maar ook daaruit kan men geenszins »met ISENSEE aannemen, dat de ontdekking van BELL reeds aan deze »beide oude Geneesheeren bekend zoude geweest zijn." GROSH., *Beoord.*, bl. 153—154. — Ik geloof echter, dat de Hr. GR. ten onregte in onzen tekst iets meer gelezen heeft, dan dat reeds Herophilus (of Erasistratus) een »*onderscheid*" heeft aangenomen en gekend tusschen den oorsprong der beweeg- en gevoelszenuwen; — een onderscheid, dat eerst in onze dagen voldingend, d. i. grondig en juist, het eerst door BELL en MÜLLER is aangetoond. C.

Bl. 154. Herophilus *en* Agnodice. Teregt teekende de Hr. GROSHANS hierop aan: »Deze gebeurtenis is *niet* met HEROPHI- »LUS [den stichter der Herophilaeïsche School], maar met zekeren »HIEROPHILUS te Athene voorgevallen [?]. Zie PETITUS, *Leges Atticae*, »*Titulus de medicis et philosophis* I, p. 387, die, volgens HYGINUS »(Fab. 274), de gebeurtenis mededeelt, waarin van »Hierophilo cui- »dam", van »Athenienses" en van »Areopagitae" gesproken wordt, — »ten blijke, dat de zaak niet in Alexandrië, maar in Athene heeft »plaats gehad [?]. Zie GROSH., *Beoord.*, bl. 148—149.

Bl. 170: »Archagatus had den spotnaam van »*Vulnerarius*" en van »*Carnifex*" ontvangen." — De Heer GROSHANS (*Beoord.* bl. 154) meent, dat »*Vulnerarius*" echter geen spotnaam was. Ik geloof, bij nader inzien, dan ook, dat de woorden bij PLINIUS (*H. N.* XXIX. c. 1): »*Vulnerarium eum tradunt fuisse vocatum* (andere lezing: *Vulnerarium eum fuisse credunt*), enz., eerder eene soort van *eerenaam* insluiten, dan een' scheldnaam; — met andere woorden, dat men Archagatus, wegens zijne vaardigheid in het opereeren, eerst den eerenaam van »Vulnerarius" had gegeven, en dan later, toen hij al te veel sneed en brandde, dien naam in »Carnifex" veranderde. C.

Bl. 176: »Antonius Musa werd *geädeld*;" lees: in den *Ridderstand* opgenomen. GROSH., *Beoord.*, bl. 154.

— — »De Geneesheeren waren reeds door Julius Caesar tot Romeinsche burgers verheven." — » GAUPP merkt hieromtrent het volgende aan, *de Professoribus et Medicis eorumque privilegiis in jure Romano*, Bresl. 1827, p. 30: »Falsissimum vero, Julium »Caesarem omnes medicos civitate donasse, quum potius iis tantum- »modo concessa fuerit, qui tunc ex Graecia aliisque regionibus partim »ingenui, partim manumissi Romam venerant, ut medicinam exerce- »rent. — PLIN. *Epist.*, X, 4, ubi Plinius medico suo Harpocrati »civitatem Romanam a Trajano petit." GROSH., *Beoord.*, bl. 155.

Bl. 187. Hetgeen Prof. ERMERINS aanvoert, ten stelligen betooge, dat de beide Soranus'sen slechts één persoon waren, luidt onder anderen als volgt (l. c. pag 373): »Tum vero COELIUS (pag. 493. Ed.

»Almeloveen): »sicut, inquit, secundo libro de caenotetis scribens. »SORANUS docuit." Eosdem autem περὶ κοινοτήτων libros auctor nos»ter suos esse dicit p. 23, ubi: ὅπερ, inquit, οὐχ ὑγιές ἐστιν, ὡς »ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ κοινοτήτων ἐπελογίσθη. Quo quidem argumento »gravius vix reperias aliud ullum, ut demonstres ab eodem, quem »laudat Coel. Aurel., auctore tractatum nostrum περὶ γυναικείων »παθῶν esse profectum. Utrumque certe coniunctum, tum hoc, »tum, de quo mox monuimus, autorem nostrum Methodicum fuisse, »facit, ut ego omnem dubitationem praecisam esse patem." — Overigens heeft HAESER ook nog in zijn *Archiv* I, S. 30*), Jena 1840, dezelfde stelling verdedigd. C.

Bl. 191. Bij de schrijvers over Celsus moet gevoegd worden: C. KISSEL, A. Cornelius Celsus; *eine historische Monographie.* I. Abth. *Leben und Wirken des* Celsus *im Allgemeinen.* Giessen 1844; — A. C. Celsus, *üb. d. Arzneiwissenschaft, in acht Büchern,* übers. u. erklärt von Dr. ED. SCHELLER, I. (Boek I—IV, en BIANCONI's *Brieven over* Celsus), Braunschweig 1846. C.

Bl. 193. Over Celsus en zijne Therapie, vg. ook: H. H. FR. ZIMMERMANN, *de Aquae usu Celsiano.* Part. I. *Diss. inaug. hist.-medica.* Halis Sax. 1844. C.

Bl. 202. »Herodotus (de *Eklecticus*) heeft inderdaad Variola en Varicella gezien," enz. — Wanneer ik nu, met sommigen, HECKER's woorden (*Gesch. d. Heilk.* I, S. 461): »So viel ist aus»gemacht, dass das Alterthum keine *ausgebildeten* Pocken, und »überhaupt Ausschlagskrankheiten nicht in *der* Ausbreitung kannte, »wie sie erst späterhin vorkamen," ook gaarne tot de mijne maak, dan is dit toch wel niet in strijd met de voorgedragene stelling, die, als wij al de daarvoor (bl. 202—203) aangevoerde argumenten *te zamen genomen* beschouwen, mij nog altijd vrij waarschijnlijk voorkomt. C.

— — Aant. 1. Lees: J. C. OSTERHAUSEN, *de Sectae Pneumaticorum medicorum historia Diss.*, Altorf. 1791, 8vo.

GROSH., *schr. meded.*

Bl. 204 wordt gesteld, »dat Aretaeus omstreeks 30—90 na Chr., in Italië, en wel waarschijnlijk ook in Rome, geleefd heeft." — De Heer GROSHANS (*Beoord.* bl. 156) zoude zwarigheid maken, om den leeftijd van Aretaeus op 30—90 na Chr. te bepalen, of, zoo dit al niet tegengesproken kan worden, twijfelen, of hij te Rome gewoond hebbe. De Heer GR. schijnt Aretaeus nog *vroeger* te stellen, of hem anders zijne bekendheid met Rome te ontkennen. (Zie ook GROSHANS, *Prodromus Faunae* HOMERI *et* HESIODI, fasc. II, in *Tijds. voor Nat. Gesch. en Phys.* X (1843), pag. 315, aant.) Ik wil thans hier in geen nader onderzoek van dat vraagstuk treden; vooral niet, omdat wij eerlang de nieuwe uitgaaf van Aretaeus

zullen ontvangen, waaraan Prof. ERMERINS reeds zoo vele jaren gearbeid heeft, en in wier *Prolegomena* ook deze vraagstukken grondig beantwoord zullen worden. Zóó veel is zeker, dat Aretaeus ook *later* geleefd heeft, dan in onzen tekst is aangenomen. C.

Bl. 205, aant. 1. Bij nader inzien schijnt mij mijne meening, als of men vóór Aretaeus niet wel onderscheiden had tusschen *Pleuritis* in *Pneumonie*, minder juist toe, aangezien toch reeds Hippokrates (b. v. *Aph.* VI. 16) van beide spreekt: » ὑπὸ πλευρίτιδου ἢ ὑπὸ περιπνευμονίης" κ. τ. λ. C.

Bl. 207. Regel 4 v. o. tekst, staat: Boerhaave's, lees: Wiggan's. GROSH.

Bl. 240. Sedert is verschenen: H. GRÄTZ, *Gnosticismus und Judenthum.* Krotoschin 1845. C.

Bl. 244. *Dr.* Francia;" lees: *Dr. Juris* Francia. GROSH.

Bl. 248. Over de operatie door Aëtius beschreven en hier opgenoemd, de » *Periskythismus*," spreekt ook Prof. ERMERINS (*Anecdota medica Graeca*, L. B. 1840, p. 299), bij gelegenheid, dat hij (p. 111) caput 2 libri II mededeelt van het *Conspectus Medicinae* LEONIS *Philosophi et Medici*, waar gezegd wordt, dat men bij de hevige hoofdpijn zóó moet handelen: » δεῖ οὖν ἐπὶ τῶν τοιούτων » ἀγγειολογίαν καὶ ἀρτηριοτομίαν παραλαμβάνειν, ἢ καὶ περισκυ- » φισμὸν ὅλης τῆς κεφαλῆς, ἢ καὶ καυτῆρα κατὰ τοῦ βρέγματος," κ. τ. λ. — » Ad hoc vocabulum περισκυφισμόν," zegt Prof. ERMERINS, » seqq. addere liceat: SCHN. in Lex. voce περισκυθίζειν apud PAULUM » VI, 7. περισκυφισμόν in περισκυθισμόν mutatum cupit.... Re » ipsa περισκυθισμός et περισκυφισμός a se invicem differunt: hoc » inciditur cutis, illo cum capillis de capite detrahitur, quod nus- » quam, quod sciam, fecerunt Chirurgici veteres, affirmante licet » SCHNEID. — Περισκυφισμόν l. l. describit PAULUS; describit etiam » ARETAEUS, nomine ipso non adposito, de cur. m. chron. I. 2." — PAULUS AEGINETA a.l., — na in Lib. VI. c. 4. gesproken te hebben: » *Quomodo arteriae dividantur*, *Arteriotomia dicitur*;" c. 5: » *Quomodo vasa dividantur*, *quae* Angiologia *dicitur*, *eorumque* » *adustio sit administranda*;" c. 6: » *Quomodo frons incidatur*, » Hypospathismum *vocant*," — handelt eindelijk in c. 7. over ons onderwerp: » *Quid agendum in sincipite secando*, Periscyphis- » mum *appellant Graeci*," en beschrijft daar de manier van opereeren. CORNARIUS teekent daarbij aan: » περισκυφισμός sectio inde » nomen habet, quod περὶ τὸ σκύφιον fiat. Est autem σκύφιον calva » sive calvaria. Sic PAULUS supra Lib. III, c. 22, aliquoties σκύ- » φιον usurpat, et infra Lib. VII, c. 16." — ARETAEUS (l. c. pag. 116, edit. van BOERHAAVE, L. B. 1735) zegt er van: » ἐταμόν τινες » ὑπὲρ μέτωπον κατὰ τὴν στεφάνην τὸ δέρμα ἄχρις ὀστέου καὶ τόδε » ἐπιξύσαντες, ἢ ἐπικόψαντες μέχρι διπλόης ἐς σάρκωσιν ἤγαγον.'"

Dit is dus blijkbaar de operatie »*Περισκυφισμός*," want het is *slechts* (!) insnijden van de huid, ofschoon ARETAEUS wel zeer teregt ook deze soort van genezing der hoofdaandoeningen vermetel noemt. C.

Bl. 263. In de aant. aldaar wordt sub 2) gesproken van »ettergezwellen, die uit ontstokene Pustels ontstaan." Deze pustels heeten in den oorspronkelijken tekst: »*Ababuöth*," en dit woord schijnt in een naauw verband te staan met het »*Ababil*" der Arabieren, die daardoor de *Pokken* schijnen te verstaan, zoo als men uit de geschiedenis van deze laatste kan zien. C.

Bl. 265. De stelling, »dat er in de Oudheid geene eigenlijke burgerlijke ziekenhuizen bestonden," is bij den Hr. GROSHANS aan bedenking onderhevig (*Beoord.* bl. 158—159), ten gevolge van eene plaats bij SEUTONIUS (*Claud.*, I. 25), die door BÖTTIGER (*der Aeskulapsdienst auf der Tiberinsel*, in SPRENGEL's *Beitr. z. Ges. d. Med.* I, Hft. 1, S. 113 f.) zóó wordt opgenomen, dat er ongetwijfeld ten tijde van CLAUDIUS, op het Eiland van den Tiber, een gasthuis bestaan hebbe; — welke meening van BÖTTIGER de Heer GROSHANS echter zelf zoude aarzelen te omhelzen. Dit zoo zijnde, blijft onze stelling dan ook tot dusverre in hare volle waarde. C.

— — Hier kan ook gevoegelijk worden medegedeeld, wat de Heer GROSHANS (*Beoord* bl. 156—158) heeft aangeteekend ten aanzien van de afzonderlijke uitoefening der Genees- en Heelkunde in de Oudheid. »Daarvan", zegt hij, »zijn in de geheele Oudheid spo»ren. CICERO keurde dit echter af; de plaats luidt aldus: »Tum »»Crassus, non in hac, inquit, una re, Catule, sed in aliis etiam »»compluribus, distributione partium, ac separatione, magnitudines »»sunt artium dimunitae. An tu existimas, cum esset Hippocrates »»ille Cous, fuisse tum alios Medicos, qui morbis, alios qui vul»»neribus: alios qui oculis mederentur?" *De Orat.* l. 3, 33. »Later werd dit meer algemeen, zoo als uit vele oude opschriften »blijkt; zij, die zich met de behandeling van inwendige ziekten »bezig hielden, werden medici clinici genaamd; de Oogartsen noem»de men medici ocularii; de Chirurgijns medici chirurgi. Ziet hier »eenige inscriptiën, waaruit dit blijkt: I. M. LATINIUS MEDICUS OCU»»LARIUS. — II. TI CLAVDIVS. JULIANVS MEDICVS. CLINICVS. COH. IIII. »»PR. TECIT. VIVOS. SIBI ET. TVLLIE. EPIGONE. CONIVGI. LIBERTIS. »»LIBERTABUS Q. CLAVDIIS. etc. — III. P. DECIMVS. P. L. EROS MERULA. »»MEDICUS. CLINICVS. CHIRVRGVS. OCVLARIVS. VI. VIR HH. PRO. LIBER»»TATE DEDIT. HS. I. HH. PRO. SEVIRATV. IN REMP. DEDIT HS. ∞., »»∞."" (Zie CONYERS MIDDLETON, *de Medic. apud vet. Romanos* »cet., in *the Miscellaneous Works of* C. M., London 1755, p. 83— »177.) — Ten tijde van CICERO zullen waarschijnlijk alleen sommigen »afzonderlijke takken uitgeoefend hebben; maar onder de Keizers was

»de afscheiding algemeen." Enz. — Schriftelijk deelde de Hr. GROSHANS mij nog de volgende Inscriptie mede: »MARIA J. L. HILARA SIBI ET »P. COELIO. P. L. PHILIGERI. MEDICO OCULARIO. VIRO SUO" cet. (Zie *Antiquae inscriptiones, quum Graecae, tum Latinae olim a* MARQUARDO GUIDIO *collectae; nuper a* JOH. KOOLIO *digestae* cet. *Nunc a* FRANCISCO HESSELIO *editae*, c. adnot. eorum, Leovardiae 1731, fol.; p. 219.) C.

Bl. 268, »Demetrius van Konstantinopel", en Bl. 269, Demetrius Pepagomenes (lees: Pepagomenus)." — »Beide schrijvers worden algemeen voor denzelfden persoon gehouden."

GROSH., *schr. meded.*

Bl. 269. De woorden, dat Theophilus Protospatharius »eene slechte teleologisch-anatomische Compilatie uit Galenus" heeft gegeven, schijnen allezins *te* hard te zijn. Onze schr. schijnt hierbij wel gedeeltelijk SPRENGEL gebruikt te hebben (*Gesch.* II, S. 302), maar deze noemt toch ook eenige goede eigenschappen van Theophilus's geschriften op (ald. S. 303—304). — Onlangs is nu eene zeer geroemde uitgaaf van het ontleedkundige werk van THEOPHILUS verschenen: *ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΒΙΒΛΙΑ Ε.* Theophili Protospatharii *de Corporis humani Libri V.*, edid. G. AL. GREENHILL, Oxonii 1842, 8vo. Daarin schijnt alles vereenigd, wat dienstig kan zijn, om met juistheid te kunnen bepalen, welke plaats in de Geschiedenis der Geneeskunde aan Theophilus (*Protospatharius regius et Archiater; Protospatharius = Armigerorum primus*) eigenlijk toekomt. Op zijn minst zoude men hem met FABRICIUS (*Bibl. Graeca* XII, Hamb. 1724, pag. 648) een' »non contemnendus scriptor" moeten noemen. C.

NALEZINGEN

OP DE

Middel-Geschiedenis.

Bl. 277. »Rehland; lees: Reland. GROSH.

Bl. 280. Aant. 3. *Over de Hospitalen bij de Arabieren.* Dr. ALEXANDER, in Altona, maakt mij (*Hamb. Med. Zeitschrift*, Jahrg. XI, Bd. 32, 1846, S. 402) teregt opmerkzaam op Macrizi's *Beschreibung der Hospitäler in el-Câhira.* Aus den Arabischen Handschriften zu Gotha und Wien übersetzt van Prof. WÜSTENFELD; in *Janus* I, S. 28—39. Men zal hier onderscheidene belangrijke bijzonderheden aantreffen, die ik indertijd niet konde weten. C.

Bl. 281. Bij de vermelding, dat er reeds vroeg in het Oosten scholen voor de Geneeskunde waren gesticht, onder anderen in de Perzische stad Gandisapora, alwaar vooral Grieksche Geneesheeren, verdrevene Nestorianen, onderwijs gaven, enz. — zoude ook kunnen zijn gesproken, over de laatste Grieksche wijsgeeren, die door Keizer JUSTINIANUS verdreven werden, omdat zij weigerden de Christelijke godsdienst te omhelzen, en waaronder zich ook de beroemde SIMPLICIUS bevond. Vraagt men, waarom ook die *Wijsgeeren* hun Vaderland verlieten en naar het Oosten den wijk namen, om daar beschaving en wetenschap te doen leven? »Heidnische Litteratur," zegt te dien aanzien HEEREN (*Gesch. d cl. Litteratur im Mittelalter*, Götting. 1822, S. 62 f.), »und Philosophie war dem Christlichen »Kaiser überhaupt zuwider; aber mehr noch wirkte sein Geiz, der, »wie es schwachen Menschen zu gehen pflegt, auf der andern Seite »mit Verschwendung verbunden war, die sich vorzüglich in der »Anlegung prächtiger Gebaüde und Kirchen zeigte. Um diese er»richten, und mit Statuen von sich versehen lassen zu können, »wurden den angestellten öffentlichen Lehrern der Grammatik und »Philosophie ihre Besoldungen entzogen. Nach dem ausdrücklichen »Zeugniss der Schriftsteller erstreckte sich diese unwürdige Massregel »über alle Städte seines Reichs. Vorzüglich aber empfand diess Athen. »Die dortigen Schulen der Griechischen Weltweisheit und Litteratur »hatten bis auf diese Zeit fortgedauert. Durch Justinian wurden

»sie förmlich geschlossen; und die sieben damaligen Lehrer der »Weltweisheit, DIOGENES, HERMIAS, EULALIUS, PRISCIAN, DAMASCIUS, »ISIDOR und SIMPLICIUS, die ihre Religion und Philosophie nicht mit »der ihres Beherrschers vertauschen wollten, wanderten lieber aus, »und suchten und fanden unter einem fremden Volke und in einen »andern Welttheile die Aufnahme, die ihr Vaterland ihnen versagte. »Sie gingen nach Persien, und wandten sich an den König COSROËS, »der in seinem nächsten Frieden mit Justinian, (im Jahre 533) die »Befreiung van den Strafen, welche den Anhängern der heidnisehen »Religion sonst bestimmt waren, zu einer ausdrücklichen Bedingung »gemacht haben soll." Cf. GIBBON, *the decline and fall of the roman empire* VI. p. 364 seq.; BRÜCKER, *Hist. Philosophiae* II, p. 341—351. — »Volgens GIBBON echter," schrijft mij de Heer GROSHANS verder, »zijn zij teruggekeerd, daar zij in Perzië niet vonden, »wat zij verwacht hadden. Van dit terugkeeren lees ik bij SPRENGEL niets »(II. 266). »»Der Persische König Kosroes nahm die Vertriebenen »»doch freundlich auf, und sie belohnten wiederum diese gute Auf- »»nahme durch die Verbreitung mancher nützlicher Kenntniss »» im Orient."" GROSH., *schr. meded.*

Bl. 282. Ten aanzien van de hier vermelde vernietiging der Bibliotheek van Alexandrië, dienen wij hier in eenig nader onderzoek te treden, omdat men mij het onwaarschijnlijke, of zelfs ongerijmde van die gebeurtenis heeft getracht te betoogen. Maar ik meen te kunnen aantoonen, dat de bestrijders dier verwoesting slechts voor een gedeelte in hun regt zijn, en de zaken eenigermate verwarren. Reeds GIBBON heeft het onwaarschijnlijke van die gebeurtenis willen aantoonen (IX, p. 75 seqq.); zoo dat hij tot het besluit komt: »For »my own part, I am strongly tempted to deny both, the fact and »the consequences." REINHARD (*über die jungsten Schicksale der Alexandrinischen Bibliothek*, Götting. 1792) en DE ST. CROIX (in *Magas. encyclopédiq.* An. V, T. IV. p. 433) hebben insgelijks de zaak bestreden. HEEREN (*Gesch. der class. Litteratur im Mittelalter*, Gött. 1822, I, S. 87) zegt o. a., dat het bekende verhaal alleen op de getuigenis van ABULFARADSCH en ABDOLLATIF steunt, terwijl JOH. PHILOPONUS en AMMONIUS HERMIAS van de boekerijen te Alexandrië spreken als van dingen, die in hunnen tijd niet meer bestonden. Echter leefden beide in Alexandrië. (Over het geheel, zoude, indien HEEREN's inzigten juist zijn, t. a. pl. S. 84—86, daaruit volgen, dat de Saracenen ook *toen* niet zóó er op uit waren, de wetenschap ten onder te brengen, als hier in onzen tekst vermeld wordt.) —

Laat ons in weinige woorden dit belangrijk vraagstuk pogen uiteen te zetten, en daartoe de bronnen bezigen. In Alexandrië (zie ook boven, bl. 157) waren *twee* groote en *beroemde bibliotheken*, die wèl moeten onderscheiden worden. De eerste, de oorspronkelijke

was geplaatst in het kwartier der stad, hetwelk *Bruchium* heette; de na vernietiging van het grootste gedeelte overgeblevene boeken, vormden daarna de Tweede Verzameling en waren geplaatst in het *Serapeum*. De eerste verzameling is verbrand onder CAJUS JULIUS CAESAR, de tweede onder den Keizer THEODOSIUS. Wat van deze laatste overbleef, of wat op nieuw verzameld was geworden, is door OMAR vernield. Zóó is het met de zaak gelegen, en zal uit het volgende blijken. — PAULUS OROSIUS (*Historiarum Libri septem* cet., L. VI, c. 15, editie van HAVERKAMP, Lugd. Batav. 1738, pag. 421) zegt, sprekende *de Bello civili quod cruentissimum* CAESAR *et* POMPEJUS *gesserunt*, het volgende: »CAESAR... Alexan»driam venit.... In ipso praelio regia classis forte subducta, jube»tur incendi. Ea flamma cum partem quoque urbis invasisset, »quadringenta millia librorum, proximis forte aedibus condita, exus»sit [dit gebeurde in de CLXXXII Olympiade, nadat die Bibliotheek »naauwelijks 224 j. bestaan had]: singulare profecto monimentum »studii, curaeque majorum, qui tot tantaque illustrium ingeniorum »opera congesserant. Unde quamlibet hodieque in templis exstent, »quae et nos vidimus, armaria librorum: quibus direptis, exinanita »ea a nostris hominibus, nostris temporibus memorent, quod qui»dem verum est: tamen honestius creditur, alios libros fuisse quae»sitos, qui pristinas studiorum curas aemularentur, quam aliam »ullam tunc fuisse bibliothecam, quae extra quadringenta millia li»brorum fuisse, ac per hoc evasisse credatur." — Uit deze plaats, en verder uit de plaats bij SENECA, *de Tranquill. animi* c. IX, edit. van J. LIPSIUS, Antverp. 1605, pag. 158. *A.* — »quadringen»ta millia *librorum* Alexandriae arserunt, pulcherrimum regiae opu»lentiae monumentum," cet. — en bij A. GELLIUS, *Noct. Att.* L. VI, c. 17, edit. van GRONOVIUS, L. B. 1706, p. 372 —.... »ingens »postea numerus librorum in Aegypto a Ptolemaeis regibus vel con»quisitus vel confectus est ad millia fermè *voluminum* septingenta: »sed ea omnia bello priore Alexandrino [d. i. Bello civili Pompejano], »dum diripitur ea civitas, non sponte neque opera consulta, sed a »militibus forte auxiliariis incensa sunt" (*) — en meer anderen blijkt alzoo, dat de reeds onder CAESAR verbrande Bibliotheek die van het *Bruchium* was. (Zie ook PLUTARCHUS, *de levens van doorluchtige Grieken en Romeinen*, enz. met Aanteekenz. van EV. WASSENBERGH en H. BOSSCHA, IX, 2de druk, Dordrecht 1827, bl. 256.)

De tweede groote verzameling was alzoo die van het *Serapeum*, en deze werd onder THEODOSIUS, in de 4de eeuw (anno 391) na Chr., verbrand, en wel ten gevolge van dweepzucht. Want deze Keizer

---

(*) Daar er nu, volgens SENECA enz., slechts »quadringenta millia" boeken verbrand zijn, bleven er nog genoeg boeken over, om eene nieuwe Bibliotheek aan te leggen.

gaf met de tempels en beelden, ook de boekverzamelingen aan de dweepende monniken prijs. (Zie EUNAPIUS, *Αἰδέσιος*, editie van WYTTENBACH, Amst. 1822, p. 43—45; zie ook de *Adnotat.* van WYTTENBACH, p. 147 seqq.) — Verder blijkt ook uit PHILOPONUS en HERMIAS, dat in hunnen tijd die verzameling reeds niet meer bestond. Diensvolgens is het zeker verkeerd, wanneer men aan OMAR de verwoesting van ééne dezer *beide* boekerijen te laste legt.

Maar uit OROSIUS, PHILOPONUS, HERMIAS, enz. (welke beide laatste van *παλαιαῖς βιβλιοθήκαις* spreken, zeker in tegenstelling van *nieuwere*, en ook eenigermate uit eene vergelijking van SENECA en GELLIUS, zien wij reeds, dat men later weder nieuwe boeken verzamelde, en na de verwoesting onder THEODOSIUS nu had ditzelfde weder plaats — (men ga hierbij de geschiedenis der Alexandrijnsche scholen na) — en eene van die *latere* verzamelingen heeft OMAR verbrand, of doen verbranden. De eerste der beide voornaamste berigtgevers, ABDOLLATIF, zegt het volgende (*Relation de l'Egypte*, edit. van DE SACY, Paris 1810, pag. 183): »Je pense que cet édifice étoit »le portique où enseignoient Aristote, et après lui ses disciples; »et que c'était-là l'académie que fit construire Alexandre quand il »bâtit cette ville, et *où étoit placée la bibliothèque que brûla »Amrou ben-Alâs, avec la permission d'Omar.*" — De andere berigtgever, ABULFARADSCH, spreekt in zijne *Historia compendiosa Dynastiarum*, Arab. et Lat., ed. ab ED. POCOCKIO, Oxoniae 1663, pag. 114 (in Dynast. IX), onder anderen zoo: ». . . . scriptis ergo »ad OMARUM [EBNO'LCHATTAB] literis, notum ei fecit [AMRUS EBNO'L AS], »quid dixisset JOHANNES [GRAMMATICUS], perlataeque sunt ad ipsum ab »OMARO literae, in quibus scripsit. Quod ad libros quorum mentio»nem fecisti, si in illis contineatur, quod cum libro Dei conveniat, »in libro Dei [est] quod sufficiat absque illo; quod si in illis fuerit »quod libro Dei repugnet, neutiquam est eo [nobis] opus, jube »igitur e medio tolli. Jussit ergo AMRUS EBNO'L AS dispergi eos per »balnea *Alexandriae*, atque illis calefaciendis comburi: ita spatio »semesti consumpti sunt. Audi quid factum fuerit et mirare." Maar ook MAKRIZI (in navolging van ABDOLLATIF?) verhaalt hetzelfde, en HADJI-KHALFA zegt o. a. (bij DE SACY l. c. pag. 241), dat de »Arabieren, in de eerste tijden van het Islamisme, om hunne »godsdienst niet in gevaar te brengen, *de boeken verbrandden, die »hun in handen vielen in de landen, welke zij overwonnen.*" — IBN KHALDOUN, een ouder schrijver, zegt (vertaling van DE SACY, l. c. p. 242): ». . . . mais quand les Musulmans eurent conquis les »provinces de la Perse, et que plusieurs des livres de cette nation »furent tombés en leur pouvoir, Saad fils d'Abou-Wakkas écrivit »à Omar, pour lui demander la permission de les transporter chez »les Musulmans. La réponse d'Omar fut: »*Jetez-les dans l'eau;*

» » car, si ce qu'ils contiennent est capable de diriger (vers la » » vérité), Dieu nous a dirigés par quelque chose de bien supérieur » » à cela; si, au contraire, ce qu'ils renferment est propre à » » égarer, Dieu nous en a préservé." *On jeta donc ces livres » dans l'eau et dans le feu*," cet. (Men ziet de overeenkomst van dit verhaal met dat van ABULFARADSCH.) Eene andere plaats van IBN KHALDOUN luidt zóó: » Que sont devenus les ouvrages scien- » tifiques des Perses *qu'Omar ordonna d'anéantir lors de la con- » quête de leur pays?* .... Les travaux d'un seul peuple sont » venus jusqu'à nous, je veux parler des Grecs." — Aan het bestaan eener historische *daadzaak* ten aanzien van OMAR's zucht, om boeken of boekerijen te vernietigen, meenen wij alzoo niet te mogen twijfelen. Maar in verband met de boven aangevoerde geschiedkundige daadzaken, moeten wij tevens alzoo tot het besluit komen, dat men zeer verkeerd gehandeld heeft, met eene door OMAR verwoeste boekerij, altijd te beschouwen als eene der twee *beroemde*, *oude Alexandrijnsche boekerijen.* Maar zoo verkeerd het nu is, aan OMAR *dit* ten laste te leggen, even zoo verkeerd is het echter ook te meenen, dat OMAR *geene* boekerijen verbrand heeft. — Dat de beroemde, groote, tweede verzameling door een' Christen Keizer verdelgd is, is een verschijsel, dat niet op zich zelf staat. Want, om een voorbeeld bij te brengen, heeft niet later de Isauriër LEO III, de ijverigste en eerste beeldstormer, eene Bibliotheek van 30,000 boekdeelen doen verbranden, en deed niet nog later KONSTANTIJN V, bij zijne vervolgingen der monnikken, veele klooster-bibliotheken ten gronde gaan? (Zie de bronnen hiervoor bij SPRENGEL, *Gesch.*, II, S. 300 f, en ook boven, bl. 242.) Geen wonder echter, dat men ook de verdelging der Alexandrijnsche *tweede* boekerij liever op rekening der Saracenen schreef; en ook geen wonder, dat men de berigten over latere dusdanige gebeurtenissen, door Arabische schrijvers geboekt, gretig toepastte op hetgeen zoo veel vroeger reeds had plaats gevonden. Het behoeft verder geen betoog, dat men soms ook, door gebrek aan inzigt, de zaken onschuldig verward heeft, en eindelijk, dat men zeer ten onregte ABULFARADSCH en ABDOLLATIF'S berigten voor fabeltjes of legenden heeft verklaard. (Over ABDOLLATIF, van 1161—1231, en ABULFARADSCH, van 1226—1286, zie boven bl. 309, en bl. 278, aant. 2.)
C.

Bl. 286, aant. 1, regel 4 v. b. staat: » *eerste*," lees: *de eerste.*
C.

Bl. 294, noot 1. Bij de beschouwing van Avicenna's *Canon Medicinae* voeg: *Zusammengesetzte Heilmittel der Araber. Nach dem fünften Buch des* Canons *von* Ebn Sina *aus dem Arabischen übersetzt von* Dr. SONTHEIMER, Freiburg (im Breisg.), 1845.
C.

Bl. 309. Bij de Litteratuur over Maïmonides moet thans nog worden gevoegd: *Das psychologische System des* Maimonides. *Eine Einleitungsschrift zu dessen* More Nebuchim. *Nach den Quellen bearbeitet von* Dr. SIMON B. SCHEYER, Frankf. a/M. 1845. (Ook met hebreeuwschen titel.) — KALONYMI *Apologia* Mosis Maimonidis, *magistri sui, qua doctrina ejus de providentia Dei speciali vindicatur atque exponitur, opus pervetus, quod nunc primum ex codice bibliothecae senatoriae Lipsiensis edidit* J. GOLDENTHAL, Lips. 1845, 8vo. — Mr. B. J. L. DE GEER, *Over* R. Moses Ben Maimon, *en zijn werk: More Nebokim;* in het *Alg. Letterl. Maandschrift* XXX (1846), no. II, bl. 65—80 (Mengelwerk). — J. CHWOLSOHN, het leven van M., *naar Arabische schrijvers*, in het *Litt. Blatt des Orients* van FÜRST, 1846, no. 22, 23, 24. C.

Bl. 319. Het volgende werk moet hier vermeld worden: Ali-Ben-Isa, *Monitorii oculariorum, sive compendii ophthalmiatrici ex cod. Arab. mst. Dresdens. latine redditi specimen*, praemissa de Medicis arabibus ocularüs Dissertatione; edidit CAROLUS AUG. HILLE, Med. et Chir. Doctor; Dresdae et Lipsiae 1845; 8vo. (Deze Ali-Ben-Isa, of Jesus-Ali, bijgenaamd *Al-Kool*, was de zoon van Ali Ben Abbas, en leefde te Bagdad, in 885. — Onder anderen is de *Membrana humoris aquei* door *hem* reeds ontdekt en goed beschreven, en alzoo niet het eerst door DESCEMET, DEMOURS of een' anderen der lateren. C.

Bl. 319, aant. 1, staat: 7de *eeuw*, lees: 8ste. C.

Bl. 330, noot 1. »De naam »Actuarius" is slechts *eene soort* van bijnaam, dien *ook andere* Byzantijnsche lijfartsen droegen." — De Heer GROSH. deelt mij mede, »dat Actuarius geen bijnaam is, maar een ambt, zoo als HECKER dan ook zegt (II, 335), »der als »Actuarius am Hofe zu Constantinopel lebte." — Dit is zeker juist, en kan bij FABRICIUS, *Bibl. Graeca* XII, Hamb. 1724, pag. 635, worden nagezien (»Joannes.... notior est Actuarii nomine, quae »tamen fuit appellatio dignitatis, propriae Medicis, de qua eruditiss. » Cangius: »Ἀκτουάριος inter dignitates Palatinas occurrit in catalogo »dignitatum Palatinarum ex Codice Regio no. 49, ea vero spectabat »duntaxat Medicos" cet., cet.). — En daarom had ik de woorden »eene soort," en »ook andere" enz. er bijgevoegd. C.

Bl. 333, regel 5 v. b. staat: *dan*, lees: *dan als*. C.

Bl. 334. »Aegidius Carboliensis," lees: Corboliensis, en voeg er bij: Aegidii Corboliensis *Carmina medica. Ad fidem MS. cod. et vet. ed. recens. notis et indicib. illustr.* L. CHOULANT, Lips. 1826, 8vo. GROSH.

Bl. 340. Bij Albertus Magnus moet het volgende gevoegd worden: In de uitvoerige en fiksche Verhandeling over Alb. Mag-

36*

nus van CHOULANT (Albertus Magnus *in seine Bedeutung f. d. Naturwissenschaften, historisch und bibliographisch dargestellt;* geplaatst in het Tijdschrift JANUS, I, 1846, S. 127—160), worden zijne verdiensten als leeraar der geestelijkheid, der studeerende jeugd en des volks geschetst, en wordt hij de Aristoteles der Middeleeuwen genoemd, die ook dáárin overeenkwam met zijn voorbeeld, dat hij in het bezit was van eene omvattende, op eigen onderzoek en zorgvuldige waarneming berustende kennis der Natuur, waartoe zijne vele reizen hem in staat hadden gesteld. — Door de valsche geschriften, die onder zijnen naam voorkomen, voor echte te houden, hebben sommigen (b. v. HALLER en KURT SPRENGEL) hem verkeerd beoordeeld. Men vg. over hem vooral: JOURDAIN, *Recherches critiq. sur l'age et l'origine des traduct. lat. d'*ARISTOTE, cet., Paris 1819; Duitsche vertaling hiervan, verbeterd en vermeerderd door AD. STAHR, Halle 1831, S. 281—329; — E. MEIJER, in SCHLECHTENDAL'S *Linnaea* X, S. 641—741; XI, S. 544—595 (Botanie); — BUHLE, in *Comment. Soc. Götting.* XII, p. 96 (Nat. Historie). — In ons land is uitgekomen: Alberti Magni, *Dat boeck der secreten. Tracterende van der Secreten en crachten der cruyde, gesteenten, ende sommige beesten ende vogelen. Uit den Latyne, Italiaans ende Franchoys.* Leyden 1567, 8vo. — Ook is te Amsterdam in 1695 eene Poolsche vertaling verschenen, waarin onder anderen de *Secret. Mul.*, die echter niet van Albertus, maar van HENR. DE SAXONIA of THOM. BRABANTINUS zijn. C.

Bl. 343, reg. 20 v. o., staat: 238, lees: 288. C.

Bl. 359. Jo. ANT. V. D. LINDEN heeft van Cardanus uitgegeven: *de utilitate ex adversis capienda Libri IV*, cet., Franeq. 1648, 4to. C.

Bl. 363. Voeg bij de Litteratuur in *Aant.* 1, het volgende werkje: P. LUDW. RÖNTGEN, *Bemerkungen über* Dodonäus *Leben und Schriften*, nebst einem Commentar zu dessen Werke: *Stirpium. pemptades sex*, Würzb. 1842, 8vo. C.

Bl. 364, aant. 1. »Clusius." Prof. DE VRIESE heeft (*Tijds. voor Nat. Gesch. en Phys.* X (1843), pag. 343—354), eene mededeeling gedaan over eene verzameling van eigenhandige brieven, door de beroemdste mannen (en vrouwen) van zijn' tijd aan CLUSIUS gerigt, en grootendeels over plantkundige onderwerpen. — Ev. VORSTIUS hield de *Oratio funebris in obitum* V. N. et Cl. CAROLI CLUSII, L. B. 1611. — De bedoelde verzameling brieven, eenige honderde in getal, berust op de Leydsche Bibliotheek en is nu grootendeels geheel onbekend. Het ware zeer te wenschen, dat deze en meer dergelijke geschiedkundig belangrijke stukken, waaraan de Leydsche Bibliotheek mede zeer rijk is, eens door den druk werden bekend gemaakt. C.

Bl. 410, aant. 1. Voeg er bij: L. H. VAN BOCHOVE, *Diss. hist. med. de* Nicolao Tulpiô, *Anatomes practicae strenuo cultore*, L. B. 1846. C.

Bl. 414—415. Over den *Zwarten Dood* is sedert bij ons verschenen: A. VAN GENNEP, *Diss. hist.-med. inaug. de Morte Nigra Pandemia Saeculo XIV*, L. B. 1846. C.

Bl. 433. Het gevoelen, dat de Syphilis uit Amerika zoude zijn overgekomen, is reeds grondig wederlegd door ANTON NUNHEZ RIBEIRO SANCHEZ, een' Portugees, leerling van BOERHAAVE, in zijn werkje, getiteld: *Dissertation sur l'origine de la maladie vénérienne, dans laquelle on prouve qu'elle n'a point été apportée de l'Amérique et qu'elle a commencée en Europe par une Épidémie.* Paris 1752, 12mo; novo titulo: 1765. Later schreef hij: Examen hist. sur l'apparition de la maladie vénér. en Europe et sur la nature de cette épidémie; Lisbon. 1774, 12mo. Herdruk met het voorgaande en eene voorrede van GAUBIUS, te Leiden 1777, 8vo. Beide zijn anonym uitgegeven. — Vroeger had FREIND dit gevoelen bestreden. GROSH.

Bl. 450, aant. 1. »*Herba Britannica*," enz. »CARL RITTER hat »(und er ist der erste Geograph Europas) mich über die Bourtan- »ger Heide grundlich belehrt," zoo schreef mij de Heer ISENSEE. »Sie bildet ein Dreieck zwisschen Bourtange, Lingen und Coevor- »den. Die *Herba Britannica* jedoch hat mit ihr gar nichts zu »thun, ist jedenfalls ein *Rumex* und im hohen Grade wahrschein- »lich *Rumex obtusifolius*, der damals wohl noch nicht näher dia- »gnosticirt und keineswegs so genannt wurde. »*Bretan*," oder ein »ähnlich klingendes Wort soll »*schlechte Zähne*" bedeuten und jene »*Herba* eine Hauptrolle in einem *Anti-odontalgicum* gespielt haben. »So meint auch LINK." — Aangezien er over die »*Herba Britannica*" reeds zoo veel getwist is, kunnen wij daarover van den eenen kant ook niet geheel stilzwijgen, maar moeten wij van den anderen kant ons ook slechts tot een paar woorden beperken. — Het laatste gedeelte van de schriftelijke mededeeling van den Heer ISENSEE, schijnt afkomstig van ABR. MUNTING, *Diss. hist. med. de vera Antiquorum Herba Britannica* cet., Amstelod. 1681; alwaar namelijk (Cap. XIII, p. 131) gezegd wordt: »*Brit* ergo consolidandi fignificatio- »nem habere indicavimus; *tan* vero dens est,.... Nunc vulgo »delta subjùngitur, scribiturque *tand*, porro *ica* vel *hica* idem »quod ejectio valet." Dus wil »Britannica" zeggen, dat dit kruid de tanden door de Scelotyrbe of Stomacace losgemaakt, weêr vastmaakt! De ongerijmdheid van deze woordafleiding is reeds door H. CANNEGIETER, in zijne *Diss. de Brittenburgo*, cet. *cui accedunt ejusdem Notae atq. observationes ad* ABR. MUNTINGII V. C. *Diss hist.-med. de vera Antiquorum Herba Britannica;* Hagae Comitum, 1734, pag. 166 seq., op eene scherpe wijze aangetoond Den naam

van *Brittensche* of *Bretansche-heide* leidt CANNEGIETER af van de Britten of Brittanniërs, en waarom de plant zelve genoemd werd »*Herba Britannica*," blijkt, dunkt mij, voldoende uit PLINIUS, die (*Hist. nat.* L. XXV, c. 3) onder anderen dit zegt: »Frisii, qua »castra erant, nostris demonstravere illam [n.l. de *Herba Britan-* »*nica*]: mirorque nominis causam, nisi forte confines Oceano, »Britanniae velut propinquae dicavere. Non enim inde apellatam »eam, quoniam ibi [d. i. in Britannia] plurima nasceretur, cer- »tum est, etiamnum [etiam num, d. i. ten tijde van GERMANICUS] »Britannia libera." — Hoe nu die Herba Britannica der Ouden, in *onze* Botanische kunstspraak eigenlijk moet genoemd worden, durf ik niet beslissen.
C.

Bl. 510, aanteek. 2. »Er is in de praktijk van SYLVIUS veel meer goeds, dan men gewoonlijk denkt. Zoo zegt hij b. v. van de V. S. bij Febris intermittens, dat zij, *quamvis morbi naturae contraria*, echter nu en dan *propter symptomata* aangewezen is. Bij koortskoude: »equidem nunquam ausus sum in frigoris stadio sanguinem detrahere." — Bij Syphilis zijn »primaria remedia: Mer- »curialia aut ex Ligni radicibusque gummosis atque sudores mo- »ventibus petita." Hij zegt, »apud nos etiam esse plantas quae »Luem veneream curent, easque non esse negligendas." Hij was niet onvoorwaardelijk voor de Salivatie, want »nulla via est, quae »non conducit Lui venereae curandae." Zulke plaatsen zoude men zonder moeite in menigte uit zijne werken kunnen bijbrengen, waaruit duidelijk blijken zoude, dat zijne praktijk geenszins zoo eenzijdig is. — Opmerkelijk is onder anderen ook, dat reeds Sylvius klaagt over de menigte visites, die een Geneesheer in ons land moet doen, om zijn bestaan te hebben, daar ons vak wel nergens zoo schraal wordt beloond als bij ons. »Morborum eventus non »facile in his regionibus determinari posse; festinandum enim est »ad plures, ad lucellum, quod a singulis aegris leve duntaxat per- »solvi solet, augendum," in tegenstelling met andere landen, waar »honorarium persolvitur Medicis »lautius." Zie SYLVII, *Opp.* »*omnia*, p. mihi 671."

GROSH., schr. mededeeling.

REGISTER

DER

VOORNAAMSTE NAMEN EN ZAKEN,

DIE IN DIT WERK EN IN DE NALEZINGEN

DAAROP BEHANDELD WORDEN.

(*Het Cijfer beteekent de bladzijde; een * de eigenlijke* Biographie; *I. de Inleiding.*)

A.

B.

C.

D.

E.

F.

H.

I. en J.

K.

L.

M.

N.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

EERSTE
ONTDEKKINGEN, TOEPASSINGEN, ENZ. ENZ.
Naar de Vakken gerangschikt.

I.

Anatomie.

II.

Physiologie.

III.

Algemeene en Bijzondere Pathologie.

IV.

Chemie, Pharmacie, Materies medica.

V.

Botanie, Natuurlijke Historie.

VI.

Chirurgie.

VII.

Verloskunde.

VIII.

Staats-Geneeskunde.

IX.

Algemeene Geneeskundige Zaken.

TWEEDE BOEK.

Middel-Geschiedenis.

Arabisch-Scholastiek Tijdvak.

VII. Bijdragen der Saracenen tot de Geneeskunde.

IX. Bijdragen der Scholasten tot de Geneeskunde.

Chronologie.
Jar. na Chr. Bladz.

Germaansch-hervormings Tijdvak.

X. Vooruitgang vóór Paracelsus.

XI. Hervorming door Paracelsus.

XII. Ontwikkeling der voornaamste Geneeskundige Wetenschappen na Paracelsus.

